

Adam Burakowski,
Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski

Historia

1989
TOAMNA NAȚIUNILOR

POLIROM

Adam Burakowski,
Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski

1989
TOAMNA NAȚIUNILOR

Traducere de Vasile Moga
Prefaţă de Stejărel Olaru

POLIROM
2013

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN ePub: 978-973-46-3696-9
ISBN PDF: 978-973-46-3697-6
ISBN print: 978-973-46-3446-0

Coperta: Carmen Parii
Foto copertă: © Dinu Lazăr

elefant.ro

Prezentarea autorilor

DR. ADAM BURAKOWSKI (n. 1977) – politolog, istoric, absolvent al Institutului de Istorie al Universităţii din Varşovia (2001) şi al Institutului de Studii pentru Europa de Est al aceleiaşi universităţi (2004). În cursul anului 2003 a efectuat un stagiu de practică în cadrul Cold War International History Project de la Woodrow Wilson International Center for Scholars din Washington. Din 2004 devine asistent, iar din 2007 lector în cadrul Institutului de Studii Politice al Academiei Poloneze de Ştiinţe. Din 2006 activează în cadrul postului naţional de radio polonez. Începând din 2009 este membru al conducerii Grupului pentru Interese Economice Europene al Euranet şi, din 2013, al Euranet Plus. Autor al volumelor *Geniusz Karpat. Dyktatura Nicolae Ceauşescu 1965-1989*, Trio, Varşovia, 2008 (trad. rom. *Dictatura lui Nicolae Ceauşescu 1965-1989. Geniul Carpaţilor*, Polirom, Iaşi, 2011) şi, împreună cu Marius Stan, al *Kraj smutny, pełen humoru. Dzieje Rumunii po 1989 roku* (*O ţară tristă, plină de umor. Istoria României după anul 1989*), Trio, Varşovia, 2012.

DR. ALEKSANDER GUBRYNOWICZ (n. 1974) – de profesie jurist, actualmente cercetător în cadrul Institutului de Drept Internaţional al Universităţii din Varşovia şi, din 2001, în cadrul Institutului de Studii Politice al Academiei Poloneze de Ştiinţe. În intervalul 2003-2004 a îndeplinit funcţia de adjunct al şefului catedrei de Relaţii internaţionale din cadrul Collegium Civitas, fiind aici conferenţiar de mai mulţi ani. Între 1996 şi 2007 a fost vicepreşedinte al Fundaţiei Nowicki. S-a specializat în problematica Europei Centrale şi de Est, cu accent pe ţările baltice, şi în problemele de drept internaţional şi european în domeniul ocrotirii mediului. A publicat de asemenea studii pe teme de drept economic internaţional şi european, concentrându-se mai ales pe problematica germană.

DR. PAWEŁ UKIELSKI (n. 1976) – politolog, istoric, cercetător la Secţia Europa Centrală şi de Est a Institutului de Studii Politice din cadrul Academiei Poloneze de Ştiinţe. Director adjunct şi şef al Centrului Educativ de pe lângă Muzeul Insurecţiei Varşoviene. Conferenţiar la Collegium Civitas, unde ţine cursuri legate de transformările din Europa Centrală şi de Est şi de politică istorică. În cercetarea ştiinţifică el se ocupă în special de istoria contemporană a Cehiei şi a Slovaciei şi în general de cea a Europei Centrale. Este autorul monografiei *Aksamitny rozwód. Rola elit politycznych w procesie podziału Czechosłowacji* (*Divorţul de catifea. Rolul elitelor*

politice în procesul de împărţire a Cehoslovaciei), 2007. A publicat, printre altele, în *Anuarul Politicii Externe a Poloniei*, în *Revista de Politici Internaţionale* şi în volumele succesive ale anuarului *Europa Centrală şi de Est*. Este autorul celor mai multe dintre titlurile cehe şi slovace din *Dicţionarul biografic al Europei Centrale şi de Est din secolul XX*. Studiile şi le-a făcut la Szczecin, iar actualmente locuieşte în Varşovia.

Lista abrevierilor

AfD	*Allianz für Deutschland* (Alianţa pentru Germania)
AWS	*Akcja Wyborcza Solidarność* (Acţiunea Electorală Solidaritatea)
BAN	*Българска Академия на Науките* (Academia Bulgară de Ştiinţe)
BBWR	*Bezpartyjny Blok Wspierania Reform* (Blocul Apartinic de Sprijin pentru Reforme)
BEK	*Bund der Evangelischen Kirchen in der DDR* (Uniunea Bisericilor Evanghelice din RDG)
BKP	*Българска Комунистическа Партия* (Partidul Comunist Bulgar)
BSP	*Българска Социалистическа Партия* (Partidul Socialist Bulgar)
BStu	*Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik* (Comisariatul Federal pentru Arhivele Stasi)
BZNS	*Български Земеделски Народен Съюз* (Uniunea Popular-Ţărănească Bulgară)
CAER	Consiliul de Ajutor Economic Reciproc
CC	Comitetul Central
CDU	*Christlich Demokratische Union Deutschlands* (Uniunea Creştin-Democrată Germană)
CEE	Comunitatea Economică Europeană
CFSN	Consiliul Frontului Salvării Naţionale
CNSAS	Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii
CPUN	Consiliul Provizoriu de Uniune Naţională
ČSL	*Československá strana lidová* (Partidul Popular Cehoslovac)
ČSS	*Československá strana socialistická* (Partidul Socialist Cehoslovac)
ČSSD	*Česka strana sociálně demokratická* (Partidul Social-Democrat Ceh)
CSU	*Christlich-Soziale Union in Bayern* (Uniunea Creştin-Socială din Bavaria)
ČTK	*Československá tisková kancelář* (Agenţia de Presă Cehoslovacă)
DPS	bg. *Движението за права и свободи*, tc. *Hak ve Özgürlükler Hareketi* (Mişcarea

pentru Drepturi şi Libertăţi)

DS *Demokratická strana* (Partidul Democrat)

DSU *Deutsche Soziale Union* (Uniunea Socială Germană)

EKA *Ellenzéki Kerekasztal* (Masa Rotundă a Opoziţiei)

FDGB *Freie Deutsche Gewerkschaftsbund* (Uniunea Sindicatelor Libere din Germania)

FDJ *Freie Deutsche Jugend* (Tineretul Liber German)

FDP *Freie Demokratische Partei* (Partidul Liber Democrat)

FgK *Független Kisgazdapárt* (Partidul Independent al Micilor Fermieri)

FIDESZ *Fiatal Demokraták Szövetsége* (Uniunea Tinerilor Democraţi)

FJF *Független Jogász Forum* (Forumul Juriştilor Independenţi)

FMI Fondul Monetar Internaţional

FSN Frontul Salvării Naţionale

FSzDL *Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája* (Liga Sindicatelor Libere)

GDS Grupul pentru Dialog Social

HNF *Hazfias Népfront* (Frontul Popular Patriotic)

HZDS *Hnutie za demokraticke Slovensko* (Mişcarea pentru o Slovacie Democrată)

IFM *Initiative Frieden und Menschenrechte* (Iniţiativa pentru Pace şi Drepturile Omului)

IICCR Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România

IPN *Instytut Pamięci Narodowej* (Institutul Memoriei Naţionale)

IRIR Institutul Român de Istorie Recentă

IRRD Institutul Revoluţiei Române din Decembrie 1989

JZD *Jednotné zemědělské družstvo* (Cooperativa agricolă unită)

KDH *Krest'anskodemokratické hnutie* (Mişcarea Creştin-Democrată)

KGB *Комитет государственной Безопасности* (Comitetul Securităţii Statului)

KIK *Klub Inteligencji Katolickiej* (Clubul Intelectualilor Catolici)

KISZ *Komunista Ifjúsági Szövetség* (Uniunea Tineretului Comunist)

KKW *Krajowa Komisja Wykonawcza* (Comisia Executivă Naţională)

KNDP *Kereszténydemokrata Néppárt* (Partidul Popular Creştin-Democrat)

KO *Komitet Obywateski* (Comitetul Cetăţenesc)

KOR *Komitet Obrony Robotników* (Comitetul Muncitoresc de Apărare)

KPN *Konfederacja Polski Niepodległej* (Confederaţia Poloniei Independente)

KSČ	*Komunistická strana Československa* (Partidul Comunist al Cehoslovaciei)
KSČM	*Komunistická strana Čech a Moravy* (Partidul Comunist al Cehiei şi Moraviei)
KSS	*Komunistická strana Slovenska* (Partidul Comunist Slovac)
KSS KOR	*Komitet Samoobrony Społeczenej, Komitet Obrony Robotników* (Comitetul de Autoapărare Civică a Comitetului de Apărare a Muncitorilor)
LDPD	*Liberal-Demokratische Partei Deutschlands* (Partidul Liberal-Democrat German)
LPR	*Liga Polskich Rodzin* (Liga Familiilor Poloneze)
MDF	*Magyar Demokrata Forum* (Forumul Democrat Maghiar)
MfS	*Ministerium für Staatssieherheit* (Ministerul Securităţii Publice [RDG] – *Stasi*)
M.P.	*Monitor Polski* (*Monitorul Polonez*)
MGIMO	*Московский Государственный Институт Международных Отношений* (Institutul de Stat pentru Relaţii Internaţionale din Moscova)
MKS	*Międzyzakładowy Komitet Strajkowy* (Comitetul de Grevă inter-Întreprinderi)
MNP	*Magyar Néppárt* (Partidul Popular Maghiar)
MSZMP	*Magyar Szocialista Munkaspárt* (Partidul Muncitoresc Socialist Maghiar)
MSzP	*Magyar Szocialista Párt* (Partidul Socialist Maghiar)
NDZPCz	*Независимото Дружество за защита на правата на човека* (Asociaţia Independentă pentru Apărarea Drepturilor Omului)
NF	*Neues Forum* (Noul Forum)
NSDAP	*Nationale-sozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (Partidul Muncitoresc Naţional-Socialist German)
NSZZ	*Niezależny Samodzielny Związek Zawodowy* (Sindicatul Independent Autonom)
NSZZ RI	*Niezależny Samodzielny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych* (Sindicatul Independent Autonom al Agricultorilor Individuali)
NZS	*Niezależne Zrzeszenie Studentów* (Asociaţia Independentă a Studenţilor)
ODS	*Občanská demokratická strana* (Partidul Democrat Cetăţenesc)
ODÚ	*Občanská demokratická únia* (Uniunea Cetăţenesc-Democratică)
OF	*Občanské forum* (Forumul Cetăţenesc)
OKEZR	*Обществен Комитет за Екологична защита на Русе* (Comitetul Cetăţenesc de Apărare Ecologică Ruse)
OKP	*Obywatelski Klub Parlamentarny* (Grupul Parlamentar Cetăţenesc)
OPZZ	*Ogólnopolskie Zjednoczenie Związków Zawodowych* (Acordul Naţional al Sindicatelor)

ORMO	*Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej* (Rezerva de Voluntari a Miliţiei Cetăţeneşti)
PC	*Porozumienie Centrum* (Înţelegerea Centristă)
PCR	Partidul Comunist Român
PD	Partidul Democrat
PDS	*Partei des Demokratischen Sozialismus* (Partidul Socialismului Democratic)
PiS	*Prawo i Sprawiedliwość* (Lege şi Dreptate)
PNL	Partidul Naţional Liberal
PNŢCD	Partidul Naţional Ţărănesc-Creştin Democrat
PO	*Platforma Obywatelska* (Platforma Cetăţenească)
PRON	*Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego* (Mişcarea Patriotică de Renaştere Naţională)
PSL	*Polskie Stronnictwo Ludowe* (Partidul Popular Polonez)
PZPR	*Polska Zjednoczona Partia Robotnicza* (Partidul Muncitoresc Unit Polonez)
RDG	Republica Democrată Germană
REL	Radio Europa Liberă
RFG	Republica Federală Germană
ROAD	*Ruch Obywatelski – Akcja Demokratyczna* (Mişcarea Cetăţenească pentru Acţiune Democratică)
RPP	Republica Populară Polonă
RPU	Republica Populară Ungară
RSC	*Československá socialistická republika* (Republica Socialistă Cehoslovacă)
SB	*Służba Bezpieczeństwa* (Serviciul Securităţii)
SED	*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* (Partidul Socialist al Unităţii din Germania)
SD	*Stronnictwo Demokratyczne* (Partidul Democrat)
SDA	*Sociálnodemokratická alternatíva* (Alternativa Social-democrată)
SDK	*Slovenská demokratická koalícia* (Coaliţia Democratică Slovacă)
SDĽ	*Strana demokratickej ľavice* (Partidul Stânga Democrată)
SDP	*Sozialdemokratische Partei in der DDR* (Partidul Social-Democrat din RDG)
SdRP	*Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej* (Social-democraţia Republicii Polone)
SDS	*Съюз на Демократичните Сили* (Uniunea Forţelor Democratice)
SDSS	*Sociálnodemokratická strana Slovenska* (Partidul Social-Democrat Slovac)

SED	*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* (Partidul Socialist al Unităţii Germane)
SKL	*Stronnictwo Konserwatywno Ludowe* (Partidul Conservator Popular)
SLD	*Sojusz Lewicy Demokratycznej* (Alianţa Stângii Democrate)
SMK-MKP	*Strana mad'arskej koalície – Magyar Koalícjó Pártia* (Partidul Coaliţiei Maghiare)
SNS	*Slovenská národná strana* (Partidul Naţional Slovac)
SOP	*Strana občianskeho porozumenia* (Partidul Acordului Cetăţenesc)
SPD	*Sozialdemokratische Partei Deutschlands* (Partidul Social-Democrat German)
SPK	*Staatliche Plankommission* (Comisia de Stat a Planificării)
SRI	Serviciul Român de Informaţii
SSO	*Strana slovenskej obrody* (Partidul Slovac al Renaşterii)
StB	*Státní bezpečnost* (Securitatea Statului)
SzDP	*Magyarországi Sociáldemokrata Párt* (Partidul Social-Democrat Maghiar)
SzDSz	*Szabad Demokraták Szövetsége* (Uniunea Democraţilor Liberi)
TDDSz	*Tudományos Dolgozók Demokratikus Szervezete* (Sindicatul Democrat al Cercetătorilor Ştiinţifici)
TK	*Trybunał Konstytucyjny* (Curtea Constituţională)
TVRL	Televiziunea Română Liberă
UB	*Urząd Bezpieczeństwa* (Oficiul Securităţii)
UD	*Unia Demokratyczna* (Uniunea Democratică)
UDMR	Uniunea Democratică a Maghiarilor din România
UE	Uniunea Europeană
UP	*Unia Pracy* (Uniunea Muncii)
ÚPN	*Ústav pamäti národa* (Institutul Memoriei Poporului)
URSS	*Союз Советских Социалистических Республик* (Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste)
UW	*Unia Wolności* (Uniunea Libertăţii)
VPN	*Verejnost' proti násiliu* (Societatea Împotriva Violenţei)
WUSW	*Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych* (Oficiul Voievodal pentru Afaceri Interne)
ZChN	*Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe* (Uniunea Creştin-Naţională)
ZHP	*Związek Harcerstwa Polskiego* (Uniunea Cercetaşilor Polonezi)

ZRT *Zentraler Runder Tisch* (Masa Rotundă Centrală)

ZSL *Zjednoczone Stronnictwo Ludowe* (Partidul Popular Unit)

Prefaţă

Dincolo de a fi o sintagmă reuşită, „toamna naţiunilor” reprezintă unul dintre cele mai importante momente istorice ale secolului trecut, întins nu pe durata unui anotimp, ci a unui întreg an, 1989. „Toamna naţiunilor” este de fapt debutul crizei unui sistem pe cât de complicat, pe atât de şubred şi nerezistent la şocuri. Căderea comunismului în ţările care formau aşa-zisul cordon sanitar al Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste a însemnat mai mult decât schimbarea unor regimuri totalitare şi dispariţia dominaţiei sovietice în acele ţări. La scurt timp, omenirea a asistat şi la ultimul act al spectacolului, prăbuşirea URSS. Astfel, Războiul Rece s-a încheiat. Zbuciumată de atâtea evenimente, jumătatea estică a Europei avea acum noi state independente şi pornea pe un traseu reconfigurat, alăturându-se Occidentului. Iată de ce revoltele şi revoluţiile din 1989 au fost considerate „toamna naţiunilor”.

Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz şi Paweł Ukielski nu-şi propun să ne lămurească dacă valul revoluţionar al anului 1989 s-a pornit de la sine sau a fost provocat în laboratoare secrete. Respectând un tipar propriu de analiză, îngrijit şi precis, neviciat de capcane, ei descriu evenimentele care au avut loc în Polonia, Ungaria, Republica Democrată Germană, Cehoslovacia, Bulgaria şi România şi care au ţinut planeta agitată pe parcursul întregului an. Însă, faţă de alţi istorici sau analişti, Burakowski, Gubrynowicz şi Ukielski nu au abordat doar momentul 1989 în sine. Fenomenul prăbuşirii comunismului înseamnă mai mult. Autorii ne prezintă argumentat cauzele care au dus la căderea sistemului comunist în Europa Centrală şi de Est, dezvoltând cu răbdare un întreg palier de argumente, de la criza sistemică a regimurilor şi rolul disidenţei până la noul model reformist de politică adoptat de Mihail Gorbaciov, care a provocat neintenţionat prăbuşirea sistemului pe care îl dorea salvat.

În volum întâlnim perspectiva studiului comparativ dedicat sistemelor comuniste din ţările analizate, o privire cuprinzătoare asupra ultimelor decenii de faliment comunist. În plus, autorii vin în întâmpinarea cititorului interesat cu o nouă cercetare a traseului pe care fiecare dintre aceste ţări l-a avut după căderea comunismului. Utilă ca să înţelegem că, aşa cum nu putem compara evenimentele din 1989 din România cu cele din Ungaria sau Polonia ori pe cele din Bulgaria cu cele din RDG sau Cehoslovacia, nici tranziţia din toate aceste ţări nu a parcurs şi nici nu avea cum să parcurgă drumuri asemănătoare. Utilă, de asemenea, ca să nu uităm fragilitatea democraţiei şi complicatele procese de consolidare a ei.

Fără doar şi poate, pe tema revoluţiilor din 1989 şi a justiţiei de tranziţie s-a scris şi s-a publicat considerabil. Însă cartea *1989. Toamna naţiunilor* are toate premisele să devină una de referinţă în domeniu, alături de altele deja existente, fiind o lucrare valoroasă prin seriozitatea cu care autorii s-au documentat şi maniera ştiinţifică în care este abordată tema. Bibliografia este impresionantă, cu titluri internaţionale relevante – unele mai puţin cunoscute – care devin surse preţioase şi care sunt aduse şi în faţa cititorului din România prin intermediul acestui volum.

Preferând în mod inspirat varianta textului scris atrăgător, cei trei autori reuşesc, în paginile care urmează, performanţa de a povesti şi de a conversa. De a povesti istoria recentă şi dramatică a şase ţări europene, printre care şi a noastră. Apoi, de a conversa cu noi, cititorii, despre tranziţie şi democraţie, subiecte care ne-au marcat existenţa de peste douăzeci de ani. Credeţi că aveţi în mână doar o carte ştiinţifică? Citiţi-o! Vă veţi bucura de o lectură plăcută, uşoară, dar cu greutate însemnată în acelaşi timp.

Stejărel Olaru

Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz, Paweł Ukielski

Prefaţă la ediţia în limba română

Ne face o mare bucurie şi plăcere să prezentăm această carte cititorului român. Prima ediţie a apărut în Polonia în toamna anului 2009 la Editura Trio, cu sprijinul Institutului de Studii Politice de pe lângă Academia Poloneză de Ştiinţe şi al Collegium Civitas[1]. Era vorba de o ediţie specială, ocazionată de împlinirea a 20 de ani de la căderea comunismului în Europa Centrală şi de Est. Ideea unei asemenea cărţi ne-a fost sugerată de profesorul Andrzej Paczkowski, unul dintre cei mai renumiţi specialişti nu numai în istoria comunismului polonez, ci şi în studiul acestui fenomen la nivel mondial.

Cartea prezintă schimbările care au început în a doua jumătate a anilor ’80 şi care s-au încheiat cu momentul culminant al prăbuşirii sistemului comunist din anul 1989. Ne-am străduit să prezentăm nu atât evenimentele în sine, cât mai ales cauzele şi consecinţele lor. Pentru sintetizarea acestora din urmă ne-am focalizat atenţia asupra memoriei colective a comunismului, asupra rămăşiţelor sistemului totalitar, ca şi asupra importanţei pe care a avut-o anul 1989 pentru populaţiile din Europa Centrală şi de Est. O atenţie deosebită am acordat studiului comparativ al fiecărui sistem în raport cu celelalte (ştiut fiind că, după moartea lui Stalin, care reuşise să unifice în felul său mişcarea comunistă europeană, sistemele comuniste naţionale au început să evolueze în direcţii diferite), caracterului specific al schimbării din fiecare ţară şi „profunzimii” acesteia, luând ca indicator principal măsura în care au avut acces la putere foştii militanţi anticomunişti ori disidenţii şi reformatorii din partid care, pe la sfârşitul anilor ’80, începuseră să respingă pe faţă sistemul comunist.

Ediţia în limba română a fost îmbogăţită cu un capitol despre Polonia, inexistent în varianta publicată la Varşovia. Având în vedere împlinirea a 20 de ani de la căderea comunismului şi manifestările organizate în legătură cu această aniversare, la momentul elaborării ediţiei poloneze

am considerat că cititorul polonez a avut ocazia să consulte numeroasele lucrări valoroase şi detaliate referitoare la schimbările care au avut loc pe malurile Vistulei, iar o sinteză în plus pe care am fi propus-o noi nu-şi mai găsea justificarea. Pe de altă parte, prezentarea fenomenului (cunoscut sub denumirea de „toamna naţiunilor") dincolo de graniţele Poloniei fără a include şi evenimentele care au avut loc în ţara unde a început totul n-ar fi fost completă. Tocmai având în vedere acest argument, pentru ediţia românească a fost redactat un capitol generos care prezintă ultimii ani ai regimului comunist şi prăbuşirea acestuia în Polonia.

Încă din anii '50, comunismul era un sistem de a cărui trăinicie nu se îndoia nimeni, nici în Răsărit, nici în Apus, şi, până aproape de sfârşitul său, această opinie n-a mai fost revizuită. Cu toate acestea, în anul 1989 totul s-a năruit în numai câteva luni (Polonia şi Ungaria), săptămâni (Cehoslovacia) sau chiar zile (Germania şi mai ales România). Rapiditatea acestei schimbări i-a surprins nu numai pe analişti, ci în primul rând pe locuitorii ţărilor respective. Sistemul în sânul căruia se născuseră, fuseseră educaţi şi care tocmai trecea printr-o perioadă de stagnare cu totul ieşită din comun a dispărut dintr-odată, provocând dezorientare printre reprezentanţii multor categorii ale populaţiei. Şocul produs de această schimbare fulgerătoare, neaşteptată a durat în schimb destul de mult. Abia acum e momentul să ia cuvântul generaţia care nu mai are absolut niciun fel de amintiri din perioada comunistă, cea pentru care nume ca Władysław Gomułka[2], Erich Honecker, Todor Jivkov sau Nicolae Ceauşescu au dispărut definitiv în vârtejul istoriei, făcându-şi loc în conştiinţa socială undeva în spaţiul rezervat lui Stanisław August Poniatowski[3], Thomas Münzer[4], Paisi Hilendarski[5] sau Tudor Vladimirescu.

În volumul de faţă propunem câteva teze care altfel nu sunt noi, dar a căror evocare în contextul grupului de ţări reunite pe vremuri în cadrul Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER) şi al Pactului de la Varşovia ne permite să le acordăm un sens mai profund. Prima se referă la cauzele cele mai profunde ale căderii comunismului: considerăm că acestea au constat în primul rând în incapacitatea economică a sistemului. Economia bazată pe absenţa proprietăţii private şi pe sistemul planificării centralizate s-a dovedit mai puţin eficientă decât cea capitalistă. După război, sistemul comunist a fost în măsură să mobilizeze forţa de muncă necesară reconstruirii economiilor distruse, dar începând de prin anii '60 nivelul de trai al ţărilor Europei Central-Răsăritene a început să se deosebească atât de dramatic de standardul de viaţă al ţărilor din vestul continentului, încât chiar şi cei mai fanatici ideologi ai comunismului au fost obligaţi să constate această realitate. În unele ţări comuniste (este vorba mai ales de Iugoslavia, dar şi de Ungaria) s-a încercat introducerea unor elemente capitaliste în sistem, dar acest lucru n-a dus la rezultatele aşteptate. În cursul anilor '80, diferenţele de nivel între economii ajunseseră la nişte valori incredibile: locuitorii din Vest trăiau într-o bunăstare care nu mai fusese atinsă niciodată până atunci în istoria omenirii, pe când în Est, la doar câteva sute de kilometri distanţă, sărăcia era omniprezentă, populaţia neavând posibilitatea de a cumpăra din magazine nici măcar produsele agroalimentare de bază. Marx s-a înşelat – aceasta e concluzia la care au ajuns chiar comuniştii, drept pentru care au iniţiat reforme de natură să arunce în aer întregul sistem.

O a doua teză, care decurge într-o anumită măsură din prima, este ideea că impulsul reformei a venit nu dinspre ţările Europei Centrale şi de Est, ci chiar din interiorul centralei – din Uniunea Sovietică. „Patria proletariatului mondial” nu mai era în stare să rivalizeze cu ţările occidentale şi tocmai tovarăşii de la Kremlin au fost cei care şi-au dat seama primii de necesitatea şi de obligativitatea schimbărilor. În caz contrar, erau ameninţaţi de atrofierea puterii, de descompunerea totală a aparatului de stat, de intensificarea fenomenelor sociale negative într-o asemenea măsură încât ar fi fost pusă în pericol nu numai propria lor autoritate, ci chiar existenţa imperiului. S-a dovedit însă că, în loc să revigoreze sistemul, reformatorii n-au făcut altceva decât să provoace prăbuşirea lui. În acest context putem vorbi de un anumit specific polonez, întrucât masiva mobilizare socială care s-a manifestat sub forma sindicatului liber „Solidaritatea”, cu un efectiv de circa zece milioane de membri, începuse deja dezmembrarea sistemului cu câţiva ani mai înainte. După introducerea legii marţiale, majoritatea cuceririlor revoluţionare au fost însă pierdute. Odată cu preluarea puterii la Kremlin de către Mihail Gorbaciov, acţiunile iniţiate de acesta au configurat „terenul de joc” de care „Solidaritatea” era obligată să ţină seama în contactele pe care le avea cu puterea.

Din această perspectivă se observă că schimbările din Europa Centrală şi de Est au avut *de facto* un caracter secundar, cel puţin la început, faţă de evenimentele survenite în Uniunea Sovietică. Pe de altă parte, cei care au iniţiat „noua deschidere” n-au fost reprezentanţii grupurilor de opozanţi (cu excepţia Poloniei, acestea au fost fie foarte slabe, fie cvasi-inexistente), ci echipele de reformatori ai partidului care-l sprijineau pe Gorbaciov, în speranţa nu doar a unei evoluţii pozitive a sistemului, ci vizând poate în primul rând înflorirea propriilor lor cariere, susţinute de noul conducător al URSS. Chiar şi aşa, reformatorii din partid n-au fost suficient de puternici decât în Polonia şi în Ungaria. În Bulgaria a existat o facţiune influentă de activişti nemulţumiţi de guvernarea lui Jivkov, dar cu toate acestea îndepărtarea dictatorului le-a cerut multe eforturi, mai ales că nu aveau niciun fel de program ideologic (acesta a fost elaborat abia după căderea dictatorului). În RDG şi Cehoslovacia, partidele comuniste n-au dat dovadă de suficientă elasticitate, astfel încât au fost luate pe nepregătite de evoluţia evenimentelor, pierzând în foarte scurt timp puterea în favoarea guvernului Republicii Federale a Germaniei, respectiv a opoziţiei cehoslovace care a fost în schimb capabilă să genereze un sprijin social corespunzător. În România, Ceauşescu s-a cramponat de putere până în ultimul moment, dar a fost răsturnat de convergenţa a doi factori: revolta populaţiei şi pasivitatea (dacă nu chiar sabotajul) aparatului de stat.

În momentul de faţă, toate ţările care au făcut obiectul analizei din această carte sunt membre ale Uniunii Europene. Cronologic, prima care a intrat în familia europeană odată cu unificarea Germaniei a fost RDG. Au urmat Polonia, Cehia, Slovacia şi Ungaria. Următoarea serie în procesul de extindere a UE a fost constituită de România şi Bulgaria. În toate ţările care au fost admise s-a produs o creştere semnificativă a nivelului de trai în comparaţie cu perioada anterioară anului 1989, iar schimbarea de regim despre care vorbim în cuprinsul acestei lucrări a constituit catalizatorul unei serii întregi de transformări sociale, politice, economice şi tehnologice. Pe de altă

parte însă, această schimbare n-a reuşit să anuleze diferenţele de venituri şi, într-un sens mai larg, n-a reuşit să egalizeze nivelul de trai al populaţiilor din fostele ţări comuniste cu standardul de viaţă al ţărilor care înainte de 1989 făceau deja parte din NATO şi CEE. Nu încape de asemenea nicio îndoială că implementarea acestor schimbări (mai ales când e vorba de schimbarea de regim), ca şi însuşirea principiilor economiei de piaţă sunt foarte diferite în funcţie de ţara analizată. În plus, alte şi alte provocări cu care se confruntă şi se vor mai confrunta în viitorul apropiat toate ţările din această regiune – cum ar fi dramaticele evoluţii demografice, dificultăţile Uniunii Europene care se luptă deja de câţiva ani cu criza economică şi mai ales cu cea politică, evoluţiile geopolitice de pe arena mondială (şi noile ameninţări care decurg din acestea), perspectivele încă nu pe deplin clare ale transformărilor tehnologice mai ales în sectorul energetic – ne obligă să ne punem mereu întrebarea dacă schimbările iniţiate în colţul nostru de lume în cursul anului 1989 se vor dovedi cu adevărat durabile.

În majoritatea diagramelor comparative ale ţărilor UE în legătură cu diferitele aspecte ale dezvoltării economice, tehnologice şi sociale, ultimele trei locuri sunt ocupate de obicei de Bulgaria, România şi – din păcate pentru autorii acestei cărţi – Polonia. Dacă, în faţa provocărilor amintite mai sus, elitele ţărilor noastre nu vor găsi remediile potrivite, atunci ar fi întru totul posibil ca noi, cetăţenii tuturor ţărilor prezentate în această carte (inclusiv locuitorii din estul Germaniei), să ne regăsim mereu pe ultimul loc în Uniunea Europeană.

Tuturor cititorilor acestei lucrări le dorim o lectură plăcută şi îi îndemnăm să reflecteze cu seriozitate la ceea ce s-a întâmplat în 1989, întrucât importanţa practică a evenimentelor respective nu pare să fie încă pe deplin descoperită. Am dori să aducem un cuvânt de mulţumire persoanelor care au contribuit la forma definitivă a ediţiei în limba română a acestei lucrări: profesorilor Jan Kofman, Andrzej Paczkowski şi Antoni Dudek, traducătorului Vasile Moga, reprezentant al celor mai bune tradiţii ale intelectualităţii româneşti, echipei de specialişti de la Editura Polirom şi, nu mai puţin, Institutului Polonez din Bucureşti care, prin activitatea neobosită pe care o desfăşoară, face în aşa fel încât ţara noastră să devină tot mai familiară locuitorilor României; îi mulţumim de asemenea lui Stejărel Olaru, un susţinător pasionat al colaborării în această parte a lumii care este Europa Centrală şi de Est. Şi noi suntem adepţii unei asemenea colaborări şi ne străduim să facem tot posibilul pentru a consolida legăturile dintre popoarele noastre unite de un destin comun.

1. Collegium Civitas, universitate poloneză patronată de Academia Poloneză de Ştiinţe, cu sediul în Palatul Culturii şi al Ştiinţei (PkiN) din Varşovia. A fost înfiinţată în urmă cu 15 ani şi oferă cursuri de licenţă şi masterat cu specializările: Sociologie, Relaţii Internaţionale, Politologie, Jurnalism, Studii Asiatice.

2. Władysław Gomułka (1905-1982) – lider comunist polonez, prim-secretar al Partidului Muncitoresc Unit Polonez între 1956 şi 1970.

3. Stanisław August Poniatowski (1732-1798) – ultimul rege al Poloniei şi Mare Duce al Lituaniei.

4. Thomas Münzer (1469-1525) – teolog evanghelist şi revoluţionar german. Admirator şi apoi adversar al lui Martin Luther. Pentru participarea şi rolul jucat în Războiul Ţărănesc German,

este torturat şi decapitat.

5. Paisi Hilendarski (1722-1773) – călugăr bulgar de la mănăstirea Hilandaru de pe Muntele Athos, care a redactat o istorie slavo-bulgară. Ideile lui au avut un rol mobilizator în renaşterea naţională bulgară.

Paweł Ukielski

Cuvânt înainte

În 1989, sub ochii uimiţi ai întregii lumi, s-a prăbuşit sistemul comunist. De la începutul negocierilor din cadrul Mesei Rotunde din Polonia, care au avut loc în februarie, şi până la împuşcarea Elenei şi a lui Nicolae Ceauşescu în decembrie, Europa Centrală şi de Est a trecut printr-un proces tumultuos (şi, în cele mai multe cazuri, puţin sângeros) de eliberare de sub regimul totalitar comunist. Actualmente, la mai bine de 20 de ani după acele evenimente, putem spune că perspectiva pe care o avem este îndeajuns de matură şi ne permite să întreprindem cercetări comparative fără a fi influenţaţi de stări emoţionale. Pe de o parte, foarte multe persoane îşi mai amintesc evenimentele care au avut loc atunci, iar pe de altă parte, generaţia care şi-a început viaţa în momentul eliberării e deja în pragul maturităţii.

Perspectiva dată de cele peste două decenii care au trecut este suficientă nu numai pentru a supune analizei evenimentele care au dus la câştigarea libertăţii (ultimii ani de comunism şi prăbuşirea acestuia), ci şi pentru a face un bilanţ al perioadei postcomuniste. Pentru că lichidarea rămăşiţelor unui sistem care fusese impus popoarelor din Europa Centrală nu s-a limitat doar la operarea unor profunde schimbări de sistem în 1989

şi în următorii doi-trei ani. În toate ţările din regiune, lichidarea moştenirii comuniste a durat mult mai mult, iar, sub anumite aspecte, acest proces nu s-a încheiat nici astăzi. Elaborând conţinutul prezentei lucrări, autorii au fost nevoiţi să aibă în vedere toate aceste probleme.

Au fost astfel supuse analizei şase cazuri concrete – şase ţări care în 1989 au efectuat schimbarea de regim: Bulgaria, Cehoslovacia, Republica Democrată Germană, Polonia, România şi Ungaria. Această viziune ni se pare motivată: procesele care au avut loc în Iugoslavia constituie fără îndoială o problemă separată şi având un nivel calitativ diferit. La fel se prezintă lucrurile şi în cazul Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste (URSS), unde evenimentele centrale se plasează, cronologic, în anii 1990-1991. Iar în Albania, destul de izolată la vremea respectivă, schimbările s-au produs şi mai târziu.

Titlul lucrării noastre, *1989. Toamna naţiunilor*, ilustrează cel mai bine tematica de care am hotărât să ne ocupăm. Principalele evenimente pe care autorii le-au prezentat şi supus analizei au avut loc în toamna anului 1989 şi ele constituie centrul de greutate al acestei lucrări. Pe de altă parte, din punct de vedere uman, actorii colectivi ai evenimentelor avute în vedere au fost neîndoielnic popoarele care şi-au cucerit independenţa după 45 de ani de sclavie. Fără îndoială că analiza în întregul ei nu se limitează doar la a doua jumătate a anului 1989 – o asemenea îngustare a temei ar fi făcut imposibile atât lămurirea mecanismelor şi cauzelor care au determinat schimbarea, cât şi cercetarea efectelor ei, respectiv prezenţa unor rămăşiţe ale comunismului până în ziua de azi. Tocmai de aceea, consideraţiile referitoare la fiecare dintre statele prezentate au fost structurate în trei secţiuni fundamentale: ultimii ani ai comunismului, procesul nemijlocit de cădere a regimului şi, în sfârşit, efectele acestui proces din perspectiva ultimilor 24 de ani.

Prezenta încercare de sinteză vizează cele şase state (actualmente şapte, după dezmembrarea Cehoslovaciei) care au trăit experienţa „toamnei naţiunilor”, fiind una din puţinele monografii de profil axate pe această tematică. Una dintre primele cărţi pe tema căderii comunismului în ţările Europei Centrale şi de Est a fost *Jesień Narodów* (*Toamna naţiunilor*), editată în 1991 de Jacek Gorzkowski şi Wojciech Morawski[1]. Ea constituie o încercare de scoatere în evidenţă a schimbărilor care au dus la căderea sistemului totalitar în regiune. Chiar dacă, întrucât a fost scrisă la puţin timp după evenimente şi s-a bazat exclusiv pe relatările apărute în mass-media, într-o anumită măsură nu mai este de actualitate (de la apariţia ei au fost publicate o mulţime de documente, memorii şi alte izvoare), ea merită totuşi menţionată. Deosebit de interesante sunt aici imaginile din fiecare ţară analizată.

Şi în alte ţări au apărut lucrări ştiinţifice referitoare la problemele care ne interesează. Dintre ele merită să fie menţionată în primul rând o lucrare monumentală scrisă de trei istorici cehi. În anul 2000, Jiří Vykoukal, Bohuslav Litera şi Miroslav Tejchman au publicat cartea intitulată *Estul. Apariţia, dezvoltarea şi decăderea blocului sovietic 1944-1989*[2]. În aproape 800 de pagini, autorii au prezentat o istorie a comunismului în URSS şi în ţările Europei Centrale şi de Est, inclusiv în Iugoslavia şi Albania (dar şi cu incursiuni în Finlanda şi Grecia). Este un manual foarte bun şi bogat în informaţii, care poate fi recomandat tuturor celor interesaţi de această problematică. O altă lucrare interesantă este *Miracolul revoluţiei*, publicată în 1999 de politologul, scriitorul şi publicistul român Stelian Tănase[3]. Autorul se concentrează asupra căderii comunismului în Uniunea Sovietică şi în Europa, dar în acelaşi timp acordă multă atenţie Chinei, unde, după cum ştim, a existat o încercare de lărgire a libertăţii politice, nereuşită şi încheiată printr-un masacru. Tănase nu-şi încheie

lucrarea în anul 1990, fiind tentat să realizeze şi o analiză a evoluţiei politice şi economice a ţărilor în perioada postcomunistă.

În ultimii ani au fost publicate câteva cărţi esenţiale pe tema evenimentelor din anul 1989. Cea mai cunoscută dintre acestea, tradusă în multe limbi, este cartea lui Victor Sebestyen[4]. Într-un mod foarte plastic şi sugestiv, cu zelul unui ziarist priceput, autorul prezintă procesul de prăbuşire a comunismului în întregul bloc al ţărilor din Europa Centrală şi de Est.

Un titlu interesant îl reprezintă de asemenea *Uncivil Society: 1989 and the Implosion of the Communist Establishment*, carte care poartă semnătura lui Stephen Kotkin şi Jan T. Gross[5]. Autorii se concentrează în principal asupra dimensiunii economice şi sociale a acestui subiect. Cea mai recentă carte consacrată căderii sistemului comunist în Europa este o lucrare colectivă editată de Vladimir Tismăneanu şi Bogdan C. Iacob şi poartă titlul *The End and the Beginning. The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*[6]. Cartea nu se limitează doar la o simplă descriere a evenimentelor, ci reprezintă şi o încercare de a oferi răspunsuri la întrebări privind supravieţuirea unor rămăşiţe ale sistemului comunist. Iar autorii nu s-au limitat doar la ţările din fostul bloc sovietic, ci au pus în evidenţă şi ecoul pe care evenimentele din 1989 l-au avut în Occident. Tismăneanu a editat, de asemenea, o culegere de eseuri pe tema importanţei căderii comunismului în diferite locuri ale lumii. Cartea conţine în principal o serie de analize legate de situaţia României, dar nu se rezumă doar la atât: autorul a acordat un spaţiu generos şi celorlalte ţări, inclusiv Poloniei[7].

Mult mai bogată este literatura comparatistă consacrată procesului de transformare care a urmat „toamnei naţiunilor”, ca efect al acesteia. Trebuie să amintim aici în primul rând monografiile elaborate în cadrul

Universităţii din Wrocław[8], al Universităţii Marie Curie-Skłodowska[9] sau al Secţiei Europa Centrală şi de Est a Institutului de Studii Politice de pe lângă Academia Poloneză de Ştiinţe[10]. Analize interesante propune şi Jacek Wojnicki[11]. Lucrările care îşi propun să găsească un numitor comun pentru transformările din Europa Centrală (numitor comun care să constituie un şablon) sunt, de asemenea, un izvor preţios pentru înţelegerea proceselor care au avut loc: este vorba de cărţile lui Leslie Holmes[12], Claus Offe[13] sau – în Polonia – ale doamnei Jadwiga Staniszkis[14], respectiv ale cercetătorilor Jan Kofman şi Wojciech Roszkowski[15]. Ultimii doi autori sunt şi editorii unui adevărat tezaur de informaţii referitoare la actorii evenimentelor din 1989 din Europa Centrală – este vorba de un uriaş dicţionar biografic, cuprinzând personalităţi din întreaga Europă Centrală şi de Est, înţeleasă în sensul larg, de-a lungul secolului XX[16].

Pe piaţa cărţii au apărut mult mai multe publicaţii consacrate evenimentelor care au avut loc în fiecare ţară. Revoluţia de catifea cehoslovacă s-a bucurat de multă atenţie atât în literatura de specialitate cehă, cât şi în cea slovacă. Acest subiect este legat de obicei – mai mult sau mai puţin – de celălalt eveniment deosebit de important pentru istoria ambelor popoare: desfacerea federaţiei, lucru întâmplat doar trei ani mai târziu. În Polonia, acestui eveniment i-a fost consacrată o monografie de către Paweł Ukielski[17], iar Marek Bankowicz a fost şi el preocupat de temă[18]. Schimbările politice din Slovacia deja independentă au fost zugrăvite de Piotr Bajda într-o monografie dedicată elitelor politice constituite în statul nou apărut pe harta Europei[19], iar Radosław Zenderowski a scris o lucrare vizând problemele identitare ale acestuia[20]. Primii ani ai schimbării în Republica Cehă au fost prezentaţi la rândul lor într-o lucrare colectivă apărută sub semnătura lui Bernard J. Albin şi lui

Walenty Baluk[21]. Problemele legate de vecinii lor de la sud rămân în continuare destul de marginale în raport cu aria de interes a polonezilor – e suficient să amintim că singura monografie completă referitoare la istoria Cehiei şi a Slovaciei în cursul secolului XX rămâne cartea lui Jerzy Tomaszewski[22].

Cercetătorii cehi şi slovaci au acordat destul de multă atenţie evenimentelor din anii 1989-1992. În această problemă se poate observa de altfel o anumită preferinţă – dacă slovacii par interesaţi mai degrabă de relaţiile dintre cele două popoare şi de cauzele care au dus la ruperea federaţiei (cu dobândirea independenţei Slovaciei), cehii se ocupă într-o mai mare măsură de evenimentele legate de căderea sistemului comunist. Între cele mai valoroase monografii ale acestei perioade trebuie să includem lucrările unor cercetători ca Jan Rychlík[23], Milan Otáhal[24], Petr Husák[25] sau Jiří Suk[26]. La dispoziţia celor interesaţi se află de asemenea numeroasele colecţii de documente publicate[27]. Un tezaur de informaţii, dar şi de anecdote este constituit de memoriile principalilor actori ai evenimentelor din perioada vizată de noi, inclusiv amplul interviul cu Václav Havel, care a fost editat şi în Polonia[28].

O categorie aparte de izvoare o constituie paginile de internet care conţin nenumărate informaţii referitoare atât la regimul comunist în sine şi la căderea lui, cât şi la prezenţa acestuia în viaţa noastră actuală. În paginile oficiale ale parlamentului ceh[29] pot fi accesate stenogramele tuturor şedinţelor Adunării Federale, atât din întreaga perioadă 1948-1989, cât şi de după revoluţia de catifea. Multe informaţii interesante, documente şi monografii au fost plasate pe paginile de internet ale Institutului slovac al Memoriei Poporului[30], ale Institutului ceh de Studii asupra Regimurilor Totalitare[31], respectiv ale portalului „totalita”[32].

Despre comunismul românesc şi evenimentele din decembrie au fost editate în Polonia relativ multe lucrări, mai ales având în vedere aspectul „mediatic” al temei. Cea mai amănunţită monografie este însă cartea lui Adam Burakowski[33]. Merită, desigur, să fie consultate lucrările autorilor români Pavel Câmpeanu[34] şi Lucian Boia[35]. O lucrare valoroasă, cu toate că într-o anumită măsură depăşită (între timp au apărut noi documente şi monografii), este cartea lui Józef Darski[36]. Pentru a înţelege complexitatea istoriei României din secolul XX ar trebui de asemenea consultată lucrarea Małgorzatei Willaume[37].

În România, despre istoria comunismului şi mai ales despre evenimentele din decembrie s-a scris mult, deşi cele mai multe dintre lucrările în cauză sunt de un nivel destul de scăzut şi nu prezintă decât câte o perspectivă asupra discuţiilor politice. În România, trecutul încă trezeşte emoţii, mai ales în rândul intelectualilor, dar nu numai. În ciuda controverselor înfocate, în cursul celor mai bine de 20 de ani care au trecut au fost publicate multe titluri valoroase. Cea mai importantă dintre apariţii este probabil raportul Comisiei Prezidenţiale, creată cu scopul cercetării şi evaluării morale a sistemului comunist din România. La lucrările acestei comisii au participat mulţi istorici renumiţi[38]. Mai putem recomanda apoi lucrarea istoricului britanic Dennis Deletant[39]. În legătură cu evenimentele din decembrie şi căderea dictaturii au apărut multe monografii valoroase, dintre care merită menţionată lucrarea monumentală, dar foarte controversată a lui Alex Mihai Stoenescu[40], trilogia lui Grigore Cartianu[41] scrisă într-un mod asemănător, dar îmbogăţită cu noi elemente, cărţile istoricului din emigraţie Radu Portocală[42], ale lui Sergiu Nicolaescu[43], regizor de film şi participant la desfăşurarea evenimentelor, ale cunoscutului politolog şi om de presă

Stelian Tănase[44] şi, nu mai puţin, ale istoricului britanic Peter Siani-Davies[45].

Despre istoria Bulgariei, mai ales cea mai recentă, în Polonia s-a scris din păcate mai puţin decât despre celelalte ţări din regiune. O carte care merită să fie recomandată este lucrarea lui Tadeusz Wasilewski, numai că perioada la care se referă ea se încheie odată cu sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial şi preluarea puterii de către comunişti[46]. Fără îndoială, trebuie consultate şi lucrările lui Jerzy Jackowicz[47]. O monografie foarte bună despre mass-media în Bulgaria a publicat de curând Andrzej Nowosad[48]. Tematica bulgară apare de asemenea ca parte componentă a unor monografii care analizează istoria comunismului în Europa Centrală şi de Est sau eventual, fragmentar, în manualele de istoria lumii după 1945.

Faţă de celelalte ţări, în Bulgaria se scrie relativ puţin despre istoria comunismului şi evenimentele anului 1989. Iar din ceea ce se scrie, multe lucrări prezintă o valoare ştiinţifică scăzută, fiind afectate de aprecierile nu de puţine ori extremiste ale autorilor. Cu toate acestea, în cursul ultimilor mai bine de 20 de ani au apărut câteva cărţi valoroase. Dintre acestea merită să fie menţionate lucrările semnate de Evghenia Kalinova şi de Iskra Baeva[49], respectiv cele editate sub auspiciile Intitutului de Cercetare a Trecutului Recent[50]. O imagine a ceea ce s-a petrecut şi anumite elemente de analiză oferă de asemenea memoriile lui Kostadin Ceacîrov, un apropiat al lui Jivkov[51]. O contribuţie importantă la studierea comunismului din Bulgaria a adus şi Cold War International History Project din Statele Unite, la lucrările căruia au luat parte şi istoricii bulgari Kostadin Grozev şi Iordan Baev – aceştia au publicat multe documente interesante. Despre căderea sistemului totalitar pot fi aflate multe din lucrările lui Dimităr Ludjev[52], participant la evenimente şi

devenit vicepremier la începutul anilor ’90, ca şi dintr-o serie de documente, memorii şi monografii editate de fundaţia fostului preşedinte Jelio Jelev[53]. De începuturile Bulgariei postcomuniste s-a ocupat şi politologul american Albert P. Melone[54].

În legătură cu căderea zidului Berlinului s-a scris atât de mult, încât ne va fi foarte greu să enumerăm toate lucrările în care autorii s-au străduit să-şi măsoare forţele cu această temă complexă. Trebuie să subliniem faptul că cel care doreşte să aibă acces la documentele-cheie ale perioadei în cauză se găseşte într-o situaţie privilegiată, fiindcă multe dintre acestea pot fi găsite pe câteva pagini de internet foarte bine puse la punct, pagini a căror vizitare este recomandabilă din toate punctele de vedere, atât ca surse de informare despre perioada respectivă, cât şi ca exemplu de variantă foarte reuşită de promovare a cunoaşterii istoriei ţării. Dintre numeroasele pagini de internet consacrate acestei tematici trebuie să menţionăm în mod deosebit trei. Prima ar fi http://www.chronik-der-mauer.de care se află sub patronajul Bundeszentrale für politische Bildung (BpB), al Deutschlandsradio şi al Centrului de Cercetări Istorice (Zentrum für Zeithistorische Forschung) din Potsdam. O sursă importantă pentru cunoaşterea istoriei opoziţiei din RDG este pagina DDR 1989/90 Dokumente (http://ddr89.de), unde cel interesat va găsi documente referitoare la cele mai importante partide politice care au activat în Germania comunistă în perioada de tranziţie până la reunificare. Şi, în sfârşit, menţionând specificul instituţiei şi scopul fondului documentar promovat de ea, recomandăm şi vizitarea paginii de internet http://www.bstu.bund.de a Oficiului Autorizat cu Documentele Ministerului pentru Securitatea Statului (Stasi) al RDG, cunoscut în Polonia sub denumirea curentă de Oficiul Gauck.

Problema fundamentală legată de cercetarea literaturii referitoare la căderea RDG constă nu în lipsa, ci în cantitatea excesivă a acesteia. Liste amănunţite cu cele mai importante studii germane publicate pot fi găsite în lucrările a doi autori, Andreas Rödder[55] şi Erhardt Neubert[56]. Dacă cele două cărţi trebuie să constituie un punct de reper pentru cititori şi cercetători, motivul îl constituie pe de o parte demersul solid de cercetare al ambilor autori, iar pe de altă parte, având în vedere marea de cerneală vărsată în ultimii 24 de ani în legătură cu această temă, faptul că Rödder şi Neubert prezintă avantajul de a-şi fi publicat lucrările relativ recent. Având în vedere cercetările ample efectuate în legătură cu istoria RDG şi cu procesele care au avut loc în Germania anului 1989, acest argument nu e lipsit de importanţă, deoarece o parte din lucrările mai vechi sunt mai mult ca sigur incomplete, aşa cum se întâmplă de obicei. Prin urmare, o problemă în redactarea capitolului referitor la RDG a constituit-o alegerea unei bibliografii memorialistice reprezentative. Tocmai din dorinţa de a nu periclita obiectivitatea demersului, autorul capitolului respectiv a decis să nu includă în bibliografie voluminoasele memorii ale lui Helmut Kohl, ale lui Hans Modrow sau ale altor participanţi la desfăşurarea evenimentelor. Excepţie fac însă memoriile lui Claus J. Duisberg, dată fiind perspectiva specială oferită de lucrarea lui. Ca angajat cu rang înalt al serviciilor speciale civile din RDG, Duisberg oferă o perspectivă foarte interesantă asupra ultimilor ani de existenţă a RDG şi asupra procesului de reunificare, aşa cum era văzut acesta de aparatul administrativ al republicii de la Bonn. Desigur, în aceste memorii el nu-şi ascunde simpatiile şi antipatiile personale.

În ceea ce priveşte literatura referitoare la căderea comunismului în Ungaria, spre deosebire de multe alte ţări din Europa Centrală şi de Est, procesul de transformare a făcut obiectul câtorva studii deosebit de

valoroase, dar scrise în limba engleză. Lucrări fundamentale, pe lângă cele citate în capitolul corespunzător şi semnate de Rudolf L. Tőkés şi de Ignác Romsics, sunt şi cele ale lui János Kornai[57], în care autorul explică luminile şi umbrele transformărilor economice de pe cursul mijlociu al Dunării. Perioada care ne interesează în legătură cu Ungaria a fost prezentată pe larg în lucrările deja citate ale lui Bogdan Góralczyk; în acestea, cititorul poate găsi şi alte indicaţii bibliografice (în măsura în care, desigur, bariera lingvistică nu va constitui o problemă). Putem recomanda, de asemenea, lucrarea colectivă *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech 1990-1998*[58], care analizează mai ales perioada postcomunistă, dar care rămâne o lectură profitabilă şi recomandabilă.

Prăbuşirea comunismului în Polonia a început foarte devreme, de aceea literatura consacrată acestui eveniment este deosebit de bogată. Este imposibil să prezentăm aici chiar şi o listă succintă a lucrărilor publicate în legătură cu această temă, dar am vrea totuşi să atragem atenţia cititorului măcar asupra câtorva autori. Cele mai exhaustive monografii legate strict de evenimentele din cursul anului 1989 au fost publicate de Paulina Codogni, care prezintă atât negocierile din cadrul Mesei Rotunde[59], cât şi alegerile parţial libere din 4 şi 18 iunie 1989[60]. De această temă s-au mai ocupat Krystyna Trembicka[61], Jan Skórzyński[62] şi Andrzej Garlicki[63]. Istoricii Paweł Kowal[64] şi Antoni Dudek[65] au scris pe larg despre descompunerea autorităţii regimului comunist în Polonia. Cel din urmă este de altfel autorul celei mai complete istorii a Poloniei apărute după 1989[66].

Istoria Poloniei din perioada comunistă a făcut obiectul unui număr enorm de monografii, articole şi colecţii de documente, dar nu ne propunem aici să le trecem în revistă pe toate. Este necesar totuşi să

observăm că e imposibil de tratat această perioadă fără a cunoaşte lucrările lui Andrzej Paczkowski[67], Andrzej Friszke[68], Jerzy Eisler[69]. În ciuda trecerii timpului, cărţile lui Jakub Karpiński[70] publicate în emigraţie rămân mereu actuale. Un loc privilegiat printre editorii de cărţi legate de istoria Poloniei comuniste ocupă Institutul Memoriei Naţionale, care în cei peste 12 ani de activitate a editat sute de cărţi, dintre care cea mai mare parte ar avea toate motivele să se regăsească în această scurtă prezentare a bibliografiei de top. Bogată este de asemenea literatura cu caracter sintetic – şi e suficient să menţionăm în acest sens lucrările mereu reeditate şi îmbogăţite ale profesorilor Wojciech Roszkowski[71] şi Andrzej Paczkowski[72].

În încheiere, toţi trei am dori să adresăm un cuvânt de mulţumire persoanelor fără ajutorul cărora această carte n-ar fi putut apărea. Nutrim un sentiment de deosebită gratitudine faţă de profesorul Jan Kofman, care şi-a sacrificat foarte mult timp analizând această lucrare în fiecare etapă de scriere şi împărtăşindu-ne numeroase observaţii valoroase. Pentru numeroasele şi importantele sale sugestii îi mulţumim de asemenea profesorului Antoni Dudek, fără a cărui contribuţie această lucrare ar fi fost fără îndoială mult mai săracă. Mulţumiri deosebite datorăm de asemenea profesorului Andrzej Paczkowski, căruia îi aparţine ideea de a redacta o asemenea lucrare. În egală măsură mulţumim cordial profesorului Wojciech Roszkowski, ca şi tuturor colegelor şi colegilor de la Secţia Europa Centrală şi de Est a Institutului de Studii Politice de pe lângă Academia Poloneză de Ştiinţe pentru discuţiile fructuoase pe care le-au purtat cu noi. Această carte n-ar fi văzut lumina tiparului fără concursul doamnei Bogusława Radziwon, directoarea Editurii Trio, căreia îi suntem profund recunoscători. În plus, fiecare dintre noi ar dori să mulţumească în mod special anumitor persoane.

Adam Burakowski: Aş dori să-i mulţumesc Joannei Najfeld pentru sprijinul neîncetat pe care mi l-a acordat în toate etapele elaborării acestei lucrări şi Annei Botinova de la ziarul „24 Часа”; de asemenea, domnului Jerzy Targalski de la Secţia Europa Orientală a Universităţii din Varşovia pentru tot ajutorul acordat la redactarea capitolului referitor la Bulgaria. În mod special aş vrea să le mulţumesc părinţilor mei şi soţiei mele Agnieszka, fiicelor mele Julia şi Marta, respectiv fiului meu Antoni, pentru care simt că merită să trăiesc şi să muncesc.

Aleksander Gubrynowicz: Doresc să mulţumesc din toată inima domnului Grzegorz Pakowski pentru răbdarea cu care a căutat informaţiile Gallup pe baza cărora am reuşit să reconstitui evoluţia percepţiei ungurilor faţă de procesul de transformare şi de consecinţele acestuia, lucruri care (din cauza unor termene foarte stricte) ar fi rămas altfel inaccesibile. Şi aş vrea să mai mulţumesc în mod cu totul deosebit soţiei mele Kasia şi copiilor mei Asia şi Dominik. Fără răbdarea voastră faţă de pasiunile mele, mai mult ca sigur n-aş fi reuşit să scriu nimic, pentru că n-aş fi avut pentru cine să-mi pierd nopţile.

Paweł Ukielski: Vreau să mulţumesc din inimă tuturor prietenilor mei cehi şi slovaci graţie cărora, cu fiecare vizită la vecinii noştri din sud, am înţeles mai bine identitatea şi istoria acestora. Datorez cuvinte de recunoştinţă în mod deosebit lui Juraj Marušiak şi lui Dušan Segeš pentru sfaturile pe care mi le-au oferit de-a lungul întregului proces de elaborare a textului referitor la Cehoslovacia. Un sprijin constant în toate aspectele activităţii desfăşurate am primit din partea familiei – soţia Magdalena şi copiii Julia şi Wojtek – cărora vreau să le mulţumesc în modul cel mai afectuos pentru că există.

1. Jacek Gorzkowski, Wojciech Morawski, *Jesień Narodów* (*Toamna naţiunilor*), Varşovia, 1991.

2. Jiří Vykoukal, Bohuslav Litera, Miroslav Tejchman, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Praga, 2000.

3. Stelian Tănase, *Miracolul revoluţiei*, Bucureşti, 1999.

4. Victor Sebestyen, *Revolution 1989. The fall of the Soviet Empire*, Londra, 2009.

5. Stephen Kotkin, Jan T. Gross, *Uncivil Society: 1989 and the Implosion of the Communist Establishment*, New York, 2009.

6. Vladimir Tismăneanu, Bogdan C. Iacob (ed.), *The End and the Beginning. The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*, Budapesta – New York, 2012.

7. Vladimir Tismăneanu, *Despre 1989. Naufragiul utopiei*, Bucureşti, 2009.

8. Vezi Andrzej Antoszewski, Ryszard Herbut (ed.), *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej* (*Democraţiile din Europa Centrală şi de Est din perspecivă comparativă*), Wrocław, 1998; Andrzej Antoszewski, Petr Fiala, Ryszard Herbut, Jacek Sroka (ed.), *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej* (*Partide şi sisteme de partid în Europa Centrală*), Wrocław, 2003; Andrzej Antoszewski (ed.), *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej: perspektywa porównawcza* (*Sistemele politice Central- şi Est-Europene din pespectivă comparatistă*), Wrocław, 2006.

9. Vezi Wojciech Sokół, Marek Żmigrodzki (ed.), *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej* (*Sistemele politice ale ţărilor Central- şi Est-Europene*), Lublin, 2005.

10. Aici trebuie să amintim în primul rând anuarul pe 1991 intitulat *Europa Środkowo-Wschodnia* (*Europa Centrală şi de Est*), care strânge laolaltă datele referitoare la evoluţia situaţiei în toate ţările Europei Centrale şi de Est (ţările postcomuniste situate între Germania şi Rusia).

11. Jacek Wojnicki, *Kształtowanie systemów wielopartyjnych Europy Środkowowschodniej* (*Formarea sistemelor pluripartite în Europa Centrală şi de Est*), Pułtusk, 2004.

12. Leslie Holmes, *Post-Communism. An Introduction*, Londra, 1997.

13. Claus Offe, *The Varieties of Transition: the East European and East German Experience*, Cambridge, 1996.

14. Jadwiga Staniszkis, *Postkomunizm: próba opisu* (*Postcomunismul: o încercare de descriere*), Gdańsk, 2001.

15. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja i postkomunizm* (*Transformarea şi postcomunismul*), Varşovia, 1999.

16. Wojciech Roszkowski, Jan Kofman (ed.), *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku* (*Dicţionarul biografic al Europei Centrale şi de Est în secolul XX*), Varşovia, 2005, ediţia în limba engleză W. Roszkowski, J. Kofman, *Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century*, M.E. Sharpe, Armonk, New York – Londra, 2007.

17. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód. Rola elit politycznych w procesie podziału Czechosłowacji* (*Divorţul de catifea. Rolul elitelor politice în procesul de separare a Cehoslovaciei*), Varşovia, 2007.

18. Marek Bankowicz, *Zlikwidowane państwo: ze studiów nad polityką Czechosłowacji* (*Statul desfiinţat: din studiile asupra politicii Cehoslovaciei*), Cracovia, 2003.

19. Piotr Bajda, *Elity polityczne na Słowacji. Kręta droga do nowoczesnego państwa* (*Elitele politice în Slovacia. Drumul întortocheat spre statul modern*), Varşovia, 2010.
20. Radosław Zenderowski, *Nad Tatrami błyska się… Słowacka tożsamość narodowa w dyskursie politycznym w Republice Słowackiej* (*1989-2004*) (*Fulgere peste Tatra… Identitatea naţională slovacă în discursul politic din Republica Slovacă 1989-2004*), Varşovia 2007.
21. Bernard J. Albin, Walenty Baluk (ed.), *Europa środkowa – Dekada transformacji. Republika Czeska* (*Europa Centrală – Deceniul transformării. Republica Cehă*), Wrocław, 2005.
22. Jerzy Tomaszewski, *Czechy i Słowacja* (*Cehia şi Slovacia*), Varşovia, 2006.
23. Jan Rychlík, *Rozpad Československa. Česko-slovenské vztahy 1989-1992* (*Dezmembrarea Cehoslovaciei. Relaţiile ceho-slovace 1989-1992*), Bratislava, 2002.
24. Milan Otáhal, *Opozice, moc, společnost* (*Opoziţia, puterea, societatea*), Praga, 1994.
25. Petr Husák, *Česká cesta ke svobodě. Revoluce či co?* (*Drumul ceh spre libertate. Revoluţie sau ce?*), Praga, 1999.
26. Jiří Suk, *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990* (*Cronologia dispariţiei regimului comunist în Cehoslovacia 1985-1990*), Praga, 1999.
27. Ingrid Antalová (ed.), *Verejnost' proti nasiliu 1989-1991. Svedectva a dokumenty* (*Societatea împotriva terorii 1989-1991. Mărturii şi documente*), Bratislava, 1998; Viera Hlavová, Jozef Žatkuliak (ed.), *Novembrová revolúcia a česko-slovenský rozchod. Od česko-slovenskej federácie k samostatnej demokratickej slovenskej štátnosti* (*Revoluţia din noiembrie şi divorţul ceho-slovac. De la federaţia ceho-slovacă la independenţa democratică a statului slovac*), Bratislava, 2002; Jozef Žatkuliak (ed.), *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985-1990)* (*Noiembrie 1989 şi Slovacia. Cronologie şi documente [1985-1990]*), Bratislava, 1999; Jiří Suk, *Občanske Fórum. Listopad – Prosinec 1989, t. 2: Dokumenty* (*Forumul Cetăţenesc. Noiembrie-decembrie 1989. Vol. 2: Documente*), Praga, 1998.
28. Václav Havel, *Tylko krótko, proszę* (*Pe scurt, vă rog!*), trad. Andrzej Jagodziński, Cracovia, 2007 [ed. rom., Bucureşti, 2009]. Mult mai multe relatări interesante şi memorii au apărut, desigur, în Cehia şi în Slovacia şi e suficient să amintim, spre exemplu, pe Ján Čarnogurský, *Videné od Dunaja* (*Văzute de pe Dunăre*), Bratislava, 1997; Fedor Gál, *Z prvej ruky* (*La prima mână*), Bratislava 1991; Petr Hájek, *Václav Klaus narovinu. Hovory V.K. s Petrem Hájkem nejen o tom, co bylo, je a bude* (*Václav Klaus de-a dreptul. Convorbiri între V.C. şi Petr Hájek nu numai despre ceea ce a fost, ci şi despre ce va fi*), Praga, 2001; František Mikloško, *Čas stretnutí: reflexe o ponovembrovej dobe* (*Ora întâlnirii: reflexii despre perioada postnoiembrie*), Bratislava, 1996; Petr Pithart, *Po devětaosmdesátém: kdo jsme?* (*După optzeci şi nouă: cine suntem?*), Bratislava-Brno, 1998.
29. www.psp.cz (accesat la 18.09.2009).
30. www.upn.gov.sk (accesat la 18.09.2009).
31. www.ustrcr.cz (accesat la 18.09.2009).
32. www.totalita.cz (accesat la 18.09.2009).

33. Adam Burakowski, *Geniusz Karpat. Dyktatura Nicolae Ceauşescu 1965-1989*, Varşovia, 2008 [ed. rom., *Dictatura lui Nicolae Ceauşescu 1965-1989. Geniul Carpaţilor*, trad. Vasile Moga, Iaşi, 2011].

34. Pavel Câmpeanu, *Ceauşescu, anii numărătorii inverse*, Iaşi, 2002.

35. Lucian Boia, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, 1997.

36. Jósef Darski, *Rumunia: historia, współczesność, konflikty narodowe* (*România. Istorie, societate, conflicte naţionale*), Varşovia, 1995.

37. Małgorzata Willaume, *Rumunia* (*România*), Varşovia, 2004.

38. Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, Bucureşti, 2007.

39. Dennis Deletant, *Ceauşescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, New York, 1995.

40. Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 4 (I) şi 4 (II), Bucureşti, 2004-2005. Recomandăm confruntarea acestei lucrări măcar cu una din numeroasele cărţi scrise de Marius Mioc, participant la evenimentele din Timişoara.

41. Grigore Cartianu, *Sfârşitul Ceauşeştilor. Să mori împuşcat ca un animal sălbatic*, Bucureşti, 2010; Grigore Cartianu, *Crimele revoluţiei. Sângeroasa diversiune a KGB-iştilor din FSN*, Bucureşti, 2010; Grigore Cartianu, *Teroriştii printre noi. Adevărul despre ucigaşii Revoluţiei*, Bucureşti, 2011.

42. Radu Portocală, *Autopsie du coup d'état Roumain. Au pays du mensonge triomphant*, Paris, 1990 [ed. rom., *România, autopsia unei lovituri de stat – în ţara în care a triumfat minciuna*, trad. Ioana Cantacuzino, Timişoara, 1991].

43. El a publicat multe cărţi cu conţinut destul de asemănător, dintre care putem menţiona *Lupta pentru putere: Decembrie '89*, Bucureşti, 2005.

44. Stelian Tănase, *Miracolul revoluţiei*.

45. Peter Siani-Davies, *Revoluţia română din Decembrie 1989*, trad. Cristina Mac, Bucureşti, 2006.

46. Tadeusz Wasilewski, *Historia Bułgarii* (*Istoria Bulgariei*), Wrocław, 1988.

47. Jerzy Jackowicz, *Bułgaria: od rządów komunistycznych do demokracji parlamentarnej: 1988-1991* (*Bulgaria, de la guvernarea comunistă la democraţia parlamentară 1988-1991*), Varşovia, 1992; Jerzy Jackowicz, *Polityka zagraniczna współczesnej Bułgarii* (*Politica externă a Bulgariei contemporane*), Varşovia, 1995.

48. Andrzej Nowosad, *Władza i media w Bułgarii* (*Autorităţile şi mass-media în Bulgaria*), Cracovia, 2008.

49. Евгения Калинова, Искра Баева, *Българските преходи 1939-2005*, Sofia, 2006. Merită să adugăm aici că Iskra Baeva şi-a susţinut lucrarea de doctorat în Polonia.

50. Printre altele, lucrări care se referă la istoria economică a comunismului: Мартин Иванов, *Реформаторство без реформи. Политическата икономия на българския комунизъм 1963-1989*, Sofia, 2008; Даниел Вачков, Мартин Иванов, *Българският външен дълг 1944-*

1989. Банкрутът на комунистическата икономиката, Sofia, 2008; la serviciile de Securitate: Момчил Методиев, *Машината за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическа държава*, Sofia, 2008; la politica autorităţilor comuniste faţă de minoritatea turcă: Михаил Груев, Алексей Кальонски, *„Възродителниат процес". Мюсюлманските овщности и комунистическият режим*, Sofia, 2008;

51. Костадин Чакъров, *Вторият етаж*, Sofia, 1990; Костадин Чакъров, *От втория етаж към нашествието на демократите*, Sofia, 2001.

52. Димитър Луджев, *Революцията в България 1989-1991*, vol. 1, Sofia, 2008; volumul al doilea al acestei lucrări a apărut în 2012.

53. Cele mai valoroase titluri din această serie ar fi: *Шесто управление срещу неформалните организации в българия 1988-1989*, Sofia, 1999; Калин Йосифов (ed.), *Началото. СДС – политически обзор и хронология*, Sofia, 2008. Merită de asemenea să fie menţionate stenogramele şi documentele rămase în urma mesei rotunde bulgare: Кръглата маса. Стенографски протоколи (3 януари – 15 маи 1990), Sofia, 1998.

54. Albert P. Melone, *Creating Parliamentary Government. The Transition to Democracy in Bulgaria*, Ohio, 1998.

55. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland. Die Geschichte der Wiedervereinigung*, München, 2009, pp. 452-485.

56. Erhart Neubert, *Unsere Revolution, die Geschichte der Jahre 1989/1990*, München, 2008, p. 447.

57. De exemplu, János Kornai, Bo Rothstein, Susan Rose-Ackerman (ed.), *Creating social trust in post-socialist transition*, New York, 2004; János Kornai, *The role of the state in a post-socialist economy*, Varşovia, 2002.

58. Mária Schmidt, László Gy. Tóth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech 1990-1998* (*Dublul aspect al transformării în Ungaria 1990-1998*), trad. Elżbieta Cygielska *et al.*, Budapesta, Varşovia, 2001.

59. Paulina Codogni, *Okrągły stół, czyli polski Rubikon* (*Masa Rotundă sau Rubiconul polonez*), Varşovia, 2009.

60. Paulina Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 r. – u progu przemiany ustrojowej* (*Alegerile din iunie 1989 – în pragul schimbării de regim*), Varşovia, 2012.

61. Krystyna Trembicka, *Okrągły stół w Polsce, studium o porozumieniu politycznym* (*Masa Rotundă din Polonia, studiul unui acord politic*), Lublin, 2003.

62. Jan Skórzyński, *Rewolucja Okrągłego Stołu* (*Revoluţia Mesei Rotunde*), Cracovia, 2009.

63. Andrzej Garlicki, *Karuzela. Rzecz o Okrągłym Stole* (*Caruselul. Despre Masa Rotundă*), Varşovia, 2003.

64. Paweł Kowal, *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jeruzelskiego w latach 1986-1989* (*Sfârşitul sistemului puterii. Politica echipei gen. Wojciech Jaruzelski în anii 1986-1989*), Varşovia, 2012.

65. Antoni Dudek, *Reglamentowana rewolucja* (*Revoluţia reglementată*), Cracovia, 2004.

66. Antoni Dudek, *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989-2001* (*Primii ani ai celei de-a III-a Republici 1989-2001*), Cracovia, 2004.

67. De exemplu, Andrzej Paczkowski, *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980-styczeń 1982* (*Drumul spre „răul cel mai mic”. Strategia şi tactica taberei guvernanţilor iulie 1980 – ianuarie 1982*), Cracovia, 2002; Andrzej Paczkowski, *Wojna polsko-jeruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 23 VII 1983* (*Războiul polono-jaruzelskian. Starea de război în Polonia 13 XI 1981 – 23 VII 1983*), ed. a II-a, Varşovia, 2007.

68. De exemplu, Andrzej Friszke, *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL* (*Supunere şi opoziţie. Studii din istoria RPP*), Varşovia, 2007; Andrzej Friszke, *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi* (*Anatomia revoltei. Kuroń, Modzelewski şi comandourile*), Varşovia, 2010; Andrzej Friszke, *Czas KOR-u. Jacek Kuroń a geneza Solidarności* (*Momentul KOR. Jacek Kuroń şi geneza Solidarităţii*), Varşovia, 2011.

69. De exemplu, Jerzy Eisler, *Grudzień 1970. Geneza-przebieg-konsekwencje* (*Decembrie 1970. Geneza-desfăşurarea-consecinţele*), Varşovia, 2000; J. Eisler, *Polski rok 1968* (*Anul polonez 1968*), Varşovia, 2006.

70. Jakub Karpiński, *Ewolucja czy rewolucja* (*Evoluţie sau revoluţie*), Paris, 1975*;* Jakub Karpiński, *Krótkie spięcie (Marzec 1968)* (*Scurtcircuit. Martie 1968*), Paris, 1977; Jakub Karpiński, *Polska, komunizm, opozycja. Słownik* (*Polonia, comunismul, opoziţia. Dicţionar*), Londra, 1985.

71. Ultima ediţie: Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski 1914-2011* (*Istoria recentă a Poloniei 1914-2011*), 7 volume, Varşovia, 2011.

72. Andrzej Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski* (*O jumătate de veac de istorie a Poloniei*), Varşovia, 2005.

Adam Burakowski, Paweł Ukielski

Introducere

Prăbuşirea comunismului

Criza sistemului comunist mondial a început să se manifeste de pe la jumătatea anilor ’70 pe toate planurile posibile: economic, social, ideologic şi politic. La drept vorbind, a doua jumătate a anilor ’70 putea încă să mai dea impresia unei perioade de prosperitate a blocului răsăritean, dar nu era decât o impresie iluzorie. Pentru că, încă de pe atunci, s-au petrecut câteva evenimente care trebuiau să ducă în cele din urmă la prăbuşirea regimurilor totalitare.

Înainte de toate, trebuie să avem în vedere incapacitatea cronică a economiei conduse şi administrate centralizat. Pentru ţările membre ale CAER, anii ’70 au însemnat o deschidere nemaipomenită a economiei spre colaborarea internaţională. În cele din urmă s-a renunţat la principiul de la începuturile existenţei CAER, când fiecare ţară a blocului comunist trebuia să tindă spre o maximă autarhie în dezvoltarea economiei. Boomul din investiţii şi ameliorarea aprovizionării pieţei nu se sprijineau însă pe

principiile sănătoase ale economiei de piaţă, ci pe creditele atrase din Occident. La rândul lor, democraţiile occidentale au început să acorde cu mare uşurinţă credite, pe de o parte ca urmare a politicii de *détente*, iar pe de altă parte ca urmare a principiului că un stat nu poate ajunge la faliment (cât de greşită a fost această concepţie urma să o dovedească în cele din urmă exemplul Mexicului din anul 1984).

În cursul perioadei 1971-1980, ţările conduse de guverne comuniste au atras credite în sumă totală de 70 de miliarde de dolari americani[1]. Dar toate aceste resurse n-au fost în stare să ajute un sistem bazat pe principii economice greşite, singurul lucru cert fiind că i-au prelungit doar agonia.

Incapacitatea structurală a economiilor centralizate reprezintă o problemă complexă, implicând mulţi factori care au împiedicat ţările din blocul răsăritean să poată rivaliza eficient cu piaţa liberă occidentală. Lipsa unor principii de piaţă, lipsa concurenţei libere şi a proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie au eliminat impulsurile necesare dezvoltării (mai ales lupta pentru câştigarea clienţilor). Întreprinderile erau proprietatea statului şi în consecinţă nu puteau rivaliza între ele, nici nu puteau fi conduse pe baza unor calcule economice, întrucât eventualele deficite erau acoperite din bugetele de la centru. Singura lor problemă rămânea lupta pentru accesul la resurse, ceea ce ducea la stocarea lor într-un mod absolut ineficient.

Dorinţa de realizare a unor planuri şi obligaţii, care de obicei nu luau în consideraţie problemele legate de eficienţa acţiunilor întreprinse în acest scop, ducea de regulă la depăşirea costurilor optime de producţie prin consumul exagerat de materii prime, materiale şi energie[2]. La scară mondială, risipa în utilizarea resurselor naturale, mai ales în condiţiile crizei petrolului din cursul anilor ’70, reprezenta un lux ieşit din comun, cu toate că ea nu era doar rezultatul trăsăturilor imanente sistemului, ci şi

al existenţei unor bogate resurse de materii prime pe teritoriul Uniunii Sovietice. În cursul anilor ’80, această trăsătură a economiei ţărilor comuniste a fost foarte exact diagnosticată de Jan Pietrzak care, în timpul spectacolelor satirice „Cabaretul sub egidă”, spunea: „Aplicaţi modelul nostru economic în Sahara şi după o săptămână va fi penurie de nisip”. Doctrina „ocupării sută la sută a forţei de muncă” (oficial, în economia socialistă nu trebuia să existe şomaj) a avut drept consecinţe utilizarea doar parţială a forţei de muncă şi o productivitate redusă a muncii[3]. Atunci devenise populară zicala: „Voi vă faceţi că ne plătiţi, noi ne facem că muncim”.

Un alt factor care afecta structural ţările comuniste era nivelul scăzut al inovaţiei. Acest element era influenţat de condiţiile extrem de neprielnice progresului tehnic: lipsa concurenţei, care în mod normal este forţa motrice a oricărei invenţii, a provocat o tot mai mare „prăpastie tehnologică” între cele două blocuri rivale. Iar această lipsă a concurenţei pe plan tehnologic a fost chiar oficializată în interiorul blocului comunist. În august 1949, la cea de-a doua sesiune a CAER de la Sofia, ţările membre şi-au asumat obligaţia de a-şi transmite reciproc şi gratuit orice soluţii tehnice. În situaţia dată, prăpastia tehnologică se adâncea tot mai mult, iar pentru eliminarea ei nu era suficient spionajul economic practicat pe scară largă. În anii ’80, această problemă afecta din ce în ce mai serios chiar şi sectorul industriei de armament, un domeniu-cheie pentru Kremlin – URSS n-a fost în stare să ţină pasul cu revoluţia microprocesoarelor şi a pierdut lamentabil de asemenea lupta pentru spaţiul cosmic.

O sarcină împovărătoare pentru economiile centralizate o constituia bugetul militar. Cursa înarmărilor în care se angajaseră cele două blocuri rivale, despărţite de Cortina de Fier, a afectat foarte mult economia ţărilor

comuniste. În anul 1983, URSS cheltuia pentru înarmare 35% din PIB (*nota bene* – mai puţin decât celelalte ţări cu democraţie populară), pe când Statele Unite nu cheltuiau în acelaşi scop decât 5,5%[4]. Acest element s-a agravat decisiv în cursul anilor ’80 ca urmare a faptului că administraţia preşedintelui Statelor Unite, Ronald Reagan, a impus Moscovei acea cursă tehnologico-militară numită popular „războiul stelelor”.

Pentru economia sovietică, o povară în plus o constituiau costurile în continuă creştere ale menţinerii imperiului extern. În cursul anilor ’70, URSS a fost deosebit de activă pe arena internaţională, urmărind să-şi extindă sfera de influenţă în tot mai multe ţări periferice. Succesele în acest domeniu (preluarea puterii de către comunişti în ţări ca Vietnam, Laos, Cambodgia, Nicaragua sau în numeroase state din Africa) au dus la costuri suplimentare, necompensate de încasări. Astfel, dacă în 1970 sprijinul militar acordat de URSS şi sateliţii ei europeni mişcărilor comuniste din lume se ridica la 1,1 miliarde de dolari, în 1978 acesta a crescut de aproape patru ori, ajungând la suma de 4,2 miliarde de dolari americani[5].

În acest context nu avem cum să uităm de relaţiile economice de dependenţă dintre Moscova şi ţările-satelit. În 1983, doi savanţi, Michael Maresse şi Jan Vanous, au publicat rezultatele cercetărilor lor referitoare la finanţarea ţărilor aparţinând imperiului extern al URSS. Din calculele lor rezulta că, în cursul anilor 1960-1984, Kremlinul a acordat sateliţilor săi un dublu ajutor: pe de o parte vânzându-le materii prime sub preţul de piaţă, iar pe de altă parte cumpărând de la ei produse la preţuri superioare valorii lor.

Pe baza acestor studii, Maresse şi Vanous au concluzionat că suma de 120 de miliarde de dolari americani, la cât se cifra deficitul Moscovei,

constituia automat un profit pentru Varşovia, Praga sau Budapesta. Dar dacă putem fi de acord în legătură cu nivelul la care se cifra deficitul Uniunii Sovietice, nu putem accepta în schimb cea de-a doua parte a pledoariei lor. Pentru că economia nu este un joc de sumă zero, în care deficitul unei părţi se transformă oligatoriu în profitul alteia; în cazul despre care vorbim, deficitul era înregistrat de ambele părţi. De vreme ce URSS ajuta financiar ţările-satelit, contând pe câştigul politic, acestea erau obligate la rândul lor să pună în aplicare planuri economice străine şi nu erau guvernate pe baza unor calcule economice, fiind silite să producă o anumită categorie de bunuri care adeseori erau nerentabile[6].

Trebuie să subliniem că ţările CAER nu se constituiau în niciun caz într-o organizaţie care să-şi propună dezvoltarea schimburilor comerciale între membrii ei. În CAER funcţiona modelul radial cu Moscova în centru, un model în care contau relaţiile economice intense între centru şi sateliţi. Kremlinul nu era tocmai bucuros să vadă cum se dezvoltă relaţii orizontale între două state-satelit. Această subordonare a economiei faţă de scopuri de natură politică globală, care genera un comportament economic neraţional, a constituit o altă cauză a incapacităţii economice cronice a ţărilor din blocul comunist.

Criza economică a ţărilor cu democraţie populară a devenit evidentă, în funcţie de ţară, în a doua jumătate a anilor ’70 sau la începutul deceniului următor. În Polonia, sindromul pierderii echilibrului pieţei a început să se manifeste încă din 1976, când au fost introduse cartele pentru alimente – primul element al raţionalizării.

În curând, în toate ţările din regiune au început să se ivească probleme asemănătoare: o economie a insuficienţei, în care cererea nu influenţează oferta, iar aceasta rămâne mult inferioară cererii. Aşa se făcea că oamenii nu-şi puteau cheltui banii de care dispuneau din cauza lipsei mărfurilor

din magazine. Această stare de lucruri este cunoscută în Polonia drept perioada în care pe rafturi trona oţetul. Economia insuficienţei dădea naştere unor cozi imense ori de câte ori se aducea marfă în magazine, cât şi unei corupţii generalizate şi dependenţei de „relaţiile” pe care le aveai când era vorba să „rezolvi” orice problemă.

Nemijlocit legată de problemele economice era şi criza socială. Condiţiile de viaţă tot mai precare, demoralizarea şefilor de întreprinderi şi a angajaţilor acestora, apatia tot mai accentuată, creşterea infracţionalităţii şi a ratei alcoolismului erau doar câţiva indicatori care avertizau asupra apariţiei unor probleme sociale.

Doar în URSS anual circa 200.000 de decese erau cauzate direct sau indirect de excesul de alcool, iar 4,5 milioane de persoane erau tratate clinic pentru dependenţa de alcool în 1985. Aceste probleme erau însoţite de o acută criză a familiei. Aproape jumătate din familiile sovietice erau dezorganizate, iar 90% dintre femeile aflate la prima sarcină recurgeau la avort. Starea de spirit socială era influenţată negativ şi de distrugerea mediului natural, consecinţă a doctrinei care clama stăpânirea asupra naturii. Potrivit acesteia, trebuia să luptăm împotriva „vitregiei naturii”, aşa încât resursele naturale erau exploatate în mod necugetat, ceea ce a dus la consecinţe negative nu numai în economie, ci şi la nivel social, mai ales prin creşterea îmbolnăvirilor ca efect al poluării mediului înconjurător[7].

O altă componentă care a contribuit la căderea sistemului comunist de factură sovietică a fost eşecul său ideologic. În anii ’80, la apatia socială generală şi criza economică s-a adăugat lipsa totală de încredere în ideologia comunistă, care era tot mai evident ruptă de efectele reale ale guvernării partidului comunist. În plus, Cortina de Fier a devenit cu timpul tot mai puţin etanşă, permiţând o mai mare influenţare a cetăţenilor

din ţările cu democraţie populară. Locuitorii au avut ocazia să se convingă că sacrificiile care ar fi urmat să asigure un viitor mai bun sunt zadarnice, iar lumea de dincolo de Oder o duce mai bine, este mai prietenoasă şi, în general, mai colorată. În decursul perioadei 1960-1984, salariul mediu real a crescut în Spania cu 216%, pe când în Bulgaria cu doar 87%, în Cehoslovacia cu 56%, în Ungaria cu 49%, iar în Polonia cu 42%[8].

În a doua jumătate a anilor ’80, nivelul de trai a scăzut în toate ţările cu democraţie populară. Chiar şi demnitarii de la nivelul cel mai înalt al ierarhiei partidului au încetat să mai creadă în ideologia oficială.

În această privinţă, un rol esenţial au jucat acordurile de la Helsinki din 1975. Acest document, semnat inclusiv de ţările democraţiei populare, a constituit una dintre principalele cuceriri ale politicii de destindere, cu toate că şefii de la Kremlin îl considerau ca un succes propriu, întrucât el consfinţea anexările teritoriale sovietice din urma celui de-al Doilea Război Mondial şi, chipurile, intenţiile paşnice ale imperiului. Pentru Polonia şi Cehoslovacia, el a avut de asemenea o importanţă imensă, confirmând implicit ordinea juridică internaţională constituită după război. Încheind acest Act, conducătorii comunişti n-au luat în considerare efectele potenţiale ale aşa-numitului „al treilea coş” destinat „cooperării în domeniul umanitar şi în alte domenii” şi mai ales ale capitolului referitor la respectarea drepturilor omului şi a libertăţilor fundamentale, inclusiv libertatea gândirii, a conştiinţei, a religiei şi a convingerilor[9].

Experţii sovietici în planificare, care recunoşteau că avantajele propagandistice în urma semnării acordurilor de la Helsinki erau contrabalansate de consecinţele din domeniul drepturilor omului, considerau fără îndoială că, la acest nivel, Actul Final va rămâne un document mort ca atâtea altele, fără o valoare reală. Dar, în ciuda acestor

aşteptări, acordurile de la Helsinki au constituit un sprijin esenţial pentru opozanţii din ţările blocului răsăritean care, din acel moment, în revendicările lor vizând respectarea drepturilor omului se puteau baza pe un document oficial semnat şi ratificat de guvernanţi. Tocmai de aceea a început să apară o opoziţie organizată, chiar dacă, cu excepţia Poloniei, aceasta era foarte fragmentată. Pe directivele acordurilor de la Helsinki s-a bazat spre exemplu Comitetul Muncitoresc de Apărare (KOR), constituit ca reacţie la înăbuşirea brutală a protestelor de la Radom şi Ursus în iunie 1976, sau Mişcarea pentru Apărarea Drepturilor Omului şi ale Cetăţeanului (ROPCiO), apărută în 1977, chiar numele acesteia trimiţând explicit la „al treilea coş”; în Cehoslovacia, la aceleaşi prevederi făcea trimitere Carta 77, constituită la sfârşitul anului 1976 şi începutul lui 1977.

Apariţia unei opoziţii organizate în ţările comuniste a reprezentat un moment de cotitură. E adevărat că aria de cuprindere şi posibilităţile de acţiune ale acesteia erau foarte diferite de la ţară la ţară; de la niveluri minime în RDG, România şi mai ales în Bulgaria, până la dimensiuni semnificative în Polonia. La sfârşitul anilor ’70 şi începutul anilor ’80, Polonia a constituit astfel o excepţie în cadrul lagărului comunist, fiind prima ţară membră în care a apărut o mişcare socială de masă, numărând mai multe milioane de membri, opusă autorităţilor statului. Grevele poloneze din august 1980, încheiate prin semnarea aşa-numitului acord din august şi prin legalizarea Sindicatului Autonom şi Independent „Solidaritatea”, au constituit piatra de hotar în drumul spre prăbuşirea regimului, în ciuda reprimării brutale a libertăţilor de către autorităţi, care, în decembrie 1981, au impus starea de război şi au scos în afara legii sindicatul „Solidaritatea”.

În perioada comunistă, specificul polonez se manifesta şi prin poziţia deosebit de puternică a Bisericii Catolice, care n-a putut fi îngenuncheată nici măcar în perioada stalinistă. În 1978, Biserica poloneză, condusă de carismaticul Primat al Mileniului, cardinalul Stefan Wyszyński, a primit un nou impuls deosebit de puternic – pe 16 octombrie cardinalul Karol Wojtyła a devenit papă. Prima sa călătorie pastorală în ţară a reprezentat nu numai o extraordinară experienţă religioasă pentru milioane de polonezi, ci şi un „ferment” pentru apariţia ulterioară a „Solidarităţii”. Credincioşii care au ieşit cu mic, cu mare în stradă ca să se întâlnească cu primul papă polonez şi-au dat seama că sunt mulţi şi că reprezintă o forţă reală, iar consecinţa a fost ceea ce s-a întâmplat în august 1980.

Alegerea pe tronul apostolului Petru a unui cardinal dintr-o ţară comunistă a fost primul eşec dintr-o lungă serie înregistrată pe scena politică de către Kremlin. Desigur, autorităţile sovietice nu aveau cum să influenţeze toate evenimentele politice care urmau să ducă la destrămarea sistemului.

În noaptea de 25 spre 26 decembrie 1979, Armata Sovietică a intrat în Afganistan, dar, deşi fusese planificată ca o campanie-fulger, acţiunea a dus la un lung război de poziţie şi în cele din urmă la abandonarea politicii de *détente* în relaţiile cu Occidentul. Statele Unite au impus sancţiuni economice Uniunii Sovietice, iar preşedintele Jimmy Carter a anunţat chiar, în discursul său de Anul Nou, că este pregătit pentru o reacţie armată în caz că URSS încearcă să pună stăpânire pe litoralul Golfului Persic (aşa-numita doctrină Carter)[10]. În Polonia, acordul din august şi apariţia „Solidarităţii” în anul 1980 au constituit o altă lovitură politică puternică pentru Kremlin. Ba mai mult, nici faptul că Wojciech Jaruzelski a instaurat, după cum aminteam, starea de război n-a ajutat prea

mult – consecinţa acestei măsuri fiind alte sancţiuni economice instituite de către Statele Unite la adresa Poloniei.

Această a doua serie de sancţiuni a fost semnată însă de noul ocupant al Biroului Oval de la Casa Albă – Ronald Reagan. Victoria conservatorilor americani în alegerile din 1980, ca şi preluarea în 1979 a funcţiei de premier al Marii Britanii de către Margaret Thatcher au constituit alte elemente din mozaicul de factori care au subminat poziţia blocului răsăritean. Toate aceste schimbări au dus nu numai la o serioasă revizuire a politicilor economice din partea unor capitale ca Washington şi Londra, având drept consecinţă depăşirea recesiunii care a urmat crizelor petrolului din cursul anilor ’70, ci şi la o reevaluare fundamentală a politicii externe promovate şi, respectiv, a retoricii utilizate. Spre deosebire de predecesorul său, Reagan nu ezita să desemneze Uniunea Sovietică drept Imperiul Răului şi să indice în mod clar un ţel: victoria în Războiul Rece. Gerontocraţia de la Kremlin nu era în stare să reacţioneze eficient la ofensiva ideologică a Statelor Unite. Administraţia Reagan a preluat treptat iniţiativa în confruntarea dintre cele două blocuri, atât din punct de vedere propagandistic (americanii le-au „suflat” sovieticilor rolul de iniţiatori ai proceselor de dezarmare şi au ştiut de asemenea să utilizeze cu dibăcie retorica anticomunistă), cât şi militar (în 1983 a fost anunţat programul „războiul stelelor”, care n-a făcut altceva decât să bată cuiele în sicriul economiei sovietice).

Factorii globali care au dus la prăbuşirea finală a sistemului au cunoscut şi ei episoade deosebit de spectaculoase care dovedeau că resursele funcţionării sistemului comunist erau epuizate. Au avut loc evenimente care au afectat puternic prestigiul Kremlinului (şi implicit al întregului bloc comunist). Ele au scos la lumina zilei procesele complexe care aveau loc în interiorul sistemului. Un eşec politic de imagine au fost

Jocurile Olimpice organizate între 19 iulie şi 2 august 1980 la Moscova. În semn de protest împotriva ocupării Afganistanului, 55 de state au boicotat olimpiada, ceea ce a făcut ca aceasta să se desfăşoare într-un cadru foarte restrâns. Oficial, propaganda a reuşit să creeze o atmosferă plăcută pentru desfăşurarea întrecerilor, dar lipsa foarte multor sportivi de nivel mondial a scăzut în mod evident însemnătatea succeselor obţinute de reprezentanţii ţărilor cu democraţie populară. Problemele tehnice, tehnologice şi militare au fost în schimb foarte elocvent scoase în evidenţă de o serie întreagă de avarii şi catastrofe: scufundarea, în august 1983, în apropierea peninsulei Kamceatka, a unui submarin sovietic cu propulsie nucleară, având la bord un echipaj de 90 de persoane, sau explozia survenită la baza Severomorsk în iunie 1984, în urma căreia au murit aproape 200 de persoane[11]. Dar dacă aceste evenimente n-au putut fi cunoscute de publicul larg, în schimb n-a existat nicio posibilitate de a ascunde catastrofa de la centrala atomică Cernobîl (26 aprilie 1986). În urma acesteia, teritorii întinse din Europa Centrală şi de Est au fost contaminate, mii de persoane au murit (atât membrii echipelor de salvare, cât şi populaţia din localităţile limitrofe), iar autorităţile nu numai că au intervenit cu întârziere, dar au făcut-o şi într-un mod neadecvat. Toate acestea au deteriorat semnificativ imaginea URSS atât în Occident, cât şi în rândul locuitorilor imperiului din interior şi din exterior, cărora nu li se mai putea ascunde o asemenea catastrofă. O altă situaţie umilitoare pentru Kremlin a constituit-o zborul unui pilot amator german, Mathias Rust, în vârstă de 19 ani, care pe data de 29 mai 1987, netulburat de sistemul de apărare a spaţiului aerian sovietic, a aterizat în Piaţa Roşie din Moscova. Zburând cu o simplă avionetă, Rust a dovedit precaritatea controlului asupra teritoriului Uniunii Sovietice, provocând demisia ministrului

Apărării, mareşalul Serghei Sokolov, şi a şefului trupelor de apărare antiaeriană, Alexander Koldunov.

Pe la jumătatea anilor ’80, tocmai din cauza problemelor economice, sociale, ideologice şi politice, Uniunea Sovietică împreună cu sateliţii ei s-au văzut reduse la simpla defensivă. După moartea lui Leonid Brejnev, puterea de la Kremlin a fost preluată pe rând, dar pentru perioade scurte de timp, de doi reprezentanţi rigizi ai gerontocraţiei – Iuri Andropov şi Konstantin Cernenko. Ei n-au fost în stare să reacţioneze inteligent la provocările cu care se confrunta blocul răsăritean. Abia alegerea lui Mihail Gorbaciov, cel mai tânăr membru al Biroului Politic, ca prim-secretar al CC al PCUS, pe data de 12 martie 1985, a reprezentat o schimbare fundamentală. După un an de guvernare, cu ocazia celui de-al XXVII-lea Congres al PCUS, el a reuşit să obţină acceptarea programului *perestroika* (reconstrucţia) şi *glasnost* (deschiderea informaţională).

Perestroika

Marile schimbări care au dus la căderea comunismului din lumea întreagă (cu excepţia Coreei de Nord şi a Cubei) au început chiar în centrul sistemului – adică în Uniunea Sovietică. Din perspectiva Poloniei poate că acest lucru e mai puţin vizibil, pentru că acolo comunismul eşuase deja de câţiva ani şi nu mai dăinuia decât ca o formă goală, dar în toate celelalte ţări el era în continuare destul de puternic şi abia încercările de reformă au scos la iveală faptul că era atins de o boală mortală. Până la un anumit punct, în fiecare din celelalte ţări ale Europei Centrale şi de Est perestroika a fost tratată nu ca un răspuns al conducerii sovietice la

probleme reale, aşa cum s-a întâmplat în Polonia, ci ca o concepţie impusă de sus.

Perestroika a fost însă cu adevărat o încercare de a răspunde la dificultăţile reale cu care se confrunta comunismul mondial. Doar la Moscova, unde ajungeau informaţiile din tot imperiul şi unde se efectua o analiză detaliată a acestora, cei implicaţi îşi dădeau seama cât de incapabil şi cât de greu de condus devenise sistemul. Şefii de stat din Europa Centrală şi de Est, în măsura în care doreau (ceea ce nu era o regulă), puteau să-şi dea seama doar de situaţia din propria ţară şi fiecare se bucura la gândul că poate doar veriga pe care o reprezintă aceasta e slabă. Conducerea de la Kremlin era în schimb conştientă nu numai că fiecare element în parte se confruntă cu probleme, ci şi că întregul edificiu se află pur şi simplu într-o situaţie catastrofală. Trebuie să mai adăugăm că, în afară de China, Uniunea Sovietică a fost singura ţară comunistă cu adevărat suverană. Aşa încât decizia referitoare la începerea reformelor a fost un demers conştient al conducerii de partid.

Conştientizarea faptului că sistemul se află în stare de colaps economic a fost la Kremlin un proces etapizat, muşamalizat în mod intenţionat o perioadă destul de lungă de timp. În cursul ultimilor ani ai vieţii lui Leonid Brejnev, la toate nivelurile administraţiei domnea marasmul. Când, în 1982, puterea a fost preluată de Iuri Andropov (n. 1914), el a făcut anumite încercări de reformă, dar acestea n-au durat decât circa un an şi jumătate. Succesorul său, Konstantin Cernenko (n. 1911), era mai conservator, dar n-a rămas la putere decât un an. Aşa încât, în curs de numai câţiva ani, conducătorii comunişti au luat parte la funeraliile a trei conducători ai URSS. Acelaşi spectacol a fost urmărit pe ecranele televizoarelor şi de cetăţenii ţărilor cu democraţie populară. Şi pentru toţi devenise clar că e momentul pentru echipe noi şi idei noi.

Potrivit amintirilor foştilor membri ai conducerii de la Kremlin, încă din 1984 se discuta în mod serios despre necesitatea schimbării – se spunea că „totul e putred” şi că „nu se poate trăi mai departe aşa”[12]. Şi încă de pe atunci s-a cristalizat o echipă de reformatori care urma să preia puterea. Chiar de la începutul guvernării lui Mihail Gorbaciov s-au făcut auzite voci cum că el n-ar fi fost de fapt decât o simplă marionetă manipulată de anumite grupuri de interese relativ oculte. Dar, din punctul de vedere al temei noastre, acest lucru nu are o importanţă prea mare, iar din perspectiva capitalelor est-europene secretarul general al PCUS a apărut ca adevăratul conducător al taberei reformiste.

Echipa lui Gorbaciov şi-a dat seama că nu are timp de pierdut. De aceea, încă de la început, membrii ei au prezentat un foarte ambiţios proiect de reforme care urma să revigoreze URSS şi întregul sistem comunist mondial.

În prima jumătate a anilor ’80, industria de armament înghiţea resurse imense care, din punctul de vedere al noii conduceri, puteau fi utilizate pentru redresarea economiei şi ridicarea nivelului de trai al populaţiei. De aici au apărut iniţiativele de promovare a păcii şi dezarmării. URSS se străduia să apară drept iniţiatoarea acestei trendinţe (astfel, încă de la începutul lunii aprilie 1985 s-a oprit amplasarea de noi rachete cu rază medie de acţiune pe teritoriul Cehoslovaciei şi al RDG), lucru la care, de altfel, lumea occidentală a reacţionat favorabil.

Reagan, anterior demonizat de propaganda sovietică, a devenit un partener de discuţii pe tema dezarmării – un partener incomod, dar credibil. În noiembrie 1985, la Geneva a avut loc prima întâlnire la vârf între Gorbaciov şi Reagan, ceea ce a constituit un eveniment important – şi nu numai la nivel propagandistic. Mai târziu, astfel de contacte au devenit, cel puţin în comparaţie cu perioada precedentă, destul de

frecvente, la fel ca şi întâlnirile lui Gorbaciov cu alţi politicieni importanţi din Occident.

Reducerea treptată a presiunii exercitate anterior de cursa înarmărilor a permis transformarea economiei sovietice şi reorientarea ei în direcţia industriei uşoare şi a serviciilor către populaţie, dar s-a dovedit destul de repede că era vorba numai de jumătăţi de reformă tardive. Ele au oferit totuşi un „moment de respiro" populaţiei şi aparatului de partid şi de stat, un răgaz care a permis efectuarea reformelor politice atât de necesare. Acestea au fost prezentate la cel de-al XXVII-lea Congres al PCUS care a avut loc între 25 februarie şi 6 martie 1986, cu alte cuvinte la aproape un an după preluarea puterii de către Gorbaciov. Au fost atunci criticate „brejnevismul", birocraţia incapabilă şi alte aspecte ale situaţiei din trecut şi a fost lansat apelul la efectuarea unor schimbări profunde în sensul extinderii „democraţiei socialiste" şi al revenirii la idealurile lui Lenin, ceea ce a fost interpretat drept un anunţ al liberalizării politice. La acelaşi Congres a apărut şi ideea transparenţei, în limba rusă *glasnost*, care urma să conducă la punerea în practică a democratizării. Lucru care, la rândul său, a fost interpretat ca un anunţ al liberalizării în domeniul cultural şi mediatic.

Merită totuşi să subliniem împreună cu Mark Kramer că, oficial şi chiar şi neoficial, cel puţin până în 1988, autorităţile din URSS nu au renunţat la încercarea de a apăra sistemul comunist din Europa Răsăriteană. Gorbaciov „*never said anything remotely like that to his East European counterparts*"[13]. De aceea, echipele care guvernau în ţările din „imperiul extern" acţionau la început cu convingerea că „doctrina Brejnev" era încă în vigoare.

Între timp, la o lună şi jumătate după al XXVII-lea Congres al PCUS, conducerea sovietică s-a lovit de o problemă care nu se manifestase

înainte. Iniţial, fără a-şi face probleme din cauza deja anunţatei „glasnost”, autorităţile au încercat să ascundă opiniei publice informaţia referitoare la catastrofa nucleară, dar s-a dovedit foarte repede că informaţiile circulă chiar şi în condiţiile controlului totalitar asupra populaţiei. Catastrofa de la Cernobîl a grăbit schimbările. Reformele anunţate la Congresul al XXVII-lea au fost aplicate, şi încă destul de energic. În iunie 1986, la o întâlnire cu secretarii de partid, Gorbaciov a utilizat pentru prima dată un cuvânt care mai târziu urma să devină formula călăuzitoare a întregului proces de schimbare. Acest cuvânt este reconstrucţia, *perestroika*. El a sugerat că reformele vor merge cu adevărat până la capăt şi vor afecta chiar şi temeliile sistemului. Şi aşa s-a şi întâmplat. În mass-media sovietice au început să apară teme care anterior erau evitate şi s-au editat multe cărţi legate de „dezgheţ”. Cea mai cunoscută dintre acestea a fost romanul lui Anatoli Rîbakov *Copiii din Arbat*. Această lucrare despre epoca stalinistă fusese scrisă încă din anii ’60, dar n-a fost publicată decât în 1987[14].

Liberalizarea politică a constat iniţial mai ales în schimbări de cadre (în perioada guvernării Gorbaciov au fost schimbaţi 95% din membrii CC, adică mai mult decât în perioada epurărilor din anii ’30[15]) şi lărgirea bazei de discuţii la şedinţele de partid sau în alte asemenea ocazii. O altă expresie a liberalizării politice a constituit-o eliberarea treptată din puşcării a oponenţilor şi disidenţilor, respectiv, în unele cazuri, chiar permisiunea ca aceştia să desfăşoare anumite forme de activitate. Celui mai cunoscut dintre ei, Andrei Saharov, în decembrie 1986 i s-a retras ordinul de domiciliu forţat în oraşul Gorki, iar după ce s-a întors la Moscova i s-a permis să-şi reia activitatea la institutul unde lucrase înainte. La sfârşitul anului 1988, Saharov a întreprins o călătorie în Occident unde, întâlnindu-se cu politicienii ţărilor respective, i-a convins

să sprijine perestroika. În anul următor a obţinut un mandat la Primul Congres al Deputaţilor Populari, dar n-a putut juca un rol semnificativ, pentru că pe 14 decembrie a murit. Şi alte personalităţi au parcurs la rândul lor o nouă etapă de activitate sau măcar au început-o. Influenţa disidenţilor asupra societăţii, cel puţin în Rusia, a fost minoră, dar încetarea persecuţiilor propriu-zise a avut un ecou pozitiv în Occident.

În 1987 au început să apară cluburi informale animate de intelectuali sau de activişti sociali ori de partid. În anul următor acestea au fuzionat (mai ales în republicile unionale), pentru ca apoi să devină organizaţii de masă. Pe 13 aprilie 1988 şi-a început astfel activitatea Frontul Perestroikăi Estoniene (*Rahvarinne Perestroika Toetuseks*); pe 3 iunie 1988 a apărut Mişcarea Lituaniană pentru Perestroika (*Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis*), cunoscută mai târziu sub denumirea lituaniană Sąjūdis; pe 8 octombrie a fost creat Frontul Naţional Estonian (*Latvijas Tautas Fronte*). La început, aceste fronturi se limitau la a sprijini ideile promovate de echipa lui Gorbaciov, dar mai târziu ele au început să evolueze în direcţia autonomiei republicilor respective, iar apoi a independenţei şi a respingerii pactului Ribbentrop-Molotov. Şi în alte republici unionale au apărut mişcări asemănătoare, dar de regulă ceva mai târziu.

Apariţia fronturilor concomitent cu doctrina glasnost lansată oficial a însemnat o tribună de unde puteau fi exprimate revendicările naţionale în fiecare republică unională şi nu numai de pe continentul european. Conducerea sovietică nu aprecia forţele naţionaliste şi nici interesele nomenclaturilor locale care se aflau în spatele acestora. Descentralizarea, începută tocmai datorită fronturilor naţionale şi slăbirii generale a legăturilor dintre periferie şi Moscova, a căpătat avânt, ajungând treptat să ameninţe însăşi supravieţuirea imperiului. Glasnost, ale cărei graniţe se lărgeau de asemenea necontenit, a permis să se scrie neîngrădit despre

eroii naţionali, despre crimele sovietice (spre exemplu, în Bielorusia, unde au fost întreprinse cercetări la Kuropaty, o suburbie a Minskului, unde avuseseră loc ucideri în masă) şi despre alte teme care până atunci fuseseră interzise şi în legătură cu care opinia publică devenise foarte interesată; în mediul politicienilor, aceasta a dus la creşterea şi mai accentuată a tendinţelor centrifuge. Procesul de renaştere a conştiinţei naţionale a cuprins inclusiv populaţii care până atunci rămăseseră într-o anumită măsură tăcute – este vorba, de exemplu, de tătarii din Crimeea care fuseseră strămutaţi din patria lor în perioada stalinistă, dar spre sfârşitul anilor ’80 au început să se întoarcă masiv aici.

În 1989, în URSS s-a accentuat revirimentul politic. În republicile unionale se vorbea tot mai mult despre independenţă. Naţionalismul a răbufnit cel mai puternic în Caucaz, unde situaţia etnică era extrem de complicată, o parte a conflictelor neavând nimic de-a face cu Kremlinul. În februarie 1988 s-a ajuns la ciocniri pe probleme naţionale în regiunea Nagorno-Karabah – o enclavă armeană de pe teritoriul Azerbaidjanului. În faţa escaladării violenţei, Moscova a decis să preia controlul direct asupra acestei provincii, dar era vorba doar de o soluţie provizorie. Diferendele legate de regiunea Nagorno-Karabah au continuat şi după dezmembrarea Uniunii Sovietice şi, de fapt, nici până astăzi nu s-a găsit o soluţie care să satisfacă pe deplin toate părţile implicate. În aprilie 1989 au avut loc tulburări în Georgia. La Tbilisi a fost organizată o demonstraţie cu sloganuri antisovietice prin care se cerea independenţa statului. Autorităţile au trimis împotriva protestatarilor armata dotată cu mijloace de luptă grele, ceea ce a dus la un masacru – potrivit datelor oficiale, probabil diminuate, au murit 19 persoane[16]. În ciuda angajării personale a georgianului Eduard Şevardnadze, pe atunci ministru al Afacerilor Externe în URSS, în pacificarea situaţiei care se inflamase,

mişcarea de independenţă a explodat practic în Georgia. În ţările baltice se formulau de asemenea cu tot mai mult curaj revendicări de acelaşi fel care, în definitiv, erau întâmpinate cu destul de multă bunăvoinţă din partea administraţiei locale, aceasta văzând în ele şansa eliberării de sub controlul Moscovei.

Şi la centru au fost operate schimbări politice de anvergură. La a XIX-a conferinţă a partidului din mai-iunie 1988 a fost iniţiată reforma Constituţiei URSS, care îşi propunea să transfere o parte din atribuţii în mâinile nou-înfiinţatelor parlamente republicane, denumite Consilii ale deputaţilor populari. În martie 1989 au avut loc alegeri pentru Primul Congres al Deputaţilor Populari. Potrivit principiilor sale, el urma să fie un fel de parlament, într-o anumită măsură independent de Comitetul Central al PCUS. La întocmirea listelor de candidaţi au fost eliminate persoanele care făcuseră parte din echipa precedentă, fiind introduşi mulţi oameni din echipa lui Gorbaciov. Acesta a fost ales de Congres ca preşedinte al Sovietului Suprem al URSS. Boris Elţîn a ajuns deputat de Moscova şi a sprijinit iniţial perestroika, dar mai târziu a trecut în opoziţie faţă de Gorbaciov, cerând reforme mai profunde. Elţîn şi-a găsit aliaţi în aparatele de partid şi de stat ale republicilor unionale – care la rândul lor vedeau în el politicianul capabil să slăbească puterea centrală în folosul periferiei.

În martie 1990, Congresul Deputaţilor Populari l-a numit pe Mihail Gorbaciov preşedinte al URSS. Crearea acestui post era una dintre reformele constituţionale. În luna mai a aceluiaşi an, Elţîn a devenit preşedinte al Consiliului Suprem al Republicii Unionale Ruse, ceea ce a provocat acutizarea conflictului său cu Gorbaciov.

În 1989 Uniunea Sovietică era, aşadar, pentru regimurile comuniste din Europa Centrală şi de Est nu doar promotorul politic al unor schimbări

profunde, ci şi un model de urmat. La începutul aceluiaşi an, din perspectiva Kremlinului putea încă să existe impresia că perestroika va duce la întărirea comunismului mondial, şi nu la prăbuşirea sa – lucru care, la sfârşitul anului, a devenit însă o certitudine. Cât timp mai deţineau încă rolul conducător şi nu erau total absorbite de luptele interne, autorităţile sovietice au lansat perestroika sistemului în ţările-satelit, străduindu-se să motiveze în acest sens şefii locali, ca şi întregul lor aparat de partid şi de stat. Să revenim însă la anul 1985, când a început tot acest proces.

Creat de Stalin şi continuat de succesorii lui, sistemul de guvernare din ţările Europei Centrale şi de Est fusese extrem de centralizat. Implementarea succesivă a diferitelor idei avea deja o tradiţie destul de lungă. Introducerea comunismului în fiecare ţară se efectuase cam după aceeaşi schemă. După moartea lui Stalin când, exclusiv din cauza dezmembrării structurilor puterii de la Kremlin, la Moscova a început guvernarea „colectivă”, în toate ţările blocului comunist a fost impusă copierea modelului sovietic. Însă în niciuna dintre ele, poate cu excepţia Bulgariei unde exista rivalitatea dintre Cervenkov şi Jivkov, acest nou model nu avea sens. Autorităţile locale erau obişnuite ca de la centru să vină anumite directive cărora trebuiau să li se conformeze sau măcar să dea această impresie. Cu timpul, URSS le-a lăsat sateliţilor săi o autonomie tot mai mare, desigur, nu fără anumite limite şi cu excepţia domeniilor de importanţă fundamentală pentru imperiu. Aparatele de partid ale diferitelor ţări deveniseră din ce în ce mai puţin apte de schimbare şi, de aceea, ele au folosit noua autonomie venită pe neaşteptate inclusiv pentru întârzierea aplicării noilor idei de la Moscova. Sistemele est-europene, aproape identice în perioada stalinistă, apucaseră să evolueze în direcţii diferite, deşi elementul fundamental, format din

absenţa aproape totală a proprietăţii private şi atotputernicia partidului unic sprijinit de serviciile speciale, se păstrase peste tot.

Ca nou conducător al Uniunii Sovietice, Mihail Gorbaciov n-a fost primit cu prea mult entuziasm de omologii săi din ţările Europei Centrale şi de Est. În primul rând, fiecare dintre aceştia se temea de schimbări care ar fi putut duce la pierderea puterii şi înlocuirea cu oameni noi (şi, după cum s-a dovedit mai târziu, aceste temeri erau foarte întemeiate). Ei nu aveau o imagine de ansamblu asupra situaţiei economice a sistemului şi nu era convinşi că schimbări atât de profunde ca acelea care se profilau în cursul anului 1985 sunt cu adevărat necesare. În plus, un element care de obicei nu este apreciat la justa sa valoare în analize era vârsta lui Gorbaciov – el era mult mai tânăr decât toţi conducătorii statelor-satelit. Gorbaciov, născut în anul 1931, era cu o generaţie mai tânăr decât Todor Jivkov (n. 1911), Erich Honecker (n. 1912), János Kádár (n. 1912), Gustáv Husák (n. 1913) şi Nicolae Ceauşescu (n. 1918) şi chiar cu opt ani mai tânăr decât Wojciech Jaruzelski (n. 1923). Al Doilea Război Mondial şi sovietizarea care a urmat după aceea, pentru toţi cei enumeraţi mai sus, au constituit evenimente esenţiale în „formarea" lor ca politicieni, pe când Gorbaciov nu era în perioada respectivă decât un copil.

Tocmai de aceea, conducătorii ţărilor-satelit vedeau în general în perestroika o posibilă ameninţare nu numai pentru propria lor poziţie, ci şi pentru sistem în întregul lui. Şi după cum, în mod paradoxal, s-a dovedit, ei vedeau mai realist întreaga situaţie, de vreme ce acţiunile lui Gorbaciov au condus în cele din urmă la destrămarea sistemului. Nu este clar în ce moment şi-au dat seama că perestroika va duce la căderea comunismului, dar cei mai conservatori au simţit instinctiv care va fi deznodământul ei. Această idee era împărtăşită într-o bună măsură şi de membrii aparatelor de partid din ţările comuniste[17]. Din această cauză, încă de la bun început,

Gorbaciov s-a lovit de un zid de neîncredere, care mai târziu a devenit şi mai ostil. Interesant este însă faptul că în toate limbile ţărilor din Europa Centrală şi de Est cele mai importante două concepte ale noii linii politice, perestroika şi glasnost, erau utilizate în limba rusă sau într-o formă foarte apropiată (în maghiară „peresztrojka” şi „glasznoszty”); rar se vorbea despre „reconstrucţie”, „restructurare” sau „transparenţă”. O excepţie totuşi era Bulgaria, unde Jivkov a lansat termenul „reorganizare” (*преγстроЙство*), în principal cu scopul de a întârzia reformele, dând impresia că le aplică. Ceea ce înseamnă că, în toate ţările, perestroika era considerată, pe bună dreptate de altfel, drept ceva exterior, ceva care n-a fost asimilat.

Singura ţară unde atât conducerea, cât şi eşaloanele inferioare ale administraţiei sprijineau perestroika în loc să-i opună rezistenţă era Polonia. Încă de la începutul anilor ’80, aici s-a profilat apariţia unei crize din care nu se vedea nicio ieşire. Instituirea legii marţiale şi apoi renunţarea la această măsură au adus anumite avantaje politice imediate (slăbirea opoziţiei şi intimidarea încercărilor populaţiei de a se împotrivi autorităţilor), dar n-au dus la revirimentul economic pe care se conta de fapt. În cursul anilor ’80, comunismul era complet epuizat, lipsit de orice idei în Polonia, ceea ce a provocat demoralizarea partidului de guvernământ. Astfel încât perestroika a fost considerată o reacţie absolut naturală a conducerii sovietice faţă de criză, care în Polonia era mult mai vizibilă decât în celelalte ţări. Iar acest lucru a determinat o înţelegere mai profundă a concepţiei lui Gorbaciov.

În celelalte ţări situaţia era cu totul diferită. Cel mai aproape de poziţia Poloniei se situa Ungaria, unde, cu toate că nu voia, evident, să piardă puterea şi s-a luptat până în ultima clipă s-o păstreze, Kádár susţinea şi el perestroika, văzând probabil în ea o şansă de a aplica noi reforme

economice, poate ceva în genul „noului mecanism economic”. Ar urma apoi Jivkov, care, pe fondul admiraţiei oficiale faţă de Uniunea Sovietică, se simţea de obicei obligat să-şi arate entuziasmul faţă de orice nou curent emanând dinspre Moscova. În cazul lui Jivkov, sprijinul verbal nu însemna însă şi sprijin real – conducătorul bulgar se străduia să dea impresia că face reforme, dar le întârzia sau le direcţiona în aşa fel încât să-i pice lui bine, ceea ce le denatura sensul. Şi mai rău au fost primiţi noul secretar sovietic şi perestroika lui în Cehoslovacia şi RDG, unde concepţiile lui nu erau înţelese, fiind considerate în general periculoase pentru sistemul comunist. Chiar la sfârşit se situa România cu conducătorul ei megaloman, Nicolae Ceauşescu, care întotdeauna privea cu neîncredere spre URSS. În urma celor două decenii de exercitare a puterii, el era considerat *l’enfant terrible* al blocului sovietic, ceea ce-i permitea să i se împotrivească lui Gorbaciov şi perestroikăi sale în mod făţiş, chiar dacă o făcea, desigur, între anumite limite.

„Bate vânt de primăvară dinspre Răsărit, bate vânt de primăvară înspre mai bine”, cânta Andrzej Rosiewicz într-o melodie care în Polonia devenise aproape un imn al susţinătorilor noilor idei sovietice. Într-adevăr, Moscova a fost factorul determinant al evenimentelor care au dus la căderea comunismului. Kremlinul a fost cel care a accelerat schimbările, străduindu-se în acelaşi timp să-şi menţină controlul asupra lor. Conducerea sovietică a promovat reformele în mai multe feluri. În primul rând prin intermediul întâlnirilor oficiale ale noului secretar general al PCUS şi ale colaboratorilor săi cei mai apropiaţi cu conducătorii ţărilor-satelit. Acest tip de convorbiri includea un cerc de persoane mai larg decât de obicei, lucru care a ieşit foarte clar în evidenţă în cursul vizitelor lui Gorbaciov în fiecare stat în parte. De-a lungul discuţiilor, sovieticii îi îndemnau pe vasalii lor est-europeni să aplice cât

mai rapid perestroika, căutând în echipele locale personalităţi pe care s-ar fi putut baza (Rosiewicz cânta că „poate ar trebui în sfârşit aerisit cabinetul figurilor de ceară” [*figur woskowych*]; într-o altă versiune – „al figurilor militare” [*figur wojskowych*]). Ultima dovadă – înfricoşătoare, pentru unii conducători ai statelor-satelit – a caracterului inevitabil al schimbării a fost renunţarea totală la „doctrina Brejnev”[18], proces al cărui semnal de începere a fost dat încă din 1988, dar care a fost recunoscut formal şi oficial pe 6 iulie 1989, în timpul forumului Consiliului Europei de la Strasbourg[19].

O altă metodă de a influenţa situaţia din ţările blocului comunist era propaganda. Sovieticii au făcut multe eforturi pentru lansarea ideii de perestroikă şi glasnost. În acest scop au utilizat atât propriile lor mijloace, ca mass-media sau instituţiile culturale, cât şi corespondentele lor locale – cel puţin acolo unde acestea nu erau blocate de autorităţi (aşa cum s-a întâmplat, spre exemplu, în România). Acolo unde televiziunea sovietică se bucura de popularitate (în primul rând în Bulgaria), ea a devenit unul dintre principalele canale de difuzare a noilor concepţii. În ţările Europei Centrale şi de Est a crescut şi numărul de cititori ai presei sovietice, mai ales ai celei care promova „dezgheţul”. Şi, întrucât în majoritatea ţărilor din lagărul sovietic erau în continuare predominante metodele cenzurii de tip Brejnev, s-a ajuns la situaţia paradoxală ca periferia sistemului să fie mai puţin liberală decât centrul. Foarte clar se putea vedea acest lucru comparând situaţia din România cu cea din Republica unională Moldovenească[20]. În timp ce Ceauşescu se ocupa în continuare de cultul propriei sale persoane, în Moldova vecină au început să apară discuţii politice destul de animate. De asemenea, sovieticii îi promovau în mod intenţionat pe disidenţii din fiecare ţară prin intermediul mass-media – ca exemplu putem da aici numele lui Mircea Dinescu, cunoscut disident

român, care a fost difuzat în cadrul secţiei în limba română a postului de radio sovietic. Un alt exemplu din aceeaşi ţară, deşi oarecum indirect, ar fi László Tőkés, a cărui activitate de opozant a fost larg promovată de televiziunea maghiară (cu alte cuvinte a unei ţări mult mai avansate în aplicarea perestroikăi decât România).

În afară de mass-media din Uniunea Sovietică, în răspândirea perestroikăi un rol important l-au jucat şi mijloacele occidentale de informare în masă, care de altfel erau mult mai credibile pentru locuitorii ţărilor din Europa Centrală şi de Est decât cele din propriile lor ţări. Imediat după ce s-a constatat că noul conducător de la Kremlin este cu adevărat un reformator, mass-media occidentale sau cel puţin o parte dintre ele au început să-i acorde foarte multă atenţie şi să-l trateze cu o nedisimulată simpatie, văzând în el o şansă de a ieşi din impasul Războiului Rece.

Cu el s-au solidarizat şi unii politicieni vestici, chiar şi dintre aceia pe care ar fi fost foarte greu *a priori* să-i suspectezi de simpatie faţă de URSS. Punctul culminant al acestei tendinţe a fost atins odată cu decernarea Premiului Nobel pentru Pace lui Mihail Gorbaciov în anul 1990, adică chiar după masacrul de la Tbilisi[21]. Politica Kremlinului făcea posibil un acces mai liber al jurnaliştilor occidentali în ţările Europei Centrale şi de Est şi, în consecinţă, creşterea interesului general faţă de această regiune a lumii. Nu toate informaţiile şi comentariile erau redactate în acelaşi spirit optimist-pozitiv, dar acest lucru nici nu avea prea multă importanţă – simpla informare a cetăţenilor despre situaţia din ţările comuniste acţiona în sensul schimbărilor ce erau pe punctul de a se produce în această regiune, întrucât în toate ţările situaţia socială şi economică era precară.

Activiştii comunişti din Europa Răsăriteană, ca şi disidenţii de altfel (şi, într-o mult mai mică măsură, opozanţii care nu aveau nicio legătură cu partidul comunist), vedeau în Moscova un factor foarte important şi adeseori ei se străduiau să obţină sprijinul Kremlinului înainte şi, mai ales, după preluarea puterii. La nivel ideologic, perestroika a reînviat speranţele (aparent moarte) într-o anumită versiune a „socialismului cu faţă umană”, în schimb la nivel de cadre ea era pentru mulţi pur şi simplu o şansă de a face carieră. Când însă Uniunea Sovietică a început să se clatine din temelii, toată această categorie a început să-şi limiteze relaţiile cu autorităţile de la Kremlin, iar după dezmembrarea URSS, în majoritatea ţărilor (deşi nu în toate) foştii activişti comunişti s-au reorientat spre opţiunea prooccidentală, de cele mai multe ori uitând de vechile relaţii.

Autorităţile sovietice erau foarte atente la felul cum evoluau evenimentele în regiune. În februarie 1989, în cadrul Institutului de Economie a Sistemului Socialist de pe lângă Academia de Ştiinţe a URSS a fost elaborată *Monografia referitoare la situaţia internă din ţările socialiste europene*, în care erau analizate destul de exact diferite scenarii. Documente asemănătoare au fost întocmite şi în cadrul Secţiei Internaţionale a PCUS, respectiv al ministerului sovietic al Afacerilor Externe[22]. De unde rezultă că Moscova făcea în continuare presiuni pentru liberalizare şi promovarea schimbării în ţările respective, considerând că acest lucru este avantajos din punctul ei de vedere. Fără îndoială că au fost elaborate şi alte documente de acest gen, dar deocamdată acestea sunt încă inaccesibile.

În toamna anului 1989, pentru aproape toţi devenise clar că perestroika va duce la căderea sistemului, cel puţin în ţările din această regiune. Ce avea să se întâmple pe urmă puţini ştiau, dar sigur era faptul că partidul

comunist şi celelalte organe ale puterii nu vor supravieţui în formele lor de până atunci. Cadrele de partid mai lucide şi mai active ale statelor comuniste ajunseseră la concluzia că trebuie să-şi schimbe cât mai repede modul de acţiune şi sloganurile promovate dacă vor să nu ajungă la coşul de gunoi al istoriei. Cei care n-au înţeles acest lucru au rămas complet indiferenţi la schimbări sau au încercat chiar să li se opună – şi au fost înlăturaţi.

În august 1980, semnând acordul cu autorităţile, reprezentanţii „Solidarităţii" din Polonia au sfărâmat una din pietrele cele mai importante de la temelia sistemului comunist mondial. Alta, nu mai puţin importantă, a smuls-o Gorbaciov, încercând să reformeze în profunzime un sistem care prin natura lui nu era reformabil. Iar altele au fost scoase tot de polonezi în iunie şi septembrie 1989. Cel puţin câteva grinzi portante ale construcţiei au fost eliminate de permanentele probleme economice care au ros imperiul sovietic (din interior sau din exterior). O contribuţie la zguduirea din temelii a edificiului şi-au adus de asemenea Ioan Paul al II-lea şi Ronald Reagan. Nu putem uita însă nici de miile de eroi anonimi, care s-au străduit în diferite feluri să contribuie la dărâmarea sistemului comunist.

1. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja i postkomunizm* (*Transformarea şi postcomunismul*), Varşovia, 1999, p. 15.
2. Vezi János Kornai, *Niedobór w gospodarce* (*Deficitul în economie*), trad. Urszula Grzelońska, Zofia Wiankowska, Varşovia, 1985, pp. 362-399.
3. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja…* (*Transformarea…*), pp. 13-15.
4. *Ibidem*, p. 25.
5. *Ibidem*, p. 24.
6. Jósef Biskup, Marian Guzek, „Handel Rosji z krajami CEFTA" (Comerţul Rusiei cu ţările CEFTA), în Paweł Bożyk (ed.), *Rola CEFTA w integrującej się Europie* (*Rolul CEFTA în integrarea europeană*), Varşovia, 1999, pp. 169-172.
7. Wojciech Roszkowski, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku* (*O jumătate de veac. Istoria politică a lumii după anul 1945*), Varşovia, 1997, pp. 329-330.

8. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja…* (*Transformarea…*), pp. 28-29.

9. Stanisław Parzymies, *Stosunki międzynarodowe w Europie 1945-2004* (*Relaţiile internaţionale în Europa 1945-2004*), Varşovia, 2004, pp. 151-152.

10. Wojciech Roszkowski, *Półwiecze…* (*O jumătate de veac…*), pp. 299-301.

11. *Ibidem*, p. 316.

12. Martin Malia, *Sowiecka tragedia. Historia komunistycznego imperium rosyjskiego 1917-1991* (*Tragedia sovietică. Istoria imperiului rus comunist 1917-1991*), trad. Magdalena Hułas, Elżbieta Wyzner, Varşovia, 1998, p. 450.

13. Vladimir Tismăneanu, Bogdan C. Iacob, *The End and the Beginning. The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*, Budapesta – New York, 2012, p. 176.

14. Interesant e faptul că majoritatea monografiilor istorice subliniază valoarea literară redusă a acestei cărţi.

15. Włodzimierz Marciniak, *Rozgrabione imperium. Upadek Związku Radzieckiego i powstanie Federacji Rosyjskiej* (*Imperiul jefuit. Prăbuşirea Uniunii Sovietice şi apariţia Federaţiei Ruse*), Cracovia, 2001, p. 128.

16. Wojciech Materski, *Gruzja* (*Georgia*), Varşovia, 2000, p. 226.

17. Cu titlu de exemplu, în România, printre ofiţerii serviciilor speciale de rang superior era răspândită opinia că de fapt Gorbaciov este agent occidental. Vezi Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceauşescu 1965-1989. Geniul Carpaţilor*, Iaşi, 2011, p. 317.

18. „Doctrina Brejnev" a fost formulată în 1968 pentru a motiva invadarea Cehoslovaciei de către ţările membre ale Tratatului de la Varşovia. Ea proclama că în cazul apariţiei unei ameninţări la adresa cuceririlor socialismului în oricare dintre ţările blocului, celelalte au dreptul să organizeze o intervenţie armată care nu va fi considerată drept o agresiune, ci o măsură de autoapărare faţă de amestecul unei ideologii ostile.

19. Wojciech Roszkowski, *Półwiecze…* (*O jumătate de veac…*), pp. 391-392.

20. În RSS Moldovenească, în afară de limba rusă mai era folosită şi limba română, dar scrisă cu litere chirilice. Trecerea la alfabetul latin a fost una din revendicările Frontului Popular din Moldova (spre deosebire de alte organizaţii de acelaşi tip apărute în republicile unionale, Frontul Popular din Moldova era „popular", şi nu „naţional").

21. Unii comentatori au creat chiar termenul „gorbism" pentru a defini interesul nemaiîntâlnit în mass-media pentru persoana secretarului general al PCUS.

22. Aceste documente au fost publicate în Polonia. Vezi Antoni Dudek, Andrzej Friszke (ed.), *Polska 1986-1989: koniec systemu. Materiały międzynarodowej konferencji, Miedzeszyn 21-23 października 1999* (*Polonia 1986-1989: sfârşitul sistemului. Materialele unei conferinţe internaţionale, Miedzeszyn 21-23 octombrie 1999*), vol. 3: *Dokumenty* (*Documente*), Varşovia, 2002, pp. 215-252.

Adam Burakowski, Aleksander Gubrynowicz,
Paweł Ukielski

Polonia: locul unde a început totul

Introducere

Cu o frază atribuită lui I.V. Stalin, „e mai uşor să pui şaua pe-o vacă decât să introduci comunismul în Polonia”. Iar şeful de la Kremlin nu se înşela. De fapt, în puţine locuri din lume condiţiile pentru construirea comunismului s-au dovedit atât de puţin prielnice ca în RPP. În Polonia, funcţia de şef al partidului a însemnat un „fotoliu foarte fierbinte”, care şi-a schimbat de şapte ori ocupantul (B. Bierut: 1948-1956; E. Ochab: 1956; W. Gomułka: 1956-1970; E. Gierek: 1970-1980; S. Kania: 1980-1981; W. Jaruzelski: 1981-1989; M.F. Rakowski: 1989-1990); pe Vistula s-au înregistrat cele mai multe revolte cu caracter de masă împotriva autorităţilor (1956, 1970, 1976, 1980-1981)[1], iar grupuri mai mici de oponenţi au acţionat practic de-a lungul întregii perioade 1945-1989. În partid, mai ales în ultima perioadă, dominau oportuniştii şi carieriştii, adevăraţii slujitori ai ideilor fiind puţini. Timp de 44 de ani, cât a existat

RPP, autorităţile s-au bucurat de o susţinere cu intensitate variabilă din partea cetăţenilor, în general fiind vorba mai degrabă de o acceptare pasivă dublată de un sentiment de resemnare decât de o dorinţă sinceră de a sprijini PZPR. Acestei alergii faţă de comunism guvernanţii n-au ştiut să-i găsească niciun antidot, aşa încât diferitele forme de protest s-au repetat practic în tot intervalul 1944-1989[2]. În consecinţă, ca să se menţină la conducere, autorităţile impuse de Moscova erau condamnate la „jumătăţi de măsură”, care însă nu aduceau rezultatele aşteptate. Eşecul comunismului ca ideologie utopică a devenit evident în Polonia relativ repede şi, nu întâmplător, tocmai pe malurile Vistulei s-a declanşat procesul care, în timp, a dus la căderea imperiului sovietic.

Drumul spre putere

Situaţia complicată a comuniştilor din Polonia era rezultatul moştenirii istorice în domeniul relaţiilor dintre Polonia şi Moscova. Încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea Rusia ocupa cea mai mare parte a teritoriilor poloneze, înăbuşind cu brutalitate insurecţiile naţionale care s-au produs în cursul secolului al XIX-lea[3]. Polonia şi-a recucerit independenţa în 1918, cam în acelaşi timp cu revoluţia bolşevică din Rusia (1917). Războiul polono-bolşevic din 1920 a demonstrat că URSS nu prevăzuse pe harta Europei un loc pentru o Polonie independentă, ceea ce compromitea, după părerea polonezilor, ideologia comunistă şi pe oamenii care o slujeau[4]. Din cauza atitudinii sale opuse în mod evident raţiunii de stat specifice Poloniei (avem în vedere, printre altele, concepţia schimbării graniţelor în defavoarea statului polonez), Partidul Comunist

Polonez a rămas o forţă politică marginală care a fost desfiinţată în 1938 la ordinul Moscovei (!), Stalin comandând ca majoritatea activiştilor din această formaţiune să fie ucişi. Puţinii care au supravieţuit, aşa cum a fost cazul lui W. Gomułka, aparţinuseră categoriei activiştilor de nivel inferior şi-şi datorau viaţa faptului că la momentul respectiv erau… deţinuţi în închisorile poloneze[5].

Războiul n-a făcut decât să lungească lista nedreptăţilor. Pactul dintre Hitler şi Stalin încheiat în 1939 şi masivele represiuni la care au fost supuşi după aceea atât prizonierii de război, cât şi populaţia poloneză de pe teritoriile anexate de URSS[6], au dovedit clar imposibilitatea de a cădea la înţelegere cu Rusia (reprezentată în acest caz de URSS). Numai în cadrul crimelor de la Katyń, NKVD-ul a ucis peste 21.000 de persoane aparţinând elitei poloneze. Alte aproape 450.000 de persoane au fost deportate între 1939 şi 1941 spre Est[7]. Trebuie de asemenea să ne amintim de drama Insurecţiei Varşoviene, de masivele represiuni la care au fost supuşi ostaşii polonezi care au luptat împotriva nemţilor în cadrul unor unităţi de partizani în cursul anilor 1944-1945 şi în cele din urmă de schimbarea graniţelor de după 1945, dublată de evacuarea forţată, pe baza înţelegerilor de la Ialta, a populaţiei poloneze care de veacuri locuia pe teritoriile din est, acum anexate de URSS.

Subordonându-şi Polonia, Moscova nu putea profita de experienţa dobândită în alte ţări din Europa Centrală. Încă înainte de război, sprijinul social pentru comunism a fost mult mai mic în Polonia decât în Cehoslovacia sau Germania[8], unde în plus URSS nu era percepută drept o ameninţare fatală. Pe de altă parte, în Ungaria şi România ura faţă de comunism nu era mai mică decât în Polonia, dar în război Budapesta şi Bucureştiul au rămas alături de Hitler. Aceste ţări au consolidat potenţialul militar al Wehrmachtului şi au utilizat violenţa faţă de unele

categorii de persoane considerate inamice (evrei, comunişti, masoni, liberali şi, uneori – aşa cum s-a întâmplat în România –, chiar militanţi de extremă dreapta, înrolaţi sub semnul Gărzii de Fier). Spre sfârşitul războiului, fenomenul asasinării duşmanilor a căpătat proporţii dramatice, ceea ce a făcut ca activiştii comunişti să poată conta pe sprijinul duşmanilor regimurilor progermane, sporind astfel legitimitatea tentativei lor de a prelua puterea. Pe de altă parte, noua autoritate a fost susţinută de numeroase cadre ale fostului regim, pentru care aceasta era singura şansă de a scăpa nepedepsite.

În Polonia, Hitler nu s-a gândit niciun moment să încerce să instaleze un guvern progerman. Teroarea omniprezentă a stării de ocupaţie, care constituia pur şi simplu un pericol fizic pentru supravieţuirea polonezilor ca naţiune[9], a obligat partidele politice să se consolideze şi să-şi atenueze diferendele interpartinice. Unitatea de vederi la care s-a ajuns astfel a avut drept rezultat nu numai înfiinţarea Statului Secret Polonez şi, odată cu acesta, a Armatei Teritoriale (din rândurile căreia au făcut parte aproape 400.000 de ofiţeri şi soldaţi) subordonate acestuia şi luptând împotriva nemţilor[10], ci şi încercarea nereuşită de a elibera ţara de sub ocupaţia germană, tentativă al cărei punct culminant a fost Insurecţia Varşoviană.

Organizată de Armata Teritorială, Insurecţia Varşoviană, care şi-a propus să elibereze Varşovia de sub ocupaţia germană, s-a transformat într-o tragedie cu consecinţe extrem de grave. Armata Roşie nu i-a sărit în ajutor[11], dimpotrivă, a obstrucţionat-o, permiţând pur şi simplu, oricât ar părea de greu de crezut, ca unităţile hitleriste să treacă la un masacru de proporţii inimaginabile asupra locuitorilor capitalei[12], ceea ce a adâncit şi mai mult prăpastia care urma să-i despartă pe polonezi de guvernanţii comunişti trimişi de Kremlin. O altă consecinţă, nu mai puţin esenţială, a evenimentelor din cursul anilor 1944-1945 a fost aceea că au anulat

argumentul fabricat de comunişti cum că Armata Teritorială ar fi colaborat cu nemţii. Amploarea şi intensitatea insurecţiei (luptele au durat nu mai puţin de 63 de zile), alături de numeroasele informaţii apărute în mass-media din lumea întreagă în legătură cu această temă au limitat posibilitatea de a lansa un atac propagandistic eficient prin aşa-zisul „fascism polonez”.

Prin urmare, în 1945, comuniştii au intrat în Polonia cu o faimă absolut detestabilă. În plus, văduvită de teritoriile din est şi împinsă pe linia Oder-Neisse, Polonia a devenit un stat unitar din punct de vedere etnic, lucru la care s-a mai adăugat şi gradul înalt de omogenitate confesională. Populaţia RPP a rămas în proporţie de 90% catolică[13], cu o componentă rurală dominantă, ceea ce a permis ca autoritatea Bisericii Catolice să devină uriaşă. Legenda conspiraţiilor din perioada 1939-1945 şi Insurecţia Varşoviană au devenit o comoară păstrată cu sfinţenie în memoria poporului. Iar acestea vor deveni apoi elementul de legătură dintre generaţii şi vor juca un rol fundamental în desenarea modelelor şi formarea atitudinilor pentru o întreagă generaţie de activişti ai opoziţiei, fiind un vaccin eficient împotriva propagandei comuniste. În această situaţie, comuniştii au avut de răspuns la întrebarea cum poţi guverna un popor care te respinge în masă.

Iniţial, cel mai important instrument de exercitare a puterii a fost teroarea generală. Polonezii erau epuizaţi de război, iar valul de victime şi distrugeri împreună cu conştientizarea eşecului militar îi făceau să-şi dorească în primul rând liniştea. Probabil tocmai de aceea orice putere care nu ameninţa cu exterminarea fizică putea conta pe o acceptare pasivă. Aşa s-ar putea explica eventual faptul că, în 1947, comuniştii au putut falsifica în mod grosolan alegerile, aruncându-i în puşcării pe toţi adversarii adevăraţi sau doar presupuşi ai „puterii populare” (o mare parte

dintre aceştia au fost asasinaţi), şi au putut să-şi încheie procesul de preluare totală a puterii în decembrie 1948 prin „unirea mişcării muncitoreşti” (după ce şi-au subordonat restul mişcărilor independente de stânga), pentru că polonezii nu mai erau în stare să riposteze la aceste manevre printr-o nouă revoltă[14]. La drept vorbind, după război, a existat în Polonia o mişcare anticomunistă de partizani[15], dar pe măsură ce treceau anii ea s-a bucurat de tot mai puţin sprijin. Ultimul partizan, Józef Franczak, a fost ucis în anul 1963[16].

În Polonia, comuniştii se sprijineau, pe de o parte, pe cei cărora schimbarea de direcţie le permitea o carieră rapidă în serviciile militarizate, în aparatul represiv sau în administraţie, iar pe de altă parte, pe cei care chiar credeau că noua Polonie poate fi mai bună, mai dreaptă decât cea de-a doua Republică Polonă interbelică; în favoarea noii Polonii se exprimau de asemenea reprezentanţii minorităţilor naţionale şi polonezii de origine evreiască, înspăimântaţi de ceea ce au trăit în perioada războiului şi de proliferarea resentimentelor naţionaliste. În general însă era vorba de o bază socială prea modestă în comparaţie cu planurile de viitor. Indicatorii oficiali arătau că PZPR avea o rezervă de cadre destul de redusă (în 1948 proporţia membrilor de partid faţă de ansamblul populaţiei[17] în Polonia nu depăşea 1/8, pe când în celelalte ţări ale blocului comunist ea se situa în jurul valorii de 1/6). Cu toate acestea, încă de la început, comuniştii şi-au propus obiective maximale: inocularea cu orice preţ a ideologiei comuniste pe tot cuprinsul Poloniei, urmând cât mai fidel experienţa sovietică. Ca urmare, monopolul partidului în exercitarea puterii a fost introdus cu forţa şi pe malurile Vistulei, eliminându-se treptat posibilitatea opoziţiei de a acţiona legal. Reprimarea brutală afecta şi religia (instituţia Bisericii şi credincioşii), tineretul fiind

supus îndoctrinării ateiste; în artă, realismul socialist a devenit canon obligatoriu[18].

Dată fiind lipsa încrederii în ideologie, asemenea obiective nu puteau fi impuse decât prin forţă, dar teroarea nu putea fi aplicată pe o perioadă mai lungă de timp, pentru că ea ar fi lovit nu numai în duşmanii autorităţilor, ci şi în membrii de partid. Toate aceste elemente au dus la prima mare explozie socială în iunie şi la liberalizarea sistemului în octombrie 1956. În faţa revoltei făţişe a polonezilor, la care se adăugau pe de o parte dura controversă cu o facţiune apărută în sânul PZPR[19], iar pe de altă parte destalinizarea din URSS şi „dezgheţul", devenea clar că teroarea ca metodă politică trebuia să fie limitată. În această situaţie, pentru a obţine acceptarea pasivă a populaţiei, autorităţile au fost nevoite să se „înţeleagă" cu aceasta. La rândul ei, populaţia, care nu uitase tragedia Insurecţiei Varşoviene, s-a dovedit dispusă la compromisuri. Ca urmare a nesiguranţei legate de graniţa de vest (a cărei linie rămânea în continuare condiţionată de înţelegerile de la Ialta şi Potsdam)[20], nu voiau un conflict nici Biserica Catolică poloneză şi nici chiar numeroasa emigraţie poloneză, care rămăsese în opoziţie deschisă faţă de regimul comunist. Toate acestea au determinat o desfăşurare relativ lipsită de violenţă (73 de victime declarate oficial[21]) a schimbărilor din 1956.

De aici înainte, în relaţiile cu Kremlinul, şefii PZPR se vor găsi mereu între ciocan şi nicovală. Pe de o parte, ei erau nevoiţi să menţină pacea socială, uneori acceptând anumite concesii parţiale, iar pe de altă parte trebuiau să aibă grijă să nu depăşească „îngusta linie roşie" care delimita ceea ce era permis de către Moscova. În aceste condiţii a prins contur compromisul între populaţie, autorităţile RPP şi Kremlin.

Concesiile

Cea mai importantă concesie pe care au fost nevoite s-o facă autorităţile a fost să accepte rolul important al Bisericii Catolice; aceasta şi-a păstrat astfel independenţa organizaţională şi conceptuală, dovedindu-se pentru guvernanţi un partener exigent şi un adversar de temut.

Factorul fundamental care determina rolul Bisericii în Polonia era legătura indisolubilă dintre mărturisirea credinţei şi apartenenţa la etnia poloneză. Asocierea termenilor „polonez” şi „catolic” a jucat fără îndoială un rol fundamental în secolul al XIX-lea – în condiţiile în care Polonia nu mai exista ca stat, Biserica Catolică a fost cea care a format sentimentul identităţii naţionale, constituind „suportul conştiinţei de neam”; aşa încât, în condiţiile noii sclavii de după 1945, Biserica şi-a reluat în mod firesc rolul. Mai mult chiar, şi-a reluat acest rol în condiţii diferite: cu o omogenitate confesională de excepţie şi de pe poziţii mai ferme datorită atitudinii neînduplecate a numeroşilor preoţi şi călugăriţe care în timpul ocupaţiei şi-au ajutat credincioşii, punându-şi în pericol propria viaţă[22]. Dacă înainte de război sloganurile anticlericale încă mai puteau conta pe un anumit efect în societate, în condiţiile creşterii autorităţii Bisericii forţa de impact a acestora a scăzut simţitor[23]. Arestarea în anul 1953 a primatului Stefan Wyszyński a provocat efectul contrar celui scontat – înaltul prelat a devenit pentru milioane de polonezi un martir pentru credinţă, iar după trei ani atitudinea lui demnă şi inflexibilă i-a adus succesul: în toamna anului 1956, autorităţile nu numai că l-au eliberat pe primat din închisoare, dar au şi încheiat cu episcopatul un acord potrivit căruia era abrogat decretul cu privire la numirea de către autorităţile de stat a înalţilor demnitari bisericeşti, era reintrodusă predarea religiei în

şcoli şi se accepta principiul asistenţei religioase pentru bolnavi şi deţinuţi[24].

Dar autorităţile n-au uitat niciodată că, în domeniul religios, concesiile au fost smulse cu forţa de populaţie în 1956[25] şi, în afară de perioada de declin a RPP (1986-1989), relaţiile dintre stat şi Biserică au rămas încordate. Comuniştii n-au putut niciodată să se consoleze cu eşecul propagandistic pe care l-a constituit întoarcerea triumfală a primatului Wyszyński la palatul arhiepiscopal în 1956, fără să mai vorbim de faptul că primii secretari ai CC au trebuit să dea explicaţii la Moscova pentru acest lucru[26]. Din această cauză, cu toate că PZPR n-a mai ajuns niciodată la „scenariul unei dispute de pe poziţii de forţă cu Biserica”, mai ales anii ’60 stau sub semnul tensiunilor provocate de partid şi administraţia RPP, al căror ţel era impunerea ateismului în rândul populaţiei şi limitarea influenţei Bisericii asupra cetăţenilor. Un rol esenţial l-au jucat în acest sens mijloacele de constrângere: amenzi, percheziţii, reţineri sau înfiinţarea companiilor de clerici în cadrul armatei[27].

Sprijinul masiv de care se bucura Biserica obliga totuşi autorităţile să accepte o serie întreagă de concesii – pe tot timpul existenţei RPP a funcţionat Universitatea Catolică din Lublin care, nu de puţine ori, era un refugiu pentru oamenii de ştiinţă neînregimentaţi, iar după eliminarea religiei din şcoli în 1961 a rămas totuşi în funcţiune o reţea de săli de cateheză. PZPR a fost obligat de asemenea să accepte ca o parte din infrastructura Bisericii să funcţioneze în continuare. Era vorba în primul rând de presa editată legal, deşi cenzurată, în cadrul căreia un loc onorabil ocupau publicaţiile *Tygodnik Powszechny* (*TP*) (editată la Cracovia de un grup de intelectuali catolici, avându-l în frunte pe Jerzy Turowicz) şi *Więź* (revistă lunară editată în Varşovia sub conducerea lui Tadeusz Mazowiecki), care, pe toată perioada existenţei RPP, au rămas în opoziţie

faţă de sistemul oficial. Temporar (între 1956 şi 1976) grupările legate de Cluburile Intelectualilor Catolici au constituit şi o opoziţie acceptată în Seim (grupul parlamentar „Znak"), în cadrul căreia activau printre alţii Mazowiecki (care în 1989 a devenit premier), Stefan Kisielewski, un critic virulent al absurdităţilor sistemului, juristul Stanisław Stomma şi Jerzy Zawieyski (acesta din urmă, în calitatea lui de membru al Consiliului de Stat, împreună cu alţi colegi din cadrul Clubului, s-a străduit să medieze conflictele dintre autorităţi şi Biserică)[28].

În ciuda relaţiilor complexe dintre „Znak" şi ierarhia bisericească[29] (care rezultau din aroganţa acestui grup, care de mult timp cerea reforme în interiorul Bisericii), relativa independenţă faţă de autorităţi a grupărilor din jurul revistelor *Znak* şi *TP* reprezenta un avantaj mult prea valoros pentru ca iscusitul strateg primatul Wyszyński (sprijinit de mitropolitul de Cracovia, Karol Wojtyła – viitorul papă Ioan Paul al II-lea) să nu-şi dea seama de beneficiile pe care le poate aduce polonezilor şi Bisericii colaborarea cu ele. Primatul îşi dădea seama că, chiar dacă la ţară poziţia Bisericii era de nezdruncinat, lucrurile arătau destul de rău când era vorba de sprijinul elitelor intelectuale, care încă din secolul al XIX-lea (ca de altfel şi în celelalte ţări europene) suferiseră un proces de intensă laicizare. Ca să frâneze (dacă nu chiar să inverseze) acest proces, era nevoie de un program atractiv, iar grupările *TP* şi *Znak* posedau un asemenea program. De pe la jumătatea anilor '60, Mazowiecki şi colegii săi puteau să invoce mesajul Conciliului Vatican II, care prin gura papilor Ioan al XXIII-lea şi Paul al VI-lea accepta democraţia parlamentară, atrăgea atenţia asupra sărăciei şi punea bazele dialogului ecumenic; din ce în ce mai des, Roma revendica de asemenea respectarea drepturilor celor persecutaţi din lumea întreagă, ceea ce facilita tentativele de a convinge de faptul că Biserica nu trebuie să devină (în ciuda opiniilor răspândite

deja în sânul elitelor intelectuale laicizate) vectorul purtător al „obscurantismului”, al „înapoierii” sau al „naţionalismului”.

Noua dinamică de după conciliu a Bisericii, care a trecut la „contraofensiva ideologică”, chiar dacă făcea acest lucru pe un teren social inaccesibil ei până acum, în condiţiile pierderii concomitente a autorităţii partidului comunist în rândul intelectualilor, a provocat o schimbare semnificativă în relaţiile dintre autorităţi şi Biserică. În cursul anilor ’70 a devenit evidentă apropierea reciprocă dintre o parte a intelectualităţii laice, respectiv grupările concentrate în jurul lui Mazowiecki, şi ierarhia bisericească (cu aportul esenţial al cardinalului Wojtyła), iar încercările de învrăjbire a celor două categorii de personalităţi (în contactele cu ierarhii Bisericii erau subliniate „atitudinea duşmănoasă” a foştilor membri de partid faţă de Biserică în perioada stalinistă, originea evreiască a unora dintre ei, radicalismul care ar putea duce la alte vărsări de sânge etc.) erau prea evidente pentru ca episcopatul să întrerupă contactul cu intelectualii. De altfel, PZPR nu era un partener credibil – în cadrul MAI, până la sfârşitul existenţei RPP, a activat un departament special (cu un dosar mai mult decât sumbru, cuprinzând inclusiv crime săvârşite împotriva preoţilor recalcitranţi) care se ocupa cu supravegherea şi dezintegrarea clerului. Menţinerea în activitate a unor organizaţii care susţineau regimul, ca PAX (ai cărei activişti erau adeseori contra schimbărilor promovate de Conciliul Vatican II), stimula şi mai mult deschiderea Bisericii faţă de cercurile liberal-laice, care în schimb acceptau aceste schimbări uneori cu speranţă, alteori de-a dreptul cu entuziasm.

Atitudinea Bisericii în legătură cu opoziţia în curs de constituire faţă de regim a rămas rezervată. Biserica îşi vedea misiunea mai degrabă în legătură cu transmiterea credinţei şi a valorilor creştine decât ca forţă

politică. Fiind vital interesate de recreştinarea unui număr cât mai mare de polonezi, după 1956 autorităţile bisericeşti nu s-au grăbit să ceară schimbarea sistemului politic din RPP. Primatul Wyszyński cerea de la autorităţi în principal respectarea autonomiei Bisericii, adeseori încălcată prin acţiuni administrative, dar se abţinea să critice principiile fundamentale ale regimului. Prin urmare, Biserica cerea autorităţii politice să respecte legea, lua apărarea celor persecutaţi, bătuţi şi aruncaţi în închisori, iar uneori (şi, după 1976, tot mai vehement) nu se sfia chiar să critice aspru autorităţile, ceea ce nu însemna însă că lua partea opoziţiei. Retrospectiv, se pare că atitudinea rezervată a Bisericii (rezultând în primul rând din teama de posibile vărsări de sânge)[30] s-a dovedit justă. Pe de o parte, evitând luările de poziţii emoţionale şi acceptând realităţile regimului din RPP, episcopatul şi-a câştigat treptat aprecierea autorităţilor, iar acestea, cu timpul, au început din ce în ce mai mult să vadă în el nu un duşman, ci un partener de dialog. Pe de altă parte, intervenind mereu în favoarea celor persecutaţi, Biserica a câştigat şi aprecierea opoziţiei, care nu se mai simţea singură în lupta cu regimul.

Toate aceste circumstanţe au făcut ca, începând cu a doua jumătate a anilor ’60, autoritatea Bisericii să crească sistematic. Ca urmare, uneori chiar şi membrii serviciilor militarizate se căsătoreau religios în mod discret, îşi trimiteau copiii la lecţiile de religie (de cele mai multe ori în altă parohie, ca să evite denunţurile) sau chiar participau destul de regulat la slujbă[31]. Festivităţile religioase, slujbele şi pelerinajele erau un ajutor datorită căruia putea fi depăşită mai uşor teama: practicanţii şi-au dat repede seama că în toate aceste situaţii participă mai multă lume decât arată televiziunea, iar festivităţile religioase de masă (primatul Wyszyński acorda o importanţă cu totul deosebită organizării acestora) dădeau în vileag minciunile propagandei oficiale. Punctul culminant al acestor lupte

în care „Biserica opunea masele ideologiei de masă”[32] l-a constituit alegerea lui Karol Wojtyła ca papă şi călătoria pastorală în Polonia efectuată de Ioan Paul al II-lea în 1979. Milioanele de persoane care au participat la slujbele religioase au simţit forţa lui, iar celebra frază rostită de el, „Fie ca Duhul Tău să coboare, să înnoiască faţa pământului, a acestui pământ”, a constituit momentul de cotitură dinaintea izbucnirii grevelor din 1980 şi apariţiei „Solidarităţii”. În acelaşi timp – ca să folosim o formulare de-a lui Adam Michnik – Polonia îl primea pe „Regele neîncoronat”. Nu o dată, cuvintele lui Ioan Paul al II-lea aveau să semene panică printre conducătorii de partid, iar următoarele călătorii în Polonia, în afară de dimensiunea lor religioasă, au constituit şi importante evenimente politice de ale căror consecinţe autorităţile se temeau. Între 1978 şi 1981, autoritatea Bisericii a atins punctul culminant, pecetluind astfel înfrângerea ideologică a PZPR. Vocea Bisericii a devenit decisivă în multe probleme, atât pentru opoziţie, cât şi pentru autorităţile comuniste (ceea ce era mai greu de ascuns), acestora fiindu-le din ce în ce mai greu să guverneze eficient în lipsa neutralităţii clerului.

O a doua concesie fundamentală făcută de putere a fost renunţarea la colectivizarea agriculturii după modelul sovietic. După 1956, autorităţile din RPP au recunoscut că, cu o asemenea opoziţie socială, colectivizarea este imposibilă; această decizie a adus un uriaş sprijin pentru Gomułka din partea populaţiei, dar a provocat şi o reacţie dură din partea Moscovei, care înţelegea perfect că ţăranul-proprietar nu poate fi la fel de sensibil în faţa ameninţărilor ca un simplu lucrător într-o gospodărie de stat, pentru că nu poate fi ameninţat că va fi dat afară. De aceea, recunoaşterea dreptului de proprietate în RPP a îngustat semnificativ paleta de acţiuni arbitrare ale autorităţilor şi a determinat implicarea conştientă a

majorităţii locuitorilor Poloniei în deciziile guvernului, într-o măsură mult mai mare decât în oricare altă ţară din blocul sovietic.

Pe de altă parte, ca să nu irite Moscova, PZPR n-a recunoscut decât în 1983 că nu va mai exista o încercare de revenire la colectivizare. Dar această politică a tărăgănării nu putea uni pe termen lung partidul cu satul polonez, mai ales că PZPR n-a elaborat niciodată un program coerent pentru milioanele de agricultori. N-a ajutat la nimic nici concesia de a accepta existenţa partidului ţărănesc, Partidul Popular Unit (ZSL).

În acelaşi timp însă, un asemenea statu-quo în ceea ce priveşte problema agrară, şi aşa tolerat cu greu de Moscova, s-a dovedit fatal pentru economia ţării. Gospodăriile individuale erau de regulă foarte mici, printre altele şi ca urmare a reformei agrare din anii 1944-1945, care permanentiza o structură arhaică a proprietăţii. Posesorii de pământ abia dacă-şi puteau asigura o aprovizionare foarte modestă pentru familiile lor şi pentru cei apropiaţi şi nici nu se punea problema ca ei să producă alimente în cantităţi care să satisfacă nevoile de aprovizionare ale oraşelor. Această situaţie a fost creată de fapt de politica autorităţilor care, considerându-i pe ţărani „un rău necesar”, au promovat o politică fiscală cu consecinţe imprevizibile şi au blocat accesul ţăranilor la capitaluri şi, implicit, la tehnologii moderne, discriminând astfel proprietatea privată în confruntarea cu marile gospodării agricole de stat[33]. De aceea, satele au rămas până la sfârşitul existenţei RPP suprapopulate, iar structura proprietăţii permitea escamotarea cu succes a problemei şomajului.

O a treia concesie a autorităţilor a constituit-o existenţa sectorului privat. În faţa incapacităţii structurale de a satisface cererea internă de produse, a fost permisă funcţionarea legală a iniţiativei private, chiar dacă acest lucru se făcea între nişte limite foarte stricte, care s-au mai relaxat treptat după 1956. În anii ’60, „privatizatul” nu putea angaja decât o

singură persoană în întreprinderea lui, dar cu timpul această limită a fost lărgită până la trei. Făcând slalom între obligaţia ideologică de a-i condamna pe „capitalişti” şi necesitatea de a asigura aprovizionarea populaţiei, autorităţile au permis pe de o parte activitatea micilor întreprinzători şi a meseriilor liberale legate de Partidul Popular care exista între nişte limite foarte stricte şi care îi reprezenta pe meşteşugari, iar pe de altă parte, prin reglementări absurde, adeseori îi împingeau pe meşteşugari în zona gri, având pregătită în ascuns o cunoscută armă sub forma aşa-numitului impozit „suplimentar”. Această politică a jumătăţilor de măsură a mai atenuat frustrările sociale provocate de lipsurile de pe piaţă, dar n-a fost în stare să rezolve problemele de structură.

O altă concesie făcută după 1956 de autorităţi a fost reprezentată de simbolurile naţionale. Odată cu falimentul stalinismului a apărut un vid ideologic pe care autorităţile se vedeau obligate să-l umple cu ceva. Întrucât comuniştii au fost trataţi dintotdeauna drept o agentură a Moscovei, fiecare guvern se străduia din răsputeri să-i convingă pe cetăţeni că RPP este un stat cu adevărat polonez, iar alianţa cu URSS nu s-a făcut decât din raţiuni de stat[34]. La rândul său, factorul german i-a apropiat de comunişti chiar şi pe cei care, înainte de război, erau cei mai înverşunaţi adversari ai acestora: unii activişti de extremă dreapta, fascizanţi şi naţionalişti. Trei erau motivele pentru care comuniştii păreau preocupaţi de ideea acestei „alianţe” cu URSS. În primul rând, în lupta acerbă pentru putere conta orice aliat; în al doilea rând, ei sperau că se vor reabilita astfel în ochii celor care-i considerau nişte simple marionete ale Kremlinului; şi, în al treilea rând, se aşteptau ca susţinătorii regimului din rândul catolicilor să le creeze posibilităţi suplimentare de a exercita presiuni asupra Bisericii. O astfel de concepţie a stat de fapt la baza înfiinţării, printre altele, a Asociaţiei PAX, condusă de Bolesław Piasecki

– în perioada interbelică, şeful Blocului Naţional-Radical, organizaţie cu caracter profascist.

Legalizarea activităţii unor politicieni care înainte făcuseră parte din extrema dreaptă era un mod de a accepta „răul mai mic”. Atât PZPR, cât şi Kremlinul îşi dădeau seama că e un joc riscant, dar s-au hotărât să-l accepte, văzând în această versiune degradată a naţionalismului o şansă de a contracara tendinţa de liberalizare a sistemului care câştiga teren şi de care centralele de la Varşovia şi de la Moscova se temeau cel mai mult. Concesiile în politica simbolurilor şi încercarea de a-i atrage pe unii dintre naţionalişti au dus însă la adâncirea disfuncţionalităţilor din întregul sistem şi, în loc ca acesta să fie stabilizat, au apărut alte conflicte, inclusiv în sânul PZPR. Programul facţiunii naţionaliste era atractiv pentru o parte a aparatului de partid, a armatei sau a MAI, dar el putea convinge într-o mult mai mică măsură grupările economiştilor, ca să nu mai vorbim despre intelectuali şi artişti. Fricţiunile din PZPR s-au încheiat cu evenimentele din martie 1968 când, ca urmare a numeroaselor proteste studenţeşti îndreptate împotriva cenzurii, într-o atmosferă de campanie antisemită, facţiunea naţionalistă a încercat din răsputeri să-i elimine din PZPR şi din administraţie pe susţinătorii reformelor. Flirtul cu naţionalismul şi campania antisemită au paralizat pentru mai mulţi ani aripa reformatoare a PZPR, adâncind ruptura dintre autorităţi şi intelectuali, care şi-au pierdut astfel orice iluzii în legătură cu posibilitatea de a reforma ideologia marxistă[35].

Martie 1968 s-a dovedit a fi o uriaşă dezamăgire şi pentru adepţii „comunismului naţional”. Până la urmă, deşi din punctul de vedere al Moscovei ei erau utili, jocul pe cartea naţionalismului n-a fost tolerat de URSS decât între nişte limite foarte strict determinate, a căror depăşire era echivalentă cu sfârşitul carierei acestuia. PAX n-a fost acceptat niciodată

ca partener egal al PZPR şi a fost chiar trecut pe linie moartă din cauză că şi-a exprimat în mod prea explicit sprijinul pentru ideile „comunismului naţionalist” (aşa cum o dovedeşte soarta şefului acestui curent, generalul Moczar)[36].

Miza pe cartea naţionalistă n-a adus autorităţilor beneficiile pe care le sperau. În primul rând pentru că, din 1970, odată cu semnarea tratatului cu RFG şi acordul de principiu al Bonnului pentru graniţa pe linia Oder-Neisse, sperietoarea germană trecea pe planul secund. În al doilea rând, amintirea crimelor URSS din perioada celui de-al Doilea Război Mondial era prea puternică pentru ca ideologia comunistă să poată obţine un sprijin social mai larg, iar volta lui Piasecki era prea bruscă şi deci prea puţin credibilă pentru majoritatea activiştilor de dreapta din perioada interbelică. În al treilea rând şi, din câte se pare, acesta e argumentul cel mai important, încercarea de a semăna vrajba între credincioşi şi ierarhii Bisericii Catolice, o „diversiune ideologică” specifică, s-a încheiat printr-un fiasco total. Alăturându-se în repetate rânduri atacurilor mediatice îndreptate împotriva primatului Stefan Wyszyński şi a Bisericii, PAX încălca principalul canon al naţionalismului polonez, care încă din secolul al XIX-lea lega strâns Biserica Catolică de popor. Intrarea în conflict cu ierarhia bisericească nu a făcut decât să-l compromită pe Piasecki în ochii milioanelor de credincioşi din Polonia[37].

Declinul. Formarea opoziţiei

Guvernarea lui Gierek (1970-1980) a fost o perioadă în care calitatea de membru de partid era mai importantă decât competenţa (printre altele,

ca urmare a rupturii dintre partid şi intelectuali), lucru de care era conştientă toată lumea. În plus, Gierek a început să atragă împrumuturi pe scară largă, ceea ce i-a permis ca, pentru câţiva ani, să menţină pacea socială şi chiar – pentru o scurtă perioadă de timp – să câştige o anumită doză de simpatie din partea populaţiei. Dar izbucnirea crizei petrolului în 1973, majorarea preţului la ţiţeiul importat din URSS, investiţiile forţate de Moscova în industria cehă şi, în cele din urmă, corupţia de proporţii uriaşe (care, pe vremea lui Gierek, a devenit pur şi simplu esenţa sistemului), dublată de harababura omniprezentă şi la care se adăuga plaga alcoolismului tot mai răspândit – toate acestea au înmormântat orice speranţă că Polonia va ajunge din urmă Occidentul, aşa cum promisese Gierek[38]. Polonezii ştiau foarte bine cum se trăieşte în Occident, atât din auzite, cât şi din proprie experienţă. În RPP, paşaportul era un bun reglementat de autorităţi, care nu de puţine ori condiţionau dreptul de a călători peste graniţă, dar – spre deosebire de alte ţări din blocul sovietic (cu excepţia Ungariei) – de cele mai multe ori polonezii reuşeau să-l obţină. Aşadar, polonezii aveau ocazia să vadă că nicăieri în Occident nu se stă la coadă ore în şir ca să cumperi şuncă, că nu trebuie să aştepţi zeci de ani până când autorităţile vor binevoi să-ţi repartizeze o locuinţă strâmtă într-un bloc înghesuit sau că spitalele sunt curate, funcţionarii amabili, iar hârtia igienică nu este un produs de lux…

Condiţiile de viaţă din ce în ce mai rele în RPP au dus la apariţia a două fenomene: emigrarea continuă a cetăţenilor polonezi şi comerţul mărunt practicat de polonezii care ajungeau în străinătate. De prin anii ’70, presa din toată lumea era plină de informaţii despre „turiştii” polonezi care făceau comerţ pe sub mână, în încercarea de a mai adăuga câteva zeci de dolari la salariul lor de mizerie. Situaţia provoca aversiune şi făcea să se înmulţească stereotipurile antipoloneze (acestea fiind adeseori moştenite

încă din perioada când Polonia fusese desfiinţată); astfel, polonezii erau văzuţi ca necinstiţi, speculanţi, înclinaţi să încalce legea şi normele etice pentru un mic câştig. Polonezii care mergeau nu numai în Occident, dar şi în RDG sau în Ungaria se puteau convinge că şi în anumite ţări comuniste nivelul de trai era foarte diferit şi, din păcate, în defavoarea Poloniei. Chiar şi membrii de partid care călătoreau peste graniţă se puteau convinge cu ochii lor că privilegiile de care se bucură ei în RPP sunt comparabile abia cu nivelul de trai oferit de statele occidentale unui pensionar obişnuit. Despre standardul de viaţă al elitelor din Europa Occidentală nici nu mai e cazul să vorbim. Un avocat, spre exemplu, membru al PZPR, chiar dacă obţinea venituri substanţiale faţă de condiţiile din RPP în urma activităţii sale, putea doar să viseze la veniturile pe care le obţinea un coleg de breaslă din Berlinul Occidental sau din Viena ori Paris. În acelaşi timp, informaţiile despre luxul demn de un monarh oriental în care trăia Gierek, echipa lui şi membrii familiei lui, despre scandalurile de corupţie, repartiţiile de locuinţe făcute arbitrar, însuşirea unor exponate din muzee care se aflau printre destul de puţinele bunuri culturale salvate după război şi plasarea lor în vila cine ştie cărui activist arogant provocau o iritare din ce în ce mai mare nu numai în rândul cetăţenilor, ci şi în rândul simplilor membri de partid care se simţeau stigmatizaţi de către restul populaţiei.

Nu de puţine ori, tovarăşii cu vechime în partid erau puşi în situaţia de a constata cu îngrijorare că tot ceea ce au reuşit ei să realizeze în viaţă este departe de a fi convingător pentru propriii lor copii, care fie alegeau calea emigraţiei, fie se alăturau tot mai frecventelor acţiuni ale opoziţiei. Starea în care ajunsese RPP îi obliga pe unii dintre ei să-şi modifice concepţia despre lume şi în consecinţă, nu de puţine ori, să sprijine în mod activ opoziţia.

Scăderea drastică a autorităţii partidului, forţa Bisericii şi tradiţia luptei pentru libertate în Polonia au favorizat dezvoltarea opoziţiei. Încă din 1957, ca urmare a dezgheţului din octombrie, a apărut o grupare secretă denumită Liga Naţional-Democratică, destrămată în 1960 în urma arestărilor operate de Serviciul de Securitate. În 1965, un grup de tineri a înfiinţat o organizaţie conspirativă denumită *Ruch* (Mişcarea) cu orientare explicit anticomunistă, care avea aproape 100 de membri şi care a reuşit să supravieţuiască până în 1970, când, în urma unui denunţ, un alt val de arestări a dus la destrămarea ei[39]. Continuând tradiţiile poloneze de luptă pentru independenţă şi propunându-şi drept scop eliberarea Poloniei de sub dominaţia URSS, organizaţia Ruch a reprezentat o experienţă fundamentală, iar mulţi dintre membrii ei au continuat activitatea anticomunistă după ieşirea din închisoare[40].

Un moment de răscruce în istoria opoziţiei din RPP l-a constituit anul 1968. Până atunci, reprezentanţii opoziţiei proveneau din sânul intelectualităţii interbelice, al marilor proprietari de pământ şi al industriaşilor, pe care RPP îi împiedicase să-şi desfăşoare liber cariera. Aceasta îi determina să adopte un anticomunism radical, respingând RPP ca stat nelegal (pentru că în 1945 puterea a fost luată cu forţa), iar ţelul activităţii lor trebuia să fie exclusiv recâştigarea autonomiei Poloniei, adică încetarea stării de dependenţă a ţării faţă de URSS[41].

Opoziţia postmarxistă – cei pe care evenimentele anilor 1964-1968 i-au eliminat din rândul membrilor PZPR – pleca de pe alte poziţii. Pentru persoanele din această categorie (Karol Modzelewski, Jacek Kuroń, Adam Michnik, Jan Lityński), care prin legăturile de familie sau prin activitatea profesională erau puternic legate de realitatea RPP, repudierea Poloniei Populare pe care o construiseră părinţii lor era un lucru de neînţeles, iar credinţa în marxism – ceva natural[42]. Scopul urmărit de

aceste categorii de persoane (cunoscute sub denumirea „Comandoul”) era la început reformarea RPP, de aceea acţiunile lor au vizat în primul rând PZPR şi autorităţile. Lor le-au adresat Jacek Kuroń şi Karol Modzelewski „Scrisoarea deschisă” destinată evaluării situaţiei ţării şi conţinând un program de reabilitare a RPP, acţiune în urma căreia ambii autori au ajuns la închisoare[43]. După 1968, cercurile foştilor marxişti au început să-şi revizuiască treptat concepţiile, acordând mai multă atenţie ofertei intelectuale a Bisericii Catolice[44].

Iniţial, de ambele părţi a predominat scepticismul. Intelectualii de stânga se temeau de naţionalismul de dreapta, iar Biserica era considerată în continuare vinovată de starea de „înapoiere” a poporului. La rândul său, episcopatul avea anumite rezerve faţă de foştii marxişti, care în anii ’50 sprijineau activ autorităţile în campania lor împotriva Bisericii, şi se temea de radicalism, care putea să ducă la vărsare de sânge. Cu toate acestea, unii dintre intelectualii catolici căutau în mod declarat contacte printre membrii de partid care începeau să se îndoiască de marxism. În anul 1971, Bogdan Cywiński a publicat o carte celebră: *Rodowody niepokornych* (*Originile revoltaţilor*), care, întorcându-se în timp până în secolul al XIX-lea, amintea că, în Polonia, Biserica a fost dintotdeauna sensibilă la soarta celor săraci, iar intelectualii îşi aveau locul lor în sânul ei chiar şi în preajma Conciliului de la Vatican, cazurile de convertire printre figurile importante pentru mişcarea de stânga nefiind o raritate[45].

Răspunsul stângii a fost cartea lui Adam Michnik *Kościół – Lewica – Dialog* (*Biserica – Stânga – Dialogul*) publicată după revolta socială din 1976, în care, citând documentele oficiale ale Bisericii, autorul dovedea că aceasta nu trebuie să fie şi nu este o instituţie „înapoiată” şi „obtuză”, astfel de concepţii constituind expresia unui „obscurantism antibisericesc” care nu face decât să împiedice lupta împotriva dictaturii comuniste[46].

Cartea lui Michnik nu a avut numai o influenţă hotărâtoare asupra apropierii intelectualilor catolici de cei laici, ci, accelerând procesul de deschidere a cercurilor necatolice către Biserică, ea a ocazionat şi numeroase convertiri.

În 1976 a izbucnit o nouă revoltă a muncitorilor, de această dată la Radom (un orăşel industrial de lângă Varşovia) şi Ursus. Cauza a fost majorarea de preţuri impusă de guvern, iar mişcarea a fost înăbuşită prin utilizarea unor mijloace drastice: bătăi, reţineri nelegale, desfacerea contractului de muncă în cazul celor vinovaţi, dar şi al celor „doar bănuiţi”. Toate acestea au provocat nelinişte în rândul întregii populaţii a ţării, dar au şi primit un răspuns organizat din partea majorităţii adversarilor regimului, de data aceasta într-o formă instituţionalizată, prin Comitetul Muncitoresc de Apărare (*Komitet Obrony Robotników* – KOR). În componenţa acestuia intrau oameni cu concepţii, vârste şi experienţe politice şi profesionale diferite. Deşi KOR era perceput ca o iniţiativă cu caracter evident de stânga (pe lângă socialişti ca Ludwik Cohn, Antoni Pajdak sau Wacław Zawadzki, în cadrul lui mai activau Jacek Kuroń, Adam Michnik şi Jan Lityński), printre membrii lui şi-au găsit locul şi reprezentanţi ai Ruch, aceasta din urmă fiind percepută mai degrabă ca o mişcare de dreapta (Emil Morgiewicz, Joanna Szczęsna); un rol important îl jucau de asemenea Antoni Macierewicz (pe atunci adept al stângii, dar după 1989 trecând la dreapta şi mai târziu chiar la extrema dreaptă), Wojciech Ziembiński sau Piotr Naimski; cu acest Comitet au mai colaborat şi soţii Zofia şi Zbigniew Romaszewski, respectiv fraţii Jarosław şi Lech Kaczyński. Mai mult chiar, KOR a constituit primul exemplu reuşit de bună înţelegere între intelectuali şi muncitori. De această dată, muncitorii n-au fost lăsaţi singuri: ei au beneficiat de asistenţă juridică şi materială prin intermediul unor canale pe care cei din

KOR le-au constituit la nivelul fiecărui individ; persecuţiile au provocat astfel un val de proteste.

KOR a fost prima organizaţie a opoziţiei care a abandonat tradiţia conspiraţiei. În ciuda agresiunii autorităţilor, activiştii KOR îşi foloseau numele adevărate, iar locuinţa lui Kuroń a devenit centrul informal al mişcării. KOR nu numai că n-a putut fi destrămat, ci a constituit un semnal şi pentru ceilalţi adversari ai sistemului, care au început după 1976 să se organizeze în grupuri de oponenţi. Surse independente de informaţii pentru populaţie erau nu numai postul de radio Europa Liberă care emitea din afara graniţelor RPP, ci şi nou-apărutele edituri ilegale ca, de exemplu, editura NOWA înfiinţată de Mirosław Chojecki, care a început să publice pe scară largă lucrări interzise de cenzură. În scurt timp au început să apară „universităţile mobile", urmărite şi persecutate de autorităţile RPP cu o îndârjire ieşită din comun; acestea s-au concretizat prin desfăşurarea în locuinţe particulare a unor cicluri de conferinţe pe teme care se aflau pe lista neagră a cenzurii. S-a încercat distrugerea lor prin agresarea fizică a participanţilor şi a conferenţiarilor de către caratişti special antrenaţi. Spre sfârşitul anilor ’70 au început să apară spontan, independent de autorităţi, sindicatele libere în cadrul cărora Lech Wałęsa şi-a făcut prima ucenicie politică[47].

Având în vedere faptul că monopolul de stat asupra informaţiei a fost spart, cenzura trebuia să facă mari concesii, nemaiîntâlnite în ţările din blocul răsăritean. În această atmosferă a apărut aşa-numita cinematografie a neliniştii morale, care se ocupa de problemele sociale şi politice de actualitate. În 1977 a apărut pe ecrane *Omul de marmură* în regia lui Andrzej Wajda, care se străduia să facă o evaluare a perioadei staliniste. Un atac mult mai acid la adresa cinismului şi a modului de viaţă al elitelor din RPP l-a reprezentat filmul lui Feliks Falk intitulat *Wodzirej*, iar asupra

problemelor cu care se confruntau oamenii de ştiinţă cu coloană vertebrală a atras atenţia Krzysztof Zanussi în filmul *Barwy ochronne* (*Culori de apărare*). Revolta împotriva realităţilor regimului comunist a înflorit în literatură, în poezie (Zbigniew Herbert cu personajul său, Pan Cogito, care nu se poate împăca în ruptul capului cu realităţile din jur, sau Noul Val din care fac parte creaţiile lui Stanisław Barańczak şi ale lui Ryszard Krynicki), ca şi pe scenele teatrelor, unde se bucura de o popularitate cu totul deosebită repertoriul polonez romantic (creat în cursul secolului al XIX-lea, în perioada când Polonia era împărţită, şi având prin urmare un caracter antiţarist care, transpus la realităţile RPP, era perceput acum ca antisovietic), şi în cabarete, unde reglementările absurde ale autorităţilor deveneau adeseori ţinta persiflărilor. De multă popularitate se bucurau povestirile lui Sławomir Mrożek care ridiculizau aceleaşi absurdităţi ale vieţii în RPP.

Activitatea KOR nu a provocat însă numai furia autorităţilor şi interesul binevoitor al mass-media occidentale, ci şi unele controverse în sânul diverselor grupări de opoziţie din ţară. Sentimente amestecate a trezit mai ales atitudinea KOR în legătură cu suveranitatea Poloniei. Oficial, în textele sale programatice, această problemă nu era menţionată, ceea ce pentru unii era absolut de neînţeles: după părerea unor persoane ca Leszek Moczulski şi pentru o parte a foştilor activişti Ruch care au început să creeze structuri de opoziţie separate de KOR, chintesenţa scopului acţiunilor anticomuniste din Polonia ar fi trebuit să fie, foarte explicit exprimată, restituirea adevăratei independenţe a ţării. Absenţa acesteia din programul Comitetului era considerată un fel de tergiversare, dacă nu chiar de acceptare a statu-quo-ului. Retrospectiv, se pare totuşi că aceste reproşuri au fost formulate pripit. Pentru o parte a activiştilor KOR (cei cu trecut marxist), participarea la acţiunile Comitetului era un fel de expiere

a păcatului anterior (al lor sau al părinţilor) de a fi sprijinit stalinismul. Ceea ce nu implica defel entuziasmul pentru ideea recâştigării independenţei Poloniei, dacă acea Polonie ar fi urmat să aibă forma de guvernare şi de organizare socială de dinainte de 1939. Unii dintre activişti îşi exprimau şi temerea că o asemenea Polonie ar fi trebuit să fie *ipso facto* intolerantă, antisemită, şovinistă, în conflict cu vecinii, poate chiar doritoare să-şi recâştige cu forţa teritoriile din est. O asemenea convingere a fost încurajată şi de evenimentele din martie 1968, când autorităţile, folosindu-se cu cinism de tendinţa naţionalistă, au desfăcut contractul de muncă a sute de persoane, cu sprijinul semnificativ al populaţiei. Ca urmare, la cea mai mare parte a activiştilor KSS KOR (*Komitet Samoobrony Społecznej Komitetu Obrony Rabotników* – Comitetul de Autoapărare Civică din cadrul Comitetului de Apărare a Muncitorilor) domina convingerea că polonezii încă nu sunt copţi pentru democraţie. Numai o consecventă „muncă la temelie” (printre altele, ajutându-i pe muncitorii care au căzut victime măsurilor represive) îi poate „lumina”, făcând posibilă construirea democraţiei în Polonia după model occidental. Polonia la care visau activiştii KOR ar fi urmat aşadar să devină un tip absolut nou de formă statală, în mod sigur o versiune particulară de socialism democratic, cu toate că odată cu trecerea timpului temele de stânga erau treptat înlocuite de concepţia liberală.

Afirmarea parţială a RPP, critica „dreptei” tratată *en bloc* şi lipsa dezideratului referitor la independenţa Poloniei au provocat împotrivirea unei părţi a cercurilor autonomiste. Reacţia lor a fost crearea în 1977 a Mişcării pentru Apărarea Drepturilor Omului şi ale Cetăţeanului (*Ruch Obrony Praw Człowceka i Obywatela* – ROPCiO), care s-a dovedit însă în mare parte un eşec. Înfiinţarea unei alte organizaţii de către un grup de activişti (A. Czuma, K. Głogowski, L. Moczulski) a fost de la bun început

mai greu de înfăptuit, ca şi aducerea acestui lucru la cunoştinţa opiniei publice. În plus, sloganurile KOR (ca, spre exemplu, lupta pentru drepturile muncitorilor) erau mult mai bine receptate de tineri şi creau climatul ideologic al epocii în care Willy Brandt promitea „mai multă democraţie”, Jimmy Carter miza pe drepturile omului, iar libertatea individului urca tot mai sus pe scara valorii, odată cu scăderea importanţei unor concepte precum poporul, în accepţiunea de comunitate etnică. Toate acestea puneau probleme dreptei tradiţionale care, neputându-se raporta la ideea naţională compromisă în 1968 şi fiind lipsită, odată cu Conciliul, de monopolul apărării valorilor religioase, „trebuia să se reinventeze de la zero”. Singura modalitate pentru aceasta rămânea dezideratul adevăratei independenţe a Poloniei – dorinţa neexprimată a milioane de polonezi, cea care unea între ele numeroasele curente de idei din interiorul taberei autonomiste.

Victoria KOR în discursul ideologic a fost datorată unei serii întregi de factori. În primul rând, ideea independenţei era foarte iubită de cea mai mare parte a polonezilor, dar ea li se părea nerealistă. De asemenea, tactica activităţii deschise s-a dovedit mult mai bună, întrucât se evitau astfel suspiciunile de „conspiraţie împotriva RPP”, iar experienţa organizaţiilor „Liga” şi Ruch a demonstrat că astfel de acţiuni sfârşesc prin a fi destrămate de serviciile de securitate. Adepţii ROPCiO aveau de asemenea mai puţine posibilităţi de acţiune la nivel propagandistic. Kuroń şi Michnik aveau mai multă putere de penetrare în mass-media occidentale decât adversarii lor independentişti (care, până la jumătatea anilor ’70, au acţionat în condiţii conspirative), fără să mai pomenim despre contactele pe care cei doi le aveau cu activiştii mai mult sau mai puţin liberali din cadrul PZPR. Pe lângă toate acestea, manipulând cu dibăcie ambiţiile personale ale diverşilor activişti, serviciile de securitate

au dus la sciziunea ROPCiO: o parte dintre membrii acesteia, împreună cu Andrzej Czuma, s-au hotărât în cele din urmă să susţină KOR, iar ceilalţi, având-ul în frunte pe Leszek Moczulski, au hotărât să înceapă constituirea unui partid politic care să activeze legal. În acest fel a apărut în 1979 Confederaţia Poloniei Independente (*Konfederacja Polski Niepodległej* – KPN), care revendica încetarea dependenţei de URSS.

Mutaţiile prezentate în rândurile de mai sus au pus autorităţile într-o situaţie dificilă. Din momentul în care au acceptat acordurile de la Helsinki (CSCE) în 1975, utilizarea represiunilor a devenit mai incomodă – bătăile administrate unor activişti ai opoziţiei sau, în cazul cel mai rău, uciderea lor (aşa cum s-a întâmplat, spre exemplu, cu Stanisław Pyjas în 1977) provocau automat noi proteste sociale care erau imediat difuzate pe toate canalele mediatice. Iar acest lucru devenea un obstacol pentru atragerea împrumuturilor din Occident necesare supravieţuirii regimului. Alegerea noului papă în persoana cardinalului Wojtyła, prima călătorie a acestuia în Polonia în luna iunie 1979, ca şi preluarea anterioară a puterii în Statele Unite de către administraţia Carter, în cadrul căreia un rol-cheie în configurarea politicii externe americane îl juca polonezul Zbigniew Brzeziński – toate aceste evenimente intrau perfect în consonanţă nu numai cu acţiunile numeroasei emigraţii poloneze, ci şi cu procesul de erodare a lagărului comunist, unde rolul conducător al URSS era pus din ce în ce mai des sub semnul întrebării.

De aceea, consideraţiile de mai sus vor permite o mai bună înţelegere a motivelor pentru care tocmai în Polonia s-a putut ajunge încă din 1980 la un eveniment fără precedent în întregul bloc comunist: apariţia Sindicatelor Libere „Solidaritatea”.

Carnavalul „Solidaritatea” şi legea marţială

În vara anului 1980, atmosfera din ţară era foarte încordată, în primul rând din cauza situaţiei economice tot mai precare. În asemenea condiţii o scânteie a fost suficientă ca să aprindă revolta. Iar scânteia a fost majorarea preţului la carne, începând cu 1 iulie. Ca răspuns, în multe întreprinderi s-au declanşat greve. Autorităţile au adoptat o atitudine şovăielnică, de aşteptare, ceea ce n-a făcut decât să sporească virulenţa protestatarilor. Pe la jumătatea lunii august au intrat în grevă şantierele navale din Gdańsk, formulând printre altele dezideratul reîncadrării în muncă a Annei Walentynowicz şi a lui Lech Wałęsa, care fuseseră daţi afară din cauza activităţii lor sindicale. Pe 16 august a fost creat Comitetul de Grevă inter-Întreprinderi (Międzyzakładowy Komitet Strajkowy – MKS), care solidariza muncitorii din diferite întreprinderi, iar în fruntea lui a fost ales Wałęsa.

Autorităţile erau scindate intern în două curente: cei care propuneau o atitudine fermă şi cei care preferau o linie conciliantă, astfel că nu s-a trecut rapid şi eficient la acţiune. Între timp, pe 17 august, MKS a propus o listă cu 21 de revendicări, în principal de natură economică şi socială, iar prima dintre ele se referea la înfiinţarea sindicatelor libere. În ziua următoare, o grevă asemănătoare a izbucnit la Szczecin. KOR şi celelalte organizaţii din opoziţie, iniţial uimite de anvergura protestelor, au trecut rapid la sprijinirea grevelor, alăturându-se muncitorilor ca reprezentante ale intelectualităţii.

În faţa solidarizării opoziţiei şi a lipsei de unitate în rândurile proprii, autorităţile au fost nevoite să facă anumite concesii. Pe 31 august a fost semnat un acord între MKS şi delegaţia guvernamentală. Acest document,

care a intrat în istorie sub denumirea de „acordul din august”, recunoştea dreptul de a înfiinţa sindicate libere. În cursul următoarelor câteva săptămâni au şi apărut sindicate libere în diferite locuri din ţară; mai târziu, cele mai multe s-au unit într-un singur sindicat naţional cu denumirea Sindicatul Autonom şi Independent „Solidaritatea”. Aşa a început perioada care mai târziu avea să fie numită „carnavalul Solidarităţii”[48].

Apariţia „Solidarităţii”, care în octombrie 1981 cuprindea deja aproape 10 milioane de membri şi devenea astfel cea mai mare mişcare de masă din istoria Poloniei, a fost un eveniment la scara întregului bloc comunist. Revolta a cuprins toate straturile sociale: chiar şi în rândurile Miliţiei Cetăţeneşti s-a încercat organizarea unui sindicat „Solidaritatea”, dar tentativa a fost desigur blocată de autorităţi. Abilitatea de conducător a carismaticului Lech Wałęsa, care s-a mulat la modul ideal pe necesităţile epocii şi care unea în persoana sa originea muncitoresc-ţărănească cu un puternic ataşament faţă de tradiţia catolicismului, a conferit evenimentelor dimensiunile unei revolte cvasinaţionale: în „S” se regăseau practic toate curentele opoziţiei de dinainte de momentul august 1980, cu excepţia KPN. Moştenirea Statului Polonez Secret şi a Insurecţiei Varşoviene a dat roade o dată în plus prin suspendarea oricăror controverse ideologice. În anul 1980, împotriva autorităţilor care şi-au pierdut fulgerător sprijinul s-a ridicat o structură care-i strângea laolaltă pe toţi polonezii şi care a avut un ecou mediatic nemaiîntâlnit în lume. Concomitent, numele „Solidarităţii” s-a întipărit profund în memoria milioanelor de polonezi, creând astfel încă un mit naţional al societăţii care lupta la unison pentru scopuri morale superioare şi utilizând mijloace corecte din punct de vedere etic.

Timp de mai multe luni, veştile din Polonia au fost comunicate instantaneu opiniei publice mondiale, ceea ce pe de o parte influenţa pozitiv sentimentul de mândrie naţională al polonezilor (se întâmpla de fapt pentru prima oară, după izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, când o astfel de iniţiativă era încununată de succes), iar pe de altă parte împiedica autorităţile să ia măsuri mai ferme, cel puţin până la un moment dat. Perioada „carnavalului Solidarităţii" avea să fie rememorată apoi în anii întunecaţi ai legii marţiale şi în cei care au urmat ca un eveniment care a unit tot poporul în lupta împotriva comunismului.

Funcţionând legal, prin simplul fapt al existenţei sale, „Solidaritatea" punea sub semnul întrebării monopolul PZPR asupra exercitării puterii. Temându-se ca „doctrina Brejnev" să nu fie pusă în aplicare, conducerea sindicatului făcea tot ce era posibil ca acesta să se adapteze realităţilor regimului din RPP. Nu numai populaţia, ci şi PZPR, ai cărui membri au început să plece în masă din partid în momentul în care au luat act de acest „carnaval al libertăţii" ieşit din comun, a fost zguduit între august 1980 şi Congresul al IX-lea din 1981; numărul celor cu carnet de partid a scăzut de la 3 milioane la circa 2 milioane, iar cei care-şi predau carnetul erau de cele mai multe ori muncitori. Partidele frăţeşti au avut o reacţie nervoasă faţă de miracolul „Solidarităţii" şi de situaţia în care se afla PZPR. Având în vedere atitudinea şovăielnică a noului prim-secretar al CC, Stanisław Kania (şi, după părerea unora dintre aliaţi, chiar şi a lui Wojciech Jaruzelski), erau făcute tot mai des presiuni asupra guvernului RPP, uneori pentru a sugera posibilitatea unei intervenţii, alteori îndemnând imperativ autorităţile ţării să rezolve problema „cu mijloace proprii"[49].

Legea marţială instituită de Jaruzelski pe 13 decembrie 1981 a avut costuri extrem de mari. Rezolvarea prin forţă a conflictului cu

„Solidaritatea” a dus într-adevăr la „tăierea aripilor sindicatului” – aproape 10.000 de persoane au fost arestate şi tot cam atâtea au primit condamnări judecătoreşti pentru „infracţiunea de încălcare a decretului care instituie legea marţială”. Pacificarea minelor din Silezia s-a realizat cu vărsare de sânge, iar uciderea a nouă mineri de la mina „Wujek” a oferit totuşi o armă morală eficientă, în schimb utilizarea a 70.000 de soldaţi, a 30.000 de miliţieni, a 1.750 de tancuri, respectiv a 1.900 de maşini de luptă şi elicoptere[50] semăna prea mult cu bine-cunoscutele lovituri de stat din Africa şi America de Sud. Ca urmare, mesajul mediatic transmis în lumea întreagă de o Polonie strivită sub cizma militarilor era jalnic.

Mii de persoane au fost concediate[51]. Deosebit de dureroase au fost epurările din rândul ziariştilor, printre care, în perioada 1980-1981, au existat tendinţe de asanare morală, stopate însă de intervenţia brutală a autorităţilor în perioada legii marţiale. Nu trebuie totuşi să uităm că desfacerea contractului de muncă a fost utilizată ca metodă de reprimare la nivelul tuturor categoriile sociale, aducând astfel ţării pierderi irecuperabile: cea mai mare parte a acestor persoane au fost astfel obligate să ia calea emigraţiei, ceea ce limita „capitalul uman” şi avea să agraveze dificultatea transformărilor de după 1989.

Astfel încât populaţia se simţea frustrată şi, odată cu ea, se simţea frustrat şi PZPR. După 13 decembrie 1981, partidul era privit cu atâta ură încât existau voci care susţineau că, în aceste circumstanţe, mai bine ar fi dizolvat şi în locul lui să fie creată o altă formaţiune politică. Dar, în cele din urmă, Jaruzelski nu s-a hotărât totuşi să facă această operaţiune, inclusiv de teama reacţiei pe care ar fi putut-o declanşa la Moscova, care ar fi putut interpreta acest gest ca pe o încercare disproporţionată de delimitare. Şi, cu toate că luase cunoştinţă cu uşurare de instituirea legii

marţiale, Kremlinul sublinia cu încăpăţânare că Jaruzelski a fost „o bună opţiune de personal”, dar că rezultatele lui în lupta cu opoziţia şi cu Biserica erau deocamdată absolut nesatisfăcătoare.

Un fenomen important, caracteristic pentru această perioadă, a fost transferul centrului de putere dinspre PZPR către armată. În cercul celor mai apropiaţi colaboratori ai lui Jaruzelski, în primii ani de după introducerea legii marţiale, rolul primordial îl jucau exclusiv generalii (Czesław Kiszczak, Michał Janiszewski, Florian Siwicki, Tadeusz Hupałowski). Concomitent, Jaruzelski a promovat în posturi-cheie din administraţia civilă, economie sau mass-media ofiţeri care aduceau din armată obişnuinţa de a executa orbeşte ordinele primite de sus. Acest lucru venea în întâmpinarea tezei propagandistice lansate de Jaruzelski, care susţinea că armata a mai salvat încă o dată Polonia de imensa nenorocire care ar fi fost intervenţia sovietică şi sugera în acelaşi timp că exista o distincţie clară între oamenii în uniforme şi compromisul PZPR.

Un element fundamental în jocul de interese din interiorul partidului a devenit ameninţarea că oricine poate ajunge la curtea marţială. Jaruzelski utiliza cu succes urmărirea penală pentru a elimina adversarii sau persoanele nesigure. Ostentativ, i-a trimis astfel într-un lagăr de detenţie pe Edward Gierek şi pe colaboratorii săi, unii dintre aceştia fiind urmăriţi penal. Nimeni nu era dispus să-şi sacrifice cariera, aşa cum i s-a întâmplat fostului şef al Televiziunii, Maciej Szczepański, condamnat la opt ani de închisoare şi la o amendă uriaşă (el a petrecut după gratii aproape patru ani). Se pare că o astfel de ameninţare plutea inclusiv deasupra atotputernicelor Servicii de Securitate (SB), subordonate lui Kiszczak, lucru de care s-a convins cu vârf şi îndesat generalul Mirosław Milewski, care fusese de altfel unul din resorturile principale ale operaţiunii din 13 decembrie 1981. Asasinarea de către angajaţii SB (pe 19 octombrie 1984)

a preotului Jerzy Popiełuszko, „capelanul opoziţiei”, ca şi dezvăluirea afacerii „Żelazo” („fier”) au fost pentru Kiszczak argumente eficiente ca să scape de Milewski din Biroul Politic, executanţii crimei fiind trimişi în închisoare. Ca urmare, putem defini anii ’80 fără exagerare drept o perioadă rar întâlnită în toată istoria RPP, în care efectiv toată puterea civilă şi militară se concentra în mâinile unei singure persoane: generalul Jaruzelski[52].

Dar poziţia lui nu era deloc de invidiat, mai ales în ceea ce priveşte situaţia economică, extrem de nefavorabilă, inclusiv din cauza incapacităţii propriei sale echipe. Au fost raţionalizate nu numai articolele alimentare sau benzina, ci chiar şi încălţămintea. În 1982, veniturile şi aşa destul de mici ale populaţiei au scăzut cu încă 30%, iar în 1985 PIB-ul era cu 20% mai mic decât în 1979[53]. În prima jumătate a anilor ’80, inflaţia oscila în jurul valorii de 15%[54]. Situaţia s-a complicat şi mai mult ca urmare a sancţiunilor impuse de Ronald Reagan imediat după 13 decembrie 1981 şi a imposibilităţii de a mai atrage credite din Occident. Populaţia a reacţionat prin proteste repetate, în ciuda arestării majorităţii liderilor opoziţiei – în cursul anilor 1982-1983, la aceste proteste participau între câteva mii şi peste zece mii de persoane, iar prezenţa pe străzi a trupelor ZOMO care împrăştiau manifestanţii, utilizând bastoane de cauciuc şi tunuri cu apă, era deja obişnuită.

Relaţiile cu lumea culturală, deplorabile încă dinainte, au intrat după 13 decembrie 1981 într-o fază de antagonism evident din cauza suspendării organizaţiilor de profil ale artiştilor; spre exemplu, actorii au declarat oficial boicotarea televiziunii şi cinematografiei. Iar puţinii actori care n-au respectat boicotul au trebuit să înfrunte nu numai reacţiile dure ale colegilor de breaslă, ci şi ale publicului care prin „aplauze” dădea de înţeles spărgătorilor de protest că sunt nedoriţi în cadrul teatrului. În

consecinţă, într-o perioadă când cinematografia a cunoscut o dezvoltare deosebită în întreaga lume, regimul lui Jaruzelski n-a fost în stare să se prezinte în formă artistică. Şi totuşi rămâne un paradox faptul că tocmai atunci a apărut serialul *Alternatywy 4* (*Strada Alternativei numărul 4*) al lui Stanisław Bareja, regizor care prezintă într-o perspectivă satirică absurdităţile sistemului politic al RPP. Pentru realizarea acestui film, Bareja a primit dispensă din partea „Solidarităţii" aflate în ilegalitate, iar acordul autorităţilor a fost rezultatul dorinţei de nestăvilit a acestora de a crea măcar aparenţele unei vieţi „normale". Ca urmare, a apărut un film serial care actualmente se bucură în Polonia de statutul de operă „reprezentativă", de satiră caustică la adresa realităţilor poloneze din cursul anilor ’70[55].

Imediat după decretarea legii marţiale, 35% dintre cetăţeni declarau că înţeleg decizia lui Jaruzelski, iar 62% aveau o opinie negativă. Mai important este însă faptul că acei 35% dintre cetăţeni erau persoane preponderent în vârstă, mai expuse efectelor propagandei care vorbea de ameninţarea unei intervenţii externe. Tinerii erau mult mai critici, mai ales că îşi dădeau perfect seama de diferenţa dintre nivelul de trai din RPP şi cel din Occident. Între timp, legea marţială a îngheţat schimbările politice, fără să ofere în schimb populaţiei o îmbunătăţire a condiţiilor de trai, care să egaleze măcar nivelul vecinilor din RS Cehoslovacia sau din Ungaria. Singurul lucru pe care l-a reuşit Jaruzelski a fost să-i convingă pe unii dintre polonezi că nu exista altă soluţie[56].

Sărăcia şi necesitatea de a găsi o supapă pentru energia socială au făcut ca tot mai mulţi polonezi să-şi caute de lucru în sectorul privat. Legislaţia în vigoare în RPP permitea constituirea unor societăţi şi, cu toate că acest lucru era relativ dificil, harababura generală şi corupţia din administraţie permiteau mult mai multe decât rezulta din litera legii. Ca urmare,

polonezii au început să se ocupe mai mult decât până atunci de activităţi comerciale. Absolvenţii facultăţii de istorie sau de sociologie, de exemplu, în loc să lucreze în domeniul respectiv, preferau din ce în ce mai frecvent să facă naveta între Varşovia şi Bangkok sau Istanbul, ajungând la concluzia că dacă lucrează pe cont propriu câştigă mult mai mult decât ca angajaţi în domeniul propriu de specializare la stat. Numai între 1981 şi 1985 nivelul producţiei în sectorul privat a crescut cu 13%, pe când în acelaşi interval producţia în sectorul de stat a scăzut cu 0,2%[57]. Teoretic, comerţul în RPP nu era o ocupaţie absolut sigură – pentru procuratură nu era prea greu să dovedească în instanţă despre cutare „întreprinzător debutant" că a încălcat legea. Încă din 1982, la o şedinţă a CC, Jaruzelski tuna şi fulgera împotriva „elementelor de sorginte NEP (*Novaja Ekonomiceskaja Politika*)" din economie, iar în 1984 serviciile de securitate avertizau că sectorul privat începe să-i angajeze pe scară largă pe cei mai valoroşi muncitori de la firmele de stat şi chiar sprijină unele acţiuni ale organizaţiilor scoase în afara legii[58]. Dar cu timpul dorinţa de a-i urmări pe „privatizaţi" s-a diminuat simţitor, cadrele de partid vrând să intre în acest circuit, pretinzând mită, căutând posturile importante din bănci, plasându-şi propriii agenţi în întreprinderile importante sau „înfiinţând pe şest" firme proprii, chiar dacă preţul unei asemenea decizii era pierderea postului din administraţie[59]. Pe scară largă s-a dezvoltat de asemenea comerţul cu valută – formal interzis, sub pedeapsa cu mai mulţi ani de închisoare –, iar autorităţile au încetat practic să-i mai urmărească pe cei care se ocupau cu aşa ceva, „valutiştii" ce puteau fi văzuţi mereu pe lângă magazinele Pewex (echivalentul shopurilor din România)[60] devenind o constantă a peisajului polonez la vremea respectivă. Militarii care guvernau Polonia tolerau această piaţă care apărea spontan prin iniţiativă individuală, inclusiv pentru motivul că ea canaliza energia

socială, ocupând populaţia cu altceva decât cu iniţiativele opoziţiei ilegaliste[61].

Lipsa oricăror reforme grăbea prăbuşirea încrederii sociale în rolul constructiv al statului[62]. Ca urmare, aşteptările legate de constituirea unui mediu de afaceri polonez vizau tot mai mult un proces de privatizare cât mai cuprinzător şi o limitare maximă a rolului statului. Astfel s-a creat în Polonia un mediu favorabil pentru concepţiile lui Friedrich von Hayek, ale lui Robert Nozick sau ale lui Milton Friedman[63]. Aceste sentimente erau încurajate şi mai mult de rezultatul analizei realităţilor internaţionale: SUA, cu modelul lor economic conservator-liberal promovat de Reagan, acţionau concomitent şi la nivelul unei ofensive mediatice şi diplomatice, preşedintele Statelor Unite ajungând chiar să se exprime ostentativ împotriva lui Jaruzelski şi străduindu-se să ajute opoziţia prin acţiuni efective. Ofensiva propagandistică americană, facilitată de accesul tot mai larg la cultura populară occidentală (un rol esenţial jucând în acest sens aparatele video, care au provocat un adevărat „video-boom” în cursul anilor ’80), a determinat schimbări fundamentale în conştiinţa generaţiilor respective, tinerii dorind libertate de acţiune şi acces la bunurile de consum şi acordând în schimb mai puţină atenţie valorilor tradiţionale, cum ar fi respectul ierarhiei sau ajutorarea celor săraci.

Mulţi dintre activiştii opoziţiei concediaţi din sectorul de stat şi aflaţi în căutarea unui loc de muncă au înfiinţat firme private. Astfel, Jan Krzysztof Bielecki (premier între 1990 şi 1991), fiind dat afară în 1982 din Ministerul Industriei Constructoare de Maşini unde lucra, a înfiinţat firma privată „Doradca” („Consilierul”), în cadrul căreia au primit un loc de muncă Donald Tusk (actualul premier) şi Janusz Lewandowski (actualmente comisar UE). Această categorie de persoane (identificată prin sintagma „liberalii de la Gdańsk”), lovindu-se la nivel de practică

economică de problemele legate de funcţionarea pieţei, urma să facă mari presiuni în 1989 pentru reforme în favoarea economiei de piaţă, criticând tendinţele de păstrare a rolului protector al statului. Aşa încât, prin rigiditatea lui în problemele economice şi prin nivelul ridicat al represiunii, Jaruzelski „a reuşit" să-i înverşuneze pe polonezi nu numai împotriva ideologiei de stânga, ci şi în general împotriva unei „a treia soluţii", ceea ce a determinat, în cadrul celei de-a III-a Republici, eşecul tentativelor de constituire a unui partid de stânga de sorginte necomunistă.

Gustul polonezilor pentru crearea de firme private era nu numai o îndepărtare de la linia ideologică oficială, ci şi o cauză a reducerii afluxului de cetăţeni care doreau să devină membri ai PZPR. Cei pragmatici ajungeau tot mai frecvent la concluzia că, devenind membri de partid, nu obţin niciun fel de beneficii. Ca urmare, în 1986, doar 6% dintre membrii PZPR aveau vârsta sub 30 de ani, media de vârstă a partidului situându-se la 46 de ani; şi cu toate că proporţia de nomenclaturişti cu funcţii importante în administraţie a ajuns din nou la nivelul anilor ’70, numărul celor care doreau să se înscrie în partid era din ce în ce mai mic[64].

Disperarea şi lipsa încrederii în capacitatea autorităţilor de a face altceva decât să utilizeze bastoanele de cauciuc a împins o bună parte din următoarea generaţie de tineri polonezi (mai ales din categoria intelectualilor provenind din marile oraşe) să se alăture acţiunilor organizate de grupările conspirative sau contestatare, al căror program era deseori mult mai radical decât al sindicatului „S" trecut în ilegalitate. În 1982, o parte dintre activiştii „Solidarităţii", sub conducerea lui Kornel Morawiecki, şi-au declarat subordonarea faţă de Wałęsa şi au început să adune arme, creând „Solidaritatea Luptătoare". Deşi n-a izbucnit nicio revoltă, până în momentul arestării sale (1987), Morawiecki a fost

persoana cea mai căutată de Serviciile de Securitate, întrucât respingea orice posibilitate de acord cu comuniştii şi promova necesitatea unei astfel de atitudini în întreaga Europă Centrală şi de Est[65]. Aceeaşi efervescenţă a cuprins şi mediile studenţeşti – unii dintre activiştii Asociaţiei Independente a Studenţilor înfiinţate în 1980 s-au radicalizat şi au creat mai târziu Federaţia Tineretului Luptător. Serviciile de Securitate cunoşteau toate aceste tendinţe divergente şi încercau să le manipuleze în favoarea autorităţilor[66].

Tot conspirativ acţiona şi „Solidaritatea” – ea fusese constrânsă la defensivă, dar nu fusese complet destrămată. În 1982, un grup de activişti, care reuşise să scape de miliţie şi de SB (Władysław Frasyniuk, Bogdan Lis, Zbigniew Bujak), a înfiinţat Comisia Provizorie de coordonare care îşi propunea ca sarcină să continue acţiunile „S”. Posibilităţile de acţiune erau în realitate mai mult decât limitate, dar funcţionau pe o scară tot mai largă editurile ilegale din aşa-numitul circuit alternativ şi erau difuzate emisiuni radio pe diferite teme. Sprijinul deschis acordat de Reagan sindicatului „S” a fost întâmpinat cu entuziasm de milioanele de polonezi, iar autoritatea lui Wałęsa, în loc să scadă, a crescut neaşteptat de mult, atât datorită atitudinii sale ferme din perioada în care a fost internat, cât şi faptului că în 1983 a obţinut Premiul Nobel pentru Pace, eveniment care a fost larg difuzat de mass-media din întreaga lume.

În preajma instituirii legii marţiale, propaganda lui Jaruzelski a încercat o dată în plus să exploateze tema naţionalistă, înfiinţând Mişcarea Patriotică de Renaştere Naţională – Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego (PRON) (J. Dobraczyński, J. Reykowski, M. Giertych şi alţii). Dar componenţa acesteia a constituit şi principala cauză a eşecului ei – fiind vorba mai ales de persoane în vârstă, cu concepţii catolico-naţionaliste, uneori chiar compromise prin faptul că sprijiniseră activ

epurările antisemite din 1968, persoane care nu reuşeau să găsească un limbaj comun cu Biserica de după Conciliu şi, în consecinţă, cu principala autoritate pentru polonezi, Ioan Paul al II-lea.

Ultima carte pe care a încercat s-o joace regimul comunist a fost revenirea la ideea unui acord cu Biserica. Dar şi în acest caz, Jaruzelski îşi propunea o misiune cu atât mai dificilă cu cât Wałęsa se bucura de sprijinul deplin al papei Ioan Paul al II-lea; acesta înţelegea mult prea bine realităţile poloneze ca să mai existe vreo şansă de reuşită pentru „cartea papală”. La drept vorbind, reacţia primatului Józef Glemp, succesorul cardinalului Wyszyński, mort în mai 1981, la instituirea legii marţiale a fost mai degrabă prudentă: primatul a făcut apel în primul rând la pace socială, ceea ce pentru majoritatea membrilor radicalizaţi ai opoziţiei era o atitudine inacceptabilă, mulţi considerând-o aproape un sprijin pe care Biserica îl acorda autorităţilor. Apelul primatului era dictat de temerea că poporul ar putea răspunde la violenţă cu violenţă, şi nu venea din intenţia de a sprijini măsura instituirii legii marţiale. Biserica le cerea cu consecvenţă autorităţilor să respecte drepturile omului, iar la iniţiativa lui Glemp, încă din decembrie 1981, a fost înfiinţat Comitetul Arhiepiscopal de Ajutor pentru Persoanele Private de Libertate; la nivelul parohiilor era organizat ajutorul pentru cei internaţi, respectiv condamnaţi din rândul opoziţiei, iar activiştii rămaşi liberi în ilegalitate ca Frasyniuk, Bujak şi chiar Barbara Labuda, care era în conflict cu Biserica, şi-au găsit nu de puţine ori adăpost în mănăstiri sau case parohiale. În jurul Bisericii se concentra de asemenea o viaţă culturală independentă – se organizau periodic săptămâni ale culturii creştine, ocazii cu care Biserica devenea locul unor întâlniri legale cu caracter nu neapărat religios. Ioan Paul al II-lea a adoptat o atitudine explicit negativă faţă de acţiunile autorităţilor; încă din 14 decembrie, acesta a redactat o scrisoare adresată personal

generalului Jaruzelski. De altfel, dialogul cu Biserica nu era facilitat nici de atitudinea autorităţilor, care nu se puteau abţine de la atacuri propagandistice; prin acest gen de activităţi se remarcau în mod deosebit revista ateistă *Argumenty* şi purtătorul de cuvânt al guvernului, Jerzy Urban. Până la sfârşitul existenţei RPP, în cadrul MAI un rol important îl îndeplinea Departamentul IV, a cărui sarcină consta în dezmembrarea Bisericii din interior. În octombrie 1984, agenţi ai acestui departament l-au asasinat pe preotul Jerzy Popiełuszko, capelan al „S”, situaţie care a făcut ca dialogul dintre Biserică şi autorităţi să se reducă drastic pentru câţiva ani, deşi el n-a dispărut complet niciodată.

Pe la jumătatea anilor ’80, Polonia intra într-un adevărat cerc vicios. Activităţile „S” erau paralizate, dar mişcarea ca atare nu fusese complet neutralizată. Situaţia economică era de aşa natură încât o altă explozie socială era iminentă, totul fiind doar o chestiune de timp, iar ajutorul extern era exclus pentru că, pe de o parte, Occidentul nu era interesat să sprijine regimul lui Jaruzelski, iar pe de altă parte, URSS intrase de asemenea într-o fază decisivă a crizei şi nu avea cum să mai ajute pe nimeni. Neştiind cum să rezolve problemele economice, autorităţile îi determinau pe tineri să se orienteze spre „piaţa neagră”, spre grupările de opoziţie sau spre alte moduri de a-şi uita frustrările, prin alcool sau prin concertele rock din Jarocin.

De altfel, în prima parte a anilor ’80, muzica rock a înregistrat în Polonia un adevărat boom – cu un mesaj simplu, în care apăreau foarte elocvent elementul social şi perspectiva critică asupra realităţilor din jur, această muzică avea asupra tinerilor un efect foarte puternic. Unele fraze deveneau în scurt timp manifeste (de exemplu, „Vrem să fim noi înşine” a trupei Perfect devenea în timpul concertului „Vrem să-i batem pe cei de la ZOMO” – Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej/Unităţile

Motorizate ale Miliţiei Cetăţeneşti, dotate cu bastoane, căşti şi alte mijloace de acţiune pentru luptele de stradă; de asemenea, „Libertatea, la ce bun libertatea” a trupei Kult); în alte situaţii, acelaşi statut îl căpăta întreaga melodie (cum ar fi „Copii adulţi” a grupului Turbo, în care se spune: „reguli şi date ne-au învăţat, minţile-n cap ni le-au băgat, absolut nimic n-au uitat, dar cum să trăim – am uitat”, sau melodia-metaforă „Tango neîncetat” a grupului Republika: „nu trageţi în orchestră; dacă mor ei, vin alţii mai buni”). Angajarea social-politică a grupurilor muzicale a exercitat, în cursul anilor ’80, o influenţă certă asupra tinerilor, ajutându-i să conştientizeze unele adevăruri fundamentale pentru vremea aceea[67].

La rândul lor, acţiunile opoziţiei nu reuşeau să convingă majoritatea cetăţenilor. După părerea celor mai mulţi, demonstraţiile de stradă nu se soldau cu nimic concret şi din această cauză, odată cu trecerea anilor, apelurile liderilor „Solidarităţii” către populaţie de a ieşi în stradă trezeau un ecou tot mai slab. Un lucru periculos pentru Polonia era în schimb faptul că, după 1985, autorităţile au facilitat tot mai mult acordarea paşapoartelor. Ca urmare, în loc să rămână în ţară, mari mase de polonezi plecau peste graniţă şi rămâneau acolo permanent: în perioada 1981-1989 au emigrat astfel aproape 1,2 milioane de cetăţeni[68]. După cum se va dovedi mai târziu, scăderea resursei naturale de cadre a tuturor partidelor liberale proreformiste (au luat calea emigraţiei în perioada respectivă mai ales oameni tineri, cu studii superioare, nu neapărat credincioşi) a prelungit destul de mult perioada transformării de sistem în Polonia, forţele care susţineau economia de piaţă pierzând astfel o parte consistentă din electoratul lor potenţial.

Preliminariile Mesei Rotunde

Alegerea lui Gorbaciov ca prim-secretar al CC al PCUS şi semnalele venind dinspre Moscova privind creşterea independenţei ţărilor-satelit, dar şi limitarea ajutorului economic acordat acestora au fost primite la Varşovia cu sentimente destul de contradictorii. Pe de o parte, faptul că autorităţile de la Kremlin au încetat în cele din urmă să mai critice RPP pentru „neajunsuri” în aplicarea utopiei comuniste trezea un sentiment de uşurare. Glasnost şi perestroika erau idei foarte noi pentru URSS, iar implementarea lor necesita multă atenţie, de aceea transformarea RPP într-un fel de „laborator” era o temă frecventă în discuţiile dintre şefii PZPR şi cei ai PCUS. Evidenta apropiere dintre Moscova şi Varşovia implica şi colaborarea dintre secţiile CC pe probleme ideologice, iar serviciile speciale ale URSS au început să-i trateze pe colegii lor polonezi din SB într-un mod mai prietenos decât înainte[69]. Pe de altă parte, limitarea ajutorului economic constituia o lovitură dură pentru Jaruzelski, cu atât mai mult cu cât activitatea „S” devenise mai puţin virulentă şi, dacă el ar fi reuşit să redreseze situaţia economică, s-ar fi putut aştepta la mai mult sprijin din partea populaţiei pentru regim.

Dar anii 1985-1986 n-au fost printre cei mai răi pentru autorităţi. Valul de proteste şi sprijinul pentru „Solidaritatea” au scăzut, iar eliminarea lui Stefan Olszowski şi a lui Mirosław Milewski din Biroul Politic însemna că de acum înainte nimic nu mai ameninţa poziţia lui Jaruzelski în PZPR[70]. Dar acesta îşi dădea seama că nu e decât liniştea dinaintea furtunii, dată fiind lipsa de perspective economice şi scăderea numerică şi a loialităţii în rândul resurselor militare. Proclamarea în 1986 a „celei de-a doua etape a reformei”, vestită cu surle şi trâmbiţe şi care ar fi urmat să

constituie antidotul problemelor economice, n-a adus totuşi efectele aşteptate, această reformă fiind la urma urmei mult mai limitată decât se anunţase iniţial[71]. Starea de spirit a populaţiei a rămas în continuare extrem de negativă şi – ceea ce era şi mai rău pentru autorităţi – ea se înrăutăţea continuu, lipsa de încredere în capacitatea guvernanţilor de a redresa situaţia economică a ţării devenind tot mai răspândită, iar duşmănia faţă de autorităţi fiind dublată tot mai frecvent de sentimente de resemnare şi apatie[72].

În această situaţie, autorităţile au decis să facă unele gesturi – Jaruzelski a început să apară tot mai des îmbrăcat în civil, la costum, iar în 1984, în scopul de a contrabalansa influenţa „Solidarităţii" în întreprinderi, a fost înfiinţat Acordul Naţional al Sindicatelor (Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych – OPZZ), în fruntea căruia a fost numit Alfred Miodowicz. OPZZ s-a bucurat încă de la început de tot sprijinul material şi organizatoric al autorităţilor, care îi acordau o libertate de acţiune destul de mare, inclusiv dreptul de a critica măsurile luate de guvern, condus în 1985 de Zbigniew Messner, un om complet subordonat lui Jaruzelski.

În septembrie 1986 au fost eliberaţi în cele din urmă toţi deţinuţii politici[73] şi, cu toate că în anii care au urmat editorii publicaţiilor ilegale erau în continuare traşi la răspundere, ei nu mai erau pedepsiţi decât în regim de contravenţie. Autorităţile voiau cu orice preţ să demonstreze opiniei publice internaţionale că regimul respectă legea. Inclusiv în sistemul juridic al RPP au apărut instituţii care aveau, cel puţin în principiu, rolul de a apăra drepturile cetăţeanului şi de a exercita un control mai riguros asupra autorităţilor (Curtea Constituţională – 1985, Tribunalul de Stat – 1985, Avocatul Poporului – 1987).

Cu toate acestea, de prin 1987, „Solidaritatea” a început să recupereze terenul pierdut. Impulsul principal i-a fost dat de pelerinajul papei Ioan Paul al II-lea, în cursul căruia acesta nu numai că s-a întâlnit cu Wałęsa, dar s-a referit direct la valorile promovate de „S” în predicile sale. În felul acesta, orice calcule legate de consolidarea regimului ca urmare a vizitei papale s-au năruit[74]. Spre sfârşitul anului 1987, SB înregistrau cu îngrijorare creşterea constantă a numărului celor angajaţi în activităţile uniunii sindicale, care era în continuare în afara legii. Dar cel mai îngrijorător pentru autorităţi era faptul că „S” devenea atractivă pentru următoarea generaţie de polonezi, cea care în 1980 era prea tânără ca să fi putut participa la „Carnavalul Solidarităţii”.

Evaluând situaţia ţării ca fiind extrem de gravă, iar şansele revenirii „Solidarităţii” ca fiind practic nule, Wałęsa a hotărât să încerce un compromis. Baza ideologică a viitoarelor convorbiri cu autorităţile a fost pregătită de Adam Michnik, care în 1985 publicase cartea *La aşa vremuri…: cuvânt despre compromis*[75], chemând în mod explicit autorităţile la încheierea unui acord. La o lună după anunţul oficial al amnistiei, chiar Wałęsa se declara gata să înceapă convorbiri cu autorităţile, cu condiţia scoaterii din ilegalitate a „Solidarităţii”. Fără a mai aştepta răspunsul guvernanţilor, şeful „S” a mers chiar mai departe, apelând la preşedintele Reagan pentru ridicarea sancţiunilor economice impuse RPP.

Pentru o parte a activiştilor „S”, o astfel de schimbare de direcţie era inacceptabilă. Ei considerau că a face compromisuri cu un astfel de partener este un gest în primul rând imoral, constituind o trădare a idealurilor din august 1980, iar în al doilea rând riscant, având în vedere lipsa de încredere în comunişti şi bănuiala că acest compromis ar fi mai profitabil pentru nomenclatura PZPR decât pentru muncitori, ale căror

interese, ca sindicat, „S” ar fi trebuit să le apere. Paie pe foc au mai pus şi acţiunile arbitrare ale lui Wałęsa, care, la o lună după anunţarea amnistiei, a convocat Consiliul Provizoriu al Sindicatului Autonom şi Independent (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy – NSZZ) „Solidaritatea”; în componenţa acestuia intrau numai persoane care împărtăşeau ideea necesităţii de a ajunge la un compromis cu PZPR, indiferent dacă în trecut aceste persoane sprijiniseră KOR sau aparţinuseră altor grupări. Activiştii care se opuneau lui Wałęsa, în frunte cu Andrzej Gwiazda, cereau reconstituirea structurilor sindicatului în componenţa lor din 1981 şi abia pe urmă luarea unei decizii în legătură cu tactica ce trebuie adoptată, dar n-au reuşit să-şi impună punctul de vedere. Merită să reţinem aici că, în urma acestor acţiuni, a crescut importanţa celor mai apropiaţi colaboratori ai lui Wałęsa; printre aceştia predominau consilierii lui, îndeosebi cei care proveneau din grupurile organizate înainte în KOR (B. Geremek, A. Michnik, J. Kuroń, L. Kaczyński şi alţii), respectiv activiştii catolici din organizaţia varşoviană KIK (A. Stelmachowski, T. Mazowiecki, A. Wielowieyski), aceştia din urmă considerându-i încă de prin anii ’70 pe cei de stânga drept aliaţii lor.

În luna noiembrie 1987, autorităţile au făcut o gravă greşeală. Jaruzelski a fost sfătuit să organizeze un referendum, în urma căruia autorităţile puteau obţine aprobarea intenţiilor lor. Dar această manevră era în cel mai bun caz riscantă, deşi răspunsurile la întrebări erau în principiu clare. Întrebările sunau astfel:

1. Eşti pentru deplina realizare a programului radical prezentat Seimului privind redresarea economiei cu scopul de a îmbunătăţi nivelul de trai, ştiind că acest deziderat ar impune o perioadă dificilă de doi-trei ani de schimbări rapide?

2. Te declari de acord cu modelul polonez de democratizare profundă a vieţii politice, al cărui ţel este consolidarea autonomiei, extinderea drepturilor cetăţeneşti şi creşterea participării cetăţeanului la conducerea ţării?

În ciuda formulărilor evident tendenţioase, rezultatul referendumului s-a dovedit a fi un vot de blam pentru autorităţi. Având în vedere pragul ridicat al participării (rezultatul referendumului ar fi devenit obligatoriu dacă mai mult de jumătate dintre cetăţenii cu drept de vot, şi nu dintre participanţi ar fi răspuns afirmativ), votul populaţiei a invalidat referendumul. Acest rezultat crea o problemă serioasă, şi nu numai din punctul de vedere al prestigiului: starea economiei se degrada de la o zi la alta, iar spre sfârşitul anului inflaţia a crescut semnificativ, situaţie creată şi de guvernul lui Messner, care a majorat salariile în ideea că trebuie salvată cu orice preţ pacea socială. Şi cu toate acestea cabinetul era din ce în ce mai puţin popular. Acesta a fost momentul în care Jaruzelski a devenit conştient că, fără a împărţi puterea cu opoziţia până atunci marginalizată, ieşirea din criză va fi imposibilă[76].

Condiţiile economice din ce în ce mai precare puneau OPZZ într-o situaţie foarte incomodă, pentru că, într-o atare situaţie, sindicatele ar fi trebuit să adopte o poziţie antiguvernamentală. În februarie 1988, guvernul a procedat la o majorare de preţuri drastică, cea mai mare de după instituirea legii marţiale, fiind vorba de creşteri de aproape 40% la alimente, ţigări şi alcool, respectiv de 60% la benzină[77], ceea ce a provocat imediat proteste sociale. În aprilie 1988 s-a oprit activitatea la combinatul Nowa Huta şi, din nou, la şantierele navale din Gdańsk. Din dorinţa de a nu se lăsa întrecută de opoziţie, OPZZ a organizat la rândul său o grevă la Bydgoszcz. În confruntarea cu grevele, guvernul n-a

procedat consecvent. Pe de o parte, faţă de greviştii din Gdańsk puterea s-a comportat destul de blând, iar pe de altă parte, la Nowa Huta s-a ajuns la pacificarea greviştilor prin utilizarea forţelor de miliţie, în timp ce şeful MAI, Kiszczak, a început demersurile pentru reintroducerea stării excepţionale, fără să se ajungă totuşi până acolo[78].

Evenimentele din aprilie n-au adus însă nicio schimbare. Opoziţia a fost nevoită să conştientizeze faptul că grevele nu înseamnă câtuşi de puţin revenirea la efervescenţa revoluţionară şi la atmosfera din august 1980[79]. Întrucât ele se limitau la doar 10-20 de întreprinderi, pe la jumătatea anului 1988 puterea a ajuns la concluzia că nu e nevoie de noi iniţiative. De aceea, Jaruzelski a continuat negocierile de pe poziţii de forţă, străduindu-se să-şi intensifice contactele cu episcopatul (pentru că tocmai cu Biserica şi cu activiştii catolici avea el intenţia să organizeze „masa rotundă" – şeful statului a folosit pentru prima dată această sintagmă într-o cuvântare la a VII-a plenară a CC al PZPR), deşi Ministerul Afacerilor Interne trăgea încă din luna mai un semnal de alarmă, anunţând că acesta fusese doar un prim val de greve, că activitatea şi numărul grupurilor opoziţioniste cresc tot mai mult şi că un alt val de proteste sociale e mai mult decât probabil, având în vedere faptul că a apărut o nouă generaţie care nu-şi mai aminteşte de legea marţială şi, de aceea, frica este mult mai redusă în rândurile acesteia. Într-un alt document se afirma că SB sunt în măsură în cel mai bun caz să limiteze acţiunile opoziţiei, iar visul despre eliminarea acesteia ca factor politic este pură amăgire[80]. Oricum, trebuie să înregistrăm pe de altă parte anumite schimbări la nivelul superior al partidului aflat la putere, de unde au fost eliminaţi activiştii identificaţi cu aripa dură a partidului, locul acestora fiind luat de persoane mai dispuse să accepte ideea reformei.

În august 1988, Polonia a cunoscut un nou val de greve care au cuprins de data aceasta toată Silezia şi litoralul baltic. Cu această ocazie, structurile „Solidarităţii” au fost mult mai bine pregătite, mult mai vizibile, iar prioritatea absolută printre revendicările greviştilor era a doua legalizare a „S”. În plus, printre celelalte revendicări, tot mai des revenea cerinţa restructurării organelor administraţiei locale a ţării, cu consolidarea poziţiei consiliilor locale. Autorităţile erau cu deosebire neliniştite din cauză că toate aceste greve erau organizate de structurile tot mai vizibile ale „Solidarităţii”. Mai mult chiar, odată cu schimbul de generaţii, printre activişti SB remarcau creşterea evidentă a tendinţelor radicale. Astfel, dacă Wałęsa şi cei din jurul lui subliniau de doi ani necesitatea dialogului cu tabăra guvernamentală, tinerii activişti erau mult mai puţin dispuşi la compromisuri. Pentru mulţi dintre aceştia, convorbirile cu guvernul nu puteau avea drept subiect decât „capitularea fără condiţii” a comuniştilor şi în niciun caz împărţirea puterii[81].

În această situaţie, generalul Jaruzelski s-a hotărât să efectueze o schimbare politică importantă. La şedinţa din 21 august 1988, Biroul Politic al CC al PZPR şi-a declarat pentru prima dată sprijinul pentru ideea unor negocieri cu Wałęsa în vederea reintrării în legalitate a „Solidarităţii”, dar excluzând în acelaşi timp în mod explicit varianta utilizării forţei. La rândul lor, în scrisoarea remisă în mâinile conducerii PZPR, liderii „Solidarităţii” subliniau tot în mod explicit că reintrarea în legalitate a sindicatului este o condiţie *sine qua non*, alături de dreptul de a înfiinţa cluburi şi asociaţii politice. În acelaşi timp, problema reformei economice (care era prioritatea guvernului) era tratată cu multă rezervă.

Pe 26 august 1988, în cadrul unei emisiuni televizate, Kiszczak anunţa (deşi nu sub forma unei decizii, ci a unei propuneri) convocarea Mesei Rotunde. Întrucât însă această idee fusese comunicată în ajunul unei

şedinţe a CC al PZPR, mulţi dintre membrii de partid nu şi-au ascuns profunda iritare faţă de această decizie a conducerii care îi punea în faţa unor acţiuni deja întreprinse. Faptul că şeful MAI are de gând să discute cu Wałęsa, despre care în ultimii şapte ani membrii PZPR puteau afla că nu e decât o „persoană privată”, constituia un şoc. Nu încăpea îndoială că discuţiile cu opoziţia, pe care în urmă cu abia o lună de zile Kiszczak o ameninţa cu sancţiuni, erau o concesie evidentă a puterii, dacă nu chiar un eşec propagandistic. Dar punându-l pe Kiszczak în fruntea echipei de negociatori, Jaruzelski intenţionase tocmai să-i liniştească pe acei tovarăşi care s-ar fi temut că nişte negociatori mai elastici (spre exemplu, Ciosek sau Barcikowski) s-ar fi putut arăta prea îngăduitori[82].

În cele din urmă, pe 31 august, într-o vilă a MAI de pe strada Zawrat din Varşovia, a avut loc întâlnirea dintre Wałęsa şi Kiszczak, la care au luat parte de asemenea episcopul Jerzy Dąbrowski şi Stanisław Ciosek. Condiţiile părţii guvernamentale au rămas în continuare rigide. Convorbirile Mesei Rotunde ar fi urmat să aibă loc fără garanţia legalizării „Solidarităţii”, principiul potrivit căruia într-o întreprindere nu poate funcţiona decât un singur sindicat rămânând inviolabil. Condiţia prealabilă a discuţiilor pregătitoare pentru Masa Rotundă era oprirea acţiunilor greviste, ceea ce expunea autoritatea lui Wałęsa unui mare pericol: nu existau niciun fel de garanţii că partea guvernamentală nu ar accepta aceste discuţii exclusiv din considerente tactice şi că, după ce grevele ar fi încetat, guvernul îşi va respecta promisiunile. Cu toate acestea, după o serie de ezitări, Wałęsa şi-a asumat riscul şi – în pofida atitudinii clare a unei părţi dintre apropiaţii săi – a făcut apelul la încetarea grevelor[83].

Iniţial, aceasta a părut o greşeală. Autorităţile şi-au radicalizat poziţia, respingând cererea ca „S” să reintre în legalitate înainte de începerea

convorbirilor şi legând nemijlocit negocierile pe această temă de problemele economice, iar sub presiunea OPZZ ele au rămas inflexibile în legătură cu principiul „un singur sindicat într-o întreprindere”. Poziţia dură a guvernanţilor se explica în primul rând prin împotrivirea majorităţii celor din aparatul de partid faţă de orice convorbiri cu opoziţia. Încă de la începutul lunii septembrie, în cadrul unei teleconferinţe cu şefii Oficiilor Regionale ale Afacerilor Interne, Kiszczak liniştea spiritele, spunând că negocierile cu opoziţia nu vor duce în niciun caz la legalizarea „S”, scopul acţiunilor sale fiind spargerea opoziţiei prin „despărţirea lui Wałęsa de extremişti şi alipirea acestora la grupările pragmatice […] ale clerului”[84].

Tactica autorităţilor primejduia autoritatea lui Wałęsa şi-i submina poziţia de lider al opoziţiei. Adversarii lui (Gwiazda, Jurczyk, Rulewski şi alţii) puteau argumenta că – aşa cum presupuneau încă de la început – convorbirile cu autorităţile statului sunt o greşeală, deciziile pe care le ia Wałęsa încălcând recomandările explicite ale KKW (Krajkowa Komisja Wykonawcza – Comisia Executivă Naţională) a NSZZ „Solidarność”, iar rezultatele fiind nule, de vreme ce în comunicatul final al întâlnirii de la Magdalenka a celor două părţi din 15-16 septembrie nu era prevăzută nici măcar la nivel declarativ legalizarea „Solidarităţii”[85].

Probleme existau de altfel şi în tabăra puterii. Jaruzelski nu putea fi sigur de aliaţii săi. La Magdalenka, reprezentantul Partidului Democrat (*Stronnictwo Demokratyczne* – SD) Jan Janowski a declarat că legalizarea „Solidarităţii” este o condiţie pentru continuarea convorbirilor[86]. La rândul său, preşedintele OPZZ, Miodowicz, ofensat de înăbuşirea grevelor din aprilie, repeta întruna că, deşi este membru al Biroului Politic al CC al PZPR, se simte în primul rând sindicalist. Pe 19 septembrie 1988, premierul Messner a demisionat. Cauza oficială a demisiei era

„starea precară a sănătăţii”, dar cea reală era fără îndoială revolta deschisă a deputaţilor PZPR împotriva şefului guvernului, revoltă care nu era neapărat „sugerată” de Jaruzelski, deşi realitatea e că generalul avea deja pregătit un candidat pentru funcţia de premier. Aducerea la vârful puterii a lui M.F. Rakowski, care în rândul nomenclaturii de partid era considerat drept liberal, era fără îndoială în asentimentul majorităţii membrilor PZPR, dar acest lucru demonstra cu toată puterea că în sânul partidului există un conflict, iar acest conflict va influenţa grav desfăşurarea ulterioară a evenimentelor.

Dar venirea la putere a lui Rakowski nu a însemnat practic accelerarea convorbirilor cu opoziţia. Dimpotrivă. Faptul că i-a fost încredinţată misiunea formării unui nou guvern nu trezea niciun fel de entuziasm în rândul populaţiei, care interpreta această manevră ca încă o reglare de conturi la vârful puterii. La vremea respectivă, Rakowski era mai degrabă ostil convorbirilor şi adept al scenariului liberalizării economice, ignorând total opoziţia politică.

Guvernul Rakowski a anunţat un „plan de consolidare a economiei naţionale” care acţiona pe patru direcţii: eliminarea oricăror obstacole şi promovarea unei economii active; exploatarea eficientă a resurselor; întărirea monedei naţionale şi echilibrarea bilanţului economic; deschiderea spre lume şi depăşirea obstacolelor generate de îndatorare. Era o încercare de a schimba radical situaţia în economie. Legea activităţii economice din 23 decembrie 1988, denumită curent „Legea Wilczek” (după numele ministrului Industriei de atunci), a adus schimbări cu caracter revoluţionar şi până în ziua de azi este considerată de numeroşi economişti drept legea care a adus, la vremea respectivă, cea mai mare libertate de acţiune în domeniul economic pentru întreprinzătorii polonezi. Noua lege acorda într-adevăr foarte multă libertate activităţilor

economice, reducând la numai 11 domenii obligaţia de a obţine autorizaţia sau concesiunea de funcţionare[87]. Această lege, coroborată cu cea referitoare la activitatea economică prin participarea unor întreprinzători străini şi cu noua lege a devizelor şi a activităţilor bancare, a adus schimbări economice revoluţionare, desfiinţând numeroasele tabuuri legate de structura proprietăţii, de sistemul de concesiuni şi de circulaţia valutelor străine. În acelaşi timp a fost menţinută raţionalizarea, nu a fost liberalizat cursul dolarului şi nu au existat reguli stricte de aplicare a criteriilor bugetare pentru întreprinderile de stat[88].

Măsurile guvernului Rakowski, deşi curajoase în ruptura pe care o înfăptuiau faţă de regulile fundamentale ale economiei planificate de la centru, n-au putut stopa decăderea economică. Au fost într-adevăr puse în mişcare rezerve imense de energie în iniţiativa economică, până acum înăbuşită de stat, dar în acelaşi timp s-a declanşat şi procesul de acaparare pe scară largă a întreprinderilor aflate în proprietatea statului, a lichidităţilor şi a bunurilor acestora de către aparatul de partid şi cadrele de conducere. Acest fenomen era facilitat de o prevedere legală („Despre unele condiţii ale consolidării economiei naţionale”) care dădea posibilitatea persoanelor private de a lua în folosinţă avuţia naţională prin arendare, închiriere sau participare la o întreprindere cu capital mixt. După cum rezultă din datele Procuraturii Generale de la sfârşitul anului 1989, în acest fel au apărut cel puţin 1.593 de aşa-numite societăţi nomenclaturiste care au îmbogăţit aparatul superior şi mediu al puterii din domeniul industriei[89]. Aceste evaluări erau oricum sub cifrele reale, pentru că nu erau avute în vedere firmele înfiinţate de rudele directorilor de întreprinderi. Acest proces era observat cu indignare nu numai de opoziţie, ci şi de o bună parte din efectivul aripii dure a partidului, care îl

includea şi pe principialul general Jaruzelski, ce n-a ezitat să-l numească gangsterism[90], dar fenomenul n-a putut fi oprit[91].

Duşmanul numărul unu al planului lui Rakowski a fost Miodowicz. Şeful OPZZ considera, şi pe bună dreptate, că acesta nu reprezintă numai o îndepărtare de la ideologia oficială, ci că el impune şi lichidarea întreprinderilor nerentabile[92]. Controversa dintre Rakowski şi Miodowicz, de partea premierului fiind în principiu adepţii dialogului cu „Solidaritatea", iar de partea şefului OPZZ durii din partid, ar fi trebuit să ducă, teoretic, la o deschidere mai mare a taberei premierului faţă de sindicat. În toamna anului 1988 lucrurile n-au evoluat însă aşa: autorităţile au devenit iarăşi rigide în timpul negocierilor faţă de componenţa delegaţiei opoziţiei la Masa Rotundă. Dezacordul în legătură cu participarea la negocieri a unor activişti ca Jacek Kuroń, Michnik sau Onyszkiewicz au dus la un impas. La începutul lunii noiembrie, Jaruzelski a propus ca masa deja pregătită să fie demontată şi aceasta a şi fost dusă într-un depozit.

Nu se ştie cât ar fi trebuit să mai aştepte populaţia schimbările dacă n-ar fi fost o iniţiativă neaşteptată a lui Miodowicz. Simţind că linia politică a lui Rakowski este ireconciliabilă cu interesele OPZZ şi având în faţă spectrul eşecului în dialogul cu „Solidaritatea", el s-a hotărât să-l „distrugă mediatic" pe Wałęsa. Fiind convins de propria-i superioritate intelectuală faţă de liderul „S", el s-a hotărât să obţină de la Jaruzelski acordul pentru o dezbatere televizată cu Wałęsa. Planul lui Miodowicz era străveziu. Victoria lui în această dezbatere ar fi întărit poziţia OPZZ în detrimentul „Solidarităţii", care, în aceste condiţii, n-ar mai fi contat. Aceasta ar fi permis apoi blocarea reformelor introduse de Rakowski, iar într-o perspectivă mai îndelungată ar fi însemnat creşterea influenţei adversarilor schimbării în RPP. În acelaşi timp, câştigarea dezbaterii

televizate i-ar fi oferit lui Miodowicz şansa de a ocupa poziţia de lider autoritar al aripii conservatoare a PZPR şi, de ce nu, de a-i smulge lui Jaruzelski funcţia de prim-secretar.

Planul lui Miodowicz nu era pe gustul conducerii PZPR, cel mai ferm adversar al acestei idei fiind Rakowski. Contraargumentul suprem era temerea că până şi simpla apariţie a lui Wałęsa la televizor ar duce la o consolidare a poziţiei lui. Cu toate acestea, Jaruzelski s-a exprimat în favoarea publicării planului dezbaterii în ziarul partidului, *Trybuna Ludu* (*Tribuna Poporului*), şi a difuzării acesteia în direct la televiziune[93].

Pe 30 noiembrie, Miodowicz, care în discuţiile din cadrul conducerii partidului ameninţa că o să-l facă praf pe Wałęsa „pentru că-i un prost", a suferit o înfrângere jalnică. Wałęsa a apărut în studioul TV perfect pregătit şi, apărând principiul pluralismului sindical, nu numai că a câştigat fără drept de apel dezbaterea, dar a şi demolat rezultatul unor ani întregi de trudă a propagandiştilor RPP care-l prezentau pe şeful „S" ca pe un scandalagiu iresponsabil. Wałęsa a apărut ca un politician moderat şi – ceea ce era mai rău pentru autorităţi – care dispune de o viziune alternativă pentru Polonia, în puternic contrast cu puterea care nu propunea niciun fel de soluţii[94]. Aşa încât, pe bună dreptate, după dezbatere Kiszczak ar fi spus că „precedentul statu-quo între putere şi opoziţie a fost pierdut"[95].

Situaţia autorităţilor s-a degradat şi mai mult în urma unei vizite reuşite a lui Wałęsa la Paris, unde, într-o ambianţă festivă, s-a întâlnit cu preşedintele François Mitterrand, ceea ce i-a consolidat poziţia în faţa opiniei publice internaţionale[96]. Având în vedere părerea dezastruoasă pe care o avea populaţia în legătură cu situaţia economică a Poloniei şi prăbuşirea moralului în sânul membrilor PZPR (opiniile membrilor de rând ai partidului erau în deplin acord cu sentimentul general al

populaţiei), având de achitat în perspectivă o datorie uriaşă şi confruntându-se cu un val din ce în ce mai mare de demisii din rândul serviciilor în uniformă, conducerea partidului şi a guvernului (Jaruzelski, Kiszczak, Rakowski) s-a hotărât în sfârşit să înceapă pregătirile pentru Masa Rotundă. Pe lângă necesitatea achitării datoriei externe, o problemă gravă rămânea prăbuşirea întregului sistem economic al ţării, ceea ce provoca un nou val de greve (care au început în decembrie 1988). În fruntea lor apăreau tot mai des comitete asupra cărora Wałęsa nu avea nicio putere, uneori ele fiind inspirate de „Solidaritatea Luptătoare”, alteori de KPN, organizaţii care nu erau dispuse la dialog cu partidul de guvernământ în legătură cu împărţirea puterii, ci în cel mai bun caz în legătură cu capitularea regimului. În tabăra puterii creştea astfel temerea că, simţind în ceafă răsuflarea radicalilor, Wałęsa va fi obligat să accepte o parte din revendicările lor, radicalizându-şi astfel discursul şi pretinzând şi mai multe concesii pe lângă legalizarea „S”.

Teoretic, ultima carte pe care autorităţile o mai aveau la dispoziţie era URSS. Dar şi aceasta, în cazul cel mai fericit, rămânea nesigură şi nici măcar nu era vorba doar de imposibilitatea de a obţine un ajutor economic. Există multe motive să credem că, intrând într-un joc a cărui miză era menţinerea URSS, Gorbaciov era dispus să facă multe concesii pentru a asigura pacea în Polonia. Kremlinul începuse deja să trimită semnale care vădeau dorinţa de a stabili contacte mai strânse cu Lech Wałęsa şi colaboratorii săi cei mai apropiaţi. Încă din vara anului 1988 redacţia revistei *Literaturnaia Gazeta* i-ar fi propus lui Wałęsa un interviu, de asemenea de cel puţin două ori s-a încercat organizarea unei întâlniri la Moscova cu Adam Michnik şi tot în acelaşi scop a făcut o călătorie la Moscova şi Andrzej Wajda ca reprezentant al opoziţiei. La sfârşitul lunii decembrie 1988 a făcut o călătorie în URSS şeful

Comitetului Radio Jerzy Urban, care s-a plâns cadrelor PCUS de atitudinea lor ambiguă. Tăcerea elocventă cu care acestea l-au tratat trebuia să fie interpretată de Jaruzelski ca o sugestie că soarta lui politică viitoare nu este deloc sigură, iar Moscova, în măsura în care va obţine asigurări din partea opoziţiei că, dacă va ajunge la guvernare, RPP nu va întreprinde acţiuni de natură să compromită statu-quo-ul în Europa, i-ar putea mulţumi generalului pentru efortul depus, renunţând complet la serviciile PZPR[97].

În aceste condiţii, a X-a plenară a CC din decembrie 1988 şi ianuarie 1989 s-a încheiat cu succesul lui Jaruzelski. Dar el n-a fost obţinut aşa de uşor – a existat un moment critic în care generalul Jaruzelski, Kiszczak, Siwicki şi premierul Rakowski au ameninţat cu demisia. Aşa încât a X-a plenară s-a declarat de acord cu pluralismul ideologic care urma să se manifeste prin libertatea de a înfiinţa asociaţii şi sindicate (punctul cel mai sensibil pentru „S”). Din hotărârile plenarei rezulta de asemenea explicit că PZPR vede posibilă o „opoziţie constructivă” care să activeze în Seimul următor[98].

Cu probleme se confrunta însă şi opoziţia. Având în vedere disputa legată de componenţa delegaţiei la negocieri şi avântul pe care-l luaseră radicalii, colaboratorii lui Wałęsa au hotărât în cele din urmă să-şi instituţionalizeze activitatea, transformându-se în decembrie 1988 în Comitetul Cetăţenesc (*Komitet Obywateski* – KO) care funcţiona pe lângă preşedintele NSZZ „S”, Lech Wałęsa. Lider informal al acestuia a devenit Bronisław Geremek, iar secretar Henryk Wujec[99]. Încă de la început, linia lui Wałęsa a fost puternic atacată atât de grupările radicale, cât şi de Grupul de lucru (*Grupa Robocza*) al lui Andrzej Gwiazda, cărora li s-au alăturat şi unii dintre activiştii fostelor KOR, respectiv ROPCiO. Motivele atacurilor erau dintre cele mai diferite (de la dezacordul legat de ideea

generală a convorbirilor pe tema participării la guvernare alături de „roşii” până la componenţa delegaţiei). Wałęsa n-a încercat să poarte discuţii în vederea solidarizării întregii opoziţii. Din acest motiv, acţiunile sale urmau să creeze „legenda neagră” a Mesei Rotunde ca maşinaţiune a elitelor sub conducerea SB.

Concomitent cu aceste evenimente, reprezentanţii puterii şi ai conducerii NSZZ „S”, beneficiind de coparticiparea mediatorilor din partea Bisericii, au început în ianuarie 1989 o serie de negocieri legate de forma definitivă a Mesei Rotunde. Şedinţele acestor negocieri se desfăşurau cu uşile închise în localitatea Magdalenka de lângă Varşovia; opinia publică nefiind informată despre mersul negocierilor, au început să apară foarte repede comentarii răutăcioase, mai ales din cauză că activiştii sindicali de rând reacţionau alergic la orice manevre secrete şi care nu erau aprobate în mod democratic. Suspiciunile sindicaliştilor nu erau câtuşi de puţin gratuite: „în spatele uşilor închise” aveau loc negocieri deosebit de importante, dar legenda care s-a perpetuat până astăzi, potrivit căreia elitele „au trădat”, este în cel mai bun caz o mare exagerare.

Iniţial, premierul Rakowski era ferm împotriva convorbirilor cu opoziţia, dar în cele din urmă şi-a schimbat atitudinea, dând de înţeles în mod explicit că îl interesează în primul rând participarea „S” la luarea dificilelor hotărâri de natură economică. După părerea lui, „democratizarea” trebuia să fie nu rezultatul imediat al Mesei Rotunde, ci consecinţa unui proces politic pe care aceasta urma să-l deblocheze. Premierul nu ascundea faptul (şi, în lumina anumitor evaluări, ameninţarea era deliberată) că o barieră de netrecut în calea negocierilor o constituie interesele armatei şi ale MAI, care trebuie excluse de la negocieri, întrucât „nimeni nu poate controla reacţiile lor”, şi cerea ca reintrarea în legalitate a „S” să nu aibă loc decât peste doi ani. De

asemenea, puterea se străduia să-şi ia nişte măsuri de siguranţă în cazul unui rezultat neprevăzut al Mesei Rotunde, stabilind încă de pe acum, la Magdalenka, elementele care ar prejudicia rezultatul final. Astfel, Stanisław Ciosek a propus proiecte concrete cu numărul de locuri de care ar dispune opoziţia în viitorul Seim, a propus ca „S” să sprijine un candidat comun la preşedinţie (care să fie, evident, Jaruzelski) etc. Ceea ce şoca însă cel mai mult era încercarea de a negocia un „final” anume, în cadrul căruia „Solidaritatea” să acţioneze alături de partidul de guvernământ pentru redresarea RPP, ceea ce însemna printre altele ca PZPR şi „S” să candideze pe liste comune la viitoarele alegeri. Reprezentanţii opoziţiei au respins aceste propuneri, fiind totuşi în principiu de acord că Masa Rotundă nu va instaura democraţia în Polonia dintr-odată. De asemenea, ca soluţie provizorie, opoziţia era dispusă să accepte reglementări speciale referitoare la distribuirea mandatelor în Seim sau la procedura alegerii preşedintelui. O condiţie *sine qua non* rămânea legalizarea „Solidarităţii” înainte de alegerile legislative. În faţa recrudescenţei mişcărilor greviste, autorităţilor nu le mai rămânea decât să ia notă de poziţia „S”[100].

Masa Rotundă

Luni, 6 februarie 1989, la ora 14:20, în Palatul Namiestnikowski au început lucrările Mesei Rotunde. Încă de pe atunci, acest eveniment a fost numit „Rubiconul polonez” – sintagma fiind utilizată atât în declaraţiile oficiale, cât şi în discuţiile informale. Toţi participanţii la lucrări îşi dădeau seama că au loc evenimente care vor schimba situaţia nu numai în

RPP, ci în tot blocul sovietic. Acordul dintre putere şi opoziţie – pentru că scopul convocării Mesei Rotunde era tocmai elaborarea unui punct de vedere comun – era desigur posibil doar între anumite limite. Iar aceste limite le conştientizau fără îndoială mai ales cei de la putere, dar şi opoziţia îşi dădea seama că n-are cum să-şi realizeze toate dezideratele. Punctul care nu putea fi supus sub nicio formă negocierii se referea la vasalitatea statului de pe Vistula faţă de Kremlin. Toate celelalte, inclusiv principiile generale ale politicii economice, puteau constitui teme de discuţii.

Lucrările Mesei Rotunde erau urmărite cu multă atenţie de mass-media din ţară (potrivit unor calcule, în afară de relatările cotidiene asupra lucrărilor, au fost organizate 177 de conferinţe de presă), dar şi peste hotare, mai ales în ţările blocului comunist. Interesul populaţiei din aceste ţări faţă de evenimentele din Polonia era destul de mare.

Mass-media au transmis imaginea unei Mese Rotunde (masa în sine a fost făcută special pentru această ocazie la fabrica de mobilă din Henryków) în jurul căreia au luat loc reprezentanţii celor două părţi: guvernul şi opoziţia. De fapt, nici echipa guvernamentală, nici cea a opoziţiei nu erau monolitice. Aceasta din urmă era constituită numai din reprezentanţii câtorva dintre grupările ostile sistemului comunist, iar din această cauză mandatul echipei de a reprezenta întreaga populaţie a fost în mod repetat şi în diferite feluri contestat încă din timpul lucrărilor, ceea ce a dus chiar şi la contestarea ideii în sine de Masă Rotundă, ca asociere a comuniştilor cu o parte nereprezentativă a opoziţiei.

Principala piesă de mobilier concepută pentru negocieri n-a fost folosită decât de două ori: la inaugurarea şi la închiderea lucrărilor. Discuţiile propriu-zise au avut loc pe grupuri de lucru mai mici: acestea purtau denumirea de „mese”, iar subgrupurile erau denumite „măsuţe”. La

întâlnirea din 6 februarie au participat 26 de reprezentanţi ai puterii şi 26 de reprezentanţi ai opoziţiei, dar în total din partea coaliţiei guvernamentale au luat parte 344 de persoane, iar din partea opoziţiei 245 de persoane, ajutate de 14 asistenţi şi 24 de persoane responsabile cu partea tehnică (poligrafie sau biroul de presă). La aceştia se adaugă observatorii din partea Bisericii şi a altor asociaţii confesionale[101].

Ambele echipe erau neomogene în ceea ce priveşte componenţa lor şi, în mod paradoxal, mai fărâmiţată era coaliţia guvernamentală, nu numai din cauză că se compunea din reprezentanţii unor medii diferite care, în condiţiile descompunerii tot mai accentuate a puterii comuniste, au început să joace un rol din ce în ce mai independent, dar şi din cauza unor animozităţi personale şi din dorinţa de a face o carieră individuală în acest moment de răscruce al istoriei. Echipa opoziţiei, poate tocmai din cauză că era compusă din reprezentanţii unui număr restrâns de grupări, era mai compactă, cu toate că şi printre reprezentanţii ei erau vizibile divizări ideologice şi tactice.

Această imagine s-a profilat încă din timpul primei şedinţe, cea inaugurală, a Mesei Rotunde. Reprezentanţii opoziţiei, cu Lech Wałęsa în frunte, au sosit la Palatul Namiestnikowski cu mai bine de 20 de minute întârziere, dar au venit pe jos în grup compact, însoţiţi de uralele şi ovaţiile locuitorilor Varşoviei, de la clădirea Institutului de Sociologie al Universităţii Varşoviene, situată nu departe de locul unde s-au desfăşurat lucrările. Intrarea în sală a „echipei lui Wałęsa”, aşa cum era numită atunci, a lăsat o impresie de unitate şi forţă – ceea ce le cam lipsea reprezentanţilor puterii.

Principala sarcină care stătea în faţa participanţilor la Masa Rotundă era elaborarea unui acord în legătură cu soarta viitoare a ţării. Şi era vorba în primul rând de introducerea pluralismului politic şi sindical, găsirea unei

formule pentru alegerile parlamentare şi prezidenţiale (în acest cadru s-a plănuit formarea unei noi instituţii: preşedintele ţării), definirea competenţelor nou-aleselor autorităţi legislative şi executive, introducerea unor reprezentanţi ai opoziţiei la nivelul organelor de decizie ale mass-media şi, *last but not least*, elaborarea reformelor economice în măsură să scoată ţara din criza acută în care se afla.

Opoziţia a fost admisă la negocieri în schimbul asumării în comun cu puterea a responsabilităţii pentru costurile reformei care inevitabil aveau să afecteze mari segmente ale populaţiei. Comuniştii se străduiau să cedeze cât mai puţin din puterea reală, aruncând în acelaşi timp maximum de responsabilitate pentru deciziile nepopulare pe umerii opoziţiei. Fruntaşii acesteia, conştienţi de pericol, încercau să se opună în toate modurile posibile, dar din diferite motive nu reuşeau întotdeauna (trebuie să menţionăm aici în primul rând temerile legate de reacţia URSS). Retrospectiv, se vede clar că acest tip de inhibiţii s-a ivit destul de des, ducând la concesii uneori greu de înţeles din partea opoziţiei. Să nu uităm totuşi că tot ceea ce ştim acum despre acele momente (mai ales faptul că prăbuşirea sistemului comunist din Europa Centrală şi de Est era un fenomen inevitabil şi iminent), pentru actorii evenimentelor de atunci nu era deloc clar. De obicei se considera că tot ceea ce se poate obţine este o anumită formă de autonomie, după lichidarea unora dintre cele mai dureroase consecinţe ale transpunerii teoriei comuniste în practică: cenzura, sincopele economice şi domnia partidului unic, PZPR. Ceva mai bine orientaţi poate în evenimentele care se desfăşurau în regiune erau reprezentanţii părţii guvernamentale care, în pofida veştilor deloc încurajatoare pentru ei primite de la Moscova şi din alte capitale ale blocului sovietic, profitau oricum de avantajul accesului la informaţie. În mod direct sau indirect, în repetate rânduri a fost invocat pericolul

intervenţiei sovietice care nu era real în acel moment, lucru foarte evident pentru Jaruzelski. Dar, utilizând cu abilitate această sperietoare imaginară, puterea a reuşit să smulgă opoziţiei anumite concesii, obligând-o la o atitudine mai flexibilă în timpul negocierilor.

Au existat de asemenea temeri faţă de reacţia aripii dure din PZPR. Bronisław Geremek caracteriza acest lucru în felul următor: „Deciziile care se profilează în acest moment din lucrările Mesei Rotunde sunt deocamdată inimaginabile pentru aparatul puterii. Consecinţele acestor hotărâri abia au intrat în analiza aparatului puterii şi ele pot provoca revolta acestuia”[102].

Avantajul rezultat din incertitudinea privind reacţia Kremlinului şi a aripii dure era totuşi contrabalansat de lipsa evidentă de unitate a părţii guvernamentale. „Echipa lui Wałęsa” era destul de compactă, cu o ierarhie relativ clară şi nu era sfâşiată de conflicte interne. De aceea, ea a reuşit în repetate rânduri să exploateze în favoarea ei disensiunile din tabăra adversă. Cu alte cuvinte, atuurile deţinute de cele două părţi se echilibrau până la un anumit punct, ceea ce făcea posibile negocieri de pe poziţii de egalitate.

De câteva ori în cursul celor două luni de lucrări s-a ajuns la concluzia că elaborarea unei platforme comune pe anumite probleme concrete este aproape imposibilă. S-a recurs în aceste cazuri la alte întâlniri la Magdalenka (după cum se spunea în glumă, „femeia care a muncit cel mai mult cu ocazia Mesei Rotunde”[103]), unde într-un cerc mai restrâns se hotăra cum trebuie procedat în continuare. Astfel, actorii principali ai evenimentelor puneau într-o anumită măsură sub semnul întrebării transparenţa Mesei Rotunde, dar tocmai în acest mod s-a putut evita sistarea negocierilor – un pericol, se pare, foarte real.

Din ceea ce ştim în momentul actual despre lucrările Mesei Rotunde şi despre evenimentele conexe acesteia rezultă că nu era vorba, aşa cum frecvent au fost prezentate lucrurile mai târziu, doar de un scenariu care avea menirea de a legitima deciziile luate anterior într-un cerc restrâns. Dacă ar fi fost aşa, lucrările ar fi avut probabil un curs diferit, mult mai puţin agitat, şi s-ar fi încheiat cu un rezultat mai puţin satisfăcător pentru opoziţie. Dar în acest interval de două luni de convorbiri s-a reuşit elaborarea unui larg compromis, care a putut fi acceptat nu numai de cele două părţi interesate, ci şi de societate. De asemenea, în cazul amintit ar fi existat mai puţină spontaneitate în intervenţiile fiecărei persoane în parte.

Încă de la prima şedinţă, cea din 6 februarie, s-a ajuns la luări de poziţie neprevăzute din partea coaliţiei de guvernământ. După cuvântul de deschidere al generalului Czesław Kiszczak, a cerut brusc cuvântul avocatul Władysław Siła-Nowicki (care a apărut printre participanţi la propunerea lui Kiszczak; el era la vremea respectivă membru al Consiliului Consultativ de pe lângă preşedintele Consiliului de Stat, generalul Jaruzelski), iar acesta a cerut să se păstreze un minut de reculegere în onoarea preoţilor Stefan Niedzielak şi Stanisław Suchowolec, asasinaţi în ianuarie 1989 de către „făptaşi necunoscuţi”. Cei prezenţi au fost de acord cu această propunere, dar fragmentul a fost tăiat din materialul televizat[104].

După Siła-Nowicki a vorbit Wałęsa, iar după el preşedintele OPZZ, Miodowicz, care de asemenea i-a surprins pe participanţi rostind o cuvântare prin care îşi propunea să sublinieze poziţia sa independentă. El a încălcat în plus şi un tabu pentru ambele părţi, cerând alegeri absolut libere. Miodowicz a mai spus: „Suntem de părere ca apropiatele alegeri pentru Seim să se desfăşoare în mod democratic. Nu avem motive să jucăm cu cărţi măsluite. Suntem pentru o luptă electorală deschisă, loială.

Dorim o luptă corectă pentru mandate între reprezentanţii diferitelor interese şi raţiuni. Iar pentru a asigura libertatea exprimării opiniilor, ne declarăm în favoarea eliminării cenzurii. Cu alte cuvinte, suntem pentru libertatea cuvântului şi pentru transparenţă”[105]. Programul schiţat aici de Miodowicz, unul dintre cei mai importanţi reprezentanţi ai taberei guvernamentale, mergea mai departe decât cele mai radicale intenţii ale taberei opoziţiei.

Interesant e faptul că discursul lui Miodowicz a primit imediat replica lui Jerzy Turowicz din partea opoziţiei: acesta sublinia că existenţa cenzurii este motivată. Au mai vorbit apoi câteva persoane pentru ca, aproape de sfârşit, să ia din nou cuvântul Siła-Nowicki, care cerea să fie acceptaţi la lucrări şi reprezentanţii altor curente ale opoziţiei, să fie eliminată cenzura preventivă şi sugera în acelaşi timp ca o anumită formă de „responsabilitate strict juridică” pentru cuvântul scris să fie totuşi păstrată[106]. La sfârşitul părţii oficiale a primei zile de lucrări a fost supus la vot viitorul orar al lucrărilor, aşa cum fuseseră ele programate pe mese şi măsuţe.

Echipele de negociatori au fost împărţite în trei grupuri sau mese: pe probleme de reforme politice, de reforme economice şi de pluralism sindical. Întrucât domeniul tematic al convorbirilor era destul de larg, s-a operat şi o împărţire pe teme mai concrete. În cadrul echipei care se ocupa de reformele politice s-au creat patru subgrupuri pe probleme de: mass-media (subgrupul a efectuat cinci şedinţe de lucru), tineret (cinci şedinţe), reforme juridice şi aplicarea justiţiei (nouă şedinţe), respectiv asociaţii şi autonomie locală (aici a fost vorba de fapt de două echipe separate care au desfăşurat în total şapte şedinţe de lucru). Masa pe probleme economice s-a divizat în şase subgrupuri: minerit (zece întâlniri), agricultură (cinci), politica de locuinţe (patru), sănătate (cinci), poluare (opt), ştiinţă şi

educaţie (patru). Grupul pe probleme de pluralism sindical nu s-a divizat în alte subgrupuri. În cadrul măsuţelor au fost constituite în plus 11 echipe de lucru care se ocupau de pregătirea documentelor şi a propunerilor de soluţii pentru fiecare temă în parte[107].

La majoritatea grupurilor şi subgrupurilor, lucrările se desfăşurau cu destulă eficienţă, dar la temele cele mai importante se constatau adeseori diferenţe de opinii serioase nu numai între reprezentanţii părţii guvernamentale şi cei ai opoziţiei, ci şi în interiorul grupului format de reprezentanţii guvernului. Una dintre problemele cele mai importante şi urgente era scoaterea din ilegalitate a „Solidarităţii”, lucru care era în legătură cu alte două chestiuni. În primul rând se punea întrebarea dacă acest sindicat ar trebui să reintre în legalitate sau dacă n-ar fi mai bine să fie înregistrat ca sindicat nou. În prima situaţie apărea problema retrocedării bunurilor materiale confiscate şi acaparate de comunişti în timpul legii marţiale; această problemă nu s-ar mai fi pus dacă ar fi fost înfiinţată ca sindicat nou o altă „Solidaritatea”, care să nu fie formal continuatoarea precedentului sindicat care purtase aceeaşi denumire. O altă chestiune controversată era principiul propus de OPZZ: „O singură întreprindere, un singur sindicat”, ceea ce reducea considerabil posibilitatea pluralismului în acest domeniu.

Încă o problemă care suscita controverse în cadrul lucrărilor mesei pe probleme de pluralism sindical o constituia recompensarea morală şi financiară a persoanelor supuse unor forme de represiune (spre exemplu, prin desfacerea contractului de muncă) în perioada legii marţiale şi după aceea pentru participare la acţiunile „Solidarităţii”. Partea guvernamentală nu era înclinată să meargă prea departe cu concesiile, întrucât recompensele pe scară mai largă ar fi pus sub semnul întrebării „justeţea” deciziei de a institui legea marţială. În cele din urmă s-a ajuns la o

înţelegere în sensul că fiecare caz va fi analizat separat, după ce persoanele interesate vor fi depus o cerere de reangajare la vechiul loc de muncă[108].

În urma negocierilor au fost respinse de asemenea revendicările OPZZ; pe de altă parte, autorităţile n-au fost de acord cu reintrarea „Solidarităţii" în legalitate, rămânând să fie creat un nou sindicat care să fie înscris legal (deşi nu s-a decis dacă lucrătorii din întreprinderile subordonate MAN sau MAI pot adera la acest sindicat – problema a fost lăsată „pe mai târziu"), lucru care s-a şi realizat imediat după încheierea lucrărilor Mesei Rotunde.

Cele mai importante negocieri s-au desfăşurat însă la masa reformelor politice, care şi-a început lucrările pe 10 februarie. Încă înainte de începerea acestora, ambele părţi căzuseră de acord ca principalele teme de negociere să fie alegerile parlamentare (exista deja un acord cu opoziţia în sensul că nu vor fi alegeri pe deplin democratice), inclusiv pentru nou-creatul Senat, apoi crearea instituţiei preşedintelui ţării şi stabilirea competenţelor organelor nou-create.

Sistemul electoral hotărât aici urma să fie aplicat o singură dată, doar în această ocazie, urmând să fie schimbat de noul parlament. Rămânea deschisă problema distribuirii locurilor în Seim şi Senat. Grupul opoziţiei a propus un raport al distribuirii de 60:40 în favoarea puterii (adică 60% din locuri să fie rezervate grupurilor puterii, iar 40% să fie atribuite pe baza voturilor liber exprimate), dar nu s-a reuşit obţinerea unui acord pe aceste cifre. Negocierile au intrat în impas[109]. Ca să se iasă din impas, pe 2 martie a fost organizată prima întâlnire la Magdalenka din timpul desfăşurării Mesei Rotunde. Participanţii au fost destul de numeroşi; au luat parte, spre exemplu, reprezentanţii OPZZ (care anterior nu participaseră la convorbirile de la Magdalenka). N-au lipsit nici

observatorii din partea Bisericii. Discuţiile au durat nouă ore, ceea ce constituia un record al întâlnirilor de acest gen. Când părea că nu se va putea ajunge la o înţelegere, Aleksander Kwaśniewski a luat iniţiativa de a propune ca alegerile pentru Senat să fie absolut libere (iniţial se acceptase ideea ca senatorii să fie desemnaţi de preşedinte, la propunerea Consiliului Consultativ, a PRON, a OPZZ, a Consiliului Social Arhiepiscopal şi a „Solidarităţii"). Se pare că această variantă nu făcuse obiectul vreunei consultări prealabile, iar iniţiativa unei asemenea concesii slăbea statutul opoziţiei în negocierile pe alte probleme, dar rezultatul a fost că s-a putut ajunge la un compromis care să dea satisfacţie tuturor – „echipa lui Lech" s-a declarat de acord cu distribuirea locurilor în Seim în proporţia de 65:35, cu alegerea preşedintelui în Adunarea Naţională (şedinţa comună a celor două camere ale parlamentului) prin majoritate simplă de voturi şi cu durata de şase ani a mandatului şefului statului[110].

Principiile generale fiind stabilite, rămâneau de discutat încă o mulţime de chestiuni de detaliu. Ambele părţi au apreciat utilitatea discuţiilor de la Magdalenka, aşa încât următoarea întâlnire pe această temă a fost programată tot acolo pe 7 martie. Partea guvernamentală a prezentat un proiect de organizare într-un singur tur de scrutin a alegerilor parlamentare, dar n-a întrunit aprobarea opoziţiei. A doua zi, pe 8 martie, s-a ajuns totuşi la o înţelegere care stipula că alegerile parlamentare se vor desfăşura în două tururi de scrutin: pe 4 şi pe 18 iunie 1989.

O altă problemă controversată a fost aşa-numita „listă naţională" a candidaţilor. Pe această listă urmau să fie înscrişi candidaţi care nu aveau vreo legătură cu circumscripţiile electorale, de aceea ei puteau fi votaţi pe teritoriul întregii ţări. Partea guvernamentală dorea ca pe această listă să figureze candidaţii propuşi de ambele părţi prezente la lucrările Mesei

Rotunde, dar opoziţia nu era de acord cu acest lucru. În cele din urmă s-a stabilit ca pe listă să figureze doar reprezentanţii de frunte ai PZPR şi ai partidelor-satelit, ca de exemplu Kiszczak, Rakowski şi Miodowicz. În parlament ar fi urmat să intre cei care obţineau peste 50% din voturi, fără să fie prevăzută vreo variantă în care lucrurile s-ar fi putut întâmpla şi altfel[111].

În cursul discuţiilor referitoare la viitoarea cameră superioară a parlamentului, s-a stabilit că vor fi 100 de senatori, câte doi din fiecare voievodat, cu excepţia voievodatului capitalei şi a regiunii Katowice care dispuneau de câte trei senatori. Senatul urma să aibă drept de veto asupra legilor deja votate în Seim. Obiectul controversei l-a constituit numărul de voturi necesar pentru respingerea vetoului. Opoziţia a propus 2/3 din voturi, ceea ce, având în vedere raportul 65:35, însemna că vetoul nu putea fi respins dacă opoziţia reuşea să câştige toate mandatele provenind din alegeri libere. Negocierile pe această temă au durat destul de mult – abia pe 3 aprilie s-a ajuns la un compromis, la Magdalenka. Partea guvernamentală s-a declarat de acord cu raportul de 2/3, iar opoziţia a acceptat soluţia propusă conform căreia aceeaşi majoritate urma să fie necesară pentru adoptarea unor modificări ale constituţiei, pentru respingerea unui veto al preşedintelui sau pentru trimiterea şefului statului în faţa Tribunalului Suprem[112].

Pe la jumătatea lunii martie, negocierile pe tema alegerilor păreau terminate, propunerea fiind trimisă la Seim, care urma s-o adopte sub formă de lege. Între timp, spre surprinderea şi dezamăgirea opoziţiei, organul legislativ a început dezaterile asupra proiectului, astfel încât în final legea adoptată arăta destul de diferit faţă de forma stabilită în cadrul Mesei Rotunde. Criza apărută astfel ameninţa să ducă la întreruperea tuturor lucrărilor, dar datorită medierii preotului Orszulik pe 17 martie s-a

acceptat o întâlnire în formulă restrânsă. Reprezentanţii guvernului au invocat urgenţa adoptării legii electorale în Seim, tocmai acesta fiind motivul pentru care fusese propus acest proiect, dar s-au lovit de un refuz total, astfel încât autorităţile au renunţat la schimbări.

După rezolvarea acestei probleme, s-a trecut la convorbiri pe tema drepturilor preşedintelui. Comuniştii nu ascundeau că această funcţie, pe care urma s-o ocupe Jaruzelski, urma să fie cel mai puternic organ al autorităţii de stat, cu cele mai largi competenţe posibile, inclusiv aceea de a dizolva parlamentul. Reprezentanţii opoziţiei refuzau însă să acorde asemenea puteri preşedintelui, astfel încât unele competenţe au fost eliminate. El urma să poată dizolva parlamentul în cazul în care acesta vota o lege sau lua o hotărâre care l-ar fi împiedicat să-şi exercite mandatul, ceea ce constituia o prevedere pasibilă de multe interpretări. De asemenea, preşedintele avea drept de veto legislativ, pe care Seimul îl putea totuşi respinge cu 2/3 din voturi. În plus, el era comandantul suprem al forţelor armate şi putea institui starea excepţională şi legea marţială[113].

Pe 7 aprilie, după încheierea lucrărilor Mesei Rotunde, Seimul a hotărât cu majoritate de voturi înnoirea constituţiei din 1952, introducând prevederile negociate. Dar în ultimul moment au fost operate câteva modificări, constând în primul rând în prelungirea termenului până la care erau valabile modificările convenite faţă de ceea ce se stabilise (în prima versiune, acestea erau valabile doar pentru o singură aplicare). Indignarea opoziţiei a fost desigur ignorată total.

Din motive lesne de înţeles, lucrările subgrupului pe probleme de mass-media au provocat multă emoţie. În momentul în care au demarat negocierile, autorităţile s-au declarat de acord ca monopolul de stat asupra mijloacelor de informare în masă să fie spart, dar rămânea de discutat cât de departe vor merge concesiile şi ce limite va avea libertatea de

exprimare. Relativ mai uşor putea fi spart monopolul presei scrise. Comuniştii s-au declarat de acord să fie reluată editarea *Săptămânalului Solidaritatea*, alături de un alt săptămânal – organul Sindicatului Autonom şi Independent al Agricultorilor Individuali (Niezależny Samorządny Związek Zawodowy Rolników Indywidualnych – NSZZ RI). Cea mai mare cotitură faţă de politica anterioară a fost însă acordul pentru editarea unui cotidian de anvergură naţională sub patronajul Comitetului Cetăţenesc (cotidian care mai târziu urma să fie denumit *Gazeta Wyborcza – Ziarul Electoral*). Numele ales indica scopul imediat al acestui ziar, care însă pe termen lung urma să se transforme – aşa cum se stabilise – în organul opoziţiei. În legătură cu presa scrisă, se punea problema hârtiei care era raţionalizată de guvern. Acesta ducea o politică de penurie cronică a hârtiei pe piaţă, controlând astfel o dată în plus tirajul fiecărui periodic. În cele din urmă, autorităţile au acceptat să cumpere mai multă hârtie, folosind rezervele valutare ale ţării, şi să instituie comerţul liber cu hârtie odată cu începutul anului 1990.

Mult mai greu s-au desfăşurat negocierile în legătură cu accesul liber al opoziţiei la posturile naţionale de radio şi televiziune. În ambele instituţii, după epurările din timpul legii marţiale, practic nu mai existau decât redactori aserviţi regimului. În plus, tot la acest capitol mai era vorba şi de reabilitarea persoanelor care fuseseră date afară din instituţiile mass-media. Poziţia autorităţilor în problema reabilitării colective părea inflexibilă, dar după discuţii lungi şi furtunoase acestea s-au declarat de acord să fie aplicate soluţiile adoptate în celelalte domenii de activitate – fiecare caz să fie analizat individual, procedură care prelungea foarte mult întregul proces, făcând imposibilă revenirea, înainte de alegeri, la locul de muncă a celor mai mulţi dintre jurnaliştii simpatizanţi ai opoziţiei. Aşa că opoziţia a fost lăsată la cheremul oamenilor din audiovizual aserviţi

guvernului. Singurul lucru pe care tabăra Solidarităţii l-a putut obţine a fost un interval de 30 de minute la televiziunea naţională şi de 60 de minute la radio o dată pe săptămână, adică nu prea mult. În ciuda cererii exprimate de Miodowicz în cuvântarea sa de la începutul lucrărilor, n-a fost eliminată cenzura preventivă şi de aceea în periodicele editate legal, dar ţinând de opoziţie erau în continuare eliminate anumite fragmente din textele articolelor. De asemenea, n-au fost legalizate nici editurile „clandestine”, în ciuda promisiunilor că şi politica faţă de ele se va relaxa[114].

O desfăşurare furtunoasă au avut şi lucrările subgrupului pe probleme de tineret. Încă de la prima şedinţă s-a constatat că există multe divergenţe referitoare la tematica negocierilor. Partea guvernamentală voia să se concentreze pe chestiuni generale legate de tineret, în timp ce opoziţia voia să dea acestor negocieri un caracter strict politic, la fel cum se petreceau lucrurile în celelalte grupuri şi subgrupuri de lucru. Cele mai importante propuneri erau: legalizarea Asociaţiei Independente a Studenţilor (*Niezależne Zrzeszenie Studentów* – NZS) şi spargerea monopolului deţinut de Uniunea Cercetaşilor Polonezi (*Związek Harcerstwa Polskiego* – ZHP), care pe toată durata epocii comuniste a fost supusă unor puternice presiuni ideologice. Autorităţile nu voiau să accepte niciuna dintre aceste propuneri, acuzându-i pe reprezentanţii „Solidarităţii” că încearcă să influenţeze minţile tinerilor. În cele din urmă a fost totuşi acceptată soluţia legalizării pe viitor a NZS, în schimb cererea creării unei organizaţii necomuniste de cercetaşi a fost respinsă. În cazul organizaţiei studenţeşti, înregistrarea formală reprezenta doar legalizarea unei stări de fapt, pe când spargerea monopolului ZHP se putea dovedi mai complexă în urmări, aşa încât compromisul la care s-a ajuns poate fi considerat mai degrabă o victorie a negociatorilor

guvernului. Au fost de asemenea ignorate cererile opoziţiei de pedepsire a reprezentanţilor miliţiei care au înăbuşit în mod brutal protestele tinerilor, respectiv propunerea de reducere a serviciului militar obligatoriu şi de oferire a unor condiţii mai bune pentru recruţi – aceste teme fiind înscrise în procesul-verbal al divergenţelor[115].

Subgrupul care se ocupa de asociaţii şi autonomia locală s-a împărţit în două echipe tematice încă după prima şedinţă. În legătură cu problema asociaţiilor, atitudinea autorităţilor era destul de îngăduitoare – a fost elaborat un proiect de lege care făcea posibilă reînregistrarea asociaţiilor de creatori care fuseseră dizolvate în timpul legii marţiale –, în schimb în legătură cu autonomia locală s-a ajuns doar la întocmirea unui proces-verbal de divergenţă. Retrospectiv, se pare că negociatorii comunişti nu-şi prea dădeau seama atunci ce înseamnă autonomie locală, temându-se că ea ar însemna predarea puterii de la nivelul cel mai de jos în mâinile opoziţiei, deşi nu era obligatoriu să se întâmple aşa. Negociatorii „Solidarităţii" acordau în schimb multă importanţă autorităţilor locale, mizând desigur pe faptul că şi le vor putea adjudeca măcar în parte, dar mai era vorba aici şi de un alt lucru, fundamental, şi anume de ideea unei comunităţi autonome, în măsură să decidă singură în legătură cu problemele care o privesc. Era vorba aşadar de o importantă luptă de idei şi poate tocmai de aceea tot ceea ce s-a reuşit a fost redactarea unui proces-verbal al divergenţelor care scotea în evidenţă diferenţa fundamentală de opinii[116].

La un rezultat asemănător a ajuns şi subgrupul pe probleme de reformă a sistemului judiciar şi de aplicare a justiţiei. Opoziţia a criticat aspru, cu exemple dintre cele mai dramatice, legislaţia comunistă, printre altele articolul 282a din Codul Penal, în baza căruia putea fi condamnată cu până la trei ani de privare de libertate persoana care „poate provoca

tulburări publice sau revolte”, cu alte cuvinte oricine, având în vedere că interpretarea acestui text putea să fie oricât de largă. Negociatorii opoziţiei au cerut de asemenea desfiinţarea pedepsei cu moartea. Dar aceste cereri s-au lovit de împotrivirea fermă a părţii guvernamentale, aşa încât ele n-au fost luate în consideraţie.

Cel mai laborios, cu cele 13 şedinţe de lucru pe care le-a desfăşurat, a fost grupul responsabil cu probleme de economie şi politică socială. În cadrul lui au fost create de asemenea câteva subgrupuri şi echipe care au analizat în detaliu aspectele specifice ale problematicii. Lucrările au fost foarte agitate, în două rânduri discuţiile în contradictoriu fiind atât de aprinse încât părea că se va ajunge la întreruperea tuturor negocierilor Mesei Rotunde. Una dintre cele mai importante probleme ridicate a fost privatizarea pe care mulţi din reprezentanţii opoziţiei o vedeau realizându-se – şi pe bună dreptate – prin însuşirea avuţiei naţionale de către nomenclatura comunistă. În ciuda poziţiei negociatorilor „Solidarităţii”, legea privind condiţiile consolidării economiei naţionale care prevedea soluţii foarte avantajoase pentru guvernanţi a fost supusă dezbaterii Seimului.

În curând s-a ajuns la controverse şi mai acute în cadrul dezbaterilor aceluiaşi subgrup. Ele se concentrau în jurul a trei teme: mineritul, indexarea salariilor şi lichidarea Şantierelor Navale Gdańsk (care purtau în continuare numele lui Lenin) – aceasta din urmă fiind interpretată de toată lumea ca un act de răzbunare faţă de atitudinea recalcitrantă a angajaţilor. De ceva timp, guvernul avea intenţia de a reduce exploatarea cărbunelui şi de a restructura această ramură a industriei, ceea ce corespundea doar poziţiei unora dintre reprezentanţii puterii, pentru că OPZZ protesta vehement împotriva acestor planuri, de teama concedierilor în masă. Reprezentanţii opoziţiei au ridicat însă problema

necesităţii de a elimina tendinţa tot mai accentuată a supradimensionării categoriei personalului administrativ din minerit. Controversele aprinse legate de această problemă şi lipsa de solidaritate în tabăra guvernamentală au dus aproape la întreruperea discuţiilor[117].

Cam la fel se profila poziţia echipelor de negociatori şi în problema indexării salariilor, adică a majorării acestora cu procentul creşterilor de preţuri, lucru vital pentru toţi cetăţenii în condiţiile inflaţiei galopante. Ambele părţi erau de acord cu necesitatea acestei măsuri, dar neînţelegerile au pornit de la cuantumul indexărilor. Guvernul le voia cât mai reduse, opoziţia nu voia să scadă sub 80%, dar poziţia cea mai radicală a avut-o OPZZ, care cerea 100%. Şi, în ciuda ameninţărilor OPZZ cu întreruperea negocierilor, în cele din urmă, după discuţiile în cerc restrâns de la Magdalenka, s-a căzut totuşi de acord cu procentul de 80%. Cu toate acestea, OPZZ a refuzat să semneze global rezultatele negocierilor acestui subgrup, preferând *votum separatum* pe probleme punctuale[118].

În ciuda asigurărilor date de autorităţi, problema Şantierelor Navale din Gdańsk avea un evident caracter politic. Un acord definitiv pe această temă a fost posibil doar cu ocazia amintitei întâlniri din data de 3 aprilie de la Magdalenka. Conform cu prevederile acestuia, Prezidiul Seimului a fost însărcinat să propună Comisiei Extraordinare pentru Implementarea Reformei Economice să analizeze situaţia întreprinderilor declarate în stare de lichidare, inclusiv (şi mai ales) a Şantierelor Navale Gdańsk – întreprinderile vizate urmând să aibă asigurată finanţarea până la sfârşitul acestei anchete.

Lucrările celorlalte grupuri şi subgrupuri n-au fost atât de furtunoase, în primul rând ca urmare a importanţei mai reduse a temelor puse în discuţie. Încheierea lucrărilor Mesei Rotunde a fost planificată pentru data

de 5 aprilie. Defăşurarea şi ordinea de zi a şedinţei festive de încheiere a negocierilor – care urma să aibă caracterul unei şedinţe plenare de lucru – au fost stabilite cu ocazia întâlnirilor de la Magdalenka de pe data de 29 martie şi 3 aprilie. Toţi participanţii se aşteptau ca, la fel cum se întâmplase la şedinţa inaugurală, să existe luări de cuvânt neprevăzute anterior. Delegaţii „Solidarităţii” au propus aşadar să rostească un cuvânt de închidere numai Wałęsa şi Kiszczak, dar delegaţii guvernului n-au fost de acord, propunând să vorbească şi Miodowicz. Şi nu s-a ajuns la un consens pe această problemă.

În seara zilei de 4 aprilie a mai avut loc o întâlnire în cerc restrâns la Palatul Namiestnikowski, timp de mai multe ore fiind dezbătută problema ordinii de zi a şedinţei plenare de închidere. În cele din urmă a fost acceptată propunerea lui Geremek, potrivit căreia luările de cuvânt ar fi urmat să se succeadă astfel: Kiszczak, Wałęsa, reprezentantul ZSL, reprezentantul SD, Miodowicz, reprezentantul „Solidarităţii” şi, în final, reprezentantul agricultorilor.

A doua zi la ora 17:10 începea şedinţa festivă de închidere a lucrărilor, transmisă de data aceasta în direct pe posturile de televiziune. La început, totul s-a desfăşurat fără incidente faţă de graficul stabilit iniţial, dar după cuvântarea lui Wałęsa, la cererea OPZZ, a fost luată o pauză. Sindicaliştii voiau ca după şeful „Solidarităţii” să vorbească Miodowicz, şi nu reprezentantul ZSL. Pauza, în cursul căreia au avut loc negocieri tensionate, a durat două ore, ceea ce le-a produs o impresie negativă telespectatorilor. Strânsă cu uşa, delegaţia opoziţiei a fost nevoită să capituleze şi în cele din urmă s-a declarat de acord ca următoarea intervenţie să fie a lui Miodowicz, dar cu condiţia ca înaintea acestuia să vorbească Geremek pentru a le spune în câteva cuvinte cetăţenilor dezorientaţi despre ce a fost vorba. Aşa s-a şi procedat. Preşedintele

OPZZ a ameninţat cu greve, dar intervenţia lui n-a adus prea multe informaţii concrete[119].

După Miodowicz au luat cuvântul ceilalţi activişti conform planificării aşa încât, în cele din urmă, la ora 22:00 lucrările au fost închise în mod oficial. Într-un cadru solemn, Kiszczak şi Wałęsa au semnat un document de 300 de pagini, care a intrat în istorie sub denumirea de „Acordurile Mesei Rotunde", şi au confirmat că sunt hotărâţi să ducă la îndeplinire aceste prevederi. Din acel moment a început o nouă etapă, cu alte lupte politice.

Lucrările Mesei Rotunde nu s-au desfăşurat într-un vid social, cu toate că, judecând după relatările mass-media de la Palatul Namiestnikowski şi urmărind discuţiile care aveau loc în cadrul grupurilor şi subgrupurilor de lucru, putea fi creată o astfel de impresie. Faptul că la negocieri a fost invitată doar o parte a opoziţiei a slăbit semnificativ legitimitatea acestora. La masa discuţiilor n-au fost invitate grupări importante, cum ar fi KPN sau „Solidaritatea Luptătoare", sau mai puţin importante, ca Partidul Democrat-Liberal Niepodległość (Independenţa) şi o aripă a „Solidarităţii". N-au fost reprezentate nici organizaţiile studenţeşti, tot mai puternice, concentrate sub sigla NZS, în continuare ilegală.

În sine, ideea negocierilor cu comuniştii nu era neapărat contestată, dar grupările care nu fuseseră invitate la masa tratativelor (sau care la început n-au vrut să ia parte) erau de părere că lucrările ar fi trebuit să se desfăşoare într-o atmosferă de confruntare mai accentuată, să-şi propună scopuri foarte clare şi mai ales grupul de negociatori ar fi trebuit să fie mai diversificat, iar membrii acestuia să fie aleşi pe principii mai democratice. Potrivit estimărilor SB (e adevărat că acest lucru era valabil pentru anul 1987), mai puţin de jumătate din persoanele angajate în

activităţi ale opoziţiei pe teritoriul întregii ţări îl recunoşteau pe Wałęsa drept şef[120].

Reprezentanţilor opoziţiei care au avut şansa de a sta la masa tratativelor li s-a reproşat că au tărăgănat lucrările şi că s-au îndepărtat din ce în ce mai mult de baza socială, cu alte cuvinte nu numai de problemele politice, dar şi de cele care-i frământau pe cetăţenii de rând. Această atitudine a fost foarte clar prezentată şi asumată încă dinainte de începerea lucrărilor Mesei Rotunde, mai exact de pe 18 decembrie 1988, într-un document ai cărui autori proveneau din grupurile concentrate în jurul lui Andrzej Gwiazda şi al Annei Walentynowicz: „Va fi un acord în virtutea căruia grupul de negociatori, aşa-numita opoziţie constructivă, va obţine anumite concesii politice ca preţ al protejării intereselor economice ale sistemului. Ceea ce se va concretiza în sarcina unei părţi a grupurilor din opoziţie de a împiedica populaţia să se revolte din cauza scăderii în continuare a nivelului de trai, cu alte cuvinte din cauza creşterii exploatării”[121]. Câţiva ani mai târziu, Kornel Morawiecki spunea: „Personal, consideram că ar fi trebuit să vrem pur şi simplu mai mult şi că Masa Rotundă trebuia să impună nişte exigenţe autorităţilor comuniste, iar aceste exigenţe ar fi constat în părăsirea guvernării”[122].

De altfel, autorităţile n-au încetat niciun moment să aplice măsuri coercitive faţă de grupările din opoziţie care nu erau reprezentate la masa negocierilor, ca şi faţă de populaţie în general. Pe data de 25 februarie 1989, în Jastrzębie Zdrój a fost organizat Congresul Opoziţiei Anticomuniste, la care au luat parte reprezentanţii mai multor organizaţii, printre care „Solidaritatea Luptătoare”, KPN şi Mişcarea „Libertate şi Pace”. SB au arestat 120 de persoane dintre participanţii la congres, dar acesta n-a putut fi împiedicat să aibă loc şi s-a încheiat prin publicarea unui comunicat comun în care se afirma că scopul activităţii grupurilor

reprezentate la congres va fi lupta pentru alegeri libere şi spargerea monopolului PZPR[123]. Deşi la momentul respectiv acest congres n-a avut de fapt nicio importanţă, pentru că orice s-ar spune cele mai importante evenimente erau tot cele care aveau loc în jurul Mesei Rotunde, el a dat totuşi glas anumitor tendinţe care începeau să se articuleze tot mai clar.

În a doua jumătate a lunii februarie s-a ajuns la proteste studenţeşti de amploare, mai ales la Cracovia, unde pe 17 februarie a fost organizată o demonstraţie cu ocazia aniversării a opt ani de la înregistrarea oficială a NZS. Forţele de ordine au atacat studenţii, ajungându-se la lupte de stradă în acest oraş. Dar liniştea a fost restabilită nu în urma intervenţiei trupelor ZOMO şi ale miliţiei, ci a rectorului Universităţii Jagiellone, care a calmat spiritele. Într-o scrisoare specială, participanţii la protest criticau delegaţia opoziţiei care participa la lucrările Mesei Rotunde, acuzând-o că ignoră interesele populaţiei pe care o reprezintă şi în special ale tineretului[124].

Pe 21 februarie au avut loc proteste studenţeşti în Varşovia şi Cracovia, dar de o mai mică amploare. Două zile mai târziu, la Cracovia a avut loc un happening anticomunist cu ocazia aniversării creării Armatei Roşii. Dar cele mai grave ciocniri între studenţi şi forţele de ordine au avut loc pe 24 februarie tot la Cracovia. Tulburările s-au concentrat în zona din apropierea Universităţii Jagiellone şi au durat în jur de două ore. În săptămânile care au urmat, au fost organizate mitinguri şi manifestaţii studenţeşti şi de tineret şi la Poznań, unde s-a ajuns de asemenea la intervenţii brutale ale miliţiei şi trupelor ZOMO[125]. Totul se petrecea în timpul desfăşurării lucrărilor Mesei Rotunde, în cadrul cărora, după cum ne amintim, autorităţile au ignorat cererile formulate de opoziţie de a fi traşi la răspundere angajaţii care şi-au depăşit atribuţiile. Hotărârea tinerilor era probabil foarte mare, căci totul s-a desfăşurat pe timp de

iarnă, în condiţii în care e dificil să convingi pe oricine să iasă în stradă pentru demonstraţii.

Independent de încercările de coagulare a grupărilor opoziţiei ce nu fuseseră invitate la negocieri şi de tulburările studenţeşti care s-au prelungit timp de câteva săptămâni, în întreaga ţară au fost organizate greve şi proteste muncitoreşti, e adevărat, având în principal motivaţie economică, dar cu evidente repercusiuni politice. Încă de pe data de 6 februarie, ziua inaugurării lucrărilor Mesei Rotunde, la mina de cărbune brun „Bełchatów" a început o grevă de mari proporţii. Datorită medierii reprezentanţilor „Solidarităţii" de acolo şi pentru „binele general", minerii s-au hotărât să renunţe la o parte din revendicările salariale, aşa încât pe 9 februarie greva a fost întreruptă, iar protestatarii şi-au exprimat sprijinul pentru ideea de negociere.

Greva de la Bełchatów a fost cea care a avut cel mai răsunător ecou în rândul populaţiei, dar în cursul următoarelor două luni astfel de proteste au avut loc în mai multe zone din ţară. În februarie 1989 au fost înregistrate în total 67 de greve, pentru ca în martie numărul acestora să ajungă la 260. Încheierea lucrărilor Mesei Rotunde a adus momentan o liniştire a tulburărilor – în aprilie au avut loc doar nouă greve. În mai însă numărul acestora a crescut la 26[126].

Liderii acelei părţi a opoziţiei care participase la negocierile cu puterea în cadrul Mesei Rotunde au ajuns la concluzia – pe care le-o sugeraseră de altfel comuniştii – că grevele generalizate în întreaga ţară pot duce la subminarea legitimităţii Mesei Rotunde şi în consecinţă la acreditarea ideii că acordurile la care se va ajunge n-au de fapt niciun rost. În cursul unei întâlniri între reprezentanţii autorităţilor şi reprezentanţii Bisericii, Rakowski aducea chiar argumente de natură geopolitică, ameninţând că grevele pot duce la blocarea perestroikăi la nivelul întregului bloc

comunist[127]. O astfel de perspectivă – care părea oricum destul de puţin realistă – i-a determinat pe şefii opoziţiei să ia măsuri de limitare a tendinţelor greviste. Cel mai mult s-a angajat în această acţiune Wałęsa; în ciuda faptului că începuseră lucrările Mesei Rotunde, el a călătorit prin ţară vizitând întreprinderile care organizau mişcări de protest şi militând pentru opţiunea dialogului şi oprirea grevelor.

Se poate spune aşadar că Masa Rotundă, ca modalitate de a se ajunge la un acord între comunişti şi opoziţie, nu avea deplină legitimitate socială. O parte din grupările opoziţiei respingeau ideea de a cădea la învoială cu autorităţile, cel puţin în situaţia concretă în care se afla ţara, iar o altă parte considerau pe bună dreptate că delegaţia de negociatori a fost constituită fără să fi fost invitaţi şi reprezentanţii unor importante curente politice. Plus că multe categorii ale populaţiei nici nu erau interesate în general de lucrările Mesei Rotunde, probabil din considerentul că acestea nu vor duce la schimbări semnificative.

S-a dovedit însă că autorităţile erau înclinate să respecte măsurile pe care îşi puseseră semnătura în cadrul acordului convenit cu ocazia Mesei Rotunde. Încă de pe data de 13 aprilie au fost stabilite datele alegerilor parlamentare pentru 4 şi 18 iunie 1989. Şi cu toate că era vorba de nişte alegeri doar parţial libere, ele au constituit o mare victorie a tendinţelor democratice, şi încă la scara întregului bloc sovietic. În ciuda faptului că cenzura funcţiona în continuare, campania electorală a fost expresia libertăţii de exprimare. Pe 17 aprilie a fost legalizată „Solidaritatea”, iar după trei zile şi Sindicatul Liber al Agricultorilor Individuali „Solidaritatea”, ceea ce era un semnal clar că schimbările capătă contururi din ce în ce mai reale.

După cum aprecia Witold Trzeciakowski, copreşedintele grupului pentru economie şi politici sociale, „garanţia principală a acordurilor la

care s-a ajuns este forţa «Solidarităţii» (…) Noi nu dispunem decât de un consens, care operează însă în virtutea autorităţii de care se bucură Sindicatul. Dacă «Solidaritatea» este suficient de mare, simplul fapt că ea acceptă sau respinge ceva va reprezenta un factor decisiv pentru onorarea cutărei sau cutărei prevederi din acord”[128]. După cum au demonstrat faptele în continuare, era o evaluare corectă a situaţiei.

Alegerile

Două echipe stăteau faţă în faţă – ele se cunoşteau din perioada negocierilor în jurul Mesei Rotunde. De o parte era „echipa lui Wałęsa” (destul de compactă), de cealaltă parte erau PZPR, înconjurat de câteva partide-satelit, OPZZ şi organizaţiile „sociale”, un conglomerat dezbinat, la început sigur de victorie (pe care şi-o considera garantată). Şi, aparent, autorităţile aveau toate atuurile în mână: structuri extinse în teritoriu, mijloace financiare şi monopolul aproape complet al mass-media. Comparativ, situaţia opoziţiei părea mai slabă. Singurul organ de presă puternic al opoziţiei urma să fie *Gazeta Wyborcza*, condus de Michnik şi Mazowiecki. E adevărat că pentru candidaţii „Solidarităţii” au fost create nişte emisiuni la posturile naţionale de radio şi televiziune care au devenit foarte populare în rândul populaţiei, astfel încât forţa lor de influenţă s-a dovedit în cele din urmă mai mare decât lăsa să se creadă un calcul simplist al timpului de antenă alocat. Opoziţia concentrată în jurul lui Wałęsa nu dispunea în multe regiuni (mai ales în afara marilor oraşe) decât de structuri destul de firave, iar comitetele electorale se constituiau de multe ori doar pe baza unor tendinţe spontane. Echilibrul de forţe era

aşadar foarte nefavorabil pentru opoziţie, cel puţin la o abordare superficială a problemei.

Dar, la o analiză mai atentă, acest echilibru de forţe suferea modificări. PZPR şi coaliţia puterii au făcut multe greşeli şi se pare că ele proveneau dintr-o prea mare încredere în succes. Echipa guvernamentală sau cel puţin conducerea acesteia îşi dispreţuia nu numai adversarii, ci şi regulile după care se desfăşoară orice alegeri. Cele mai grave greşeli în timpul campaniei electorale au fost evaluarea incorectă a sprijinului real de care se bucura „Solidaritatea” în rândul populaţiei şi propunerea unor liste de candidaţi prea încărcate (este vorba mai ales de cele 35% din totalul mandatelor pentru Seim şi de mandatele pentru Senat care intrau la alegeri libere), ceea ce a făcut ca voturile lor să fie împărţite între candidaţi[129]. O greşeală certă sau poate mai degrabă o slăbiciune nesesizată la timp a constituit-o slaba angajare a structurilor PZPR în campania electorală, ceea ce contrasta în mod evident cu entuziasmul nu de puţine ori enorm cu care tratau această problemă activiştii „Solidarităţii” şi nu numai ei.

Trebuie să mai amintim că unele organizaţii din opoziţie chemau la boicotarea alegerilor, incriminând caracterul lor premeditat nedemocratic, slaba legitimitate socială a acordurilor Mesei Rotunde şi lipsa totală a accesului la mass-media a celorlalte opţiuni politice care nu făceau parte nici din coaliţia puterii, nici din „Solidaritatea”, facţiunea lui Wałęsa[130]. Toate aceste argumente erau adevărate, dar nu erau suficiente pentru ca populaţia să respingă alegerile, chiar dacă e sigur că împreună au contribuit la scăderea semnificativă a prezenţei la vot. Deosebit de radical era tineretul. În zilele de 16-18 mai s-a ajuns din nou la lupte de stradă în Cracovia, la acestea participând membri ai NZS, ai KPN, ai Federaţiei Tineretului Luptător şi ai unei facţiuni a mişcării studenţeşti „Libertate şi

Pace". Atmosfera de neîncredere a unei părţi a populaţiei faţă de „Solidaritatea" şi de cele stabilite la Masa Rotundă a primit un nou impuls pe 23 mai, când a fost din nou refuzată legalizarea NZS. În câteva zile s-a ajuns la proteste în mai bine de 40 de universităţi din întreaga ţară, dar apoi spiritele s-au calmat aproape complet[131].

Potrivit algoritmului, au fost aleşi 460 de deputaţi şi 100 de senatori. În Seim, 299 de locuri erau rezervate coaliţiei de guvernământ, celelalte mandate urmând să fie împărţite pe principii democratice, cu precizarea că ele nu puteau fi luate de reprezentanţii puterii. Ca urmare, comuniştii au înscris în alegeri persoane teoretic fără partid, dar care erau strâns legate de putere. Cel mai cunoscut caz din această categorie a fost Jerzy Urban, care a candidat în circumscripţia Varşovia-Centru[132]. În majoritatea circumscripţiilor, pentru un loc în Seim erau înscrişi mai mulţi candidaţi „fără partid". „Solidaritatea" a înscris exact atâtea persoane câte mandate erau în joc.

În afara reprezentanţilor „Solidarităţii", din partea opoziţiei s-au angajat în cursa electorală şi reprezentanţii altor grupări, nelegale, dar n-au avut prea multe şanse de a fi aleşi, participarea lor nefiind decât o încercare de a-şi face cunoscute doctrinele. Cel mai mult s-a remarcat astfel KPN, care a propus 16 candidaţi pentru funcţia de deputat şi patru pentru cea de senator. Şi-au mai propus activiştii şi Grupul de Lucru al Comisiei Naţionale, Uniunea Politicii Reale, respectiv Mişcarea Democraţilor Liberi. În multe circumscripţii s-au înscris şi candidaţi independenţi care din diferite cauze nu se găseau în interiorul curentului principal, reprezentat de „Solidaritatea" şi echipa lui Wałęsa[133].

Pachetul de 65% din totalul de mandate (rezervate membrilor PZPR, ZSL şi SD) includea şi cele 35 de mandate care alcătuiau aşa-numita listă naţională. Pe această listă erau înscrişi activiştii cei mai cunoscuţi, printre

care şi premierul Rakowski. Lista putea fi votată la orice circumscripţie, dar în Seim nu intrau decât cei care obţineau cel puţin 50% din voturile exprimate. Varianta ca aceştia să nu fie aleşi nici măcar nu era prevăzută, ceea ce era semnul unei siguranţe de sine exagerate, după cum urma să se constate, a celor din tabăra puterii.

Alegerile pentru Senat au fost absolut libere, iar repartizarea numărului de candidaţi asemănătoare cu partea „liberă" din mandatele pentru Seim. În fiecare circumscripţie „Solidaritatea" s-a prezentat cu câte un singur candidat, în schimb coaliţia puterii a propus alegătorilor mai mulţi candidaţi pentru fiecare loc. În total, puterea a propus 588 de candidaţi pentru Senat şi 1.760 pentru Seim. Ceea ce denota, pe de o parte, o anumită liberalizare în chiar sânul partidului şi, pe de altă parte, o diminuare a şanselor acestor candidaţi de a fi aleşi în parlament, iar aceasta era dovada neînţelegerii mecanismelor scrutinului. În schimb o idee foarte fericită a fost aceea de a înscrie pe listele partidului nu numai activişti comunişti, ci şi persoane cunoscute, cu popularitate, al căror nume nu era automat identificat cu acela al partidului la putere, aşa cum au fost, spre exemplu, chirurgul cardiolog Zbigniew Religa sau unicul cosmonaut polonez, Mirosław Hermaszewski, cu toate că niciunul dintre ei n-a obţinut suficiente sufragii.

De partea cealaltă se situa „echipa lui Wałęsa"; din ceea ce se putea observa la o primă analiză, aceasta era chiar mai compactă decât cea care participase la negocierile Mesei Rotunde. Încă de pe data de 7 aprilie, în cadrul conducerii „Solidarităţii" s-a luat decizia organizării campaniei electorale apelând la Comitetul Cetăţenesc, ceea ce însemna că la alegeri aveau să participe destul de puţine formaţiuni politice, şi nu o largă coaliţie, aşa cum voiau unii activişti. În scurt timp au fost constituite KO regionale, organizate adeseori cu sprijinul Bisericii. Întrucât comitetele

cetăţeneşti erau adeseori constituite ad-hoc, în unele localităţi s-a ajuns la crearea câtorva comitete care rivalizau între ele. Astfel de situaţii erau lămurite la nivel central, fiind recunoscut oficial doar câte un singur comitet pentru fiecare regiune. Unii dintre candidaţi au fost chiar „aduşi în mapă” de la Varşovia, lucru care îi nedumerea uneori pe activiştii locali, dintre care mulţi erau poate figuri cunoscute, adevărate „locomotive electorale”.

În mass-media, campania electorală n-a început decât în a doua săptămână din mai. Pe data de 8 mai a apărut primul număr al *Gazetei Wyborcza*, un cotidian care purta logoul „Solidarităţii”. Tirajul – 150.000 de exemplare. În fruntea redacţiei se găsea Adam Michnik. În primul său editorial, el spunea că misiunea cea mai importantă a acestei noi gazete va fi „să informeze – multilateral, repede şi obiectiv, făcând foarte clar diferenţa între informaţie şi comentariu”[134]. Michnik sublinia că acest ziar nu va prezenta doar punctul de vedere al „Solidarităţii”, ci şi al altor facţiuni ale opoziţiei, al altor curente sociale. Pe moment, *Gazeta Wyborcza* s-a bucurat de succes, fiind singurul organ de presă important independent de autorităţi (cu toate că, atât timp cât a existat, cenzura nu l-a scutit de ingerinţele ei). Din titlul cotidianului se putea deduce un anumit provizorat, un caracter punctual al apariţiei lui, dar după câteva săptămâni el îşi crease deja o marcă recunoscută de întreaga societate.

Pe 9 mai au început şi emisiunile televizate ale „Solidarităţii”[135]. Ele erau pregătite cu profesionalism şi se bucurau de multă popularitate, sporită şi de informaţii referitoare la ingerinţele cenzurii care a ajuns chiar la suspendarea unora dintre ele. Acestor programe li se opuneau nu numai emisiunile electorale ale coaliţiei de guvernământ, dar şi, dacă nu chiar în primul rând, restul timpului de antenă al televiziunii, care „juca” aşa cum îi cântau comuniştii, informând sau, mai degrabă, dezinformând,

deformând realitatea în favoarea autorităţilor (ceea ce nu era desigur o noutate).

Campania electorală a „Solidarităţii” a fost concepută şi realizată într-un stil destul de modern pentru vremea respectivă. Activiştii opoziţiei au reuşit să aducă în ţară staruri de talie internaţională cum ar fi Jane Fonda sau Stevie Wonder. Pe unul dintre afişele răspândite în întreaga ţară era prezentat Gary Cooper cu semnul „Solidarităţii” prins la rever şi ţinând în mână cartea de alegător; titlul unui cunoscut film al său (*High Noon*) era de asemenea scris pe afiş. Cunoscutul regizor Andrzej Wajda a făcut o sugestie care s-a dovedit deosebit de eficientă: toţi candidaţii KO s-au fotografiat împreună cu Lech Wałęsa. Acest lucru a făcut posibilă recunoaşterea de către alegători a candidaţilor opoziţiei care, mai ales în afara marilor oraşe, beneficiau de cele mai multe ori de prea puţină reclamă. A fost promovată astfel „echipa lui Wałęsa” ca întreg mai degrabă decât fiecare candidat în parte[136]. Se dădea astfel impresia unităţii, în contrast cu coaliţia guvernamentală, sfâşiată de controverse intestine.

Autorităţile au încercat să mai câştige un anumit număr de voturi pentru candidaţii proprii aplicând reguli formale legate de modul în care se votează. Era vorba în special de lista naţională. Pentru a nu acorda votul niciunui candidat din listă trebuiau tăiaţi toţi – în caz contrar se considera că numele care n-au fost tăiate au obţinut sprijinul alegătorului respectiv. În urma negocierilor, partea guvernamentală s-a declarat de acord ca întreaga listă să poată fi respinsă dacă este tăiată cu „X”. Tocmai din această cauză, o parte din emisiunile electorale ale „Solidarităţii” au fost dedicate tehnicii votării; printre alţii, cunoscutul actor de revistă Jacek Fedorowicz demonstra cum trebuie tăiată dintr-o singură mişcare toată lista naţională.

În sânul conducerii PZPR, starea de spirit era destul de optimistă. Toţi fruntaşii partidului trăiau cu convingerea că „Solidaritatea” va câştiga în cel mai bun caz 60% din partea de mandate pe care teoretic le poate obţine[137]. Interesant e însă faptul că nici chiar candidaţii coaliţiei de guvernământ nu împărtăşeau acest optimism. Văzând uriaşa mobilizare a opoziţiei şi lipsa de energie a propriului aparat de partid, dar în acelaşi timp crezând în omnipotenţa partidului comunist, adeseori aceştia erau cuprinşi de apatie şi nu se angajau în campania electorală nici măcar atât cât ar fi putut. Pe de altă parte, în anumite regiuni, candidaţii coaliţiei de guvernământ preferau să se dea drept candidaţi ai „Solidarităţii”, ceea ce demonstra în mod evident că activiştii de la nivel inferior erau mai bine orientaţi în legătură cu starea de spirit a populaţiei decât cei de la conducere.

Pe data de 4 iunie 1989 a avut loc primul tur al alegerilor parlamentare, parţial libere. În condiţiile unei prezenţe la urne relativ reduse (abia 62,3% din totalul cetăţenilor cu drept de vot au participat la scrutin, ceea ce era un semnal că populaţia nu acceptă în totalitate măsurile stabilite la Masa Rotundă sau că n-o interesează în general viaţa publică), „Solidaritatea” a administrat o înfrângere nimicitoare taberei puterii. Încă de la primul tur de scrutin, opoziţia a câştigat 160 din cele 161 de mandate de deputat pe care le putea obţine şi 92 din cele 100 de mandate de senator. Celelalte au rămas să fie decise la turul al doilea. Dar lovitura cea mai puternică pentru guvernanţi a fost respingerea totală a listei naţionale. Din întreaga listă, doar două persoane au obţinut peste 50% din voturi: Mikołaj Kozakiewicz şi Adam Zieliński. Şi chiar şi ei abia dacă au depăşit pragul necesar al majorităţii: primul a întrunit 50,9%, iar al doilea 50,7% din voturi.

Rezultatele primului tur al alegerilor au constituit o enormă surpriză pentru toţi. Populaţia a spus un „nu" hotărât coaliţiei puterii şi deci sistemului comunist. „Solidaritatea" câştigase tot ce se putea câştiga, ba chiar mai mult, dovadă fiind respingerea listei naţionale. La aşa ceva nu se aştepta chiar nimeni şi, de aceea, 4 iunie este considerată de cele mai multe ori ca fiind adevărata dată a sfârşitului comunismului în Polonia. Cunoscuta actriţă Joanna Szczepkowska a pronunţat chiar în cadrul telejurnalului din ziua de 28 octombrie 1989 următoarea frază: „Doamnelor şi Domnilor, pe 4 iunie '89 comunismul a luat sfârşit în Polonia"[138].

Tabăra puterii se confrunta în această situaţie cu o problemă: cum să salveze lista naţională fără a dezavua contractul stabilit la Masa Rotundă. Iniţial a fost luată în discuţie varianta anulării alegerilor, care a fost însă rapid eliminată ca fiind nerealistă. La doar o zi după alegeri, în cadrul şedinţei Secretariatului CC al PZPR s-a discutat posibilitatea elaborării unei formule juridice care să permită intrarea candidaţilor de pe lista naţională în Seim şi şansele negocierii unei astfel de soluţii cu opoziţia[139].

Inclusiv conducerea „Solidarităţii" fusese luată prin surprindere şi, într-o anumită măsură, chiar înspăimântată de dimensiunile victoriei repurtate. Unii se temeau că se va ajunge la soluţii de forţă (ceea ce, până la un punct, nu era lipsit de temei, având în vedere că în cadrul MAI continuau demersurile începute cu un an înainte în vederea reinstituirii legii marţiale[140]). Alţii îşi dădeau seama că se vor exercita presiuni foarte mari pentru acceptarea listei naţionale, chiar cu preţul încălcării legii şi a decenţei. Pe de altă parte, conducerea „Solidarităţii" simţea că asupra ei apasă imensa responsabilitate cu care au învestit-o populaţia şi mai ales activiştii simpli ai sindicatului, care îi cereau să profite de această şansă. Cu toate acestea, a doua zi după alegeri, a fost transmisă comitetelor

cetăţeneşti din teritoriu recomandarea de a domoli explozia de bucurie şi de a evita manifestările triumfaliste.

Pe data de 6 iunie s-a organizat o întâlnire între o delegaţie a puterii, condusă de Kiszczak, şi Geremek şi Mazowiecki. În cursul acesteia, autorităţile i-au convins pe reprezentanţii opoziţiei să adopte o atitudine conciliantă în legătură cu lista naţională. Argumentele invocate, printre care ameninţarea sovietică, au căzut pe un teren favorabil în tabăra opoziţiei. Pe 8 iunie a avut loc şedinţa Comisiei de Împăciuire[141], în cursul căreia s-a stabilit că 33 de mandate din lista naţională vor fi repartizate pe 33 de circumscripţii şi supuse la vot în turul al doilea. Pe 12 iunie Consiliul de Stat a emis un decret în acest sens.

Evidenta concesie din partea opoziţiei a fost primită foarte rău de membrii de rând ai „Solidarităţii”, ca şi de mulţi cetăţeni simpli. Peste tot se vorbea despre nerespectarea voinţei electoratului şi de încălcarea legii prin această schimbare a regulilor în timpul jocului[142]. Pe 18 iunie a avut loc al doilea tur de scrutin. Prezenţa la vot s-a ridicat la numai 26%. „Solidaritatea” şi-a câştigat mandatul care îi mai lipsea la Seim şi încă şapte din totalul de opt la Senat. Singurul senator din afara opoziţiei era Henryk Stokłosa din voievodatul Piła, încă de pe atunci un potentat financiar local (mai târziu, el va deveni unul dintre cei mai bogaţi polonezi). Rivalul său, Piotr Baumgart, de mulţi ani activist în cadrul „Solidarităţii”, fusese singurul candidat al opoziţiei care n-a avut pe afişul său electoral fotografia cu Wałęsa, şi aceasta e posibil să fi fost cauza eşecului său. În turul al doilea s-a decis în sfârşit cine dintre candidaţii coaliţiei puterii va mai intra în Seim. „Solidaritatea” a decis să sprijine pe cei care puteau adopta o poziţie cât de cât autonomă faţă de aparatul lor de partid. Astfel, au intrat în Seim 55 de deputaţi care primiseră şi sprijinul opoziţiei. Ei erau desigur legaţi de partidul comunist sau de

partidele aliate cu acesta, dar mulţi şi-au creat şansa de a rămâne în Parlament printr-o oarecare independenţă. Aşa încât sprijinul care le-a fost acordat a fost un calcul corect al Comitetului Cetăţenesc.

După data de 4 iunie, sistemul de forţe s-a modificat atât de mult încât se putea vorbi de o realitate cu totul nouă, deşi era dificil să spui că Polonia era liberă (sistemul juridic nu se schimbase, SB funcţiona în continuare, la fel cenzura şi alte instrumente de control totalitar, iar formal guvernarea aparţinea în continuare comuniştilor). Tabăra puterii îşi pierduse în schimb iniţiativa şi a început să se retragă, încercând totuşi să-şi păstreze controlul asupra celor mai importante decizii. Parlamentul constituit în urma alegerilor din iunie era încă departe de a fi unul democratic, dar forţa comuniştilor care intraseră în forul legislativ era totuşi mai mică decât ar fi rezultat dintr-o simplă numărare a voturilor. Ambele tabere dispuneau de câteva atuuri. Începuse o nouă etapă.

Alegerea preşedintelui

După câştigarea alegerilor, sprijinul social pentru „Solidaritatea” a crescut încontinuu. Acest lucru a generat o atmosferă defetistă în cadrul PZPR şi în partidele-satelit ale acestuia, iar pe termen mai lung a dus pur şi simplu la dezintegrarea lor[143]. Pentru conducerea partidului comunist, cea mai arzătoare problemă devenise alegerea cât mai grabnică a lui Jaruzelski ca preşedinte, orice întârziere putând avea consecinţe foarte rele pentru PZPR, care pe zi ce trecea îşi pierdea influenţa. În întreaga ţară, la nivelul organelor locale ale partidului, aveau loc discuţii în

legătură cu ce se va întâmpla în continuare cu partidul, cu comunismul ca atare şi cu Polonia ca stat.

Din alte motive, alegerea lui Jaruzelski era sprijinită şi de multe persoane din conducerea „Solidarităţii”. După cum rezultă din interviurile publicate în perioada respectivă, ca şi din diferitele lucrări cu caracter memorialistic publicate mai târziu, unii conducători ai opoziţiei se temeau pe de o parte de radicalizarea atitudinii activiştilor de la nivelul inferior şi a „străzii”, iar pe de altă parte de o reacţie violentă din partea facţiunii conservatoare a PZPR şi, poate că într-o şi mai mare măsură, de o eventuală intervenţie a Moscovei, desigur, nu neapărat militară (care încă de pe atunci părea puţin probabilă). Nu era lipsit de importanţă nici faptul că între fruntaşii „Solidarităţii” nou înfiinţate şi echipa de negociatori din tabăra puterii apăruse un fel de familiaritate.

Din această cauză se manifesta şi o diferenţă tot mai mare de atitudine în multe probleme punctuale între cei care fuseseră admişi la convorbirile de la Magdalenka şi ceilalţi membri ai fostei opoziţii. Această fisură, iniţial aproape invizibilă, urma să se accentueze cu timpul. Dar se pare că la sfârşitul lunii iunie şi începutul lunii iulie 1989 chiar şi cei mai radicali dintre membrii opoziţiei acceptau, ca pe un rău necesar, alegerea lui Jaruzelski în funcţia de preşedinte.

În primele zile de după alegeri, în cadrul conducerii „Solidarităţii” au fost analizate diferite variante, inclusiv candidatura lui Wałęsa[144], dar s-a constatat repede că tabăra comunistă e atât de înverşunată în această problemă încât propunerea altei candidaturi ar fi imposibilă. În cele din urmă, pe 23 iunie, Clubul Parlamentar Cetăţenesc (OKP, o grupare parlamentară care îi reunea pe reprezentanţii opoziţiei), în cadrul primei sale şedinţe, a luat decizia de a nu propune un candidat propriu la funcţia de preşedinte.

Concomitent, Jaruzelski efectua manevre vizând probabil strângerea rândurilor în propria tabără, dar şi intimidarea adversarilor. Pe 29 iunie, la şedinţa Biroului Politic, el a anunţat că nu va candida la alegeri. Şi îşi motiva decizia prin teama de un eşec ale cărui consecinţe ar fi fost greu de prevăzut. Dat fiind că Jaruzelski s-a retras din cursă, Kiszczak a devenit candidatul la preşedinţie, deşi avea probabil şanse şi mai mici de a fi ales în Adunarea Naţională. Timp de câteva zile, activiştii de partid s-au străduit să-l convingă pe general să-şi schimbe decizia. Pe 1 iulie, în cadrul unei şedinţe a OKP, Wałęsa şi-a declarat sprijinul pentru candidatura lui Kiszczak, dând un semnal lipsit de orice ambiguitate că indiferent cine va fi candidatul PZPR, acesta se va bucura de încrederea conducătorului „Solidarităţii". Atitudinea conciliantă în această problemă a devenit apoi un argument pentru a formula cereri în alt domeniu. Pe data de 3 iulie, în *Gazeta Wyborcza* a apărut un articol al lui Michnik cu titlul: „Preşedinte de la voi, premier de la noi". Michnik propunea „o alianţă a opoziţiei democratice cu aripa reformatoare a puterii"[145] ca fiind soluţia cea mai favorabilă pentru ţară. Misiunea formării guvernului ar fi urmat astfel să fie încredinţată candidatului „Solidarităţii", iar cabinetul astfel constituit ar fi fost sprijinit de cel puţin o parte a PZPR.

Între timp, membrii conducerii „Solidarităţii" au început să sondeze terenul la Kremlin[146]. Acest lucru nu era ceva nou, căci astfel de contacte avuseseră loc şi mai înainte, numai că la începutul lunii iulie acestea s-au intensificat. Cât despre sovietici, ei priveau destul de detaşat încercările reprezentanţilor „Solidarităţii" de a prelua cel puţin o parte din putere. Pe 4 iulie, deci la o zi după apariţia articolului „Preşedinte de la voi, premier de la noi", Vadim Zagladin, un consilier al lui Gorbaciov, declara printre altele: „Decizia în această chestiune [formarea guvernului] este problema internă a prietenilor noştri polonezi"[147]. Pe 6 iulie, în cadrul sedinţei

Consiliului Europei, Gorbaciov punea capăt „doctrinei Brejnev”: „Orice amestec – de orice natură – în afacerile interne ale unor ţări prietene sau aliate […] este inadmisibil”[148]. Pe de altă parte, pe 7 iulie, în cursul întrunirii Pactului de la Varşovia de la Bucureşti, Gorbaciov l-a convins totuşi pe Jaruzelski să candideze, avertizându-l în acelaşi timp să nu-l lase pe Kiszczak să candideze pentru că este mai puţin popular şi mai slab pregătit pentru acest rol.

Între timp, Adam Michnik şi Andrzej Wajda au făcut o vizită la Moscova. Pe 12 iulie, ei s-au întâlnit cu reprezentanţii Secţiei Externe a CC al PCUS, cu activişti din opoziţie şi cu reprezentanţi ai vieţii culturale, ceea ce a fost interpretat de unii membri ai PZPR ca recunoaşterea poziţiei (independente de autorităţile RPP) a formaţiunilor politice reprezentate de ei. Lui Michnik, această vizită la Moscova i-a întărit, se pare, convingerea că este martorul unui moment istoric de răscruce, când URSS este preocupată în primul rând de propriile sale probleme şi a încetat să se mai intereseze de ceea ce se petrece în Polonia, aşa încât opoziţia ar putea foarte bine să încerce să preia puterea, fără teama vreunei intervenţii sovietice. Pe lângă toate acestea, lui Michnik îi era teamă că nişte circumstanţe atât de favorabile s-ar putea să nu mai apară prea curând şi de aceea cerea o cât mai rapidă punere în aplicare a concepţiei sale. Dar, la început, ideile lui Michnik au fost primite cu scepticism în tabăra „Solidarităţii”[149].

La sfârşitul lunii iunie şi începutul lunii iulie, în mai multe oraşe au avut loc demonstraţii împotriva alegerii lui Jaruzelski ca preşedinte. Acestea n-au avut anvergura, spre exemplu, a tulburărilor studenţeşti din timpul lucrărilor Mesei Rotunde, dar au constituit un semnal clar că o mare parte a populaţiei nu-l mai acceptă la conducerea statului pe generalul devenit simbol al unui sistem detestat, responsabil de

numeroase crime. Cu toate acestea, Jaruzelski a primit un sprijin destul de neaşteptat din partea Statelor Unite. În zilele de 10-11 iulie a venit în vizită la Varşovia preşedintele SUA, George Bush, care nu numai că a consolidat poziţia lui Jaruzelski întâlnindu-se cu el, ci chiar s-a străduit să-l convingă personal să-şi schimbe decizia de a renunţa să candideze la fotoliul prezidenţial. Înainte de acest eveniment, ambasadorul american la Varşovia, John Davis, se întâlnise cu parlamentarii opoziţiei şi le explicase cum să procedeze ca Jaruzelski să fie ales[150].

În cele din urmă, Jaruzelski s-a lăsat convins şi pe 18 iulie, la şedinţa Biroului Politic, a anunţat că are totuşi de gând să candideze. Votul în cadrul Adunării Naţionale a avut loc a doua zi. Jaruzelski era singurul candidat, iar scrutinul a fost deschis. Au participat la vot 544 din cei 560 de parlamentari. 270 dintre cei prezenţi au votat pentru, 233 au fost împotrivă, 34 s-au abţinut, iar şapte voturi au fost anulate. În condiţiile date, numărul de voturi în baza căruia se putea alege viitorul şef al statului era de 269; noul preşedinte al RPP a fost ales, obţinând cu un vot mai mult decât numărul minim necesar. S-a constatat că şase deputaţi ai ZSL, patru de la SD şi unul de la PZPR votaseră împotrivă, iar trei de la ZSL şi unul de la PZPR n-au luat parte la scrutin. Jaruzelski a fost ales aşadar cu sprijinul OKP[151]: 11 dintre reprezentanţii acestuia nu au participat la scrutin, iar unul a votat pentru general. Spectaculoasă a fost acţiunea desfăşurată de senatorul Andrzej Wielowieyski, care a convins încă şase parlamentari să dea, la fel ca el, voturi nule. În acest fel a fost coborât pragul necesar alegerii lui Jaruzelski în funcţia de preşedinte al RPP. Atitudinea acestor membri ai OKP a generat multe comentarii nefavorabile, deşi trebuie să atragem atenţia că în principiu ei au acţionat în acord cu poziţia cel puţin a unora din conducere, care nu vedeau în momentul respectiv nicio alternativă la Jaruzelski.

Învestit cu atribuţii foarte largi, preşedintele a fost ales deci cu cea mai slabă legitimizare posibilă – nu în urma unor alegeri universale, ci în cadrul Parlamentului, cu o diferenţă de numai un vot, în ciuda votului negativ al câtorva parlamentari din PZPR şi din partidele-satelit şi prin concursul (îndoielnic din punct de vedere moral) a nu mai puţin de 19 reprezentanţi ai OKP. Încă de la început, această situaţie părea provizorie, nesigură. Nu este mai puţin adevărat însă că alegerea lui Jaruzelski a însemnat succesul comuniştilor, pentru că eventuala lui înfrângere ar fi putut avea consecinţe dintre cele mai grave – şi nu numai la capitolul prestigiu. Este de asemenea greu de spus ce efecte ar fi avut înfrângerea lui Jaruzelski pentru întreaga ţară.

Următoarea rundă de negocieri

După alegerea preşedintelui, problema cea mai urgentă a rămas formarea unui guvern care să reflecte măcar într-o anumită măsură structura de forţe din Parlament. La început, comuniştii au luat iniţiativa. Pe 29 iulie a avut loc a XIII-a Plenară a CC al PZPR. Ca preşedinte al ţării, Jaruzelski a renunţat la funcţia de prim-secretar, în locul lui fiind ales Rakowski, în ciuda unei opoziţii făţişe – 171 de membri ai CC au votat pentru, iar 41 au fost împotrivă. La plenară s-a hotărât de asemenea ca Kiszczak să fie propus premier. Întrucât PZPR şi aliaţii săi deţineau majoritatea în Seim, votarea acestei propuneri părea destul de simplă.

Varianta cu Kiszczak premier şi Jaruzelski preşedinte părea ideală pentru conducerea partidului. Dacă ar fi fost pusă în practică, funcţiile cele mai importante în stat ar fi rămas în mâinile comuniştilor, lăsând

impresia că totul se desfăşoară în mod democratic. Şi, întrucât funcţia de prim-secretar al PZPR ar fi fost ocupată de Rakowski, toată puterea ar fi fost concentrată în continuare în mâinile aceloraşi persoane care o deţinuseră în anii anteriori.

Conducerea partidului nu părea totuşi să fi ţinut cont de situaţia din ţară, nici de părerea celor din coaliţie, care în perioada Mesei Rotunde, respectiv în urmă cu circa şase luni, începuseră să îşi manifeste independenţa. În acelaşi timp, propunerea pentru funcţia de premier a şefului detestatei poliţii secrete nu a fost bine primită de opinia publică – în ciuda faptului că Wałęsa declarase că îl susţine, cu câteva săptămâni înainte, când Kiszczak voia să candideze la funcţia de preşedinte. Însă Wałęsa şi-a dat seama de atmosfera generală şi din 1 august a anunţat că nu mai sprijină candidatura lui Kiszczak la noua funcţie.

Candidatura acestuia a provocat de altfel nemulţumire şi în rândul partidelor din coaliţie. Dar PZPR s-a hotărât să acţioneze rapid şi, chiar pe 2 august, Seimul a supus la vot propunerea de a-i acorda lui Kiszczak misiunea formării unui nou guvern. În favoarea acestei acţiuni s-au declarat 237 de deputaţi, iar împotrivă au votat 173, dintre care cinci de la PZPR, 21 de la ZSL şi trei de la SD. Rezultatul votului însemna că echipa de la conducerea partidului îşi pierde sprijinul chiar şi în propria tabără, care devenea tot mai conştientă de faptul că totalitarismul se dezintegrează, că echipa lui Jaruzelski nu mai are ce să propună, iar membrii acesteia erau evident în defensivă.

În plus, pe la sfârşitul lunii iunie starea de spirit a populaţiei se radicalizase. Începuseră din nou să apară greve şi proteste de stradă. Iar această tendinţă a căpătat şi mai multă amploare în iulie, adică într-o perioadă, în principiu, de vacanţă. În săptămâna a treia din iulie au avut loc 49 de mişcări sociale, iar în următoarea 138 (dintre care 27 de greve),

pentru ca în prima săptămână din august să fie înregistrate 206 astfel de mişcări (din care 85 au luat forma grevelor)[152]. Un factor suplimentar care a accentuat protestele a fost o decizie a guvernului prin care preţurile produselor alimentare erau liberalizate de la 1 august, ceea ce a generat o creştere a inflaţiei: dacă în iulie aceasta se ridica la valoarea de 9,5%, în august ajungea la 39,5%, iar în octombrie la 54,8%. Sentimentul de nesiguranţă a făcut ca presiunea socială să atingă cote uriaşe, continuând să crească, dar echipa lui Jaruzelski şi Kiszczak nu avea practic nicio posibilitate de a stăvili valul de nemulţumiri sociale.

De această situaţie s-a hotărât să profite opoziţia, în sânul căreia căpătase tot mai mult contur ideea intrării la guvernare într-o configuraţie sau alta. În cazul în care Kiszczak ar fi devenit premier, opoziţia putea conta pe funcţia de vicepremier şi pe câteva fotolii de ministru, la ministere mai puţin importante[153]. Teoretic, responsabilitatea pentru guvernare – mai bine zis, pentru gestionarea crizei – ar fi căzut într-o mare măsură pe umerii comuniştilor, dar opoziţia ştia foarte bine că ei ar fi făcut tot ce se putea pentru a pune responsabilitatea şi pe seama „Solidarităţii", situaţie în care costurile sociale ale reformelor (inclusiv costurile de imagine pentru sprijinul acordat lui Kiszczak) ar fi grevat serios capitalul de încredere al echipei lui Wałęsa, care n-ar fi avut o influenţă prea mare în luarea deciziei. Aşa încât oferta nu era rentabilă.

La nivelul conducerii „Solidarităţii", spre sfârşitul lunii iulie şi începutul lunii august, au fost analizate diferite scenarii, dintre care două păreau a fi cele mai viabile. Grupul concentrat în jurul lui Geremek, Kuroń şi Michnik opta pentru încercarea de a determina poate nu atât o scindare în sânul PZPR, cât o diferenţă de atitudine în interiorul acestuia şi crearea unei coaliţii cu aripa reformatoare a partidului. Eventuala participare a ZSL şi a SD în acest proiect nu era necesară, deşi, dacă

aceste partide şi-ar fi exprimat astfel de intenţii, ele ar fi fost acceptate, dar cu un statut inferior. Acestei idei i se opuneau fraţii Jarosław şi Lech Kaczyński, care ar fi dorit ca „Solidaritatea” să formeze un guvern împreună cu partidele ce până atunci fuseseră sateliţi ai comuniştilor, dar numai în măsura în care ele acceptau să se desprindă de PZPR[154].

O vreme, Wałęsa a ezitat, dar pe 7 august a dat o declaraţie în care afirma că menţinerea în continuare a PZPR la guvernare şi misiunea lui Kiszczak de a forma un nou guvern sunt dăunătoare, iar „singura soluţie politică în situaţia actuală este crearea unui Consiliu de Miniştri cu sprijinul unei coaliţii dintre «Solidaritatea», ZSL şi SD”[155]. Pentru negocierile cu aceste partide el i-a desemnat pe fraţii Kaczyński. Acest lucru a generat discuţii în OKP, dar autoritatea lui Wałęsa a avut totuşi câştig de cauză, aşa încât, în cele din urmă, tot clubul parlamentar a acceptat soluţia.

A doua zi, pe 8 august, s-a reunit Biroul Politic al CC al PZPR, dar s-a constatat că mulţi dintre liderii partidului erau plecaţi în concediu. Era un semnal elocvent că dezmembrarea partidului ajunsese la apogeu. Discuţia în cadrul acestei şedinţe s-a încheiat cu apelul adresat tuturor de a strânge rândurile pentru a evita eliminarea partidului de la guvernare, dar ultimele cuvinte ale lui Rakowski au fost că şi el trebuie să plece în concediu, ceea ce putea sugera că se predă. Oricum, săptămânile care au urmat i-au impus o nouă sarcină, foarte dificilă. Iniţiativa aparţinea opoziţiei, dar, dacă el voia ca partidul său să mai joace vreun rol, şeful PZPR nu putea rămâne pasiv.

Între timp, Kiszczak îşi continua misiunea de formare a unui nou guvern, cu toate că-i era foarte greu să găsească miniştri potriviţi pentru fiecare domeniu. Foarte puţini credeau în succesul acestei iniţiative. Şansele ei s-au apropiat de zero în momentul în care au început

negocierile dintre OKP şi partidele din fosta coaliţie cu PZPR. Chiar pe 9 august, grupul parlametar ZSL a luat decizia de a-şi retrage sprijinul pe care i-l acordase cu o săptămână în urmă lui Kiszczak. Poziţia SD era mai complicată, însă oricum ponderea acestui partid era mult mai redusă.

Dar Kiszczak nu voia să se predea fără luptă. S-a întâlnit cu liderii ambelor grupări pentru a-i convinge să respingă propunerea „Solidarităţii". Pe 11 august s-a întâlnit de asemenea cu ambasadorul american Davis, având în vedere rolul pe care acesta îl jucase în discuţiile dintre putere şi opoziţie, dar de data aceasta nu a obţinut mare lucru – americanii au refuzat să intervină pe lângă Wałęsa pentru a-l împiedica să formeze coaliţia din care PZPR urma să fie exclus[156]. În cursul aceleiaşi zile, preşedintele ZSL, Roman Malinowski, şi cel al SD, Jerzy Jóźwiak, s-au întâlnit, separat, cu ambasadorul sovietic Vladimir Brovikov, care i-a asigurat pe amândoi că Kremlinul nu va formula obiecţii faţă de un eventual guvern format de aceste grupări cu participarea „Solidarităţii". Sprijinul ambasadei sovietice, chiar dacă lua forma lipsei de contrapropuneri, putea fi hotărâtor pentru reuşita proiectului.

Într-un ultim efort, conducerea PZPR a încercat chiar să-l cumpere pe Malinowski, propunându-i, pe data de 13 august, prin intermediul lui Jaruzelski, să preia el misiunea de a forma un nou guvern. Dar Malinowski a refuzat această propunere. Pentru a face presiuni asupra OKP, Kiszczak a mai sugerat şi că ar putea cădea la învoială cu opoziţia extraparlamentară, dar nici aşa n-a reuşit. Astfel încât, pe 14 august, a fost obligat să renunţe, indicându-l ca succesor pe Malinowski, dar acesta nu a acceptat oferta, ceea ce a generat un vid politic.

În acel moment, în interiorul OKP s-au făcut din nou auzite voci care cereau o coaliţie de anvergură cu participarea PZPR ca partener principal. Unii susţineau, dimpotrivă, că „Solidaritatea" nici n-ar fi trebuit

deocamdată să intre la guvernare. Pe data de 16 august a avut loc o şedinţă foarte agitată a prezidiului OKP, în cadrul căreia Jarosław Kaczyński a prezentat rezultatele negocierilor cu ZSL şi cu SD, sugerând că funcţia de premier ar putea-o prelua Wałęsa. Acesta a refuzat propunerea, fără a spune însă pe cine ar vedea în rolul de şef al guvernului. Cu puţin timp înainte, el se întâlnise totuşi cu Tadeusz Mazowiecki, pe care încercase să-l convingă să preia sarcina de a forma cabinetul. Deocamdată Mazowiecki nu-şi exprimase acordul, dar a subliniat că ministerele importante ar fi trebuit să rămână în mâna Partidului Comunist. În noaptea de 16 spre 17 august, tensiunea discuţiilor în cadrul prezidiului OKP ajunsese la paroxism. Pentru a mia oară, Michnik îşi repeta argumentarea în favoarea unei coaliţii cu PZPR: „Guvernul trebuie făcut cu stăpânii, nu cu slugile”[157]. Dar hotărârea era deja luată, cu toate că în cele din urmă Wałęsa se declarase pentru o variantă de compromis.

A doua zi dimineaţa, Mazowiecki a acceptat să preia misiunea de a forma guvernul. După aceea, Wałęsa s-a întâlnit cu Malinowski şi Jóźwiak şi astfel s-a constituit oficial coaliţia. Preşedintele ZSL l-a informat despre acest lucru pe Jaruzelski, după care toţi trei s-au prezentat în faţa generalului pentru a face anunţul oficial al acestei candidaturi. Preşedintele RPP nu s-a opus. Mai târziu, Wałęsa a vorbit şi între patru ochi cu Jaruzelski, propunându-i următoarea împărţire a funcţiilor: şapte ministere pentru „Solidaritatea”, şase pentru ZSL, cinci pentru PZPR şi trei pentru SD. Generalul a acceptat această variantă dar, potrivit relatării secretarului CC al Partidului Socialist al Unităţii din Germania de Est (SED), a pus trei condiţii: păstrarea „socialismului” în Polonia, menţinerea „alianţei” cu URSS şi a poziţiei RPP în cadrul Pactului de la Varşovia şi, în sfârşit, participarea proporţională în guvern a tuturor

grupărilor din Seim (inclusiv a PZPR) – lucruri cu care Wałęsa urma să se declare de acord[158].

Rakowski şi conducerea PZPR au fost puşi astfel în faţa unui fapt împlinit şi luaţi prin surprindere. Ceea ce însemna că informaţiile ajungeau pe biroul prim-secretarului PZPR cu o întârziere serioasă, ceea ce era un alt semnal că partidul, care până nu demult deţinuse hegemonia, acum îşi pierduse această poziţie. Pe 18 august s-a întrunit Biroul Politic al CC. În cursul discuţiilor s-a făcut simţit nu atât un sentiment de nelinişte, cât mai ales unul de uşurare că partidul a scăpat de povara responsabilităţii pentru ţară. Unii activişti subliniau că ar fi trebuit să se profite de acest moment pentru a se trece la restructurarea partidului, în aşa fel încât acesta să se consolideze interior. Rakowski a spus chiar că „toate eforturile trebuie îndreptate în direcţia salvării partidului”[159]. Biroul Politic a convocat de asemenea a XIV-a Plenară extraordinară a CC pentru a doua zi. Plenara a luat poziţie faţă de „formarea noului guvern şi actuala situaţie politică”, criticând, ce-i drept, OKP, ZSL şi SD, pentru că au încălcat hotărârile precedente şi au generat o situaţie conflictuală, dar a acceptat situaţia de fapt.

Pe 19 august, Jaruzelski i-a încredinţat oficial lui Mazowiecki misiunea de a forma un nou guvern. Era un eveniment de răscruce la nivelul întregului bloc sovietic. Pentru prima dată după anii ’40, şeful cabinetului urma să fie un necomunist. Nicolae Ceauşescu „a apreciat la justa ei valoare” importanţa acestui fapt, în cursul aceleiaşi zile el trimiţând partidelor „frăţeşti”, inclusiv PZPR, o scrisoare în care îşi exprima opoziţia faţă de formarea unui guvern condus de Mazowiecki, promiţând că va susţine o eventuală facţiune conservatoare. Această iniţiativă a fost tratată cu dispreţ de ceilalţi conducători comunişti[160], dar conducerea PZPR s-a simţit obligată să reacţioneze. În scrisoarea de răspuns se

sublinia faptul că Partidul Comunist din Polonia îşi va păstra în continuare rolul conducător, o garanţie în plus constituind-o în acest sens instituţia prezidenţială.

Ameninţările „Geniului Carpaţilor”, cum îl numeau apologeţii români, au fost folosite în lupta pentru ministerele viitorului cabinet. Conducerea „Solidarităţii” a fost informată despre iniţiativa românească şi în acelaşi timp „avertizată” că la fel ca Nicolae Ceauşescu gândesc şi conducătorii altor state din blocul comunist, aşa încât formularea unor pretenţii exagerate de către fosta opoziţie ar putea provoca reacţii nefavorabile peste hotare. Evident, era o cacialma, dar care avea un anumit efect psihologic[161].

Pe 22 august a avut loc şedinţa Biroului Politic a CC al PZPR, ocazie cu care s-a stabilit că strategia partidului va consta în a nu permite pierderea celor mai importante forţe din stat, aşa-numitele resorturi: MAN, MAI, MAE şi mass-media de stat. În aceeaşi zi, Rakowski a vorbit cu Gorbaciov, care i-ar fi sugerat necesitatea de a dizolva vechiul partid şi a crea unul nou – lucru de care prim-secretarul PZPR nici nu voia să audă[162].

Pe 24 august, Tadeusz Mazowiecki a luat cuvântul în Seim în calitate de candidat oficial la funcţia de premier. Tonul alocuţiunii sale a fost împăciuitor. El s-a concentrat în principal asupra problemelor economice, a propus revenirea la economia de piaţă, dar nu a vorbit de privatizare (ba chiar a eliminat din versiunea iniţială a cuvântării formulările care puteau sugera o astfel de direcţie de acţiune)[163]. Referitor la ideologie el a rostit o serie de fraze care urmau să intre în istorie: „Între noi şi trecut vom trage o linie groasă de demarcaţie. Şi vom răspunde numai pentru ceea ce vom fi făcut ca să scoatem ţara din starea actuală de depresiune”[164]. Candidatul la funcţia de premier nu a vorbit despre lucruri ce i-ar fi putut irita pe

reprezentanţii PZPR prezenţi în sală. Rezultatul votului la propunerea de a i se încredinţa funcţia de premier a fost foarte încurajator: din cei 423 de deputaţi care au participat la vot, 378 s-au exprimat pentru, doar patru au fost împotrivă, iar 41 s-au abţinut.

Două zile mai târziu, Mazowiecki se întâlnea cu şeful KGB, Vladimir Kriucikov. Proaspăt desemnatul premier al unui guvern care încă nu exista dădea asigurări că va fi continuată politica de „prietenie” faţă de URSS, chiar dacă Polonia va rămâne o ţară independentă – ceea ce însemna că, în Polonia, comuniştii nu trebuiau să mai fie singurul garant al faptului că RPP îşi va păstra alianţele în cadrul Pactului de la Varşovia şi al CAER.

Formarea guvernului a durat cam trei săptămâni. Guvernul a fost construit pe principiul compromisului între grupările care îl formau, toate părţile fiind de acord cu necesitatea creării lui, aşa încât nu exista pericolul ca negocierile să fie întrerupte. În cele din urmă, dintre cei 24 de membri ai guvernului, 12 erau de la „Solidaritatea”, patru de la PZPR, patru de la ZSL, trei de la SD, un portofoliu revenindu-i unui candidat „independent”. Fiecare grupare a primit câte un portofoliu de vicepremier, resorturile de forţă au fost ocupate de PZPR (vicepremierul Kiszczak – MAI, generalul Siwicki – MAN), iar diplomaţia a fost preluată de Krzysztof Skubiszewski, intrat în cabinet după ce candidase ca independent. Şef al Comitetului Radio a devenit Andrzej Drawicz.

Votarea componenţei guvernului a avut loc în Seim pe data de 12 septembrie. Dintre cei 415 deputaţi prezenţi, 402 au votat pentru, iar 13 s-au abţinut de la vot. Nu a existat niciun vot împotrivă. Şedinţa Seimului s-a desfăşurat într-o atmosferă solemnă. Rostindu-şi alocuţiunea, premierul Mazowiecki a fost la un moment dat copleşit de emoţie, dar a reuşit să se

stăpânească şi-a cerut scuze faţă de cei prezenţi, făcând aluzie la starea economiei poloneze.

Crearea guvernului condus de Mazowiecki a deschis un nou capitol în istoria Poloniei. Din acest moment se poate vorbi deja despre postcomunism. A urmat destul de repede lichidarea celor mai vizibile elemente definitorii externe ale sclaviei totalitare, cum ar fi cenzura, SB, PZPR sau denumirea şi stema ţării, în schimb a fost nevoie de mult mai mult timp pentru eliminarea celorlalte rămăşiţe ale comunismului[165].

Transformări economice

Începuturile transformării n-au fost dintre cele mai uşoare. Putem spune fără teama de a greşi că, dintre toate ţările analizate în această lucrare, situaţia economică a Poloniei era cea mai rea. Fără nicio îndoială, J. Kofman şi W. Roszkowski au perfectă dreptate când arată că bilanţul celor 40 de ani de comunism a fost tragic şi aceasta ar fi, de fapt, cauza fundamentală a specificului polonez în schimbarea regimului[166]. Reformele făcute de ochii lumii de către echipa Messner şi măsurile în mod cert tardive, deşi impuse cu forţa, ale guvernului Rakowski nu numai că n-au împiedicat prăbuşirea RPP[167], ci, mai rău, au lăsat moştenire echipei guvernamentale a „Solidarităţii” o situaţie economică pur şi simplu dramatică – în care în magazine nu se găsea absolut nimic. În Polonia căpătaseră valoare de simbol probleme prozaice cum ar fi lipsa hârtiei igienice din magazine (această problemă fusese totuşi abordată în nenumărate discuţii în cadrul şedinţelor organelor de conducere atât ale statului, cât şi ale partidului), iar puţinii fericiţi care apucau să-şi procure

măcar câteva role din această marfă rară deveneau adevăraţi eroi. Toată lumea era de acord că singurul produs în legătură cu care nu erau probleme de aprovizionare era oţetul – rafturile altminteri goale ale magazinelor erau pline cu sticle de oţet. În situaţia dată, pe 29 iulie a fost luată hotărârea ca articolele alimentare să treacă la „preţuri de piaţă”, ceea ce urma să provoace o creştere drastică a preţurilor, respectiv a costului vieţii şi, implicit, o dereglare extremă a întregii pieţe. Deciziile contradictorii ale guvernului au dus astfel la un haos economic total – scăderea producţiei, lipsa mărfurilor, creşteri bruşte ale preţurilor, speculaţii cu valută, creşterea vertiginoasă a deficitului bugetar şi blocaje financiare frecvente, pentru că în condiţiile unei inflaţii incontrolabile întreprinderile aveau tot interesul să amâne achitarea diverselor datorii[168]. Pe lângă toate acestea, o tragică moştenire lăsată de RPP, pentru care nimeni nu a fost tras la răspundere niciodată, o constituia uriaşa datorie externă care ajungea în 1989 la un total de circa 40,8 miliarde de dolari (ceea ce echivala cu veniturile din export ale ţării pe şase ani)[169], datorie neegalată de niciuna din celelalte ţări prezentate în cartea de faţă. Şi era vorba de o situaţie în care inflaţia anuală atingea 251% în 1989, 586% un an mai târziu, pentru ca în 1991 să scadă la 70%, iar până în 1998 să ajungă la un nivel ce depăşea cu puţin valoarea de 10%[170].

În această situaţie, Mazowiecki a preluat conducerea guvernului şi i-a încredinţat lui Leszek Balcerowicz reformarea economiei, astfel încât toate transformările economice ale Poloniei de după 1989 rămân indisolubil legate de numele acestui economist pe atunci relativ tânăr, format la Varşovia în cadrul Şcolii Centrale de Planificare şi Statistică (în scurt timp, ea îşi va relua vechea denumire tradiţională, Şcoala Comercială Centrală), care în guvernul Mazowiecki a devenit ministru de Finanţe. Aşa-numitul „plan Balcerowicz” a fost primul proiect din lume

de descentralizare a economiei după câteva decenii de funcţionare a sistemului de economie central-planificată.

„Planul Balcerowicz” implica două direcţii de acţiune: stabilizarea economiei şi acţiuni sistemice, având ca scop crearea condiţiilor instituţional-juridice pentru trecerea la economia de piaţă. Cele două domenii urmau să se întrepătrundă – acţiunile de stabilizare urmau să se înscrie în ansamblul celor sistemice, determinând în acelaşi timp direcţiile pe care acestea trebuiau să le urmărească[171]. Programul de stabilizare introdus la începutul anului 1990 miza pe autoechilibrarea economiei – pe de o parte, era liberalizată oferta, pe de altă parte, era introdusă o politică monetară şi bugetară foarte dură, limitând astfel fluxul de bani pe piaţă. În acest scop au fost liberalizate preţurile celor mai multe dintre bunurile de consum, au fost reduse sumele alocate de la buget pentru economie, au fost eliminate ultimele elemente de conducere planificată de la centru în domeniul comerţului şi a fost liberalizat de asemenea comerţul exterior, crescând astfel concurenţa pe piaţă. În schimb, legat de cerere, a fost redusă drastic rata de indexare a salariilor, au fost introduse impozitul progresiv pe salarii şi impozitul suplimentar pentru orele de lucru peste normă în sectorul de stat (aşa-numitele „ciubucuri”), ceea ce a redus simţitor creşterea salariilor la „bugetari”; au fost de asemenea ajustate ratele dobânzii şi debitele pentru aşa-numitele „dividende” (era vorba, de fapt, de impozitarea bunurilor fixe) şi au fost introduse o serie de alte reglementări specifice, menite să înăsprească disciplina monetară şi bugetară[172].

Planul Balcerowicz era numit şi „terapia de şoc”, dat fiind că efectele sale s-au făcut simţite practic imediat şi foarte puternic. Principala măsură de stabilizare a fost realizată în prima jumătate a anului 1990 – când s-a trecut la echilibrarea pieţei (în special la bunurile de consum) şi s-a redus

radical nivelul inflaţiei, ceea ce a avut ca efect înlocuirea economiei insuficienţei cu economia cererii; de asemenea s-a renunţat treptat la „dolarizarea” economiei. Tot în această perioadă a fost echilibrat bugetul statului care, la sfârşitul anului 1990, ajunsese chiar la un bilanţ uşor pozitiv. Însă acest pachet de măsuri vizând stabilizarea a antrenat şi anumite fenomene negative – recesiunea manifestată prin scăderea bruscă a PIB-ului şi a producţiei, a veniturilor reale şi implicit a consumului, reducerea unei părţi a potenţialului economic în sectorul de stat şi apariţia subită a şomajului[173].

În momentul implementării, planul Balcerowicz a provocat reacţii foarte violente, atât printre economişti, cât şi printre „polonezii de rând”, a căror viaţă era afectată de acesta în mod substanţial. Unele categorii de specialişti criticau atât faptul că, înainte de a fi aplicat, planul Balcerowicz nu fusese supus unei consultări mai largi, cât şi faptul că era „exagerat de restrictiv” în privinţa cantităţii de bani lăsate să circule pe piaţă[174]. Nu vom intra aici în detalii referitor la măsura în care aceste critici relevau în mod corect eventuale imperfecţiuni ale planului Balcerowicz. Făcând abstracţie de necesitatea de a aduce o dovadă convingătoare că în 1989 exista o alternativă, rămâne valabil faptul că guvernul acesta a trebuit să facă faţă unei situaţii catastrofale a economiei, de o amploare la care nu se aştepta nimeni. Ca urmare, succesul reformelor depindea în mare măsură de evaluarea credibilităţii Poloniei pe plan extern. Iar credibilitatea depindea în mod decisiv de aplicarea de către guvern (indiferent care) a unor reforme care erau sau nu în consonanţă cu aşteptările pieţelor financiare. Numai un guvern capabil să satisfacă aceste aşteptări putea conta pe deschiderea unui credit şi pe un sprijin politic, dar, cu o inflaţie de câteva sute de procente şi o datorie externă de zeci de miliarde de dolari, tergiversarea reformelor putea avea

consecinţe fatale, însemnând crearea unui conflict cu Fondul Monetar Internaţional sau cu Clubul de la Paris, care, în schimbul reducerii datoriilor şi al acordării unui nou sprijin financiar, puneau, de fapt, nişte condiţii mai mult decât dureroase pentru populaţia poloneză[175]. În situaţia dată, Polonia nu avea nicio şansă, aşa încât guvernul Mazowiecki nu vedea o altă ieşire din criză, acceptând ca urmare programul Balcerowicz, iar ca urmare, timp de peste zece ani, autorul său (Leszek Balcerowicz) avea să provoace luări de atitudini şi reacţii emoţionale extreme; programul a generat o controversă ideologică privind direcţia de urmat: trebuia să se continue aplicarea programului sau, dimpotrivă, să se schimbe radical direcţia (cu alte cuvinte, să se revină la intervenţionism în economie, la acumularea de datorii, la rolul activ al statului în crearea unui sistem de protecţie socială etc.)?

Cei care susţineau schimbarea cursului reformelor puteau conta pe multe aplauze. Opinia că planul Balcerowicz avea un caracter prea radical era împărtăşită de milioane de persoane care, după ce au simţit cum nivelul lor de trai scade drastic, cum sunt ameninţate de şomaj, de segregarea tot mai mare a veniturilor, erau foarte dispuse să strige din toată inima: „Jos Balcerowicz!”. Fără îndoială că lipsa unor mecanisme de protecţie socială care să mai atenueze efectele reformelor (după părerea vicepremierului, Polonia nu şi le putea permite) constituia o trăsătură importantă (după părerea criticilor, o carenţă) a proiectului pus în practică de Balcerowicz. Şomajul (o categorie uitată în perioada comunistă), afectând întregi grupuri sociale, în 1991 a ajuns la 12% din totalul angajaţilor, pentru ca ani de-a rândul apoi să nu scadă sub 10% (atingând chiar 18% în 2002)[176]. Esenţială în perceperea reformelor aplicate a fost şi precaritatea sistemului instituţional-juridic, a cărui reorganizare nu reuşea să ţină pasul cu evoluţia situaţiei economice. Din

această cauză, la începutul tranziţiei, au izbucnit numeroase scandaluri (ca acelea vizând Fondul Serviciului Datoriei Externe sau „ART-B") atât din cauza lacunelor legislative, cât şi a incapacităţii organelor care aplicau legea. De aceste imperfecţiuni au profitat reprezentanţii nomenclaturii comuniste, care foarte frecvent se aflau în spatele unor afaceri suspecte, iar în primii ani de după 1989, această situaţie a făcut să crească şi mai mult nivelul frustrării sociale[177].

Abia după câţiva ani s-a putut constata că, în ciuda tuturor lipsurilor menţionate mai sus şi a condiţiilor externe nefavorabile, planul Balcerowicz a generat numeroase efecte pozitive. Datorită ameliorării situaţiei pieţei şi reducerii semnificative a inflaţiei, economia poloneză a putut fi aşezată rapid (chiar dacă a fost un proces dureros) pe coordonatele pieţei libere, evitând însă pericolele pe care le-ar fi antrenat o „terţă soluţie", aceea a tranziţiei lente (ca în cazul gradualismului maghiar)[178]. Efectele pozitive ale reformelor lui Balcerowicz au devenit vizibile în 1992, când economia poloneză a înregistrat o creştere de patru procente a producţiei şi de două procente a PIB-ului[179]. Polonia nu era numai prima ţară din fostul bloc răsăritean care păşea pe drumul creşterii economice, ci şi prima care, pe la jumătatea anilor '90, atingea nivelul din 1989 al PIB-ului (deşi trebuie să amintim că, în cazul Poloniei, în 1989 vorbim de un nivel mult mai mic decât, de exemplu, al Cehoslovaciei sau al Ungariei, pentru că în Polonia recesiunea începuse mai devreme). Trebuie să mai subliniem şi faptul că, în ciuda problemelor sistemice amintite mai sus, economia poloneză s-a dovedit deosebit de refractară la crize, astfel încât în următorii mai bine de 20 de ani s-a înregistrat o dinamică permanent pozitivă a PIB-ului, inclusiv în 2009, an de criză generală în Europa.

Nu trebuie să supraestimăm nici autoîmproprietărirea nomenclaturii, care, deşi importantă din punctul de vedere al justiţiei sociale, pe termen

lung se dovedeşte din ce în ce mai puţin semnificativă pentru funcţionarea sistemului economic. De fapt, în acest fel s-a format o clasă mijlocie provenind dintre nomenclaturişti, dar mecanismele pieţei au eliminat de cele mai multe ori jucătorii slabi şi pe cei lipsiţi de simţul afacerilor, care se pricepeau doar să acapareze avuţia statului. Reducerea inflaţiei a permis încă o operaţie: denominarea zlotului. De la 1 ianuarie 1995, moneda obligatorie în Polonia a devenit noul zlot (PLN), care înlocuia zlotul precedent în raport de 1:10 000. Din acel moment, un milion de zloţi valorau o sută de zloţi noi, iar reducerea numărului de zerouri a permis repunerea în circulaţie a groşilor (un groş – a suta parte din zlot).

Un element important al tranziţiei economice l-au constituit de schimbările fundamentale în structura proprietăţii. Polonia a fost un stat în care aproape niciodată n-a dispărut complet sectorul privat, dar evenimentele politice din anul 1989 au adus schimbări fundamentale şi în acest domeniu. Cel mai uşor de realizat a fost aşa-numita mică privatizare ce viza comerţul cu amănuntul, la sectorul serviciilor şi parţial la sectoarele transporturi şi, respectiv, construcţii. Mai multe probleme a pus privatizarea întreprinderilor poloneze de stat, cu atât mai mult cu cât acest aspect fusese eliminat din pachetul de măsuri luate de Balcerowicz. În 1990 a fost acceptat principiul privatizării individuale, fiecare întreprindere privatizată fiind tratată separat; concomitent era respins principiul privatizării generale şi selective – către angajaţi. Ceea ce nu însemna însă că s-a renunţat complet la aceste două modele de privatizare. A fost acceptată soluţia care permitea aşa-numitul leasing de personal în întreprinderile mici şi mijlocii, iar privatizarea în masă a fost introdusă mai târziu prin intermediul programului Fondurilor Naţionale de Investiţii (FNI). FNI, acceptate în 1993 de guvernul condus de Hanna Suchocka, au avut de rezolvat trei probleme: să răspundă aşteptărilor populaţiei incitate

de sloganurile lui Lech Wałęsa, care promisese „câte o sută de milioane pentru fiecare”, să accelereze procesul de privatizare şi să impulsioneze întreprinderile în direcţia restructurării. Aceste obiective formulate prea general şi incoerent au dus la eşecul întregului program – de fapt, certificatele de acţionar au fost distribuite în proporţie de 95% celor îndreptăţiţi, dar cei mai mulţi dintre ei le-au vândut imediat; câştigul unui cetăţean din categoria mijlocie s-a dovedit a fi doar simbolic, iar generalizarea proprietăţii – aproape nulă[180]. Proiectul FNI n-a obţinut o evaluare tocmai bună nici măcar din partea adepţilor privatizării generale, iar criticii aveau o părere proastă despre el, reproşându-i că în urma acestei operaţii Trezoreria Statului a pierdut multe miliarde de zloţi (venitul realizat a fost de 1,68 miliarde de PLN faţă de un venit potenţial de 15 miliarde de PLN); nu au fost găsiţi proprietari puternici pentru firmele privatizate, ceea ce ar fi permis accesul la capital şi la tehnologia modernă. La urma urmelor, în cazul Poloniei, în privatizarea marilor firme rolul decisiv l-au jucat investitorii externi (mai ales din Europa şi SUA), care au preluat cea mai mare parte din bunurile întreprinderilor privatizate.

În ciuda faptului că privatizarea individuală a fost un proces foarte lent, iar introducerea elementelor de privatizare în masă s-a făcut tardiv, în anul 1995 PIB-ul era asigurat în proporţie de 60% de sectorul privat, cam la fel ca în Slovacia – un indicator superior fiind înregistrat doar în Republica Cehă[181]. Explicaţia constă atât în succesul „micii privatizări”, cât şi (dacă nu cumva chiar în primul rând) în explozia spiritului întreprinzător, care fusese înăbuşit atâţia ani. Odată cu liberalizarea activităţii economice, de la 1 ianuarie 1989, au început să apară mici întreprinderi de tot felul, dar simbolul libertăţii economice a devenit comerţul stradal – vânzătorii ambulanţi îşi expuneau marfa pe paturi de campanie, pe mese de

camping, iar după câteva luni de activitate îşi puteau procura un chioşc metalic – o dugheană. Acest gen de activitate economică s-a bucurat de o popularitate foarte mare după atâţia ani de lipsă permanentă a mărfurilor de pe piaţă şi înainte de epoca hipermarketurilor, care în Polonia au apărut în a doua jumătate a anilor ’90.

Trebuie să mai semnalăm un paradox care a influenţat ritmul şi direcţia tranziţiei politice din Polonia. Pe de o parte, toate aceste prefaceri economice erau urmărite cu mult interes de peste hotare, iar elitele politice şi-au dat seama destul de repede că în plan economic condiţiile externe nu lasă prea mult spaţiu de manevră. Consecinţa logică a acceptării planului Balcerowicz a devenit astfel necesitatea de a găsi o sursă mai consistentă de capital care să permită modernizarea. De aici dorinţa elitelor poloneze de a adera cât mai repede la Uniunea Europeană. Pe de altă parte, pentru o bună bucată de timp, în conştiinţa populaţiei indicatorii macroeconomici pozitivi nu puteau însemna însă şi îmbunătăţirea situaţiei materiale. Şi lucrurile stăteau aşa, printre altele, din cauză că falimentul multor întreprinderi industriale (consecinţă inevitabilă a liberalizării economiei) şi modernizarea lor tehnologică şi organizatorică au dus la pierderea locurilor de muncă de către mulţi angajaţi care de cele mai multe ori (din cauza vârstei sau a lacunelor în educaţie) nu au mai avut nicio şansă de a reveni pe piaţa muncii. Aceste circumstanţe definesc semnificativ nu numai cadrul în care au evoluat în ultimii peste 20 de ani viaţa politică poloneză, ci şi tematica disputelor ideologice şi a căutărilor din domeniul cultural.

Schimbări politice

Faţă de celelalte ţări din Europa Centrală şi de Est, ar fi putut părea că în Polinia schimbările politice au venit cu o oarecare întârziere. De fapt, în 1989, Polonia era însă incontestabil un lider în ceea ce priveşte schimbările politice în blocul răsăritean, indicând direcţia, iar reprezentanţii opoziţiei din Ungaria şi Cehoslovacia priveau Polonia ca pe un model. Dar în scurt timp Varşovia şi-a pierdut acest statut. În timp ce la Praga şi la Budapesta, în iunie 1990, puterea executivă era deţinută de preşedinţi necomunişti, iar parlamentele aveau la bază alegeri libere, în Polonia şeful statului rămăsese tot generalul Jaruzelski, în Seim doar 35% din deputaţi fuseseră votaţi în cadrul unor alegeri libere, ca să nu mai spunem că în guvern şefii resorturilor de forţă erau în continuare reprezentanţii influenţi ai regimului comunisto-militar: generalii Kiszczak şi Siwicki. Abia în iunie 1990 a fost eliminată cenzura, în noiembrie şi decembrie 1990 au avut loc alegeri generale prezidenţiale şi a trebuit să aşteptăm până în octombrie 1991 adevăratele alegeri parlamentare libere. În octombrie 1992 a fost votată aşa-numita Mică Lege Fundamentală, ce reglementa relaţiile dintre diferitele organe ale puterii în stat, şi abia în 1997 a trecut prin Parlament Constituţia în totalitatea ei. Nici pe plan internaţional, la începutul anilor ’90, Polonia nu era lider în regiune – e suficient să amintim că abia la sfârşitul anului 1991 (prin guvernul lui Jan Olszewski) a fost adoptată ca scop strategic aderarea Poloniei la NATO, iar ultimul soldat rus a părăsit teritoriul Poloniei pe 17 septembrie 1993 (în cazul Cehoslovaciei şi Ungariei acest lucru se întâmpla cu doi ani mai înainte).

Constatările de mai sus ne obligă să ne întrebăm care a fost cauza acestei evoluţii. De ce o ţară care timp de un deceniu s-a remarcat ca fiind cea mai nesupusă faţă de regimul ce i-a fost impus, o ţară în care luările de poziţie antiguvernamentale şi anticomuniste au avut loc indiscutabil

cel mai frecvent, în sfârşit o ţară în care a apărut o masivă mişcare de opoziţie faţă de autorităţi sub forma uriaşului sindicat „Solidaritatea”, în momentul realizării aspiraţiilor de atâţia ani ale poporului, de ce această ţară n-a reuşit să îşi înfăptuiască mai hotărât şi mai profund reformele politice?

Rădăcinile acestui mod (evolutiv, ar spune susţinătorii lui, dar prea lent, după părerea adversarilor) de implementare a schimbărilor politice ar trebui căutate fără îndoială în caracterul negociat al schimbărilor din Polonia. Din mai multe motive, dintre toate partidele blocului răsăritean, comuniştii polonezi – deşi în mod sigur nu erau pregătiţi să predea rapid şi complet puterea – erau cel mai bine pregătiţi pentru schimbările care urmau să se producă. Că aveau să fie nevoiţi în cel mai bun caz să împartă puterea era un lucru de care cei mai inteligenţi dintre ei şi-au dat seama încă înainte de începerea lucrărilor Mesei Rotunde, luându-şi din timp „măsuri de prevedere”. Nu întâmplător cadrele de rang înalt erau principalele beneficiare ale măsurilor de liberalizare a economiei luate de ministrul Industriei Mirosław Wilczek, dând semnalul de începere a aşa-numitei împroprietăriri a nomenclaturii[182]. Inclusiv reglementările Mesei Rotunde (care în momentul semnării lor au constituit un punct de cotitură la nivelul întregului bloc comunist) ofereau partidului şi guvernului instrumente puternice capabile să atenueze efectele măsurilor ce urmau să fie luate. Putem risca afirmaţia că tocmai statutul ei de precursor şi deschizător de drum pentru celelalte ţări a făcut ca, la un an după începerea lucrărilor Mesei Rotunde, celelalte ţări să fie deja mai avansate pe calea reformelor, pentru că în cursul acestor lucrări partenerul social nu avea cum să ştie cât de departe poate merge în negocierile cu comuniştii. Prin forţa lucrurilor, limitele stabilite ale schimbării nu au fost tot atât de largi ca în cazul ţărilor în care discuţiile dintre autorităţi şi opoziţie s-au

desfăşurat câteva luni mai târziu, în condiţii cu totul deosebite nu numai din punct de vedere politic, ci şi geopolitic. Să ne mai amintim în acest sens faptul că primul guvern necomunist din Polonia a moştenit de la predecesorii săi nu numai o situaţie economică dramatică, ci şi o situaţie nefavorabilă în relaţiile sale externe. Din partea ţărilor occidentale (care teoretic ar fi trebuit să fie interesate de reformele din Polonia) nu a venit nici măcar un simplu îndemn spre transformări rapide şi radicale. Dimpotrivă chiar. Temându-se că transformările prea rapide din Polonia ar putea slăbi poziţia lui Gorbaciov la Moscova, SUA au recomandat prudenţă şi – de fapt – au fost mai dispuse să încurajeze o politică a concilierii cu rămăşiţele regimului din RPP decât ruperea completă cu trecutul[183].

Din momentul când s-au încheiat negocierile, tranziţia poloneză poate fi definită ca împletirea a două tendinţe: una de continuare a RPP şi alta de rupere a legăturilor cu trecutul comunist. Masa Rotundă conta în mod cert pe o anumită continuitate şi pe o tendinţă evolutivă a schimbărilor în următorii câţiva ani, dar alegerile din 4 iunie au dezavuat cu toată fermitatea acest caracter consensual negociat, demonstrând voinţa poporului de a lichida RPP. Impactul dintre vechile reguli şi cele noi care erau în curs de constituire s-a făcut simţit de-a lungul întregului an 1989 – atât după primul tur de scrutin, cât şi după crearea coaliţiei care cuprindea OKP, SD şi ZSL, respectiv formarea guvernului Mazowiecki (potrivit noilor reguli democratice, cel care obţine mandatul alegătorilor preia puterea)[184].

Formarea guvernului condus de Mazowiecki putea însemna un moment fundamental de cezură în istoria acestei împletiri a tendinţei spre continuitate cu cea de ruptură, dat fiind caracterul cvasirevoluţionar al acestui moment. Dar condiţiile externe şi situaţia economică nu au permis

luarea unor decizii radicale. Luptând cu o inflaţie de nestăpânit, având de suportat permanent ameninţările lui Rakowski că reformele nu vor putea trece graniţa reprezentată de atitudinea armatei şi a MAI, premierul a luat unele măsuri, dar a renunţat la altele, permiţând aplicarea în continuare a vechilor reguli politice, spre marea nemulţumire a unei părţi a opoziţiei. Trebuie să menţionăm aici lipsa oricăror schimbări în administraţia de stat timp de mai multe luni, în domeniile afacerilor interne şi apărării naţionale, blocarea legii privind naţionalizarea bunurilor PZPR, menţinerea cenzurii până în aprilie 1990 (în ideea de a institui o nouă cenzură, una „democratică" – *sic*!), ca şi lipsa schimbărilor în politica informaţiei. Abia în aprilie, Miliţia Cetăţenească a fost înlocuită de Poliţia de Stat, iar SB (serviciile Securităţii statului) de Oficiul de Protecţie a Statului[185]. Din cauza acestor măsuri, guvernul şi-a pierdut imediat sprijinul, situaţie în care adepţii accelerării tranziţiei au transformat declaraţia „liniei groase" (în intenţia premierului, aceasta ar fi însemnat că guvernul condus de el este responsabil doar de propriile acţiuni) în critica „liniuţei groase" practicate de guvern (potrivit oponenţilor ei, această atitudine era sinonimă cu reticenţa de a încheia socotelile cu trecutul, faţă de lustraţie şi lichidarea comunismului, respectiv acceptarea funcţionării grupărilor postcomuniste în politica şi economia poloneze)[186].

Procesul de segregare a taberei opoziţiei şi separarea aproape completă a opoziţiei de grupările postcomuniste au provocat o întârziere semnificativă în elaborarea textului noii constituţii (faţă de celelalte ţări din regiune). Din punct de vedere juridic, o importanţă deosebită pentru acceptarea continuării vechiului sistem a avut-o amendarea constituţiei din 1952 efectuată în decembrie 1989. Prin introducerea unei noi formulări a articolului 1, privind caracterul democratic al statului de drept, pe baza jurisprudenţei, Curtea Constituţională era autorizată să dezvolte

treptat standardele democratice, aceasta sprijinind fără îndoială tranziţia politică în ţară. Cu toate acestea, logica împletirii continuităţii cu ruptura a paralizat orice încercare de a adopta o altă constituţie. Un anumit compromis între Wałęsa şi oponenţii lui a fost aşa-numita Mică Constituţie din anul 1992, dar textul integral al unei noi legi fundamentale a putut fi adoptat, aşa cum menţionam mai sus, abia în 1997.

Politica guvernului Mazowiecki a însemnat pentru cetăţeni necesitatea de a strânge drastic cureaua, în urma reformelor lui Balcerowicz conjugate cu refuzul de a o rupe definitiv cu trecutul, şi a provocat tot mai multă dezamăgire. De această stare de spirit a profitat Wałęsa, care cerea schimbări mai rapide pentru a putea fi organizate alegeri prezidenţiale libere şi universale şi insista asupra faptului că situaţia s-a schimbat, iar vremea lui Jaruzelski a trecut[187]. După ce s-a stabilit ca alegerile prezidenţiale să aibă loc în noiembrie şi decembrie 1990, Wałęsa şi-a construit campania electorală pe ideea accelerării schimbărilor. În alegerile din 25 noiembrie şi 9 decembrie 1990 Mazowiecki nu a obţinut decât 18% din voturi, procent care nu îi mai permitea să intre în turul al doilea; el a fost întrecut nu numai de Wałęsa (40% din voturi), ci şi de un candidat „venit de nicăieri" – este vorba de Stanisław Tymiński, un emigrant care abia se întorsese din Canada (23,1%). În turul al doilea, după o masivă campanie mediatică îndreptată împotriva lui Tymiński şi datorită sprijinului acordat lui Wałęsa de aproape toate grupările politice, acesta a câştigat alegerile, obţinând 74,3% din voturi[188]. Dar, după ce şi-a început mandatul, nu şi-a respectat promisiunile electorale – exemplul cel mai evident fiind acordul său de fapt pentru menţinerea Seimului contractual până în octombrie 1991 (în ciuda faptului că, în septembrie 1990, Seimul luase o hotărâre privind necesitatea de a se autodizolva, având în vedere schimbările politice şi sistemice care se produseseră în

Polonia)[189]. Abia după alegerile parlamentare, noul guvern condus de Jan Olszewski a pus din nou în mod deschis problema eventualei rupturi faţă de regulile perioadei de tranziţie, dar, având în vedere slaba susţinere parlamentară, majoritatea declaraţiilor pe această temă au rămas doar la nivel de intenţie. Încercările nereuşite de a reforma armata şi de a introduce lustraţia au demonstrat că, în confruntarea cu politica de partid, intenţia guvernului de a se debarasa de vechile reguli era imposibil de pus în practică. Din acel moment, conflictul dintre continuitate şi schimbare a încetat să mai definească liniile de demarcaţie din politica poloneză, iar dezideratul schimbării a început să fie tratat doar ca un instrument de luptă al câtorva grupuri de dreapta[190]. În consecinţă, după experienţa anilor 1989-1993, clasa politică poloneză era împărţită în patru segmente:

1) susţinătorii grupării concentrate în jurul guvernului lui Mazowiecki, care, în general, îşi exprimau opţiunea pentru modelul democraţiei liberale, pentru o implicare redusă a statului în economie şi pentru continuarea reformelor lui Balcerowicz, susţinând mai degrabă o neutralitate ideologică a statului. Din acest bloc politic trebuie să menţionăm în primul rând partidul lui Mazowiecki şi Balcerowicz, care continua inclusiv din punctul de vedere al personalului Uniunea Democratică (din 1996 – Uniunea Libertăţii), ce până în 1996 făcuse parte din grupul parlamentar european al creştin-democraţilor; apoi, o parte a dreptei, care în 1989 a fost împotriva lui Mazowiecki şi care, sub influenţa experienţei acumulate în primii ani de după 1989, îşi schimbase direcţia, preferând să sprijine fără rezerve atât procesul de democratizare, cât şi reformele economice şi aderarea la Uniunea Europeană (este vorba printre altele de Uniunea Naţional-Creştină, Partidul Conservator Popular, Congresul Liberal-Democrat). Aceşti politicieni se deosebeau de Uniunea Libertăţii, pe de o parte, prin atitudinea faţă de rolul Bisericii în viaţa

socială şi, pe de altă parte, prin faptul că nu erau la fel de entuziasmaţi de sloganul modernizării;

2) susţinătorii grupării pe care o patronase iniţial Wałęsa şi pe care apoi au preluat-o fraţii Jarosław şi Lech Kaczyński. Acest bloc a susţinut în mod consecvent că în 1989 a existat o „trădare a elitelor”, că postcomuniştii ar fi trebuit să dea socoteală pentru crimele lor (legea marţială constituind o rană dureroasă în memoria unei întregi generaţii), iar rolul guvernului ar trebui să fie eliminarea eficientă a influenţei acestora din viaţa socială şi în special din mass-media şi din economie. Echipei Mazowiecki şi adepţilor ideologiei sale, reprezentanţii acestui bloc le reproşau indulgenţa exagerată faţă de postcomunism şi uneori chiar trădarea idealurilor „Solidarităţii”. Susţinătorii acestei orientări afirmau necesitatea menţinerii unui intervenţionism viguros în economie (fără îndoială că o influenţă puternică a avut în acest caz originea sindicală a partidului şi experienţa NSZZ „S”, care impuneau o perspectivă focalizată pe necesităţile celor defavorizaţi din punct de vedere economic) şi erau mult mai puţin entuziaşti în legătură cu inflaţia de drepturi şi libertăţi cetăţeneşti (rolul administraţiei trebuia limitat într-adevăr, dar într-o măsură mult mai mică decât propuneau *Unia Demokratyczna* – Uniunea Democrată, UD şi *Unia Wolności* – Uniunea Libertăţii, UW); de asemenea – pentru o bună bucată de vreme – s-au declarat neîncrezători în legătură cu aderarea la Uniunea Europeană. Majoritatea politicienilor din acest bloc îşi subliniau în mod demonstrativ legătura cu Biserica, al cărei rol în viaţa socială şi publică trebuia chiar să crească, după unii dintre ei. Partidele cu această orientare sunt: Înţelegerea Centristă, Mişcarea pentru Republică, Mişcarea pentru Reconstrucţia Poloniei a lui Jan Olszewski şi mai radicala, dar mai puţin influenta continuatoare a tradiţiilor PAX – Liga Familiilor Poloneze, care

a apărut în 2001 ca rezultat al unirii mai multor grupări, inclusiv partidul lui Olszewski;

3) susţinătorii postcomunismului, al căror reprezentant – SLD[191] – a ajuns de prin 1991 să urce treptat în sondajele de popularitate. SLD se baza pe sprijinul funcţionarilor vechiului regim, dar principalul său motor propagandistic îl constituiau anticlericalismul extrem (cel puţin în anumite perioade) şi populismul economic, exploatând nostalgia unei părţi din populaţie faţă de perioada RPP. Această nostalgie era provocată într-o mare măsură de creşterea drastică a şomajului ca efect secundar al aplicării reformelor lui Balcerowicz şi le permitea postcomuniştilor să convingă în mod eficient populaţia din oraşele pauperizate şi de la sate că pe vremea RPP măcar n-o ducea atât de rău (pentru că atunci oamenii aveau un loc de muncă), iar răul n-a început decât odată cu venirea „Solidarităţii" la guvernare;

4) o poziţie cu totul diferită ocupa Polskie Stronnictwo Ludowe (Partidul Popular Polonez), apărut în urma transformării ZSL. Puternic ancorat în mediul rural, acest partid apăra interesele populaţiei de la sate (deosebit de afectată economic de schimbările bruşte realizate de guvernul Mazowiecki). Partidul Popular se deosebea de ZSL prin reacţia negativă tradiţională a adepţilor lui faţă de cadrele PZPR, care în noua situaţie se străduiau să pară social-democraţi, şi prin puternicul ataşament faţă de tradiţii şi Biserică, aceasta păstrându-şi în continuare în mediul rural un rol determinant.

Având în vedere dificultăţile economice şi nivelul ridicat al şomajului, nici nu putea fi vorba de stabilitate politică. N-a fost aşadar o întâmplare că doar în intervalul 1989-2005, funcţia de premier a fost deţinută de zece persoane. Cauzele acestei stări de fapt pot fi identificate în moştenirea ideologică a primilor ani ai celei de-a III-a Republici, când împărţirea în

grupări postcomuniste şi grupări derivate din tradiţia „Solidarităţii" s-a dovedit o barieră de netrecut timp îndelungat, iar controversele din interiorul fiecărei tabere au destabilizat şi mai mult viaţa politică. Însă, după reformele lui Balcerowicz, s-a creat un cadru foarte rigid în care viaţa politică a ţării a fost constrânsă să evolueze. Spaţiul de manevră disponibil era delimitat, pe de o parte, de integrarea în UE, iar pe de altă parte, de acordurile cu FMI şi Banca Mondială, respectiv cu creditorii externi ai Poloniei. În consecinţă, chiar dacă o anumită echipă, precum cea a SLD din 1993 şi din 2001, a promis o îmbunătăţire radicală a situaţiei economice (despre care se putea prevedea de la bun început că va fi imposibil de realizat), entuziasmul ei faţă de respectarea promisiunilor electorale a scăzut drastic de îndată ce a ajuns la putere. Dar, întrucât integrarea în UE impunea inclusiv realizarea reformelor necesare, *de facto* fiecare guvern de până în 2004 a fost obligat, într-o măsură sau alta, să dea piept cu acestea.

Din motive lesne de înţeles, de schimbarea stării de fapt nu erau interesate nici coaliţia SLD-PSL care a guvernat în intervalele 1993-1997 şi 2001-2003 (în următorii doi ani a guvernat doar SLD), nici coaliţia post-„Solidaritatea" AWS-UW; chiar dacă ea a aplicat cele patru reforme de sistem, nu nega statu-quo-ul la care se ajunsese anterior. Situaţia nu s-a schimbat decât odată cu integrarea Poloniei în UE şi cu aşa-numitul scandal Rywin– un scandal de corupţie la vârful puterii care a scos la lumină mecanismul elaborării legilor în Polonia. Totul a început când producătorul de film Lew Rywin, în vara anului 2002, i-a propus redactorului-şef al *Gazetei Wyborcza* – cu alte cuvinte, lui Adam Michnik – să introducă în legea audiovizualului prevederi favorabile editorului *Gazetei* – mai exact, societăţii Agora (prevederi care i-ar fi permis cumpărarea televiziunii Polsat) contra sumei de 17,5milioane de dolari şi

a funcţiei de şef al Polsat. Pentru a-şi credibiliza oferta, Rywin a menţionat că-i cunoaşte pe unii dintre cei mai de seamă activişti SLD, inclusiv „grupul de la putere” (potrivit opiniei publice, ca şi spuselor unor membri ai comisiei de anchetă din Seim create special pentru lămurirea problemei, din grupul menţionat ar fi făcut parte activişti influenţi de stânga ca Robert Kwiatkowski, Włodzimierz Czarzasty sau Aleksandra Jakubowska). Scandalul a fost dat în vileag de *Gazeta Wyborcza* la jumătate de an după vizita lui Rywin la Michnik, stenograma acestei convorbiri fiind publicată într-unul din numerele ziarului. Ca urmare, a fost înfiinţată prima comisie de anchetă a Seimului polonez, a cărei activitate a fost atent urmărită şi comentată. Indiferent de divergenţa concluziilor la care au ajuns diferiţii membri ai acestei comisii, activitatea ei a dezvăluit mecanismele puterii în cea de-a III-a Republică Polonă, a provocat un „cutremur” pe scena politică poloneză şi reapariţia necesităţii unei reorganizări mai profunde a vieţii publice.

În acest context a început să se vehiculeze ideea de a constitui o „a IV-a Republică” – ar fi fost vorba de o reconstruire din temelii şi o întărire semnificativă a statului (deşi, în intenţia autorilor, nu putea fi vorba de omnipotenţa lui), care, în forma lui curentă, şi-ar fi epuizat posibilităţile. Ideea a fost prezentată în 1998 de Rafał Matyja, fiind popularizată şi supusă unei largi dezbateri publice de Paweł Śpiewak în ianuarie 2003[192]. Popularitatea sloganului separării radicale de trecut a crescut din nou, pe de o parte, datorită scandalului Rywin, iar pe de altă parte, datorită faptului că o mare parte din populaţie era epuizată de cei 15 ani de transformări economice şi sociale. Iar la aceşti factori se mai adăuga fără îndoială şi scăderea popularităţii ideii de apropiere faţă de ţările occidentale: după intrarea în NATO (12 martie 1999) şi în Uniunea Europeană (1 mai 2004), obiectivele strategice ale politicii externe

poloneze, aşa cum fuseseră formulate în cursul anilor ’90, erau realizate, iar însuşi proiectul european intra într-o fază critică, lucru dovedit de rezultatele referendumului din Olanda şi Franţa în 2005. De altfel, rezultatul negocierilor pentru tratatul care instituia Constituţia Europei a fost primit mai degrabă cu dezamăgire de o mare parte din elita politică poloneză (şi era vorba inclusiv de persoane care până atunci fuseseră considerate de centru).

În această atmosferă, alegerile parlamentare din 2005 au fost câştigate de două grupări care cereau în mod explicit crearea celei de-a IV-a Republici: PiS – Prawo i Sprawiedliwość (Lege şi Dreptate) şi PO – Platforma Obywatelska (Platforma Cetăţenească); de asemenea, alegerile prezidenţiale au fost câştigate de Lech Kaczyński, din partea PiS. Victoria PiS în faţa PO a însemnat o mare surpriză (după cum comentau unii, PO nu avusese un „plan B”, iar PiS nu avusese un „plan A”), aşa că PO a hotărât să se retragă din coaliţia cu un partener mai puternic.

Proiectul celei de-a IV-a Republici Polone a fost elaborat de guvernul PiS, un partid ce a beneficiat iniţial de sprijinul grupării populiste Samoobrona (Autoapărarea) şi al LPR (de extremă dreapta), împreună cu care din martie 2006 constituie coaliţia aflată la guvernare; chiar şi astăzi, acest proiect este foarte controversat. Motivul este în primul rând că ideile programatice ale PiS, reprezentând într-o anumită măsură testamentul ideologic al guvernului Olszewski, contrastează izbitor cu consensul programatic anterior; potrivit acestuia, exigenţele politicii interne şi externe fuseseră subordonate dezideratului integrării europene. În acelaşi timp, în perioada 1989-2005, rolul statului în viaţa cetăţeanului s-a redus treptat, chiar dacă anumite guverne (ca SLD-PSL în intervalele 1993-1997 şi 2001-2003, iar apoi doar SLD) au făcut tot posibilul să stopeze acest proces. Aderarea Poloniei la UE şi îmbunătăţirea semnificativă a

situaţiei economice s-au suprapus în timp cu preluarea puterii de către un bloc politic ce reclama statului exigenţe mult mai mari decât cele acceptate până atunci de elitele politice ale ţării. De aceea, programul PiS împărtăşea concepţia unui stat puternic, a unui stat în care infractorii (mai ales cei cu funcţii importante) să fie pedepsiţi în mod exemplar de un aparat de aplicare a justiţiei care să funcţioneze fără sincope, în care rolul guvernului în economie să fie semnificativ, iar privatizarea întreprinderilor de stat să fie tratată mai degrabă ca ultimă soluţie şi în care cetăţeanul rămas fără loc de muncă să nu fie abandonat, ci să poată conta pe sprijinul anumitor instituţii; în care statul să aprecieze la justa sa valoare rolul autorităţii bisericeşti, iar tradiţiile poloneze să fie plasate sub umbrela protectoare a unui mecenat finanţat de la buget. În politica externă, interesul naţional polonez ar fi trebuit afirmat într-un mod mult mai accentuat decât o făcuseră echipele guvernamentale anterioare.

Nu e greu de remarcat că un program construit pe aceste principii (având în vedere tocmai tendinţele centralist-etatiste explicite, creşterea clară a rolului funcţionarului în stat şi lansarea sloganurilor destinate sensibilizării societăţii şi decurgând din ideologia solidarismului social) nu avea cum să nu se lovească de opoziţia politicienilor mai apropiaţi de modelul liberal. Opoziţia s-a dovedit cu atât mai accentuată cu cât conducerea PiS spunea deschis pe cine consideră duşmanul propriilor concepţii – în categoria adversarilor fiind incluşi atât postcomuniştii grav compromişi în urma scandalului Rywin, cât şi o parte din reprezentanţii opoziţiei, şi anume cei care erau mai apropiaţi de gruparea lui Mazowiecki. În acest caz, PiS le reproşa oponenţilor săi că în cursul anilor de tranziţie, după căderea regimului comunist, s-au opus categoric unei legislaţii care să declare unele categorii de persoane vinovate de crimele din perioada RPP fără a mai fi nevoie să se facă dovada vinovăţiei

acestora în justiţie şi că s-au opus de asemenea lustraţiei, care ar fi afectat nu numai grupul restrâns al celor mai importante personalităţi din stat, ci şi alte grupuri formatoare de opinie (ziarişti, jurişti, dascăli etc.).

Fraţii Kaczyński n-au reuşit să aplice acest program. După ani de reforme orientate într-o direcţie diferită, o schimbare a cursului ar fi necesitat fără îndoială alţi ani de reforme şi mult mai mult sprijin social decât o simplă majoritate aritmetică plus sprijinul preşedintelui Lech Kaczyński; de fapt, coaliţia PiS-Samoobrona-LPR avea acest sprijin de care depindea promulgarea operativă a legilor corespunzătoare. Dar trecerea PO în opoziţie reducea semnificativ şansele de succes ale proiectului celei de-a IV-a Republici, chiar dacă nu le anula complet. Împotrivirea faţă de punerea în practică a ideilor susţinute de PiS provenea, pe de o parte, dintr-un mod diferit de a înţelege democraţia, iar pe de altă parte, din diferenţele care au apărut între programul partidului şi *Realpolitik*. Se înţelege de la sine că realizarea programului PiS însemna o mare concentrare a puterii în centrele de decizie de la Varşovia, în defavoarea libertăţii de acţiune a structurilor din teritoriu. Această centralizare era consecinţa logică a unei prevederi din programul PiS care punea mai mult accent pe egalitatea socială şi pe egalitatea de şanse pentru regiunile ce suportaseră cele mai mari costuri ale transformării sistemului; ea era de asemenea determinată de dorinţa efectivă de combatere a corupţiei şi de eliminare a influenţei grupurilor infracţionale din viaţa economică poloneză. Problema era însă că pentru a realiza aceste deziderate trebuiau introduse prevederi care *de facto* protejau mai puţin drepturile individuale şi tocmai din acest considerent programul PiS devenea inacceptabil pentru elitele poloneze şi în ultimă instanţă pentru populaţia poloneză, care la alegerile parlamentare anticipate din 2007 a votat contra PiS, acesta ajungând în opoziţie. Astfel a eşuat ideea de a se

lansa o vastă reformă a justiţiei pe care a încercat s-o promoveze cu orice preţ ministrul de resort Zbigniew Ziobro. Ea s-a lovit de împotrivirea foarte promptă din partea juriştilor şi a Curţii Constituţionale, ce releva pe bună dreptate nivelul profesional scăzut şi ignorarea mai multor standarde democratice din codul de procedură penală care fusese introdus în Polonia după 1989. Cam din aceleaşi considerente, Curtea Constituţională a apreciat drept contrară constituţiei o parte din noua lege a lustraţiei[193].

Fără îndoială, motivul cel mai important al aversiunii faţă de proiectul celei de-a IV-a Republici a constat însă nu atât în programul acesteia, cât în practica realizării lui. Sloganul luptei contra corupţiei era popular printre polonezi şi, nu întâmplător, în ciuda violentelor proteste ale juriştilor, Zbigniew Ziobro era unul dintre cei mai populari politicieni. Sloganul tragerii la răspundere a comuniştilor pentru perioada RPP putea conta în Polonia pe un sprijin mult mai substanţial. Aşa că, în timp, susţinerea pentru PiS a scăzut în beneficiul PO, care a câştigat alegerile din 2007 din trei motive. În primul rând, PiS a rămas în coaliţie cu partide politice în care majoritatea populaţiei nu avea încredere. Andrzej Lepper, un demagog care şi-a construit popularitatea exclusiv pe negarea schimbărilor de regim după 1989, a devenit rapid ţinta unei anchete a procuraturii pe fondul unui scandal sexual; un alt scandal de corupţie, caz investigat de Biroul Central Anticorupţie, a fost cauza directă a destrămării coaliţiei şi a organizării alegerilor anticipate[194]. Plus că nici Roman Giertych, care era membru al grupării naţionaliste LPR, nu inspira încredere. În scandaluri de corupţie au mai fost implicaţi de altfel şi politicieni din cadrul PiS (scandalul din Ministerul Sportului). În ceea ce priveşte tragerea la răspundere pentru crimele din perioada comunistă şi lustraţia, PiS ar fi putut conta în mod sigur pe mai multă înţelegere, dar încă de la început conducerea partidului a contestat nu numai moştenirea

juridică şi morală din perioada 1945-1989, ci şi perioada de tranziţie a regimului, fără a se da înapoi de la atacuri verbale împotriva unor figuri meritorii pentru istoria Poloniei (printre alţii, Lech Wałęsa, Bronisław Geremek, Władysław Bartoszewski) şi chiar împotriva elitei intelectuale a ţării (desemnată prin sintagma jignitoare „falsa elită")[195]. Se simţeau ameninţaţi mulţi dintre cei care în cursul anilor '90 îndepliniseră vreo funcţie şi cărora echipa lui Kaczyński le nega în bloc orice merit, afirmând în mod explicit în propaganda pe care o făcea că toate aceste persoane au realizat o parte a unui plan mai vast contrar intereselor Poloniei. Un astfel de discurs, la care se adăugau o politică penală realizată fără profesionalism (deseori, procuratura condusă de Ziobro nu era în stare să dovedească infracţiunile de care erau învinuite persoanele trimise în arest) şi activitatea Institutului Memoriei Naţionale (Instytut Pamięci Narodwej – IPN) însărcinat cu lustraţia, care în publicaţiile sale formula acuzaţii pe baza unor date mai mult sau mai puţin credibile, a dus la apariţia unei adevărate psihoze bazate pe frică, dând astfel opoziţiei posibilitatea să afirme că Jarosław Kaczyński vrea nu atât să extirpe ceea ce e bolnav în viaţa politică poloneză, cât să instaureze propria dictatură, căreia democraţia nu i-ar servi decât ca faţadă lipsită de conţinut. Acest reproş devenea şi mai plauzibil luând în considerare activitatea Biroului Central Anticorupţie, înfiinţat în perioada guvernării PiS şi care în timpul campaniei electorale a declanşat o anchetă împotriva uneia din deputatele PO, şi faptul că în propaganda partidului se strecurau aluzii transparente ce sugerau că victoria Platformei ar însemna revenirea la putere a unor persoane cu conştiinţa încărcată.

Tocmai acest sentiment de ameninţare şi incapacitatea de a câştiga încrederea persoanelor neutre din punct de vedere ideologic, pe de o parte, respectiv superioritatea adversarilor PiS în mass-media, pe de altă

parte, au determinat eşecul electoral al PiS din toamna anului 2007. Preluarea puterii de către coaliţia PO-PSL nu însemna însă şi revenirea la *statu quo ante*, respectiv la ruptura totală faţă de politica PiS. Platforma trăsese anumite concluzii în urma eşecului din 2005 şi, în consecinţă, programul ei evolua sensibil spre orientarea socială, care lua în considerare într-o măsură mai mare decât la începutul deceniului necesităţile celor defavorizaţi din punct de vedere economic. După alegeri s-a dovedit, de asemenea, că noul premier Donald Tusk aprobă şi susţine o parte dintre ideile anticorupţie (în acest scop a fost creată chiar şi o funcţie ministerială specială în cadrul cancelariei premierului, dar rezultatele activităţii acesteia sunt minore) şi că nu se hotărăşte să pună capăt liniei politice promovate de predecesorii săi. Rezultatul acestui demers a fost alegerea în iunie 2011, împreună cu PiS, a unui tânăr istoric, Łukasz Kamiński, în funcţia de director al IPN, în ciuda aşteptărilor unora dintre politicieni şi ziarişti, care doreau limitarea maximă a activităţii acestei instituţii. O anumită continuitate în acţiunile ambelor echipe s-a putut observa chiar şi în politica externă, care, în intervalul 2005-2007, a constituit subiectul unor controverse aprinse între cele două grupări. Deşi sub conducerea lui Radosław Sikorski diplomaţia a promovat o atitudine mult mai prietenoasă faţă de Berlin, Paris şi Bruxelles, respectiv conciliantă faţă de Moscova, acest euroentuziasm, atât de caracteristic pentru liberalii polonezi, a fost înlocuit încă de la începutul deceniului de o doză substanţială de eurorealism. În consecinţă, preluând cu iscusinţă anumite idei ale PiS, PO a reuşit să se menţină la putere, timp de trei ani cotele ei de popularitate în sondaje oscilând între 45 şi 50%, iar reprezentantul său, Bronisław Komorowski, câştigând alegerile prezidenţiale din 2010.

Controversa privind Polonia

În afară de lupta pentru putere, scena politică era şi locul de desfăşurare a unei lupte de idei mai puţin agresive şi înflăcărate, elita intelectuală poloneză străduindu-se să schiţeze conturul ideal al reformelor poloneze şi poziţia prezentă şi ideală a Poloniei în această lume în curs de globalizare. Dezbaterile legate de ritmul schimbărilor politice, de direcţia lor şi de profunzimea rupturii cu regimul comunist aveau la bază un conflict mai profund şi pe mai multe planuri, dar a cărui esenţă era identitatea Poloniei. Această dezbatere, care fusese deja prezentă în cercurile opoziţiei în anii ’70 şi ’80 sub forma unei controverse fundamentale privind Polonia, a început cu adevărat în momentul în care a ajuns la putere guvernul Mazowiecki. Atunci a început să se contureze linia fundamentală de demarcaţie ideologică care a dat tonul dezbaterii publice pentru următorii 20 de ani. Desigur, domeniile concrete asupra cărora se concentra dezbaterea s-au schimbat în timp, ca şi tonul discuţiilor şi protagoniştii (treptat, unii au trecut chiar dintr-o parte a baricadei în cealaltă), dar a rămas neschimbată împărţirea fundamentală în adepţi ai unei construcţii evolutive a democraţiei (chiar cu riscul de a-i lăsa nepedepsiţi pe membrii nomenclaturii regimului comunist) şi adepţi ai unei încheieri consecvente a conturilor cu fostul regim şi ai construirii unui stat puternic. Abia în campania electorală din 2005 această divizare a trecut pe planul al doilea. Cu această ocazie, după cum urma să se constate, doar din motive de campanie electorală, PiS a introdus clasificarea în simpatizanţi ai liberalismului şi simpatizanţi ai ideii de solidaritate, dar axa principală de diferenţiere politică după respectivele alegeri rămâne conflictul între „suveranişti” şi „globalişti”, respectiv între

cei convinşi că e necesar ca statul să deţină controlul asupra anumitor procese şi cei care consideră asemenea deziderate greşite sau imposibil de realizat[196].

Pornind de la ideea continuităţii cu regimul RPP şi a necesităţii de a respecta prevederile Mesei Rotunde, grupul adepţilor democraţiei liberale s-a desprins din curentul liberal-stângist al „Solidarităţii”, din grupări concentrate în jurul unor figuri ca Bronisław Geremek, Jacek Kuroń, Tadeusz Mazowiecki, dar ideologul principal al acestui grup a rămas în continuare Adam Michnik. Acest grup larg era compus nu numai din partide politice (ROAD [Mişcarea Renaşterii – Acţiunea Democratică], UD [Uniunea Democratică], apoi UW [Uniunea Libertăţii]), ci şi din grupări intelectuale influente, fiind sprijinit de un larg front mediatic, astfel încât nu componenta politică era cea mai importantă. Sinteza acestui vast conglomerat a devenit *Gazeta Wyborcza*, un organ de presă care, în primii ani ai Republicii Polone libere, impunea principalele direcţii de discuţie în dezbaterea publică. Trebuie să subliniem totuşi că, deşi acest curent îşi găsea originea în opoziţia anticomunistă, foarte mult timp reprezentanţii lui s-au temut cel mai mult nu atât de cadrele SLD, cât de grupările de dreapta şi centru-dreapta care erau identificate cu pericolul naţionalismului, al xenofobiei şi al clericalismului. Energia depusă *GW* era în acest caz cu atât mai mare cu cât eşecul din 1990 al grupării lui Mazowiecki a fost interpretat ca o ameninţare la adresa democraţiei în Polonia, influenţând fără îndoială hotărârea redactorului-şef de a căuta căi de a ajunge la un compromis istoric cu postcomuniştii din cadrul SLD[197]. Această dispută a răbufnit sub forma unui „război la vârf”, când împotriva puternicei grupări din jurul guvernului Mazowiecki s-a ridicat gruparea lui Lech Wałęsa, având în spate organul de presă *Tygodnik Solidarność* (*Săptămânal Solidaritatea*). Condus de Jarosław Kaczyński, acest

săptămânal afirma că tabăra guvernamentală era responsabilă de polarizarea scenei politice, de utilizarea în dezbateri a împărţirii maniheiste în buni şi răi şi de împingerea adversarilor în zona radicalismului naţionalist-catolic[198]. În legătură cu încercarea de a se forţa susţinerea necondiţionată a guvernului sub sloganul „consensului naţional”, însuşi Wałęsa afirma: „Această concepţie – sprijin faţă de guvern, convingerea că mai bine nu se poate, că nu avem pentru ce să luptăm, că în cel mai bun caz nu putem decât să susţinem – nu este bună pentru guvern, nici lipsită de pericole pentru societate”[199]. Câteva zile mai târziu, Kaczyński anunţa candidatura lui Wałęsa la preşedinţie.

Simplificând lucrurile atât cât este posibil, putem afirma că discuţia care a devenit tot mai aprinsă se referea la problemele următoare:

1. *modelul de democraţie* – pentru politicienii grupaţi în jurul ziarului *GW*, regimul cel mai potrivit era democraţia liberală, în care statul juca un rol limitat, cu impozite mici, cu intervenţionism redus la minimum, Polonia fiind bine ancorată în UE. Adversarii acestei atitudini erau de părere că neoliberalismul în economie nu e o soluţie bună, statul trebuind în principiu să-şi rezerve un rol activ; în schimb, în legătură cu integrarea europeană aveau aceeaşi opinie;

2. *atitudinea faţă de regimul RPP şi problema încheierii socotelilor cu trecutul* – o parte a publiciştilor din cadrul *GW* considerau că regimul din RPP a avut calităţile lui şi – cu toate că în cele din urmă a dus la o catastrofă economică – nu poate fi privit doar în alb şi negru; iar tradiţiile celei de-a II-a Republici (1918-1939) pot să conducă Polonia la autoritarism, la naţionalism şi să blocheze atât democraţia, cât şi integrarea în UE. În schimb, adversarii lui Michnik considerau perioada regimului din RPP un timp iremediabil pierdut pentru Polonia, iar perioada interbelică o vedeau într-o anumită măsură ca pe o sursă de inspiraţie

pentru politica actuală. Din evaluarea perioadei comuniste rezultau şi diferite imperative de a încheia socotelile cu trecutul. Dacă pentru tabăra liberală era un lucru de la sine înţeles că, într-un stat democratic de drept, singura formă de responsabilitate penală permisă are la bază dovedirea vinovăţiei printr-o acţiune judecătorească, pentru adversarii lor aşa ceva însemna a nu accepta că prin utilizarea procedurilor juridice clasice nu se ajunge practic niciodată la o sentinţă de condamnare, pentru că procurarea dovezilor este, de fapt, imposibilă; în plus, ei se temeau de influenţa pe care oamenii vechiului regim ar putea-o exercita asupra organelor de urmărire penală şi a judecătorilor;

3. *rolul Bisericii Catolice în Polonia* – în perioada comunistă, Biserica nu numai că nu s-a lăsat desfiinţată sau dată la o parte, ci, dimpotrivă, a jucat un rol-cheie în susţinerea spirituală a moralului naţiunii. Pornind de la autoritatea indiscutabilă pe care o avea şi ţinând cont de schimbările intervenite după 1989, ea se vedea pusă într-o situaţie cu totul nouă. Discursul politic referitor la Biserică viza prezenţa sa în viaţa publică, reintroducerea studiului religiei în şcoli, concordatul (convenţia încheiată între statul polonez şi Sfântul Scaun) şi avortul. Dezbaterea a fost deosebit de animată în prima jumătate a anilor ’90, când, pe de o parte, au fost formulate temerile legate de prezenţa prea insistentă a Bisericii în viaţa publică, putând duce la formarea unui „stat confesional”, iar pe de altă parte, Biserica a fost apărată de diferite acuze şi chiar s-a formulat cerinţa ca ordinea publică şi juridică a celei de-a III-a Republici să aibă la bază tradiţia creştină. Ultimul punct din această confruntare de idei a căpătat însă un aspect mult mai complicat: dacă o parte a presei postcomuniste, inclusiv săptămânalul *Nie* (*Nu*) al lui Urban sau *Trybuna*, era impregnată de un anticlericalism radical, ceea ce provoca o reacţie pe măsură în cel puţin o parte din presa catolică[200], în schimb, spre exemplu, *GW* adopta o

poziţie mult mai nuanţată. Pe lângă texte explicit anticlericale, acest ziar publica şi texte mai prietenoase faţă de Biserică, aparţinându-le mai ales autorilor care proveneau din gruparea revistei *Tygodnik Powszechny*. Rolul important al Bisericii în perioada comunistă, omogenitatea confesională a populaţiei şi autoritatea indiscutabilă a papei Ioan Paul al II-lea au făcut ca discuţia legată de rolul Bisericii să capete în realitate un caracter destul de agresiv, dar grupările care criticau prezenţa excesivă a Bisericii în viaţa publică nu se încumetau să provoace o confruntare decisivă. Pe de altă parte, ierarhia bisericească a învăţat destul de repede că încercarea de a se amesteca prea mult în dezbaterea politică sau chiar de a sprijini cu autoritatea ei vreun partid (aşa cum s-a întâmplat înainte de alegerile din 1991 cu Acţiunea Catolică Electorală) duce în mod direct la scăderea propriei credibilităţi. În tabăra opusă, nicio grupare politică (nici măcar a postcomuniştilor) nu era dispusă să declanşeze lupta decisivă împotriva Bisericii, fie şi pentru că, în definitiv, în diferite probleme fiecare se baza pe sprijinul sau măcar pe neutralitatea binevoitoare a acesteia (*casus*: integrarea euroatlantică) sau pentru că în fiecare partid existau credincioşi şi necredincioşi (iar postcomuniştii de la SLD nu făceau nici ei excepţie). Toţi aceşti factori au făcut ca Biserica să îşi poată rezolva în mod satisfăcător problemele legate de toate aspectele aflate în discuţie: predarea religiei a fost reintrodusă în şcoli, Seimul a adoptat o lege de compromis contra avortului care permite eliminarea sarcinii doar dacă aceasta pune în pericol sănătatea sau viaţa mamei, dacă este urmarea unui viol sau dacă embrionul are afecţiuni genetice iremediabile. Concordatul, a cărei ratificare a fost blocată în Seim când postcomuniştii deţineau majoritatea, a fost ratificat totuşi în 1998, dar ni se pare foarte semnificativ faptul că (în ciuda protestelor formulate de partidul care îl promovase) el a fost semnat de preşedintele Kwaśniewski.

În condiţiile anilor ’90 (şi într-o anumită măsură şi mai târziu), era evidentă superioritatea grupărilor liberale în confruntările de idei din punctul de vedere al cantităţii şi calităţii intervenţiilor în presa scrisă, cu atât mai mult cu cât concepţii apropiate de ale *GW* erau împărtăşite de cei mai mulţi din reprezentanţii elitei culturale şi ştiinţifice poloneze. În acest sens, „curentul principal al discursului” se situa în mod evident în tabăra lui Michnik, mai ales din cauză că adversarii lui acţionau divergent, dacă nu chiar formulau opinii diametral opuse. O parte dintre ei, concentraţi în jurul publicaţiilor călugărului redemptorist Tadeusz Rydzyk (*Radio Maryja*, periodicul *Nasz Dziennik* [*Ziarul Nostru*], mai târziu *Televiziunea Trwam*), ce reprezentau curentul clerical-naţionalist, s-au orientat spre negarea completă a sensului transformării sistemului din Polonia, afirmând că aceasta este rezultatul complotului unor forţe ostile Poloniei. Curentul conservator, pe care voiau să şi-l apropie atât aşa-numitul „grup al pamperşilor” (ziariştii din generaţia tânără cu concepţii de dreapta şi centru-dreapta), cât şi ziarul *Życie Warszawy* (*Viaţa Varşoviei*), iar din 1996 şi cotidianul *Życie*, se străduia în mod vizibil să reconcilieze cerinţele decurgând din rolul activ al Bisericii şi din recunoaşterea mai mare a importanţei moştenirii istorice cu necesităţile de modernizare a ţării. Problema fundamentală a conservatorilor polonezi era însă fragila susţinere materială. Din această cauză, ei nu şi-au putut înfiinţa organe mediatice independente de stat, ceea ce le-a afectat posibilitatea de a-şi prezenta ideile în mod constant, consecvent.

În cursul anilor ’90, firul principal al discuţiei se contura ca un conflict între partizanii postcomunismului şi adversarii lui. Dar, în momentul de faţă, trebuie să facem o precizare fundamentală. Chiar dacă, în dezbaterea publică, grupările din jurul *Gazetei Wyborcza* şi al Uniunii Libertăţii (UW) de multe ori se situau de aceeaşi parte a baricadei cu SLD, nu s-a

ajuns totuşi la constituirea unei „coaliţii dincolo de polarizări” la care mulţi se aşteptau şi în care ar fi intrat ambele tabere. Este un fenomen interesant, mai ales dacă ne gândim că în Ungaria s-a realizat o astfel de înţelegere în 1994. Cauza acestei situaţii ţine de preferinţe (dublate însă de un calcul politic) – o alianţă formală cu postcomuniştii ar fi fost cu siguranţă inacceptabilă nu numai pentru o mare parte a electoratului UW, ci şi pentru numeroşii activişti ai acesteia care proveneau din grupările de opoziţie şi care nu uitaseră legea marţială. Fără îndoială, a contat şi temerea că o asemenea alianţă cu SLD ar fi putut deveni un argument oferit partidelor de dreapta (ceea ce, cu siguranţă, putea genera un pericol real, dată fiind utilizarea repetată în retorica dreptei a sintagmei „trădarea de la Masa Rotundă”). Nu putem uita nici faptul că, dacă *Gazeta Wyborcza* se bucura de mult succes în domeniul modelării conştiinţei polonezilor, în schimb UD şi UW nu au înregistrat niciodată asemenea realizări pe plan politic. În situaţia dată, intrarea în coaliţie cu un partid mult mai puternic, aşa cum era SLD, ar fi riscat să ducă la dispariţia UW: aceasta nu avea posibilitatea de a-şi dovedi în mod serios provenienţa din trunchiul Solidarităţii şi ar fi devenit rapid un simplu vasal al postcomuniştilor.

2005 poate fi considerat un an de răscruce în dezbaterea publică poloneză, având în vedere schimbarea radicală care s-a produs pe scena politică atât în urma alegerilor prezidenţiale, cât şi a celor parlamentare. Scăderea drastică a importanţei grupării postcomuniste a eliberat oarecum discursul politic dintre limitele foarte înguste de până acum, ridicându-l la nivelul dezbaterilor din celelalte ţări europene, inclusiv al celor care nu au cunoscut experienţa comunismului. Foarte lapidar prezentat ca polemica dintre „suveranişti” şi „globalişti”, acest discurs a înlocuit principala controversă de până acum, chiar dacă, bineînţeles, şi problemele legate de

postcomunism erau incluse în această tematică. Linia de demarcaţie între tabere s-a limpezit în cursul următorilor doi ani. Dacă înainte de alegerile din 2005 atât PiS, cât şi PO (cel puţin în parte) îşi declarau susţinerea pentru pregătirea instaurării celei de-a IV-a Republici, respectiv pentru întărirea statului (la care se adăugau revendicările „suveraniste"), după alegerile din 2007 aceste partide au ajuns pe poziţii opuse unul faţă de celălalt. Reorientarea dezbaterii venea în completarea situaţiei anterioare, lărgind semnificativ spectrul dialogului în zona curentului principal al acestuia. Simplificând mult, putem admite că „globaliştii" şi-au asumat apărarea realizărilor din cei peste 20 de ani de transformări, iar „suveraniştii" şi-au asumat criticarea lor. Cu toate acestea, schimbarea intervenită după scandalul Rywin a antrenat discursul politic polonez mult dincolo de aceste limite.

Postcomuniştii – ascensiunea şi decăderea grupării

După negocierile din cadrul Mesei Rotunde, alegerile din iunie şi constituirea guvernului Mazowiecki, sistemul partidului unic[201] a încetat să mai funcţioneze în Polonia, ceea ce obliga PZPR să se redefinească în noile condiţii ale concurenţei politice. Activiştii fostei „forţe politice conducătoare" au avat de răspuns la întrebarea dacă e cazul să îşi continue activitatea şi, dacă da, în ce formă.

Convocat pentru luna ianuarie 1990, al XI-lea Congres al PZPR şi-a desfăşurat lucrările în atmosfera de descurajare şi apatie care devenise dominantă de vreo jumătate de an în rândurile partidului. În octombrie 1989, grupul deputaţilor PZPR afirma într-o declaraţie: „Vremea PZPR a

trecut. Partidul a ajuns în pragul declinului politic”[202]. În timpul desfăşurării congresului, necesitatea lichidării grupării politice cu numele purtat până atunci era acceptată de la sine, discuţiile privind doar modul în care partidul comunist putea fi transformat într-o „social-democraţie modernă”. Indiscutabil, a avut câştig de cauză facţiunea mai puţin radicală, iar potrivit orientărilor sale a apărut, într-adevăr, un nou partid SdRP (Social-democraţia Republicii Polone), care era însă doar o continuare a PZPR. Ca şef al partidului a fost ales tânărul şi dinamicul activist Aleksander Kwaśniewski, care a devenit simbolul schimbării şi al adaptării la noile condiţii. Adepţii, puţin numeroşi, ai concepţiei potrivit căreia era necesară o ruptură totală faţă de moştenirea PZPR au fost învinşi.

Sfârşitul simbolic al existenţei „forţei politice conducătoare” a fost marcat prin cuvintele devenite celebre rostite în ziua de 29 ianuarie 1990 de ultimul prim-secretar al PZPR, Mieczysław F. Rakowski: „Daţi jos steagul Partidului Muncitoresc Unit Polonez”. Dar, întrucât SdRP nu era dispus să rupă toate legăturile cu trecutul şi mai ales cu bunurile proaspăt lichidatului partid comunist, încă de la bun început s-au ivit numeroase controverse legate de această problemă. Varianta naţionalizării bunurilor partidului a fost respinsă pe motiv că este prea radicală, aşa încât în luna noiembrie 1990 a fost adoptată hotărârea de luare în posesiune a bunurilor fostului PZPR. Dacă până în 1992 Trezoreria Statului a reuşit să preia majoritatea bunurilor imobiliare, mult mai dificilă a fost executarea obligaţiilor rezultate din preluarea bunurilor în numerar şi a celor mobile, a căror valoare era greu de estimat, iar reprezentanţii SdRP au ştiut cum să blocheze în mod eficient orice informaţii pe această temă[203].

Superioritatea financiară faţă de ceilalţi participanţi la viaţa politică din Polonia şi acordul unei părţi a elitelor provenite din „Solidaritatea” de ai

ajuta pe postcomunişti să pară credibili în ochii populaţiei ca un subiect politic serios şi cu drepturi depline au adus acestei formaţiuni succese excepţionale. Poziţia SdRP pe politică s-a consolidat şi s-a coagulat tot mai mult în intervalul dintre primele două alegeri consecutive. La primul tur al alegerilor prezidenţiale din noiembrie 1990, candidatul postcomuniştilor, Włodzimierz Cimoszewicz, s-a situat pe locul al patrulea cu peste 1,5 milioane de voturi (9,2%), iar la primele alegeri parlamentare pe deplin libere, prezentându-se în formula mai largă a unei coaliţii a partidelor de stânga sub sigla SLD (Alianţa Stângii Democrate), postcomuniştii au obţinut 12% din voturi, având astfel 60 de deputaţi în Seim, ceea ce, în condiţiile fărâmiţării fără precedent a parlamentului, le-a permis să formeze al doilea grup parlamentar ca mărime[204].

După alegerile din 1991, era încă prea devreme pentru ca postcomuniştii să intre la guvernare – în Seim, SLD era, de fapt, izolat. De această situaţie şi-a dat seama şi liderul grupării, Aleksander Kwaśniewski, care a fost mulţumit de rezultatul alegerilor şi a afirmat că locul partidului său este de partea „opoziţiei responsabile". În mod paradoxal, rămânând în afara curentului principal al luptei politice, SLD nu a avut decât de câştigat, pentru că, pe fondul permanentelor conflicte din zona formaţiunilor de centru-dreapta, postcomuniştii au reuşit să se prezinte ca „o oază de pace" şi ca apărători plini de zel ai democraţiei, împotriva „anticomunismului cu faţă bolşevică" (ca să-l parafrazăm pe Kwaśniewski). Ei negau caracterul comunist al PZPR, afirmând frecvent că în trecut n-au existat decât tehnocraţi pragmatici[205].

Succesul repurtat de SLD la următoarele alegeri (anticipate, din 1993) a fost surprinzător, inclusiv pentru membrii propriei formaţiuni. Victoria cantitativă clară (20,4% din voturi) a fost aproape dublată de prevederile favorabile ale sistemului electoral, întrucât fusese introdus pentru prima

dată pragul electoral: 5% pentru partide şi 8% pentru coaliţii electorale; pe de altă parte, metoda d'Hondt de distribuire a voturilor pentru mandate avantaja de asemenea grupările puternice. Noile principii electorale, la care se adăugau fărâmiţarea dreptei şi incapacitatea acesteia de a se adapta la un sistem electoral radical diferit, au făcut ca peste 1/3 din electorat să nu fie reprezentată în Seim. În cele din urmă, dispunând de peste 37% din mandate, postcomuniştii au încheiat o coaliţie cu PSL, care, de asemenea, avusese de câştigat în urma noii legi electorale (câştigând 15,4% din voturile exprimate, a obţinut 28,7% din locurile pentru Seim)[206].

Asigurându-şi o poziţie dominantă absolută în parlament, la numai patru ani după desfiinţarea RPP, partidele postcomuniste au provocat nu numai un şoc enorm elitelor formaţiunilor post-„Solidaritatea", ci şi temeri serioase legate de direcţia în care se vor îndrepta reformele economice şi de faptul că politica externă a ţării ar putea fi modificată. Însă SLD nu se găsea într-o situaţie chiar atât de confortabilă pe cât arăta aritmetica parlamentară. Având în vedere refuzul categoric al Uniunii Democratice de a intra într-o coaliţie cu SLD, aceasta era obligată să se alieze cu PSL, care punea condiţii foarte dure. La acestea se adăugau convingerea că trebuie neapărat să câştige încrederea populaţiei şi temerea de o posibilă reacţie a preşedintelui Wałęsa. Toţi aceşti factori au făcut ca portofoliul de premier să îi fie acordat lui Waldemar Pawlak de la PSL – şi nu numai atât: forţând puţin „Mica Constituţie", iniţiativa numirii şefilor MAN, MAI şi MAE a fost acordată preşedintelui ţării.

Temerile că se va reveni la comunism şi că, sub guvernarea coaliţiei SLD-PSL, vor fi abandonate principalele direcţii politice s-au dovedit eficiente. Declaraţia de continuare a aspiraţiilor euroatlantice ale ţării şi aderarea Poloniei la Parteneriatul pentru Pace au avut darul de a linişti în

mare măsură spiritele. Încetinirea ritmului reformelor sociale şi economice răspundea pe deplin stării de spirit a populaţiei, obosită deja de schimbările radicale de după 1989. În ciuda luptei strânse din interiorul coaliţiei, liderii SLD au reuşit să salveze imaginea partidului ca grupare paşnică şi chibzuită, contribuind la aceasta şi conflictele cu preşedintele Wałęsa, care putea fi învinuit fără nicio dificultate că este un „aventurier politic”. În situaţia dată a avut loc o altă surpriză de proporţii: în 1995, şeful postcomuniştilor, Aleksander Kwaśniewski, l-a învins în al doilea tur de scrutin al alegerilor prezidenţiale pe omul-simbol al „Solidarităţii”, Lech Wałęsa. Dacă mai punem la socoteală şi revocarea, în martie 1995, a lui Pawlak din funcţia de premier, în următorii doi ani puterea le-a aparţinut în exclusivitate postcomuniştilor. Şi nu le-a dăunat, după cum nu le-au dăunat nici greşelile (de n-ar fi decât declaraţia premierului Włodzimierz Cimoszewicz la adresa sinistraţilor în urma inundaţiilor catastrofale din vara anului 1997: „Trebuiau să-şi facă asigurare”), nici chiar scandalurile, dintre cele mai grave (cum au fost acuzaţiile la adresa premierului Józef Oleksy de spionaj în favoarea Moscovei, care în timp s-au dovedit neîntemeiate – aşa-numitul scandal „Olin”). La următoarele alegeri parlamentare, ce au avut loc în 1997, SLD a obţinut 27,1% din voturi, adică aproape cu şapte puncte procentuale mai mult decât în urmă cu patru ani, dar care nu i-au mai adus totuşi acelaşi succes. Grupările de centru-dreapta îşi învăţaseră lecţia şi s-au aliat în cadrul Acţiunii Electorale Solidaritatea (Akja Wyboreza Solidarność – AWS) astfel încât, obţinând 33,8% din voturi şi raliindu-se într-o coaliţie guvernamentală cu UW (13,2%), i-au eliminat pe postcomunişti de la putere.

În anii următori, gruparea postcomunistă a ajuns să deţină cea mai mare putere. Reformele dificile ale guvernului de coaliţie al lui Jerzy Buzek, dezmembrarea AWS, serioasele fricţiuni dintre cele două partide aflate la

guvernare – toate acestea au determinat creşterea în continuare a popularităţii SLD şi a liderilor lui. Corolarul creşterii forţei SLD l-a constituit victoria zdrobitoare a lui Kwaśniewski la alegerile prezidenţiale din anul 2000 – preşedintele în exerciţiu a obţinut încă din primul tur 53,9% din voturi –, ca şi succesul în alegerile parlamentare repurtat de coaliţia SLD-UP (aceasta a apărut în urma cooptării unui mic partid de stânga de sorginte necomunistă, dar care singur nu avea şanse să intre în Seim); obţinând peste 41% din voturi, ea a înregistrat cea mai bună poziţionare a unei grupări politice de după 1989 (un scor mai bun avea să obţină doar Platforma Cetăţenească [PO], şapte ani mai târziu, cu 41,51% din voturi).

Dar rezultatul alegerilor nu era suficient pentru ca gruparea SLD-UP să poată guverna singură; având în vedere modificările legii electorale, era nevoie din nou de alianţa cu PSL. Această a doua ipostază a aceleiaşi coaliţii nu mai era grevată însă de aceleaşi limitări (de natură externă, dar rezultând şi din modul de autoadministrare) ca în perioada 1993-1997. Postcomuniştii nu mai erau obligaţi să câştige încrederea populaţiei şi aveau, de asemenea, o poziţie deosebit de puternică în Seim (216 mandate). În fruntea guvernului a fost desemnat „cancelarul de fier”, Leszek Miller – fost prim-secretar al Comitetului Voievodal Skierniewice al PZPR, secretar al CC al PZPR, unul dintre fondatorii SdRP şi SLD, un politician care nu personifica numai duritatea sau brutalitatea în politică, ci şi cinismul. La fel a început să se comporte întreaga tabără a puterii, tot mai convinsă că nimic nu poate eroda popularitatea postcomuniştilor în societate.

Certitudinea impunităţii a fost cauza prăbuşirii SLD, iar catalizatorul prăbuşirii a fost „scandalul Rywin”. Activitatea comisiei de anchetă a Seimului a dăunat foarte mult formaţiunii postcomuniste, devenind cea

mai importantă cezură din istoria postcomuniştilor polonezi. Din acel moment, SLD a intrat într-o defensivă care nu i-a fost deloc facilitată de alte scandaluri (printre altele, aşa-numitul „scandal Starachowic”, legat de scurgerile de informaţii despre arestările care urmau să fie operate, sau scandalul de corupţie „Pęczak”). Criza profundă nu a trecut neobservată de partenerii de coaliţie (PSL), care se distanţau tot mai frecvent de guvern, până când, în martie 2003, au fost eliminaţi de la guvernare. SLD a reuşit să menţină un guvern minoritar până la următoarele alegeri, din toamna anului 2005, dar în acest răstimp au apărut fisuri grave inclusiv în imaginea, monolitică până atunci, a partidului. În martie, Marek Borowski, susţinut de o serie de activişti, a fondat o nouă grupare: Social-democraţia Poloneză (Socjaldemokracja Polska – SdPl), iarla scurt timp şi alţi membri au părăsit SLD, trecând la Partidul Democrat (Partia Demokratyczna– PD), apărut în locul Uniunii Libertăţii (UW). Imaginea postcomuniştilor nu s-a îmbunătăţit după schimbarea conducerii şi scoaterea în faţă a „tinerei generaţii”, pe care ar fi trebuit s-o întruchipeze noul şef al partidului, Wojciech Olejniczak. SLD a fost înfrânt în alegerile pentru Parlamentul European din 2004 (9,2% din voturi) şi în cele parlamentare din 2005 (11,3% din voturi), anunţând probleme serioase pentru această formaţiune, anterior atât de puternică.

Încercările repetate de a-şi recăpăta poziţia nu au produs însă efecte notabile. Nici schimbarea celor din „prima linie” (în primul rând din cauza lipsei de charismă a liderilor promovaţi – Wojciech Olejniczak şi Grzegorz Napieralski), nici alianţa cu alte grupări (cu această intenţie a fost creată în 2006 coaliţia Stânga şi Democraţii, în componenţa căreia intrau SLD, SdPl, PD şi UP) şi nici încercarea de a profita de popularitatea lui Kwaśniewski nu au avut efect. La alegerile parlamentare din 2005 şi din 2007, SLD a obţinut ceva mai mult de 10% din voturi. În

2009, Alianţa a adoptat o altă strategie: aceea de a-i invita în „prima linie” şi pe activiştii mai vechi şi mai cunoscuţi (Leszek Miller, Józef Oleksy), ceea ce a făcut ca la alegerile prezidenţiale din 2010 să fie scos în faţă numele lui Jerzy Szmajdziński (moartea acestuia în catastrofa de la Smolensk l-a propulsat în cursă pe Napieralski, care a obţinut circa 14% din voturi). După o drastică dezmembrare, se pare că stânga postcomunistă îşi reconstruieşte încet-încet o nouă poziţie, dovadă fiind speculaţiile de la televiziunea publică, potrivit cărora aceasta ar pregăti o altă coaliţie pentru a reveni la guvernare.

Încheierea socotelilor cu trecutul

Principala polemică politică pe tema încheierii socotelilor cu trecutul comunist din Polonia era legată de problema lustraţiei şi de publicarea numelor colaboratorilor secreţi ai Serviciului de Securitate şi ai altor servicii secrete. Această problemă a apărut în dezbaterea publică la începutul lunii aprilie 1990, dar atunci contextul principal îl constituia problema securităţii statului faţă de posibilitatea şantajării persoanelor care au fost implicate într-o astfel de colaborare. Dar, la momentul respectiv, noua putere nu a considerat această temă esenţială[207].

Trebuie totuşi să specificăm încă de la început că în cazul Poloniei, spre deosebire de exemplul Cehoslovaciei, în discuţii funcţiona din capul locului o definiţie îngustă a lustraţiei, care nu includea eliminarea comunismului. În situaţia dată, motivarea ei nu consta în ruperea legăturilor cu vechea ordine, ceea ce ar fi determinat o schimbare totală a cadrelor, ci doar în apărarea statului de un potenţial şantaj al persoanelor

care îndeplineau o funcţie publică şi care în trecut colaboraseră cu poliţia secretă[208].

Prima încercare de rezolvare juridică a problemei a fost făcută de Uniunea Creştin-Naţională (Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe – ZChN) în primăvara anului 1991. Proiectul propunea publicarea informaţiilor referitoare la colaborarea cu Securitatea a persoanelor care candidau la alegerile parlamentare. O asemenea prevedere ar fi urmat să constituie o parte componentă a legii electorale, dar în Seimul contractual ea nu avea absolut nicio şansă de succes şi a fost respinsă[209]. Mult mai multe şanse au avut adepţii lustraţiei în Senat, pentru că senatorii fuseseră aleşi prin scrutin liber; ei au reuşit să impună o decizie care cerea verificarea candidaţilor la alegerile parlamentare din punctul de vedere al eventualei activităţi în cadrul Securităţii[210]. Dar, în practică, această decizie a fost ignorată total.

În toamna anului 1991, în Seimul ales de data aceasta în mod absolut democratic, partizanii lustraţiei deţineau o poziţie mult mai puternică. Mai mult chiar, ideea era sprijinită cu fermitate şi de reprezentanţii guvernului – premierul Jan Olszewski şi ministrul Afacerilor Interne Antoni Macierewicz. Într-o cuvântare, şeful guvernului afirma: „Nu din dorinţa de răzbunare, ci dintr-o necesitate morală, din necesitatea de a educa poporul în spiritul dreptăţii, decurge această idee de a plăti pentru greşelile trecute. Nu dorim o răspundere colectivă, ci doar răspunderea pentru deciziile concrete ale persoanelor care pentru propria carieră au săvârşit acţiuni ce contravin intereselor naţionale. Astfel de persoane nu trebuie să se mire că pot fi pedepsite pentru ceea ce au făcut”[211]. Această hotărâre a fost confirmată şi de acţiunile ulterioare ale guvernului, inclusiv crearea Secţiei de Studii de pe lângă Cabinetul Ministrului Afacerilor Interne, care cerceta dosarele Securităţii şi pregătea eventuala

punere în practică a lustraţiei în momentul în care ea ar fi fost votată în Seim.

Pe 28 mai 1992, la iniţiativa deputatului Janusz Korwin Mikke (de la Uniunea Politicii Reale), a fost adoptată în Seim o hotărâre care îl obliga pe şeful MAI să dea publicităţii, până la data de 6 iunie, lista colaboratorilor UB şi SB din rândul înalţilor demnitari de stat, al deputaţilor şi senatorilor, iar într-o perspectivă mai îndelungată din rândul judecătorilor, procurorilor, avocaţilor, consilierilor comunali şi membrilor consiliilor comunale. Hotărârea, aprobată în foarte scurt timp prin utilizarea unor şiretlicuri politice, era imperfectă, în contradicţie cu alte texte juridice (inclusiv cu Constituţia), iar la nivel practic nu conţinea indicaţii referitoare la procedura de revocare şi îi conferea atribuţii foarte largi ministrului Macierewicz, care era obligat să declare cine a fost colaborator[212].

Aplicarea hotărârii Seimului s-a desfăşurat paralel cu procedura de demitere a guvernului la solicitarea Uniunii Democratice, aceasta aprinzând şi mai mult spiritele. Pe 4 iunie 1992, Macierewicz le-a înmânat preşedinţilor grupurilor parlamentare din Seim plicuri sigilate conţinând 64 de nume, care nu erau însă listele colaboratorilor, ci ale persoanelor în legătură cu care se găsiseră materiale în MAI. În acest fel, ministrul a încercat să se apere de potenţiale reproşuri, dar în fond el nu făcea ceea ce al obliga hotărârea: aceasta îi cerea să stabilească într-un mod lipsit de ambiguitate dacă cei supuşi lustraţiei colaboraseră în trecut cu securitatea[213]. La scurt timp după aceea, guvernul lui Olszewski a fost demis, lucru pe care acesta l-a interpretat drept acţiunea persoanelor ameninţate de lustraţie.

„Lista lui Macierewicz” a rămas pentru mult timp sinonimul lustraţiei – adversarii acesteia prezentau activitatea ministrului drept o ameninţare

fundamentală la adresa statului, ceea ce, în definitiv, dovedea, după părerea lor, justeţea tezei că trebuie neapărat să se renunţe la încercarea de a face o astfel de verificare. În schimb, susţinătorii ei, fără a acorda atenţie altor posibile motive ale căderii guvernului Olszewski, îi apreciau activitatea, considerându-l singurul care a încercat să încheie socotelile cu trecutul şi conchizând insuccesul lui că printre elitele celei de-a III-a Republici Securitatea este omniprezentă.

În cursul anilor următori, problema lustraţiei a fost prezentă în dezbaterea publică, a apărut de asemenea în forul parlamentului, dar până în 1997 nu a primit o soluţionare juridică. Doar amintitul „scandal Olin" a dus la reluarea acestui subiect în mod serios. În cele din urmă, după lungi dezbateri şi controverse şi după depăşirea obstacolelor create de SLD, legea lustraţiei a fost adoptată în Seim şi Senat în aprilie 1997, apoi semnată de preşedintele Kwaśniewski. Ea a intrat în vigoare pe 3 august 1997, prin urmare înaintea alegerilor parlamentare care urmau să aibă loc în toamnă, conform intenţiilor aşa-numitei „coaliţii a lustraţiei" (constituită din partidele din opoziţie: UW, UP, ambele facţiuni ale KPN [Confederaţia Poloniei Independente], BBWR [Blocul Apartinic de Colaborare cu Guvernul] şi SKL [Partidul Conservator Popular], alături de majoritatea membrilor PSL din coaliţia de guvernare)[214].

Adoptată în 1997, legea impunea persoanelor care candidau la funcţii importante în stat (inclusiv candidaţilor care se prezentau la alegerile generale) obligaţia de a da o declaraţie de lustraţie. În cazul depunerii unei declaraţii false, persoana respectivă ar fi fost lipsită timp de zece ani de dreptul de a mai ocupa funcţii supuse lustraţiei (dar nu prevedea niciun fel de sancţiuni pentru colaborarea cu serviciile de informaţii comuniste). Corectitudinea declaraţiei urma să fie verificată de Tribunalul Lustraţiei, compus din 21de persoane, în cadrul căruia funcţia de procuror urma să

fie îndeplinită de Reprezentantul Interesului Public. În scurt timp s-a constatat că există o piedică în calea aplicării acestei legi: lipsa judecătorilor dornici să facă parte din Tribunalul Lustraţiei. În situaţia dată, în 1998 a fost adoptat un amendament potrivit căruia obligaţiile Tribunalului Lustraţiei erau preluate de Curtea de Apel din Varşovia. În plus, se făceau precizări referitoare la procesul lustraţiei: cel care urma să înainteze declaraţiile la tribunal era Reprezentantul Interesului Public, evitându-se astfel verificarea tuturor declaraţiilor[215].

Legea adoptată în 1997 urma să opereze timp de zece ani, dar, după părerea multor susţinători ai lustraţiei şi ai decomunizării, acest termen era prea scurt. Pe la sfârşitul anului 2004, din dorinţa de a facilita accesul la datele din arhivele Securităţii, cunoscutul publicist şi ziarist Bronisław Wildstein a copiat din baza de date (care conţinea peste 160.000 de nume) a Institutului Memoriei Naţionale (IPN) indicii de catalog ai dosarelor din arhivă cu documentele Institutului. Această listă, denumită „lista lui Wildstein", a început să funcţioneze, contrar intenţiei celui care a publicat-o, ca listă a agenţilor, cu toate că ea conţinea şi multe nume de persoane supravegheate şi urmărite de poliţia secretă. Potrivit declaraţiilor sale, Wildstein le-a transmis aceste liste ziariştilor cu intenţia de a-i ajuta în numele societăţii să ceară mai eficient dezvăluirea datelor referitoare la foştii agenţi şi, implicit, să îi oblige pe politicieni să îi elimine pe aceştia de pe scena politică. Scopul principal era să faciliteze accesul populaţiei la ceea ce avea dreptul (informaţii) şi să dea publicităţii adevărul în legătură cu istoria recentă. Faptul în sine al scurgerii de informaţii, dreptul ziaristului de a utiliza astfel de metode, durata lustraţiei şi accesul la arhive au devenit subiectele unei dezbateri foarte aprinse.

Pe 18 octombrie 2006, Seimul a adoptat o nouă dispoziţie referitoare la divulgarea informaţiilor legate de documentele organelor de Securitate ale

statului pentru perioada 1944-1990 şi la conţinutul acestor documente. În 2007, în textul acestei dispoziţii au fost operate modificări, unele cerute de preşedintele Kaczyński, altele rezultând din decizia Curţii Constituţionale (Trybunał Konstytucyjny – TK), care a decis că unele dintre prevederile ei sunt neconstituţionale[216]. Noua dispoziţie anula funcţia de Reprezentant al Interesului Public, întregul proces al lustraţiei revenind în sarcina IPN. A fost substanţial îmbogăţită lista funcţiilor şi instituţiilor pentru care era nevoie să se depună o declaraţie de lustraţie. Afost dată de asemenea o definiţie a sintagmelor: „organ de Securitate a statului", „document al organelor de Securitate a statului" şi „persoană care îndeplineşte o funcţie publică"[217]. Dar această dispoziţie a fost analizată de Curtea Constituţională, care a găsit mai multe pasaje în contradicţie cu Constituţia, astfel încât ea nu a fost pusă în aplicare.

Teoria lustraţiei în Polonia este foarte diferită de practică. Deşi soluţiile legislative adoptate nu conţin elemente referitoare la decomunizare, scopul lor este apărarea statului democratic împotriva pericolelor rezultând din cazurile nedivulgate de colaborare a persoanelor publice cu Securitatea; practica merge însă mai departe decât prevederile textului de lege. Reprezentantul Interesului Public revoca în principiu sentinţele de achitare; procurorii ce şi-au recunoscut colaborarea cu Securitatea în trecut au fost eliberaţi din funcţie, politicienii au fost demişi (în cazul în care nu au demisionat din proprie iniţiativă) în momentul în care a început ancheta privind lustraţia. În ciuda absenţei unor înscrisuri juridice în acest sens, lustraţia poloneză a avut, de fapt, şi un caracter anticomunist[218].

Lustraţia anumitor persoane (uneori chiar şi a unor categorii sociale) şi colaborarea acestora confirmată sau doar presupusă cu serviciile secrete ale RPP au devenit subiectul unei controverse aprinse. Cel mai cunoscut caz este fără îndoială acela al lui Lech Wałęsa, acuzat de colaborare cu SB

la începutul anilor ’70, cu numele de cod „Bolek”. Reproşurile la adresa conducătorului „Solidarităţii”, făcute publice la începutul anilor ’90, au devenit un subiect permanent de polemică în legătură cu trecutul şi cu lustraţia. Discuţiile privind comportamentul lui Wałęsa din 1970, acţiunile lui ca preşedinte pentru a îngreuna accesul la adevăr şi statutul lui de simbol naţional sunt în continuare foarte aprinse; s-ar putea spune chiar că ele nu lasă loc pentru atitudini „intermediare”. De o parte se situează apărătorii lui Wałęsa, care consideră inadmisibil să se arunce cu noroi în acesta şi că, dacă el, ca simbol al „Solidarităţii”, avea ceva pe conştiinţă, acest subiect nu trebuie discutat în public; de cealaltă parte se situează cei care sunt convinşi că Wałęsa a fost un trădător şi întreaga lui activitate s-a desfăşurat sub patronajul agenturilor. Vocile care se plasau între aceşti doi poli, care încercau să pună întrebări şi să clarifice anumite ambiguităţi erau automat plasate până nu demult într-una din cele două tabere ale controversei ideologice. Era o consecinţă logică a locului pe care îl ocupau în programul partidelor de dreapta lustraţia şi decomunizarea în raport cu perceperea acestor probleme de către o parte a taberei liberale (care considera imperativul încheierii socotelilor cu trecutul în primul rând o ameninţare la adresa democraţiei poloneze). Un istoric care îşi propune să abordeze această dificilă temă a istoriei foarte recente a Poloniei (dacă presupunem că vrea să o descrie sincer şi deontologic corect) trebuie să aibă în vedere că toate afirmaţiile sale vor fi considerate de ambele tabere angajate în polemică expresia unor interese politice foarte bine determinate; în consecinţă, elaborarea unei viziuni comune în legătură cu istoria Poloniei care să poată fi acceptată de ambele tabere se dovedeşte a fi o misiune foarte dificilă.

Cazul Wałęsa este exemplul tipic pentru permanenţa temei lustraţiei în Polonia şi, în acelaşi timp, dovada clară că absenţa unor prevederi juridice

în acest domeniu imediat după 1989 a fost o greşeală fundamentală. Muşamalizarea problemei a determinat apariţia multor zvonuri şi situaţii ambigue, care au început să aibă o existenţă de sine stătătoare şi, mai ales, a dus la radicalizarea atitudinilor de ambele părţi.

Încheierea socotelilor cu trecutul în Polonia nu s-a limitat totuşi la problema lustraţiei. O altă problemă foarte serioasă a fost pedepsirea crimelor comunistmului. În 1991 a fost adoptată o hotărâre ce introducea noţiunea de „crimă stalinistă" (săvârşită până la 31 decembrie 1956), un compromis care putea fi acceptat şi de postcomunişti (conferindu-le legitimitate celor care proveneau din aripa reformatoare a PZPR)[219]. Această hotărâre a fost abrogată în 1999, când a intrat în vigoare hotărârea cu privire la IPN. În locul sintagmei „crime staliniste", noile prevederi introduceau „crime comuniste" (săvârşite între 17 septembrie 1939 şi 31 decembrie 1989)[220].

Practica judiciară a pedepselor în ceea ce priveşte crimele comunismului este totuşi mult mai blândă decât prevederile legii (destul de aspre). Pe toată durata existenţei sale, Comisia Centrală de Cercetare a Crimelor Împotriva Poporului Polonez (care ancheta crimele staliniste în temeiul hotărârii din 1991) a efectuat 1.200 de anchete, a adresat procuraturii propunerea de începere a acţiunii judiciare pe baza unor documente incriminatoare în 250 de cazuri, dintre care doar 62 au ajuns în instanţă. Au fost condamnate 28 de persoane, câteva dintre acestea în baza unor sentinţe definitive[221]. La rândul ei, activitatea Comisiei de Urmărire a Crimelor împotriva Poporului Polonez din cadrul IPN, începând din anul 2000 şi până la sfârşitul primului trimestru al anului 2009, s-a concretizat în desfăşurarea a peste 6.300 de anchete preliminare, elaborarea a 242 de acte de acuzare formulate împotriva a 385 de autori ai unor crime şi obţinerea a 67.397 de declaraţii din partea martorilor[222].

Schimbări în simbolistică şi în memoria colectivă

Procesul de tranziţie în sfera simbolului necesar şi de lungă durată a început în Polonia odată cu deja amintita revizuire a Constituţiei din 29 decembrie 1989. Printre schimbările adoptate de parlament, printre cele mai importante din acest punct de vedere trebuie să socotim revenirea la numele tradiţional al statului (Republica Polonă) şi la stema ţării (vulturul alb cu coroană pe un câmp roşu). Au fost eliminate menţiunile ideologice despre rolul conducător al PZPR, despre prietenia cu URSS şi cu celelalte ţări socialiste, despre economia planificată şi despre orânduirea socialistă. În locul acestora au apărut menţiuni referitoare la suveranitatea poporului, la libertatea economică şi la sistemul pluripartit[223]. Acestea nu erau decât consfinţirea unei stări de fapt, dar valoarea simbolică a revenirii la numele ţării şi reapariţia coroanei pe capul vulturului alb al Poloniei sunt inestimabile.

Regimul de democraţie populară din RPP a încercat să influenţeze ideologic populaţia, inclusiv prin intermediul canoanelor sărbătorilor naţionale şi al celorlalte zile declarate libere. Cele mai importante sărbători naţionale erau 1 Mai (Ziua Muncii), instituită pe 26 aprilie 1950[224] şi 22 iulie (Sărbătoarea Naţională a Renaşterii Poloniei), adoptată prin legea din 22 iulie 1945[225], prima dintre ele fiind numită uneori „onomastica”, iar cea de-a doua „ziua de naştere” a regimului. Legea care instituia 22 iulie ca zi de sărbătoare elimina în acelaşi timp Sărbătoarea Independenţei, stabilită în 1937 pentru data de 11 noiembrie, iar de teamă că sărbătoarea de 3 mai (instituită în 1919) ar putea face concurenţă festivităţilor închinate Sărbătorii Muncii (precum şi din reticenţa faţă de

tradiţiile republicane ale primelor două Republici Polone), în anul 1951 această dată a fost ştearsă din calendarul sărbătorilor de stat.

În cursul anilor 1989-1990, în calendarul sărbătorilor oficiale şi al zilelor declarate nelucrătoare au fost introduse patru modificări, mai ales pentru revenirea la situaţiile de dinaintea comunismului; au devenit astfel din nou zile de sărbătoare 3 mai, 15 august (din 1992, această dată are nu numai o dimensiune religioasă, Adormirea Maicii Domnului, ci şi una militară, ziua Armatei Poloneze de comemorare a bătăliei de la Varşovia din 1920) şi 11 noiembrie. A fost de asemenea eliminată sărbătoarea din 22 iulie[226]. În 2010 se va reveni la recunoaşterea (începând cu anul următor) a sărbătorii Regilor Magi de pe 6ianuarie ca zi nelucrătoare.

În perioada 1998-2010 au fost instituite opt sărbători oficiale, dar care nu au statut de zile nelucrătoare: 24 martie – Ziua Naţională a vieţii; 13 aprilie – Ziua Comemorării Victimelor Crimei de la Katyń; 2 mai – Ziua Drapelului Republicii Polone; 28 iunie – Ziua Naţională de Comemorare a lunii Iunie 1956 la Poznań; 1 august – Ziua Naţională de Comemorare a Insurecţiei Varşoviene; 31 august – Ziua Solidarităţii şi a Libertăţii; 27 septembrie – Ziua Statului Polonez în Ilegalitate; 16 octombrie – Ziua Papei Ioan Paul al II-lea.

Schimbarea de direcţie care s-a înfăptuit în 1989 impunea şi „o delimitare simbolică de comunism” a spaţiului public prin dărâmarea unor monumente şi construirea altora, prin schimbări ale denumirii străzilor, prin schimbarea patronilor spirituali ai anumitor şcoli şi ai altor instituţii. Simbolic, foarte importantă a fost fără îndoială, pe data de 16 noiembrie 1989, spectaculoasa înlăturare, în aplauzele frenetice ale populaţiei, a statuii lui Felix Dzerzynski dintr-o piaţă centrală a Varşoviei (care, *nota bene*, a şi purtat numele lui până în 1989). Doisprezece ani mai târziu,

soclul de sub statuia creatorului serviciilor sovietice de securitate a fost utilizat ca postament pentru o altă statuie – a lui Juliusz Słowacki.

La fel de multă forţă simbolică are şi povestea statuii lui Lenin din oraşul Nowa Huta de lângă Cracovia. Instalată în 1973, în această „înfăptuire" tipică a socialismului, aşa cum trebuia să fie oraşul muncitoresc construit din temelii în perioada RPP, statuia nu a avut o viaţă uşoară. În 1979, ea a constituit ţinta unui atentat organizat de Andrzej Szewczuwaniec, dar în urma exploziei conducătorul comunismului mondial şi-a pierdut doar călcâiul. În 1989 a fost, de asemenea, ţinta unor demonstraţii de masă, s-au încercat dărâmarea ei de pe postament şi chiar incendierea sa. În cele din urmă, pe 10 decembrie, monumentul a fost demontat şi dus într-un depozit, dar în 1992 a fost cumpărat contra sumei de 100.000 de coroane de milionarul suedez Big Bengt Erlandsson, care, după nişte uşoare modificări (i-a pus o ţigară în gură şi un cercel în ureche), l-a instalat pe conducătorul revoluţiei în muzeul personalităţilor High Chaparral de lângă Stockholm[227].

Odată cu căderea regimului comunist a demarat o acţiune masivă de schimbare a numelor străzilor care imortalizau figuri importante ale mişcării comuniste naţionale şi internaţionale, icoane mondiale ale comunismului, evenimente sau organizaţii legate de fostul sistem şi de Uniunea Sovietică. Principala fază a acestei operaţii a avut loc la începutul anilor '90, când în fiecare oraş au fost operate zeci sau chiar sute de modificări de nume ale unor artere de circulaţie mai mari sau mai mici din localităţile poloneze. Au dispărut astfel denumiri ca: şoseaua Armatei Roşii, a Marii Revoluţii din Octombrie, strada 22 iulie, Wanda Wasilewska, Julian Marchlewski, PKWN (Comitetul Polonez de Eliberare Naţională, o organizaţie comunistă marionetă, dirijată de la Moscova, care fusese înfiinţată pe 22 iulie 1944), Janek Krasicki, Rosa Luxemburg, în

locul cărora au apărut şoseaua Mareşal Józef Piłsudski, 3 Mai, 11 Noiembrie sau strada gen. Władysław Anders, „Solidaritatea”, gen. Tadeusz Bor-Komorowski[228].

După un prim val masiv de schimbări, la al doilea, lucrurile s-au complicat semnificativ. Era invocat tot mai des argumentul financiar („Nu îi putem obliga pe locuitori să suporte costurile acestor schimbări”), se manifesta tot mai des lipsa dorinţei de a continua acest proces. De aceea există în continuare străzi care poartă numele unor figuri legate de mişcarea comunistă (recordul îl deţine un erou al propagandei comuniste, participant la războiul polono-bolşevic din 1920 în tabăra sovietică, gen. Karol Świerczewski „Walter”). Din 2007, IPN apelează la autorităţile locale pentru a duce la bun sfârşit schimbarea numelor de străzi, dar în cele mai multe cazuri obţine răspunsuri negative, invocându-se de obicei voinţa locuitorilor de pe străzile respective. Doar în câteva cazuri aceste eforturi au avut efect[229]. Actualmente, cel mai uşor se pot opera schimbări în situaţiile când pot fi găsiţi eroi care au nume identic cu numele străzii: spre exemplu, luptătorul comunist Janek Krasicki îi lasă locul episcopului Ignacy Krasicki, poet şi publicist din secolul al XVIII-lea, unul dintre principalii reprezentanţi ai Iluminismului polonez, iar cartierul din Szczecin care purta numele preşedintelui Consiliului de Stat al Poloniei Populare, Aleksander Zawadzki, l-a primit drept patron pe Tadeusz Zawadzki „Zośka”, un erou al Insurecţiei Varşoviene[230].

Independent de rămăşiţele simbolisticii RPP, a III-a Republică îşi găseşte rădăcinile în mod tot mai explicit în sfera Armatei Naţionale şi a „Solidarităţii”. Încercarea de a lansa Masa Rotundă ca punct de origine a Poloniei libere s-a soldat cu un eşec – şi astfel devine clar faptul că nu compromisul elitelor la care s-a ajuns cu ocazia Mesei Rotunde, ci alegerile din 4 iunie constituie cezura, momentul când poporul a respins

vechiul regim. Tot la această dată au loc în fiecare an cele mai importante manifestări aniversare. Într-un loc simbolic, în piaţa din faţa Seimului, a apărut monumentul Statului Polonez în Ilegalitate, iar festivităţile succesive legate de aniversarea Insurecţiei Varşoviene, care a fost rezultatul activităţii acestuia, au căpătat în ultimii ani un caracter tot mai solemn. Un moment de răscruce l-a constituit în acest sens celebrarea celei de-a 60-a aniversări a izbucnirii Insurecţiei Varşoviene odată cu deschiderea modernului Muzeu al Insurecţiei Varşoviene, care atrage deja un mare număr de vizitatori. Cei câţiva ani de activitate a acestui muzeu reprezintă efectul cel mai vizibil al instaurării unei noi politici a istoriei, cerută la începutul secolului XXI atât de PO, cât şi de PiS. Consecinţe ale schimbărilor survenite în modul de a concepe istoria şi memoria colectivă sunt proiectele altor noi instituţii consacrate unor evenimente istorice importante (Centrul European „Solidaritatea”, Muzeul celui de-al Doilea Război Mondial, Muzeul de Istorie a Poloniei, Muzeul de Istorie a Evreilor Polonezi), ca şi modul mult mai vesel de desfăşurare şi participarea oamenilor în număr tot mai mare la aniversări. Istoria, interpretarea ei şi memoria colectivă au revenit în curentul principal al dezbaterilor publice, ilustrat prin deviza „Să ne alegem viitorul”, învingând – definitiv, se pare – această versiune poloneză a ideilor lui Fukuyama despre „sfârşitul istoriei”.

Nostalgia după RPP. Cultura şi cultura pop

Cu toate acestea, în ciuda faptului că anii au trecut, amintirea RPP rămâne încă vie în sufletul multor polonezi. Pe lângă largile dezbateri

intelectuale referitoare la Polonia comunistă, s-a format o percepţie nu de puţine ori nostalgică în legătură cu această perioadă. O influenţă fundamentală în acest tip de percepţie asupra RPP au avut-o cultura şi cultura pop, atât cele din trecut (mai ales din anii ’70-’80), cât şi cele din care s-au conturat în perioada celei de-a III-a Republici referitor la perioada de dinainte de 1989.

Nostalgia faţă de perioada comunistă, prezentă în toate ţările postcomuniste, are motivaţii complexe. Una dintre cauzele ei principale o reprezintă scăderea relativă a nivelului de trai al cetăţeanului. Cu ocazia cercetărilor efectuate în Polonia în cursul anului 1999, doar unul din zece respondenţii mulţumiţi de situaţia lor materială declară că ar prefera să trăiască în RPP, nu în a III-a Republică, pe când, din categoria celor care îşi definesc situaţia drept nesatisfăcătoare, jumătate ar prefera regimul comunist. Aproape aceleaşi proporţii se menţin şi în cazul nivelului de studii şi educaţie – cam jumătate din cei cu studii elementare şi doar 1/10 din cei cu studii superioare ar prefera să trăiască în socialismul real. Desigur, un rol fundamental îl joacă şi vârsta – doar 5% dintre studenţi şi elevi ar dori revenirea regimului comunist la zece ani după căderea lui, procentul răspunsurilor favorabile RPP crescând odată cu vârsta[231].

Cercetările în domeniul opiniei publice confirmă impresia că nostalgia cea mai intensă după regimul trecut o resimt cei care s-au regăsit cel mai greu în noile realităţi. Adică oamenii pentru care bunăstarea iluzorie din „epoca lui Gierek”, la care se adăuga securitatea socială, constituia o valoare mai importantă decât libertatea politică sau economică, pentru că nu erau pregătiţi să profite de roadele acesteia. Printre ei sunt numeroşi şomeri, pensionari, rentieri, adeseori ţărani – grupuri sociale care, în urma radicalelor reforme economice, au fost într-un fel sau altul marginalizate. Este vorba de asemenea de persoane a căror vârstă activă se suprapune, în

general, cu perioada RPP. Astfel, în cursul anilor ’90 făcea furori sloganul „Mai bine era cu comuniştii” şi au apărut chiar şi produse care făceau explicit referire la aşa-zisa situaţie mai bună din anii ’70, cum ar fi „jambon ca pe vremea lui Gierek”.

În ultimii ani au apărut un alt fel de amintiri despre RPP, cultivate de generaţia celor de 30-40 de ani. Nostalgia lor nu implică dorul efectiv de regimul comunist, fiind legată mai degrabă de obiecte, emisiuni, evenimente care au marcat copilăria acestor oameni. Astfel, apare un anumit cod cultural al întregii generaţii, al celor care au crescut cu aceleaşi emisiuni ca „Noapte bună, copii”, cu aceleaşi jucării, care au colecţionat aceleaşi obiecte, care au jucat aceleaşi jocuri. Această generaţie are un sentiment destul de intens al caracterului său distinctiv – pe de o parte, îşi aminteşte de regimul comunist, ceea ce o deosebeşte fundamental de generaţiile mai tinere, care şi-au petrecut toată viaţă conştientă în condiţiile Poloniei libere, iar pe de altă parte, regimul RPP n-a apucat totuşi să o îndoctrineze într-o măsură comparabilă cu generaţia părinţilor[232].

Acest fenomen are fără îndoială o anumită legătură cu lipsurile generale de pe piaţă din cursul anilor ’80, ceea ce, în mod paradoxal, a făcut ca puţinele produse accesibile să se întipărească în memorie şi să devină chiar „obiecte de cult”. Amintirile despre guma de mestecat „Donald”, despre colecţiile de doze de bere străină, despre sifon sau jocurile cu capace de bere constituie punctul forte al întâlnirilor dintre aceste persoane şi colegii de generaţie. Interesant e faptul că dobândesc statut de „obiect de cult” obiectele, emisiunile sau evenimentele care pe atunci, în anii ’80, erau tratate cu dispreţ, erau subiecte de batjocură– ca, de exemplu, cizmuliţele pentru copii „Relax” (cu care erau încălţaţi aproape toţi copiii, de multe ori spre disperarea lor), produsele din

înlocuitori de ciocolată sau etichetele. Un element important rămâne şi nostalgia după desenele animate (care, *nota bene*, pe atunci atingeau adeseori un nivel artistic devenit astăzi inaccesibil), precum *Lolek şi Bolek*, *Reksio* sau *Ursuleţul Uszatek* sau emisiunile de tipul *Tik-Tak*, *Vinerea cu Pankracy* sau *Telematinal*.

Foarte rapid, piaţa a descoperit această nouă nişă. Au apărut, astfel, programe de televiziune având această tematică (de exemplu, *RPP pe cartelă* pe canalul muzical VH1), cărţi (între altele *Generaţia ’89* sau *333 de lucruri pop… RPP*)[233], dar adevărata „peşteră a comorilor” este internetul. Au apărut nenumărate pagini de internet cu amintiri[234], corolarul acestui triumf al internetului fiind cântecul „Born in the PRL” al formaţiei Snake Charmer, interpretat pe melodia hitului „Born in the USA” al lui Bruce Springsteen, alături de clipurile pregătite de internauţi. De această simpatie pentru produsele din vremea RPP profită inclusiv firmele actuale, care preiau vechile mărci de produse, cum ar fi nereuşita Coca-Cola poloneză, contrafăcută, ce în anii ’80 se numea „Polo-Cockta” (popularizată în filmul lui Juliusz Machulski *Kingsajz*), sau îngheţata „Bambino” ori ceaiul „Madras”.

De o mare popularitate se bucură şi acum cultura de masă a RPP, mai ales filmele, serialele şi muzica pentru tineret. Un statut (cam exagerat) de „obiect de cult” au căpătat unele seriale de televiziune apărute după sfârşitul anilor ’60, ca, de exemplu: *Patru tanchişti şi un câine* (1966-1970) sau *Miza mai importantă decât viaţa* (1967-1968) – pe de o parte, acestea erau produse ale propagandei regimului comunist, ce deformau istoria celui de-al Doilea Război Mondial, dar, pe de altă parte, constituiau superbe creaţii actoriceşti, având la bază scenarii de bună calitate, ceea ce a făcut ca, în ciuda numeroaselor voci care cer eliminarea lor din programele de televiziune, aceste seriale să fie transmise în continuare,

pentru că atrag un număr mare de telespectatori. Nu putem uita nici de *Cvadragenarul* (1974-1977), ce reprezintă tabloul „epocii de aur”, al deceniului Gierek, şi nici de *Strada Alternativei, numărul 4* (1983, cu premiera în 1984), prezentând într-o oglindă falsă realităţile ultimei perioade a RPP. Stanisław Bareja, creatorul acestui din urmă film, considerat actualmente un clasic al genului, este şi autorul câtorva comedii care se bucură de o popularitate constantă. Ca exemplu poate servi *Misiunea* (1980), despre care se vorbeşte necontenit. Un statut asemănător, de film vizionat şi citat continuu, a obţinut şi *Croaziera* (1970) al lui Marek Piwowski. Faptul că se bucură de o popularitate maximă comediile care persiflează de obicei absurdităţile din perioada RPP demonstrează că această simpatie nu este legată de dorinţa reală de a se reveni la regimul respectiv.

Nici în ceea ce priveşte popularitatea muzicii lucrurile nu se prezintă altfel. O mulţime de fani, ale căror rânduri sunt îngroşate de alte şi alte generaţii, au în continuare giganţii rockului polonez care au apărut odată cu boomul anilor ’80: Maanam, Perfect, Lady Pank, Republika, Dżem, Kult sau Budka Suflera. Pe atunci, acest tip de muzică era un fel de reacţie la situaţia disperată a ţării şi prin renumitul festival de la Jarocin ea dădea populaţiei ocazia să îşi exprime revolta. Cu toate că autorităţile comuniste tratau muzica rock ca pe un fel de „supapă de siguranţă” care permitea, după părerea lor, să fie canalizată revolta tinerilor, cert este faptul că ea a jucat un rol în formarea atitudinii tinerei generaţii[235]. După căderea regimului, muzica rock şi-a pierdut mult din impetuozitate, aşa încât, la mai bine de 20 de ani după schimbarea de regim, în topul popularităţii rămân tot „dinozaurii” din vechiul regim, cărora li s-au alăturat doar puţine nume (Hey, Myslovitz).

În Polonia liberă se bucură însă de popularitate nu numai cântăreţii rock ce, într-o măsură mai mare sau mai mică, s-au străduit să conteste autorităţile statului (chiar dacă era vorba uneori doar de o împotrivire aparentă). De o apreciere incontestabilă se bucură în continuare şi preferata muzicii de estradă din vremea RPP, Maryla Rodowicz, care publică disc după disc, apare mereu pe micul ecran şi ţine concerte pentru miile de fani; o poziţie importantă ocupă de asemenea artişti ca Irena Santor sau Zbigniew Wodecki.

Perioada comunismului este foarte prezentă în numeroase filme, piese de teatru, cărţi sau chiar şi în muzica uşoară. Mai ales în creaţiile cinematografice pentru marele sau micul ecran se poate remarca o creştere semnificativă a interesului faţă de această tematică şi faţă de problema încheierii socotelilor cu fostul regim. Se constată, de asemenea, o legătură explicită între schimbarea de accent în dezbaterea publică şi modul în care comunismul e prezentat în arta actuală – dacă în cursul anilor ’90 un tablou simbolic poate fi considerat filmul *Câinii* al lui Władysław Pasikowski, în care eroul pozitiv era un fost securist ce se lupta cu lumea infracţională (care de altfel era plină de foşti angajaţi ai Securităţii), după anul 2000 au apărut mult mai multe producţii care prezintă într-un mod explicit negativ RPP şi reprezentanţii acesteia.

Din când în când, creatorii abordează şi trecutului recent. În 1990, pe marile ecrane rula pelicula *Fuga din cinematograful Wolność* – o excelentă creaţie a lui Janusz Gajos. Îmbinând lumea reală cu cea fictivă, acest film prezintă revolta actorilor de pe ecran împotriva rolurilor pe care le interpretează, ceea ce duce la tansformarea interioară a cenzorului care mai înainte tăia fără milă rezultatul efortului lor. Patru ani mai târziu a apărut *Moartea ca o bucată de pâine* al regizorului silezian Kazimierz Kutz, care prezintă un eveniment deosebit de tragic ce s-a petrecut în

perioada legii marţiale: masacrarea minerilor de la mina „Wujek” pe 16 decembrie 1981. O variantă mai „light” e reprezentată de *Colonelul Kwiatkowski* (1995) al aceluiaşi regizor, o comedie a cărei acţiune are loc în 1945. Protagonist este un medic care acţionează cu îndrăzneală şi, dându-se drept colonel de Securitate plin de tupeu, reuşeşte să elibereze o mulţime de deţinuţi politici din închisorile comuniste.

În ultimii ani, filmul polonez a lărgit aria de abordare a acestei teme. Au început să apară subiecte ca persecuţiile suferite de clerici şi Biserică din partea autorităţilor (printre altele, în filmele *Primatul. Trei ani dintr-o mie*, apărut în 2000, sau *Popieluszko. Libertatea e cu noi* – apărut în 2009), crimele staliniste (*Generalul Nil*, din 2009) sau colaborarea cu Securitatea comunistă (*Rysa*, din 2008). În 2007, datorită eforturilor lui Andrzej Wajda, a fost transpus în limbaj cinematografic masacrul de la Katyń. Filmul a beneficiat de numeroase recenzii pozitive, mai ales cu privire la zguduitoarea scenă finală – împuşcarea ofiţerilor polonezi. Interesante sunt şi noile producţii ale creatorilor din generaţia tânără, cum ar fi *Rewers*, în regia lui Borys Lankosz (2009), pentru că nu sunt împovărate de experienţele personale. Acest lucru a permis realizarea unei extraordinare comedii negre cu elemente dramatice în care perioada stalinistă este prezentată explicit în valori negative: agenţii Securităţii sunt fără îndoială nişte oameni răi, dar în acelaşi timp regizorul evită capcana discursului moralizator sau a tentaţiei de a epata prin martirologie. Un alt film excelent care prezintă perioada comunistă este *Dom zły* (*Casa rea*), în regia lui Wojciech Smarzowski (2009). Într-un thriller aparent simplu despre o crimă brutală, cu scene foarte realiste, se ascunde dezgustul nu numai faţă de sistem, ci şi faţă de realitatea de atunci în întregul ei. Imaginea RPP din ultima etapă a comunismului (acţiunea se petrece pe două planuri – în 1978 şi în 1982), aşa cum o prezintă regizorul acestui

film, reprezintă – în accepţiunea unuia dintre recenzenţii lui – „antidotul perfect la nostalgia faţă de socialism”[236].

Din 2006, producţiei cinematografice i se alătură în mod sistematic teatrul TV, în cadrul căruia *Scena faptului* prezintă în mod paradoxal faţa criminală a Poloniei Populare şi mai ales persecuţiile aşa-numiţilor „militanţi blestemaţi”, respectiv a partizanilor anticomunişti de după 1945. În rândul celor mai reuşite spectacole trebuie să includem: *Śmierć rotmistrza Pileckiego* (*Moartea căpitanului de cavalerie Pilecki*), dedicat crimei judiciare comise împotriva unui erou din lagărul de concentrare Auschwitz, *Inka 1946* (ce prezintă lichidarea Danutei Siedzikówna cu doar câteva zile înainte ca aceasta să împlinească vârsta de 18 ani, din cauză că era omul de legătură al cuibului de partizani „Łupaszka”) sau *Pseudonim Anoda* (prezentând ultimele zile de dinainte de moartea, în închisoarea Securităţii, a unui erou al Insurecţiei Varşoviene, un militar din cadrul batalionului *Zośka*, locotenentul Jan Rodowicz, cu nume de cod „Anoda”) sau mai ales *Nürnberg*, în regia lui Wojciech Tomczyk, care prezintă RPP din perspectiva unui colonel de contrainformaţii în rezervă (el activase în cadrul armatei). Ofiţerul respectiv (rol jucat excelent de Gajos) atrage o tânără ziaristă, dornică să cunoască anumite fapte din trecut, în propriul joc – o povestire despre adevărata faţă a comunismului: oameni ucişi, vieţi, familii şi cariere distruse. În cursul naraţiunii, spectacolul reclamă un proces de conştiinţă sincer în legătură cu propriile crime, propune un Nürnberg pentru sine, ca şi pentru colegi. Pe de o parte, această piesă spune lucrurilor pe nume: răul e rău; pe de altă parte, permite însă o multitudine de interpretări ale detaliilor şi de raportări la evenimentele şi persoanele istorice[237].

Schimbarea faţă de trecutul comunist este vizibilă şi la nivelul filmelor documentare – nu pentru că astfel de filme nu existau înainte, ci pentru că

nu provocau aproape nicio reacţie. Dar această barieră a fost depăşită datorită filmului *Trzech kumpli* (*Trei amici*), ce relatează povestea a trei colegi de facultate de la Universitatea Jagiellonă, care au participat la acţiuni în cadrul opoziţiei anticomuniste: Lesław Maleszka, Stanisław Pyjas şi Bronisław Wildstein. Pyjas moare ucis de Securitate, Maleszka se dovedeşte a fi turnător, lucru de care Wildstein îşi dă seama mult mai târziu şi atunci începe să lupte pentru adevăr. Scenele în care Maleszka nu se recunoaşte vinovat, în comparaţie cu nu mai puţin emoţionantele mărturisiri ale altui participant la evenimente, o persoană dărâmată psihic, ce recunoaşte adevărul în legătură cu rolul său, sunt zguduitoare. Faptul că acest film a fost realizat la cererea canalului comercial de televiziune TVN demonstrează că tema încheierii socotelilor cu trecutul a intrat în Polonia, într-o măsură mult mai mare decât înainte, în curentul principal al dezbaterii publice.

În februarie 2010 s-au iscat multe controverse odată cu difuzarea pe postul public de televiziune a filmului *Towarzysz generał* (*Tovarăşul general*), care urmăreşte cariera generalului Jaruzelski, prezentându-l într-o lumină explicit negativă, evidenţiind colaborarea lui cu serviciul stalinist de informaţii militare, participarea lui la epurările antisemite, ca şi rolul jucat de el în perioada intervenţiei în Cehoslovacia din 1968 sau în cazul masacrului de pe litoral din 1970. Controversele nu au vizat nivelul factografic al filmului, ci modul de a prezenta aceste fapte şi eliminarea oricăror „circumstanţe atenuante”.

Fenomenul nostalgiei după RPP pare să fi dispărut complet. Clişeul verbal „Pe vremea comunismului era mai bine”, destul de popular în cursul anilor ’90, e absent astăzi aproape cu totul, iar programele şi publicaţiile care prezintă memoriile diferitelor persoane din perioada

comunismului sunt precedate aproape mereu de avertismentul că nu au intenţia nici de a dezvinovăţi, nici de a ridica în slăvi regimul respectiv.

Actorii schimbării – retrospectivă

La sfârşitul anului 1989 şi începutul anului 1990, Lech Wałęsa a pornit o dispută ideologică şi de atribuţii cu guvernul lui Mazowiecki şi cu susţinătorii politici ai acestuia, declarând „război la vârf”. În primăvara anului 1990, el a fost reales preşedinte al „Solidarităţii” şi şi-a declarat intenţia de a candida la preşedinţia ţării. El şi-a desfăşurat campania electorală bazându-se pe sloganuri antiguvernamentale susţinând accelerarea schimbărilor, lichidarea totală a rămăşiţelor comuniste şi împroprietărirea, dar, după ce a fost ales preşedinte, nu şi-a mai ţinut promisiunile. Pe toată durata mandatului său de cinci ani, Wałęsa s-a străduit să fie foarte activ pe scena politică, depăşindu-şi adeseori atribuţiile şi încercând, pe baza „interpretărilor creatoare a textelor juridice” în lectura ministrului Lech Falandysz (practicând, cu alte cuvinte, aşa-numita falandizare a legilor), să câştige cât mai multe prerogative pentru sine. A intrat apoi în conflicte, rând pe rând, cu diferite medii sociale şi politice (cel mai grav conflict, ale cărui consecinţe s-au prelungit în următorii 10-15 ani, a dus la îndepărtarea din Cabinet a reprezentanţilor Înţelegerii Centriste, Jarosław şi Lech Kaczyński, în 1991), ceea ce l-a făcut să piardă sprijinul polonezilor. În anul 1995 a suferit astfel înfrângerea electorală despre care am amintit deja, în confruntarea cu candidatul SLD, Aleksander Kwaśniewski, înfrângere ce a însemnat, de fapt, marginalizarea sa politică. Nici celelalte încercări de a

juca un rol pe scena politică (înfiinţarea, în anul 1997, a Partidului Creştin Democrat al celei de-a III-a Republici sau candidatura la alegerile prezidenţiale din anul 2000) nu i-au adus decât eşecuri spectaculoase. În a doua parte a primului deceniu din secolul XXI, trecutul său a devenit subiectul principal al controverselor ideologice referitoare la problemele legate de lustraţie, de gradul de libertate şi de probitatea cercetărilor istorice.

Autorul legii marţiale, generalul Wojciech Jaruzelski, ales în iulie 1989 preşedinte al RPP, şi-a exercitat funcţia şi la începuturile Republicii Polone, până pe 22 decembrie 1990, când Lech Wałęsa a depus jurământul. Ca preşedinte, Jaruzelski nu a făcut decât să întârzie cât a putut schimbările de personal la nivelul guvernului şi al aparatului de stat. După ce s-a retras din politică, s-a dedicat exclusiv apărării propriei versiuni asupra istoriei, potrivit căreia el este un patriot ce a apărat Polonia de un „rău şi mai mare” (acest rău ar fi întruchipat de posibila intervenţie sovietică), activitate pentru susţinerea căreia şi-a găsit numeroşi avocaţi. În pofida numeroaselor încercări la nivel juridic, Jaruzelski nu a fost tras la răspundere pentru instituirea legii marţiale, iar rolul său în masacrarea muncitorilor de pe litoral în decembrie 1970 urmează să fie clarificat în cadrul unei acţiuni judiciare în curs de desfăşurare.

După eşecul misiunii sale de a forma un cabinet în vara anului 1989, generalul Czesław Kiszczak a intrat în componenţa guvernului Mazowiecki ca vicepremier şi şef al MAI, iar în această calitate a făcut tot posibilul ca să întârzie schimbările. Sub conducerea lui, în ministerul de care răspundea a avut loc o acţiune pe scară largă de distrugere a documentelor aparatului Securităţii RPP. După ce a părăsit guvernul, în iulie 1990, retrăgându-se din politică, Kiszczak nu a evitat totuşi ieşirile

publice în cadrul cărora s-a străduit şi se străduieşte continuu să îşi apere activitatea, aducând nu o dată ca argumente episoade necunoscute anterior. La fel ca şi în alte cazuri, în ciuda numeroaselor procese care i-au fost intentate, niciunul nu s-a soldat cu o sentinţă definitivă de condamnare. Pe 26 aprilie 2011, în cea de-a patra acţiune deschisă în legătură cu uciderea a nouă mineri de la mina „Wujek", în decembrie 1981, Tribunalul Regional Varşovia l-a declarat nevinovat[238].

Dintre participanţii la Masa Rotundă ce reprezentau partidul aflat la guvernare, cea mai strălucită carieră în Polonia postcomunistă a avut-o fără îndoială Aleksander Kwaśniewski. Fiind un membru tânăr, necompromis al PZPR, el a preluat destul de uşor conducerea SdRP, dând acestei formaţiuni postcomuniste speranţa de a se regăsi în noile realităţi. A condus partidul cu abilitate, mizând pe nemulţumirea socială faţă de perioada tranziţiei, conducându-l spre istorica victorie la alegerile parlamentare din anul 1993. În 1995 a câştigat şi alegerile prezidenţiale, succes pe care l-a repetat cinci ani mai târziu, când a obţinut în primul tur de scrutin o victorie fără precedent.

De-a lungul celor zece ani de mandat prezidenţial, s-a străduit să impună imaginea unui preşedinte mai presus de orice partid şi de arbitru suprem, ceea ce i-a permis să deţină un rol-cheie în jocul politic. Activ în politica externă, în ciuda temerilor adversarilor săi, el nu a schimbat cursul prooccidental al dezvoltării ţării, a condus Polonia către acceptarea în NATO şi în Uniunea Europeană, jucând de asemenea un rol esenţial în desfăşurarea „revoluţiei portocalii" din Ucraina. De-a lungul întregii perioade cât şi-a îndeplinit funcţia de şef al statului, s-a bucurat de un foarte larg sprijin social, care nu a putut fi compromis nici de controversele succesive legate de pregătirea lui profesională, nici de întâlnirea cu agentul rus Vladimir Alganov, nici de faptul că s-a îmbătat la

ceremoniile de la Katyń-Harkov (lucru pe care l-a şi recunoscut de altfel după câţiva ani), nici de faptul că unul dintre miniştrii numiţi de el l-a parodiat pe papa Ioan Paul al II-lea. Perioada mandatului lui Kwaśniewski coincide cu atingerea nivelului maxim de forţă nu numai în privinţa SLD, ci şi a întregului sistem postcomunist ca mecanism de exercitare a puterii, cu legături dubioase între lumea politică şi lumea afacerilor, favorizate de slăbiciunea instituţiilor de stat.

Traiectoria politică a primului premier polonez necomunist, Mazowiecki, s-a despărţit foarte repede de aceea a lui Wałęsa. Ca şef al guvernului, violent atacat de conducătorul „Solidarităţii" în perioada „războiului la vârf" din cauza ritmului prea lent al schimbărilor politice, el a suferit un eşec la alegerile prezidenţiale din 1990. Mazowiecki a fost întrecut nu numai de principalul său adversar, ci şi de o figură misterioasă, necunoscută anterior, un om de afaceri polonez din Perú, Stanisław Tymiński. După eşecul electoral el a preluat conducerea nou-înfiinţatei UD, iar după fuzionarea acesteia, în 1994, cu Congresul Liberal-Democrat (*Kongres Liberalno-Demokratyczny* – KLD), fuziune în urma căreia a rezultat UW, timp de un an a stat în fruntea acestei noi formaţiuni politice. După înfrângerea electorală a UW din 2001, când partidul lui nici măcar nu a intrat în Seim, a mai făcut o încercare nereuşită de a-şi reconstrui o forţă politică, în 2005 fiind unul dintre cofondatorii Partidului Democrat (PD), dar nici acesta n-a repurtat vreun succes pe scena politică.

Cam la fel s-au petrecut lucrurile şi cu Bronisław Geremek, care venea tot din direcţia grupărilor de intelectuali şi avea convingeri asemănătoare. La fel ca Mazowiecki, în cursul anului 1990, Geremek a devenit ţinta atacurilor lui Wałęsa şi a fost cofondator al ROAD, UD, UW şi PD, grupări în cadrul cărora a ocupat funcţii de conducere. Interesele sale

politice se concentrau în special pe domeniul politicii externe. Astfel, în intervalul 1997-2000, el a condus diplomaţia poloneză în cadrul guvernului Jerzy Buzek, profitând de poziţia şi contactele sale internaţionale. Pe 12 martie 1999, ca şef al MAE, Geremek a contribuind decisiv la admiterea Poloniei în NATO. În alegerile pentru Parlamentul European din 2004 el a înregistrat un succes deosebit, contribuind într-o mare măsură la depăşirea pragului electoral pentru UW – formaţiunea pe care o reprezenta. A murit în iulie 2008 într-un accident de automobil.

Traiectoriile politice ale fraţilor Jarosław şi Lech Kaczyński după 1989 au urmat direcţii paralele[239]. Amândoi l-au sprijinit pe Wałęsa în „războiul la vârf", iar în cursul anilor 1990-1991 i-au fost cei mai apropiaţi colaboratori, dar, din cauza conflictului generat de politica promovată de preşedinte, ei au părăsit cancelaria acestuia, devenind unii dintre cei mai duri critici ai lui. În mai 1990 a fost înfiinţată Înţelegerea Centristă (PC), în fruntea căreia se afla Jarosław. După eşecul electoral din 1993, când PC nu a reuşit să intre în Parlament, fraţii Kaczyński s-au trezit la periferia vieţii politice. În perioada 1992-1995, Lech Kaczyński a îndeplinit funcţia de şef al Corpului Suprem de Control (NIK), dar nu a rezistat până la sfârşitul mandatului de şase ani, fiind revocat prin decizii ale Seimului şi Senatului. Ca şef al NIK, Lech Kaczyński s-a făcut remarcat în lupta împotriva corupţiei, ceea ce a devenit temelia revenirii sale în marea politică. În anul 2000, după dezmembrarea coaliţiei AWS-UW, a devenit ministru al Justiţiei în guvernul lui Jerzy Buzek, în locul Hannei Suchocka. După un an de activitate a câştigat o mare popularitate datorită fermităţii cu care a încercat să lupte împotriva corupţiei şi stângăciilor în aplicarea justiţiei. Pe baza acestui succes, în martie 2001, fraţii Kaczyński au înfiinţat Lege şi Justiţie (PiS), o formaţiune politică la cârma căreia s-a instalat Jarosław şi care în acelaşi an a obţinut 9,5% din

voturi la alegerile parlamentare. În 2002, Lech Kaczyński a devenit primar general al Varşoviei, din această funcţie continuându-şi lupta împotriva abaterilor şi aducând o contribuţie deosebită la cinstirea memoriei istorice colective (succese incontestabile ale mandatului său de primar general al capitalei fiind inaugurarea Muzeului Insurecţiei Varşoviene şi celebrarea prin manifestări cu totul deosebite a celei de-a 60-a aniversări a declanşării Insurecţiei).

În 2005, fraţii Kaczyński au repurtat un spectaculos succes politic, PiS câştigând alegerile parlamentare, iar Lech fiind ales preşedintele RP, după ce l-a învins în al doilea tur de scrutin pe Donald Tusk. Ca să nu compromită şansele electorale ale fratelui său, Jarosław nu a preluat funcţia de şef al guvernului, ci l-a desemnat pentru aceasta pe Kazimierz Marcinkiewicz, pentru ca până la urmă să îl înlocuiască, preluând responsabilităţile de premier în luna iulie a anului 2006. În cursul campaniei electorale, PiS a utilizat sloganul trecerii la cea de-a IV-a Republică (în sensul unei reconstrucţii radicale a structurilor de stat şi al încheierii socotelilor cu trecutul comunist), dar, în urma eşecului negocierilor pentru crearea unei coaliţii împreună cu PO, punerea în aplicare a acestui plan a devenit imposibilă. Guvernul lui Jarosław Kaczyński a rezistat până în toamna anului 2007 când, în urma unui scandal de corupţie legat de şeful coaliţiei Autoapărarea, cu Andrzej Lepper în rolul principal, coaliţia s-a destrămat. La alegerile anticipate din 2007, PiS a pierdut în confruntarea cu PO şi a trecut în opoziţie, iar pentru preşedintele Lech Kaczyński a început perioada coabitării cu premierul Tusk. Este o perioadă cu multe conflicte între cei doi poli ai puterii, pe de o parte, premierul urmărind limitarea atribuţiilor preşedintelui, iar pe de altă parte, şeful statului dorind să practice o politică activă (mai ales la nivel internaţional). Mandatul lui Kaczyński a fost întrerupt în mod

dramatic: pe data de 10 aprilie 2010, avionul prezidenţial, la bordul căruia se aflau şeful statului, soţia acestuia şi numeroşi miniştri, deputaţi, senatori şi reprezentanţi ai celor mai importante instituţii ale statului, s-a prăbuşit în apropiere de Smolensk, în Rusia. Semnificaţia simbolică a acestei catastrofe, în care au murit 96 de persoane, care a survenit în timpul manifestărilor de comemorare a 70 de ani de la masacrul de la Katyń, a fost deosebit de puternică şi a impresionat milioane de polonezi. După moartea fratelui său, în ciuda acestei cumplite tragedii, Jarosław Kaczyński s-a hotărât să candideze la următoarele alegeri prezidenţiale anticipate, declarând că e hotărât să continue politica lui Lech. Dar fără succes – în al doilea tur de scrutin a pierdut în faţa lui Bronisław Komorowski, candidatul Platformei Cetăţeneşti (PO), aflată la guvernare.

Avocatul Jan Olszewski a evaluat critic rezultatele Mesei Rotunde în perioada lucrărilor acesteia. În „războiul la vârf" s-a situat de partea lui Wałęsa şi a curentului care susţinea accelerarea schimbărilor. După demisia guvernului Mazowiecki, Olszewski a primit misiunea de a forma un nou cabinet, dar eforturile sale nu au dus la niciun rezultat. După alegerile din 1991, fiind desemnat din nou premier, a condus o coaliţie de centru-dreapta. Dar a intrat destul de repede în conflict cu Wałęsa, care voia să preia cât mai multe roluri, principalele subiecte de dispută fiind controlul asupra forţelor armate şi conţinutul tratatului polono-rus. În cele din urmă, guvernul lui Olszewski a căzut, ca rezultat al acţiunilor de lustraţie întreprinse de ministrul Antoni Macierewicz. În anii următori, Olszewski a condus câteva grupări de dreapta (Mişcarea pentru Republică [*Ruch dla Rzeczypospolitey* – RdR], Mişcarea de Reconstrucţie a Poloniei [*Ruch Odbudowy Polski* – ROP]) ale căror programe promovau lustraţia, aveau o atitudine anticomunistă, antiprivatizare îşi declarau adeziunea faţă de tradiţiile de independenţă a ţării şi, în plus, criticau aspru elitele

participante la Masa Rotundă. În 1995 a candidat la alegerile prezidenţiale, obţinând 6,9% din voturi. Din 2006 a devenit consilierul preşedintelui Kaczyński pe probleme de politică, dar în 2007 a preluat conducerea comisiei de verificare create după dizolvarea fostelor servicii speciale ale armatei.

Jacek Kuroń a îndeplinit de două ori funcţia de ministru: al Muncii şi al Politicilor Sociale în guvernul lui Mazowiecki (1989-1990) şi în cel al Hannei Suchocka (1992-1993). El s-a străduit să atenueze efectele sociale ale tranziţiei economice. A militat pentru introducerea unei serii de prevederi legale pentru protejarea persoanelor care nu reuşesc să supravieţuiască în contextul noilor realităţi, inclusiv printr-un ajutor suplimentar acordat şomerilor. A devenit cunoscut prin acţiuni de caritate organizate, printre altele, de fundaţia Ajutorul Social SOS – cea mai cunoscută a fost oferirea unei mese calde locuitorilor săraci ai Varşoviei, cunoscută şi sub denumirea de „ciorba lui Kuroń". Datorită interesului său real faţă de soarta oamenilor, timp de mai mulţi ani s-a situat în fruntea sondajelor vizând politicienii care se bucurau de cea mai mare încredere socială, ceea ce nu i-a adus, din păcate, şi un sprijin politic – la alegerile prezidenţiale din 1995, el n-a ocupat decât locul al treilea, obţinând 9,2% din voturi. Până la sfârşitul vieţii, a rămas fidel idealurilor sale; în anul 2000, împreună cu soţia sa, Danuta, a înfiinţat Universitatea Universală „Jan Józef Lipski" din Teremiski – o organizaţie socială, având ca scop „construirea unei societăţi a cetăţenilor", care „priveşte realitatea din perspectiva individului" şi îşi propune „să difuzeze cultura şi să formeze modele de participare activă a culturii în locurile unde continuitatea contactului cu valorile culturale a fost întreruptă"[240]. A murit în iunie 2004.

O cu totul altă direcţie a abordat în activitatea sa publică Adam Michnik, autorul concepţiei „preşedinte de la voi, premier de la noi”. Ca redactor-şef al *Gazetei Wyborcza*, care în foarte scurt timp a devenit cel mai influent titlu din Polonia liberă, el a ajuns destul de repede la concluzia că „guvernarea sufletelor” este mult mai interesantă decât participarea la politica de partid. În 1990, a fost unul dintre cofondatorii Mişcării Cetăţeneşti pentru Acţiune Democratică (ROAD), din cadrul căreia s-a constituit mai târziu, printre altele, UD; a sprijinit candidatura lui Mazowiecki la preşedinţie, dar după dizolvarea Seimului contractual s-a retras din politică, dedicându-se consolidării poziţiei şi liniei ideologice a ziarului său. Sub conducerea lui, *Gazeta Wyborcza* a căpătat un profil inconfundabil, caracterizat de numeroase polemici acide şi controverse, mai ales în legătură cu probleme referitoare la trecutul comunist şi la necesitatea încheierii socotelilor cu acesta (Michnik a devenit foarte cunoscut pentru gesturile sale ostentative de simpatie faţă de Jaruzelski şi pentru că a combătut vehement lustraţia şi decomunizarea) şi în legătură cu problema aşa-zisului pericol reprezentat de dreapta naţionalistă. De-a lungul anilor ’90, Michnik a rămas cu siguranţă cel mai influent formator de opinie în dezbaterea publică poloneză.

Pe 27 decembrie 2002, Michnik a abordat în articolele sale scandalul Rywin, care, din păcate, nu numai că a dus la eşecul formaţiunii postcomuniste, ci a afectat şi poziţia unor grupări apropiate de *Gazeta*. În urma acestui scandal şi a lucrărilor comisiei speciale de anchetă, simpatiile politice ale polonezilor s-au modificat semnificativ, ceea ce s-a şi reflectat în rezultatele alegerilor din 2005 prin victoria a două grupări care promovau necesitatea unei schimbări profunde a regulilor ce structurau până atunci viaţa publică în Polonia. Această înclinare a balanţei electorale spre dreapta a deschis accesul în dezbaterea publică

pentru persoanele şi concepţiile care fuseseră împinse până atunci la periferia discursului public. Din acel moment, Michnik a rămas un actor important în jocul „guvernării sufletelor”, dar nu unul dominant.

Nu toţi oamenii „Solidarităţii” au dobândit în Polonia liberă un statut social înalt şi o recunoaştere a meritelor. O bună parte dintre ei nu au reuşit să se regăsească în noile condiţii. Este vorba în primul rând de persoanele care în cursul anilor ’80 se situau în opoziţie faţă de Lech Wałęsa şi de conducerea sindicatului şi care în anii ’90 au fost împinse în afara graniţelor dezbaterii publice, fiind condamnate la uitare sub eticheta supărătoare de „lunatici”. Cel mai dureros în acest context pare a fi exemplul Annei Walentynowicz, legendara lucrătoare pe macara de la Şantierele Navale Gdańsk, cofondatoare a sindicatelor libere, a cărei concediere a generat valul de greve din 1980.

Ea îl critica pe Wałęsa în anii ’80 „pentru trădarea idealurilor «Solidarităţii»”, ceea ce a provocat antipatia viitorului preşedinte şi discreditarea publică a Annei Walentynowicz. Ea îi reproşa că el colabora cu agenturile. După 1989, împreună cu o parte a grupărilor care se situau în opoziţie faţă de elitele „Solidarităţii” ajunse la putere (Andrzej Gwiazda, Kornel Morawiecki, Krzysztof Wyszkowski), ea a încercat să însufleţească sindicatele libere anti-Wałęsa, apoi în 1993, ca şi Gwiazda, a participat fără succes la alegerile parlamentare pe lista „din afara sistemului” (după titlul publicaţiei *Dinafara Sistemului*, editată de soţii Gwiazda). Anna Walentynowicz a obţinut 1.500 de voturi dintr-un total de 6.000, cât a întrunit întreaga listă, ceea ce a făcut-o să spună: „Am înţeles că 6.000 din 40 de milioane e prea puţin ca să poţi construi baricade”[241]. Întreaga grupare din care făcea parte Anna Walentynowicz critica în mod constant elitele participante la lucrările Mesei Rotunde, afirmând că sunt racolate de agenturile comuniste. PiS a făcut după 2005 o încercare de a

scoate din anonimat aceste grupări. Astfel, în 2006, Gwiazda şi Walentynowicz au fost decoraţi cu Ordinul Vulturului Alb, iar un an mai târziu Gwiazda a devenit membru al Colegiului IPN. În cazul Annei Walentynowicz, intenţia preşedintelui Kaczyński de a-i răsplăti cum se cuvine meritele a avut o dimensiune tragică – ea a fost invitată să facă parte din delegaţia care urma să participe la comemorarea crimei de la Katyń şi a murit pe 10 aprilie 2010, în catastrofa aviatică de la Smolensk.

În loc de concluzii

Această carte apare în condiţiile în care Republica Polonă se găseşte (pentru a câta oară de-a lungul istoriei sale?) într-o situaţie politică deosebită, consecinţă a ceea ce s-a întâmplat pe 10 aprilie 2010, când, în urma catastrofei aviatice de la Smolensk, a murit preşedintele Lech Kaczyński – şi odată cu el un mare număr de persoane aparţinând elitei politice polone. Nu ne propunem să facem prognoze în legătură cu felul în care va influenţa acest eveniment situaţia din Polonia. Ne limităm la o simplă observaţie generală, şi anume că, la nivel simbolic, există o foarte ciudată asemănare între masacrul de la Katyń comis în 1940 de NKVD şi tragedia delegaţiei poloneze care mergea să aducă un omagiu ofiţerilor polonezi ucişi acolo. Ceremoniile funerare de la Castelul Wawel din Cracovia, unde s-a decis în cele din urmă să fie înmormântat cuplul prezidenţial, cu tot cortegiul de evenimente mediatice legate de acest moment, care au făcut ca atmosfera de doliu să pună stăpânire pe fiecare casă din Polonia, imaginea miilor de persoane care aşteptau ore la rând

pentru a le aduce un ultim omagiu şefului statului şi soţiei sale –, toate acestea ne obligă într-un fel să credem că, poate pentru prima dată de mulţi ani, tabăra politică a suveraniştilor, respectiv a tuturor acelora care năzuiesc mai mult spre tradiţia ROPCiO decât spre cea a KOR, a câştigat mai multă importanţă, subliniind semnificaţia independenţei Poloniei. După părerea noastră, această importanţă poate creşte şi mai mult în măsura în care criza UE va fi de mai lungă durată, iar amintirea mizeriei din anii comunismului se va estompa şi celelalte ţări din regiune (şi mai ales Germania şi Franţa) îşi vor mai pierde din dorinţa de colaborare ce le caracteriza pe vremea cancelarului Kohl şi a preşedintelui Mitterrand. În acest sens se poate întâmpla ca, în pofida atitudinii celei mai mari părţi a elitei politice, guvernarea coaliţiei PiS-LPR-Samoobrona, etichetată mediatic drept „guvernare populistă", să nu fi constituit o simplă „găselniţă electorală" de moment, necesară pentru calmarea temporară a oscilărilor în orientarea electoratului din 2005, ci începutul unui proces în cadrul căruia majoritatea sloganurilor considerate până în 2005 „iresponsabile" sau „extremiste" să îşi găsească treptat locul în curentul politic principal, indiferent dacă partidul lui Jarosław Kaczyński revine la putere sau dacă electoratul îi rezervă rolul de „opoziţie veşnică".

1. Jerzy Eisler, *„Polskie miesiące" czyli kryzys*(*y*) *w PRL* (*„Lunile poloneze" sau criza [crizele] în RPP*), Varşovia, 2008.
2. Andrzej Paczkowski, *Strajki, bunty, manifestacje, jako „polska droga" przez socjalizm* (*Greve, revolte, manifestaţii ca „drum polonez" prin socialism*), Poznań, 2003.
3. Vezi Adam Zamoyski, *Holy Madness: Romantic, Patriots and Revolutionares: 1776-1871*, Londra, 2001.
4. Tradiţia poloneză în ceea ce priveşte gândirea anticomunistă este bogată şi s-a constituit în cursul secolului al XIX-lea, vezi Bogdan Szlachta (ed.), *Polish Anti-Communism and Its Intellectual Traditions. An Anthology*, Cracovia, 2001.
5. Stéphane Courtois, Jean-Louis Panné, Rémi Kauffer, *Rewolucja Światowa, Wojna Domowa i Terror*, în Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Barosek, Jean Louis Margolin, *Czarna Księga Komunizmu, zbrodnie, terror, prześladowania*

(*Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune*), ediţie în limba polonă, Varşovia, 1999, partea a II-a, p. 286. Vezi, de asemenea, Andrzej Paczkowski, *Polacy pod obcą i własną przemocą* (*Polonezii sub teroarea străină şi cea proprie*), *ibidem*, partea a III-a (coautor Karel Bartosek), pp. 342-344.

6. Merită să adăugăm aici că Stalin respinsese propunerea lui Hitler de a crea un mic stat polonez tampon, sub autoritatea celui de-al Treilea Reich.

7. Andrzej Paczkowski, *Polacy pod…* (*Polonezii sub…*).

8. Despre fascinaţia elitelor germane interbelice pentru bolşevism, vezi mai ales Gerd Koenen, *Der Russland-Komplex: Die Deutschen und der Osten 1900-1945*, München, 2005.

9. Despre situaţia deosebită a ocupaţiei în Polonia, vezi Richard C. Lucas, *Forgotten Holocaust: The Poles Under German Occupation 1939-1944*, ed. a II-a, 2001.

10. Mai pe larg în legătură cu această temă, vezi Norman Davies, *Rising '44: The Battle for Warsaw*, Londra, 2004.

11. Mai pe larg, vezi Nikołaj Ivanov, *Powstanie Warszawskie widziane z Moskwy* (*Insurecţia Varşoviană văzută de la Moscova*), Cracovia, 2010.

12. Exhaustiv la Norman Davies, *Rising '44…*

13. Antoni Dudek, Ryszard Gryz, *Komuniści i Kościół w Polsce* (*1945-1980*) (*Comuniştii şi Biserica în Polonia [1945-1980]*), Cracovia, 2006, p. 9.

14. Andrzej Friszke, *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL* (*Acomodare şi opoziţie. Studii din istoria RPP*), Varşovia, 2007.

15. Nu avem cum să nu observăm totuşi că dimensiunile rezistenţei armate împotriva ocupaţiei sovietice în perioada 1944-1947 au fost uriaşe şi n-au fost încă restituite pe de-a-ntregul memoriei universale. Între zece şi douăzeci de mii de victime în tabăra partizanilor şi cam acelaşi număr de partea formaţiilor comuniste care luptau împotriva mişcării ilegale fac ca aceste confruntări să poată fi considerate echivalente cu o adevărată insurecţie. Vezi Rafał Wnuk (ed.), *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944-1956* (*Atlasul mişcărilor de independenţă în ilegalitate între 1944 şi 1956*), Varşovia, 2007, p. XXXIV.

16. Exhaustiv pe această temă, Rafał Wnuk (ed.), *Atlas polskiego…* (*Atlasul mişcărilor…*).

17. Numărul de membri de partid din totalul de cetăţeni adulţi.

18. Piotr Osęka, *Rytuały stalinizmu* (*Ritualurile stalinismului*), Varşovia, 2007; Robert Kupiecki, *„Natchnienie milionów". Kult Józefa Stalina w Polsce w latach 1944-1956* (*„Inspiraţia milioanelor". Cultul lui I.V. Stalin în Polonia între 1944 şi 1956*), Varşovia, 1993; despre relaţiile dintre stat şi Biserică, vezi Jan Żaryn, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)* (*Istoria Bisericii catolice în Polonia [1944-1989]*), Varşovia, 1997; Jan Żaryn, *Kościół w PRL* (*Biserica în RPP*), Varşovia, 2004; Jan Żaryn, *Kościół a władza w Polsce 1945-1950* (*Biserica şi puterea în Polonia 1945-1950*), Varşovia, 1997.

19. Despre desfăşurarea evenimentelor din 1956 în Polonia, vezi Paulina Codogni, *Rok 1956 (Anul 1956)*, Varşovia, 2006.

20. După 1945, pe baza înţelegerilor de la Ialta şi Potsdam, graniţele Poloniei au fost modificate prin anexarea unor teritorii care înainte de al Doilea Război Mondial aparţineau Germaniei, decizie la care guvernul RFG s-a opus cu hotărâre. În consecinţă, problema statutului acestei graniţe a rămas un obiect de controversă între RPP şi RFG până în 1990, când în cele din urmă germanii au renunţat la orice pretenţii faţă de respectivele teritorii. În perioada de care ne ocupăm însă, RFG considera că aceste teritorii aparţin în continuare Germaniei, şi nu statului mult mai firav care se numea RPP; în consecinţă, această situaţie oferea comuniştilor un argument în plus în lupta lor pentru guvernarea Poloniei, întrucât menţinerea statu-quo-ului teritorial depindea într-o mare măsură de bunăvoinţa Moscovei.

21. Jerzy Eisler, *„Polskie miesiące”…* (*„Lunile poloneze”…*), p. 24.

22. În legătură cu rolul pe care l-au jucat clericii în istoria Poloniei trebuie să subliniem că – chiar şi în comparaţie cu perioada ocupaţiei germane – ei au fost supuşi unor represalii deosebit de dure şi nemiloase. Ocupantul german pornea de la principiul că eliminarea fizică a clerului constituie una din soluţiile-cheie pentru îngenuncherea polonezilor; preluând ideea, dimensiunile represaliilor care au fost practicate de comunişti împotriva acestei categorii sociale depăşeau cu mult nivelul, şi aşa deosebit de ridicat, al terorii germane pe teritoriul Poloniei.

23. Era vorba mai ales de cercurile din jurul PSL interbelic; vezi A. Słowakiewicz, „Trzecia Droga ruchu ludowego w Polsce powojennej” („A Treia Cale a mişcării populare din Polonia postbelică”), *Antyk*, 1988, nr. 5, p. 120.

24. Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski. 1945-1980* (*Istoria recentă a Poloniei. 1945-1980*), Varşovia, 2003, pp. 349-350.

25. Este cazul să amintim că luptele din 1956 între facţiunile PZPR, descrise în literatura de specialitate, în general nu aveau nimic comun cu politica faţă de Biserică, pe care diferitele clici care se combăteau reciproc în sânul CC şi al Biroului Politic o considerau corectă, chiar dacă ea presupunea acte ilegale flagrante, aşa cum a fost întemniţarea primatului Wyszyński (vezi Antoni Dudek, Ryszard Gryz, *Komuniści…* (*Comuniştii…*), pp. 103-107).

26. Vezi Antoni Dudek, Ryszard Gryz, *Komuniści…* (*Comuniştii…*), p.119.

27. Vezi Antoni Dudek, Ryszard Gryz, *Komuniści…* (*Comuniştii…*), pp. 317-319.

28. Mai pe larg pe această temă, vezi Andrzej Friszke, *Koło posłów Znak w Sejmie PRL 1957-1976* (*Grupul parlamentar Znak din Seimul RPP 1957-1976*), Varşovia, 2002, vezi mai ales pp. 148-152.

29. *Cf.* printre altele: Ewa Czaczkowska, *Kardynał Wyszyński* (*Cardinalul Wyszyński*), Varşovia, 2009; Roman Graczyk, *Cena przetrwania? SB wobec „Tygodnika Powszechnego”* (*Preţul supravieţuirii? Serviciile de Securitate faţă de „Tygodnik Powszechny”*), Varşovia, 2011.

30. Vezi şi observaţiile autorilor Antoni Dudek şi Ryszard Gryz în legătură cu atitudinea Bisericii pe timpul crizelor din 1968 şi 1970. Antoni Dudek, Ryszard Gryz, *Komuniści…* (*Comuniştii…*), pp. 277-278.

31. Antoni Dudek, Ryszard Gryz, *Komuniści…* (*Comuniştii…*), pp. 120-122.

32. Potrivit fostului secretar al primatului, preotul prelat Bronisław Piasecki, această sintagmă ar fi fost utilizată chiar de cardinalul Wyszyński într-un cerc foarte restrâns (interviu luat preotului prelat Piasecki la începutul acestui deceniu de către Aleksander Gubrynowicz).

33. Vezi mai pe larg în legătură cu această temă broşura *Widmo głodu albo meandry polityki rolnej PRL. Zeszyt 1* (*Spectrul foametei sau despre meandrele politicii agrare a RPP. Caiet 1*), publicată în 1981 la Poznań de Editura Autonomă a Agricultorilor, şi mai ales articolele scrise de W. Kuczyński, „Meandry polityki rolnej" („Meandrele politicii agrare"), şi de R. Manteuffel, „Czy rolnictwo indywidualne jest niewydolne?" („Oare agricultura individuală este insuficientă?"), retipărire după: *Zielony Sztandar*, nr. 65, 1981; vezi, de asemenea, Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski…* (*Istoria recentă a Poloniei…*), pp. 640-642 şi 714-715.

34. În acest context merită să menţionăm în mod deosebit sprijinul acordat de autorităţile RPP activităţii cinematografice. Serialele de televiziune produse în cursul anilor '60 şi '70, precum *Czterej Pancerni i Pies* (*Patru tanchişti şi un câine*), *Stawka większa niż życie* (*Miza mai importantă decât viaţa*) sau *Polskie Drogi* (*Drumuri poloneze*) recurgeau într-o mai mică măsură la sloganurile comuniste, fiind preferate cele patriotice, în final eroul comunist trebuind să se dovedească patriot, iar adversarii săi fie nişte naivi din punct de vedere politic, fie nişte trădători.

35. Pe larg în Jerzy Eisler, *Polski rok 1968* (*Anul 1968 în Polonia*), Varşovia, 2006.

36. *Ibidem*.

37. Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski…* (*Istoria recentă a Poloniei…*), pp. 523-524.

38. *Ibidem*, pp. 634-635.

39. Vezi *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec organizacji „Ruch"* (*Acţiunile Serviciului de Securitate în legătură cu organizaţia „Ruch"*), introducere, selecţie şi prelucrare a datelor de Piotr Byszewski, Varşovia, 2008.

40. Emil Morgiewicz, „Ruch wobec stabilizacji" („Ruch şi stabilizarea"), *Karta*, 1996, nr. 20; Piotr Byszewski, „Kryptonim «Revident». SB na tropie «Ruchu»" („Nume de cod «Revizorul». Serviciul de Securitate urmărind «Ruch»"), *Buletinul IPN* (Institutul Memoriei Naţionale), 2005, nr. 3; Antoni Dudek, „Akcja «Poronin»" („Acţiunea «Poronin»"), în Antoni Dudek, *ślady PeeReLu. Ludzie, wydarzenia, mechanizmy* (*Urmele RPP. Oameni, evenimente, mecanisme*), Cracovia, 2000, pp. 127-131.

41. Vezi textul declaraţiei „Ruch" de pe pagina de internet a familiei Czuma http://www.czuma.pl/public/MijajaLata.html

42. Vezi, de exemplu, Franciszek Dąbrowski, Piotr Gontarczyk, Paweł Tomaski (ed.), *Marzec 1968 w dokumentach MSW. Tom I. Niepokorni* (*Martie 1968 în documentele MAI. Vol. I. Revoltaţii*), Varşovia, 2008, pp. 107-118.

43. În legătură cu scrisoarea şi conţinutul acesteia, vezi Andrzej Friszke, *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i Komandosi* (*Anatomia revoltei. Kuroń, Modzelewski şi cei din Comando*),

Cracovia, 2010, pp. 202-222.

44. Mai pe larg, Andrzej Friszke, *Anatomia buntu…* (*Anatomia revoltei…*).

45. Bohdan Cywiński, *Rodowody niepokornych* (*Originile revoltaţilor*), Varşovia, 1971.

46. Adam Michnik, *Kościół – Lewica – Dialog* (*Biserica – Stânga – Dialogul*), ediţia I necenzurată, 1976, ediţia a II-a Biblioteka Gazety Wyborczej, Varşovia, mai 2009.

47. Wojciech Roszkowski, Jan Kofman, *Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century*, New York, Londra, 2007, p. 1109.

48. În legătură cu apariţia şi activitatea „Solidarităţii" în cursul anilor 1980-1981 au apărut foarte multe studii; dintre cele în limba engleză putem menţiona spre exemplu: Timothy Garton Ash, *The Polish Revolution: Solidarity* (această lucrare a fost tipărită în mai multe ediţii); Jadwiga Staniszkis, *Poland's self-limiting Revolution*, Princeton, 1984.

49. Problema rolului URSS în desfăşurarea evenimentelor din 1980-1981 rămâne până în ziua de azi obiectul a numeroase controverse. Dar din tot mai multe documente date publicităţii rezultă clar că şefii de la Kremlin nu aveau intenţia să intervină cu armata în Polonia, în schimb făceau toate eforturile ca să-i convingă pe Kania şi pe Jaruzelski să declare legea marţială. Mai mult chiar, există multe indicii că în zilele decisive dinainte de declararea stării de război, temându-se de un eventual insucces al acestei operaţii, generalul Jaruzelski a cerut asigurări că, în caz de eşec, Moscova va sprijini militar acţiunile lui. Vezi, printre altele: *„Zeszyt roboczy" generała Anoszkina 9-16 grudnia 1981 r.* (*„Caietul de lucru" al generalului Anoszkin 9-16 decembrie 1981*), Varşovia, 1998; Vladimir Bukovski, *Moskiewski proces. Dysydent w archiwach Kremla* (*Procesul de la Moscova. Disident în arhivele Kremlinului*), Varşovia, 1998, pp. 540-574; Andrzej Paczkowski, *Droga do „mniejszego zła". Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980 – styczeń 1982* (*Drumul spre „răul cel mai mic"). Strategia şi tactica taberei guvernanţilor iulie 1980 – ianuarie 1982*, Cracovia, 2002.

50. Andrzej Paczkowski, *Czarna Księga…* (*Cartea neagră…*), p. 363.

51. Mai pe larg despre represiuni: Andrzej Paczkowski, *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 23 VII 1983* (*Războiul polono-jaruzelskian. Legea mariţială în Polonia 13 XII 1981 – 23 VII 1983*), ed. a II-a, Varşovia, 2007, pp. 100-126.

52. Antoni Dudek, *Reglamentowana rewolucja* (*Revoluţia reglementată*), Cracovia, 2004, pp. 44-47, 53.

53. Mirosława Marody, *Długi finał* (*Final prelungit*), Varşovia, 1995, p. 34.

54. Date citate după Institutul Naţional de Statistică (Główny Urząd Statystyczny – GUS).

55. Vezi Maciej Replewicz, *Stanisław Bareja. Król krzywego zwierciadła* (*Stanisław Bareja. Regele oglinzii deformante*), Poznań, 2009, pp. 249-286.

56. În 1983, sondajele arătau că 48% dintre respondenţi consideră că evenimentele din 13 decembrie sunt negative, iar 43% le consideră pozitive, ceea ce poate dovedi şi că gradul de epuizare a populaţiei creştea. Vezi Antoni Dudek (ed.), *Stan Wojenny w Polsce* (*Legea marţială în Polonia*), Comisia Pentru Cercetarea Crimelor Împotriva Poporului Polonez din cadrul Institutului Memoriei Naţionale, Varşovia, 2003, Seria Monografii, vol. 6, p. 25.

57. Mai pe larg în legătură cu situaţia economică a epocii, vezi Janusz Kaliński, *Gospodarka Polski 1944-1989. Przemiany strukturalne* (*Economia Poloniei în perioada 1944-1989. Transformări structurale*), Varşovia, 1995.

58. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), pp. 37-38.

59. Imediat după preluarea puterii de către echipa lui Tadeusz Mazowiecki în 1989, a fost înfiinţată o comisie de verificare a cărei sarcină era selecţionarea acelor ofiţeri şi lucrători din cadrul fostelor SB care, potrivit evaluării conducerii MAI, se pretau la continuarea activităţii în cadrul serviciilor speciale ale Poloniei independente. Din datele furnizate de această comisie rezultă că din totalul persoanelor angajate în SB (24.000) aproximativ 10.000 nici n-au mai făcut cerere de reangajare. Motivele care au determinat circa 40% dintre funcţionarii SB să ia decizia de a nu încerca măcar să-şi continue cariera erau fără îndoială diferite, dar factorul fundamental a fost convingerea că sectorul privat oferă neîndoielnic mai multe posibilităţi pentru dezvoltarea personală, la care se adaugă, desigur, salariul mai mare.

60. Pewex – magazine cu vânzare în valută, în care se puteau cumpăra pe valute convertibile mărfuri (atât de import, cât şi din producţia internă) inaccesibile în comerţul obişnuit. Cuvântul polonez pentru „valutist” (*cinkciarz*) provine din englezescul *change* (a schimba), cu sensul de „a schimba bani”.

61. Merită să notăm aici că o parte dintre cei care alcătuiau tabăra puterii, în anii care au urmat, au cerut chiar ca acest proces economico-social să fie transformat într-un instrument de slăbire a opoziţiei (vezi Antoni Dudek, *Reglamentowana…* [*Revoluţia…*], pp. 100-101).

62. Din cercetările întreprinse de E. Wnuk-Lipiński rezultă că, încă din anul 1985, cam 53% dintre polonezi acceptau sectorul privat, iar în 1988 nivelul acceptării ajunsese la 73%. În acelaşi timp, cu toate că majoritatea polonezilor îşi declarau susţinerea pentru o politică socială activă a statului, nivelul acestei susţineri a scăzut de la 80% în 1984 până la 65% în 1988. Edward Wnuk-Lipiński, „Nastroje społeczne w Polsce w latach 1986-1989”, în *1986-1989 – koniec systemu* („Starea de spirit a societăţii în Polonia între anii 1986 şi 1989”, în *1986-1989 – sfârşitul sistemului*), materialele conferinţei internaţionale de la Miedzeszyn, 21-23 octombrie 1999, vol. 1, pp. 18-19.

63. Această efervescenţă ideologică a cuprins şi mediul universitarilor, al oamenilor de ştiinţă (printre care Marek Belka, cel care mai târziu avea să ajungă premier, Janusz Beksiak, Witold Trzeciakowski), aceştia ajungând la concluzia că socialismul nu poate fi salvat. Opoziţia, prin filosoful Mirosław Dzielski, propunea încă de la sfârşitul anilor ’70 un sistem în cadrul căruia partidul să-şi păstreze puterea politică, acceptând în schimb introducerea economiei de piaţă. Vezi Mirosław Dzielski, *Bóg – wolność – własność* (*Dumnezeu – libertate – proprietate*), Cracovia, 2001.

64. Antoni Dudek, *Rok 1989. Koniec komunizmu w Polsce* (*Anul 1989. Sfârşitul comunismului în Polonia*), http://www.enrs.eu/pl/component/content/article/9-strona-gwna/33-rok-1989-koniec-komunizmu-w-polsce.html (accesat la 17.06.2011).

65. Trebuie să mai amintim că asemenea concepţii revoluţionare n-au apărut numai în mediile considerate radicale – în martie 1982, într-un articol pe care l-a scris în închisoare şi a reuşit să-l transmită afară, în legătură cu acţiunile ce ar fi urmat să fie desfăşurate, Kuroń prezenta o viziune care nu era departe de o insurecţie naţională. Andrzej Paczkowski, *Wojna polsko-jaruzelska…* (*Războiul polono-jaruzelskian…*), pp. 158-159.
66. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), p. 67.
67. Przemysław Zieliński, *Scena rockowa w PRL. Historia, organizacja, znaczenie* (*Scena rock în RPP. Istorie, organizare, importanţă*), Varşovia, 2005, pp. 91-94.
68. Dariusz Stola, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949-1989* (*O ţară în impas? Migraţia din Polonia între 1949 şi 1989*), Varşovia, 2010, p. 355.
69. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), pp. 22-25.
70. Paweł Kowal, *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986-1989* (*Sfârşitul sistemului puterii. Politica echipei generalului Wojciech Jaruzelski în perioada 1986-1989*), Varşovia, 2012, p. 51.
71. *Ibidem*, pp. 34-38.
72. Mirosława Marody, *Długi…* (*Finală…*).
73. Paweł Kowal, *Koniec systemu…* (*Sfârşitul sistemului…*), pp. 89-95.
74. *Ibidem*, pp. 225-233.
75. Adam Michnik, *Takie czasy…: rzecz o kompromisie* (*La aşa vremuri…: cuvânt despre compromis*), Londra, 1985.
76. Mai multe despre importanţa referendumului, în Paweł Kowal, *Koniec systemu…* (*Sfârşitul sistemului…*), pp. 125-132.
77. Paulina Codogni, *Okrągły stół, czyli polski Rubikon* (*Masa Rotundă sau Rubiconul polonez*), Varşovia, 2009, p. 59.
78. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), pp. 131-132.
79. Paweł Kowal, *Koniec systemu…* (*Sfârşitul sistemului…*), p. 403.
80. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), pp. 143-144.
81. Mai multe pe această temă în Paweł Kowal, *Koniec systemu…* (*Sfârşitul sistemului…*), pp. 368-374.
82. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), pp. 170-172.
83. Paulina Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 r. – u progu przemiany ustrojowej* (*Alegerile din iunie 1989 – în pragul schimbării de regim*), Varşovia, 2012, p. 34.
84. Krzysztof Dubiński, *Okrągły Stół* (*Masa Rotundă*), Varşovia, 1999, p. 53.
85. Andrzej Friszke, „Okrągły Stół. Geneza i przebieg” („Masa Rotundă. Geneza şi desfăşurarea”), în *1986-1989 – sfârşitul sistemului*, materialele conferinţei internaţionale, Miedzeszyn 21-23 octombrie 1999, vol. 1, p. 89.
86. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), pp. 179-180.
87. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), p. 187.

88. Maciej Bałtowski, Maciej Miszewski, *Transformacja gospodarcza w Polsce* (*Transformarea economică în Polonia*), Varşovia, 2006, p. 144.
89. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), p. 189.
90. *Ibidem*, p. 197.
91. Mai pe larg despre procesul de împroprietărire a nomenclaturii, vezi Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja i postkomunizm* (*Transformarea şi postcomunismul*), pp. 179-185; Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), pp. 193-197.
92. Încă din luna noiembrie, Rakowski depusese la judecătorie o cerere de bancrută pentru Şantierele Navale Gdańsk, ceea ce a provocat indignarea sinceră a tuturor celor care lucrau acolo şi un atac virulent din partea opoziţiei care-i reproşa premierului că măsurile lui sunt motivate politic, şi nu economic.
93. Paulina Codogni, *Okrągły stół…* (*Masa Rotundă…*), pp. 155-156.
94. Andrzej Friszke, *Rok 1989* (*Anul 1989*), Varşovia, 2009, p. 79.
95. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), p. 219.
96. Paulina Codogni, *Okrągły stół…* (*Masa Rotundă…*), p. 159.
97. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), pp. 237-240.
98. Paweł Kowal, *Koniec systemu…* (*Sfârşitul sistemului…*), pp. 444-449.
99. Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski…* (*Istoria recentă a Poloniei…*), p. 99.
100. *Cf.* Paulina Codogni, *Okrągły stół…* (*Masa Rotundă…*), pp. 165-166.
101. Krystyna Trembicka, *Okrągły Stół w Polsce, studium o porozumieniu politycznym* (*Masa Rotundă din Polonia, studiul unui acord politic*), Lublin, 2003, pp. 132-137.
102. Paweł Smoleński, *Szermierze Okrągłego Stołu. Zwątpienia i nadzieje* (*Scrimerii Mesei Rotunde. Îndoieli şi speranţe*), Paris, 1989, p. 32.
103. Krzysztof Dubiński, „Podziemie «okrągłego stołu»” („Dedesubturile «mesei rotunde»”), în *Magdalenka. Transakcja epoki. Notatki z poufnych spotkań Kiszczak-Wałęsa* (*Magdalenka. Tranzacţiile epocii. Note din cursul întâlnirilor de taină Kiszczak-Wałęsa*), Varşovia, 1990, p. 3.
104. Paulina Codogni, *Okrągły stół…* (*Masa Rotundă…*), p. 176.
105. *Ibidem*, p. 177.
106. *Ibidem*, p. 179.
107. *Ibidem*, p. 180.
108. *Ibidem*, pp. 201-202.
109. Paulina Codogni, *Wybory czerwcowe…* (*Alegerile din iunie…*), p. 70.
110. *Ibidem*, pp. 59-60.
111. *Ibidem*, pp. 61-62.
112. *Ibidem*, pp. 62-68.
113. Paulina Codogni, *Okrągły stół…* (*Masa Rotundă…*), pp. 215-216.
114. *Ibidem*, pp. 219-221.
115. *Ibidem*, p. 224.

116. *Ibidem*, p. 226.
117. *Ibidem*, pp. 234-235.
118. *Ibidem*, pp. 230-231.
119. *Ibidem*, p. 243.
120. Paulina Codogni, *Okrągły stół…* (*Masa Rotundă…*), p. 257.
121. Vezi Jan Skórzyński, *Rewolucja Okrągłego Stołu* (*Revoluţia Mesei Rotunde*), Cracovia, 2009, p. 223.
122. *Migawki z przeszłości. Opowieści świadków historii* (*Instantanee din trecut. Relatări ale martorilor istoriei*), lucrare colectivă, Varşovia, 2010, p. 240.
123. Paulina Codogni, *Okrągły stół…* (*Masa Rotundă…*), p. 257.
124. *Ibidem*, p. 250.
125. *Ibidem*, p. 251.
126. Paulina Codogni, *Okrągły stół…* (*Masa Rotundă…*), p. 254.
127. *Ibidem*, p. 255.
128. Paweł Smoleński, *Szermierze Okrągłego Stołu…* (*Scrimerii Mesei Rotunde…*), pp. 22-23.
129. În acest context pare interesant faptul că sprijinul pentru „S” a fost evaluat cel mai corect de americani – ambasadorul John R. Davis jr. raporta pe 19 aprilie 1989 că opoziţia ar putea conta aproape sigur pe o victorie zdrobitoare, iar Senatul, pentru care alegerile se vor desfăşura absolut democratic, va contrabalansa un Seim dominat de putere, dar nereprezentativ. Vezi „Warszawa, 19 kwietnia 1989 – ambasador Davis do sekretarza stanu o szansach obydwu stron na zwycięstwo w wyborach” („Varşovia, 19 aprilie 1989 – ambasadorul Davis către secretarul de stat, despre şansele în alegeri ale celor două părţi”), în *Ku zwycięstwu Solidarności. Korespondencja Ambasady USA w Warszawie z Departamentem Stanu styczeń-wrzesień 1989* (*Spre victoria „Solidarităţii”. Corespondenţa Ambasadei SUA la Varşovia cu Departamentul de Stat ianuarie-septembrie 1989*), introducere şi antologie de Gregory F. Domber, Varşovia, 2006, pp. 179-187.
130. Dintre aceste grupări trebuie menţionate cel puţin: „Solidaritatea Luptătoare”, Grupul de Lucru al Comisiei Naţionale a NSZZ „Solidaritatea”, Partidul Socialist Polonez „Revoluţia Democratică” şi Partidul Liberal-Democrat „Independenţa”.
131. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), pp. 291-292.
132. Conform algoritmului, voturile polonezilor de peste graniţă au intrat tocmai în contul acestei circumscripţii. Urban conta pe sprijinul masiv al personalului reprezentanţelor diplomatice ale Poloniei, ceea ce i-ar fi asigurat victoria asupra candidatului opoziţiei – actorul Andrzej Łapicki. Dar lucrurile au luat o altă întorsătură, iar Urban a pierdut mandatul.
133. Paulina Codogni, *Okrągły stół…* (*Masa Rotundă…*), p. 266.
134. *Gazeta Wyborcza*, 8 mai 1989.
135. Jan Skórzyński, Marek Pernal, *Kalendarium „Solidarności” 1980-1989* (*Calendarul „Solidarităţii” 1980-1989*), Varşovia, 2005, p. 188.
136. Paulina Codogni, *Okrągły stół…* (*Masa Rotundă…*), pp. 264.

137. Cu câteva zile înainte de alegeri, la o şedinţă a Secretariatului CC al PZPR, Jaruzelski considera că rezultatele alegerilor pentru Senat vor trebui evaluate astfel: „între 51 şi 60% – rezultat bun; între 41 şi 49% – rezultat slab; iar sub 40% – rezultat foarte slab". Vezi „Protokół nr. 63 z Posiedzenia Sekretariatu KC PZPR w dniu 30 maja 1989 r." („Proces-verbal nr. 63 la Şedinţa Secretariatului CC al PZPR din ziua de 30 mai 1989"), în Stanisław Perzkowski (ed.), *Tajne dokumenty Biura Politycznego i Sekretariatu KC. Ostatni rok władzy 1988-1989* (*Documente secrete ale Biroului Politic şi ale Secretariatului CC. Ultimul an de guvernare 1988-1989*), Londra, 1994, p. 371.

138. Teresz Bochwic, *III Rzeczpospolita w odcinkach. Kalendarium wydarzeń styczeń 1989 – maj 2004* (*Cea de-a III-a Republică în secvenţe. Calendarul evenimentelor ianuarie 1989 – mai 2004*), Cracovia, 2005, p. 39.

139. „Protokół nr. 64 z rozszerzonego Posiedzenia Sekretariatu KC PZPR w dniu 5 czerwca 1989 r." („Proces-verbal nr. 64 la Şedinţa lărgită a Secretariatului CC al PZPR din ziua de 5 iunie 1989"), în Stanisław Perzkowski (ed.), *Tajne dokumenty Biura Politycznego…* (*Documente secrete ale Biroului Politic…*), pp. 390-398.

140. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), p. 319.

141. Comisia de Împăciuire era un organ creat în cadrul înţelegerilor convenite la Masa Rotundă cu scopul de a lămuri eventualele probleme controversate referitoare la interpretarea fiecărui înscris. În componenţa ei intrau conducerile ambelor tabere politice. Comisia s-a întrunit doar de trei ori, ultima şedinţă fiind tocmai cea din 8 iunie.

142. Paulina Codogni, *Okrągły stół…* (*Masa Rotundă…*), p. 269.

143. *Cf.* Paulina Codogni, *Wybory czerwcowe…* (*Alegerile din iunie…*), pp. 272-278.

144. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), p. 341.

145. Vezi Paulina Codogni, *Okrągły stół…* (*Masa Rotundă…*), p. 273.

146. Vezi Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), pp. 349-350.

147. Vezi Andrzej Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski* (*O jumătate de veac de istorie a Poloniei*), Varşovia, 2005, p. 394.

148. Vezi Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), pp. 352-353.

149. Informaţie verbală, obţinută în timpul unui interviu acordat lui A. Gubrynowicz de către Adam Michnik în mai 2010.

150. Pe 22 iunie 1989, în cursul unui dineu cu activiştii „Solidarităţii", scriind pe o cutie de chibrituri, Davis le-a arătat acestora că scăderea cvorumului rezolvă problema alegerii lui Jaruzelski, fără ca ei înşişi să-l voteze. Ambasadorul american a explicat că, chiar dacă deputaţii opoziţiei lipsesc în masă, se poate totuşi obţine cvorumul, dar scade numărul de voturi necesare pentru ca alegerea să aibă loc. Vezi „Warszawa, 23 czerwca 1989 – ambasador Davis do sekretarza stanu w sprawie możliwych trudności z uzyskaniem w parlamencie większości głosów niezbędnej do wyboru Wojciecha Jaruzelskiego na prezydenta" („Varşovia, 23 iunie 1989 – ambasadorul Davis către secretarul de stat în legătură cu posibilele dificultăţi

de a obţine în parlament majoritatea de voturi necesară pentru alegerea lui Wojciech Jaruzelski ca preşedinte"), în *Ku zwycięstwu Solidarności…* (*Spre victoria Solidarităţii…*), p. 271.

151. Wojcieck Roszkowski, *Najnowsza historia Polski…* (*Istoria recentă a Poloniei…*), p. 120.

152. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), p. 381.

153. O astfel de ofertă fusese făcută deja de pe data de 9 iunie într-o convorbire dintre Kiszczak şi Michnik, dar atunci „Michnik a răspuns sec spunând că ei nu aderă la aşa ceva" – vezi *„Protokół nr. 65 z roboczego posiedzenia Sekretariatu KC PZPR w dniu 9 czerwca 1989 r."* („Proces-verbal nr. 65 al şedinţei de lucru a Secretariatului CC al PZPR din data de 9 iunie 1989"), în Stanisław Perzkowski (ed.), *Tajne dokumenty Biura Politycznego…* (*Documente secrete ale Biroului Politic…*), p. 400.

154. *Cf.* Jan Skórzyński, *Ugoda i rewolucja. Władza i opozycja 1985-1989* (*Acordul şi revoluţia. Puterea şi opoziţia între 1985 şi 1989*), Varşovia, 1995, p. 288.

155. Vezi Teresa Bochwic, *III Rzeczypospolita…* (*A treia Republică…*), p. 34.

156. „Warszawa, 11 sierpnia 1989 – ambasador Davis do sekretarza stanu na temat swojej rozmowy z generałem Czesławem Kiszczakiem" („Varşovia, 11 august 1989 – ambasadorul Davis către secretarul de stat pe tema convorbirii sale cu generalul Czesław Kiszczak"), în *Ku zwycięstwu Solidarności…* (*Spre victoria Solidarităţii…*), pp. 337-341.

157. Vezi Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), p. 389.

158. Antoni Dudek, *Reglamentowana…* (*Revoluţia…*), pp. 392-393.

159. Vezi Antoni Dudek, *Reglamentowana rewolucja…*, p. 394.

160. Vezi şi p. 332 a prezentei cărţi.

161. *Ibidem*, pp. 400-401.

162. *Ibidem*, p. 398.

163. Antoni Dudek, *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989-2001* (*Primii ani ai celei de-a III-a Republici 1989-2001*), Cracovia, 2004, p. 75.

164. „Przeszłość odkreślamy grubą linią: przemówienie Tadeusza Mazowieckiego w Seimie" („Între noi şi trecut vom trage o linie groasă de demarcaţie: cuvântarea lui Tadeusz Mazowiecki în Seim"), *Gazeta Wyborcza*, 25 august 1989.

165. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja…* (*Transformarea…*), pp. 137-150.

166. Potrivit modelului prezentat de profesorii Kofman şi Roszkowski, trecerea la economia de piaţă a însemnat de fapt parcurgerea a şase etape: 1. reforma parţială iniţiată de sus în jos de către regimul precedent; 2. eşecul acesteia; 3. transformarea sistemului; 4. prăbuşirea economică antrenată de aceasta; 5. stabilizarea; 6. creşterea datorată forţelor motrice ale economiei de piaţă. *Cf.* Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja…* (*Transformarea…*), p. 31.

167. *Cf.* Maciej Bałtowski, Maciej Miszewski, *Transformacja gospodarcza…* (*Transformarea economică…*), pp. 133-139.

168. Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski…* (*Istoria recentă a Poloniei…*), pp. 121-122.

169. Maciej Bałtowski, Maciej Miszewski, *Transformacja gospodarcza…* (*Transformarea economică…*), p. 154.

170. Date obţinute de la GUS (Oficiul Central de Statistică), http://www.stat.gov.pl/gus/5840_1634_PLK_HTML.htm, accesat la 25.08.2010.

171. Maciej Bałtowski, Maciej Miszewski, *Transformacja gospodarcza…* (*Transformarea economică…*), pp. 182-183.

172. *Ibidem*, pp. 188-189.

173. *Ibidem*, pp. 193-194.

174. Argumentul suprem al economiştilor sceptici în ceea ce priveşte eficienţa acestui plan era reducerea prea bruscă a cererii consumatorilor (prin reducerea prea drastică a salariilor), ceea ce, coroborat şi cu politica monetară restrictivă, ar fi provocat o recesiune mai accentuată decât era necesar. Printre criticii cei mai înverşunaţi ai lui Balcerowicz se număra şi viitorul vicepremier şi ministru de Finanţe Grzegorz Kołodko, care a formulat teza „calibrării" programului de stabilizare, în sensul de a evita atât divergenţa efectelor cantitative faţă de prognoze, cât şi restrictivitatea exagerată a programului. *Ibidem*, p. 196.

175. Trebuie să mai adăugăm că datoria externă a RPP nu a fost achitată integral nici până astăzi, obligaţia de a plăti pentru aberaţiile economice ale epocii lui Gierek şi Jaruzelski devenind o povară pentru mai multe generaţii de polonezi. Abia în martie 2009 a fost, spre exemplu, achitată integral datoria faţă de Clubul de la Paris (cu excepţia Japoniei, totuşi) şi rămâne în continuare de plătit restul datoriei faţă de creditorii privaţi asociaţi în Clubul de la Londra, aceasta fiind eşalonată până în anul 2024 (*ibidem*).

176. Wojciech Roszkowski, Jan Kofman, „Economic Transformation", în Teresa Rakowska-Harmstone, Piotr Dutkiewicz şi Agnieszka Orzelska (ed.), *New Europe. The Impact of the First Decade*, vol. I: *Trends and Perspectives*, Varşovia, 2006, p. 167.

177. Vezi, de exemplu, Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja…* (*Transformarea…*), pp. 173-185.

178. Vezi capitolul despre Ungaria.

179. Wojciech Roszkowski, Jan Kofman, „Poland", în Teresa Rakowska-Harmstone, Piotr Dutkiewicz şi Agnieszka Orzelska (ed.), *New Europe. The Impact of the First Decade. Vol. II: Variations on the Pattern*, Varşovia, 2006, p. 400.

180. *Cf.* Maciej Bałtowski, Maciej Miszewski, *Transformacja gospodarcza…* (*Transformarea economică…*), pp. 221-239.

181. Wojciech Roszkowski, Jan Kofman, „Economic Transformation", p. 148.

182. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja…* (*Transformarea…*), p. 173.

183. Vezi, de exemplu, „Warszawa, 16 czerwca 1989 – ambasador Davis do sekretarza stanu w sprawie pogłosek o negatywnym stosunku Stanów Zjednoczonych do perspektywy wyboru Wojciecha Jaruzelskiego na prezydenta" („Varşovia, 16 iunie 1989 – ambasadorul Davis către secretarul de stat în legătură cu zvonurile referitoare la atitudinea negativă a Statelor Unite faţă

de perspectiva alegerii lui Wojciech Jaruzelski în funcţia de preşedinte”), în *Ku zwycięstwu Solidarności…* (*Spre victoria „Solidarităţii”…*), pp. 261-166.

184. Artur Wołek, *Demokracja nieformalna* (*Democraţia informală*), Varşovia, 2004, pp. 66-69.

185. Wojciech Roszkowski, *Najnowsza historia Polski…* (*Istoria recentă a Poloniei…*), p. 130.

186. Artur Wołek, *Demokracja…* (*Democraţia…*), pp. 71-73.

187. Antoni Dudek, *Pierwsze lata…* (*Primii ani…*), p. 134.

188. *Ibidem*, pp. 153-161.

189. „Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 21 września 1990 r. o skróceniu X kadencji Sejmu oraz kadencji Senatu i Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej” („Hotărârea Seimului Republicii Polone din ziua de 21 septembrie 1990 cu privire la scurtarea celei de-a X-a legislaturi a Seimului şi a mandatelor Senatului şi Preşedintelui Republicii Polone”), *Monitor Polski*, 1990, nr. 36 poz. 289, http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WMP19900360289 accesat la 18.03.2010.

190. Artur Wołek, *Demokracja…* (*Democraţia…*), p. 80.

191. SLD – Sojusz Lewicy Demokratycznej (Alianţa Stângii Democrate) – până în 1990 a fost o simplă alianţă electorală, dar mai târziu s-a transformat în partid politic.

192. Paweł Śpiewak, „Koniec złudzeń” („Sfârşitul iluziilor”), *Rzeczpospolita*, 23.01.2003.

193. Curtea Constituţională, „Legea lustraţiei este parţial neconformă cu constituţia”, *Gazeta Wyborcza*, 11.05.2007.

194. „Preşedintele l-a revocat pe Andrzej Lepper, vicepremier şi ministrul Agriculturii”, *Gazeta Wyborcza*, 9.07.2007. În august 2011 Lepper a fost găsit mort în biroul său.

195. Această formulare a fost utilizată de Jarosław Kaczyński în februarie 2006 în cuvântarea rostită cu ocazia împlinirii a 100 de zile de guvernare a cabinetului Kazimierz Marcinkiewicz. Stenograma lucrărilor Seimului: legislatura a 5-a, şedinţa 10, ziua 3 (17.02.2006), http://orka2.sejm.gov.pl/Debata5.nsf accesat la 23.06.2011.

196. Marek Cichocki, „Szkice z polskiej podmiotowości” („Schiţe de subiectivitate poloneză”), în Jacek Kloczkowski, Tomasz Żukowski (ed.), *Rzeczpospolita na arenie międzynarodowej. Idee i praktyczne dylematy polityki zagranicznej* (*Republica pe arena internaţională. Idei şi dileme practice ale politicii externe*), Varşovia-Cracovia, 2010, p. 70.

197. Trebuie să ne amintim că, în faza incipientă a dezbaterii, ideea fundamentală a fost problema unităţii – în toamna anului 1989, Adam Michnik a propus transformarea „Solidarităţii” într-o mişcare politică ce ar sintetiza mai multe tradiţii. Motivul era ca orice conflicte politice ar fi ameninţat foarte fragila democraţie din acel moment să nu depăşească dimensiunile unei dezbateri în interiorul unei grupări unitare ce acţiona în favoarea schimbării. Această mişcare ar fi urmat să-i includă şi pe foştii comunişti care aveau să treacă „de partea binelui”. Adversarii acestei concepţii subliniau că formarea unei scene politice uniforme nu poate decât să slăbească, şi nu să fortifice democraţia, a cărei esenţă este dezbaterea de idei şi concepţii; ei mai adăugau şi că, dacă s-ar realiza viziunea lansată de *Gazeta Wyborcza* sau de *Tygodnik*

Powszechny sub egida „Solidarităţii”, ar apărea un nou sistem monopartid. Vezi Paweł Śpiewak, *Pamięć po komunizmie* (*Amintiri din comunism*), Gdańsk, 2005, pp. 48-60.

198. *Ibidem*, p. 63.

199. *Ibidem*, p. 70.

200. Jarosław Gowin, „Wstęp. Kościół, religia, demokracja” „Introducere. Biserica, religia, democraţia”, în *Spór o Polskę 1989-1999. Wybór tekstów prasowych* (*Controversa despre Polonia 1989-1999. Culegere de texte de presă*), introducere, selecţie şi editare Paweł Śpiewak, Varşovia, 2000, pp. 365-367.

201. Deşi în RPP mai existau două partide în afară de PZPR (ZSL – al ţăranilor – şi SD – al intelectualilor), partidul comunist nu avea nevoie să concureze cu acestea pentru a-şi asigura votul alegătorilor.

202. Vezi Antoni Dudek, *Pierwsze lata…* (*Primii ani…*), p. 105.

203. *Cf.* Arnošt Bečka, Jacek Molesta, *Sprawozdanie z likwidacji majątku byłej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej* (*Raport în legătură cu lichidarea bunurilor fostului Partid Muncitoresc Unit Polonez*), Sopot-Varşovia, 2000, versiune online: http://www.mswia.gov.pl/index.php?dzial=2&id=2791 accesat la 1.02.2010.

204. Antoni Dudek, *Pierwsze lata…* (*Primii…*), pp. 153 şi 221.

205. Jan Kofman, Wojciech Roszkowski, *Transformacja…* (*Tranziţia…*), p. 170.

206. Antoni Dudek, *Pierwsze lata…*(*Primii ani …*), p. 348.

207. *Cf.* Piotr Grzelak, *Wojna o lustrację* (*Războiul lustraţiei*), Varşovia, 2005, pp. 18-21.

208. Artur Wołek, *Demokracja…* (*Democraţia…*), pp. 106-107.

209. Piotr Grzelak, *Wojna…* (*Războiul…*), pp. 22-25.

210. *Ibidem*, p. 40.

211. Stenograma celei de-a treia şedinţe a Seimului din 21 decembrie 1991 în Piotr Grzelak, *Wojna…*(*Războiul…*), p. 45.

212. Antoni Dudek, *Pierwsze lata…* (*Primii ani…*), p. 260.

213. Piotr Grzelak, *Wojna…* (*Războiul…*), pp. 62-63.

214. *Ibidem*, pp. 135-138.

215. *Ibidem*, pp. 145-154.

216. *Ustawa z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 oraz treści tych dokumentów* (*Dispoziţia din 18 octombrie 2006 referitoare la divulgarea informaţiilor legate de documentele organelor de securitate ale statului pentru perioada 1944-1990 şi la conţinutul acestor documente*), Monitorul Oficial nr. 218, 2006, poz. 1592 [text integral], http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20062181592 accesat la 08.03.2010.

217. *Ibidem*.

218. Artur Wołek, *Demokracja…* (*Democraţia…*), p. 111.

219. *Ustawa z dnia 4 kwietnia 1991 r. o zmianie ustawy o Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce – Instytucie Pamięci Narodowej* (*Hotărârea din ziua de 4 aprilie 1991*

cu privire la modificarea hotărârii despre Comisia Centrală de Cercetare a Crimelor Hitleriste în Polonia – Institutul Memoriei Naţionale), Monitorul Oficial nr. 45, 1991, poz. 195, http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19910450195 accesat la 10.03.2010.

220. *Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej-Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* (*Hotărârea din ziua de 18 decembrie 1998 cu privire la Institutul Memoriei Naţionale – Comisia de cercetare a Crimelor contra Poporului Polonez*), Monitorul Oficial nr. 155, 1998, poz. 1016, http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19981551016 accesat la 10.03.2010.

221. Bronisław Wildstein, *Dekomunizacja, której nie było* (*Decomunizaţia care n-a avut loc*), Cracovia, 2000, p. 67.

222. Pagina de internet a IPN: http://ipn.gov.pl/portal/pl/3/2299/Glowna_Komisja_Scigania_Zbrodni_przeciwko_Narodowi_Polskiemu.html accesat la 17.02.2010.

223. *Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* (*Legea din ziua de 29 decembrie 1989 referitoare la modificarea Constituţiei Republicii Populare Polone*), Monitorul Oficial nr. 75, 1989, poz. 444, http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19890750444 accesat la 17.02.2010.

224. *Ustawa z dnia 26 kwietnia 1950 r. o ustanowieniu I Maja świętem państwowym* (*Legea din ziua de 26 aprilie 1950 referitoare la instituirea zilei de I Mai ca sărbătoare de stat*), Monitorul Oficial nr. 19, 1950, poz. 157, http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19500190157 accesat la 17.02.2010.

225. *Ustawa z dnia 22lipca 1945 r. o ustanowieniu Narodowego* święta *Odrodzenia Polski* (*Legea din ziua de 22 iulie 1945 referitoare la instituirea Sărbătorii Naţionale a Renaşterii Poloniei*), Monitorul Oficial nr. 32, 1945, poz. 194, http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19450320194 accesat la 17.02.2010.

226. *Ustawa z dnia 18 stycznia 1951 r. o dniach wolnych od pracy* (*Legea din ziua de 18 ianuarie 1951 referitoare la zilele declarate nelucrătoare*), Monitorul Oficial nr. 4, 1951, poz. 28, http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19510040028 accesat la 17.02.2010.

227. Batłomiej Kozłowski, *Próba wysadzenia pomnika Lenina w Nowej Hucie* (*Tentativa de aruncare în aer a monumentului lui Lenin din Nowa Huta*), http://kalendarium.polska.pl/wydarzenia/article.htm?id=252302 accesat la 18.02.2010.

228. Unele schimbări au căpătat un caracter simbolic, comparaţia dintre cele două denumiri succesive sugerând uneori că trecerea de la una la alta nu s-a făcut întâmplător. În Varşovia, şoseaua Revoluţia din Octombrie a devenit Primatul Mileniului; gen. Karol Świerczewski – „Solidaritatea"; Julian Marchlewski – Ioan Paul al II-lea; Paweł Finder – căpitan Witold Pilecki. În cazul anumitor străzi, a fost schimbat numele călăului cu al victimei: şoseaua Bolesław Bierut din Varşovia a devenit şoseaua gen. Emil Fieldorf „Nil", condamnat de un tribunal comunist la pedeapsa cu moartea şi căruia Bierut i-a refuzat graţierea. La Łódź au fost onorate numele celor mai cunoscute figuri ale luptei armate a partizanilor anticomunişti:

maiorul Zygmunt Szendzielorz „Łupaszka” înlocuindu-l pe Alfred Lampe, iar maiorul Józef Kuraś „Ogień” pe Rosa Luxemburg.

229. Pagina de internet a IPN: http://ipn.gov.pl/portal.php?serwis=pl&dzial=379&id=8625 accesat la 18.02.2010.

230. Poate cel mai cunoscut şi cel mai larg dezbătut exemplu al lipsei schimbării este Palatul Culturii şi Ştiinţei (PKiN) din Varşovia, care a fost construit în plin centrul oraşului ca „dar al poporului sovietic pentru poporul polonez” între anii 1952 şi 1955. Palatul, care purta iniţial numele lui Stalin, simboliza de fapt pentru cei mai mulţi dominaţia sovietică asupra Poloniei, iar amplasarea lui face notă discordantă cu planul urbanistic, altfel unitar, al Varşoviei. Partizanii demolării lui aduc neîncetat argumentul istoric: în perioada celei de-a II-a Republici, imensa catedrală ortodoxă Alexandr Newski, construită la începutul secolului XX în piaţa Saski (actualmente Piłsudski), în ciuda indiscutabilei sale valori arhitecturale, a fost dărâmată pe motiv că reprezintă un simbol al dominaţiei ruse. În schimb, adversarii demolării PkiN, în afara unor argumente pertinente de natură economică şi logistică (necesitatea transferării numeroaselor instituţii care îşi au sediul în clădirea PKiN), subliniază că timp de câteva decenii această clădire monumentală a devenit un simbol al oraşului. În 2007, Palatul a fost înscris în registrul monumentelor, ceea ce practic punea capăt discuţiilor legate de eventuala sa demolare.

Problema numelor de străzi în Polonia rămâne deschisă şi agită spiritele. Un puternic ecou a avut astfel mistificarea pusă la cale de un grup de internauţi care, în cadrul enciclopediei Wikipedia, au creat o pagină fictivă dedicată lui Henryk Batuta, un aşa-zis luptător comunist care ar fi fost patronul unei străzi din Varşovia (în realitate, numele străzii vine de la un accesoriu muzical: bagheta dirijorală – n.t.). Pagina falsă nu a trezit niciun fel de suspiciuni timp de peste un an, iar după demascarea mistificării autorii acesteia şi-au descris acţiunea ca fiind o „ironie la adresa faptului că multe străzi din Polonia poartă în continuare nume de persoane şi instituţii care nu sunt demne de această onoare”.

231. „Kto wolałby żyć w PRL? Komunikat z badań („Cine ar vrea să trăiască în RPP? Comunicatul anchetei”), CBOS, Varşovia, mai 2000. http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2000/K_082_00.PDF accesat la 19.02.2010.

232. *Cf.* Beata Tadla, *Pokolenie ’89, czyli dzieci PRL-u w wolnej Polsce* (*Generaţia ’89 sau copiii RPP în Polonia liberă*), Varşovia, 2009.

233. Bartek Koziczyński, *333 popkultowe rzeczy… PRL* (*333 de lucruri pop… RPP*), Poznań, 2007; Beata Tadla, *Pokolenie ’89…* (*Generaţia ’89…*).

234. Cf. http://www.nostalgia.pl, http://www.spodlady.com/, http://www.muzeumdobranocek.com.pl/p/, http://www.polskaprl.rejtravel.pl/ accesat la 22.02.2010.

235. *Cf.* Przemysław Zieliński, *Scena rockowa…* (*Scena rock…*).

236. Janusz Wróblewski, „Recenzja filmu *Dom zły*” („Recenzia filmului *Casa rea*”), *Polityka*, 26 noiembrie 2009.

237. Dezbateri pe tema acestui spectacol printre altele pe pagina de internet „Teologia politică”: http://www.2.teologiapolityczna.pl/index.php?option=com_content&task_view&id=695&Itemid=129 accesat la 23.02.2010.

238. Bogdan Wróblewski, „Kiszczak uniewinniony” („Kiszczak dezvinovăţit”), *Gazeta Wyborcza*, 27.04.2011.

239. *Cf*. Piotr Semka, *Lech Kaczyński. Opowieść arcypolska* (*Lech Kaczyński. O poveste arhipoloneză*), Varşovia, 2010; Piotr Zaremba, *O jednym takim… Biografia Jarosława Kaczyńskiego* (*Despre unul ca el… Biografia lui Jarosław Kaczyński*), Varşovia, 2010.

240. Pagina de internet a Universităţii Universale „Jan Józef Lipski” din Teremiski, http://teremiski.edu.pl//content/view/2/3/ accesat la 09.02.2010.

241. Vezi Beata Płonka, Anna Walentynowicz – apokryf historii (Anna Walentynowicz, un apocrif al istoriei), http://www.efka.org.pl/index.php?action=z_art&ID=41 accesat la 11.02.2010.

Aleksander Gubrynowicz

Ungaria: schimbări nefinalizate

Tranziţia de la dictatură

În toate ţările Europei Centrale şi de Est, moştenirea perioadei interbelice a influenţat comunismul care a urmat imediat după încheierea conflagraţiei mondiale. În cazul Ungariei, moştenirea cu care a trebuit să se confrunte partidul comunist, iar apoi opoziţia, au constituit-o anul 1918, apoi Tratatul de la Trianon (1920), în baza căruia au fost retrocedate ţărilor vecine teritorii considerate de tradiţia ungară drept leagănul statalităţii maghiare şi, nu în ultimul rând, războiul civil din istoria acestei ţări, care a avut drept consecinţă ciocniri violente între partidele de stânga şi cele de dreapta (ce în fond n-au putut fi depăşite nici până în ziua de azi).

În plus, la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, la care au participat – în ciuda ezitărilor şi împotrivirii unei părţi a elitelor politice – de partea celui de-al Treilea Reich, maghiarii s-au angajat pe drumul construcţiei socialismului ca naţiune învinsă. Partea finală a războiului,

marcată de guvernarea crucilor cu săgeţi a lui Ferenc Szálasi, care, împreună cu hitleriştii, a participat la uciderea evreilor şi a activiştilor din opoziţie, n-a fost decât un fel de anticipare a următorului val de teroare, de data aceasta impusă de regimul comunist al lui Mátyás Rakósi. Acesta a fost unul dintre cele mai brutale guverne dictatoriale din istoria Europei (fiecare al şaselea cetăţean al Ungariei a fost supus unor forme de represiune); după ce s-a răfuit cu fasciştii şi cu persoanele considerate „duşmani de clasă”, a trecut la nivelurile superioare ale partidului, atacându-l pe fostul ministru al Afacerilor interne, László Rajk, care a fost lichidat în urma unui proces de formă în 1952.

Procesul de destalinizare, înlăturarea de la putere a lui Rakósi, izbucnirea unei alte revoluţii în 1956 (înăbuşită printr-o brutală intervenţie sovietică) – toate acestea au provocat un nou şi mare val de teroare (ultimul), care caracterizează primii ani ai guvernării lui János Kádár. Pe lângă sentinţa de condamnare la moarte prin spânzurare a lui Imre Nagy şi a celor mai apropiaţi colaboratori ai acestuia, au avut loc din ce în ce mai multe procese penale împotriva unor persoane, care se soldau cu condamnări la moarte sau ani grei de închisoare. Au fost ucise astfel aproximativ 400 de persoane, în jur de 21.500 au fost închise în puşcării şi între 16.000 şi 18.000 au fost internate în lagăre de detenţie. Aproape 230.000 au emigrat.

Şi totuşi, de pe la jumătatea anilor ’60, se vedea clar că Janós Kádár schimbă direcţia politicii sale interne. Probabil că nimeni (nici chiar el) nu-şi închipuia că în 2009 tocmai el, prim-secretarul CC al Partidului Muncitoresc Socialist Maghiar (*Magyar Szocialista Munkaspárt* – MSZMP, cum avea să se numească de la 1 noiembrie 1956 partidul comunist din Ungaria), va fi considerat de majoritatea cetăţenilor acestei ţări drept cea mai proeminentă figură din întreaga istorie naţională a

secolului XX. Niciun activist al opoziţiei nu s-a putut măsura cu el şi nici măcar vreun politician activ înainte de 1945.

Factori determinanţi ai acţiunilor opoziţiei

Climatul ideologic care s-a instaurat în Ungaria după 1956 nu era prielnic acţiunilor de opoziţie împotriva sistemului. Fără îndoială, teroarea serviciilor secrete comuniste lăsase urme adânci în psihicul oamenilor. Dar Kádár s-a dovedit a fi un politician pe cât de cinic, pe atât de inteligent. Dându-şi seama că politica de „strângere a şurubului” în cazul Ungariei n-a dat rezultate, în principal din cauza imposibilităţii de a satisface necesităţile economice elementare, noul şef al statului s-a hotărât să-i „cumpere” pe maghiari, asigurându-le un standard de viaţă corespunzător.

Această corecţie a cursului politic s-a concretizat în faptul că, până la jumătatea anilor’60, practic majoritatea persoanelor condamnate pentru participarea la revoluţia din 1956 au fost eliberate din închisori. Schimbările din politica economică au permis acceptarea, pe o scară mai largă decât în celelalte ţări din lagărul socialist, a mecanismelor economiei de piaţă. Astfel, a existat un sector limitat al activităţii sociale în care ungurii îşi puteau pune în practică propriile idei, ridicând astfel nivelul consumului sau, privind lucrurile dintr-o perspectivă mai largă, al bunăstării.

Teoretic, noul mecanism economic (*új gazdasági mechanizmus*) promovat de Rezső Nyers în 1968 constituia o îndepărtare vizibilă, deşi nu prea mare, de la doctrina marxistă. În plus, nu a putut fi implementat în

întregime întrucât majoritatea celor din Biroul Politic al MSZMP erau împotriva acestei soluţii (Zoltán Komócsin, Sándor Gáspár şi alţii), iar reacţia URSS a fost atât de clară, încât pe la jumătatea anilor ’70 Kádár s-a hotărât să suspende *sine die* programul reformelor, înlăturându-i de la putere pe Nyers (în 1974) şi pe premierul Jenő Föck care îl susţinea (în 1975).

Cu toate că politica economică a lui Kádár a fost inconsecventă, iar rezultatele acesteia destul de limitate, ungurii, obosiţi (după cum remarcă Bogdan Góralczyk), văzând că guvernul le propune condiţii care le creează şanse reale de a-şi îmbunătăţi situaţia, au acceptat acest sistem al relaţiilor dintre guvernanţi şi guvernaţi în care autorităţile se ocupă de politică, iar cetăţenilor nu le rămâne decât să-şi construiască fiecare propria căsuţă de vacanţă pe malul lacului Balaton[1]. Această „împărţire a sarcinilor” specifică s-a dovedit o frână deosebit de eficientă în iniţierea oricăror acţiuni interzise de autorităţi. Pe măsură ce timpul trecea şi situaţia lor materială se îmbunătăţea, mulţi unguri, dacă nu chiar majoritatea, au început să-şi revizuiască atitudinea faţă de regim. Având ca punct de referinţă revoluţia din 1956 şi consecinţele ei, ungurii obişnuiţi percepeau cu tot mai multă ostilitate orice iniţiativă care ar fi putut compromite mărunta, dar concreta lor bunăstare, obţinută cu greu, însă cu acordul CC, în cadrul unor libertăţi foarte strict determinate.

Ca urmare, cu foarte puţine excepţii, în prima jumătate a anilor ’70, din Ungaria lipsea practic cu desăvârşire orice activitate opoziţionistă. Primele idei de reformare a statului au apărut abia spre sfârşitul acestui deceniu şi au antrenat exclusiv grupări puţin numeroase de intelectuali fără niciun fel de sprijin din partea vreunei categorii sociale mai semnificative numeric. Experienţe de tipul unui „august polonez”, mărturisea cu o jenă profundă Csaba György Kis, unul dintre liderii

ulteriori ai opoziţiei democratice aflate în proces de constituire, pe malurile Dunării nu reprezentau în niciun caz un semnal de trecere la acţiune[2], ci dimpotrivă. Propaganda lui Kádár, care pe tot timpul desfăşurării „carnavalului Solidarităţii" din 1980 în Polonia n-a precupeţit niciun efort pentru a-i prezenta pe toţi polonezii, fără excepţie, ca leneşi, alcoolici, scandalagii sau hoţi, s-a dovedit din acest punct de vedere deosebit de eficientă. Nu numai Kádár, ci şi toţi cetăţenii maghiari de rând erau convinşi în 1981 că evenimentele de pe Vistula constituie în primul rând o ameninţare la adresa stabilităţii sistemului (care, în ciuda unor neajunsuri vizibile, era, după părerea lui Kádár, absolut acceptabil) şi nu vedeau niciun fel de utilitate în iniţiativele poloneze[3]. În acea perioadă, ungurii începuseră să călătorească din ce în ce mai uşor în Occident (în 1978 a fost introdusă scutirea de viză pentru Austria), ceea ce permitea automat tuturor nemulţumiţilor să părăsească Ungaria fără nicio dificultate, lucru care, o dată în plus, era de natură să dezintegreze activitatea opoziţiei.

Ignác Romsics îşi aminteşte cum, în cercetările sociologice efectuate în 1980, răspunsul unui cetăţean maghiar obişnuit la întrebări de tipul: „Unde se trăieşte mai bine: în Ungaria sau în Occident?" era destul de ambiguu pentru că viaţa din partea cealaltă a Cortinei de Fier nu-l impresiona câtuşi de puţin. După părerea marii majorităţi a populaţiei, soluţiile regimului Kádár erau de cele mai multe ori mai bune decât standardele democratice şi economia de piaţă din Europa Occidentală[4].

Subliniem că această stare de „mulţumire" sau de acceptare pasivă („numai să nu fie mai rău") se extinsese la absolut toate categoriile sociale maghiare, iar intelectualitatea nu făcea excepţie. Relaţiile acesteia cu aparatul puterii erau cu totul altele decât în Polonia, unde regimul lui Gomułka răspundea la protestele intelectualităţii exclusiv prin măsuri

represive, neoferind practic nimic în schimb. Condus cu abilitate de secretarul CC pe probleme de ideologie, György Aczél (atotputernic în domeniul culturii), aparatul propagandistic maghiar s-a priceput să câştige eficient încrederea scriitorilor şi să-i unească în jurul autorităţilor. Acelaşi pragmatism care îl obliga pe Kádár să renunţe, acolo unde se dovedea necesar, la dogmele marxiste din economie pentru asigurarea liniştii sociale, în domeniul culturii îl determina să-i răsfeţe pe artiştii capabili, garantându-le o situaţie materială înfloritoare. Un al doilea punct al acestui contract informal dintre intelectuali şi regim se referea la tolerarea, în limitele strict prevăzute de cenzură, a accentelor critice sau a unor teme care în principiu erau considerate „tabu”. Astfel, după părerea Barbarei J. Falk, nici nu-i de mirare că aceste condiţii obstrucţionau drastic orice încercare de constituire a unor structuri alternative la partinic. În Ungaria (spre deosebire de Polonia, unde linia de demarcaţie între „noi” şi „ei” era destul de precis conturată), până pe la sfârşitul anilor ’80, graniţa dintre disidenţa tolerată de către partid şi cea netolerată a rămas foarte vagă[5].

Dar şi alte probleme constituiau piedici în faţa opoziţiei ungare. Spre deosebire de Polonia (şi, la urma urmei, chiar şi de RDG), unde conflictul dintre Stat şi Biserică a servit drept catalizator al protestelor sociale, pe malurile Dunării această problemă practic nu se punea. Până la sfârşitul existenţei regimului, Biserica Catolică nu a jucat un rol semnificativ în mişcările sociale. Cu toate că în Ungaria peste două treimi din populaţie se declară de religie catolică, iar în rândul clerului s-au înregistrat şi atitudini opozante (de exemplu, comunitatea „Bokor” a preotului György Bulany), după 1956 Biserica s-a angajat în mod explicit pe traiectoria colaborării cu guvernul, lucru care, după părerea unora, ar trebui pus în legătură cu înregimentarea majorităţii episcopilor în rândul

colaboratorilor serviciilor secrete[6]. Fără îndoială că fărâmiţarea confesională (în 1945, circa 30% dintre unguri s-au declarat ca făcând parte din diferite secte protestante) a constituit un obstacol important dat fiind că, făcând abstracţie de animozităţile şi resentimentele reciproce apărute în cursul timpului, religia nu s-a dovedit un factor capabil să unească întreaga societate. Atitudinea proguvernamentală a Episcopatului a fost favorizată şi de procesul brusc de laicizare a societăţii. Întrucât regimul lui Kádár le oferea cetăţenilor posibilitatea de a-şi îmbunătăţi între anumite limite modul de viaţă şi dezvolta în acelaşi timp sectorul social, populaţia s-a îndepărtat tot mai mult de religie, percepută de cele mai multe ori şi în primul rând ca un balast prea intruziv în viaţa privată. Astfel încât, spre deosebire de ţările unitare din punctul de vedere al confesiunii, cum ar fi Polonia sau chiar RDG, în Ungaria Biserica a rămas mult mai apropiată de „tron”. Iniţiativele opoziţioniste erau privite de-a dreptul cu ostilitate de către Episcopat, iar cramponarea Bisericii de autoritatea statului a devenit tot mai obsesivă pe măsură ce religia îşi pierdea importanţa în viaţa de zi cu zi a populaţiei.

În ceea ce-i priveşte pe nemulţumiţi, având în vedere stricteţea cenzurii şi domeniul foarte îngust în care libertatea cuvântului era tolerată, aceştia trebuiau să depăşească divizările ideologice moştenite pentru a putea elabora un plan comun de acţiune pentru viitor. Moştenirea aceasta s-a dovedit extraordinar de împovărătoare pentru unguri. Mai ales în rândul celor din generaţiile mai vechi, faptul că unii au fost socialişti, alţii partizani ai crucilor cu săgeţi, iar alţii partizani ai lui Horthy reprezenta un element peste care nu se putea trece. Un handicap grav pentru climatul dezbaterii în rândul opozanţilor îl constituia o problemă care până în anii ’70 nu putea fi abordată în publicaţiile oficiale. Dar aceasta era cunoscută de toţi cetăţenii maghiari şi tratată ca o mare nedreptate naţională – este

vorba de prevederile tratatului de la Trianon din 1920 şi de consecinţele lui.

Criza regimului Kádár

În ciuda împrejurărilor favorabile pentru autorităţi, eliminarea de la putere a lui Föck şi Nyers a coincis cu criza economică tot mai accentuată care s-a declanşat după „şocul petrolier” din anul 1973. După părerea lui Romsics, în cazul Ungariei s-au mai adăugat şi alţi factori. Industrializarea forţată din cursul anilor ’50 şi ’60 a provocat deplasarea unei importante părţi a forţei de muncă din agricultură către producţia industrială. Într-o ţară în care populaţia abia atingea 10 milioane de locuitori în 1965[7], rezervele reduse de forţă de muncă constituiau automat o frână în calea creşterii economice. În funcţie de folosirea mai mult sau mai puţin judicioasă a acestei forţe de muncă, creşterea economică de 6,5% care se înregistra la sfârşitul anilor ’60 şi începutul anilor ’70 putea fi menţinută pe termen lung[8]. În această situaţie, sub presiunea aripii dure a partidului care obţinuse sprijinul Moscovei, Kádár a frânat ferm reformele[9]. Creşterea drastică a preţului petrolului pe pieţele mondiale n-a cruţat câtuşi de puţin Ungaria; URSS a majorat preţul acestei materii prime furnizate sateliţilor ei la sfârşitul intervalului 1976-1983, acesta ajungând de patru ori mai mare decât la începutul lui[10]. În condiţiile unui sistem economic extensiv, un astfel de şoc care nu putea fi amortizat cu ajutorul rezervelor proprii (aproape trei sferturi din petrolul necesar Ungariei proveneau din import, în principal din URSS) nu avea cum să nu provoace dificultăţi serioase. Industria ungară (şi mai ales industria grea,

care de ani de zile aştepta să fie modernizată) juca un rol important în economie, dar în aceste condiţii nu putea face faţă concurenţei de pe piaţa mondială. Agricultura, care până acum era considerată ca relativ modernă, a început şi ea să aibă probleme. Guvernul a demarat procesul de „trecere" a energeticii de pe produse petroliere pe cărbune, ceea ce n-a adus însă rezultate mulţumitoare. Şi mai proaste au fost rezultatele pe care le-a avut proiectul comun de construire împreună cu Cehoslovacia a hidrocentralei de la Gabčikovo (Nagymaros, pe partea ungară). Nu numai că partenerii acestui proiect n-au reuşit să se înţeleagă în legătură cu costurile lucrărilor, dar el a provocat şi puternice controverse în ceea ce priveşte consecinţele lucrărilor asupra mediului. Cu toate că în perioada kádáristă ungurii nu erau foarte înclinaţi spre revoltă, acest proiect a stârnit multe comentarii în rândul populaţiei, constituind un motiv pentru exprimarea protestelor.

În căutarea unor metode de creştere a productivităţii muncii printr-o serie întreagă de reforme aplicate în cursul anilor 1979-1980, cetăţenilor li s-a acordat permisiunea de a-şi deschide cooperative muncitoreşti. Astfel, populaţia era mai motivată să-şi caute „un al doilea loc de muncă", atât de caracteristic perioadei lui Kádár, ceea ce făcea posibilă obţinerea unui „al doilea salariu". Liberalizarea a aproape 70% din preţurile produselor de larg consum, urmată în cursul anilor succesivi şi de introducerea reglementărilor legii falimentului, constituia un semnal vizibil al unei modificări ceva mai profunde aduse liniei practicate până acum în economie. Cam în aceeaşi perioadă, pe baza modelului reprezentat de experienţa iugoslavă, guvernul se străduia să descentralizeze conducerea întreprinderilor: dreptul de a lua decizii a fost coborât la nivelul fiecărei întreprinderi prin intermediul consiliilor de întreprindere formate din reprezentanţi ai conducerii şi din muncitori[11].

Toate aceste idei n-au fost totuşi în măsură să ascundă faptul că hotărârile cu adevărat importante referitoare la industrie erau luate în continuare la nivelul CC, astfel că, potrivit observaţiilor lui János Kornai, condiţiile monopolului partidului în exercitarea autorităţii erau o denaturare a concepţiei autoadministrării întreprinderilor[12]. Principalul instrument de acţiune pentru menţinerea păcii sociale rămânea subvenţionarea întreprinderilor, lucru valabil inclusiv pentru cele a căror existenţă, în condiţiile anilor ’80, nu mai avea absolut nicio justificare economică. Ca urmare, cu toate că teoretic legislaţia maghiară permitea punerea firmelor nerentabile în stare de faliment, practic, astfel de situaţii nu s-au semnalat. În principiu, întreprinderile aveau suficiente posibilităţi pentru a anula la nivelul corespunzător al instanţelor de partid deciziile care le erau nefavorabile[13].

Subvenţiile absorbeau aproape o treime din buget, anulând astfel efectele pozitive ale precedentelor reforme economice. Nu trebuie să uităm că, în condiţiile economiei ungare, chiar şi în 1988 cea mai mare parte a PIB (92%) era asigurată de sectorul public (comparativ cu Polonia, unde sectorul public furniza doar 81% din PIB)[14]. Un sistem atât de amestecat nu putea evita necesitatea „conducerii manuale” dictate de necesitatea de moment, care s-a făcut simţită, printre altele, în majorările drastice de preţuri la mărfuri de primă necesitate cum ar fi benzina şi pâinea. Creşterea preţurilor înghiţea sporurile de salariu pentru care ungurii se speteau în propriile întreprinderi sau pe loturile agricole individuale şi frâna creşterea bunăstării populaţiei. În acelaşi timp, „legalizarea economiei alternative”, cum erau definite uneori reformele din cursul anilor 1979-1980, a ajutat fără îndoială statul ungar să depăşească mai uşor vârful crizei economice care altfel ar fi lovit Ungaria mult mai devreme de 1989. Datorită sectorului privat, aprovizionarea

magazinelor era în Ungaria incomparabil mai bună decât în Polonia în aceeaşi perioadă. Lucru care, neîndoielnic, a ajutat autorităţile să supravieţuiască în confruntarea cu dificultăţile economice, contribuind la anularea tensiunilor sociale. În loc să organizeze greve, ungurii se grăbeau cu şi mai multă îndârjire să-şi găsească „un al doilea loc de muncă”, ce putea să fie lotul individual de pământ sau o firmă privată. Problema era însă că aceste reforme nu puteau să împiedice prăbuşirea, ci doar să amâne în timp manifestarea contradicţiilor interne, o plasă în care regimul a intrat singur[15].

Guvernul se străduia să combată „contagiunea” indicilor economici, dar nu exista în acest sens decât o singură soluţie: atragerea unor împrumuturi externe. La fel ca Gierek, Honecker, Ceauşescu sau Jivkov, şi Kádár a întins mâna spre Occident pentru bani. Rezultatul a fost că datoria externă a crescut de la 0,8 miliarde de dolari în 1970 la 10 miliarde în pragul anilor ’80, pentru a atinge valoarea astronomică de 21 de miliarde de dolari în anul 1990[16]. Deşi dificultăţile legate de lipsa de lichidităţi n-au încetat niciodată să hărţuiască economia de stat, deblocarea altor linii de credit a devenit posibilă doar după aderarea Ungariei la FMI şi la Banca Mondială (în 1982), lucru cu care Kádár s-a declarat până la urmă de acord, în ciuda împotrivirii Moscovei şi a unei importante părţi a CC, recunoscând în acelaşi timp că se găseşte într-o situaţie fără ieşire[17]. Se pare totuşi că aceste acţiuni au salvat Ungaria de la intrarea în incapacitate de plată, situaţie care ameninţa această ţară încă de la începutul anilor ’80[18].

Dar, în măsura în care acorda împrumuturi regimului Kádár, FMI îi cerea acestuia să promoveze o politică de „strângere a curelei”, lucru cu care el nu prea era de acord. Ca urmare, încă de la începutul anilor ’80, economia ungară a început să dea semne că este în dificultate. Nelinişte ar

fi trebuit să provoace în special scăderea investiţiilor, iar consumul în intervalul 1981-1986, în loc să crească cu 7 procente, aşa cum era planificat, a scăzut cu 2,9 procente, în mod cu totul neaşteptat pentru conducerea partidului. După cum arată J. Kochanowski, în 1985 devenise clar pentru toată lumea că Ungaria nu face faţă, că este lipsită de rezerve valutare şi, ceea ce e şi mai rău, pentru prima dată de la începutul anilor ’60, că producţia a început să şchioapete grav. Doar la nivelul anului 1985, scăderea acesteia a fost de aproape 10%[19]! La sfârşitul anilor ’80, problema cea mai vizibilă era creşterea inflaţiei, care încă din 1987 atinsese 8,6%, iar în 1988 ajunsese la 15,5%[20].

Încet-încet, inevitabil, un laţ invizibil a început să se strângă în jurul gâtului regimului. O creştere economică nu era posibilă în continuare fără aplicarea unor măsuri dureroase de reducere a alocaţiilor sociale pentru populaţie, iar de acest lucru Kádár se temea cel mai mult. Legitimarea morală pentru exercitarea puterii (având în vedere împrejurările în care şi-o asumase în 1956) nu era prea solidă, iar scăderea nivelului de trai în mod sigur ar fi provocat nemulţumiri. Or, kádárismul, dacă ar fi să-l privim ca sistem, avea multe trăsături care îl deosebeau de celelalte regimuri comuniste din perioada respectivă. În niciun caz nu se prevala de credinţa în comunism (atitudine caracterizată foarte bine de sloganul „Cine nu este împotriva noastră este cu noi”) şi, în consecinţă, nu avea nici ambiţia, ca Walter Ulbricht sau ca Erich Honecker, de a crea „un ungur de tip nou”. După cum constată şi Barbara Falk, „Kádár îşi motiva guvernarea nu atât printr-o nouă ideologie, cât prin lipsa acesteia – prin eliminarea elementului politic şi a tot ceea ce făcea ca partidul să devină insuportabil prin amestecul său în viaţa cotidiană a oamenilor”[21].

Pe de altă parte, spre deosebire de Ceauşescu sau, în Polonia, de grupul partizanilor generalului Mieczysław Moczar, Kádár nu putea în niciun caz

să se revendice drept continuatorul tradiţiilor patriotice din perioada interbelică. Guvernând o ţară care rămăsese până în 1945 aliata lui Hitler, şeful MSZMP îşi dădea seama că, având trei milioane de unguri care trăiesc în ţările învecinate, nu putea juca pe „cartea naţională” fără a răscoli din nou „demonii Trianonului”, ceea ce ar fi dus în cel mai bun caz la înrăutăţirea relaţiilor cu vecinii (relaţii care oricum nu se situau la cel mai bun nivel), iar în cel mai rău caz ar fi dus la o nouă revoltă şi la o nouă intervenţie sovietică[22]. Aşadar, singura justificare pentru deţinerea cârmei puterii de către „bătrân” (cum era numit în mod curent Kádár) şi echipa lui erau circumstanţele exterioare (apartenenţa obligatorie la tabăra comunistă) şi politica MSZMP, care îşi extrăgea de asemenea puterea tocmai din nivelul de trai superior în comparaţie cu multe alte ţări-sateliţi ai URSS[23]. În acelaşi timp, promisiunea creşterii continue a consumului mergea mână în mână cu o ciudată promovare a „amneziei istorice” şi, după părerea unora, cu nihilismul naţional[24]. În perioada interbelică, ungurii s-au angajat în dispute teritoriale violente practic cu toţi vecinii şi, în plus, ca foşti aliaţi ai lui Hitler au devenit „din oficiu suspecţi” de naţionalism. Acesta era un pretext foarte comod pentru ca orice informaţie despre trecut (mai ales despre trecutul recent) să fie supusă unei cenzuri stricte sub sloganul „luptei contra fascismului”, înţeleasă într-un mod mai aparte, mai exact ca o luptă al cărei scop era ca pe malurile Dunării să nu se mai nască niciodată fascismul. Oricât de cinic ar suna, ideea kádáristă de a forma un „nou tip de ungur” nu năzuia la ungurul comunist sau la cel patriot, ci la cel care să fie preocupat exclusiv de sporirea firavei sale bunăstări şi căruia să nu-i pese nici de ceea ce a fost, nici de ceea ce va fi.

În teorie, obosită de vicisitudinile istoriei, populaţia a acceptat repede un astfel de sistem. Jumătăţile de adevăr sau dezinformările mediatice în

legătură cu istoria recentă erau tolerate pentru că, în schimb, autorităţile ofereau o anumită creştere a bunăstării. Atât timp cât statul crea noi şi noi posibilităţi de câştig, iar salariile reale cunoşteau o creştere (mică, e adevărat, dar constantă), tendinţa de exprimare a împotrivirii în Ungaria practic nu a existat. Din contră, ungurii mai degrabă apreciau eforturile guvernului de a asigura condiţii acceptabile, în ciuda complicatei situaţii internaţionale, şi considerau chiar, repetăm acest lucru, că ei trăiesc mai bine decât cei din Occident[25]. Aşa-numita „mică stabilitate" convenea în principiu tinerei generaţii care nu avea aspiraţii mai înalte. Sentimentul general era că singura instanţă îndreptăţită să iniţieze schimbări şi să traseze graniţele de netrecut ale acestora rămânea partidul comunist.

Ce poţi să faci însă în situaţia când criza îţi înghite toate economiile, la magazine încep să se formeze cozi tot mai mari, iar populaţia este cuprinsă de un pesimism tot mai profund? La o astfel de întrebare nici guvernul, nici partidul nu aveau cum să răspundă. Lupta pentru „ştergerea" amintirilor populaţiei s-a încheiat, aşa cum era evident, printr-un eşec; despre evenimentele din 1956 oricum lumea „ştia destule". Un răspuns sui-generis al societăţii la propaganda tot mai insistentă care demoniza trecutul era extraordinara popularitate a *táncházák* (caselor de dans) unde tinerii se întâlneau nu numai ca să înveţe dansuri populare (dintre care unele aveau o origine „ideologic suspectă" pentru că erau dansuri transilvănene), ci şi pentru a putea vorbi mai liber, nesupravegheaţi de ochiul vigilent al partidului. Aceste întâlniri aveau un caracter absolut apolitic. Dar faptul că erau organizate în afara curentului cultural oficial şi confirmat de autorităţi, că se desfăşurau într-o atmosferă liberă şi că Uniunea Tineretului Comunist (*Komunista Ifjúsági Szövetség* – KISZ) se dovedea incapabilă să găsească un antidot eficient era mai mult decât suficient pentru ca instanţele de partid să le califice drept

„manifestări naţionaliste”[26]. Defăimarea *tancházák* practicată în acest mod de partid nu putea în schimb să camufleze realitatea. Deşi teoretic, în condiţiile kádárismului, tinerele generaţii care păşeau în viaţa adultă spre sfârşitul anilor ’70 şi începutul anilor ’80 nu erau înclinate spre revoltă, cadrul pe care li l-a trasat sistemul s-a dovedit mult prea strâmt (mai ales pentru tinerii intelectuali care, evident, erau suprareprezentaţi în „casele de dans”). Uimitoarea popularitate a clubului Polvax organizat la Universitatea „Karl Marx”, unde se putea discuta destul de liber despre evenimentele curente, ca şi încercările de reformă din sânul KISZ, înăbuşite în faşă de autorităţi în anul 1980, demonstrau în mod clar că, pentru tânăra generaţie care şi-a atins pragul maturităţii în cursul anilor ’70, sistemul se dovedea mult mai puţin atractiv decât pentru generaţia precedentă, interesată de oferta kádárismului[27]. În cursul anilor ’80 s-a dovedit de asemenea că, deşi manipularea literaturii de către Aczél asigura un nivel superior al loialităţii oamenilor de cultură, ea nu reprezenta totuşi o garanţie absolută. Încă de la congresul Uniunii Scriitorilor din 1981 devenise evident pentru observatori că oamenii de litere sunt tot mai dezgustaţi, iar la congresul din 1986 se putea vorbi de împotrivirea deschisă a multor oameni de cultură importanţi împotriva dictaturii.

Secretarul general al MSZMP îşi dădea seama că, date fiind condiţiile în care trăia populaţia de pe malurile Dunării, nemulţumirea acesteia se putea solda cu o nouă revoltă, lucru pe care se străduia cu orice preţ să-l evite. Dar realităţile economiei mondiale, schimbarea tonului în relaţiile cu Moscova, exigenţele FMI şi ale Băncii Mondiale creau o situaţie aproape fără ieşire. Toate aceste dificultăţi bătrânul Kádár fie nu le percepea suficient de clar, fie nici nu-şi punea problema să le rezolve,

lăsându-se convins de justeţea opiniilor sale de linguşirile aplaudacilor care prin bunăvoinţa lui se aflau în Biroul Politic.

Începuturile opoziţiei

Factorii prezentaţi mai sus ne permit să înţelegem de ce în Ungaria desfăşurarea unor activităţi de opoziţie era foarte dificilă. Chiar şi în cursul anilor ’80, în Ungaria n-au fost semnalate practic niciun fel de greve, legalizarea economiei paralele anula pentru moment tensiunile sociale, iar eventuala opoziţie, pentru a deveni un partener de dialog al puterii, trebuia în primul rând să fie unită şi să propună un program alternativ de redresare a statului.

În Ungaria s-a dovedit deosebit de greu să se ajungă la o asemenea unitate, iar atitudinea faţă de Tratatul de la Trianon (simplificând evident lucrurile) constituia principalul subiect de controversă în sânul opoziţiei. Spre sfârşitul anilor ’70, aceasta se împărţea în două tabere mari. Prima se trăgea din tradiţia filosofică marxistă – aşa-numita „şcoală budapestană”. Ea îi grupa în primul rând pe reprezentanţii vechilor intelectuali de partid care rămăseseră sub influenţa ideilor de stânga, printre aceştia un rol deosebit jucând filosoful marxist György Lukács, mort în 1971 (ai cărui studenţi din cadrul şcolii budapestane au fost, între alţii, János Kis şi György Bence). Având în vedere sursele de inspiraţie ideologică, originea socială şi scopurile urmărite de persoanele care alcătuiau această grupare, se poate constata imediat analogia cu grupul polonez „Komando” sau cu alţi participanţi la protestele din martie 1968. Dar nu trebuie totuşi să se meargă prea departe în căutarea unor analogii între stânga laică poloneză

şi cea maghiară; între Karol Modzelewski sau Jacek Kuroń şi colegii lor maghiari existau diferenţe destul de mari. Acestea constau în principal în faptul că Lukács (spre deosebire de intelectualitatea poloneză contemporană lui) a rămas până la sfârşitul vieţii un marxist convins. Cu puţin înainte de a muri, el s-a înscris din nou în partid (era în 1967), aducând un sprijin important politicii promovate de Kádár, fără îndoială în speranţa că, odată început, acest proces de reforme va ajunge să transforme în realitate ideea adevăratului socialism[28].

Convingerea că ideile marxiste sunt totuşi capabile de evoluţie a rămas mult timp viabilă în rândul intelectualilor budapestani. Dacă în Polonia (ca de altfel şi în Cehia după 1968) speranţele într-o posibilă reformare a sistemului s-au prăbuşit treptat, în schimb disidenţii maghiari nu au renunţat la asemenea aşteptări nici măcar odată cu sentinţele de condamnare la închisoare pe care le-au primit. Evoluţia lui Kádár în problemele economice a influenţat inclusiv domeniul tematicilor abordate de opozanţii de stânga. Dacă ţinem cont de faptul că aceştia formau un cerc destul de omogen (în primul rând absolvenţi ai facultăţilor de filosofie şi sociologie şi, într-o măsură mai mică, de drept), temele predilecte erau în cea mai mare parte legate de lipsa drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti, respectiv de problematica socială, cu un accent vizibil mai redus asupra problemelor economice, în cazul cărora, în principiu, politica guvernului beneficia, dacă nu de sprijinul populaţiei, cel puţin de o anumită înţelegere[29].

Simţind că se bucură de un larg sprijin social, partidul se considera exonerat de orice obligaţie de a da cuiva socoteală, iar împotriva puţin numeroşilor „nesupuşi” demara procedura de urmărire penală. În acest fel, încă din 1973 au fost condamnate la câţiva ani de închisoare, în urma „procesului filosofilor”, şapte persoane, printre care János Kis şi Mihály

Vajda. Faţă de oamenii de ştiinţă sau scriitorii revoltaţi a fost luată în schimb măsura interdicţiei de a publica o lungă perioadă (spre exemplu, în perioada 1978-1989, scriitorul disident György Konrád nu a putut publica în Ungaria nicio carte)[30]. Dacă regimul trata libertăţile economice ca pe un fel de supapă de siguranţă, mult mai greu tolera discuţiile pe marginea concepţiilor despre lume, în măsura în care acestea depăşeau limita tolerată de cenzură. O graniţă de netrecut o constituia, spre exemplu, monopolul MSZMP în exercitarea puterii, ceea ce pentru Lukács nu constituia nicio problemă, numai că elevii lui erau de o cu totul altă părere. Temerea că noul mecanism economic introdus de Nyers, în absenţa unor reforme politice concomitente, va duce la apariţia inegalităţilor sociale a fost una dintre cauzele pentru care politica lui Kádár a devenit ţinta unor aspre critici din partea adepţilor lui Lukács[31].

Aşteptările legate de evoluţia sistemului au determinat într-o anumită măsură şi atitudinea faţă de problema minorităţii maghiare de pe teritoriul ţărilor vecine. Acceptând în principiu datele situaţiei internaţionale, în a căror schimbare intelectualul maghiar din anii ’70 nu prea avea cum să spere, elita de stânga budapestană se exprima cu foarte multă băgare de seamă în legătură cu acest subiect. Membrii acestor grupări îşi mai aminteau că problema graniţelor (motorul principal al avântului naţionalismului ungar din perioada interbelică) stătea la baza presiunilor sociale la care regimul Horthy n-a rezistat, sfârşind (chiar dacă fără voinţa lui) în mâinile lui Hitler [32].

Dar aceste grupări nu erau singurul nucleu al opoziţiei din Ungaria. Şi nu e vorba aici nici măcar de faptul că profilul accentuat de stânga probabil îi dezgusta pe marea majoritate a celor care aşezaseră pe piedestalul lor ideologic poporul sau religia. În practică urma să se demonstreze că moştenirea lui Lukács, pe care, până la un anumit punct,

s-au străduit s-o continue János Kis şi colegii lui, nu le mai spunea nimic nici măcar vechilor marxişti. Din aşa-numita „generaţie 56” (a celor care participaseră activ la revolta ungară şi care grupa persoane cu peste zece ani mai în vârstă decât Kis, de multe ori foşti colaboratori ai premierului Imre Nagy, răsturnat de la putere) nu lipseau figurile care îşi începuseră cariera ca membri ai partidului comunist pentru ca apoi, frecvent, în perioada stalinistă, să sprijine activ dictatura lui Rakósi (György Litván, Ferenc Donáth, Miklós Vásárhelyi şi alţii). Pe destui reprezentanţi ai acestei categorii, drama anului 1956, respectiv condamnarea la moarte a lui Nagy şi a colaboratorilor săi, i-a dus direct în camerele de tortură, pe unii chiar în celulele morţii, de unde doar printr-o minune a mai reuşit să scape câte unul. Toate aceste experienţe i-au „vindecat” pe mulţi reprezentanţi ai acestei generaţii de iluziile referitoare la reformarea sistemului. Şi cu toate că până la sfârşitul anilor ’70 această generaţie practic n-a mai întreprins activităţi de opoziţie, în deceniul următor s-a putut constata în sânul ei o anumită mişcare. Chiar dacă aceasta nu se confunda cu oferta ideologică a „grupării Beszelő”, cele două grupări se aflau într-un contact destul de strâns.

Existau şi alte grupări de stânga mai mici, ca, de exemplu, grupurile de partizani ai păcii sau mişcarea ecologistă[33] care a luat avânt odată cu lucrările de construcţie a barajului de la Gabčikovo-Nagymaros, faţă de care atitudinea lui Kis şi a grupului său a rămas în cel mai bun caz neclară. Situaţia existentă în Ungaria n-a permis nici apariţia unor cărţi cum au fost *Rodowody niepokornych* (*Originea celor nesupuşi*) a lui Bohdan Cywiński, iar mai târziu *Kościół, Lewica, Dialog* (*Biserica, Stânga*, *Dialogul*) a lui Adam Michnik, care să constituie încercarea de a construi o punte de legătură între grupările de stânga şi grupările celor religioşi; aceştia din urmă priveau cu un ochi critic realitatea, cu toate că

în sânul Bisericii Catolice maghiare apăruseră grupări, cum ar fi „Bokor”, a părintelui György Bulány, care puteau fi interesate de o astfel de iniţiativă. În concluzie, stânga maghiară nu şi-a creat niciodată grupări asemănătoare cu KOR din Polonia sau cu Carta 77 din Cehia, până în 1989 acţiunile ei fiind mai degrabă fragmentare.

La polul opus al opoziţiei se afla un curent care, potrivit tradiţiei, era definit ca „popular-naţional”, dacă nu chiar „naţional-populist”[34]. Direcţia ideologică a acestui grup cu greu poate fi totuşi considerată de dreapta. În esenţă, aceste concepte caracterizează în primul rând intelectualitatea cu origine rurală (din această cauză, membrilor acestei grupări li se atribuia uneori numele *népi*, de la magh. *nép* – „popor”); cei mai mulţi dintre ei îşi începuseră cariera literară în perioada interbelică sau imediat după război. Obiectul interesului lor îl reprezentau în primul rând relaţiile din mediul rural. Conducător spiritual al acestei grupări era considerat renumitul poet maghiar Gyula Illiés, care a murit în anul 1983 şi a cărui poezie „Cuvânt despre tiranie” a jucat în anii ’50 un rol asemănător cu cel pe care l-a jucat în Polonia „Poemul pentru adulţi” al lui Adam Ważyk. Înainte de 1945, el aderase cu toată convingerea la cercurile intelectuale radicale care nu se fereau de o anumită simpatie faţă de comunism (şi, în treacăt, chiar şi pentru fascism). După al Doilea Război Mondial, Illiés a ajuns în sfârşit la respingerea dictaturii, dar din cu totul alte motive decât intelectualitatea budapestană – şi cu totul altele erau şi relaţiile sale cu autorităţile.

Originea ţărănească a lui Illiés îl făcea să privească cu multă nelinişte brutala colectivizare a satelor şi, mai târziu, chiar politica lui Ceauşescu care, insistând pe nota naţionalistă, intenţiona în mod vădit să elimine influenţa maghiară din Ardeal (a cărui importanţă istorică pentru dezvoltarea culturii maghiare nu poate fi niciodată subliniată îndeajuns). În acelaşi timp, industrializarea masivă şi prefacerile sociale pe care le

antrena la nivel global îi determinau pe scriitorii aparţinând acestei categorii să considere că schimbările care aveau loc în lume constituiau o ameninţare cu moartea pentru cultura maghiară ca întreg şi că acest fenomen trebuia combătut din toate puterile. Dacă această teză era acceptată, se elimina automat atitudinea ostilă faţă de Kádár, deoarece pentru protejarea culturii era necesar accesul liber la o infrastructură corespunzătoare care permitea crearea condiţiilor în măsură să împiedice dispariţia valorilor culturale. Pentru a reacţiona în mod corespunzător faţă de politica de deznaţionalizare dusă de Ceauşescu nu puteau fi rupte complet contactele cu instanţele de partid responsabile de politica externă a statului. Aceste circumstanţe ne permit să înţelegem diferenţa fundamentală dintre tabăra continuatorilor lui Lukács şi adepţii curentului naţional. Ea decurgea tocmai din stratificarea diferită a scopurilor ideologice pe care le urmăreau cele două grupări. Dacă János Kis şi prietenii lui, văzând că răspunsul autorităţilor la argumentele lor nu duce decât la măsuri represive penale, au luat hotărârea de a trece cu acţiunile lor în ilegalitate, gruparea popular-naţională n-a recurs niciodată la această formă de activitate.

Accentul deosebit pus pe problematica socială şi pe aceea a minorităţilor a făcut ca grupările populare, în ciuda faptului că uneori apreciau mai critic decât Kis şi gruparea lui pasivitatea regimului Kádár, să aibă relaţii complicate cu aparatul puterii. După cum subliniază Tőkés, după 1956, fruntaşii curentului popular s-au hotărât să încheie o înţelegere nescrisă cu regimul, lucru care s-a realizat în 1962. Pentru a-şi putea publica operele, reprezentanţii acestei grupări au acordat la început politicii regimului un sprijin destul de consistent. Drept care s-au putut bucura de toate privilegiile cu care autorităţile îi răsfăţau pe literaţi[35].

Mult timp, criticarea autorităţilor se limita doar la „limbajul lui Esop”, utilizat şi în celelalte ţări ale blocului răsăritean, adică la aluzii voalate sau la sugestii formulate la modul general şi pe care un observator atent bineînţeles că le observa. Cu toate acestea, orice accent critic era strict limitat la domeniul precis indicat de cenzură, iar mesele pe care Illyés sau alţi scriitori din acest grup le luau împreună cu diverşi reprezentanţi ai partidului (între care şi György Aczél, secretar al CC şi şeful atotputernic al resortului cultural) nu constituiau câtuşi de puţin o raritate. Pe de altă parte, generaţia de scriitori mai tineri care făceau parte din acest curent (Sándor Csoòri sau István Csurka) invoca necesitatea de a rupe relaţiile cu regimul lui Kádár, ceea ce nu împiedica pe niciunul dintre ei să aibă contacte strânse cu Imre Pozsgay, luceafărul partidului comunist din perioada anilor ’80.

Criticii le reproşau populiştilor faptul că, pe de o parte, flirtează cu naţionalismul, dar, pe de altă parte, preţul plătit pentru a putea scrie despre problemele poporului este totuşi prea mare, având în vedere că partidul nu se grăbeşte câtuşi de puţin să îndeplinească dezideratele acestuia[36]. Reproşul că regimul lui Kádár cere prea mult în comparaţie cu ceea ce oferă nu era de altfel complet lipsit de temei. Şi tocmai pentru că liderii taberei populare (mai ales cei din generaţia mai tânără, ca mai sus-amintiţii Csoòri şi Csurka) şi-au dat seama de acest lucru, pe la sfârşitul anilor ’70, ei au devenit tot mai critici faţă de regim. În fond, s-a dovedit că influenţa lor asupra politicii externe a statului era practic nulă, în timp ce politica aplicată în Transilvania de regimul de la Bucureşti provoca o dezamăgire tot mai mare, atât în rândul ungurilor care locuiau acolo, cât şi printre membrii taberei populare a lui Illiés. Astfel încât, în cele din urmă, într-o serie de lucrări publicate în cursul anului 1978, poetul a înfierat politica Bucureştiului şi pasivitatea lui Kádár[37]. Textele lui Illiés erau cu

atât mai importante, cu cât abordau indirect şi tema care, din 1945, constituia un tabu absolut în politica oficială: problema graniţelor. Întrucât Ceauşescu nu avea intenţia să schimbe ceva în politica sa internă, acest lucru îndreptăţea aşa-numitul „război de gherilă” purtat de mass-media atât din partea română, cât şi din cea maghiară, ca şi acidele dezbateri din sânul emigraţiei maghiare – trebuie să subliniem că la o parte din emigranţi speranţa în revizuirea tratatului de la Trianon a rămas încă vie până în anii ’80[38].

Independent de problema graniţelor şi de situaţia minorităţilor, evoluţia atitudinii naţionaliştilor faţă de sistem a fost influenţată de încă un aspect. Tabăra populară era deosebit de neliniştită de pesimismul tot mai accentuat al populaţiei maghiare. Prăbuşirea creşterii naturale, plaga alcoolismului şi chiar rata foarte ridicată a sinuciderilor (mai ales în rândul tinerilor artişti care în multe cazuri ajunseseră la culmea popularităţii)[39] îl făceau pe celălalt lider al acestei tabere, István Csurka, să-şi pună întrebări legate de preţul micii stabilităţi aşa cum era aceasta promovată de regimul lui Kádár. Csurka nu ascundea faptul că, având în vedere numărul extraordinar de scăzut al naşterilor, politica de deznaţionalizare a ungurilor în România şi (într-o mai mică măsură) în celelalte ţări vecine, viziunea „dispariţiei” poporului maghiar era cât se poate de verosimilă[40].

În consecinţă, în cursul anilor ’80, tabăra naţională judeca mult mai aspru politica lui Kádár, în primul rând din cauză că în aceasta exista un pericol deosebit de perfid: pe fondul unei relative bunăstări statistice, mai ales în comparaţie cu celelalte ţări, cetăţeanul maghiar, presimţind totuşi înşelăciunea din partea autorităţilor, se refugia în conformism, care însă îi reducea existenţa exclusiv la satisfacerea nevoilor materiale rudimentare. Şi întrucât această mică stabilitate nu adusese cu sine rezolvarea niciuneia

din celelalte probleme care chinuiau Ungaria, iar mijloacele cetăţeanului de a-şi spori veniturile erau la fel de limitate pentru că cele mai multe aveau la bază constrângerile impuse de ideologia comunistă, s-a dovedit că sistemul de fapt n-a adus bogăţie (pentru că nu putea), în schimb a contribuit din plin la distrugerea legăturilor sociale tradiţionale care-i solidarizau pe cetăţeni. În această situaţie, din teama pentru soarta maghiarimii ca popor ameninţat de dispariţie, grupările naţionale au început să judece tot mai aspru regimul lui Kádár, după ce mai întâi au cerut (spre deosebire de Kis şi colegii săi) nu evoluţia sistemului care a dus poporul la catastrofă, ci pur şi simplu renunţarea la el[41].

Dacă ne ocupăm de opoziţia maghiară, trebuie să subliniem că, în ciuda împărţirii în *urbánusok* budapestani şi *népi* provincial-ţărănişti, în relaţiile sociale dintre aceste categorii nu existau bariere de netrecut. Fruntaşii ambelor curente, chiar dacă afişau sensibilităţi complet diferite, crescuseră totuşi din aceeaşi tradiţie a stângii progresiste. Ceea ce a făcut ca, în ciuda oricăror clasificări, ei să rămână totuşi într-o anumită măsură în contact unii cu ceilalţi. Iar acest contact le-a permis ca uneori să întreprindă acţiuni comune. În plus, niciuna dintre grupările din opoziţie (indiferent de orientare) nu era în stare să convingă şi să atragă în rândurile sale nici categorii mai largi ale populaţiei şi nici măcar unele cercuri cât de cât mai numeroase din rândul intelectualilor. În consecinţă, ambele facţiuni ale opoziţiei maghiare acceptau (pentru că erau obligate) într-o anumită măsură drept punct de referinţă ceea ce se petrecea în partid şi tot din partea partidului aşteptau şi iniţiativa reformei în direcţia pe care fiecare o considera cea mai dezirabilă.

Atitudinea rezervată a unor cercuri de specialişti faţă de ideea împotrivirii deschise (este vorba mai ales de intelectualii cu orientare tehnică şi de economişti) nu poate fi redusă pur şi simplu la oportunism

(cu toate că nici în MSZMP, ca de altfel în niciun alt partid aflat la putere, nu lipseau oportuniştii). Problema era că politica economică a lui Kádár consta, încă din 1968, în dozarea reformelor care în multe cazuri se abăteau de la dogmele marxism-leninismului acceptate în celelalte ţări din blocul răsăritean. Evident că această politică era pe alocuri lipsită de unitate, inconsecventă şi se subordona într-o mare măsură reglementărilor stricte primite de la Moscova. Dar, în acelaşi timp, introducerea la interval de câţiva ani a mereu altor pachete de schimbări cu scopul de a flexibiliza viaţa economică probabil că avea darul de a-i convinge pe mulţi dintre cei care nu erau înscrişi în partid nu neapărat de capacitatea comunismului de a se reforma, ci măcar de eficienţa conducerii prin reforme sociale trecute prin filtrul instanţelor corespunzătoare ale partidului. Această convingere excludea adoptarea unei atitudini de opoziţie *en bloc* şi descuraja decizia de a intra în activităţi ilegale.

Cartea

Evenimentul care a determinat formarea unei opoziţii democratice a fost *Cartea comemorativă* dedicată activităţii creatoare a lui István Bibó. Această lucrare a fost importantă din două motive. În primul rând pentru omagierea creaţiei scriitorului şi omului de ştiinţă cu convingeri liberale, fost ministru în guvernul lui Imre Nagy, care după 1956 a căzut în dizgraţia noului regim – din acest motiv cartea a provocat probabil nemulţumirea partidului. În al doilea rând, în breasla scriitorilor se aflau persoane cu diferite concepţii, mulţi dintre creatori fiind de stânga (Kis, Bence, Árpád Göncz), iar alţii – naţionalişti convinşi (Csoóri, Csurka),

aşa încât mesajul cărţii depăşea evident limitele fiecărei grupări intelectuale luate separat. Publicarea ei a provocat în cele din urmă un scandal. Chiar dacă printre autori existau mulţi reprezentanţi renumiţi ai universului cultural şi ştiinţific, editura de stat a respins ideea publicării *Cărţii comemorative*. Ca urmare, iniţiatorii ei au editat-o în 1980 în samizdat şi au trimis-o celor mai importante biblioteci din ţară. De data aceasta, reacţia autorităţilor (în afară de faptul că au calificat-o sui-generis ca un „complot ideologic împotriva socialismului") a fost destul de calmă[42]. Comuniştii unguri nu voiau să-şi complice relaţiile cu străinătatea prin măsuri prea aspre (în perioada respectivă, guvernul se pregătea deja pentru negocieri cu Fondul Monetar Internaţional şi cu Banca Mondială), iar apariţia cărţii n-a influenţat câtuşi de puţin creşterea aversiunii populaţiei faţă de guvern la nivelul întregii ţări.

Populaţia a rămas pasivă. Dar creatorii *Cărţii comemorative*, dintre care mulţi (Miklós Haraszti, Kis şi alţii) se interesau de modul în care acţionează opoziţia democratică din Polonia şi Cehia[43], au hotărât să înfiinţeze revista ilegală *Beszélő*, care avea drept scop spargerea monopolului comunist asupra informaţiei. În coloanele acestei reviste îşi publicau textele nu numai oponenţii declaraţi ai regimului, ci şi persoane care vedeau cu un ochi critic realităţile ţării, chiar dacă uneori acestea ocupau funcţii destul de înalte în administraţia de stat, mai ales în sectorul economic – ca, spre exemplu, Lajos Bokos sau Tamás Bauer.

Faţă de acţiunile opoziţiei care începeau să ia amploare (*Beszélő* a fost prima revistă fără autorizaţie de difuzare, dar după modelul ei au început să apară şi altele) autorităţile au reacţionat confuz. Pe de o parte, încercau să-i reprime pe cei care desfăşurau activităţi ilegale (spre exemplu, László Rajka jr. şi Gábor Demski au fost bătuţi, Csurka, fiind tot mai vehement, a primit interdicţie de a mai fi tipărit etc.), pe de altă parte, în activitatea

aparatului Securităţii era greu de distins un plan mai larg de combatere a duşmanilor sistemului. Autoritarismul lui Kádár, limitat din cauza necesităţii de a obţine credite din Occident, nu-şi putea permite prea multe. Şi în plus, pe la jumătatea anilor ’80, acţiunile opoziţiei nici măcar nu depăşiseră ca întindere perimetrul elitei budapestane. Populaţia îşi dădea seama că situaţia economică s-a înrăutăţit simţitor (lucru confirmat de orice călătorie în Occident – comparaţia cu realitatea maghiară era de fiecare dată în defavoarea Ungariei), dar cu toate acestea în anul 1986 încă nu era convinsă de necesitatea unor reforme mai profunde ale sistemului. Nu fără o doză de sarcasm, dar în acelaşi timp foarte exact, Kádár constata cu ocazia unei şedinţe a Biroului Politic:

> Sistemul şi politica au rezistat pentru că trebuie să reziste chiar dacă cine ştie unde două-trei duzini de persoane fac gură. De altfel, există şi alte cauze. La ordinea de zi avem legăturile internaţionale, relaţiile economice şi schimburile. Aceasta e o problemă fundamentală deoarece, dacă pe teritoriul nostru naţional nu există încălcări ale drepturilor omului, dacă orice cetăţean are dreptul de a călători liber şi, că trebuie sau nu, cetăţenii acestei ţări nu sunt supuşi unor măsuri represive din partea autorităţilor, acest lucru exercită o influenţă enormă asupra felului cum este apreciată RPU la nivel internaţional. Tocmai în asta constă în general o parte a evaluării imaginii RPU pe arena internaţională şi toţi trebuie să ţinem cont de ea. Mai mult chiar, sistemul are nevoie de o asemenea mică supapă de siguranţă în unele probleme[44].

Într-o mare măsură, diagnosticul lui Kádár nimerise exact în miezul problemei. În schimb, opozanţii nu aveau niciun fel de îndoieli cu privire la faptul că până în acel moment ei nu reuşiseră totuşi să stabilească un contact serios cu poporul, dar în principiu erau cu toţii de acord că dictatura se găseşte într-o situaţie din ce în ce mai rea. Şi s-a dovedit că, din aceste evaluări, diferitele facţiuni ale opoziţiei trăgeau concluzii diametral opuse, aşa încât elaborarea unei viziuni comune pe problema reformelor era imposibilă.

Congresul al XIII-lea, Monor, Lakitelek

Simptomele crizei social-economice care se apropia trezeau tot mai multă nelinişte nu numai în sânul opoziţiei, ci şi printre membrii de partid. Congresul al XIII-lea al MSZMP din martie 1985 a fost un eşec al programului promovat de Kádár. În ciuda aşteptărilor intelectualilor, în urma lucrărilor congresului n-a rezultat nicio informaţie clară despre felul cum vrea şeful statului să rezolve problema crizei. Reformatorii economici probabil că au fost la rândul lor dezamăgiţi de componenţa Biroului Politic, în care n-au fost cooptaţi nici Rezsö Nyers, nici Imre Pozsgay, un tânăr reprezentant al aparatului de partid care se exprimase în favoarea reformelor. În anul 1981, acesta din urmă intrase într-un conflict violent cu Biroul Politic, astfel încât fusese „îndepărtat”, iar acum, ca şef al Frontului Popular Patriotic (*Hazfias Népfront* – HNF) proguvernamental şi bazat pe aparatul administrativ şi mediatic care îi era subordonat, încerca să-şi pregătească revenirea pe scena politică. Dar în 1985 influenţa lui a fost prea mică pentru a reuşi să împingă partidul pe calea unor schimbări fundamentale[45].

Nemulţumirea vizavi de deciziile luate la congres şi, mai exact, lipsa oricăror elemente concrete s-au făcut simţite imediat. Încă din mai 1985, în perioada alegerilor parlamentare – nedemocratice şi aflate total sub controlul autorităţilor –, a devenit clar că dominaţia partidului în viaţa politică a ţării nu este totală. Chiar dacă MSZMP „a câştigat” alegerile, iar maşinăria birocratică a eliminat cu abilitate de pe listele de candidaţi persoanele identificate ca având atitudini opozante, observatorilor nu le-a scăpat faptul că peste 10% dintre deputaţii care au reuşit să intre în parlament nu aveau niciun fel de legitimaţie de partid. În plus, o mare

senzaţie a făcut eşecul lui Mihály Komócsin, vanitosul baron local din Csongrád[46].

Arhivele MSZMP nu lasă nicio îndoială că semnele stagnării au dus la creşterea nemulţumirii chiar şi în sânul partidului, ai cărui membri se simţeau tot mai frustraţi pentru că erau obligaţi să explice populaţiei cauzele crizei utilizând numai argumente-clişeu de tip propagandistic. Iar în corectitudinea acestor argumente nici ei înşişi nu prea credeau. Pe de altă parte, birocratizarea relaţiilor chiar în interiorul MSZMP a dus foarte rapid la dispariţia oricărei discuţii pe linie de partid[47]. Dovada că experţii în economie deveneau din ce în ce mai pesimişti o constituie prezenţa a doi cunoscuţi specialişti, Tamás Bauer şi Mihály Laki, la coferinţa de la Monor, organizată de grupările contestatarilor.

Există câteva motive pentru care ea a fost un eveniment important în constituirea opoziţiei maghiare. În primul rând, a fost prima şi singura încercare serioasă de împăcare a multiplelor facţiuni învrăjbite de critici ai regimului şi de elaborare nu atât a unui program de acţiune, cât a unui diagnostic al situaţiei cu indicarea surselor crizei. S-a dovedit însă că şi acest minim deziderat, astfel definit, a constituit o mare dificultate pentru participanţi. La lucrările conferinţei de la Monor, în afară de cei doi economişti menţionaţi mai sus, au participat şi reprezentanţii grupului „Beszelő”, avându-l în frunte pe Kis, reprezentanţii curentului popular, cu Csurka şi Csoóri, ca şi reprezentanţii generaţiei 56 – din acest grup făcea parte principalul organizator al conferinţei, Ferenc Donáth[48].

Dacă reprezentanţii curentului liberal, exponenţii punctului de vedere al intelectualităţii urbane, revendicau în primul rând libertăţi politice alături de construirea unui stat întemeiat pe regulile doctrinei germane a statului de drept, această atitudine a fost consecinţa faptului că ei mizau pe evoluţia regimului. Kis sau János Kenedi vedeau în principiu posibilitatea

unor convorbiri cu autorităţile pe tema reformelor în cadrul sistemului existent. Atitudinea lui Csurka şi Csoóri era mai complexă. După părerea lor, doar schimbarea totală de sistem putea să ducă la ceva bun, pentru că în istorie nu există nicio dovadă că regimul comunist ar putea fi reformat. În afară de această diagnoză (la urma urmelor corectă), popularii n-au fost în măsură să propună niciun program politic concret. Ideea ca fiecare cetăţean „să poată avea o viaţă independentă în împrejurările şi în condiţiile date”, indiferent de ceea ce face guvernul, adică politica să fie lăsată pe seama politicienilor, era pe cât de sublimă, pe atât de idealistă. Dar la întrebarea „Ce e de făcut?”, literatul Csurka nu mai putea da un răspuns. La Monor s-a mai discutat şi despre problema ungurilor care trăiesc în ţările vecine. Dacă pentru tabăra liberală această problemă reprezenta un punct esenţial, dar numai unul dintre numeroasele subiecte puse în discuţie, pentru populari şi naţionalişti ea era absolut primordială şi trebuia să devină punctul central de referinţă pentru politica externă a statului. Nici în această privinţă divergenţele nu au putut fi însă depăşite[49].

Cu toate acestea, consecinţele întâlnirii au fost foarte importante. Cursul evenimentelor urma să arate că Monor a fost ultima conferinţă de acest tip şi chiar din acel moment ambele curente de gândire au început să se pregătească, absolut independent unul de celălalt, pentru convorbiri cu autorităţile care, cu timpul, au devenit tot mai dispuse să accepte astfel de propuneri. Prima mişcare a fost făcută de grupul „Beszelő”. În iunie 1987 a fost publicat textul „Contract Social” („Társadalmi Szerződés”), în care autorii se străduiau să transforme postulatele enunţate de Kis la Monor într-un program politic concret. Ţinând cont de faptul că Kis (autorul principal al programului) n-a cooptat pe niciunul dintre activiştii taberei populare la elaborarea lui (nici până în ziua de azi nu e foarte clar în ce

măsură a făcut acest lucru în mod conştient), cei din urmă au interpretat acţiunile elevilor lui Lukács drept o intenţie de a intra singuri în dialog cu autorităţile, fără adversarii lor din cadrul opoziţiei, şi s-au răzbunat pe Kis organizând în septembrie 1987 congresul de constituire a Forumului Democrat Maghiar (*Magyar Demokrata Fórum* – MDF).

Faţă de toate aceste acţiuni, partidul n-a adoptat o poziţie clară. În toamna anului 1987, János Kádár, în ciuda faptului că sănătatea sa era precară, a rămas mai departe şeful MSZMP şi a refuzat să accepte orice fel de convorbiri cu opoziţia, iar membrii de partid care ar fi încercat să facă acest lucru riscau sancţiuni disciplinare. În ceea ce-i priveşte pe tinerii activişti care se pregăteau de luptă pentru preluarea mandatului din mâinile bătrânului secretar general, după ezitările iniţiale, au început să dea tot mai clar de înţeles că pentru ei un partener mai preţuit ar fi curentul popular. Popularii nu încălcaseră niciodată graniţele legalităţii şi tocmai de aceea, din punctul de vedere al aparatului de partid, rămâneau mai „siguri” decât curentul lui Kis şi al prietenilor acestuia, care începuseră deja să desfăşoare activităţi ilegale. Printre politicienii MSZMP care se pregăteau pentru preluarea puterii se vehicula ideea că politica lui Ceauşescu faţă de minoritatea maghiară provoca în Ungaria un puternic resentiment, iar pasivitatea în această problemă a unui Kádár tot mai bătrân trezea mult mai multe nemulţumiri decât lipsa libertăţilor democratice, revendicate de Kis în coloanele revistei *Beszelő*[50]. Acesta din urmă (în afară de necesitatea de a-şi rezolva o dilemă personală, şi anume dacă să se angajeze sau nu în politica de partid, soluţie faţă de care acest adept cu studii foarte solide al filosofiei trebuia în orice caz să aibă anumite rezerve) nu era în stare să adopte o poziţie clară în problema consecinţelor tratatului de la Trianon. Fără îndoială că experienţa istoriei îi şoptea că proliferarea resentimentelor naţionaliste de care MDF se

folosea în lupta politică dezvolta în situaţia Ungariei o forţă pe cât de mare, pe atât de periculoasă. Cei din tabăra liberală îşi dădeau seama şi de faptul că situaţia internaţională de la sfârşitul anilor ’80 împingea într-o oarecare măsură Forumul spre statutul de ostatic al unui stat partinic. E adevărat însă că sloganul apărării intereselor minorităţii maghiare persecutate era, la sfârşitul deceniului, mult mai acceptabil decât cel al construirii unui stat de drept de tip occidental. Nici nu se putea altfel pentru că, având în vedere nivelul redus al măsurilor represive practicate de dictatura lui Kádár, cetăţeanul maghiar din pătura mijlocie nu simţea de fapt lipsa libertăţii în viaţa de zi cu zi. Dar simplul fapt că sloganurile naţionaliste aveau o forţă de mobilizare mult mai mare nu însemna câtuşi de puţin că MDF putea conta ca partener cu drepturi egale alături de partidul de guvernământ.

Aceste consideraţii ne permit să înţelegem mai bine câteva probleme deosebit de importante pentru procesul de reformă. Forţa de impact a sloganurilor naţionaliste şi rezonanţa mai slabă a populaţiei la tezele lui Kis arată de ce, potrivit evaluării reformatorilor din partid care se pregăteau pentru preluarea puterii, tocmai curentul popular era perceput ca un partener mai important. Explicaţia este că se miza pe şansele destul de mari ale MDF de a prelua „guvernarea sufletelor” tuturor celor care nu erau de acord cu starea de lucruri, ceea ce, în condiţiile scăderii credinţei în comunism, oferea partidului alte argumente pentru exercitarea în continuare a rolului conducător în stat. Speranţa guvernanţilor nu era lipsită de temei. În ciuda faptului că MDF punea accent atât pe problema „maghiarimii”, cât şi pe cea a democraţiei, nu era un secret pentru nimeni că atitudinea faţă de democraţie, aşa cum era aceasta înţeleasă în Occident, a unora dintre lideri, cu István Csurka în frunte, era cel puţin suspectă[51]. Se miza de asemenea pe un posibil model de „autoritarism

reformat” sau, în orice caz, pe limitarea pluralismului, ceea ce ar fi fost în mod sigur acceptabil pentru ei[52], dar nu intra câtuşi de puţin în vederile lui Kis şi ale colegilor lui. Iar liberalii maghiari nu aveau cum să împiedice aceste procese. Cu totul altfel stăteau lucrurile în Polonia, unde în anii ’80 deja monopolul statului asupra informaţiei fusese spart de ceva vreme. În Ungaria, presa „pe sub mână” nu ajungea la mai mult de două-trei mii de exemplare[53], iar susţinerea ei de către opoziţie era aproape neglijabilă.

În acest context, n-a fost întâmplător faptul că la Lakitelek, unde reprezentanţii acestui curent s-au întâlnit cu Csurka şi Csoóri, a venit doar Imre Pozsgay, purtând un mesaj din partea premierului Karoly Grósz[54], care se pregătea să preia puterea. Membrii taberei populare au dat fără îndoială reformatorilor din partid speranţa că sloganurile naţionaliste îi vor ajuta să preia puterea în MSZMP, iar Forumul (a cărui popularitate chiar şi la jumătatea anului 1989 rămânea foarte limitată) se va dovedi atât de slab, încât partidul va reuşi să-l integreze în sistem, comuniştii păstrând în continuare rolul conducător.

Văzând că oferta lor rămâne suspendată în vidul politic, iniţial activiştii de la *Beszelő* n-au dat un răspuns clar, care în această situaţie ar fi trebuit să fie crearea unui partid alternativ. Liberalilor maghiari le era foarte greu să facă acest pas. De-a lungul întregului an 1988, gruparea din jurul revistei *Beszelő* n-a făcut altceva decât să privească din exterior cum pe scena politică maghiară apar alte şi alte grupări politice, sindicate sau grupuri ecologiste. În martie 1988, liberalii au încercat să-şi asume patronajul asupra tot mai numeroaselor iniţiative cetăţeneşti, dar tentativa s-a încheiat printr-un eşec şi abia apoi, în noiembrie 1988, Kis şi apropiaţii săi au înfiinţat Uniunea Democraţilor Liberi (*Szabad Demokraták Szövetsége* – SzDSz)[55]. Între timp însă, situaţia ţării se

schimbase faţă de anul precedent. Deşi încă nu fusese oficial recunoscut de autorităţi, MDF funcţiona totuşi de un an ca organizaţie tolerată de partid. În Forum se înscriseseră deja circa 10.000 de persoane, ceea ce îl transforma în cea mai mare şi mai cunoscută organizaţie de opoziţie din întreaga ţară[56]. Dar având în vedere faptul că sloganurile naţionaliste erau folosite şi de alţii, iar contactele MDF cu reprezentanţii aparatului puterii arătau în mod explicit că o anumită formă de colaborare între MSZMP şi MDF rămânea în continuare pe masa de lucru a populiştilor, SzDSz s-a decis să schimbe tactica. Dacă până atunci se exprima în favoarea unor reforme aduse în cadrul sistemului existent, având în vedere că MSZMP nu vedea în gruparea lui Kis un partener de dialog, Kis a început să-şi radicalizeze treptat concepţiile şi limbajul discursurilor, deplasându-se în direcţia unei retorici anticomuniste şi antiregim. Simţind că în decurs de un an repulsia populaţiei faţă de versiunea actuală a regimului crescuse semnificativ, liberalii s-au hotărât să propună ruptura totală de sistemul comunist. Prin sloganuri de tipul „Jos comunismul!” îşi propuneau să mobilizeze populaţia pentru a construi un stat de drept sau cel puţin pentru a asigura liberalilor o poziţie mai bună de negociere în cazul unor eventuale discuţii cu autorităţile.

În aceeaşi direcţie se îndreptau şi intenţiile unei părţi a generaţiei mai tinere din sânul intelectualităţii maghiare. Pe 30 martie 1988, un grup de studenţi condus de cvasinecunoscutul Victor Orbán a înfiinţat Uniunea Tinerilor Democraţi (*Fiatal Demokraták Szövetsége* – FIDESZ), o grupare cu profil explicit liberalo-libertarian şi cu atitudine înverşunat anticomunistă. Dacă Janos Kis şi gruparea lui păstrau o anumită măsură în escaladarea revendicărilor a căror ţintă trebuia să fie partidul de guvernământ (SzDSz nutrea în continuare speranţa că răsturnarea regimului s-ar putea realiza prin colaborare cu aripa reformatoare din

cadrul MSZMP), în schimb pentru Viktor Orbán, cel puţin la început, ideea unei înţelegeri cu comuniştii era absolut inacceptabilă, singurele convorbiri putând să se refere doar la „capitularea fără condiţii” şi fără perioadă de tranziţie – ceea ce pentru Kis era totuşi o condiţie acceptabilă[57].

Social-democraţii interbelici sau activiştii Partidului Independent al Micilor Agricultori (*Független Kisgazdapárt* – FgK), cu bătrânul Tivadar Pártay şi cu mai tânărul József Torgyán, se străduiau şi ei să-şi reconstituie vechea autoritate.

Nu lipseau nici organizaţiile ecologiste sau conservator-creştine. Iniţial, acestea s-au bucurat de o atenţie moderată din partea cetăţenilor, care aşteptau în continuare iniţiative din partea partidului şi guvernului. După cum am arătat mai sus, cea mai mare organizaţie, MDF, putea număra în 1988 până în 10.000 de membri[58], în timp ce MSZMP dispunea în 1986 de 871.000 de persoane[59]. Ceea ce făcea de fapt ca factorul-cheie în lupta pentru putere să rămână „împărţirea responsabiliţilor” în interiorul Biroului Politic, iar noile grupări care se constituiau ştiau foarte bine acest lucru. În foarte scurt timp urma să fie evident că apariţia lui Pozsgay la Lakitelek nu însemna câtuşi de puţin că reformatorii din MSZMP puteau fi siguri că vor prelua frâiele conducerii după plecarea lui Kádár. Acesta din urmă, văzând că iniţiativa ar putea să-i alunece printre degete, s-a hotărât să treacă la contraatac. Aşa încât au fost excluse din partid câteva persoane, însuşi Pozsgay fiind ameninţat cu sancţiuni. Pentru opoziţie, acesta trebuia să fie un semnal clar că atât timp cât Kádár rămânea la putere nu trebuia să se aştepte nimeni la niciun fel de schimbări majore şi că doar plecarea lui va deschide drumul spre un eventual dialog cu grupările critice faţă de regimul comunist.

Succesiunea

Congresul al XIII-lea al MSZMP, despre care am amintit deja, nu a dat niciun impuls nou reformelor, dar nici opoziţia n-a profitat de acest moment ca să vorbească cu o singură voce. Rezultatele schimbărilor de cadre la vârful puterii din martie confirmau în mod evident consolidarea aripii conservatoare a partidului şi încercarea de înăsprire a tonului în politica internă. Eliberarea din funcţia de secretar al CC pe probleme de ideologie a relativ liberalului Aczél şi înlocuirea lui cu János Berecz, un aparatcic mai tânăr, dar destul de limitat din punct de vedere intelectual, nu prevesteau o îmbunătăţire în relaţiile cu artiştii creatori.

Intrarea în componenţa Biroului Politic a lui Grósz, despre care încă de pe atunci se specula că l-ar putea înlocui pe bătrânul Kádár, cu greu putea fi considerată o mişcare de reformă. Grósz devenise membru al partidului comunist încă de la vârsta de 14 ani şi formaţia lui era de ofiţer politic. Cu toate că fusese reţinut în 1956 în urma epurărilor postrevoluţionare, el a rămas acelaşi „ostaş disciplinat” al partidului, în anii ’70 răspunzând de una din secţiile-cheie ale CC, cea de agitaţie şi propagandă, iar din 1984 a trecut în fruntea comitetului orăşenesc de partid din Budapesta, conducând în această calitate un sfert din totalul membrilor MSZMP[60]. Era prin urmare un carierist tipic, lipsit de carismă, dar care în anii următori avea să joace un rol esenţial ca premier şi prim-secretar al CC.

Schimbările de cadre n-au putut împiedica creşterea dezamăgirii populaţiei, cauzată de starea economică tot mai proastă. Din 1985, fenomene ca inflaţia sau scăderea veniturilor reale ale populaţiei au dus la noi dificultăţi la nivel macroeconomic. Menţinerea păcii sociale, pentru care Kádár era dispus să plătească orice preţ, s-a dovedit foarte scumpă.

Dacă la începutul deceniului gradul de îndatorare externă a Ungariei a încetat să mai crească, ba chiar a scăzut foarte puţin, în schimb în perioada 1985-1987 s-a înregistrat o creştere astronomică cu 8 miliarde, suma totală ajungând astfel la 17,7 miliarde de dolari americani[61]. Atragerea de noi datorii, în ciuda speranţelor guvernului condus de un colaborator de încredere al prim-secretarului György Lázár (care de fapt era împotriva soluţiei de a creşte datoriile statului), nu numai că n-a dus la creşterea veniturilor reale, dar nici măcar n-a putut împiedica scăderea acestora[62]. Cât despre promisiunile făcute în cursul Congresului al XIII-lea de a creşte investiţiile şi salariile, ele nu fuseseră decât „cecuri fără acoperire".

Nu e deci de mirare că, în faţa acestui blocaj tot mai accentuat al aparatului de partid, din ce în ce mai mulţi unguri începeau să-şi exprime nemulţumirea, fiecare în felul său. Încrederea în sloganurile propagandei, care-i asigurau pe cetăţeni că Ungaria nu-i Polonia şi că pe ei nu-i va afecta criza, a dispărut aproape complet în răstimpul a numai doi ani. În calea reformelor stătea de-acum cu încăpăţânare însuşi Kádár. Devenea foarte clar că tot mai bătrânul secretar general era decis să se bată pentru supravieţuirea sa politică, deşi era clar pentru toţi că starea lui de sănătate (nu numai fizică, ci şi mintală) se înrăutăţea pe zi ce trecea. Ca urmare, cel puţin din 1986, absenţa dictatorului de la întrunirile de partid a devenit tot mai frecventă, iar Biroul Politic, obişnuit să aprobe tot ce-şi dorea şeful partidului, nu îndrăznea să rezolve nicio problemă, oricât ar fi fost ea de arzătoare, fără acordul lui.

Kádár era conştient de starea sănătăţii sale. Înţelegea de asemenea că ţara aşteaptă schimbări, dar voia să-şi păstreze până la capăt controlul deplin asupra acestui proces şi, evident, voia de asemenea să-şi desemneze singur succesorul. Încă din noiembrie 1986 au fost observate

„mişcări de cadre” importante, constând în cooptarea la putere a unor tehnocraţi de partid mai tineri. Secretar al CC pe probleme economice a devenit Miklós Németh, în vârstă de 38 de ani, portofoliul Ministerului de Finanţe a fost preluat de Péter Medgyessy, la sfârşitul lunii iunie premierul Lázár, considerat conservator, a demisionat şi în locul lui a venit Karoly Grósz. Strategia lui Kádár consta astfel în „mobilizarea” treptată a expertizei tehnocraţilor guvernamentali în procesele de transformare, controlul deplin asupra acestora fiind în acelaşi timp rezervat instanţelor de partid subordonate ierarhic şefului MSZMP[63].

Această politică s-a lovit încă de la început de refuzul mai multor categorii de cetăţeni, independente unele de celelalte. Pentru opoziţie (ca şi pentru tot mai mulţi cetăţeni obişnuiţi), schimbările operate în cercul închis al aceloraşi figuri din nomenclatura de partid nu aduceau nicio speranţă că ar fi vorba cu adevărat de un moment de răscruce. Schimbarea unui membru al Biroului Politic cu altul în funcţia de şef al guvernului era considerată doar un gest formal. Un anumit suflu de noutate l-a reprezentat totuşi reacţia critică a unei părţi a CC: Nyers şi Föck, mizând pe revenirea la putere, l-au criticat deschis pe şeful partidului pentru deciziile pe care le luase în legătură cu Cadrele[64].

Polemica de la şedinţa din iunie a CC a avut în cele din urmă consecinţe răsunătoare. Nyers era format în tradiţie necomunistă; înainte de 1945 fusese membru al Partidului Social-Democrat Maghiar[65]. Pentru el, care era tot mai dezamăgit, ca şi pentru Pozsgay, care-şi pregătea reintrarea în scenă, această polemică era semnalul evident că, atât timp cât Kádár rămânea în fruntea partidului, nu se putea conta pe nicio rectificare serioasă a politicii. Cei doi politicieni au ajuns la concluzii asemănătoare. Ei au rămas în cadrul CC, dar s-au hotărât să nu mai piardă vremea şi au început să-şi înscrie numele din ce în ce mai des în acţiunile opoziţiei.

Pozsgay a apărut în 1987 la şedinţa de constituire a MDF de la Lakitelek, iar Nyers s-a declarat de acord ca numele lui să fie folosit în campania de promovare a Noului Front din Martie (*Új Március Front*), care ţinea de tradiţiile de stânga interbelice şi urma să fie reactivat. Ambele iniţiative (în special MDF, care a acţionat încă de la început ca partid) erau de acord cu monopolul MSZMP în exercitarea puterii.

Aripa dură a partidului a încercat să treacă la contraatac. Au fost excluşi din partid câţiva participanţi la întâlnirea de la Lakitelek (György Matolcsy, Lászlo Lengyel, Mihály Bihari), iar la Budapesta circulau zvonuri despre eventuale sancţiuni care vor fi luate împotriva lui Nyers şi a lui Pozsgay. Situaţia aripii dure a partidului a fost însă dezintegrată de câţiva factori. În primul rând, pe măsură ce se adâncea criza economică, populaţia era din ce în ce mai dezamăgită, iar sloganurile lansate de Poszgay erau tot mai populare. În al doilea rând, la ofensivă a trecut şi premierul Grósz, care, încă din noiembrie 1987, îşi făcuse cunoscută intenţia de a candida la funcţia de şef al partidului fără să se consulte în acest sens cu Biroul Politic şi, după părerea lui Tőkés, urma să rămână temporar în alianţă tactică cu Pozsgay şi cu Nyers[66]. În al treilea rând, în afara bătrânului Kádár, aripa conservatoare nu avea nici lider, nici un program clar cristalizat. Din tezele publicate în noiembrie 1987 de secretariatul CC, aflat sub conducerea lui Berecz, rezulta în mod indubitabil că, fără a afecta în vreun fel ideea centralismului democratic şi fără a pune sub semnul întrebării rolul conducător al partidului, idei cum ar fi descentralizarea procesului de luare a deciziilor şi chiar prioritatea specializării profesionale faţă de loialitate ar fi acceptabile chiar şi pentru secretarul CC pe probleme ideologice, considerat ca făcând parte din aripa dură[67].

Spre sfârşitul anului, pentru observatorii mai atenţi devenise evident că mass-media, mai ales dacă vorbim de cele aflate sub influenţa diferitelor coterii de partid, nu mai prezentau, ca înainte, o imagine plictisitoare şi coerentă a ţării şi a partidului, iar ziarele care-i erau subordonate lui Pozsgay au declanşat un atac frontal împotriva lui Kádár.

Simţind că sănătatea nu-l mai ajută, în cele din urmă, pe la sfârşitul lunii aprilie, Kádár s-a împăcat cu soarta, cu atât mai mult cu cât şi Moscova începuse să facă presiuni pentru a-l determina să renunţe. Potrivit versiunii general acceptate de istoriografia maghiară în legătură cu acest eveniment, scenariul demisiei ar fi fost elaborat în colaborare cu şeful KGB al URSS, Vladimir Kriucikov, care a venit special cu acest scop în Ungaria în mai 1988. În conformitate cu scenariul pregătit, Kádár trebuia într-adevăr să-şi depună demisia, dar partizanii săi, ca Mihály Olvári sau György Aczél, rămâneau în continuare în Biroul Politic, ca şi în celelalte organe importante ale partidului. Pe Grósz, ca nou şef al partidului, îl deranjau foarte tare aceste mişcări[68].

Realitatea avea să arate însă că în toate aceste jocuri de culise nu fusese luat câtuşi de puţin în considerare faptul că, de-a lungul anului care trecuse de la instalarea unui nou şef al guvernului, nivelul frustrării maselor de membri ai MSZMP crescuse foarte mult, iar spectacolul care le fusese pregătit n-a făcut decât să-i irite şi mai mult pe delegaţii prezenţi în sală. Nu este încă destul de clar în ce măsură a fost de vină chiar Kádár, prin cuvântarea lui acidă din care nu lipseau obişnuitele clişee: „duşmani”, „luptă de clasă”, „disciplină de partid”. Cert e că sala a reacţionat deosebit de agresiv. Aşa încât, în loc să confirme înţelegerile negociate cu aprobarea Moscovei, delegaţii la conferinţa din mai i-au eliminat pur şi simplu la vot pe toţi foştii membri ai Biroului Politic. În afară de Grósz, care a rămas, potrivit aşteptărilor, Secretar General al

MSZMP, au fost promovate persoane care cu doar o lună înainte fuseseră aspru dojenite de vechea conducere pentru delictul de a fi purtat discuţii cu opoziţia. În componenţa noului Birou Politic a fost de asemenea reconfirmat Nyers şi au fost primiţi ca noi membri Németh şi Pozsgay[69].

În felul acesta, transferul puterii s-a transformat într-un fel de „lovitură de stat” care a pus partidul într-o situaţie deosebit de grea. Preluând conducerea partidului pe lângă aceea a guvernului, Grósz concentra teoretic în mâinile sale întrega putere din stat. Dar în scurt timp urma să constate că aceasta este mult mai limitată decât îşi închipuise iniţial.

Pe plan internaţional, Grósz n-a obţinut succesele dorite. Vizita la Moscova nu i-a adus rezultatele economice aşteptate, iar Gorbaciov a pus în vedere delegaţiei maghiare să stingă diferendele cu România, care au izbucnit însă cu şi mai multă forţă după evenimentele de la Timişoara. Grósz a cedat şi a acceptat să se întâlnească cu Nicolae Ceauşescu la Arad, dar totul s-a încheiat printr-o catastrofă de presă, întrucât dictatorul român n-a vrut să facă nicio concesie.

Ca urmare, MDF l-a criticat dur pe premier pentru incapacitatea lui de a promova o politică de apărare a intereselor minorităţii maghiare de peste graniţă. Iar această problemă era înscrisă în programul Forumului ca prioritate. Aşa încât, pentru că n-a apreciat opoziţia la justa ei valoare, Grósz şi-a blocat foarte eficient drumul spre înţelegerea cu aripa popular-naţionalistă a acesteia. Această scăpare a fost cu atât mai gravă, cu cât încă de la începutul anului 1988 devenise evident că imperativul apărării conaţionalilor din România reprezenta un imbold suficient de puternic pentru a mobiliza cetăţenii, a-i scoate în stradă şi a organiza proteste de mare anvergură. Astfel, manifestaţia organizată de MDF pe 27 iunie 1988 a strâns la un loc, în funcţie de diferitele evaluări, între 40.000 şi 150-200.000 de persoane[70].

De altfel, aceasta n-a fost singura demonstraţie pentru apărarea intereselor maghiarilor transilvăneni şi nici singurul motiv care scotea din ce în ce mai mulţi maghiari pe străzi. În 1988, agenţiile mondiale de informaţii au pus rând pe rând în circulaţie imagini cu cei care protestau împotriva construirii hidrocentralei de la Nagymaros, iar dinamica protestelor avea şi în acest caz o tendinţă de creştere[71]. Era foarte evident că, nici într-un caz, nici în celălalt, Grósz nu fusese capabil să găsească soluţia potrivită, aşa încât nici nu putea fi vorba despre începerea unor convorbiri cu opoziţia în această etapă.

O altă problemă în care noul şef al partidului a decepţionat profund a fost cea a reevaluării evenimentelor din anul 1956. Grósz a continuat consecvent să prezinte în mass-media acelaşi mod de interpretare de până atunci, prezentând revolta maghiară ca pe o „contrarevoluţie", fiind incapabil să iasă măcar cu un pas în afara falsei şi nocivei propagande a lui Kádár.

După ce a pus mâna pe toată puterea, urmaşul lui Kádár nu a mai avut nicio dorinţă de a o împărţi cu cineva. Aşa încât a respins cu fermitate nu numai orice aluzie la posibilitatea legalizării partidelor din opoziţie, ci şi acordul pentru transformarea MSZMP într-o federaţie de facţiuni care să se bucure de o anumită independenţă[72].

Această politică de tip conservator era absolut inacceptabilă nu numai pentru opoziţia maghiară, ci chiar şi pentru tovarăşii de partid influenţi. Nyers a revenit la ideea înfiinţării Noului Front din Martie, cu intenţia de a construi astfel o punte de legătură între opoziţie şi guvern şi de a demara astfel procesul de transformare a Ungariei într-un stat socialist democratic. În schimb, Pozsgay s-a străduit să obţină votul parlamentului pentru câteva reforme îndrăzneţe care nu erau pe placul şefului MSZMP, precum înfiinţarea instituţiei Preşedintelui Republicii, instituirea Curţii

Constituţionale, liberalizarea dreptului presei şi elaborarea unei noi legi electorale. Cauza insuccesului acestui proiect a fost pregătirea în acelaşi timp de către Ministerul Justiţiei a unui proiect asemănător, iar Pozsgay nu voia să se suprapună cu activitatea acestuia. Independent de aceste discuţii, în cursul verii, Pozsgay a creat în interiorul MSZMP aşa-numitele cercuri ale reformelor; în intenţia lui, acestea ar fi urmat să constituie temelia pe care avea să se opereze apoi transformarea partidului dintr-un model centralist într-o federaţie de mai multe facţiuni care să se bucure de independenţă internă, dar rămânând sub aceeaşi conducere[73].

„Duelurile" dintre Pozsgay şi Nyers (amândoi fiind, de altfel, membri ai CC), chiar dacă erau purtate în afara partidului, n-au rămas fără consecinţe asupra situaţiei generale a întregului partid. Din mai 1988 au fost înregistrate numeroase plecări din partid. Dar şi mai multe pierderi de personal au suferit organizaţiile afiliate pe lângă MSZMP (KISZ, organizaţiile sindicale etc.)[74].

Constatând cum cele mai importante instrumente ale puterii încep să-i scape din mână, Grósz s-a decis să schimbe tactica. Fiind comunist convins, şeful MSZMP era total împotriva concepţiei lui Pozsgay, pe care o considera excesiv de social-democrată, plus că în niciun caz nu s-ar fi declarat de acord cu instituirea în Ungaria a sistemului pluripartit, pe care îl considera o ameninţare la adresa stabilităţii statului. Dar pentru a mai reduce mişcările de opoziţie care se manifestau în afara partidului şi pentru a scăpa de opoziţia din interiorul acestuia, Grósz ar fi trebuit să preia iniţiativa politică, ceea ce însă s-a dovedit a fi un lucru foarte greu. Bilanţul economiei ungare după un an de la instalarea sa la putere nu era deloc strălucit. Adevărul este că guvernul aplicase câteva legi importante, începând cu codul societăţilor comerciale. Aceste schimbări constituiau o etapă importantă pentru transformarea unei economii centralizate într-una

bazată pe piaţa liberă, dar, în ciuda lor, nu era posibilă o îmbunătăţire pe termen scurt a situaţiei materiale a cetăţeanului de rând. Dându-şi seama că economia intră într-o curbă periculoasă, Grósz s-a hotărât să-şi demită cabinetul şi l-a numit în locul lui pe Miklós Németh (24 noiembrie 1988), care până atunci îndeplinise funcţia de secretar al CC pe probleme economice, el având intenţia să se concentreze pe salvarea partidului care se dezagrega tot mai evident, chiar dacă pentru aceasta ar fi trebuit să intre în opoziţie cu guvernul[75].

Lăsând puterea în mâinile lui Németh, care era lipsit de un sprijin politic solid şi despre care credea că va fi un executant docil al ordinelor secretarului general al partidului, Grósz se străduia să treacă la ofensiva propagandistică. Ocazia pentru declanşarea ofensivei au reprezentat-o discuţiile aprinse din noiembrie 1988 referitoare la legalizarea partidelor din opoziţie şi la noua lege a asociaţiilor. Cu cât Pozsgay îşi repeta mai des părerea despre sistemul pluripartit, cu atât reacţia şefului MSZMP devenea mai isterică. Într-o intervenţie publică, el nu numai că a calificat acest sistem drept o ameninţare pentru stabilitatea Ungariei – pentru că ar fi deschis drumul „terorii albe”[76] –, ci, după părerea lui Romsics, a început chiar pregătirile pentru preluarea puterii cu forţa, după modelul legii marţiale din Polonia. Dar nu s-a ajuns totuşi până acolo, pentru că la Kremlin nu mai conducea Brejnev, ci Gorbaciov, care se opunea ferm unor asemenea idei[77]. Nu era clar nici dacă resorturile armate (MAI şi MAN) erau de partea şefului partidului (se ştia doar că şeful MAI, István Horváth, ar fi mai degrabă partizanul lui Pozsgay decât al lui Grósz, iar situaţia din armată, care era frământată de scandaluri de corupţie, rămânea nebuloasă). Cert rămâne faptul că în acest moment dificil şi pe reformatori i-au lăsat nervii. Neştiind încă exact de ce forţe dispune, Pozsgay a adoptat tactica tergiversării şi, având în vedere zvonurile despre

un posibil puci, a cerut să fie convocat un mare congres al tuturor forţelor reformatoare din Ungaria, care a şi fost planificat iniţial pentru sfârşitul lunii noiembrie.

La sfârşitul lui 1988 şi începutul lui 1989 a devenit sigur faptul că în conflictul Pozsgay-Grósz iniţiativa îi aparţinea primului din motive absolut prozaice. Guvernul Németh, deşi luase decizii de bun-simţ din punct de vedere economic, nu se putea mândri cu o îmbunăţire a situaţiei familiilor maghiare, iar anul 1988 s-a încheiat cu o scădere a PIB[78], situaţie pe care n-o prevăzuseră nici măcar cele mai pesimiste scenarii. Demonstraţiile opoziţiei, grevele din întreprinderi, lipsa oricărui progres în negocierile cu România şi structurile partidului care începeau să se destrame – toate acestea îi ofereau lui Pozsgay un teren de manevră mult mai larg în disputa politică. Între timp, Grósz, rămânând din oficiu prizonierul aparatului pe care îl conducea, era condamnat să apere statu-quo-ul. Vrând să mai „reducă linia frontului”, Németh s-a hotărât să suspende *sine die* construirea nepopularei hidrocentrale de la Nagymaros (în mai 1989), doar că decizia nu i-a adus un plus de popularitate lui Grósz, ci premierului. Şi nici nu a contribuit la îmbunătăţirea situaţiei materiale a cetăţenilor maghiari tot mai nemulţumiţi, care exact asta aşteptau din partea autorităţilor.

Şeful MSZMP a primit însă lovitura de graţie pe 28 ianuarie 1989, când, la emisiunea radiofonică *168 óra*, cu o singură frază, Pozsgay a întors pe dos întreaga doctrină care legitima până atunci MSZMP şi pretenţiile lui de a deţine rolul conducător în Ungaria. La întrebarea reporterului legată de evenimentele din 1956, el a răspuns că n-a fost vorba de o contrarevoluţie, aşa cum pretindea propaganda lui Kádár, ci de o revoltă populară cu caracter democratic îndreptată împotriva oligarhiei de partid[79].

După această declaraţie, în cadrul MSZMP au fost necesare anumite schimbări. Enervat la culme, Grósz, care a primit vestea despre interviul concurentului în timpul unei călătorii peste hotare, nici măcar n-a încercat să-şi ascundă indignarea şi imediat după ce a aterizat în ţară a cerut explicaţii din partea lui Pozsgay. Dar secretarul general nu-şi putea permite măsuri mai drastice fără să rişte scindarea întregului partid. Nici utilizarea forţei nu putea intra în calcul. Nu ar fi fost de acord instanţele internaţionale – spre mâhnirea lui Grósz, URSS a trimis o notă informativă care preciza că este permisă o nouă evaluare, comună, a evenimentelor din 1956.

Văzând că partidul îşi pierde rapid popularitatea, guvernul Németh a încercat treptat să-şi atragă simpatia prin intermediul câte unui membru mai popular al Biroului Politic. Dar în scurt timp a constatat că nici măcar membrii CC nu împărtăşeau neapărat înflăcărarea lui Grósz pentru păstrarea unui regim putred. Pe 11 februarie 1989, Comitetul Central nu numai că s-a declarat de acord cu interpretarea evenimentelor din 1956 aşa cum era formulată ea în declaraţia lui Pozsgay, ci, la propunerea lui Nyers, a luat şi o hotărâre potrivit căreia procesul corect de exercitare a puterii ar trebui să se desfăşoare prin structuri democratice a căror regulă să fie multipartidismul[80].

Teoretic, niciun superlativ n-ar fi exagerat în evaluarea consecinţelor acestor evenimente. Pe 11 februarie 1989, partidul lipsit de legitimare morală în exercitarea puterii a început să se dezmembreze în mai multe facţiuni care aveau din ce în ce mai puţine de spus în legătură cu politica actuală a guvernului Németh. Premierul nu numai că a încetat să mai fie interesat de directivele Biroului Politic, dar la începutul lunii mai a efectuat o epurare în guvern, eliminând miniştrii care se identificau cu aripa dură a partidului. A iniţiat de asemenea câteva reforme îndrăzneţe:

spre exemplu, desfiinţarea cenzurii, a obligativităţii învăţării limbii ruse, ca şi a Departamentului Cultelor. În aprilie, aripa conservatoare a partidului a cunoscut un nou eşec atunci când CC l-a eliminat din Biroul Politic pe secretarul cu probleme ideologice, Berecz, care a rămas totuşi membru al secretariatului CC. Toate aceste evenimente păreau să arate că preluarea puterii de către reformatori în MSZMP nu mai era decât o problemă de timp.

S-a dovedit însă că situaţia în partid era mult mai complicată decât ar fi fost de aşteptat după seria de înfrângeri politice suferite de Grósz. În drumul său spre consolidarea puterii pe care o acumulase, Pozsgay s-a lovit de obstacole serioase. Pe de o parte, vechiul aparat de partid, evident, nu avea încredere în el. Chiar dacă, prin decizia CC, lui Grósz i-a fost refuzat mandatul de a purta negocieri, contactele prea apropiate pe care le avea Pozsgay cu opoziţia şi controversele politice în care se angaja fără a consulta pe nimeni (care duseseră la delegitimarea MSZMP) au făcut ca tovarăşii din partid să aibă temeri serioase că Pozsgay ar putea acţiona peste capul lor. Astfel că negociator principal a fost desemnat până la urmă mai conservatorul Nyers, pe toată durata lunii iulie, dar rolul decisiv în negocieri din partea partidului l-a avut György Fétje, omul de încredere al lui Grósz.

De altfel, situaţia partidului nu se deosebea prea mult de cea a opoziţiei. În loc să existe un singur organism care să funcţioneze perfect pentru realizarea scopurilor politice, în practică, din iunie, funcţionau câteva coterii care se luptau între ele, iar această situaţie şi-a spus cuvântul asupra desfăşurării lucrărilor Mesei Rotunde.

Pe de altă parte, în ciuda unor semnale explicite trimise opoziţiei, pentru Pozsgay, acest ambiţios membru al Biroului Politic, şi mai dureros a fost faptul că partidele politice maghiare în curs de constituire păstrau

într-o mare măsură rezerve faţă de persoana lui. Atât pentru Kis, cât şi pentru mai radicalul Orbán, el nu reprezenta totuşi decât un comunist şi nimic mai mult, un membru al nomenclaturii care nu căuta contactele cu opoziţia decât în scopuri conjuncturale, şi nu cu intenţia cinstită de a purta un dialog în legătură cu împărţirea puterii. Ca urmare, în ciuda succesului evident pe care îl obţinuse la şedinţa din februarie a CC, Imre Pozsgay rămânea în continuare prins ca într-o capcană. Ca să spunem lucrurilor pe nume, pentru aparatul de partid ameninţat cu pierderea puterii el rămânea doar un „trădător”, pentru cele mai importante grupări ale opoziţiei radicale – un „comunist”. De aceea nu e de mirare că acţiunile lui Pozsgay după şedinţa din februarie a CC se caracterizau printr-o prudenţă dusă la extrem, însoţită uneori de nehotărâre şi de scepticism hamletian. Ca politician membru al MSZMP, în conflictul cu Grósz el nu putea conta pe sprijinul străzii, pentru că demonstraţiile organizate în acea perioadă erau conduse de opoziţia care deja prinsese avânt. Plus că, dacă ar fi invocat direct argumentul mulţimii, acest gest ar fi fost interpretat ca o declaraţie de război la adresa întregului aparat de partid; după încercările lui Grósz de a rezolva criza prin utilizarea forţei, un asemenea gest putea duce la escaladarea conflictului şi la consecinţe greu de prevăzut. În primul rând, o astfel de provocare l-ar fi transformat pe Pozsgay într-un ostatic al opoziţiei care ar fi avut astfel drumul deschis spre putere. Dar programul politic al lui Pozsgay, chiar dacă proclama necesitatea introducerii pluripartidismului în Ungaria, nu prevedea totuşi ca MSZMP să renunţe la putere, toate schimbările urmând să fie efectuate de partidul deja reformat. În consecinţă, atingerea unui compromis cu aparatul de partid în scopul eliminării lui Grósz şi preluarea controlului asupra imenselor active ale MSZMP, apoi dirijarea procesului de transformare în direcţia dorită de el erau elementele indispensabile pentru realizarea

propriilor sale idei politice. Dar atât timp cât cheia resurselor materiale, a mijloacelor de propagandă şi a întregii infrastructuri rămânea în mâna lui Grósz, reformatorul de partid rămânea cu mâinile legate[81].

Cursul evenimentelor părea să indice că, mai devreme sau mai târziu, puterea de partid tot în mâna reformatorilor va ajunge. Pentru o astfel de evoluţie a lucrurilor păreau să pledeze nu numai plecările masive din partid (doar în primele trei luni ale anului 1989 şi-au predat carnetul de partid aproape 120.000 de persoane), ci şi imensul şoc pe care l-au reprezentat pentru marea masă a populaţiei, inclusiv pentru mulţi membri ai MSZMP, deshumarea şi reînhumarea solemne ale lui Imre Nagy şi ale tovarăşilor săi pe 16 iunie 1989. Această solemnitate transmisă de televiziunea maghiară a strâns la un loc aproape 250.000 de persoane. Ea constituia un răspuns al populaţiei la atâţia ani de propagandă kádáristă pentru care liderii revoltei din 1956 nu erau altceva decât nişte bandiţi sau, în cel mai bun caz, contrarevoluţionari. Vestita cuvântare a lui Viktor Orbán, care cerea retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul Ungariei şi-i acuza de ipocrizie pe activiştii de partid care acum veniseră să se încline la mormântul premierului asasinat, a încins şi mai mult spiritele. Părea că importanţa politică a aripii conservatoare a partidului fusese lichidată.

Cu toate acestea, câteva zile mai târziu, când Pozsgay a venit la şeful partidului şi i-a cerut să demisioneze, Grósz a refuzat. Evenimentele care au avut loc ulterior, la şedinţa CC din 23-24 iunie, au demonstrat de altfel că acest refuz nu era complet lipsit de temei. E adevărat că, în cursul lucrărilor acelei şedinţe, secretarului general i-a fost retrasă împuternicirea de a vorbi şi acţiona în numele partidului, iar puterea a fost încredinţată unui prezidiu al Biroului Politic format din patru membri: Nyers, Németh, Grósz şi Pozsgay[82]. Judecând din perspectiva viitoarelor lucrări ale Mesei Rotunde, MSZMP alesese cea mai rea variantă posibilă,

pentru că niciunul din cei patru copreşedinţi nu a reuşit să preia controlul asupra întregului partid, asupra averii sale imense şi asupra aparatului birocratic, ceea ce ar fi permis o conducere eficientă a negocierilor cu opoziţia şi a procesului de tranziţie. Auzind declaraţiile membrilor prezidiului, cetăţenii maghiari nu puteau să nu-şi pună tot mai des întrebări referitoare la adevărata poziţie a partidului în anumite probleme (începând cu chestiunile politice, cum ar fi multipartidismul, prezenţa partidului în întreprinderi, şi până la chestiunile de politică externă, trecând, desigur, prin cele economice). Fărâmiţat în coterii care se luptau unele cu altele, MSZMP era tot mai rar în măsură să dea un răspuns unitar unor astfel de întrebări, indiferent care ar fi fost conţinutul acestui răspuns.

Masa Rotundă

Opoziţia a primit cu satisfacţie deciziile din 11 februarie 1989 şi, profitând de modelele poloneze, la numai o săptămână a şi venit cu propunerea de a se convoca Masa Rotundă. Partea guvernamentală a răspuns în principiu afirmativ. Însă întrucât în condiţiile existente în Ungaria era practic imposibilă apariţia unei organizaţii unitare asemănătoare cu NSZZ „Solidarność”, puterea s-a hotărât să profite de această ocazie.

După ce conducerea negocierilor a fost preluată de Fetje, un apropiat al lui Grósz, CC a demarat încă din martie convorbiri cu fiecare grup în parte, în scopul de a oferi posibilitatea participării la lucrări doar acelor forţe politice pe care MSZMP le considera „constructive”. Rezultatul a

fost că FIDESZ, partidul lui Viktor Orbán, nu îndeplinea, după părerea lui Fetje, câtuşi de puţin criteriile de eligibilitate. Planurile guvernanţilor erau destul de transparente: eliminarea celor mai radicale grupări şi începerea convorbirilor doar cu MDF, care era mai flexibil, ceea ce ar fi permis transformarea sistemului într-o manieră mai moderată, fără a se mai pune obligatoriu sub semnul întrebării rolul conducător al partidului.

Reacţia opoziţiei a fost însă foarte fermă. Chiar dacă radicalismul lui Orbán nu le convenea tuturor, celelalte partide au răspuns la această încercare de a provoca disensiuni între grupările din opoziţie prin refuzul de a participa la lucrările Mesei Rotunde. Convocată pe data de 8 aprilie, şedinţa propusă de putere n-a fost decât un „start greşit”, pentru că nicio grupare nu s-a prezentat[83]. Entuziasmată de succesul manifestaţiei din 15 martie, convocată în chiar ziua când se aniversa izbucnirea revoluţiei de la 1848 (şi înregistrând o participare de aproape 100.000 de persoane), nedispunând practic de niciun fel de structuri serioase în teritoriu şi convinsă până în acel moment de slăbiciunea proprie, de această dată opoziţia se hotărâse să se unească.

Pe 21 martie, din iniţiativa Forumului Independent al Juriştilor (*Független Jogász Forum* – FJF), condus în calitate de preşedinte de avocatul Imre Kónia, apropiat de MDF, a fost instituită Masa Rotundă a Opoziţiei (*Ellenzéki Kerekasztal* – EKA). În componenţa ei intrau, pe lângă FJF, următoarele partide şi organizaţii: MDF (în cadrul căruia un rol tot mai important începuse să joace József Antall, puţin cunoscut până acum, dar care mai târziu îi va face să pălească pe Csurka şi pe Csoóri), SzDSz, FIDESZ, Partidul Social-Democrat Maghiar (*Magyar Szocialdemokrata Párt* – SzDP), FgK, Partidul Popular Maghiar (*Magyar Néppárt* – MNP) şi două asociaţii: Asociaţia social-democrată „Endre Bajcs – Zsilinszky” (*Bajcsy Zsilinszky Baráti Társaság*) şi Sindicatul

Democrat din Cercetarea Ştiinţifică (*Tudományos Dolgozók Demokratikus Szervezete* – TDDSz). Mai târziu, acestora li s-au alăturat Liga Sindicatelor Libere (*Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája* – FSzDL) şi Partidul Popular Creştin-Democrat (*Kereszténydemokrata Néppárt* – KNDP). În intenţia iniţiatorilor ei, EKA avea menirea de a-i feri pe contestatari de acţiunile puterii care voia să-i dezbine şi de a permite elaborarea în comun a unei concepţii referitoare la Masa Rotundă în ceea ce priveşte atât procedura, cât şi conţinutul.

Se părea că această misiune era dificilă. Nu încape îndoială că, pentru cea mai mare parte a şefilor MDF, ideea de a crea, după modelul polonez, o singură forţă de opoziţie era greu de acceptat, aşa încât chiar de la început conducerea a căutat o rezolvare de aşa natură încât acest partid să nu piardă poziţia privilegiată pe care o dobândise în existenţa lui de un an şi jumătate, cu alte cuvinte posibilitatea unei înţelegeri cu MSZMP fără a-i mai implica în acest demers şi pe ceilalţi parteneri[84]. În plus, chiar dacă EKA reprezenta fără îndoială toate organizaţiile importante care îi concentrau în componenţa lor pe adversarii comunismului din Ungaria, având în vedere apariţia către sfârşitul anului 1988 şi începutul lui 1989 a tot mai multe partide şi organizaţii, mulţi cetăţeni se simţeau încă neluaţi în seamă de către EKA şi de aceea nici nu acordau prea multă încredere acestei iniţiative. În fine, importanţa fiecărei organizaţii care intra în componenţa EKA depindea de influenţa pe care organizaţia în chestiune o putea exercita asupra unei anumite categorii sociale, de numărul lunilor de când fusese constituită, de mijloacele financiare de care dispunea şi, în cele din urmă, de talentul politic al conducătorilor. Ca urmare, în lucrările EKA, încă de la început a devenit evident faptul că, dacă MDF şi SzDSz erau partide care puteau şi voiau să dea tonul direcţiei pe care se vor angaja negocierile cu guvernul şi cu MSZMP, în schimb rolul veşnic

nemulţumiţilor social-democraţi era practic inexistent. O oarecare contribuţie îşi aduceau totuşi MNP şi LPChD, care se afiliaseră ceva mai târziu. În plus, chiar dacă teoretic erau adunaţi sub umbrela EKA, membrii opoziţiei nu avuseseră niciodată foarte multă încredere unii în alţii, iar temerea că MDF ar putea încerca să încheie o înţelegere pe cont propriu cu reformatorii din MSZMP era destul de serioasă în cercul liberalilor de la SzDSz sau de la FIDESZ[85].

De altfel, nici partidul de la putere nu dădea semnale clare, pentru că se scufunda din ce în ce mai mult în haos. Negociatorul-şef Fetje conta pe faptul că, dacă pertractările se prelungesc, el va reuşi până la urmă să dezintegreze EKA înainte de începerea lucrărilor Mesei Rotunde. Dar rezultatul la care a ajuns prin această politică destul de străvezie de tip „dezbină şi stăpâneşte" a fost de fapt exact contrariul a ceea ce-şi dorea, pentru că partidele din opozitie nu aveau câtuşi de puţin intenţia să le dea apă la moară comuniştilor ducând tratative în mod individual, aşa cum îşi dorea Fetje.

De aceea, chiar dacă speranţa că, mai devreme sau mai târziu, EKA va ajunge să se dezintegreze a mai mocnit o vreme în tabăra comuniştilor, până la urmă socotelile lor au dat greş[86]. Şi, întrucât situaţia economică a ţării se înrăutăţea, iar frustrările cetăţenilor erau tot mai mari în condiţiile în care strategia tergiversării nu aducea rezultatele aşteptate, în cele din urmă, adică în luna mai, s-a decis ca la lucrări să ia parte în primul rând reprezentanţii partidului şi ai guvernului, în al doilea rând aliaţii din cadrul EKA şi în al treilea rând organizaţiile care gravitau în jurul MSZMP, cum ar fi reprezentanţii sindicatelor sau ai KISZ. În această structură, forma Mesei Rotunde aducea mai degrabă a „triunghi". Convorbirile s-au desfăşurat cu uşile închise, ceea ce a provocat o imensă dezamăgire în rândul partidelor mai mici, care se înmulţiseră ca ciupercile

după ploaie, spre sfârşitul anului 1989 numărul lor trecând de 100. Au fost formulate chiar reproşuri la adresa acestui adevărat „complot” la care participau inclusiv partidele din EKA. Acest complot ar fi constat în dorinţa de a-i exclude pe cei care nu erau afiliaţi EKA.

Data începerii lucrărilor Mesei Rotunde, 13 iunie, nu a fost aleasă la întâmplare, ea influenţând şi tematica şi rezultatele convorbirilor. În acel moment se ştia deja că, în Polonia, PZPR cunoscuse o înfrângere totală în cadrul alegerilor contractuale. După noile ceremonii funerare ale fostului prim-ministru Nagy din 16 iunie 1989, dinamica politicii a evoluat tot mai mult în favoarea opoziţiei[87], în ciuda faptului că MSZMP se bucura în continuare de un sprijin consistent. Ca urmare, organizarea unor alegeri libere în Ungaria era inevitabilă, iar puciul intern din partidul MSZMP la care s-a ajuns pe 23 şi 24 iunie a slăbit şi mai mult aripa dură a partidului (fără a o elimina însă complet).

Aşadar partidele din EKA erau interesate în primul rând să negocieze acele schimbări care să elimine cât mai rapid posibil orice piedici în desfăşurarea unor alegeri corespunzătoare standardelor democratice. În această categorie erau incluse fără îndoială nu numai prevederile legii electorale în vigoare sau prevederile codului penal care reglementau sancţiunile pentru delicte politice, ci şi accesul limitat la mass-media sau problemele legate de finanţarea partidelor politice. Comuniştii ar fi fost foarte bucuroşi să satisfacă aceste cereri dacă opoziţia ar fi fost la rândul ei dispusă să discute despre situaţia economică a ţării şi despre reconstrucţia întregului stat maghiar în spirit democratic, dar cu condiţia ca rolul principal să revină unei preşedinţii puternice. De aceea, partea comunist-guvernamentală a cerut să fie aduse modificări Constituţiei în aşa fel încât aceasta să permită reînfiinţarea instituţiei Preşedintelui Republicii, să fie instituită de asemenea Curtea Constituţională şi să fie

adoptate alte reglementări referitoare la forma de guvernământ a statului, fără a uita de pachetul economic pe marginea căruia Pozsgay sau Németh ar fi discutat bucuros cu opoziţia, înainte chiar de desfăşurarea alegerilor[88].

Numai că EKA nu avea câtuşi de puţin intenţia de a se declara de acord cu un astfel de program. În mod cert, după alegeri, MSZMP trebuia să rămână la putere (oricum, încă din august, majoritatea sondajelor îi dădeau şanse de a obţine cel mai mare număr de mandate)[89] şi în acest sens voia să-şi pregătească „din timp" un cadru constituţional care să-i asigure controlul asupra procesului de transformare. La rândul lor, prevăzând că după alegeri îşi vor consolida poziţia, partidele din opoziţie nu aveau intenţia să abordeze de pe-acum nici problema regimului politic, nici problemele economice, argumentând că actualul parlament nu avea nicio legitimare morală pentru a opera asemenea schimbări, iar într-o problemă atât de importantă ca forma de guvernământ nu se putea exprima decât un organ validat în urma unor alegeri corecte.

Făcând abstracţie de problema calendarului alegerilor, între partidele participante la discuţii existau diferenţe serioase în privinţa modului în care vedeau viitorul regim din Ungaria. MSZMP era convins de necesitatea unui regim prezidenţial puternic (bazându-se pe faptul că la alegerile prezidenţiale va câştiga politicianul cel mai popular din ţară: Imre Pozsgay); dat fiind că Pozsgay era candidat sigur de victorie, iar în parte din convingeri politice, opoziţia era mai înclinată să sprijine o structură de democraţie parlamentară după modelul experienţei RFG.

În cele din urmă, după negocieri dramatice, pe 18 septembrie 1989 a fost încheiat un compromis care, după cum se va constata ulterior, nu era acceptabil pentru toţi participanţii la discuţii. Pilonul fundamental al înţelegerii încheiate era acordul pentru şase reglementări de bază care

urmau să deblocheze drumul spre alegerile libere: modificarea Constituţiei, legea partidelor politice, o nouă lege electorală, legea Curţii Constituţionale, modificarea Codului penal şi a Codului de procedură penală.

Mărul discordiei l-au constituit prevederile finale de la punctul 2: părţile afirmau în acest pasaj că, în interesul promovării stabilităţii politice, considerau indicat ca alegerile prezidenţiale să se organizeze chiar în cursul anului 1989, deşi din punctul următor rezulta că problema modului în care vor fi realizate practic aceste alegeri rămânea deschisă. SzDSz şi FIDESZ nu au acceptat ca această temă să fie abordată atunci[90]. De aceea, în timpul ceremoniei de semnare a acordurilor convenite în cadrul Mesei Rotunde, partidele lui Kis şi Orbán n-au fost prezente.

Dacă rezultatele lucrărilor Mesei Rotunde ar fi fost evaluate în august 1989, ar fi putut părea că MSZMP a repurtat un succes enorm. Drumul spre alegerile libere era larg deschis, iar în august sondajele indicau că pentru comunişti intenţiona să voteze fiecare al treilea cetăţean cu drept de vot, în timp ce pentru cea mai puternică grupare din opoziţie, MDF, se exprimau cel mult 20% dintre potenţialii alegători. Şi aceasta în condiţiile în care Forumul îşi exprimase dorinţa de a coopera cu partidul de la guvernare. În acelaşi timp, pentru SzDSz ar fi votat circa 10% dintre alegători, cam de acelaşi sprijin bucurându-se şi FIDESZ[91]. Această aşezare a forţelor prefigura evident structura viitoarei coaliţii care putea fi constituită după alegerile parlamentare – fără a mai vorbi de alegerile prezidenţiale care, potrivit dorinţei lui Pozsgay, fuseseră programate tot în cursul lui 1989. Pe deasupra, opoziţia era subminată de speculaţiile referitoare la „trădarea lui Antall” (acesta ar fi pactizat cu Pozsgay fără ştirea EKA în legătură cu împărţirea puterii între MSZMP şi MDF, fără a mai ţine cont de celelalte partide din opoziţie). Acţiunile liderilor MDF

treziseră suspiciuni legate în primul rând de încheierea unei alianţe cu comuniştii şi ruperea înţelegerii cu EKA[92]. Dificultăţile opoziţiei erau agravate şi de faptul că partidele care o compuneau nu erau de aceeaşi părere în legătură cu evaluarea rezultatelor Mesei Rotunde, iar diferendele interne dintre politicienii diletanţi, care erau veşnic în conflict unii cu alţii şi de cele mai multe ori practic necunoscuţi opiniei publice, nu ofereau o imagine constructivă populaţiei maghiare interesate să găsească o soluţie alternativă situaţiei actuale.

Până la urmă s-a dovedit că succesul lui Pozsgay nu era decât cel mult o victorie *à la* Pirus. De fapt, în cadrul Mesei Rotunde n-au fost luate practic niciun fel de decizii importante cu caracter economic, în ciuda presiunilor exercitate în acest sens de guvernul care îşi pierdea tot mai mult popularitatea deoarece, în interesul statului, era obligat să ia decizii foarte nepopulare. Ca urmare, relaţiile dintre „candidatul MSZMP la funcţia de preşedinte şi şeful guvernului” s-au răcit semnificativ. Probabil că Németh şi-a dat seama că în situaţia în care nemulţumirea socială continua să crească (ceea ce era mai mult ca sigur), Pozsgay, versat în problemele partidului ca un vulpoi bătrân, va satisface mânia populară, sacrificând capul premierului.

Vechea generaţie a partidului era revoltată de adoptarea unui acord în care era vorba despre „transformarea” Gărzii Muncitoreşti (*Munkásőrség*)[93]. Nu convenea deloc nici intenţia de a lichida organizaţiile de bază ale partidului din întreprinderi, intenţie care nu era explicit formulată în textul acordului, dar era destul de uşor de ghicit[94]. În special Nyers, care, pe linie ideologică, se deosebea semnificativ de Pozsgay, nu voia cu niciun chip să se arate în favoarea acestei măsuri. Dacă negociatorul-şef vedea transformarea partidului de guvernământ prin prisma cetăţenesc-burgheză, fostul social-democrat Nyers stăruia

pentru păstrarea caracterului muncitoresc, văzând temelia noului partid reorganizat tocmai în masa muncitorească din marea industrie. Astfel încât Pozsgay s-a trezit, în cele din urmă, izolat de ceilalţi membri din partid. De această dată avea împotriva lui nu numai aripa conservatoare, care îi fusese mereu ostilă, ci şi pe cei care până atunci îi fuseseră aliaţi.

Congresul MSZMP care a avut loc între 6 şi 10 octombrie 1989 nu a putut soluţiona aceste controverse. Teoretic, cei mai mulţi dintre delegaţi sprijineau linia lui Pozsgay, care deja obţinuse promisiunea lui Nyers că-i va susţine candidatura la preşedinţie. Dar nu era vorba decât de o popularitate relativă din partea lui şi, în cele din urmă, Pozsgay n-a convins pe nimeni de justeţea ideilor sale. Cu această ocazie s-a mai dovedit şi că numărul de 700.000 de membri pe care, chipurile, putea conta MSZMP nu era decât un mit, o dorinţă naivă a părţii demoralizate din activul de partid. Schimbarea numelui de până atunci al partidului din Partidul Muncitoresc Socialist Maghiar (MSZMP) în Partidul Socialist Maghiar (*Magyar Szocialista Párt* – MSzP) decurgea din necesitatea reînregistrării membrilor lui pentru a elimina fenomenul „sufletelor moarte”. Rezultatele acestei operaţiuni au întrecut chiar şi aşteptările celor mai pesimişti analişti. Partidul-„mamut” din care odinioară făcea parte fiecare al şaselea cetăţean adult al Ungariei ajunsese acum la numai 20.000 de persoane dornice să aibă noul carnet de partid[95].

Pentru postcomunişti, această scădere numerică reprezenta o problemă gravă. Cum era de aşteptat, la congres a fost ales preşedinte Nyers, care evolua tot mai mult în direcţia aripii dure a partidului şi numai datorită unui compromis la care a ajuns în ultimul moment cu Pozsgay a reuşit să evite scindarea partidului. În acelaşi timp se dovedea că, deşi Miklós Németh juca şi el în continuare un rol important în MSzP, această manevră a şefului de partid nu lăsa loc pentru niciun fel de iluzii. Politica

acestui guvern care lupta cu deficitul, cu inflaţia, care era dispus să treacă la privatizări – cu alte cuvinte, un guvern care promova o politică de multe ori diametral opusă ideilor socialiste – nu putea conta pe sprijinul MSzP. Mai mult chiar, cuvântarea rostită de Nyers la congres a fost percepută de mulţi, dacă nu ca o negare a idealurilor democraţiei, în orice caz, cel puţin ca o continuare a politicii autoritare, atât de caracteristică epocii precedente. Acest ton al discursului a fost dictat poate de dorinţa de a evita scindarea partidului şi de a-i determina pe Grós şi Berecz să nu părăsească MSzP ca să înfiinţeze o altă grupare. Dacă acesta a fost motivul, toată strădania lui Nyers a fost zadarnică, pentru că oricum cei doi politicieni s-au hotărât până la urmă să părăsească rândurile partidului şi să înfiinţeze o nouă grupare ce urma să activeze sub vechea denumire de MSZMP (cei doi considerau că, în ciuda câtorva elemente conservatoare pe care le enunţase în cuvântarea sa noul şef al MSzP, acest partid era oricum prea îndepărtat de ideile comuniste).

Conflictul dintre guvern şi partid a ajuns la dimensiuni dramatice. Nyers ataca dur guvernul, insistând în acelaşi timp să fie păstrate în continuare Gărzile Muncitoreşti, despre care se ştia că sunt sprijinul de nădejde al aripii dure a partidului împotriva oricăror reforme, dar şi că fuseseră implicate în diferite scandaluri, iar umbra crimelor comise de membrii lor în timpul înăbuşirii revoltei din 1956 împovăra şi mai mult sarcina aripii reformatoare a MSZMP. Ca răspuns, pe 23 octombrie, Németh a ordonat câtorva subunităţi militare să ocupe cazarma Gărzilor Muncitoreşti şi să rechiziţioneze rezervele de muniţie găsite acolo. Organizaţia a fost desfiinţată[96]. Concomitent, fără a întâmpina în schimb niciun fel de probleme, parlamentul maghiar a adoptat legile privind lichidarea organizaţiilor de bază ale partidului din întreprinderi şi

obligativitatea MSzP de a-şi declara bunurile patrimoniale rămase de la MSZMP.

Toate aceste tensiuni erau, evident, generate de faptul că niciunul dintre politicienii comunişti nu reuşise încă să preia controlul asupra întregului efectiv al partidului. Congresul nu rezolvase problema incertitudinii în ceea ce priveşte politica pe care urma s-o promoveze în viitor MSzP. Neînţelegerile cu guvernul (care îşi trăgea rădăcinile tocmai din acest partid) au dus la un haos şi mai mare. Chiar şi înainte, cetăţenilor le era greu să înţeleagă ce anume dorea de fapt MSzP şi cu ce nu era de acord. Rezultatele congresului, care nu a putut soluţiona dilema alegerii între a fi „pro" şi a fi „contra" reformelor, n-au făcut decât să sporească şi mai mult starea de confuzie. Iritarea cetăţenilor era cu atât mai mare, cu cât harababura din partid şi incapacitatea lui Pozsgay de a rezolva conflictul în favoarea sa se suprapuneau cu înrăutăţirea vertiginoasă a stării economice a ţării. Încă din noiembrie, Miklós Németh declarase că datoria statului maghiar depăşea 20 de miliarde de dolari americani[97]. Pentru cea mai mare parte a populaţiei, această informaţie a constituit un şoc imens, cu atât mai mult cu cât premierul dezvăluia şi faptul că datoria crescuse cel mai mult tocmai în cursul anilor '80, pe care populaţia îi percepuse ca o perioadă în care fusese obligată „să strângă cureaua" – şi din această cauză nu putea înţelege cum a fost posibil ca ţara să ajungă într-o situaţie atât de grea. Frustrările maghiarilor erau agravate şi de inflaţia galopantă. Ca urmare, pe malurile Dunării câştiga tot mai mult teren convingerea că partidul şi guvernul nu erau în stare să rezolve problemele cu care se confrunta ţara şi că – lucru de neconceput pentru majoritatea cetăţenilor până spre jumătatea anului 1989 – doar înlăturarea comuniştilor de la putere putea aduce o anumită ameliorare a situaţiei.

Scăderea numerică a grupării postcomuniste până la circa 20.000 de membri destul de puţin motivaţi şi care în parte constituiseră aparatul de conducere al acesteia a dat în schimb aripi partidelor din opoziţie. Comparând situaţia numerică a „combatanţilor proprii”, conducerea MDF putea constata cu satisfacţie că, în ciuda uriaşului avantaj pe care teoretic li-l dădeau postcomuniştilor activele patrimoniale, dezbinarea partidului era atât de mare, încât conflictele din sânul opoziţiei (care, desigur, nu lipseau!) constituiau o problemă la urma urmei minoră. La începutul lunii noiembrie, la conducerea MSzP au început să sosească rezultatele alarmante ale sondajelor din care rezulta că, pentru prima dată în istorie, MDF se bucura de mai multă simpatie din partea cetăţenilor decât postcomuniştii care se cufundau tot mai mult în haos (era vorba de 27%, faţă de 25% dintre respondenţi)[98]. În acelaşi timp, în tabăra MDF se ajunsese la o regrupare semnificativă a forţelor. Pe 21 octombrie, Zoltan Biró, şeful partidului, care era în bune relaţii cu Pozsgay, şi-a dat demisia, iar în locul lui a fost ales Antall. Acesta se remarcase deja pe plan politic şi în scurt timp a ajuns să joace rolul principal în politica maghiară, cu toate că în august încă mai negocia pe ascuns cu Pozsgay, fără să-i treacă măcar prin minte că peste mai puţin de un an tocmai el va ajunge să formeze primul guvern necomunist din istoria Ungariei.

Momentul de răscruce l-a constituit sfârşitul lunii noiembrie. Adoptând legea de reformare a statului la începutul acestei luni (cu câteva zile înainte de congresul partidului), parlamentul maghiar a adoptat şi legea referendumului. Cam în aceeaşi perioadă, sondajele de opinie începeau să indice o scădere a popularităţii MSzP, în timp ce MDF începea să câştige teren, procent cu procent. Din punctul de vedere al SzDSz şi al FIDESZ, care îl suspectau pe Antall de intenţia de a intra în coaliţie cu postcomuniştii după alegerile parlamentare şi după alegerea lui Pozsgay

ca preşedinte, situaţia încă nu se ameliora. Legea electorală negociată în cadrul Mesei Rotunde introducea un prag electoral de 4%. Chiar dacă la începutul lunii noiembrie ambele partide se bucurau de suficientă popularitate pentru a trece acest prag electoral (fiecare grupare putea conta pe circa 8% din voturi)[99], niciunul dintre ele nu avea şanse să preia puterea sau să ajungă în vreun fel la putere. Dacă s-ar fi constituit o coaliţie MSzP-MDF, atât FIDESZ, cât şi partidul lui Kis ar fi fost ameninţate de spectrul marginalizării.

Dându-şi seama de confuzia tot mai accentuată din MSzP şi de pesimismul care câştiga tot mai mult teren în rândul populaţiei, în conformitate cu anunţul făcut în timpul lucrărilor Mesei Rotunde, cele două partide au propus să se organizeze un referendum în cadrul căruia populaţia urma să răspundă la patru întrebări. Primele trei aveau scopul de a verifica dacă ideile exprimate anterior prin moţiuni depuse în parlament (de eliminare a organizaţiilor de bază ale partidului comunist, de desfiinţare a Gărzilor Muncitoreşti şi de publicare a listei bunurilor rămase în urma MSZMP) erau sprijinite de populaţie. A patra se referea la problema ordinii în care urmau să aibă loc alegerile prezidenţiale şi cele parlamentare.

Kis şi Orbán nu ascundeau faptul că sunt total împotriva alegerii preşedintelui (indiferent dacă aceasta urma să fie la termen sau anticipată) atât timp cât nu era ales parlamentul. Această propunere a câştigat destul de repede susţinerea celor 100.000 de persoane prevăzute de Constituţie. Rezultatul referendumului a fost o surpriză de proporţii pentru observatori.

Linia politică adoptată de MSzP de a nu oferi propriilor alegători indicaţii referitoare la felul cum trebuiau să voteze a discreditat complet

acest partid. Cetăţenii ştiau că, teoretic, Nyers îl sprijină pe Pozsgay, dar în practică „el e pentru, dar mai ales împotrivă”.

O dezamăgire dureroasă pentru candidatul postcomuniştilor a constituit-o probabil şi atitudinea MDF. Tratat anterior ca un partener atractiv, acum, după congresul din octombrie, MSZ era privit de MDF şi de şeful lui, Antall, ca un balast inutil al unei epoci trecute. Conducerea Forumului se orientase la timp: SzDSz şi FIDESZ reuşiseră să trezească sentimentul anticomunist în sufletele marii majorităţi a cetăţenilor. MDF s-a hotărât să facă o eschivă, cerându-le cetăţenilor să boicoteze referendumul, contând, nu fără temei, pe faptul că această atitudine oportunistă îi va aduce avantaje. Dacă ar fi câştigat Kis şi Orbán, Antall ar fi devenit automat cel mai important politician din ţară. Şi era sigur că, la eventualele alegeri parlamentare, postcomuniştii, speriaţi de eşecul liderului lor, vor prefera MDF măcar pentru a bloca ascensiunea radicalului FIDESZ şi a ceva mai puţin agresivului SzDSz. Dacă, la întrebarea pusă la referendum, răspunsul ar fi fost favorabil lui Pozsgay, având în vedere haosul tot mai mare din MSzP, Antall oricum ar fi rămas un partener necesar pentru convorbiri cu aripa reformatoare a partidului.

Varianta radicală a învins. La referendumul din 26 noiembrie, 95% dintre cetăţeni şi-au exprimat opinia că legile adoptate de parlament sunt în acord cu voinţa populaţiei. În cazul celei de-a patra întrebări, partizanii organizării alegerilor prezidenţiale după cele parlamentare au reuşit să-şi promoveze proiectul cu un avantaj de numai 6.000 de voturi[100].

Rezultatele referendumului au constituit un adevărat „cutremur” pentru întreaga scenă politică maghiară. Ele puneau capăt carierei politice a lui Imre Pozsgay. Incapacitatea lui de a rezolva criza economică şi nivelul tot mai ridicat al frustrării maghiarilor, care de obicei sunt destul de liniştiţi şi

flegmatici, au determinat o creştere a popularităţii sloganurilor anticomuniste, ameliorând în acelaşi timp şi situaţia SzDSz.

În acelaşi timp, pe 26 noiembrie s-a produs şi răsturnarea fundamentală care a încredinţat definitiv opoziţiei iniţiativa politică, împingându-i pe postcomunişti în defensivă. Acest moment a fost de asemenea începutul unui nou război, de data aceasta deschis, între partidele din opoziţie. El urma să devină o povară pentru întreaga viaţă politică maghiară, iar consecinţele lui, într-o anumită măsură, se fac simţite până în ziua de astăzi.

În loc de concluzii

Evenimentele din 1989 au determinat într-o măsură hotărâtoare victoria opoziţiei la alegerile parlamentare din martie 1990. Înfrângerea lui Pozsgay la referendum a atras după sine un val de demisii din MSzP, iar demisia lui Németh (care, în ciuda nivelului redus de susţinere socială pentru guvernul pe care l-a condus, se bucura totuşi de popularitate ca om şi politician) a venit în acest context ca un alt eşec al partidului. Neînţelegerile din interiorul partidului au continuat până la alegerile din martie, îndepărtându-i pe alegători. Drasticele majorări de preţuri la articolele de primă necesitate introduse de Németh şi vestitul scandal „Dunagate”, când SzDSz a făcut public faptul că în decembrie 1989 poliţia politică încă mai practica ascultarea şi urmărirea activiştilor din opoziţie, au inflamat şi mai mult atmosfera din ţară, provocând o mişcare generală de promovare a sloganurilor anticomuniste. Cu toate că şeful MAI, István Horváth, şi alţi câţiva funcţionari proeminenţi ai acestui

minister au fost demişi[101], pentru maghiarii deja obosiţi aceasta era o dovadă în plus că partidul comunist chiar nu învăţase nimic din lecţiile trecutului. Iar partea cea mai rea era faptul că, spre deosebire de opoziţie, postcomuniştii nu aveau niciun program care să-i convingă pe cetăţeni că MSzP ştia cum să scoată ţara din criză.

În această situaţie, rezultatele primelor alegeri democratice din Ungaria n-au constituit pentru nimeni o surpriză deosebită. Pentru MDF au votat 24% dintre alegători. După „Dunagate" au crescut semnificativ şi indicii de popularitate ai SzDSz, care a repurtat un succes uriaş cu cele 21,3 procente obţinute, performanţă care în noiembrie părea absolut imposibilă. Ruşinoasa înfrângere a MSzP, care n-a obţinut decât 10,8% dintre voturi, era fără niciun dubiu consecinţa haosului în care se prăbuşise partidul încă de la conferinţa din mai 1988. Rezultatul bun, de 11,8%, obţinut de FgK (singurul partid care se definea drept continuatorul unei formaţiuni politice dinainte de perioada comunistă) demonstra că în Ungaria era loc şi pentru partide care susţineau interesele populaţiei rurale. Cele 6,4 procente care i-au revenit KNDP dovedeau pe de altă parte că, în ciuda atâtor ani de educaţie în spiritul ateismului şi laicizării, o grupare legată de tradiţiile creştin-democrate ale anilor '40 se putea baza în continuare pe un anumit grup de alegători[102].

Campania electorală a fost deosebit de dură şi, într-o oarecare măsură, a dat tonul la tot ce avea să se petreacă în continuare pe scena politică maghiară timp de mai mulţi ani – pentru că tocmai în 1990 s-a profilat polarizarea atât de caracteristică pentru Ungaria în partide de dreapta şi partide de stânga, despărţite de o graniţă de netrecut; această împărţire în diferite configuraţii şi grupări de partide s-a menţinut până în ziua de azi. Pe măsură ce scăderea popularităţii MSzP devenea din ce în ce mai evidentă pentru observatori, partidele din vechea opoziţie îşi îndreptau tot

mai des tirul campaniei unele împotriva celorlalte. La duşmănia reciprocă, provocată de suspiciunile de joc dublu care durau încă din perioada lucrărilor Mesei Rotunde, campania electorală din 1990 a mai adăugat o „doză de otravă” în momentul când Csurka a ţinut să le reproşeze liderilor SzDSz că, pe vremea guvernului Rakósi, părinţii lor erau comunişti. Pentru cea mai mare parte a electoratului MDF era mai mult decât evident că de fapt era vorba de ascendenţa evreiască a multor activişti proeminenţi, în frunte cu Kis. Ca răspuns, membrii SzDSz au început să califice retorica MDF drept „fascistă”. Iar efectele unor astfel de declaraţii nu s-au lăsat prea mult aşteptate. În curând, pe afişele electorale ale candidaţilor SzDSz a început să apară inscripţia „evreu”, iar pe cele ale candidaţilor MDF a apărut, desigur, svastica. Coloritul acestei campanii electorale deosebit de intense, care, la fel ca în Polonia la vremea respectivă, depăşea evident graniţele unei decenţe elementare, era întregit de anticomunismul SzDSz; în ciuda tuturor atacurilor lui Czurka, acest partid considera în continuare că „duşmanul său numărul 1” rămâne MSzP, alături de radicalul program alcătuit de Viktor Orbán pentru FIDESZ[103].

Rezultatele au demonstrat că, deşi erau foarte frustraţi din cauza situaţiei economice, ungurii nu erau dispuşi să acorde sprijin ideilor radicale. Preluarea puterii de către MDF a fost în primul rând rezultatul repulsiei populaţiei faţă de postcomunişti, dar în aceeaşi măsură şi al temerilor faţă de radicalismul din FIDESZ, care cu greu a obţinut 7% dintre voturile alegătorilor[104]. Duritatea campaniei electorale a afectat puternic relaţiile din sânul opoziţiei. Despre constituirea unui cabinet de coaliţie în componenţa căruia să intre principalele partide (SzDSz şi MDF) nici nu putea fi vorba, dar ambele părţi se străduiau să mai atenueze impresia deplorabilă pe care probabil o făcuse în rândul

observatorilor de peste graniţă prima campanie electorală democratică din Ungaria. În cele din urmă, Antall a reuşit să formeze un guvern de coaliţie, sprijinindu-se pe partidul propriu, MDF, pe FgK şi pe KNDP. După ce a obţinut numirea lui Árpád Göncz ca preşedinte, o funcţie mai degrabă reprezentativă, SzDSz a rămas în opoziţie, la fel ca şi radicalul FIDESZ.

După mai bine de 20 de ani – tranziţia nefinalizată

Începând procesul de trecere la alt sistem, clasa politică maghiară – în comparaţie cu celelalte ţări din blocul răsăritean – se putea simţi într-o anumită măsură în largul ei. Sigur că moştenirea lăsată de Kádár era destul de dureroasă: o îndatorare de 20 de miliarde, prăbuşirea exportului din cauză că toate ţările din fostul CAER intraseră într-o perioadă de prefaceri politice şi sociale, iar fosta URSS se dezintegrase, apariţia şomajului şi a inflaţiei. Toate acestea constituiau probleme reale care trebuiau rezolvate. Dar, în comparaţie cu evenimentele din România, care s-au încheiat prin eliminarea fizică a cuplului dictatorial, cu iureşul din Polonia, unde Varşovia vedea succedându-se guvern după guvern „ca într-un caleidoscop", sau cu „războiul la vârf" şi cu corupţia din administraţia Cehoslovaciei care se dezmembra, lăsând loc exceselor de autoritate ale lui Mečiar, Budapesta părea să fie o oază de pace şi de stabilitate. Revoluţia negociată, alegerile libere, stabilizarea fulgerătoare a peisajului politic care (spre deosebire de Polonia), din 1989 şi până în ziua de astăzi, funcţionează într-o formă aproape neschimbată, totul ar putea sugera că, în cursa pentru atingerea standardelor europene în care au fost obligate să

se înscrie după 1989 toate ţările din fostul bloc răsăritean, învingătoare va ieşi tocmai Ungaria. Situaţia internaţională părea de asemenea să favorizeze Ungaria mai mult decât celelalte ţări care orbitaseră în jurul URSS. Având în vedere situarea ei geografică, Moscova începuse cel puţin de prin 1989 să tatoneze Occidentul (şi, desigur, Budapesta) în legătură cu posibilitatea „eliberării controlate” a Ungariei de sub dependenţa directă faţă de centrala sovietică, acordându-i statutul de ţară neutră. Atât guvernul lui Németh, cât şi cel al lui Antall erau înclinate să accepte un astfel de aranjament.

Cu toate acestea, în ciuda atuurilor mai sus menţionate, „elevul-model” în procesul de tranziţie a început să primească cu timpul note tot mai proaste din partea celor mai importante instituţii financiare. În 2009, în situaţia în care finanţele publice se prăbuşeau, la fel ca şi cursul forintului care n-a putut fi salvat decât prin împrumuturi de la Banca Mondială şi FMI, când se punea din nou problema unei inflaţii galopante şi în general a unor rezultate din ce în ce mai proaste la nivel macroeconomic, în acestă situaţie nimeni nu se îndoia că intrarea Ungariei în „zona euro” trebuia amânată până într-un viitor nedefinit, atât timp cât perspectiva ieşirii din criză rămânea incertă. Cum s-a ajuns aici? Răspunsul la această întrebare nu este simplu, dar vom încerca să evidenţiem câteva elemente esenţiale.

Pe 6 iulie 1989, când a murit János Kádár, ţara trăia încă sub impresia provocată de ceremoniile exhumării şi reînhumării rămăşiţelor pământeşti ale lui Imre Nagy şi ale tovarăşilor săi. Iar dacă la aceste ceremonii luaseră parte peste 250.000 de persoane, şi dictatorul maghiar a fost condus pe ultimul său drum de o mulţime asemănătoare. După cum arată János Tischler, câteva sute de mii de persoane au venit la înmormântare şi circa 60.000 l-au condus până la cimitir[105]. Mulţimile care însoţeau sicriul şi pe care nimeni nu le obligase să ia parte la funeraliile lui Kádár

probabil că au dat mult de gândit observatorilor. Pentru că în iulie 1989 era deja clar că János Kádár era direct responsabil de crima judiciară comisă împotriva lui Imre Nagy. Toată lumea sublinia de asemenea valoarea simbolică a acestui concurs de împrejurări: exact în ziua în care a murit dictatorul, Tribunalul Suprem îi reabilita pe Nagy şi pe tovarăşii săi, rupând în cele din urmă continuitatea judiciară a politicii minciunilor istorice care legitimase sistemul precedent! Cu toate acestea, în deplină cunoştinţă de cauză, ungurii au participat în masă la înmormântarea celui care avea mâinile pătate de sânge şi care dusese ţara la catastrofa economică.

Retrospectiv, se pare că acest fapt a fost un semnal important. Când, în mai 1988, Biroul Politic l-a înlocuit pe János Kádár din funcţie, populaţia părea sătulă de bătrânul şef de partid. Dar întrucât succesorii lui nu au fost capabili să găsească soluţii pentru criza economică şi socială tot mai accentuată (fenomene necunoscute mai înainte, cum ar fi, de exemplu, şomajul, începuseră să-şi facă apariţia încă din perioada 1988-1990), automat a crescut simpatia pentru vremurile de relativă bunăstare şi stabilitate, când nu aveai nevoie să gândeşti de unul singur, nici să-ţi asumi responsabilitatea de a lua decizii pe propriul risc.

De gândit dau şi sondajele de atunci. Larga popularitate de care se bucura MSZMP şi care s-a menţinut mult timp, depăşind sprijinul popular al tuturor partidelor din opoziţie, a început să se fisureze abia în momentul în care s-a dovedit că succesorii lui Kádár nu numai că nu fac faţă crizei, dar nici măcar nu sunt în stare să propună un program concret de ieşire din impas[106]. Aceasta este perspectiva din care trebuie aşadar discutat în ce măsură victoria MDF din martie 1990 poate fi văzută ca o expresie a maturităţii opoziţiei, care i-a permis acesteia să preia puterea, şi în ce măsură ea este doar consecinţa incapacităţii de a se ajunge la o

înţelegere în interiorul MSZMP/MSzP cu privire la cine avea să conducă şi care urma să fie profilul final al partidului.

Situaţia MSzP, comparată cu situaţia partidului omolog din Polonia, dădea de gândit. La o populaţie de circa 10.000.000 de maghiari, în acest partid, aşa cum era el după transformare, s-au hotărât să se înscrie până la urmă cam 20.000 de persoane. Rezultatul alegerilor din martie 1990 a fost mult sub nivelul aşteptărilor, după cum tot în pragul catastrofei se aflase şi PZPR la alegerile locale din 1990, când comuniştii fuseseră practic eliminaţi din organele puterii la nivel local. Şi cel mai important nu e numai faptul că niciunul dintre partidele dintre opoziţie nu era în măsură să câştige un avantaj suficient faţă de celelalte pentru a-şi impune influenţa pe scena politică în aşa fel încât să poată opera reforme îndrăzneţe – după modelul planului Balcerowicz, spre exemplu. Problema este că, în 1990, un astfel de proiect nu exista în Ungaria. De ce?

Ne putem gândi în ce măsură această situaţie a fost generată de trăsăturile naţionale maghiare („Ungurii sunt un popor de călăreţi, le place să şadă" – este explicaţia pe care se spune că ar fi primit-o papa Ioan Paul al II-lea din partea primatului Ungariei în timpul pelerinajului pe care l-a efectuat în această ţară)[107] şi în ce măsură de evenimentele istorice; în ce ţară graniţa dintre colaborarea cu autorităţile comuniste şi pasivitatea oportunistă s-a dovedit mai labilă decât în Polonia?; în ce măsură Kádár, profitând de limitele libertăţii pe care i-a acordat-o URSS, a reuşit să fie un manager mai bun decât Gierek, Kania sau Jaruzelski? Reproşurile care se fac auzite uneori în literatura de specialitate, cum că „Antall e de vină pentru toate" din cauză că era absolut incompetent în probleme economice[108], nu numai că acordă prea mare importanţă rolului individului în istorie, dar nu iau în consideraţie nici faptul că, spre exemplu, contemporanul liderului MDF, şeful guvernului polonez,

Tadeusz Mazowiecki, era la fel de incompetent – când vine vorba de probleme economice –, ceea ce nu l-a împiedicat să demareze procesul de revoluţie economică. Relaţiile dintre ministrul de Finanţe şi premier nu erau cu nimic mai simple în Polonia decât relaţiile care existau între Antall şi diferiţii săi miniştri de Finanţe[109]. O explicaţie mai bună oferă Bogdan Góralczyk, care scrie că fenomenele „terapiei de şoc” din Polonia şi „gradualismului” din Ungaria se pot explica prin moştenirea mai bună pe care a lăsat-o Kádár în domeniul economiei, spre deosebire de echipa lui Jaruzelski. În lumina acestei interpretări, polonezii s-au hotărât să rupă orice continuitate cu vechiul sistem pentru că nu aveau nicio altă ieşire[110]. Şi, la urma urmei, în Ungaria nu se înregistra în 1989 – ca în Polonia – o rată a inflaţiei care să treacă de câteva sute de procente la nivelul unui singur an, ceea ce automat impunea anumite priorităţi în politica dusă de guvernul polonez, fără să mai punem la socoteală spaţiul de manevră de care dispunea Varşovia în relaţiile cu instituţiile financiare internaţionale, incomparabil mai redus decât cel al ungurilor în aceeaşi perioadă[111]. Această evaluare, deşi în general e absolut justă, nu aduce totuşi un răspuns mulţumitor la întrebarea referitoare la motivele pentru care nu s-a putut găsi şi pe malurile Dunării o bază socială corespunzătoare pe care să se poată sprijini un reformator radical al economiei. Pentru că, după cum semnalează Romsics, frustrarea socială a tot crescut pe toată durata anului 1989. Nu încape îndoială că la Varşovia situaţia fusese analizată în cele mai mici detalii atât în tabăra opoziţiei, cât şi în aceea a partidului de guvernământ, iar Polonia, cu încercările ei de a renunţa la statul-partid, constituia un punct de referinţă fundamental pentru elita maghiară[112]. Cert e însă faptul că furia socială provocată de situaţia economică nu s-a transformat în planuri concrete de reforme, ba chiar dimpotrivă. În lucrările multor economişti maghiari, planul Balcerowicz era considerat o

manifestare a stării de „înapoiere a Poloniei”, iar pe malurile Dunării aşa ceva era absolut inutil[113]. Cum poate fi explicată o asemenea atitudine?

Mai întâi, să atragem atenţia asupra felului în care era perceput kádárismul. În Ungaria, încrederea în capacitatea conducerii partidului şi statului de a rezolva criza a început să se erodeze abia în jurul anului 1986[114]. Înainte de acest moment, timp de 18 ani a domnit o relativă bunăstare care a oferit un sentiment de satisfacţie atât de solid, încât populaţia nu simţea dorinţa de a emigra. Ca urmare, n-ar trebui să ne mire faptul că maghiarul obişnuit aştepta din partea guvernului Antall „remedierea sistemului”, şi nu înlocuirea lui. Premierul îşi dădea seama, bineînţeles, că, spre deosebire de cetăţenii celorlalte ţări europene, maghiarii aşteptau din partea statului măsuri sociale care sfidau orice record[115], ceea ce înseamnă că pe malurile Dunării ar fi fost extraordinar de greu să se obţină sprijin social pentru „terapia de şoc”. În plus, momentul când partidul lui Antall s-a instalat la putere se suprapunea cu perioada în care guvernul Németh se confrunta cu dificultăţi din ce în ce mai mari în efortul de a menţine economia maghiară în echilibru. În ciuda acestor eforturi de a ţine sub control deficitul bugetar, era foarte evident că împrumuturile depăşeau posibilităţile financiare ale statului. Neînţelegerile cu FMI, care îl ameninţa pe Németh că-i va bloca următoarea tranşă de împrumut dacă guvernul de la Budapesta nu se hotăra să opereze reduceri drastice la cheltuielile publice, împingeau cabinetul între ciocan şi nicovală. Propunerea de reduceri pe care guvernul, sub presiunea FMI, s-a învoit în cele din urmă s-o prevadă în proiectul de buget a provocat în parlament o adevărată furtună. Luna decembrie 1989 a fost, din punctul de vedere al MSzP, un moment fatal pentru reducerea cheltuielilor publice, în condiţiile în care în luna martie 1990 erau planificate alegerile, iar în sondaje postcomuniştii scădeau

dramatic încă din noiembrie. După cum se ştie, pe Németh l-a salvat… Helmut Kohl, care în acel moment critic a venit în vizită la Budapesta şi, prin istorica lui cuvântare ţinută în faţa deputaţilor, a contribuit într-o mare măsură la întoarcerea voturilor în favoarea guvernului[116].

Problema e că de multe ori ceea ce e necesar din punct de vedere economic este mai greu de acceptat de către populaţie. Drasticele majorări de preţuri pe care le-a impus societăţii ultimul guvern, provenit în totalitate din MSZMP şi a cărui legitimare în exercitarea puterii, în decembrie 1989, era cel puţin îndoielnică, au provocat o reacţie imediată din partea MDF, ai cărui lideri l-au criticat pe premier, reproşându-i indiferenţa faţă de dreptatea socială[117]. Cu toate că în ultimele luni ale campaniei electorale centrul de greutate s-a deplasat preponderent în sfera problemelor strict politice, nici grevele taximetriştilor, nici creşterea şomajului sau protestele celor fără domiciliu (toate acestea având loc în perioada campaniei electorale) n-au putut trece neobservate. Ca urmare, după alegeri, onorându-şi promisiunile preelectorale, cabinetul lui Antall a dezavuat, în mod firesc, politica predecesorului său, declarând că modelul pe care şi-l propune pentru economia maghiară este „economia socială de piaţă”, iar miniştrii care propuneau schimbări şi mai radicale în politica economică (Ferenc Rábár şi Mihály Kupa) au fost demişi la fel de firesc de premier. Pentru un polonez, acest mod de a proceda al premierului pare cel puţin şocant, dar o analiză mai atentă arată că însăşi logica sistemului democraţiei maghiare îl împingea în această direcţie. În Ungaria n-a existat un „Seim contractual” în care două treimi dintre mandate să fie preluate de reprezentanţii statului-partid, iar funcţia de şef al statului (spre deosebire de Polonia, unde preşedinte a ajuns tot Jaruzelski) n-a fost ocupată de Pozsgay, ci de Arpád Göncz, care provenea din SzDSz. În acelaşi timp, primul guvern maghiar necomunist nu numai

că a găsit la instalare o situaţie economică mai bună decât Leszek Balcerowicz în Polonia, dar nu se confrunta în acel moment cu niciun fel de obstrucţii din partea vreunui partid care să-l oblige să se lepede total de moştenirea kádáristă din sfera economică. Nu-l obligau la un asemenea demers nici numărul deputaţilor de care dispunea în parlament, nici rezultatele negocierilor din cadrul Mesei Rotunde. În cazul Poloniei, Masa Rotundă acordase o mare atenţie problemelor economice, pe când în Ungaria – şi tocmai despre acest lucru e vorba – problemele strict economice, în afară de aceea a privatizării, au fost împinse pe un plan secundar[118].

Mai rău era faptul că acest premier, venind din direcţia curentului maghiar tradiţional popular-naţionalist, în sânul căruia temerile legate de viitorul poporului maghiar erau foarte vii (după cum se exprimase pe această temă, în cadrul conferinţei de la Monor, István Csurka, în 1990 un membru de rang înalt al MDF, deci coleg de partid cu Antall!), era obligat să-şi pună problema efectelor sociale ale continuării reformelor începute de Németh. Dacă admitem că premierul, al cărui cod ideologic continua tradiţia lui Illyés şi a urmaşilor săi, împărtăşea temerile despre ameninţarea care pluteşte asupra maghiarilor ca popor, atunci putem înţelege mai bine de ce Forumul, încă din campania electorală din 1990, a susţinut procesul privatizării mult mai prudent decât partidul concurent, SzDSz, în schimb problema protejării familiei de către stat a devenit o adevărată emblemă a lui Antall în campania electorală. În momentul în care a intrat în perioada schimbării de regim, Ungaria se remarca printr-o rată negativă dezastruoasă, în condiţiile de atunci, a sporului natural al populaţiei, care atingea plafonul de 20.000 pe an, în cifre absolute[119]. Se ştia că decizia din 1979 a guvernului de a permite o serie de elemente de economie de piaţă prin legalizarea „dublei economii” atrăsese după sine

consecinţe sociale dramatice. Cetăţeanul maghiar „vlăguit de două locuri de muncă”, văzând că eforturile sale nu-i aduc rezultate palpabile, recurgea tot mai des la alcool sau la stupefiante, iar în cel mai rău caz – şi acesta era punctul nevralgic al problemei – ajungea la sinucidere[120]. Aşa încât putem risca să afirmăm că alegerea direcţiei schimbărilor din 1989 a fost decisă într-o anumită măsură de ideea acţiunii pe cont propriu, compromisă de realităţile regimului kádárist. În 1989 s-a dovedit în modul cel mai brutal cu putinţă că, deşi ungurii lucraseră din greu toată viaţa ca să-şi construiască prin propriile forţe bunăstarea, fie ea şi modestă, eforturile lor s-au risipit în vânt. În condiţiile unei asemenea moşteniri ideologice, putem înţelege mai bine de ce ideea pieţei libere n-a putut trezi niciun fel de entuziasm în Ungaria. Pentru cetăţeni, aceasta se reducea probabil la o muncă şi mai grea decât până atunci, dar în absenţa oricărei protecţii din partea statului. Aşa încât, dacă încercările de a introduce elemente de economie de piaţă întreprinse în perioada kádáristă au fost total nefericite, după părerea populaţiei, atunci să nu ne mirăm că în 1989 ungurii deveniseră şi mai ataşaţi de ideea statului protector. Puţini au fost aceia care îşi dădeau seama că realităţile economice din perioada 1956-1989 nu avuseseră aproape nimic în comun cu economia de piaţă. După cum se pare, pentru cetăţeanul obişnuit al RPU, această diferenţă nu era evidentă.

În această situaţie, premierul putea să se gândească la efectele lichidării largului evantai al formelor de protecţie socială garantate de stat, pentru că o astfel de manevră putea duce la o scădere şi mai accentuată a numărului de naşteri, cu consecinţe greu de evaluat pentru ţară. Era de asemenea evident că în 1989 procesul de îmbătrânire a populaţiei ajunsese la stadiul în care categoria persoanelor în vârstă de 70 de ani atingea indicele 1,97, iar în 1990 – 1,84; numai în intervalul 1980-1990 populaţia

ţării scăzuse cu aproape 350.000 de persoane[121], lucru faţă de care niciun om de stat nu putea rămâne indiferent – spre deosebire de Polonia, unde abia în 1988 fertilitatea femeilor a scăzut sub pragul de 2,1 care asigură schimbul firesc de generaţii.

Aceste date (de a căror elocvenţă se pare că tabăra liberală nu şi-a dat seama pe deplin[122]) probabil că i-au îndepărtat într-o măsură suficientă pe naţionaliştii maghiari de ideea economiei de piaţă ca metodă care să-i ajute în efortul de a repune economia pe picioare. Ceea ce ar explica şi demersurile premierului, considerate de mulţi ca fiind cvasiiraţionale: el nu numai că nu avea de gând să lichideze larga paletă de subvenţii sociale garantate de stat, dar a promis chiar că va spori numărul de domenii în care acestea vor fi acordate[123]. Dacă această ipoteză ar fi adevărată, ar însemna că Antall n-a fost de acord cu schimbări bruşte nu numai pentru că ştia că societatea le respinge sau pentru că nu se pricepea la economie, ci mai degrabă din considerentul că schimbările sociale bruşte (care ar fi o consecinţă a aplicării mecanismului concurenţei în economie fără corecţii suficient de susţinute din partea statului) ar duce la scăderea şi mai accentuată a numărului de naşteri, aşadar la o şi mai mare dezintegrare a legăturilor tradiţionale din sânul societăţii. Iar în aceste legături, ca un adevărat conservator maghiar, el vedea garanţia că ungurii vor supravieţui ca popor în următorii 100 de ani. Dar, indiferent de convingerile personale ale premierului, cert rămâne faptul că demografia s-a dovedit un factor mult mai nefavorabil pentru reformatorii Ungariei (indiferent care ar fi fost aceştia) decât pentru adepţii schimbării din Polonia. Dacă vorbim de Polonia, beneficiarul natural (şi imediat) al unui astfel de program l-au reprezentat generaţiile de la sfârşitul anilor ’50 şi din prima jumătate a anilor ’60, după care a urmat stagnarea demografică din cursul anilor ’70 şi apoi din perioada legii maţiale[124]. În schimb, în cazul Ungariei, drama

consta, printre altele, în aceea că, începând cu anii ’60, s-a constatat o plafonare a numărului de naşteri la nivelul de circa 145.000, iar aceste generaţii erau mult mai puţin numeroase decât în anii ’40-’50 (diferenţa fiind de circa 25%)[125]. Iar această situaţie îngusta semnificativ baza socială a unor viitoare transformări de sistem reuşite. Ca urmare, dacă în Polonia garanţia succesului anului 1989 o constituia într-o oarecare măsură generaţia numeroasă a celor care atunci aveau sub 30 de ani, în schimb, în Ungaria, un program de tipul celui promovat de Viktor Orbán adresat tinerilor nu avea cum să nu se termine cu eşec. În „ciocnirea” cu categoria mai numeroasă a celor în vârstă de 50 de ani, partizanii lui erau pur şi simplu prea puţini pentru a asigura realizarea în 1989 a schimbărilor radicale propuse de FIDESZ în economie. De aceea, toate aceste consideraţii ar conduce la concluzia că, indiferent dacă premierul Antall s-ar fi priceput sau nu la economie, indiferent care erau concepţiile sale personale referitoare la rolul economiei, în Ungaria forţele sociale care ar fi fost interesate de o „terapie de şoc” după modelul polonez erau prea slabe în 1989 ca să-i poată transforma ideile în fapte. Factorul demografic şi teama pentru soarta poporului maghiar ar fi îngustat probabil câmpul de manevră al oricărui politician care s-ar fi aflat atunci la conducere.

O astfel de viziune a problemei poporului ducea totuşi automat la un conflict cu liberalii din SzDSz, dar ne permite să înţelegem de ce în 1990 opoziţia maghiară n-a reuşit să constituie un guvern de uniune naţională capabil să impună reformele necesare în sfera economiei. Fără îndoială că pentru ambele tabere aflate în conflict campania electorală a fost foarte dureroasă. Calificative de genul „jidani” sau „fascişti” au otrăvit foarte eficient climatul, îngreunând orice tentativă de colaborare[126]. Şi poate că politicienii maghiari ar fi reuşit totuşi să-şi învingă antipatia reciprocă

dacă n-ar fi fost diferenţele atât de mari în ce priveşte evaluarea situaţiei în care se găsea Ungaria după 1989 şi concepţia vizavi de programele de reformă. Dacă pentru SzDSz elementul-cheie îl constituia democraţia de tip occidental, în care libertatea individului este o valoare aproape absolută, o astfel de concepţie ducea automat la conflict cu tabăra premierului Antall, care se temea că o asemenea raportare individualistă la persoana umană şi la economie pe malurile Dunării nu poate genera decât rezultate deplorabile. În plus, atitudinea dreptei maghiare în chestiuni legate de predarea religiei în şcoli, minoritatea maghiară din afara graniţelor ţării sau chiar (pentru unii dintre activişti) atitudinea faţă de avort şi faţă de rolul femeii în societate rămânea în contradicţie cu standardele acceptate în majoritatea ţărilor din Comunitatea Economică Europeană, aşa cum se numea la vremea respectivă. De altfel, însuşi premierul arătase în câteva rânduri că, în punerea în practică a concepţiei sale, respectarea strictă a legii poate constitui o anumită problemă. Vestitul „război pentru mass-media” şi atitudinea guvernului pe durata aşa-numitei „greve a taximetriştilor”, atitudine care nici în ziua de astăzi nu pare mai limpede, au demonstrat cu prisosinţă că, la fel ca în Polonia din perioada preşedinţiei lui Lech Wałęsa, standardele statului de drept erau uneori doar literă moartă, inclusiv la Budapesta. Acest lucru constituia o ameninţare gravă la adresa integrării Ungariei în Occident, făcând din dreapta maghiară un partener imposibil de acceptat pentru tabăra liberală, care urmărea implementarea pe malurile Dunării a unui regim conceput după modelul ţărilor din Europa Occidentală.

Pe de altă parte, atitudinea SzDSz din 1990 cu greu ar putea fi considerată ca favorabilă reformelor de piaţă. Chiar dacă nu am lua în considerare gradul de sinceritate al asigurărilor pe care le dădeau liderii acestui partid că, în cazul în care vor ajunge la putere, vor accelera

semnificativ reformele în economie[127], anticomunismul radical al liderilor acestui partid nu uşura cu nimic problema. Şi tocmai acest element din program urma să se dovedească principala forţă care a reuşit să obţină sprijinul social, asigurând partidului un meritoriu loc secund în alegerile din martie. Dar a combina sloganul asanării Ungariei de resturile statului-partid cu reformele economice părea, în ochii conducătorului MDF (ca, de altfel, şi în ai unor mase largi de cetăţeni maghiari), un experiment social periculos, care în condiţiile Ungariei se putea încheia foarte prost. Cauza unui astfel de deznodământ fatal ar fi fost reacţia rămăşiţelor statului comunist care, simţindu-se ameninţate, ar fi fost capabile să facă orice „ca să dea un răspuns" şi, profitând de nemulţumirea socială provocată de caracterul drastic al reformelor iniţiate, ar fi putut organiza o lovitură de stat[128]. Iar un asemenea scenariu, în condiţiile Ungariei, putea avea urmări tragice.

Cei 33 de ani care trecuseră de la revoluţia maghiară din 1956 nu putuseră şterge acest eveniment din memoria generaţiei care a preluat puterea în 1989. În ciuda intervenţiei sovietice, revolta a reprezentat o perioadă de câteva săptămâni când ungurii au pus din nou mâna pe arme, împuşcându-i atât pe cei din Armata Roşie, cât şi pe conaţionali (deşi, bineînţeles, marea majoritate a poporului îi sprijinea pe răsculaţi). Atât Antall, cât şi postcomuniştii, care intraseră într-un proces de transformare, ştiau că „socialismul de gulaş" constituia nu numai o pseudomotivaţie pentru regimul lui Kádár, ci, într-o anumită măsură, şi garanţia păcii sociale. Păstrând proporţiile şi toate rezervele care se impun, situaţia Ungariei ar putea fi comparată cu cea a Spaniei din 1975, după moartea lui Franco: atunci populaţia avea nevoie de reforme, dar în acelaşi timp destui spanioli se temeau foarte tare că o politică mai dură ar putea duce la o nouă izbucnire a războiului civil. Ca urmare, atât spaniolii, cât şi

ungurii au refuzat, instinctiv, dar consecvent, acele forţe politice care cereau schimbări mai drastice, indiferent dacă acestea erau îndreptate spre răfuiala cu trecutul sau spre transformări de natură economică. În schimb, stabilitatea era necesară pentru punerea bazelor democraţiei şi ale statului de drept în Ungaria, pentru evitarea etichetei de „stat balcanic” (ceea ce, în cazul unor tulburări mai serioase, s-ar fi şi întâmplat; să ne amintim că, din 1991, în fosta Iugoslavie războiul civil făcea ravagii) şi, într-o perspectivă mai îndepărtată, pentru integrarea în Uniunea Europeană.

În consecinţă, Ungaria n-a aplicat terapia de şoc. Taberei liberale i-a fost blocată posibilitatea de a iniţia convorbiri cu MSZMP în 1987, ceea ce era o consecinţă naturală a declanşării sindromului post-Trianon pe care se baza MDF ca partid de dreapta; în această situaţie, liberalilor nu le mai rămânea decât discursul anticomunist, „terenul firesc de joc” în meciul cu autorităţile fiind ocupat de gruparea cu tendinţe de valorificare a tradiţiei popular-naţionaliste care timp îndelungat şi în mod consecvent s-a străduit să ajungă la relaţii de colaborare cu comuniştii. Având în vedere forţa de impact redusă a discursului centrat pe apărarea drepturilor cetăţeneşti sau pe construirea unui stat de drept (situaţie creată fără îndoială de nivelul relativ scăzut al activităţii aparatului represiv al sistemului kádárist în comparaţie cu ceea ce exista în RPP în cursul anilor ’80, fără să mai pomenim de alte ţări din aşa-numitul „lagăr socialist”), liberalii erau împinşi automat pe direcţia anticomunistă – care s-a dovedit de fapt o fundătură. Nici construirea democraţiei, nici economia de piaţă nu erau posibile în absenţa unor negocieri cu una sau alta dintre facţiunile fostei elite de partid.

Problema consta în faptul că prudenţa lui Antall şi a succesorului său Peter Boros urma să se dovedească deosebit de costisitoare atât pe plan economic, cât şi pe plan politic şi social. Strategia gradualismului, a

reformelor lente, care în principiu lăsau sectorul serviciilor publice neatins, n-a putut preveni nici creşterea drastică a inflaţiei până la 35% în 1992, nici scăderea PIB-ului cu 20%, respectiv a producţiei industriale cu 40% (în perioada 1990-1994)[129]. Se pare că un rol important a jucat aici şi lipsa restructurării datoriei externe care, în loc să scadă, a crescut până la suma astronomică de 32 de miliarde de dolari americani[130]. Mai rău era faptul că, contrar principiilor asumate de şeful guvernului (Antall a murit prematur în 1993), cheltuielile sociale au scăzut şi ele[131], iar mortalitatea în rândul populaţiei maghiare s-a accelerat şi mai mult. Astfel era risipit şi inestimabilul capital de încredere politică de care se bucurase primul guvern democrat instalat în urma unor alegeri libere după anii de dictatură comunistă. Pe bună dreptate va scrie, după câţiva ani, János Kornai că de fapt primii patru ani ai democraţiei maghiare n-au făcut altceva decât să compromită şansa istorică de reformare a statului[132]. Condiţii politice şi sociale ca în Ungaria nu au mai existat practic niciodată. Şi s-a întâmplat astfel pentru că experienţa anilor 1990-1994 a descurajat în cele din urmă în tabăra fostei opoziţii încercarea de a găsi un compromis. Conservatorismul moravurilor, utilizarea de către membrii MDF şi de către miniştrii guvernului Antall a unor argumente antisemite pentru a-i discredita în ochii opiniei publice pe reprezentanţii Democraţilor Liberi, faptul că „făceau cu ochiul" adepţilor înăspririi liniei politice faţă de Bucureşti – toate acestea i-au obligat pe reprezentanţii SzDSz să conchidă că, în fond, n-au ce vorbi cu reprezentanţii dreptei. Scindarea din sânul opoziţiei maghiare era atât de profundă, încât nici măcar simbolurile statului nu puteau uni cele două tabere – scindarea a fost scoasă în evidenţă, spre exemplu, de discuţia referitoare la întrebarea dacă are vreun sens să fie reintrodusă coroana în stema Ungariei (MDF era evident pentru, iar SzDSz, în mod firesc – împotrivă). Cel mai important pentru

liberali era faptul că dreapta, aşa cum era ea constituită, nu era în măsură să aplice reforme eficiente care să deblocheze accederea Budapestei în Uniunea Europeană. Flirtul cu naţionalismul putea face chiar ca Ungaria, din „elevul-model” lăudat în saloanele din lumea întreagă, să ajungă o ţară exclusă din grupul cu şanse de a obţine statutul de membru UE.

Blocajul din sânul opoziţiei nu putea să nu influenţeze procesul de formare a noii scene politice maghiare şi el explică de ce în 1994, după ce a renunţat definitiv la orice speranţă că dreapta poate evolua în bine, SzDSz s-a hotărât să încheie o alianţă cu postcomuniştii din MSzP. În joc intrau nu numai rezultatele alegerilor, care nu-i puteau oferi unei eventuale coaliţii de centru-dreapta un număr suficient de locuri în parlament. De aceea se pare că liberalii i-au acordat sprijinul lor şefului MSzP, Gyula Horn, având în vedere tocmai proiectele strategice de integrare a ţării.

Problema consta în faptul că, în comparaţie cu 1990, condiţiile de aplicare a reformelor erau deja mult mai nefavorabile. În 1990, alegătorul obişnuit aştepta din partea noului guvern schimbări economice de natură să scoată ţara din criză. În 1994, după patru ani de guvernare de centru-dreapta, acelaşi alegător era obligat să constate că situaţia lui materială se înrăutăţise şi mai mult, ceea ce îi făcea pe postcomunişti să afirme că „pe vremea lui Kádár era mai bine”. Nostalgici după vremea lui Kádár, postcomuniştii nu ardeau câtuşi de puţin de nerăbdare să facă reforme, dându-şi perfect de bine seama că electoratul i-a readus la putere tocmai din dorul după „vremurile bune de demult” şi că nu aşteaptă din partea lor niciun fel de reforme fundamentale[133]. Concomitent, SzDSz se hotărâse să ajungă la guvernare pentru a opera schimbările necesare pentru intrarea Ungariei în UE. Aceste schimbări, care pentru premierul Horn nu erau deloc prioritare, au fost totuşi introduse în cadrul aşa-numitului „pachet

Bokros”. Unele dintre ele, ca devaluarea forintului, îngheţarea salariilor în întreprinderile de stat sau majorarea taxelor vamale la produsele de import, s-au dovedit suficient de dureroase pentru populaţie pentru ca autorul lor, ministrul de Finanţe Bokros, să fie demis din funcţie după mai puţin de un an de la cooptarea sa în guvern. Planul Bokros n-a putut fi aplicat decât parţial, dar la scurt timp după demiterea ministrului o parte dintre experţi îl considerau deja prea blând[134]. Pentru observatori era destul de clar că, dacă în cazul unor aspecte ca privatizarea sau lupta cu inflaţia „pachetul Bokros” se dovedise crucial, nu acelaşi lucru se putea spune în legătură cu deficitul bugetar. În această direcţie, în mod sigur, succesul nu este datorat în niciun caz Curţii Constituţionale care, prin vestita hotărâre nr. 43/1995 din 30 iunie 1995, a considerat că o parte din pachetul de măsuri care-şi propuneau să reformeze alocaţiile sociale erau contrare Constituţiei[135].

Pentru reformele maghiare, trecerea SzDSz (care până nu demult excela prin anticomunism) în tabăra de stânga a avut urmări fatale. Practic, s-a dovedit că, spre deosebire de ceea ce se întâmpla în RDG, partidul lui Kis şi al succesorilor acestuia (Kis s-a retras destul de repede din viaţa politică, preferând să se întoarcă la catedră şi la activitatea ştiinţifică) nu era în stare să joace rolul de partid-morişcă, adică să poată colabora în anumite circumstanţe cu dreapta, iar în altele cu stânga. Lucrările Mesei Rotunde determinaseră o sciziune profundă pe scena politică, scenariile cu coaliţii fiind astfel oarecum dinainte stabilite. SzDSz era legat de MSzP, în schimb ceea ce rămăsese din MDF putea intra în coaliţie în cel mai bun caz cu FIDESZ, care la rândul său, în afară de MDF şi, eventual, de NDPR, nu avea cu cine să formeze o coaliţie. În această configuraţie, faptul că Antall i-a lăsat pe liberali în afara colectivului din care se formase cabinetul de dreapta a devenit o

determinantă durabilă a scenei politice maghiare pentru următorii 20 de ani.

În acest context, nu pare deloc întâmplător faptul că pachetul de măsuri reformatoare a fost introdus de guvernul condus de Horn care, *nota bene*, se afla în fruntea MSzP, moştenitorul fostului partid comunist. Fără îndoială, multe depindeau de faptul că politica de până acum nu mai putea continua fără a expune ţara unei prăbuşiri economice de lungă durată şi retragerii tuturor investitorilor străini şi autohtoni. Retrospectiv, se pare totuşi că reforme mai profunde nu putea face decât o echipă de centru-stânga, cu rădăcini în tradiţia kádáristă. Se pare că numai unei asemenea echipe opinia publică maghiară i-ar fi putut ierta eventual acest „sacrilegiu”, care oricum n-a putut-o salva de înfrângere la alegerile din 1998, când puterea a fost preluată FIDESZ şi de şeful acestuia. Evoluţia concepţiilor lui Viktor Orbán este, din această perspectivă, mai mult decât semnificativă. Până atunci adept al lui Hayek sau Friedman, după opt ani de demersuri zadarnice pentru a ajunge la putere, Orbán a ajuns la concluzia că doar preluând discursul economic al lui Antall putea reuşi să formeze un nou guvern. O altă schimbare de program pe care a efectuat-o congresul FIDESZ în 1994 a fost eliminarea limitelor de vârstă pentru a intra în partid, limite care fuseseră introduse în anul 1988. În conformitate cu prevederile de atunci ale statutului Uniunii Tinerilor Democraţi, doar persoanele în vârstă de până la 35 de ani puteau fi membri cu drepturi depline ai partidului. La momentul congresului, nu numai Orbán reuşise să depăşească această limită, ci şi o mare parte a populaţiei era mai în vârstă, iar numărul de naşteri era cu fiecare an mai mic. Prin urmare, dacă se adresa numai cetăţenilor tineri fără a lua în considerare necesităţile „generaţiilor mai în vârstă”, tot mai îngrijorate şi dezamăgite, această grupare era de la bun început condamnată la înfrângere. Din aceste

circumstanţe, politicianul de profesie Orbán a tras exact concluziile potrivite. El a operat nu numai o metamorfoză corespunzătoare a propriei imagini mediatice, schimbându-şi frizura cu una care trezea mai puţine controverse, ci şi una a numelui partidului FIDESZ, care a fost completat cu un nou element: MPP (*Magyar Polgári Part – Partid Cetăţenesc Maghiar*), care avea menirea de a da credibilitate partidului în ochii reprezentanţilor populaţiei mai în vârstă. În plus, Orbán a început să atace fără scrupule „pachetul Bokros”[136] (ca liberal, dar nu ca naţionalist, cu toate că, evident, nu avea cum să nu-şi dea seama că, dacă Ungaria nu accepta aceste măsuri, o aştepta catastrofa economică) şi, la fel ca şi celelalte partide, s-a angajat în licitaţia electorală „cine promite mai mult”. Semnalele de alarmă din partea economiştilor (inclusiv a celor care, din punctul de vedere al concepţiilor, nu erau prea departe de partidele de dreapta), care susţineau că deficitul bugetar depăşea orice norme admisibile, că nivelul datoriei interne creştea dramatic[137] şi că situaţia Ungariei constituia o ciudăţenie pentru toată Europa Centrală, în mod evident nu l-au impresionat câtuşi de puţin pe şeful FIDESZ, iar explicaţia acestei evoluţii a partidului e destul de simplă[138].

Trecerea liberalilor spre stânga echivala practic pentru şeful FIDESZ cu necesitatea de a uni absolut toate grupările de dreapta. În caz contrar, după cum va demonstra experienţa anilor 2002 şi 2006, un avantaj minim de doar câteva procente putea face ca dreapta (în ciuda nemulţumirilor marii majorităţi a populaţiei) să nu ajungă la putere. S-a ajuns astfel la o polarizare şi mai accentuată a scenei politice. În condiţiile Ungariei, acest lucru era sinonim cu reinflamarea resentimentelor faţă de consecinţele Tratatului de la Trianon, cu tolerarea unor tendinţe agresive ale unor membri ai spectrului politic de dreapta faţă de etnia rromă şi cu renunţarea la orice atitudine radicală în problemele economice şi sociale.

În caz contrar, Orbán n-ar fi fost acceptat de majoritatea electoratului MDF, tocmai cel pe care voia să-l câştige de partea sa. Revenirea la naţionalismul interbelic, într-o ţară care şi aşa avea faima proastă a guvernării Szálasi, submina automat autoritatea şefului FIDESZ în ochii ţărilor învecinate şi ai observatorilor de la Buxelles, ameninţând integrarea europeană a Ungariei.

Nu încape îndoială că Orbán îşi dădea seama că flirtul cu extrema dreaptă îl poate costa pierderea totală a credibilităţii în ochii Occidentului şi, în consecinţă, se străduia să menţină aceste relaţii între nişte limite foarte strict determinate. Şi aşa aceste limite erau considerate prea largi atât de electoratul de centru, cât şi de autorităţile de la Bruxelles sau de cele române ori slovace, aşa încât el nu putea spera să fie acceptat în condiţiile în care nu era nici măcar tolerat. Evoluând spre dreapta politică, Orbán provoca automat în tabăra de stânga un sentiment de pericol; în consecinţă, ambele tabere au început adevărate campanii populiste, fără să le pese că promisiunile lor electorale erau complet nerealiste.

SzDSz a exclus orice alianţă cu dreapta, lucru prin care nu numai că s-a autocondamnat la marginalizare (în guvernările postcomuniştilor, liber-democraţii jucau de regulă rolul frunzei de smochin), dar în fapt şi la obligaţia de a închide ochii la politica economică greşită a cabinetului stângist. Toate aceste consideraţii conduc la concluzia că mult lăudata stabilizare a scenei politice din Ungaria este cea care poartă într-o anumită măsură vina pentru bilanţul economic mai puţin lăudabil al ultimilor mai bine de 20 de ani de prefaceri politice şi sociale şi explică direcţia pe care s-a angajat Orbán după ce a revenit la putere în 2010. Ciocnirile violente dintre dreapta şi stânga, care au redus la minimum cooperarea în probleme de sistem, care au paralizat şansele oricărui acord între rivalii politici în legătură cu problemele economice deosebit de importante, cum

ar fi reforma sistemului de sănătate, lipsa unui partid puternic de centru care să poată juca rolul de element de legătură între cele două tabere – aceştia sunt factorii care au transformat economia în prizonierul acestei licitaţii populiste preelectorale în timpul căreia singura regulă era „promite orice”. Aceasta pentru că populaţia maghiară, din ce în ce mai îmbătrânită, nu avea să pregete să-şi dea votul celui care oferea mai mult. Orice iniţiativă a unei persoane de orice culoare politică de a impune reforme de sistem i-ar fi atras automat acesteia eticheta de partizan al lui Bokros, ceea ce în condiţiile perioadei 1996-2010 era o condamnare la moarte politică.

Ca urmare, de la campania electorală din 1998, strategia promisiunilor s-a transmis tuturor partidelor politice parlamentare, cu consecinţe uşor de prevăzut. Lecţia dureroasă pe care au primit-o socialiştii, obligaţi de factori externi să flirteze cu acceptarea parţială a reformelor pieţei, le-a rămas pentru mult timp întipărită în memorie. Revenind la putere în 2002, cabinetul postcomuniştilor, condus de Peter Medgyessy, şi-a început guvernarea majorând cu 50% salariile bugetarilor şi ridicând semnificativ plafonul cotei libere de impozitare[139]. În 2004, el i-a transmis lui Ferenc Gyurcsány funcţia de premier, lăsându-i moştenire o inflaţie de 7% şi o datorie de peste 40 de miliarde de dolari americani. Preocupat în primul rând de propria carieră politică, Gyurcsány n-avea câtuşi de puţin intenţia să întreprindă vreo schimbare esenţială cu numai doi ani înainte de viitoarele alegeri, aşa că le-a amânat pentru viitorul mandat, pe care şi l-a asigurat prin minciuni. Fără să divulge opiniei publice adevărata stare a economiei, el a anunţat în plus că va majora alocaţiile şi pensiile. Pentru toţi era clar că, la un deficit bugetar care ajungea în momentul respectiv la aproape 8%, realizarea acestor promisiuni avea să fie cel puţin problematică. Având în vedere că strategia electorală a premierului a fost

demascată într-un mod extrem de virulent în presă (cunoscutele „casete ale adevărului" în care Gyurcsány, fără a-şi alege cuvintele, recunoştea că „am minţit dimineaţa, am minţit seara, am distrus economia", „nu există nici măcar o iniţiativă a guvernului de care să putem fi mândri", iar despre Ungaria vorbea ca despre o „ţară distrusă")[140], guvernul şi-a pierdut total orice legitimare morală pentru a mai opera schimbări. Mai rău e că, începând din acest moment, sloganurile reformei urmau să fie identificate în ochii locuitorilor exclusiv cu escrocheriile politice. Evenimentele din toamna anului 2006, când Ungaria a fost zguduită de un val de proteste sociale (ocazie cu care s-a ajuns la incendierea clădirii televiziunii publice), au întărit convingerea clasei politice că abandonarea statului protecţiei sociale este o sarcină bună pentru „geniştii politici", pentru că este legată de riscul eliminării din parlament. Iar Gyurcsány, evident, nu era grăbit să întreprindă astfel de acţiuni, de vreme ce ţinea cu orice preţ să-şi păstreze funcţia de premier. Tehnic vorbind, nici nu era foarte greu. Dispunând de o majoritate confortabilă în parlament, Gyurcsány era în acelaşi timp sigur că va fi sprijinit în continuare de liberalii din coaliţie care, speriaţi de proporţiile şi de caracterul violent al protestelor organizate de FIDESZ, ca şi de faptul că, în timpul încăierărilor cu poliţia, apăreau tot mai frecvent grupări de extremă dreaptă din partidul Jobbik, se solidarizau cu premierul. Dar rămânerea în funcţie ca şef al guvernului compromis şi al MSzP a făcut ca Ungaria să se împrumute în continuare consistent. Deja la sfârşitul anului 2006 deficitul bugetar atingea valoarea astronomică de 9,2%, în ciuda faptului că, în cei doi ani consecutivi cât fusese la cârma statului, Gyurcsány fusese totuşi obligat să facă câteva jumătăţi de reformă. În cursul anilor 2007-2008, guvernul a majorat pe rând impozitele (inclusiv TVA) şi a limitat o serie de sporuri salariale şi subsidii. Dar în fond problema consta în faptul că, aşa cum atrăgeau

atenţia unii analişti încă din 2007, guvernul lui Gyurcsány se străduia nu atât să reducă din cheltuieli, cât să crească veniturile la buget[141], ceea ce în condiţiile economice ale Ungariei din 2007 era absolut nerealist. Şi nici n-a împiedicat creşterea în continuare a datoriei care, în octombrie 2008, urma să ajungă la 67% din PIB[142]!

Preţul plătit pentru faptul că premierul ţinea morţiş să-şi păstreze funcţia urma să fie mare, iar ungurii s-au putut convinge de acest lucru încă din octombrie 2008, când, spre surprinderea tuturor, cursul forintului s-a prăbuşit brusc (numai în primele trei săptămâni ale lunii octombrie, moneda maghiară şi-a pierdut 15% din valoare)[143]. Încă din 2007 economia intrase în recesiune, iar acum guvernul maghiar era pe punctul de a intra în incapacitate de plată (nimeni nu voia să cumpere în acel moment obligaţiile maghiare). Panicaţi, investitorii au început să se retragă, părăsind Budapesta[144], iar cetăţenii maghiari, îndatoraţi „până peste cap” în valută, vedeau cum, de pe o zi pe alta, ratele pe care le aveau de plătit creşteau vertiginos. Aşa se face că Ungaria, dintr-o ţară care la începutul deceniului era dată ca model de tranziţie reuşită, a căzut la nivelul ţărilor care, după modelul latino-american, trebuiau să stea la coadă la uşa FMI sau a Băncii Mondiale pentru a primi noi împrumuturi. Fără îndoială că această realitate crea un sentiment deosebit de umilitor elitei maghiare care pe toată durata ultimilor mai bine de 20 de ani le-a tot repetat ca o mantră cetăţenilor că Ungaria este un lider în regiune şi toate celelalte ţări din fosta tabără socialistă (inclusiv Polonia) se descurcă mai greu sau sunt mai „înapoiate”. În plus, prăbuşirea forintului a provocat scăderi tranzitorii şi pe pieţele valutare ale altor ţări din Europa Centrală. Acest lucru a făcut ca şi într-o ţară ca Polonia, care era în mod tradiţional favorabilă Ungariei, cupa amărăciunii să se reverse. Nu este aici locul să facem o analiză a motivelor care i-au făcut pe unii să scrie: a fost oare

vorba doar de teama investitorilor străini neatenţi care, din criza de pe Dunăre, au tras concluzii false cum că economia Poloniei este de asemenea pe marginea prăpastiei? Sau era poate dorinţa de a se „răzbuna” pe unguri din cauza frustrării care de ani de zile se tot acumula, la început din cauză că şogorii acceptaseră portretul polonezului veşnic răsculat, aşa cum li l-a prezentat propaganda kádáristă, iar apoi din cauza încercării de a crea o imagine pozitivă a Ungariei utilizând drept contrapunct imaginea unei Polonii „corupte”, „haotice”? Sigur e faptul că polonezii n-au avut niciodată o impresie atât de proastă despre unguri ca la sfârşitul anului 2008 şi începutul anului 2009. Nu puteau trece neobservate observaţiile sarcastice ale lui Krzysztof Varga care, în coloanele *Gazetei Wyborcza*, făcea de două parale „puma economică panonică”, acum „moartă de inaniţie”[145].

Prin urmare, din 2006, scena politică maghiară a fost blocată într-un fel de clinci din care nu s-a putut elibera înainte de alegerile din 2010. Pentru democraţia maghiară, acest lucru presupunea un pericol şi mai grav. Se pare că popularitatea tot mai mare, care nu putea fi prevăzută printr-o analiză sistematică, a grupărilor de extremă dreaptă era generată de atitudinea tot mai alergică a unei părţi tot mai importante a spectrului social numai la auzul unor cuvinte ca „reformă”, iar această atitudine este departe de a se fi calmat. Populaţia aude de la politicieni despre necesitatea schimbării de prea mult timp (ea a fost obligată să strângă cureaua pentru prima dată la începutul anului 2007), dar toate aceste reforme n-au avut deocamdată efecte reale. Mai mult chiar, societatea simte că situaţia economică devine pe an ce trece din ce în ce mai rea. Şi nu e nevoie de eforturi prea mari ca ea să fie convinsă că, dacă acest blocaj persită, stagnarea prelungită poate deveni o ameninţare pentru întreg sistemul democratic maghiar.

Un imobilism ciudat a mai fost remarcat şi în alte domenii ale vieţii sociale. Deja în urmă cu 10 ani, Anzelm Bárány sublinia că una dintre caracteristicile fundamentale pe care le-a scos în evidenţă tranziţia din Polonia este reconstrucţia pieţei media, în cadrul căreia poziţia de lider pe piaţa presei scrise şi-a cucerit-o pentru ani buni societatea Agora SA, înfiinţată în cadrul grupului reprezentanţilor fostei opoziţii, cu principala ei coloană de susţinere, *Gazeta Wyborcza*. În Ungaria n-a fost observat niciun astfel de fenomen. Se poate vorbi chiar despre preluarea pieţei media de către tabăra partidelor de stânga şi de către liberali, cu accent mai mare pe stângişti; nu este aici locul pentru consideraţii mai detaliate asupra unor aspecte cum ar fi măsura în care vina pentru această situaţie o poartă preponderenţa zdrobitoare a celor care din punct de vedere ideologic proveneau din fostul partid-stat şi măsura în care ea aparţinea pur şi simplu lipsei de viziune în legătură cu ceea ce ar trebui să fie mass-media (cu tendinţele conservatoare moştenite) într-o lume care se globalizează văzând cu ochii şi în condiţiile realităţilor maghiare contemporane. Adevărul este că, ani în şir, partidele de dreapta n-au reuşit să aibă acces la principalele organe ale mass-media, cu toate consecinţele care decurg de aici pentru democraţie. N-a fost, de asemenea, posibilă nici verificarea serioasă a persoanelor angajate în acest domeniu. Climatul ideologic al tranziţiei maghiare, în cadrul căruia s-a mizat mai ales pe continuitate, pe schimbarea treptată, dar în niciun caz pe revoluţie, nu putea să nu influenţeze şi situaţia din cadrul mass-mediei[146].

Cele 250.000 de persoane care s-au adunat pe 16 iunie 1989 la ceremoniile funerare reiterate ale lui Imre Nagy n-au putut contribui nici măcar la accelerarea unor procese cum ar fi lustraţia sau lichidarea rămăşiţelor comunismului. În Ungaria, acestea nu au fost practic lichidate, iar legea lustraţiei adoptată în 1994 a intrat în vigoare într-o formă care

suferise multe intervenţii (iniţial, ea nu includea nici ziariştii, nici clerul), dar încă de la început a fost suspendată de guvernul Horn, nefiind de fapt aplicată decât foarte selectiv[147]. Dar acest lucru n-a ferit arhivele de „lustraţia sălbatică” sau de „scurgeri”, respectiv de apariţia pe internet a diferitor cazuri – cutare ierarh sau cutare politician important se regăseşte pe o listă mai mult sau mai puţin credibilă a „foştilor agenţi”[148]. Problema e că acest gen de informaţii de senzaţie nu erau considerate interesante decât de o categorie foarte îngustă de cetăţeni, marea majoritate a maghiarilor (poate ca urmare a specificităţii regimului kádárist, care era mai degrabă indiferent la ideea de duşmani şi utiliza mijloacele represive mai rar decât regiunile din celelalte ţări comuniste) nu au alergat să-şi răsfoiască dosarul şi nici nu au cerut lichidarea comunismului[149]. Înfiinţat în 1990, Institutul de Istorie a Revoluţiei Maghiare din 1956 este exclusiv o unitate de cercetare, cu totul diferit de IPN din Polonia, pentru că-i lipseşte partea de urmărire penală. În Ungaria, nimeni n-a deschis mari procese împotriva angajaţilor fostei Securităţi sau a vechiului aparat de partid. După Kádár, au murit destul de repede cei mai mulţi dintre membrii Biroului Politic, care constituiseră cercul celor mai apropiaţi colaboratori ai săi. Şi chiar dacă multe cadre responsabile de încălcarea unor drepturi elementare ale omului în perioada 1956-1963 erau încă în viaţă, cu mici excepţii, nimeni nu le-a tras la răspundere. Ceva mai bine le-a reuşit maghiarilor recompensarea victimelor nazismului şi stalinismului; au fost acordate, de asemenea, indemnizaţii celor cărora, în anii stalinismului, le-a fost confiscată averea[150]. Publicarea în mass-media a informaţiei că, în 1956, Gyula Horn fusese membru al Gărzii Muncitoreşti (aşa-numita *pufajkások*) – după catastrofa MSzP de la alegerile din 1990, el a preluat de la Nyers conducerea partidului, iar în perioada 1994-1998 a îndeplinit şi funcţia de premier – n-a avut nicio

influenţă asupra indicelui de popularitate a MSzP şi nu l-a obligat pe şeful partidului şi al guvernului să-şi dea demisia. Exact la fel s-a întâmplat şi în cazul lui Péter Medgyessy, care colaborase cu serviciile de contrainformaţii în cursul anilor ’80. La fel ca în alte ţări, nici în Ungaria opoziţia n-a reuşit să împiedice preluarea averii statului de către asociaţiile înfiinţate de foştii fruntaşi ai regimului. Acest proces începuse de altfel încă înainte de moartea lui János Kádár şi s-a prelungit inclusiv după ce puterea a fost preluată de către partidele de centru-dreapta. Dacă însă în Ungaria acest proces n-a căpătat proporţii comparabile cu celelalte ţări din regiune, acest lucru s-a întâmplat probabil din cauză că ungurii au reuşit să atragă mult mai repede capital străin, care, fiind direcţionat pe investiţii de tip *greenfields*, a intrat pe piaţa naţională şi a blocat posibilitatea de a prelungi existenţa societăţilor nomenclaturiste; acestea, neputând face faţă concurenţei, au fost nevoite să se desfiinţeze. Dar fenomenul a existat, fără îndoială, iar figura lui Ferenc Gyurcsány este un bun exemplu în acest context[151].

Lipsa de idei poate fi constatată şi în alte domenii ale vieţii sociale. Pe tot parcursul anilor ’90 s-a pus problema dificultăţilor întâmpinate în integrarea populaţiei de etnie rromă, fenomen care în ultimii ani devenise o temă politică privilegiată a şoviniştilor agresivi. Chiar dacă încă de la începutul deceniului anterior se atrăgea atenţia că această problemă devine din ce în ce mai gravă[152], nimeni nu putuse crea un cadru care să le permită rromilor o integrare armonioasă în societatea maghiară. În condiţiile adâncirii crizei economice, era de la sine înţeles că vor prolifera neînţelegerile dintre majoritatea maghiară şi minoritatea rromă. Ceea ce face ca acum să se ajungă nu de puţine ori la evenimente cu consecinţe tragice – de curând, presa a relatat despre crime comise împotriva ţiganilor de către naţionalişti extremişti.

Mult lăudata stabilitate a peisajului politic n-a dus însă şi la o creştere a numărului de naşteri, lucru care în viitor ar putea avea influenţe negative asupra dezvoltării economiei. Cu toate că, în comparaţie cu celelalte ţări din regiune, Ungaria se prezintă decent, nu se poate să nu observi că în cursul ultimilor 30 de ani populaţia republicii a scăzut cu 700.000 de persoane. Din octombrie 2010, numărul de locuitori ai Ungariei a scăzut sub pragul psihologic de 10 milioane[153], ceea ce nu poate să nu influenţeze cuantumul viitoarelor pensii şi, în general, stabilitatea sistemului de asigurări sociale. La ora actuală, în Ungaria sunt deja 3 milioane de pensionari şi persoane care beneficiază de ajutor social, iar creşterea treptată a vârstei de pensionare până la 58 de ani pentru femei şi 62 de ani pentru bărbaţi probabil că nu va rezolva problema suprasolicitării bugetului şi a lipsei de mână de lucru pe piaţă (doar 14% dintre cetăţenii cu vârste cuprinse între 60 şi 64 de ani sunt angajaţi şi lucrează activ, ceilalţi profitând de diferite alocaţii financiare din partea statului).

În această situaţie, nu e de mirare că în ultimii mai bine de 20 de ani practic toate categoriile populaţiei maghiare au simţit nostalgia epocii kádáriste şi deja la sfârşitul anilor ’90 sociologii atrăgeau atenţia că nemulţumirea faţă de „marea politică” creşte ameninţător[154]. Evident că dorul după perioada dinainte de 1989 lua forme diferite în cadrul diferitelor categorii sociale şi, la fel ca în celelalte ţări din regiune, depindea strict de nivelul de educaţie şi de localitatea de domiciliu. Cu toate acestea, evaluarea echipelor care au exercitat puterea după 1989 a fost sistematic defavorabilă. Din sondajele efectuate de Institutul Gallup în 2000 (deci într-o perioadă nu dintre cele mai proaste în ceea ce priveşte conjunctura politică şi de relativă îmbunătăţire a situaţiei economice), 59% dintre respondenţi considerau anii 1956-1989 o perioadă pozitivă din

istoria Ungariei, în timp ce perioada de după 1989 era considerată pozitivă de numai 22% dintre respondenţi. Trebuie să subliniem că, chiar şi printre candidaţii cu studii superioare, numărul kádáro-entuziaştilor se ridica la 31%[155]. La întrebarea sociologilor în legătură cu bilanţul câştigurilor şi al pierderilor pe care deceniul 1990 le-a adus cetăţenilor, majoritatea zdrobitoare a respondenţilor (64%) au afirmat că au avut de pierdut din cauza schimbărilor şi numai 6% că au avut de câştigat[156]. Confruntările politice dure, nepriceperea lui Gyurczány şi scandalul legat de „casetele adevărului" date publicităţii în 2006 au făcut ca evaluarea evenimentelor de după 1989 să fie şi mai defavorabilă.

Potrivit raportului întocmit în 2007 la cererea Băncii Europene pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare, 70% dintre respondenţi evaluau situaţia economică dinainte de 1989 ca fiind mai bună în comparaţie cu cea din 2007 şi doar 12% afirmau contrariul. Mai mult de jumătate dintre unguri erau convinşi că pe copiii născuţi în 2007 îi aşteaptă o soartă mai rea decât pe cei din generaţiile precedente, iar 25% erau în favoarea planificării centralizate, considerată cea mai bună metodă de rezolvare a problemelor economice[157].

Din cauza deteriorării stării generale de spirit, n-a fost cruţată nici măcar Uniunea Europeană, evaluată pozitiv de numai 32% dintre maghiari; 21% o apreciau negativ, iar 43% nu-şi puteau exprima un punct de vedere pe această temă. Faţă de euroentuziasmul polonez, diferenţa este evidentă. În Ungaria, la fel ca şi în RDG, se pot găsi magazine sau cafenele în care „tronează" amintiri din regimul trecut: busturi ale lui Lenin sau chiar ale lui Stalin[158].

Din 2009, Ungaria se luptă cu o puternică criză economică, rezultat, neîndoielnic, al unei tranziţii parţiale şi nefinalizate. În cursul ultimilor câţiva ani, ţara a cunoscut nu numai tulburări de stradă şi împrăştierea cu

forţa a demonstranţilor prin intervenţia forţelor de poliţie (în anul 2006, de exemplu), incendierea clădirii televiziunii, dar s-a constatat şi o înrăutăţire din ce în ce mai accentuată a relaţiilor cu minorităţile naţionale, iar în 2007 s-a ajuns la o profanare de-a dreptul barbară a mormântului lui Kádár, act care nu ţine cont nici măcar de minimul respect datorat demnităţii unei persoane decedate. Se poate argumenta, evident, că majoritatea exceselor de acest fel sunt săvârşite de extremişti care nu se bucură de prea mult sprijin social, şi un asemenea argument este, fără îndoială, adevărat. Dar acumularea unor astfel de fenomene ne obligă să ne punem întrebări în legătură cu calitatea democraţiei maghiare la mai bine de 20 de ani după ce a început procesul de tranziţie, fapt valabil nu numai pentru observatorii străini, ci, lucru deosebit de important, şi pentru elita politică maghiară. Tocmai în evenimentele din anii 2006-2010 trebuie să vedem cauzele directe ale „devierii în direcţia contrară” care se observă în momentul de faţă, când Ungaria a început o reorientare treptată, dar vizibilă totuşi pentru oricine, prin abandonarea standardelor democratice şi consolidarea evidentă a rolului autorităţii executive şi a puterii aparatului administrativ în ceea ce priveşte controlul asupra individului.

Orbán din nou la putere

Observaţiile de mai sus ne vor permite cu siguranţă să înţelegem mai bine fondul social al schimbărilor iniţiate de Victor Orbán la nivel de sistem şi pe care dreapta maghiară le-a promovat în regim de urgenţă după câştigarea alegerilor parlamentare din primăvara lui 2010. Când ne

referim însă la greşelile lui Gyurcsány, nu putem omite anii în care s-au manifestat aspectele negative ale politicii duse de FIDESZ, aflat atunci în opoziţie. Din 2002, când a pierdut alegerile parlamentare, Orbán şi-a radicalizat tot mai mult discursul, evoluând împreună cu partidul său – după cum apreciază criticii – în direcţia unui populism naţionalist care nega absolut tot ce făcea guvernul, indiferent dacă era vorba de ceva necesar pentru ţară sau nu era decât expresia capriciilor acestuia.

În spatele acţiunilor lui Orbán se afla fără îndoială un calcul electoral rece. Ieşirea la iveală a casetelor cu declaraţiile din afara parlamentului ale premierului, care în plus a recunoscut deschis că i-a înşelat pe cetăţeni, era o ocazie prea atrăgătoare pentru orice politician ca să n-o exploateze potrivit scopurilor imediate ale politicii partidului propriu[159]. Poate că, văzând prăbuşirea în sondaje a popularităţii MSzP, ca şi a prim-ministrului ţării, liderul opoziţiei a tras concluzia că ar fi suficient să scoţi lumea în stradă pentru ca guvernul să cadă şi să se organizeze alegeri anticipate. Dacă într-adevăr acesta a fost calculul lui Orbán, atunci el s-a înşelat fundamental. Ca tactică, scoaterea populaţiei în stradă nu poate fi decât o acţiune singulară, irepetabilă, care se soldează fie cu un succes, fie cu un fiasco. Numai că, în Ungaria, ea s-a terminat în coadă de peşte. Guvernul n-a căzut, iar preţul plătit de ţară pentru ca premierul să-şi păstreze fotoliul a fost uriaş. Orbán nu voia să sprijine în Parlament, înainte de alegeri, nişte reforme care presupuneau tăieri ale cheltuielilor (sub presiunea FIDESZ, în martie 2008, guvernul a pierdut la referendum în legătură cu introducerea coplăţii pentru consultaţiile medicale şi a taxelor de studii), iar câmpul de manevră care-i rămânea lui Gyurcsány în această situaţie nu-i mai permitea decât jumătăţi de măsură. Aşa că, dacă ar fi să formulăm un act de acuzare împotriva politicienilor maghiari de stânga, care fără nicio îndoială trebuie să fie condamnaţi pentru înşelarea

populaţiei prin promisiuni iluzorii şi încercarea de a o convinge (ca pe vremea lui Kádár) că totul e în regulă, acesta ar viza incapacitatea de a introduce reformele guvernului Gyurcsány, pentru care îşi împart în mod egal responsabilitatea cu opoziţia, care a dovedit că nu e deschisă spre niciun fel de compromis.

Este posibil ca înclinaţia lui Orbán spre radicalism să fie generată de creşterea bruscă în sondaje, observată încă din 2006, a grupării Jobbik, situată şi mai la dreapta spectrului politic: acest partid, înfiinţat în 2003 şi care s-a bucurat iniţial de o influenţă absolut marginală, din 2006 a început brusc să câştige popularitate. Liderii săi, în frunte cu Gábor Vona, nu-şi alegeau cuvintele şi atacau dur atât guvernul, cât şi minoritatea rromă; în declaraţiile unora dintre reprezentanţii săi apăreau inclusiv accente antisemite, iar simpatiile partidului faţă de Garda Maghiară (Magyar Gárda), dizolvată de tribunal în 2009 pentru legături cu organizaţiile paramilitare interbelice, au provocat încă de la început nelinişte în sânul conducerii FIDESZ, ca de altfel şi printre observatorii internaţionali. În situaţia acutizării bruşte a crizei economice, Orbán se putea teme – cel puţin teoretic – că un ton prea moderat l-ar fi făcut să piardă şansa de a forma cabinetul după alegerile parlamentare, într-o atare situaţie fiind obligat fie să încheie o alianţă cu Jobbik, fie să intre la guvernare împreună cu postcomuniştii, pentru că nu dispunea de un număr suficient de deputaţi în Parlament. Cert este faptul că Jobbik, dintr-un partid absolut marginal, a crescut la rangul de a treia forţă politică din ţară, iar astăzi se bucură deja de susţinerea a nu mai puţin de 15% din populaţie.

Şi totuşi, nu ne putem abţine să facem următorul comentariu: tocmai blocajul politic şi nepriceperea de a stopa criza au fost cauzele principale ale victoriei zdrobitoare a lui Orbán la alegerile parlamentare din 2010.

Acestea au marcat un moment de cezură deosebit de important în istoria contemporană a Ungariei, în primul rând datorită domeniilor în care guvernul actual s-a hotărât să opereze schimbări. Majoritatea zdrobitoare pe care FIDESZ a câştigat-o în parlament (peste două treimi din numărul deputaţilor) în urma alegerilor legislative din aprilie 2010 a fost neîndoielnic rezultatul blocajului economic care paraliza practic Ungaria încă din 2006, fără întrerupere. Dar, în acelaşi timp, cu doar câteva luni înainte de alegeri, cabinetul de tehnocraţi condus de Gordon Bajnai, care avea totuşi legături cu socialiştii (şi care a preluat funcţia de prim-ministru după demisia lui Gyurcsány, survenită în cele din urmă în aprilie 2009), a introdus un pachet întreg de legi vizând limitarea drastică a cheltuielilor publice. Această măsură a fost luată în Ungaria în urma presiunilor exercitate de Fondul Monetar Internaţional, care, în decembrie 2008, la capătul unor negocieri dramatice, a acceptat să împrumute Republicii Ungare 25 de miliarde de dolari americani, cerând în schimb economii drastice la bugetul statului. În ceea ce-l priveşte pe Orbán, care atacase dur această înţelegere în perioada când se afla în opoziţie, după ce a ajuns la putere în aprilie 2010 nu mai avea altă variantă decât să onoreze acest angajament: în caz contrar, situaţia economică de-a dreptul catastrofală a Ungariei s-ar fi degradat şi mai mult.

Această situaţie economică, alături de repetate incidente cu victime de etnie rromă în care erau implicaţi extremişti cu simpatii fasciste, ne permite să înţelegem ceva mai bine de ce FIDESZ a operat o serie întreagă de schimbări, dispunând de majoritatea constituţională în parlament, într-un timp record: numai un an. Nu încape nicio îndoială că reforma cea mai importantă a fost adoptarea în aprilie 2011 a noii Constituţii, care înlocuia textul legii fundamentale din 1949, în vigoare până la acea dată, dar care fusese modificată substanţial în 1990. Printre

schimbările cele mai importante pe care le aducea aceasta trebuie să menţionăm în primul rând modificarea denumirii statului din „Republica Ungară” în „Ungaria”. Pe lângă aceasta, în Constituţie se sublinia în mod explicit rolul religiei creştine– în primul rând prin *invocatio Dei*, materializată sub forma primei propoziţii a imnului maghiar *Isten, áldd meg a magyart!* („Doamne, binecuvântează-i pe maghiari!”) – ca element constitutiv al identităţii naţionale (lucru care nu era câtuşi de puţin pe placul socialiştilor şi liberalilor din opoziţie); de asemenea, a fost introdus un articol referitor la continuitatea constituţională cu fostul regat al Coroanei Sfântului Ştefan, provocând de data acesta mult mai multe controverse peste graniţă; foarte multe luări de poziţie a determinat de asemenea, atât în ţară, cât şi peste graniţă, limitarea semnificativă a competenţelor Curţii Constituţioanale[160], dublată de o consolidare evidentă a rolului preşedintelui. Printre altele, şeful statului avea de-acum posibilitatea de a dizolva parlamentul în cazul neadoptării bugetului în termenul prevăzut de Constituţie. În noua lege fundamentală a apărut de asemenea o prevedere potrivit căreia totalul datoriei publice nu poate depăşi plafonul maxim de 50% din PIB.

În ceea ce priveşte moravurile, încercând să traseze direcţia politicii demografice a statului, noua Constituţie aduce o dispoziţie referitoare la protejarea vieţii embrionului, dar din explicaţiile părţii maghiare rezultă că (spre deosebire de textul Constituţiei irlandeze) această prevedere nu conţine interdicţia avortului. După cum se vede, încercarea de a preveni scăderea în continuare a populaţiei din Ungaria (dublată şi de anumite considerente istorice) a avut o influenţă determinantă asupra orientării politicii migraţiei şi a formulării noilor dispoziţii legate de cetăţenie. În temeiul acestor dispoziţii, fiecare persoană care vorbeşte limba maghiară şi are ascendenţi care înainte de 1920 au fost cetăţeni ai Ungariei poate

primi automat cetăţenie maghiară şi, chiar în condiţiile în care nu are domiciliul stabil pe teritoriul Ungariei, are drept de vot la alegerile prezidenţiale. Aceste modificări nu s-au bucurat de o primire cordială în ţările vecine, deşi se pare că gradul de respingere a lor a fost destul de diferit (de departe cele mai mari temeri au fost formulate de Bratislava; la Bucureşti, această iniţiativă pare a fi suscitat mai puţin interes, în ciuda faptului că numărul cel mai mare de cereri de naturalizare în baza acestui act normativ au venit tocmai din Transilvania[161]). Independent de schimbările operate în prevederile constituţionale, guvernul Orbán se străduieşte să evite escaladarea în continuare a conflictelor care au în substrat aversiunea faţă de rromi în zonele unde chiar şi în prezent mai au loc incidente – difuzate copios de mass-media – precum altercaţii sau incendieri soldate uneori cu decesul unora dintre victime. În momentul în care trimitem la tipar această carte au loc dezbateri în legătură cu înăsprirea pedepselor prevăzute de codul penal (pe de o parte, se propune scăderea vârstei la care tinerii făptaşi sunt consideraţi responsabili, iar pe de altă parte, pedeapsa pentru instigare la duşmănie ar urma să fie mai severă decât în momentul de faţă).

Se pare că, tot în acest context, trebuie să discutăm şi despre dispoziţia adoptată în decembrie şi care modifică legea audiovizualului, provocând controverse foarte aprinse atât în ţară, cât şi în străinătate. Ea se remarcă printr-o evidentă tendinţă spre centralizare, ceea ce face ca legea să poată fi utilizată ca instrument de luptă atât împotriva extremismului (care, în Ungaria, capătă fără îndoială dimensiuni îngrijorătoare), cât şi a oponenţilor politici, lucru de care se tem cel mai mult opoziţia şi funcţionarii de la Bruxelles[162].

Până acum nu pare că Viktor Orbán ar fi preocupat în mod special de criticile care curg încontinuu dinspre Occident. În ciuda indignării

verbale, Uniunea Europeană nu are intenţia să exercite presiuni prea mari asupra guvernului maghiar. La drept vorbind, în urma acestui gen de presiuni din partea funcţionarilor de la Bruxelles, Budapesta şi-a mai îmblânzit cât de cât legea audiovizualului, în schimb prevederile fundamentale ale acesteia au rămas neschimbate. Pe de altă parte, cu toate că în cursul ultimelor luni FIDESZ a mai pierdut din sprijinul social, cele mai recente sondaje arată fără nicio îndoială că el rămâne partidul pe care l-ar vota majoritatea ungurilor cu drept de vot[163]. Dar, în acelaşi timp, nu trebuie să ne aşteptăm ca în viitorul previzibil schimbările operate de această echipă să fie abrogate pentru că perspectiva revenirii la putere a taberei socialiste rămâne destul de îndepărtată[164].

Chiar dacă reformele economice implementate sub presiunea Occidentului şi a realităţilor concrete generate de criza globală au dus fără doar şi poate la scăderea popularităţii formaţiunii FIDESZ aflate la guvernare, nu trebuie să uităm că, la sfârşitul anului 2012, partidul lui Orbán era în continuare cea mai populară grupare politică. Influenţa formaţiunii Jobbik (Alianţa Tinerilor de Dreapta) oscila, ca întotdeauna, în jurul valorii de 10%. Revenirea în politică a lui Gordon Bajnai, care în noiembrie 2012 şi-a înfiinţat propria grupare sub denumirea de Együtt, mai mult ca sigur nu a uşurat situaţia coaliţiei de stânga, care se străduia să obţină voturile electoratului de centru. Aşa încât, teoretic, nu poate fi exclusă varianta ca după alegeri (şi în caz că le-ar câştiga) aceste două grupări să formeze împreună o nouă coaliţie. Cu atât mai mult cu cât, după ani şi ani de promisiuni neonorate, aproape 50% din electorat, chiar dacă nu-şi declară în mod explicit aversiunea faţă de absolut toate partidele existente pe scena politică a Ungariei, n-ar fi în măsură să dea un răspuns clar şi hotărât la o eventuală întrebare referitoare la preferinţele politice[165]. Ceea ce ar însemna că alegerile care urmează în 2014 pot

aduce surprize indiferent de prognozele pe care le vor vehicula diferitele sondaje de opinie.

Epilog

Aceste consideraţii ne conduc spre o concluzie nu prea încurajatoare. La mai bine de 20 de ani de la răsturnarea comunismului în Ungaria, starea de spirit a populaţiei la Budapesta este la fel de dezastruoasă. Situaţia este generată fără îndoială de specificul maghiar al transformării de sistem, pe care nici postcomuniştii, nici fosta opoziţie n-au avut puterea s-o ducă până la capăt. Cauza acestei neputinţe poate fi formulată destul de explicit: ca urmare a notei aparte pe care a avut-o regimul lui Kádár, a stratificării demografice şi a sistemului bipolar de partide politice care s-a constituit prematur, forţele sociale care aveau un cuvânt de spus (cum ar fi János Kornai după ruptura făţişă de tradiţia economiei central-planificate) s-au dovedit prea slabe ca să-şi poată realiza programul.

Se poate spune prin urmare că ungurii şi-au ratat transformarea de sistem? Sau poate că în spatele evaluărilor atât de negative ale ultimilor mai bine de 20 de ani se ascunde acea trăsătură caracteristică observată şi la alte popoare din regiune – subestimarea propriilor realizări şi concentrarea atenţiei numai şi numai asupra aspectelor negative ale transformării? Se poate argumenta totuşi că în cursul acestor 24 de ani s-au şi realizat destule lucruri. Ungaria a devenit un stat democratic în care sunt organizate alegeri, tribunalele lucrează relativ bine, iar legea (în pofida oricăror rezerve legate de corupţie) este respectată sau, în orice caz, nu e respectată mai puţin decât în celelalte ţări din regiune. În ultimii

24 de ani au avut loc evenimente foarte importante, cum ar fi retragerea trupelor sovietice, intrarea în NATO şi în Uniunea Europeană. De pe străzi au dispărut practic maşinile Wartburg sau Trabant, ungurii circulând acum cu Toyota sau Mercedes. Nivelul PIB calculat pe cap de locuitor (indiferent de metoda de calcul folosită) se ridică la nu mai puţin de 18.000 de dolari americani[166]. Chiar şi în perioada de criză, acesta este doar cu puţin inferior faţă de Polonia[167], iar alţi indicatori, ca numărul utilizatorilor de internet la suta de mii de locuitori, de asemenea indică prevalenţa Budapestei faţă de Varşovia[168].

Problema este totuşi alta, şi anume faptul că de la Ungaria se aştepta mai mult. Nu s-au realizat speranţele anunţate cu surle şi trâmbiţe în pragul anilor ’90, că Ungaria va fi primită în Uniunea Europeană în primul val de aderare, înaintea Poloniei sau a altor state din zonă. Teza lansată de clasa politică de la Budapesta, referitoare la statutul de „excepţie” al Ungariei, n-a putut fi transformată în ceva concret, spre exemplu, în devansarea primirii în UE. Şi ceea ce este mai important, Polonia, care în anii ’80 parcursese o criză social-economică mult mai gravă, printr-o serie de reforme mai consecvente (chiar dacă nu toate au fost reuşite), „îi suflă-n ceafă Ungariei”. Diferenţele în ceea ce priveşte nivelul de trai din cele două ţări, care în cursul anilor ’80 erau evidente, acum încep să dispară treptat[169].

Pare evident că Ungaria nu şi-a pus în joc toate atuurile de care dispunea în 1989, iar ţara aşteaptă următoarea fază a reformelor. Problema este că, în practică, politicianul care ar dori să opereze aceste schimbări şi-ar asuma o misiune deosebit de grea, având în vedere moştenirea pe care au lăsat-o Masa Rotundă şi primii ani de independenţă efectivă. Oare schimbările introduse de Orbán se vor dovedi benefice pentru Ungaria? La această întrebare numai viitorul ne poate răspunde.

În momentul publicării acestei lucrări, este sigur faptul că ţara rămâne în continuare profund divizată, aşa încât, din perspectiva observatorului străin, nu putem spune decât că ambele părţi implicate în această polarizare ar trebui să nu piardă din vedere două aspecte strâns legate între ele. În primul rând, criticii lui Orbán ar trebui să nu uite că schimbările operate de acesta au devenit posibile numai şi numai pentru că, în cursul ultimilor 24 de ani, pe malurile Dunării nu s-a reuşit introducerea câtorva reforme economice şi sociale esenţiale, lucru pentru care democraţia a trebuit să plătească un preţ foarte ridicat. În al doilea rând, partizanii lui Viktor Orbán nu ar trebui să uite la rândul lor că, chiar dacă critica realităţilor din vremea când se aflau în opoziţie avea puternice temeiuri raţionale, totuşi în politică arta cea mai desăvârşită este capacitatea de autocenzură, mai ales atunci când voinţa poporului conferă o putere atât de mare, aşa cum li s-a întâmplat lor la alegerile din 2010. E greu de spus acum în ce măsură politica maghiară va şti să descifreze corect mesajul de mai sus (dacă îşi va propune cumva să-l descifreze).

1. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja pokomunistyczna 1990-2003* (*Ungaria. Transformările postcomuniste 1990-2003*), Varşovia, 2003, pp. 37-38.
2. Csaba G. Kis, *Dziennik Polski* (*1981-1982*) (*Jurnal Polonez [1981-1982]*), trad. A. Sieroszewski, Poznań, 2000, p. 171.
3. Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet* (*Pachetul maghiar*), Varşovia, 2000, pp. 36-37; János Tischner, „Spokój nad Wisłą to łatwiejsze życie na Węgrzech” („Pacea pe Vistula înseamnă o viaţă mai uşoară în Ungaria”), *Rzeczpospolita*, Plus-Minus, 8.12.2007. Articolul este accesibil pe pagina de internet http://www.rp.pl/artykul/75231.html.
4. Ignác Romsics, *From Dictatorship to Democracy. The Birth of the Third Hungarian Republic 1988-2001*, New York, 2007, p. 22.
5. Barbara J. Falk, *The Dilemmas of Dissidence in East-Central Europe, Citizen Intellectuals and Philosopher Kings*, Budapesta, New York, 2003, p. 121.
6. Mai pe larg pe această temă vezi Józef Puciłowski OP, „Krajobraz po katastrofie: Węgierski Kościół Katolicki” („Peisaj după catastrofă: Biserica Catolică Maghiară”), *Tygodnik*

Powszechny, 5.06.2005; „Zgwałcony Kościół” („Biserica violată”) (interviu al lui J. Puciłowski OP cu Bela Jacint Hankovszky OP). Textul este accesibil pe pagina de internet http://mateusz.pl/czytelnia/jp-zgwalcony_kosciol.htm (accesat pe 10.05.2009); Krisztián Ungváry, „The Kádár Regime and the Roman Catholic Hierarchy”, *The Hungarian Quarterly*, nr. 187/2007, pp. 80-91; Gábor Adriány, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978*, Budapesta, 2004.

7. Date obţinute din Központi Statistikai Hivatal, http://portal.ksh.hu (accesat la 10.05.2009).

8. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, p. 14.

9. Barbara J. Falk, *The Dilemmas…*, p. 116.

10. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, p. 14.

11. *Ibidem*, p. 16.

12. János Kornai, *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Oxford, 1992, p. 464.

13. *Ibidem*, pp. 489-493.

14. *Ibidem*, p. 72.

15. Barbara J. Falk, *The Dilemmas…*, pp. 117-118.

16. Györdy Matolcsy, „Zadłużenie Węgier” („Datoria Ungariei”), în Mária Schmidt, László Gy. Tóth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech* (*Dublul aspect al transformării în Ungaria*), Varşovia, 2001, p. 221. Vezi şi Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet* (*Pachetul maghiar*), Varşovia, 2000, p. 33.

17. Györdy Matolcsy, „Zadłużenie Węgier („Datoria Ungariei”), p. 222.

18. *Ibidem*.

19. Jerzy Kochanowski, *Węgry* (*Ungaria*), Varşovia, 1997, pp. 178-179.

20. János Kornai, *The Socialist System…*, p. 550.

21. Barbara J. Falk, *The Dilemmas…*, p. 119.

22. Ca urmare, practic în toată perioada dinainte de 1989, Kádár a exclus total posibilitatea de a aborda în discursurile oficiale nu numai problema schimbării graniţelor, ci şi soarta minorităţii maghiare în general. O dezbatere mai serioasă şi venind ca iniţiativă de jos, de la baza societăţii, a devenit posibilă (doar între nişte limite foarte strict determinate) abia în cursul anilor ’80. Mai pe larg, vezi Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja…* (*Ungaria. Transformarea…*), pp. 144-145, unde este citată şi sursa.

23. András Körösény, *A Magyarpolitikai rendszer*, Budapesta, 2002, p. 19.

24. Agnieszka Gromek, „Táncházák (Domy Tańca), jako miejsce spontanicznej demonstracji tradycji narodowych i postaw społecznej niezgody w warunkach realnego socjalizmu” („Táncházák [Casele de Dans] ca loc al demonstraţiei spontane a tradiţiilor naţionale şi al bazei neînţelegerilor sociale în condiţiile socialismului real”, în Maciej Koźmiński, *Odmiany i oblicza komunizmu, Węgrzy, Polacy i inni* (*Variante şi aspecte ale comunismului – unguri, polonezi şi alţii*), Varşovia, 2007, p. 253.

25. Ignác Romsics, *Hungary in the twentieth century*, Budapesta, 1999, p. 413.

26. Agnieszka Gromek, „Tancházák (Domy Tańca)…" („Tancházák [Casele de dans]…"), pp. 237, 240-241.

27. Barbara J. Falk, *The Dilemmas…*, pp. 144-145.

28. Vezi biografia lui Lukács în *Słownit biograficzny Europy Środowey i Wschodniej* (*Dicţionarul Biografic al Europei Centrale şi de Est*) (SBEŚW), Varşovia, 2005, pp. 738-739; Barbara J. Falk, *The Dilemmas…*, pp. 122-123.

29. După cum subliniază Ignác Romsics, în primul articol publicat de revista *Beszélő*, editată ilegal din 1982, redacţia acesteia evalua acţiunile guvernului ca fiind îndreptate în direcţia cea bună (vezi articolul „Hogyan keressünk kiutat a válságból?") şi în cel mai rău caz era dispusă să discute despre chestiuni de detaliu, exprimându-şi nemulţumirea că opinia publică din Ungaria nu este suficient de bine informată în legătură cu criza şi că lipsa unor dezbateri pe această temă încalcă standardele democratice. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, pp. 27-28.

30. Vezi biografia lui György Konrád, http://hu.wikipedia.org/wiki/Konrad_Gyorgy (accesat la 20.06.2009).

31. Barbara J. Falk, *The Dilemmas…*, pp. 123-124.

32. Despre meandrele politicii maghiare din perioada respectivă, vezi J. Kochanowski, *Węgry* (*Ungaria*), mai ales pp. 93-107.

33. Mai pe larg pe această temă vezi Zoltan Illés, Balázs Megyesi, „Rola ruchów ekologicznych w transformacji ustrojowej" („Rolul mişcărilor ecologiste în trecerea la alt regim"), în Mária Schmidt, László Gy. Tóth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech* (*Dubla ipostază a tranziţiei din Ungaria*), Varşovia, 2001, pp. 150-173.

34. Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet* (*Pachetul maghiar*).

35. Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution*, *Economic reform, social change and political succession*, Cambridge, 1999, pp. 178-179.

36. *Ibidem*, pp. 175-179.

37. Vezi biografia lui Illiés în SBEŚW, pp. 469-470.

38. Excela prin acest tip de articole revista *Új látóhatár* (*Orizonturi Noi*), editată la München de Josef Molnár. Dar el nu era, după cât se pare, singurul care împărtăşea astfel de concepţii.

39. În epoca respectivă, fenomenul sinuciderilor a atins chiar şi persoane pe care azi le-am clasa în categoria „celebrităţilor". Printre cele mai cunoscute sunt cazurile Csilla Molnár (Miss Hungaria 1985), cântăreţul Szécsi Pál, actorul Zoltan Latinovits şi mulţi alţii. Informaţie preluată după Krzysztof Varga, *Gulasz z Turula* (*Gulaşul de Turul*), Wołowiec, 2008.

40. Vezi şi referatul lui Csurka prezentat la conferinţa de la Monor în 1985 şi la întâlnirea de constituire a WFD Lakitelek (la această conferinţă ne vom mai referi şi în paginile care urmează), în cursul cărora Csurka prevestea pur şi simplu dispariţia poporului maghiar. Vezi Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet* (*Pachetul maghiar*), p. 70.

41. *Cf.* referatul lui Csurka prezentat cu ocazia conferinţei din Monor în zilele de 14-16 iunie 1985 – Csurka István, „Új magyar önipítés", publicat în *A monori találkozó jegyzőkv-e. 1985 VI 14-16*, Budapesta, 1985.

42. Barbara J. Falk, *The Dilemmas…*, pp. 137-138.
43. Pe această temă (influenţa Poloniei şi a experienţei poloneze asupra opoziţiei maghiare), vezi Paweł Cebula, Grzegorz Górny, *Węgierski łącznik* (*Agentul maghiar*), Varşovia, 2008.
44. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja…* (*Ungaria. Transformarea…*), p. 62.
45. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, pp. 58-59.
46. *Ibidem*.
47. Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution…*, pp. 262-268.
48. Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet* (*Pachetul maghiar*), pp. 67-70.
49. *Ibidem*, pp. 63-68.
50. Trebuie să subliniem că în această perioadă postulatele taberei liberale erau la fel de precaute ca şi cele ale Forumului Democrat Maghiar. Merită de asemenea să amintim cu această ocazie că textul „Contractului Social" publicat în 1987 de János Kis accepta în principiu păstrarea rolului conducător al MSZMP drept cel mai important mecanism de exercitare a puterii în Ungaria (Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, pp. 370-371).
51. Ca exemplu merită să menţionăm că Csurka a amânat destul de mult luarea deciziei dacă MFD va deveni sau nu partid politic. Din declaraţiile sale rezultă mai degrabă că ar fi vrut să vadă Forumul în fruntea unei mişcări de masă cu anvergură naţională ce ar fi depăşit cu mult graniţele unui singur partid, care în general se adresează unui anumit electorat. Sistemul multipartinic i se părea mai degrabă o negare a unităţii naţionale pe care cel puţin unii dintre liderii acestei grupări o considerau ca valoare în sine şi care cu greu putea fi pusă de acord cu concepţiile democraţiei contemporane. *Cf.* Zoltan Ripp, „The Unity and Division, The Opposition Roundtable and its Relationship to the Communist Party", în András Bozóki, *The Roundtable Talks of 1989. The genesis of Hungarian Democracy*, Budapesta, 2002.
52. Zoltan Ripp, „The Unity and Division…", p. 6.
53. Anzelm Bárány, „Była sobie kiedyś wolność prasy" („A fost odată, cândva, libertatea presei"), în Mária Schmidt, László Gy. Tóth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech* (*Dubla ipostază a tranziţiei în Ungaria*), p. 13.
54. Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet* (*Pachetul maghiar*), p. 69.
55. După cum explică Zoltan Ripp, această atitudine conservatoare a liberalilor era în primul rând consecinţa convingerii că situaţia economică a ţării era atât de grea încât, dacă nu se uneau absolut toate forţele politice pentru a constitui o singură opoziţie şi, concomitent, dacă nu exista sprijin din partea aripii reformatoare a MSZMP, orice program economic radical avea să fie pur şi simplu respins de societate, ceea ce ar fi pecetluit catastrofa ţării. Cert rămâne faptul că această atitudine expectativă urma să-i coste foarte scump pe liberali, în primul rând prin pierderea şansei de a ocupa un loc de prim-plan în tabăra opoziţiei, loc care la sfârşitul anilor '80 a fost în schimb ocupat de MDF (Zoltan Ripp, „The Unity and Division…", pp. 7-8).
56. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, pp. 97-98.
57. Zoltan Ripp, „The Unity and Division…", pp. 8-9.
58. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, p. 98.

59. János Kornai, *The Socialist System…*, p. 35.
60. Biografia lui Grósz în SBEŚW, pp. 401-402.
61. Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution*…, p. 273.
62. *Ibidem*.
63. *Ibidem*, pp. 275-276.
64. *Ibidem*, pp. 276-277.
65. *Magyarországi Szociáldemokrata Párt* – SzDP.
66. Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution…*, pp. 282-283.
67. *Ibidem*, pp. 278-279.
68. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, p. 89; Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution…*, p. 284.
69. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, p. 91.
70. *Ibidem*, p. 113.
71. Zoltan Illés, Balász Megyesi, *Rola ruchów ekologicznych*… (*Rolul mişcărilor ecologiste…*), pp.165-166.
72. Se pare că în acest fel Grósz încălca înţelegerea anterioară cu Pozsgay, căruia îi promisese că-i va încredinţa funcţia de premier după ce va prelua puterea în partid (Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution…*, p. 282).
73. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, pp. 124-125.
74. Doar la nivelul anului 1988, KISZ a scăzut de la 926.000 la 700.000 de persoane (Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, p. 124).
75. Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution…*, p. 296.
76. Vezi articolul lui Karoly Grósz, „Kiállni a pollitikáért, tenni az országert" („*A apăra politica, a lupta pentru ţară"*), *Népszabadság*, 30.11.1988.
77. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, pp. 128-129.
78. Date preluate de pe pagina de internet http://www.tradingeconomics.com/Economics/GDP-Growth.aspx?Symbol=HUF (accesată pe 25.08.2009).
79. Înregistrarea interviului din 28 ianuarie 1989 este disponibilă pe internet la pagina: http://index.hu/belfold/1989/2009/01/28/az_egypartrendszer_a_sicializmus_zsakutcaja/ (accesată la 25 august 2009); vezi de asemenea http://index.hu/belfold/1989/2009/01/28/pozsgay_56_nepfelkeles_volt_nem_ellenforradalom (accesată pe 25.08.2009).
80. Textul integral al rezoluţiei CC al MSZMP este redat în Henrik Vass (ed.), *A Magyar Szozialista Munkáspárt határozatai és dokumenumai 1985-1989*, Budapesta, 1994, pp. 553-555; vezi şi Melina Kalmar, „From model change to Regime change: the methamorphosis of the MSZMP's tactics in the Democratic Transition", în András Bozóki, *The roundtable talks of 1989. The genesis of Hungarian Democracy*, Budapesta, 2002, pp. 44-45.
81. Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution*…, p. 322.
82. *Ibidem*, p. 331.

83. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, pp. 153-154.
84. Zoltan Ripp, „The Unity and Division…”, p. 12.
85. Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution…*, pp. 341-342.
86. Zoltan Ripp, „The Unity and Division…”, pp. 13-14.
87. *Ibidem*, pp. 17-18.
88. Mai pe larg în legătură cu propunerile iniţiale pentru negocieri, vezi Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution…*, pp. 332-337.
89. Pentru rata popularităţii partidelor politice în anii 1989-1990, vezi Nigel Swain, *Hungary, The rise and the fall of feasible socialism*, Londra, 1992, p. 29.
90. Zoltan Ripp, „The Unity and Division…”, pp. 28-32.
91. Pentru rata popularităţii partidelor politice în anii 1989-1990, vezi Nigel Swain, *Hungary, The rise and the fall…*, p. 29.
92. Zoltán Ripp, „The Unity and Division…”, pp. 28-32.
93. Corespondent parţial al ORMO din Polonia, care a rămas însă până în 1989 sub controlul autorităţilor de partid, şi nu al celor guvernamentale; compromisă în 1956 prin acţiuni violente îndreptate împotriva duşmanilor presupuşi sau reali ai lui Kádár şi ai echipei lui.
94. Melina Kalmar, „From model change…”, pp. 62, 68.
95. Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution…*, p. 360.
96. *Ibidem*, p. 362.
97. Pentru aceste date, vezi Bogdan Góralczyk, *Węgry*. *Transformacja…* (*Ungaria. Transformarea…*), p. 77 (vezi şi sursele de informaţie citate în lucrare).
98. Rudolf L. Tökes, *Hungary's negotiated Revolution…*, p. 363.
99. Pentru nivelul de popularitate a partidelor politice în anii 1989-1990, vezi Nigel Swain, *Hungary, The rise and the fall…*, p. 29.
100. Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet* (*Pachetul maghiar*), p. 123.
101. „Tizenöt éve robbant ki a Dunagate”, în *HVG*, 5 ianuarie 2005, http://hvg.hu/itthon/20050105dunagate.aspx (accesat pe 15.06.1990).
102. Rezultatele alegerilor sunt reproduse după http://en.wikipedia.org/wiki/Hungarian_parliamentary_election_1990 (accesat pe 15.06.1990).
103. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, p. 273; Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution…*, p. 389.
104. Tamás Fricz, „Demokratyzacja, system partyjny i wyborczy na Węgrzech” („Democratizarea, sistemul politic şi cel electoral în Ungaria”), în Mária Schmidt, László Gy. Tóth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech* (*Dubla ipostază a tranziţiei în Ungaria*), p. 121.
105. János Tischler, „Kádár – zbrodnia i kompromis” („Kádár – crimă şi compromis”), *Gazeta Wyborcza*, 28.05.2009, p. 18.
106. Nigel Swain, *Hungary, The rise and the fall…*, p. 29.
107. Jósef Puciłowski, „Krajobraz po katastrofie…” („Peisaj după catastrofă…”), *Tygodnik Powszechny*, 05.06.2005.

108. Vezi Laszló Lengyel, „Antall relytély”, în *A kisnyúl pártján*, Budapesta, 1995, p. 44.

109. Bela Greskovits, „Brother in Arms or Rival in Politics? Top Politician and Top Policy Makers in the Hungarian Transformation”, în János Kornai, Stephan Haggard, Robert R. Kaufman, *Reforming State, Fiscal and Welfare Reform in Post-Socialist Countries*, Cambridge, 2001, pp.111-115.

110. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja…* (*Ungaria. Transformarea…*), p. 235.

111. Spre deosebire însă de Györdy Matolcsy, „Zadłużenie Węgier” („Datoria Ungariei”), pp. 224-226.

112. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, pp. 132, 142.

113. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja…* (*Ungaria. Transformarea…*), p. 239.

114. Nigel Swain, *Hungary, The rise add the fall…*, pp. 13-15.

115. *Ibidem*, pp. 15-16.

116. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, pp. 262-263.

117. *Ibidem*.

118. Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution…*, pp. 339-341.

119. Evaluare proprie, pe baza datelor oferite de Központy Statisztikai Hivatal.

120. Bogdan Góralski, *Węgierski pakiet* (*Pachetul maghiar*), p. 38.

121. Date citate potrivit GUS (GUS, Anuarul demografic 2008). Pentru Ungaria, vezi Központy Statisztikai Hivatal, http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/eng/xstadat/xstadat_annual/tab11_01iea.html (accesat pe 15.08.2009).

122. Anzelm Bárány, „Była sobie kiedyś wolność prasy” („A fost odată, cândva, libertatea presei”), pp. 18-19.

123. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja…* (*Ungaria. Transformarea…*), p. 80.

124. Vezi datele furnizate de GUS (*Główny Urząd Statystyczny* – Oficiul Central de Statistică), *Anuarul demografic 2008*.

125. Evaluări proprii, pe baza datelor preluate din Központy Statisztikai Hivatal, http://portal.ksh.hu (accesat pe 15.08.2009).

126. Ignác Romsics, *From Dictatorship…*, p. 286.

127. În literatura de specialitate nu lipsesc aprecierile că, în esenţă, liderii SzDSz nu se deosebeau decât într-o foarte mică măsură de cei ai MDF în ceea ce priveşte programul economic. Ambele grupări acceptau un intervenţionism larg din partea statului; în cel mai bun caz, SzDSz se pronunţa pentru o privatizare mai rapidă şi era hotărât împotriva reprivatizării (Rudolf L. Tőkés, *Hungary's negotiated Revolution…*, pp. 377-379). Cam în acelaşi spirit scrie şi Bogdan Góralczyk, *Węgierski pakiet* (*Pachetul maghiar*), p. 228.

128. Nu constituie niciun secret faptul că încă din iulie 1989, la întâlnirea cu activiştii Gărzii Muncitoreşti, Karoly Grósz le explica acestora că, având în vedere radicalizarea stării de spirit a populaţiei din Ungaria, soluţia utilizării forţei nu este total exclusă. Teoretic, GM au fost în cele din urmă dizolvate în noiembrie 1989, dar rămăşiţele statului comunist (armata, MAI,

cadrele administrative etc.) continuau să fie foarte puternice. De aceea, dacă presupunem că în 1990 SzDSz sau FIDESZ ar fi ajuns la putere, în acest caz demararea unor schimbări radicale în economie, dublată de procesul de lichidare a rămăşiţelor comuniste, putea într-adevăr deschide drumul forţelor postcomuniste chiar şi spre o contraofensivă armată. N-ar fi greu să ne imaginăm că, resimţind dureros povara reducerilor bugetare, populaţia maghiară ar fi putut răspunde într-o asemenea situaţie printr-o kádáro-nostalgie şi mai viguroasă, sprijinindu-i pe postcomunişti (într-o atare situaţie, aceştia ar fi fost percepuţi de societate ca „persecutaţi”), mai bine zis pe cei care proveneau mai degrabă din aripa conservatoare decât din cea reformatoare a MSzP.

129. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja…* (*Ungaria. Transformarea…*), p. 86.

130. Györdy Matolcsy, „Zadłużenie Węgier” („Datoria Ungariei”), p. 226.

131. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja…* (*Ungaria. Transformarea…*), p. 86.

132. János Kornai, *Stabilizacja i wzrost w procesie transformacji. Przypadek gospodarki węgierskiej* (*Stabilizarea şi creşterea în procesul de tranziţie. Cazul economiei maghiare*), Poznań, 1998, pp.166 şi urm.

133. Bela Greskovits, „Brother in Arms…”, p. 115.

134. János Kornai, *Adjustment without Recession. A case Study of the Hungarian Stabilisation*, Collegium Budapeszt Discussion Paper No. 33, Collegium Budapeszt, 1996.

135. Analiza hotărârii Curţii Constituţionale a Republicii Ungare nu lasă în schimb nicio umbră de îndoială că eşecul reformei putea fi evitat dacă guvernul lui Horn nu ar fi luat măsurile de reformare a sistemului alocaţiilor de stat prea târziu, consecinţa fiind că încercarea de reformă a alocaţiilor încălca principiul garantării dreptului şi al protejării drepturilor câştigate şi, prin urmare, s-a lovit de aprecierea negativă a Curţii. După cum subliniază László Sólyom şi Georg Brunner, Curtea Constituţională a RU nu se împotrivea atât reformei ca atare, cât modului în care se încerca promovarea ei, pentru că unele dispoziţii erau într-adevăr contrare Constituţiei. László Sólyom, Georg Brunner, *Constitutional judiciary in a new democracy: the Hungarian Constitutional Court*, Michigan, 2000, pp. 322-333.

136. Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja…* (*Ungaria. Transformarea*…), pp. 95-96.

137. Györdy Matolcsy, „Zadłużenie Węgier” („Datoria Ungariei”); Tamás Mellár, „Koncepcje polityki gospodarczej i pola politycznego oddziaływania” („Concepţiile politicii economice şi câmpul de manevră politică”), în Mária Schmidt, László Gy. Tóth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech*, pp. 251-252.

138. Stephan Haggard, Robert R. Kaufman, Matthew S. Shugart, „Politics, Institutions and Macroeconomic Adjustment: Hungarian Fiscal Policy Making in Comparative Perspective”, în János Kornai, Stephan Haggard, Robert R. Kaufman, *Reforming State…*, pp. 77-79.

139. „Węgry: rząd podwyższa pensje i emerytury” („Ungaria: guvernul majorează salariile şi pensile”), *Gazeta Wyborcza*, 31.05.2002.

140. Jacek Pawlicki, „Premier Węgier: Kłamaliśmy przez ostatnie półtora roku” („Premierul Ungariei: Am minţit în ultimul an şi jumătate”), *Gazeta Wyborcza*, 19.09.2006;

http://wyborcza.pl/1,86761,3627209.html; *idem*, „Ferenc Gyurcsány przeprasza za styl i język" („Ferenc Gyurcsány îşi cere scuze pentru stil şi pentru limbaj"), *Gazeta Wyborcza*, 28.09.2006, disponibil la http://wyborcza.pl/1,86761,3647813.html; Krzysztof Kęciek, „Węgry-kryzys bez końca" („Ungaria-criza fără sfârşit"), *Przegląd*, 44/2006, dispoibil la http://www.przeglad-tygodnik.pl/index.php?site=artykul&id=11493 (accesat pe 10.06.2009).

141. Leszek Baj, „Węgrzy reformują swoją gospodarkę" („Ungurii îşi reformează economia"), *Gazeta Wyborcza*, 31.07.2007, disponibil la http://wyborcza.pl/1,76842,4355231.html (accesat pe 11.06.2009).

142. Leszek Baj, „Ostre cięcie w Budapeszcie" („Tăieri dure la Budapesta"), *Gazeta Wyborcza*, 22.10.2008 (accesat pe 11.06.2009).

143. *Ibidem*.

144. „Węgrzy w samym środku sztormu" („Ungaria în centrul furtunii"), *Gazeta Wyborcza*, 19.10.2008, disponibil la http://wyborcza.pl/1,76842,5827983,Wegrzy_w_samym_srodku_sztormu.html (accesat pe 11.06.2009).

145. Krzysztof Varga, „Węgry wchodzą w okres wielkiej smuty" („Ungaria întră în epoca marii tristeţi"), *Gazeta Wyborcza*, 23.10.2008, disponibil la http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1,80708,5842937 (accesat pe 11.06.2009). *Cf.*, de exemplu, Tomasz Prusek, „Węgierski syndrom" („Sindromul maghiar"), *Gazeta Wyborcza*, 18.10.2008, disponibil la http://wyborcza.pl/1,76842,5825158 (din 11.06.2009); Leszek Baj, „Forint traci – Polak płaci" („Forintul pierde – polonezul plăteşte"), *Gazeta Wyborcza*, 16.10.2008, disponibil la http://wyborcza.pl/1,76842,5820668 (accesat pe 11.06.2009).

146. Anzelm Bárány, „Była sobie kiedyś wolność prasy" („A fost odată, cândva, libertatea presei"), pp. 14, 35, 40-43, 70-71.

147. Mai pe larg pe această temă, vezi Andrzej Hanko, „Koniec Węgierskiego IPN?" („Sfârşitul IPN în Ungaria"), *Biuletyn IPN*, 02/2004, pp. 76-78.

148. Ca exemplu, vezi pagina de internet http://www.ekumenizm.pl/article.php?story=20050304141611451.

149. Janos M. Rainer, *Opening the Archives of the Communist Secret Police – the Experience in Hungary*, disponibil la http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/tanulmanyoc/rendszervaltas/rmj_oslo_eng_long.

150. Támas Sepsey, „Krótka historia procesu odszkodowań" („Scurt istoric al procesului de despăgubire"), în Mária Schmidt, László Gy. Toth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech* (*Dubla ipostază a tranziţiei în Ungaria*), pp. 346-380.

151. Bertalan Diczházi, „Przekształcenia własnościowe na Węgrzech" („Tranziţia proprietăţii în Ungaria"), în Mária Schmidt, László Gy. Toth (ed.), *Janusowe oblicze transformacji na Węgrzech* (*Dubla ipostază a tranziţiei în Ungaria*), p. 102.

152. Vezi Bogdan Góralczyk, *Węgry. Transformacja…* (*Ungaria. Transformarea…*), pp. 217-219.

153. Calcule proprii pe baza datelor preluate de pe http://portal.ksh.hu (accesat pe 2.08.2009 şi 10.12.2010).

154. Tamás Fricz, „Demokratyzacja, system partyjny i wyborczy na Węgrzech” („Democratizarea, sistemul partinic şi electoral din Ungaria”), pp. 122-123.

155. Conform informaţiilor disponibile pe http://www.gallup.hu/Gallup/orszagkep/020329c.htm (accesat pe 21.05.2009).

156. Anzelm Bárány, „Była sobie kiedyś wolność prasy” („A fost odată, cândva, libertatea presei”), p. 7.

157. *Life in transition: a Survey of people's experiences and attitudes*, disponibil la http://www.ebrd.com/pubs/econo/lits.pdf (accesat pe 21.05.2009).

158. Krzysztof Varga, *Gulasz z Turula* (*Gulaş de Turul*), pp. 10, 15-16.

159. Marginal, merită să amintim aici că, în campania mediatică desfăşurată după ieşirea la iveală a „casetelor adevărului”, FIDESZ a lansat în mod consecvent ideea că în fond ţara este condusă în continuare tot de comunişti. În lumina acestei interpretări, ar fi existat, chipurile, o legătură strânsă între revolta din 1956, sângeros înăbuşită de URSS, şi minciuna despre adevărata stare a economiei pe care şi-a permis să o susţină în campania electorală din 2006 Gyurcsány, care provenea din vechea nomenclatură comunistă, minciună ce i-a permis câştigarea alegerilor parlamentare. Această legătură ar consta în faptul că Gyurcsány a fost în fond un comunist „determinat genetic” şi, la fel ca şi predecesorii săi în 1956, a utilizat metode nedemne pentru a se menţine la putere. Tabăra social-liberală n-a rămas de altfel datoare, răspunzând cam în acelaşi fel ca în 1990; cu alte cuvinte, propaganda guvernamentală îi eticheta în bloc (exact aşa cum procedau, de altfel, şi adversarii lor de dreapta) pe toţi adepţii lui Orbán ca fascişti, fără a-şi da osteneala să facă vreo distincţie cât de mică între aripa moderată şi cea radicală a dreptei maghiare.

160. Trebuie să amintim că, în conformitate cu prevederile Constituţiei aprobate în 2013, Curtea Constituţională nu se va putea pronunţa în legătură cu constituţionalitatea aşa-numitelor „legi ale bugetului”. Ca urmare, controlul judiciar nu se poate extinde asupra veniturilor şi plăţilor efectuate către trezoreria statului de persoane fizice sau juridice – în legătură cu acest segment al finanţelor publice urmând să decidă *de facto* în totalitate guvernul şi parlamentul dominat de FIDESZ.

161. Informaţie preluată de pe http://en.wikipedia.org/wiki/Hungarian_nationality_law (accesat pe 22.06.2011); Mária M. Kovács şi Szabolcs Pogony, „Hungary: New Constitution Entrenches Ius Sanguinis and Keeps Open the Issue of Non-Resident Voting Right”, disponibil pe http://eudo-citizenship.eu/citizenship-news/469-hungary-new-constitution-entrenches-ius-sanguinis-and-keeps-open-the-issue-of-non-resident-voting-rights (accesat pe 22.06.2011).

162. Aici ar fi bine să amintim că, potrivit proiectului de lege aprobat în decembrie 2010, care teoretic ar fi armonizat legislaţia privind liniştea şi ordinea publică din Ungaria cu standardele legislaţiei europene, a fost înfiinţat aşa-numitul Consiliu al Audiovizualului, ales practic în întregime dintre persoanele recomandate de majoritatea parlamentară. Acest Consiliu ar urma

să aibă competenţe foarte largi, care i-ar permite să intervină în activitatea posturilor de radio şi televiziune sau în aceea a presei scrise (e adevărat că, după negocieri dramatice cu UE, competenţele Consiliului au fost restrânse la posturile de emisie şi la editorii maghiari). Pe de altă parte, această reglementare prevede posibilitatea aplicării unor amenzi foarte mari în cazuri care pot fi interpretate practic destul de elastic, creând astfel ocazia de a face presiuni administrative asupra instituţiilor media incomode din punct de vedere politic (*cf*. Ciana-Marie Pegus, „Hungary: a draconian media law", 18 aprilie 2011, disponibil pe http://www.opendemocracy.net/ciana-marie-pegus/hungary-draconian-media-law [accesat pe 11.06.2011]; Lucie Szymanowska, *Ustawa medialna osłabiła węgierską prezydencję* [*Legea maghiară a audiovizualului a slăbit preşedinţia maghiară*], *BEST OSW* (*Ośrodek Studiów Wschodnich* – Centrul de Studii Orientale) nr. 1(161), 12.01.2011, http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/best/2011-01-12/ustawa-medialna˝-oslabila-wegierska-prezydencje).

163. MTI, „Hungary's main opposition makes further gains, Szonda Ipsos poll show June 17th, 2011", http://www.politics.hu/20110617/hungarys-main-opposition-makes-further-gains-szonda-ipsos-poll-shows/.

164. Nu trebuie să uităm că în istorie au existat şi situaţii când un regim politic a fost criticat de socialişti ca fiind autoritar şi nedemocratic, dar după ce stânga a preluat puterea nu numai că mecanismele lui n-au fost desfiinţate, ci au fost păstrate cu grijă, succesorii evitând cu străşnicie să facă orice schimbări de sistem. Cazul carierei lui François Mitterrand este cel mai bun exemplu al unui astfel de fenomen. În consecinţă, chiar dacă presupunem că MSzP va reveni cândva la putere, întrebarea dacă acest partid ar dori cu adevărat (şi dacă ar putea, ţinând cont de potenţialul reprezentat de extrema dreaptă maghiară) să elimine elementele discutabile din moştenirea lui Orbán ar rămâne o întrebare retorică, ea neputând primi un răspuns în condiţiile actuale.

165. Informaţii preluate de pe pagina de internet http://www.reuters.com/article/2012/11/15/hungary-politics-idUSL5E8MFEIJ20121115 (accesată pe 28 decembrie 2012).

166. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_(PPP)_per_capita (accesată pe 2.08.2009).

167. Date preluate după www.stat.gov.pl/ (GUS) şi http://portal.ksh.hu (KSH) (accesată pe 2.08.2009).

168. Date preluate după International Telecommunication Union (ITU), http://www.itu.int (accesată pe 2.08.2009).

169. Pentru date statistice, vezi *supra*, notele 1-3, p. 191.

Aleksander Gubrynowicz

RDG: eşecul revoluţiei?

În comparaţie cu celelalte ţări din blocul răsăritean, procesele care au avut loc în RDG şi schimbările iniţiate în 1989 se caracterizează prin câteva elemente fundamentale inexistente în celelalte state din regiune. Condiţiile specifice în care s-a întâmplat să activeze mişcarea de opoziţie, comunismul ortodox pe care încerca să-l transpună în realitate Partidul Socialist al Unităţii din Germania (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* – SED) prin intermediul echipei lui Erich Honecker şi, în sfârşit, importanţa pe care a avut-o pentru procesul de integrare europeană căderea zidului Berlinului şi consecinţele ei, concretizate în desfiinţarea RDG – toate acestea ne determină să afirmăm că evenimentele care au avut loc în partea de est a actualei Germanii în toamna anului 1989 cu greu îşi pot găsi echivalentul în procesele care au avut loc în ţările-sateliţi ai URSS. Astăzi însă, la mai bine de 20 de ani după tot ce s-a întâmplat atunci, ne dăm seama că obligaţiile asumate la alipirea landurilor din Est devin tot mai împovărătoare pentru Republica Federală a Germaniei (RFG), cu consecinţe greu de anticipat pentru viitor.

Factori determinanţi ai acţiunilor opoziţiei în fosta RDG

Spre deosebire de celelalte ţări din Europa Centrală, RDG nu exista ca entitate suverană înainte de anul 1945. Înfrângerea celui de-al Treilea Reich şi împărţirea Germaniei în două state, aparţinând celor două tabere politice inamice, au făcut ca partea de est a teritoriului fostei Germanii, aflată sub ocupaţie sovietică, să devină *de facto* un subiect de sine stătător în relaţiile internaţionale. Crearea noului stat a fost un experiment deosebit, care avea nevoie de motivaţii inedite, necunoscute anterior în doctrina de stat germană. Având în vedere eliminarea prin tratatul de la Potsdam a vechiului nume al statului, care trimitea direct la militarismul prusac, ca şi evidenta imposibilitate de a mai face uz de moştenirea ideologică a celui de-al Treilea Reich, conducătorii RDG (Walter Ulbricht, Otto Grotewohl, Wilhelm Pieck şi alţii) aveau sarcina de a construi un stat căruia să-i asigure o justificare absolut nouă, atât la nivel ideologic, cât şi juridic. Stăpânind un teritoriu care le fusese încredinţat prin voinţa lui Stalin şi a succesorilor lui, comuniştii germani au profitat de varianta ortodoxă a ideologiei marxiste, care urma să constituie liantul principal în măsură să legitimeze moral acţiunile SED. În acelaşi timp, necesitatea de a conferi credibilitate noului stat în ochii opiniei publice internaţionale, care după al Doilea Război Mondial era mai degrabă ostilă germanilor, îi obliga pe comunişti să promită că vor „educa” un neamţ de tip nou; marxism-leninismul urma să constituie un fel de garanţie că nu va mai exista un alt coşmar hitlerist. Simplificând într-o anumită măsură lucrurile, putem admite aşadar că ţelul principal era de a educa un popor nou care, în afară de limbă, să nu mai aibă nimic comun cu trecutul.

Această alegere a avut efecte negative pentru posibilităţile de funcţionare a viitoarei opoziţii. În scurt timp, sloganurile comuniştilor au reuşit să adune în jurul noilor autorităţi mai mulţi creatori şi oameni de ştiinţă (Bertolt Brecht, Anna Seghers, Hans Euler, Robert Havemann şi alţii) care, uneori cu sinceritate, alteori din calcule oportuniste, au acordat SED sprijinul lor deplin. În schimb, acest partid a ştiut, pe de o parte, să stimuleze eficient speranţa de a construi o lume mai bună pe pământ german (subliniind cu mândrie înrudirea ideologică cu Karl Marx şi cu Friedrich Engels), iar pe de altă parte, a permis să fie uitat trecutul cafeniu (ştiut fiind că în teritoriile ocupate pe vremea aceea de RDG populaţia se angajase puternic în sprijinul NSDAP[1]). Până în 1961 (cu alte cuvinte, până în momentul când a fost construit zidul Berlinului), cei care nu se puteau adapta la noile realităţi puteau trece în partea vestică a Germaniei. De această posibilitate au profitat în jur de 2,7 milioane de persoane[2], iar acest proces micşora îngrijorător baza socială căreia i se putea adresa mişcarea prosovietică, dornică să instaureze autoritatea comunistă printr-o activitate propagandistică, pornind de la temelia societăţii. Exodul masiv din cursul anilor ’50 se explică nu numai prin slaba rezonanţă a poporului la îndemnurile primilor opozanţi, ci şi prin atitudinile lor programatice şi prin opţiunile lor politice. Emigrarea – de bunăvoie sau ca urmare a unor constrângeri – i-a scos din RDG practic pe toţi adversarii ideologici ai comunismului. Astfel, în ţară n-au mai rămas de fapt decât aproape exclusiv oamenii care credeau în concepţiile lui Marx şi Engels sau cei care erau indiferenţi faţă de politică[3]. Prin urmare, mişcarea de opoziţie din RDG a rămas într-o mare măsură până la sfârşitul existenţei sale puternic ancorată în ideile de stânga şi cerea efectuarea reformelor în interiorul sistemului existent – cu alte cuvinte, nu lichidarea statului şi

alipirea la „republica de la Bonn”, aşa cum s-a întâmplat până la urmă (şi toată lumea o ştie) în 1990.

Teoretic, la sfârşitul anilor ’60 atitudinea duşmănoasă a RFG faţă de RDG (şi invers) a început să dispară treptat, odată cu preluarea puterii de către Willy Brandt şi cu primirea ambelor state germane în ONU. Guvernul de la Bonn a renunţat la orice încercări de a sprijini opoziţia anticomunistă din RDG. Din acest punct de vedere, schimbarea liniei politice era evidentă. Dacă pe vremea lui Adenauer elita politică din RFG sprijinea angajarea aparatului de stat, ca de altfel şi a organizaţiilor neguvernamentale, a partidelor politice sau a diferitelor biserici, în acţiuni cu caracter anticomunist, începând cu anul 1969 – cu alte cuvinte, din momentul în care social-democraţii au ajuns la putere – au încetat orice acţiuni de acest gen. Din acel moment, pentru autorităţile de la Bonn singurul partener de discuţii a rămas guvernul comunist, iar atitudinea lui Brandt şi a succesorului său Helmut Schmidt faţă de opoziţia în curs de constituire era extrem de rezervată, aproape de aversiune. Această atitudine, cu excepţia Partidului Verzilor (*Grüne Partei*), care a apărut abia în cursul anilor ’80, caracteriza practic întreaga clasă politică vest-germană, indiferent de preferinţele politice, chiar dacă, fără îndoială, atitudinea Partidului Social-Democrat (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands* – SPD) era din acest punct de vedere mai conciliantă. Sub influenţa concepţiilor lui Egon Bahr[4], în august 1987, social-democraţii germani (la momentul respectiv aflaţi în opoziţie faţă de cabinetul lui Helmut Kohl, care preluase puterea în 1983) au semnat cu SED un document de lucru intitulat „Der Streit der Ideologien und die gemeinsame Sicherheit”[5], ridicând astfel la nivel oficial relaţiile dintre cele două partide. Acest lucru însemna de fapt că stânga germană renunţa total la orice speranţă de reunificare a statului la care făcea referire în mod

explicit legea fundamentală a RFG din anul 1949. În acelaşi timp, Oskar Lafontaine, noua stea a politicii germane care începea deja să strălucească, premierul landului Saare (iar mai târziu concurentul lui Kohl la funcţia de cancelar), tocmai pentru acest motiv putea conta în Berlinul de Est pe aprecieri cu totul deosebite, chiar dacă în schimb acestea ar fi dus la subminarea alianţei cu Statele Unite sau la efectuarea unor modificări în legislaţia RFG care ar fi dus la echivalarea statutului cetăţenilor RDG cu acela al unor simpli străini. În cadrul politicii externe înţelese într-un mod absolut propriu şi pe care SPD o promova independent de Ministerul de Externe condus de liberalul Hans Dietrich Genscher[6], Lafontaine căuta persoane de contact în cadrul ambasadei sovietice din Berlinul de Est şi tatona posibilităţile de intermediere prin bunăvoinţa autorităţilor din RDG în această problemă delicată[7]. Din cadrul SPD nu lipseau de altfel activiştii care spre sfârşitul anilor '80 puneau în mod explicit semnul egalităţii între conceptul de reunificare (*Wiedervereinigung*) şi cel de „reacţionarism", care constituie o ameninţare pentru pace (Gerhard Schröder, Hans Eichel şi alţii). Încă din februarie 1989, fostul purtător de cuvânt al guvernului, Helmut Schmidt, alături de fostul Reprezentant Permanent al RFG în RDG, Klaus Bölling, cerea eliminarea din Constituţia RFG a oricăror menţiuni legate de unificarea Germaniei. În mai 1989, autorităţile din Berlinul Occidental conduse de social-democratul Walter Momper au luat scandaloasa decizie de a refuza scriitorilor expatriaţi cu forţa din RDG participarea în cadrul „Ost-West-Kultur Abkommens"[8]. În acelaşi timp, Kerstin Voigt dădea autorităţilor din RDG sfaturi despre felul cum ar trebui să procedeze cu opoziţia[9]. Cu toate că în interiorul SPD se mai ridicau sporadic şi voci în contradicţie cu linia generală a partidului (printre alţii, candidata de mai

târziu la funcţia de preşedinte, Gesinne Schwann), până în 1989 ele constituiau totuşi o infimă minoritate.

Relaţiile guvernului condus de Helmut Kohl şi ale dreptei germane cu opoziţia şi cu regimul comunist au fost destul de ambigue. Spre deosebire de social-democraţii germani, Kohl n-a pus niciodată sub semnul întrebării ideea unificării celor două state germane şi chiar în timpul vizitei din 1987 a lui Honecker în RFG el s-a referit în mod explicit la această perspectivă în cuvântarea sa, făcând să apară pe faţa secretarului general al SED o grimasă evidentă de nemulţumire şi determinând apoi o reacţie bruscă din partea acestuia. Cu toate acestea, în anii ’80 nici creştin-democraţii nu fuseseră interesaţi să sprijine mişcări sau iniţiative de jos în sus pe teritoriul RDG – dimpotrivă chiar. Când, în 1984, regimul RDG a ajuns în pragul unui grav blocaj financiar, tocmai guvernul lui Kohl (care în acest caz era reprezentat de premierul Bavariei şi liderul CSU[10], Franz Joseph Strauss) i-a acordat garanţii bancare de peste un miliard de mărci. În consecinţă, politica lui Kohl constituia din mai multe puncte de vedere o continuare a strategiei lui Brandt şi a lui Bahr de „schimbare prin apropiere” (strategie pe care, când se afla în opoziţie, Kohl o criticase aspru)[11]. O problemă aparte pentru creştin-democraţii germani o constituia alegerea eventualului partener de discuţii în afara guvernului condus de Honecker. Având în vedere faptul că toată elita intelectuală din perioada interbelică emigrase în RFG şi că, de fapt, plecaseră toţi cei care în republica de la Bonn constituiau bazinul electoral al CDU, una din cele mai grave probleme cu care se confrunta Kohl în cursul anului 1989 era identificarea altor parteneri de discuţie în afara opoziţiei de stânga. Ca urmare, singurii care rămăseseră marginalizaţi de marea politică germană şi care, eventual, ar fi fost dispuşi să sprijine

opoziţia din RDG în curs de înfiripare erau verzii, dar chiar şi în cazul lor nimic nu era sigur.

În comparaţie cu situaţia mişcărilor opoziţioniste din celelalte ţări ale Europei Centrale şi de Est, disidentul german era condamnat să nu se bazeze decât pe el însuşi. Pentru RDG nu exista niciun „guvern în exil” care să fie continuatorul tradiţiilor statale anterioare celui de-al Doilea Război Mondial şi purtătorul de speranţe într-o eventuală schimbare. Nu exista nici vreun fenomen al „emigraţiei germane” care, după modelul lui Jerzy Giedroyc sau al lui Pavel Tigrid, să întreprindă acţiuni în favoarea schimbării de sistem[12]. Emigrantul din RDG, odată ce se vedea ajuns de cealaltă parte a Cortinei de Fier, se integra în cadrul RFG şi de regulă nu întreprindea niciun fel de tentative de îmbunătăţire a situaţiei politice de „dincolo de zid”[13]. La toate acestea se mai adăugau şi trăsăturile specifice ale populaţiei din RDG moştenite din perioada hitleristă: lipsa unor tradiţii democratice adânc înrădăcinate, amintiri nu dintre cele mai frumoase despre perioada Republicii de la Weimar şi acceptarea pe scară largă a unei funcţii lărgite din punct de vedere organizatoric a statului, chiar dacă acest lucru era sinonim cu limitarea unor libertăţi cetăţeneşti. În consecinţă, comparativ cu celelalte ţări-satelit ale URSS, comunismul ca ideologie putea conta pe un sprijin social consistent. Chiar dacă la vremea respectivă nu era vorba decât de o masă pasivă, în decembrie 1989 SED număra 2,3 milioane de membri[14]. Fiecare al cincilea locuitor adult al RDG era membru de partid, fără a-i pune la socoteală pe cei din aşa-numitele partide din blocul democrat: CDU est-germană, partidul liberal LDPD (*Liberal-Demokratische Partei Deutschlands* – Partidul Liberal-Democrat German), NDPD, un partid post-nazist (*National-Demokratische Partei Deutschlands* – Partidul Naţional-Democrat German) şi pe cei înscrişi în alte grupări mai mici, în total aproximativ o

jumătate de milion de persoane[15]. La toate acestea mai trebuie adăugate sindicatele care realizau „conexiunea dintre partid şi mase” şi care însumau circa 4 milioane de membri. În consecinţă, potrivit anumitor surse, în RDG practic fiecare cetăţean adult aparţinea unei anumite organizaţii care depindea de SED într-o măsură mai mare sau mai mică[16]. Acceptarea unui model educativ totalitar afecta şi tânăra generaţie: organizaţia de pionieri, structurată în conformitate cu experienţa sovietică a acestui tip de organizaţii, a eliminat foarte eficient importanţa religiei din viaţa cotidiană a cetăţeanului RDG. În organizaţia de pionieri erau admişi copiii în vârstă de şapte ani, iar faptul că un tânăr nu se putea legitima ca membru al organizaţiei Tineretului Liber Democrat (*Freie Demokratische Jugend* – FDJ) îi crea dificultăţi la admiterea în liceu sau la obţinerea diplomei de bacalaureat[17].

În comparaţie cu celelalte ţări ale blocului răsăritean, nivelul ridicat de însuşire a sloganurilor ideologiei comuniste de către masele largi de locuitori ai RDG era un factor suplimentar nefavorabil activităţilor unei eventuale opoziţii democratice. Dacă în Polonia vecină polarizarea între „noi” şi „ei” constituia într-o anumită măsură o platformă stabilă pentru acţiunile opoziţiei, unde politica promovată de autorităţi de a-şi câştiga adeziunea personală a activiştilor KOR nu se bucura de sprijin social, în schimb dincolo de linia Oder-Neisse situaţia arăta cu totul altfel. Excluderea din partid a unei persoane sau, şi mai rău, o condamnare în tribunal însemna într-o mare măsură ruperea relaţiilor personale cu prietenii. Catalogarea de către autorităţi a unei persoane drept „duşman” era adeseori echivalentă cu aprecierea negativă la locul de muncă, printre vecini sau chiar în sânul familiei.

Un mecanism suplimentar practicat de către autorităţile RDG încă de la începutul anilor ’60 era acceptarea „răscumpărării” de către RFG a

persoanelor aflate în închisoare pentru motive politice dacă guvernul de la Bonn era dispus să plătească regimului comunist între 40.000 şi 100.000 de mărci (DM) pentru fiecare persoană eliberată. Această practică îndoielnică din punct de vedere moral (chiar dacă era motivată de considerente umanitare) a dus la slăbirea grupărilor care ar fi fost înclinate să organizeze iniţiative independente de autorităţile din RDG. Acest lucru s-a dovedit fatal pentru eventuala formare a unei opoziţii democratice şi explică măcar în parte de ce, după „expulzarea” din RDG a poetului şi cântăreţului Wolf Bierman, care avea o atitudine critică faţă de regim, revolta intelectualilor care a izbucnit în cursul anilor ’70 nu s-a putut materializa în nicio iniţiativă măcar apropiată ca formă de Carta 77 sau de fenomenul KOR din Polonia. „Expulzarea” recalcitranţilor din RDG, înţeleasă ca „strategie politică”, a durat până în 1989 şi a paralizat practic posibilitatea dezvoltării armonioase şi continue a oricăror structuri de opoziţie. Ca urmare, în noiembrie 1989, când a căzut zidul Berlinului, cea mai mare parte a celor care constituiseră opoziţia redegistă nu au putut participa la evenimente, fiind nevoiţi să le urmărească prin intermediul programelor difuzate de televiziunea vest-germană. Participarea lor nemijlocită era exclusă chiar şi în acel moment din cauză că erau supuşi interdicţiei de a călători în RDG sau din cauza sentinţelor judecătoreşti care fuseseră pronunţate în legătură cu persoana lor.

Criza economică

În ciuda condiţiilor profund nefavorabile nu numai opoziţiei anticomuniste, ci şi oricăror încercări de reformă în sânul SED, pe la

sfârşitul anilor ’70 economia RDG transmitea semnale îngrijorătoare tot mai evidente. Teoretic, factorii de decizie puteau fi în continuare mulţumiţi. Ţara lor era, fără nicio umbră de îndoială, cel mai bine dezvoltată dintre membrele CAER, munca în RDG era atractivă din punct de vedere financiar pentru cetăţenii polonezi, mult mai săraci, şi multe articole, a căror procurare constituia o problemă dificilă la Varşovia sau la Cracovia, puteau fi obţinute fără cozi şi liste de aşteptare la Dresda sau Leipzig. Chiar şi în comparaţie cu ţări ca Grecia, Portugalia sau Spania, standardul de viaţă oferit de SED în Germania de Est se prezenta foarte bine. Sistemul de protecţie socială, cu o reţea bine dezvoltată de grădiniţe şi şcoli (făcând abstracţie de costurile întreţinerii acestora), depăşea calitativ multe alte modele din lume. În 1988, peste 55% dintre familii posedau cel puţin câte un automobil (în timp ce în RFG proporţia era de 61%), iar în pragul anilor ’70 RDG făcea parte dintre primele zece ţări dezvoltate din lume. De la Moscova, după încheierea jocurilor olimpice, echipa RDG se întorcea în 1980 cu 126 de medalii, dintre care 47 de aur[18]. Numele unor sportivi ca Olaf Ludwig, Katarina Witt, Karin Enke, Waldemar Cierpinski, Marlies Göhr şi alţii erau cunoscute opiniei publice mondiale şi se înscriau foarte bine în scenariul construirii unei imagini pozitive a RDG, lucru faţă de care autorităţile de la Berlin erau deosebit de sensibile.

Criza petrolului din 1973, care a provocat intrarea economiei mondiale într-o perioadă de profunde tulburări, urma să complice mult situaţia RDG.

În anul 1971 venea la putere Erich Honecker, care era convins că politica economică a lui Ulbricht[19] s-ar putea solda cu izbucnirea unor proteste sociale. Această apreciere era într-o măsură destul de mare fundamentată nu numai pe evenimentele cunoscute sub numele de

Primăvara de la Praga, ci şi pe tulburările care avuseseră loc în 1970 în Polonia, înăbuşite sângeros de către armată şi miliţie. De altfel, în perioada 1968-1970 au fost şi în RDG cazuri destul de frecvente în care muncitorii au încetat lucrul, autorităţile fiind obligate să constate cu îngrijorare apariţia grevelor[20]. Ca orice marxist cu principii, Honecker era convins că aceste tulburări erau provocate de „agenţii imperialismului”. Cu toate acestea, în mod evident, era foarte îngrijorat la gândul că, după 25 de ani de dictatură comunistă, „masele muncitoare” pot fi cucerite de „propaganda vrăjmaşă” şi se pot ridica împotriva „puterii populare”. Această îngrijorare era sporită şi mai mult de faptul că atât conducerea partidului, cât şi guvernul RDG erau convinse de la bun început că însăşi poziţia geografică a ţării determina nivelul ameninţării, incomparabil mai mare decât în cazul oricărui alt stat membru al Tratatului de la Varşovia şi al CAER. Această ameninţare specifică ar fi fost provocată de doi factori. Pe de o parte, forţa tot mai mare pe care o căpăta RFG şi care se dovedea în continuare suficient de atractivă pentru ca, în ciuda măsurilor represive draconice, cetăţenii din RDG să încerce mereu să treacă fraudulos graniţa în ţara vecină. Pe de altă parte, graniţa cu Polonia avea o lungime destul de mare, iar convingerea că în rândul populaţiei poloneze comunismul nu-şi găseşte niciun sprijin era absolut întemeiată, aşa încât conducerea SED se simţea permanent ameninţată. Ea considera că experimentul redegist era permanent supus unei presiuni, iar dacă politica lui Ulbricht ar fi continuat, atunci evoluţia evenimentelor spre „scenariul polonez” ar fi fost mai mult decât posibilă[21].

Din dorinţa de a preveni izbucnirea unor revolte în RDG (care ar fi putut duce la căderea statului comunist), Honecker a lansat sloganul „unitate în politica economică şi socială” (*Einheit von Wirtschafts- und Sozialpolitik*) şi – întocmai ca şi ceilalţi conducători ai ţărilor aliate cu

URSS – a iniţiat un program de dezvoltare la scară largă a sectoarelor neglijate anterior, dar esenţiale din punctul de vedere al satisfacerii nevoilor cetăţenilor – şi aici construirea de locuinţe juca un rol central.

Între timp, URSS se confrunta cu dificultăţi economice şi îşi putea permite tot mai puţin să ajute ţările din CAER. În 1981, renegocierea preţului ţiţeiului şi reducerea concomitentă a cantităţilor livrate de URSS au fost foarte dureroase şi au provocat într-o măsură hotărâtoare înrăutăţirea relaţiilor dintre SED şi PCUS[22]. Această manevră a Moscovei a pus conducerea germană într-o situaţie dificilă. Regimul autoritar al lui Honecker (ca de altfel şi regimul lui Gierek) se baza pe creşterea constantă a nivelului de consum, finanţată într-o mare măsură din credite obţinute de peste hotare. Cu toate că RDG a intrat şi ea în spirala datoriilor, graţie nivelului mai ridicat al dezvoltării economiei germane faţă de economiile celorlalte ţări din blocul comunist, cuantumul datoriilor a fost iniţial ceva mai mic. Dar reducerea în 1981 a livrărilor de petrol dinspre URSS (pe care apoi RDG îl prelucra şi îl putea exporta în ţările occidentale) a determinat o agravare a dificultăţilor valutare, care au constituit întotdeauna o problemă importantă pentru economia din RDG, puternic centralizată.

Şi totuşi, în ciuda acestor dificultăţi, părea că SED reuşeşte să facă faţă tuturor problemelor atât datorită unor credite pe care, în 1983, F.J. Strauss şi A. Schalck-Golodkowski au reuşit să le negocieze cu autorităţile din RFG, cât şi restructurărilor drastice din sectorul energetic, constând în reducerea utilizării produselor petroliere şi în utilizarea în schimb a energiei obţinute din lignit. Dar, în mod paradoxal, scăderea preţului la ţiţei care s-a înregistrat pe piaţa mondială de la sfârşitul anului 1985 a fost proverbiala „bomboană de pe colivă” pentru sistemul economic al RDG. O importantă sursă de venituri, industria de prelucrare a ţiţeiului, de

rafinare a diferitelor fracţiuni pertroliere, era astfel iremediabil pierdută. Având în vedere nivelul redus de competitivitate al majorităţii produselor redegiste pe piaţa mondială, principalul lor cumpărător rămânea URSS; tocmai de aceea situaţia dramatică a economiei sovietice a provocat o înrăutăţire şi mai accentuată a situaţiei comuniştilor germani[23]. Întrucât Moscova trecea la rândul ei printr-o perioadă de dificultăţi economice din ce în ce mai mari, preţul petrolului furnizat către RDG n-a fost reactualizat, aşa încât comuniştii germani erau obligaţi să-şi achite facturile cu vechiul tarif, iar produsele germane au devenit astfel şi mai scumpe decât înainte. Concomitent, a scăzut dramatic şi exportul de produse electronice germane în URSS, iar alţi posibili clienţi practic nu existau în afara ţărilor membre CAER. Lipsa de devize a provocat astfel scăderea investiţiilor şi a eficienţei economice a activităţilor industriale pe ansamblu. Spre sfârşitul guvernării lui Honecker, productivitatea muncii în RDG nu depăşea 30% din productivitatea realizată în RFG[24].

Ca urmare, sloganul lui Honecker („unitate în politica economică şi socială”) era tot mai greu de realizat: listele de aşteptare pentru apartament sau pentru maşină, cozile la carne şi creşterea semnificativă a costurilor de întreţinere au început să fie cunoscute şi de locuitorii din RDG[25]. În a doua jumătate a anilor ’80, cetăţeanul Germaniei de Est era din ce în ce mai des obligat să-şi procure anumite mărfuri la negru[26]. La MfS (*Ministerium für Staatssicherheit*) erau înregistrate tot mai frecvent cazuri de furt din întreprinderi. Şi mai important e faptul că administraţia nu avea cum să nu vadă că, în ciuda condiţiilor draconice pe care trebuia să le îndeplinească orice persoană care dorea să obţină un paşaport pentru a călători în RFG (cu excepţia pensionarilor), în ciuda sancţiunilor care îi ameninţau pe cei care încercau să treacă ilegal de cealaltă parte a „Cortinei de Fier”[27], în perioada 1980-1988 au trecut în medie 21.000 de

persoane anual, în general persoane cu studii superioare, sub 40 de ani[28]. În total, după estimările lui Gieseke, în intervalul 1961-1989 RDG a pierdut aproape 650.000 de cetăţeni[29]. Acest proces, care afecta statul est-german în ceea ce avea el fundamental, urma să se dovedească foarte greu de gestionat şi a rămas nerezolvat până în ziua de azi, cu toate că de la căderea zidului Berlinului au trecut deja 24 de ani.

Tensiuni în relaţiile URSS-RDG

Relaţiile dintre RDG şi URSS au început să intre în criză înainte ca Mihail Gorbaciov să ajungă şef la Kremlin[30]. Sentimentul tot mai accentuat de frustrare al conducătorilor SED era determinat de faptul că Moscova nu vedea cu ochi buni încercările de emancipare ale lui Honecker, mai ales strângerea relaţiilor de colaborare cu RFG, dar şi altele[31]. Ne putem întreba, desigur, ce importanţă a avut pentru evoluţia relaţiilor dintre Honecker şi Moscova criza poloneză din 1980-1981. Este general cunoscut faptul că şefii comunişti germani au fost cei care au insistat cel mai mult pe lângă Brejnev să rezolve prin forţă criza poloneză. Preocupaţi de stabilitatea RDG, ei au făcut chiar presiuni pentru răsturnarea lui Wojciech Jaruzelski şi a lui Stanisław Kania, pentru ca puterea în Polonia să fie preluată de acea parte a conducerii partidului compusă din „forţele marxist-leniniste" având în frunte activişti ai PZPR dintre cei mai duri, ca Tadeusz Grabski sau Stefan Olszowski[32]. Honecker ştia perfect că această criză a ideologiei comuniste constituie o provocare uriaşă pentru RDG. El considera atitudinea labilă a Moscovei vizavi de eventuala intervenţie armată în RPP o ameninţare la adresa comunismului

în general şi a existenţei statului pe care-l conducea în special. Dar la întrebarea dacă acţiunile întreprinse în sprijinul aripii dure a PZPR nu au depăşit cumva limitele pe care Moscova le considera acceptabile nu poate fi dat un răspuns categoric. Situaţia geopolitică specială a RDG impunea din partea sovieticilor un grad mult mai ridicat de neîncredere decât în cazul oricărei alte ţări din lagărul socialist. Tocmai de aceea, orice acţiuni de sine stătătoare ale Berlinului de Est atrăgeau în mod deosebit atenţia organelor sovietice de partid şi de stat. Independent de toate aceste îndoieli, un lucru rămâne sigur: pentru atitudinea sa din timpul crizei poloneze, Honecker nu numai că n-a primit niciun fel de răsplată, dar în 1981 Moscova a majorat din nou, drastic, preţul ţiţeiului şi a limitat în acelaşi timp cantităţile furnizate, determinând astfel o înrăutăţire generală a situaţiei economice a aliatului „celui mai credincios dintre credincioşi" şi răcirea puternică a relaţiilor dintre cele două ţări[33].

Atragerea în luna iunie 1983 a creditului negociat de Strauss a provocat o reacţie negativă din partea Moscovei, care era pe punctul de a-l ameninţa pe Honecker cu pierderea funcţiei dacă relaţiile dintre cele două state germane ar fi urmat în continuare un parcurs ascendent fără ştirea şi fără acordul Kremlinului. Vizita oficială planificată a şefului SED la Bonn a trebuit să fie amânată de câteva ori, întrucât Moscova dădea de înţeles în mod explicit că nu doreşte să se ajungă la astfel de întâlniri[34]. Acest lucru a determinat nemulţumirea conducerii partidului şi guvernului RDG. Pe de o parte, URSS nu mai avea putere să ajute, dar, pe de altă parte, paraliza eforturile pe care Berlinul de Est le făcea pentru a găsi acest ajutor în altă parte.

Preluarea puterii de către relativ tânărul Gorbaciov n-a făcut decât să agraveze starea relaţiilor dintre cele două ţări. Retrospectiv, pare clar că animozităţile personale dintre cei doi conducători aveau la bază nu numai

diferenţe ideologice („liberalul" Gorbaciov care conta pe *glasnost* şi *perestroika* intra în coliziune cu dogmaticul Honecker, adept al ideologiei comuniste), ci şi convingerea conducerii est-germane că reformele economice iniţiate de noul şef al PCUS vor fi absolut ineficiente pentru interesele RDG şi, în consecinţă, revenirea la un nivel al schimburilor comerciale dintre cele două ţări egal cu cel din anii precedenţi trebuia amânată pentru un viitor nedefinit. Această tensiune era agravată şi de convingerea adânc înrădăcinată, moştenită de pe vremea lui Ulbricht, că problemele economice cu care se confrunta URSS erau caracteristice în primul rând pentru statele mai puţin dezvoltate, în timp ce modelul redegist de comunism trebuia să găsească soluţii mai bune decât cele practicate în celelalte ţări cu democraţii populare[35].

În acelaşi timp, valul răfuielilor cu trecutul şi al negării rolului lui Stalin care antrenase Uniunea Sovietică în urma aplicării politicii de *glasnost* au eliminat într-o anumită măsură sensul existenţei RDG. Cu toate că avea toate atributele unui stat în spiritul dreptului internaţional, existenţa lui era totuşi strâns legată de logica Războiului Rece; la urma urmei, Stalin fusese cel care decisese că zona sovietică de ocupaţie va constitui un stat de sine stătător. Orice încercări ale Moscovei de a reveni la anumite tendinţe de construire a unui stat german unit şi neutru, care să rămână însă în sfera de influenţă a Kremlinului (concepţii de acest gen erau recurente în politica sovietică în anii '50-'60), trebuiau obligatoriu să răspundă la întrebarea care este sensul politic şi moral al experimentului redegist.

Ca urmare, pe la sfârşitul anilor '80, situaţia politicii externe a RDG devenea din ce în ce mai complicată. Reorientarea ei (indiferent cât de capabili de a realiza o asemenea schimbare ar fi fost marxiştii principiali şi îmbătrâniţi aflaţi în fruntea SED) era într-o măsură determinantă

condiţionată de acordul Moscovei, ale cărei trupe staţionau pe teritoriul acestui satelit german. Între timp, încă din 1986, ideea unei vizite oficiale a lui Honecker la Bonn se lovea de dezacordul Moscovei. Comuniştii germani nu aveau cum să nu remarce, de exemplu, faptul că Ungaria sau Polonia semnaseră un acord special cu FMI şi cu Banca Mondială. Concomitent însă, deşi pomenea tot mai des de construirea unei „case europene comune” şi acorda diferitelor state-satelit un grad mai mare de autonomie în probleme de politică externă, în cazul RDG Gorbaciov se arăta mult mai puţin flexibil.

Cele mai mari temeri în sânul conducerii SED nu le provoca totuşi nici *perestroika*, nici *glasnost*, ci mai degrabă schimbarea evidentă (într-un fel, consecinţa acestora) a cursului politicii faţă de Bonn promovate de Moscova. Pentru că URSS începuse să privească tot mai frecvent RFG nu ca pe un duşman ideologic, ci ca pe un partener necesar cu care (la fel ca în epoca ţaristă şi până după Tratatul de la Rapallo) putea fi dezvoltată o colaborare politică şi economică văzută într-o perspectivă foarte largă. Ce altceva ar fi putut să însemne de fapt suspendarea doctrinei Brejnev, lucru pe care noul conducător de la Kremlin îl amintea (chiar dacă într-o formă voalată) încă din anul 1987? Întrebarea dacă, în schimbul bunelor relaţii cu Bonnul, URSS n-ar fi fost dispusă să „sacrifice” RDG le-a alungat spre sfârşitul anilor ’80 somnul conducătorilor SED, cu Erich Honecker în frunte, şi organelor de Securitate ale RDG aflate sub conducerea lui Erich Mielke[36]. Treptat a devenit clar că RDG se afla într-o situaţie fără ieşire, statutul ei amintind oarecum de rolul unui ostatic. Pe de o parte, liberalizarea regimului comunist anunţa o probabilă reorientare a politicii sovietice faţă de Occident, ceea ce anula legitimitatea morală a existenţei RDG. Pe de altă parte, cerându-i lui Honecker o loialitate absolută, fără să-i ofere nimic în schimb, Kremlinul îi paraliza acestuia orice deschidere

mai largă în politica externă, întărindu-i tot mai mult convingerea că el nu e nimic altceva decât o „monedă de schimb” în relaţiile cu Occidentul (şi în primul rând cu RFG), care va fi sacrificată fără nicio şovăire dacă Moscova va obţine recompensa corespunzătoare.

Aceste circumstanţe ne permit să înţelegem mai bine de ce conducerea RDG n-a încercat să întreprindă niciun fel de reforme, reacţionând de-a dreptul alergic la *perestroika*. Relaţiile RDG cu politica sovietică au fost foarte bine surprinse în celebra declaraţie a lui Kurt Hager, secretarul pe probleme ideologice al CC al SED, care, iritat de întrebarea unui ziarist de la *Stern* legată de schimbările din URSS şi eventualele schimbări pe care acestea le-ar antrena în RDG, şi-a ieşit din fire: „Dacă vecinul dumneavoastră îşi schimbă tapetul în locuinţă, v-aţi simţi cumva obligat să-l schimbaţi şi dumneavoastră?”[37]. Criza în relaţiile RDG-URSS n-a cruţat personalităţi percepute până atunci ca fiind de neînlocuit datorită legăturilor strânse pe care le aveau cu Moscova. În 1987, au circulat multe zvonuri şi speculaţii în legătură cu pensionarea celui care a fost ani îndelungaţi şeful Direcţiei Superioare a Informaţiilor din cadrul MfS (*Ministerium für Staatssicherheit*) al RDG, generalul Markus „Mişa” Wolf. Drept cauză a demisiei au fost invocate în mod oficial vârsta înaintată şi starea precară a sănătăţii acestui as al spionajului, respectiv dorinţa lui de a se dedica în continuare carierei literare. Neoficial se spunea însă că Wolf este adeptul *glasnost* şi al *perestroikăi* care, dată fiind situaţia disperată a economiei redegiste, puteau fi grefate fără nicio dificultate pe teren german[38].

Degradarea relaţiilor cu Moscova explică strângerea relaţiilor dintre RDG şi China şi sprijinul deschis acordat autorităţilor chineze pe 4 iunie 1989, când studenţii lipsiţi de apărare au fost masacraţi în piaţa Tiananmen. Orice stat care dorea menţinerea statu-quo-ului în lume era, la

sfârşitul anilor ’80, prietenul lui Honecker, pentru că şeful SED căuta modalităţi de a strânge relaţiile, chiar dacă acest lucru aducea după sine ruperea de Moscova şi încercarea de a opta pentru o politică autonomă[39].

În consecinţă, rapoartele Stasi acordau mult mai puţină atenţie unei posibile ameninţări din partea mişcării de opoziţie care se înfiripa decât situaţiei internaţionale în schimbare. Din dosarul special pregătit de MfS al RDG în mai 1989 rezultă că pe teritoriul statului acţionau în realitate nu mai puţin de 160 de grupuri diferite mai mult sau mai puţin critice faţă de regim. Dar numărul celor angajaţi în activităţile acestor grupuri era evaluat de serviciile de securitate la cel mult 2.500, din care doar 600 erau consideraţi membri simpli şi circa 60 constituiau „nucleul dur”[40]. Această mână de oameni n-ar fi reprezentat un pericol pentru sistem dacă situaţia externă s-ar fi menţinut în continuare în cadrul pe care îl crease Războiul Rece. Numai că acesta, spre marele necaz al conducerii SED, ţinea deja de domeniul trecutului.

Criza ideologiei marxiste şi începutul opoziţiei – compromisul cu Biserica. Rolul MfS al RDG

Teoretic, începutul opoziţiei poate fi situat în RDG pe la jumătatea anilor ’70, când semnarea Actului Final al CSCE de la Helsinki i-a determinat pe unii reprezentanţi ai intelectualităţii nonconformiste să protesteze împotriva realităţilor înconjurătoare. În 1976, retragerea cetăţeniei RDG cântăreţului-poet Wolf Biermann, care avea o atitudine critică faţă de regimul lui Honecker, în timp ce artistul se afla într-un

turneu, a provocat un val de proteste în cercurile creatorilor de artă (scrisoarea de protest redactată de scriitorii Stefan Heym şi Stephen Hermlin a fost semnată de aproape 100 de reprezentanţi proeminenţi ai lumii culturale), pentru că o asemenea măsură spulbera orice speranţă într-o liberalizare a regimului. La această „răzvrătire", şeful SED a răspuns cu alte sancţiuni (cei mai activi, cu Heym în frunte, au fost eliminaţi în 1979 din Uniunea Scriitorilor şi, implicit, nu au mai avut nicio posibilitate de a publica), în anii următori fiind expatriaţi Kurt Bartach, Karl-Heinz Jakobs, Klaus Poche, Klaus Schlesinger şi Joachim Seyppel, ceea ce pentru cei mai mulţi dintre ei însemna de fapt încetarea carierei de opozant.

O poziţie specială printre contestatari ocupa Robert Havemann, un chimist de renume mondial şi în acelaşi timp participant la lupta împotriva regimului hitlerist (el fusese, printre altele, membru al vestitei Orchestre Roşii, deţinut politic, condamnat la moarte cu ocazia unui proces nazist demonstrativ şi salvat ca prin minune de la execuţie). Din 1964, Haveman nu mai era membru de partid (iar din 1965 nu mai era nici membru al Academiei de Ştiinţe a RDG) şi se exprima din ce în ce mai critic la adresa sistemului, făcându-şi publice nemulţumirile, ceea ce făcea să turbeze serviciile Stasi. Acestea au încercat să-l prindă în flagrant de trafic cu valută, impunându-i temporar arest la domiciliu. Atitudini de opoziţie puteau fi întâlnite şi în sânul clerului protestant – cea mai dramatică acţiune fiind autoincendierea pastorului Oskar Brüsewitz în 1976. În anii '70, afirmaţii „controversate" la adresa problemelor statului şi a atitudinii ierarhiei superioare a consistoriului a făcut şi Heino Falcke.

Dar toate aceste proteste nu aveau de fapt nicio însemnătate pentru majoritatea populaţiei. Atât timp cât economia ţării rămânea fiabilă, autorităţile se bucurau de sprijinul populaţiei sau cel puţin de o toleranţă

pasivă. Un eveniment mai deosebit (de data aceasta pentru toţi cetăţenii RDG) l-a constituit „iarna secolului” din 1979, când mai bine de două săptămâni sistemul energetic est-german a fost paralizat. Chiar dacă, în cele din urmă, furnizarea energiei electrice a putut fi restabilită, haosul care a afectat toată economia Germaniei Democrate a fost un avertisment că, în condiţiile unei planificări centralizate, aceasta este complet nepregătită pentru asemenea avarii. O parte semnificativă a cadrelor de conducere de nivel mediu din economie şi administraţie începuse să-şi pună întrebări legate de eficienţa sistemului[41].

Dispariţia entuziasmului faţă de ideologia comunistă constituia o problemă ideologică gravă pentru conducerea SED. Coerenţa doctrinei, care în concepţia lui Ulbricht trebuia să constituie scheletul noii identităţi naţionale, în ciuda eforturilor disperate ale aparatului propagandistic, sprijinit de numeroasele catedre de filosofie marxistă, lăsa totuşi mult de dorit. Însăşi figura celei care a întemeiat KPD, Rosa Luxemburg, ucisă în 1919, reprezenta o problemă importantă atât din punct de vedere teoretic, cât şi practic. Caracterizată de mass-media ca o persoană căreia i se dedicase un cult aproape religios, ei îi este atribuit sloganul „Freiheit ist immer die Freiheit der Andersdenkende” („Libertatea este libertatea celui care gândeşte altfel”), care a complicat activitatea poliţiei politice. Persoanele mai în vârstă (ca şi tovarăşii de partid, de altfel) îşi mai aduc aminte, desigur, că în anii ’50, din voinţa lui Ulbricht, numele ei a fost atribuit multor şcoli, pieţe, creşe pentru copii sau întreprinderi. În acelaşi timp, având în vedere diferenţele de nuanţă sau uneori chiar părerile divergente pe care Rosa Luxemburg şi le exprima în controversele cu Lenin, din punctul de vedere al instanţelor de partid lucrările sale conţineau concepţii opuse liniei de partid. Ca urmare, în perioada stalinistă, cine era suspectat sau acuzat că e „filo-Luxemburg” putea să

ajungă în faţa plutonului de execuţie sau (în cel mai fericit caz) să-şi sfârşească zilele în închisoare[42].

Confuzia era prezentă şi în simbolistica noului stat. Făcând abstracţie de faptul că încă de la început a fost acuzat de plagiat, imnul compus de Johannes R. Becher şi de Hanns Eisler, *Auferstanden aus Ruinen*, după 1972 s-a dovedit „a nu mai corespunde din punct de vedere politic", întrucât făcea referire la unitatea Germaniei (*Deutschland einig Vaterland*), deşi tocmai în acea perioadă regimul comunist ajunsese la un acord cu RFG în problema recunoaşterii reciproce a celor două state germane. De aceea, până la sfârşitul existenţei RDG, imnul de stat a fost cântat doar în versiune orchestrală.

În ciuda asigurărilor sforăitoare în legătură cu puritatea doctrinei lui Marx şi Engels, moştenirea ideologică a comunismului a fost atât de mult deformată, încât, în pragul anilor '70, conducerea SED avea serioase îndoieli vizavi de adevăratele concepţii ale cetăţenilor RDG. Spre sfârşitul aceluiaşi deceniu se va constata de asemenea că fisurile în „bunăstarea redegistă" deveneau tot mai evidente[43].

Pierderea încrederii în comunism punea sub semnul întrebării însuşi sensul existenţei RDG ca stat independent faţă de tot mai bogata RFG. În această privinţă, nimeni din partid nu avea îndoieli[44].

Televiziunea vest-germană a jucat de asemenea un rol important. Generaţiile tinere deja nu mai împărtăşeau acelaşi entuziasm pantru construirea socialismului şi, după cum aprecia Walter Friedrich din cadrul Institutului Central de Cercetare în Probleme de Tineret (*Zentralinstitut für Jugendforschung*), „în general valorile socialiste şi-au pierdut din importanţă"[45]. O problemă suplimentară o constituia faptul că, chiar dacă în comparaţie cu celelalte ţări socialiste nivelul de trai din RDG era în continuare relativ ridicat, totuşi comparaţia cu vecinul de la Vest era pe zi

ce trece tot mai defavorabilă, aşa încât numărul celor care făceau cerere de paşaport, bineînţeles, cu intenţia de a face călătoria doar în sensul dus, se ridica în 1984 la 120.000[46].

Atuul naţionalist, exploatat de anumite regimuri comuniste, care ar fi constituit în concepţia lor un substitut în legitimarea morală a regimului nici măcar nu putea intra în calcul în cazul Germaniei. Spre sfârşitul anilor ’70, ideologia încetase în mod evident să-şi îndeplinească funcţiile mobilizatoare, iar anumite probleme sociale urgente (cum ar fi ocrotirea persoanelor cu dizabilităţi sau a pensionarilor din azilurile de bătrâni) erau practic imposibil de rezolvat în absenţa unei iniţiative sociale suplimentare; de aceea, SED a luat o serie de iniţiative care după părerea lui Honecker ar fi trebuit să asigure supravieţuirea dictaturii pentru o lungă perioadă.

În primul rând, regimul comunist a continuat extinderea aparatului Securităţii până la dimensiuni monstruoase, care nu-şi găsesc niciun fel de corespondent în alte ţări din blocul răsăritean, din dorinţa de a controla permanent viaţa cetăţenilor est-germani. Fenomenul Stasi nu poate fi totuşi redus doar la acest aspect – cel mai mare număr de ofiţeri din poliţia politică pe cap de locuitor din întregul lagăr socialist[47]. Faptul că autorităţile din RDG nu se uitau la bani când era vorba de a supradimensiona aparatul poliţiei secrete, chiar şi în perioada de criză (numărul maxim de angajaţi Stasi fiind atins în 1989: 91.000 înscrişi pe statele de plată), fără îndoială nu poate să nu producă uimire. Elementul specific fundamental al serviciilor secrete est-germane îl reprezenta în primul rând domeniul extrem de vast al atribuţiilor, care nu are echivalent în nicio altă ţară comunistă, care, după părerea lui Gieseke, depăşea chiar şi KGB-ul din URSS, dublând în fapt activitatea multor organe civile din administraţia locală sau chiar de la nivelul ministerelor. În consecinţă,

evaluarea lui Honecker şi a succesorului său Egon Krenz, potrivit căreia Stasi era un stat în stat, este absolut conformă cu realitatea[48].

În al doilea rând, în căutarea unei mai bune legitimări morale, în mod surprinzător pentru observatori, partidul a hotărât să-şi normalizeze relaţiile cu Biserica evanghelică. Pe data de 6 martie 1978 a fost organizată o întâlnire între Preşedintele Conferinţei Conciliului Bisericilor din RDG, episcopul Albrecht Schönherr, şi Erich Honecker. În cursul acestei întrevederi, secretarul general al CC al SED a afirmat între altele că Biserica reprezintă un factor esenţial în viaţa socială; el a avansat în acelaşi timp ideea că, fiind vorba de o Biserică Reformată, „în niciun caz rolul ei nu se reduce la organizarea cultului, ci este coresponsabilă în ce priveşte problemele sociale, acest rol neputând fi pus la îndoială nici de partid, nici de stat”[49].

Această întâlnire trebuie considerată întru câtva un moment de răscruce: autorităţile din RDG au început să se uite tot mai des în direcţia Bisericii protestante, ba chiar să-l considere pe Martin Luter un fel de patron care ar putea înlocui credinţa pe cale de dispariţie în idealurile lui Marx şi Engels. În 1983, autorităţile au organizat festivităţi cu ocazia aniversării a 500 de ani de la naşterea creatorului Reformei. În timpul acestor festivităţi, Honecker l-a numit pe Luter „marele fiu al poporului german”. Evident, a fost stopată campania împotriva Bisericii. Înainte, aceasta avea drept scop distrugerea vieţii religioase din RDG. Acum, autorităţile erau dispuse să se limiteze „doar” la activităţi de supraveghere şi la plasarea unor agenţi în posturile-cheie ale structurii bisericeşti, la blocarea carierei persoanelor credinciose şi la cenzura strictă a publicaţiilor bisericeşti. Autorităţile mai cereau ca înaltele feţe bisericeşti să ia parte la ceremoniile oficiale de stat. În schimb, ca recompensă pentru colaborarea loială, în conformitate cu formula *Kirche in Sozialismus*,

formulată în urmă cu câţiva ani de Conciliul Uniunii Bisericilor Evanghelice din RDG, Biserica obţinea dreptul de a desfăşura slujbe religioase în penitenciare şi în casele de copii, în unele locuri a fost autorizată construirea unor noi lăcaşuri de cult, în domenii foarte limitate a fost permisă de asemenea apariţia reprezentanţilor clerului în mass-media, inclusiv la televiziunea controlată de guvern.

În curând urma să se constate că iniţiativele guvernului sunt departe de a fi suficiente pentru a prelungi existenţa unui stat cu care propriii cetăţeni vor să aibă cât mai puţin de-a face. Supradimensionarea aparatului Stasi, în afară de faptul că permitea un control eficient al acţiunilor opoziţiei, aducea şi multe consecinţe negative. Din moment ce MfS avea competenţe inclusiv în domenii ca economia, acest resort devenea automat coresponsabil de rezultatele economice ale statului. De aceste responsabilităţi, resortul despre care vorbim nici nu voia, nici nu putea să se achite în mod corespunzător, în măsura în care acorda o prioritate absolută problemelor de securitate. Ca urmare, la nivelul instanţelor superioare de partid şi de stat s-a observat, spre sfârşitul anilor ’80, un proces tot mai accentuat de dezintegrare; constatând că dispoziţiile oficiale acordă MfS şi structurilor subordonate acestuia tot mai multe atribuţii, celelalte resorturi evitau tot mai des să ia decizii în domeniul de care răspundeau, comunicând solicitanţilor că în situaţia respectivă organul de decizie este MfS RDG. Ca urmare, cu câţiva ani înainte de căderea RDG, la MfS erau trimise nu numai denunţuri despre vreun coleg de serviciu nesuferit; firmele de construcţie trimiteau cereri pentru a solicita furnizarea de cărămidă, oamenii de ştiinţă disperaţi care lucrau în cercetare se adresau Securităţii cu rugămintea ca aceasta să transmită rezultatele cercetărilor lor către instanţele superioare de partid, contând pe faptul că un eventual interes din partea Stasi ar reduce perioada de

aşteptare a rezultatului analizei din partea organului de decizie[50]. Transformarea MfS într-un fel de „superresort” nu făcea însă decât să sporească harababura, din cauză că imensul domeniu de responsabilitate transforma MfS într-un mecanism din ce în ce mai puţin controlabil, iar în cursul anilor ’80 conflictele din sânul Stasi ţineau aproape de rutina cotidiană[51].

Aşa se face că atribuirea de competenţe cvasinelimitate unui resort ca MfS al RDG a dus de fapt la rezultate opuse celor aşteptate. Dar procesul de descompunere care a început să se manifeste la nivelul aparatului de stat era observat şi în celelalte segmente ale administraţiei, atât centrale, cât şi locale, iar MfS era perfect informat despre criza administrativă a ţării. Mielke ştia cu precizie că exigenţele absurde ale economiei planificate, a căror execuţie întocmai şi la timp era pretinsă de Günter Mittag, un om de încredere al lui Honecker, atotputernic în probleme de economie, provocau la începutul anilor ’80 deja tot mai multe frustrări la nivelul mediu al aparatului de partid, care era de fapt destinatarul acestor cerinţe. Unele dintre documentele care ajungeau pe biroul şefului MfS vorbeau pur şi simplu de „prăbuşirea morală” care se manifesta mai ales prin falsificarea documentelor în scopul de a dovedi executarea planului. MfS nu avea cum să nu ştie de asemenea despre un fel de „război de gherilă” care se desfăşura între instanţele de partid şi Biroul Politic, pe de o parte, şi membrii Comisiei de Stat a Planificării RDG (*Staatliche Plankommission* – SPK) în fruntea căreia se afla Paul Schürer, pe de alta. Acesta din urmă încerca încă din anii ’70 să lupte împotriva sumelor exagerate alocate pentru consum şi despre care ştia că sunt imposibil de susţinut. Dar solicitările SPK erau sistematic respinse de Honecker[52].

MfS al RDG n-a utilizat în niciun fel informaţiile despre criza care bătea la uşă. Spre deosebire de Iuri Andropov care, cel puţin la sfârşitul

vieţii, devenise conştient de necesitatea reformării URSS, Mielke pur şi simplu bloca rapoartele care criticau realitatea economică a RDG, acuzându-le de „atitudine duşmănoasă faţă de partid”[53]. Şeful serviciilor secrete ştia, desigur, că Honecker considera orice critică de acest gen drept „propagandă imperialistă” şi atac direct la persoana sa şi la politica pe care o promova. Ca urmare, spre deosebire de Czesław Kiszczak, care, dându-şi seama de criza economică şi socială cu care se confrunta RPP, a ţinut să joace un rol esenţial în negocierile din cadrul Mesei Rotunde, Mielke a rămas pană în 1989 pe poziţiile dictate de Biroul Politic, chiar dacă ştia că şi în RDG situaţia se îndrepta iremediabil spre o criză politică.

În ciuda convingerii răspândite în Polonia că Stasi „controla totul”, această presupunere nu era decât parţial adevărată. E adevărat că puţinii disidenţi care se hotărâseră să provoace sistemul erau mult mai uşor de supravegheat de către servicii. Sunt absolut autentice vestitele cazuri difuzate de mass-media în care soţul îşi denunţa soţia (exemplul lui Knud Wollenberg şi al Verei Lengsfeld şi altele) sau îndelungata colaborare cu MfS a unor personalităţi importante, care au participat ca reprezentanţi ai opoziţiei la lucrările Mesei Rotunde germane (Wolfgang Schnur, Ibrahim Böhme şi alţii). Dar scăderea încrederii în comunism, după cum arată Gieseke, nu a rămas fără consecinţe în ce priveşte eficacitatea MfS. În anii ’80, ofiţerii MfS constatau cu nelinişte că propunerile de colaborare făcute virtualilor colaboratori secreţi sunt tot mai des refuzate[54], iar cazuri ca al Verei Lengsfeld erau, din fericire, izolate. În ultimă instanţă, familia se dovedea de regulă o barieră de netrecut pentru ofiţerii Stasi, iar în anii ’80 cetăţenii din RDG nu mai permiteau să le fie sustras acest minimum de viaţă privată [55].

Tot cu un fiasco s-a soldat şi încercarea de unificare a Bisericilor spre profitul regimului. Acordul amintit anterior era teoretic mai profitabil pentru autorităţi decât pentru Biserici. Dictatura beneficia astfel de o legitimare morală suplimentară. Din 1978, în discuţiile cu Occidentul, oficialii puteau să invoce fără oprelişti, dacă nu „libertatea religioasă”, cel puţin statutul diferit al instituţiilor religioase din RDG în comparaţie cu celelalte ţări din blocul răsăritean – cu excepţia RPP.

Părea că Biserica nu poate să ameninţe regimul ca forţă politică organizată. Iar piedica nu ar fi fost numai diferenţele de opinii din sânul fiecărei biserici est-germane. Conflictul violent (provocat şi întreţinut cu abilitate de organele de Securitate) dintre conducătorii ierarhici şi populaţia protestantă de la nivelul comunelor, dublat de secularizarea bruscă a societăţii din RDG[56] observată de la jumătatea anilor ’50, constituia garanţia că Biserica, puţin atractivă pentru credincioşi, va fi un fel de ostatic al sistemului, iar sistemul va reuşi să-i impună fără discuţii acel cadru al activităţii bisericeşti pe care autorităţile îl considerau necesar. Nu încăpea de asemenea nicio îndoială că acordul din 6 martie 1978 a fost încheiat şi pentru că, la sfârşitul anilor ’70, Biserica evanghelică era deja *de facto* o biserică minoritară, care oricum trebuia să-şi desfăşoare activitatea în condiţiile unei populaţii majoritar atee. Şi, de altfel, nu era un secret pentru nimeni că formula „Biserica în socialism” trebuia să fie, pentru unii dintre ierarhii Bisericii, atât un compromis între ei şi autorităţi, cât şi un efort ca, profitând de „armistiţiul” cu SED, să treacă la un fel de ofensivă, să pornească în căutarea şi recuperarea credincioşilor pierduţi în ultimii 20 de ani[57].

Dar calculele autorităţilor s-au dovedit a fi doar parţial corecte. Pe de o parte, punerea sub urmărirea organelor Stasi şi amestecul în viaţa internă a Bisericii luterane au speriat o parte importantă, dacă nu majoritatea

înaltelor feţe bisericeşti. Pe de altă parte, aceste acţiuni au provocat haos în structurile protestante, ceea ce a făcut ca autorităţile să nu-şi poată subordona niciodată complet clerul protestant. Colectivităţile pastorilor s-au împărţit în două tabere, în funcţie de atitudinea faţă de compromisul făcut în 1978. Ierarhii cei mai importanţi erau în principiu de acord cu linia lui Schönherr, dar acest lucru nu însemna automat că erau de acord şi cu ilegalităţile comise de Stasi. În plus, pentru „simplii" credincioşi evanghelici era evident că acordul cu autorităţile nu se referea la aspectele cele mai importante pentru ei: SED îşi păstra în continuare monopolul asupra educaţiei tinerilor: problema nici nu intra în discuţie. Chiar dacă intensitatea persecuţiilor a mai slăbit, până în 1989 credinciosul luteran practicant a fost obligat să suporte fel de fel de şicane. Până la desfiinţarea RDG, el era considerat *de facto* un cetăţean de categoria a doua.

Această situaţie ne permite să înţelegem de ce persoanele care nu se puteau împăca deloc cu realităţile comuniste ajungeau la urma urmei să se întâlnească şi să discute despre eventualele proiecte de reformă tocmai la nivelul comunităţilor protestante. Dar nu toate organizaţiile care se formau puteau beneficia automat de protecţia Bisericii. Cu toate acestea, a început să apară un interesant efect de „absorbţie", Biserica evanghelică constituind până la o anumită limită o nişă pe care o putea ocupa mişcarea de revendicare a schimbării în RDG. Acest lucru a provocat nemulţumirea autorităţilor, în opinia cărora Bisericii nu i se făcuseră concesii pentru ca diverse comune protestante să acorde adăpost criticilor sistemului.

Ca urmare, la sfârşitul anilor '80, în sânul ierarhiei superioare a Bisericii protestante se puteau auzi voci tot mai sonore care cereau schimbarea cursului politicii. Chiar în perioada când s-a desfăşurat Conciliul de la Görlitz din 1987, o parte dintre activişti, cu Heino Falcke în frunte, cereau o reacţie mult mai fermă a ierarhilor Bisericii faţă de

ilegalităţile săvârşite de Stasi. Însuşi faptul că vocea opoziţiei a fost lăsată să se audă în timpul lucrărilor Conciliului a fost considerat de mulţi dintre membrii conducerii partidului drept o „ofensă”, chiar dacă majoritatea participanţilor s-au declarat împotriva tezelor lui Falcke[58]. De la începutul anului 1988, relaţiile Stat-Biserică s-au degradat sistematic. Duelul verbal public dintre Werner Jarowinsky, un membru al Biroului Politic, care considera Biserica drept „Calul troian” al Occidentului, şi episcopul Werner Leich, a cărui ripostă mai temperată, dar lipsită de orice ambiguitate, fără a pune în discuţie rolul conducător al partidului, critica totuşi foarte deschis autorităţile, demonstra limpede că doctrina „Biserica în socialism” îşi epuizase indiscutabil toate resursele[59].

Opoziţia din RDG în anii ’80

Prin politica lor, autorităţile au creat ocazii mai mult decât suficiente pentru proteste. În martie 1982, ca urmare a adoptării unei noi reglementări legate de obligativitatea generală a serviciului militar, obligativitate care includea şi femeile, circa 150 de femei, avându-le în frunte pe Ulrike Poppe şi Bärbel Bohley, i-au trimis o scrisoare de protest lui Honecker. Iniţiatoarele scrisorii considerau că acest proiect contravenea ideii de luptă pentru pace şi, profitând de legăturile pe care le aveau cu mişcarea „Femei pentru Pace” (*Frauen für Frieden* – FfF) din Scandinavia şi RFG, au încercat să înfiinţeze organizaţii de femei independente de guvern, ce urmăreau să exercite presiuni asupra guvernului RDG pentru a contribui mai activ la politica de dezarmare.

Evident că reţeaua de organizaţii FfF a fost imediat luată în colimator de Stasi, iar în 1983 ambele iniţiatoare ale protestului au ajuns în închisoare.

Prima grupare de opoziţie, având ca model experienţa Cartei 77 a protestatarilor cehi, este considerată Iniţiativa pentru Pace şi Drepturile Omului (*Initiative Frieden und Menschenrechte* – IFM), înfiinţată pe 24 ianuarie 1986[60]. Fondatorii ei au fost fizicianul Gerd Poppe, soţia lui, Ulrike, pictoriţa Bärbel Bohley, Wolfgang Templin şi Ralf Hirsch. Timp de doi ani, această grupare a editat clandestin revista *Grenzfall*. Şi din nou s-a putut constata eficienţa Stasi. Cei implicaţi în această activitate clandestină au fost arestaţi în 1987 şi mai multe persoane au fost forţate să ia drumul exilului, astfel încât în 1988 n-a mai apărut niciun număr al revistei. Chiar şi grupările mai strâns legate de Biserică (l-am amintit deja pe Heino Falcke, care cu ocazia Conciliului de la Görlitz a trimis o scrisoare intitulată „Absage an Praxis und Prinzip der Abgrenzung”) au încercat în aprilie să convingă conducerea partidului şi a Bisericii să efectueze mici schimbări. Toate propunerile s-au soldat cu eşec.

Posibilităţile de acţiune ale acestor grupări (pe lângă cele menţionate trebuie să mai amintim mişcarea ecologică independentă şi organizaţiile de femei) erau foarte limitate, date fiind condiţiile existente în RDG până în 1989, iar problema constituirii unui front unitar al opoziţiei era absolut nerealistă. Provenind din medii sociale diferite, contestatarii aveau viziuni diferite asupra schimbărilor care ar fi trebuit făcute în RDG. Creştin-democraţii protestanţi cu tendinţe de stânga nu puteau găsi cu uşurinţă un limbaj comun cu ecologiştii care acţionau în afara structurilor bisericeşti sau cu adepţii mişcării punk rock, persecutaţi pentru frizurile lor nonconformiste. Dar, dincolo de toate acestea, aparatul de control şi supraveghere extins până la dimensiuni nemaiîntâlnite făcea imposibilă desfăşurarea unui schimb regulat de opinii şi impunea o activitate

conspirativă foarte limitată. Ceea ce însemna de fapt că fiecare grup de opozanţi îşi desfăşura activitatea în mod izolat, fără să fie la curent cu existenţa altor grupări. Şi chiar dacă ar fi avut asemenea informaţii, se punea oricum problema de a verifica în ce măsură persoanele implicate erau sau nu credibile.

Grupările de opoziţie care apăreau şi în cadrul cărora era dezbătut viitorul RDG nu aveau, din păcate, nimic comun cu aşteptările cetăţenilor care, datorită televiziunii vest-germane şi excursiilor, fugeau tot mai des în Occident (sub presiunea oficialilor de la Bonn, Berlinul de Est era obligat să acorde măcar de ochii lumii anumite înlesniri pentru obţinerea paşapoartelor). Locuitorii RDG deveneau brusc conştienţi de faptul că între cele două state germane exista o mare diferenţă de nivel de trai, pe care o resimţeau foarte dureros.

Dar această conştientizare nu stimula şi dorinţa de a se angaja într-un proces de schimbare, ci se reducea în primul rând la o şi mai mare dorinţă de a emigra în bogata RFG[61]. Ca urmare, ideile grupurilor de opozanţi referitoare la reformarea statului, idei faţă de care locuitorii RDG se simţeau tot mai puţin solidari, erau sortite de la început să nu fie înţelese. La sfârşitul anilor ’80 – repetăm acest lucru – masele de cetăţeni tineri ai RDG aveau un singur vis: să plece cât mai repede în RFG.

Anul 1989

În 1989, atât opoziţia în curs de constituire, cât şi partidul comunist erau prin urmare absolut nepregătite să facă faţă provocărilor ce aveau să urmeze. În primul rând, acţiunile întreprinse de SED demonstrau că acesta

nu înţelegea deloc procesele ce aveau loc, cu toate că atât conducerea RDG, cât şi serviciile de informaţii erau evident conştiente că situaţia internaţională se schimbă în defavoarea Berlinului. Şi totuşi, Honecker s-a hotărât să strângă şurubul atât în politica externă, cât şi în cea internă. Criza care se adâncea în relaţiile cu Moscova se reflecta, între altele, în conflictul apărut în legătură cu abonamentele la revista *Sputnik*, la care, din noiembrie 1988, autorităţile RDG au hotărât să renunţe[62].

Chiar dacă populaţia din RDG în principiu nu era obişnuită să-şi exprime împotrivirea, de această dată decizia conducerii SED a fost primită de eşaloanele inferioare ale partidului cu o indignare absolut sinceră. Pentru cea mai mare parte a marxiştilor, cenzurarea presei sovietice era inacceptabilă (în special pentru generaţia mai în vârstă, educată în perioada stalinistă, care nu era obişnuită ca voinţa Moscovei să fie judecată critic). Printre cele 10.000 de persoane care au trimis scrisori adresate CC în legătură cu această problemă erau inclusiv ofiţeri Stasi[63]. Având în vedere largul răsunet pe care aceste petiţii l-au avut în sânul populaţiei, a fost luată hotărârea ca de problemă să se ocupe Biroul Politic, care a constatat că toate aceste acţiuni nu reprezentau altceva decât o încălcare a disciplinei de partid. Aşa încât răspunsul autorităţilor s-a concretizat exclusiv în sancţiuni mai dure sau mai puţin dure, în funcţie, de cele mai multe ori, de rangul social al persoanei în cauză, iar de aplicarea acestora s-a ocupat personal şeful MfS, Mielke[64].

Conducerea MfS a început să observe cu un sentiment de nelinişte că pierderea încrederii în sensul propriei activităţi începuse să se extindă şi la angajaţii Stasi, care până atunci executau orice ordin al partidului[65]. Aceste temeri erau sporite şi mai mult de faptul că în noiembrie 1988, sub presiunea MfS, au fost înăsprite prevederile dispoziţiei „cu privire la călătoriile cetăţenilor RDG în străinătate”. Ca urmare, obţinerea aprobării

pentru călătorie a devenit, în ciuda oricăror speranţe, mult mai dificilă decât înainte. Reacţia a fost frustrarea din ce în ce mai mare a populaţiei, reflectată în primul rând în numărul enorm de cereri şi contestaţii în caz de răspuns negativ.

Modificarea unor prevederi ale acestei dispoziţii în martie 1989, operată la iniţiativa secretarului CC pe probleme de securitate, Egon Krenz, era o încercare de revenire la situaţia juridică dinainte de introducerea schimbărilor contestate. În martie 1989, această soluţie parţială nu mai era însă în măsură să calmeze spiritele[66]. La nivelul MfS, aceste schimbări au provocat o reacţie de dezaprobare nedisimulată[67]. După „scandalul Sputnik” era de altfel clar că, pentru majoritatea cetăţenilor, popularitatea lui Gorbaciov, care personifica speranţa schimbării unei dictaturi osificate, era la cote foarte ridicate, depăşind cu mult popularitatea oricărui politician din RDG. Pentru Honecker, acest lucru era cu atât mai deranjant, cu cât până atunci tocmai Moscova era considerată instanţa supremă care interpreta dogmele comuniste.

Despre vreo perspectivă oarecare de lichidare a zidului Berlinului Honecker nici măcar nu voia să audă. A intrat în istorie declaraţia lui din 18 ianuarie 1989: „Zidul Berlinului va mai dăinui 50 sau chiar 100 de ani, până se vor schimba condiţiile care au dus la construirea lui”[68]. Cu această ocazie, şeful partidului nu a omis să-i dojenească pe toţi cei care, vrând să dărâme zidul, doreau implicit să ameninţe pacea întregii Europe. Că nu erau simple declaraţii fără acoperire o dovedeşte evenimentul dramatic din 5 februarie, când Chris Gueffroy a fost împuşcat în timp ce încerca să treacă ilegal de cealaltă parte a zidului. E adevărat că, în urma protestelor venite din lumea întreagă, Gueffroy a fost ultima victimă a zidului Berlinului; în luna aprilie, „având în vedere situaţia actuală”, Honecker a interzis împuşcarea fugarilor, dar acest ordin nu a fost

niciodată publicat şi, din punctul de vedere al cetăţenilor, reacţia grănicerilor a rămas nesigură până la căderea zidului în noiembrie 1989[69].

Politica de „strângere a şurubului” nu avea cum să nu provoace consecinţe opuse celor scontate. Din rapoartele Stasi rezulta că, dacă în 1987 doar circa 18.000 de cetăţeni ai RDG reuşiseră să treacă legal sau ilegal în RFG, în 1988 numărul lor a ajuns aproape de 40.000[70], pentru ca în primele două luni ale lui 1989 să se înregistreze 18.000. Pentru conducerea Stasi era evident că politica de limitare a călătoriilor şi mijloacele represive prin care aceasta era impusă se dovedeau prea puţin eficiente. Cu ocazia unui sondaj efectuat pe 4 ianuarie 1989 în Alexanderplatz din Berlin s-a constatat fără nicio urmă de îndoială că principalul vector dătător de speranţă pentru populaţia din ce în ce mai obosită a RDG îl reprezenta nu propriul guvern, ci în primul rând continuarea procesului de reformă din URSS. Iar principala dorinţă pe care populaţia ar fi vrut ca autorităţile să i-o îndeplinească în următoarea perioadă era facilitarea deplasărilor între cele două state germane[71].

Pe 7 mai 1989 au avut loc alegeri locale. Având în vedere adâncirea nemulţumirilor sociale, teoretic, aceasta ar fi putut constitui o foarte bună ocazie pentru opoziţie de a verifica, pe de o parte, în ce măsură autorităţile erau dispuse pentru un eventual dialog, iar pe de altă parte, forţa propriilor argumente.

Dar opozanţii n-au reuşit să-şi definească o atitudine comună. Grupările creştine, reprezentate de persoane ca Stephen Bickhardt sau Ludwig Mehlhorn, la fel ca gruparea „Solidarische Kirche”, au încercat iniţial să-şi promoveze candidaţii proprii, altele au rămas în schimb blocate, protestând că legea electorală are un caracter nedemocratic şi îndemnând la boicotarea alegerilor.

Cât despre SED, conducerea partidului nu şi-a manifestat în general absolut deloc interesul să profite de neînţelegerile dintre grupările de opoziţie pentru a-şi atinge propriile scopuri, tratând ambele curente drept „forţe duşmănoase şi negative” (*Feindlich-negative Kräfte*), ca să utilizăm limbajul angajaţilor Stasi. Ca urmare, niciunul dintre reprezentanţii sprijiniţi de grupările din opoziţie n-a reuşit măcar să se înscrie pe listele de candidaţi. De aceea, chiar şi grupările moderate au îndemnat la boicotarea alegerilor sau la votul negativ: „nu”. Temându-se de rezultatele alegerilor, autorităţile le-au falsificat. Potrivit aprecierii şefului Comisiei Electorale Centrale a RDG (*die Central Wahlkommission*), Egon Krentz, peste 98,5% dintre voturile valabil exprimate au fost favorabile listelor SED şi ale partidelor-satelit.

Opoziţia n-a recunoscut aceste rezultate ca fiind valabile. La iniţiativa lui Hans-Jürgen Fischbeck fuseseră plasaţi observatori în diferite puncte ale ţării, iar aceştia au constatat că participarea la vot s-a situat între 70 şi 85% şi că circa 7-8% dintre voturi au fost „nu”. Imediat după alegeri, în întreaga ţară s-au desfăşurat manifestaţii de amploare mai mare sau mai mică, dar împrăştiate fără probleme de forţele MfS şi ale Miliţiei Populare. Opoziţia a informat, fireşte, opinia publică mondială în legătură cu falsificarea alegerilor, dar n-a fost capabilă să mobilizeze cetăţenii pentru acţiuni mai ample, ca să nu mai vorbim de prezentarea unui program unitar. Locuitorii din RDG îşi dădeau tot mai bine seama că evenimentele din Polonia şi Ungaria aveau drept ţintă impunerea reformelor, în timp ce în RDG conducerea SED rămânea neînduplecată, singura ei eventuală reacţie putând fi doar una brutală. Evenimentele din piaţa Tiananmen din Beijing au fost apreciate de către Honecker drept înăbuşirea contrarevoluţiei. Ceea ce însemna că utilizarea armelor de foc împotriva potenţialilor „răsculaţi” rămânea în RDG o variantă probabilă

atât timp cât la conducerea statului se afla o putere caracterizată de un marxism dogmatic.

Treptat, această situaţie a devenit insuportabilă pentru locuitorii din RDG, care, auzind de acordul dintre Austria şi Ungaria din mai 1989, în virtutea căruia autorităţile RPU începuseră să demonteze barierele de la graniţa dintre cele două ţări, au început să plece masiv în excursie în Ungaria, cu speranţa că vor reuşi să găsească o variantă mai uşoară de a fugi în Occident. Ungurii şi austriecii au oferit un stimul suplimentar, organizând la sfârşitul lunii august un Picnic Paneuropean[72] în cursul căruia a fost deschis, pentru câteva ore, punctul de trecere a frontierei de la Sankt Margarethen im Burgenland (pe partea maghiară, Sopronkőhida). Cu această ocazie, circa 600 de cetăţeni ai RDG au părăsit Ungaria.

Urmarea acestor evenimente a fost că în ţara vecină de pe malurile Dunării au venit peste 150.000 de persoane care nu ascundeau faptul că au intenţia de a ajunge în RFG. Întrucât la momentul respectiv MAE al Ungariei purta cu Bonnul tratative, bazate mai mult sau mai puţin pe încredere, în legătură cu soluţionarea acestei probleme, Honecker căuta cu disperare metode de a obliga guvernul lui Miklós Németh să-i reţină pe fugari, lucru pe care ungurii ar fi fost obligaţi să-l facă în baza acordurilor încheiate anterior.

Acest deziderat s-a dovedit a fi imposibil de realizat. Alegerile parlamentare din RP Polonă de pe 4 iunie, începerea lucrărilor Mesei Rotunde maghiare şi, în cele din urmă, cuvântarea de la Strasbourg a lui Gorbaciov din 6 iulie 1989, ocazie cu care secretarul general al CC al PCUS dădea clar de înţeles că renunţă la doctrina Brejnev, iar opţiunea pentru un sistem politic anume rămâne o problemă de ordin exclusiv intern a fiecărui stat, toate acestea înrăutăţeau semnificativ situaţia internaţională a Berlinului de Est. Practic, s-a constatat că RDG nu mai

putea conta pe niciun fel de sprijin militar din partea Moscovei, singurii posibili aliaţi în afară de îndepărtata China rămânând eventual România şi tot mai incerta Cehoslovacie, unde activitatea opoziţiei căpăta de asemenea proporţii îngrijorătoare.

În acest context, pe 11 septembrie, s-a produs o adevărată catastrofă pentru regim: Ungaria şi-a deschis graniţele, provocând un eşec mediatic total al SED. Din mitul despre „ce bine e-n RDG”, în mai puţin de 24 de ore n-a mai rămas nimic, pentru că întreaga lume a putut să vadă pe viu cozile interminabile de Trabanturi şi Wartburguri ai căror pasageri erau nebuni de fericire că pot în sfârşit să renunţe la viaţa dusă în spatele Cortinei de Fier.

Decizia forurilor de la Budapesta nu făcea însă decât să grăbească evenimentele. Cetăţenii RDG care nu reuşiseră să ajungă în Ungaria au început „să ia cu asalt”, într-un număr nemaiîntâlnit anterior, clădirile ambasadelor RFG din toate ţările cu democraţie populară. Cel mai mare răsunet în presă l-a căpătat ambasada RFG de la Praga; în septembrie, aici şi-au stabilit tabăra, în condiţii foarte precare, aproape 3.500 de cetăţeni ai RDG. Mai puţini (circa 600) încercau să ajungă în RFG prin ambasada acestei ţări de la Varşovia. După consultări cu URSS şi RDG, ministrul Afacerilor Externe al RFG, Hans Dietrich Genscher, a obţinut acordul de tranzit pe teritoriul RDG al unor trenuri speciale, sigilate, care transportau fugari. Informaţia că se poate fugi şi prin Praga a provocat un alt val de călătorii. În total, până la sfârşitul lunii octombrie, „trenurile libertăţii” au dus dincolo de Cortina de Fier peste 17.000 de persoane. Reacţia autorităţilor din RDG a fost categorică. Pe 3 octombrie a fost închisă graniţa cu Cehoslovacia[73].

Partidul în fruntea căruia se afla Honecker (afectat tot mai mult de probleme de sănătate), deşi vedea că populaţia era cuprinsă de această

ciudată „psihoză a plecării”, nu avea nici cea mai mică intenţie de a renunţa la linia politică de până atunci. Mai grav chiar, înrăutăţirea stării de sănătate a secretarului general, care se lupta cu cancerul, a dus la un vid politic nefiresc. În timpul summitului Pactului de la Varşovia care a avut loc la Bucureşti (poate sub impresia cuvântării lui Gorbaciov de la Strasbourg), Honecker s-a certat cu conducătorul sovietic, iar în cursul serii i s-a făcut rău. O criză de colică biliară l-a eliminat pe şeful SED nu numai de la următoarele lucrări ale summitului, ci şi de la orice activitate politică pentru un interval de peste două luni[74]. Pentru partid, boala lui Honecker era un factor în plus care complica situaţia. Fără Honecker, Biroul Politic nu avea nici cea mai mică intenţie de a lua vreo decizie. Teoretic, opinia publică îi dădea cele mai mari şanse lui Egon Krenz, numai că pe perioada absenţei sale forţate Honecker îi încredinţase conducerea nu acestuia, ci lui Günter Mittag. Ceea ce făcea ca problema succesiunii să rămână foarte neclară pentru aparatul de partid. Cedându-i temporar prerogativele lui Mittag, nu era sigur dacă Honecker avea intenţia să-şi schimbe părerea în ceea ce-l priveşte pe Krenz – de aceea, acesta din urmă s-a decis să rămână în expectativă. Pe de altă parte, Mittag, personificarea aripii dure a partidului, avea o stare de sănătate nu foarte diferită de a lui Honecker şi nu avea nici posibilitatea, nici putere suficientă pentru a ataca frontal problema exodului populaţiei din RDG. Blocajul la nivelul Biroului Politic a dus însă la o întârziere catastrofală, din cauza căreia SED s-a trezit mai târziu fără nicio posibilitate de iniţiativă. Problema fundamentală a fost că, exact în momentul în care criza a atins paroxismul, SED pur şi simplu „a amuţit”.

Valul de fugari, criza tot mai accentuată şi pasivitatea partidului au mobilizat conducerea Bisericii luterane, care a decis să pună capăt politicii de până atunci. Spre deosebire de discuţiile anterioare cu puterea,

de această dată reprezentanţii Bisericii i-au cerut secretarului general, prin formulări deosebit de categorice, lipsite de orice ambiguitate, să accepte dialogul cu societatea. Obiectul acestui dialog avea să fie în primul rând plecarea masivă peste graniţă a cetăţenilor est-germani. Cu această ocazie, ierarhii Uniunii Bisericilor Evanghelice din RDG (*Bund der Evangelischen Kirchen in der DDR* – BEK) nu au omis să critice politica de vize a partidului şi situaţia din ţară. După cum s-a putut constata, acest divorţ dintre partid şi Biserică a avut consecinţe grave. Honecker s-a simţit ofensat şi a revocat în ultima clipă întâlnirea care fusese deja planificată cu conducerea Bisericii luterane. Răspunsul a fost dat de episcopul Werner Leich, care a îndemnat la boicotarea festivităţilor organizate pentru aniversarea cu mare pompă a 40 de ani de la crearea RDG: acestea fuseseră planificate la începutul lunii octombrie[75].

Că situaţia în cadrul Bisericii luterane începea să scape tot mai mult de sub control o dovedea şi felul cum s-a desfăşurat Conciliul convocat pe data de 19 septembrie. Acesta nu numai că a validat decizia referitoare la boicot, dar în plus a tolerat răspândirea unor manifeste critice, pregătite de activiştii din ce în ce mai frustraţi ai Partidului Creştin-Democrat est-german. Astfel, Biserica a contribuit din plin la propagarea conţinutului acestor manifeste la nivelul întregii ţări[76].

Reacţia isterică a presei de partid, cu *Neues Deutschland* în frunte, n-a făcut decât să toarne gaz peste foc: critica adusă partidului de Conciliul luteran era considerată o expresie a „activităţii anumitor cercuri” din RFG; Mittag a mers chiar mai departe: pentru el, rezultatele lucrărilor Conciliului erau nici mai mult, nici mai puţin decât o „contrarevoluţie”. Rezultatul a fost exact invers faţă de cel scontat. Dacă până atunci activitatea conducerii Bisericii luterane consta într-o critică foarte moderată a partidului, fără să acorde vreun sprijin opoziţiei, după o astfel

de „replică”, din ce în ce mai multe înalte feţe bisericeşti (mai ales din Saxonia), ofensate de epitetele cu care activiştii din cadrul aparatului de propagandă al SED n-au fost deloc zgârciţi, au început să sprijine deschis acţiunile disidenţilor[77].

Nici nu se putea imagina un moment mai defavorabil pentru înrăutăţirea relaţiilor şi pentru scandaluri cu clerul decât luna septembrie a anului 1989. Încă de la începutul lunii se desfăşurau la Leipzig aşa-numitele demonstraţii de luni (*Montagsdemonstrationen*). Ele îşi aveau originea în tradiţia întâlnirilor de discuţii şi rugăciuni pentru pace organizate de pastorii Christian Führer şi Christoph Wonnenberger la biserica Sf. Nicolae, care strângeau laolaltă tot mai multă lume. Având în vedere prezenţa a numeroşi ziarişti occidentali, sarcina organelor de Securitate era foarte dificilă, inclusiv din cauză că informaţiile despre organizarea demonstraţiilor nici nu erau necesare. Oamenii îşi transmiteau unii altora mesajul că în ficare zi de luni, la ora 17, aveau loc demonstraţii. În cadrul conflictului cu ierarhia bisericească mai exista încă o problemă: tradiţionala metodă de „liniştire” a pastorilor recalcitranţi prin intermediul unui telefon din partea instanţelor de partid corespunzătoare adresat episcopului local de data aceasta a fost un eşec pe toată linia. Cu ocazia unei discuţii pe care a avut-o cu reprezentantul departamentului pentru culte din Leipzig, episcopul local Johannes Hempel a refuzat să administreze orice fel de sancţiune pastorilor care organizau rugăciuni pentru pace, susţinând că partidul era singurul vinovat de situaţia tensionată din ţară[78].

Autorităţile au încercat atunci să acţioneze „discret”, adică să organizeze prinderea activiştilor înainte de demonstraţie şi să nu le permită celor interesaţi să ia parte la activitatea obişnuită prin blocarea accesului în biserică cu ajutorul forţelor de poliţie şi al Securităţii. Dar la

Leipzig această tactică a eşuat complet, în primul rând pentru că rugăciunile pentru pace şi demonstraţiile mobilizau cu fiecare săptămână tot mai mulţi cetăţeni (spre sfârşitul lui septembrie, chiar şi simplii trecători se alăturau demonstranţilor). Iar unei asemenea mase, forţele de poliţie nu-i puteau face faţă numeric.

Dar şi în aceste condiţii autorităţile considerau că nu se cade să poarte discuţii cu oricine. Până la sfârşitul lunii septembrie, *Montagsdemonstrationen* din Leipzig au constituit un punct izolat la scara întregii ţări, pentru că în celelalte oraşe mari (şi cu atât mai puţin în provincie) nu aveau loc niciun fel de proteste notabile. Pe la sfârşitul lui septembrie, autorităţile au hotărât să înăsprească măsurile penale pentru participarea la demonstraţii, sporind de asemenea prerogativele Stasi. Intenţia lui Mielke era în primul rând ca, prin aceste măsuri de factură politică, să liniştească spiritele pentru a evita orice tulburări care s-ar fi putut produce în timpul aniversării celor 40 de ani de la înfiinţarea statului german comunist. Această sărbătoare trebuia să demonstreze atât populaţiei, cât şi observatorilor de peste hotare că, în RDG, partidul continua să ia toate deciziile. Numai că planul lui Mielke nu lua în considerare faptul că, la doar câteva zile după luarea măsurilor respective, care priveau direct aparatul Securităţii şi al poliţiei, pe teritoriul RDG urmau să treacă trenurile cu fugarii de la ambasadele din Praga şi Varşovia. Ceea ce a creat alte complicaţii, pentru că, pe de o parte, „trenurile libertăţii” erau dovada faptului că regimul îşi recunoaşte eşecul, iar pe de altă parte, trecerea lor putea fi o ocazie pentru alţi cetăţeni dornici să-şi părăsească ţara.

La începutul lui octombrie, în loc să scadă, valul de proteste a crescut din nou. Pe 2 octombrie, forţele de Securitate din Leipzig au cunoscut o nouă înfrângere, când 10.000de protestatari s-au dovedit a fi prea mulţi

pentru forţele poliţieneşti care fuseseră trimise să împrăştie demonstraţia. De data aceasta însă lucrurile au luat o întorsătură neaşteptată. Poliţia a utilizat gaze lacrimogene, tunuri cu apă, câini pe care i-a asmuţit împotriva demonstranţilor – şi, desigur, bastoanele de cauciuc din dotare au avut mult de lucru. Situaţia a fost agravată şi de faptul că pe 3 octombrie autorităţile au hotărât să închidă graniţa cu Cehoslovacia. Sute de persoane au fost trimise cu forţa de la graniţă înapoi în ţară. În acest fel, autorităţile au creat o nouă categorie de „opozanţi” (şi era vorba de persoane deosebit de hotărâte, cărora li se refuzase dreptul la călătorie). Mass-media din întreaga lume a informat despre scenele dramatice care avuseseră loc în anumite gări din Saxonia, unde sute de persoane încercaseră să ajungă pe peron, în dorinţa de a urca în trenurile care circulau de la Praga în direcţia RFG, iar autorităţile nu ezitaseră să folosească forţa pentru a le împiedica să fugă.

Pe lângă toate acestea, ideea *Montagsdemonstrationen* a început să se răspândească şi în celelalte oraşe din Saxonia (mai ales în Dresda, Plauen, Chemnitz – pe atunci Karl-Marx-Stadt), iar mai târziu pe tot teritoriul RDG (mai ales în Turingia şi în Anhalt), astfel încât pe la jumătatea lunii octombrie se demonstra inclusiv în zonele din nordul ţării, care până atunci erau considerate „mai sigure”.

La Dresda au fost semnalate numeroase ciocniri cu poliţia, mai ales pe 4 octombrie, când prin gară a trecut ultimul tren cu persoane evacuate din ambasada RFG de la Praga. Circa 5.000 de locuitori ai Dresdei, disperaţi, au încercat să urce cu forţa în tren. A fost o adevărată luptă. În urma intervenţiei în forţă a poliţiei, au fost arestate aproape 1.300 de persoane, clădirea gării a fost complet devastată, iar poliţia n-a reuşit să devină stăpână pe situaţie decât în ziua următoare. Responsabilitatea directă pentru aceste evenimente a fost pusă pe seama prim-secretarului

partidului din Dresda, Hans Modrow, care până atunci se bucura de multă apreciere, fiind considerat mai „liberal”, ca adept moderat al perestroikăi. Pe 4 octombrie însă Modrow a cerut în mod explicit ajutorul armatei împotriva demonstranţilor. La baza acestei măsuri a stat fără îndoială informaţia că unii poliţişti fie tergiversează, fie pur şi simplu refuză să execute ordinul de a-i împrăştia pe demonstranţi. Dar, în foarte scurt timp, Modrow avea să tragă concluziile care se impuneau din această experienţă.

În ciuda eforturilor disperate pentru ca 7 octombrie să fie o zi fără demonstraţii în afara celei dedicate aniversării organizate de autorităţi (era ziua în care se împlineau 40 de ani de la crearea RDG), serviciile de ordine şi poliţia n-au reuşit să împiedice un nou val de manifestaţii. Când, la Berlin, 70.000 de participanţi defilau prin faţa tribunei oficiale în care se aflau, printre alţii, Gorbaciov şi Ceauşescu, în Alexanderplatz şi în apropierea Palatului Republicii demonstranţii disperaţi strigau „*Gorbi, Hilf uns*” („Gorbi, ajută-ne”), stricându-le cheful musafirilor dictatorului şi obligându-l pe Mielke să părăsească banchetul oficial ca să coordoneze acţiunile de împrăştiere a lor.

Acţiuni asemănătoare au fost organizate pe 7 octombrie şi la Plauen, unde poliţia i-a atacat deosebit de brutal pe demonstranţi, escaladarea în continuare a violenţei neputând fi evitată decât prin intervenţia superintendentului Thomas Küttler, care a acceptat să medieze conflictul dintre organele de Securitate şi aceştia din urmă.

Atitudinea autorităţilor din RDG (şi în primul rând a lui Honecker) dovedea o pierdere totală a simţului realităţii politice. Opoziţia necoagulată încerca să recupereze anii pierduţi creând grupări politice izolate care ar fi putut lua parte la convorbiri cu autorităţile. Încă de pe 10 septembrie apăruse Noul Forum (*Neue Forum* – NF); pe 12 septembrie,

Democraţia acum! (*Demokratie jetzt!*) a fost înregistrată oficial; apoi Partidul Social-Democrat din RDG (*SPD in der DDR*), care funcţiona deja cvasilegal încă din aprilie; de asemenea, gruparea Răscrucea Democrată (*Demokratischer Aubruch*). Acest proces a continuat în lunile următoare, când au apărut şi Liga Verde (*Die Grüne Liga*), Partidul Verzilor, Uniunea Independentă a Femeilor (*Unabhängige Frauenverband* – UFV) şi alte grupări. Ele încercau să preia conducerea revoltei sociale care căpăta tot mai multă amploare. Numai că acest lucru s-a dovedit mai greu decât părea iniţial. În ciuda discuţiilor purtate încă din primăvara lui 1989 în legătură cu organizarea unor acţiuni comune, opoziţia din RDG a intrat în „toamna naţiunilor” fărâmiţată în destul de multe grupări (între 10 şi 20) care nu aveau nici ţeluri politice bine definite, nici resurse de cadre şi materiale serioase, nici experienţa necesară. Pentru marea majoritate a intelectualilor, scopul manifestaţiilor era în primul rând acela de a oferi ocazia unei analize critice a regimului SED. Ideea de a înfiinţa un partid care să lupte pentru lucruri concrete (ceea ce ar fi implicat obligatoriu existenţa în cadrul acestuia a unei ierarhii, a unei discipline de partid şi a unor structuri mai mult sau mai puţin dezvoltate) le provoca o sinceră aversiune membrilor elitei Noului Forum[79]. Iniţial, autorităţile nu aveau de gând să trateze grupările disidente care făceau demersurile necesare pentru a se instituţionaliza drept parteneri de dialog pentru că vedeau în ele doar o ameninţare care trebuia neutralizată prin mijloace coercitive. Grupările de opoziţie, conştiente de slăbiciunea lor, la început nici nu formulau revendicări prea radicale. Unele declaraţii ale liderilor lor puteau provoca chiar nedumerire nu numai observatorilor occidentali, ci şi cetăţenilor din RDG care căutau răspunsuri şi soluţii concrete[80].

Demonstraţiile, revendicarea tot mai sonoră a dreptului la călătorie, a eliminării cenzurii, a libertăţii de exprimare şi a altor drepturi cetăţeneşti

au făcut ca RDG să se cufunde într-un haos total, cu atât mai mult cu cât, din octombrie, la demonstraţii luau parte nu numai cei care până atunci fuseseră indiferenţi faţă de politică, ci chiar şi unii membri ai SED. Având în vedere numărul tot mai mare al participanţilor la proteste, atmosfera revoluţionară şi lipsa unor directive clare şi categorice din partea Biroului Politic şi a CC, organele locale ale partidului (mai ales cele din Saxonia) erau obligate să ia pe cont propriu toate măsurile necesare liniştirii populaţiei şi a atmosferei. Ca urmare, încă de la începutul lunii octombrie, responsabilii locali au fost obligaţi să ducă tratative cu organizatorii demonstraţiilor, printre care tot mai frecvent puteau fi întâlniţi membri ai autorităţilor locale, inclusiv ai Bisericii protestante, scriitori, artişti şi oameni de ştiinţă. A duce tratative când în fruntea partidului se afla o persoană ca Honecker era însă foarte greu pentru un secretar de partid de la nivel local, pentru că acesta nu putea fi niciodată sigur că iniţiativele sale nu vor fi considerate un act de nesupunere. Încă din 8 octombrie au fost trimise în teritoriu două scrisori: prima era scrisă de şeful SED şi adresată organelor locale de partid, iar a doua era scrisă de Mielke şi adresată structurilor MfS. Ambele erau redactate pe un ton aspru şi cereau în primul rând informarea conducerii despre evoluţia situaţiei, respectiv (scrisoarea lui Honecker) lichidarea imediată a tulburărilor (în original, *vornherein zu unterbinden*). Deşi în niciuna nu se vorbea explicit de o eventuală utilizare a armelor de foc împotriva demonstranţilor, la o lectură mai atentă orice îndoială dispărea, Berlinul fiind mai degrabă dispus să accepte o rezolvare violentă decât discuţii cu opoziţia. Unităţile subordonate MfS al RDG au intrat în alertă: erau gata de acţiune, persoanelor autorizate să poarte armă li s-a ordonat să aibă arma permanent asupra lor, a fost dat ordinul de întocmire a listelor şi a planurilor de reţinere a persoanelor deosebit de active, suspectate că ar

participa la demonstraţii. Dar era evident faptul că la nivelul superior al MfS (şefii îşi mai aminteau, fără îndoială, evenimentele din iulie 1953) existau temeri destul de serioase că armele ar putea ajunge în mâna demonstranţilor şi, tocmai ca să nu se întâmple aşa ceva, au fost date şi directivele necesare în acest sens[81].

Aşa cum a dovedit exemplul Dresdei, executarea respectivelor instrucţiuni era îndoielnică, fără să mai vorbim de faptul că directivele de la centru, exprimate în termeni foarte generali, puteau fi interpretate diferit. Ca urmare, prim-secretarul SED din Dresda, Hans Modrow, a recunoscut că demonstraţiile cu caracter paşnic ale opoziţiei nu puteau fi împrăştiate cu ajutorul unităţilor de poliţie, dar a intrat astfel în conflict cu reprezentantul local al MfS, generalul Horst Böhm, care cerea continuarea politicii represive. Toată povestea s-a încheiat când Böhm l-a denunţat pe Modrow lui Mielke, cerând intervenţia autorităţilor de partid[82]. Probabil însă că Biroul Politic era deja conştient că, dacă haosul se generalizează, conflictele de acest gen se vor înmulţi, iar sistemul est-german centralizat, în care cea mai mare parte a competenţelor erau concentrate în mâinile conducerii de la Berlin, era complet nepregătit pentru rezolvarea în mai multe regiuni a unui conflict de mari proporţii, aşa cum se prezenta situaţia în septembrie şi octombrie 1989.

Dinspre Biroul Politic veneau semnale contradictorii. Generalul Böhm şi subordonaţii săi nu mai aşteptau deja niciun fel de directive din partea lui Honecker. După vizita lui Gorbaciov (6-7 octombrie), în cursul căreia secretarul general al PCUS fusese deosebit de iritat de atitudinea pasivă a conducerii SED, care aştepta totul de la ajutorul sovietic (iar Gorbaciov nu avea de gând să dea acest ajutor), Biroul Politic a declarat că este gata de dialog. Pe de altă parte, cu două zile înainte de a fi dată această declaraţie, tuturor secretarilor regionali ai SED le fuseseră trimise

instrucţiuni secrete prin care recomandau înăbuşirea demonstraţiilor şi împiedicarea accesului ziariştilor străini în zonele turbulente[83]. Drept pentru care organele de partid din teritoriu au decis să aştepte mai întâi desfăşurarea evenimentelor, pentru că nu erau deloc dispuse să recurgă la „varianta chinezească”.

Constatând că situaţia „de sus” părea să se îndrepte încet-încet spre o schimbare de direcţie, Modrow s-a hotărât să nu permită reacţii violente. El ştia că nu poate conta pe ajutorul armatei, că forţele de care dispunea erau insuficiente, iar dorinţa acestora de a maltrata demonstranţi nevinovaţi scădea pe zi ce trece, aşa încât, în seara zilei de 8octombrie, şi-a permis o mică, dar semnificativă concesie. În timpul următoarei demonstraţii, convoiul a fost oprit de un cordon de poliţie, ceea ce ameninţa să dea naştere unor noi violenţe. Dar de data aceasta s-a întâmplat altfel. Prin intermediul a doi clerici catolici, Andreas Leuschner şi Frank Richter, s-a reuşit negocierea unei înţelegeri cu comandantul unităţii de poliţie, iar, în baza acesteia, preoţii promiteau că se vor adresa demonstranţilor cu rugămintea să încheie protestul. În schimb, autorităţile se obligau ca a doua zi să primească la sediul primăriei o delegaţie de 20 de persoane care să discute cu primarul oraşului, Wolfgang Berghofer. Protestatarii puteau astfel să-i prezinte acestuia dezideratele lor, printre care figura eliberarea celor arestaţi (în intervalul de care vorbim, în arestul poliţiei şi în închisorile din Dresda erau deţinute nu mai puţin de o mie de persoane), dar şi legalizarea Noului Forum, dreptul la emigrare, dreptul de a organiza demonstraţii etc. Chiar dacă unele dintre aceste puncte aveau un evident caracter politic şi depăşeau fără îndoială competenţele lui Modrow, conducerea SED din Dresda şi autorităţile oraşului au acceptat propunerea[84].

Importanţa evenimentelor din 8 octombrie a fost determinantă pentru ceea ce avea să se întâmple cu statul est-german din cel puţin două motive. Pe de o parte, aceste evenimente constituie un important punct de cotitură în desfăşurarea revoluţiei redegiste întrucât, pentru prima dată în istorie, autorităţile statului au încetat să mai profereze invective la adresa manifestanţilor şi au început să negocieze cu ei. Mai mult chiar, în condiţiile date, respectivele negocieri s-au dovedit destul de fructuoase. Încă de la prima întâlnire, „grupul celor 20" a obţinut prin negociere eliberarea celor arestaţi şi promisiunea că va mai exista o întâlnire, fixată pe data de 16 octombrie. Şi a fost suficient pentru ca semnalul dat de Dresda să se propage în toată ţara: protestele şi demonstraţiile puteau obliga autorităţile să facă anumite concesii. În al doilea rând, nici echipa care reprezenta partidul, nici delegaţii demonstranţilor din 8 octombrie nu ştiau în momentul respectiv că, aşezându-se la masa tratativelor, dăduseră startul unuia dintre cele mai interesante procese politice ale revoluţiei germane de la 1989, proces în care iniţiativa populară, fără a mai ţine cont de Berlin, s-a transformat treptat într-o masă rotundă la nivel local care, în timp şi în funcţie de condiţiile specifice diferitelor raioane sau oraşe, începea să concureze sau chiar să elimine structurile în curs de dezagregare ale statului partinic la nivelul administraţiei locale. În acest sens, apariţia „grupului 20" la Dresda a avut oarecum rolul de soluţie-prototip care şi-a găsit aplicarea pe scară largă şi în celelalte oraşe din RDG.

O zi mai târziu, pe 9 octombrie, a avut loc la Leipzig o altă demonstraţie de luni. În ciuda faptului că autorităţile au făcut tot ce le-a stat în putinţă, pregătindu-se corespunzător pentru oprirea demonstraţiei, 70.000 de protestatari era un număr care depăşea cu mult posibilităţile forţelor de ordine mobilizate. Haosul instaurat la vârful puterii a făcut ca

la întrebarea comandantului forţelor de ordine din Leipzig referitoare la modul cum trebuia să procedeze în situaţia dată, Berlinul n-a putut da niciun fel de răspuns. Honecker nu putea fi contactat nici măcar telefonic, iar Krenz a cerut un timp de gândire[85]. Dar înainte ca el să fi găsit un răspuns, demonstranţii se împrăştiaseră deja. Cu alte cuvinte, manifestaţia s-a desfăşurat într-o perfectă ordine[86].

Între timp, problemele cu care se confrunta conducerea SED au început să se înmulţească. În octombrie, revolta a cuprins şi partidele aliate, care până atunci jucau un rol de figuranţi în cadrul Camerei Populare. Pe 13 octombrie, liderul liberalilor est-germani, Manfred Gerlach, sugera (şi era primul care rostea aceste cuvinte) varianta ca secretarul general al SED să-şi dea demisia. Ecouri ale nemulţumirilor au început să apară şi din partea sindicatelor şi a altor organizaţii care „făceau legătura între partid şi masele populare".

În această situaţie, SED înceta treptat să mai fie un instrument de exercitare a puterii pentru că devenise inoperant, iar necesitatea demisiei lui Honecker era evidentă chiar şi pentru membrii Biroului Politic, în frunte cu Willy Stoph sau Erich Mielke. Se pare că aceşti doi veterani ai politicii redegiste au devenit, alături de principalul interesat, Egon Krenz, resortul central al unei adevărate „lovituri de stat" care urma să aibă loc pe 18 octombrie. Era ziua când CC dădea un comunicat prin care se aducea la cunoştinţa populaţiei decizia acestui for al partidului de a accepta rugămintea lui Honecker şi, având în vedere starea precară a sănătăţii lui, de a-l elibera din toate funcţiile deţinute până la acea dată. Întrebarea legată de măsura în care demisia dictatorului a fost obţinută cu forţa (respectiv, dacă ea s-a realizat cu ştirea Moscovei sau în înţelegere cu şefii de la Kremlin) rămâne în continuare fără un răspuns clar. Se pare, oricum, că schimbarea liderului nu a fost o surpriză totală pentru

Gorbaciov, deşi în octombrie 1989 URSS deja nu mai avea intenţia să se amestece în problemele interne ale statelor aliate. Sintagma „lovitură de stat” a fost apoi îndulcită pentru că succesiunea a fost preluată de Krenz, care mai demult fusese desemnat urmaşul lui Honecker. Aşa că, la urma urmei, în ciuda acestei neplăcute surprize, Biroul Politic l-a ales pe noul secretar general la recomandarea lui… Erich Honecker, care, firesc, l-a propus pe Krenz pentru funcţia supremă şi şi-a înaintat demisia.

Dar schimbarea lui Honecker cu Egon Krenz, compromis din cauza falsificării alegerilor organizate pentru consiliile locale şi despre care circulau zvonuri că ar avea serioase probleme cu alcoolul, nu era câtuşi de puţin de natură să calmeze spiritele. În istorie a intrat totuşi nu atât persoana lui Krenz, cât discursul său de învestitură, rostit imediat după alegeri, la televiziune. În acest mesaj către naţiune, care se menţinea pe linia conferinţei partidului, cu limbajul ei de lemn, au apărut totuşi câteva elemente noi. În primul rând, Krenz anunţa „schimbări” (*die Wende*), cuvânt care a trezit speranţe foarte mari în rândul populaţiei, fiind şi astăzi utilizat tocmai pentru a caracteriza întreaga perioadă de tranziţie. În al doilea rând, noul conducător al RDG s-a străduit să rezolve conflictul cu Moscova. În cuvântarea sa, Egon Krenz a declarat explicit că modelul său în realizarea *die Wende* va fi perestroika.

Calculele lui Krenz erau destul de transparente. Referindu-se la ceea ce se întâmpla în URSS, el intenţiona să-i împace din nou pe strategii SED cu cei sovietici, spre binele RDG (ţinta lui era de fapt ajutorul economic). Vorbind despre „reconstrucţie şi un nou mod de a gândi”, el dădea în acelaşi timp un semnal desluşit pentru partid, în sensul că episoade de tipul celui cu revista *Sputnik* erau de domeniul trecutului. Alăturând deviza schimbării şi modelul sovietic, Egon Krenz sugera şi sursa de inspiraţie pentru noile motivaţii ideologice care aveau să fie eventual

elaborate de o serie de colective corespunzătoare din cadrul CC. Şi, la urma urmei, el, care în mod sigur auzise strigătele disperate „*Gorbi, Hilf uns!*” din timpul ceremoniilor de aniversare a republicii, se străduia să răspundă cel puţin aşteptărilor unei părţi a populaţiei, care, într-o anumită măsură, îşi punea speranţele legate de schimbare, oricare ar fi fost ea, tocmai în şeful de la Kremlin.

Decretarea politicii de dialog de la cea mai înaltă tribună era mult mai simplă decât transpunerea ei în practică. Tocmai în acel moment ieşeau la iveală consecinţele dramatice ale înăbuşirii în faşă de către Honecker a oricăror idei legate de schimbare. Nu e aşadar de mirare că, în diferitele cercuri ale partidului, discuţiile despre reformarea statului în noiembrie 1989 erau abia într-o fază incipientă. Nivelul de pregătire a cadrelor de partid pentru eventualele reforme era minim, lucru care urma să aibă consecinţe catastrofale pentru sectorul de propagandă responsabil de promovarea imaginii partidului. Când Krenz a trimis tuturor secretarilor regionali de partid o dispoziţie care îi obliga să înceapă dialogul cu populaţia, aceştia au dat dovadă de o ignoranţă de-a dreptul paralizantă, chiar şi când era vorba de noţiunile clasice ale filosofiei marxist-leniniste[87].

O problemă suplimentară o constituia lipsa unor directive mai recente privitoare la felul în care conducerea superioară de partid interpreta ordinele date. Aparatul de partid din teritoriu nu era obişnuit să ghicească intenţiile Berlinului, ci doar să execute dispoziţiile primite. Ca să poată răspunde la întrebările demonstranţilor, partidul ar fi trebuit să ştie exact în ce va consta dialogul, ce promisiuni puteau fi făcute şi ce limite nu puteau fi depăşite în niciun caz. Numai că asemenea directive n-au fost transmise niciodată. După ani de linişte netulburată în regimul lui Honecker, intelectualitatea de partid ajunsese total sterilă, incapabilă să

propună ceva pentru ca partidul să preia iniţiativa. Din programul special publicat după venirea la putere a lui Krenz, elaborat de cercetători ştiinţifici de la Universitatea Humboldt şi de la Academia de Ştiinţe a RDG, rezulta că nici „reformatorii de partid” nu vedeau necesitatea legalizării opoziţiei. Recunoaşterea rolului conducător al partidului trebuia să fie condiţia prealabilă a demarării dialogului cu orice grupare de opoziţie. Dar proiectele unor astfel de „reforme”, care duceau doar la o corectare cosmetică a sistemului, în octombrie 1989 nu mai mulţumeau pe nimeni, iar influenţa „reformatorilor” asupra politicii lui Krenz era practic nulă[88].

Dacă adăugăm şi semnalele contradictorii pe care politica de zi cu zi le trimitea populaţiei (încercarea de a atrage din nou clerul protestant de partea guvernului, eliberarea deţinuţilor politici, dar fără cea mai mică speranţă de legalizare a opoziţiei, atitudinea nu foarte clară a lui Krenz faţă de posibilitatea utilizării forţei) şi lipsa evidentă a oricărei idei despre felul cum putea fi depăşită criza, rezultatul nu putea fi decât unul singur: escaladarea în continuare a protestelor. Pe 23 octombrie 1989, la demonstraţia de luni au participat 120.000 de persoane, iar concomitent pe străzile Dresdei manifestau alţi 100.000de protestatari.

Pentru observatori devenea treptat evident că situaţia scapă de sub controlul partidului. Eforturile disperate pe care le făcea CC pentru organizarea unor contramanifestaţii sfârşeau de obicei cu compromiterea din ce în ce mai gravă a situaţiei SED, după cum a dovedit-o catastrofa propagandistică din Schwerin, oraş considerat de partid ca fiind relativ mai sigur. Aici, activiştii SED care fuseseră mobilizaţi să participe la un miting pentru a da o replică mediatică acţiunilor opoziţiei s-au alăturat demonstraţiei organizate de Noul Forum. Observatorii au remarcat de asemenea că, pe lângă avalanşa de manifestaţii, al căror număr creştea

neîncetat, la fel cum creştea şi numărul celor care participau la demonstraţii, tensiunea din cadrul „partidelor aliate” a intrat într-o nouă fază. Încă din 2 noiembrie, liderul CDU din Germania de Est, Gerald Göting, a fost obligat să-şi dea demisia. Şeful LDPD, Gerlach, „după anunţarea demisiei lui Honecker” a încercat să profite de moment, aducându-şi gruparea în opoziţie faţă de comunişti. Spre sfârşitul lunii octombrie era evident că poliţia se săturase să tot împrăştie manifestaţii. Chiar şi în mass-media se puteau constata mişcări. Comentatorul de televiziune Carl-Eduard von Schnitzler, detestat de toată lumea, iritase prea mult publicul pentru ca emisiunea lui, *Schwarze Kanal*, să mai rămână în grila de programe; în cele din urmă, pe 30 octombrie, după 29 de ani de difuzare, el a dispărut de pe micul ecran. La drept vorbind, presa de partid îi trata în continuare pe manifestanţi ca pe nişte contrarevoluţionari şi agenţi ai RFG, în schimb ziarele CDU şi ale LDPD scriau deja pe un cu totul alt ton. La televiziunea de stat a RDG au început chiar să apară sporadic opozanţi, emisiunea *Aktuelle Kamera* încercând să păstreze o anumită doză de obiectivitate.

Situaţia din ţară avea o influenţă foarte deprimantă asupra partidului. Motivele de frustrare nu lipseau: la nivelul CC nu exista vreo idee cu privire la aplanarea tensiunilor, toată lumea era convinsă că statutul clasei mijlocii din RFG îi garantează un nivel de trai superior faţă de al unui secretar regional de partid – iar acestea nu erau singurele. Sub regimul lui Honecker avansarea cadrelor era un proces foarte lent. În consecinţă, generaţiile născute în anii ’40-’50, dornice de funcţii şi bani, au devenit foarte nerăbdătoare odată cu preluarea puterii de către Krenz, pe atunci în vârstă de 53 de ani, sperând într-o accelerare a carierei lor politice prin eliminarea din aparatul puterii a cadrelor din vechea generaţie, iar din Biroul Politic a gerontocraţiei. Prudenţa lui Krenz în legătură cu acest

aspect (ca fost şef al FDJ [Tineretul Democrat German], el nu ardea de nerăbdare să aducă tineretul la putere) i-a determinat pe mulţi dintre activiştii SED, dacă nu să iasă direct în stradă şi să se alăture şirurilor de protestatari, în orice caz să adopte o atitudine de opoziţie faţă de conducerea partidului.

Politica internă a lui Krenz era caracterizată de un înalt grad de inconsecvenţă, ceea ce a avut ca efect escaladarea protestelor. Una din primele schimbări concrete a fost relaxarea restricţiilor de călătorie, numai că în acel moment revendicările demonstranţilor mergeau deja mult mai departe (printre altele, se cereau legalizarea opoziţiei şi alegeri libere). Pentru elaborarea unui scenariu amănunţit de reforme era nevoie de timp, iar în momentul respectiv nici conducerea SED, nici administraţia nu aveau pregătit vreun plan concret. Pentru aripa dură a partidului, care în continuare era dominant în componenţa Biroului Politic (cu Mielke în frunte), dialogul cu opoziţia însemna nu atât Masa Rotundă în stil polonez sau maghiar, cât mai degrabă asimilarea unei părţi a opoziţiei în sistemul deja existent. În orice caz, până la sfârşitul lunii octombrie, problema legalizării Noului Forum (ca să nu mai vorbim de celelalte organizaţii) a rămas în cel mai bun caz controversată, o parte din conducerea SED fiind hotărât împotrivă[89]. Nici Krenz, nici Biroul Poitic nu concepeau să renunţe la rolul conducător al partidului ca normă constituţională care trasa principala direcţie de funcţionare a mecanismului de conducere a ţării. În asemenea circumstanţe, pe data de 4 noiembrie 1989 s-a organizat cea mai mare adunare din istoria Berlinului de Est, la care se estimează că au luat parte peste 500.000 de persoane.

Demonstraţia din Alexanderplatz, organizată de cercurile literare şi artistice rămase în opoziţie, a fost prima acţiune legală de acest fel din

istoria RDG. Au luat parte la această demonstraţie nu numai reprezentanţii grupărilor de opoziţie şi ai intelectualilor, ci şi cadre de rang înalt din structura SED, ca secretarul CC al SED, Günter Schabowski, sau Markus Wolf. Prezenţa unor membri ai Biroului Politic, în intenţia lui Krenz, trebuia să constituie un fel de „diversiune”. Trimiţând ca reprezentanţi persoane identificate mai degrabă cu aripa reformatoare a partidului şi contând pe experienţa lor mai bogată în a se adresa mulţimilor, Krenz spera că tocmai ele vor da acestei manifestaţii tonul dorit de partid, împiedicând astfel exprimarea unor revendicări cum erau alegerile libere şi în acelaşi timp amânând problema legalizării opoziţiei pentru o dată ce avea să fie stabilită ulterior.

În Alexanderplatz partidul a suferit însă un eşec total. Atât cuvântarea lui Wolf, care cerea respect pentru munca angajaţilor Stasi, cât şi intervenţia lui Schabowski, pe tonul înţepenit al limbii de lemn specifice partidului, au fost fluierate. Dacă acestor doi politicieni le-ar fi trecut prin minte ca, dimpotrivă, să ia iniţiativa în cadrul SED, pentru a-l obliga pe Krenz să-şi dea demisia şi a realiza în interiorul partidului reformele corespunzătoare, ei ar fi încetat imediat să mai conteze în jocul de interese din SED. Conflictul dintre bătrâni şi tineri în cadrul partidului dădea pentru prima dată semnale serioase. După data de 4noiembrie era evident că viitorul nou şef al partidului va fi Gregor Gysi, care se afla în pragul unei mari cariere politice. Programul lui prevedea, cel puţin la nivel teoretic, reconstruirea partidului în spirit democratic şi în acelaşi timp eliminarea politicienilor care făcuseră parte din vechiul aparat.

Data de 4 noiembrie este importantă şi dintr-un alt motiv. A fost ziua când influenţa opoziţiei democratice asupra desfăşurării evenimentelor a atins cota maximă. Tocmai în Alexanderplatz, intelectuali cum ar fi Christa Wolf sau Stephen Heym au schiţat viziunea unei vieţi trăite într-o

altă RDG, mai bună, care după realizarea reformelor avea să se angajeze pe un „al treilea drum”, realizând ideile de socialism şi progres. Cât de iluzorii erau aceste speranţe avea să înţeleagă toată lumea în zilele următoare.

Reacţia ostilă a mulţimii faţă de intervenţiile reprezentanţilor puterii obliga tot mai evident partidul să conştientizeze faptul că era nevoie de schimbări mult mai profunde decât o simplă înlocuire a prim-secretarului. Fiindcă nu obţinuse niciun fel de succes, pe 7 noiembrie guvernul lui Willy Stoph şi-a dat demisia, iar în ziua următoare demisiona tot Biroul Politic – era începutul unei perioade aparte de „interregn” în RDG. Krenz se străduia să asigure partidului o influenţă determinantă asupra proceselor care aveau loc, cooptând în componenţa noului Birou persoane despre care se ştia că, fiind în elita partidului, îşi păstraseră totuşi în perioada lui Honecker un anumit grad de independenţă a gândirii sau erau experţi în probleme de economie. Era vorba de Paul Schürer, Wolfgang Rauchfuss şi protejatul lui Krenz, Wolfgang Herger. Problema era că Biroul astfel constituit nu mai putea stabili niciun contact cu nivelul inferior al partidului şi nici cu cetăţenii obişnuiţi.

Aproape jumătate din componenţa „noului” Birou făcuse parte şi înainte din acest organ – se găsise loc chiar şi pentru generalul Heinz Kessler, ai cărui soldaţi trăgeau în fugari cu doar câteva luni în urmă. Krenz şi-a pierdut astfel orice credibilitate în ochii tuturor.

Mai important e faptul că timpul trecea şi nu se întrevedea nicio schimbare, ceea ce irita tot mai mult populaţia – în lipsa oricăror reforme concrete, atitudinea acesteia s-a radicalizat. La începutul lui noiembrie, strada cerea deja nu numai să se răfuiască cu Honecker şi cu clica lui pentru toate ilegalităţile săvârşite de regimul comunist, ci şi unirea celor două state germane. Dacă la început sloganurile demonstranţilor erau: *Wir*

sind das Volk („Noi suntem poporul”), începând cu luna noiembrie se putea auzi tot mai clar *Wir sind ein Volk* („Suntem un singur popor”).

Furia care începea să-i cuprindă pe cetăţenii din RDG era motivată nu numai de lipsa adevăratelor reforme, ci şi de diferitele scandaluri date publicităţii de mass-media, care se emancipa tot mai mult de partid. Prima care a intrat sub tirul presei a fost centrala Uniunii Sindicatelor Libere Germane (*Freie Deutsche Gewerkschatsbund* – FDGB): întreaga conducere a acesteia a fost eliberată din funcţie în mai puţin de o săptămână, după ce *Berliner Zeitung*[90] a dezvăluit că unii dintre colaboratorii apropiaţi ai şefului Uniunii, Harry Tisch, au utilizat banii organizaţiei pentru a-şi construi case de vacanţă luxoase cu materiale aduse special din RFG, lucru care pentru cetăţeanul mijlociu est-german rămânea un vis irealizabil. Acest articol a devenit o referinţă celebră pentru istoria presei din RDG măcar pentru faptul că, după publicarea lui, redacţia a început să primească nenumărate telefoane cu denunţuri referitoare la alte şi alte abuzuri ale cadrelor regimului, obişnuite să fie mai presus de lege[91]. Ca urmare, în cursul lunii noiembrie presa era plină de denunţuri ale abuzurilor care-i vizau pe însuşi Honecker, pe membrii familiei acestuia şi pe ceilalţi membri ai Biroului Politic.

Între timp, pe 31 octombrie, şeful SPK (Comisia de Stat a Planificării), Paul Schürer, a venit la şedinţa Biroului Politic cu o informaţie care a provocat încă un cutremur, modificând radical situaţia lui Krenz şi a echipei sale. Din documentele prezentate de Schürer rezulta că RDG se afla în pragul incapacităţii de plată, datoria publică situându-se în jurul valorii de 49 de miliarde de dolari americani, şi numai blocarea creşterii datoriei ar fi însemnat scăderea standardului de viaţă cu 25-30% în anul 1990[92]. Pentru Krenz era evident că, dând publicităţii aceste informaţii, şi-ar fi semnat singur sentinţa de condamnare la moarte politică. Ca

„elev” al lui Honecker, amestecat în falsificarea alegerilor din mai, el nu avea suficientă autoritate în ochii populaţiei ca să impună reduceri atât de drastice ale veniturilor şi ale cheltuielilor sociale. Ca urmare, prima lui călătorie peste hotare, la Moscova, avea ca scop nu atât să îndeplinească o formalitate cerută de ceremonialul comunist, cât să-i prezinte lui Gorbaciov situaţia ţării şi să ceară sprijin financiar. Şeful de la Kremlin a refuzat categoric, singurul sfat pe care i l-a putut da lui Krenz fiind să spună populaţiei tot adevărul[93]. Fiindcă nu a găsit sprijin în URSS, Krenz a încercat să mai utilizeze o dată metodele verificate, arătându-se dispus să negocieze zidul Berlinului ca „preţ” al creditelor solicitate de regimul comunist de la guvernul RFG. De data aceasta însă calculele SED nu i-au convins câtuşi de puţin pe politicienii de la Bonn.

Căderea zidului

Data de 9 noiembrie a fost momentul de cotitură. El a fost consecinţa interpretării greşite a declaraţiei făcute cu ocazia unei conferinţe de presă de către Günter Schabowski (care răspundea de contactele cu mass-media). Schabowski anunţase că în ziua respectivă vor fi ridicate practic toate îngrădirile suplimentare care fuseseră introduse cu privire la călătoriile pe care cetăţenii est-germani le efectuează în străinătate, adăugând că reglementarea respectivă va intra în vigoare imediat[94]. Ca urmare a reacţiei instantanee a agenţiilor de presă (Reuters, DPA şi altele), informaţia referitoare la deschiderea graniţelor RDG a ajuns pe primul loc în rubricile de informaţii ale programelor de televiziune, ceea ce a accelerat şi mai mult difuzarea ei. De altfel, acest lucru era deja cunoscut

– conferinţa de presă a lui Schabowski, prima de acest gen cu participarea ziariştilor străini, fusese transmisă în direct atât la radio, cât şi la televiziunea din RDG. În mod paradoxal, singurii care nu fuseseră informaţi erau CC al SED, aflat în şedinţă de lucru, şi alţi membri ai Biroului Politic care abia după ora 21:45 au avut ocazia să audă că în interval de două ore situaţia suferise o schimbare ireversibilă. În acele ore dramatice de haos informaţional, Krenz n-a luat nicio decizie, lăsând astfel responsabilitatea soluţionării crizei în sarcina ofiţerilor Stasi şi a Armatei Populare Naţionale, care se vedeau puşi într-o situaţie cu adevărat dificilă. Informaţia nu era cunoscută decât din mass-media, nimeni nu îi informase pe grănicerii de la punctele de trecere a frontierei că se renunţă la control. În consecinţă, intrarea „imediată” în vigoare a informaţiei transmise în mod eronat de Schabowski însemna practic încălcarea ordinelor în vigoare primite de la superiori. În condiţiile structurilor militare ale RDG, acest lucru îi expunea pe ofiţeri unor sancţiuni drastice. Aşa că, iniţial, ofiţerii n-au lăsat pe nimeni să treacă. Mulţimea de cetăţeni berlinezi cerea însă tot mai agresiv suspendarea imediată a controlului şi eliberarea accesului spre sectoarele occidentale, în conformitate cu promisiunea lui Schabowski.

Către ora 23:30 s-a produs schimbarea – pe Bronholmer Strasse, ofiţerul Stasi Harald Jäger a suspendat controlul, iar grănicerii au început să permită trecerea graniţei spre Berlinul Occidental. Televiziunile din întreaga lume transmiteau imagini cu berlinezi din ambele părţi ale oraşului care, stând pe zid (în zilele următoare ei au început chiar să-l dărâme), sărbătoreau sfârşitul definitiv al dictaturii; pe Kurfürstendamm sărbătoarea a durat toată noaptea, la ea luând parte inclusiv locuitori din Berlinul Occidental, şi a devenit simbolul căderii RDG şi a sistemului comunist. Lipsa de reacţie a autorităţilor est-germane faţă de acţiunile

străzii revoltate, încheiate cu căderea simbolică a zidului detestat, a constituit un nou vot de blam pentru Krenz, care în momentele critice n-a luat nicio decizie. Pe 10 noiembrie era clar pentru toată lumea că Moscova nu va interveni – lucru de care se temeau atât conducerea SED, cât şi opoziţia şi capitalele ţărilor occidentale.

Dar acest lucru nu a calmat mulţimea şi nici partidul cuprins de febră. Pe 10 noiembrie, cu ocazia şedinţei CC, s-a ajuns la un conflict în cursul căruia opoziţia post-Honecker (Kurt Hager) cerea o reacţie dură. De fapt, timp de câteva zile, pe tot teritoriul RDG au circulat zvonuri despre posibila reintroducere a controlului la graniţe şi utilizarea unor unităţi speciale ale MfS şi ale armatei, dar în cele din urmă starea de alarmă a fost sistată în unităţile militarizate şi nu s-a mai ajuns la lovitura de stat[95].

Chiar dacă soluţia recurgerii la forţă rămânea încă teoretic posibilă, pentru observatori era clar că, după 9 noiembrie, SED pierduse practic definitiv controlul situaţiei în ţară şi nu a mai avut vreo iniţiativă politică. Demisia lui Willy Stoph a fost urmată de căutarea febrilă a unei echipe care să formeze un nou cabinet. În cele din urmă, abia pe 13 noiembrie Hans Modrow a reuşit să formeze un nou guvern în care dominau net comuniştii.

Partidul se afla într-o stare jalnică. În afară de faptul că se înregistra o renunţare masivă la calitatea de membru al SED, era evident că membrii de partid nu mai erau dispuşi să accepte fără să critice directivele CC. Până la jumătatea lui noiembrie au fost schimbaţi toţi secretarii regionali ai partidului şi aproape toţi adjuncţii[96]. Situaţia economică tot mai precară influenţa la rândul ei atmosfera din ţară, obiectul nemulţumirii comune (care se transforma din ce în ce mai mult într-o ostilitate declarată) constituindu-l Stasi şi, nu de puţine ori, chiar partidul. Unii dintre membrii elitei germane n-au rezistat presiunii şi s-au sinucis.

Aflându-se într-o situaţie fără ieşire, nemaidispunând de o susţinere politică largă, în cele din urmă, pe 22 noiembrie, SED a acceptat să convoace o Masă Rotundă după modelul polonez. Dar pentru Krenz era deja prea târziu. Imediat după depunerea jurământului, guvernul Modrow a început să se îndepărteze tot mai mult de SED, pornind de la principiul firesc că, fiind dominat în continuare de comunişti din aripa dură, Biroul Politic va fi o greutate în plus în încercările de calmare a tulburărilor sociale şi în eventualele discuţii cu opoziţia. Eliminarea pe 1 decembrie, în cadrul lucrărilor Camerei Populare, a articolului din Constituţia RDG referitor la rolul conducător al partidului, apoi excluderea din SED a lui Honecker şi a celor mai apropiaţi colaboratori ai acestuia, iar mai târziu emiterea ordinului de arestare a fostului şef al partidului, în condiţiile radicalizării revendicărilor străzii, au rămas practic evenimente aproape lipsite de însemnătate. Valul de retrageri din partid continua, ameninţând cu eliminarea totală a SED din categoria factorilor politici ai RDG.

Nici guvernul Modrow, nici membrii generaţiei mai tinere a partidului nu voiau totuşi să se ajungă acolo. Considerând că face parte din generaţia tânără şi acţionând de comun acord cu Wolfgang Berghofer, primarul oraşului Dresda, Gregor Gysi, a găsit sprijin la Markus Wolf şi premier şi a trecut la atac. Pe 30 noiembrie 1989 a înfiinţat o facţiune specială în cadrul SED, aşa-numita Platformă WF (prescurtare de la *Werk für Fernsehelektronik*– de la uzina pe terenul căreia a avut loc şedinţa de constituire), care avea între 150 şi 170 de membri. Grupul lui Gysi a dat o declaraţie în care cerea refacerea morală fundamentală a partidului, afirmând în acelaşi timp că echipa aflată până atunci la conducere nu e în măsură să înfăptuiască reforme atât de profunde, drept pentru care Platforma WF se revoltă. În răstimp de numai câteva zile, iniţiativa lui Gysi a câştigat sprijinul multor organizaţii de partid (în frunte cu cea a

Academiei de Ştiinţe), care au început să organizeze pichete şi demonstraţii în faţa sediului CC al SED, cerând demisia imediată a conducerii partidului. Dezamăgirea eşaloanelor inferioare ale partidului era foarte mare. În afară de cadrele tinere ale aparatului de partid, care aşteptau ani în şir până să fie numite în funcţii mai importante, iar acum vedeau cum puterea pur şi simplu le alunecă printre degete, erau frustraţi şi comuniştii din categoria seniorilor.

A intrat în istorie atacul isteric pe care Bernard Quandt l-a dezlănţuit împotriva Biroului Politic. În vârstă de 86 de ani, acest veteran al mişcării comuniste, care se ligitima cu o vechime în partid mai mare chiar decât a lui Honecker, evident foarte afectat de căderea regimului SED, propunea la o şedinţă a CC împuşcarea „tov. Honecker şi a tuturor celor responsabili, care au dus partidul nostru la o asemenea descompunere”[97]. Văzând că, împotrivindu-se în continuare, poate provoca o explozie necontrolată, Krenz şi-a dat demisia şi odată cu el au fost dizolvate şi Biroul Politic şi – sub presiunea exercitată de Gysi – Comitetul Central. În cadrul aceleiaşi şedinţe a fost luată hotărârea excluderii din partid a lui Erich Honecker, Erich Mielke, Alexander Schalke-Golodkowski şi a altor cadre de rang înalt din epoca trecută[98].

Întrucât cele mai importante organe ale partidului fuseseră eficient eliminate din joc, a rămas doar un vid politic, adică, după cum afirmă Hubertus Knabe, exact ceea ce-şi dorea grupul lui Gysi. Congresul partidului urma să fie pregătit de o comisie specială în componenţa căreia intrau numai persoane noi, membri de partid mai puţin cunoscuţi, sprijiniţi însă de Wolf şi de premierul Modrow. Acest colectiv, acţionând ca într-un adevărat puci în interiorul partidului, trebuia să pregătească noi baze ideologice care să ducă în cele din urmă la transformarea fostului SED în Partidul Socialismului Democratic (*Partei des Demokratischen*

Sozialismus – PDS), ce avea în continuare ca fir conducător marxism-leninismul. Acelaşi grup avea şi misiunea de a asigura averea imensă a SED, pentru că exista pericolul ca aceasta să fie naţionalizată sau revendicată de social-democraţii redegişti care tocmai se constituiseră ca partid. Nu era niciun secret că, până în momentul unificării comuniştilor cu SPD din 1946, marea majoritate a bunurilor imobiliare aflate sub controlul SED aparţinuseră celor din urmă[99]. Cereri de restituire a avutului acaparat au fost formulate deja de social-democraţi încă din cursul anului 1989.

Demolarea zidului şi pierderea iniţiativei din partea SED n-au adus în schimb o consolidare a importanţei opoziţiei. Dimpotrivă, după cum urma să se constate în mod paradoxal, 9 noiembrie fusese ziua judecăţii pentru toate grupările care cereau democratizarea RDG. Pentru că posibilitatea de a călători în RFG a provocat o dramatică deplasare a accentului în cadrul proceselor revoluţionare în curs. De atunci, sloganul reunificării Germaniei a început să însoţească permanent demonstraţiile organizate, iar ideile opoziţiei, care la începutul lui noiembrie puteau părea revoluţionare, la sfârşitul aceleiaşi luni deveniseră, dacă nu de-a dreptul conservatoare, în orice caz necorespunzătoare voinţei majorităţii.

Mai rău era faptul că opoziţia – pentru o vreme motorul schimbării în RDG – se străduia acum din răsputeri să impună un sens retrograd, provocând prin această atitudine indignarea sinceră a cetăţenilor. O adevărată furtună a provocat declaraţia doamnei Bärbel Bohley că deschiderea graniţelor a fost… prematură! Despre un alt lider al opoziţiei, Wolfgang Ullman, se spune că se întreba dacă n-ar fi fost mai bine să se închidă din nou graniţele. La această întrebare nimeni n-a putut da un răspuns nici până în ziua de azi[100]. După 40 de ani de experimente, cetăţenii din RDG erau sătui de orice noutăţi ideologice pe care opoziţia,

aflată în negocieri cu comuniştii, încerca să le aplice, cu atât mai mult cu cât în 1989 părea că alipirea la mai bogata RFG va rezolva dintr-odată toate problemele cu care se confrunta populaţia est-germană obosită.

Această evoluţie a evenimentelor a provocat dezamăgirea celor din grupul adversarilor puterii, care se simţeau trădaţi de mase. În consecinţă, după cum remarcă Rödder, dacă până la 9 noiembrie opoziţia intelectuală se străduia să conducă protestele, după căderea zidului s-a putut observa inversarea rolurilor. Pe de o parte, disperate de dezagregarea structurilor statului, masele de cetăţeni cereau unificarea RDG cu RFG, iar pe de altă parte, opoziţia se străduia să ajungă la o înţelegere cu SED în cadrul Mesei Rotunde deja convocate, a cărei miză era de fapt existenţa în continuare a RDG ca stat independent[101]. În acest context, opoziţia se străduia să mai domolească spiritele şi să mai frâneze elanul revoluţiei pentru a păstra RDG ca stat cu existenţă de sine stătătoare.

Pentru a păstra statul est-german, condiţia necesară era să găsească în reprezentanţii SED un partener credibil de dialog. Problema era însă că evenimentele survenite între timp în sânul partidului îi puneau pe ceilalţi participanţi la lucrările Mesei Rotunde (guvernul, opoziţia şi clericii care aveau rolul de moderatori) într-o situaţie inconfortabilă. În primele două zile, convorbirile s-au desfăşurat fără participarea celor mai importanţi reprezentanţi ai partidului – de altfel, componenţa echipei de conducere şi viitoarea linie politică ale SED erau cel puţin neclare în acel moment. Abia pe 16 decembrie s-a încheiat congresul SED, în cursul căruia numele partidului a fost schimbat în PDS, iar lucrările Mesei Rotunde au putut să se desfăşoare cât de cât normal.

Sintagma „cât de cât” trebuie subliniată aici în mod special. Spre deosebire de situaţia din Polonia, unde delegaţii din partea partidului de guvernământ şi cei din partea Solidarităţii au reuşit să păstreze controlul

asupra evenimentelor, lucrările Mesei Rotunde germane (*Zentraler Runder Tisch* – ZRT)[102] s-au desfăşurat într-o cu totul altă atmosferă. Uneori, presiunea străzii dicta domeniul şi tema dezbaterilor. Problema n-o constituia însă atitudinea din ce în ce mai radicală a mulţimii: la începutul lunii ianuarie 1990 au existat manifestări violente, mulţimea intrând cu forţa în sediul Stasi de pe Normanstrasse şi devastând încăperile.

În decembrie 1989, cetăţenii cereau tot mai categoric unificarea necondiţionată a celor două state germane, indiferent cum ar fi urmat să se realizeze acest proces din punct de vedere juridic. Între timp, delegaţii la lucrările Mesei Rotunde voiau să reformeze RDG, care să rămână însă un stat confederat alături de RFG, păstrându-şi suveranitatea[103]. Dar cetăţenii obişnuiţi deja nu mai acceptau o asemenea concepţie.

În umbra lui Kohl

Politicienii din RFG şi mai ales aparatul administrativ profesionist au reacţionat cu oarecare întârziere la evenimentele care aveau loc în RDG. E adevărat că, în timpul şedinţei din septembrie a Adunării Generale a ONU, şeful diplomaţiei de la Bonn, Hans-Dietrich Genscher, a ridicat problema unităţii poporului german care are dreptul deplin la autodeterminare, dar această formulă se abătea într-o anumită măsură de la linia politică practicată până atunci de RFG. Însuşi Kohl se afla într-o situaţie destul de dificilă. Încă de la sfârşitul anilor ’80 se făceau investigaţii din care rezulta posibilul amestec al cancelarului RFG în afaceri cu iz penal. În timpul congresului CDU de la Bremen, el a reuşit

cu greu să facă faţă unui puci în interiorul partidului, care s-a şi terminat cu demisia secretarului general al creştin-democraţilor, H. Geissler. Apăruseră şi zvonuri legate de o cădere nervoasă a şefului guvernului[104].

Problemele nu erau simple şi din cauza rivalităţii declarate din sânul administraţiei RFG, unde obiectul luptei îl constituia influenţa reală asupra politicii externe a ţării. Dacă MAE de la Bonn, condus de „patriarhul diplomaţiei”, Genscher, era în mod deschis împotriva luării în discuţie a temei unificării, serviciile externe trebuiau să ţină cont de părerile unor personalităţi ca şeful de cabinet al cancelarului, Rudolf Seiters, consilierul lui Kohl, Horst Teltschik, sau şeful unui grup parlamentar şi şef al MAI, Wolfgang Schäuble. Aceştia, deşi fără atribuţii în politica externă, după părerea lui Genscher aveau faţă de el avantajul dat de poziţia puternică în partidul de guvernământ sau din accesul direct la cancelarul Kohl[105]. Retrospectiv, se pare că ei aveau şi un instinct politic mult mai bine dezvoltat şi simţul istoriei, calităţi care lui Genscher, instalat de atâţia ani în cabinetul de şef al diplomaţiei RFG, în 1989 îi lipseau în unele momente. Chiar şi SPD aflat în opoziţie simţea că politica anterioară faţă de SED condusese partidul într-o fundătură, iar acum se străduia să improvizeze o nouă strategie. Hans Jochen Vogel, care întreţinea dinainte contacte sporadice cu opoziţia, cerea pur şi simplu acceptarea retoricii CDU/CSU. Îndoieli cu privire la supravieţuirea RDG a formulat chiar şi Egon Bahr.

Schimbarea treptată a cursului politicii social-democraţilor a provocat furia conducerii SED, care a revocat întâlnirea parlamentarilor planificată pentru 15 septembrie[106]. Iritarea regimului era provocată nu numai de noul ton care (încă destul de timid) constituia negarea evidentă a liniei politice anterioare a SPD. Comuniştii est-germani constatau cu îngrijorare că, dacă în vară încercările de reconstituire a unor structuri SPD în RDG

ale unor pastori ca Martin Gutzeit şi Markus Meckel se loveau de dezaprobarea fermă a conducerii partidului din RFG, spre sfârşitul verii deja SPD începuse să se uite cu mai multă atenţie la iniţiativa celor doi politicieni[107], pentru ca în cursul lunii octombrie (după eliminarea lui Honecker) să stabilească deja contacte oficiale, chiar dacă încerca să menţină relaţii corecte şi cu SED[108].

Pentru observatori era clar că dinamica evenimentelor luase prin surprindere absolut pe toată lumea în RFG. Nici guvernul, nici opoziţia nu aveau un plan concret în privinţa felului cum ar fi trebuit să reacţioneze în situaţia în care guvernul lui Honecker ar fi căzut, iar mulţimile disperate de cetăţeni ai RDG aveau să înceapă să iasă în stradă. Confuzia pusese stăpânire şi pe celelalte capitale ale ţărilor occidentale, ca şi pe Moscova. În general, până pe 9 noiembrie nimeni nu pusese problema unirii Germaniei. RDG era tratată ca un stat suveran care este adevărat că trecea printr-o criză, dar rămânea în continuare un subiect de drept internaţional şi ar fi fost foarte greu să-ţi imaginezi că pur şi simplu va dispărea[109].

Văzând că demisia lui Honecker n-a rezolvat nicio problemă, iar criza din RDG continuă, RFG a început treptat să-şi schimbe atitudinea. Evoluţia acestei atitudini a fost influenţată fără îndoială de discuţiile cu Schalck-Golodkowski. Imediat după ce Schürer a dat publicităţii starea reală a economiei RDG, la recomandarea lui Krenz, acesta din urmă a demarat o serie de negocieri, pe la începutul lunii noiembrie, cu Wolfgang Schäuble şi cu şeful de cabinet al cancelarului, Rudolf Seiters, în legătură cu acordarea unor eventuale credite pentru RDG. Rămâne discutabilă întrebarea dacă suma de 12-13 miliarde DM, cât cerea RDG, depăşea posibilităţile financiare ale RFG sau dacă partea vest-germană a refuzat pentru că nu avea încredere să investească într-un regim de a cărui viabilitate nu era convinsă. Rezultatul negocierilor, încheiate cu trei zile

înainte de căderea zidului, a fost negativ[110]. Schäuble şi Seiters puseseră condiţii strict politice, dintre care cele mai importante se refereau la alegeri libere şi la legalizarea opoziţiei. La refuzul reprezentanţilor RDG de a îndeplini aceste condiţii, negociatorii au respins propunerile ulterioare ale SED[111].

Rezultatul negocierilor a determinat fundamental conţinutul „Raportului Guvernului Federal despre situaţia naţiunii în Germania împărţită” prezentat de guvernul lui Kohl în Bundestag. Pe 8 noiembrie, în raport au apărut accente noi. Pentru prima dată în istoria RFG, Helmut Kohl condiţiona în mod explicit ajutorul economic de îndeplinirea de către autorităţile RDG a unor condiţii politice şi în acelaşi timp aducea la cunoştinţa opiniei publice ceea ce, cu două zile înainte, auzise şi Schalck[112]. Practic, declaraţia cancelarului însemna sfârşitul perioadei în care SED era tratat ca un partener de discuţii şi de „colaborare pragmatică”, atât de caracteristică pentru politica externă germană din cei 20 de ani precedenţi. Eşecul convorbirilor lui Schalck cu negociatorii de la Bonn a consfinţit prăbuşirea economică a RDG.

Faptul că erau cerute reforme politice nu însemna însă câtuşi de puţin că ar fi fost pusă în vreun fel problema unificării Germaniei. Căderea zidului Berlinului pe 9 noiembrie i-a găsit atât pe Kohl, cât şi pe Genscher în vizită la Varşovia. După o scurtă consfătuire, cancelarul s-a hotărât să-şi întrerupă vizita în Polonia şi pe 10 noiembrie s-a întors cu avionul la Berlin. În acel moment era clar că decizia promptă a lui Schabowski îi pusese pe toţi actorii politicii internaţionale într-o situaţie cu totul nouă. Din comentariile capitalelor de pe mapamond rezulta că spaţiul de manevră al lui Kohl este foarte limitat. Diplomaţii Statelor Unite şi ai URSS, ca de altfel şi ai Franţei şi Marii Britanii, insistau ca Helmut Kohl să nu iniţieze nicio acţiune care să ducă la „destabilizarea accentuată a

RDG”[113]. Având în vedere că pe 10 noiembrie problema soluţionării prin forţă încă nu fusese definitiv rezolvată, cuvântarea lui Kohl de la Berlin nu conţinea elemente esenţiale noi, în afară de faptul că sublinia importanţa cu totul ieşită din comun a evenimentului. Iniţial, a părut că presiunea exercitată asupra lui Kohl fusese eficientă şi că, în consecinţă, pe harta Europei vor rămâne două state germane.

Numai că în RDG situaţia se înrăutăţea de la o zi la alta. Krenz nu mai avea autoritate, opoziţia nu era în stare să dea un tonus nou revoluţiei, iar strigătele mulţimii: *Deutschland einig Vaterland*, mai ales spre sfârşitul lui noiembrie, se auzeau tot mai des. În plus, din acest slogan, o parte dintre cetăţenii est-germani au început să tragă concluzii practice. Numai în cursul lunii noiembrie 1989, 133.000 de persoane s-au hotărât să se mute în RFG. În această situaţie, dându-şi seama că menţinerea statu-quo-ului devenea imposibilă, iar dinamica evenimentelor acţiona împotriva intereselor ei, Moscova a încercat să preia iniţiativa. Pe 21 noiembrie, cu ocazia întâlnirii lui Teltschik cu un membru al Secţiei pentru Probleme Internaţionale a CC al PCUS, Nicolai Portugalov, partea rusă a transmis o informaţie din care rezulta că, chiar dacă URSS se opunea în continuare lichidării RDG, totuşi, dintr-o anumită perspectivă, putea accepta varianta unei confederaţii a celor două state germane. Pe 24 noiembrie, această concepţie a fost repetată în cursul unei convorbiri cu Krenz şi cu Modrow de către şeful Secţiei pentru Probleme Internaţionale a CC al PCUS, Valentin Falin[114]. Şi Bonnul, şi Berlinul de Est îşi dădeau seama că partea sovietică vedea în Germania de Vest în primul rând un creditor virtual. Având imense dificultăţi financiare, URSS era într-o căutare disperată de noi surse de finanţare. În schimbul unor credite, Moscova era dispusă la anumite concesii cu privire la politica germană. Iar rezultatele nu s-au lăsat mult timp aşteptate. Pe 28 noiembrie, cu ocazia unei cuvântări rostite

în Bundestag, Helmut Kohl a anunţat oficial un „Program în zece puncte privind sfârşitul separării dintre Germania şi Europa”[115]. În acest program, el prevedea în mod răspicat că viitoarea confederaţie va constitui doar o etapă tranzitorie, la capătul căreia cele două state vor forma o singură structură federală.

Cuvântarea lui Kohl a provocat un adevărat cutremur în toate capitalele lumii. Enunţarea publică a acestui plan a declanşat o reacţie absolut negativă practic din partea tuturor statelor (cu excepţia Statelor Unite). Într-o convorbire cu Genscher, Gorbaciov a calificat programul lui Kohl drept un „dictat”. Summitul din decembrie al CEE de la Strasbourg a arătat de asemenea că unirea Germaniei nu era pe gustul membrilor CEE (poate cu excepţia Spaniei). După cum observă Rödder, reacţia dură la declaraţia cancelarului rezulta nu atât din ceea ce spusese (în afara ideii că Germania se va uni într-un viitor relativ îndepărtat, nu existau prea multe noutăţi în cuprinsul ei), cât din circumstanţele în care fuseseră rostite aceste cuvinte (era clar pentru toată lumea că, pe 28 noiembrie 1989, RDG se găsea în plin proces de dezagregare) şi din ceea ce nu fusese spus în cursul cuvântării. Omiterea recunoaşterii graniţei polono-germane pe linia Oder-Neisse a dus la un protest violent al Varşoviei. Kohl nu atinsese nici problema apartenenţei statului german reunificat la CEE şi NATO, provocând astfel indignarea aliaţilor de la Paris şi Londra[116].

Chiar şi în RFG s-a produs agitaţie după proclamarea programului. Genscher se simţea ofensat: dându-şi seama că dacă anunţa prea devreme acest plan va avea de înfruntat protestele şefului MAE şi ale partidului său liberal, cancelarul pur şi simplu nu l-a informat pe partenerul de coaliţie despre intenţiile sale. Demersul lui Kohl i-a pus într-o situaţie deosebit de dificilă şi pe social-democraţi. Evenimentele din RDG îi depăşeau deja complet – ei încă nu ştiau cum să recţioneze. Până în acel moment, SPD

refuzase în mod consecvent ideea reunificării Germaniei, dar în faţa dinamicii evenimentelor începea să caute cu tot mai multă disperare o modalitate de a se implica în acest fenomen.

Chiar dacă, la votul din Bundestag, SPD a sprijinit într-o anumită măsură „automat” programul lui Kohl, dându-şi seama că problema unificării Germaniei poate duce la o gravă scindare a propriului partid, Oskar Lafontaine s-a hotărât încă din 2 decembrie să înfiereze acest program ca fiind o expresie a „Ko(h)lonialismului”. El îi speria pe cetăţenii din Bonn cu costurile pe care sistemul social va fi obligat să le suporte în cazul unificării. Tot critic se exprimau şi intelectualii (în frunte cu Günter Grass, care a intrat în istorie şi datorită afirmaţiei potrivit căreia cine doreşte unificarea Germaniei n-are voie să uite de Auschwitz) şi numeroase organe de presă (diverse televiziuni şi reviste, în primul rând *Der Spiegel*).

Protesta de asemenea o mare parte a opoziţiei din RDG, care, la o zi după publicarea programului, şi-a făcut cunoscută propria poziţie: „*Für unser Land*”, cerând în mod explicit respectarea suveranităţii RDG[117].

Dar n-au folosit la nimic nici protestele social-democraţilor, nici ezitările lui Genscher, nici atitudinea conservatoare a capitalelor lumii. Guvernul lui Modrow nu era stăpân pe situaţie. Neştiind cum să rezolve problemele economice ale ţării, premierul a procedat la epurări în cadrul aparatului administrativ şi în cel de partid. Organele de Securitate făceau ostentativ arestări printre foştii fruntaşi de partid acuzaţi de corupţie. Astfel, în primele zile ale lunii decembrie, în arest au ajuns Erich Mielke, Willy Stoph şi Günter Mittag. În ianuarie, pentru scurt timp, a trecut prin închisoare şi Erich Honecker, dar a fost eliberat pe motive de sănătate. O soluţie originală a găsit Schalck-Golodkowski, care de azi pe mâine a devenit inamicul public numărul unu al guvernului. Simţind răsuflarea

procuraturii în ceafă, el a intrat în contact cu spionajul vest-german (*Bundesnachrichtendienst* – BND) şi, în schimbul propriei siguranţe, a comunicat serviciilor RFG imensul bagaj de informaţii de care dispunea[118]. În căutarea altor ţapi ispăşitori, premierul RDG a început să arunce vina pentru situaţia economică dificilă a ţării pe… contrabandiştii polonezi[119].

Din noiembrie, aşa cum aminteam, structurile administraţiei locale începuseră să se dezintegreze, dar sarcinile acestora puteau fi îndeplinite doar în parte de mesele rotunde din teritoriu. Haosul din SED după demisia lui Krenz şi a vechii echipe a CC aducea automat pe ordinea de zi întrebarea legată de cine ar fi trebuit să fie eventualul partener de discuţii pentru guvernul de la Bonn în situaţia în care atât guvernul, cât şi opoziţia îşi pierduseră de mult controlul asupra desfăşurării evenimentelor.

La începutul lunii decembrie, revoluţia din RDG a intrat într-o nouă fază. Demonstranţii au început să ocupe sediile locale ale Stasi. Atacurile împotriva clădirilor MfS (indiferent că erau provocate sau nu) i-au obligat pe toţi să conştientizeze faptul că guvernul era absolut incapabil să-şi îndeplinească chiar şi cele mai elementare sarcini[120].

Căutând la rândul ei sprijinul populaţiei, opoziţia utiliza informaţiile (de obicei adevărate) despre distrugerea de documente furnizate chiar de premier şi de angajaţii MfS. Problema documentelor Securităţii, a accesului la ele şi a rolului Stasi a devenit în consecinţă tema principală a lucrărilor Mesei Rotunde.

În această situaţie, în timpul vizitei din decembrie a lui Kohl la Dresda, rugămintea premierului RDG ca RFG să-i acorde ajutor economic nu putea primi decât un răspuns negativ; dar refuzul aducea de data aceasta o nuanţă în plus. Kohl a dat clar de înţeles omologului său est-german că nu-şi face niciun fel de speranţe în legătură cu el[121]. Pentru elita din RDG

devenise evident că oricine ar fi preluat conducerea în Berlinul de Est avea să fie tratat de Kohl drept un simplu figurant, în niciun caz un partener egal.

Pe 19 decembrie au fost ţinute două cuvântări în care se sublinia întreaga complexitate a problemei. Dacă Helmut Kohl a provocat entuziasmul mulţimii când se afla în vizită la Dresda, afirmând că scopul său este unificarea Germaniei (celor prezenţi în piaţa din faţa Frauenkirche le-a atras atenţia faptul că el a completat această afirmaţie cu o rezervă semnificativă: „când va fi momentul”), şeful PDS, Gysi, care în aceeaşi zi se afla la Berlin şi rostea la rândul lui o cuvântare, nu avea absolut nicio intenţie să pună la îndoială suveranitatea RDG, criticând deschis ideea unificării[122]. Până la sfârşitul anului 1989 această dilemă nu a fost rezolvată.

În loc de concluzii

Evenimentele din 1989 au delimitat în mod fundamental cadrul în care au evoluat ulterior procesele sociale din landurile estice ale Germaniei. Prezentând situaţia acestei ţări în 1990, ar trebui să atragem atenţia asupra a două fenomene, strâns legate între ele. Pe de o parte, dezagregarea SED în mai multe facţiuni care luptau între ele şi incapacitatea opoziţiei de a pune mâna pe putere. Pe de altă parte, convingerea tot mai fermă a capitalelor din întreaga lume că, chiar dacă alipirea RDG la RFG nu era soluţia ideală, niciun alt scenariu nu putea fi totuşi realizat în practică.

Controversele din cadrul guvernului, ca şi cele din cadrul opoziţiei au dus ţara într-un haos din ce în ce mai mare. Din decembrie, organele

administraţiei de stat a RDG funcţionau practic doar cu numele. Acest haos agrava disperarea cetăţenilor, care deveneau cu atât mai predispuşi la „psihoza plecării”[123]; în schimb, la cei care se hotărâseră să rămână, nivelul agresivităţii faţă de cadrele fostului regim a crescut brusc. Punctul culminant al acestor două fenomene a fost înregistrat pe 15 ianuarie, când demonstranţii disperaţi (circa 10.000 de persoane), la auzul zvonurilor că guvernul Modrow ar fi dat din nou ordin să fie distruse arhivele MfS al RDG, au intrat cu forţa în sediul Stasi din Normanstrasse, devastând încăperile în căutarea dosarelor pierdute. Angajaţii poliţiei stăteau pe margine, asistând pasiv la desfăşurarea evenimentelor şi confirmând astfel convingerea observatorilor că respectul faţă de autorităţi dispăruse complet. Moralul şi dorinţa de a-şi face datoria tindeau către zero şi în cadrul poliţiei care nu se mai bucura de niciun respect. Infractorii făceau practic ce voiau. Dacă ar fi să-i dăm crezare lui Duisberg, haosul atinsese dimensiuni nemaiîntâlnite, încât la un moment dat Moscova s-ar fi gândit să apeleze la Armata Sovietică pentru a asigura un minimum de ordine care să permită lucruri elementare, cum ar fi respectarea regulilor de circulaţie[124].

În acelaşi timp, imposibilitatea de a se ajunge la un acord între opoziţie şi partidul comunist în legătură cu strategia privitoare la ieşirea ţării din criză a făcut ca pe 18 martie 1990, în condiţiile în care cetăţenii est-germani au votat în marea lor majoritate Alianţa pentru Germania (*Allianz für Deutschland*), votul să consfinţească de fapt încorporarea ţării în RFG. În aceste condiţii, se pune întrebarea de ce iniţiativa Mesei Rotunde n-a convins ansamblul populaţiei să sprijine ideea unei „RDG reformate”. În Germania, aproape nimeni nu vrea să-şi amintească de experienţa Mesei Rotunde. Istoricul obiect de mobilier care a devenit punctul de răscruce în procesul transformării de sistem în Polonia şi Ungaria în cazul RDG s-a

dovedit în mod mai mult decât evident a fi un instrument mult mai puţin eficient pentru declanşarea schimbării de sistem, şi aceasta constituie o temă asupra căreia merită să ne oprim o clipă.

Limitându-ne la comparaţia cu RP Polonă, este suficient să indicăm diferenţele fundamentale: în cazul Poloniei, lucrările Mesei Rotunde au fost rezultatul mai multor luni de pregătiri. Protagoniştii erau, pe de o parte, partidul comunist controlat de Wojciech Jaruzelski şi Czesław Kiszczak împreună cu grupările-satelit, iar pe de altă parte, activiştii NSZZ „Solidarność" şi o parte din opoziţia cu alte orientări. Lech Wałęsa era văzut de absolut toată lumea ca personificarea speranţei de schimbare. La lucrări participa de asemenea Biserica – fără îndoială, singura instituţie care se putea mândri cu o autoritate universală în sânul societăţii de-a lungul anilor '80. Rezultatul lucrărilor Mesei Rotunde a fost schiţarea unei largi palete de reforme şi a unui plan politic concret care, pe 4 iunie 1989, a dus la alegeri şi, mai târziu, la investirea cabinetului Tadeusz Mazowiecki. Dar mai presus de orice, Masa Rotundă poloneză a fost convocată, printre altele, tocmai pentru a se evita situaţia în care marile procese sociale ar fi scăpat de sub controlul partenerilor de discuţii şi pentru ca acestea să fie canalizate în cadrul prevăzut de compromisul încheiat la Magdalenka.

În schimb, Masa Rotundă Centrală (ZRT) din RDG a avut loc într-o situaţie revoluţionară. În momentul când au început lucrările Mesei Rotunde, statul est-german era de aproape trei luni zguduit de protestele de masă ale milioanelor de cetăţeni ai RDG, iar în decembrie 1989 se putea observa dispariţia tot mai extinsă a structurilor unui stat suveran. Fenomenul afecta practic toate nivelurile puterii, fără a ocoli sectoarele militarizate[125]. Aceste circumstanţe au influenţat atât alegerea persoanelor

care au luat parte la lucrările ZRT, cât şi tematica discuţiilor şi rolul pe care l-au jucat diferiţii protagonişti.

Circumstanţele revoluţionare în care au fost convocate lucrările ZRT explică aşadar specificul componenţei colectivului participant. Teoretic, la fel ca în Polonia, în jurul mesei s-au aşezat reprezentanţi ai partidului de guvernământ, activişti ai opoziţiei şi observatori din partea Bisericii. Dar analogia cu Polonia se termină aici. Şi nu e vorba doar de faptul că masa germană, ca obiect de mobilier, amintea mai degrabă de un patrulater, pe una dintre laturi fiind aşezate partidele, pe alta guvernul, pe cea de-a treia reprezentanţii diferitelor biserici, ca moderatori, şi, în sfârşit, reprezentanţii fostelor organizaţii-satelit ale SED, ca sindicatele sau celelalte partide politice. Evident, mecanismul negocierilor favoriza în mod natural partea guvernamentală, întrucât marea majoritate a organizaţiilor sociale îşi aveau originile în statul partinic. Problema fundamentală era că niciuna dintre aceste organizaţii nu putea susţine un punct de vedere precis. Forţele opoziţiei erau fărâmiţate în opt grupări diferite care nici măcar nu vorbeau într-un singur glas. Aceste grupări, apărute în condiţiile revoluţiei din toamna anului 1989, influenţau diferit desfăşurarea lucrărilor, iar alegerea delegaţilor fusese dictată uneori de hazardul momentului[126]. În consecinţă, întrebarea legată de sprijinul de care se bucura fiecare grupare a rămas fără răspuns până la alegerile din martie. Menţinerea unui front unitar n-a fost de altfel posibilă nici măcar pentru partea guvernamentală. Din starea de spirit a mulţimii, partidele-satelit şi organizaţiile care până atunci îndeplineau rolul de „element de legătură între partid şi masele populare” (în frunte cu sindicatele) deduceau imperativele momentului şi nu aveau nicio intenţie de a se supune întru totul lui Gysi, căruia nu-i mai rămânea decât să viseze la autoritatea lui Jaruzelski.

Dacă vorbim despre tematica lucrărilor, ZRT urma să fie, teoretic, o încercare de a reflecta critic asupra situaţiei în care se afla statul est-german. Dar, pentru a fi eficient, un asemenea demers trebuia să se desfăşoare astfel încât delegaţii să nu fie obligaţi să rezolve în acelaşi timp problemele urgente ale politicii curente sau cel puţin pe cele administrative. În schimb, starea de spirit revoluţionară a străzii care voia să vadă imediat efectele activităţii ZRT a făcut ca delegaţii să nu aibă parte de un asemenea „lux". Dimpotrivă, autoritatea din ce în ce mai precară a guvernului Modrow şi dezmembrarea statului obligau ZRT să se angajeze activ în aplanarea tensiunilor sociale, iar atacurile repetate ale mulţimii furioase asupra sediilor fostei Stasi îi obligau pe delegaţii la lucrări să se ocupe nu de problemele economice, ci în primul rând de statutul documentelor fostei Securităţi. În consecinţă, cu trecerea timpului, ZRT s-a transformat tot mai mult, dintr-un organ de negociere a principiilor pe baza cărora avea să funcţioneze statul, într-un „guvern paralel" (*Nebenregierung*) care fie sprijinea, fie înlocuia activitatea echipei lui Modrow – după 15 ianuarie, când mulţimea a invadat sediul Stasi din Normanstrasse, aceasta şi-a pierdut şi ultimele rămăşiţe de autoritate.

Mai grav era faptul că, indiferent de acţiunile întreprinse, decizia cetăţenilor de a rămâne sau nu în ţară nu putea fi influenţată. Discuţiile despre programul de reforme nu erau posibile atât timp cât populaţia, care era deja în pragul isteriei colective, cerea nu schimbările pe care voia să le propună ZRT, ci cât mai grabnica unire cu RFG. De aceea, dacă iniţial lucrările ZRT erau privite în RDG cu o anumită doză de interes, cu timpul ele aminteau tot mai mult de un „dans macabru" a cărui importanţă, la sfârşitul lui februarie şi începutul lui martie, niciun cetăţean n-o mai

înţelegea, iar reacţia acestuia la transmisiunile despre evoluţia dezbaterilor era să închidă televizorul[127].

În ceea ce priveşte Bonnul, autorităţile vest-germane n-au privit niciodată cu prea multă simpatie iniţiativa Mesei Rotunde, reproşându-i în primul rând lipsa unei legitimări democratice credibile. Kohl considera că, în condiţiile radicalizării stării de spirit a străzii, o asemenea „supapă de siguranţă" era necesară până la un anumit punct[128], dar nu avea intenţia să-i prelungească existenţa. Într-o anumită măsură, o asemenea evaluare era cel mai probabil confirmată de informaţiile referitoare la desfăşurarea dezbaterilor. Chiar dacă opoziţia şi guvernul aveau teoretic un interes comun să păstreze statul est-german, în acele zile critice nu puteau vorbi într-un singur glas – mai mult, între aceşti parteneri de dialog se purta un adevărat „război de gherilă"[129]. Şi atunci nu e de mirare că, într-o asemenea situaţie, cetăţenii disperaţi vedeau în Helmut Kohl singura lor şansă de a ieşi din criză. Simplificând puţin lucrurile, putem afirma că acţiunile opoziţiei şi ale guvernului semănau cu încercarea cuiva de a prinde din urmă timpul pierdut. De fiecare dată, acţiunile lui Krenz, Modrow, Gysi (care se ocupa de arhivele şi averea partidului), ca de altfel şi ale opoziţiei fărâmiţate în mai multe grupări veneau prea târziu. Protestatarii cereau schimbări mult mai mari decât cele propuse de ei.

Văzând că timpul se scurge în favoarea lichidării RDG ca stat independent, diplomaţiile sovietică, americană, franceză şi engleză se străduiau de asemenea să preia iniţiativa. Teoretic, punctul de vedere al celor patru puteri putea bloca procesul brusc de reunificare a Germaniei. Şi exact pe acest lucru conta guvernul lui Modrow[130], care folosea opoziţia ţărilor europene faţă de reunificare ca pe un ultim atu în controversele cu Kohl. Dar, în condiţiile neînţelegerilor din sânul SED,

ale lipsei unei viziuni asupra viitorului din partea opoziţiei şi ale înrăutăţirii constante a situaţiei economice din Germania de Est, ideea confederaţiei se dovedea nerealistă. După cum tot nerealistă era şi ideea lansată la începutul anului 1990 care propunea o Germanie neutră, rămasă fie în afara NATO (în ciuda împotrivirii Statelor Unite), fie în interiorul NATO, dar cu anumite drepturi limitate ale Alianţei. În ceea ce priveşte partea sovietică, s-a dovedit că de fiecare dată mişcările lui Gorbaciov veneau prea târziu, iar situaţia economică dezastruoasă a URSS a redus în cele din urmă la zero câmpul de manevră al Moscovei. În faza finală, Kohl putea obţine practic orice ar fi dorit de la Gorbaciov, cu condiţia să-i ofere o compensaţie financiară corespunzătoare. După vizita la Berlin a lui François Mitterrand, acesta observa că procesul de reunificare nu mai putea fi împiedicat şi de aceea s-a retras din jocurile politice mult mai devreme. Rezultatul analizei diplomaţiei franceze s-a concretizat în ideea ancorării definitive a RFG în structurile europene, în cadrul cărora rolul principal urmau să-l joace o valută comună şi construirea unei Uniuni Europene cu trei piloni principali de susţinere care să dea suficientă putere mărcii germane. Marea Britanie, rămasă izolată, cu Margaret Thatcher în fruntea guvernului protestând cel mai vehement împotriva alipirii RDG la RFG, reprezenta un factor prea slab ca să poată bloca singură acest proces. Dacă ar fi să tragem o concluzie în legătură cu rezultatul negocierilor purtate la nivel global în legătură cu problema germană, ar trebui să atragem atenţia în primul rând asupra numeroaselor măsuri de siguranţă vizavi de creşterea exagerată a puterii Germaniei, asigurări incluse în tratatele prin care RFG îşi asuma în fond anumite obligaţii. În acest context ar trebui plasate nu numai documentele de tipul „tratatului 2+4” sau tratatului de la Maastricht care a fost consecinţa logică a lichidării RDG, ci şi tratatul dintre Republica Polonă şi RFG de

confirmare a graniţei existente între cele două ţări, semnat pe 14 noiembrie 1990 de Krzysztof Skubiszewski şi Hans-Dietrich Genscher[131].

Toate aceste condiţionări ne permit să înţelegem de ce în 1990 autorităţile din RDG s-au transformat tot mai mult în simpli statisticieni în loc să fie protagonişti cu drepturi depline ai procesului de reunificare a Germaniei. Din noiembrie 1989, când numai 27% dintre cetăţenii est-germani se declaraseră în favoarea unificării, în decursul a mai puţin de trei luni acest indicator a sărit la 75%[132]. Cu toate că încă din ianuarie 1990 Modrow înţelesese cum nu se poate mai bine că tema unificării Germaniei era inevitabilă, el se străduia să facă totul pentru a întârzia acest proces. Prezentat pe 30 ianuarie în Camera Populară, acest plan se integra evident în concepţia cu privire la o Germanie neutră, iar şeful guvernului RDG s-a exprimat pentru un proces de apropiere treptată a celor două ţări germane, apropiere care ar fi urmat să se încheie prin unificare. Dar o asemenea idee nu mai putea fi realizată în primul rând din cauză că autoritatea guvernului n-a crescut în ochii locuitorilor fostei RDG nici ca urmare a remanierii cabinetului şi a intrării pe 2 februarie a unor activişti din opoziţie în componenţa acestuia (primirea lor ca miniştri fără portofoliu a compromis sensul întregii operaţii), nici ca urmare a alegerilor anticipate pentru Camera Populară, care fuseseră planificate iniţial pentru data de 6 mai. În cadrul Mesei Rotunde se hotărâse ca aceste alegeri să fie organizate anticipat şi prin urmare au fost reprogramate pentru 18 martie 1990.

Iniţial se părea că această decizie dădea mai multe şanse de câştig social-democraţilor din RDG. Partidul pastorului Meckel şi al dramaturgului Ibrahim Böhme era o grupare care încă din aprilie 1989 se străduia să atragă atenţia populaţiei asupra lui şi a primit destul de repede şi ajutorul centralei SPD din Bonn, unde această nouă forţă politică era

sprijinită din toată inima de Willy Brandt (ales preşedinte de onoare al SPD din RDG); nefiind împovărat de un trecut compromiţător, nici de legături cu SED, înscriindu-se destul de bine în puternica tradiţie socialistă, poate că ar fi câştigat alegerile dacă n-ar fi fost sabotat de lipsa de imaginaţie şi nepriceperea la interpretarea stării de spirit a populaţiei de care a dat dovadă conducerea de atunci a SPD din Germania de Vest. Promisiunea lui Kohl din 6 februarie de a trece la uniunea monetară şi de a introduce marca vest-germană pe teritoriul RDG, cu precizarea făcută ulterior, pe 13 martie 1990, că schimbul mărcii est-germane cu marca vest-germană se va face la rata de 1:1, a fost elementul care a determinat rezultatul alegerilor. Intervenţia lui Vogel în Bundestag a fost fatală pentru SPD, pentru că din cuvintele acestuia rezulta că partidul lui nu sprijină această soluţie, lucru care a influenţat hotărâtor orientarea alegătorilor, pe care niciun sondaj n-a reuşit de fapt s-o identifice corect. Dacă la începutul lunii februarie 54% dintre cetăţenii RDG, stimulaţi de o campanie electorală în care persoana lui Brandt juca un rol important, erau dispuşi să voteze în RDG pentru SPD, după declaraţiile lui Kohl şi reacţia şovăitoare a centralei de la Bonn, respectiv după congresul social-democraţilor din RDG[133], orientarea socială s-a întors încă o dată cu 180 de grade[134].

A câştigat Alianţa pentru Germania (*Allianz für Deutschland* – AfD), indicată de Kohl, în componenţa căreia intrau CDU est-german (adică Ost-CDU) condus de Lothar de Maizière, gruparea de opoziţie *Demokratischer Aufbruch* condusă de dr. Wolfgang Schnur şi de pastorul Reiner Eppelmann şi Uniunea Socială Germană (*Deutsche Soziale Union*) a pastorului Hans-Wilhelm Ebeling; alianţa a obţinut 48% din voturi. A câştigat, cu toate că Helmut Kohl şi, chiar mai mult decât el, secretarul general al partidului, Volker Rühe, au fost mult timp împotriva unei

colaborări cu Ost-CDU[135], pentru că această formaţiune nu era dispusă să se conformeze întru totul voinţei lui Kohl. A câştigat cu toate că, în trecut, Lothar de Maizière nu făcuse parte din opoziţie şi chiar în sânul grupării CDU est-germane era considerat ca fiind loial mai degrabă sistemului precedent. Mai important este însă faptul că această coaliţie câştigătoare era zguduită de conflicte, cei din Demokratischer Aufbruch învingându-şi cu foarte multă greutate neplăcerea de a figura pe aceeaşi listă cu activişti ai fostei nomenclaturi. Cu trei zile înainte de alegeri, mass-media a difuzat informaţia că dr. Schnur fusese timp de mulţi ani colaborator secret al Stasi şi, având în vedere cu câtă duşmănie erau priviţi angajaţii MfS în martie 1990, ar fi trebuit ca AfD să piardă orice şansă de succes[136]. Toate acestea au făcut ca victoria AfD să fie cu atât mai surprinzătoare.

După părerea unanimă a comentatorilor, rezultatul alegerilor era sinonim cu sentinţa de condamnare la moarte a RDG ca stat suveran. Ele demonstrau limpede că germanilor democraţi le convenea cel mai mult o alipire necondiţionată la RFG, fără niciun fel de perioadă de tranziţie, fără menţinerea nici măcar într-o formă trunchiată a fostei RDG. Eşecul catastrofal al grupărilor din fosta opoziţie, cum ar fi Noul Forum, care încerca să convingă că reformarea noului stat german are un sens, şi rezultatul sub aşteptări al SPD (21,9%), căruia partidul geamăn din RFG n-a fost capabil să-i elaboreze o atitudine coerentă în ceea ce priveşte unificarea, au convins pe deplin pe toată lumea că noul guvern al lui de Maizière nu va fi decât un cabinet de tranziţie. De aceea, noua Cameră Populară şi cabinetul emanat din sânul acesteia nu aveau alt rost decât să aplice legile necesare care urmau să deschidă drumul alipirii RDG la RFG – este vorba, de exemplu, de reglementarea care va introduce pe teritoriul RDG marca vest-germană în baza tratatului, semnat pe 18 mai 1990, de

instituire a Uniunii monetare, economice şi sociale, sau de introducerea noii împărţiri administrative bazate pe structura landurilor istorice.

Rolul „cabinetului de tehnocraţi” a cărui existenţă nu avea decât un singur sens, şi anume lichidarea RDG, nu le convenea şefului Alianţei pentru Germania şi echipei sale de coaliţie, formată în principal din cadre ale AfD şi ale SPD din RDG. De Maizière s-a străduit până în ultimul moment să joace rolul de şef al unui stat independent şi să demonstreze că este tratat de Bonn ca un partener, şi nu ca un băiat de prăvălie. Încă din 19 aprilie 1990, în expunerea pe care a făcut-o în faţa Camerei Populare a RDG, de Maizière sublinia insistent că discuţia despre introducerea mărcii vest-germane ca mijloc de plată pe teritoriul RDG l-a ajutat să conştientizeze pericolul care îi ameninţa pe locuitorii landurilor din Est de a se simţi cetăţeni de mâna a doua şi, în consecinţă, cerea ca în procesul de unificare a Germaniei să se ţină cont de zestrea pe care o aducea RDG[137].

De asemenea, el a insistat mult în legătură cu concepţia ce stătea la baza unificării Germaniei: aceasta trebuia să fie înţeleasă ca fuziunea a două subiecte de drept internaţional independente, iar în perspectiva stabilirii pentru noul stat a unei alte constituţii şi, lucru foarte important pentru el, care avea o educaţie muzicală, a unui nou imn, acesta trebuia să preia melodia imnului RDG! De Maizière se opunea reprivatizării proprietăţilor naţionalizate de autorităţile comuniste. În multe chestiuni de amănunt, el tindea să menţină particularităţile considerate drept realizări deosebite ale RDG de către pastorii-miniştri tributari tradiţiei evanghelice de stânga[138]. În unele evaluări, de Maizière (pastor evanghelic înflăcărat) se dovedeşte a fi susţinător al ideii unei Germanii „protestante” în cadrul căreia aportul ideologic al RDG ar consta, între altele, tocmai în

moştenirea spirituală a lui Martin Luter, în expresia teologică practicată de grupările creştin-democrate est-germane[139].

Antrenaţi în lupta politică, funcţionarii de la Bonn şi activiştii de partid din Germania Federală nu-i luau în serios pe de Maizière şi echipa lui[140]. Ţinta unor ironii foarte acide din partea diplomaţilor vest-germani era figura celui care se afla în fruntea MAE, pastorul Meckel, care vorbea cu toată seriozitatea şi convingerea despre necesitatea menţinerii neutralităţii Germaniei, chiar dacă era deja clar, având în vedere şi poziţia guvernului american, că aceasta era o ipoteză absolut nerealistă[141]. Demersul politic idealist, ca şi primatul evident al egalităţii asupra libertăţii, al economiei centralizate asupra economiei de piaţă, prezente deja în expunerea lui de Maizière, pe care i le reproşau la vremea respectivă comentatorii, au fost evaluate negativ şi de partea vest-germană. De asemenea, pretenţia de a se ţine seama de nedreptatea istorică săvârşită faţă de RDG (care n-a fost inclusă în planul Marshall) s-a lovit de lipsa de înţelegere a RFG. Cu toate că lui de Maizière i se reproşa frecvent încăpăţânarea specific prusacă, pe la sfârşitul lunii iulie chiar şi el a început să insiste ca negocierile să fie finalizate cât mai repede, de teamă că prelungirea lor nu avea decât să înrăutăţească şi mai mult situaţia cetăţenilor din landurile răsăritene. Încă dinainte, pe 18 mai 1990, fusese semnat un tratat de instituire a Uniunii monetare, economice şi sociale între RFG şi RDG (aşa-numitul „tratat de stat"), care în linii generale definea cadrul în care mai târziu avea să se desfăşoare transformarea economică a landurilor din Est (practic, el reflecta în întregime viziunea încorporării RDG elaborată de funcţionarii de la Bonn). În cursul conferinţei „2+4"[142], care în cele din urmă, în septembrie 1990, confirma din punct de vedere formal-juridic acordul celor prezenţi în privinţa alipirii RDG la RFG, totul era decis de Helmut Kohl, chiar dacă unii membri ai ultimului guvern al RDG aveau păreri

diferite[143]. Pe 31 august, RFG şi RDG au semnat Tratatul de instituire a unităţii Germaniei, iar pe 12 septembrie 1990 (când a fost semnat Tratatul de la Paris), Tratatul de reglementare finală în legătură cu Germania, numit şi „tratatul 2+4”, prin care Germania renunţa la posibilitatea de a poseda arme nucleare, chimice şi biologice, se limita la 370.000 numărul maxim de soldaţi ai Bundeswehr, se anula împărţirea Berlinului în sectoare separate, iar Germania renunţa la orice pretenţii teritoriale. În acelaşi timp, URSS se obliga să-şi retragă armatele cel târziu până în 1994, iar Pactul Atlanticului de Nord se obliga să nu disloce pe teritoriul fostei RDG nici trupe, nici rachete. Pe 3 octombrie 1990, alipirea RDG la RFG era deja un fapt împlinit.

Aşadar, în ciuda unor puternice presiuni internaţionale, care vizau împiedicarea procesului de lichidare a RDG (sau cel puţin întârzierea lui), în ciuda împotrivirii elitelor din RDG, a forţelor SPD din opoziţie, în ciuda atitudinii nehotărâte a intelectualilor şi a ezitărilor cetăţenilor obişnuiţi ai republicii de la Bonn, pentru care încă de pe vremea lui Willy Brandt, cu politica pe care o promova, problema unificării era un capitol închis, adversarii acesteia au pierdut. Fără îndoială că presiunile diplomatice au putut, într-o anumită etapă, să oblige Bonnul să aprofundeze mai mult această problemă. După cum se ştie, încă de la jumătatea lunii decembrie 1989, din cauza împotrivirii în bloc a diplomaţilor de la Paris şi Moscova, respectiv din cauză că Bonnul era practic izolat din punct de vedere diplomatic, s-a găsit soluţia de a oferi Moscovei un „moratoriu al unificării”[144]. Dar, în 1990, toate aceste elemente s-au dovedit insuficiente faţă de „febra plecării” care, după cum foarte bine observa Modrow, a constituit motorul principal al transformărilor sociale din RDG, din momentul în care a apărut şi până în 1989 inclusiv[145]. Construită pe logica confruntării dintre Est şi Vest, care

era axul principal al relaţiilor internaţionale de după 1945, RDG a devenit treptat ostaticul acesteia. Statul întemeiat în 1945 „pe rădăcina sălbatică”, ce trăise alături de un vecin din ce în ce mai bogat, a cărui populaţie vorbea aceeaşi limbă în 1989, dar circula cu Mercedesul, în timp ce locuitorii săi aşteptau la coadă ca să le fie repartizat un Trabant, acest stat nu putea face faţă concurenţei şi ca urmare, fiind imposibil de reformat, trebuia să dispară.

În 1990 era prea târziu ca să se iniţieze reforme care ar fi permis păstrarea statu-quo-ului (două state germane care poate ar fi rămas într-o formă oarecare de confederaţie). Regimul SED nu permitea niciun fel de dezbateri, cu atât mai puţin în ceea ce priveşte economia RDG, care şchiopăta. Iar un eventual ajutor economic nu putea veni decât din partea RFG. Pe 19 decembrie 1989, cancelarul RFG s-a convins la Dresda de adevărata stare de spirit a populaţiei din RDG şi din acel moment s-a angajat în mod evident pe traiectoria unei politici care să ducă la alipirea cât mai rapidă a RDG, prin urmare nu i-a acordat niciun fel de sprijin lui Modrow, care nu avea nici legitimare democratică şi nu se bucura de sprijin social[146].

Mai târziu i s-a reproşat lui Kohl că l-a lăsat „să moară de foame” atât pe Modrow, care întindea mâna după ajutor, cât şi opoziţia democratică. S-a mai invocat şi faptul că în calculele creştin-democraţilor rolul principal l-a jucat nu grija faţă de interesul statului, ci doar calculul electoral rece, din care rezulta că în alegerile parlamentare din 1990 aceştia nu vor putea învinge SPD decât dacă electoratul lor va creşte cu cei 16 milioane de alegători recunoscători din Est[147]. În general, cancelarul a fost criticat (şi mai este criticat şi astăzi) din cauza condiţiilor economice şi sociale pe care le-a oferit locuitorilor din landurile de Est în baza tratatelor de unificare a RDG cu RFG.

Dar această critică nu pare a fi pe deplin întemeiată. E adevărat că procesul de unificare s-a dovedit mult mai costisitor decât presupunea Kohl – deşi, atunci când le promitea cetăţenilor est-germani vestitele „Blühende Landschaften” (meleagurile unde curge lapte şi miere), el chiar credea în ceea ce spune[148]. Potrivit aprecierii unor persoane din imediata apropiere a cancelarului, după vizita la Dresda, el era ferm convins de misiunea cu totul specială pe care o are de îndeplinit[149]. Acest lucru l-a făcut pe Kohl să ia decizii de unul singur, fără să se consulte mai întâi cu colaboratorii săi (despre ideea uniunii monetare declarate în februarie 1990, şeful Băncii Naţionale a RFG [Bundesbank], Karl Otto-Pöhl, a aflat din ziare). Cancelarul nu voia să ştie de nimic, nu lua în considerare avertismentele experţilor din administraţie şi nici vocile critice ale economiştilor care (la fel ca Pöhl) îi atrăgeau atenţia că realizarea programului social promis cetăţenilor din RDG depăşea posibilităţile bugetului federal[150].

Problema e că, în 1990, după cum observă şi Rödder, n-au existat alte variante. Concepţia lui Lafontaine (chiar dacă nu ţinem seama că în programul SPD pe primul loc figura menţinerea bunăstării din anii ’80 în republica de la Bonn, spre evidenta discriminare a cetăţenilor est-germani) n-a rezistat probei timpului, întrucât se baza pe menţinerea statu-quo-ului, ceea ce era imposibil. Realizarea acestei concepţii se baza pe menţinerea RDG ca stat independent şi ridicarea treptată a nivelului de trai până la egalitatea cu RFG. Numai că populaţia RDG nu voia cu niciun chip să aştepte. Singurul lucru pe care Lafontaine îl putea oferi cetăţenilor RDG era să-i considere străini, la fel ca pe austrieci şi elveţieni, dar cu menţinerea regimului de vize la graniţă.

Cu un asemenea plan nimeni din RDG nu era de acord. Ne îndoim că, în lipsa ordinului de a se trage în cei care ar fi încercat să treacă fraudulos

frontiera Republicii Federale, restricţiile lui Lafontaine ar fi fost respectate de cineva. Aşa că, din motive lesne de înţeles, o astfel de soluţie nici măcar n-a intrat în discuţie. În ianuarie 1990, în Germania Occidentală a început să se mute în primul rând elita tehnică şi intelectuală, disperată de situaţia economică jalnică, pentru că în economie mijlocul curent de plată era tot mai des marca vest-germană. Iar acest lucru slăbea şi mai mult potenţialul de reconstrucţie al RDG[151].

În condiţiile dezintegrării complete a SED şi a structurilor administraţiei din teritoriu, e îndoielnic că guvernul lui Modrow ar fi reuşit să utilizeze în mod eficient ajutorul economic pentru care se zbătea atâta. Foarte probabil, acest ajutor ar fi fost administrat de mesele rotunde locale, care nu aveau nici legitimitatea democratică necesară, nici experienţa operaţiilor financiare şi care, în plus, erau în permanent conflict cu rămăşiţele fostului stat comunist. În această situaţie nu ne poate mira declaraţia lui Dieter von Würtzen, secretar de stat la Ministerul Economiei al RFG, care, în ianuarie, când l-a însoţit pe Seiters în vizita acestuia la Berlin, compara ajutorul economic pentru RDG cu depunerea banilor într-o gaură neagră[152]. Plus că, în timpul convorbirilor cu autorităţile de la Bonn, Modrow şi reprezentanţii partidelor de opoziţie nu prezentau o poziţie unitară. Iar acest lucru nu făcea decât să-i sporească lui Kohl convingerea că opoziţia nu poate fi de fapt un partener de discuţii pentru că nu are nicio idee clară, singura soluţie pentru rezolvarea crizei fiind alegerile parlamentare anticipate[153].

Aşadar „febra plecării” a făcut ca toate celelalte posibile soluţii să devină nerealiste, pentru că orice altă variantă în afară de cea care a fost de fapt aplicată (alegerile din 18 martie 1990 şi urmarea acestora – lichidarea RDG) li se părea politicienilor interesaţi şi mai nepotrivită. Chiar dacă planul lui Kohl era departe de a provoca entuziasmul, ceilalţi

protagonişti au fost obligaţi să-l accepte pentru că era singura soluţie posibilă acceptată de populaţie[154]. Soluţia alternativă era utilizarea forţei, care, din motive ce nu necesită comentarii, în 1990 nu putea intra în calcul.

După mai bine de 20 de ani

Probabil încă de la începutul deceniului 1990-2000, pentru cea mai mare parte a opiniei publice din mai toate ţările din Europa Centrală şi de Est, evenimentele care au avut loc în spaţiul fostei RDG constituiau modelul de urmat pentru despărţirea de comunism. Procesele instrumentate lui Honecker şi celorlalţi membri ai Biroului Politic făceau un puternic contrast cu imposibilitatea de a-i aduce în faţa instanţei pe Jaruzelski şi pe membrii echipei sale. Figura pastorului Gauck (devenit în martie 2012 preşedinte al ţării) şi crearea oficiului de Comisar federal pentru arhivele Stasi al RDG, accesul larg la documentele Stasi şi procedurile de lustraţie contrastau cu tărăgănarea elaborării unei legi asemănătoare în Polonia. Epurările atent efectuate în aparatul de aplicare a justiţiei şi împingerea postcomuniştilor în categoria partidelor de opoziţie minore au devenit un punct important de referinţă pentru dreapta poloneză în legătură cu felul în care ar trebui să arate ruperea de trecut. Dezamăgirea polonezilor era cu atât mai profundă cu cât vedeau cum erau apreciaţi cetăţenii est-germani, care, deşi după 1953 nu au organizat niciun fel de revolte sau proteste sociale de amploare, au fost consideraţi de întreaga Europă Occidentală şi de Statele Unite drept părinţii victoriei asupra sistemului totalitar. Actualmente, în conştiinţa tuturor europenilor,

căderea comunismului este direct legată nu de Masa Rotundă poloneză, ci de căderea zidului Berlinului; despre contribuţia poloneză la răsturnarea comunismului în Europa se pare că nu-şi mai amintesc prea mulţi. Într-un fel, polonezii îi invidiau pe cei din Germania de Est pentru că nu fuseseră obligaţi să lupte cu înverşunare pentru libertatea lor, care le fusese adusă practic pe tavă, nici să ducă negocieri dificile pentru aderarea la Uniunea Europeană, de vreme ce, prin voia sorţii, se treziseră dintr-odată membri ai UE. Paharul frustrării polonezilor a fost umplut de generozitatea RFG, care n-a precupeţit banii pentru a aduce nivelul de trai din fosta RDG cât mai aproape de cel al landurilor occidentale. Dar, privită retrospectiv, această frustrare îşi găseşte oare şi o justificare mai profundă? E foarte puţin probabil.

Să mai subliniem o dată că pentru RDG condiţia sine-qua-non a unificării cu RFG a constituit-o explozia socială imposibil de controlat determinată de politica intransigentă a echipei lui Honecker. În momentul critic, starea de spirit a mulţimilor nu putea fi controlată de nimeni, astfel încât, alături de România, RDG a fost ţara în care evenimentele anului 1989 au căpătat caracterul cel mai revoluţionar, chiar dacă – din fericire – a fost vorba de o revoluţie nesângeroasă. Dar chiar şi Kohl s-a supus legii de fier a lui Tocqueville care reglementează orice revoluţie. Şi în acest caz, ruptura totală faţă de forţele vechiului regim s-a dovedit imposibilă. Pentru că oricum, în numele RDG, cineva trebuia să facă schimbările premergătoare unificării. Cineva trebuia să semneze tratatul în baza căruia aceasta s-a realizat în condiţiile dictate de Bonn, tratat în care prevederile legii fundamentale din 1949 erau recunoscute ca act constituţional şi în care extinderea jurisdicţiei legislaţiei germane federale în vigoare inclusiv asupra landurilor răsăritene urma să devină unul dintre articolele fundamentale. Pentru ca acest plan să poată fi transpus în viaţă, era

necesar să fie introduse mai întâi în Camera Populară forţele politice care trebuiau să-i fie supuse lui Kohl, dar să fie şi suficient de bine organizate.

În acest context e mai uşor de înţeles de ce rolul opozanţilor din RDG trebuia să fie doar marginal. Ei erau prea puţin organizaţi, acţionau fără niciun plan, nu ştiau cum să ia deciziile, nu ştiau care viziune despre viitorul Germaniei le convine cel mai mult. Toţi aceşti factori l-au determinat pe Kohl să nu-i considere drept parteneri serioşi de dialog. Nici Gysi cu tot partidul lui nu era un partener de dialog – în principal din cauză că, încă de la început, era împotriva lichidării RDG. Ca urmare, „executor” al planului lui Kohl a devenit „guvernul pastorilor” condus de Lothar de Maizière alături de CDU est-german, care în condiţiile concrete ale RDG jucase un rol asemănător cu Partidul Unit Popular din Polonia (ZSL). Este de asemenea explicabil de ce tocmai la alegerile pentru Camera Populară din 1990, primele şi singurele alegeri parlamentare organizate corect din istoria RDG, a câştigat partidul care doar cu puţină vreme înainte asigura SED de loialitatea sa. Cancelarul federal era interesat nu numai să câştige alegerile; guvernanţii de la Bonn îşi dădeau seama că, după unificarea RDG cu RFG, o parte a elitei intelectuale locale trebuia mobilizată pentru construirea democraţiei pe teritoriul landurilor orientale. Kohl înţelegea că în Partidul Creştin-Democrat al Germaniei de Est (aşa cum se întâmplase în Polonia cu ZSL sau cu SD) erau înscrişi numeroşi specialişti care, din diferite considerente (spre exemplu, religioase), nu voiseră să facă parte din SED. Aşa încât Kohl avea de rezolvat aceeaşi problemă cu care se confruntase cu câteva luni înainte, după alegerile din 4 iunie 1989 din Polonia, Lech Wałęsa. Drept pentru care cancelarul s-a decis să procedeze la o „germanizare”, la o adaptare a variantei poloneze de lichidare a statului comunist. Fiindcă nu putea (şi

nici nu voia) să se pună de acord cu SED, s-a decis pentru grupările-satelit ale fostului partid conducător.

Diferenţa (fundamentală) faţă de varianta de pe Vistula consta în aceea că şeful guvernului vest-german avea nevoie de colegii săi est-germani nu pentru a guverna, ci pentru a duce la bun sfârşit operaţiunea alipirii landurilor de Est. După 3 octombrie 1990, floarea activiştilor fostei CDU, în frunte cu Lothar de Maizière (pe care cancelarul nu-l prea avea la inimă, ca pe toţi cei care-i opuneau rezistenţă), a fost obligată să plece. Deşi cauza directă a eliminării din viaţa politică activă era adesea învinuirea de colaborare cu Stasi (cazul lui de Maizière, al lui Wolfgang Schnur, al lui Gerd Gies, al lui Josef Duchač), plecarea lor a fost fără îndoială pe placul centralei de la Bonn. După cum nota Wolfgang Schäuble într-o conversaţie cu Duisberg, „de Maizière nu şi-a dat seama că Helmut Kohl îl stoarce ca pe o lămâie, apoi pune să fie aruncat”[155]. Astfel a fost împiedicată eficient apariţia unei alte aripi „postredegiste” în sânul partidului şi s-a oferit Bonnului posibilitatea de a împărţi posturile cele mai importante din Partidul Creştin-Democrat, ca şi pe cele din conducerea fiecărui land unor politicieni din Germania de Vest (Kurt Biedenkopf, Georg Milbrand şi alţii). A fost păstrat câte un rol simbolic pentru persoane care, ca Angela Merkel, proveneau din fosta RDG, dar până la sfârşitul erei Kohl acestea au rămas dependente de el.

În acest context, larg comentate în mass-media poloneză, procesele membrilor Biroului Politic, cu Honecker în frunte, care au fost instrumentate imediat după unificarea Germaniei s-au dovedit până la un anumit punct amăgitoare. E adevărat că marea majoritate a membrilor nomenclaturii superioare de partid au ajuns pe banca acuzaţilor. Dar problema e că tribunalele din RFG nu aveau intenţia de a încălca legea condamnând la închisoare persoane care, potrivit legislaţiei în vigoare,

acţionaseră legal în RDG în momentul respectiv. Pentru că RDG a fost un subiect de drept internaţional, recunoscut de guvernele celor mai multe ţări din lume. Ca urmare, avea inclusiv dreptul de a emite legi care să fie respectate pe teritoriul său. În această situaţie, tribunalele din RFG, în majoritatea cazurilor, aveau de identificat eventualele încălcări ale legislaţiei est-germane. Un alt element care împiedica o condamnare îl constituiau vârsta şi starea de sănătate ale celor judecaţi. Deja la două zile după începerea procesului membrilor Consiliului Apărării Naţionale al RDG (12 noiembrie 1992), care trebuia să stabilească în primul rând cine era responsabil pentru ordinul de a împuşca persoanele care încercau să treacă în mod fraudulos graniţa de stat, Willy Stoph a trebuit să fie scos de sub urmărire pe motive de sănătate, iar pe 17 noiembrie a trebuit să fie dată o decizie asemănătoare pentru Erich Mielke. Până la urmă, Mielke a fost totuşi condamnat pentru… omucidere săvârşită în calitate de membru al unei grupări teroriste de factură comunistă în 1931, pentru că tribunalul n-a găsit motive juridice pentru a-l condamna pe şeful Stasi la privare de libertate pentru activitatea sa în cadrul regimului SED. Oricum, sentinţa nu avea decât valoare simbolică: elev credincios al lui L. Beria, Mielke, în vârstă de 88 de ani, a fost eliberat condiţionat în 1995.

Honecker s-a purtat foarte arogant, respingând cu cinism orice învinuiri referitoare la ordinul de construire a zidului Berlinului, a acuzat RFG de agresiune împotriva unui stat suveran, iar învinuirile referitoare la Stasi le-a numit pure invenţii ale presei imperialiste. Şi el a trebuit să fie eliberat din cauza unui cancer de pancreas în fază avansată. Dictatorul răsturnat de la putere a plecat în cele din urmă la fiica sa, în Chile, unde a şi murit pe 29 mai 1994. Sentinţa în cazul lui nu a mai fost pronunţată niciodată, lucru care a provocat o imensă iritare printre cetăţenii

landurilor din Est, 63% dintre ei declarându-se profund dezamăgiţi de această decizie a tribunalului[156].

Până la urmă, au fost condamnaţi doar fostul ministru al Apărării Naţionale a RDG, generalul Heinz Kessler, la 7,5 ani de privare de libertate (şi a fost eliberat după doar 4 ani, în 1998) şi Hans Albrecht – la 4,5 ani. Într-un proces separat au fost judecaţi Krenz, Schabowski şi alţi câţiva fruntaşi ai partidului. Schabowski a fost singurul care şi-a recunoscut responsabilitatea morală pentru infracţiunile ce i-au fost atribuite şi a primit o pedeapsă de 3 ani de închisoare. Krenz a fost condamnat la 6,5 ani de privare de libertate. Hans Modrow a fost la rândul lui condamnat la 10 luni de închisoare pentru declaraţii false[157].

Aşadar, procesele s-au dovedit a fi mai degrabă simbolice. Ţinând cont de faptul că, spre deosebire de comuniştii din Polonia sau Ungaria, comuniştii germani n-au efectuat niciun fel de reforme ale sistemului, condamnarea a prea puţine cadre la pedepse de câţiva ani de privare de libertate cu greu ar putea fi recunoscută ca o veritabilă judecată a crimelor regimului comunist. Această opinie este confirmată şi de un alt aspect: chiar dacă după 1990 tribunalele din RFG au avut pe rol aproape 30.000 de procese ale unor angajaţi ai MfS al RDG, doar 20 dintre acestea s-au încheiat cu sentinţă de condamnare. Comisarul federal pentru arhivele Stasi al RDG, Marianne Birthler (o fostă militantă în domeniul social şi politic din opoziţie), caracteriza, pe bună dreptate, acest rezultat ca o „culme a cinismului”[158]. Conţinutul sentinţelor fusese fără îndoială dictat într-o mare măsură de grija de a nu începe construirea democraţiei în fosta RDG prin încălcarea legii. Nu putem ignora totuşi că marea majoritate a celor vinovaţi n-au primit nicio pedeapsă, nici măcar una simbolică[159].

Convingerea răspândită în Polonia că, după 1990, în RDG „au fost daţi afară toţi” nu corespunde nici ea adevărului. În practică, adevăratele

epurări au atins doar sfera de la vârful puterii, aceea a fostei elite politice a RDG, din care, cu foarte puţine excepţii, practic n-a rămas nimeni pe post. De fapt, căderea RDG a însemnat şomajul pentru toţi lucrătorii fostului MAE[160]. În mod excepţional, Bundeswehr a decis să angajeze foşti ofiţeri ai Armatei Populare Naţionale a RDG (în general, cam unul din cinci militari a fost astfel reangajat – chiar dacă rezistenţa opusă de Bundeswehr valului de cereri n-a fost mai mică decât în cazul serviciilor externe[161]), în schimb numai o mână de ofiţeri ai fostului MfS au primit de lucru în BND (Serviciul federal de informaţii)[162]. Dar profesorii, poliţiştii sau funcţionarii civili (în măsura în care n-au fost identificaţi ca fiind colaboratori secreţi) au putut să-şi continue fără probleme activitatea[163].

Lipsa unor cadre corespunzătoare nu a permis îndepărtarea tuturor funcţionarilor din Justiţie. Din totalul de circa 3.000 de judecători, aproape 1.000 dau în continuare sentinţe în procese penale sau civile, chiar dacă, bineînţeles, preşedinţii curţilor supreme din diferitele landuri au fost „aduşi” din Vest.

În viaţa universitară, schimbările arătau destul de diferit. Dacă în domeniul ştiinţelor umaniste, care suferă într-o măsură uriaşă influenţa ideologiei, aproape 80% dintre profesori au fost schimbaţi, în cazul ştiinţelor exacte acest indicator s-a ridicat abia la ceva mai mult de 30%. La nivelul autorităţilor locale, practic nu s-a efectuat o schimbare de personal, în scurt timp acestea căzând pradă „vechilor cadre”. Cu oarecare uimire trebuie să mai observăm continuitatea activităţii personalului din mass-media (chiar dacă unele persoane erau total compromise) şi o schimbare doar parţială a cadrelor din domeniul economic, unde 42% din foştii şefi de întreprinderi şi-au păstrat funcţiile[164].

Revoltător e faptul că dizolvarea structurilor militarizate ale fostei RDG corespunde de regulă cu… acordarea dreptului la pensionare pentru cadrele care îşi pierdeau locul de muncă. Această regulă îi includea şi pe angajaţii MfS. În acest timp, persoanele care au activat în opoziţie trăiesc în continuare într-o situaţie materială foarte precară[165].

Abia în 2007 au intrat în vigoare reglementări corespunzătoare în baza cărora persoanele persecutate în RDG primesc pe lângă pensie un mic supliment în valoare de 250 de euro lunar. După cum demonstrează Hubertus Knabe, blocarea accesului cuiva la o carieră în aparatul de stat nu însemna câtuşi de puţin că au fost puse bariere activităţii sale în domeniul economic – spre care s-au îndreptat de altfel foarte mulţi angajaţi ai MfS după ce au părăsit acest minister, făcând în timp adevărate averi. Maiorul Matthias Warnig, cunoscut de altfel şi în Polonia, care după schimbările politice a ajuns în conducerea Dresdner Bank, pentru ca apoi să devină preşedintele Nord Stream AG (societatea care construieşte Gazoductul de Nord), nu pare a fi un caz izolat. Procesul de împroprietărire a nomenclaturii fostei RDG seamănă perfect cu mecanismele deja cunoscute din celelalte ţări din blocul răsăritean, inclusiv din Polonia[166].

Pe de altă parte, satisfacerea cerinţelor mulţimii s-a dovedit deosebit de costisitoare. Şi nu e vorba aici doar de problema consecinţelor uniunii monetare, atât de des invocată în literatura de specialitate, care a permis schimbarea mărcii răsăritene cu cea apuseană la un curs de 1:1 (în timp ce valoarea reală a schimbului pe piaţa neagră ajungea în cel mai bun caz la raportul 4:1)[167], ducând la o creştere pur şi simplu colosală a costurilor de producţie, ceea ce a făcut să se prăbuşească ramuri întregi de producţie[168].

Trebuie de asemenea să reţinem că, în acelaşi timp cu uniunea monetară, a încetat practic acordarea oricărei subvenţii din partea statului

către întreprinderile din RDG, aşa cum se întâmpla pe vremea lui Honecker. În multe cazuri, pentru întreprinderi aceasta era o dublă „condamnare la moarte”. Este de asemenea neîndoielnic faptul că socotelile exagerat de optimiste ale lui Kohl s-au dovedit în multe cazuri a fi greşite, iar acest lucru afecta atât posibilităţile financiare ale republicii de la Bonn (care s-au dovedit a fi de fapt mai mici decât presupunea el)[169], cât şi starea economiei RDG, despre care mulţi economişti considerau că era într-o situaţie mult mai bună[170] decât ar fi fost cazul[171]. În consecinţă, după calculele lui Uwe Müller, în cursul primilor 15 ani, transferurile din partea occidentală spre noile landuri s-au ridicat la nu mai puţin de 1,4 miliarde de euro. An de an, plăţile în favoarea RDG înghiţeau circa 4-5% din PIB-ul Germaniei, depăşind cu mult bugetul pe un an întreg al unor ţări cum ar fi Cehia sau Ungaria[172]. Fără îndoială că pentru locuitorii RDG, obişnuiţi cu funcţia organizatorică a statului, şomajul în masă a fost un şoc; acesta era provocat de evoluţia accentuată a dezindustrializării şi deja în iulie 1990 depăşea pragul a 500.000 de persoane, ajungând ca azi (în ciuda unor dramatice schimbări demografice) să oscileze în jurul valorii de 11%[173]. Pe deasupra, obstacolul care a frânat foarte eficient pătrunderea capitalului privat în fosta Germanie de Est l-a constituit problema nerezolvată a reprivatizării şi a relaţiilor de proprietate.

Pe scurt, principala greutate a transformării de sistem cădea pe umerii guvernului federal, şi ea fost realizată pe banii contribuabililor. Deşi diversele guverne germane succesive au făcut multe pentru a egaliza nivelul de trai din landurile din Est cu cel din fosta republică de la Bonn, acest deziderat n-a fost pe deplin realizat niciodată. În anii ’90, rata medie a şomajului în landurile răsăritene depăşea 15% şi, în ciuda unor investiţii astronomice de circa 1,2 miliarde de euro, a extinderii rapide şi a

modernizării infrastructurii (care uneori ajunsese chiar să arate mai bine decât în landurile din Vest), salariile pe teritoriul fostei RDG se menţin la aproximativ 80% din cele plătite în zona occidentală[174].

Toate acestea nu sunt de natură să-i incite pe tineri şi pe absolvenţii de studii superioare să rămână în zona unde îşi au domiciliul. Experţii de la Institut für Bevölkerung und Entwicklung din Berlin demonstrează că, în perioada 1991-2005, soldul negativ al migraţiei în landurile orientale a depăşit nivelul a 1,5 milioane de persoane care par să fi părăsit definitiv această regiune[175]. Iar dacă adăugăm şi bilanţul negativ al deceselor şi naşterilor, se dovedeşte că la cifra precedentă trebuie să mai adăugăm încă un milion. Acestei probleme nici Honecker, nici Kohl, nici succesorii acestuia n-au reuşit să-i găsească o rezolvare. Mai rău e că scurgerea de cadre calificate a limitat dramatic posibilităţile de atragere de capital în noile landuri. Pentru cei necalificaţi preţul muncii se dovedea prea ridicat, iar muncitorii calificaţi lipseau[176].

S-a creat astfel un fel de cerc vicios din care elita politică germană n-a reuşit – până acum – să găsească un drum de ieşire. Fotografiile cu buldozere care distrug cartierele moderne construite pentru locuitorii din RDG în anii ’90, dar în care în prezent nimeni nu mai vrea să se mute au apărut prea frecvent în presa germană ca să treacă neobservate. Problema a fost remarcată de toţi politicienii, cu excepţia celor germani, care nu vor să distrugă mitul unificării şi forţează în continuare aplicarea pe scară largă a programului de egalizare a nivelului de trai în cele două regiuni ale Germaniei, contractând în acest scop datorii imense. Despre faptul că acestea vor trebui plătite în marea lor majoritate de urmaşii tineretului german de azi (care oricum a scăzut numeric la jumătate) nu vrea nimeni să discute. Ar exista riscul ca persoanele mai în vârstă, care constituie într-o măsură tot mai mare electoratul de bază al principalelor partide

politice, ca şi cele care intră în componenţa cadrelor de partid să fie jignite[177].

Condiţiile în care a fost efectuată alipirea RDG la RFG au influenţat fundamental procesul unificării conştiinţei cetăţenilor Germaniei unite. Necesitatea de a recruta o parte semnificativă a elitei din landurile occidentale a făcut ca, potrivit unor cercetări al căror rezultat a fost publicat în 1995, 40% dintre cele mai noi posturi din administraţia landurilor orientale să fie ocupate de experţi şi activişti aduşi din RFG. Cu cât funcţia era mai înaltă, cu atât era mai puţin probabil ca în ea să se afle un locuitor al fostei RDG[178]. Chiar dacă la început cetăţenii fostei RDG nu aveau în principiu nimic împotriva acestui gen de „import", iar unii funcţionari provenind din RFG au reuşit să-şi atragă simpatia populaţiei locale şi a elitei, totuşi, suprareprezentarea locuitorilor din fosta republică de la Bonn în aparatul administrativ, în partide şi în afaceri probabil că n-a făcut decât să adâncească şi mai mult sentimentul de inferioritate al locuitorilor fostei RDG[179]. În plus, potrivit expertului Duisberg, timp de mai mulţi ani membru al corpului serviciilor civile ale RFG, funcţionarii republicii de la Bonn trimişi în partea de Est erau recrutaţi adeseori dintre cei de „categoria a treia": persoanele care din diferite motive nu putuseră face carieră în structurile administraţiei de la Bonn vedeau cum în landurile răsăritene li se iveşte o ocazie cu totul neaşteptată de a urca până la vârful ierarhiei administrative. Şi, aşa cum se întâmplă de obicei, ministerele şi alte organe au profitat din plin de oportunitate ca să se debaraseze de oamenii în care nu-şi puteau pune speranţe prea mari. Era vorba de funcţionari care nu se evidenţiau de regulă nici prin inteligenţă, nici prin etică, oameni care aveau adeseori convingerea absolută că sunt superiori, dar în acelaşi timp plini de dispreţ şi de prejudecăţi faţă de „Stasiland"[180].

Reacţia traumatică a celeilalte părţi nu s-a lăsat mult aşteptată, mai ales că adevărata catastrofă a fostei RDG era în multe cazuri echivalentă cu necesitatea de învăţa „să reia viaţa de la zero”. Şi nu e vorba de problemele deseori invocate de experţi, cum ar fi dificultatea de a transfera pe teritoriul fostei RDG standardele occidentale, nivelul scăzut al educaţiei cetăţeneşti sau dificultăţile legate de constituirea unor structuri de partid sau a unor organizaţii neguvernamentale[181]. Problema fundamentală pe care trebuia s-o rezolve republica de la Bonn, după ce şi-a alipit fosta RDG, era cum să unifice mentalităţile cetăţenilor. Discutarea problemei împărţirii în germani de Est (*Ossis*) şi de Vest (*Wessis*) depăşeşte cadrul acestei lucrări, dar merită să facem totuşi câteva observaţii de natură generală.

Încă din prima jumătate a anilor ’90 s-a dovedit că această împărţire e o trăsătură durabilă a societăţii germane, iar depăşirea ei poate dura mai multe decenii. Percepţia celuilalt era marcată de dezamăgire şi frustrare[182]. Locuitorii landurilor occidentale se simţeau înşelaţi din cauză că în Est efortul financiar pe care trebuia să-l suporte fosta republică de la Bonn în mod evident nu era apreciat la justa lui valoare. Ei nu înţelegeau de ce, în ciuda îmbunătăţirii semnificative a nivelului de trai al majorităţii locuitorilor, landurile orientale erau cuprinse de un dor tot mai mare după RDG, manifestat în primul rând în rezultatele din ce în ce mai bune obţinute de postcomuniştii din PDS la alegerile succesive care au avut loc după 1990.

Se pare însă că motivele acestei „estalgii” despre care s-a tot scris în presa germană sunt destul de prozaice. Mecanismele puse în mişcare de Kohl pentru integrarea noilor landuri în RFG au adus odată cu ele fel de fel de defecte şi calităţi care însoţesc de regulă încorporarea unui stat în

alt stat, situându-i pe poziţie de învingători pe cetăţenii fostei republici de la Bonn.

Primii ani după unificare le-au adus locuitorilor fostei RDG o îmbunătăţire a situaţiei economice, având în vedere că ei au fost incluşi în sistemul unor generoase alocaţii sociale. Lichidarea industriei RDG şi şomajul pe care aceasta l-a antrenat în acelaşi timp cu pierderea conştiinţei comuniste au format probabil un amestec exploziv periculos. În condiţiile regimului Honecker, orice locuitor al RDG îşi avea locul său, dinainte stabilit, în societate. Statul asigura un nivel mai scăzut al alocaţiilor sociale, dar acestea erau totuşi stabile. Lichidarea RDG şi schimbarea drastică a regulilor după care se conduce lumea au surprins populaţia complet nepregătită pentru această libertate. Problema fundamentală ar putea fi formulată în felul următor: ca urmare a schimbărilor bruşte, o întreagă masă socială a avut probabil sentimentul că este declasată. Un fost membru al SED, director al unui institut ştiinţific, constată deodată că institutul lui nu mai este necesar sau că, în orice caz, în condiţiile economiei de piaţă, abilităţile lui sunt inutile. În acelaşi timp, un muncitor din întreprinderea X este informat că fabrica se va închide întrucât este nerentabilă. Teoretic, nici directorul, nici muncitorul n-ar trebui să se plângă pentru că, trecând la statutul de şomeri, au câştigat dreptul de a beneficia de o largă paletă de alocaţii. Dar sentimentul descalificării şi al scăderii stimei de sine a fost probabil o povară grea pentru locuitorii de la hotarele răsăritene ale RFG. Pe vremea regimului Honecker, ei aveau un loc de muncă, o funcţie, trăiau într-o ţară care până în 1970 era considerată printre cele mai dezvoltate zece state din lume, o ţară ale cărei echipe de sportivi băteau recorduri mondiale, în care exista o ierarhie a valorilor foarte strict determinată, în care egalitatea constituia elementul fundamental al etosului comunist. Într-o ţară în care

pentru mulţi cetăţeni activitatea în cadrul Stasi reprezenta o onoare, iar a fi membru de partid – o distincţie, nimeni nu-şi punea întrebări în legătură cu aspectul moral al opţiunilor ideologice impuse de cei de la conducerea partidului.

În 1989 s-a produs o adevărată catastrofă. Specificitatea RDG, unde ideologia comunistă se contopea cu etosul prusaco-protestant, unde munca, disciplina, simţul datoriei, primatul colectivului asupra individului şi al egalităţii asupra libertăţii funcţionau deja de secole, fără a fi puse la îndoială, întreprinderea, după cum o definea Wojciech Pięciak, ţinea loc de „tată şi mamă” (pentru că ea organiza nu numai angajarea cuiva, ci şi transportul copiilor la şcoală, tot ea planifica timpul liber petrecut în comun de angajaţi etc.)[183], tot acest specific s-a dezagregat complet. Şi s-a dovedit că această sumă de valori nu mai contează de fapt în condiţiile pieţei libere, în care libertatea şi individualismul sunt cea mai înaltă categorie.

Şi pierderea locului de muncă, fenomen care afecta peste 20% dintre cetăţenii RDG, constituia fără îndoială o mare povară pentru aceştia. Cu toate că ajutorul de şomaj şi celelalte alocaţii sociale puteau provoca invidia polonezilor, mult mai săraci, acest lucru nu schimba cu nimic natura lucrurilor, pentru că statutul social al şomerului este inferior. Putem afirma cu toată siguranţa că nu asta aşteptau protestatarii din 1989. Mesajul lui Kohl fusese interpretat în primul rând ca un anunţ al egalizării imediate a nivelului de trai în cele două părţi ale Germaniei, şi nu al unei ameliorări limitate a situaţiei lor materiale. Între timp, nivelul de trai oferit de landurile occidentale rămânea în continuare un vis intangibil pentru locuitorii fostei RDG. Îmbunătăţirea situaţiei materiale, fără îndoială evidentă faţă de standardul de viaţă din anii ’80, nu putea masca totuşi realitatea: şi astăzi în Bavaria sau în Baden se trăieşte mai bine.

Aşadar revoluţia a implicat şi necesitatea drastică de a reconsidera radical modul de viaţă, ceea ce reprezenta o dificultate uriaşă pentru mulţi cetăţeni ai RDG. Poate că o mai îndulceau puţin veştile despre carierele reuşite ale unor cetăţeni ai RDG în Germania unificată. Dar încercările lui de Maizière (poate destul de stângace) au avut rezultate lamentabile. Oricum, rămâne cert faptul că partea occidentală n-a pus câtuşi de puţin în dezbatere ce putea fi preluat de canonul ideologic al noului stat din zestrea RDG. Ca urmare, guvernul occidental (chiar dacă între timp se mutase la Berlin) nu le putea transmite milioanelor de locuitori ai RDG decât o singură informaţie: cei 40 de ani de viaţă dincolo de zid n-au avut niciun sens. Iar o astfel de informaţie nu putea provoca decât o reacţie violentă de apărare.

Subliniem că aici ne referim exclusiv la cetăţeanul obişnuit al RDG, pentru care cea mai mare popularitate o aveau filmele de tipul *Good bye Lenin!*, cafenelele împodobite cu simboluri comuniste în care rulau non-stop cuvântările lui Erich Honecker. Se pare că tocmai aceasta este şi cauza dificultăţilor în construirea structurilor unei societăţi. Dacă pentru majoritatea cetăţenilor din landurile orientale statul însemna „ei”, şi nu „noi”, nu trebuie să ne mirăm că, în ciuda experienţei meselor rotunde locale, la numai câţiva ani după alipirea RDG la RFG experţii trăgeau un semnal de alarmă: construirea unei reţele de organizaţii neguvernamentale sau chiar a unor partide politice clasice întâmpina dificultăţi serioase[184].

În acest context e totuşi mai greu de înţeles de ce, după unificare, Kohl a reuşit să câştige încă de două ori alegerile pentru funcţia de cancelar. Probabil că, în ciuda factorilor prezentaţi mai sus, relativa supremaţie a creştin-democraţilor în alegerile pentru Bundestag a fost strâns legată de menţinerea unui sentiment de relativă satisfacţie în rândul cetăţenilor RDG (ce-i drept, în sondaje, aceştia considerau că starea ţării e precară,

dar evaluau drept… bună propria lor situaţie materială!) şi de curba descendentă a bilanţului negativ al migraţiei între „vechea” RFG şi „fosta” RDG[185]. Ca urmare, atât timp cât au durat speranţele în realizarea promisiunilor electorale ale lui Kohl, tinerii trecuţi de 20 de ani din „generaţia berlineză”, acum activi profesional, erau dispuşi să renunţe la plecare şi încercau să-şi facă un rost în viaţă în ţinutul natal, chiar dacă uneori erau nevoiţi să accepte statutul de şomer.

Dar dezamăgirea tot mai accentuată nu putea să nu influenţeze decizia de a părăsi locurile natale. Încă din 1995, bilanţul negativ al migraţiei s-a stabilizat, pentru ca în timpul campaniei electorale pentru Bundestag din 1998 să crească iarăşi semnificativ şi să nu mai scadă până în prezent sub 50.000 de persoane anual – în principal tineri şi cu studii superioare, de multe ori cu copii mici în întreţinere[186]. În consecinţă, încă de la începutul anilor ’90 a devenit clar că, nutrindu-se cu „estalgie”, PDS va fi o forţă politică importantă cel puţin în landurile orientale (definindu-se ocazional ca apărătorul intereselor noilor landuri), iar după ce Lafontaine va pleca din SPD şi acesta se va transforma în Partidul Stângii (*die Linke*), va deveni o grupare cu aspiraţii de anvergură naţională[187].

Faptul că rolul principal în alegerile din martie 1990 le-a revenit politicienilor din partidele vest-germane şi eşecul dramatic al grupărilor de opoziţie din fosta RDG au făcut ca în noua realitate practic niciuna dintre marile figuri ale Mesei Rotunde Centrale provenind din cercurile disidente nu şi-a găsit locul în politica germană[188]. Înglobarea statului RDG, slab din punct de vedere economic şi având doar 16,7 milioane de locuitori, în RFG, puternică atât ca economie, cât şi ca număr de locuitori (62 de milioane), îi punea de la bun început în poziţie de perdanţi pe toţi cei care ar fi preferat să acţioneze în afara cadrului vieţii de partid a RFG. Majoritatea liderilor opoziţiei au tras evident concluziile care se impuneau

din prevederile legii electorale, înscriindu-se în partide de importanţă naţională, iar dintre acestea Verzii, partidul cel mai radical, se bucurau de o apreciere cu totul deosebită în ochii foştilor opozanţi. Unele dintre persoanele angajate în acţiunile opoziţiei au ajuns într-adevăr pe băncile deputaţilor din Bundestag (Gerd Poppe, Wolfgang Ullman, Konrad Weiss). O parte dintre foştii activişti ai Demokratischer Aufbruch, printre care şi pastorul Rainer Eppelmann, au intrat în rândurile CDU, o parte dintre politicienii care constituiseră Noul Forum au ales SPD (Regine Marquardt, Rolf Henrich), spre care s-au îndreptat de altfel, după cum era normal, şi membrii SPD din RDG (Markus Meckel şi Martin Gutzeit). Unii dintre foştii activişti au început să activeze în organizaţii pentru apărarea drepturilor omului (Bärbel Bohley, Gerd Poppe), iar alţii lucrează în prezent ca profesori universitari (exemplul Ulrikei Poppe).

O problemă separată o constituie evoluţia ideologică a foştilor activişti ai opoziţiei. Mecanismele schimbării sociale care s-au pus în mişcare în 1989 nu erau nici pe departe pe placul tuturor, pentru că duceau la disproporţii sociale din ce în ce mai mari. Pentru cei mai mulţi dintre ei, motorul principal al revoltei contra realităţilor redegiste îl constituia „reforma socialismului” înţeleasă ca o „versiune îmbunătăţită a RDG”, şi nu republica de la Bonn, pe care mulţi o criticau. Şi nu era vorba doar de aspectele economice. Pentru cei mai mulţi membri ai opoziţiei (Wolfgang Ullman, Erika Drees), standardele democratice ale legii fundamentale a RFG acordau prea mult loc birocraţiei. În consecinţă, ea n-ar fi trebuit să devină Constituţia Germaniei, aşa cum de fapt s-a întâmplat. Nemulţumirea căpăta uneori forme extrem de radicale, făcând-o pe Erika Drees de la NF, de exemplu, să ajungă în 2002 în arestul poliţiei pentru pătrundere ilegală pe terenul unei unităţi militare a Luftwaffe din Büchel, unde după părerea ei erau depozitate arme atomice. În urma unei sentinţe

judecătoreşti, ea a fost privată de libertate timp de câteva săptămâni. Un alt disident, pastorul Friedrich Schorlemmer, fondator al Demokratischer Aufbruch, a aderat în 2009 la o organizaţie care-i reunea pe alterglobalişti (*Attac*). O „evoluţie" specifică a avut Rolf Henrich. El fusese înainte unul dintre experţii cei mai apreciaţi ai Noului Forum, dar după alipirea RDG a devenit apărătorul militarilor judecaţi pentru că au tras în fugari. Aceste observaţii referitoare la soarta activiştilor din opoziţie ne conduc spre o concluzie destul de tristă, şi anume că marea masă a foştilor disidenţi nu joacă practic niciun rol important în realitatea germană de azi şi că doar în cazuri izolate reprezentanţi ai ei sunt mai larg cunoscuţi de societate. Acest bilanţ se datorează, pe de o parte, politicii lui Kohl şi condiţiilor în care a fost realizată unificarea, dar, pe de altă parte, o influenţă deloc neglijabilă în distrugerea imaginii politicienilor în ochii cetăţenilor landurilor răsăritene a avut lustraţia. Din cauza acesteia, multe persoane, chiar şi dintre cele cu merite deosebite în acţiunile întreprinse împotriva regimului în anii '80, au trebuit să dea explicaţii pentru contactele pe care le-au avut cu Stasi (din proprie iniţiativă, ca marxişti convinşi, sau sub ameninţare) în urmă cu mai mulţi sau mai puţini ani[189].

În evaluarea situaţiei ulterioare a RDG se constată o segregare clară a partidelor politice faţă de populaţie. Membrii PDS, fiind în mare măsură prizonierii sistemului postcomunist, alături de persoanele care nu reuşiseră să-şi găsească locul în societatea germană de după 1989, încercau în mod firesc să înfrumuseţeze RDG. Astfel, de exemplu, candidatul la funcţia de premier al Turingiei din partea PDS, Bodo Ramelow, afirma că, chiar dacă RDG n-a fost un stat de drept, nu l-ar putea cataloga nici ca un stat lipsit de drept (*Unrechtsstaat*), fie şi numai pentru că în unele domenii, cum ar fi dreptul muncii, realizările RDG depăşeau nivelul actual al legislaţiei în vigoare din RFG. În plus, după

părerea acestui politician, cuvântul *Unrechtsstaat* distona profund cu amintirile locuitorilor fostei RDG, întrucât cea mai mare parte a acestora nu se simţeau câtuşi de puţin supravegheaţi de Stasi[190]. Această afirmaţie, criticată de CDU şi de SPD, a provocat şi o reacţie interesantă a conducerii Partidului Stângii. În intervenţia lui Oskar Lafontaine erau dominante accentele critice şi nici chiar Gregor Gysi nu sprijinea poziţia lui Ramelow[191]. Întrebarea dacă distanţarea liderilor stângii de declaraţia acestui şef de partid din Turingia a fost sinceră sau a fost dictată exclusiv de elemente conjuncturale va rămâne fără răspuns. Mult mai important este faptul că, potrivit unor sondaje, la fel gândesc suficient de mulţi locuitori ai RDG. Cazul preşedintei facţiunii Partidului Stângii din Landtagul Brandenburg, Kerstin Kaiser, care a recunoscut deschis că timp de câţiva ani a fost colaborator secret al Stasi (IMB – *Inoffiziellen Mitarbeiter Bearbeitung*), subliniind în acelaşi timp că aceasta a fost o greşeală[192], dovedeşte că în structurile administrative de pe teritoriul fostei RDG acest lucru nu blochează accesul la cariera politică. Cazurile recent difuzate de mass-media ale primarilor unor comune din landul Brandenburg care au colaborat cu Stasi demonstrează că alegătorii nu sunt înclinaţi să-i revoce din funcţiile pe care le îndeplinesc[193].

În acest context, nu pot mira prea mult rezultatele, succint prezentate, ale unor cercetări sociologice. În noiembrie 2008, la solicitarea săptămânalului *Stern* şi a Institutului Fors care se ocupă cu cercetarea opiniei publice, cetăţenii au fost întrebaţi dacă ar dori să trăiască din nou într-o ţară împărţită în două. 74% dintre cei întrebaţi au răspuns negativ, dar 21% dintre ei au răspuns afirmativ[194]. Într-un sondaj efectuat în martie 2009 de Leipziger Institut für Marktforschung la solicitarea săptămânalului *Super Illu*, locuitorii fostei RDG au fost întrebaţi, între altele, dacă Germania de Est a fost un stat lipsit de drept (*Unrechtstaat*),

iar răspunsurile au fost în proporţie de 41% negative. Doar 28% dintre respondenţi ar fi de acord cu teza că noţiunea de *Unrechtsstaat* caracterizează corect RDG, iar 25% ar accepta-o doar parţial. De asemenea, majoritatea persoanelor chestionate ar fi împotriva pedepsirii celor care neagă existenţa ordinului de a trage în cei care încercau să părăsească ilegal RDG sau care consideră RDG un stat care n-a făcut nimănui niciun rău. Pentru această a doua parte a întrebării s-a putut observa o polarizare mai accentuată a atitudinilor (46% „împotrivă”, faţă de 42% „pentru”)[195].

La astfel de aprecieri se adaugă nivelul scandalos de scăzut al cunoaşterii istoriei de către populaţia germană, mai ales de către tineri. În 2008, doar un german din trei ştia data construirii şi a căderii zidului Berlinului. Ceea ce reprezintă fără îndoială un eşec al sistemului educativ. Se dovedeşte că mult mai multe persoane îşi amintesc când a izbucnit al Doilea Război Mondial (1 septembrie 1939 – dată indicată de 61% din respondenţi). Iar 57% din cei chestionaţi au ştiut că Primul Război Mondial a durat între 1914 şi 1918[196].

Un scandal şi mai mare a izbucnit după publicarea raportului unor cercetători de la Universitatea Liberă din Berlin în legătură cu diferite evenimente din istoria RFG şi a RDG. Elevii de la şcolile din Berlin au dat răspunsuri ciudate: de exemplu, Konrad Adenauer a fost un politician din RDG; în statul condus de Honecker se desfăşurau alegeri libere; Willy Brandt a fost şeful SED; zidul Berlinului a fost construit de… americani[197]! Autorii acestor sondaje ne relatează că, în urma publicării rezultatelor, au primit un mare număr de scrisori, câteva exprimând consternarea sau sentimentul de revoltă faţă de imaginea atât de părtinitoare pe care o creează despre RDG. Cele mai multe mesaje încercau să justifice părerile elevilor participanţi la acest program de

cercetare. Mulţi dintre cei care scriau, încercând desigur să-şi apere propria formulă de viaţă, îşi trădau într-un mod lipsit de ambiguitate opinia pozitivă despre RDG[198]. După părerea lor, problema zidului Berlinului trebuie evaluată în contextul Războiului Rece, pentru care nu Germania de Est poartă responsabilitatea, întrucât a fost vorba de un răspuns la politica promovată de Adenauer şi de NATO, care urmăreau probabil distrugerea RDG, iar lichidarea acestui stat în 1990 i-a adus pe locuitorii lui la statutul de „sclavi moderni”. Corespondenţii subliniau că valorile democratice nu folosesc la nimic dacă rămân lipsite de sprijinul aparatului de stat, a cărui responsabilitate este asigurarea echităţii sociale[199].

Epilog

Când, în 1990, Helmut Kohl a realizat proiectul încorporării RDG în republica de la Bonn, mulţimile îl salutau ca pe un erou. Victoria zdrobitoare a CDU în estul ţării, cu ocazia alegerilor pentru Bundestag din 1990, nu lăsa niciun fel de iluzii cu privire la starea de spirit a maselor. După mai bine de 20 de ani, putem scrie fără teama de a greşi că din entuziasmul acelor zile a mai rămas foarte puţin sau poate chiar nimic.

Economia fostei RDG, lucru recunoscut cu puţin timp în urmă de responsabilul cu reconstrucţia Estului, Wolfgang Tiefensee, nu este nici în continuare în măsură să funcţioneze fără ajutorul landurilor din Vest. Scăderea demografică, observată în ultimii 24 de ani, pare chiar să capete un curs accelerat. În presă pot fi găsite informaţii potrivit cărora, din cauza plecării masive a femeilor, pe viitor în anumite landuri vor domina

cei cu educaţie precară, de regulă bărbaţi şomeri care nu-şi întemeiază o familie pentru că nu-şi pot găsi o soţie[200]. Anul 2008 va intra probabil în memoria tuturor ca încă un trist moment de cotitură în istoria Germaniei. Nu numai că, o dată în plus, Oficiul Statistic Federal, comparând datele an după an, a constatat scăderea numărului de naşteri, ci, pentru prima dată după aproape 60 de ani, a fost înregistrat un sold negativ al migraţiei. Faptul că RFG (ţara care în urmă cu numai 24 de ani reprezenta concretizarea visurilor de succes şi bunăstare) s-a dovedit un stat atât de neatractiv, încât 738.000 de persoane s-au decis să-l părăsească şi numai 682.000 au venit să se stabilească aici ar trebui să ofere factorilor de decizie motive serioase de gândire. Sentimentul de nelinişte este agravat şi mai mult de faptul că, în lumina datelor de mai sus, numărul celor care pleacă devine pe an ce trece tot mai mare[201]. Nu este deloc greu să ne închipuim că bilanţul cel mai negativ al migraţiei este înregistrat tocmai în landurile din Est[202], ceea ce (judecând lucrurile din perspectiva Poloniei) ne duce cu gândul la unele analogii istorice.

Se ştie că fuga de Est (*Ostflucht*) e un fenomen care le-a alungat somnul tuturor guvernelor germane de la jumătatea secolului al XIX-lea încoace, indiferent de regimul politic. Exodul populaţiei din Est a fost frânat, dar numai pentru câteva decenii, de zidul Berlinului şi de ordinul motivat doar din punct de vedere ideologic ca fugarii să fie împuşcaţi. Când zidul a fost dărâmat, vechea problemă a revenit în forţă.

Se ştie de asemenea că răspunsul guvernului german a revenit la acelaşi instrumentar de pe vremea imperiului, adică diverse programe sociale şi economice derulate pe banii contribuabililor, prin care se încerca egalizarea nivelului de trai în toate colţurile ţării. Din acest punct de vedere, diferitele guverne germane nu se deosebeau prea mult unele de altele. Încă din perioada interbelică, Wańkowicz observa că atât Republica

de la Weimar, cât şi al Treilea Reich au efectuat transferuri uriaşe de fonduri din landurile din Vest spre cele din Est pentru a opri exodul populaţiei din Prusia Orientală[203]. Fără îndoială că de atunci până azi multe s-au schimbat. Germanii şi-au revizuit trecutul, iar în prezent subvenţiile uriaşe pompate în landurile din Est nu mai pot fi motivate în niciun caz prin „pericolul polonez", aşa cum se întâmpla pe vremea lui Wańkowicz. Motivaţia morală a transferurilor o constituie promisiunea lui Kohl că va construi în Est „*Blühende Landschaften*". Problema constă însă în faptul că, deşi motivaţiile se schimbă, esenţa mecanismului rămâne aceeaşi şi, de fiecare dată, lucru pe care l-a remarcat de altfel şi Wańkowicz, se dovedeşte că viaţa este mai puternică. Dorinţa politicienilor de a învinge forţele economiei naturale duce la situaţii în care deficitul bugetar creşte, dar rezultatele politicii promovate cu preţul acestuia rămân derizorii[204].

Şi-au ratat oare germanii revoluţia? Oricât de complicat ar fi răspunsul la această întrebare, un lucru pare totuşi sigur. În mod cert, germanii n-au ieşit câştigători în urma revoluţiei din 1989. Ei n-au câştigat, după părerea lui Rödder, în primul rând din cauză că lichidarea RDG, aşa cum a fost realizată în anii 1989-1990, a dus la blocarea fatală a unor reforme esenţiale, în frunte cu aceea a sistemului de asigurări sociale şi a pensiilor, care însă ar fi putut ajuta RFG să răspundă provocărilor pe care le-a adus globalizarea. Potrivit acestor evaluări, criza statului social, în forma în care el a funcţionat până la sfârşitul anilor '80 în RFG, era inevitabilă, dar anul 1990 a agravat-o şi mai mult în loc să-i aducă o rezolvare[205]. De aceea, dacă înainte de unificare celelalte state se temeau în primul rând de puterea noii Germanii, astăzi putem afirma cu siguranţă că toate acele temeri s-au dovedit neîntemeiate. După alipirea landurilor din Est, RFG nu a devenit o superputere, şi nu e locul aici să reflectăm prea amănunţit

în ce măsură acest lucru a îngreunat procesul de transformare a întregii Uniuni Europene într-un subiect important pentru relaţiile internaţionale contemporane. Incontestabil rămâne însă faptul că politica pe termen lung promovată până acum de Germania se poate dovedi împovărătoare prin consecinţele ei pentru toată ţara. Încă de acum câţiva ani, fostul cancelar Helmut Schmidt avertiza, pe bună dreptate, că, dacă situaţia nu se schimbă, Germania va avea propriul ei Mezzogiorno[206], doar că fără mafie. Şi prin opiniile sale el nu face notă discordantă, deoarece problema fundamentală nu constă numai în faptul că transferurile de bani pentru reconstrucţia landurilor orientale încep să depăşească posibilităţile financiare ale statului. Un catalizator suplimentar pentru eventuale conflicte pe linia Est-Vest îl reprezintă situaţia economică în regres constant a unor landuri ca Saarland, Bremen şi chiar o parte din Renania de Nord – Westfalia şi Saxonia Inferioară[207].

Construirea structurilor unei societăţi civile a dat doar parţial rezultate. Partidele politice sunt mult mai slab înrădăcinate în Est decât în Vest. Judecarea faptelor săvârşite în timpul dictaturii SED a reuşit de asemenea doar în parte. Dar, în acelaşi timp, lumea nu stă pe loc. Ţările din Europa Centrală şi de Est (cel puţin Polonia şi Cehia), supuse unei terapii de şoc mai mult sau mai puţin dure, încep să recupereze tot mai mult din distanţa care le despărţea de fosta RDG. Încă din 2006, unii economişti semnalau că, dacă în cursul următorilor şapte ani situaţia nu se schimbă, venitul *per capita* al Republicii Cehe va depăşi la acest indicator toate ţările răsăritene, inclusiv Berlinul[208].

„Ţările din fostul bloc răsăritean sunt actualmente partea Europei care se dezvoltă cel mai dinamic. Ce contrast cu estul Germaniei! Puţine sunt zonele unde economia se dezvoltă atât de lent ca acolo. Nu aşa îşi imaginau cetăţenii acestei ţări la începutul lui 1990 că vor evolua

lucrurile. În realitate însă imaginaţia lor a mers în direcţia diametral opusă” – scria resemnat Müller, observând foarte just că niciuna dintre ţările fostului CAER n-a avut un frate bogat în Occident[209].

Cu toate acestea, elita RFG pare să rămână în continuare „prizoniera mitului unificării”, care nu se baza numai pe introducerea în RDG a unor standarde democratice. Visul unirii celor două state germane a fost determinat în primul rând de faptul că tocmai în RFG cetăţeanul obişnuit din RDG vedea o mai bună realizare a dezideratului unităţii în politica economică şi socială promovat de Honecker. În schimb, Kohl, temându-se de plecarea în masă a germanilor din Est, s-a hotărât să aplice o soluţie care practic reprezenta realizarea programului economic pe care îl lăsaseră moştenire comuniştii germani[210]. Pentru a menţine liniştea socială, cetăţenii au fost „cumpăraţi” prin asigurarea unui nivel relativ ridicat al standardului de viaţă, cu toate că era evident că disproporţia dintre eficienţa economică a landurilor din Est şi venituri creştea în mod constant; datorită transferurilor dinspre landurile occidentale spre cele orientale, veniturile depăşesc semnificativ PIB-ul real obţinut pe teritoriul fostei RDG. Astfel, visul polonezilor sintetizat în formula „muncă prestată ca-n socialism şi salariul ca-n capitalism” aproape că s-a îndeplinit, numai că o astfel de soluţie s-a dovedit a fi foarte costisitoare: practic ea a dus la blocarea reformelor structurale pe întreg teritoriul RFG.

După cum bine ştie toată lumea, Helmut Kohl nu s-a hotărât să opereze niciun fel de schimbări structurale la scara întregii ţări, lăsând această sarcină în seama succesorului său, Gerhard Schröder. Oricum, între anii 1998 şi 2005, coaliţia SPD-Verzi, aflată la guvernare în Germania, a făcut câteva schimbări, lichidând cele mai importante hipertrofii ale statului social; acestea au fost însă realizate la scara întregii ţări şi, în principiu, nu aveau nimic de-a face cu transferurile de bani în favoarea fostei RDG.

Sigur, în 2004, autorităţile din RFG au prelungit termenul de percepere a „taxei de solidaritate” până în 2019.

Oare cât timp vor mai rămâne germanii fideli „iluziei unificării”? Se va găsi în interiorul clasei politice germane un om de stat care să aibă curajul să se măsoare cu moştenirea anului 1989 şi să efectueze la timp reformele necesare? În orice caz, nu trebuie să uităm că Germania, în ciuda certelor dificultăţi prin care trece, va rămâne în continuare printre cele mai dezvoltate zece ţări din lume, că este cel mai mare stat din Uniunea Europeană şi cel mai influent jucător al ei. De aceea, cel puţin teoretic, este încă destul timp pentru realizarea reformelor necesare şi, având în vedere forţa Germaniei, acestea pot fi introduse cu costuri sociale incomparabil mai mici decât s-a întâmplat în ţările Europei Centrale după momentul 1989.

La toate întrebările doar timpul va putea aduce răspunsurile aşteptate. La mai mult de 20 de ani de la căderea zidului, nimic nu pare să indice că politicienii germani ar fi capabili să-şi asume asemenea provocări. Evident, domină o concepţie pe care Müller o defineşte ca fiind „tipic germană” şi acest lucru nu prevesteşte nimic bun pentru viitor[211]. Polonezii, mai ales ei, n-ar avea nimic de câştigat dacă Germania ar fi mai slabă. Ne putem întreba şi ce se va întâmpla cu Uniunea Europeană dacă criza din Germania se va prelungi.

1. NSDAP – *Nazionalsozialistische Deutsche Arbeiter partei* (Partidul Naţional-Socialist Muncitoresc German – numele oficial al partidului lui Hitler).

2. Ilko Sacha-Kowalczuk, *Nicht mehr mitmachen – Ausreise als Ausweg*, Bundeszentrale für Politische Bildung, http://www.bpb.de/themen/90NHIE,0,0,Nicht_mehr_mitmachen_Ausreise_als_Ausweg.html (accesat pe 23 mai 2009).

3. Ar trebui să amintim că acest exod a provocat Germaniei de Est nu numai grave probleme demografice, ale căror consecinţe autorităţile vor încerca să le reducă, pe cât posibil, dezvoltând programe de stimulare a familiei. O altă problemă pe care au lăsat-o moştenire anii

’50 a fost transferarea masivă în Vest a tuturor firmelor importante care încă din perioada interbelică constituiau mândria Saxoniei şi Turingiei (Carl-Zeiss Jena, Dresdner Bank, Audi şi altele). Acest fenomen a dus la sărăcirea teritoriilor RDG, chiar dacă înainte de al Doilea Război Mondial acestea erau printre cele mai bogate landuri ale Reichului. Experţii consideră aproape în unanimitate că transferul capitalului financiar (şi, ceea ce e şi mai important, al celui uman), la care se adugă jefuirea pur şi simplu a proprietăţii de stat şi a celei private de către URSS, nu numai că a fost principala cauză a slăbiciunii economice a Germaniei comuniste, dar, în plus, a devenit una dintre cele mai importante bariere de care s-a lovit procesul de reconstrucţie în landurile orientale după 1990. Uwe Müller, *Supergau Deutsche Einheit*, Hamburg, 2006, pp. 50-57.

4. Egon Bahr (născut în 1922) – politician german social-democrat, prieten şi unul dintre cei mai apropiaţi consilieri ai lui Willy Brandt (din 1969, secretar de stat în cabinetul cancelarului). A jucat un rol esenţial în elaborarea eşafodajului ideologic al concepţiei „Schimbare prin apropiere” (*Wandel durch Annäherung*), ca şi în negocierea tratatelor cu ţările din blocul răsăritean şi cu URSS în anii ’70 (inclusiv tratatul cu Polonia din 1970 şi aşa-numitul tratat de bază din 1972, prin care cele două state germane îşi recunoşteau reciproc existenţa ca subiecte de drept internaţional separate şi egale în drepturi).

5. Pentru textul integral, vezi http://www.schnitzler-aachen.de/Texte/Der_Streit_der_Ideologien.htm (accesat pe 2 iunie 2009). Respectul pentru adevăr ne cere totuşi să amintim că, pe 17 iunie 1989, negociatorul principal al textului, Erhard Eppler, dădea de înţeles în mod destul de transparent cu ocazia unui forum al Bundestagului că politica de „sensibilizare a regimului” n-a adus rezultatele dorite. În cele din urmă, abia pe 17 decembrie 1989 acest trist capitol din istoria SPD a fost încheiat oficial şi definitiv.

6. Hans Dietrich Genscher (născut în 1927) – politician german liberal, şef al diplomaţiei RFG în perioada 1974-1992, preşedinte, între 1974 şi 1985, al Partidului Liber Democrat (*Freie Demokratische Partei* – FDP), care din 1969 şi până în 1983 a constituit o coaliţie cu social-democraţii, iar între 1983 şi 1998 cu Uniunea Creştin-Democrată Germană (*Cristlich-Demokratische Union Deutschlands*– CDV), condusă de Helmut Kohl.

7. Hubertus Knabe, *Honeckers Erben: die Wahrheit über die Linke*, Berlin, 2009, pp. 96-106.

8. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution, die Geschichte der Jarhre 1989/90*, München, 2000, p. 59.

9. *Ibidem*, p. 60.

10. *Christlichsoziale Union* (Uniunea Creştin-Socială) – partid bavarez cu profil creştin-democrat care constituie şi acum o parte a Uniunii Creştin-Democrate Germane (CDU). Dar ţinând cont de trecutul său istoric şi de sentimentul adânc înrădăcinat al identităţii sale bavareze, acest partid păstrează un grad semnificativ de independenţă organizatorică, chiar dacă în Bundestag el intră în componenţa unei alianţe creştin-democrate.

11. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr, Einblicke in der Wiedervereinigung 1989-90*, Berlin, 2005, p. 16.

12. Anumite încercări de instituţionalizare a opoziţiei în emigraţie, sub forma aşa-numitului „CDU în exil” (*Exil-CDU*) sau a Biroului Estic, au existat încă din anii ’50, dar în anii ’70, în atmosfera „politicii de destindere”, nimeni n-a mai continuat acest gen de activităţi.

13. Ca excepţie de la această regulă, în literatura germană de specialitate sunt citate uneori cazurile lui Roland Jahn (născut în 1953) sau Jürgen Fuchs (1950-1999). Vezi, de exemplu, Jens Gieseke, *Der Mielke-Koncern. Die Geschichte der Stasi*, München, 2005, p. 164. Subliniem că John şi Fuchs făceau parte din generaţiile mai tinere; cei născuţi în perioada interbelică şi în măsură să-şi asume responsabilitatea de a sensibiliza opinia publică, aşa cum s-a întâmplat cu revista *Kultura* sau cu Radio Europa Liberă, lipsesc cu desăvârşire din istoria RDG.

14. Ehrhard Neubert, *Unsere Revolution…*, p. 296.

15. Calculele aparţin autorului. Ele au fost făcute pe baza datelor referitoare la partidele-satelit găsite pe pagina de internet a Konrad Adenauer Stiftung. Vezi KAS, *DDR Mythos und Wirklichkeit*, http://www.kas.de/wf/de/71.6613/ (accesată pe 10 iunie 2009).

16. *Ibidem*.

17. În acest context trebuie să subliniem un lucru deosebit de important din perspectiva experienţei poloneze. Religia luterană s-a dovedit o piedică absolut insignifiantă pentru procesul de ateizare forţată iniţiat de SED. Cu toate că la sfârşitul anilor ’40 şi începutul anilor ’50 ierarhia bisericească a încercat să abordeze o poziţie de confruntare cu guvernul (obiectul controversei îl constituiau, pe de o parte, eliminarea religiei din şcoli şi, pe de altă parte, presiunea exercitată de partid şi administraţie ca fiecare copil, în locul tradiţionalei confirmări, să depună un jurământ de fidelitate faţă de ţară – aşa-numita *Jugendweihe*). Biserica a pierdut totul în această confruntare. S-a dovedit că foarte puţini cetăţeni ai RDG erau dispuşi să intre în conflict cu autorităţile şi să-şi asume riscul de a compromite cariera propriilor copii refuzând să accepte procesul de educaţie aşa cum era el organizat de partid. *Cf.* Reinhard Henkys, „Kirche in Sozialismus: Knotenpunkte im Verhältnis von Evangelischer Kirche und Staat in der DDR”, în Trutz Rendtorf, *Protestantische Revolution? Kirche und Theologie in der DDR Ekklesiologische Voraussetzungen, Politischer Kontext, Theologische und historische Kriterien*, Göttingen, 1993, pp. 19-20; Detlef Pollack, „Der Umbrach in der DDR, eine protestantische Revolution? Der Beitrag der evangelischen Kirchen”, în Trutz Rendtorf, *Protestantische Revolution?…*, pp. 49-51. După unii cercetători (vezi Theo Mechtenberg, „Jak żywotne jest chrześcijaństwo między Łabą i Odrą” [„Cât de viu este creştinismul între Elba şi Oder?”], *Więź* 2000, nr. 11, pp. 25-26), această atitudine dictată într-o mare măsură de oportunism ar fi fost în primul rând o consecinţă a implicării profunde a multora dintre înaltele feţe bisericeşti şi teologii activi pe teritoriul RDG în politica regimului nazist. Sechelele acestuia ar fi provocat – după părerea lor – apariţia unei prăpăstii adânci între populaţie şi Biserică, situaţie de care au profitat apoi fără niciun fel de dificultate comuniştii.

18. Rămâne discutabil în ce măsură sportul (în afara faptului că era folosit inclusiv în scopuri propagandistice, trebuind să întărească convingerea populaţiei în forţa statului) juca rolul de material de construcţie a identităţii ideologice a societăţii. Cert e faptul că şcolile sportive,

Kinder- und Jugendsportschulen (KJS), se bucurau de un prestigiu excepţional, iar admiterea într-o astfel de şcoală era considerată o distincţie deosebită, fie numai şi pentru nivelul deosebit de ridicat al exigenţelor în ceea ce priveşte pregătirea fizică pe care trebuiau să o aibă copiii ca să fie admişi şi pentru regimul educativ special pe care îl urmau elevii acestor şcoli. În mod paradoxal, cele mai multe dintre succesele pe care le-au obţinut sportivii din RDG au fost înregistrate la disciplinele individuale (mai ales la atletism, box, ciclism, patinaj), în timp ce la jocurile de echipă, numărul de medalii cucerite a fost mult mai modest.

19. La fel ca în cazul lui Władysław Gomułka din RPP, Ulbricht avea o poziţie destul de moderată în ceea ce priveşte problema îndatorării statului, impulsionând în primul rând sectorul investiţiilor şi lăsând mai degrabă pe planul doi necesităţile curente de consum ale populaţiei.

20. André Steiner, *Von Plan zu Plan: Eine Wirtschaftsgeschichte der DDR*, Berlin, 2007, p. 191.

21. *Ibidem*.

22. Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen. Die DDR im internationalen System 1949-1989*, München, 2007, pp. 477-486.

23. André Steiner, *Von Plan zu Plan…*, pp. 224-231. Vezi şi Adam Zwass, *The Economies of the Eastern Europe in a Time of Change*, New York 1984, pp. 36-37.

24. Adam Zwass, *The Economies of the Eastern Europe…*; Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland. Die Geschichte der Wiedervereinigung*, München, 2009, p. 18.

25. Adam Zwass, *The Economies of the Eastern Europe…*, p. 34.

26. André Steiner, *Von Plan zu Plan…*, pp. 246-247.

27. Este bine cunoscut faptul că grănicerii redegişti erau obligaţi să utilizeze armele de foc în cazul oricărei încercări de trecere ilegală a graniţei (aşa-numitul *Schiepbefehl*). După 1990, acest lucru a devenit principalul cap de acuzare pe care procuratura germană l-a formulat împotriva lui Honecker şi a altor membri ai Biroului Politic.

28. André Steiner, *Von Plan zu Plan…*, pp. 250-251.

29. Jens Gieseke, *Der Mielke-Koncern…*, p. 173.

30. Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen…*

31. În ciuda convingerii foarte răspândite în Polonia că politica externă a RDG era lipsită de orice spaţiu de manevră, fiind total subordonată directivelor de la Moscova, cercetări recente arată că aceste relaţii căpătaseră încă din anii ’70 un caracter mult mai complex şi, în ciuda devotamentului împins până la limita absurdului, declarat de altfel cu fiecare ocazie posibilă, al autorităţilor de la Berlin faţă de Moscova, ele nu erau lipsite de divergenţe. *Cf.* Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen…*, pp. 394-410.

32. Michael Kubina, Manfred Wilke (ed.), *„Hart und kompromissloss durchgreifen” Die SED contra Polen 1980/81. Geheimakten der SED – Führung über die Unterdrückung der polnischen Demokratiebewegung*, Berlin, 1995 (vezi în special introducerea, pp. 33-47, şi documentele de la pp. 47-53).

33. Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen…*, pp. 477-486.

34. Joachim Scholtyseck, *Die Aussenpolitik der DDR*, Oldenbourg, 2003, pp. 41-42.

35. André Steiner, *Von Plan zu Plan…*, p. 233. De această convingere Erich Honecker nu s-a putut debarasa nici măcar în octombrie 1989, când aniversarea a 40 de ani de la înfiinţarea RDG urma să fie, în intenţia conducerii SED, atât o demonstraţie de forţă în faţa propriei populaţii, cât şi o „lecţie de ideologie” despre felul cum trebuie să arate comunismul, pentru Gorbaciov, care fusese invitat în RDG cu această ocazie.

36. În legătură cu temerile legate de situaţia din Polonia şi din Ungaria, vezi convorbirea din aprilie 1989 dintre şeful MfS (Ministerul Securităţii Publice), Erich Mielke, şi vicepreşedintele KGB al URSS, L. Şcerbaşin: *Notiz über die Besprechung des Genossen Minister mit dem Stellvertreter des Vorsitzenden des KfS [Komitee für Staatssicherheit] der UdSSR und Leiter der I. Hauptverwaltung– Genossen Generalmajor Scherbaschin am 7.04.1989*, BstU, ZA, ZAIG (*Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe* – Grupul pentru Evaluare şi Informaţie) 5198, ff. 100-140, http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_892766/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/April-1989/Dokumentenseiten/07-April/07__apr__text.html__nnn=true (accesat pe 2 mai 2009).

37. Vezi republicarea interviului în *Neues Deutschland*, 10 aprilie 1987, p. 3; textul poate fi găsit în „SED und KPD zu Gorbatschows «Revolution»”, *Deutschland Archiv* 20, nr. 6 (1987), pp. 655-657. În limba engleză, fragmente ale acestui text pot fi accesate la http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/Chapter13Doc8.pdf (accesat pe 2 mai 2009).

38. Wojciech Pięciak, *Jak obalono mur. Niemcy 1988-1996* (*Cum a fost dărâmat zidul. Germania 1988-1996*), Cracovia, 1996, p. 43. Unele informaţii de senzaţie difuzate în ultima vreme de mass-media aruncă o lumină nouă asupra relaţiilor sovieto – est-germane din a doua jumătate a anilor ’80. Potrivit informaţiilor dezvăluite de Günter Schabowski istoricului Dimitrij Chmelnizki, spre sfârşitul anului 1986 şi începutul lui 1987 Gorbaciov ar fi făcut chiar presiuni să organizeze un puci în interiorul SED. Scopul acestui puci ar fi fost înlocuirea lui Honecker cu Marcus Wolf. Vezi „Wie Gorbatschov in 1987 Honecker loswerden wollte”, http://nachrichten.aol.de/wie-gorbatschov-1987-honecker-loswerden-wollte/artikel/20090812160356370460241 (accesat pe 14 iulie 2009). Dacă acest puci, în a cărui organizare urma să fie implicat, printre alţii, Hans Modrow (mai târziu, ultimul premier al RDG) – discuţiile legate de organizarea lui ar fi urmat să fie conduse la începutul lui 1987 personal de şeful KGB, Kriucikov –, nu este o pură invenţie (şi destule elemente arată că informaţiile lui Schabowski nu sunt total false), ar trebui să ne punem întrebarea care era scopul lui Gorbaciov. Chiar dacă, în lipsa accesului liber la arhivele sovietice, nu avem cum să răspundem în mod categoric la o asemenea întrebare, putem totuşi să presupunem că motivul fundamental al unor asemenea acţiuni îl constituia teama Kremlinului faţă de posibilele datorii pe care le-ar fi contractat în continuare RDG. Creşterea dependenţei financiare ar fi consolidat automat poziţia Bonnului în contactele sale cu Berlinul şi ar fi dus la marginalizarea rolului Moscovei. Răsturnarea lui Honecker, care căuta o soluţie pentru ieşirea din impas, şi înlocuirea lui cu „securistul” Wolf, absolut loial, ar fi fost de natură să convingă în primul rând Statele Unite şi ţările CEE că soarta RDG o decide în exclusivitate PCUS. De asemenea, ar fi

descurajat orice încercări ale SED de a căuta „drumul spre Vest” fără a fi obţinut mai întâi acordul din partea Uniunii Sovietice.

39. Despre apropierea dintre RDG şi China, vezi Hermann Wentker, *Außenpolitik in engen Grenzen…*, pp. 531-537.

40. Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe, *Information über beachtenswerte Aspekte des aktuellen Wirksamwerdens innerer feindlicher oppositioneller und anderer negativer Kräfte in personellen Zusammenschlüssen*, BstU, ZA, MfS BdL/Dok 008932, pp. 3-4.

41. Astfel de îndoieli începuseră să-i preocupe chiar şi pe unii membri ai Biroului Politic al SED. Vezi „SED-Politbüromitglied Werner Krolikowski über die innere Lage der DDR, 30 März 1983”, în Peter Przybylski, *Tatort Politbbüro*, vol. 1: *Die Akte Honecker*, Berlin 1991, pp. 349-356, http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/TextPopup/id/592959/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1983 (accesat pe 3 iunie 2009).

42. Hubertus Knabe, *Honeckers Erben…*, p. 24.

43. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution…*, p. 34.

44. După cum amintea Claus J. Duisberg, această concepţie era predominantă nu numai în sânul aparatului de partid, ci şi în colectivităţi care, teoretic, în celelalte ţări socialiste ar fi trebuit considerate ca fiind potenţial interesate de reformarea sistemului. Duisberg, un activist de rang înalt în cadrul guvernului german (mai târziu şi în MAI al RFG), aminteşte despre o convorbire cu profesorul Rolf Reissing din cadrul Academiei de Ştiinţe a RDG, care nu ascundea că, în 1989, problema cea mai importantă consta în aceea că cetăţeanul Germaniei de Est nu se identifica cu statul în care trăia (Vzi Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr…*, p. 10). Din acest punct de vedere, RDG se deosebea semnificativ de RS Cehoslovacia, ca să nu mai vorbim de Ungaria sau Polonia.

45. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland…*, p. 25.

46. Jens Gieseke, *Der Mielke-Koncern…*, p. 175.

47. După calculele lui Jens Gieseke, dacă în URSS revenea câte un ofiţer de Securitate la 595 de cetăţeni, în RP Polonă acest raport era de 1:1.574, pe când în RDG ea era de 1:180! (*ibidem*, pp. 103, 106).

48. *Ibidem*, pp. 94-95.

49. Mai pe larg în legătură cu această întâlnire: Theo Mechtenberg, „Jak żywotne jest chrześcijaństwo…” („Cât de viu este creştinismul…”), p. 30; Trutz Rendtorf, *Protestantische Revolution?…*

50. Jens Gieseke, *Der Mielke-Konzern…*, pp. 154-156.

51. *Ibidem*, pp. 136-137.

52. André Steiner, *Von Plan zu Plan…*, pp. 217-218, 234-235.

53. Jens Gieseke, *Der Mielke-Konzern…*, pp. 152-153.

54. *Ibidem*, pp. 132-133.

55. *Ibidem*, pp. 124-126.

56. Theo Mechtenberg, „Jak żywotne jest chrześcijaństwo…” („Cât de viu este creştinismul…”), pp. 24-25.
57. Reinhard Henkys, „Kirche in Sozialismus…”, pp. 23-24.
58. Silomon Anke, *Synode und SED-Staat. Die Synode des Bundes der Evangelischen Kirchen in der DDR in Goerlitz vom 18. Bis 22. September 1987*, Göttingen, 1997.
59. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution…*, p. 40.
60. Date suplimentare sunt disponibile la http://www.dhm.de/lemo/html/DasGeteilteDeutschland/NeueHerausforderungen/Buergerbewegungen/initiativeFriedenUndMenschenrechte.html (accesat pe 4 iunie 2009).
61. După cum aminteşte pe bună dreptate Duisberg, cazurile de pătrundere în misiunile diplomatice ale RFG şi de solicitare a vizei pentru Bonn n-au apărut în 1989, ci mult mai devreme. Încă din 1983, Reprezentanţa Permanentă a RFG în Berlinul de Est a fost închisă pentru câteva săptămâni pentru că un grup de cetăţeni disperaţi ai RDG a pătruns pe terenul acesteia, cerând viză turistică. Cazurile de acest tip s-au tot înmulţit în anii următori. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr…*, pp. 31-32, http://www.seggeluchbecken.de/kirche/ddr-kirche-4.htm#an4-72 (accesat pe 15 aprilie 2009). Referitor la perspectivele opoziţiei, vezi interviul cu pastorul Stephen Bickhardt, „Wir brauchen die offene Diskussion”, *Tageszeitung*, 15 august 1989, nr. 2884.
62. Cauza directă a renunţării la abonamentele revistei *Sputnik* a fost faptul că, în coloanele ei, cititorii erau informaţi despre o clauză suplimentară secretă a pactului Ribentropp-Molotov din 1939, iar Honecker considera că o astfel de publicaţie este foarte dăunătoare.
63. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution…*,p. 32.
64. Vezi documentele consultate: 19 Januar 1989 Parteikontrollkommission im MfS, *Ergebnisse der Bearbeitung von Schreiben, die von Angehörigen des MfS im Zusammenhang mit der Nichtauslieferung der Zeitschrift „Sputnik” 10/89 an das ZK der SED gerichtet wurden, 19.1.1989*, (Auszug) BStU, ZA, SED-KL 4581, ff. 29-32, 35-40, http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_898162/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/Februar-1989/Dokumentenseiten/19-Januar/19_jan_text.html_nnn=true (accesat pe 4 martie 2009).
65. *Die Aufgaben der PKK zur Verwirklichung der Beschlüsse der 7. Tagung des ZK der SED*, o. D. [nach dem 15.2.1989] BStU, ZA, SED-KL 4582, ff. 11-69, hier 11, 24-34, http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_898162/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/Februar-1989/Dokumentenseiten/nach15-Februar/nach15_feb_text,gtp=902152_3D3.html (accesat pe 4 martie 2009). Cu totul altfel prezintă acest aspect Jens Gieseke, *Der Mielke-Konzern…*, p. 250. El afirmă că schimbările din URSS i-au deprimat pe unii angajaţi ai aparatului de Securitate, care şi-au căutat un refugiu în sfera vieţii private, dar şi în alcoolism.
66. *Information zur Verwirklichung der Verordnung vom 30 November 1988 über Reisen von Bürgern der DDR nach dem Ausland BArch Berlin*, DY 30/IV 2/2.039/307, Bl. 20-25 (Bestand

Büro Krenz), Urheber nicht benannt, undat.; Datierung nach letzter Datumsangabe in dem Dokument, http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_902298/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/Maerz-1989/Dokumentenseiten/nach27-januar/nach27_jan_text.html_nnn=true (accesat pe 4martie 2009).

67. *Schreiben Mielkes an die Leiter der Diensteinheiten zur Veränderung der Reiseverordnung vom 14.3.1989, BStU, ZA, MfS-BdL/Dok 005299,* http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_902298/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/Maerz-1989/Dokumentenseiten/14-Maerz/14_mar_text.html_nnn=true (accesat pe 4 martie 2009).

68. Vezi *Neues Deutschland*, 19 ianuarie 1989.

69. Pentru textul ordinului care suspenda, până la noi reglementări, ordinul de a împuşca persoanele care încercau să treacă ilegal graniţa RDG, vezi http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/GalleryPopup/id/358879/item/0/month/April/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 (accesat pe 4 martie 2009).

70. Vezi http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Chronical/Detail/month/Januar/year/1989 (accesat pe 15 martie 2009).

71. Fragmente ale unor interviuri luate în Alexanderplatz pe 4 ianuarie de către reporterii emisiunii „Guten Morgen” pentru Deutschlandradio. Informaţie preluată de la http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/Video-Popup/field/audio_video/id/14245/month/Januar/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 (accesat pe 15 martie 2009).

72. Picnicul Paneuropean organizat la Sopron pe 19 august 1989 din iniţiativa Forumului Democrat Maghiar (MDF), a Uniunii Democraţilor Liberi (SzDSz) și a Uniunii Internaţionale Paneuropene. Cu această ocazie, pentru trei ore, a fost deschisă graniţa ungaro-austriacă, ocazie de care au profitat mulţi cetăţeni ai RDG.

73. Mai pe larg despre negocierile cu guvernul RS Cehoslovace pentru rezolvarea crizei, vezi Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr…*, pp. 47-61.

74. Biografia lui Honecker şi calendarul detaliat al evenimentelor din viaţa conducătorului RDG sunt disponibile la http://meike-wulf.homepage.t-online.de/html/1989.html (accesat pe 17 august 2009).

75. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution…*, pp. 93-93.

76. În aşa-numita „scrisoare de la Weimar”, redactată de Martina Huhn, Martin Kirchner, Christie Lieberknecht şi Gottfried Müller, autorii criticau aspru situaţia din RDG, cenzura, centralismul democratic şi cereau conducerii partidului lor o participare mai largă la guvernare, ştiut fiind că până atunci atât CDU est-germană, cât şi liberalii din cadrul LDPD, respectiv alte partide care făceau parte din Frontul Unităţii nu jucaseră decât un rol decorativ. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution…*, pp. 98-99.

77. *Ibidem*, pp. 93-95, 104.

78. *Ibidem*.

79. *Ibidem*, pp. 70-74.

80. De incapacitatea opoziţiei (şi, în consecinţă, de şansele reduse ca aceasta să influenţeze modul cum vor evolua procesele aflate în plină desfăşurare în RDG) era convins, printre alţii, şi Franz Bertele, şeful Misiunii Diplomatice Permanente a RFG în RDG. În două note de serviciu pe care le-a redactat în 19 şi 22 septembrie 1989 pentru Rudolf Seiters, şeful de cabinet al cancelarului, Bertele le reproşa celor din opoziţie organizarea deficitară, lipsa unui program, limitarea la un cerc îngust de intelectuali şi stângăcia cu care stabileau contactul cu cetăţenii est-germani. De exemplu, cu ocazia şedinţei speciale de constituire a Noului Forum din 19 septembrie 1989, Bärbel Bohley ar fi declarat că această formaţiune politică este gata să se autodizolve dacă SED se reformează, iar publicul prezent (care, după aprecierea lui Bertele, nu depăşea 200 de persoane) a fost de-a dreptul uimit şi dezamăgit de modul în care s-a desfăşurat întâlnirea. Vezi „Festschreiben des Staatssekretärs Bertele an den Chef des Bundeskanzlersamtes", Berlin (Ost), 20 September, doc. 43, 45, în Hanns Jürgen Küsters, Daniel Hoffman, *Dokumente zur Deutschland Politik Deutsche Einheit*, Oldenbourg, 1998, pp. 410, 415. Din perspectivă poloneză, interesantă pare informaţia referitoare la aprecierea diplomatului vest-german potrivit căreia o astfel de activitate ar fi fost periculoasă pentru regim „în măsura în care ar fi apărut un adevărat geniu politic, oarecum asemănător cu Wałęsa". În septembrie 1989, Bertele nu vedea însă pe nimeni dintre opozanţii est-germani care să corespundă acestui criteriu.

81. *Fernschreiben des SED-Generalsekretärs Honecker an die 1. Sekretäre der SED-Bezirksleitungen, von Mielke mit Begleitschreiben weitergeleitet an die Leiter der Stasi-Bezirksverwaltungen*, 8.10.1989 BStU, MfS, BdL/Dok 006921; 8. Oktober 1989 *Telegrafische Weisung Mielkes an die Leiter der Diensteinheiten*, BStU, MfS, BdL/Dok 006920. Ambele documente sunt disponibile pe pagina de internet a Reprezentantului Guvernului pe probleme de documente MfS b. RDG, http://www.bstu.bund.de (accesat pe 20 martie 2009).

82. *9. Oktober 1989 Schilderung der Ereignisse in Dresden zwischen dem 3. und dem 8.10.1989 durch den Leiter der BVfS Dresden*, Böhm, BStU, ASt Dresden, BV Dresden, LBV 10167, Bl. 1-5, http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_925658/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/Oktober-1989/Dokumentenseiten/09-Oktober_a/09_okt_a_text.html_nnn=true (accesat pe 20 martie 2009).

83. Pentru mai multe informaţii pe această temă, vezi http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Chronical/Detail/month/Oktober/year/1989 (accesat pe 20 martie 2009).

84. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution…*, pp. 129-130.

85. Pentru mai multe informaţii, vezi http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_925658/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/Oktober-1989/Oktober-1989_inhalt.html_nnn=true#AnkerHonecker (accesat pe 20 martie 2009).

86. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution…*, pp. 136-137.

87. Astfel, spre exemplu, în timpul convorbirilor prim-secretarului SED, Ernst Timm, cu un activist al Noului Forum, Haas, s-a constatat că Timm nu ştia să răspundă la întrebarea referitoare la conţinutul „dictaturii proletariatului”. *Ibidem*, pp. 161-162.

88. *Ibidem*, pp. 201-203.

89. 30. Oktober 1989, Erich Mielke, Wolfgang Herger, Friedrich Dickel, Klaus Sorgenicht, *Forlage für das Politbüro des ZK der SED Betreff: Maßnahmen zur Verhinderung der weiteren Formierung und zur Zurückdrängung antisozialistischer Sammlungsbewegungen*, SAPMO-BArch, DY 30 / J IV 2/2A/3252 (Arbeitsakte der SED-Politbürositzung am 31.10.1989), Bl. 151-162, 173-179, http://www.bstu.bund.de/cln_012/nn_925658/DE/MfS-DDR-Geschichte/Revolutionskalender/Oktober-1989/Dokumentenseiten/30-Oktober_a/30_okt_a_text.html_nnn=true (accesat pe 20 martie 2009).

90. Dieter Resch, „Wem soll dieses Haus gehören?”, *Berliner Zeitung*, 1 noiembrie 1989.

91. Alexander Osang, „Nennstiels Haus”, *Berliner Zeitung*, 23 octombrie 1999.

92. André Steiner, *Von Plan zu Plan…*, p. 254.

93. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland…*, pp. 97-98.

94. Vezi http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/chronik/Media/VideoPopup/day/9/field/audio_video/id/14693/month/November/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 (accesat pe 25 mai 2009); http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/chronik/Media/VideoPopup/day/9/field/audio_video/id/19225/month/November/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 (accesat pe 25 mai 2009).

95. O problemă foarte interesantă, dar insuficient analizată până acum de istoriografia germană, vizează motivele pentru care armata RDG, percepută de adversari ca un inamic periculos, bine înarmat, devotat trup şi suflet directivelor partidului, a rămas în 1989 doar un observator pasiv al evenimentelor, conducerea armatei şi soldaţii Armatei Populare Naţionale făcând referire la „soluţiile în stil chinezesc” cu o evidentă lipsă de entuziasm. Fără îndoială că moralul armatei est-germane era mult mai scăzut decât presupuneau Statele-Majore ale ţărilor NATO. Dar moralul scăzut nu poate explica totul. În legătură cu ipotezele pe acest subiect, vezi Hans Ehlert, „Von der «Wende» zur Einheit: Ein sicherheitspolitischer Rückblick Auf das Letzte Jahr der Nationalen Volksarmeen”, în Hans Ehlert (ed.), *Armee ohne Zukunft. Das Ende der NVA und die Deutsche Einheit Zeitzeugenberichte und die Dokumente*, Potsdam, 2002, pp. 7-13.

96. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland…*, p. 111.

97. Pentru cuvântarea lui B. Quandt, vezi http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/VideoPopup/field/audio_video/id/15018/month/Dezember/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 (accesat pe 20 martie 2009).

98. Hubertus Knabe, *Honeckers Erben…*, pp. 114-117.

99. Situaţia contului la 1 octombrie 1989 arată că, numai în lichidităţi, SED dispunea de o avere cifrată la 6,3 miliarde de mărci vest-germane. În legătură cu această avere, în ciuda înfiinţării unei comisii speciale a Bundestagului, postcomuniştii germani n-au dat niciodată vreo explicaţie. Mai pe larg pe acest subiect, vezi Hubertus Knabe, *Honeckers Erben…*, pp. 154-179.

100. Ehrhardt Neubert, *Unsere Revolution…*, pp. 234-236.

101. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland…*, pp. 124-125.

102. Denumirea de Masa Rotundă Centrală (ZRT) avea ca scop să diferenţieze ceea ce se întâmpla la Berlin de mesele rotunde locale, care apăruseră încă din toamnă la iniţiativa populară a aparatului de partid local şi a activiştilor din opoziţie.

103. Din acest punct de vedere, merită să subliniem în mod deosebit acţiunile întreprinse în cadrul SED de grupul lui Gysi. De fapt, făcând abstracţie de denumirea oficială (PDS în loc de SED), noul partid urma să fie moştenitorul de drept nu numai al întregii averi a fostului partid comunist (primele operaţii vizând ascunderea averii SED începuseră încă din luna octombrie 1989), ci şi al ideologiei acestuia. Linia adoptată cu ocazia congresului din decembrie se declara în continuare de sorginte marxist-leninistă, figura lui Lenin rămânând un reper esenţial în interpretarea politicii PDS. Mai pe larg în legătură cu această temă, vezi Hubertus Knabe, *Honeckers Erben…*, pp. 96-106.

104. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland…*, pp. 130-132.

105. *Ibidem*.

106. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution…*, p. 66.

107. Neubert, care se revendică de la tradiţiile de dreapta, observă că la începutul lui 1989 tocmai social-democraţii aveau în RDG cea mai bună organizaţie din opoziţie şi reuşeau cel mai bine să-şi definească ţelurile politice care *ipso facto* provocau obligatoriu furia regimului (ţeluri care preluau valorile tradiţiei social-democrate, deosebit de puternice în anii ’40 în spaţiul RDG). Însăşi existenţa SPD în RDG submina „mitul unirii” celor două partide în 1946 şi implicit elimina posibilitatea legitimării sistemului comunist al lui Honecker. Vezi Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution…*, p. 77.

108. *Ibidem*, pp. 206-207.

109. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland…*, pp. 138-139. În mod paradoxal, când în septembrie diplomaţia americană, într-o convorbire cu Seiters, şeful de cabinet al cancelarului vest-german, i-a cerut acestuia opinia cu privire la problema unificării Germaniei, el s-a referit la această idee fără entuziasm şi în principiu şi-a definit atitudinea nu neapărat contrară, dar în orice caz de expectativă.

110. Mai pe larg pentru acest subiect, vezi declaraţia lui Schalck-Golodkowski disponibilă la http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/VideoPopup/day/6/field/audio_video/id/14790/month/November/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 şi declaraţia lui Wolfgang Schäuble: http://www.chronik-der-

mauer.de/index.php/de/Media/VideoPopup/day/8/field/audio_video/id/14783/month/November /oldAction/Detail/oldModule/Chronical /year/1989 (accesate pe 20 aprilie 2009).

111. Vezi nota informativă a lui Schalck adresată lui Egon Krenz pe 7 noiembrie 1989: http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/GalleryPopup/day/7/id/319076/item/0/month/November/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 (accesat pe 20 martie 2009).

112. *Bericht des Bundesregierung zur Lage der Nation. Erklärung der Bundesregierung von dem Deutschem Bundestag*, http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/GalleryPopup/day/8/id/317732/item/0/month/November/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 (accesat pe 20 martie 2009).

113. *Mündliche Botschaft Michail Gorbatschows an Helmut Kohl*, 10 noiembrie 1989; textul informaţiei este transmis de Ambasada URSS la Bonn; vezi http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/TextPopup/day/10/id/593082/month/November/oldAction/Detail /oldM odule/Chronical/year/1989 (accesat pe 21 martie 2009).

114. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland…*, p. 139.

115. Pentru textul cuvântării lui Kohl, vezi http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/de/Media/GalleryPopup/day/13-30/id/318936/item/0/month/November/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 (accesat pe 22 martie 2009).

116. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland…*, pp. 140-142.

117. „Für unseres Land”, *Neues Deutschland*, 29 noiembrie 1989.

118. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr…*

119. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution…*, p. 260.

120. Problema unei eventuale implicări a Stasi, care realmente avea de ce să organizeze anumite provocări, n-a putut fi soluţionată definitiv până acum, chiar dacă în literatura de specialitate scepticismul este atitudinea dominantă (vezi Jens Gieseke, *Der Mielke-Konzern…*, pp. 261-262). Poate că Neubert e cel care are dreptate, considerând atacurile asupra sediilor Stasi consecinţa logică a proceselor şi arestărilor de formă ale funcţionarilor regimului lui Honecker. Cetăţenii din RDG, confruntaţi cu informaţii despre afaceri scandaloase pentru care de fapt nu erau pregătiţi, în loc să se bucure, deveneau din ce în ce mai dezamăgiţi şi-şi descărcau furia devastând sediile poliţiei politice pe care o detestau (Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution…*, p. 260).

121. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland…*, pp. 143-144.

122. RIAS-Ausschnitt, *Rede von Bundeskanzler Helmut Kohl vor der Dresdner Frauenkirche, 19. Dezember 1989*, „Quelle”, Norbert Sperling (ed.), *Archiv Deutschlandradio*, *Sendung: Rundschau am Abend*, vezi http://www.chronik-der-mauer.de/index.php/chronik/Media/VideoPopup/field/audio_video/id/15019/month/Dezember/oldAction/Detail/oldModule/Chronical/year/1989 ; *RIAS-Bericht über die Rede von Gregor*

Gysi gegen die Wiedervereinigung, 19. Dezember 1989, „Quelle”, Norbert Sperling (ed.), *Archiv Deutschlandradio, Sendung: Rundschau am Abend* (accesat pe 25 martie 2009).

123. Ca urmare a migraţiei, în decembrie, RDG a pierdut circa 1.000 de persoane pe zi, acest indicator dublându-se în ianuarie! Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution…*, pp. 310, 329.

124. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr…*, p. 127.

125. Hans Ehlert, „Von der «Wende»…”, pp. 7-9.

126. Putem lua ca exemplu Uniunea Independentă a Femeilor (*Unabhängige Frauenverband* – UFV), în frunte cu actriţa Walfriede Schmidt şi dr. Ina Merkel, care a fost înfiinţată în decembrie 1989 şi a fost reprezentată la Masa Rotundă, cu toate că s-a constituit efectiv cu doar câteva zile înainte de începerea negocierilor.

127. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland…*, pp. 186-187.

128. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr…*, pp. 112-113.

129. Participanţii la ZRT n-au reuşit să creeze o atmosferă de încredere reciprocă într-o măsură care să facă posibilă o discuţie de fond pe probleme economice şi sociale. Devastarea sediului Stasi din Berlin fusese precedată de „scandalul din Treptow”: făptaşi necunoscuţi vandalizaseră monumentul ostaşilor Armatei Roşii, desenând pe el cu vopsea însemne naziste. Gysi a profitat de ocazie ca, pe de o parte, să-i acuze pe republicanii cu simpatii fasciste din RFG că au distrus monumentul, iar pe de altă parte, să zugrăvească un tablou al revenirii fascismului în RDG în cazul în care se ajungea la reunificare. În acelaşi timp, şeful PDS acuza opoziţia de favorizarea atitudinilor fasciste şi şi-a exprimat părerea că numai o Stasi puternică va fi în măsură să pună capăt unor asemenea tendinţe care, după părerea lui, aveau să prolifereze pe tot teritoriul ţării. Având în vedere faptul că, în acelaşi timp, în propaganda PDS au apărut aluzii că SPD este în RDG doar „calul troian al contrarevoluţiei”, opoziţia şi-a dat seama că pe Gysi îl interesa doar să preia iniţiativa şi eventual să restaureze *l'ancien régime* sub o nouă înfăţişare. Protestele masive din întreaga ţară, care au culminat cu devastarea sediului central al Stasi de pe Normanstrasse din Berlin, preîntâmpinau însă un asemenea scenariu, cu toate că otrăveau foarte eficient climatul şi aşa destul de învrăjbit dintre participanţii la negocieri. Erhardt Neubert, *Die Friedliche Revolution*, pp. 59-61, document accesibil pe pagina de internet Konrad Adenauer Stiftung http://www.kas.de/wf/doc/kas_16684-544-1-30.pdf (accesat pe 20 iulie 2009).

130. Joachim Scholtyseck, *Die Aussenpolitik…*, pp. 49-52.

131. După cum se ştie, acest tratat (alături de tratatul de bună vecinătate şi de colaborare prietenească încheiat un an mai târziu) a deschis un capitol nou în relaţiile RP cu RFG, transformând Germania în cel mai important susţinător al aderării Poloniei la Uniunea Europeană.

132. Manfred Görtemaker, *Beginn der deutschen Einigung, Volkskammerwahl 1990, Informationen zur politischen Bildung*, Heft 250, http://www.bpb.de/publikationen/ZZ0G21,6,0,Beginn_der_deutschen_Einigung.html#art6 (accesat pe 20 mai 2009).

133. Congresul a avut loc între 22 şi 25 februarie 1990, iar programul electoral al SPD, votat în cadrul acestui forum şi intitulat „Ja zur deutschen Einheit – eine Chance für Europa” („Da pentru unitatea germană – o şansă pentru Europa”), nu lăsa loc pentru niciun fel de iluzii: chiar dacă SPD era în principiu în favoarea unificării celor două state germane, el excludea categoric mecanismul alipirii RDG la RFG în spiritul articolul 23 din legea fundamentală a RFG şi lichidarea pur şi simplu a RDG ca stat. Programul prelungea semnificativ durata procesului de unificare care era dorită de majoritatea cetăţenilor. Textul programului poate fi consultat la biblioteca Fundaţiei Friedrich Ebert, http://library.fes.de/library/netzquelle/ddr/spd/pdf/parteitag/pdf (accesat pe 20 martie 2009).

134. Manfred Görtemaker, *Beginn der deutschen…*

135. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr…*, p. 110.

136. Ehrhart Neubert, *Unsere Revolution…*, pp. 349-354.

137. *Regierungserklärung des Ministerpräsidenten Lothar de Maizière, abgegeben vor der Volkskammer der DDR am 19 april 1990*, Konrad Adenauer Stiftung, http://www.kas.de/wf/de/71.4432/ (accesat pe 23 aprilie 2009).

138. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland*…, pp. 283-284. Pentru clasa politică din RDG era clar că alipirea landurilor din Est la puternica republică de la Bonn urma să aibă neîndoielnic efecte sociale foarte serioase. Pe 19 aprilie, guvernul de Maizière a dat o declaraţie în care se sublinia în mod răspicat: „Unificarea trebuie să aibă loc cât mai repede posibil, dar condiţiile în care se realizează trebuie studiate cât mai precis şi mai amănunţit şi să rămână realizabile în viitor – dacă va fi necesar”.

139. Anselm Doering-Manteuffel, *Wie westlich sind die Deutschen? Amerikanisierung und Westernisierung in 20 Jahrhundert*, Göttingen, 1999, p. 5. Vestita declaraţie a lui de Maizière, potrivit căreia după unificare Germania va deveni mai orientală şi mai protestantă, nu i-a adus mai mulţi prieteni. Guvernul occidental, dominat de catolici, nu împărtăşea câtuşi de puţin entuziasmul „protestant” al premierului RDG, iar evaluarea pozitivă a zestrei pe care o aducea Prusia intra într-o contradicţie puternică cu aşteptările vecinilor şi cu climatul ideologic individualist al epocii. Mai pe larg, vezi „Anwalt der Ostdeutschen”, interviu cu Lothar de Maizière moderat de Günter Mahler, Deutschlandfunk http://www.dradio.de/dlf/sendungen/zeitzeugen/733560/ (accesat pe 15 iunie 2009).

140. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland…*, pp. 282-283.

141. *Ibidem*, pp. 228-229.

142. Denumirea conferinţei a fost determinată de numărul participanţilor. Pe lângă delegaţiile celor două state germane, la conferinţă au luat parte reprezentanţii celor patru mari puteri: Franţa, Marea Britanie, URSS şi Statele Unite.

143. Joachim Scholtyseck, *Die Aussenpolitik…*, pp. 125-127.

144. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland*…, pp. 162-163.

145. „Inerview mit Ministerpräsident Hans Modrow”, *Der Spiegel*, 1990, nr. 6, p. 29.

146. Manfred Görtemaker, *Beginn der deutschen…*

147. Uwe Müller, *Supergau Deutsche…*, pp. 48-49.

148. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland*…, p. 207.

149. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr…*, p. 110.

150. Heinz-Josef Bontrup, *Volkswirtschatslehre, Grundlage der Mikro und Makroökonomie*, München, 2004, pp. 116-118.

151. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland*…, pp. 189-190. Trebuie să menţionăm că nu numai elita pleca. Lothar de Maizière estima în februarie, într-un interviu pentru ziarul *Die Welt*, că în perioada respectivă au plecat în RFG, cu intenţia de a rămâne acolo, circa 2-3 milioane de persoane (vezi *Die Welt*, 25 ianuarie 1989). Dacă varianta prevăzută de liderul creştin-democraţilor din partea de Est s-ar fi realizat (ceea ce pare mai mult decât probabil), tot sistemul de protecţie socială de stat, pe care Lafontaine susţinea că intenţiona să-l protejeze, ar fi ajuns la faliment şi mai repede, cu consecinţe greu de prevăzut pentru echilibrul sistemului şi pentru liniştea socială a republicii de la Bonn.

152. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr…*, p. 133.

153. *Ibidem*, pp. 133-134.

154. Înşişi protestatarii nu lăsau loc pentru niciun fel de iluzii în acest sens. Pe bannerele lor se putea citi în 1990: *Kommt die D-Mark, bleiben wir, kommt sie nicht, geh'n wir zu ihr!* („Dacă marca RFG vine la noi, rămânem acasă, dacă nu vine, atunci venim la voi!").

155. Claus J. Duisberg, *Der Deutsche Jahr…*, p. 187.

156. Andreas Staab, *National Identity in Eastern Germany Inner Unification or Continued Separation?*, Londra, 1998, pp. 87-88.

157. Despre dificultăţile condamnării conducerii SED şi a funcţionarilor Securităţii, vezi Wojciech Pięciak, *Jak obalono mur…* (*Cum a fost dărâmat zidul…*), pp. 40-50.

158. Vezi interviul pentru Deutschlandradio Kultur acordat de Marianne Birthler pe 25 aprilie 2006: „Birthler:Ex-Stasi-Offiziere wollen Tatsachen verdrehen", http://www.dradio.de/dkultur/sendungen/kulturinterview/493464/ (accesat pe 17 martie 2009).

159. Mai pe larg pe această temă, vezi Hubertus Knabe, *Die Täter sind unter uns über das Schönreden der SED-Diktatur*, Berlin, 2007.

160. Pe tema lichidării serviciilor diplomatice ale RDG, vezi observaţiile interesante ale lui Claus J. Duisberg, care a condus această operaţie. Pe lângă cauzele strict politice (cadrele MAE erau recrutate din categoria membrilor de partid care se bucurau de o încredere cu totul deosebită), el menţionează şi diferenţele fundamentale în educaţia cadrelor din administraţia publică existente între RDG şi RFG şi refuzul lui H.D. Genscher care, din principiu, era împotriva reangajării persoanelor din fostul aparat în cadrul Auswartiges Amt (MAE al RFG). Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr…*, pp. 328-334.

161. Hans Ehlert, „Von der «Wende»…", pp. 53-60.

162. Ultimele informaţii apărute în mass-media în momentul în care a ieşit la iveală faptul că funcţionari ai fostului MfS al RDG lucrează ca gărzi de corp ale cancelarului Angela Merkel i-ar obliga totuşi pe cei responsabili să răspundă la întrebarea referitoare la cât de eficiente sunt

acţiunile guvernului RFG de curăţare a aparatului de stat de foştii ofiţeri Stasi. Mai sus amintitul Hubertus Knabe semnala că, în multe situaţii, reglementările care interziceau funcţionarilor fostei Securităţi a lui Honecker să ocupe posturi în administraţie au rămas doar literă moartă. Hubertus Knabe, *Honeckers Erben*…, pp. 175 şi urm.

163. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland*…, p. 343.

164. *Ibidem*, pp. 346-347.

165. În legătură cu soluţiile nesatisfăcătoare din punct de vedere juridic din domeniul recompensării celor care au fost victime ale crimelor sistemului în literatura poloneză de specialitate, vezi Reiner Eckert, „Dekomunisierung und Lustration in der ehemaliger DDR”, în Józef Fiszer, Jerzy Holzer (ed.), *Przemiany w Polsce i NRD po 1989* (*Schimbări în Polonia şi RDG după 1989*), Varşovia, 1996, pp. 41-42. Trebuie să reţinem că poliţiştii din RDG (DVP) au fost implicaţi şi ei în asemenea proceduri aplicate de aparatul administrativ al fiecărui land în parte, doar 40% dintre funcţionari fiind evaluaţi negativ (Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland*…).

166. Hubertus Knabe, *Honeckers Erben*…, pp. 154-175.

167. Uwe Müller, *Supergau Deutsche*…, p. 47.

168. În prezent, unii experţi scriu despre „drama uniunii monetare”. După părerea lui Müller, pentru trecerea la economia de piaţă astfel organizată, noile landuri au fost obligate să plătească prin scăderea cu 40% a PIB în perioada 1989-1991, fenomen despre care el afirmă că nu-şi găseşte niciun corespondent în celelalte ţări postcomuniste ce începeau şi ele procesul de tranziţie cam în aceeaşi perioadă (Uwe Müller, *Supergau Deutsche*…, pp. 44 şi 83).

169. Deşi în anii ’80 RFG era considerată (mai ales în Polonia) o ţară aflată în culmea puterii (cel puţin din punct de vedere economic), pentru un observator mai atent, ca premierul de mai târziu al Saxoniei, Kurt Biedenkopf, era clar că povara socială a republicii de la Bonn, în condiţiile unei economii mondiale globalizate, era absolut imposibil de susţinut pe termen lung. Încă de pe atunci, Biedenkopf cerea liberalizarea pieţei muncii şi reducerea impozitării veniturilor. În acelaşi timp, împovărarea suplimentară a bugetului federal al RFG urma să se dovedească „de două ori suspectă” din punct de vedere economic. Nu numai că „vechea RFG” n-a efectuat niciun fel de reforme, dar odată cu alipirea RDG ea s-a văzut proiectată în direcţia diametral opusă. Merită să-l evidenţiem în mod deosebit şi pe Xawier Kaufmann, care încă din acea perioadă atrăgea atenţia asupra dinamicii dramatice a schimbărilor demografice şi asupra efectului acestora: îmbătrânirea rapidă a populaţiei, cu consecinţele cunoscute pentru sistemul de asigurări sociale (Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland*…, pp. 33-34).

170. Uwe Müller, *Supergau Deutsche*…, p. 40; Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland*…, pp. 306-307.

171. Influenţa şi-au exercitat-o şi condiţiile în care a fost făcută privatizarea. Având în vedere datoriile uriaşe pe care le aveau întreprinderile privatizate, Oficiul German de Supraveghere (Treuhandanstalt) participa adesea la operaţii de stingere a datoriilor pe spezele contribuabilului. Ca urmare, după cum ne convinge Görtemaker, fiecărei mărci intrate în contul

oficiului de la întreprinzătorul care cumpăra o unitate privatizată, îi corespundeau 2 sau 3 mărci pe care acelaşi oficiu trebuia să le plătească pentru stingerea datoriilor, cu riscul ca, în caz contrar, să nu găsească un investitor interesat (Manfred Görtemaker, *Beginn der deutschen…*).

172. Uwe Müller, *Supergau Deutsche…*, pp. 22, 32-33.

173. După părerea lui Müller, aceste date oficiale nu corespund de fapt realităţii. Având în vedere pensionarea anticipată, depăşirea perioadei de plată a ajutorului de şomaj sau angajarea doar ocazională, în 2005 rămăseseră în afara pieţei muncii aproape 30% din cetăţenii landurilor noi, număr în care Müller nu inclusese aproape 300.000 de persoane domiciliate în apropierea frontierei cu fosta republică de la Bonn şi care actualmente fac naveta în landurile de Vest (Uwe Müller, *Supergau Deutsche…*, p. 101).

174. *Ibidem*, p. 24.

175. Steffen Kröhnert, Franziska Medicus, Reiner Klingholz, *Die demographische Lage der Nation: Wie zukunftfähig sind Deutschlands Regionen? Daten, Fakten, Analysen*, München, 2006, pp.23-25, 44-45.

176. În completarea acestor observaţii ar trebui să mai notăm că, încă de la începutul deceniului trecut, s-au făcut auzite voci care afirmau că tocmai costurile ridicate ale muncii fac ca marea majoritate a investiţiilor (inclusiv a celor din RFG) să evite spaţiul fostei RDG şi să descrie un arc de cerc pentru a se implanta în alte ţări din Europa Centrală şi de Est, între care Polonia nu era menţionată desigur pe ultimul loc (Uwe Müller, *Supergau Deutsche…*, pp. 219-223).

177. *Ibidem*, pp. 161-171.

178. Andreas Staab, *National Identity…*, pp. 74, 84-85.

179. *Ibidem*.

180. Claus J. Duisberg, *Das Deutsche Jahr…*, pp. 319-320. Vezi şi Andreas Staab, *National Identity…*, p. 74.

181. Sondajele efectuate în anii ’90 au arătat indiscutabil că aproape jumătate dintre intervievaţi nu erau în măsură să răspundă la întrebarea ce partid preferă, iar toate partidele principale din RFG (CDU, SPD, FDP şi Verzii) la un loc puteau conta pe cel mult 44% din voturi (Andreas Staab, *National Identity…*, p. 75).

182. Wojciech Pięciak, *Jak obalono mur…* (*Cum a fost dărâmat zidul…*), pp. 92-96.

183. *Ibidem*, p. 15.

184. Vezi Helmut Fehr, „Aufbau der Zivilen Gesellschaft in Ostdeutschland seit 1989”, în *Przemiany w Polsce i NRD…* (*Schimbările în Polonia şi RDG…*), pp. 17-33.

185. Vezi http://www.cesifo-group.de/pls/guest/download/ifo%20Schnelldienst/ifo%20Schnelldienst%202002/ifosd_2002_4_6.pdf (accesat pe 20 mai 2009).

186. Pentru mai multe detalii, vezi *Pressemitteilung vom 29. September 2006 Wanderung von Ost- nach Westdeutschland schwächt sich weiter ab*, BStA (Bundesstatistisches Amt – Oficiul Federal de Statistică), http://www.sowiport.de/Themen-

Doku/Gesellschaft/Materialien/Zum%20Tag%20der%20deutschen%20Einheit%20(3.10.)_%20Ost-West-Wanderungen%201991-2005.pdf (accesat pe 20 mai 2009). Rapoartele guvernului RFG în legătură cu starea unificării Germaniei (*Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der deutschen Einheit 2008 – Raportul anual despre starea unităţii germane 2008*) trebuie abordate cu multă prudenţă, http://www.bmvbs.de/Anlage/original_1053295/Jahresbericht-zum-Stand-der-Deutschen-Einheit-2008.pdf (accesat pe 12 august 2009). În legătură cu criza economiei mondiale, se pare că anumite prognoze conţinute în acest anuar sunt exagerat de optimiste, dincolo de faptul că şi în cel mai bun moment al conjuncturii economice economia noilor landuri a fost evaluată de Ministerul Transportului, Construcţiilor şi Dezvoltării Urbane ca având o situaţie destul de neclară (vezi pagina 6 a raportului).

187. Hubertus Knabe, *Honeckers Erben…*, pp. 179-237.

188. Nici Angela Merkel, nici Mattias Platzek, liderul de mai târziu al SPD, nu sunt persoane despre care să se poată spune că ar fi acţionat în opoziţie pe vremea când erau în RDG.

189. În acest fel a fost distrusă total autoritatea lui R. Havemann după publicarea conţinutului dosarului său, când s-a constatat că, în anii ’50-’60, renumitul chimist (pe atunci încă membru al CC al SED) nu ezita să-şi denunţe colegii de serviciu, ceea ce atrăgea după sine reacţia imediată a MfS (vezi biografia lui Havemann pe Wikipedia). Dintre cei care în ultimul deceniu al regimului Honecker au trecut hotărât de partea opoziţiei, după ce mai înainte se găseau pe listele de colaboratori secreţi sau aveau legături de orice fel cu Stasi, îi putem cita de exemplu pe literaţii Christa Wolf, Monika Maron sau Heiner Müller (Andreas Staab, *National Identity*…, p. 88).

190. Robin Alexander, „Linken-Politiker erklärt seine DDR-Interpretation”, *Die Welt*, 27 septembrie 2007, http://wap.welt.de/article.do?id=politik/article3288289/Linken˝-Politiker-erklaert-seine-DDR-Interpretation&pg=1&cid=&li=1 (accesat pe 20 august 2009).

191. LER/DDP, „Lafontaine schaltet sich in Unrechts-Diskussion ein”, *Der Spiegel*, 2 martie 2007.

192. Vezi pagina personală Kerstin Kaiser: http://www.kerstin-kaiser.eu/persoenlich/meine_vergangenheit/ (accesat pe 20 martie 2009).

193. Martin Lutz, „Stasi-verharmlost, verdrängt und vergessen”, *Die Welt*, 5 martie 2009, http://www.welt.de/politik/article3325454/Stasi-verharmlost-verdraengt-und-vergessen.html (accesat pe 5 martie 2009).

194. „Jeder Fünfte will die Mauer wieder haben”, *Süddeutsche Zeitung*, 7 noiembrie 2008, http://www.sued-deutsche.de/politik/864/423624/text/ (accesat pe 4 martie 2009).

195. „Für viele Ostdeutsche war DDR kein Unrechtsstaat”, Die Welt, 16 martie 2009, http://www.welt.de/politik/artikle3384888/Fuer-viele-Ostdeutsche-war-DDR-kein-Unrechtsstaat.html (accesat pe 16 martie 2009).

196. „Nur jeder dritte Deutsche weiß, wann die Mauer fiel”, *Stern*, 3 decembrie 2008, http://www.stern.de/politik/deutschland/stern-geschitstest-nur-jeder-dritte-weiss-wann-die-mauer-fiel-647704.html (accesat pe 19 martie 2009).

197. Monika Deutz-Schroeder, Klaus Schroeder, *Soziales Paradies oder Stasi-Staat? Das DDR-Bild von Schülern – ein Ost-West-Vergleich*, München, 2008.

198. Monika Deutz-Schroeder, Klaus Schroeder, „In der DDR gab es keinen Anlass zu protestieren", *Berliner Morgenpost*, 10 septembrie 2008, http://www.morgenpost.de/politik/article877591/In_der_DDR_gab_es_keinen_Anlass_zu_protestieren.html (accesat pe 19 martie 2009).

199. *Ibidem*.

200. TSO, „Frauenmangel im Osten", *Die Zeit*, 31 mai 2007, http://www.zeit.de/online/2007/22/abwanderung-ostdeutschland (accesat pe 30 martie 2009).

201. Date conform BStA (Bundesstatistischesamt), comunicatul de presă 276, 23 iulie 2009, „Zuwanderung nach Deutschland 2008 konstant geblieben", date disponibile la http://www.statistik-portal.de/Statistik-Portal/de_zs01_bund.asp (accesat pe 23 iulie 2009).

202. Mai pe larg pe această temă, vezi Steffen Kröhnert, Franziska Medicus, Reiner Klingholz, *Die demographische Lage der Nation…*, pp. 44-45.

203. *Cf.* Melchior Wańkowicz, *Na tropach Smętka* (*Pe urmele lui Smętek*), Varşovia, 1958, pp. 39-45. Vezi mai ales capitolul „Drang nach Westen" şi autorii germani citaţi în cuprinsul lui. Wańkowicz a descris ura naţionalistă a germanilor împotriva polonezilor. În 1939, germanii l-au dat în urmărire pe Wańkowicz din cauza acestei cărţi, iar el a fugit în România şi apoi a ajuns, prin Cipru, în Occident.

204. *Ibidem*.

205. Andreas Rödder, *Deutschland einig Vaterland…*, pp. 365, 373-374.

206. Mezzogiorno – nume utilizat tradiţional în Italia pentru teritoriile din sudul ţării, mai slab dezvoltate, pe care guvernul a încercat să le ajute financiar (şi în parte continuă s-o facă şi acum) prin subvenţii trimise direct de la Roma. Acest sistem, în ciuda speranţelor pe care le aveau politicienii creştin-democraţi pe la jumătatea anilor '40, nu a dus la dezvoltarea regiunilor în cauză, fiind în plus un factor care a încurajat corupţia pentru că oferea oportunităţi pentru transferul unor imense mijloace financiare către lumea crimei organizate, cu vestitele organizaţii de tip mafiot cum ar fi Cosa Nostra sau Camorra (Uwe Müller, *Supergau Deutsche*…, pp. 17-27).

207. *Ibidem*, pp. 254-260.

208. Jenifer Hunt, *Is the Transition in East Germany a Success? In Just Seven Years the Czech Republic Will be Richer*, Department of Economics, McGill University and NBER, 20 aprilie 2006.

209. Uwe Müller, *Supergau Deutsche*…, pp. 223-225.

210. Având în vedere cele de mai sus, sunt deosebit de interesante observaţiile lui Müller, care, încă de acum câţiva ani, comparând declaraţiile conducătorilor RDG cu declaraţiile lui Kohl şi Schröder, a ajuns la concluzia că există un ciudat *iunctim* în aparatul conceptual utilizat pentru descrierea realităţilor din RDG înainte şi după 1990. El ar consta în primul rând în descrierea exagerat de optimistă a situaţiei existente de fapt (vorbind despre teritoriul fostei RDG, practic

fiecare politician german începe prin a afirma că „am realizat multe şi vom realiza şi mai multe”, dificultăţile sunt temporare, iar problemele vor fi în mod sigur rezolvate, chiar dacă pe de altă parte se ştie că instrumentele juridico-economice utilizate nu numai că nu apropie, ci îndepărtează şi mai mult şansele uniformizării nivelului de trai din diferitele landuri de pe teritoriul Germaniei) (Uwe Müller, *Supergau Deutsche*…, pp. 31-32).

211. O astfel de abordare „tipic germană” a evenimentelor din ultimele două decenii ar consta în primul rând în compararea nivelului consumului şi al asigurărilor sociale cu acela din celelalte ţări ale fostului bloc răsăritean. Dintr-o astfel de „măsurare” reiese în esenţă că în noile landuri se trăieşte mult mai bine decât în majoritatea ţărilor amintite. Dar Müller avertizează că acest tip de comparaţii nu mai poate fi acceptat cel puţin din cauză că diferenţele se şterg treptat. Dacă nivelul de trai în RDG a rămas în cel mai bun caz staţionar, în celelalte ţări el a crescut semnificativ. Cu o îngrijorare nedisimulată, autorul ajunge la concluzia că „între cea mai bogată regiune din Polonia şi cea mai săracă parte a Germaniei nivelul dezvoltării economice este practic foarte apropiat” (Uwe Müller, *Supergau Deutsche*…, pp. 227-229).

Paweł Ukielski

Cehoslovacia: implozia sistemului

„Normalizarea” cehoslovacă: 1968-1989

În momentul în care Gorbaciov a ajuns la putere în Uniunea Sovietică, Cehoslovacia era una din cele mai dogmatice ţări ale întregului lagăr comunist. Guvernarea ei era asigurată de o echipă de „normalizatori” care preluase puterea în urma intervenţiei armate a ţărilor din Pactul de la Varşovia şi a înăbuşirii Primăverii de la Praga în 1968. Frânarea şi eliminarea oricăror reforme, începând cu 1968, epurările de partid, persecutarea opoziţiei şi a Bisericii – toate acestea erau consecinţa activităţii aripii dure a Partidul Comunist al Cehoslovaciei (*Komunistická strana Československa* – KSČ) sub conducerea prim-secretarului Gustáv Husák. În imediata lui apropiere nu lipseau figuri de calibrul unor Vasiľ Biľak sau Alois Indra, membri ai Prezidiului CC al KSČ şi autori ai ruşinoasei scrisori prin care, în august 1968, sovieticii erau solicitaţi să intervină.

De altfel, prezenţa în acest grup a lui Husák, închis în anii ’50 de autorităţile comuniste pentru „deviere burghezo-naţionalistă”, apoi critic acerb al regimului lui Antonín Novotný şi partizan al reformelor, era mai mult decât surprinzătoare. În perioada Primăverii de la Praga, Husák fusese un colaborator apropiat al lui Alexander Dubček şi chiar după întoarcerea de la Moscova, unde participase la tratative, şi-a subliniat loialitatea faţă de acesta: „Fie voi rezista alături de el, fie plec”[1]. În curând urma să se dovedească însă că acestea nu erau decât vorbe goale. Pentru Husák, cel mai important lucru era să pună mâna pe putere, chiar cu preţul însuşirii acestei atitudini „realiste” de a se conforma tuturor cerinţelor sovietice şi de a colabora cu aripa cea mai dură a partidului. Scopul şi l-a atins întâi pe 17 aprilie 1969, când a fost ales prim-secretar al CC al KSČ, apoi pe 29 mai 1975, când a devenit preşedintele Cehoslovaciei.

„Normalizarea” a fost introdusă treptat: consolidarea taberei aflate la putere a durat doi-trei ani, cheia procesului reprezentând-o totuşi „anul de tanziţie” 1969. Iniţial, chiar şi reprezentanţii de rang înalt ai aripii reformatoare îşi păstraseră funcţiile – Josef Smrkovský a încetat să mai fie preşedintele parlamentului abia în ianuarie 1969, iar Dubček a fost revocat din funcţia de prim-secretar al KSČ în luna aprilie a aceluiaşi an (pentru o vreme a devenit preşedintele parlamentului federal). În cursul anului 1969, chiar şi populaţia mai nutrea speranţe şi se străduia să-şi exprime protestul împotriva ocupaţiei sovietice şi nemulţumirea faţă de retragerea treptată a autorităţilor din procesul de reformă. Pe 16 ianuarie, în piaţa Václavske náměstí din Praga, studentul Jan Palach şi-a dat foc; pe 25 februarie, exemplul lui a fost urmat de un alt student, Jan Zajíc, pentru ca pe 4 aprilie în oraşul Jihlava să protesteze în acelaşi fel împotriva ocupaţiei şi „normalizării” un membru de partid partizan al reformelor,

Evžen Plocek. S-a ajuns de mai multe ori la manifestaţii antisovietice: la sfârşitul lunii martie, după victoria cu 4:3 a reprezentativei cehoslovace la hochei împotriva Uniunii Sovietice în cadrul campionatului mondial, şi pe 21 august, la comemorarea unui an de la intervenţia ţărilor din Pactul de la Varşovia. Au fost înregistrate atunci demonstraţii la Praga, Bratislava şi în multe alte oraşe, acestea fiind ultimele manifestaţii de mare anvergură ale populaţiei până în 1988.

În cursul unui singur an, situaţia s-a schimbat totuşi semnificativ: dacă în august 1968 partizanii reformelor puteau conta pe sprijinul armatei şi al poliţiei, un an mai târziu aparatul Securităţii era deja complet „consolidat" şi a acţionat împotriva manifestanţilor, „liniştindu-i" cu brutalitate[2]. Această acţiune a fost un catalizator sui-generis, un accelerator al introducerii regimului de „normalizare". Încă din 22 august, prezidiul Adunării Federale a emis decretul nr. 99 care instituia de fapt starea de necesitate în ţară. Acest document a fost semnat de preşedintele parlamentului, Dubček, de preşedintele ţării, Ludvik Svoboda, şi de premierul Oldřich Černík. După cum costata cu amărăciune Dubček, „necrologul Primăverii de la Praga a apărut sub semnătura a trei bărbaţi ale căror nume erau foarte strâns legate de existenţa ei"[3].

„Normalizarea" cehoslovacă a fost denumită cu o ironie amară „stalinismul cu faţă umană". Se făcea astfel trimitere la bine-cunoscutul slogan al reformatorilor din perioada Primăverii de la Praga care îşi doreau un „socialism cu faţă umană". Acest slogan fusese foarte rău primit la Kremlin, deoarece sugera că sistemul comunist aşa cum era în momentul respectiv ar avea o faţă „neumană". Epurările care au început în perioada „consolidării puterii" nu-i vizau doar pe cei care exercitaseră cele mai înalte funcţii de partid şi de stat, ci au antrenat şi „baza partidului". În ianuarie 1970 a fost dispusă schimbarea legitimaţiilor de

membru de partid; cu această „ocazie” a fost verificată şi atitudinea posesorilor acestora, KSČ fiind curăţat de „toate elementele duşmănoase şi revizioniste de dreapta”[4]. Această acţiune a făcut ca, practic, în interiorul partidului să nu se ajungă la lupte între facţiuni, astfel încât în anii ’70 şi ’80 n-au apărut – aşa cum s-a întâmplat în Polonia sau Ungaria – niciun fel de „aripi reformatoare”.

Tăişul principal al „normalizării” a fost îndreptat împotriva mediilor creatoare, intelectuale. Mulţi dintre cei care au fost şicanaţi au luat drumul exilului, câteva sute de mii de persoane, printre care artişti renumiţi, părăsind ţara. Toţi cei care sprijiniseră politica reformatoare a lui Dubček – atât din sânul partidului, cât şi din afara lui – au fost pedepsiţi pentru activitatea lor prin pierderea a numeroase drepturi cetăţeneşti. Mulţi oameni de ştiinţă şi artişti au fost lipsiţi de posibilitatea de a mai desfăşura o activitate ştiinţifică sau artistică şi de a-şi continua cercetările. Pentru a se întreţine, de multe ori ei efectuau munci fizice. Timothy Garton Ash scria în acest sens:

> Filosofi, jurişti, ziarişti lucrează ca zidari, chelneri, funcţionari. Ei au venit să îngroaşe rândurile categoriei celor excomunicaţi: creştini şi necomunişti, a căror cădere a început odată cu lovitura de stat comunistă din 1948. Şi lor li se adaugă mereu alţii. Bărbatul acesta care spală geamuri a scris o lucrare de doctorat despre Wittgenstein. Pe chelnerul acela întreabă-l despre Kafka: înainte de a fi trimis în faţa tribunalului, el susţinea un ciclu de cursuri despre *Procesul*. Da, paznicul de noapte îl citeşte într-adevăr pe Aristotel. Cărbunele ţi-l livrează la domiciliu un preot hirotonit din ordinul fraţilor cehi. Sărută inelul celui care-ţi aduce laptele: este episcopul tău[5].

Persecuţii deosebit de dure au avut loc şi împotriva Bisericii. Represiunea stalinistă împotriva clericilor şi credincioşilor la sfârşitul anilor ’40 şi începutul anilor ’50 a fost mult mai dură în Cehoslovacia comparativ cu ceea ce se întâmpla în celelalte ţări. Au fost luate măsuri

juridice neobişnuit de restrictive care aduceau Biserica sub controlul autorităţilor, apoi au fost lichidate toate mănăstirile – şi cele de călugări, şi cele de călugăriţe. Numeroşi preoţi şi episcopi au fost condamnaţi la ani lungi de închisoare, alţii au fost lipsiţi de dreptul de a mai oficia şi astfel au ajuns muncitori în întreprinderi industriale unde prestau activităţi fizice. Relaxarea adusă de Primăvara de la Praga a fost de scurtă durată, iar Husák a început să utilizeze noi metode de luptă: „Partidul nu acceptă niciun fel de încercări de a amesteca religia cu politica […] şi nu va tolera nicio *propagandă religioasă*". În acest fel se dădea de înţeles că orice acţiune de catehizare poate fi considerată „propagandă religioasă". Concomitent, „normalizatorii" încercau să distrugă unitatea Bisericii, între altele prin înfiinţarea unor organizaţii favorabile regimului, ca Mişcarea Clerului Catolic „Pacem in Terris" sub conducerea preotului Josef Plojhar. În această situaţie, majoritatea iniţiativelor religioase, ca şi adunările călugăreşti au intrat din nou „în ilegalitate" – s-a creat o structură organizaţională numită „biserica secretă"[6].

O rapidă avansare socială au înregistrat în schimb oportuniştii carierişti care au ridicat mediocritatea la rangul de virtute supremă, pentru ei „normalizarea" fiind singura şansă de a face carieră. Cei care s-au hotărât să sprijine activ regimul puteau conta pe şansa de a intra în casta celor „privilegiaţi", care era constituită de autorităţi în temeiul principiului „dezbină şi stăpâneşte". Astfel, după părerea lui Ash, „poporul ceh a fost întors cu susul în jos. […] Cei mai independenţi, mai inteligenţi şi mai buni sunt la baza societăţii; cei mai răi, mai proşti şi mai slugarnici sunt în vârf"[7].

Între grupul celor privilegiaţi şi grupul celor lipsiţi de drepturi se afla marea majoritate a populaţiei. După o opoziţie iniţială pasivă faţă de ocupaţia sovietică şi în urma schimbărilor din politica internă, milioane de

cehi şi slovaci erau obligaţi să-şi găsească locul în acest nou peisaj social şi politic. Modalitatea de a realiza acest lucru era ca fiecare să se retragă în propria lui viaţă, ceea ce de altfel era în consens cu intenţiile „normalizatorilor”. S-a ajuns să se creeze astfel în ţară un fel de contract social nescris, în virtutea căruia „poporul trebuia să se abţină de la acţiuni politice, iar în schimb statul nu se amesteca în viaţa privată a cetăţeanului, îi dădea dreptul de a deţine o avere modestă: o maşină Škoda, o casă la ţară, un televizor şi un concediu la Marea Neagră”[8]. Diferenţa dintre Ungaria lui Kádár şi Cehoslovacia lui Husák consta în faptul că, dacă prim-secretarul maghiar era adeptul principiului „cine nu e împotriva noastră e cu noi”, conducătorul cehoslovac era adeptul formulei „cine nu e cu noi e împotriva noastră”[9].

Deosebit de precis a descris acest „contract” T.G. Ash, care, în 1984, definea situaţia din Cehoslovacia ca „uitare”:

> Uitaţi de anul 1968. Uitaţi de tradiţiile voastre democratice. Uitaţi că aţi fost cândva cetăţeni care aveau drepturi şi obligaţii. În schimb vă dăm o viaţă comodă, trăită în siguranţă. Magazinele vor fi pline de alimente, barurile pline de bere ieftină. Vă veţi putea cumpăra o maşină şi poate chiar o căsuţă la ţară şi nu veţi fi obligaţi să vă spetiţi muncind. Nu vă rugăm să credeţi în noi sau în ideologia noastră artificială. Desigur, puteţi să ascultaţi Vocea Americii şi să vă uitaţi la televiziunea austriacă (în şoaptă: şi noi ne uităm). Nu vă rugăm decât ca aparent şi public să vă resemnaţi: să participaţi la *alegerile* rituale, la şedinţele *de sindicat* să votaţi aşa cum trebuie, să vă înscrieţi copiii în organizaţia *socialistă* de tineret. Mintea păstraţi-o pentru uzul vostru personal[10].

Versiunea cehoslovacă a „socialismului de gulaş” a fost sprijinită de îmbunătăţirea condiţiilor de trai ale populaţiei. „Normalizatorii” îşi dădeau seama că, neavând sprijinul maselor populare, nu-şi puteau permite acţiuni care să ducă la înrăutăţirea condiţiilor de viaţă. Încă de la sfârşitul anului 1969, comisia economică a CC al KSČ şi-a propus ca ţel principal îmbunătăţirea aprovizionării, asigurarea stabilităţii economice şi

creşterea nivelului de trai şi al asigurărilor sociale. După cum era scris negru pe alb în documentele de partid, comerţul interior era „sub aspect politic punctul cel mai sensibil al dezvoltării economice”[11].

Autorităţile încercau să-şi atingă ţelurile propuse, chiar dacă deviaseră de la cursul reformelor, prin revenirea la soluţia centralismului şi la măsurile administrative, însoţite de epurări la nivelul funcţiilor de conducere. Şi, iniţial, aceste deziderate au putut fi realizate – în anii 1969-1975 salariile au crescut, la fel ca şi consumul, s-a îmbunătăţit situaţia materială a pensionarilor şi a familiilor tinere. În curând însă rezervele economice au fost epuizate şi a apărut stagnarea. Dar aceasta nu schimba cu nimic faptul că, în comparaţie cu celelalte ţări din blocul răsăritean, Cehoslovacia se afla într-o situaţie economică relativ bună; în Polonia, spre exemplu, în a doua jumătate a anilor ’70, când a fost introdus sistemul de cartele, circula un banc foarte popular despre un câine care trecea graniţa polono-cehoslovacă de câteva ori pe zi. La întrebarea de ce face acest lucru, răspunsul era că trece în Cehoslovacia ca să mănânce şi se întoarce în Polonia ca să latre.

„Normalizatorii” au reuşit să-şi atingă scopul fundamental. Sensul vieţii unui locuitor din clasa de mijloc din Cehoslovacia era să-şi procure un apartament la *panelak* (bloc din prefabricate), o casă de vacanţă la ţară şi o maşină mică marca Škoda cu care să plece vineri după-amiază la casa de vacanţă unde, în linişte şi netulburat de nimeni, să poată sta de vorbă cu prietenii în grădină, la un pahar de bere sau de *kofola*[12].

Elementul specific stilului de viaţă din Cehoslovacia în perioada „normalizării” erau tocmai aceste case de vacanţă, aşa-numitele „căsuţe” (*chalupá*). Ajunsese un adevărat fenomen social această tendinţă de a avea un loc în care să te poţi simţi liber, „la tine acasă”. Iar acest loc era căsuţa din afara oraşului, unde te puteai relaxa în weekend. Înţelegem

amploarea fenomenului dacă luăm în calcul faptul că în 1988 aproape un sfert dintre cetăţenii Cehoslovaciei aveau o „căsuţă”[13].

Atitudinea cetăţeanului tipic al Cehoslovaciei din perioada „normalizării” a fost foarte exact surprinsă de Václav Havel în eseul „Puterea celor fără putere”, în care s-a folosit de parabola unui şef de aprozar. În vitrină, între ceapă şi morcov, se spune că a pus un panou cu deviza: „Proletari din toate ţările, uniţi-vă!”. Dar n-a făcut acest lucru ca să-şi exprime cu adevărat concepţia despre lume, ci pentru că, de ani de zile, aşa se făcea. Dacă nu-şi punea pancarta, ar fi putut avea necazuri, aşa că, punând-o, îşi asigura o viaţă relativ liniştită. „Sloganul îndeplineşte funcţia de semn, un semn încifrat, e adevărat, dar cu rol de înştiinţare foarte concretă. În cuvinte, ar putea fi exprimat cam aşa: „Eu, XY, şeful aprozarului, simt şi ştiu ce trebuie să fac; mă manifest aşa cum autorităţile aşteaptă de la mine să mă manifest; se poate conta pe mine şi nu mi se poate reproşa nimic; sunt ascultător, aşa că am dreptul să trăiesc liniştit”[14]. Havel observă totuşi că acelaşi şef de aprozar n-ar mai fi fost la fel de indiferent dacă i s-ar fi recomandat să-şi pună în vitrină inscripţia: „Mă tem şi de aceea sunt în stare de orice ca să arăt că sunt ascultător”, chiar dacă aceasta ar fi redat mai exact sensul adevărat al chemării adresate proletarilor. De aceea putem spune că în acest sens ideologia oferea un alibi – o motivare pentru impulsurile „josnice” de a fi ascultător sub umbrela unor idealuri sublime.

În această atmosferă de resemnare generală şi de retragere în sfera vieţii private, era deosebit de greu să activezi în mişcările de opoziţie. Iniţiative de această natură luau de obicei persoanele care aveau mai puţin de pierdut, care oricum aparţineau categoriei de „cetăţeni cu drepturi limitate”. Era vorba, pe de o parte, de intelectuali şi artişti, respectiv de alte categorii care nu aveau legături cu partidul comunist, iar pe de altă

parte, de reformatorii comunişti eliminaţi din KSČ. Grupările care îi reuneau pe opozanţi, mai ales la începutul perioadei de „normalizare”, au fost puţine şi cu influenţă socială redusă, consecinţă inclusiv a acţiunilor energice întreprinse de autorităţi împotriva lor. În perioada consolidării sistemului, măsurile represive erau masive şi deosebit de brutale. Autorităţile recurgeau la asemenea măsuri ca să înspăimânte populaţia şi să înfrângă orice rezistenţă. Alegerile desfăşurate în toamna anului 1971 au decurs calm şi cetăţenii au participat în număr mare la vot, ceea ce a confirmat convingerea „normalizatorilor” că influenţa opoziţiei asupra populaţiei din Cehoslovacia era nesemnificativă[15].

Un răsunet social mai larg a avut semnarea Cartei 77. Cauza directă a apariţiei acestui document au constituit-o procesul şi condamnarea la închisoare a membrilor grupului rock Plastic People of the Universe.

Dar gestul semnatarilor Cartei 77 a avut un context mult mai larg. În 1975 fusese semnat Documentul Final al CSCE care garanta drepturile omului şi ale cetăţeanului, ratificat de Cehoslovacia în cursul anului următor. La prevederile lui puteau face apel semnatarii Cartei 77 care a fost publicată chiar pe 1 ianuarie 1977. Pentru opozanţii cehi care au pregătit acest document a fost important faptul că în septembrie 1976 fusese înfiinţat în Polonia Comitetul de Apărare al Muncitorilor (KOR). Primii susţinători ai Cartei au fost vechiul reformator comunist Jiří Hájek, filosoful Jan Patočka (care va muri curând, în urma unor interogatorii epuizante care au durat zile în şir) şi dramaturgul Václav Havel.

Pentru acesta din urmă, iniţiativa Cartei 77 a fost un moment de cotitură în viaţă şi în activitatea sa publică. Autor al unor drame absurde, Havel s-a angajat în cele din urmă în mişcarea de opoziţie în anul 1975, când a şi scris o „Scrisoare deschisă adresată secretarului general al KSČ”. El a fost de altfel şi principalul autor al textului Cartei 77

(caracterul de „iniţiativă cetăţenească informală” al acesteia fusese propus de Zdeněk Mlynář, iar numele ei – de Pavel Kohout), şi funcţia de purtător de cuvânt al ei i-a consolidat poziţia ca lider principal al opoziţiei, făcându-i numele cunoscut şi dincolo de graniţele ţării. Eseul deja citat, „Puterea celor fără putere”, publicat în anul următor, 1978, a devenit unul dintre cele mai importante manifeste ale mişcării cetăţeneşti din Europa Centrală şi de Est. Într-un mod deosebit de interesant şi pătrunzător, autorul analizează în acest eseu esenţa regimului comunist şi îşi pune problema posibilităţilor de acţiune ale opoziţiei, explicând în acelaşi timp motivele pentru care a fost creată Carta 77. În consecinţă, serviciile de Securitate l-au supus pe Havel unei urmăriri atente, l-au arestat de mai multe ori (în total, Havel a petrecut în închisoare circa 5 ani), l-au urmărit pas cu pas, dar toate acestea n-au făcut decât să-i consolideze poziţia, desemnându-l drept liderul indiscutabil al opoziţiei în anii ’80 şi conducându-l în final spre fotoliul prezidenţial în urma revoluţiei de catifea.

Semnarea Cartei 77 a fost o decizie foarte grea. Regimul „normalizator” era deosebit de puternic, prin urmare potenţialii semnatari erau pe deplin conştienţi de posibilele sancţiuni care ar putea urma. Vlasta Chramostová descrie ezitările pe care le-au avut ea şi soţul ei, Stanislav Milota, vizavi de semnarea Cartei: „Ne suim în maşină şi mergem la Prysko, vorbim despre toate pericolele posibile, despre emigraţie, despre puşcărie. Discuţia nocturnă pe care am avut-o atunci cu Stašek în maşină face parte din categoria celor în urma cărora doi oameni foarte apropiaţi unul de altul devin şi mai apropiaţi. Simţeam amândoi că ne aflăm la o răscruce a vieţii şi că nu avem prea mult timp de gândire. Am discutat, am întors problema pe toate feţele. Am ajuns la concluzia că tot ce putea fi mai rău deja se întâmplase. Ne luaseră fiecăruia tot ce ne era mai drag.

Mie, teatrul. Lui Stašek, filmul”. În cele din urmă s-au hotărât să semneze: „În anii ’70-’80, în Ajunul Crăciunului, înainte de prânz, ne duceam *la melci* la vinăria călugărească de pe Národní třída. Nucleul grupului îl constituiau de ani de zile soţii Kohout, Zdeněk Urbánek, soţii Pavliček, soţii Topol, Vašek Havel cu Olga, Ivan Havel cu copiii lui, cei mai tineri dintre Haveli, care erau încă destul de mici. Ne ofeream unii altora mici cadouri şi închinam câte un pahar de sărbători şi de Anul Nou. Atunci, în 1976, ne bucuram ca de obicei de atmosfera de sărbătoare, dar emoţia aceea avea totuşi ceva în plus. Ştiam fiecare despre ceilalţi că, deşi nu ne înţeleseserăm dinainte, toţi semnaserăm Carta. Eu pe formularul lui Pavel Kohout, iar Stašek pe al lui Václav Havel. Legăturile noastre de prietenie s-au strâns astfel şi mai mult”[16].

Carta 77 s-a bucurat de multă popularitate atât în ţară, cât şi peste hotare. Trei factori au făcut posibil acest lucru. În primul rând, a fost prima încercare de unificare a unor curente ideologice şi intelectuale foarte diferite – printre semnatarii şi persoanele care erau legate într-un fel sau altul de Carta 77 se aflau atât reformatori comunişti excluşi din partid după 1968, cât şi democraţi socialişti sau social-democraţi, atât reprezentanţi ai mişcărilor creştine, cât şi ai mediilor artistice şi ştiinţifice. În al doilea rând, creatorii ei luau poziţie în mod deschis, subliniind caracterul legal al acţiunii lor pe baza unor documente concrete care erau parte integrantă din sistemul juridic al Cehoslovaciei comuniste. În acelaşi timp, deşi persoanele respective renunţaseră la activitatea politică, cu această ocazie s-a creat scheletul a ceea ce mai târziu se va numi „politica depolitizată”. Şi în sfârşit, în al treilea rând, chiar dacă involuntar, la popularitatea Cartei au contribuit în primul rând autorităţile prin campania de urmărire şi persecuţii declanşată împotriva creatorilor şi mai ales a semnatarilor documentului.

Mişcarea de opoziţie a fost inegală în Cehia şi Slovacia. În Cehia, cea mai puternică a fost opoziţia cu caracter intelectual-cetăţenesc (Carta 77, Clubul celor Angajaţi Fără Partid sau Comitetul pentru Apărarea celor Persecutaţi pe Nedrept), pe când în Slovacia rolul cel mai important l-au jucat grupările concentrate în jurul Bisericii Catolice sau în cadrul „bisericii secrete”, compusă din preoţi care nu aveau permisiunea statului pentru a desfăşura activităţi religioase, preoţi hirotoniţi în ilegalitate şi credincioşi. Această împărţire în opoziţie disident-intelectuală pe teritoriul Cehiei şi opoziţie creştină pe teritoriul Slovaciei avea de altfel explicaţii foarte profunde. Factorul cel mai important îl reprezentau tradiţiile şi structura socială diferite ale celor două popoare încă din perioada monarhiei habsburgice şi a Primei Republici.

Deşi la început Carta 77 s-a bucurat de o largă popularitate, nu trebuie să exagerăm totuşi rolul mişcărilor de opoziţie din vremea respectivă. Până în 1989, Carta n-a fost semnată decât de circa două mii de persoane, pe când anticarta, documentul care o condamna, în răstimp de numai două săptămâni a strâns de câteva ori mai multe semnături. *Rudé Právo*, organul oficial al KSČ, a publicat pe parcursul a două săptămâni scrisorile artiştilor care au semnat „anticarta”; între 29 ianuarie şi 12 februarie ziarul a dat numele a 7.250 de persoane, printre care aşi ai culturii şi ai scenei contemporane cum ar fi Karel Gott (care a sprijinit foarte intens acţiunile autorităţilor), Helena Vondračková, Bohumil Hrabal, Vladimír Mináč sau Rudolf Chmel[17]. Fără îndoială, trebuie să luăm în considerare „duplicitatea” orwelliană care era dominantă în societate. Multe persoane (în sinea lor) erau de acord cu tezele conţinute în Cartă şi cu împotrivirea faţă de autorităţile comuniste, dar oficial sprijineau poziţia guvernanţilor. De fapt, tocmai această „duplicitate” era cea mai bună dovadă a succesului politicii de „normalizare”. Cehii şi slovacii au acceptat în

tăcere regula jocului impusă de echipa lui Husák şi au renunţat la activitatea publică.

Un rol în conturarea acestei atitudini a populaţiei a avut nu numai „momeala” sub forma „socialismului de consum”, dar şi „bâta”: poliţia politică omniprezentă (*Statni bezpečnost* – StB). Activitatea acesteia n-a mai împrumutat caracterul pe care îl avusese în perioada stalinistă, când fusese un instrument al terorii împotriva populaţiei, dar rămânea în continuare un organ de represiune foarte activ. Cei 10.000-20.000 de angajaţi ai StB erau sprijiniţi de zeci de mii de colaboratori-agenţi, rezidenţi, proprietari ai unor locuinţe secrete, persoane de încredere sau candidaţi la activitatea de colaborare (în cazul persoanelor care aparţineau ultimelor două categorii, nu se ştie întotdeauna în ce măsură colaborarea lor era conştientă). Metodele aminteau de acţiunile serviciilor analoage din celelalte ţări din regiune – printre acestea menţionăm reţinerea, percheziţiile nocturne, urmărirea pe faţă, transportarea persoanelor în pădure, obligaţia persoanelor de a-şi raporta permanent prezenţa la posturile de poliţie sau distrugerea autoturismelor. În perioada „normalizării” era utilizată mai ales violenţa psihică; la violenţă fizică se recurgea destul de rar.

Un alt „braţ înarmat” al puterii (chiar dacă nu în sensul propriu), de o importanţă cu totul excepţională, era propaganda. Libertatea de exprimare din perioada Primăverii de la Praga a dispărut fără urmă şi foarte rapid. Televiziunea şi cinematografia din Cehoslovacia au înregistrat în timpul „normalizării” o decădere artistică dramatică. Epurările din mass-media au fost extraordinar de rapide şi profunde. Încă din aprilie 1969, televiziunea a intrat complet în stăpânirea noii echipe, devenind un instrument ideologic activ de influenţare a populaţiei.

Elementul caracteristic al programelor de televiziune erau transmisiile de la şedinţele şi întâlnirile de partid, lungi şi plictisitoare, referitoare nu numai la KSČ sau PCUS, ci şi la activitatea celorlalte partide comuniste din ţările blocului răsăritean. Chiar şi programele cu specific documentar şi informativ erau prezentate constant pe acel ton specific: toate evenimentele erau analizate de pe „poziţii marxist-leniniste” cu scopul expres de a „explica creşterea constantă a importanţei rolului conducător al KSČ”[18].

De o mare popularitate se bucurau serialele de televiziune, care ajungeau la ratinguri de 80-90%. Marea majoritate a acestor producţii abordau probleme ale vieţii contemporane, respectând însă pe deplin linia ideologică în vigoare. Printre cele mai cunoscute erau *Femeia de la tejghea* (*Žena za pultem*, din 1976) şi *Spital de mahala* (*Nemocnice na kraji města*, din 1978 şi 1981), care se bucurau de popularitate şi în celelalte ţări „cu democraţie populară”.

Portavocea propagandei era serialul *Cele 30 de enigme ale maiorului Zeman* (*30 případů majora Zemana*, din 1974-1979), în care, cu ocazia celei de-a 30-a aniversări a eliberării Cehoslovaciei de către Armata Roşie, eroul principal a rezolvat 30 de enigme criminalistice, câte una pentru fiecare an din existenţa patriei socialiste.

După înăbuşirea Primăverii de la Praga, creaţia cinematografică a suferit şi ea din plin. Spre sfârşitul anilor ’60, mulţi regizori cunoscuţi au emigrat (printre aceştia şi Miloš Forman, Vojtěch Jasný, Ivan Passer), iar alţii, ca laureatul premiului Oscar pe 1966, Jiří Menzel, sau Věra Chytilová, o vreme nu şi-au mai putut desfăşura activitatea creatoare. Odată cu „normalizarea” s-a încheiat în cinematografia cehoslovacă perioada interesantă, fecundă a „noului val”. Principala direcţie artistică o reprezentau filmele poliţiste uşoare şi comediile, unele spumoase, dar

lipsite de profunzime. La un nivel constant ridicat se situau filmele de desene animate, iar serialele pentru copii, cum ar fi *Puiul de cârtiţă* (*Krtek*), *Vecinii* (*Pat a mat… a je to!*), *Rumţais* (*O loupežníku Rumcajsovi*) sau *Basme cu muşchi şi ferigi* (*Pohádki z mechu a kapradí*), se bucurau de multă apreciere atât în ţară, cât şi peste hotare, inclusiv datorită umorului neconvenţional şi elementelor care prezentau regimul comunist în oglinzi deformante. Succesul de public a consacrat şi filmele pentru tineret, dintre care amintim doar *Arabela*, care se bucura de o popularitate ieşită din comun, inclusiv în Polonia vecină şi în România.

Limitarea libertăţii creatoare nu i-a ocolit nici pe literaţi. De fapt, cenzura n-a mai fost reintrodusă oficial, dar tot ce se publica trebuia să obţină mai întâi autorizaţia de tipar, aşa încât mulţi autori îşi supuneau lucrările unei autocenzuri tenace. Mulţi au părăsit Cehoslovacia şi au început să-şi publice lucrările în străinătate (este vorba, printre alţii, de Josef Škvorecký, Ladislav Mňačko sau Milan Kundera), unii şi-au fondat propriile edituri, ca Sixty-Eight Publishers a lui Škvorecký, care-şi propunea să publice cărţi ale unor autori cehi şi slovaci care trăiau atât în emigraţie, cât şi în ţară, unde se aflau sub interdicţia de a publica.

De literatura cehoslovacă au început să se ocupe oficial oameni ca Ladislav Štoll, reprezentantul principal al „jdanovismului”*[19] în Cehoslovacia (de la numele lui Štoll a fost derivat conceptul de štollism, după modelul mentorului său sovietic). De cealaltă parte, mulţi creatori renumiţi (printre alţii Havel, Václav Černý, Luboš Dobrovský, Ludvík Vaculík, Milan Uhde, Milan Šimečka, Dominik Tatarka) aveau interdicţie de publicare. Cărţile lor ieşeau numai ca samizdaturi – adeseori doar în câteva exemplare dactilografiate, care însă circulau din mână în mână. Între aceste două grupuri de scriitori se situau cei ale căror scrieri erau publicate într-un număr mic de exemplare după o analiză atentă a

conţinutului. Îi putem încadra în această categorie pe Bohumil Hrabal, Vladimír Neff (amândoi semnaseră „anticarta 77” ca să poată obţine dreptul oficial de scrie), Ota Pavel sau viitorul laureat al Premiului Nobel Jaroslav Seifert, a cărui poziţie era atât de solidă, încât, chiar dacă îşi pusese semnătura sub textul Cartei 77, n-a fost pus complet sub interdicţie. Ceea ce crea o situaţie atipică, pentru că ori de câte ori era publicată o carte valoroasă, în faţa librăriilor se formau cozi lungi de cititori.

În fiecare ţară cu democraţie populară sportul juca un rol esenţial, pentru că era un domeniu foarte favorabil canalizării emoţiilor sociale. Autorităţile cehoslovace îl sprijineau şi ele cu entuziasm şi profitau de pe urma succeselor sportive, iar în anii ’70 şi 80 acestea n-au lipsit. La disciplina cea mai populară în această ţară, hochei pe gheaţă, reprezentativa naţională cehoslovacă a câştigat de patru ori campionatele mondiale (1972, 1976, 1977 şi 1985), două dintre aceste patru victorii având un gust cu atât mai dulce cu cât au fost obţinute împotriva reprezentativei URSS. Şi echipa naţională de fotbal a Cehoslovaciei a obţinut succese deosebite, câştigând în 1976 campionatul european, iar patru ani mai târziu locul trei la aceeaşi competiţie. Mai ales victoria din 1976 asupra echipei RFG, în urma loviturilor de la 11 metri, cu ultimul şut perfect executat de Antonín Panenka, a adus euforia pe Dunăre şi Vltava. Lovitura lui Panenka a intrat în legendă şi datorită modului cu totul excepţional în care a fost executată; de atunci, trimiterea delicată a balonului pe mijlocul porţii, păcălindu-l pe portar, este indisolubil legată de numele fotbalistului ceh.

Mari succese a înregistrat şi tenisul cehoslovac. Numele Martinei Navrátilová, de 18 ori învingătoare la turnee de Mare Şlem, şi al lui Ivan Lendl, de opt ori câştigător al Marelui Şlem, erau cunoscute tuturor

iubitorilor sportului din lume. Megastaruri ale tenisului mondial, cei doi sportivi erau totuşi o problemă pentru autorităţile comuniste din cauza hotărârii lor de a emigra în Statele Unite: Navrátilová în 1975, iar Lendl în 1986, după şase ani dobândind şi cetăţenia americană. Un motiv suplimentar pentru care autorităţile comuniste „se uitau strâmb” la această disciplină sportivă era „elitismul” ei, ca să nu spunem caracterul „aristocratic”, care intra în opoziţie cu ideologia oficială a regimului. Mult mai apropiat ca nivel social era atletismul, disciplină în care, la fel ca şi în celelalte ţări ale blocului comunist (dar nu la o scară atât de ridicată ca în RDG), sportivii erau suprasaturaţi cu substanţe dopante – anii ’80 au constituit „deceniul de aur” pentru dopaţi. În Cehoslovacia, cel mai cunoscut „produs” al acestui procedeu a fost Jarmila Kratochvílová, o alergătoare de semifond, al cărei record mondial din 1983 la categoria 800 de metri (1.53.28) a rămas şi astăzi nedoborât, ba mai mult, nicio sportivă nu poate nici măcar să se apropie de acest rezultat.

„Normalizarea” a influenţat şi relaţiile ceho-slovace. Motivul principal al iritării în relaţiile dintre cele două popoare l-a constituit legea federaţiei, promulgată pe 27 octombrie 1968. A fost singura dintre reformele pregătite în timpul Primăverii de la Praga care a fost pusă în aplicare după intervenţia sovietică. Din punctul de vedere al autorităţilor de la Kremlin, aceasta era reforma cea mai puţin controversată dintre cele pregătite de echipa lui Dubček, aşa încât, în cele din urmă, a fost pusă în aplicare. În spiritul prevederilor ei, începând cu data de 1 ianuarie 1969, pe teritoriul Cehoslovaciei apăreau două state naţionale care formau împreună o federaţie: Republica Socialistă Cehă şi Republica Socialistă Slovacă. Din punct de vedere formal, această lege oferea organelor celor două republici nou-înfiinţate destul de multe competenţe, iar reprezentanţilor celor două naţiuni la forumul parlamentului federal –

destule posibilităţi de blocare a legilor care nu erau favorabile republicii lor. Prerogativele organelor republicane urmau să fie de altfel serios limitate în decembrie 1970.

De fapt, această federaţie nu era decât o faţadă, de vreme ce toate competenţele (atât la nivel federal, cât şi republican) emanau de la cele mai înalte autorităţi de partid care, întru totul supuse Moscovei, promovau cu convingere „neostalinismul brejnevian”. În această situaţie, nemulţumiţi erau şi cehii, şi slovacii. Pentru cehi, federaţia se identifica de cele mai multe ori cu „normalizarea”, mai ales că Gustáv Husák, care era slovac, fusese unul dintre principalii ei susţinători încă din perioada Primăverii de la Praga (şi chiar şi în anii următori el prezenta federaţia ca fiind unul din succesele sale personale, totul scăldat într-un sos naţionalist slovac). Un alt stereotip negativ apărut în societatea cehă a fost convingerea că într-o situaţie de forţă majoră, în cazul unei ameninţări, de exemplu, în loc să ajute, slovacii mai degrabă ar înrăutăţi şi mai mult situaţia ţării – aşa s-a întâmplat când Cehoslovacia a fost invadată de trupele lui Hitler sau când a avut loc intervenţia lui Brejnev[20]. Slovacii remarcau în schimb că nici măcar federaţia nu le-a adus o reală schimbare de poziţie în interiorul Cehoslovaciei, fără a mai lua în considerare faptul că „pragocentrismul” din ultima vreme nu era câtuşi de puţin consecinţa ideologiei cehoslovace, ci a esenţei regimului comunist care promova centralizarea puterii.

Un curs diferit al „normalizării” practicat în cele două republici a avut o influenţă negativă şi asupra relaţiilor naţionale în sânul Cehoslovaciei. Pe teritoriul Slovaciei, normalizarea a avut accente relativ mai blânde, n-au fost făcute epurări cu caracter atât de drastic ca în Republica Cehă, iar valul de emigranţi a fost şi el mai redus.

Consecinţele excluderii din partid erau de cele mai multe ori diferite în Cehia şi în Slovacia: dacă la Praga un comunist supus „verificărilor” nu avea adeseori altă soluţie decât munca „la lopată”, la Bratislava mult mai des se întâmpla ca el să-şi practice mai departe profesia, dar la un nivel inferior[21].

Ar fi foarte greu de găsit o explicaţie simplă pentru aceste diferenţe, dar fără îndoială n-a fost lipsit de importanţă faptul că fruntaşii „normalizatorilor” (Husák, Biľak) erau slovaci – şi ei n-au ezitat de altfel să exploateze cartea naţionalistă în activitatea lor politică. Comuniştii slovaci explicau desfăşurarea diferită a procesului „normalizării” în Slovacia prin faptul că în partea slovacă „revizionismul” s-a manifestat la un nivel mai scăzut, interpretare pe care partea cehă a acceptat-o.

Când Mihail Gorbaciov a preluat puterea în Uniunea Sovietică şi a început să promoveze *perestroika* şi *glasnost*, acest lucru nu i-a influenţat în mod semnificativ pe guvernanţii din Cehoslovacia. Iniţial, echipa lui Husák se opunea cu destulă eficienţă aplicării efective a acestor reforme, chiar dacă se vorbea mult, mai ales despre latura lor economică. Nici în sfera libertăţii de exprimare nu s-ar putea remarca decât cu greu schimbări cât de cât serioase: Karl Peter Schwarz observa că, din momentul iniţierii măsurilor legate de *glasnost*, pentru telespectatorii cehi şi slovaci telejurnalele sovietice emise pentru unităţile militare de ocupaţie staţionate pe teritoriul Cehoslovaciei au devenit mai interesante decât programele difuzate de la Praga şi Bratislava[22].

În a doua jumătate a anilor ’80, au început să devină tot mai certe dificultăţile economice ale Cehoslovaciei. La drept vorbind, s-a reuşit menţinerea în continuare a unui nivel relativ ridicat al producţiei şi a unui nivel de trai acceptabil pentru populaţie, dar acest lucru a fost posibil doar datorită aplicării aşa-numitelor „măsuri simple de rezervă” – utilizarea

rezervelor de produse existente şi limitarea nivelului investiţiilor. Efectele pe termen lung ale politicii economice extensive promovate de echipa lui Husák au fost devastarea mediului natural (Cehoslovacia se număra printre primele trei ţări europene în care se constata cel mai distrus sistem ecologic) şi înrăutăţirea stării de sănătate a populaţiei.

În plus, economia cehoslovacă a fost afectată de un fenomen tipic tuturor ţărilor din blocul răsăritean (chiar dacă, în comparaţie cu cele mai multe dintre acestea, în Cehoslovacia el se manifesta sub o formă mai blândă) – „economia deficitului", care consta în incapacitatea de a acoperi în mărfuri mijloacele financiare ale cetăţenilor. Ce folos că slovacul sau cehul din clasa mijlocie avea bani, dacă aceştia nu-i permiteau să cumpere ce-şi dorea? La aceasta se adăuga şi faptul că mărfurile erau de calitate proastă şi într-o gamă foarte restrânsă de sortimente. Într-o astfel de economie, în mod obligatoriu prolifera corupţia care, în a doua jumătate a anilor '80, cuprinsese practic toate ramurile comerţului[23]. „Atenţiile" au devenit pentru cumpărător mijlocul indispensabil de a-şi „procura" bunuri, el nu putea obţine ceva important dacă nu oferea nişte „cadouri": acestea îi permiteau să-şi procure produsul căutat „pe sub tejghea", chiar dacă dificultăţile în aprovizionare nu atinseseră dimensiunile din România sau Polonia. Aprovizionarea era totuşi mai deficitară decât în Ungaria vecină – cehii şi slovacii puteau să-şi cumpere de la Budapesta mărfuri care nu se găseau în ţara lor. Un locuitor al Bratislavei îşi amintea din prima lui excursie în capitala Ungariei, în anii '80, că aici simţeai adierea Occidentului, în magazine găseai de toate, „chiar şi blugi".

În 1987 s-au făcut o serie de schimbări în partid, dar acestea n-au dus la liberalizarea sistemului, ci la consolidarea şi mai accentuată a aripii dure a partidului. În decembrie, Husák a fost obligat să renunţe la funcţia de prim-secretar al CC al KSČ, succesorul său în acest post devenind Miloš

Jakeš, promovat de reprezentanţii aripii celei mai dogmatice a partidului. El a preluat această funcţie într-o perioadă foarte dificilă pentru sistemul monopartid practicat de autorităţile comuniste.

Stagnarea economică era tot mai vizibilă, nemulţumirea populaţiei creştea, sistemul politic slăbea. Jakeš încerca să menţină poziţia de forţă pe care o avusese partidul şi supunerea populaţiei prin intermediul unor reforme economice superficiale şi fragmentare şi al unor concesii politice pripite. Dar toate acestea n-au exercitat nicio influenţă reală asupra situaţiei din ţară. De fapt, despre versiunea cehoslovacă a perestroikăi s-a vorbit destul de mult, dar, în afară de un nume (*přestavba*), ea nu s-a concretizat în vreun fel.

În octombrie 1988 şi-a dat demisia din funcţia de premier şi Lubomir Štrougal, partizanul unor reforme ceva mai profunde (el se străduia să apară drept un Gorbaciov al Cehoslovaciei). În locul lui a fost numit Ladislav Adamec. În ciuda aşteptărilor, schimbările de personal n-au adus o liberalizare esenţială a politicii autorităţilor statului, chiar dacă se făcuseră unele concesii. Iar dintre acestea, cea mai mare forţă simbolică a avut-o reinstituirea datei de 28 octombrie, când se aniversa crearea Cehoslovaciei, ca sărbătoare naţională. Pe 21 septembrie 1988, parlamentul a votat textul de lege corespunzător[24].

Pentru schimbările care se anunţau, ceva mai bine s-a pregătit Securitatea – având în vedere specificul activităţii desfăşurate, reprezentanţii acestei instituţii îşi dădeau mai bine seama decât conducerea partidului care era situaţia reală. Pe 24 iunie 1987 a apărut proiectul unei acţiuni denumite „KLIN”, având ca scop să împiedice unirea opoziţiei, să găsească mijloacele de a influenţa deciziile acesteia şi în cele din urmă să preia controlul asupra ei. În acest scop se aveau în vedere izolarea „grupurilor radicale de opoziţie” şi promovarea foştilor

reformatori comunişti ca reprezentanţi principali ai opoziţiei. În acelaşi timp se accepta necesitatea „sacrificării” unora dintre activiştii de până atunci ai partidului, lucru cu care, indirect, Moscova se declarase de acord[25]. Asemenea acţiuni au avut loc până în momentul revoluţiei de catifea, la sfârşitul lunii noiembrie şi începutul lunii decembrie 1989, când au fost interzise[26].

Sub influenţa perestroikăi sovietice, au început treptat să se activeze grupări de opoziţie. De pe la sfârşitul anului 1987 aveau loc tot mai des demonstraţii, erau elaborate şi publicate numeroase petiţii, apăreau mereu alte şi alte organizaţii de opoziţie, se cereau respectarea drepturilor cetăţeneşti, a libertăţilor religioase şi eliberarea deţinuţilor politici. Pe 25 martie 1988 a avut loc la Bratislava „manifestaţia lumânărilor”, organizată de grupările care gravitau în jurul „bisericii secrete”. La această acţiune au participat câteva mii de credincioşi care s-au strâns în piaţa Hviezdoslav cu lumânări aprinse în mâini şi s-au rugat pentru respectarea libertăţilor religioase, a drepturilor omului şi pentru neamestecul statului în procedura de ocupare a scaunelor episcopale vacante. Împotriva manifestanţilor au fost trimise numeroase unităţi de miliţie, iar pentru împrăştierea demonstraţiei au fost utilizate şi două tunuri cu apă. Intervenţia brutală a miliţiei a pus capăt altor două demonstraţii aniversare la Praga – cu ocazia comemorării a 20 de ani de la ocupaţia sovietică (pe 21 august) şi a 70 de ani de la insurecţia cehoslovacă (28 octombrie) –, manifestaţii la care au luat parte între 10.000 şi 20.000 de persoane.

Schimbările de conştiinţă n-au ocolit nici Biserica. E adevărat că alegerea lui Karol Wojtyła ca papă n-a provocat aceeaşi euforie ca în Polonia, dar mesajul lui („Nu vă temeţi!”) i-a făcut să vibreze şi pe credincioşii din Cehoslovacia. În 1985, cu ocazia comemorării a 1.100 de

ani de la moartea sfântului Metodiu, la Velehrad, unde au avut loc principalele ceremonii, au venit în pelerinaj circa 200.000 de persoane. Pentru prima dată a fost atunci încălcat tabuul tăcerii – pelerinii îşi simţeau puterea şi n-au ezitat ca prin fluierături şi strigăte să-şi exprime împotrivirea faţă de intervenţiile activiştilor comunişti şi ale reprezentanţilor organizaţiei clericale „Pacem in Terris", favorabile regimului. În schimb au fost întâmpinaţi cu entuziasm legatul papal, cardinalul Agostino Casaroli, şi arhiepiscopul de Praga, cardinalul František Tomášek.

În cursul aceluiaşi an au avut loc multe alte pelerinaje, cel mai mare dintre ele fiind tradiţionalul pelerinaj la Levoča din reginea istorică Spiš, la care au participat circa 150.000 de credincioşi. Spre sfârşitul anului 1987, un grup de credincioşi catolici din Moravia, sub conducerea lui Augustin Navrátil, a început o acţiune de strângere de semnături în favoarea unei petiţii care, printre altele, cerea aplicarea principiului separării statului de Biserică şi, în consecinţă, neamestecul autorităţilor statului în activitatea Bisericii. Documentul a fost semnat de peste 500.000 de persoane, 300.000 din Slovacia şi 200.000 din Cehia. În cadrul acestei acţiuni s-a înscris de altfel şi mai sus amintita „manifestaţie a lumânărilor"[27].

Se schimbase acum şi situaţia internaţională. În decembrie 1988 a sosit în vizită în Cehoslovacia preşedintele Franţei; el a fost primul politician occidental care a ţinut să se întâlnească oficial cu reprezentanţii mişcării de opoziţie, pe care i-a invitat la un mic dejun în cadrul ambasadei Franţei. În dimineaţa zilei de 9 decembrie, în clădirea ambasadei apăreau astfel Havel, Rudolf Battěk, Petr Uhl, Karel Srp, Jiří Dienstbier, Ladislav Lis, Václav Malý şi alţii. Mitterrand i-a întâmpinat cu cuvintele: „Sunt bucuros să mă întâlnesc cu nişte personalităţi remarcabile ale vremurilor

ce vor să vină”. Iar aceste cuvinte au fost profetice. Doi ani mai târziu, tot la micul dejun, Mitterrand şi Havel discutau deja ca doi şefi de stat ai unor ţări independente. Întâlnirea s-a prelungit de la cele trei sferturi de oră planificate la câteva ore, ceea ce a dat peste cap tot programul zilei, obligându-l pe Husák să-l aştepte îndelung pe oaspetele parizian, cu care urma să plece la Bratislava[28].

Anul 1989 şi revoluţia de catifea

La Praga şi Bratislava, anul 1989 a început cu totul altfel decât la Varşovia şi Budapesta. Comuniştii îşi radicalizau atitudinea şi atacau dur opoziţia. Pe 15 ianuarie a avut loc la Praga o demonstraţie pentru comemorarea a 20 de ani de la moartea lui Jan Palach – demonstraţia a fost împrăştiată de forţele de Securitate. Cu această ocazie au fost înăsprite şi măsurile juridice represive faţă de participanţii la demonstraţii. Cu aceeaşi ocazie a fost arestat din nou Václav Havel, care vorbeşte despre circumstanţele acestei arestări ca despre „o reţinere şi o condamnare absurde, pentru simplul fapt că mă uitam cum cineva depune undeva un buchet de viorele”[29]. Havel, care fusese un simplu observator al evenimentelor din piaţa Václavské náměstí, a fost reţinut în drum spre casă şi condamnat la opt luni de închisoare, dar a fost eliberat în mai. Protestele pe care le-a provocat arestarea lui au surprins autorităţile nepregătite pentru o asemenea împotrivire în masă, inclusiv din partea a numeroşi artişti „oficiali”. S-a ajuns astfel la intervenţia lui Zdeněk Dienstbier, preşedintele Comitetului pentru Drepturile Omului şi Colaborare Umanitară, creat cu acordul autorităţilor; acesta a avut curajul

să-i sugereze lui Husák ca, ţinând cont de reacţia populaţiei faţă de sentinţa de condamnare a lui Havel, să analizeze posibilitatea aplicării unei soluţii politice: „Vă rog să-mi iertaţi îndrăzneala de a mă adresa dumneavoastră, tovarăşe preşedinte, cu propunerea de a binevoi să luaţi în considerare posibilitatea utilizării dreptului dumneavoastră constituţional de graţiere”[30].

Evenimentele care au avut loc în lunile următoare confirmau tot mai elocvent faptul că în Cehoslovacia climatul social se schimbase. Se vedea clar că oamenii nu ieşiseră complet din marasmul „normalizării”, dar se trezeau totuşi încet-încet la viaţă. Fără îndoială că un rol esenţial l-a jucat schimbarea de generaţii – începuseră deja să treacă pragul vârstei adulte cetăţenii care nu aveau amintiri despre Primăvara de la Praga. Acest lucru avea o importanţă socială uriaşă – pe de o parte, ei nu trăiseră trauma intervenţiei armate a aliaţilor, iar pe de altă parte, nu se simţeau legaţi afectiv de ideile promovate în 1968. Aceste două elemente au făcut ca tânăra generaţie nu numai să se teamă mai puţin, dar şi să aibă aşteptări mai mari.

Când, în iunie, un grup de opozanţi (Havel, Alexandr Vondra, Jiří Křížan) a publicat o petiţie intitulată „Câteva păreri” („Několik vět”), în care erau prezentate mai multe teze referitoare la probleme politice, sociale şi economice, aceasta a fost semnată în decurs de două-trei luni de circa 40.000 de persoane. Iar autorităţile n-au reuşit să convingă decât câţiva artişti să reacţioneze critic la acest document. Schimbarea treptată a atmosferei era vizibilă nu numai în numărul tot mai mare al grupurilor de opozanţi (înainte de 1987, autoritătile aveau în evidenţă cinci astfel de grupuri, în 1987 au mai apărut patru, în 1988 încă 14, pentru ca, până în august 1989, să se ajungă deja la un total de 39), ci şi în conţinutul revendicărilor adresate autorităţilor.

În a doua jumătate a anului 1989, revendicările protestatarilor vizau tot mai frecvent aspecte strict politice: înlăturarea reprezentanţilor compromişi ai regimului, convocarea unei „Mese Rotunde” sau alegeri libere. Au avut loc în acest interval două demonstraţii de masă care au adunat mii de participanţi – cu ocazia comemorării a 21 de ani de la intervenţia armatelor Pactului de la Varşovia (pe 21 august) şi a 71 de ani de la constituirea Cehoslovaciei independente (28 octombrie). În ambele cazuri, împotriva manifestanţilor au fost trimise forţele de Securitate, multe persoane fiind reţinute, dar creşterea semnificativă a numărului de participanţi în comparaţie cu protestele precedente, apariţia unor accente noi în revendicările formulate şi participarea a numeroşi străini (inclusiv din Polonia şi Ungaria, unde procesul schimbărilor democratice era deja foarte avansat) indicau o creştere a dinamismului social şi a politizării vieţii publice. Acestea au avut o importanţă fundamentală mai ales în cazul manifestaţiei din august, pentru că unele dintre grupările de opoziţie (în frunte cu Carta 77 şi Havel) îndemnau populaţia să nu răspundă provocărilor, avertizând-o în legătură cu tactica autorităţilor care voiau să se ajungă la o „confruntare finală”.

Unii activişti ai opoziţiei considerau această atitudine exagerat de precaută, observând în acelaşi timp înviorarea treptată a populaţiei. La începutul lunii noiembrie, Jan Ruml scria în publicaţia ilegală *Lidové noviny* despre temerile sale că „Cehoslovacia va deveni în cele din urmă liberă, dar fără participarea propriilor cetăţeni”[31].

Opinia lui Ruml rezulta din conştientizarea faptului că evenimentele care avuseseră deja loc în această regiune a Europei nu vor rămâne fără consecinţe pentru Cehoslovacia. Schimbările care au avut loc în Polonia şi Ungaria, renunţarea oficială la „doctrina Brejnev”, care presupunea posibilitatea intervenţiei sovietice, alături de exodul germanilor din RDG

spre RFG indicau cât se poate de explicit direcţia schimbării în „blocul răsăritean”. În ajunul comemorării intervenţiei din 1968, parlamentele din Polonia şi Ungaria au condamnat „ajutorul frăţesc”, recunoscând prin moţiuni speciale că acesta încălca dreptul popoarelor de a-şi hotărî singure soarta. Guvernul Cehoslovaciei a reacţionat destul de agresiv şi într-un mod ciudat, declarând că atitudinea celor două parlamente reprezintă un amestec în afacerile interne ale altei ţări[32].

O astfel de reacţie a autorităţilor comuniste demonstra în mod elocvent starea regimului cehoslovac în 1989. „Normalizatorii” erau absolut nepregătiţi pentru o eventuală aplicare a reformelor, pentru negocieri cu opoziţia sau pentru o relaxare definitivă a cursului politicii. Ei n-au fost în stare nici măcar să-şi dea seama de caracterul fundamental al schimbărilor survenite în celelalte ţări ale blocului comunist, care atrăgeau după ele în mod inevitabil prăbuşirea comunismului în întreaga regiune. Vocile critice izolate sau apelurile, venind din partea tinerilor şi a intelectualilor cu convingeri comuniste, în favoarea începerii unei adevărate dezbateri în interiorul partidului erau ignorate, chiar dacă autorii lor nu mai erau traşi la răspundere pentru „ereziile” declarate. Cea mai mare influenţă asupra deciziilor KSČ o exercita însă în continuare aparatul birocratic superior şi mediu (la nivelul secretarilor de regiuni), în care ajunseseră regimente întregi de „tovarăşi-preşuri”, de obicei cu ocazia „normalizării”, aşa încât apărarea liniei acesteia reprezenta pentru ei o problemă fundamentală.

Pe 12 noiembrie, papa Ioan Paul al II-lea a canonizat-o pe Sfânta Anežka Česká (Agnès de Bohême, din dinastia Přemyslides), fiica regelui Cehiei Přemysl Otakar I şi nepoată după mamă (Constance de Hongrie) a regelui Ungariei Béla al III-lea; Anežka a fost călugăriţă, fondatoarea unei mănăstiri de clarise cisterciene la Praga, şi toată viaţa şi-a consacrat-o operelor de binefacere şi ocrotirii celor bolnavi şi săraci. Cu ocazia

canonizării ei, la Roma s-au deplasat 10.000 de pelerini de pe tot cuprinsul Cehoslovaciei, fapt fără precedent la vremea respectivă. Pelerinii cehi l-au invitat pe papă să facă o vizită în Cehoslovacia strigând: „La Praga, la Praga, Sfântul Părinte să vină la Praga!”. Evenimentele aveau loc cu numai câteva zile înainte de revoluţia de catifea şi de aceea Sfânta Anežka este considerată patroana acesteia.

Scânteia care a declanşat procesul de prăbuşire a comunismului în Cehoslovacia n-au constituit-o nici acţiunile opoziţiei tradiţionale, nici acţiunile autorităţilor comuniste, ci acţiunile studenţilor. Pe 16 noiembrie, la Bratislava, studenţii de la facultatea de Filologie a Universităţii Comenius au organizat o demonstraţie paşnică în cursul căreia i-au cerut ministrului Învăţământului să înceapă un dialog pe tema problemelor educaţiei şi ştiinţei. Pe 17 noiembrie, cu ocazia comemorării a 50 de ani de la moartea studentului Jan Opletal, ucis de nemţi, la Praga s-au strâns circa 25.000 de persoane. Demonstraţia a fost organizată de studenţi, care au reuşit să ajungă la un compromis cu autorităţile (printre altele, renunţând la traseul planificat iniţial pentru marşul lor, care nu putea bloca traficul din centrul oraşului, mai ales pe Václavské náměstí) şi au obţinut astfel autorizaţia de a manifesta. Nici comuniştii, nici opoziţia şi nici studenţii înşişi nu considerau manifestaţia planificată un eveniment-cheie, care urma să ducă la răsturnarea regimului.

Pentru mişcarea studenţească, aceasta era prima acţiune organizată la o scară atât de largă, iar opoziţia practic n-a luat parte la pregătirea ei; cât despre cei mai înalţi reprezentanţi ai autorităţilor, aceştia au părăsit Praga, luându-şi o pauză în weekend.

Demonstraţia a început spre ora 16.00 şi iniţial s-a desfăşurat conform planificării, dar atât ca atmosferă, cât şi ca număr de participanţi, ea se deosebea profund de mişcările sociale de până atunci. Se scandau lozinci:

„Trăiască Havel!”, „Nu-l vrem pe [Miroslav] Štěpán!” (prim-secretarul Comitetului Orăşenesc al KSČ din Praga), „Lichidaţi armata şi Miliţia Populară!”, „Vrem alegeri libere!”, „Jos monopolul KSČ!”. Participanţii purtau pancarte şi drapele naţionale. După vreo oră a început să se formeze convoiul care, aşa cum fusese stabilit, a pornit în direcţia Vyšehrad, unde în jurul orei 18.00, formal, manifestaţia s-a încheiat. Dar mulţimea de mai multe mii de persoane nu s-a împrăştiat, ci a pornit mai departe, spre Václavské náměstí. Astfel, manifestaţia se transforma într-o acţiune îndreptată împotriva regimului lui Jakeš şi Husák, şi din acel moment îşi pierdea caracterul legal. La început, forţele de ordine au încercat să împiedice mulţimea să ajungă în centru, blocând străzile şi obligând-o astfel să se împrăştie. Dar întrucât aceste măsuri n-au avut efectul scontat, spre ora 19.30 în faţa demonstranţilor care se apropiau de Václavské náměstí au apărut unităţi de miliţie, altele blocând străzile din spatele convoiului. Astfel, pe strada Národní třída au fost blocaţi circa 10.000 de demonstranţi, dar unii dintre aceştia au reuşit totuşi să fugă pe o străduţă laterală, Mikulandská. În scurt timp însă, şi aceasta a fost blocată. Înconjuraţi de cordoanele forţelor de Securitate, manifestanţii fie stăteau jos pe stradă, fie veneau la militari şi le prindeau flori pe scuturi, aprindeau lumânări şi cântau. Apelurile la neutilizarea forţei n-au avut niciun efect – pe la ora 20.25 a fost primit ordinul ca demonstraţia să fie împrăştiată cu forţa. Cordoanele de scutieri din spatele convoiului au început să-i împingă pe manifestanţi înainte; exista riscul ca demonstranţii înghesuiţi în stradă să se calce în picioare unii pe alţii. În curând, forţele de ordine au format însă nişte culoare înguste prin care demonstranţii puteau să iasă din încercuire, dar trecând printre şirurile de poliţişti, unde erau loviţi cu bastoanele de cauciuc şi cu picioarele. Peste 500 de demonstranţi au fost răniţi, unii chiar grav, iar în lume a fost difuzată

informaţia (falsă, după cum avea să se dovedească ulterior) că un student la matematică, Martin Šmid, ar fi fost ucis. Puţin după ora 21.00, manifestaţia a fost definitiv împrăştiată[33].

Relatările participanţilor nu lasă loc la niciun fel de îndoieli în ce priveşte brutalitatea ieşită din comun a acţiunii miliţiei. Petr Náhlík descrie astfel evenimentele: „Pe băiatul acela l-au scos din mulţime de păr şi de mâini. Apoi pe mine. Am căzut pe partea stângă şi mi-am dus mâinile la cap ca să mi-l apăr. M-au lovit cu picioarele în spinare când am încercat să mă ridic, am primit o ploaie de lovituri. M-au împins în autobuz, m-am aşezat lângă uşă, soţia striga, s-o aud, că ea nu are probleme. Au vrut s-o scoată şi pe ea din mulţime, dar lumea era atât de înghesuită, încât a reuşit să scape”[34]. Iar Jan Švéd ne spune: „Ne-am trezit imediat într-o capcană – cam la o oră după ce-am ajuns acolo. Cu cât te apropiai, vedeai grupuri tot mai mari de oameni cu mâinile ridicate, îndreptându-se spre cordonul de securişti. Vor acasă. Nu-mi pot crede ochilor – securiştii îi împing înapoi, probabil au ordin să nu ne lase să trecem. Securiştii ne împing din ambele direcţii, suntem prinşi ca în cleşte… Se aud câinii lătrând, unii dintre manifestanţi strigă cu disperare: «Nu vrem violenţă!», «Nu vrem China!», «Nu vrem Gestapo!», «Nu vrem sânge!»”[35].

Reacţia foarte violentă a serviciilor de ordine împotriva demonstranţilor, care depăşea cu mult nivelul „standard” al agresiunii în caz de manifestaţii din a doua jumătate a anilor ’80, suscită multe semne de întrebare şi bănuiala că totul ar fi fost regizat de Securitate. Această teză pare să fie confirmată de „cazul Martin Šmid”, a cărui moarte fusese anunţată de Radio Europa Liberă, ceea ce a tensionat şi mai mult atmosfera socială. Dar, după cum s-a dovedit ulterior, informaţia transmisă în Occident de Petr Uhl nu era adevărată şi la simularea ei au

luat parte angajaţi şi colaboratori ai Securităţii Statului (StB). În rolul aşa-zisului mort Šmid se afla de fapt Milan Zifčák „Růžička”, un colaborator al Securităţii, iar povestea lui i-a fost prezentată lui Petr Uhl şi Annei Šabatová în mod verosimil şi sugestiv de o agentă a StB, Drahomíra Dražská. Principalii responsabili nu au fost identificaţi, după cum nu se ştie exact care a fost scopul acestei înscenări, dar în documentele oficiale referitoare la acest caz apar numele ministrului de atunci al Afacerilor Interne, František Kincl, şi al adjunctului acestuia, Alojz Lorenc, precum şi al lui Miroslav Štěpán.

Cei cu funcţii de răspundere în acest caz au afirmat că au dat dispoziţii clare prin care se interzicea utilizarea forţei împotriva demonstranţilor. Dar dorinţa de a provoca o reacţie socială mai puternică putea fi prezentă în desfăşurarea unor dispute politice la cel mai înalt nivel în interiorul partidului. În acest fel, enigmatic, s-a exprimat chiar Zifčák: „Scopul era discreditarea şi eliminarea câtorva dintre activiştii de nivel înalt”[36]. Desfăşurarea în continuare a evenimentelor urma să depăşească schema astfel elaborată.

Semnificaţia „cazului Šmid” rămâne în continuare neclarificată. Cunoscând însă liniile directoare ale acţiunii „KLIN” şi depoziţiile ulterioare ale celor implicaţi, putem presupune că acest incident urma să joace un rol decisiv în procesul de înlăturare de la putere a „normalizatorilor” şi în demararea unor negocieri cu un grup de opozanţi selecţionaţi în vederea unei eventuale cooptări la guvernare.

Bineînţeles, o astfel de acţiune nu putea să aibă loc fără a fi cunoscută şi aprobată, dacă nu chiar inspirată, de Kremlin. Dar evenimentele care au urmat au demonstrat totuşi că socotelile iniţiale au fost greşite. Mai multe cauze au determinat o evoluţie a situaţiei diferită de cum se prognozase, dar, dintre toate, două au avut în mod cert o importanţă deosebită. În

primul rând, după epurările consecutive „normalizării”, KSČ nu mai era capabil de acţiune pentru că acum era lipsit de elementele dinamice. În al doilea rând, revoluţia de catifea a fost în principal opera studenţilor şi, pe lângă ei, a generaţiei care nu era legată afectiv de Primăvara de la Praga, de aceea era imposibil ca puterea să poată fi preluată de reformatori comunişti ca Dubček sau Zdeněk Mlynář.

Reprezentanţii regimului au subestimat evenimentele din 17 noiembrie, considerându-le încă o simplă demonstraţie pe care au reuşit s-o anihileze. Primul comunicat emis de Agenţia Cehoslovacă de Presă (*Československá tisková kancelář* – ČTK) suna cam aşa: „A fost vorba de o acţiune regizată de peste hotare. Acest lucru este demonstrat de faptul că, după încheierea mitingului oficial, un grup de persoane cunoscute din alte manifestaţii antisociale au încercat să provoace intervenţia serviciilor de Securitate. La somaţia de a se împrăştia, repetată în mod regulat la interval de o oră, acestea răspundeau scandând sloganuri prin care cereau eliminarea partidului unic şi lichidarea fizică a comuniştilor”[37].

Dar intervenţia brutală a poliţiei a provocat o reacţie spontană din partea populaţiei, al cărei control a fost preluat iniţial de studenţi. Pe 18 noiembrie ei au cerut să se determine cui aparţine responsabilitatea pentru acţiunea poliţienească întreprinsă în ajun, să fie legalizată presa independentă, să fie eliberaţi deţinuţii politici, să se asigure dreptul la întruniri şi să fie demarate negocieri cu „toate categoriile sociale, fără excepţie”. Până în momentul în care aceste cerinţe ar fi fost îndeplinite, studenţii au declarat grevă şi s-a anunţat de asemenea o grevă generală pentru data de 27 noiembrie. Sub textul declaraţiei care conţinea aceste revendicări semnau „studenţii de la universităţile din Praga”[38]. Imediat şi-au întrerupt activitatea toate teatrele din Praga şi din Bratislava, ca dovadă că susţin pe deplin acţiunea studenţilor.

La început, nici reprezentanţii mişcării de opoziţie n-au apreciat adevărata importanţă a demonstraţiei din 17 noiembrie. Abia două zile mai târziu, la iniţiativa lui Havel, în clădirea teatrului Clubul Dramatic din Praga s-au întâlnit reprezentanţii mai multor organizaţii cetăţeneşti de opoziţie faţă de comunişti; în jurul orei 22.00, aceştia au înfiinţat Forumul Cetăţenesc (*Občanské Fórum* – OF) „ca purtător de cuvânt al acelei părţi a societăţii cehoslovace care este din ce în ce mai critică faţă de strategia politică a conducerii cehoslovace actuale şi care în ultimele zile a fost profund zguduită de masacrarea brutală a unor studenţi care manifestau paşnic".

În primul său document, OF formula patru revendicări: demisia membrilor CC al KSČ care fuseseră direct implicaţi în pregătirea intervenţiei Pactului de la Varşovia din 1968 (erau de altfel nominalizaţi Husák, Jakeš, Jan Fojtík, Miroslav Zavadil, Karel Hofman şi Alois Indra); demisia prim-secretarului Comitetului Orăşenesc al KSČ Praga, Štěpán, şi a ministrului federal al Afacerilor Interne, Kincl, ca fiind responsabili pentru înăbuşirea unor manifestaţii paşnice; constituirea unei comisii pentru elucidarea împrejurărilor în care a fost înăbuşită manifestaţia studenţilor şi pedepsirea celor vinovaţi (din această comisie ar fi urmat să facă parte şi reprezentanţi ai OF); eliberarea tuturor deţinuţilor pe motive de conştiinţă[39]. Textul acestei declaraţii adoptate de OF era redactat în spiritul precedentei luări de poziţie din cadrul Cartei 77 pentru că, şi de data aceasta, Havel era principalul său autor.

Cam în acelaşi timp, la Bratislava, în clădirea Societăţii Artistice se adunaseră câteva sute de intelectuali slovaci care, în jurul orei 18.00 au înfiinţat o organizaţie. Câteva ore mai târziu, aceasta urma să fie numită Societatea Împotriva Violenţei (*Verejnost' proti násiliu* – VPN). Primul document care atestă existenţa VPN poartă data de 20 noiembrie, deşi ea

fusese înfiinţată cu o zi înainte, şi a fost redactat în două versiuni: una mai blândă şi una mai virulentă, în caz că se vor confirma zvonurile despre moartea unuia dintre manifestanţii din 17 noiembrie de la Praga[40]. VPN mergea cu revendicările ceva mai departe decât OF. Având în vedere schimbările din ţările vecine, VPN conştientiza faptul că există „şanse reale pentru democraţie şi pentru angajarea pe drumul unei vieţi demne", iar documentul se încheia cu un apel: „În calitate de cetăţeni, să ne luăm problemele în propriile noastre mâini"[41].

Este momentul să acordăm ceva mai mult spaţiu celor două mişcări sociale mai sus amintite, create ad-hoc la două zile după manifestaţia studenţilor. Este semnificativ faptul că au fost înfiinţate două organizaţii diferite – una cehă şi alta slovacă. Acesta era fără îndoială primul semnal al divergenţelor ulterioare, cu consecinţe pe termen lung, dintre cele două republici, care au dus la apariţia a două scene politice fără legătură una cu cealaltă şi apoi la desfacerea federaţiei. În plus, separarea activităţii cercurilor de intelectuali de la Praga şi Bratislava este implicit şi o dovadă a eficienţei acţiunii echipei de „normalizatori" care, în timp, a reuşit să ducă la izolarea reciprocă a celor două grupuri.

Atât OF, cât şi VPN au fost organizate pe principiul „mişcării publice". Ele reuneau persoane cu concepţii foarte diferite, care ştiau împotriva cui se ridică (împotriva regimului Husák), dar cărora le venea în schimb mult mai greu să creeze o viziune comună pentru viitor. În sânul ambelor mişcări se confruntau mai multe viziuni diferite: de la cea conservator-creştină (Ján Čarnogurský şi František Mikloško în Slovacia, respectiv Václav Benda în Cehia), trecând prin cea conservator-liberală (Václav Klaus, Daniel Kroupa, Pavel Bratinka), cea liberală (Fedor Gál) sau grupările „verzilor" (Ján Budaj) şi până la reformatorii comunişti din grupul „Obroda" (cel mai cunoscut era, fără îndoială, Dubček). În afară de

liderii cu concepţii politice bine precizate, OF şi VPN atrăgeau şi persoane cu convingeri încă neclare. Mai mult chiar, OF a adoptat hotărârea ca înscrierea în această organizaţie să poată fi făcută şi colectiv – ceea ce însemna că în cadrul Forumului aveau dreptul să funcţioneze numeroase partide, grupări şi mişcări politice care după alegerile parlamentare se puteau desprinde[42].

Evenimentele din 17 noiembrie au constituit astfel scânteia care a declanşat scurtul proces de înlăturare a comuniştilor de la putere în Cehoslovacia. Când, pe 19 noiembrie, intelectualii convinşi că este necesară iniţierea unor acţiuni hotărâte s-au întâlnit la Praga şi la Bratislava, în mod sigur niciunul dintre ei nu presupunea că o lună mai târziu cineva din mijlocul lor va deveni preşedintele Cehoslovaciei. De asemenea, este greu de presupus că s-ar fi gândit la asta cele mai înalte cadre ale regimului, cu Husák în frunte, când, pe 20 noiembrie, după weekendul „fierbinte”, dădeau declaraţia prin care condamnau această „provocare”.

Evoluţia rapidă a situaţiei a surprins conducerea KSČ. Organele supreme de partid n-au fost în măsură să reacţioneze la avalanşa de evenimente care se succedau ca într-un caleidoscop. Singura reacţie a CC al KSČ a fost schimbarea amorfului Jakeš cu un activist absolut anonim din eşalonul al doilea, Karel Urbánek, care nu avea nici capacitatea, nici sprijinul politic pentru a întreprinde vreo acţiune de consolidare a KSČ. Însuşi Jakeš confirmă incapacitatea partidului de a trece la acţiune: „În zilele acelea critice, în cadrul lucrărilor Prezidiului CC al KSČ s-a constatat un anumit blocaj, un refuz de a se implica personal vecin cu resemnarea”[43]. Singurul politician care încercase deschis să determine elaborarea unei „strategii de forţă” pentru rezolvarea problemei a fost Štěpán. El cerea să se facă ordine în oraş şi în ţară – aceasta era, după

părerea lui, condiţia absolută pentru începerea oricăror discuţii. Dar secretarul de partid al oraşului Praga nu avea suficientă forţă de convingere ca să-şi impună punctul de vedere.

De acest blocaj din interiorul partidului a încercat să profite premierul Adamec, transferând centrul de greutate al deciziei în cadrul taberei autorităţilor de la Biroul Politic la Guvern. Chiar şi opoziţia recunoştea că partenerul ei de discuţie este Adamec, nicidecum Jakeš sau Urbánek. Ceea ce nu însemna însă că începerea negocierilor era un lucru uşor – Adamec nu era în niciun caz activistul despre care s-ar fi putut spune că reprezintă „aripa reformatoare”, în sensul polonez sau maghiar al acestei sintagme. În cursul primei întâlniri, de tatonare, cu reprezentanţii opoziţiei, din 19 noiembrie, el afirma: „În RDG e cu totul altceva; la noi, pe străzi ies cincisprezece-douăzeci de mii de oameni, şi ce-i cu asta? În Leipzig – două sute, care două sute, trei sute de mii de oameni. Noi nu suntem în RDG, o ţară împărţită în două, nici în Polonia, unde-i foamete. Ştiţi unde se va vedea cu adevărat care e situaţia? La congresul Uniunii cooperativelor agricole (*Jednotné zemědělské družstvo* – JZD) de la începutul lunii decembrie. Atunci veţi auzi câte ceva. La sat fiecare are casa lui, maşină, unii mai au pe lângă casă şi un petic de teren. Cei de acolo se uită la noi, cei de la Praga, ca la nişte măscărici”[44]. El a declarat de altfel foarte clar: „Eu nu voi trăda niciodată partidul. Nu voi renunţa niciodată la rolul conducător al partidului în societate. Poate vom fi obligaţi să ne restructurăm… poate ne vom schimba chiar şi numele”[45]. Şi, în plus, refuza fără drept de apel să se întâlnească cu Havel.

Partea socială dispunea însă, la rândul ei, de un argument foarte greu de ignorat: era capabilă să scoată în stradă zeci de mii de manifestanţi şi avea un sprijin masiv în rândul populaţiei. Zi după zi aveau loc demonstraţii; pe 20 noiembrie, la Praga, a fost depăşit „numărul magic” de 100.000 de

participanţi şi tot mai multe întreprinderi, fabrici şi uzine îşi anunţau participarea la greva generală pregătită pentru data de 27 noiembrie. În timpul demonstraţiilor, protestatarii purtau pancarte cu sloganuri tot mai curajoase: „Jos KSČ!”, „Vrem guvern de coaliţie!”, „Alegeri libere!”, „Destul cu democratizarea, să-nceapă democraţia!”. Dându-şi seama de forţa străzii, reprezentanţii Forumului au început să se implice în organizarea mitingurilor; începând din 21 noiembrie, pe Václavské náměstí au fost aduse instalaţii de sonorizare, astfel încât liderii opoziţiei se puteau adresa mulţimilor din balconul clădirii în care se afla Editura Melantrich. Pe 21 noiembrie, Havel s-a adresat pentru prima dată mulţimii adunate în piaţă şi i-a prezentat programul OF. Manifestaţii asemănătoare aveau loc în ficare zi şi la Bratislava (în piaţa Insurecţiei Naţionale Slovace se strângeau zilnic peste 50.000 de persoane, cărora li se adresau reprezentanţii VPN – Kňažko, Budaj şi Dubček), precum şi în alte oraşe (la Brno, de exemplu, la demonstraţia organizată au participat circa 40.000 de persoane). Încă de la începutul revoluţiei de catifea, schimbarea era energic sprijinită de artişti, care participau în număr mare la demonstraţii şi luau cuvântul alături de reprezentanţii opoziţiei. Pe 22 noiembrie, la Praga, a apărut public în faţa mulţimii, pentru prima dată după 20 de ani, Marta Kubišová, cea mai populară cântăreaţă cehoslovacă din anii ’60, căreia îi fusese interzisă orice activitate artistică din cauză că sprijinise procesele reformatoare din perioada Primăverii de la Praga.

Participanţii la manifestaţii subliniază atmosfera de euforie care domnea atunci peste tot. Demonstraţiile organizate pe tot cuprinsul ţării constituiau un mod de a reacţiona faţă de cei 20 de ani de marasm, de stagnare şi de lipsă a oricărui fel de viaţă publică. Oamenii aruncau măştile sub care îşi ascunseseră atâta timp emoţiile pentru că, dintr-odată, încetaseră să mai fie stăpâniţi de teamă.

Starea de spirit a străzii este cel mai bine redată de sloganurile sub care se desfăşurau protestele; alături de obişnuitele: „Trăiască Havel!”, „Vrem drepturile omului!” sau „Fără rolul politic conducător [al KSČ]!”, puteau fi văzute şi pancarte cu inscripţii mai ingenioase şi, nu de puţine ori, spirituale: „Fiţi realişti, cereţi imposibilul!”, „Gata, gata, 15.251 de zile – e deja destul!”, „Uniunea Sovietică – în sfârşit un model de urmat!” sau „Ansamblul de Cântece şi Dansuri nu mai vrea să danseze după cum cântă ei!”[46].

N-a fost lipsită de importanţă nici atitudinea reprezentanţilor mass-mediei care s-au împotrivit manipulărilor prin difuzarea de informaţii, şi-au anunţat adeziunea faţă de grevă şi au început să informeze obiectiv despre evenimentele care aveau loc în ţară. Pe 23 noiembrie, televiziunea cehoslovacă a difuzat pentru prima dată reportaje în direct de pe Václavské náměstí, astfel încât cehii şi slovacii s-au putut convinge cu ochii lor că manifestaţiile nu erau doar o aventură pregătită şi întreprinsă de studenţi şi de o mână de anticomunişti, ci adunau sute de mii de oameni[47].

Tratativele dintre guvernul lui Adamec şi reprezentanţii OF sub conducerea lui Havel au început pe 26 noiembrie. Primele convorbiri nu au avut niciun rezultat, pentru că premierul nu dispunea de prerogativele care să-i permită să ia decizii şi invoca frecvent imposibilitatea de a-şi asuma competenţele Adunării Federale.

După două zile însă situaţia s-a schimbat în defavoarea reprezentanţilor regimului. În seara primei zile de negocieri, pe Letenská pláň din Praga a avut loc o demonstraţie care a adunat peste o jumătate de milion de persoane, la care, invitat de Havel, a participat şi Adamec. În cursul celor câteva minute cât a durat intervenţia lui în faţa mulţimii, „Principalul Combatant” din tabăra puterii şi-a pierdut întreaga susţinere socială. El

fusese invitat la microfon într-un mod destul de călduros; în plus, a fost sprijinit de Havel, care i-a anunţat intervenţia aproape cu entuziasm: „Iar acum urmează singurul reprezentant al statului care acceptă să vorbească cu noi, premierul Ladislav Adamec!”[48]. Numai că el a început să pledeze pentru revocarea grevei generale şi să sublinieze că nu are competenţa de a lua decizii strategice, întrucât acestea sunt gestionate de autorităţile de partid. Cuvintele lui au fost întâmpinate cu un protest viguros din partea mulţimii şi cu fluierături. Plecând de la tribună, el încerca să se consoleze spunând că „şi pe Kohl îl fluieră la demonstraţii”, dar în mod indubitabil acela a fost momentul când a ratat şansa de a deveni un conducător carismatic, rămânând până la sfârşit un simplu aparatcic şters.

Lovitura decisivă pentru regim a constituit-o succesul grevei generale din 27 noiembrie. Prezenţa masivă a populaţiei a fost considerată şi de către OF, şi de către VPN rezultatul concludent al unui referendum informal în legătură cu „rolul conducător al partidului comunist”. Greva s-a desfăşurat sub deviza generală a renunţării la autoritatea partidului unic şi a necesităţii organizării alegerilor anticipate. Succesul ei a oferit o profundă legitimare mişcărilor de opoziţie care, imediat după încheierea acţiunii, au anunţat sfârşitul manifestaţiilor zilnice şi trecerea la dialogul politic cu partea comunistă[49].

Efectul celor zece zile de revoluţie de catifea a depăşit aşteptările iniţiatorilor acesteia, studenţii, a căror stare de spirit după greva generală a fost descrisă pe 28 noiembrie de Václav Bartuška, membru al comitetului naţional de grevă, astfel: „Trebuie să hotărâm ce va urma după grevă, a cărei importanţă a depăşit cu mult limitele a ceea ce ne închipuiam noi. Noi voiam să eliminăm nişte persoane compromise, dar a căzut tot Biroul Politic. Voiam dialogul autorităţilor cu cetăţenii, iar premierul, în faţa camerelor televiziunii, i-a strâns mâna celui care mai

ieri era duşmanul numărul unu. Voiam să nu rămânem singuri şi, dintr-odată, a venit cu noi la greva generală de ieri aproape tot poporul”[50].

Pe 28 noiembrie a avut loc o altă rundă de convorbiri între reprezentanţii guvernului şi OF, respectiv VPN (ambele mişcări sociale formau o singură delegaţie sub conducerea lui Václav Havel). Delegaţia opoziţiei i-a prezentat lui Adamec revendicările populaţiei: demisia imediată a guvernului federal şi formarea unui guvern de specialişti, lichidarea menţiunii constituţionale despre rolul conducător al partidului comunist în stat şi în Frontul Naţional, ca şi despre marxism-leninism ca ideologie de stat, demisia până la data de 10 decembrie a preşedintelui Husák, eliberarea deţinuţilor politici, legalizarea OF, atribuirea unor clădiri ca sedii ale acestei formaţiuni şi alocarea de timp de antenă în mass-media. Adamec a promis că va îndeplini majoritatea cererilor, cu condiţia ca noul guvern să fie format pe 3 decembrie, iar el să ocupe în continuare funcţia de premier[51].

În ciuda unor insuccese grave şi a lipsei de sprijin politic real (cu greu ar fi putut conta pe susţinerea partidului, devenit absolut pasiv), partea activă în negocieri era în continuare premierul, care încerca să forţeze lucrurile în aşa fel încât să se ajungă până la urmă tot la menţinerea unui control cât mai larg din partea aparatului comunist. Opoziţia, mai ales cercurile apropiate lui Havel, părea uimită de evoluţia evenimentelor şi în niciun caz doritoare să preia măcar o parte din putere. În ciuda insistenţelor lui Adamec, reprezentanţii OF şi ai VPN nu se puteau hotărî să propună niciun fel de nume de potenţiali miniştri, lăsând decizia în seama premierului. Însuşi Havel afirmă că, în momentul înfiinţării OF, acesta urma să devină o mişcare care, în conformitate cu necesitatea socială, să poată spune cu voce tare „Regele e gol!”, şi nu să spună „Vreau să fiu rege în locul lui”. Mai târziu însă, dinamica evenimentelor l-

a adus în situaţia de a spune: „Istoria alerga atât de repede, încât cu greu reuşeam să ne ţinem după ea”[52].

Ezitările opoziţiei l-au încurajat pe Adamec să profite de ocazie, numai că, după cum urma să se dovedească, a sărit peste cal. Pe 3 decembrie a prezentat lista unui nou guvern, în care comuniştii ar fi deţinut 15 din cele 20 de portofolii. Sistemul de forţe în cadrul acestui cabinet, în care KSČ deţinea o majoritate atât de largă, a provocat numeroase proteste sociale şi împotrivirea OF şi a VPN, acestea cerându-i lui Adamec ca până pe 10 decembrie să opereze o reconstrucţie mai profundă a guvernului. Deosebit de interesantă şi simbolică a fost o demonstraţie organizată la Praga pe Václavské náměstí. Ea s-a încheiat cu intonarea imnului în interpretarea lui Karel Kryl şi a lui Karel Gott – care simbolizau două atitudini complet diferite din perioada „normalizării”: Kryl personifica împotrivirea faţă de regim şi era bardul opoziţiei, pe când Gott justifica sistemul lui Husák, pentru că lui personal îi mergea foarte bine.

În discuţiile care au urmat, reprezentanţii societăţii civile au început să adopte poziţii din ce în ce mai ferme, dându-şi seama parcă de propria lor forţă. Ei s-au hotărât să propună primele nume de candidaţi pentru preluarea unor portofolii în viitorul cabinet: era vorba de Jiří Dienstbier, candidat la Ministerul Afacerilor Externe (MAE), Václav Klaus, ca potenţial şef al finanţelor, şi Petr Miller, care ar fi putut ocupa Ministerul Muncii şi al Protecţiei Sociale.

Aceste propuneri l-au surprins pe Adamec, care a reacţionat foarte impulsiv, dându-şi demisia şi exclamând: „Guvernul nu este o asociaţie de voluntari, nici un club de discuţii! Guvernul trebuie să gestioneze economia naţională, stimaţi domni!”[53]. Dar, renunţând la funcţia de şef de cabinet, Adamec avea totuşi un plan de rezervă. A considerat că e momentul cel mai prielnic ca să se înscrie în lupta pentru preşedinţie. În

acest scop a propus candidatura lui Marián Čalfa, singurul slovac care intra în discuţie, ca succesor la conducerea guvernului. Trebuie să amintim că, în sistemul federal al Cehoslovaciei, funcţia de preşedinte putea fi ocupată de un ceh doar dacă premierul era slovac. Opoziţia a respins fără drept de apel ideea de a-l alege pe Adamec preşedinte, dar câteva zile mai târziu a acceptat propunerea ca Marián Čalfa să fie noul premier. Astfel, proiectul care ar fi urmat să-i faciliteze lui Adamec accesul la Hrad (reşedinţa preşedinţilor Cehiei) nu l-a ajutat şi, în plus, i-a barat practic şi drumul slovacului Dubček spre fotoliul prezidenţial.

Decizia de blocare a încercării lui Adamec de a deveni preşedinte a fost luată în şedinţa comitetului de criză din cadrul Centrului de Coordonare al OF din seara de 5 decembrie. În urma unor discuţii furtunoase, în cadrul cărora reprezentanţii Forumului de la convorbirile cu Adamec desfăşurate mai devreme au făcut o relatare a desfăşurării acestora, exprimându-şi în acelaşi timp surprinderea faţă de planul de rezervă al părţii guvernamentale, au fost analizate numeroase variante ale viitorului cuplu preşedinte-premier.

Planul lui Adamec a fost spulberat de Zdeněk Jičínský. Acesta a afirmat că nu se poate acorda sprijin candidaturii unui om al cărui nume a reprezentat timp de 20 de ani simbolul regimului comunist. După această critică la adresa lui Adamec, Jičínský a propus candidatura lui Dubček la funcţia de preşedinte. Dar foarte repede au apărut voci care se împotriveau şi acestei propuneri. Reprezentantul Partidului Socialist Cehoslovac (*Československá strana socialistická* – ČSS), Jan Škoda, a subliniat şi el legăturile lui Dubček cu regimul comunist: „Acest om a devenit un simbol, dar nu e un om de acţiune… Şi a devenit simbol pentru că a fost dus de curent. Dar apoi, când a fost vorba să suporte consecinţele

a ceea ce chiar el provocase – pentru că era datoria lui să prevadă ce se va întâmpla –, n-a mai fost în stare decât să plângă”[54].

După alte şi alte dezbateri furtunoase, Ladislav Lis a atras atenţia că, la urma urmei, nu-i obligatoriu ca funcţia de premier să fie ocupată de un ceh, iar dacă ea ar fi încredinţată unui slovac, atunci ar deveni posibilă soluţia aşteptată de populaţie: „Garantez! Pentru că aici tot poporul strigă: Havel, Havel!”[55].

Întrucât la aceste evenimente care se succedau într-un ritm ameţitor nu luaseră parte reprezentanţii VPN, la începutul şedinţei OF le-a fost trimisă o invitaţie la Praga. Pe 6decembrie, la ora 1.30, la lucrările şedinţei au sosit Budaj, Kňažko, Čarnogurský şi Kusý. Slovacii, rugaţi să indice care ar fi candidaţii slovaci la funcţia de preşedinte, au prezentat trei propuneri: Kusý, Dubček şi Kňažko. Trebuie să subliniem că, pentru VPN, candidatura lui Dubček nu era câtuşi de puţin certă şi nu era privită drept singura opţiune. Slovacii erau chiar iritaţi că tot timpul nu se vorbeşte decât despre Dubček. În afară de temerile că va încerca să introducă „socialismul cu faţă umană”, partea slovacă nu era convinsă nici că Dubček ar accepta să îndeplinească funcţia de preşedinte doar până la primele alegeri libere, şi nu pe timpul unui mandat complet de cinci ani. În cele din urmă, reprezentanţii VPN au căzut de acord ca ambele grupări să susţină candidatura comună a lui Havel pentru funcţia de preşedinte[56].

Când, a doua zi, delegaţia societăţii civile i-a prezentat lui Adamec propunerile referitoare la componenţa noului guvern, subliniind că reprezentanţii societăţii civile nu sunt de acord cu candidatura lui la preşedinţie, acesta a fost obligat să-şi constate înfrângerea. Neavând încotro, pe data de 7 decembrie el şi-a depus demisia, iar OF şi VPN şi-au exprimat acordul pentru candidatura lui Čalfa ca succesor în fruntea

guvernului, cu condiţia să accepte revendicările formulate de societatea civilă[57].

Fără îndoială, puţini se aşteptau în acel moment ca prin această acţiune să intre în joc un nou partener serios din partea partidului, care să preia iniţiativa din mâinile lui Adamec. În acelaşi timp însă devenea evident că opoziţia este mult mai puternică decât autorităţile în exerciţiu şi că este în măsură să impună regulile jocului.

Concomitent avea loc o dezmembrare internă a partidului (KSČ). Încă de pe 29 noiembrie, Adunarea Federală votase eliminarea din Constituţie a paragrafelor referitoare la rolul conducător al KSČ în societate, la Frontul Naţional şi la marxism-leninism ca ideologie oficială de stat. La începutul lunii decembrie, marea masă a membrilor de partid a început să ceară conducerii KSČ luarea mai multor măsuri, printre care: eliminarea cadrelor compromise, convocarea unui congres extraordinar, analizarea oportunităţii menţinerii lui Husák în funcţia de preşedinte, intensificarea acţiunilor de propagandă prin intermediul ziarului *Rude Právo* şi definirea mai clară a conceptului de „socialism”.

Un ferment suplimentar a apărut şi în sânul Partidului Comunist Slovac (*Komunistická strana Slovenska* – KSS). CC al acestuia a revocat atât Prezidiul, cât şi Secretariatul, în locul acestora fiind constituit un Comitet de lucru care s-a distanţat de fosta conducere a partidului slovac, cerând printr-o scrisoare adresată lui Karel Urbánek o mai mare autonomie a KSS în sânul KSČ[58].

Reprezentanţii „partidelor-satelit” au renunţat la colaborarea cu comuniştii – este vorba de grupările mai mici care intrau în componenţa Fronturilor Naţionale: în Cehia, ČSS şi Partidul Popular Cehoslovac (*Československá strana lidová* – ČSL), iar în Slovacia, Partidul Renaşterii Slovace (*Strana slovenskej obrody* – SSO) şi Partidul Libertăţii.

Conducătorii şi activiştii încercau astfel să câştige credibilitate pentru partidele lor în ochii populaţiei şi să pună capăt rolului de „frunză de smochin” pe care îl jucaseră până acum pe lângă KSČ. Încă de pe 28 noiembrie, popularii se hotărâseră să-şi schimbe conducerea, alegându-şi un nou preşedinte în persoana lui Josef Bartončik şi un nou secretar – Richard Sacher. Acest partid a început să colaboreze strâns cu OF, fiind hotărât să-şi redacteze un program adresat electoratului cu convingeri creştin-democrate.

Trei zile mai târziu, o schimbare radicală a efectuat şi conducerea SSO, care a revenit fără să mai ţină cont de nimic la vechea denumire: Partidul Democrat (*Demokratická Strana* – DS), sub care câştigase alegerile în Slovacia în 1946. Ca nou preşedinte al DS a fost ales Martin Kvetko, proaspăt revenit din emigraţie. În cadrul celorlalte două partide din componenţa Fronturilor Naţionale au fost efectuate modificări mai puţin radicale[59].

Pe 7 decembrie, Prezidiul CC al KSČ i-a eliminat din partid pe Jakeš şi pe Štěpan, situaţie în care şi zilele principalului „normalizator”, Husák, în fruntea statului erau numărate. O zi mai târziu, Urbánek şi Ivan Knotek l-au informat că la nivelul conducerii partidului a fost luată decizia de a accepta cerinţa formulată de populaţie ca el să fie eliberat din funcţia de preşedinte. Husák a primit calm această veste şi a afirmat: „Eram pregătit şi pentru această variantă şi voiam să renunţ chiar mai devreme. Dar mă aşteptam ca măcar în parte să reuşiţi să restabiliţi situaţia”[60]. Demisia şi-a depus-o două zile mai târziu, imediat după numirea lui Čalfa ca premier.

Sfârşitul simbolic al epocii comuniste îl constituie de altfel chiar cuvintele lui: „Personal, încă din anii tinereţii am crezut în idealurile socialismului. Acolo unde au fost înregistrate greşeli, era vorba de greşeli umane, şi nu de greşeli fundamentale de concepţie ale socialismului. Nici

azi de altfel nu văd nicăieri în lume concepţii şi idei fundamental mai bune. De aceea le voi rămâne mereu fidel”[61].

De importanţa simbolică a retragerii lui Husák erau ferm convinşi inclusiv reprezentanţii VPN, care au organizat un happening reprezentând întoarcerea popoarelor Cehoslovaciei în Europa. Peste 100.000 de persoane au trecut graniţa cehoslovaco-austriacă (care, cu mai puţin de o săptămână înainte, fusese deschisă pentru cetăţenii Cehoslovaciei) pentru a ajunge la Hainburg. Budaj, unul dintre liderii VPN, a subliniat în mod magistral importanţa acestui moment: „Prieteni, ne întâlnim în ziua în care s-a încheiat o epocă – epoca pe care fostul preşedinte o inaugura afirmând că graniţele nu sunt un bulevard. Am venit aici ca să facem o plimbare în Austria. Dar în acelaşi timp, în numele tuturor cehilor şi slovacilor, am făcut un pas simbolic în Europa. Bun găsit, Europa!”[62].

Čalfa, căruia i-a fost încredinţată misiunea de a forma noul cabinet, era mult mai maleabil decât Adamec în negocierile cu reprezentanţii societăţii civile. Rezultatul negocierilor purtate pe 9 decembrie cu ČSS, ČSL, Obroda şi cu OF şi VPN l-a constituit decizia de a forma un „guvern de uniune naţională” în care comuniştii urmau să ocupe nouă fotolii, socialiştii şi popularii câte două, iar cei fără partid (reprezentanţii OF şi VPN) – şapte. Vicepremier urma să fie Čarnogurský, care cu doar două săptămâni în urmă fusese eliberat din închisoare, ministru al Afacerilor Externe – J. Dienstbier, iar al Finanţelor – V. Klaus. Un element important al înţelegerii era caracterul strict limitat al mandatului acestui guvern, care urma să-şi exercite misiunea până în momentul desfăşurării alegerilor libere, adică în prima jumătate a anului 1990. Cabinetul astfel constituit a fost instalat pe data de 10 decembrie.

În aceeaşi zi, pe Václavské náměstí, OF şi VPN au lansat împreună candidatura lui Havel la funcţia de preşedinte, numai că Dubček nu avea

intenţia să renunţe. În cursul aceleiaşi zile, el a dat o declaraţie în care făcea referire la rezultatul consultărilor cu Comitetul Central al Frontului Naţional al Republicii Socialiste Slovace şi anunţa că e gata să intre în competiţia pentru fotoliul prezidenţial. Într-un scurt pasaj, amintea şi despre activitatea pe care o desfăşurase în 1968 şi anunţa că vrea să-şi dedice toate forţele şi capacităţile „înfloririi Republicii Socialiste Cehoslovace”[63].

Candidatura lui Dubček a fost foarte repede susţinută de numeroase instituţii politice şi de stat slovace (printre care KSS, Frontul Naţional, prezidiul Consiliului Naţional Slovac, DS şi Partidul Libertăţii). Situaţia a fost agravată de faptul că în *Pravda* din 12 decembrie 1989 a apărut un articol în care autorul afirma că VPN este împotriva candidaturii lui Dubček la funcţia de preşedinte. Acuză care nu denatura cu nimic adevărul, de vreme ce, dincolo de orice considerent naţional, apreciindu-l mai mult pe Havel pentru că nu avusese niciun fel de legături cu regimul comunist, VPN pur şi simplu nu agrea persoana lui Dubček. Numai că un astfel de raţionament nu putea fi prezentat ca motivaţie oficială, având în vedere sprijinul larg de care se bucura fostul conducător al Primăverii de la Praga, plus că tot mai frecvent era subliniat contextul naţional – de fapt, nu era vorba de competiţia Dubček-Havel, ci de cea dintre un slovac şi un ceh.

În perspectiva acestui conflict care se anunţa în sânul opoziţiei, comuniştii se mobilizau să tragă cât mai multe foloase. Ei şi-au dat seama că era momentul să forţeze candidatura lui Adamec la funcţia de preşedinte. Pe 12 decembrie, preşedintele Camerei Naţiunilor a Adunării Federale, Anton Blažej, a anunţat proiectul desfăşurării alegerilor prezidenţiale universale. Comuniştii se bazau pe popularitatea lui Adamec în rândul populaţiei; după părerea lor, el nu era lipsit de şanse într-un

astfel de scrutin. Pentru OF şi VPN, o asemenea soluţie era inacceptabilă. În plus, ea ar fi putut avea consecinţe fatale pentru Cehoslovacia deoarece ar fi dus la tensionarea semnificativă a atmosferei în relaţiile ceho-slovace, semnale în acest sens fiind deja înregistrate cu ocazia dezbaterii candidaturii lui Dubček în cadrul grupărilor slovace. Dacă ar fi fost adoptată varianta majorităţii electorale uniforme pe tot cuprinsul ţării, ea ar fi dus obligatoriu la victoria candidatului ceh, pe când varianta votului separat în cele două republici ar fi făcut imposibilă alegerea unui şef al statului.

În această situaţie de blocaj, când KSČ, dispunând în continuare de majoritatea absolută din parlament, era pe cale de a-şi impune propria viziune cu privire la alegeri, Čalfa a fost cel care a luat iniţiativa, utilizându-şi cele „cinci minute” mult mai productiv decât Adamec. Pe 15 decembrie, Čalfa s-a întâlnit cu Havel „între patru ochi” şi i-a propus să-l ajute să câştige alegerile. Cu această ocazie, a promis sistarea oricăror discuţii în legătură cu varianta alegerilor prezidenţiale directe, anunţarea numelui lui Havel în forumul parlamentului ca fiind singurul candidat la funcţia de preşedinte, cu recomandarea ca alegerea lui să aibă loc încă în cursul acestui an, iar Adunarea Federală să fie reconstituită pentru ca Dubček să poată deveni preşedintele parlamentului[64].

Čalfa n-a formulat niciun fel de pretenţii în schimbul acestui ajutor (în afară de „mai mult sprijin pentru cabinetul său din partea OF”), iar oferta lui venea în momentul ideal pentru OF şi VPN – aceste grupări nu ştiau cât de repede ar trebui să organizeze alegerea unui preşedinte necomunist şi scontau că acest lucru ar fi posibil probabil spre sfârşitul lunii ianuarie. Reprezentanţii opoziţiei se temeau de termenele lungi din mai multe motive: oboseala populaţiei, contraofensiva comuniştilor şi înaintarea candidaturii lui Dubček cu tot cortegiul de controverse pe fond naţional.

Propunerea lui Čalfa, înlăturând toate aceste pericole, demonstra că acesta era un politician care analizase perfect situaţia şi sistemul de forţe în configuraţia lor din decembrie 1989.

Planul premierului a fost realizat cu o precizie perfectă. În ziua următoare, Havel a apărut la televizor şi şi-a declarat acordul de a lua startul în alegeri, punând însă trei condiţii: în primul rând, ca mandatul lui să fie doar provizoriu (până în momentul când vor putea fi organizate alegeri libere), astfel încât parlamentul rezultat în urma acestora să efectueze alegerea noului şef al statului; în al doilea rând, legitimarea alegerilor prin intrarea în cursă măcar a unei părţi a reprezentanţilor necomunişti; în al treilea rând, cooptarea lui Dubček la conducere.

Cuvintele calde pe care le-a rostit despre contracandidatul său („După Milan Rastislav Štefánik, el este probabil cel mai remarcabil bărbat pe care Slovacia l-a dat ţării noastre şi lumii întregi. Şi nu voi permite ca vreo forţă întunecată oarecare să aducă veninul dezbinării între mine şi el sau, mai rău, între popoarele noastre”[65]) au liniştit într-o mare măsură opinia publică din Slovacia, cu atât mai mult cu cât Havel anunţase de asemenea că „totalitarismul federalizat va fi înlocuit cu o federaţie autentică”[66].

Între timp, până pe 19 decembrie, Čalfa i-a convins pe deputaţi să renunţe la ideea alegerilor directe şi să accepte alegerea lui Havel ca preşedinte. În eforturile sale, el a beneficiat de ajutorul partidelor parlamentare mai mici, fostele partide de coaliţie ale KSČ din cadrul Frontului Naţional – ČSL şi ČSS. După patru zile de discuţii în culise, premierul i-a adus la cunoştinţă lui Havel că situaţia este sub control şi, în cursul expunerii sale la forumul Adunării Federale, a anunţat oficial că Havel era candidatul guvernului la funcţia de preşedinte: „Guvernul face eforturi supraomeneşti pentru a depăşi criza politică şi constituţională din

dorinţa de a avea toate garanţiile că nu se va mai permite revenirea la precedentele metode de guvernare şi politici sociale. De aceea aş vrea să rog Adunarea Federală să se alăture acestor eforturi, alegând un preşedinte înainte de sfârşitul acestui an [urale]. După părerea guvernului Republicii Socialiste Cehoslovacia, în momentul de faţă, pentru a realiza scopurile pe care ni le-am propus, nu există altă soluţie de alegere a preşedintelui Republicii Socialiste Cehoslovace decât în persoana lui Václav Havel [urale]”[67]. Deputaţii au votat în unanimitate această propunere.

Pentru a linişti lucrurile pe deplin în legătură cu alegerea preşedintelui, trebuia ca şi Dubček să renunţe la această idee, deşi ţinea foarte mult să fie preşedinte. Discuţiile cu politicianul slovac au fost îndelungate – aproape două săptămâni –, dar Dubček tot nu voia să facă o înţelegere.

Ultima întâlnire a lui Havel cu Dubček a avut loc pe 23 decembrie, moment în care politicianului slovac nu-i mai rămânea decât să accepte o stare de fapt, pentru că Havel fusese deja numit preşedinte. Însuşi Havel, care sublinia că nu şi-a dorit niciodată puterea (chiar dacă unii dintre colaboratorii lui din perioada respectivă sunt de altă părere), afirmă că misiunea de a-l convinge pe Dubček să renunţe a fost pentru el absurdă şi absolut dezagreabilă. Absurdul situaţiei consta în faptul că, deşi el însuşi nu-şi dorea câtuşi de puţin funcţia de preşedinte, a fost nevoit să convingă să renunţe la aspiraţiile sale pe cineva care îşi dorea acest lucru cu ardoare. El subliniază totuşi că, după câteva întâlniri, căpătase convingerea că partenerul lui de dialog este o persoană slabă care, într-o situaţie de criză, era posibil să nu facă faţă în rolul de şef al statului, aşa cum se întâmplase şi în perioada Primăverii de la Praga[68].

Între timp, comuniştii erau complet depăşiţi de situaţie. Pe 20-21 decembrie a avut loc un congres extraordinar anticipat al partidului; în

fruntea acestuia, Urbánek l-a înlocuit pe Adamec. Dar acţiunile KSČ n-au mai avut niciun efect, venind cu o lună prea târziu. Dacă spre sfârşitul lunii noiembrie Adamec era încă un jucător important pe scena politică cehoslovacă, la sfârşitul lui decembrie el nu mai era decât un „eventual” candidat, deja perdant.

Partidul comunist nu mai putea fi favorizat nici măcar de prefaceri interioare profunde, ca eliminarea din rândurile sale a activiştilor responsabili de politica de „normalizare” (inclusiv Husák) sau lichidarea Miliţiei Populare. Printr-un concurs de împrejurări, în cursul aceleiaşi zile, printr-o decizie a premierului Čalfa, detestata Securitate îşi încheia activitatea.

În decembrie au fost operate schimbări şi la nivelul simbolisticii, acestea subliniind caracterul profund şi ireversibil al schimbărilor din ţară. Pe 14 decembrie, pentru prima dată după 50 de ani, s-a întors în Cehoslovacia Tomáš Bat’a, un industriaş legendar, fiul întemeietorului vestitelor fabrici de încălţăminte care în perioada interbelică cuceriseră Europa datorită produselor[69] lor de excelentă calitate şi care fuseseră naţionalizate printre primele în anul 1945. Bat’a a fost întâmpinat pretutindeni cu respect şi bucurie, inclusiv în oraşul natal care, o zi mai târziu, îşi relua vechiul nume istoric Zlín, după ce la 1 februarie 1949 fusese redenumit Gottwaldov în onoarea conducătorului comunist de atunci al ţării.

O importanţă nu mai puţin simbolică a avut-o şi întoarcerea în ţară a lui Pavel Tigrid. Din 1948, acest politician şi publicist rămăsese în Occident, unde devenise una dintre cele mai importante figuri ale emigraţiei cehoslovace, purtătorul de cuvânt politic şi ideologic al acesteia. În anii ’50 a fost directorul secţiei cehoslovace a postului de radio Europa Liberă, apoi a înfiinţat şi editat în Statele Unite şi Franţa revista *Svědectvi*. Pentru

autorităţile comuniste, a fost unul dintre duşmanii cei mai periculoşi, criticile sale la adresa regimului fiind colorate de un sarcasm şi o ironie inconfundabile. Pe 27 decembrie, el s-a întors în Cehoslovacia, unde şi-a început imediat activitatea publică prin colaborarea cu Havel.

În ultimele zile ale lunii decembrie rămăsese încă nerezolvată problema cooptării deputaţilor necomunişti în Adunarea Federală, pentru ca parlamentul care urma să-l aleagă pe Havel ca preşedinte să aibă o legitimare socială cel puţin parţială. Ca urmare a retragerii câtorva dintre cei mai compromişi deputaţi comunişti (ca Indra, Biľak sau Jakeš), 23 de mandate rămăseseră vacante. Organizarea unor alegeri parţiale ar fi fost însă prea complicată şi cronofagă. Aşa că, pentru a evita procedura complicată, a fost adoptată soluţia precedentului – ca urmare, prin hotărâri ale partidelor politice, în acord cu OF şi VPN, deputaţii celor două camere ale parlamentului federal au fost însărcinaţi să-i aleagă pe noii membri ai Adunării Federale. Pe 28 decembrie a fost organizat scrutinul în acest scop, iar parlamentul a fost astfel completat cu cei 23 de deputaţi necesari; chiar înainte de vot fuseseră cooptaţi noul preşedinte, în persoana lui Alexander Dubček, adjuncţii lui, fostul preşedinte Stanislav Kukrál, Jozef Stank, Zdeněk Jičínský (unul dintre deputaţii nou-primiţi) şi Jaroslav Jenerál[70].

O zi mai târziu, când parlamentul s-a întrunit să aleagă noul preşedinte al federaţiei, Havel a fost încercat de un profund sentiment al absurdului. Candidatura lui fusese recomandată deputaţilor în numele aproape tuturor instituţiilor şi organizaţiilor, „de la Organizaţia Femeilor până la Armata Populară Cehoslovacă”[71], în favoarea sa votând o Adunare Federală aleasă în 1986, cu alte cuvinte în plină perioadă a „normalizării”.

A fost votat în unanimitate – nimeni n-a votat împotrivă şi nici măcar nu s-a abţinut nimeni. Noul preşedinte n-a mai fost obligat să depună

jurământul de credinţă faţă de doctrina socialistă (paragraful corespunzător din textul jurământului fusese eliminat cu ocazia şedinţei parlamentului din ziua precedentă), dar a depus jurământul de credinţă faţă de Republica Socialistă Cehoslovacă. Această experienţă neplăcută a făcut ca prima iniţiativă legislativă a lui Havel să fie proiectul de schimbare a numelui şi simbolurilor statului, pe care l-a şi depus în forumul parlamentului în ianuarie 1990, provocând o adevărată furtună, destul de gravă, în relaţiile ceho-slovace.

Învestirea lui Havel în funcţia de preşedinte poate fi considerată sfârşitul simbolic al „revoluţiei de catifea". Desigur, cehii şi slovacii aveau de-acum în faţă multe sarcini al căror scop final urma să fie lichidarea rămăşiţelor comuniste. În iunie 1990 au avut loc alegeri libere, a început să se profileze scena politică, au apărut probleme în aşezarea pe baze sănătoase a relaţiilor dintre cehi şi slovaci, pe plan internaţional au fost lichidate CAER şi Pactul de la Varşovia, unităţile armatei sovietice au părăsit teritoriul Cehoslovaciei. Cu toate acestea, alegerea lui Havel ca şef al statului a fost un moment crucial – ea punea capăt unui anumit proces şi unei atmosfere specifice ultimelor zile din noiembrie şi decembrie 1989. Încheierea grevei studenţilor trebuie considerată sfârşitul simbolic al acestei atmosfere revoluţionare.

La câteva ore după încheierea votului în parlament, reprezentantul Comitetului Naţional de Coordonare a Grevei, Martin Mejstřík, declara la televiziune: „Václav Havel ca preşedinte este pentru noi o garanţie suficientă că în Cehoslovacia schimbările sunt ireversibile. Alegerea lui şi a domnului Dubček în cele mai înalte funcţii din stat reprezintă punctul culminant al procesului de înnoire pe care l-am început în noiembrie. Cu ocazia ultimei şedinţe a comitetului nostru de grevă ne-am declarat cu toţii de acord ca în cazul în care Havel va fi ales în funcţia de preşedinte

să facem o declaraţie la televiziune, în cadrul jurnalului de seară, prin care să anunţăm încetarea grevei. Cu toate acestea, universităţile vor fi în continuare gata de grevă, vor fi păstrate structurile comitetelor de grevă şi modul de contact”[72]. Revoluţia de catifea a fost dusă până la capăt de cei care o începuseră.

Postcomuniştii după revoluţia de catifea

Odată cu încheierea revoluţiei de catifea, în Cehoslovacia a început să se profileze o nouă scenă politică, mai precis au început să se profileze două scene politice diferite. Înfiinţarea celor două mişcări sociale independente – OF şi VPN – sugera că pe teritoriul celor două republici au apărut de fapt două spaţii politice paralele şi independente unul de celălalt, reprezentate prin cele două formaţiuni.

Aceeaşi situaţie a afectat şi KSČ, care a trebuit să facă faţă unei severe selecţii calitative, nemaifiind singura forţă politică din Cehoslovacia. În noile condiţii, drumurile comuniştilor cehi şi cele ale comuniştilor slovaci s-au despărţit în foarte scurt timp, şi nu numai din punct de vedere formal, ci şi al direcţiei pe care urma să se angajeze activitatea lor viitoare. Pe 31 martie 1990 a fost creată confederaţia a două subiecte juridice, KSS şi Partidul Comunist al Cehiei şi Moraviei (*Komunistická strana Čech a Moravy* – KSČM).

Comuniştii slovaci s-au angajat pe drumul democratizării – ca nou preşedinte al partidului a fost ales un politician din generaţia mai tânără, Peter Weiss, care şi-a propus ca scop să transforme KSS într-un partid social-democrat modern, de tip occidental. În schimb, comuniştii cehi n-

au trecut la o reformă asemănătoare; în ciuda faptului că au eliminat din rândurile lor un grup de activişti dintre cei mai compromişi, ei nu s-au hotărât să rupă total legăturile cu rădăcinile partidului.

Afirmaţiile sunt valabile şi pentru sfera simbolisticii: dacă în cele din urmă slovacii s-au hotărât în 1991 să elimine din numele partidului trimiterea la comunism, preferând denumirea Partidul Stângii Democratice (*Strana demokratickej ľavice* – SDĽ) şi ieşind inclusiv din alianţa cu KSČM, în schimb, în urma unui referendum interior organizat în 1992, gruparea cehă a respins cu 75% din voturi ideea eliminării adjectivului „comunist” din denumirea ei[73].

Cauzele care au dus la despărţirea celor două partide, după ce mulţi ani fuseseră un singur organism, sunt destul de complexe.

În mod cert, o importanţă fundamentală au jucat epurările efectuate după înăbuşirea Primăverii de la Praga – mult mai puţin severe în profunzime şi structură pentru partea slovacă, ceea ce a făcut ca în această parte a partidului să rămână mult mai multe persoane tinere şi dinamice, chiar dacă practic nu se poate vorbi de o opoziţie internă în cadrul partidului, teză care este cel mai bine confirmată tocmai de alegerea lui Weiss ca preşedinte. Acest activist tânăr era membrul unui grup informal de cercetători de la Institutul de Marxism-Leninism al CC al KSS, care organiza seminarii la care participau inclusiv intelectuali din opoziţie. În acelaşi timp însă, comuniştii cehi erau conduşi tot de Adamec, pe care îl preocupa mai degrabă eşecul în confruntarea lui cu Havel decât organizarea unor acţiuni de efect în favoarea partidului. La categoria cauzelor care au dus la diferenţierea celor două grupări ar trebui să adăugăm şi mai slaba înrădăcinare a mişcării comuniste pe teritoriul Slovaciei, ceea ce a făcut ca în anii ’50-’60 în rândurile activiştilor comunişti slovaci să intre persoane care voiau mai degrabă să-şi

îmbunătăţească statutul social decât să contribuie la realizarea ţelurilor acestei ideologii[74].

După revoluţia de catifea, partidele comuniste au fost obligate să înceapă lupta pentru electorat şi să se prezinte la alegeri. În cadrul alegerilor desfăşurate înainte de scindarea federaţiei, ele au obţinut rezultate foarte apropiate – în 1990 vorbim despre ceva mai mult de 13% în ambele republici, iar în 1992, de mai mult de 14%. Aşa încât putem spune că, dacă din punct de vedere politic drumurile celor două grupări s-au despărţit imediat după revoluţia de catifea, evoluţia lor a început să capete aspecte cu adevărat diferite abia după scindarea Cehoslovaciei.

KSČM n-a fost supus niciunui proces de modernizare şi reformă. În toamna anului 1990, Ladislav Adamec a fost înlocuit din postul de preşedinte al partidului cu Jiří Svoboda, un regizor cu idei destul de moderate, pentru ca în 1993, pentru următorii 12 ani, conducerea partidului să fie preluată de Miroslav Grebeniček, adversarul oricăror schimbări. Nici în ziua de azi nu este încă pe deplin clar în ce direcţie se îndreaptă această grupare, dar un lucru este foarte vizibil, şi anume că ea este „opacă” faţă de orice încercare de liberalizare. Iar acest lucru a făcut ca membrii mai puţin ortodocşi să plece unii după alţii, ultimul grup retrăgându-se odată cu alegerea lui Grebeniček ca preşedinte al partidului. Rezultatul decent obţinut la alegerile din 1992 i-a întărit pe comunişti în convingerea că politica de apărare a cuceririlor socialismului real adoptată de ei, critica proceselor de transformare şi de răfuială cu trecutul şi, nu mai puţin, faptul de a conta pe electoratul cu nostalgii comuniste accentuate reprezintă o strategie absolut corectă, care aduce rezultate pozitive[75].

Izolaţionismul partidului comunist s-a suprapus cu ostracizarea la care a fost supus. Printre celelalte grupări de pe scena politică a Cehiei exista

parcă o înţelegere tacită de a nu accepta niciun fel de colaborare cu KSČM. În anii următori, comuniştii aveau să obţină un sprijin electoral cifrat la peste zece procente (la alegerile parlamentare din 1996 – 10,3%, în 1998 – 11%, în 2002 – 18,5%, în 2006 – doar 12,8%), dar n-au avut decât o influenţă marginală asupra politicii cehe. Situaţia s-a schimbat, chiar dacă într-o măsură destul de redusă, după alegerile din 2002. Având în vedere rezultatul electoral record obţinut de comunişti pentru prima dată după revoluţia de catifea, ei au reuşit să ocupe postul de vicepreşedinte al parlamentului şi în curând au participat activ la demersurile de alegere a preşedintelui. Votul lor a fost important, spre exemplu, în 2003, cu ocazia alegerii lui Václav Klaus. Această ieşire parţială din izolare nu le-a adus totuşi o participare reală la exercitarea puterii. În ciuda zvonurilor care se răspândiseră, comuniştii n-au reuşit să realizeze o colaborare de durată sub forma unei coaliţii cu social-democraţii.

Situaţia KSČM pe scena politică cehă, în ciuda unei poziţii aparent puternice, nu pare prea promiţătoare. Închizându-se în „fortăreaţa lor asediată”, comuniştii n-au putut prelua controlul asupra stângii, ci au fost împinşi spre periferia acestui spaţiu politic, rolul de stânga constructivă fiind adjudecat de Partidul Social-Democrat Ceh (*Česká strana sociálně demokratická* – ČSSD). Înfiinţarea acestui partid şi apoi cucerirea statutului de forţă politică de decizie în sistemul ceh au constituit un eveniment la scara întregii regiuni, pentru că este singurul partid social-democrat din Europa Centrală care nu are rădăcini comuniste, ci se revendică direct de la tradiţiile democratice de dinainte de revoluţia comunistă şi de la activitatea emigraţiei. Un motiv în plus de îngrijorare pentru comuniştii cehi ar trebui să fie scăderea numerică a membrilor partidului şi „îmbătrânirea lui”. În fiecare an, KSČM îşi pierde cam 6-7%

din membri, iar nou-veniţii nu depăşesc nici măcar nivelul unui singur procent. Potrivit calculelor, partidul pierde zilnic câte 16 membri, vârsta medie a tovarăşilor fiind de peste 70 de ani (mai mult de două treimi dintre ei sunt pensionari). Nu e de mirare aşadar că partidul care în 1992 încă mai înregimenta 350.000 de persoane a ajuns după 15 ani la doar 77.000 de membri[76].

Pe un cu totul alt drum s-au angajat în schimb comuniştii slovaci, care s-au hotărât să opereze schimbări fundamentale, devenind astfel un partid social-democrat european. Datorită faptului că s-au rupt complet de ideologia marxistă şi de rădăcinile lor comuniste, adepţii lui l-au transformat într-un partener politic egal în drepturi cu toate celelalte partide din Slovacia. După cum constata Peter Weiss în 1991, „nu este vorba de o primenire a fostului partid, ci de înfiinţarea unui partid nou pe baza unui nou program care nu fetişizează postulatele marxist-leniniste, ci sprijină dezvoltarea unei democraţii parlamentare pluraliste”[77].

După reuşita în alegerile din 1992, partidul a devenit a doua forţă politică din parlament, dar în 1994 s-a decis să sprijine dizolvarea parlamentului şi organizarea de alegeri anticipate, contând pe o ameliorare a acestui statut, potrivit sondajelor. Scrutinul din 1994 le-a adus însă postcomuniştilor o mare dezamăgire – în ciuda faptului că intraseră într-o coaliţie electorală cu trei grupări de stânga mai mici, n-au obţinut decât 10,4% din totalul voturilor, abia reuşind să treacă pragul electoral (pentru coaliţiile compuse din patru şi mai multe partide, acesta se ridica la 10%). Înfrângerea lor şi revenirea la putere a lui Vladimír Mečiar au provocat şi schimbarea preşedintelui SDĽ – Weiss a fost înlocuit de fostul ambasador al Slovaciei la Kiev, Jozef Migaš.

Până la următoarele alegeri, postcomuniştii au activat sub sloganul înlăturării de la putere a lui Mečiar, care a dus la înrăutăţirea

semnificativă a imaginii Slovaciei pe arena internaţională şi la limitarea libertăţilor democratice în interiorul ţării. SDĽ a reuşit să obţină 14,7% din voturi şi, după alegeri, a intrat în componenţa unei largi coaliţii „anti-Mečiar”, compusă dintr-o formaţiune de centru-dreapta, Coaliţia Democratică Slovacă (*Slovenská demokratická koalícia* – SDK), Partidul Coaliţiei Maghiare (*Strana mad’arskej koalicíe/Magyar Koalíció Pártja* – SMK/MKP) şi o formaţiune de stânga, Partidul Acordului Cetăţenesc (*Strana občianskeho porozumenia* – SOP).

Era o tovărăşie destul de exotică, singurul element care „unea” aceste grupări fiind de fapt spaima că Mečiar va ajunge din nou la putere. Partidele de stânga erau situate, în cadrul coaliţiei, pe o poziţie mult mai slabă. Ceea ce nu schimba cu nimic faptul că pentru SDĽ atât rezultatul alegerilor, cât şi ocuparea a şase portofolii ministeriale (inclusiv al celui de vicepremier) şi a funcţiei de preşedinte al parlamentului de către şeful partidului constituiau cel mai mare succes repurtat de partid în toată istoria lui.

În mod paradoxal, cel mai mare succes a devenit cauza înfrângerii sale ulterioare. Prin prezenţa lor în guvern, postcomuniştii garantau cu numele lor acţiunile lui Mikuláš Dzurinda, care de multe ori intrau în contradicţie cu programul lor şi cu aşteptările electoratului. La aceşti factori se adăugau fricţiunile interne. În 1999, nemulţumit de poziţia pe care o ocupa, Robert Fico a părăsit partidul, iar la începutul anului 2002 la fel a procedat un grup întreg de membri apropiaţi de Peter Weiss (printre alţii, ministrul Finanţelor, Brigita Schmögnerová, şi ministrul Învăţământului, Milan Ftáčnik). Foarte dureroasă pentru partid a fost despărţirea de Fico, un politician tânăr şi foarte ambiţios care întrunea calităţile unui tehnocrat abil şi care nu ezita să uzeze de metode populiste care-i asigurau sprijinul popular. Nemulţumit că numele lui fusese omis la distribuirea

ministerelor, Fico s-a hotărât să creeze un alt partid pe care l-a denumit „Smer" (Direcţia). Grupul lui Weiss a creat de asemenea o formaţiune politică nouă, Alternativa Social-Democrată (*Sociálnodemokratická alternatíva* – SDA).

Alegerile din 2002 au adus înfrângerea SDĽ şi SDA, care n-au întrunit nici măcar câte 2% din voturi, prin urmare nu au intrat în parlament, şi un succes moderat pentru „Smer", care se aştepta la mai mult decât cele 13,5 procente obţinute. În mod cu totul neaşteptat, KSS a obţinut 6,3% din totalul de voturi.

După mulţi ani de absenţă, revenirea KSS în marea politică reprezenta o surpriză – partidul fusese înfiinţat în 1991, imediat după ruperea SDĽ de ideologia comunistă, iar la alegerile următoare s-a situat mult sub pragul electoral. De data aceasta, comuniştii îşi datorau succesul, pe de o parte, dezamăgirii electoratului de stânga faţă de atitudinea SDĽ, iar pe de altă parte, atitudinii ambigue a „Smer", care se autodefinea ca „partidul celui de-al treilea drum", ca o grupare tehnocrată debarasată de orice ideologie.

Anii următori au fost un şir neîntrerupt de succese pentru „Smer", ai cărui lideri au ştiut să tragă concluziile care se impuneau în urma rezultatului electoral nesatisfăcător şi s-au redefinit într-un mod lipsit de orice ambiguitate ca grupare de stânga. În 2004, alegerile prezidenţiale au fost câştigate de candidatul sprijinit de partidul lui Fico, Ivan Gašparovič, iar la sfârşitul aceluiaşi an gruparea lui a înghiţit alte partide de stânga, mai mici: SDĽ, SDA şi Partidul Social-Democrat Slovac (*Sociálnodemokratická strana Slovenska* – SDSS). La numele partidului a mai fost adăugat un element, acesta devenind „Smer-SD" („Smer – Social-Democraţia")[78].

Preluarea SDĽ a fost o mişcare deosebit de profitabilă pentru „Smer” din punctul de vedere al importantului patrimoniu adus ca zestre de fosta principală forţă de stânga. Astfel, partea stângă a scenei politice din Slovacia era regrupată, iar cei patru ani de opoziţie i-au prins bine grupării conduse de Fico, întrucât popularitatea ei în rândul electoratului a crescut continuu. În 2006, acest partid a câştigat detaşat alegerile parlamentare, obţinând 50 de locuri din cele 150 cât are parlamentul slovac. După formarea unei coaliţii cu grupări populist-naţionaliste – Partidul Naţional Slovac (*Slovenská národná strana* – SNS) condus de Ján Slota şi Anna Belousová şi cu Mişcarea pentru o Slovacie Democratică (*Hnutie za demokraticke Slovensko* – HZDS) a lui Vladimír Mečiar –, Fico a devenit premier, iar partidul lui a ocupat 11 din cele 16 fotolii ministeriale. Anii care au urmat au adus „Smer” în poziţie dominantă pe scena politică slovacă. Cu toate acestea, după alegerile din 2010, partidul lui Fico a fost obligat să treacă în opoziţie ca urmare a constituirii unei coaliţii formate din partidele de centru-dreapta. Dar coaliţia s-a dovedit slabă, fiind sfâşiată de conflicte interne. Destrămarea ei a provocat organizarea de alegeri anticipate în anul 2012. Acestea au dus la victoria fără precedent, în condiţiile Slovaciei independente, a grupării „Smer”, care a devenit astfel primul partid din acestă ţară capabil să guverneze singur după ce a întrunit aproape 45% din voturile alegătorilor şi a ocupat 83 de locuri din cele 150 ale parlamentului slovac[79].

Lustraţia/decomunizarea

Una dintre primele probleme fundamentale cu care a trebuit să se confrunte Cehoslovacia liberă a fost activitatea Securităţii de Stat (StB). Desfiinţarea formală a acestei structuri a avut loc pe data de 1 februarie 1990, iar acţiunile poliţiei secrete au devenit una din principalele teme de discuţie pentru viaţa publică a ţării. Acest lucru s-a datorat, printre altele, activităţii comisiei pentru studierea evenimentelor din 17 noiembrie, care urma să lămurească rolul StB în legătură cu incidentele survenite în timpul manifestaţiei.

În Cehoslovacia, procesul lustraţiei a început relativ repede. Încă înainte de primele alegeri libere, planificate să aibă loc în cursul anului 1990, guvernul a emis o hotărâre specială care reglementa principiile lustrării candidaţilor pentru alegerile legislative. În spiritul prevederilor acestei hotărâri, arhivele MAI puteau elibera certificate de lustraţie conducerii partidului, dar numai cu acordul fiecărui candidat în parte. De acest drept au profitat toate grupările politice care au luat startul în competiţia electorală, cu excepţia comuniştilor. Efectul acestei hotărâri cu greu poate fi evaluat, dar toată lumea e de acord că în multe cazuri acest demers a fost eficient atât prin potenţialul său de intimidare a foştilor colaboratori ai Securităţii, cât şi ca instrument care permite conducerii unui partid să efectueze anumite rectificări ale listelor electorale[80].

Alegerile din 1990 sunt legate de un grav scandal de lustraţie, vizând persoana preşedintelui ČSL, Josef Bartončik. Despre problemele lui s-a vorbit mult înainte de alegeri. Într-o discuţie cu preşedintele Havel, Bartončik ar fi promis că va renunţa la candidatura pentru un mandat parlamentar, dar „s-a îmbolnăvit” şi „n-a mai apucat” să-şi retragă candidatura. În această situaţie, fostul activist al opoziţiei, deputatul OF şi adjunctul ministrului Afacerilor Interne Jan Ruml a afirmat public că Bartončik n-ar trebui să candideze pentru că este un om necinstit. A doua

zi, presa a adus precizări suplimentare, în sensul că şeful popularilor ar fi avut legături cu serviciile speciale. Cu toate acestea, în cele din urmă Bartončik a participat la alegeri, obţinând şi mandatul de deputat, dar acest scandal a pus totuşi capăt carierei sale politice. În luna septembrie 1990 a pierdut funcţia de preşedinte al partidului în favoarea lui Josef Lux, iar doi ani mai târziu a renunţat şi la calitatea de simplu membru al formaţiunii.

Pe 4 octombrie 1991, Adunarea Federală a votat legile lustraţiei şi decomunizării, care trei zile mai târziu au fost semnate şi de preşedintele Havel. Ele vizau trei categorii de persoane: angajaţii şi colaboratorii StB; persoanele care au studiat la şcoala superioară KGB din Moscova şi la alte instituţii sovietice asemănătoare şi, în sfârşit, activiştii de partid aflaţi la un nivel superior comitetului raional. „Cei verificaţi şi diagnosticaţi pozitiv” în spiritul acestor legi nu mai au dreptul să facă demersuri pentru a fi angajaţi în posturi de conducere în administraţia de stat, armată, contrainformaţii, poliţie, cancelaria preşedintelui, a guvernului, a parlamentului, în Tribunalul Suprem şi Curtea Constituţională, în prezidiul Academiei de Ştiinţe, în mass-media de stat sau în organizaţiile, întreprinderile şi societăţile cu capital majoritar de stat[81]. Iniţial, legea urma să rămână în vigoare până la sfârşitul lui 1996, dar în 2000, ca urmare a faptului că a fost reînnoită de două ori, a căpătat putere executorie pe termen nelimitat pe teritoriul Republicii Cehe.

Cu totul altfel s-au petrecut lucrurile în Slovacia. După despărţirea federaţiei, autorităţile slovace n-au mai continuat procesul de lustraţie, iar legea şi-a pierdut valabilitatea la sfârşitul anului 1996, în conformitate cu prevederile iniţiale.

Legea din 1991 nu prevedea obligativitatea publicării listelor cu colaboratorii, ceea ce a făcut ca primele încercări de a da publicităţii astfel

de documente să fie ilegale. Lista cu numele colaboratorilor a fost totuşi publicată în 1992 în bisăptămânalul *Rude Kravo* de Petr Cibulka, un fost membru al opoziţiei. Acest registru, cunoscut din momentul respectiv ca „lista lui Cibulka”, cuprindea 220.000 de nume şi a provocat numeroase controverse şi procese, din cauză că printre cei menţionaţi se aflau şi categorii de persoane care ar fi fost posibil să fie înregistrate de Securitate fără ştirea lor (ca oameni „de încredere” sau „candidaţi”).

Posibilitatea legală de a publica lista colaboratorilor StB a apărut abia în 2002, când s-a dispus deschiderea accesului public la lista integrală. Pe baza acestui text de lege, Ministerul ceh al Afacerilor Interne a publicat în 2003 pe internet şi sub formă de broşură un set de 75.000 de nume (în comparaţie cu „lista lui Cibulka”, fuseră eliminate categoriile „oameni de încredere”, „candidaţi” şi toţi cetăţenii Slovaciei)[82].

Republica Cehă a adoptat destul de repede soluţia legală privind lustraţia şi decomunizarea, dar a trebuit să aştepte destul de mult până au fost create instituţiile care urmau să se ocupe de păstrarea, cercetarea şi facilitarea accesului la documentele emise de Serviciile de Securitate. Abia în 2005 un grup de 19 senatori a depus un proiect de lege privind înfiinţarea Institutului Memoriei Poporului. În cele din urmă, în ciuda votului negativ al grupării comuniste şi al boicotului social-democraţilor, parlamentul a validat crearea acestei instituţii sub numele Institutul de Cercetare a Regimurilor Totalitare (*Ústav pro studium totalitních režimů*), iar pe 1 august 2007 acesta îşi începea activitatea. În fruntea lui se află un consiliu format din şapte persoane care aleg un director (primul şef al acestei instituţii a devenit istoricul Pavel Žáček). Competenţele instituţiei acoperă ambele regimuri totalitare – ocupaţia germană din anii 1938-1945 şi regimul comunist din perioada 1948-1989[83].

La fel ca şi în celelalte ţări, crearea unui astfel de institut a suscitat multe controverse. Proiectul a fost criticat de forţele de stânga, atât de cele cu rădăcini comuniste, cât şi de social-democraţi, care nu-şi trag seva din fostul regim. La sfârşitul anului 2007, un grup de deputaţi aparţinând celor două grupări politice a adresat Curţii Constituţionale cererea de lichidare a institutului, pe motiv că este o instituţie care politizează dezbaterea istorică şi limitează libertatea cercetării. Un argument suplimentar ar fi fost numele lui, care, după părerea lui Zdeněk Jičínský, autorul acestei cereri, nu ia în considerare faptul că „regimul comunist n-a fost totalitar pe toată durata lui”. Dar Curtea nu a fost de acord cu rezervele formulate de formaţiunile de stânga şi a respins cererea; ca urmare, Jiří Paroubek, şeful social-democraţilor, a anunţat că va face alte încercări de lichidare a institutului, dacă nu printr-o sentinţă judecătorească, măcar printr-o decizie politică în momentul în care vor câştiga alegerile[84].

Reglarea de conturi a societăţii cehe cu trecutul ei comunist este legată de multe cazuri, larg discutate şi controversate. Printre acestea se numără şi cel al lui Jan Kavan, un emigrant din perioada Primăverii de la Praga, ministru al Afacerilor Externe în guvernul social-democrat al lui Miloš Zeman (1998-2002) şi preşedinte al Adunării Generale a ONU (2002-2003).

Kavan era unul din partizanii legii lustraţiei, dar la începutul anilor ’90 în presă au apărut informaţii că şi-ar fi denunţat colegii rezidentului la Londra al spionajului cehoslovac. Învinuitul a dat asigurări că nu ştia nimic despre activitatea de securist lucrătorului respectiv de la ambasadă, iar în dosarul său nu s-a găsit niciun document purtând semnătura lui. În 1996, tribunalul l-a disculpat de învinuiri. Dar în faţa opiniei publice el

rămâne în continuare o figură destul de ambiguă, pentru că până la urmă nu se ştie dacă a fost doar un bârfitor naiv sau un denunţător conştient[85].

În ultimii ani s-a vorbit mult despre cazul a doi miniştri din guvernul de uniune naţională din perioada revoluţiei de catifea: ministrul Apărării naţionale, Miroslav Vacek, şi ministrul Afacerilor Interne, Richard Sacher. În primăvara anului 2007 s-a dovedit că amândoi colaboraseră cu serviciul comunist de contrainformaţii, iar documentele referitoare la activitatea lor, ca prin minune, nu fuseseră distruse. Dacă în cazul lui Vacek, general comunist în armata populară, această informaţie nu constituia o surpriză majoră, colaborarea lui Sacher, membru al Partidului Popular Ceh (CSL) şi unul dintre autorii „lustraţiei sălbatice" din martie şi aprilie 1990, a făcut de-a dreptul senzaţie[86]. Ca ministru al Afacerilor Interne, Sacher avusese acces liber la arhive, motiv pentru care rolul său în compromiterea unui coleg de partid, Bartončik, a trezit controverse încă de la bun început.

Un adevărat scandal legat de faptul că anumite informaţii din arhivele StB au fost date publicităţii îl implica pe vestitul scriitor ceh Milan Kundera. Pe 13 octombrie 2008, în săptămânalul *Respekt* a fost publicat un material amplu în care Adam Hradilek, şeful secţiei *oral history* din cadrul Institutului de Cercetare a Regimurilor Totalitare, îl acuza pe Kundera de delaţiune cu consecinţe grave: în 1950, tânărul pilot Miroslav Dvořáček a fost condamnat la 22 de ani de lagăr în condiţii grele, din care a ispăşit mai mult de 13[87]. Cât despre Kundera, el a respins cu hotărâre aceste acuze şi a cerut să-i fie prezentate scuze; a avut şi mulţi apărători care subliniau că acuzarea se baza pe un număr infim de documente şi criticau modul în care acestea fuseseră date publicităţii. Săptămânalul *Respekt* a refuzat să facă vreo rectificare, rămânând de părere că Milan

Kundera n-a dat lămuriri în legătură cu amestecul său în acest denunţ, de vreme ce documentele confirmă fără ambiguitate rolul pe care l-a avut.

Discuţiile aprinse care s-au iscat în jurul cazului Kundera au confirmat că cehii încă nu au sentimentul că în ţara lor reglarea de conturi cu trecutul comunist ar fi un proces încheiat. Aproape 40% dintre ei sunt de părere că legile lustraţiei ar trebui aplicate în continuare (cam 30% sunt împotrivă) şi doar 16% dintre cehi consideră că foştii colaboratori ai StB au fost pe deplin traşi la răspundere pentru trecutul lor (o opinie contrară au avut 54% dintre respondenţi)[88].

Cu totul altfel s-a desfăşurat reglarea de conturi cu perioada comunistă pe teritoriul Slovaciei. După ce legile lustraţiei moştenite de la fosta federaţie şi-au consumat termenul de valabilitate, Slovacia n-a mai cunoscut astfel de iniţiative. Faptul că un cetăţean oarecare a colaborat cu StB nu atrage după sine niciun fel de consecinţe juridice – nu limitează (ca în Cehia) accesul la funcţii de răspundere în administraţia de stat. Nici măcar tăinuirea acestui lucru nu aduce după sine urmări neplăcute (cum se întâmplă în Polonia). Unul dintre exemplele cele mai frapante ale atitudinii autorităţii slovace de stat faţă de problema pedepsirii cadrelor regimului comunist este soarta lui Alojz Lorenc, care în a doua jumătate a anilor ’80 fusese adjunctul ministrului Afacerilor Interne, însărcinat cu serviciile speciale. În 1992, el a fost condamnat de un tribunal din Praga la patru ani de închisoare, dar nu şi-a ispăşit pedeapsa pentru că după scindarea federaţiei a refuzat, ca simplu cetăţean, să se supună acestui verdict. În 1998, în Slovacia sentinţa a fost anulată. Actualmente Lorenc are funcţia de consilier pe lângă fondul „Penta” (proprietarii acestuia sunt foşti absolvenţi ai MGIMO[89] din Moscova), acelaşi care în 2009 încerca să preia firma poloneză producătoare de elicoptere PZL Świdnik[90].

După câţiva ani de vid absolut au fost adoptate soluţii juridice care asigură un acces larg la arhive. Respectarea acestuia este asigurată de Institutul Memoriei Poporului (*Ústav pamäti národa* – ÚPN), înfiinţat în 2003. Apariţia lui este instituită printr-o lege din 19 august 2002 care reglementează în acelaşi timp şi problema accesului la documentele serviciilor de Securitate din anii 1939-1989. În conformitate cu prevederile acestei legi, orice cetăţean are dreptul de a adresa institutului întrebarea dacă StB i-a deschis un dosar şi, în cazul unui răspuns afirmativ, de a vedea ce conţine acesta. Aceeaşi lege obligă de asemenea toate instituţiile care dispun de materiale ale Securităţii să permită cadrelor ÚPN accesul gratuit la acestea. Creatorul şi primul director al Institutului a fost Ján Langoš, timp de mulţi ani membru al opoziţiei, fost ministru cehoslovac al Afacerilor Interne şi coparticipant la iniţierea procesului lustraţiei în Cehoslovacia.

Aşa cum era prevăzut în lege, ÚPN a publicat pe internet lista persoanelor care fuseseră luate în evidenţa StB din Slovacia. Lista era împărţită în trei categorii: candidaţi potenţiali pentru colaborare, persoane duşmănoase faţă de regim şi colaboratori (în total 81.000 de nume). În acelaşi timp, pe pagina de internet a Institutului a apărut şi lista angajaţilor StB. Aceste materiale sunt şi azi ţinta multor controverse şi dispute, care au dus chiar şi la procese împotriva Institutului. Temperatura maximă în aceste dezbateri este atinsă când numele despre care se discută aparţin oamenilor Bisericii.

Persoanele cu convingeri religioase au constituit în Slovacia sprijinul cel mai important pentru mişcările de opoziţie, şi tocmai de aceea serviciile comuniste s-au străduit să se infiltreze cât mai adânc în mediul lor. Lista publicată pe internet cuprindea, printre altele, numele lui Ján Sokol, arhiepiscop de Trnava[91]*, şi al lui Julius Filo, episcop general al

Bisericii Evanghelice[92][1]. Amândoi au respins categoric învinuirea, iar arhiepiscopul Sokol a scris într-o declaraţie pe acest subiect: „Declar din nou şi confirm că nu am colaborat niciodată în mod intenţionat cu StB, cu alte cuvinte că nu am transmis niciodată Securităţii în mod intenţionat informaţii care să aducă prejudicii Bisericii Catolice sau vreunuia dintre concetăţenii mei”[93][2]. În luna mai 2009, în legătură cu Sokol au apărut totuşi alte neclarităţi – potrivit informaţiilor ÚPN, în 1998 el i-ar fi dat lui Štefan Náhlik, fost agent al StB, o jumătate de miliard de coroane[94][3].

Dacă în cursul guvernării coaliţiei de dreapta din anii 2002-2006 a existat un consens politic în legătură cu ÚPN, situaţia acestei instituţii a suferit o degradare semnificativă după alegerile din 2006 şi venirea la putere a coaliţiei de stânga, naţionaliste. Momentul schimbării de guvern a coincis cu cel al morţii carismaticului şi popularului Langoš, ceea ce a dus la slăbirea şi mai accentuată a autorităţii ÚPN. Potrivit algoritmului pe care şi l-a stabilit coaliţia, candidatul la funcţia de şef al institutului urma să fie propus de SNS, care, după multe ezitări (unii dintre potenţialii candidaţi refuzând preluarea acestei responsabilităţi), l-a numit pe tânărul istoric Ivan Petranský; pe 1 februarie 2007 acesta a fost confirmat oficial de parlament. Dar curând s-a constatat că Petranský era prea „independent” ca director, astfel încât Institutul a devenit ţinta unor atacuri din partea coaliţiei şi chiar din partea SNS care, în aprilie 2008, a depus în parlament o moţiune vizând pur şi simplu lichidarea ÚPN (consecinţă directă a faptului că Institutul publicase numele lui Ján Slota într-un context care-l incrimina). În seria şicanelor îndreptate împotriva ÚPN din partea coaliţiei se înscrie de asemenea refuzul Ministerului Justiţiei în ianuarie 2007 de a mai închiria clădirea ocupată de institut.

Schimbări în sfera simbolicii şi a memoriei colective

Odată cu căderea comunismului se dovedea necesară efectuarea unor schimbări profunde în sfera simbolicii pentru lichidarea rămăşiţelor ideologice ale regimului comunist în ce priveşte denumirile, cultul pentru trecutul istoric sau structura sărbătorilor civile. Tot acest proces a fost demarat de preşedintele Havel, care în ianuarie 1990, în cadrul unei şedinţe a parlamentului, anunţa proiectul de schimbare a numelui ţării şi a simbolisticii de stat. După părerea lui, acest lucru n-ar fi trebuit să suscite niciun fel de controverse (este vorba de eliminarea cuvântului „socialistă" din numele ţării), dar cu toate acestea proiectul lui a stârnit o serioasă controversă ceho-slovacă.

Pentru slovaci, operaţiunea nu se limita la eliminarea unui adjectiv, ci consta în revenirea la numele din perioada Primei Republici (1918-1938), când Cehoslovacia fusese un stat unitar ce se conducea după doctrina cehoslovacă (existenţa unui singur popor cehoslovac), lucru cu care Bratislava nu voia să se declare de acord, argumentând că din 1968 ţara era o federaţie, iar noul nume ar trebui să reflecte această stare de lucruri. Pe de altă parte, cehii nu erau de acord ca în ortografierea numelui ţării să se utilizeze cratima (Ceho-Slovacia), pentru că aşa fusese scris numele ţării în 1938, după declaraţia de autonomie a Slovaciei, ceea ce trimitea cu gândul la trauma dictatului de la München. În cele din urmă, după trei luni de dezbateri, a fost acceptată o soluţie de compromis: numele complet al ţării va fi Republica Federativă Cehă şi Slovacă, iar versiunea prescurtată, Cehoslovacia sau Ceho-Slovacia, urma să fie ortografiată într-un singur cuvânt în limba cehă şi cu cratimă în limba slovacă[95]. Cele

mai multe probleme cauzate de această soluţie s-au înregistrat peste hotare, unde de cele mai multe ori lipseau explicaţii suficient de clare. În presa scrisă poloneză din perioada respectivă pot fi găsite ambele variante.

În Cehoslovacia comunistă, sărbătoarea naţională (*státní svátek*) era în ziua de 9 mai, considerată Ziua Eliberării. Alte zile nelucrătoare (*dny pracovního klidu*) erau Anul Nou, lunea de Paşti, 1 Mai – Sărbătoarea Muncii, 28 octombrie – ziua insurecţiei Cehoslovaciei şi încă două zile de Crăciun. Zile importante (*významné dny*) erau şi 25 februarie (ziua puciului comunist din Cehoslovacia, în 1948), 29 august (Revolta Naţională Slovacă) şi 7 noiembrie (Marea Revoluţie din Octombrie), alături de zilele memorabile (*pátné dny*) de 5 şi 6 iulie (ziua sfinţilor Chiril şi Metodie, respectiv ziua arderii pe rug a lui Jan Hus în 1415)[96]. Ultimele două categorii de sărbători erau zile lucrătoare.

În 1975, legea a fost amendată – 28 octombrie şi-a pierdut statutul de zi nelucrătoare, fiind trecută la categoria „zile importante” (şi aşa a rămas până în 1988, când a fost recunoscută drept a doua sărbătoare naţională).

După revoluţia de catifea au fost efectuate schimbări importante în categoria sărbătorilor naţionale şi a zilelor nelucrătoare. Au rămas cu statut de sărbători naţionale Ziua Eliberării (chiar dacă în 1991 data acesteia a fost deplasată de pe 9 pe 8 mai, iar în 2004 i-a fost schimbată şi denumirea oficială în Ziua Victoriei) şi Ziua Independenţei – 28 octombrie. În 1990 au mai primit acest statut şi datele de 5 şi 6 iulie, adică ziua sfinţilor Chiril şi Metodie (sărbătoare religioasă introdusă de papalitate în 1880), respectiv ziua arderii pe rug a lui Jan Hus.

Din lista zilelor importante au fost eliminate cu această ocazie sărbătoarea Marii Revoluţii din Octombrie şi cea a puciului comunist din Cehoslovacia din anul 1948.

În anul 2000 a fost luată hotărârea de a adopta o nouă lege cu privire la sărbători, pentru a înlocui legea în vigoare, care fusese adoptată în 1951 (chiar dacă între timp i s-au mai adus numeroase modificări). În noul text de lege, la sărbătorile oficiale de până atunci au mai fost adăugate 28 septembrie – ziua Sf. Václav, primul monarh al Regatului Ceh, şi 17 noiembrie – ziua luptei pentru libertate şi democraţie (aniversarea revoluţiei de catifea). În categoria sărbătorilor declarate zile nelucrătoare mai figurează Anul Nou, a doua zi de Paşti, 1 mai, Ajunul şi primele două zile de Crăciun. Ca zile importante au rămas 27 ianuarie – ziua comemorării victimelor holocaustului şi de combatere a crimelor contra umanităţii, 8 martie – ziua femeii, 12 martie – ziua primirii în NATO, 5 mai – insurecţia praghează (sub denumirea oficială de „insurecţia din mai a poporului praghez"), 27 iunie – ziua comemorării victimelor regimului comunist şi 11 noiembrie – ziua veteranilor de război[97].

La scurt timp după obţinerea independenţei, Slovacia a avut grijă să ia de asemenea măsuri care să consfinţească juridic canonul sărbătorilor naţionale, al zilelor nelucrătoare şi al zilelor comemorative. În octombrie 1993 a fost adoptată o lege care înlocuia reglementările precedente, adoptate pe vremea federaţiei[98]. Potrivit prevederilor acesteia, au devenit sărbători naţionale: 1 ianuarie – ziua proclamării Republicii Slovace, 5 iulie – ziua sfinţilor Chiril şi Metodie, 29 august – ziua Insurecţiei Naţionale Slovace şi 1 septembrie – Ziua Constituţiei. Un amendament din anul 2001 completa această listă cu data de 17 noiembrie, aniversarea revoluţiei de catifea, zi care a rămas un simbol al luptei pentru libertate şi democraţie. În categoria zilelor nelucrătoare au fost incluse 6 ianuarie – Sărbătoarea Regilor Magi (Epifania), Vinerea Mare, A doua zi de Paşti, 1 Mai – Sărbătoarea Muncii, 15 septembrie – Sfânta Maria Îndurerată, 1 noiembrie – Sărbătoarea Tuturor Sfinţilor, Ajunul, prima şi a doua zi de

Crăciun. La acestea s-a adăugat în 1996 ziua de 8 mai – ziua victoriei împotriva fascismului.

În ceea ce priveşte zilele comemorative, dar care nu sunt declarate zile nelucrătoare, în Slovacia lista acestora este foarte lungă. Ea include: 25 martie – ziua luptei pentru drepturile omului (aniversarea manifestaţiei cu lumânări), 13 aprilie – ziua celor persecutaţi pe nedrept (comemorarea desfiinţării mănăstirilor de călugări în Cehoslovacia), 4 mai – comemorarea morţii lui Milan Rastislav Štefánik, 7 iunie – aniversarea proclamării Memorandumului Poporului Slovac, 5 iulie – ziua slovacilor din diaspora, 17 iulie – aniversarea proclamării „Declaraţiei Suveranităţii Republicii Slovace”, 4 august – ziua Patriei Slovace, 9 septembrie – ziua victimelor Holocaustului şi a celor persecutaţi din motive rasiste (aniversarea introducerii în Slovacia a aşa-numitului „Cod Evreiesc”), 19 septembrie – ziua înfiinţării Consiliului Naţional Slovac, 6 octombrie – ziua victimelor de la Dukla (comemorarea operaţiunii Carpaţi-Dukla din 1944), 27 octombrie – ziua tragediei de la Černov (simbolul opresiunii maghiare din perioada Habsburgilor), 28 octombrie – aniversarea creării statului ceho-slovac, 29 octombrie – aniversarea naşterii lui Ľudovít Štúr, 30octombrie – aniversarea proclamării Declaraţiei Poporului Slovac, 31 octombrie – ziua Reformei şi 30 decembrie – ziua proclamării Slovaciei ca provincie bisericească independentă.

Căderea comunismului a impus schimbarea pe scară largă a numelor străzilor, a patronilor instituţiilor de învăţământ şi ai altor instituţii. Schimbarea cea mai radicală şi cea mai bogată în valori simbolice este fără îndoială revenirea localităţii Gottwaldov la vechea denumire istorică Zlín. Au fost redenumite masiv străzile ce purtaseră nume ale conducătorilor comunişti, mai ales pe cele ale lui Klement Gottwald, Antonín Zapotocký, Ludvík Svoboda, ale unor eroi din războiul comunist,

ca Jan Šverma sau Julis Fučik, sau orice nume legate de Uniunea Sovietică (de exemplu: Armata Roşie sau Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie) ori de mişcarea comunistă mondială (Marx, Engels sau Lenin). În locul lor au apărut numeroase nume de pieţe, cheiuri, poduri şi străzi care trimit la figuri celebre ale Primei Republici, cum ar fi Tomáš Garrigue Massaryk, Edvard Beneš sau Alois Rašín, sau la altele din vremuri mai îndepărtate (cum ar fi Jan Hus).

Unele schimbări aveau un pronunţat caracter simbolic. Printre acestea putem menţiona, la Praga, redenumirea pieţei Armata Roşie din Oraşul Vechi în piaţa Jan Palach, Palach fiind cel care şi-a dat viaţa protestând tocmai împotriva invaziei Armatei Sovietice. La Bratislava, una dintre primele redenumiri a avut drept ţintă piaţa Gottwald, care a devenit încă din anul 1989 Piaţa Libertăţii. Pentru a înţelege dimensiunile pe care le-a căpătat această acţiune, este suficient să spunem că la Brno, cel mai mare oraş din Moravia, dintr-un total de 1.600 de străzi, 200 au fost redenumite în intervalul 1990-1996[99].

Şi chiar dacă e vorba de o scară mult mai redusă, acest proces durează şi astăzi. În februarie 2009 a fost redenumită şi fosta stradă Havelková din zona Žižkov a oraşului vechi din Praga, care îl avusese drept patron pe secretarul Sindicatelor Roşii comuniste (*Rudé odbory*). Noul ei patron este de atunci Ryszard Siwiec, un polonez care şi-a dat foc în august 1968 în semn de protest împotriva invadării Cehoslovaciei. Schimbarea este cu atât mai simbolică cu cât pe strada cu acest nume se află sediul Institutului de Cercetare a Regimurilor Totalitare. În schimb, eroul combatant al Cehoslovaciei comuniste, Julius Fučik, autor al însemnărilor din închisoare *Reportaj de sub spânzurătoare*, activist al partidului comunist ucis de nemţi, căruia în ţara lui i s-a retras patronajul tuturor

străzilor, în mod destul de paradoxal mai are o stradă care-i poartă numele în Varşovia.

Schimbarea simbolicii n-a ocolit nici biletele de bancă – cel puţin, pe unele dintre acestea. Cel mai repede a fost retrasă din circulaţie bancnota de o sută de coroane cu portretul lui Klement Gottwald, care abia intrase în circulaţie în cursul lunii octombrie 1989, iar în luna decembrie a aceluiaşi an era deja retrasă. În scurta ei viaţă a suferit în schimb numeroase „răni”, pentru că cei care nu voiau s-o accepte o deteriorau de foarte multe ori sau desenau pe ea. În această situaţie a fost reintrodusă în circulaţie bancnota din 1961, care, la fel ca şi celelalte, nu avea chiar atâtea conotaţii ideologice explicite şi a rezistat până la sfârşitul existenţei Cehoslovaciei[100].

Transformările în sfera simbolică reflectă memoria colectivă a cehilor şi a slovacilor. Într-un sondaj efectuat de Televiziunea Cehă în legătură cu cel mai renumit reprezentant al poporului ceh, primul loc a fost ocupat de Carol al IV-lea de Luxemburg, locul al doilea de Tomáš Garrigue Masaryk, iar al treilea de Havel. Cel mai mare ticălos a fost considerat Klement Gottwald.

Acest lucru corespunde într-o măsură semnificativă şi tradiţiei de la care se revendică autorităţile cehe după revoluţia de catifea. Amintirea Primei Republici nu provoacă practic nicio controversă, fiind un motiv de mândrie. Havel a subliniat în repetate rânduri rolul preşedintelui filosof, Tomáš Garrigue Masaryk, creatorul statului cehoslovac, al cărui continuator ideologic este considerat Havel. Nici măcar Klaus, principalul contracandidat al lui Havel, nu a operat schimbări importante în politica istorică dusă de predecesorul său, chiar dacă a accentuat-o într-un mod diferit, evidenţiind mai mult rolul lui Edvard Beneš[101].

Concomitent cu victoria asupra uitării a ceea ce s-a petrecut în perioada „normalizării”, în Cehia controversele legate de istorie devin din ce în ce mai înflăcărate. Cele mai multe polemici le-a provocat în ultimii ani cazul fraţilor Mašin şi al grupului lor armat care a activat în perioada 1950-1953 pe teritoriul Cehoslovaciei. În acest interval de timp ei au iniţiat câteva acţiuni în cursul cărora au ucis trei membri ai StB şi miliţiei, apoi, strecurându-se pe teritoriul RDG în drum spre Occident, au mai omorât trei miliţieni germani. Aceste acţiuni constituie şi în ziua de azi un subiect de controverse, majoritatea populaţiei cehe considerându-i mai degrabă criminali decât eroi, iar preşedintele Klaus a refuzat să le decerneze Ordinul Leului Alb. Dar fraţii Mašin au şi apărători, care consideră că faptele lor sunt expresia luptei împotriva regimului totalitar. Premierul Mirek Topolánek s-a hotărât în anul 2008 să-i evidenţieze, acordându-le nou-creata medalie a premierului Republicii Cehe. Omagierea reprezentanţilor rezistenţei armate de către şeful guvernului ceh a declanşat o nouă polemică, atât în coloanele gazetelor, cât şi la televiziune, ceea ce a contribuit la creşterea semnificativă a interesului pentru dezbaterea istorică.

Iniţiativele lui Topolánek se înscriu în strategia sa mai largă de promovare a eroilor mai noi sau a celor uitaţi. Printre figurile pe care acest şef al guvernului le-a considerat deosebit de importante sunt mulţi luptători anticomunişti (chiar dacă ei nu au luptat neapărat cu arma în mână, ca fraţii Mašin). Printre ei se află şi Alois Rašin, unul dintre creatorii Primei Republici, Josef Šoupal, un economist, primul ministru de Finanţe, care a fost împuşcat de un comunist, sau František Kriegel, care, comunist fiind, a luat parte activă la reformele Primăverii de la Praga şi a fost singurul dintre reprezentanţii autorităţilor cehoslovace, răpiţi şi duşi

în capitala Uniunii Sovietice, care a refuzat să semneze capitularea sub forma aşa-numitului „protocol de la Moscova”[102].

În tendinţa de reglare mai substanţială a conturilor cu trecutul comunist, de data aceasta nu numai la nivel simbolic, se înscrie şi condamnarea la şase ani de închisoare a procurorului Ludmila Brožová-Polednová, responsabilă de infracţiuni juridice. În perioada stalinistă, ea a dat curs multor procese politice; pe Milada Horáková, eroina unuia dintre cele mai vestite procese, a condamnat-o la moarte. Dar acest caz rămâne totuşi un fenomen izolat, mulţi judecători şi procurori stalinişti rămânând nepedepsiţi.

Cu totul altfel s-a desfăşurat procesul de restaurare a memoriei colective în Slovacia. Perioada comunistă nu constituie aici un element fundamental în dezbaterea publică, întrucât principalul front de luptă ideologică se desfăşoară între partizanii tradiţiei Republicii Slovace din perioada celui de-al Doilea Război Mondial şi cei ai Insurecţiei Naţionale Slovace. Această dezbatere cunoaşte tonuri deosebit de acute, implicând elementele cele mai profunde care ţin de temeiurile ideologice ale statului slovac. Pe acest fundal, problema căderii comunismului sau chiar a proclamării unei Slovacii independente în anul 1993 rămâne o chestiune marginală. Polemici aprinse provoacă problema panteonului eroilor naţionali, dar pentru perioada 1945-1989 practic nu se ivesc figurile concrete care să-l populeze. Singura excepţie care confirmă regula este Alexander Dubček[103].

Caracterul diferit al discursului slovac este consecinţa mai multor cauze, dintre care cea mai importantă ni se pare aceea că Slovacia se află într-o altă etapă a dezbaterilor identitare. Poporul slovac s-a constituit mai târziu, pe la jumătatea secolului al XIX-lea. Mai mult chiar, ca popor „neistoric”, slovacii n-au putut niciodată până acum, în istoria lor, să ducă

în mod absolut liber o polemică publică în legătură cu propria lor identitate naţională. În secolul al XIX-lea n-au putut-o face din cauza ungurilor, pentru că Slovacia intra în componenţa Imperiului Austro-Ungar, după Primul Război Mondial – din cauza doctrinei cehoslovace (ideea că nu există decât un singur popor cehoslovac), iar după al Doilea Război Mondial – din cauza regimului comunist.

Posibilitatea unei discuţii libere n-a putut-o oferi nici măcar scurta perioadă în care, formal, a existat o Republică Slovacă independentă (1939-1945), pentru că aceasta a avut un caracter nedemocratic. Toate acestea au făcut ca abia după 1989 slovacii să se poată „cufunda" pentru prima oară în consideraţii istorice, pornind de la probleme absolut fundamentale pentru ei.

O altă cauză a acestei stări de lucruri o constituie şi modul diferit de a vedea perioada guvernării comuniste, în comparaţie cu cehii. Slovacii găsesc mult mai multe elemente pozitive perioadei când ţara lor a trăit procesul de industrializare accelerată, aproape ajungând din urmă Cehia din punctul de vedere al dezvoltării economice, iar în ceea ce priveşte statalitatea şi statutul ei juridic a fost creat un model federativ, doctrina cehoslovacă fiind în cele din urmă abandonată. În plus, după înăbuşirea Primăverii de la Praga, Slovacia n-a fost afectată la fel de grav de valul de represiuni cum a fost Cehia, nici invazia sovietică nu le-a provocat slovacilor o traumă atât de mare ca vecinilor lor.

De aceea, în Slovacia nu miră pe nimeni monumentele care preamăresc Armata Roşie şi rolul acesteia în eliberarea Cehoslovaciei, monumente care pot fi întâlnite chiar în centrul unor oraşe, în pieţele principale sau alte locuri publice. În Banská Bystrica, obeliscul unui grup statuar monumental este împodobit în vârf cu o stea strălucitoare, în schimb la

Košice monumentul care-i preaslăveşte pe eliberatori este decorat cu bine-cunoscutul simbol al secerii şi ciocanului, repetat din abundenţă.

În sondajele de opinie efectuate în anii 2003-2005 pe teritoriul Slovaciei, respondenţii afirmau că perioada „normalizării” a fost pentru ţara lor cea mai bună din punct de vedere economic, social, al condiţiilor de trai, al şcolarizării şi culturii, ceea ce demonstrează succesul evident al „socialismului de gulaş” în versiunea lui Husák. Printre cei care au influenţat pozitiv soarta Slovaciei de-a lungul istoriei, în ordinea propusă de respondenţi, s-ar număra: Alexander Dubček, Milan Rastislav Štefánik, Vladimír Mečiar, Ľudovít Štúr, Gustav Husák, Tomáš Masaryk. Uimeşte mai ales prezenţa lui Husák, care a întrunit 11,4% din totalul de voturi (cu foarte puţin sub cel considerat „fondatorul” poporului slovac în secolul al XIX-lea, Ľudovít Štúr. Lista personajelor negative se compune din Mečiar, Jozef Tiso, Mikuláš Dzurinda, Biľak, Hitler, Husák şi Masaryk[104].

Ambele liste, pe care se regăsesc de mai multe ori aceleaşi nume, dovedesc că slovacii sunt încă departe de a fi ajuns la un consens în legătură cu eroii lor naţionali.

Martin M. Šimečka, un publicist slovac, timp de mai mulţi ani redactor-şef al ziarului *Sme*, a scris în 2001 un eseu în care analizează nostalgia slovacilor după „socialismul real”. În această nostalgie el vedea relaţia specifică a conaţionalilor săi cu trecutul şi sugera că Rudolf Schuster, preşedintele ţării la vremea respectivă şi probabil fost activist comunist, ar fi devenit oricum şeful statului, chiar şi fără victoria revoluţiei de catifea. În acelaşi text, observa că politicienilor nu le prea place să facă declaraţii în legătură cu data de 17 noiembrie şi de aceea nu poţi auzi de la ei altceva decât fraze şablon de genul: „A fost o zi importantă din istoria noastră”. Ca element specific, el consideră că, după mai bine de zece ani,

e posibil să apară şi un politician care, la întrebarea ce a făcut în ziua respectivă, să poată da un alt răspuns decât: „Poate sună incredibil, dar nu-mi amintesc; atunci eram presat de alte probleme”. Sunt cuvintele lui Robert Fico, pe atunci cel mai popular politician din Slovacia[105].

După ani, aceste observaţii, foarte nimerite, pot fi nuanţate doar afirmând că politicianul respectiv a devenit premierul Slovaciei, dar atitudinea faţă de istorie tot nu şi-a schimbat-o. Oricine meditează măcar un moment la cariera acestui politician va ajunge la concluzia că nici pe el nu e greu să şi-l imagineze ajungând la aceleaşi demnităţi în Cehoslovacia comunistă.

Comunismul în cultura pop

Perioada comunistă este în continuare foarte vie în memoria cehilor şi a slovacilor şi, în plus, este pusă deseori în relaţie cu timpul cât cele două ţări au constituit acelaşi stat. Pentru milioane de persoane care astăzi sunt în puterea vârstei, regimul comunist şi mai ales ediţia lui „normalizatoare” constituie sursa unor amintiri plăcute din anii de demult ai tinereţii; amintirile neplăcute oricum s-au şters în timp. Prin urmare, nu e de mirare că, la fel ca şi în alte ţări din Europa Centrală şi de Est, atât în Cehia, cât şi în Slovacia putem întâlni nostalgia trecutului.

Acest fenomen se exteriorizează de obicei prin atitudinea pozitivă faţă de produsele din anii ’70-’80, care adeseori capătă statut de obiecte de „cult”. Ne referim, desigur, inclusiv la creaţiile culturii comuniste de masă care se bucură acum de un interes reînnoit din partea publicului. Diferitele canale de televiziune din Cehia şi din Slovacia reiau difuzarea unor

seriale populare (printre altele: *Spital de mahala*, *Femeia de la tejghea* sau *Raionul din nord*, difuzat la începutul anului 2009 de televiziunea slovacă TV JOJ, prezentând activitatea unui funcţionar de la consiliul popular raional) sau a unor filme care sunt vândute şi împreună cu unele ziare, pe DVD-uri. De o simpatie care nu scade în intensitate se bucură desenele animate, nu numai cele foarte renumite, cum ar fi *Krtek* sau *Rumcajs*, ci şi cele mai puţin cunoscute, ca *Despre domnişoara mac* (*O makové panence*).

Muzica, mai ales cea care se bucura de multă popularitate în anii ’80, stârneşte de asemenea mult interes. Inegalabilă este, spre exemplu, poziţia lui Karel Gott, care pe la începutul anilor ’90 avea intenţia să-şi încheie cariera concertistică, dar în urma succesului de care s-a bucurat „turneul său de adio” s-a răzgândit, continuându-şi spectacolele şi având numeroase succese.

Nu acelaşi lucru se poate spune despre un alt star al scenei cehoslovace, Helena Vondráčková, a cărei strălucire a pălit oarecum în anii ’90, dar care a revenit triumfal în anul 2000 cu albumul *Vodopád*.

Un rol important în succesul ei l-a jucat un artist popular din deceniul opt al secolului XX, Michal David, autorul hitului *Dlouhá noc*, care rămâne fidel stilului disco al anilor ’80. David a profitat de revenirea modei muzicii disco din urmă cu mai bine de 20 de ani, câştigând din nou o mare popularitate în Cehia şi în Slovacia.

În top rămâne în continuare şi grupul slovac de pop-rock Elán, a cărui popularitate a atins maximul tot cu circa 20 de ani în urmă, când a lansat multe melodii de succes. Poziţia acestui grup pe scena cehă şi slovacă rămâne în continuare deosebit de puternică – în 2003, la concertul de la Praga din parcul Letná au participat circa 80.000 de fani, iar în 2007 a

susţinut un concert în prestigioasa sală Carnegie Hall din New York, arhiplină.

Oamenii îşi amintesc de asemenea cu emoţie lucrurile simbolice pentru perioada respectivă – obiectele de uz cotidian, arta utilitară sau obiectele de lux. Este vorba în primul rând de legendarele automobile marca Škoda, mai ales de populara „MB” (Škoda 1000 MB), care a început să se vândă pe la jumătatea anilor ’60, ca şi modelul 120, cu versiunea lui mai săracă 105, produse din 1976 până în 1990. Aceste maşini se remarcau prin calitatea lor deosebită şi erau un vis pentru oamenii muncii, inclusiv din celelalte ţări ale blocului răsăritean. Numeroase exemplare mai pot fi întâlnite chiar şi astăzi pe şoselele cehe sau slovace.

Până în ziua de azi, unele dintre cele mai populare sortimente de ţigări au rămas Petra sau Sparta, cacaua solubilă se confundă în general cu numele „Granko”, iar toţi muncitorii din fabrici utilizau crema de mâini „Solvina”. Popularitatea numeroaselor dulciuri şi băuturi a supravieţuit revoluţiei de catifea – despre legendara *kofola*, care la Praga şi Bratislava ţine piept concurenţei unor giganţi mondiali, am vorbit deja, dar nu mai puţin populare sunt „Lentilky”, bomboane de ciocolată cu glazură de zahăr diferit colorată care fac furori peste hotare. În Slovacia, foarte populare şi cu mare succes la vânzare sunt caramelele cu lapte „Krówki” – acestea pot fi cumpărate frecvent în pungi de câte un kilogram la tarabele de stradă.

Valoarea afectivă a produselor din anii ’70-’80 a atras atenţia organizatorilor de expoziţii. În anul 2007, la Universitatea de Arte Utilitare din Praga a fost organizată expoziţia „Husákovo 3+1”. În cadrul ei era prezentat un apartament dintr-un bloc de prefabricate decorat ca în perioada „normalizării”. Organizatorii expoziţiei s-au străduit să reconstituie cât mai fidel posibil spiritul epocii, arătând cum într-un spaţiu

de 70 m^2 trăia o familie cu venituri medii, formată din părinţi şi doi copii. În camera de zi era instalată veşnica mobilă care umplea un perete întreg, cu televizorul alb-negru marca Tesla şi pereţii decoraţi cu tapet de import RDG. În camera copiilor, patul suprapus având în jurul lui jucăriile populare ale momentului, cum ar fi cărticica *Honzíkova cesta* (*Drumul lui Honzik*) şi setul de cuburi „Merkur". În bucătărie, electrocasnicele marca Eta, singura existentă la vremea respectivă, alături de ambalaje de la produse alimentare[106].

În acelaşi timp, la Bratislava era deschisă expoziţia *Stratený čas? Slovensko 1969-1989 v dokumentárnej fotografii* (*Timpul pierdut? Slovacia 1969-1989 în fotografia de document*). Prin intermediul a peste 1.000 de fotografii documentare, aceasta prezenta Slovacia din perioada „normalizării". Spre deosebire de cea de la Praga, după cum subliniau chiar creatorii şi organizatorii ei, expoziţia din Slovacia a avut ca scop reconstituirea lipsită de sentimentalism a acestui interval de două decenii în toată complexitatea lui[107].

Un izvor nesecat de amintiri a început să fie, evident, internetul, unde apar ca ciupercile după ploaie pagini web care subliniază valoarea sentimentală a produselor industriei comuniste. Astfel de exemple pot fi găsite inclusiv pe paginile de internet ale celor mai citite ziare. Cotidianul *Sme* care apare la Bratislava a realizat un sondaj de opinie în legătură cu cele mai populare simboluri ale socialismului, atât în domeniul cinematografiei (domeniu în care câştig de cauză a avut o realizare care condamna „acţiunea imperialistă de a răspândi gândacul de Colorado"), cât şi al fotografiei. Printre cele mai tipice cinci imagini ale comunismului erau propuse cutiile cu bomboane de ciocolată de Crăciun, cuvântările difuzate la televizor ale lui Gustav Husák, bancnota de 500 de coroane, săpunul „Măr verde" şi guma de mestecat „Pedro"[108].

O pagină de internet şi mai cuprinzătoare şi-a făcut cotidianul ceh *Mlada Fronta DNES*. Aici poate fi găsit un magazin virtual comunist, în care pot fi vizitate numeroase raioane cu mărfuri (produse alimentare, drogherie, îmbrăcăminte, mobilă etc.) din perioada comunistă[109].

Atât în Cehia, cât şi în Slovacia, vremea comunismului a constituit într-o mult mai mică măsură un suport pentru cultura pop contemporană. În ambele ţări au apărut totuşi, printre altele, câteva filme despre diferite perioade din istoria partidului unic comunist. Această tematică l-a preocupat în mod deosebit pe regizorul ceh Jan Hřebejk care, în două dintre producţiile sale cinematografice, a realizat un tablou al realităţilor cehoslovace din cursul anilor ’60, respectiv ’80. Primul dintre aceste două filme, tragicomedia *Pelíšky*, din 1999, prezintă Cehoslovacia din perioada Primăverii de la Praga, dar văzută nu prin intermediul politicii la nivel înalt sau al libertăţii care începea să încolţească, ci prin viaţa concretă a două familii care se duşmănesc, dar locuiesc în aceeaşi casă: familia comunistului Šebek şi cea a anticomunistului Kraus. În ciuda diferenţelor, există multe lucruri care îi leagă pe membrii lor: fiul lui Šebek o iubeşte pe fiica lui Kraus care, la rândul lui, după moartea soţiei, se îndrăgosteşte de cumnata adversarului său şi se căsătoreşte cu ea.

Cele două familii au fost portretizate la modul comic. Credinţa copilărească a lui Šebek în realizările comunismului (ca paharele incasabile pe care fiul lui le sparge la scurt timp după ce el le-a cumpărat sau linguriţele din plastic pentru cafea fabricate în RDG care, odată introduse în apă fierbinte, se topesc) şi caracterul exploziv al lui Kraus, care aşteaptă căderea comunismului, îl fac pe spectator să privească aceste personaje cu indulgenţă. Dar finalul – invazia armatelor ţărilor din Tratatul de la Varşovia – distruge acest tablou care îşi avea echilibrul lui. Toţi trăiesc o traumă îngrozitoare, speranţele tuturor sunt năruite,

credinţele spulberate. Šebek are o încercare nereuşită de sinucidere, iar Kraus emigrează. Intervenţia străină reprezintă astfel sfârşitul lumii atât pentru ideologul comunist, cât şi pentru anticomunistul îndârjit.

Cel de-al doilea film al lui Hřebejk, *Pupendo*, din 2003, pune sub lupă Cehoslovacia anilor ’80, perioada stagnării la care a dus în cele din urmă „normalizarea”. Şi de data aceasta, soarta ţării este prezentată prin intermediul vieţii cotidiene a două familii: cea a sculptorului Mára, care, din cauza refuzului de a se subordona necondiţionat politicii lui Husák, trăieşte de pe o zi pe alta vânzând puşculiţe-purceluş confecţionate artizanal şi cea a tovarăşului Břečka, director de şcoală, care se pare că stăpâneşte la perfecţie arta de a se afla tot timpul pe direcţia corectă (după cum se exprimă chiar el: „Pur şi simplu nu spun ceea ce gândesc”). În ciuda concepţiilor lor complet diferite, Břečka vrea să-l ajute pe Mára, propunându-i să lucreze pentru şcoala pe care o conduce el, iar artistul acceptă în cele din urmă să realizeze chiar şi monumentul unui mareşal sovietic.

Peripeţiile protagoniştilor şi mai ales problemele pe care le au din momentul în care numele lor sunt menţionate într-o emisiune a postului de radio Vocea Americii redau cum nu se poate mai bine atmosfera tensionată din Cehoslovacia. Cel mai bun rezumat al acesteia sunt chiar cuvintele formulate de soţia sculptorului, Alena, în cursul unei discuţii aprinse după emisiunea amintită: „Mai bine ne-am uita la noi. Uite ce ne-au făcut! Încă nu i s-a-ntâmplat nimic nimănui, iar noi deja tremurăm de spaimă. Exact asta au şi vrut: să ne termine”.

Actorii revoluţiei de catifea, după mai bine de douăzeci de ani

Marián Čalfa, la scurt timp după alegerea lui Havel ca preşedinte al ţării, a părăsit KSČ, iar din ianuarie 1990 a devenit membru al grupării VPN. Guvernul de uniune naţională condus de el a funcţionat până la primele alegeri libere din iunie 1990, dar şi după acestea tot Čalfa a fost desemnat prim-ministru. Cu sprijinul Mişcării Creştin-Democrate (*Krest'anskodemokratické hnutie* – KDH), el a condus cabinetul coaliţiei OF-VPN pe tot parcursul mandatului de doi ani, timp în care a dus la bun sfârşit numeroase reforme fundamentale, transformând Cehoslovacia într-o ţară democratică cu economie de piaţă. A fost un partizan declarat al menţinerii federaţiei ceho-slovace, dar n-a putut găsi soluţia unui regim politic care să mulţumească ambele părţi. După scindarea Cehoslovaciei, şi-a luat cetăţenie cehă şi s-a stabilit la Praga. După dezmembrarea VPN în aprilie 1991, el a devenit membru al grupării liberale Uniunea Democratică Cetăţenească (*Občianská demokratická únia* – ODÚ), care a înregistrat un eşec total la alegerile din iunie 1992 şi n-a reuşit să intre în parlament. După această înfrângere, Čalfa s-a retras din viaţa politică, dedicându-se practicii juridice. A înfiinţat biroul de avocatură „Čalfa, Bartošik şi partenerii", care funcţionează şi în ziua de azi.

Ladislav Adamec a fost ales preşedinte al partidului încă de la sfârşitul revoluţiei de catifea, dar nu a fost în măsură să-l supună unei reforme interne, aşa încât în septembrie 1990 a trebuit să renunţe la această funcţie. El a fost una dintre figurile-cheie ale revoluţiei de catifea, dar în cursul desfăşurării acesteia a suferit o grea înfrângere politică în urma căreia n-a mai reuşit să se redreseze. În 1990 a fost ales deputat în

Adunarea Federală, dar nu a mai jucat absolut niciun rol în parlament, iar după ce şi-a încheiat mandatul a ieşit din viaţa politică. Încercarea de a reveni în politică la alegerile pentru Senat din 1996 s-a soldat cu un eşec spectaculos, pentru că Adamec nu s-a calificat nici măcar pentru al doilea tur de scrutin la Ostrava, cu un bazin electoral orientat în mod tradiţional spre stânga. Până la sfârşitul vieţii, închis în sine, a refuzat în mod constant orice discuţii cu ziariştii şi cu istoricii, preferând să-şi digere în singurătate gustul amar lăsat de eşecul din 1989. A murit în 2007.

Václav Havel, aşa cum se stabilise, a rămas preşedintele ţării până la primele alegeri libere. Cu toate acestea, s-a hotărât să candideze pentru această funcţie şi după formarea noului parlament. În timpul primului mandat de doi ani, eforturile sale s-au concentrat pe soluţionarea diferendului ceho-slovac, dar n-a reuşit să prevină scindarea federaţiei. După apariţia Republicii Cehe independente, Václav Havel a îndeplinit funcţia de preşedinte timp de două mandate consecutive întregi, pentru ca în cele din urmă, în 2003, să iasă din politica activă. De-a lungul celor zece ani cât a fost şef al statului, prin autoritatea pe care nimeni nu i-o contesta, el a determinat într-o măsură hotărâtoare atât politica internă, cât şi pe cea externă a Cehiei. Fiind situat deasupra partidelor politice, Václav Havel a criticat adeseori acţiunile politicienilor, mai ales pe cele ale lui Václav Klaus, un economist pe care chiar el l-a „atras” în politică în cursul revoluţiei de catifea. După ce şi-a încheiat şi cel de-al doilea mandat, a participat în continuare la diverse evenimente ale vieţii publice, s-a implicat în numeroase proiecte internaţionale, a ţinut prelegeri. A revenit de asemenea la prima lui pasiune – dramaturgia. În 2007, după o pauză de 18 ani, şi-a terminat prima piesă, intitulată *Plecarea* (*Odcházení!*), cu evidente accente autobiografice. Premiera ei a avut loc în primăvara lui 2008 la teatrul Archa din Praga, iar în toamna aceluiaşi

an piesa s-a jucat la teatrul Ateneum din Varşovia. *Plecarea* s-a bucurat de cronici favorabile. Václav Havel a murit în decembrie 2011.

Michael Kocáb, cântăreţ de rock, colaborator apropiat şi prieten al lui Havel, participant la primele convorbiri, de tatonare, cu Adamec, a devenit deputat în Adunarea Federală încă din 1989. El a câştigat multă popularitate în urma organizării comisiei pentru monitorizarea evacuării trupelor sovietice de pe teritoriul Cehoslovaciei, comisie pe care a şi condus-o. După ce şi-a îndeplinit cu succes această misiune, şi-a depus mandatul de deputat (declarase, de altfel, că în momentul în care „ultimul soldat sovietic va părăsi Cehoslovacia, va părăsi şi el viaţa politică”), retrăgându-se din activitatea politică pentru a se întoarce la aceea de creator de muzică. Plecarea Armatei Sovietice a fost omagiată de un turneu concertistic al trupei lui Kocáb, legendara formaţie Pražský Výběr. Turneul a fost denumit „Adieu C.A.” şi la el a participat ca invitat şi Frank Zappa. Cu unele întreruperi, trupa este activă şi în ziua de azi, în ciuda faptului că, după un conflict între Kocáb (voce şi clape) şi chitaristul Michal Pavlíček, acesta din urmă a părăsit formaţia, care şi-a schimbat apoi denumirea în „Pražský Výběr II”. Dar Kocáb n-a renunţat total la politică. În perioada 1993-2003, a fost consilier al preşedintelui Havel, apoi, în ianuarie 2009, a devenit ministru pentru drepturile omului şi minorităţi naţionale, fiind nominalizat de Partidul Verzilor, funcţie pe care a îndeplinit-o până în decembrie 2010.

Václav Malý a fost purtătorul de cuvânt al Forumului în perioada revoluţiei de catifea şi cel care a moderat cele mai multe dintre întâlnirile de pe Václavské náměstí. Apoi a revenit la activitatea de păstorire a sufletelor ca preot, mai întâi în parohia Sf. Gabriel din Praga Smíchov, apoi în parohia Sf. Anton din Praga Holešovice. În 1997 a fost sfinţit episcop şi a ocupat funcţia de episcop-vicar în cadrul arhiepiscopiei

Praga. Şi-a însuşit deviza „Smerenie şi adevăr”, pe care o transpune în viaţă prin activitatea sa cotidiană de luptă pentru drepturile omului în cadrul consiliului „Iustitia et pax” de pe lângă Conferinţa Episcopatului Republicii Cehe. Václav Malý îi sprijină pe deţinuţii politici din ţările cu regimuri politice nedemocratice din lumea întreagă, vizitează familiile acestora şi redactează petiţii adresate dictatorilor şi conducătorilor autoritari. Pentru a-şi îndeplini această misiune, el a vizitat, printre altele, Bielorusia, China, Cecenia, Iran şi Cuba.

Unul dintre principalii reformatori din perioada Primăverii de la Praga, Zdenek Mlynář, s-a întors în 1989 din Austria, unde emigrase, străduindu-se să se integreze activ în viaţa politică a ţării. Ca partizan al stângii democratice, el a sprijinit Blocul de Stânga, un partid mai mic, pe care de altfel n-a reuşit să-l ducă în parlament. În urma eşecului electoral din 1996, a renunţat la funcţia de preşedinte de onoare al acestei grupări din motive de sănătate. A murit în 1997.

Alexander Vondra, purtător de cuvânt al Cartei 77 din anul 1989 şi cofondator al OF, după revoluţia de catifea a început o carieră politică şi diplomatică. În anii 1990-1992, a fost consilier al lui Havel pe probleme de relaţii internaţionale, apoi ministru adjunct în cadrul ministerului Afacerilor Externe şi ambasador al Republicii Cehe în Statele Unite. Fiind unul dintre puţinii membri activi ai opoziţiei, a avut relaţii mai strânse cu spectrul politic de dreapta, mai exact cu Partidul Democratic Cetăţenesc (*Občanská demokratická strana* – ODS), care l-a şi nominalizat în anul 2006 ca ministru al Afacerilor Externe, iar apoi ca vicepremier pe probleme europene. De pe această poziţie, el a fost unul dintre principalii negociatori ai tratatului de la Lisabona în timpul tensionatelor negocieri de la Bruxelles, sprijinind cu multă fermitate punctul de vedere al reprezentantului polonez. Vondra a supervizat de asemenea pregătirile

pentru preluarea de către Cehia a preşedinţiei UE – mandat care a revenit ţării lui în prima jumătate a anului 2009. În intervalul 2010-2012 a fost ministru al Apărării în cadrul guvernului Republicii Cehe.

Alexander Dubček, după încercarea nereuşită de a prelua funcţia de preşedinte al ţării, nu a mai jucat un rol determinant în politică. Chiar dacă după alegerile din 1990 a devenit din nou preşedinte al parlamentului, în realitate nu avea nici putere, nici susţinere politică. După dezmembrarea VPN, a încercat să-şi construiască o poziţie în Slovacia, având în spate o formaţiune minoră, Partidul Social-Democrat, pe care îl înfiinţase pe la începutul lui 1992 şi al cărui preşedinte era. Pe listele acestuia a ajuns în Adunarea Federală la următoarele alegeri. S-a opus din toate puterile scindării Cehoslovaciei. Ca slovac, se temea de soarta Slovaciei în afara federaţiei. Dar n-a mai apucat împărţirea ţării – grav rănit într-un accident de maşină la începutul lunii septembrie 1992, a murit o lună mai târziu. Moartea lui este şi în prezent subiect de controverse, unii întrebându-se dacă accidentul care i-a adus moartea nu ar putea fi atribuit anumitor agenţi (în legătură cu KGB).

Fedor Gál, cofondator al VPN, în primii doi ani de după revoluţia de catifea a fost unul dintre principalii factori de decizie pe scena politică slovacă. În 1990 a devenit şeful centrului de coordonare al VPN, fiind efectiv una dintre figurile cele mai influente din interiorul acestei coaliţii şi susţinătorul aripii sale liberale. Odată cu apariţia diferendului ceho-slovac, a căpătat proporţii şi conflictul intern din această mişcare în cadrul căreia premierul guvernului slovac, Vladimír Mečiar, a început să promoveze tot mai incisiv aripa naţională. Fricţiunile interne au dus, în primăvara lui 1991, la dezmembrarea VPN şi la apariţia unei grupări liberale, ODÚ, şi a uneia naţional-populare, HZDS. Gál nu s-a putut decide să intre în politica de partid, preferând să rămână consilier

apartinic al premierului Čalfa. După alegerile din 1992 şi după scindarea federaţiei, el a părăsit politica, dar nu şi viaţa publică – a devenit membru fondator al postului privat de televiziune Nova, a luat parte la activităţile a numeroase organizaţii neguvernamentale (cum ar fi Fundaţia „Milan Šimečka”) şi, împreună cu fiul său, a înfiinţat şi conduce inclusiv în momentul de faţă editura „G plus G”. Cea mai mare pasiune a lui, după cum spune chiar el, este să scrie necontenit: eseistică, publicistică, dar şi lucrări de specialitate şi de popularizare ştiinţifică.

Ján Budaj, cel de-al doilea membru fondator al VPN, venind din direcţia grupărilor ecologiste, a devenit încă din ianuarie 1990 preşedintele Consiliului Slovac al VPN, apoi a fost cooptat în parlamentul slovac. În martie a suferit prima înfrângere serioasă: ca urmare a faptului că nu a pregătit suficient de bine această operaţiune, la alegeri nu a ajuns preşedintele parlamentului (a pierdut în faţa deputatului comunist Rudolf Schuster şi a trebuit să se mulţumească cu funcţia de adjunct al acestuia). La scurt timp după victoria în alegeri a VPN, a suferit un eşec mult mai grav atunci când a fost obligat să renunţe la mandat din cauza lustraţiei, pentru că s-a dovedit că fusese înregistrat în documentele Serviciilor de Securitate la categoria colaboratori. În toamna anului 1990 a părăsit aşadar politica pentru a se ocupa de publicistică, dar această despărţire n-a fost de lungă durată. După ce Slovacia a devenit o ţară de sine stătătoare, Budaj a revenit la activitatea publică, dar fără prea mari succese. În momentul de faţă este consilier la Bratislava.

Milan Kňažko, actor slovac care a luat parte activă la revoluţia de catifea, la rândul lui membru fondator al VPN şi unul dintre conducătorii mulţimilor participante la demonstraţiile din noiembrie 1989 de la Bratislava, nu s-a retras din politică la fel de repede ca mulţi alţi colegi de-ai lui. În 1991, în conflictul care s-a declanşat în sânul VPN, el s-a

situat de partea lui Mečiar şi a devenit vicepreşedinte al Mişcării pentru o Slovacie Democratică, creată de acesta. După scindarea federaţiei, a devenit primul ministru al Afacerilor Externe al Slovaciei, dar în curând a intrat în conflict cu Mečiar, drept pentru care a părăsit Mişcarea împreună cu un întreg grup de deputaţi. Din colaborator apropiat, el a devenit un critic acerb al premierului slovac şi al tendinţelor sale autoritariste. În 1998 a fost unul dintre fondatorii Coaliţiei Democratice Slovace, o largă grupare „antimečiaristă", şi, ca reprezentant al acesteia, în mandatul 1998-2002, a fost numit ministru al Culturii. După ce şi-a încheiat mandatul, s-a retras din activitatea politică, devenind director general al canalului privat de televiziune TV JOJ. După o pauză de 15 ani, s-a întors la actorie. În 2007 a jucat, printre altele, în partea a doua a controversatului horror american *Hostel*.

Milan Šimečka, unul dintre puţinii semnatari ai Cartei 77 din Slovacia, filosof şi eseist, a făcut parte în 1989 din grupul fondatorilor şi al principalilor ideologi ai VPN. După revoluţia de catifea, Milan Šimečka a refuzat orice demnităţi academice sau politice şi abia la rugămintea personală a lui Havel, în 1990, a acceptat funcţia de preşedinte al consiliului prezidenţial. Moartea sa prematură a survenit tot în 1990. Fiul său, Martin M. Šimečka, este actualmente unul dintre cei mai apreciaţi publicişti slovaci. În ultimii mai bine de 20 de ani, el a condus mai multe periodice de prestigiu. În 1990 a înfiinţat Editura Archa, în cadrul căreia, timp de şase ani, a îndeplinit funcţia de redactor-şef, după care aceeaşi funcţie i-a fost încredinţată în redacţia influentului săptămânal *Domino fórum* şi în cea a cotidianului *SME* (1999-2006). După ce a părăsit redacţia *SME*, a preluat conducerea săptămânalului praghez *Respekt*, la care lucrează şi în prezent ca redactor.

Miroslav Štěpán a fost reprezentantul regimului comunist cu gradul cel mai înalt care a ajuns în faţa unei instanţe de judecată. Încă din 22 decembrie 1989 a fost arestat, apoi condamnat la 4 ani de închisoare pentru abuz de putere. Dar verdictul a fost redus ulterior la 2 ani şi 6 luni de izolare. În cele din urmă, Štěpán a fost eliberat pentru comportament exemplar. La scurt timp după eliberare, a reintrat în politică, chiar dacă s-a menţinut la un nivel periferic. În 1995 a devenit preşedintele Partidului Comuniştilor Cehoslovaci (*Strana československých komunistů*), o grupare de extremă stânga care reproşa KSČM devierea de la idealurile marxism-leninismului şi care avea ca scop instituirea dictaturii proletariatului. La scurt timp după aceea, gruparea şi-a îmbogăţit componenţa cu un alt erou negativ al revoluţiei de catifea: Ludvík Zifčák, *alias* „Růžička”, *alias* „Martin Šmid”, colaborator al Securităţii, care făcea pe victima înăbuşirii manifestaţiei de pe Národní třídě a devenit membru al grupării conduse de Štěpán. În 1999, gruparea şi-a luat un nume istoric: Partidul Comunist al Cehoslovaciei (*Komunistická strana Československa* – KSČ). În 2001 însă partidul s-a dezmembrat – facţiunea lui Zivčák, care-i reproşa lui Štěpán „metodele neprincipiale, carieriste, birocratice şi în multe situaţii oportuniste”, l-a îndepărtat pe acesta de la putere şi a fuzionat cu Partidul Cehoslovac al Muncii (*Československa strana práce* – ČSSP). Prin urmare, în momentul de faţă există două partide extremiste: KSČ, condus de Štěpán, şi KSČ-ČSSP al lui Zivčák, ambele revendicându-se de la tradiţiile comuniste ale anilor 1929-1956 (până la apariţia, odată cu Hruşciov, a revizionismului)[110]. Ambii domni resping în mod categoric orice aluzie la greşelile comunismului.

1. Alexander Dubček, *Nadzieja umrze ostatnia* (*Speranţa moare ultima*), trad. în polonă de Piotr Godlewski, Varşovia, 1995, p. 269.

2. Jan Rychlík, *Češi a Slováci ve 20. století*, vol. 2: *Česko-slovenské vztahy 1945-1992* (*Cehii şi slovacii în secolul XX*, vol. 2, *Relaţiile ceho-slovace 1945-1992*), Bratislava, 1998, p. 279.

3. Alexander Dubček, *Nadzieja…*, p. 301.

4. Milan Otáhal, *Opozice, moc, společnost* (*Opoziţia, puterea, societatea*), Praga, 1994, p. 19.

5. Timothy Garton Ash, „Czechosłowacja pod lodem" („Cehoslovacia sub gheaţă"), în *idem*, *Pomimo i wbrew. Eseje o Europie Środkowej* (*Cu toate că şi în ciuda. Eseuri despre Europa Centrală*), trad. în polonă de Anna Husarska, Londra, 1990, pp. 62-63.

6. Paweł Boryszewski, *Kościół, którego nie było* (*Biserica inexistentă*), Varşovia, 2002, pp. 23-24, 31, 48.

7. Timothy Garton Ash, „Cechosłowacja…" („Cehoslovacia…"), p. 63.

8. Karl Peter Schwarz, *Česi a Slováci. Dlha cesta k mierovému rozchodu* (*Cehii şi slovacii. Drumul lung până la despărţirea paşnică*), Bratislava, 1994, p. 205.

9. Milan Otáhal, *Opozice…* (*Opoziţia…*), p. 33.

10. Timothy Garton Ash, „Czechosłowacja…" („Cehoslovacia…"), pp. 61-62.

11. Milan Otáhal, *Opozice…* (*Opoziţia…*), p. 31.

12. Corespondentul cehoslovac al „imperialistei" Coca-Cola, creată în 1960, şi care se bucura de multă popularitate.

13. Milan Otáhal, *Opozice…* (*Opoziţia…*), p. 56.

14. Václav Havel, „Siła bezsilnych" („Puterea celor fără putere"), în Jacek Baluch (ed.), *Hrabal, Kundera, Havel… Antologia czeskiego eseju* (*Hrabal, Kundera, Havel… Antologia eseului ceh*), Cracovia, 2001, pp. 72-75.

15. Milan Otáhal, *Normalizace 1969-1989. Příspěvek ke stavu bádání* (*Normalizarea 1969-1989. Contribuţie la starea cercetărilor*), Praga, 2002, pp. 54-55.

16. Petr Husák, *Česká cesta ke svobodě. Revoluce či co?* (*Drumul ceh spre libertate. Revoluţie sau altceva?*), Praga, 1999, pp. 16-17.

17. „Seznamy otiskovalo Rudé právo dva týdny" („Aceste liste Rudé Právo le-a publicat pe parcursul a două săptămâni"), *Lidové noviny*, 24 ianuarie 2002, p. 15.

18. *Obdobi normalizace. KSČ – úkoly televizního zpravodajství*, http://www.totalita.cz/norm/norm_kult_tt_12_01.php (accesat pe 21 iulie 2009).

19* Doctrina realismului socialist a lui Andrei Jdanov (n.tr.).

20. Dušan Kováč, *Slováci – Česi. Dejiny* (*Slovacii-Cehii. Istoria*), Bratislava, 1997, pp. 93-94.

21. Jan Rychlík, *Česi a Slováci…* (*Cehii şi slovacii…*), p. 281.

22. Karl Peter Schwarz, *Česi a Slováci…* (*Cehii şi slovacii…*), p. 213.

23. Milan Otáhal, *Opozice…* (*Opoziţia…*), pp. 53-54.

24. Jan Rychlík, *Česi a Slováci…* (*Cehii şi slovacii…*), p. 299.

25. Jósef Darski, „Rok 1989: Jesień Ludów czy KGB?", *Fronda*, 2001, nr. 23-24.

26. Pavel Žáček, „Celostátní projekt «KLÍN»" („Proiectul naţional «KLÍN»"), http://www.cibulka.com/stblist/klin.html#4 (accesat pe 15 martie 2009).

27. Paweł Boryszewski, *Kościół…* (*Biserica…*), pp. 69-70.

28. Petr Husák, *Česká cesta ke svobodě…* (*Drumul ceh spre libertate…*), pp. 45-46.
29. Václav Havel, *Tylko krótko, proszę* (*Pe scurt, vă rog!*), trad. în polonă de Andrzej Jagodziński, Cracovia, 2007, p. 60.
30. Milan Otáhal, *Opozice…* (*Opoziţia…*), p. 59.
31. Jiří Suk, *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990* (*Cronologia dispariţiei regimului comunist în Cehoslovacia 1985-1990*), Praga, 1999, p. 95.
32. Jerzy Tomaszewski, *Czechy i Słowacja* (*Cehia şi Slovacia*), Varşovia, 2007, p. 279.
33. Jiří Suk, *Občanské Forum. Listopad-Prosinec 1989*, vol. 1: *Události* (*Forumul Cetăţenesc. Noiembrie-decembrie 1989*, vol. 1, *Evenimentele*), Praga, 1997, pp. 43-44; „Sametová revoluce 1989. Pátek 17. listopadu 1989 průběh demonstrace” („Revoluţia de catifea 1989. Vineri, 17 noiembrie 1989, desfăşurarea demonstraţiei”), http://www.totalita.cz/1989/1989_1117_dem_03.php (accesat pe 21 iulie 2009).
34. *Mladý svět*, 1989, nr. 51, disponibil la http://www.totalita.cz/1989/1989_1117_svedek.php (accesat pe 21 iulie 2009).
35. *Studentské listy*, prosinec 1989, disponibil la http://www.totalita.cz/1989/1989_1117_svedek.php (accesat pe 21 iulie 2009).
36. Petr Husák, *Česká cesta ke svobodě…* (*Drumul ceh spre libertate…*), pp. 61-63.
37. *Ibidem*, p. 53.
38. Milan Otáhal, *Opozice…* (*Opoziţia…*), pp. 97-98.
39. Jiří Suk, *Občanské Forum. Listopad-Prosinec 1989*, vol. 2: *Dokumenty* (*Forumul Cetăţenesc. Noiembrie-decembrie 1989*, vol. 2, *Documentele*), Praga, 1998, pp. 13-14.
40. Ingrid Antalová (ed.), *Verejnost’ proti nasiliu 1989-1991. Svedectva a dokumenty* (*Populaţia împotriva violenţei 1989-1991. Mărturii şi documente*), Bratislava, 1998, p. 33.
41. Jozef Žatkuliak (ed.), *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty* (*1985-1990*) (*Noiembrie 1989 şi Slovacia. Cronologie şi documente*), Bratislava, 1999, p. 325.
42. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód. Rola elit politycznych w procesie podziału Czechosłowacji* (*Divorţul de catifea. Rolul elitelor politice în procesul împărţirii Cehoslovaciei*), Varşovia, 2007, pp. 75-78.
43. Petr Husák, *Česká cesta ke svobodě…* (*Drumul ceh spre libertate…*), p. 87.
44. *Ibidem*, p. 97.
45. Milan Otáhal, *Opozice…* (*Opoziţia…*), p. 106.
46. „Sametová revoluce 1989: některá hesla těchto dnů” („Revoluţia de catifea 1989: câteva lozinci ale acelor zile”), http://www.totalita.cz/1989/1989_11_hesla.php (accesat pe 21 iulie 2009).
47. Milan Otáhal, *Opozice…* (*Opoziţia…*), p. 111.
48. Václav Havel, *Tylko krótko…* (*Pe scurt…*), p. 73.
49. Jiří Suk, *Chronologie zániku…* (*Cronologia dispariţiei…*), p. 103.
50. Václav Bartuška, *Polojasno. Pátrání po vinících 17. Listopadu 1989* (*Ceaţă. Căutarea vinovaţilor din 17 noiembrie 1989*), Praga, 1990, p. 5.

51. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód…* (*Divorţul de catifea*…), pp. 81-82.
52. Václav Havel, *Tylko krótko*… (*Pe scurt…*), p. 69.
53. Milan Otáhal, *Opozice…* (*Opoziţia…*), p. 117.
54. Jiří Suk, *Občanské Forum…* (*Forumul Cetăţenesc…*), vol. 2, p. 71.
55. *Ibidem*, p. 80.
56. *Ibidem*, pp. 91-101.
57. Jiří Suk, *Chronologie zániku…* (*Cronologia dispariţiei…*), p. 106.
58. *Ibidem*, pp. 104-106.
59. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód…* (*Divorţul de catifea…*), pp. 123-124, 128-129.
60. Jan Pešek (ed.), *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948-1989* (*Actorii unei epoci în Slovacia 1948-1989*), Prešov, 2003, p. 148.
61. *Ibidem*.
62. Jiří Suk, *Občanské Forum…* (*Forumul Cetăţenesc…*), vol. 1, p. 156.
63. Jozef Žatkuliak (ed.), *November 1989 a Slovensko…* (*Noiembrie 1989 şi Slovacia…*), Bratislava, 1999, p. 420.
64. Jiří Suk, „K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989" („Forţarea candidaturii lui Václav Havel pentru funcţia de preşedinte în decembrie 1989"), *Soudobé dějiny*, 1999, nr. 2-3, p. 351.
65. *Ibidem*.
66. *Ibidem*, pp. 359-363.
67. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód…* (*Divorţul de catifea…*), pp. 91-92.
68. Václav Havel, *Tylko krótko…* (*Pe scurt…*), pp. 95-96.
69. În 1928, Cehoslovacia era cel mai mare exportator de încălţăminte din lume.
70. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód…* (*Divorţul de catifea…*), p. 93.
71. Václav Havel, *Tylko krótko…* (*Pe scurt…*), p. 97.
72. Jiří Suk, *Občanské Forum…* (*Forumul Cetăţenesc…*), vol. 1, p. 209.
73. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód…* (*Divorţul de catifea…*), pp. 122, 127-128, 219, 228.
74. Juraj Marušiak, „Rok 1989 na Slovensku" („Anul 1989 în Slovacia"), în *Česko-slovenska historická ročenka* (*Anuarul istoric ceho-slovac*), Brno, 2002, p. 151.
75. Marek Migalski, *Czeski i polski system partyjny* (*Sistemul politic ceh şi cel polonez*), Varşovia, 2008, p. 74.
76. „Denně přicházíme o šestnáct komunistů, zjistil ústřední výbor" („Pleacă zilnic câte 16 comunişti, afirmă comitetul central"), *Mladá fronta DNES*, 7 mai 2008.
77. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód…* (*Divorţul de catifea…*), p. 228.
78. Piotr Bajda, *Elity polityczne na Słowacji. Kręta droga do nowoczesnego państwa* (*Elitele politice din Slovacia. Drumul întortocheat spre statul modern*), Varşovia, 2010, p. 173.
79. Paweł Ukielski, „Fico bierze wszystko" („Fico ia tot"), http://www.omp.org.pl/artykul.php?artykul=262.

80. *Problem lustracji w Europie Środkowej i krajach bałtyckich. Raport OSW* (*Problema lustraţiei în Europa Centrală şi în ţările baltice. Raportul OSW*), Centrul de Studii pentru Europa de Est, Varşovia, septembrie 2005, p. 7.

81. „Zákon ze dne 4 října 1991, kterým se stanoví některé další předpoklady pro výkon některých funkcí ve státních orgánech a organizacích České a Slovenské Federativní Republiky, České Republiky a Slovenské Republiky" („Legea din 4 octombrie 1991 cu privire la unele condiţii care trebuie îndeplinite în vederea ocupării anumitor funcţii în cadrul organelor de stat şi al organizaţiilor din Republica Federativă a Cehiei şi Slovaciei"), http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1991/sb086-91.pdf (accesat pe 21 iulie 2009).

82. *Problem lustracji w Europie Środkowej…* (*Problema lustraţiei în Europa Centrală…*), martie 2009, pp. 5-6.

83. *Ibidem*, pp. 6-7.

84. „Šéf ČSSD chce zrušit ústav stůj co stůj" („Şeful ČSSD vrea cu orice preţ să lichideze institutul"), *Lidové noviny*, 17 martie 2008.

85. *Problem lustracji w Europie Środkowej…* (*Problema lustraţiei în Europa Centrală…*), septembrie 2005, pp. 9-10.

86. Václav Drchal, „Dva ministři agenty StB" („Doi miniştri agenţi ai StB"), *Lidové noviny*, 30 mai 2007.

87. Adam Hradilek, Petr Třešňák, „Milan Kundera's denunciacion", http://english.respekt.cz/Milan-Kunderas-denunciacion-2742.html (accesat pe 12 aprilie 2009). Originalul în limba cehă: Adam Hradilek, Petr Třešňák, „Udání Milana Kundery", *Respekt*, 2008, an XIX, nr. 42, pp. 38-46.

88. Robert Malecký, „1989, Češi odmítají tlustou čáru" („1989, Cehii resping în mod hotărât"), *Lidové noviny*, 16 noiembrie 2007.

89. Institutul de Stat pentru Relaţii Internaţionale de la Moscova (Московский государственный институт международных отношений), un institut sovietic de prestigiu care forma cadrele din diferite ţări pentru domeniul diplomaţiei şi altele asemănătoare. El există şi în momentul de faţă, fiind subordonat MAE al Rusiei.

90. Piotr Nisztor, „Generał Lorenc to taki czechosłowacki Kiszczak" („Generalul Lorenc e un fel de Kiszczak cehoslovac"), *Rzeczpospolita*, 21 martie 2009.

91* Oraşul în care este înmormântat Nicolaus Olahus (n.tr.).

921. *Problem lustracji w Europie Środkowej…* (*Problema lustraţiei în Europa Centrală…*), septembrie 2005, pp. 12-14.

932. „Stanovisko Mons. Jána Sokola k zverejňovaným dokumentom" („Poziţia Mons. Ján Sokol în legătură cu publicarea documentelor"), Agenţia de Presă a Conferinţei Episcopilor Slovaci, http://www.tkkbs.sk/viev.php?cisloclanku=20070227028 (accesat pe 21 iulie 2009).

943. Andrzej Niewiadowski, „Czy arcybiskup przekazał miliony agentowi bezpieki" („I-a dat arhiepiscopul milioane unui agent al securităţii?"), *Rzeczpospolita*, 29 mai 2009.

95. Paweł Ukielski, *Aksamitny rozwód…* (*Divorţul de catifea…*), pp. 95-113.

96. *Zákon ze dne 2. listopadu 1951 o státním svátku, o dnech pracovního klidu a o památných a významných dnech* (*Legea din 2 noiembrie 1951 cu privire la sărbătoarea naţională, la zilele libere, la zilele comemorative şi la zilele importante*), http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1951/sb47-51.pdf (accesat pe 21 iulie 2009).

97. *Zákon ze dne 29. června 2000 o státních svátcích, o ostatních svátcích, o významných dnech a o dnech pracovního klidu* (*Legea din 29 iunie 2000 cu privire la sărbătorile naţionale, la alte sărbători, la zilele importante şi la zilele nelucrătoare*), http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/2000/sb073-00.pdf (accesat pe 21 iulie 2009).

98. *Zákon Národnej rady Slovenskej republiky z 20. októbra 1993 o štátnych sviatkoch, dňoch pracovného pokoja a pamätných dňoch* (*Decretul Consiliului Naţional al Republicii Slovace din 20 octombrie 1993 cu privire la sărbătorile naţionale, la zilele nelucrătoare şi la zilele comemorative*), http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?PredpisID=12662&FileName=93-z241&Rocnik=1993&#xml=http://www.zbierka.sk/zz/predpisy/default.aspx?HitFile=True&FileID=253&Flags=160&IndexFile=zz93&Text=sviatok (accesat pe 21 iulie 2009).

99. „Vývoj názvosloví brněnských ulic a náměstí" („Evoluţia numelor străzilor şi pieţelor din oraşul Brno"), http://www.brno.cz/download/ovv/ulice/top2.htm (accesat pe 21 iulie 2009).

100. Andrej Šimončič, „Socialistické peniaze: Pamätáte si na ne?" („Banii socialişti. Vi-i mai amintiţi?"), *Život*, nr. 9, 2008.

101. Sławomir M. Nowinowski, „Glosa do sporu o sens czeskich dziejów" („Glosă la controversa despre sensul istoriei cehe"), în Sławomir M. Nowinowski, Jan Pomorski, Rafał Stobiecki (ed.), *Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów* (*Memoria şi politica istorică. Experienţa Poloniei şi a vecinilor ei*), Łódź, 2008, pp. 48-52.

102. Václav Drhal, „Opomíjení velikáni" („Marii uitaţi"), *Lidové novini*, 5 martie 2008.

103. Vezi Radosław Zenderowski, *Nad Tatrami błyska się… Słowacka tożsamość narodowa w dyskursie politycznym w Republice Słowackiej* (*1989-2004*) (*Fulgere peste Tatra… Identitatea naţională slovacă în discursul politic din Republica Slovacă*), Varşovia, 2007, pp. 415-489.

104. Miroslav Pekník (ed.), *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti* (*Opinia publică şi politica. Conştiinţa istorică a societăţii slovace*), Bratislava, 2006, pp. 43-44, 101-102.

105. Martin M. Šimečka, „Poučenie z reálneho socializmu. Tak sme si tu žili a ako budeme žit'?" („Învăţămintele socialismului real. Aşa am trăit aici, cum vom trăi pe viitor?"), în László Szigeti (ed.), *Slovenská otázka dnes. Výber textov z časopisu OS 1997-2006* (*Problema slovacă azi. Antologie de texte din revista* OS *1997-2006*), Bratislava, 2007, pp. 263-272.

106. „Husákovo 3+1. Podívejte se, jak jsme žili za socialismu" („Husák 3+1. Iată cum am trăit în socialism"), *Mlada fronta DNES*, 10 octombrie 2007.

107. „O komunizme na plné pecky" („Despre comunism fără rezerve"), *Sme*, 20 decembrie 2007.

108. Vezi http://soc.sme.sk/ (accesat pe 21 iulie 2009).

109. Vezi http://ekonomika.idnes.cz/ekonomika.asp?y=ekonomika/od.htm (accesat pe 21 iulie 2009).

110. Vezi http://ksc-cssp.komunisti.sk (accesat pe 21 iulie 2009).

Adam Burakowski

România: un decembrie însângerat

Geniul Carpaţilor

Când Mihail Gorbaciov a preluat puterea la Kremlin, a făcut fără îndoială o trecere în revistă a situaţiei în care se găsea fiecare ţară din blocul sovietic. Analiza succintă care probabil i-a fost prezentată sublinia neîndoielnic faptul că Nicolae Ceauşescu, supranumit de apologeţi „Geniul Carpaţilor”, nu numai că era cel mai recalcitrant dintre vasali, dar satrapia lui se afla într-o stare jalnică. „Mamalîjnichii” („mămăligarii”), cum îi desemnau uneori pe români, plini de dispreţ, membrii conducerii sovietice (la un moment dat, Hruşciov folosise acest cuvânt chiar într-o intervenţie publică), aveau probleme inclusiv cu procurarea mămăligii, acest aliment naţional din porumb. Cozile din faţa magazinelor, străzile cufundate în întuneric, locuinţele neîncălzite, mijloacele de transport în comun, autobuzele şi tramvaiele care circulau cu mare întârziere şi aglomerate dincolo de orice limită, acestea erau realităţile de zi cu zi ale românilor pe la jumătatea anilor ’80. Raportul respectiv conţinea de

asemenea, fără îndoială, faptul că nu se întrevedea nicio ieşire din această situaţie, nici măcar pe termen lung. În principiu, cam la fel se prezenta situaţia şi în celelalte ţări din lagărul socialist, numai că în România toate aceste fenomene erau mult mai evidente şi mai dureroase pentru cetăţeanul din clasa de mijloc şi chiar pentru unii membri ai nomenclaturii. Sistemul se prăbuşea şi trăgea după el, cel puţin la nivel de imagine, întregul bloc sovietic din Europa Centrală şi de Est.

O problemă suplimentară o constituia distanţarea politică semnificativă a lui Ceauşescu de ceilalţi conducători ai ţărilor comuniste. Încă din anii ’60, România a manifestat veleităţi de independenţă şi, pe măsură ce trecea timpul, aceste tendinţe se accentuau tot mai mult. Relaţiile politice dintre Bucureşti şi Moscova nu erau nicidecum strălucite, iar după ce Gorbaciov (primul conducător sovietic mai tânăr decât Ceauşescu) a ajuns la putere, ele s-au înrăutăţit. Forţa de impact a propagandei sovietice era în aceste condiţii mai slabă în România, aşa încât lansarea perestroikăi, la fel ca a oricărei alte idei emanând de la Moscova, se lovea inevitabil de nenumărate dificultăţi.

Economia românească se afla într-o stare critică încă de la sfârşitul anilor ’70. Dar Ceauşescu n-a renunţat la industrializarea forţată, bazată de altfel pe o tehnologie învechită, aruncând costurile crizei pe umerii populaţiei. În anii 1981-1982 au fost introduse limitări drastice la consum, a fost redusă cantitatea de energie furnizată consumatorilor casnici, fiind elaborat chiar un „Program de alimentaţie ştiinţifică a populaţiei”. Dar iniţiativa cea mai importantă şi cea mai tragică, prin urmările pe care le-a avut, a fost decizia de a achita integral datoria externă, decizie luată în decembrie 1982. Această sarcină a fost considerată o prioritate absolută şi a fost dusă la îndeplinire, printre altele, prin exportul tuturor mărfurilor care mai puteau fi vândute peste hotare, inclusiv al produselor alimentare.

În cursul anilor ’80, peste tot erau falsificate datele economice, începând de la nivelul întreprinderilor, apoi la nivel de comitet judeţean, minister şi, în cele din urmă, la Oficiul de statistică, acesta publicând în anuarele sale datele „corectate”. Potrivit unor analize ulterioare, cel mai mult au fost falsificate rezultatele anului 1987, când la cunoştinţa populaţiei au fost aduse rezultate economice mai mari cu aproape 90% decât cele reale, şi cele ale anului 1989, majorate cu peste 300%[1]. Nici în ziua de azi nu se poate stabili cu precizie care a fost situaţia reală, dar oricum chiar şi în statisticile oficiale erau vizibile simptomele prăbuşirii economice.

Pentru a duce populaţia de nas, autorităţile măreau treptat salariile, dar în acelaşi timp recurgeau la fel de fel de trucuri prin intermediul cărora de fapt reduceau veniturile reale, acestea scăzând an de an cu câteva procente. De altfel, numărul mare de bancnote aflate în circulaţie (valoarea leului fiind foarte scăzută) nu se transpunea câtuşi de puţin şi într-o putere de cumpărare corespunzătoare. Adevăraţii bani din România, la fel ca şi în celelalte ţări comuniste de fapt, erau dolarii, în ciuda faptului că, potrivit legii, populaţiei îi era interzis să-i deţină şi, cu atât mai mult, să-i utilizeze în activităţi comerciale. Din magazine nu se puteau cumpăra decât conserve chinezeşti improprii pentru consum, respectiv cafea pe bază de „înlocuitori”, un produs specific acelor vremuri fiind vestitul *nechezol*, în care surogatele ajungeau la 80% din conţinut. Adevărata cafea, cel mai frecvent marca Wiener Caffe, constituia o raritate care putea fi procurată aproape exclusiv la negru, din comerţul ilicit care a proliferat treptat, nu fără aportul substanţial al poliţiei secrete (Securitatea). În magazine lucrau de obicei câteva vânzătoare, dar numărul lor putea ajunge la 10-15 persoane, chiar dacă n-aveau mai nimic de făcut, singura motivaţie a angajării lor fiind menţinerea şomajului la

zero. În cursul anilor ’80, o degringoladă asemănătoare afecta inclusiv magazinele destinate nomenclaturii de partid de nivel mediu. În principiu, până la sfârşitul comunismului, doar magazinele pe dolari (foarte puţine şi îngrozitor de scumpe, în plus accesibile doar celor aleşi) ofereau mărfuri de calitate acceptabilă.

În fiecare toamnă, populaţia se aştepta la noi reglementări privind limitarea utilizării energiei pe timpul iernii şi, ca un făcut, în a doua parte a anilor ’80, iernile au fost deosebit de aspre. La sfârşitul anului 1985, autorităţile au anunţat că locuinţele nu vor fi încălzite decât până la temperatura de 12 °C. Acelaşi lucru era valabil şi pentru locurile publice (magazine, şcoli, birouri etc.). Cetăţenii stăteau deci în casă cu haine groase pe ei şi uneori aşa se şi culcau pentru că era imposibil să găseşti o cameră încălzită cât de cât normal. Situaţia s-a repetat şi în anii următori; cea mai grea s-a dovedit iarna dintre anii 1986 şi 1987. Trauma acelor ani a făcut ca, imediat după căderea lui Ceauşescu, să apară o sumedenie de firme care produceau sobe de teracotă pentru apartamentele de la bloc; cererea a fost enormă.

Criza a afectat inclusiv principalul instrument de propagandă – televiziunea. Timpul de emisie a fost limitat la doar câteva ore pe zi, din care partea leului era ocupată de materialele dedicate vieţii şi activităţii curente ale lui Nicolae Ceauşescu. În pauzele dintre relatările diferitelor vizite de lucru ale conducătorului român erau difuzate aproape numai filme neinteresante, inclusiv indiene, exact în perioada când cinematografia indiană trecea prin cea mai slabă perioadă din toată istoria ei. Aceste filme constituiau aşadar corespondentul *nechezolului* în sfera culturii pop – o prelucrare indigestă a produsului veritabil. La discoteci predominau Nelu Vlad şi formaţia lui, Azur, care propuneau o muzică mediocră, ceea ce constituia dovada decăderii acestui gen al muzicii de

divertisment, după o perioadă destul de înfloritoare în cursul anilor ’70. O altă dovadă a descompunerii sistemului a fost accidentul nefericit care a avut loc în timpul unui concert pentru tineret, în iunie 1985, la Ploieşti, când o parte a tribunei stadionului s-a prăbuşit, omorând cinci persoane; în cursul acţiunii de salvare au fost găsite şi sticle goale de băuturi alcoolice, prezervative şi alte obiecte care demonstrau că adolescenţii nu se distrau în conformitate cu tezele trâmbiţate de propaganda oficială.

Nicolae Ceauşescu nu acorda atenţie unor asemenea amănunte, chiar dacă era conştient de ele, lucru pe care îl dovedesc anumite stenograme ale şedinţelor conducerii superioare de partid. Există şi o anecdotă (nu ştim cât adevăr este în ea) care arată că dictatorul era pe deplin informat de dificultăţile de care se loveau cetăţenii. În timpul unei vizite în Statele Unite, Elena (soţia lui Nicolae Ceauşescu) i-ar fi şoptit acestuia, în timp ce făceau cumpărături într-un supermarket, năucită de cantitatea mărfurilor: „Ia te uită, probabil că CIA a adunat astea din toată ţara!”. Dictatorul îşi mai dădea seama şi de o altă tendinţă: din cauza lipsurilor cronice în aprovizionarea cu materii prime, fabricile româneşti îşi puteau utiliza într-o măsură din ce în ce mai mică forţa de producţie. Întreprinderile industriale de dimensiuni gigantice, construite pe tot teritoriul ţării, lucrau într-un ritm inferior celui proiectat. Unele dintre ele chiar nu şi-au atins niciodată potenţialul de producţie.

Dar, pentru Ceauşescu, acest lucru nici nu avea o importanţă prea mare. În a doua jumătate a anilor ’80, presimţindu-şi poate apropiatul sfârşit, el era preocupat în primul rând de realizarea proiectului de reconstrucţie radicală a centrului oraşului Bucureşti. Această idee îi încolţise în minte încă din 1977, în urma cutremurului de pământ care a dărâmat un număr mare de clădiri, dar lucrările n-au fost demarate chiar atunci. Un nou impuls a venit în anul 1984, când a fost planificată construirea Centrului

Civic cu elementul său central – Casa Republicii, redenumită mai târziu Casa Poporului. Pentru realizarea acestui proiect au fost angajate eforturi gigantice, doar numărul muncitorilor care participau la lucrări depăşind 100.000 de persoane. Toată capitala s-a transformat într-un imens şantier. Nicolae şi Elena Ceauşescu vizitau adesea clădirile în curs de execuţie, împărţind în dreapta şi în stânga indicaţii „preţioase” privitoare la aspectul final al acestora. Această afirmaţie este valabilă în mod cu totul deosebit pentru Casa Poporului – potrivit proiectelor, ea urma să devină a doua clădire din lume ca mărime după Pentagonul american.

Până în momentul prăbuşirii definitive a regimului, Ceauşescu a reuşit să ducă proiectul aproape până la capăt. De la Casa Poporului a fost croită o imensă arteră de circulaţie numită „Bulevardul Victoria Socialismului”, cu 4 metri mai lungă decât Champs Elysées din Paris, ceea ce nu constituia desigur o întâmplare şi trebuia să sublinieze măreţia lui Ceauşescu. Bulevardul este străjuit de clădiri menite iniţial să adăpostească birouri, instituţii şi locuinţe pentru cele mai fidele cadre şi activişti. Unele dintre aceste clădiri n-au mai fost însă terminate, în momentul de faţă oferind spectacolul dezolant al pustietăţii. Bulevardul Victoria Socialismului (redenumit după căderea dictatorului „Bulevardul Unirii”) nu se armoniza cu arhitectura oraşului şi n-a fost acceptat de către locuitori – de aceea (poate cu excepţia Pieţei Alba Iulia) nici n-a devenit locul de plimbare al bucureştenilor, aşa cum şi-ar fi dorit Ceauşescu.

Ambiţiile acestuia nu se limitau însă doar la capitala ţării. Pe la sfârşitul anului 1987 şi începutul anului 1988, conducătorul român a luat hotărârea de a accelera aşa-numitul proces de sistematizare a satelor. Proiectul în sine apăruse încă din anii ’60 şi presupunea distrugerea caselor tradiţionale de la sat şi înlocuirea lor cu blocuri „moderne” în care locuitorii ar fi trebuit să se mute, la nevoie şi cu forţa. Operaţiunea a fost

lansată sub deviza „eliminării diferenţelor între condiţiile de viaţă de la sat şi cele de la oraş”, ceea ce constituia de fapt una dintre etapele construirii „societăţii socialiste multilateral dezvoltate”. Sistematizarea sau, mai degrabă, pregătirile intense pentru desfăşurarea acestei acţiuni pe scară foarte mare au început aşadar în cursul primei jumătăţi a anului 1988, dar, după o serie de proteste la nivelul opiniei publice mondiale şi mai ales în Ungaria (pentru că multe aşezări afectate de sistematizare erau locuite de minoritatea maghiară), în toamna anului 1989 ritmul acţiunii a fost uşor încetinit. Adevărul este că a fost vorba de o operaţiune criminală îndreptată împotriva populaţiei de la sat, o altă încercare, după colectivizarea agriculturii, de a transpune în viaţă nişte idei halucinante.

În a doua jumătate a anilor ’80, economia românească a ajuns să depindă tot mai mult de schimburile comerciale cu ţările CAER. În bilanţul general al comerţului exterior al României, acestea reprezentau 53% în anul 1983, 56% în 1985 şi 60% în 1988[2]. Concomitent se reducea intensitatea schimburilor cu ţările din Occident. Din cauza atitudinii negative a lui Ceauşescu faţă de perestroika, tot mai multe ţări începeau să-şi reducă importurile de mărfuri româneşti. O lovitură deosebit de puternică a fost retragerea, de către Statele Unite, a clauzei naţiunii celei mai favorizate în comerţ, de care România beneficiase până în anul 1988. Astfel că, în 1989, Bucureştiul s-a trezit complet izolat pe arena internaţională, chiar dacă în continuare întreţinea relaţii economice cu ţările din blocul răsăritean, de care, din punct de vedere politic, se îndepărta tot mai mult.

În aprilie 1989, la Plenara CC, Ceauşescu anunţa cu multă solemnitate că România îşi achitase în totalitate datoria externă[3]. În acelaşi timp, Marea Adunare Naţională (parlamentul comunist care nu dispunea însă de niciun fel de putere reală) vota o hotărâre care interzicea pur şi simplu

contractarea pe viitor a oricărui fel de datorii externe. Dobânzile la datorii constituiau o povară imensă pentru economia naţională şi autorităţile considerau că eliminarea totală a îndatorării i-ar permite acesteia să se mai pună pe picioare. Dar n-a fost aşa. După momentul iunie 1989, toate tendinţele negative au început să se accentueze şi mai mult, aşa încât a dispărut orice speranţă: doar o schimbare fundamentală a politicii economice mai putea redresa ţara.

Dar nu numai economia era într-o stare critică. Dezmembrarea afecta în egală măsură aparatul de partid şi de stat. *Partidul Comunist Român* (PCR) era într-o situaţie jalnică. Această structură, care în cursul anilor ’60 şi la începutul anilor ’70 era încă destul de suplă, la jumătatea anilor ’80 ajunsese de-a dreptul putredă, plină de persoane aflate la vârste înaintate, complet inerte din punct de vedere intelectual şi ideologic. Unul dintre motivele acestei situaţii era numărul de membri, nemaiîntâlnit în niciuna din celelalte ţări socialiste. În ziua începerii ultimului său congres, în noiembrie 1989, PCR număra peste 3,8 milioane de membri[4]. Dar niciunul dintre aceştia nu mai credea în idealurile comuniste, ci în capitalism şi în băncile elveţiene. Teoriile lui Marx, Engels şi Lenin probabil că nu erau cunoscute de niciunul dintre membrii PCR şi, chiar dacă aceştia le-ar fi cunoscut, în mod cert nu credeau în ele. Un membru de partid de condiţie mijlocie, când se înscria în partid, o făcea în ideea că va obţine nişte foloase, măcar pentru avantajul mărunt de a beneficia de nişte bonuri suplimentare de benzină.

Pe lângă aceasta, partidul comunist a mai fost slăbit şi de reformele care, pe la începutul anilor ’80, consolidau rolul guvernului şi îndepărtau practic PCR nu numai de la conducerea statului (acaparată de Ceauşescu), ci şi din administraţia centrală. Desigur, atât prim-ministrul, cât şi ceilalţi

miniştri erau membri ai PCR, dar îşi exercitau funcţiile în calitate de reprezentanţi ai guvernului, şi nu ca membri de partid.

Ideologia comunistă fusese înlocuită de cultul conducătorului, iar partidul, din forţă politică conducătoare, devenise doar una dintre nenumăratele instituţii care practicau acest cult (sindicatele, Liga Femeilor etc.). Existau inclusiv puternice organizaţii care se ocupau exclusiv cu răspândirea cultului lui Ceauşescu. Este vorba de festivalul naţional de creaţie şi cultură socialistă care implica în egală măsură populaţia de la oraşe şi de la sate, denumit *Cântarea României*, respectiv de competiţia sportivă naţională *Daciada*. Fiecare activist şi fiecare artist se întreceau pe sine, imaginând festivităţi şi opere de artă tot mai pompoase prin intermediul cărora să fie proslăvite măreţia şi geniul conducătorului. În acelaşi timp a fost lansată o campanie naţionalistă care nu era lipsită pe alocuri de accente antisovietice şi antiruseşti. Conducătorul român nu reprezenta un pericol pentru URSS, aşa încât Moscova a închis ochii. Pe la începutul anilor ’80, Ceauşescu a încercat să îmbogăţească această ideologie prin elemente antisemite, dar a renunţat în urma protestelor formulate prompt de Statele Unite.

Accentele naţionaliste ale regimului Ceauşescu n-au omis nici domeniul sportiv, foarte valoros pentru canalizarea tensiunilor sociale şi pentru manifestarea ataşamentului faţă de comunitatea naţională. În afară de sus-menţionata Daciada, o importanţă primordială pentru autorităţile române o aveau succesele la olimpiade – fără îndoială, acesta fusese un motiv important în 1984, când România s-a desprins din frontul comun al ţărilor de democraţie populară, preferând să participe la jocurile olimpice de la Los Angeles. Această olimpiadă i-a adus României cel mai mare succes din istoria participărilor sale la aceste competiţii – echipa sa reprezentativă a ocupat locul al doilea în clasamentul după numărul de

medalii obţinute, fiind întrecută doar de Statele Unite. România a obţinut cu această ocazie 20 de medalii de aur, 16 de argint şi 17 de bronz. Rezultate atât de bune nu obţinuseră sportivii români nici măcar la ediţia boicotată a jocurilor olimpice de la Moscova din 1980. Cele mai multe medalii au fost cucerite la discipline care de ani buni se bucurau de popularitate în România – gimnastică sportivă (cu Ecaterina Szabo ca vedetă principală, titulară a patru medalii de aur şi a uneia de argint), atletism (Doina Melinte, ca maestră a curselor de semifond, a cucerit o medalie de aur şi una de argint), canotaj, haltere şi lupte. Patru ani mai târziu, acest succes nu s-a mai putut repeta, cu cele şapte medalii de aur, 11 de argint şi şase de bronz România ocupând doar locul opt în clasamentul pe medalii.

Cea mai mare bucurie le-a adus-o însă românilor succesul la sportul cel mai popular din Europa – fotbalul. În 1986, clubul de fotbal al armatei Steaua Bucureşti (care în meciurile din liga naţională rivaliza cu echipa Dinamo a ministerului de Interne) a surprins pe toată lumea, cucerind cel mai prestigios trofeu pentru fotbalul de club – Cupa Campionilor Europeni. Steaua a realizat această performanţă învingând în finală, la loviturile de la 11 metri, echipa favorită – FC Barcelona; cu această ocazie eroul întregii Românii a devenit portarul echipei, un neamţ din Banat, Helmuth Duckadam, care a apărat toate cele patru lovituri de la 11 metri executate de jucătorii catalani. Interesant e faptul că acest portar îşi juca practic ultimul meci de mare miză, pentru că în curând urma să-şi încheie cariera sportivă din motive de sănătate[5]. Victoria împotriva unuia dintre cele mai bune şi mai populare cluburi de fotbal a provocat desigur multă euforie. După cum amintea unul dintre jucătorii de frunte ai echipei Steaua Bucureşti, Miodrag Belodedici: „Noi, fotbaliştii, eram dumnezei pe străzile Bucureştiului, nu oameni. Oricine îşi dorea măcar să ne atingă,

lumea obişnuită era cuprinsă de delir. România era prima ţară socialistă care câştiga Cupa Campionilor Europeni. Iar acest lucru era subliniat cu orice ocazie”[6]. Fotbaliştii au fost lăudaţi chiar şi de dictator, dar nu fără o tentă critică: „Ne-a lăudat, dar a spus că nu suntem perfecţi, că adevăratul ideal al fiecărui român e să obţină cu mai puţin efort şi mai puţină muncă mai multe rezultate. Noi, jucătorii de la Steaua, potrivit spuselor lui, n-am răspuns pe deplin aşteptărilor. Pentru că la finala de la Sevilla, în timpul regulamentar de joc, am obţinut cu Barcelona un joc nul, fără goluri, şi n-am câştigat decât după loviturile de la 11 metri! Nişte români adevăraţi ar fi rezolvat problema încă din prima repriză”[7].

Potrivit planurilor elaborate în Uniunea Sovietică, perestroika trebuia pusă în practică de instanţele de partid. Dar în România acest lucru n-a fost practic posibil tocmai din cauza marasmului intelectual al PCR. De vreme ce nimeni nu cunoştea şi nu înţelegea ideile lui Lenin, era greu să fie proclamată întoarcerea la ideile comuniste. Constituirea unui grup reformist în sânul partidului era irealizabilă, iar conducerea sovietică, din câte se pare, nu şi-a dat seama de acest lucru decât relativ târziu. Mai abili în gândire erau doar vechii stalinişti, dar în jurul lor era greu să se constituie o grupare mai puternică, pentru că ei fuseseră compromişi din cauza represiunilor din cursul anilor ’40-’50 (despre acestea se făceau cel mult aluzii, chiar şi în literatura promovată oficial) şi nu puteau exercita niciun fel de influenţă asupra eşaloanelor inferioare ale partidului (ei fuseseră izolaţi total de acestea, inclusiv activiştii PCR care aveau totuşi merite deosebite în construcţia socialismului).

La nivelul armatei exista totuşi un anumit ferment în care Ceauşescu nu avea încredere şi de aceea se străduia cu orice preţ să-i reducă influenţa. Dintre toate ţările Tratatului de la Varşovia, România prevedea cel mai mic procent din buget pentru apărare, ca atare armata era subfinanţată şi,

în consecinţă, apăreau frustrări. În octombrie 1984 s-a ajuns chiar la o tentativă de puci, dar doi dintre complotişti au trădat, transmiţându-le oamenilor lui Ceauşescu planurile loviturii de stat. Cea mai importantă persoană în această operaţiune ar fi fost generalul Ion Ioniţă. După deconspirare el n-a fost totuşi lichidat, ci scos la pensie.

Într-o situaţie şi mai precară se afla puţin numeroasa opoziţie din afara partidului. După lichidarea cuiburilor de partizani (ultimul dintre conducătorii acestui tip de formaţiuni, Ion Gavrilă Ogoranu, a fost arestat în 1976), din România a dispărut practic mişcarea de opoziţie[8]. Mici grupuri de opozanţi au reapărut abia în cursul anilor ’70. Cel mai cunoscut opozant faţă de regim în perioada aceasta a fost Paul Goma care, în 1977, a încercat să organizeze un fel de versiune românească a *Cartei 77*, proaspăt lansată în Cehoslovacia. Grupul lui a fost destrămat, iar Goma obligat să emigreze. Dar el nu şi-a încetat activitatea, străduindu-se să influenţeze opinia publică din ţară prin intermediul posturilor de radio occidentale. Interesant este faptul că, în România, începând cu anii ’60, acestea nu mai erau bruiate. Cu Paul Goma a colaborat şi Vasile Paraschiv, un muncitor care încerca să înfiinţeze o organizaţie de sindicat independentă.

Un alt disident[9] care, în 1977, a încercat să-şi transpună ideile în fapte a fost Vlad Georgescu, un istoric care lucra la Institutul de Studii Sud-Est Europene, după ce mai înainte fusese agent al Securităţii. El a elaborat un *Program al Mişcării Disidente din România* nu foarte radical, fapt pentru care a fost arestat pentru o scurtă perioadă. Mai târziu a părăsit ţara, iar în 1983 a preluat conducerea secţiei române a postului de radio Europa Liberă, funcţie pe care a îndeplinit-o până la moartea sa, în 1988.

Tot în 1977 s-au semnalat proteste masive ale minerilor din Valea Jiului. Protestatarii l-au sechestrat chiar pe premierul de atunci, Ilie

Verdeţ, şi numai sosirea lui Ceauşescu la faţa locului a calmat spiritele. Conducătorul protestelor, Constantin Dobre, a fost trimis la „reeducare” şi înscris la Academia „Ştefan Gheorghiu”, dar apoi n-a mai luat parte activă la viaţa politică. În 1990 a fost numit pe un post în cadrul reprezentanţei diplomatice a României la Londra, unde a întreprins demersuri pe lângă autorităţile Marii Britanii pentru a obţine azil şi unde a şi rămas.

În 1979 a fost înfiinţat *Sindicatul Liber al Oamenilor Muncii*. Acest nume pompos nu corespundea întru totul adevăratului caracter al mişcării, pentru că de fapt era vorba de un grup restrâns de oameni dintre care cei mai importanţi erau: Ionel Cană, preotul ortodox Gheorghe Calciu-Dumitreasa şi Gheorghe Braşoveanu, un pensionar care, înainte de război, fusese înalt funcţionar de stat. Această echipă a fost repede destrămată, cei trei organizatori sus-amintiţi fiind condamnaţi la privare de libertate.

În afara acestor organizaţii, activităţi opoziţioniste au mai desfăşurat în România şi alte câteva sute de persoane. Era vorba de persoane izolate, urmărite de Securitate, aruncate în închisoare sau chiar asasinate, aşa cum s-a întâmplat în cazul lui Gheorghe Ursu, un inginer poet care ţinea un jurnal personal. Acest jurnal a ajuns la un moment dat în mâinile organelor de miliţie. Ursu a fost reţinut şi a murit apoi din cauza torturilor. Doina Cornea a avut mai mult noroc. Ea era profesoară la Cluj şi a trimis o serie de scrisori la Radio Europa Liberă. Activitatea ei a fost rapid descoperită, dar autorităţile n-au avut curajul s-o aresteze, pentru că avea o parte a familiei în Occident. De aceea s-au străduit doar s-o izoleze şi s-o urmărească pas cu pas. Merită să mai amintim de asemenea figura muncitorului Iulius Filip din Cluj, care în 1981 a trimis o scrisoare delegaţilor la congresul NSZZ „Solidaritatea”. A fost la rândul lui descoperit şi condamnat la mulţi ani de închisoare. Mai târziu pedeapsa i-a fost redusă, iar în 1988 Filip a fost obligat să emigreze.

Puţin numeroşii opozanţi n-au avut din păcate nicio influenţă asupra populaţiei. Cei mai mulţi dintre locuitorii României nici măcar nu ştiau de existenţa lor. Ei n-au putut nici să mobilizeze masele de cetăţeni şi nici să provoace un reviriment al vieţii intelectuale care să ducă apoi la aplicarea perestroikăi. Opozanţii, în marea lor majoritate, au acţionat de altfel dintr-un impuls de ordin moral (pur şi simplu nu mai puteau suporta situaţia în care ajunsese ţara), şi nu din considerente politice. În ideile lor cu greu ar putea fi găsită o critică a comunismului ca sistem economico-social; erau evaluate negativ doar guvernarea lui Ceauşescu şi anumite aspecte punctuale ale vieţii din statul condus de acesta. Tocmai această caracteristică s-ar fi potrivit perfect cu perestroika (care nu-şi propunea să reformeze bazele sistemului, ci doar practica guvernării), dar opozanţii români au fost prea slabi ca să poată servi drept temelie pentru o mişcare socială mai amplă. În cursul iernilor geroase mai izbucneau din loc în loc mărunte proteste ale populaţiei disperate din cauza lipsei de căldură în apartamente, dar acestea n-au dat naştere unor mişcări mai serioase.

Orice schimbare ar fi fost inutilă în România dacă mai înainte nu era îndepărtat Ceauşescu. Se pare că, la Moscova, conducătorii nu-şi dădeau seama de acest lucru, cel puţin în perioada anilor 1985-1987, sau, în orice caz, nu s-au ocupat cum trebuie de această problemă. Pentru agenda unui imperiu atât de vast, problemele interne ale unuia dintre sateliţii săi mai puţin importanţi nu reprezentau un punct esenţial.

Ceauşescu a înţeles ameninţarea pe care o reprezenta pentru el noua politică a URSS şi a adoptat de îndată o atitudine agresivă. Încă de pe 25 martie 1985 a schimbat ambasadorul de la Moscova cu unul în care putea avea mai multă încredere. Câteva zile mai târziu le-a adresat conducătorilor lumii un apel pentru pace, fără îndoială din dorinţa de a sublinia rolul pe care îl joacă pe arena internaţională.

În acelaşi timp era semnat tratatul care prelungea aplicabilitatea Tratatului de la Varşovia pentru încă 20 de ani, cu toate „ezitările” lui Ceauşescu care au dus la grotesca mediere la care au luat parte Egon Krenz şi Erich Honecker. În căutare de sprijin, conducătorul român s-a dus în China în octombrie 1985, fără să obţină însă prea multe. În luna noiembrie a aceluiaşi an, autorităţile române au adresat un apel preşedinţilor Gorbaciov şi Reagan – un alt document fără nicio însemnătate.

În acelaşi timp, printre reprezentanţii înaltei administraţii de partid şi de stat au început să circule zvonuri legate de o eventuală plecare a lui Ceauşescu şi se specula cine ar putea fi înlocuitorul lui. Erau analizate diferite configuraţii, printre care scenariul ca dictatorul să renunţe în favoarea soţiei sale, a fiului său ori a unuia dintre cei mai fideli activişti care să poată fi condus din culise. O asemenea soluţie putea reprezenta o variantă de compromis între dorinţa lui Ceauşescu de a rămâne la putere şi exigenţele Moscovei de a se trece la o politică mai ponderată.

Cam în aceeaşi perioadă, la această bursă a potenţialilor succesori ai Geniului Carpaţilor a apărut numele lui Ion Iliescu. Născut în 1930, acesta era fiul lui Alexandru Iliescu, un activist al partidului comunist din perioada interbelică. După război, Ion Iliescu a avansat rapid în cadrul activului de partid, astfel încât, pe la sfârşitul anilor ’60, el se afla deja în nucleul puterii ca ministru al Tineretului. În 1971, a căzut însă în dizgraţie, fiind transferat în provincie – mai întâi la Timişoara, apoi la Iaşi. În 1984, Ion Iliescu a devenit directorul Editurii Tehnice. Cu siguranţă, el era omul potrivit ca şef al facţiunii reformiste din partid, numai că, în perioada 1986-1987, această eventualitate era absolut imposibilă, pentru că tocmai această aripă reformistă lipsea cu desăvârşire din partid.

În noiembrie 1987, a fost organizat un referendum privind reducerea bugetului alocat Apărării cu 5%, acţiune desfăşurată sub deviza luptei pentru pace – probabil Ceauşescu voia să demonstreze Moscovei că sistemul se „democratizează”. Indicele participării populaţiei la referendum a fost exact 100%[10].

Un puternic impuls în favoarea schimbării l-a constituit abia vizita lui Mihail Gorbaciov care a avut loc între 25 şi 27 mai 1987. Era prima întâlnire la acest nivel din 1976, ceea ce sublinia şi mai pregnant importanţa evenimentului. Ceauşescu s-a străduit să-i arate oaspetelui său „cuceririle socialismului”, plimbându-l inclusiv prin magazine în care, la fel ca în sus-amintita anecdotă cu CIA, erau aduse mărfuri din toată ţara (mai ales carne, care la vremea respectivă foarte rar putea fi găsită pe rafturile magazinelor). Delegaţia sovietică a vizitat de asemenea şantierul Centrului Civic şi alte obiective asemănătoare. În timpul acestei vizite, Gorbaciov a tot încercat să ajungă la o înţelegere cu alţi membri ai PCR, numai că serviciul român de pază l-a împiedicat cu eficienţă să facă acest lucru, în timp ce mulţimile adunate aclamau frenetic „Ceauşescu-Gorbaciov!”, ceea ce împiedica orice discuţie. Încă înainte de sosirea lui Gorbaciov, Iliescu fusese trimis preventiv la Timişoara în concediu, pentru a preîntâmpina orice eventuală încercare ca acesta să se întâlnească cu Gorbaciov. Astfel încât conducătorul sovietic a plecat de la Bucureşti cu convingerea că implementarea perestroikăi în România va fi foarte dificilă şi în orice caz absolut imposibilă atât timp cât Ceauşescu se afla la conducerea ţării.

La câteva luni după vizita lui Gorbaciov, au avut loc mişcări care, retrospectiv, evocă pregătirile pentru confruntarea decisivă. În iulie 1987 a murit, în împrejurări neclare, generalul Ion Ioniţă, care în mod sigur ar fi sprijinit o eventuală acţiune de răsturnare a conducătorului. În septembrie

a apărut un alt adversar al conducătorului român, în persoana lui Silviu Brucan, un fost propagandist stalinist, care a găsit cu cale să acorde un interviu pentru *International Herald Tribune*. Dar cel mai important eveniment a fost numirea lui Iulian Vlad ca şef al Securităţii pe la începutul lunii octombrie. Spre deosebire de predecesorul său, Vlad era un specialist în domeniu, ceea ce însemna că Nicolae Ceauşescu s-a hotărât să acorde încredere mai degrabă unui profesionist decât unui activist credincios. Abia mai târziu se va dovedi că aceasta a fost o greşeală gravă: în cursul evenimentelor din decembrie 1989, Vlad n-a adoptat o poziţie clară, încercând să retragă Securitatea din prima linie a luptelor.

Punctul de cotitură l-a constituit protestul muncitorilor de la Braşov, care a avut loc pe 15 noiembrie 1987. Din ceea ce ştim până în momentul de faţă în legătură cu acest eveniment rezultă că el n-a fost inspirat de serviciile speciale, chiar dacă au existat şi astfel de ipoteze. Pe data de 15 noiembrie în toată ţara fuseseră organizate „alegeri” pentru consiliile populare – oficial, frecvenţa înregistrată a fost de 99,99%, cu alte cuvinte ceva mai mică decât în cazul referendumului organizat cu un an înainte.

Nu se ştie dacă această fracţiune de 0,01% care a lipsit ca să se poată înregistra o prezenţă la vot de 100% era datorată oraşului Braşov (spre deosebire de anii precedenţi, rezultatele scrutinului n-au fost date şi defalcat pe judeţe), dar nici nu poate fi exclusă această posibilitate. Protestul a început la Întreprinderea de Autocamioane „Steagul Roşu”. Cauza a constituit-o scăderea salariilor muncitorilor la aproximativ jumătate din cât fuseseră anterior, lucru care a ieşit la iveală pe data de 14 noiembrie, seara, când muncitorii schimbului trei au venit la lucru. A doua zi dimineaţa, ei au început să se adune la poarta întreprinderii, de unde, în convoi, au pornit spre centrul oraşului. În câteva locuri, s-au

întâlnit cu membri de partid şi de sindicat care au încercat să-i oprească. La un moment dat a apărut chiar şi primarul oraşului Braşov, care a îndemnat mulţimea să se împrăştie, dar nimeni nu l-a ascultat şi a trebuit să se retragă. Mulţimea de muncitori a început să scandeze sloganuri împotriva lui Ceauşescu şi apoi chiar anticomuniste. Către ora 10.00, grupul care număra deja câteva sute de muncitori a ajuns în faţa clădirii în care îşi avea sediul Comitetul Judeţean de Partid. Securitatea era prezentă şi observa scena, dar pe moment n-a intrat în acţiune. Muncitorii au început să cânte „Deşteaptă-te, române”, imnul de stat al ţării înainte de război, dar s-a dovedit foarte repede că puţini îi cunoşteau textul – deceniile de propagandă comunistă îşi arătau roadele. După un timp oamenii au început să pătrundă în clădire, apoi să arunce pe geam diferite obiecte, inclusiv portretele lui Ceauşescu. Mai târziu îşi vor aminti că şocul cel mai mare a fost pentru ei luxul de care se bucura elita partidului – în frigidere au găsit băuturi scumpe, prin sertare ţigări occidentale şi chiar fructe de ananas, produs inaccesibil cetăţenilor obişnuiţi. Atunci au intrat în acţiune forţele de ordine care au pus capăt brutal manifestaţiei.

În aceeaşi zi au început arestările: cei mai activi participanţi la evenimente au fost închişi. Mulţi dintre ei au fost transportaţi la Bucureşti, unde au fost supuşi interogatoriilor însoţite de torturi foarte brutale. Acţiunea era condusă de Emil Macri, dar o participare activă a avut în cadrul ei şi Ristea Priboi – ambii aveau deja o bogată experienţă în „activitatea” cu opozanţii[11]. Întrucât informaţii despre tulburările de la Braşov au fost difuzate de posturile de radio de peste graniţă şi nu mai puteau fi infirmate, autorităţile au găsit o altă soluţie: în toate întreprinderile din ţară au fost organizate şedinţe în cursul cărora „huliganii” erau condamnaţi, iar oamenii muncii cereau pedepsirea lor exemplară, inclusiv prin condamnare la moarte. Pe 3 decembrie 1987 a

avut loc procesul, dar pedepsele date au fost relativ uşoare (în cele mai multe cazuri, condamnări de câţiva ani cu executare la locul de muncă). Cei care au scăpat de închisoare au fost strămutaţi obligatoriu în alte regiuni ale ţării, unde au fost ţinuţi permanent sub observaţie de serviciile secrete.

Niciunul dintre muncitorii braşoveni care au participat la protest n-a jucat mai târziu vreun rol în politică. Dar aceste evenimente au favorizat în schimb lansarea lui Silviu Brucan, care i-a invitat la el acasă pe câţiva redactori ai unor ziare occidentale pentru a le înmâna o petiţie în legătură cu măsurile represive cărora le-au fost supuşi muncitorii de la Braşov. Cea mai mare parte a acestui document cuprindea însă evaluări critice la adresa lui Ceauşescu şi a metodelor lui de exercitare a puterii. Din acel moment, la Brucan au început să vină şi alţi ziarişti străini, astfel că el a devenit o figură cunoscută. Promovarea lui Brucan a fost facilitată de asemenea de faptul că evenimentele de la Braşov fuseseră prezentate şi comentate pe larg de mass-media occidentală. Începând din noiembrie 1987, despre Ceauşescu nu s-a mai scris decât pe un ton negativ; în general, observatorii încercau să ghicească în ce moment şi în ce împrejurări regimul lui se va prăbuşi.

În ianuarie 1988, postul de radio Europa Liberă a dat o lovitură puternică prestigiului dictatorului. Pe lungimile de undă ale acestui post a început să fie difuzată lectura unei cărţi scrise de Ion Mihai Pacepa, care în 1978 fugise în Occident, după ce îndeplinise funcţia de adjunct al şefului spionajului extern. El a scris apoi *Orizonturi Roşii*, o carte pseudomemorialistică, în care povestea culisele curţii lui Ceauşescu, prezentându-l pe conducătorul român şi mai ales pe soţia lui într-o lumină foarte defavorabilă. În timpul difuzării diferitelor episoade ale cărţii, străzile Bucureştiului deveneau aproape pustii, după cum se laudă autorul,

pentru că toată lumea stătea în faţa aparatelor de radio şi asculta. Unul dintre personajele pozitive ale lui Pacepa a fost generalul Nicolae Militaru, prezentat, ce-i drept, ca agent al spionajului militar sovietic, dar şi ca victimă a perfidelor maşinaţiuni ale unui Ceauşescu însetat de putere. Pe lângă Militaru, Pacepa i-a mai prezentat în mod pozitiv şi pe fostul premier, Ion Gheorghe Maurer, respectiv pe Gheorghe Apostol, cel mai credincios om de încredere al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Dintre cei trei, doar Maurer n-a mai îndeplinit un rol de primă importanţă în regimul Ceauşescu.

Răspunsul conducătorului român a fost accentuarea cultului personalităţii, care oricum era dus la extrem, numai că această supralicitare a avut un efect contrar celui scontat, pentru că tocmai practicile legate de cultul personalităţii erau cele mai detestate de populaţie. Permanenta ridicare în slăvi a măreţiei lui Nicolae şi a Elenei Ceauşescu constituia de altfel şi o temă foarte la îndemână care îndreptăţea sarcasmul ziariştilor occidentali, atraşi în număr tot mai mare de problemele ţării.

Între timp, situaţia României pe plan internaţional se înrăutăţea tot mai mult. În 1988, Statele Unite au retras României clauza naţiunii celei mai favorizate în comerţ, iar în ţările vecine, mai ales în Ungaria, au început să se producă schimbări tot mai profunde. În luna mai, János Kádár a trebuit să renunţe la funcţia de secretar general, iar în iunie, la Budapesta, a avut loc o imensă manifestaţie de protest faţă de nerespectarea drepturilor omului în România. Acest lucru a provocat şi o tensionare de scurtă durată a relaţiilor dintre cele două ţări, dar situaţia a revenit la normal după întâlnirea care a avut loc între Ceauşescu şi noul conducător maghiar, Károly Grósz. Felul cum evoluau lucrurile în Uniunea Sovietică era de asemenea de natură să-i dea dureri de cap dictatorului, pentru că

Moscova se implica în procesul de lansare a unui nou opozant român. Mircea Dinescu fusese în trecut student al Academiei „Ştefan Gheorghiu” (dar exmatriculat pentru luări de poziţie neconforme cu linia oficială, cu ocazia conferinţei scriitorilor din anul 1981), dar apoi a început să scrie poezii; în august 1988, el a făcut o călătorie în URSS, la invitaţia Uniunii Scriitorilor Sovietici. După sosirea în capitala URSS, Dinescu a acordat un interviu, difuzat de Radio Moscova (care emitea şi în limba română), în care se declara ferm în favoarea perestroikăi.

Spre sfârşitul anului 1988, Brucan a efectuat o vizită în capitalele unor ţări occidentale, unde s-a întâlnit cu reprezentanţi ai guvernelor respective. Apoi a plecat la Moscova, unde a vorbit chiar cu Gorbaciov. Securitatea nu l-a împiedicat să facă aceste călătorii, ceea ce însemna că Nicolae Ceauşescu îşi pierduse deja o mare parte a influenţei pe care o avea asupra serviciilor speciale, lucru care se datora probabil şefului acestora, Iulian Vlad. Dar de partea dictatorului se afla pasivitatea totală a populaţiei. Iar Brucan, chiar dacă fusese lansat corespunzător, n-a fost totuşi în măsură să-i dinamizeze măcar pe activiştii de partid, lucru de care urma să se convingă în scurt timp.

Imediat după revenirea în ţară, Brucan a început să organizeze printre foştii demnitari un grup secret de adepţi ai reformelor. În cele din urmă, el a reuşit să convingă doar alte cinci persoane, printre care se număra şi Gheorghe Apostol (menţionat în *Orizonturi Roşii*). Ceilalţi erau şi ei foşti activişti din perioada stalinistă. Împreună, ei au elaborat un document care a fost difuzat de secţia română a postului de radio BBC pe data de 10 martie 1989 şi care a intrat în istorie sub denumirea de „Scrisoarea celor şase”. Veteranii de partid îşi declarau, cu foarte multă prudenţă, dezacordul faţă de anumite iniţiative ale dictatorului, cum ar fi construirea Centrului Civic ori sistematizarea satelor. Ei criticau de asemenea nivelul

scăzut de trai al populaţiei. Brucan şi colegii lui nu cereau plecarea lui Ceauşescu, ci se declarau gata să se implice în noi iniţiative.

„Scrisoarea celor şase” a fost larg dezbătută de mass-media din Occident, fiind percepută de toată lumea ca manifestul unui grup reformist din cadrul partidului. Această definiţie era totuşi o mare exagerare, grupul în cauză reducându-se doar la câteva persoane; în schimb, autorităţile au luat imediat măsura arestului la domiciliu impus acestora şi a ţinerii sub observaţie permanentă. Dar aceste măsuri nu i-au împiedicat pe alţii să întreprindă acţiuni similare.

În iulie, a devenit dintr-odată activ Dumitru Mazilu. În cursul anilor ’60, el fusese comandantul şcolii de ofiţeri de Securitate de la Băneasa, dar apoi a fost îndepărtat din funcţiile de înaltă răspundere, fiindu-i încredinţată colaborarea cu ONU. La cererea acestei organizaţii, el a pregătit în 1987 un raport referitor la respectarea sau mai degrabă la nerespectarea drepturilor omului în România. A reuşit să prezinte acest document la Geneva, dar abia pe 10 iulie 1989, la sesiunea uneia dintre subcomisiile ONU. Apoi a trimis acelaşi document reprezentanţelor diplomatice ale diferitelor ţări – o copie ajungând şi la Ambasada RPP din Bucureşti.

În vara anului 1989, situaţia din regiune s-a schimbat fundamental. Cel mai important eveniment a fost numirea lui Tadeusz Mazowiecki ca premier al Poloniei. Ceauşescu s-a hotărât să reacţioneze, astfel că, în noaptea de 19 spre 20 august, a adresat partidelor frăţeşti o scrisoare prin care cerea să se exercite o anumită formă de presiune asupra Varşoviei şi să fie acordat un ajutor PZPR pentru eliminarea ameninţării pe care o constituia, după părerea lui, „Solidaritatea”. El nu avea în vedere o acţiune armată, ci mai curând una diplomatică. Însă scrisoarea lui n-a provocat decât o reacţie negativă din partea tuturor destinatarilor.

În cursul lunilor următoare, în toate ţările blocului sovietic din Europa, în afară de România, s-au produs schimbări ireversibile. Pe 10 octombrie, partidul comunist maghiar s-a transformat în partid social-democrat, pe 9 noiembrie a fost dărâmat zidul Berlinului, iar o zi mai târziu Todor Jivkov pierdea puterea în Bulgaria. Pe 17 noiembrie, la Praga, era organizată o imensă demonstraţie, începutul schimbării fulgerătoare a sistemului. La sfârşitul lunii noiembrie, Nicolae Ceauşescu rămăsese deja singur.

Între 20 şi 24 noiembrie a avut loc Congresul al XIV-lea al PCR. Era ultimul moment în care dictatorul putea fi revocat în mod legal. Asta pentru că, formal, era secretarul general al partidului şi nu putea fi schimbat din funcţie decât de Congres, ca instanţă supremă pe linie de partid. Înainte de începerea lucrărilor, postul de radio Europa Liberă a difuzat două scrisori deschise adresate membrilor CC, care-i îndemnau pe aceştia să voteze pentru alegerea unui nou secretar. Ambele erau semnate de o organizaţie destul de misterioasă la momentul respectiv; aceasta se numea *Frontul Salvării Naţionale* (FSN). Dar nu s-a produs nicio schimbare; dimpotrivă, participanţii la congres au cântat „Ceauşescu reales la al paisprezecelea congres”. Adversarilor secretarului general nu le mai rămânea altceva de făcut decât rezolvarea prin violenţă.

Căderea lui Ceauşescu

Evenimentele care au condus la căderea şi moartea lui Nicolae Ceauşescu au început cu o întâlnire simbolică. Aceasta a avut loc între 2 şi 3 decembrie 1989 pe nava sovietică „Maxim Gorki” care staţiona undeva în apropierea coastelor Republicii Malta. Mihail Gorbaciov a

discutat acolo cu preşedintele american George Bush probleme ale politicii mondiale şi regionale. Stenogramele care pot fi accesate şi cele care au fost publicate fără îndoială că nu sunt complete. Nu se ştie dacă şi în ce context cei doi au vorbit şi despre România. În legătură cu Ceauşescu, cel mai important lucru este însă că în urma acestei întâlniri se putea înţelege că americanii lasă Kremlinului mână liberă – cel puţin asta este impresia cu care au rămas românii.

Pe 4 decembrie a avut loc la Moscova întâlnirea conducătorilor ţărilor membre ale Tratatului de la Varşovia. În cursul acestui congres, Gorbaciov a găsit timp să vorbească separat cu Ceauşescu[12]. În principiu, este greu de precizat care a fost tema discuţiei. Conducătorul român propunea o întâlnire a „partidelor comuniste şi muncitoreşti” cu scopul de a discuta problemele socialismului mondial. Congresul de la Moscova putea îndeplini acest rol, dar Nicolae Ceauşescu considera probabil că nu este suficient. El a amintit şi teza lui Lenin potrivit căreia, „oricât de puţini am fi, tot trebuie să ridicăm steagul”. Gorbaciov nu l-a luat în serios pe partenerul său de dialog, a scăpat de el, tratându-l fără menajamente. La o observaţie a premierului URSS Nicolai Rîjkov că pe 9 ianuarie 1990 este planificată o întâlnire CAER, conducătorul sovietic a spus, fără să se ştie exact cui se adresa: „Veţi mai trăi până la 9 ianuarie!”, ceea ce putea fi interpretat ca o ameninţare la adresa lui Ceauşescu sau ca o dezvăluire a anumitor planuri. Convorbirea n-a dus la nimic concret. În drum spre aeroport, dictatorul român n-a fost însoţit de niciun oficial sovietic, ceea ce constituia o încălcare evidentă a protocolului şi un mare afront.

Vizita la Moscova l-a făcut în cele din urmă pe Ceauşescu să conştientizeze faptul că-l paşte un mare pericol, un pericol de moarte. Imediat după venirea în ţară a luat câteva decizii de natură sa-l protejeze

în caz de revolte sociale şi de diversiuni străine. Pe 5 decembrie a fost promulgat un decret de majorare a burselor pentru studenţi şi elevi şi de acordare a unor burse tuturor celor ai căror părinţi erau muncitori şi ţărani (cu condiţia ca aceştia din urmă să fie membri CAP[13]), indiferent de veniturile părinţilor. Idei de acest gen mai avusese el şi înainte, dar niciuna nu fusese concretizată, aşa că şi de data aceasta lumea se aştepta tot la promisiuni fără acoperire. Manevra lui Ceauşescu n-a mai impresionat pe nimeni.

O problemă mult mai serioasă a fost decizia Comitetului Politic Executiv al partidului din 11 decembrie de trecere a trupelor de grăniceri din subordinea Apărării Naţionale la ministerul Afacerilor Interne. În toamna anului 1989, crescuse semnificativ numărul persoanelor care treceau fraudulos frontiera de stat – printre alţii, în octombrie fugise în Vest cunoscuta gimnastă Nadia Comăneci. Era aşadar clar că trupele însărcinate cu paza frontierei nu erau în măsură să-şi îndeplinească misiunea. Ceauşescu considera probabil că nu e vorba de incompetenţă, ci de consecinţa unor acţiuni îndreptate împotriva lui din interiorul ministerului Apărării şi de aceea s-a hotărât să aibă mai multă încredere în ministerul de Interne care-şi dovedise fidelitatea. Teoretic, această manevră era pe deplin întemeiată raţional, dar venea mult prea târziu, ceea ce, în cursul următoarelor săptămâni, nu avea decât să sporească şi mai mult haosul care domnea la graniţe.

Fără îndoială că acest lucru a avut o influenţă notabilă asupra desfăşurării evenimentelor. Problema rămâne totuşi exclusiv în sfera ipotezelor, deoarece nici în momentul de faţă nu s-a încheiat discuţia dacă pe teritoriul României a intrat sau nu un mare grup de „turişti” din Uniunea Sovietică. Argumentele în sprijinul ambelor opinii sunt destul de importante, aşa încât merită să le prezentăm, lăsând însă problema

deschisă. Adepţii teoriei „turiştilor” invocă faptul indiscutabil că, în apropiere de Craiova, serviciile româneşti au împuşcat trei cetăţeni ai URSS suspectaţi de terorism. În amintirile ofiţerilor de Securitate se găsesc informaţii referitoare la existenţa unei serii întregi de rapoarte trimise la centrala din teritoriu. Acestea semnalau prezenţa unor coloane de maşini de tip Lada cu care s-ar fi deplasat „turiştii” – toţi bărbaţi tineri, cu constituţie atletică şi tunşi scurt, care vorbeau o română stricată, ceea ce putea justifica ipoteza că ar proveni din Republica Moldova. Unii dintre foştii ofiţeri îşi aminteau de asemenea că, în afară de autoturisme Lada, au fost văzute şi autobuze cu „turişti”. Potrivit acestei versiuni, întreaga echipă ar fi venit în România din URSS la începutul lunii decembrie şi ar fi declarat ca scop al vizitei tranzitarea ţării spre Iugoslavia. Acest lucru ar demonstra că, încă de la început, ei îşi propuseseră să ajungă la Timişoara. „Turiştii” ar fi avut ca punct de întâlnire hotelul „Unirea” din Iaşi, de unde ar fi plecat pe rând în după-amiaza zilei de 14 decembrie. Apoi, s-ar fi împărţit în două grupe: una îndreptându-se spre Timişoara, iar cealaltă spre Bucureşti.[14]

Adversarii acestei teorii aduc şi ei argumente pertinente. În primul rând, ei afirmă că, în afară de cei de la Craiova, Securitatea n-a reuşit să prindă niciun cetăţean sovietic, deşi la Timişoara şi la Bucureşti s-au făcut arestări masive. Dacă „turiştii” au existat, atunci în mod sigur ei au fost foarte bine pregătiţi, inclusiv în ceea ce priveşte modul de a se retrage şi de a-şi şterge urmele, dar şi aşa e puţin probabil ca absolut toţi să fi reuşit să dispară ca prin farmec. În plus, există destul de multe materiale filmate şi fotografii, dar printre cei mai activi participanţi la evenimente n-au fost totuşi identificaţi cetăţeni ai URSS.

Cea mai apropiată de adevăr pare versiunea de compromis, potrivit căreia „turiştii” au existat cu adevărat, au intrat pe teritoriul României, dar

n-au jucat un rol determinant în desfăşurarea evenimentelor. N-ar fi exclus ca ei să fi avut ca misiune să intre în acţiune abia în momentul în care s-ar fi dovedit că forţele locale nu-l pot răsturna pe Ceauşescu – iar intervenţia lor s-a dovedit inutilă. În primele zile de după căderea dictatorului, ţara era cufundată într-un asemenea haos, încât chiar şi un grup numeros de „turişti" ar fi putut părăsi pe neobservate teritoriul naţional, ceea ce fără îndoială s-a şi întâmplat. Poate că vom afla odată dacă „turiştii" au existat cu adevărat sau dacă au fost doar o invenţie a foştilor ofiţeri care încercau să explice astfel în faţa lumii propria lor incapacitate de a lupta împotriva frământărilor sociale.

Revoluţia română sau, potrivit altora, evenimentele din decembrie au început probabil în mod independent în două locuri diferite şi în momente diferite. Pe 14 decembrie a existat o încercare de demonstraţie la Iaşi. În acest oraş exista un anumit potenţial de revoltă din două motive. În primul rând, în oraş exista un important centru universitar, aşadar existau mulţi tineri frustraţi de lipsa de perspective într-o ţară guvernată de Ceauşescu. Tineretul se revoltase de fapt şi înainte de 1989 – în februarie 1987 au avut loc proteste pe scară largă, care au fost însă pacificate fără folosirea forţei (autorităţile au făcut promisiuni, pe care însă nu şi le-au respectat). Şi, în plus, mai trebuie avut în vedere faptul că ideea sovietică a perestroikăi a avut cel mai amplu ecou tocmai la Iaşi, oraş situat nu departe de graniţa cu URSS.

La Iaşi erau active puţine grupuri de opozanţi. Activistul cel mai cunoscut era scriitorul Dan Petrescu care avea contacte cu persoane din alte oraşe, printre care şi cu Doina Cornea de la Cluj. El reuşise să adune în jurul lui un grup compus în principal din intelectuali. În toamna anului 1987, Dan Petrescu a efectuat o călătorie în străinătate, ocazie cu care a dat un interviu pentru ziarul francez *Libération*. Textul era destul de dur

pentru perioada respectivă şi cuprindea între altele teza că simpla îndepărtare a lui Ceauşescu nu rezolvă problemele, de aceea trebuie schimbat tot sistemul (e suficient să comparăm acest interviu cu „Scrisoarea celor şase”, care nu propunea nici măcar schimbarea dictatorului Ceauşescu). În luna octombrie 1989, Petrescu a declarat greva foamei pentru a-i determina pe delegaţii la al XIV-lea Congres al partidului să nu-l mai aleagă din nou pe Ceauşescu ca secretar general, ceea ce n-a dus, desigur, la niciun fel de rezultat. Drept pedeapsă, i-a fost impus arestul la domiciliu.

Un alt grup era constituit în jurul lui Cassian Maria Spiridon şi Ştefan Prutianu, care erau mai puţin radicali şi voiau doar să transfere pe teren românesc soluţiile sovietice; cu alte cuvinte, voiau să constituie un front popular care să realizeze ideile lui Gorbaciov. Pe 27 noiembrie, cele două grupări s-au unit şi au format împreună Frontul Popular Român. Persoanele care erau în legătură cu acesta au început să distribuie prin oraş manifeste, chemând la o adunare populară pentru ziua de 14 decembrie la ora 16 în Piaţa Unirii din Iaşi.

Cu siguranţă, unele dintre aceste foi volante au ajuns şi la organele de Securitate care au putut astfel să-şi pună la punct acţiunile preventive. Aşa încât din partea lor n-au existat niciun fel de scăpări. Încă înainte de 14 decembrie, au venit în oraş generalii (de armată) Constantin Olteanu şi Ion Coman care au preluat conducerea pregătirilor. În jurul Pieţei Unirii au fost astfel plasate camioane cu militari în civil pregătiţi de acţiune şi dotaţi cu pistoale-mitralieră. În piaţă au fost aduse maşini de pompieri. Tot cartierul era împânzit de patrule ale miliţiei şi ale unităţilor paramilitare. În oraş era organizat un turneu de karate. Dacă opozanţii ar fi fost superiori în confruntări, karatiştii ar fi fost trimişi în luptă de partea forţelor de ordine. Către ora 16.00, în Piaţa Unirii s-au adunat câteva zeci

de membri ai frontului (printre aceştia erau şi Spiridon şi Prutianu) şi câteva persoane care au dat curs convocării (numărul manifestanţilor e greu de stabilit). Au aşteptat cam o oră, după care s-au împrăştiat, îndreptându-se fiecare spre casă. Dar toţi au fost urmăriţi şi apoi arestaţi şi torturaţi practic până pe 22 decembrie. „Turiştii", dacă existau, n-au intrat în acţiune. Runda fusese câştigată de oamenii lui Ceauşescu.

O zi mai târziu, la Timişoara, în cealaltă extremitate a ţării, începea un protest care avea să ducă în cele din urmă la căderea detestatului dictator. Şi la Timişoara, ca şi la Iaşi, exista un potenţial de revoltă, dar era consecinţa unor cu totul altfel de cauze. Timişoara este capitala Banatului, o regiune cu multe tradiţii: în primul rând, independenţa faţă de centru, apoi coexistenţa paşnică a mai multor naţionalităţi – români, unguri, germani şi sârbi. În ciuda oricăror tentative, comuniştii nu reuşiseră să învrăjbească aceste etnii, chiar dacă, din cauza politicii promovate de echipa lui Ceauşescu, mulţi dintre germani au emigrat. Locuitorii Timişoarei percep chiar şi în ziua de astăzi Bucureştiul ca pe o lume străină care se amestecă în mod inoportun în problemele oraşului şi ale regiunii.

O importanţă deosebită a avut-o de asemenea apropierea celor două ţări în care perestroika făcuse deja nişte paşi importanţi: Ungaria şi, într-o oarecare măsură, Iugoslavia. Unii locuitori ai Timişoarei puteau prinde posturi de radio şi televiziune din cele două ţări vecine, în care mass-media se ocupa deja de câţiva ani cu promovarea idealurilor reformiste ale conducerii sovietice. Televiziunea maghiară acorda de asemenea multă atenţie situaţiei în care se afla minoritatea maghiară din România. Erau comentate probleme ca sistematizarea satelor din România, lupta împotriva limbii şi culturii naţionale, însuşi Ceauşescu fiind prezentat, chiar dacă într-o formă mai voalată pentru a nu aduce atingere bunelor

relaţii oficiale, ca un tiran sângeros care vrea să-şi realizeze visul naţionalist al unei ţări locuite de o singură naţiune. Totul nimerea pe un teren fertil. Erau de asemenea prezentate evenimentele care aveau loc în celelalte ţări, unde guvernele comuniste cădeau unul după altul. Locuitorii Timişoarei aveau motivele lor să-l urască pe dictator, aşa că nu trebuie să exagerăm influenţa mass-mediei din străinătate; cel mai important lucru a fost faptul că, prin intermediul ei, viitorii protestatari au căpătat mai mult curaj.

Căderea lui Ceauşescu a fost provocată de o problemă destul de comună şi de anvergură exclusiv locală: aceea a pastorului László Tőkés. Acesta s-a născut în anul 1952 la Cluj, ca fiu al unui pastor reformat. S-a hotărât să calce pe urmele tatălui său şi, astfel, a urmat cursurile Academiei Teologice Protestante din oraşul natal. Şi-a terminat studiile universitare în anul 1975 şi a devenit pastor în localitatea Dej, unde a lucrat până în 1984. În acest interval de timp, s-a alăturat grupului de opozanţi maghiari aflaţi în legătură cu revista *Contrapuncte* (*Ellenpontok*), în care a şi publicat un articol, lucru pentru care a rămas fără loc de muncă. În anul 1986 a iniţiat o grevă, cerând să fie reîncadrat în muncă, iar cererea i-a fost satisfăcută. Pe data de 1 ianuarie 1987, László Tőkés a fost transferat ca pastor în cadrul Bisericii protestante din Timişoara. Din acest moment începe conflictul său cu episcopul László Papp, care colabora îndeaproape cu autorităţile comuniste. Papp se străduia cu orice preţ să-l transfere pe Tőkés înapoi în provincie, dar acesta făcea la rândul lui totul ca să nu fie transferat – în principal, a făcut apel la instanţele superioare ale Bisericii. În cele din urmă, autorităţile ecleziastice au luat decizia irevocabilă de a-l muta pe pastorul recalcitrant la Mineu, localitate din nord-vestul ţării situată în judeţul Sălaj. Numai că

el nu s-a supus acestei dispoziţii, fiind ajutat şi de simpatia membrilor parohiei sale din Timişoara.

Tőkés s-a hotărât să facă din problema sa personală un eveniment internaţional. Pe 28 mai 1989, postul de radio Kossuth din Budapesta a difuzat un material pe tema conflictului apărut între parohul Tőkés şi episcopul Papp, luând, bineînţeles, partea pastorului. Dar un efect mult mai vizibil l-a avut o emisiune difuzată de televiziunea maghiară pe data de 24 iulie. Două zile mai târziu, telefonul lui Tőkés a fost desfiinţat. Din august, Radio Kossuth a început să informeze mai pe larg despre situaţia din parohia timişoreană, iar pe 11 septembrie televiziunea naţională maghiară a difuzat din nou un material despre pastorul Tőkés.

Pe 12 septembrie, la o zi după emisiunea televizată, a dispărut Ernő Újvárossy, administratorul lucrărilor de renovare din parohie şi prietenul pastorului. Două zile mai târziu a fost găsit cadavrul lui. N-a mai fost nevoie de autopsie ca să se constate că a murit după ce a fost îndelung torturat. Nici identificarea făptaşului nu punea probleme: aşa ceva nu putea face decât Securitatea. Şi tocmai la poliţia secretă se referea Tőkés când spunea la înmormântare: „Ucigaşii lui Ernő Újvárossy se ascund printre noi”. În cursul următoarelor două luni, autorităţile au făcut tot ce se putea ca să-l sperie pe pastor, prin percheziţii la domiciliu, indivizi necunoscuţi trimişi să-l bruscheze etc.

La începutul lunii decembrie, parohia a fost înconjurată de reprezentanţii serviciilor de ordine. Erau lăsate să treacă doar persoanele care lucrau la biserică şi credincioşii veniţi la slujbă. Pe 6 decembrie, autorităţile l-au informat pe Tőkés că nu mai are dreptul să conteste decizia autorităţilor bisericeşti şi că, în consecinţă, este obligat să se supună deciziei lor. Pe 10 decembrie, parohul le-a făcut cunoscută enoriaşilor săi această informaţie, adăugând că în termen de o săptămână

este obligat să-i părăsească pentru a se muta la Mineu. Pe 15 decembrie la ora 8.00, în faţa locuinţei pastorului s-a adunat un grup de circa 10-12 credincioşi care erau hotărâţi să nu permită plecarea preotului. Astfel a început demonstraţia care, prin consecinţele sale, urma să ducă la răsturnarea dictatorului.

Din motive greu de stabilit, serviciile de ordine din Timişoara nu erau la fel de bine pregătite cum fuseseră cele de la Iaşi. De fapt, erau absolut nepregătite. Nu avea loc niciun turneu de karate, nu existau civili înarmaţi, nici maşini de pompieri pe străzi. Să fi fost din cauză că autorităţile locale nu se aşteptau la demonstraţii pe scară largă sau au fost pur şi simplu dezinformate de serviciile speciale, asta nu se ştie. În orice caz, în primele câteva zile, autorităţile locale au fost nevoite să dea piept absolut singure cu protestatarii şi s-au dovedit mult prea slabe şi ezitante ca să înăbuşe revolta în faşă. Greşelile săvârşite în încercarea de a pacifica mulţimea revoltată au fost atât de numeroase, încât nu pot exista decât două explicaţii: fie a fost vorba de un sabotaj intenţionat din partea şefilor forţelor de ordine din Timişoara, fie avem de-a face cu rezultatul atâtor ani de selecţie negativă şi de promovare pe posturi de înaltă răspundere a unor rataţi laşi. Din păcate, azi nu avem o explicaţie a acestei situaţii şi probabil că nici în viitorul apropiat nu va fi găsită.

În jurul orei 11.00, în faţa casei lui Tőkés se strânseseră deja peste o sută de persoane. Şi întrucât el locuia în Piaţa Maria (după căderea comunismului, această piaţă şi-a recăpătat numele iniţial, Piaţa Sfânta Maria), adică într-un punct foarte frecventat al oraşului, celor adunaţi acolo pentru a-l apăra pe pastor li se alăturau şi simpli trecători curioşi. La orele după-amiezii au apărut în număr mare şi studenţii maghiari şi români. Chiar dacă apărarea lui Tőkés îi privea direct doar pe membrii parohiei protestante, dominată de unguri, ea s-a dovedit un motiv suficient

de puternic pentru a uni populaţia de ambele naţionalităţi. La ora 16.00 a venit la faţa locului Radu Bălan, numit de curând prim-secretar al Comitetului Judeţean de partid. Nu ştim care erau intenţiile lui, pentru că n-a făcut altceva decât să se uite, apoi s-a urcat în maşină şi a plecat. Acest comportament i-a stârnit şi mai mult pe protestatari. Au apărut apoi şi securiştii îmbrăcaţi în civil, dar n-au intervenit, ba chiar s-au retras mai târziu. La ora 17.00, Tőkés a apărut la geamul locuinţei sale şi a cerut mulţimii să se împrăştie. Un afiş cu acelaşi conţinut a fost pus şi pe uşa bisericii reformate.

Dar n-a fost ascultat, iar demonstraţia a scăpat de sub control. Autorităţile nu şi-au dat seama de pericolul apărut şi o vreme s-au ocupat doar de rezolvarea „cazului Tőkés”, neglijând pacificarea mulţimii. În mijlocul protestatarilor a apărut secretarul pe probleme organizatorice al Comitetului Municipal de partid, încercând să convingă mulţimea că decizia de transferare a pastorului a fost revocată. Dar acest lucru se întâmpla abia după vizita lui Bălan, care îi era superior, motiv pentru care această nouă încercare n-a avut niciun rezultat. În faţa protestatarilor a apărut şi primarul Timişoarei care, de asemenea, le-a cerut cetăţenilor să se împrăştie, dar a fost fluierat şi a trebuit să se retragă. Atunci au fost auzite primele strigăte împotriva lui Ceauşescu. Şi, întrucât se făcuse târziu, lumea a început treptat să se împrăştie, dar în faţa casei pastorului a rămas în continuare un grup compact. Către ora 23.00, panicat, Bălan a telefonat la Bucureşti, cerând instrucţiuni asupra modului cum să procedeze în continuare. O decizie a fost luată însă abia a doua zi dimineaţa.

Demonstraţia s-a prelungit toată noaptea, fără ca serviciile de ordine să intervină. Afost, prin urmare, prima noapte fără guvernare comunistă la Timişoara. Şi a avut un efect fulgerător – pentru prima dată după câteva

zeci de ani, populaţia se simţea liberă, puternică şi răspunzătoare de propriile ei acţiuni. Autorităţile îşi demonstraseră slăbiciunea, ceea ce a constituit începutul sfârşitului pentru ele. Pe 16 decembrie, la ora 10.00, Ceauşescu i-a telefonat lui Bălan, cerându-i să-l transfere imediat pe Tőkés la Mineu. Se pare că autorităţile de la Bucureşti nu aveau o imagine exactă despre ceea ce se întâmplase în capitala Banatului şi că, deja, „problema lui Tőkés” nu mai avea nicio importanţă. Dacă lucrurile ar fi stat altfel, probabil că dictatorul ar fi dat ordin ca mulţimea să fie împrăştiată şi participanţii cei mai activi să fie arestaţi. Preventiv, în unităţile subordonate ministerului Afacerilor Interne a fost comunicat indicativul „gata de luptă”, dar pentru moment n-au fost aduse forţe suplimentare la Timişoara.

Între timp, Bălan şi alţi notabili locali făceau totul ca să nu fie făcuţi responsabili de ceea ce urma să se întâmple. Pe de o parte, nu voiau să aibă mâinile pătate de sânge, ştiind prea bine că singura şansă de pacificare a protestelor era folosirea forţei. Pe de altă parte, se temeau de consecinţele unei eventuale neloialităţi faţă de Ceauşescu, care deocamdată era suficient de puternic ca să le poată face rău. Se vedeau nevoiţi să ia rapid o decizie, pentru că timpul se scurgea în defavoarea autorităţilor – proporţiile demonstraţiei creşteau cu fiecare oră. Aşa că au aplicat soluţia impusă din capitală, dar fără prea mult entuziasm. Iar acest lucru a provocat probabil o evoluţie mai rapidă a evenimentelor decât dacă autorităţile n-ar fi făcut nimic. Această situaţie a durat în principiu până a doua zi dimineaţa, când a sosit echipa de la Bucureşti – era deja prea târziu ca să mai poată fi evitat măcelul.

Către ora 14.00, schimbul unu şi-a încheiat activitatea în fabrici şi multă lume a venit să îngroaşe rândurile celor din faţa casei lui Tőkés. În plus, autorităţile au trimis la faţa locului câteva zeci de activişti sindicali,

dar fără ordine precise, ceea ce a făcut ca ei să se alăture pur şi simplu mulţimii. De asemenea, protestatarilor li s-au alăturat huliganii din împrejurimi care s-au gândit că merită să profite de ocazie ca să fure din magazine şi să devasteze diferite clădiri. Ei au fost cei care, primii, au început să se comporte agresiv. Într-un stat democratic, de obicei, într-un astfel de moment, organizatorii demonstraţiei se delimitează clar de vandali, dar în cazul României comuniste şi al acestui protest spontan aşa ceva nu era posibil. În momentul în care autorităţile au aflat prin intermediul „ochilor şi urechilor poporului", cum era numită Securitatea, că protestatarii se dedau la acte de vandalism, au trimis în luptă unităţi ale miliţiei – numai că acestea erau prea slabe ca să poată face ordine.

Către orele 17.30-18.00 au fost aruncaţi în luptă alţi 80 de miliţieni înarmaţi cu scuturi, căşti şi bastoane de cauciuc, secondaţi de câteva camioane de pompieri. Dar un grup atât de mic nu avea cum să ţină piept unei mulţimi revoltate de câteva sute de persoane. Luptele au durat cam până la ora 21.00 şi s-au încheiat cu înfrângerea miliţienilor, aceştia fiind obligaţi să se retragă, deblocând astfel străzile care comunicau cu Piaţa Maria. Acest lucru a facilitat transferul revoltei în restul oraşului, ciocniri haotice între demonstranţi şi unităţi ale miliţiei şi Securităţii fiind semnalate până spre ora 4.40. Au fost arestate 180 de persoane, dar oraşul n-a putut fi pacificat.

Încă înainte de încheierea luptelor, la ora 3.00 noaptea, László Tőkés a fost dus cu forţa la Mineu, dar acest lucru n-a mai avut absolut nicio influenţă asupra evoluţiei ulterioare a situaţiei.

Pe 16 decembrie, seara, s-a conştientizat şi la nivelul cel mai înalt al conducerii că responsabilii locali nu fac faţă situaţiei. La ora 21.00, Iulian Vlad a organizat o întâlnire a şefilor tuturor departamentelor din Securitate. S-a luat decizia de a trimite la Timişoara o echipă specială care

să preia conducerea. În fruntea acesteia a fost numit sus-amintitul Emil Macri. Împreună cu ceilalţi colegi, el a urcat într-un tren special şi a ajuns în capitala Banatului pe data de 17 decembrie, la ora 6.30. Nu se ştie de ce s-au deplasat tocmai cu un asemenea mijloc de transport, de vreme ce cu avionul sau cu elicopterul ar fi ajuns mult mai repede. Din 17 decembrie, povara operaţiunilor a căzut pe umerii armatei – desigur, Securitatea participa de asemenea la acţiuni, dar cele mai importante operaţiuni reveneau armatei, dotată cu muniţie de război şi cu armament greu.

17 decembrie cădea într-o zi de duminică, zi nelucrătoare, când majoritatea populaţiei era acasă. Încă de dimineaţă, străzile erau dominate de o atmosferă de aşteptare. La ora 10.00 a început marşul unităţilor militare pe principalele artere de circulaţie ale oraşului. Probabil că acest lucru trebuia să-i sperie pe locuitori, dar, dacă acesta a fost scopul, el n-a fost realizat. Defilarea încă nu se terminase când în Piaţa Maria se strânseseră deja circa 4.000 de persoane. În acelaşi timp, alte grupuri au început să atace Comitetul Judeţean de partid. În acel moment, Bălan l-a sunat pe ministrul Apărării Naţionale, Vasile Milea, iar acesta a dat ordin armatei să intre în acţiune, ordin care a şi fost executat la ora 11.00. Au început lupte foarte sângeroase, dar numai la ora 15.30 au răsunat primele împuşcături cu muniţie de război, care au ucis câţiva demonstranţi.

Concomitent, începea la Bucureşti şedinţa Comitetului Politic Executiv. Autorităţile se simţeau evident foarte sigure pe situaţie. La ora 12.00 a fost dat ordinul de întărire a obiectivelor militare şi s-a anunţat public că în ziua următoare Ceauşescu va efectua o vizită planificată în Iran, ceea ce dovedea că autorităţile considerau că situaţia era sub control. Dar în următoarele câteva ore s-a dovedit totuşi că luptele nu dau semne că ar înceta, iar dictatorul a decis să mai trimită la Timişoara încă o echipă, de data aceasta militară. În componenţa ei intrau, printre alţii, generalul Ion

Coman (care cu doar câteva zile mai devreme îşi dovedise capacitatea organizatorică la Iaşi), miniştrii adjuncţi ai Apărării Naţionale, generalii Victor Atanasie Stănculescu şi Ştefan Guşă, respectiv comandantul garnizoanei Bucureşti, Mihai Chiţac. Acest grup de şefi militari a plecat la ora 15.30 cu avionul spre Timişoara şi a ajuns la faţa locului la ora 17.00.

Între timp, tulburările din oraşul de pe Bega au fost aduse la cunoştinţa întregii lumi prin intermediul reprezentanţilor mass-media din străinătate. Cea mai mare importanţă au avut-o în acest caz Radio Europa Liberă şi televiziunea maghiară de stat, care au constituit elementul intermediar de transmitere a informaţiei către Occident, dar şi către celelalte ţări ale blocului sovietic. Aceste organe de presă au oferit, amândouă, o imagine absolut falsă asupra evenimentelor. Nici până în ziua de azi nu se ştie în ce măsură a fost vorba de o acţiune intenţionată sau doar de simple presupuneri ori de goana după senzaţional. Oricum, nu poate fi exclusă dezinformarea intenţionată care trebuia să ofere o imagine cât mai proastă despre Ceauşescu.

În general, predomina tendinţa de a exagera numărul participanţilor la demonstraţii şi mai ales al pierderilor de vieţi omeneşti. La început se vorbea despre câteva mii, apoi s-a ajuns chiar la zeci de mii de persoane ucise la Timişoara, ceea ce era complet absurd. În plus, televiziunea maghiară se străduia să prezinte aceste evenimente în primul rând ca lupta minorităţii maghiare împotriva autorităţilor române reprezentate de Ceauşescu. Acest mod de prezentare a „faptelor” a fost preluat de celelalte organe de presă din străinătate, inclusiv de cele sovietice. De aceea, ziariştii români (mă refer aici doar la ziariştii de etnie română, pentru că în rândul acestora există şi reprezentanţi ai celorlalte naţionalităţi care locuiesc în Banat), istoricii şi participanţii la evenimente au fost obligaţi să depună multe eforturi pentru a schimba această imagine

deformată. Pe un canal sau altul, informaţiile au ajuns şi în celelalte oraşe ale României tocmai în această formă, pentru că Radio Europa Liberă era ascultat fără întrerupere. Iar imaginea acestui masacru al întregului oraş care ar fi avut loc la Timişoara a influenţat starea de spirit a populaţiei din întreaga ţară, scoţând din inerţie cel puţin o parte dintre cetăţenii care până atunci rămăseseră pasivi.

Veştile care veneau dinspre capitala Banatului provocau o mare nelinişte conducerii de partid. La ora 16.30 a fost convocat din nou Comitetul Politic Executiv. Vlad şi Milea au fost admonestaţi aspru de Ceauşescu, care i-a acuzat de incompetenţă. În momentul următor, dictatorul şi-a dat demisia. Dar a făcut acest lucru doar pentru a verifica loialitatea subordonaţilor săi. Testul a fost cum nu se poate mai nimerit: toţi au început să spună că aşa ceva este imposibil şi că în niciun caz nu sunt de acord cu plecarea lui. Ceea ce însemna sprijin pentru secretarul general şi pentru linia dură pe care le-a prezentat-o în continuare. Tuturor celor prezenţi la şedinţă le-a fost impusă aşadar responsabilitatea pentru înăbuşirea în sânge a tulburărilor şi pentru pierderile de vieţi omeneşti. După încheierea şedinţei, Ceauşescu a dat ordin să fie închise graniţele pentru cetăţenii tuturor ţărilor, cu excepţia Chinei, Coreei de Sud şi Cubei, apoi s-a deplasat împreună cu soţia sa pe şantierul Centrului Civic, unde au vorbit între patru ochi aproape o jumătate de oră, la mare distanţă de personalul de pază (pentru a evita să fie ascultaţi).

La ora 18.00, toate unităţile militare din ţară au primit ordinul de a trece la indicativul *luptă parţială*. Bilanţul luptelor din 17 decembrie de la Timişoara a fost tragic: 63 de persoane ucise, 227 rănite şi circa 800 arestate. Pierderile materiale nu au fost socotite în acel moment, dar centrul oraşului a fost complet devastat, iar magazinele sistematic jefuite de indivizi necunoscuţi. Interesant e faptul că o parte dintre obiectele

furate au fost descoperite mai târziu la sediul Securităţii. Poate că fuseseră recuperate de la hoţi sau poate că lucrătorii poliţiei secrete s-au gândit să „profite de ocazie”. Această a doua variantă n-ar trebui neglijată, întrucât persoanele angajate la Securitate, mai ales cele aflate la nivelul inferior al ierarhiei, erau la fel ca întregul sistem – foarte demoralizate.

Pe 18 decembrie la ora 5.30, Ion Coman, şeful acţiunii de înăbuşire a revoltei, l-a sunat pe Emil Bobu (unul dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Ceauşescu) şi l-a informat că situaţia de la Timişoara era sub control. Ceea ce nu era adevărat, şi din nou se iveşte întrebarea dacă a fost vorba de o dezinformare intenţionată din partea lui Coman sau voia doar să iasă bine în faţa şefilor şi de aceea prezenta în mod deformat adevărul. Patrulele formate din subunităţi înarmate, trimise să străbată toate străzile din centru, au reuşit să menţină o linişte relativă, dar numai până la ora 10 a zilei de 18 decembrie, când luptele au izbucnit din nou.

Dar mesajul lui Coman a fost suficient pentru ca Nicolae Ceauşescu să ia decizia, cu consecinţe catastrofale, în primul rând pentru sine, de a se duce totuşi în Iran. La ora 8.30 s-a urcat în avion şi a plecat spre Teheran, unde a ajuns la ora locală 12.00. Soţia lui nu-l însoţea, aşa cum se întâmpla de obicei. Dictatorul îşi închipuia că aceasta ar fi o măsură de siguranţă faţă de o eventuală încercare de lovitură de stat, asigurând continuitatea puterii la Bucureşti pe timpul absenţei lui, dar n-a fost decât o imensă greşeală. Elena Ceauşescu era mult mai detestată decât Nicolae, şi nu numai de către populaţie, ci în primul rând de către demnitarii de partid şi de stat cu rangul cel mai înalt, de militari şi de angajaţii din servicii, de aceea fiindu-le mult mai uşor să-i saboteze dispoziţiile decât pe cele ale soţului ei. În primul rând, era mai puţin inteligentă decât Nicolae, ceea ce a avut o mare importanţă în perioada absenţei acestuia, chiar dacă presupunem că în acest interval ei comunicau tot timpul. Un

lucru era însă sigur: lăsându-şi soţia în România, Ceauşescu dădea un semnal clar că are de gând să se întoarcă din Iran.

La drept vorbind, nici nu se ştie de ce s-a dus Ceauşescu în Iran. Vizita fusese planificată încă din vara anului 1989, aşadar nu era vorba de o idee spontană. Se pare că ar fi putut s-o contramandeze fără prea mare dificultate. Mai mult chiar, cel puţin în partea oficială a programului, ea nu conţinea puncte care să nu poată fi amânate. Principalul motiv al vizitei era semnarea programului de dezvoltare a cooperării economice pe termen lung – or, un astfel de document ar mai fi putut aştepta cu siguranţă chiar şi câteva luni. E greu de evaluat dacă au mai existat şi motive esenţiale secrete ale acestui sejur în Orientul Apropiat. În anii următori, s-au tot făcut speculaţii în legătură cu această temă, sugerându-se că poate dictatorul român căuta un eventual ajutor sau plănuia să creeze o bancă de credit comună pentru ţările sărace. Se mai spunea, fără a se invoca niciun fel de dovezi, că Nicolae Ceauşescu ar fi luat cu el o mare sumă de bani pe care ar fi lăsat-o la Teheran. Se ştie sigur în schimb că, pe 20 decembrie, în România a sosit un grup de demnitari iranieni pentru a vizita câteva fabrici. Pe 31 decembrie, ei au trecut graniţa în Bulgaria şi nu se mai ştie ce s-a întâmplat cu ei mai departe. Mai mult ca sigur s-au întors în ţară. Dar care a fost scopul real al vizitei lor şi de ce n-au plecat mai devreme din România cuprinsă de tulburări sociale – acest lucru probabil că nu-l vom şti niciodată.

Pe 18 decembrie, *Scânteia Tineretului*, organul de presă al Uniunii Tineretului Comunist, a publicat în mod absurd un articol în legătură cu diferitele moduri în care te poţi bronza la mare. Dar era trecut de jumătatea lunii decembrie, aşa încât articolul a fost considerat mai târziu de cercetători drept un ordin cifrat, chiar dacă nu se ştie cui îi era adresat. Persoanele care l-au publicat l-au explicat ca pe o glumă. Articolul din

Scânteia Tineretului este o altă enigmă a acelor zile a cărei soluţie n-o vom cunoaşte probabil niciodată.

Pe 18 decembrie, luptele de la Timişoara au fost mult mai puţin sângeroase: opt persoane au fost ucise şi 23 rănite. Una dintre cauze a fost faptul că evenimentele din ziua precedentă eliminaseră din acţiunile de protest peste 1.000 de persoane. La ordinul Elenei Ceauşescu şi al lui Emil Bobu, a fost de asemenea executată o operaţiune secretă de sustragere a cadavrelor de la morgă, pentru a reduce formal numărul victimelor. Era oricum o acţiune lipsită de sens, pentru că, pe termen lung, oricum nu puteau fi ascunse adevăratele dimensiuni ale măcelului. În noaptea de 18 spre 19 decembrie a avut loc la Timişoara o adunare a şefilor tuturor unităţilor care luau parte la pacificarea oraşului. S-a stabilit cu această ocazie că, din acel moment, armata trebuie să se concentreze pe apărarea obiectivelor importante din punct de vedere strategic şi că nu va mai întreprinde acţiuni ofensive.

Pe 19 decembrie, la ora 7.00, au început greve masive în întreprinderile industriale din Timişoara. Muncitorii s-au retras în fabrici şi, dat fiind că armata avea ordinul să se ocupe exclusiv de apărarea obiectivelor strategice, intensitatea confruntării s-a redus sensibil. În acel moment, au pornit la luptă Radu Bălan şi ceilalţi membri ai conducerii de partid a oraşului. Ei îşi asumau rolul „celor buni”, rol care fără îndoială le şi convenea mai mult. Au încercat să poarte tratative cu muncitorii, dar fără a obţine rezultate semnificative, întrucât interlocutorii lor îşi dădeau foarte bine seama că deciziile le iau militarii, şi nu oamenii compromişi ai partidului. La ora 11.00, Bălan s-a dus la întreprinderea Elba, unde a fost sechestrat de angajaţii acesteia. Atunci generalul Ştefan Guşă a trecut la iniţiativă. La ora 13.30, el a dat ordin ca o parte din armată să se retragă din oraş, iar zece minute mai târziu era la Elba pentru a purta discuţii cu

muncitorii. La început, acestea au fost nefavorabile pentru general, dar până la urmă el a reuşit să-i convingă pe angajaţi să protesteze în mod paşnic (şi să-l elibereze pe Bălan). Muncitorii au început să scandeze: „Armata e cu noi!”, frază care va fi repetată câteva zile mai târziu şi la Bucureşti şi în alte oraşe.

Acesta a fost momentul de cumpănă în istoria evenimentelor din decembrie. Din acel moment, ciocnirile de la Timişoara au început să se stingă, chiar dacă pe data de 19 decembrie opt persoane au fost ucise şi 98 rănite, mai multe decât în ziua precedentă.

Pe 20 decembrie, în toate uzinele mai mari din Timişoara a început greva generală. Încă de la ora 8.00, în faţa clădirii Consiliului Popular Judeţean şi a operei, au început să se adune manifestanţi. Protestul lor avea un caracter paşnic, populaţia fraterniza cu soldaţii şi din nou s-a făcut auzită scandarea: „Armata e cu noi!”. La ora 11.00, cu aprobarea ministrului Apărării Naţionale, au fost date ordinul de interdicţie a utilizării armelor şi permisiunea ca la acest protest să se alăture şi convoiul muncitorilor din fabrici. În cursul manifestaţiei s-a constituit Frontul Democrat Român, compus din foşti disidenţi, opozanţi şi persoane care până atunci nu fuseseră angajate în acţiuni cu caracter politic. Era un eşec total pentru comunişti, chiar şi pentru cei „reformatori”, care n-au reuşit să intre în componenţa acestui front creat ad-hoc. La ora 13.00, mulţimea demonstranţilor a recitat în cor rugăciunea „Tatăl nostru”, iar la ora 14.00 armata s-a retras în cazărmi.

Conducerea era complet dezorientată. La ora 14.30, pe aeroportul din capitala Banatului au aterizat Emil Bobu şi premierul Constantin Dăscălescu. Ion Coman, care i-a aşteptat la aeroport şi apoi i-a condus la Operă, i-a informat pe cei doi demnitari că „Timişoara este în mâinile locuitorilor ei”. Către ora 16.00, ambii activişti sosiţi din capitală au

apărut la balconul Operei, dar au fost fluieraţi. Apoi s-au întâlnit cu reprezentanţii Frontului şi au primit de la aceştia lista cu revendicări, listă pe care erau notate, printre altele: demisia imediată a lui Ceauşescu, deschiderea graniţelor, difuzarea la radio şi televiziune pe tot cuprinsul ţării a ceea ce se întâmplă în oraş şi alegeri libere şi democratice.

În acest timp, mitingul din Piaţa Operei se desfăşura într-o atmosferă de veselie populară, se cânta, mai târziu au fost organizate chiar concerte etc. La ora 18.00 au început să fie eliberate din arest persoanele reţinute în timpul tulburărilor. În celelalte oraşe din judeţul Timiş au început de asemenea să fie organizate astfel de adunări populare. Era sfârşitul comunismului în întregul judeţ. Urmările acelor evenimente sunt vizibile până în ziua de azi. La alegeri, partidul postcomuniştilor obţine de obicei în Banat cele mai slabe rezultate din întreaga ţară.

Ceauşescu s-a întors la Bucureşti abia pe 20 decembrie la ora 15.00, adică după preluarea puterii la Timişoara de către Frontul Democrat Român. În momentul în care i-a fost prezentată situaţia din ţară, a avut o scurtă cădere nervoasă. După ce şi-a revenit, a hotărât să continue lupta. I-a sunat pe Dăscălescu şi pe Bobu, iar aceştia l-au informat despre evenimentele din capitala Banatului. Apoi a început să scrie un mesaj către popor. Documentele de acest gen erau de obicei pregătite de altcineva, dar tocmai atunci dictatorul a preferat să-şi facă singur textul, după care l-a arătat câtorva dintre colaboratorii lui, propunându-le să organizeze o mare adunare populară în faţa sediului CC al PCR.

În felul acesta, Ceauşescu voia probabil să repete cel mai mare succes al vieţii sale din 21 august 1968, când avusese o intervenţie în acelaşi loc, în faţa unei mulţimi de 100.000 de persoane, condamnând cu fermitate agresiunea ţărilor din Pactul de la Varşovia asupra Cehoslovaciei. Adunarea populară din 1968 provocase o masivă şi sinceră acceptare a

acţiunilor conducătorului. În 1989, situaţia era în schimb cu totul alta: Ceauşescu era detestat de toată lumea, nu numai de cetăţenii simpli ai României, ci şi de ierarhia de partid şi chiar de mulţi dintre cei mai importanţi demnitari. Cerând în acest moment sprijinul populaţiei, el îşi asuma un mare risc. Simpla idee de a face acest lucru dovedea că dictatorul nu-şi dădea seama absolut deloc de cât de gravă este situaţia lui. Promovarea exasperantei politici de cult al personalităţii ani la rând a făcut rău nu numai locuitorilor României, ci chiar propriei sale persoane. Asta pentru că Nicolae Ceauşescu ajunsese să ia de bune falsele dovezi de ataşament conţinute în manifestările Festivalului Naţional „Cântarea României", ale „Daciadei", ca şi ale altor instituţii care cultivau artificial admiraţia pentru Geniul Carpaţilor.

La ora 19.00, radioul şi televiziunea naţionale au difuzat apelul adresat de Ceauşescu poporului. Dictatorul se exprima pe un ton foarte aspru, spunând că „toate aceste grave incidente de la Timişoara au fost organizate şi executate de cercurile revanşarde şi revizioniste, de agenturile străine"[15]. Propaganda se întorcea astfel la vechile metode de a speria în mod sistematic populaţia cu „revanşarzii", cu „iredentismul maghiar", cu „cercurile imperialiste" şi cu agenturile străine, dar de data aceasta Ceauşescu a fost mai precis. El a comparat evenimentele din România cu situaţia din Panama (unde în aceeaşi zi începuse o acţiune a armatei americane), cu trimitere directă la înţelegerile dintre Bush şi Gorbaciov. Dictatorul îi chema pe toţi cetăţenii să facă front comun împotriva intervenţiei străine, amintind invadarea Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varşovia în 1968 şi atitudinea lui din acel moment. Dicursul era corect, dar nu mai putea schimba nimic în evoluţia evenimentelor.

După încheierea transmisiei, Ceauşescu l-a chemat pe ambasadorul sovietic. Mai exact, ar trebui să spunem că ar fi dorit să-l întâlnească, deoarece s-a dovedit că acesta tocmai plecase în Uniunea Sovietică. Aşa că, în locul lui, a apărut locţiitorul ambasadorului. Conducătorul român a protestat împotriva denaturării, după părerea lui, a situaţiei de la Timişoara, aşa cum era ea transmisă în toată lumea de agenţia sovietică de presă TASS. L-a informat, de asemenea, că la aceste tulburări iau parte elemente ale serviciilor speciale maghiare şi sovietice. Exact la miezul nopţii, ambasadorul român la Moscova a fost chemat de adjunctul ministrului sovietic al Afacerilor Externe, care îi cerea date despre evenimentele din capitala Banatului, inclusiv în legătură cu numărul persoanelor ucise.

După ce Nicolae Ceauşescu a vorbit cu diplomatul sovietic, la ora 20.30 a fost dat un decret prezidenţial prin care se instituia starea de necesitate pe tot teritoriul judeţului Timiş. Decretul a intrat în vigoare la ora 23.30 şi în virtutea prevederilor lui trebuia ca toate unităţile militare, de miliţie, de Securitate, ca şi detaşamentele paramilitare compuse din muncitori (aşa-numitele Gărzi Patriotice, care fuseseră create în 1968) să fie în orice moment gata de luptă. Decretul a provocat panică la centrul de comandă din Timişoara. În acel moment, nu numai Bălan, ci şi ambele echipe trimise de la Bucureşti aşteptau ca Nicolae Ceauşescu să piardă puterea, ca astfel să poată evita momentul în care urmau să dea socoteală pentru neputinţa de a gestiona corect criza. Numai că dictatorul se dovedea mai „vioi” decât îşi închipuiau ei şi de aceea au început să arunce responsabilitatea de la unul la altul.

Ion Coman, care fusese până în acel moment şeful armatei, trecea drept cel care dusese la rezolvarea paşnică a conflictului (în ciuda brutalităţii iniţiale a acestuia). Dar în momentul în care a fost instituită starea de

necesitate, el i-a încredinţat totuşi conducerea lui Victor Atanasie Stănculescu. Acesta din urmă s-a urcat imediat în maşină şi în momentul următor era deja la spitalul militar, unde i-a ordonat comandantului: „Bagă-mă în pat, fă ce ştii şi până la ora 13.00 [a doua zi] să nu mă scoale nimeni!”[16]. Interesant e faptul că generalul a indicat foarte exact această oră – într-adevăr, pe 21 decembrie la ora 13.00 situaţia era deja cu totul alta. Între timp, Stănculescu l-a sunat şi pe Milea, implorându-l să se ducă imediat la Bucureşti, dar acesta a refuzat. Întrucât Stănculescu era „bolnav”, iar Coman nu mai voia să îndeplinească rolul de şef, conducerea armatei a fost preluată de Chiţac. Acesta fusese de acord, dar nu avea niciun entuziasm faţă de înăbuşirea demonstraţiei. În această situaţie Coman l-a sunat pe Ceauşescu şi l-a informat că străzile sunt pline de lume şi că o nouă intervenţie a armatei ar duce la lupte sângeroase. Dar dictatorul a repetat şi de data aceasta: a fost decretată starea de necesitate şi trebuie îndeplinite prevederile acesteia.

Chiţac, Coman şi Bălan au început atunci să mimeze că trec la acţiune. De ajutor le-a fost şi fuga pe ascuns a premierului Dăscălescu, care, pe 21 decembrie la ora 3.40, s-a strecurat din clădirea Comitetului Judeţean de partid şi a plecat la Bucureşti. Echipa care administra Timişoara a cerut să fie trimise gărzile patriotice din alte judeţe. Trenurile care aduceau muncitori înarmaţi cu bâte au şi apărut la Timişoara pe data de 21 decembrie, între orele 8.00 şi 11.00. În total era vorba de circa 20.000 de persoane, dar unele trenuri au fost imediat trimise înapoi, altele au fost ţinute închise pe peroane. Membrii gărzilor patriotice care au reuşit să părăsească gara au fraternizat cu locuitorii oraşului pentru că nici nu doreau să se lupte cu aceştia, nici nu aveau ordine precise în acest sens. La ora 9.00, în faţa clădirii Operei, a avut loc un miting cu participarea a circa 100.000 de persoane. În jurul orei 12.00, Coman şi Bălan „s-au

adresat” lui Ştefan Guşă ca să introducă în acţiune noi unităţi, dar, după ce s-a consultat cu ministrul Milea, acesta a refuzat. O jumătate de oră mai târziu, Ceauşescu pierdea deja puterea *de facto* şi astfel cei responsabili de boicotarea şi sabotarea ordinelor sale scăpau de răspundere.

Între timp, la Bucureşti se făceau pregătirile pentru adunarea populară din faţa clădirii CC. Când Ceauşescu a părăsit sediul partidului în noaptea de 21 spre 22 decembrie, probabil că şi-a spus: „Am să le arăt eu celor de la Timişoara!”[17]. În cadrul conducerii domnea o atmosferă tensionată, de spaimă, iar în rândurile populaţiei din capitală, de apatie şi aşteptare. De câteva zile apăreau manifeste pregătite de puţin numeroşii opozanţi, care din evenimentele de la Timişoara trăseseră concluzia că Ceauşescu va cădea în scurt timp.

De organizarea adunării populare se ocupau autorităţile capitalei. Nu era cunoscută cu exactitate ora când urma să înceapă mitingul şi, tocmai de aceea, pe la ora 2.00 au fost deja convocate detaşamentele de gărzi patriotice care să patruleze pe străzi, dar fără ordine precise. La aceeaşi oră au fost trimişi în oraş primii muncitori. Ei urmau să ia parte la miting, dar nu se ştie de ce au fost trimişi atât de devreme. Apoi, lor li s-au alăturat muncitorii de la alte uzine, aşa că la ora 6.00 străzile erau pline de lume care se plimba aparent fără un scop clar.

Puţin înainte de ora 12.00, Ceauşescu a convocat şedinţa Comitetului Politic Executiv, unde a informat că a luat decizia de a majora salariul minim şi alocaţiile pentru copii. Apoi i-a invitat pe toţi membrii comitetului în balconul clădirii CC ca să ia parte împreună cu el la „demonstraţia oamenilor muncii”. Celor care stăteau în acest balcon li s-ar fi putut părea că nimic nu se schimbase. Piaţa Palatului era plină de oameni care ţineau portrete ale lui Nicolae şi Elenei Ceauşescu, pancarte cu sloganuri comuniste şi strigau: „Vom munci şi vom lupta, ţara o vom

apăra!”, „Ceauşescu – Pace!”. Începutul mitingului a fost foarte liniştit. Au vorbit câteva persoane care au condamnat evenimentele de la Timişoara şi „cercurile imperialiste” ce se aflau în spatele acestora.

La ora 12.30 şi-a început cuvântarea şi Ceauşescu. La început le-a mulţumit organizatorilor acestei demonstraţii. Ce avea de gând să spună în continuare nu se ştie, deoarece cuvântarea i-a fost întreruptă de un zgomot ciudat emis de megafoane. E greu de definit despre ce anume a fost vorba, dar era ceva apropiat de efectul de microfonie. În orice caz, zgomotul a provocat panică printre unii dintre cei prezenţi. S-au auzit diferite strigăte. Nu se ştie exact ce anume se striga, dar în mod cert nu „Ceauşescu-Pace!”.

Între timp, chiar şi în balcon s-a produs nelinişte. Dictatorul a încetat să mai vorbească şi a început să lovească în microfon, strigând: „Alo!”, „Tovarăşi!”. În spatele lui, diverse persoane alergau în direcţii diferite – printre acestea erau şi angajaţi ai Securităţii. Unul dintre ei a ţipat: „Cineva a dat foc la ceva!”. Mulţimea s-a liniştit după circa cinci minute, iar una dintre persoanele de la balcon a afirmat: „E o provocare”. Ceauşescu a încercat să-şi reia cuvântarea, în ciuda faptului că tot se mai auzeau strigăte neplanificate de organizatori. El a informat populaţia că salariul minim va fi majorat şi în acest fel 1,5 milioane de „oameni ai muncii” îşi vor ameliora viaţa. Dar în acel moment a fost nevoit să se oprească, pentru că zgomotul devenise atât de puternic, încât el nu mai putea fi auzit. Cineva din mulţime a strigat: „Jos Ceauşescu!”, iar alte grupuri de persoane care erau adunate în piaţă au reluat acelaşi strigăt. Învins, dictatorul s-a retras împreună cu toată suita lui în interiorul clădirii. Primii participanţi au început să se retragă din piaţă încă de la ora 12.41. Şi fiindcă nu ştiau ce să facă în continuare, umblau pe străzi fără un scop anume.

Ceauşescu îşi dădea seama deja că scânteia care provocase incendiul popular din Timişoara ajunsese şi la Bucureşti. El s-a hotărât să se apere, bazându-se pe ideea, greşită, după cum urma să se constate curând, că în capitală ordinele lui nu vor fi boicotate. Conducătorul i-a convocat pe Vasile Milea, pe Iulian Vlad şi pe Tudor Postelnicu, ministrul Afacerilor Interne, şi i-a anunţat că va prelua personal controlul asupra tuturor unităţilor armate şi va decreta „starea de război". Apoi a ordonat începerea imediată a acţiunilor ofensive în Bucureşti.

La ora 13.30 începeau deja luptele şi erau înregistrate primele victime. Cele mai violente ciocniri au avut loc pe Bulevardul Magheru, principala arteră de circulaţie a oraşului Bucureşti. La una dintre extremităţile acestuia a fost ridicată o baricadă: între Hotelul Intercontinental, în care se cazau de obicei ziariştii străini (aşa se întâmplase şi de data aceasta şi acest lucru a contribuit în mod semnificativ la preluarea de către mass-media a evenimentelor), şi clădirea Universităţii din Bucureşti. La fel s-a procedat apoi şi la extremitatea cealaltă a Bulevardului Magheru, în Piaţa Romană. Revolta şi ciocnirile cu armata din întreaga capitală au durat o zi şi o noapte. Ele au fost foarte sângeroase: până dimineaţă au murit 49 de persoane, 463 au fost rănite, iar 698 arestate. În ziua următoare, până în momentul evacuării lui Ceauşescu, au mai murit 33 de persoane, 101 au fost rănite şi 1.245 au fost arestate.

În clădirea CC, şedinţele se ţineau lanţ. Ceauşescu şi-a dat seama că se află într-o situaţie foarte dificilă, dar nu ştia ce soluţie l-ar putea ajuta. În ciuda acţiunilor armate foarte brutale, oraşul nu fusese pacificat, dimpotrivă, demonstranţilor li se alăturau mereu alte şi alte persoane. La ora 18.00, dictatorul a convocat o teleconferinţă cu secretarii judeţeni de partid cărora le-a comunicat că trebuie „să se constituie grupuri de apărători ai bunurilor întregii societăţi, ai oraşelor, ai socialismului,

independenţei şi suveranităţii ţării în jurul nucleelor de patrioţi, dar care îi cuprind pe cei mai buni activişti de partid şi pe cei mai buni oameni ai muncii din toate domeniile”[18]. Ce anume avea de gând nu se ştie. În mod sigur nu era vorba de gărzile patriotice deja existente. Poate că avea vreun plan secret, elaborat pentru eventualitatea unei invazii sovietice (acest gen de planuri presupuneau crearea unor detaşamente de partizani). Unii văd în această afirmaţie semnul precursor al evenimentelor de mai târziu, apariţia unor „terorişti” neidentificaţi care trăgeau în mulţime chiar după căderea dictatorului.

Pe 21 decembrie seara, clădirea CC era în stare de asediu. În jurul clădirii păzite de armată nu se adunaseră încă mulţimile de cetăţeni, dar activiştii care lucrau în interiorul ei simţeau în mod foarte evident presiunea străzii. Toată noaptea au avut loc discuţii febrile. La un moment dat, Ceauşescu a convocat Comandamentul unic, în componenţa căruia intrau Milea, Postelnicu şi Ion Dincă. Acest organ avea sarcina de a conduce toate forţele armate. Văzând nesiguranţa afişată pe chipurile celor trei, Ceauşescu s-a hotărât să apeleze la alte rezerve. L-a chemat la Bucureşti pe generalul Stănculescu, care, după cum se ştie, îşi demonstrase lipsa de loialitate în cursul evenimentelor de la Timişoara. Stănculescu a sosit în capitală la ora 2.00, iar după numai trei ore s-a prezentat la spitalul militar din Bucureşti, cerând să i se pună un picior în ghips şi simulând astfel o fractură. În această stare a şi apărut la CC, lucru cu care s-a lăudat apoi, spunând că lui îi fusese atribuită eticheta „generalul cu piciorul în ghips”.

Între timp, Milea îşi dăduse seama că nimeni nu este stăpân pe situaţie şi a suferit o gravă cădere nervoasă. La ora 6.30, Ceauşescu l-a chemat şi aproape că l-a acuzat de trădare, folosind cuvinte foarte dure. Milea a fost grav afectat de această situaţie. Acest militar de profesie n-a rezistat

psihic insultelor. La consfătuirea de la ora 8.30 a fost din nou atacat de dictator. Apoi a plecat şi în jurul orei 9.30 s-a sinucis la etajul VI al clădirii. Unii consideră că a fost ucis din ordinul lui Ceauşescu, dar până în momentul de faţă lipsesc dovezile care ar permite în mod indiscutabil susţinerea acestei teze.

Vestea despre moartea lui Milea i-a fost comunicată dictatorului la ora 9.45. Fără să stea prea mult pe gânduri, acesta l-a chemat din nou pe Stănculescu şi i-a ordonat: „Preiei conducerea!". Şi înainte ca el să poată spune ceva, Ceauşescu a şi cerut difuzarea prin radio şi televiziune a informaţiei privind sinuciderea lui Milea. Era de altfel ultimul ordin dat de dictatorul aflat pe buza prăpastiei. În circa 10-15 minute, Stănculescu le-a ordonat militarilor din garnizoana Bucureşti să se retragă în cazărmi. La 11.45, a chemat elicopterele care urmau să aterizeze pe acoperişul clădirii CC.

În dimineaţa zilei de 22 decembrie, în faţa acestei clădiri a început să se adune mulţimea. La un moment dat, lumea a început să se înghesuie la uşi (personalul de pază a rămas pasiv) şi a pătruns în interior. La ora 11.30, Ceauşescu a mai ieşit pentru o clipă la balcon, dar numai ca să vadă dacă situaţia era cu adevărat disperată. La ora 12.06, pe acoperişul clădirii a apărut elicopterul „Delfinul S.A. – 365-202", pilotat de colonelul Vasile Maluţan, în care au urcat dictatorul şi soţia lui, respectiv doi dintre activiştii cei mai credincioşi, Emil Bobu şi Manea Mănescu. Elicopterul era vizibil supraîncărcat şi, în momentul în care şi-a luat zborul, pe acoperişul CC ajungeau deja persoane înarmate. Ceauşescu a fost evacuat exact în ultimul moment – altfel probabil ar fi fost linşat. Pe 22 decembrie 1989, la ora 12.06 dictatorul pierdea în sfârşit puterea, iar momentul acesta este considerat sfârşitul comunismului în România. Graţie

existenţei acestui moment precis, în cazul României se poate stabili cu uşurinţă data la care începe perioada postcomunistă.

Postcomunismul

Înainte de a se ajunge la stabilizare, românii au fost obligaţi să ducă lupte sângeroase, să suporte o lungă perioadă cu lupte de stradă, apoi un deceniu de marasm şi reforme de o reuşită îndoielnică. Schimbarea revoluţionară a sistemului s-a încheiat în iunie 1990 după primele alegeri (cu greu ar putea fi numite pe deplin democratice) şi masacrul din Piaţa Universităţii, când minerii aduşi din Valea Jiului, împreună cu forţele de ordine, au pus capăt demonstraţiei locuitorilor Bucureştiului.

În primele câteva ore după căderea lui Ceauşescu, puterea reală au exercitat-o armata şi şeful acesteia, numit cu puţin timp înainte de dictator, generalul Victor Atanasie Stănculescu. Din fericire pentru ceilalţi pretendenţi, el nu avea ambiţii politice deosebite şi nu voia să prelungească mai mult decât era strict necesar această stare de lucruri. În momentul în care s-a profilat existenţa unei echipe civile (după cum se va dovedi mai târziu, era vorba de o echipă civil-militară sau, mai degrabă, militar-civilă), spre ora 16.00, el a predat puterea în mâinile acesteia.

Dar până în acel moment s-au mai întâmplat multe lucruri. Populaţia avea impresia că, după ce cuplul dictatorial a fugit, puterea aparţine cu adevărat străzii. De aceea, în doar câteva ore, în clădirea CC s-au constituit mai mult de zece „guverne provizorii” – cele mai multe dintre acestea fiind formate din persoane desemnate la întâmplare. Teoretic, premierul legal în funcţie era Constantin Dăscălescu, care îşi făcuse

apariţia pentru un moment la balconul clădirii CC, dar a fost fluierat de mulţime şi obligat să se retragă şi să-şi dea demisia în mod oficial. Cam aceeaşi soartă a avut şi Ilie Verdeţ, fost premier, care împreună cu Iulian Vlad, şeful Securităţii, a încercat să formeze un „cabinet”, numai că nici el n-a trecut testul popularităţii la balcon. Mult mai bine s-a descurcat Petre Roman, fiul unui fost demnitar, Valter Roman, care era însă decedat. A fost nevoie doar de câteva fraze prin care afirma că puterea „aparţine poporului”, pentru ca apoi să părăsească balconul, salutat de mulţime cu ropote de aplauze.

Cam după o oră, acţiunea s-a mutat în clădirea televiziunii. Spre ora 13.00, televiziunea de stat şi-a reluat programul – acesta era realizat în direct, din Studioul 4. Primii care au apărut au fost poetul Mircea Dinescu şi actorul Ion Caramitru. Introducerea a fost făcută de acesta din urmă şi încă din primele propoziţii a invocat numele lui Dumnezeu, lucru de neconceput în vremea regimului comunist. La rândul lui, Dinescu a anunţat că „dictatorul a fugit”. În acelaşi timp, la radio vorbea cunoscuta poetă opozantă Ana Blandiana. Mai târziu, pe la Studioul 4 s-a perindat un şir destul de lung de figuri, unele mai cunoscute, altele mai puţin populare. Denumirea televiziunii a fost schimbată ad-hoc în Televiziunea Română Liberă – TVRL. Emisiunile ei erau retransmise în rezumat de cele mai multe posturi de televiziune europene, iar televiziunea bulgară şi-a asumat chiar sarcina de a face transmisii în direct, care au continuat timp de trei zile.

Toată lumea îşi dădea seama că persoanele care apar pe data de 22 decembrie la TVRL vor căpăta o imensă popularitate. La ora 14.45 a fost difuzat Ion Iliescu, prezentat de la bun început drept o personalitate de prim-plan. Încă dinainte, Iliescu avusese contacte cu persoane care urmau să ocupe în curând funcţii de înaltă răspundere în statul român, iar pe 22

decembrie, de la primele ore ale după-amiezii, s-a întâlnit cu reprezentanţii armatei. În cuvântarea sa difuzată la televiziune, el i-a chemat pe „toţi cei responsabili” să se prezinte în clădirea CC la ora 17.00. A anunţat de asemenea că în scurt timp va lua fiinţă Comitetul Salvării Naţionale. După ce a ieşit din emisiune, s-a dus la Ministerul Apărării Naţionale. Acolo îl aştepta deja Petre Roman şi amândoi, însoţiţi, printre alţii, de Ştefan Guşă, Mihai Chiţac şi Nicolae Militaru, s-au întâlnit cu generalul Victor Atanasie Stănculescu. Acesta era în continuare deţinătorul legal al puterii în România, dar pe la ora 16.30 i-a predat-o lui Iliescu. Acest act s-a consumat fără niciun fel de formalităţi inutile. Iliescu prelua puterea atât ca succesor formal al lui Stănculescu, cât şi ca erou al revoluţiei, calitate în care fusese deja confirmat la apariţia lui televizată. Mai trebuia să câştige şi adeziunea mulţimii adunate în faţa sediului CC.

La ora 17.30, Iliescu a apărut la balconul CC. Dar, întrucât şi-a început cuvântarea cu cuvintele „Stimaţi tovarăşi!”, a fost fluierat. După intervenţia cunoscutului regizor Sergiu Nicolaescu, noul conducător şi-a schimbat tonul şi a reluat începutul discursului cu formula „Dragi concetăţeni”. Datorită acestor cuvinte, el a fost aplaudat şi astfel noua echipă şi-a câştigat deplina legitimare socială. În acel moment, pe scena politică (în măsura în care se poate vorbi de aşa ceva cu referire la ultimele zile ale lunii decembrie 1989), nu exista încă niciun reprezentant al opoziţiei anticomuniste, primul organism al puterii fiind compus doar din disidenţi, militari şi oameni provenind din serviciile secrete, care se ridicaseră doar împotriva lui Ceauşescu, nu şi împotriva sistemului comunist.

La ora 22.30, Iliescu a apărut din nou în Studioul 4 pentru a da citire „Comunicatului Consiliului Frontului Salvării Naţionale către ţară”

adresat poporului, în care informa despre crearea Frontului Salvării Naţionale (FSN) şi a organismului său de conducere, Consiliul Frontului Salvării Naţionale (CFSN), precum şi despre programul provizoriu de guvernare al acestuia. Erau prevăzute astfel planuri de pacificare a situaţiei din ţară, de organizare a alegerilor libere în cursul lunii aprilie 1990, de fundamentare a economiei naţionale pe criterii raţionale, pe respectarea drepturilor minorităţilor şi pe ieşirea României din izolarea în care ajunsese pe arena internaţională. Iliescu a dat citire de asemenea componenţei CFSN. Printre membrii acestuia figurau oponenţii Cornea şi Tőkés, disidenţi ca Dinescu, unii dintre semnatarii „Scrisorii celor şase" (Alexandru Bârlădeanu, Silviu Brucan) şi numeroşi militari (printre care generalii Guşă şi Stănculescu). Ultimul pe listă era menţionat Ion Iliescu.

Cu câteva ore înainte de apariţia lui Iliescu la televiziune, în Bucureşti şi în alte oraşe s-au semnalat focuri de armă. Aşa au început evenimentele ce au intrat în istorie drept „fenomenul teroriştilor". Teroriştii erau de fapt lunetişti, trăgători de elită, bine ascunşi, care trăgeau în mulţime şi în militarii în uniformă. Informaţia despre existenţa lor a fost transmisă de mass-media. Acest lucru a provocat escaladarea în continuare a luptelor – în multe situaţii, unităţile sau subunităţile militare au început să tragă unele în altele, din cauză că nu se recunoşteau la timp. Lupte aveau loc de asemenea împotriva trupelor de Securitate. În cursul unor ciocniri pe aeroportul Otopeni din capitală au fost omorâte aproape 50 de persoane. La Sibiu, unde de câţiva ani prim-secretar al Comitetului Judeţean de partid era Nicu, fiul lui Ceauşescu, armata a luat cu asalt sediul local al poliţiei secrete. Din cauza teroriştilor, străzile şi pieţele oraşelor erau pustii, lumea se temea să mai iasă din casă.

Focurile de armă au încetat abia pe 25 decembrie seara, după ce a fost difuzată informaţia că dictatorul şi soţia lui fuseseră executaţi, dar timp de

încă aproape două săptămâni s-au mai semnalat incidente izolate. Bilanţul „fenomenului teroriştilor” a fost deosebit de tragic: dacă între 17 şi 22 decembrie (la prânz) în întreaga ţară au fost ucise 162 de persoane şi alte 1.101 au fost rănite, după evacuarea lui Ceauşescu din data de 22 decembrie ora 12.06 şi până pe 10 ianuarie 1990 au mai fost ucise încă 942 de persoane, iar 2.251 au fost rănite[19]. Aproape de şase ori mai mulţi oameni au murit după răsturnarea lui Ceauşescu. Indiferent de explicaţiile care au fost avansate mai târziu, acest rezultat sângeros apasă pe umerii echipei lui Iliescu, care n-a ştiut cum să pună capăt acestui fenomen greu de explicat.

Până în ziua de astăzi, problema crimelor în masă n-a primit încă o explicaţie pertinentă. În acel haos revoluţionar, numeroase persoane au fost reţinute, fiind suspectate că ar fi tras în mulţime, dar în cele mai multe cazuri era vorba de figuri absolut întâmplătoare, a căror legătură cu masacrul rămânea îndoielnică. Trei versiuni rămân verosimile. Unii politicieni ai opoziţiei l-au acuzat pe Iliescu şi pe cei din jurul lui că ar fi provocat intenţionat acest fenomen, cu scopul de a zădărnici încercările de organizare a populaţiei. Potrivit altei versiuni, teroriştii erau unităţi fidele dictatorului, de aceea luptele ar fi trebuit să se termine imediat după lichidarea lui. Ultima ipoteză susţine că totul a fost consecinţa unui mod deficitar de recunoaştere între unităţile militare şi că ar fi vorba deci de lupta fratricidă dintre acestea. Din păcate, nici prima, nici a doua ipoteză nu pot fi dovedite. Versiunea a treia rămâne cea mai probabilă, pentru că incidente de acest gen au avut loc, deşi nu pot explica fenomenul în totalitatea lui.

Într-o atmosferă tensionată de focurile de armă, noile autorităţi se străduiau să preia controlul situaţiei. În cadrul CFSN, s-a profilat un triumvirat (Iliescu, Brucan, Militaru) care timp de câteva zile a exercitat

cea mai mare influenţă asupra evenimentelor. Teoretic un cuvânt greu de spus avea şi Dumitru Mazilu, dar de la bun început Iliescu s-a străduit să-i limiteze rolul şi să-l împingă pe o linie moartă. Pe 23 decembrie, Iliescu şi Brucan au cerut „ajutor militar” Ambasadei URSS. Moscova a refuzat un ajutor militar care de altfel era absolut inutil, de vreme ce majoritatea guvernelor din lume primiseră cu satisfacţie vestea răsturnării atât de detestatului dictator[20].

Una dintre problemele cele mai importante pe care le aveau de rezolvat noile autorităţi o constituia soarta ulterioară a lui Nicolae şi a Elenei Ceauşescu. După ce au decolat de pe acoperişul clădirii CC, ei s-au dus la reşedinţa lor de la Snagov, de unde conducătorul răsturnat a mai încercat să dea câteva ordine prim-secretarilor de judeţ. Dar şi-a dat seama repede că, rămânând în continuare la Snagov, s-ar afla în pericol, aşa că a decolat din nou, însoţit doar de soţia sa, către o altă destinaţie. Pilotul i-a lăsat însă lângă o şosea, nu departe de Târgovişte. Acolo au oprit o maşină, apoi încă una şi, în cele din urmă, după mai multe peripeţii, au nimerit în garnizoana oraşului Târgovişte. Comandantul unităţii nu prea ştia care este statutul lui Ceauşescu în ţară şi, de aceea, a hotărât să-l ţină deocamdată în unitatea lui. Între timp, la nivelul conducerii CFSN aveau loc discuţii dacă Nicolae şi Elena Ceauşescu ar trebui executaţi sau arestaţi şi apoi judecaţi pe cât posibil corect. Câştig de cauză a avut o opţiune de compromis. Pe 25 decembrie, au sosit de la Bucureşti „judecătorii” împreună cu plutonul de execuţie. Procesul sau, mai degrabă, farsa juridică a durat circa 55 de minute, lui Ceauşescu fiindu-i aduse acuzaţii absolut deplasate (printre altele, uciderea a 60.000 de persoane). Dictatorul s-a apărat cu multă luciditate, subliniind caracterul neconstituţional al organului care îl judecă. Ceea ce n-a schimbat însă

nimic, pentru că tribunalul a dat singura sentinţă posibilă în acel moment, pedeapsa cu moartea, care a şi fost executată la ora 14.50.

Seara, a fost dată publicităţii informaţia despre executarea dictatorului. N-a fost însă difuzat şi filmul procesului, de teamă ca acest lucru să nu atragă consecinţe nedorite (Ceauşescu acuza noile autorităţi că sunt în legătură cu agenţiile de spionaj ale Uniunii Sovietice). Interesant e însă faptul că anumite copii ale acestui film, în două montaje diferite, au început să circule neoficial, ceea ce a determinat autorităţile ca, în cele din urmă, să difuzeze materialul.

După uciderea dictatorului şi a soţiei sale, teroriştii şi-au încetat tirul. Pe 26 decembrie a fost creat un guvern provizoriu, în fruntea căruia a fost instalat Petre Roman. Timp de câteva zile, autorităţile au funcţionat pe baza mecanismelor din perioada comunistă – PCR a fost înlocuit cu FSN, iar CC al PCR cu CFSN, iar guvernul nu făcea de fapt altceva decât să administreze, atât cât era posibil, o ţară cuprinsă de revoltă. CFSN, care a devenit tot mai numeros, ajungând până la aproape 150 de membri, s-a întrunit de fapt doar de câteva ori, iar şedinţele respective se pierdeau în discuţii sterile. PCR ca atare a dispărut, dar cei mai mulţi activişti ai acestui partid au aderat la FSN, pe care-l considerau un alt partid comunist, care se descotorosise de Ceauşescu.

Pe 31 decembrie au fost arestaţi mai mulţi dintre colaboratorii apropiaţi ai lui Ceauşescu, printre care Iulian Vlad. În aceeaşi zi, CFSN a emis un decret cu putere de lege referitor la funcţionarea partidelor politice. Astfel, în România era introdus pluralismul politic. Şi tot în aceeaşi zi, la Bucureşti, la hotelul Intercontinental, a avut loc şedinţa de constituire a Grupului pentru Dialog Social (GDS). Acesta înregimenta intelectuali aflaţi mai degrabă în opoziţie şi disidenţi (dar, pentru o vreme, din acest grup a făcut parte şi Silviu Brucan) şi îşi propunea să creeze o societate a

cetăţeanului. De GDS erau legate multe persoane care mai târziu aveau să devină elita intelectuală a ţării. În acelaşi timp cu GDS a luat fiinţă şi săptămânalul *22*, a cărui denumire trimitea la ziua în care fusese răsturnat Ceauşescu. Pentru mai mulţi ani, acesta a fost unul dintre cele mai importante periodice ale ţării.

Pe baza decretului emis de CFSN, au început să apară diferite partide politice. Cea mai mare influenţă o exercitau cele care erau continuatoarele fostelor partide din perioada interbelică. Este vorba în primul rând de Partidul Naţional Ţărănesc Creştin Democrat (PNŢCD), în fruntea căruia a fost instalat Corneliu Coposu, mulţi ani deţinut politic, şi Partidul Naţional Liberal (PNL), al cărui preşedinte provizoriu a devenit Radu Câmpeanu, revenit din emigraţie. Încă din data de 25 decembrie fusese creat partidul minorităţii maghiare, Uniunea Democrată Maghiară din România (UDMR; în limba maghiară *Romániai Magyar Demokrata Szövetség*), în fruntea căruia a fost ales scriitorul Géza Domokos, care avusese strânse legături cu PCR. Aceste trei partide urmau să constituie mai târziu trunchiul opoziţiei constituite faţă de echipa lui Iliescu.

Populaţia se aştepta la schimbări imediate după căderea lui Ceauşescu, aşa încât a fost foarte dezamăgită după primele săptămâni de guvernare ale noii echipe. Explozia de entuziasm care a urmat după răsturnarea dictatorului, doar puţin temperată de activitatea teroriştilor, s-a întors împotriva lui Ion Iliescu. Astfel, prima mare demonstraţie de protest a avut loc la Bucureşti pe data de 12 ianuarie 1990. În fruntea ei se afla Dumitru Mazilu care, nemaiamintindu-şi parcă de propriul trecut, striga „Moarte securiştilor!”. În acel moment, „o femeie oarecare din mulţime” i-a amintit că tocmai el fusese comandantul şcolii pentru servicii speciale. Era primul caz de lustraţie din România. Sub presiunea mulţimii, care ajunsese la sediul guvernului, autorităţile au dat câteva decrete, printre

care şi cel de scoatere în afara legii a partidului comunist. În ziua următoare, Iliescu şi-a dat seama că făcuse o greşeală şi a încercat, împreună cu Roman, să revină asupra deciziei, iar ziarul *România Liberă* (care era apropiat de GDS şi de PNŢCD) a publicat un articol amplu despre legăturile lui Mazilu cu Securitatea. Pe data de 17 ianuarie, decretele controversate au fost abrogate în mod public.

Pe 23 ianuarie a avut loc o şedinţă a CFSN în care s-a anunţat că FSN se transformă în partid politic şi va intra în confruntarea electorală. În semn de protest faţă de această decizie, Doina Cornea a părăsit formaţiunea şi a trecut în opoziţie. Asta pentru că FSN ar fi urmat să devină un fel de largă platformă socială din sânul căreia să se poată constitui eventual partidele politice, deşi iniţial acest lucru, cel puţin oficial, nu fusese avut în vedere. Iliescu a ajuns însă la concluzia că un FSN consolidat i-ar putea asigura accesul la putere.

Pe 28-29 ianuarie s-au produs tulburări sângeroase la Bucureşti. În faţa sediului guvernului a avut loc o uriaşă manifestaţie organizată de PNŢCD, PNL şi alte partide din opoziţie. La mişcarea de protest s-au alăturat şi partizani ai FSN care au încercat să influenţeze mulţimea, dar până seara totul s-a limitat la îmbrânceli, cu precizarea că acestea erau din ce în ce mai brutale. În cursul nopţii au sosit însă la Bucureşti câteva mii de mineri care au intrat imediat în acţiune de partea guvernului. Toată ziua următoare au avut loc lupte. Au fost devastate sediile partidelor de opoziţie, iar adepţii acestora au fost bătuţi. Evenimentele cele mai dramatice au avut loc în faţa sediului Partidului Naţional Ţărănesc. Coposu a fost la un pas de a fi linşat, scăpând doar pentru că exact în acel moment a apărut un transportor blindat din care a coborât Petre Roman. El l-a invitat pe liderul opoziţiei în transportor şi amândoi s-au deplasat într-un loc sigur. După pacificarea protestelor, minerii s-au deplasat la

sediul guvernului, unde Iliescu şi Roman le-au mulţumit pentru intervenţie. Aceasta a fost prima „mineriadă”, fenomen care a devenit coşmarul anilor ’90.

Pe data de 1 februarie s-a ajuns totuşi la o înţelegere între FSN şi partidele de opoziţie. A fost înfiinţat Consiliul Provizoriu de Uniune Naţională (CPUN), în cadrul căruia 50% dintre membri reprezentau FSN, iar restul de 50% era rezervat tuturor (!) celorlalte partide înregistrate, inclusiv organizaţiilor minorităţilor naţionale. CPUN era un fel de protoparlament, iar scopul său era să pregătească alegerile. În cadrul consiliului, majoritatea covârşitoare o constituiau postcomuniştii, întrucât cele mai multe dintre partidele înregistrate erau conduse de foşti membri ai PCR, de agenţi sau chiar de ofiţeri de Securitate.

În acelaşi timp, în cadrul armatei se intensifica un sentiment de nelinişte provocat pe de o parte de faptul că armata era coresponsabilă de înăbuşirea protestelor de la Timişoara şi Bucureşti, iar pe de altă parte pentru că ea contribuise la răsturnarea lui Ceauşescu. Pentru a preîntâmpina un eventual puci, pe data de 16 februarie, Iliescu l-a revocat pe Militaru din funcţia de ministru al Apărării Naţionale, numindu-l în locul lui pe Stănculescu. Acesta a iniţiat o largă mişcare de reformă în cadrul armatei. Schimbările priveau în primul rând sectorul de cadre şi îşi propuneau „democratizarea”, cu alte cuvinte, în acest context, reducerea influenţei ofiţerilor în activitatea politică curentă. Stănculescu s-a dovedit fidel faţă de Iliescu, astfel încât, datorită activităţii sale, starea de nelinişte din armată a fost neutralizată.

Pe 18 februarie a avut loc o nouă manifestaţie la Bucureşti. S-au produs din nou lupte de stradă, mulţimea reuşind chiar să intre în interiorul sediului guvernului. Sosirea minerilor a calmat din nou spiritele. Pentru a elimina tensiunile sociale, pe data de 21 februarie s-a adus la cunoştinţa

populaţiei că Securitatea fusese desfiinţată oficial încă din ziua de 29 decembrie 1989.

Dar nici în celelalte zone ale ţării nu era linişte. În cursul lunii martie s-au produs tulburări pe scară largă în Transilvania. În zilele de 19-20 martie, la Târgu Mureş, au avut loc lupte sângeroase între români şi unguri, în urma cărora au murit şase persoane (trei români şi trei unguri), 278 fiind rănite (190 de români şi 88 de unguri)[21]. Potrivit celor mai mulţi cercetători, incidentele au fost provocate de serviciile speciale şi au servit drept pretext pentru înfiinţarea Serviciului Român de Informaţii (SRI), care, în ciuda unor schimbări de cadre, era perceput de populaţie ca o reeditare a fostei Securităţi.

Odată cu venirea primăverii a început şi campania pentru alegerile parlamentare şi prezidenţiale, planificate să aibă loc în luna mai. Organele mass-media de stat favorizau în mod explicit FSN-ul şi pe Iliescu. Au fost înregistrate şi acte de violenţă faţă de membrii opoziţiei, mai ales în afara capitalei. Pe data de 22 aprilie a avut loc la Bucureşti o imensă manifestaţie organizată de PNŢCD, PNL şi alte partide din opoziţie. Ea s-a transformat într-un protest permanent desfăşurat în Piaţa Universităţii, situată exact în centrul capitalei. Studenţii, pentru că în principal ei luau parte la demonstraţie, şi-au instalat corturi, au organizat concerte, conferinţe etc. Mai multe persoane au intrat în greva foamei. La manifestaţii luau parte politicieni ai opoziţiei şi activişti ai GDS. Televiziunea se străduia să prezinte această iniţiativă ca pe un exemplu de renaştere a fascismului. Influenţa protestului studenţesc asupra situaţiei ţării şi în primul rând asupra rezultatului alegerilor a fost însă nesemnificativă. În afara capitalei şi a oraşelor mari, populaţia îl sprijinea pe Iliescu şi FSN, în care vedea garanţia unei autorităţi stabile.

Pe 20 mai au avut loc alegerile parlamentare şi prezidenţiale. FSN s-a dovedit câştigătorul indiscutabil, cu 263 din totalul de 395 de mandate de deputaţi, respectiv 91 din totalul de 118 mandate de senatori. Pe locul al doilea s-a situat UDMR cu 29 de locuri în camera inferioară, respectiv 12 în cea superioară a parlamentului. PNL a obţinut 29 şi, respectiv, 10 mandate, iar pe locul al patrulea s-a situat, în mod destul de neaşteptat, Mişcarea Ecologică din România, cu 12 locuri în camera inferioară şi 1 loc în cea superioară. Exact la fel se prezenta şi rezultatul PNŢCD. Celelalte mandate au revenit unor grupări mai mici. La alegerile prezidenţiale, Ion Iliescu a câştigat fără emoţii încă din primul tur, obţinând 85,07% din totalul de voturi. Pe locul al doilea s-a situat Radu Câmpeanu (10,64%), iar ultimul a fost Ion Raţiu din partea PNŢCD (4,29%). Frecvenţa a fost egală la ambele categorii şi s-a ridicat la 86,19% din totalul populaţiei cu drept de vot[22]. Partidele din opoziţie au strâns un bogat material documentar legat de diferite falsuri electorale, dar protestele lor n-au fost luate în considerare, poate din simplul motiv că oricum acestea fuseseră cele mai democratice alegeri organizate în România după al Doilea Război Mondial.

În urma alegerilor, Iliescu şi Roman şi-au câştigat legitimarea socială pentru exercitarea puterii, dar protestul din Piaţa Universităţii continua, ceea ce însemna că centrul capitalei rămânea blocat. În următoarele câteva săptămâni, numărul demonstranţilor a scăzut semnificativ, GDS şi partidele politice din opoziţie retrăgându-şi participarea şi sprijinul. Astfel încât, în jurul datei de 10 iunie, în piaţă mai rămăseseră doar câteva sute de persoane. Dar autorităţile au decis să utilizeze forţa. Pe 12 iunie seara, Petre Roman a dat forţelor de ordine dispoziţia de a „curăţa” piaţa, ordin care a fost dus la îndeplinire în zorii zilei următoare. Către ora 9.00, lumea a început din nou să se strângă în Piaţa Universităţii. Ceea ce

însemna că protestul putea începe din nou. Atunci au intrat în acţiune muncitorii. Dar, în ciuda avantajului numeric al partizanilor puterii, luptele au durat toată ziua, iar studenţii s-au baricadat în clădirea Universităţii din Bucureşti, unde au început o grevă, cu ocuparea spaţiilor de învăţământ.

Pe 14 iunie dimineaţa, în capitală au debarcat peste 10.000 de mineri care toată ziua s-au război cu studenţii recalcitranţi şi cu diverşi trecători ocazionali. Au fost semnalate şi atacuri asupra unor grupuri de ţigani care nu luaseră parte la proteste. Această nouă „mineriadă” şi-a fructificat acţiunea într-un număr de şase persoane ucise şi 560 rănite. Forţele de ordine au operat 185 de arestări. Altercaţiile s-au încheiat în ziua de 15 iunie, când minerii s-au întors la casele lor.

Pe data de 20 iunie, Ion Iliescu a depus jurământul ca preşedinte, iar pe 28 iunie a fost format un nou guvern, cu Petre Roman ca premier. Căderea comunismului a început aşadar în România cu vărsare de sânge şi s-a încheiat în acelaşi fel. Masacrul din decembrie de la Timişoara şi cel din iunie de la Bucureşti, Piaţa Universităţii, au devenit astfel începutul simbolic al unei epoci noi.

Sângele nu a fost vărsat degeaba

Ion Iliescu şi-a început preşedinţia având mâinile pătate de sânge nevinovat. Dacă morţii şi răniţii de până la 22 decembrie 1989 îl „împovărează” pe Ceauşescu, în schimb pentru fiecare victimă ulterioară acestei date (şi au fost de şase ori mai multe) răspunderea politică îi revine lui Iliescu. Nici nu e atât de important dacă teroriştii au acţionat din

ordinul lui sau împotriva lui: chiar şi în această a doua variantă, vina lui constă în faptul că n-a fost în stare să-i descopere mai rapid şi să-i neutralizeze pe ucigaşi. Tot el e responsabil pentru lichidarea lui Nicolae şi a Elenei Ceauşescu, indiferent dacă, după părerea multor români, aceştia şi-au meritat pedeapsa. Iliescu şi apropiaţii lui sunt vinovaţi – cel puţin politic – pentru „mineriade" şi pentru masacrul din Piaţa Universităţii, ca şi pentru evenimentele de aceeaşi factură din anii ce au urmat.

România a fost singura ţară din Europa Centrală şi de Est în care comunismul a fost înlăturat prin forţă. În mod paradoxal, în acest fel a ajuns la putere una dintre cele mai conservatoare echipe politice din regiune. Reformele economice au demarat abia în a doua jumătate a anilor '90, când guvernarea a fost preluată de o coaliţie a partidelor de centru-dreapta. Până în acel moment, sistemul a rămas oarecum într-o stare de suspensie – cu siguranţă nu mai era vorba de un regim comunist, dar pe de altă parte nici principiile economiei de piaţă nu funcţionau. Şi atunci devenea foarte naturală întrebarea care se punea mereu: dacă merita să fie plătit un asemenea preţ pentru nişte schimbări atât de mărunte.

Cei care răspund negativ la această întrebare, atrăgând atenţia că în celelalte ţări s-a obţinut mai mult, dar fără vărsare de sânge, nu au totuşi dreptate pe deplin, chiar dacă cu greu ar putea fi contrazise cele mai multe dintre argumentele lor. Singurul beneficiu indiscutabil, rezultând din modul în care s-a încheiat regimul comunist din România, este faptul că populaţia s-a convins prin propria ei experienţă de caracterul criminal al sistemului totalitar şi astfel a devenit mai uşor ca acesta să fie simbolic lichidat definitiv.

România a fost prima ţară în care oamenii vechiului regim au fost judecaţi, chiar dacă metodele utilizate suscită controverse şi împotriviri nu

numai de partea grupărilor legate de PCR şi de Securitate. Executarea lui Nicolae şi a Elenei Ceauşescu în urma farsei procesului din seara de Crăciun a lăsat impresia lichidării unor martori incomozi. Mai credibil a fost prezentată seria de arestări din 31 decembrie 1989. Persoanele reţinute atunci făcuseră efectiv parte din elita puterii comuniste, iar aportul lor la modul de funcţionare a sistemului era indiscutabil. Plus că, spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat la procesul de la Târgovişte, de data aceasta au fost respectate măcar aparenţele unui demers legal.

Acţiunile ulterioare de acest gen ale echipei lui Iliescu erau probabil rezultatul altor considerente. Preşedintele postcomunist şi cei din jurul său voiau să se distanţeze vizibil de trecutul totalitar pentru ca crimele săvârşite de Ceauşescu să nu cadă şi asupra lor. Reabilitarea „Geniului Carpaţilor” nu era în interesul lor, pentru că tocmai ei îl răsturnaseră de la putere – dacă s-ar fi dovedit că el n-a fost un criminal chiar atât de mare cum fusese prezentat în decembrie 1989, atunci cu greu ar fi putut cineva explica decizia de lichidare a lui. Postcomuniştii şi-au permis o eventuală posibilitate de reabilitare parţială a politicii sale externe, respectiv economice, de la sfârşitul anilor ’60 şi începutul anilor ’70, în schimb tot ceea ce făcuse în anii ’80 (când Iliescu se afla într-o evidentă dizgraţie) trebuia condamnat.

Pe la începutul anilor ’90, unii dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai dictatorului împuşcat au fost judecaţi şi condamnaţi. A avut loc procesul membrilor ultimului Comitet Politic Executiv, în teorie cel mai important organ al autorităţii comuniste. Procesul s-a încheiat pe 25 martie 1991. Au fost date sentinţe de câţiva ani de privare de libertate. Pe 30 aprilie 1992, aceste pedepse au fost majorate, sentinţele fiind prelungite la peste zece ani de închisoare. Auzind această veste, Ioan Totu, unul dintre condamnaţi (printre altele, fusese ambasador în URSS), s-a sinucis. Cu toate acestea,

în cursul următorilor câţiva ani, unele sentinţe au fost anulate, anumite persoane au fost eliberate (inclusiv Nicu Ceauşescu, fiul dictatorului) pe baza unor certificate medicale, pentru ca în martie 1994 preşedintele Ion Iliescu să-i graţieze pe cei care se mai aflau în închisoare.

Procese au fost intentate şi unor militari, respectiv ofiţeri din cadrul serviciilor speciale. Macri, acuzat de genocid, a murit în închisoare în aprilie 1991. Vlad, arestat odată cu ceilalţi, pe 31 decembrie 1989, a fost eliberat exact patru ani mai târziu. Cel mai mult s-a prelungit procesul lui Chiţac şi Stănculescu, care au fost acuzaţi de înăbuşirea în sânge a revoluţiei. Acţiunea, intrată pe rol în 1990, a fost finalizată extrem de greu. În 1999 a fost dată totuşi o sentinţă – condamnarea la 15 ani de detenţie, ulterior anulată de mai multe ori şi reînnoită. Pe 21 decembrie 2003, soţia lui Stănculescu, Elena, s-a sinucis, lăsând o scrisoare de adio în care îşi explica gestul tocmai prin procesul soţului ei. În 2008, Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie a respins recursul generalilor Victor Stănculescu şi Mihai Chiţac, menţinând sentinţa de 15 ani de închisoare şi degradare militară. Chiţac a murit în noiembrie 2010.

În România, până astăzi, se consideră că toate aceste persoane au fost pedepsite cu prea multă clemenţă. Poate că aşa a fost, dar trebuie să avem în vedere şi faptul că, în comparaţie cu situaţiile asemănătoare din celelalte ţări ale fostului lagăr comunist, condamnările şi chiar pedepsele ispăşite au fost destul de aspre. Cu toate acestea, foarte multe persoane care au luat efectiv parte la crimele comuniste ori le-au sprijinit activ de pe poziţii de înaltă răspundere au făcut în ultimii 24 de ani de la căderea sistemului cariere uluitoare. Sunt cunoscute cazuri de ofiţeri care executau cele mai „murdare” acţiuni pentru Ceauşescu, dar care au ocupat apoi posturi dintre cel mai bine plătite sau care au activat în spaţiul mediatic, unde au fost luaţi ca repere de moralitate.

Adevărata revoluţie a fost înfăptuită la nivel simbolic, ceea ce constituie un contrast evident în primul rând faţă de Bulgaria vecină. Încă din decembrie 1989 au apărut pe străzi drapele naţionale cu stema comunistă decupată (la fel au procedat insurgenţii maghiari în 1956), au fost distruse de asemenea cu frenezie omniprezentele portrete ale lui Nicolae şi Elenei Ceauşescu. La rândul său, în ciuda unui început nefericit al primei sale cuvântări („Stimaţi tovarăşi!”) sau poate tocmai datorită reacţiei mulţimii faţa de această formulă, Iliescu a evitat de cele mai multe ori în acţiunile sale de după preluarea puterii sintagmele comuniste şi, până la un anumit punct, chiar pe cele socialiste, cel puţin o vreme. FSN era singurul partid postcomunist din această zonă geografică al cărui nume nu trimitea direct la ideologia de stânga. Situaţia s-a schimbat abia în 1993, când el şi-a angajat gruparea pe direcţia „social-democraţiei europene moderne”. În scurt timp au fost eliminate portretele, lozincile, expoziţiile aniversare şi toate celelalte gadgeturi care serviseră cultului personalităţii lui Ceauşescu. Abia după mai bine de zece ani, Muzeul Naţional de Istorie a României din Bucureşti a început să strângă aceste obiecte din întreaga ţară pentru constituirea unei colecţii cu caracter ştiinţific-popularizator. Din librării au dispărut operele „Geniului Carpaţilor” şi ale apologeţilor acestuia, chiar dacă în numeroase instituţii au rămas până în ziua de azi rafturi întregi, cele mai multe neatinse şi prăfuite, cu cărţi din colecţiile literaturii de acest tip.

Întrucât predecesorul lui Ceauşescu, Gheorghe Gheorghiu-Dej, fusese şi el un criminal, condamnarea comunismului a cuprins în general şi rămăşiţele din perioada lui. Peste tot au fost schimbate numele străzilor (Bulevardul Victoriei Socialismului din capitală a devenit astfel Bulevardul Unirii), numele şcolilor şi ale altor instituţii, au fost redate numele patronilor spirituali avuţi înainte de război sau au fost găsite altele

noi. În multe oraşe au apărut străzi sau pieţe ale căror nume sunt legate de evenimentele din decembrie 1989. După moartea lui Corneliu Coposu, survenită în 1995, numele lui a fost acordat unuia dintre cele mai importante bulevarde din Bucureşti.

După căderea comunismului, au fost dezvelite multe monumente în amintirea victimelor regimului şi în onoarea eroilor evenimentelor din decembrie. În centrul capitalei, în afară de bustul lui Coposu, de monumentul lui Iuliu Maniu (un politician renumit, ucis pe vremea lui Dej) şi de un monument nu prea reuşit al revoluţiei din decembrie, mai pot fi văzute şi numeroase cruci ridicate în amintirea celor ucişi. În cimitirul Bellu-Militar a fost creată o secţie specială unde au fost înmormântate victimele evenimentelor din decembrie. Şi la Timişoara se află multe monumente în amintirea acelor zile fierbinţi. 22 decembrie a devenit sărbătoarea naţională neoficială, în această zi fiind organizate an de an ceremonii care rememorează evenimentele din 1989.

Concomitent cu condamnarea comunismului, au fost reabilitate şi tradiţiile interbelice, cu excepţia, desigur, a Gărzii de Fier şi a lui Ion Antonescu (chiar dacă el se bucură de o imagine ceva mai bună în ochii românilor decât mişcarea legionară). Această perioadă este percepută de cele mai multe ori (chiar dacă nu în mod pe deplin justificat) ca un răstimp al distracţiilor lipsite de griji şi al unei extraordinare dezvoltări a culturii şi artei (în acest caz pe bună dreptate). Regele Mihai I de Hohenzollern, care a urcat pe tron încă din copilărie, pentru ca apoi să fie obligat să abdice şi să emigreze, a încercat în cursul anilor ’90 să se întoarcă în ţară şi să joace un anumit rol politic. Dar în cele din urmă a trebuit să se mulţumească doar cu restituirea unei părţi a averii. Mihai I nu este o figură care să electrizeze mulţimile (deşi primele lui vizite au avut

acest efect), dar tradiţiile fostului regat se bucură de mult respect în societate şi în rândul elitelor intelectuale.

În ciuda eforturilor stăruitoare în vederea modificării vechilor idealuri şi condamnării totalitarismului criminal, se menţine în continuare o anumită nostalgie faţă de epoca lui Ceauşescu. Ea nu se referă însă la comunism ca ideologie şi nici măcar ca practică. Nimănui nu-i e dor de cultul personalităţii, de cozile din faţa magazinelor sau de teama de a fi ascultat acasă sau la serviciu. E vorba în primul rând de o nostalgie a amintirilor din anii copilăriei sau ai tinereţii şi de o imagine destul de tulbure a păcii sociale şi a sentimentului de siguranţă socială. Postcomuniştii au sprijinit această nostalgie în fel şi chip. O lungă perioadă, Iliescu a fost perceput drept cel care va asigura populaţiei condiţii de trai corespunzătoare, fără toate relele regimului ceauşist.

Nostalgia vizează şi o serie de realizări ale culturii de masă din perioada comunistă. Este vorba între altele de formaţiile muzicale şi de interpreţii care au gravitat în jurul cenaclului „Flacăra”, fenomen cultural care promova o ideologie comunist-naţionalistă în rândurile tineretului. Cel mai renumit grup românesc de rock din perioada comunismului, Phoenix, era însă destul de independent, iar spre sfârşitul anilor ’70, membrii lui s-au hotărât să emigreze. Când Ceauşescu a fost înlăturat de la putere, membrii formaţiei s-au întors în ţară; s-a constatat atunci că mase largi de oameni cunosc pe de rost toate piesele acestei formaţii. Componenţii formaţiei au optat politic pentru partidele democratice şi de aceea popularitatea lor nu prea poate fi considerată *stricto sensu* un efect al nostalgiei faţă de comunism.

Încă de la căderea lui Ceauşescu, în România au loc dezbateri referitoare la cauzele şi desfăşurarea evenimentelor din decembrie, dar şi, într-o măsură mult mai mică, la comunism în general, luat ca întreg.

Există câteva luări de poziţie care se contrazic unele pe altele, dar care se situează pe linia de demarcaţie politică creată încă de la sfârşitul anului 1989 şi începutul anului 1990. Întrebarea cea mai importantă pe care şi-o pun cercetătorii şi comentatorii este „câtă spontaneitate a existat în furtunoasele zile din decembrie 1989 şi cât spectacol regizat?”.

Ion Iliescu şi cercurile din preajma lui prezintă căderea lui Ceauşescu drept rezultatul revoltei sociale a unei populaţii supuse represiunilor, el însuşi nefiind decât „emanaţia” ulterioară a acestei revolte. Sub diferite forme, această versiune este repetată mereu din 22 decembrie şi până în prezent. Credibilitatea ei este îndoielnică, dar timp îndelungat ea a constituit platforma pe care a fost construită imaginea pozitivă a partidului postcomunist. Partizanii acestei ipoteze utilizează în legătură cu evenimentele din decembrie sintagma „Revoluţia Română”.

Grupările din opoziţie au lansat iniţial şi au difuzat versiunea potrivit căreia o revoltă spontană a populaţiei s-a produs cu adevărat. Aceasta ar fi dus oricum la căderea lui Ceauşescu, numai că, la un moment dat, a apărut Iliescu (care se pregătise deja cu ceva timp înainte pentru acest rol) şi a preluat puterea în mod ilegal, erijându-se nejustificat în „emanaţia” revoluţiei cu care de fapt nu avea nimic în comun. Acest fapt este de netăgăduit– pentru majoritatea cetăţenilor României, în 1989 Iliescu era o figură anonimă. Mai cunoscut decât el era, spre exemplu, generalul Militaru, prezentat într-o lumină eroică în cartea lui Pacepa, citită pe undele postului de radio Europa Liberă. Reprezentanţi pe deplin justificaţi ai societăţii pot fi consideraţi din acest punct de vedere opozanţi ca Doina Cornea sau politicieni din perioada interbelică de talia lui Corneliu Coposu. Această versiune a evenimentelor din decembrie a fost utilizată de asemenea în lupta politică de zi cu zi, partizanii ei vorbind despre o revoluţie, dar utilizează în acest sens sintagma „Revoluţia Română” sau

„Revoluţia din Decembrie”. Şi tocmai această interpretare a fost înscrisă la articolul 1 al Constituţiei elaborate în 2003 – în textul ei a fost inserat un articol despre idealurile Revoluţiei din Decembrie 1989.

Potrivit următoarei ipoteze, toate evenimentele, de la încercarea nereuşită de la Iaşi şi până la preluarea puterii de către Iliescu, fuseseră regizate dinainte, iar actorii acestei drame n-au făcut altceva decât să-şi joace în modul cel mai banal rolul care le-a fost atribuit, inclusiv populaţia de rând – oamenii care nu ştiau nimic, a căror revoltă a fost aţâţată de agenţii serviciilor secrete, au ieşit pe străzi ca să fie ucişi, iar puterea a fost preluată în schimb de un grup de complotişti care de câţiva ani ţineau legătura unii cu alţii şi cu ofiţerii serviciilor străine de spionaj, în primul rând cu cei sovietici. Această versiune a fost susţinută de Ceauşescu în timpul procesului. Apoi ea a fost reluată de ziariştii străini şi în principal de cei francezi. Încă din 1990 a apărut o carte scrisă de emigrantul român Radu Portocală în care prezintă evenimentele din decembrie ca pe o lovitură de stat regizată[23]. Iniţial s-ar fi crezut aşadar că această versiune va fi preferată de cercurile de dreapta, dar în scurt timp acestea s-au exprimat în favoarea versiunii precedente, iar ipoteza complotului a început să fie lansată de foştii ofiţeri de Securitate, cei care fuseseră lăsaţi pe linie moartă. Sintagma utilizată de ei pentru a denumi ceea ce s-a întâmplat în decembrie 1989 este de cele mai multe ori „lovitură de stat”, „lovitură de palat” sau „evenimentele din decembrie”[24].

În cursul celor 24 de ani care s-au scurs de la căderea lui Ceauşescu, s-a ajuns la o anumită convergenţă a poziţiilor în această problemă. Actualmente, aproape toţi cercetătorii sunt de acord că evenimentele din decembrie au fost rezultatul acţiunii a trei factori principali: situaţia externă, revolta din sânul aparatului puterii (gruparea lui Iliescu) şi revolta reală, adevărată, spontană a populaţiei. Discuţiile care mai persistă

între diferiţii cercetători se referă mai degrabă la sensul şi importanţa fiecăruia dintre aceşti factori[25]. Temperatura controverselor a mai scăzut, printre altele şi pentru că fiecare an care trece reduce posibilitatea ca acest tip de argumente să mai fie folosite în lupta politică dintre diferitele partide.

În afara dezbaterilor politice şi publicistice, în România s-a desfăşurat şi o imensă muncă de cercetare pentru cunoaşterea tuturor circumstanţelor, nu numai ale evenimentelor din decembrie, ci şi ale comunismului în general, ca sistem de exercitare a puterii. Primele studii critice pe această temă au apărut încă din cursul anilor '80 în Occident – merită amintită aici lucrarea directorului din acea perioadă al secţiei în limba română a postului de radio Europa Liberă, Vlad Georgescu[26]. Timp de câţiva ani după căderea lui Ceauşescu au fost publicate, la fel ca şi în celelalte ţări din regiune, mai ales lucrări cu caracter memorialistic ale martorilor epocii sau lucrări care îşi propuneau o descriere polemică a evenimentelor, aşa cum e cazul cărţii lui Radu Portocală, menţionată mai sus.

Cercetările asupra istoriei comunismului s-au bucurat încă de la început de simpatia populaţiei, lucru care s-a concretizat în sprijinul din partea partidelor politice. Încă din 1990 a fost creată Comisia Senatorială de cercetare a evenimentelor din decembrie 1989. În fruntea ei a fost ales Sergiu Nicolaescu. În 1992, el a prezentat un raport care a stârnit un val de critici, drept pentru care documentul n-a obţinut statutul de punct de vedere oficial al comisiei. În mandatul următor al senatului, a fost aleasă o nouă comisie care purta exact acelaşi nume. În fruntea ei a fost ales un fost deţinut politic, Constantin Ticu Dumitrescu, din partea PNŢCD, înlocuit apoi de Valentin Gabrielescu de la aceeaşi grupare. Comisia a efectuat cercetări de arhivă şi a audiat martori, inclusiv pe Ion Iliescu,

preşedintele în exerciţiu, care a fost convocat în decembrie 1994. În mai 1995, a depus mărturie Vasile Maluţan, pilotul elicopterului cu care a fost evacuat Ceauşescu. El a declarat că, în afară de o importantă sumă de bani, dictatorul luase cu el şi o mapă cu documente, dar nu se ştie ce s-a întâmplat cu ea. La o zi după ce a depus mărturie, Maluţan a dispărut într-un accident aviatic suspect. Nici această comisie n-a elaborat un raport comun, chiar dacă membrii ei au publicat mai târziu anumite lucrări în care au inclus stenogramele audierilor, diferite documente şi propriile lor concluzii în legătură cu evenimentele din decembrie.

În 1995, a apărut prima lucrare cât de cât completă (multe documente-sursă nu erau încă accesibile la momentul respectiv) şi critică asupra regimului lui Nicolae Ceauşescu. Autorul ei este istoricul britanic Dennis Deletant[27], căsătorit cu o româncă şi perfect cunoscător al realităţilor ţării. Lucrarea lui a provocat un larg răsunet, devenind un impuls pentru alte cercetări, mai aprofundate. În anii care au urmat, au fost editate numeroase lucrări care tratau diferitele aspecte ale comunismului românesc. Din motive lesne de înţeles, de cel mai mult interes s-au bucurat cărţile care aveau ca temă evenimentele din decembrie şi activitatea Securităţii – este vorba de foarte multe lucrări, însă din păcate o mare parte dintre ele fie aveau o valoare ştiinţifică îndoielnică, fie erau de-a dreptul lipsite de valoare.

Odată cu trecerea anilor au apărut şi instituţii care s-au specializat în studierea comunismului sau pentru activitatea cărora această temă reprezintă un sector deosebit de important. De n-ar fi decât GDS, care s-a ocupat de această problematică, mai ales sub forma unor dezbateri legate de rămăşiţele comunismului şi de necesitatea eliminării lor. O astfel de instituţie, una dintre cele mai importante de altfel, a fost Fundaţia Academia Civică în cadrul căreia rolurile principale le jucau Ana

Blandiana şi soţul ei, Romulus Rusan. În anul 1992, în grupul acestora a apărut ideea creării unui muzeu al comunismului în clădirile fostei închisori de la Sighetul Marmaţiei (denumit mai pe scurt Sighet). Fundaţia Academia Civică a apărut în luna aprilie 1994, iar în 1995 Consiliul Europei a preluat patronatul asupra muzeului de la Sighet. În 1998, acest obiectiv a fost înscris pe lista celor mai importante locuri de acest fel din Europa (printre altele, alături de muzeul de la Oświęcim-Auschwitz). În afara faptului că se ocupă de muzeu, fundaţia mai are în paleta sa de activităţi şi editarea de periodice şi cărţi consacrate diferitelor aspecte ale istoriei comunismului românesc. An de an, fundaţia organizează la Sighet o şcoală de vară, care până în momentul de faţă se bucură de multă popularitate, fiind unul dintre cele mai importante evenimente de acest gen din întreaga regiune.

O altă instituţie importantă este Institutul Român de Istorie Recentă (IRIR), creat în anul 2000 la iniţiativa lui Coen Stork, ambasador al Olandei la Bucureşti în anii ’80. În jurul acestui institut au reuşit să se concentreze numeroşi istorici, sociologi şi reprezentanţi ai unor specializări înrudite care au publicat multe lucrări valoroase. Dintre acestea merită menţionată *Banalitatea răului*, scrisă de cunoscutul istoric Marius Oprea[28]. Din păcate, după câţiva ani fructuoşi, IRIR şi-a redus drastic activitatea. În anul 2006, Oprea împreună cu mai mulţi colaboratori, printre care se afla şi cunoscutul istoric şi politolog Stejărel Olaru, au înfiinţat un alt institut de cercetări: Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România (IICCR)[29]. În septembrie 2008, IICCR a semnat un contract de colaborare cu Institutul Memoriei Naţionale din Polonia. Ca urmare a diferitelor schimbări politice, profilul institutului s-a modificat şi el într-o anumită măsură, devenind astfel Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului

Românesc (IICCMER). Până în ziua de astăzi, el rămâne unul dintre cele mai importante nuclee de cercetare a epocii comuniste din România.

Asupra vieţii politice din România postcomunistă, o amprentă deosebită a lăsat-o problema lustraţiei. Reamintesc faptul că prima „lustraţie" a avut loc pe 12 ianuarie 1990, când o femeie neidentificată i-a strigat lui Dumitru Mazilu să-şi amintească de vremea când era comandantul şcolii de Securitate de la Băneasa. Pe 11 martie 1990, grupările democratice au adoptat un document cunoscut sub denumirea de „Proclamaţia de la Timişoara". În conţinutul acesteia era cuprinsă şi următoarea formulare: „Propunem ca legea electorală să interzică pentru primele trei legislaturi consecutive dreptul la candidatură, pe orice listă, al foştilor activişti comunişti şi al foştilor ofiţeri de Securitate. […] Cerem, de asemenea, ca în legea electorală să se treacă un paragraf special care să interzică foştilor activişti comunişti candidatura la funcţia de preşedinte al ţării. Preşedintele României trebuie să fie unul dintre simbolurile despărţirii noastre de comunism […]"[30]. Se cerea, cu alte cuvinte, nu numai lustraţia, ci şi decomunizarea.

În anii care au urmat, mass-media au fost de nenumărate ori beneficiarele unor scurgeri de informaţii în legătură cu trecutul securist al diferiţilor politicieni, oameni de afaceri, „autorităţi morale" sau artişti. De cele mai multe ori, asemenea revelaţii erau greu de verificat pentru că arhivele erau absolut inaccesibile cetăţeanului obişnuit. Pornind de la această situaţie s-a profilat ideea creării unei instituţii care să se ocupe de înlesnirea accesului la dosarele Securităţii. Pentru realizarea acestei idei cel mai mult a insistat sus-amintitul Constantin Ticu Dumitrescu, care s-a străduit să atragă interesul parlamentului în acest sens, el fiind ales membru al acestuia timp de două legislaturi.

Posibilitatea reală de a fi creată o astfel de instituţie a apărut abia în a doua jumătate a anilor ’90. După mai mulţi ani de luptă, parlamentul a adoptat în 1999 legea lustraţiei, cunoscută mai bine sub numele iniţiatorului ei drept „legea Ticu”. Dar întrucât ideea iniţială a fost transformată fundamental (prin amendamentele care i-au fost făcute, au apărut dificultăţi legate de accesul la documente şi complicaţii în procedura de declarare a cuiva ca fost agent), Ticu Dumitrescu s-a dezis de această lege. Cu toate acestea, pe baza ei, în 2000 a fost creat Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS) care, încet-încet, trecând peste o mulţime de obstacole logistice şi procedurale, a luat în primire arhivele adunate până în acel moment la SRI. Înfiinţarea CNSAS a făcut posibil accesul la documente atât pentru istorici şi ziarişti, cât şi pentru persoanele private. Datorită existenţei sale au început să apară multe lucrări tot mai bogate în detalii şi mai bine documentate. Încă de la bun început, în jurul CNSAS s-a schiţat un conflict politic clar – bugetul instituţiei, precum şi încadrarea cu personal a acesteia au fost modificate mereu, în funcţie de conjunctură. Iar numărul scandalurilor n-a scăzut. Până în ziua de azi, în România, la câteva luni, dacă nu chiar săptămâni, în mass-media ajung informaţii pe baza materialelor arhivate de Securitate. CNSAS este ţinta unor permanente atacuri din partea puternicelor cercuri opuse lustraţiei. Cel mai periculos atac a fost iniţiat la sfârşitul anului 2008 de către Dan Voiculescu, un cunoscut politician şi om de afaceri care a fost descoperit ca informator. Din cauza intervenţiilor acestuia, formula juridică a CNSAS a trebuit să fie schimbată, iar din noiembrie 2008 el funcţionează pe baza unei ordonanţe de guvern, ulterior adoptată de parlament, căpătând caracter de lege.

În timpul ultimului mandat al lui Ion Iliescu (2000-2004), postcomuniştii au încercat să impună propria lor viziune asupra

evenimentelor din decembrie şi s-au hotărât să înfiinţeze o instituţie ştiinţifică al cărei scop să fie cercetarea şi aprofundarea acestei teme. Pe la sfârşitul anului 2004 a apărut astfel Institutul Revoluţiei Române din Decembrie 1989 (IRRD), al cărui consiliu de coordonare, Colegiul Naţional, a fost desemnat de Iliescu – de aceea în componenţa lui intrau cu mandat pe viaţă figuri ca Petre Roman, Sergiu Nicolaescu sau Dumitru Mazilu. Iniţial, din Colegiul Naţional ar fi urmat să facă parte şi Victor Atanasie Stănculescu, dar sub presiunea criticilor el a fost retras. IRRD se ocupă de publicarea unor periodice consacrate evenimentelor din decembrie. Interpretarea acestora îşi găseşte deja expresia în însăşi denumirea institutului, iar unul dintre membrii Colegiului Naţional, Lorin Fortuna (cunoscut mai degrabă ca amator entuziast de ezoterism şi politeism), îi ameninţa cu procese în instanţă pe cei care puneau la îndoială caracterul revoluţionar al schimbărilor din 1989.

După ce la putere au ajuns, în 2004, o coaliţie a partidelor democratice şi un nou preşedinte în persoana lui Traian Băsescu, autorităţile au început să caute modalităţi prin care să poată fi încheiate socotelile cu sistemul comunist. Presiunea opiniei publice şi a cercurilor intelectuale era foarte puternică. În aprilie 2006, a fost creată Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România cu scopul de a elabora un raport pe această temă. În fruntea comisiei se afla cunoscutul istoric Vladimir Tismăneanu, autorul mai multor studii istorice valoroase privind perioada comunistă. Componenţa comisiei era destul de diversificată politic, dar ceea ce a contat cu adevărat în alegerea membrilor ei a fost criteriul competenţei. Printre membrii comisiei figurau: Constantin Ticu Dumitrescu, Romulus Rusan şi Marius Oprea. Ea a elaborat un raport de dimensiuni imense, de peste 800 de pagini, care constituia încercarea de a aborda şi prezenta toate problemele de importanţă majoră. Despre

evenimentele din decembrie se vorbeşte relativ puţin în raport şi sunt utilizate mai degrabă exprimări neutre (capitolul consacrat acestei perioade are drept titlu „Căderea”), dar este folosit şi cuvântul „revoluţie”, ortografiat însă cu iniţială minusculă. Raportul subliniază caracterul criminal şi nelegitim al sistemului comunist din România[31].

Raportul a fost primit de preşedinte în decembrie 2006. Pe 18 decembrie, cu ocazia unei şedinţe comune a celor două camere ale parlamentului, Băsescu a rostit o cuvântare care apoi a devenit document oficial de stat. În cuvinte foarte aspre, preşedintele a condamnat sistemul comunist, enumerând cele mai criminale manifestări ale acestuia şi numindu-l „regim totalitar născut din violenţă şi încheiat în violenţă”; „fără această condamnare, vom înainta continuând să cărăm în spate cadavrul propriului nostru trecut”[32]. În acest fel, România a devenit singurul stat din Europa Centrală şi de Est în care s-a ajuns la o ruptură atât de categorică faţă de totalitarism şi la condamnarea practicilor acestuia.

Comunismul şi evenimentele din decembrie au devenit motivul unor răfuieli inclusiv în lumea culturii şi, în primul rând, a culturii de masă. În ultimii 24 de ani au apărut numeroase lucrări de mare valoare, în cuprinsul cărora autorii au încercat să-şi pună întrebări legate de natura sistemului totalitar şi de transformarea de regim. Această problematică este prezentă până în ziua de azi în arta cinematografică românească. Despre evenimentele din decembrie ne amintesc trei filme turnate în 2006: *A fost sau n-a fost?*, *Hârtia va fi albastră* şi *Cum mi-am petrecut sfârşitul lumii*. În fiecare dintre acestea, lumea îşi pune întrebări legate de caracterul spontan al evenimentelor din decembrie, de sensul jertfei de sânge a românilor şi de natura transformării de sistem din ţară. Prima peliculă menţionată prezintă toate aceste probleme din punctul de vedere

al locuitorilor unui orăşel (mai precis, este vorba de Vaslui), cea de-a doua, din punctul de vedere al militarilor care au luat parte la lupte, iar cea de-a treia, din punctul de vedere al unui copil care locuia la periferia Bucureştiului. Merită de asemenea să menţionăm filmul lui Andrei Ujică *Autobiografia lui Nicolae Ceauşescu*. Această peliculă de trei ore este montată din filmele oficiale difuzate în timpul guvernării dictatorului şi din cele personale, nedifuzate. Filmul este lipsit de orice comentariu, lăsându-l pe spectator singur în faţa tuturor întrebărilor referitoare la caracterul autorităţii exercitate de Ceauşescu şi la natura societăţii comuniste.

Despre sensul transformării de sistem vorbeşte comedia *Occident*, în regia lui Cristian Mungiu. Motivul conducător al acestui film este un cântec comunist pentru copii: *Anul Două Mii*. Spre deosebire însă de celelalte cântece de acest fel, *Anul Două Mii* („şlagărul" cel mai implicat, poate, în cultul personalităţii din perioada respectivă) nu face o propagandă primitivă, ci este impregnat de o ciudată nostalgie, atât în textul propriu-zis, cât şi în refren: „Noi în anul două mii,/ când nu vom mai fi copii,/ vom face […] toate visele-ndrăzneţe – la a doua tinereţe…". Acţiunea filmului se petrece tocmai în anul 2000. Mungiu schiţează tot spectrul transformării de sistem – eşuată, după părerea lui, oscilând în jurul celei mai profunde dorinţe a tinerilor români, aceea de a pleca în Occident. Copiii care, la cumpăna dintre milenii, îşi trăiesc „a doua tinereţe" nu numai că nu sunt în măsură să-şi realizeze vechile visuri, dar abia se descurcă pentru a-şi asigura un nivel de trai satisfăcător din punct de vedere material.

Tematici legate de regimul comunist, de evenimentele din decembrie şi de transformarea de sistem au fost prezente de-a lungul celor 24 de ani care au trecut de atunci şi în creaţia literară. Cea mai cunoscută scriitoare

care se înscrie în acest curent este fără nicio îndoială Herta Müller, care provine dintr-o familie germană din România. În creaţia acestei scriitoare, ţara, aşa cum era ea în perioada comunistă, este prezentată ca un tărâm întunecos, depresiv, cu o atmosferă plină de suspiciune, impregnată de conştientizarea faptului că eşti permanent urmărit. La concluzii asemănătoare ajung şi autorii altor lucrări de acest gen. Premiul Nobel care i-a fost acordat Hertei Müller a resuscitat interesul pentru acest gen de creaţii. Cărţile ei, dintre care merită să amintim *Leagănul respiraţiei* (în limba germană *Atemschaukel*) şi *Animalul inimii* (în limba germană *Herztier*), sunt marcate de suferinţa pe care erau obligaţi s-o trăiască neîncetat locuitorii României comuniste.

Ce s-a întâmplat, după 24 de ani, cu principalii actori ai evenimentelor din decembrie?

Ion Iliescu a devenit figura centrală a postcomunismului. El a exercitat funcţia de preşedinte al ţării în perioadele 1990-1996 şi 2000-2004, în pauza dintre aceste mandate fiind preşedintele partidului pe care l-a fondat. Chiar şi după ieşirea la pensie, se bucură în continuare de o imensă autoritate în rândurile postcomuniştilor. Când Iliescu a pierdut definitiv puterea, procuratura i-a adus multe învinuiri în legătură cu mineriada din iunie 1990.

Alte persoane din prima lui echipă fie nu mai sunt în viaţă, fie au ieşit şi ele la pensie.

Nicolae Militaru a încercat să facă o carieră politică şi a participat la alegerile prezidenţiale din 1996, dar a cunoscut o tristă înfrângere, nereuşind să întrunească nici măcar 1% din voturi. La scurt timp după aceea a murit.

Silviu Brucan s-a retras din curentul principal al politicii, dar a rămas o personalitate apreciată în universul comentatorilor media – lume în care a rămas activ până la moartea sa, în septembrie 2006.

Petre Roman a exercitat funcţia de premier până în septembrie 1991, când, în urma unei noi mineriade, cabinetul lui a căzut. El a provocat apoi o sciziune în cadrul FSN, creând o grupare care, după mai multe prefaceri, a fost denumită Partidul Democrat (PD). Între anii 1996 şi 2000, acesta a intrat într-o coaliţie de guvernământ cu celelalte partide democratice, dar Roman a jucat un rol din ce în ce mai redus. În 2000, el şi-a pierdut funcţia de preşedinte al PD, învins de Traian Băsescu, şi a fost marginalizat tot mai mult.

Sergiu Nicolaescu, după câţiva ani petrecuţi în Senat din partea partidului postcomunist, a început să scrie cărţi, de altfel foarte reuşite, în legătură cu evenimentele din decembrie, iar mai târziu şi-a încercat din nou puterile, cu un succes mediocru, ca regizor. A murit în ianuarie 2013.

Fruntaşii regimului comunist al lui Ceauşescu n-au reuşit, în general, să revină în curentul principal al vieţii politice. În schimb, o carieră răsunătoare a făcut Corneliu Vadim Tudor, cel care în cursul anilor ’80 era desemnat „poetul de curte” al dictatorului. În perioada postcomunistă, el a devenit un politician influent cu concepţii naţionaliste – s-a instalat în fruntea Partidului România Mare şi, ca reprezentant al acestuia, în anul 2000, a ajuns până în turul al doilea al alegerilor prezidenţiale, fiind însă învins de Ion Iliescu. În cursul deceniului următor, partidul lui a suferit un proces de erodare, dar Vadim Tudor a fost ales în 2009 deputat în Parlamentul European.

Nicu Ceauşescu, fiul conducătorului împuşcat, a murit în septembrie 1996 de ciroză hepatică, ceea ce confirma relatările diferiţilor martori că avea o mare slăbiciune pentru alcool. Fratele lui, Valentin, s-a judecat ani

în şir cu statul român pentru bunurile care aparţinuseră familiei (printre altele, era vorba şi de tablouri celebre) şi în cele din urmă, în decembrie 2008, a câştigat. Sora lor, Zoia, a deschis de asemenea o acţiune judecătorească, întrucât, după părerea ei, Nicolae şi Elena Ceauşescu nu fuseseră înmormântaţi în cimitirul Ghencea din capitală, acolo unde, oficial, se aflau mormintele lor. Ea cerea exhumarea osemintelor – lucru care a şi fost dus la îndeplinire în cursul anului 2010; exhumarea a demonstrat însă că rămăşiţele pământeşti ale soţilor Ceauşescu se află cu adevărat în acel cimitir. Ca şi Nicu, Zoia a murit din cauza unui viciu, numai că în cazul ei era vorba de ţigări. În noiembrie 2006, ea a murit de cancer la plămâni.

Personalităţile de frunte ale fostei opoziţii anticomuniste s-au bucurat, de-a lungul ultimilor 24 de ani, de un mare prestigiu, cel puţin în cercurile intelectuale şi în ochii acelei părţi a populaţiei care avea orientări democratice. Pastorul László Tőkés, de la care s-a aprins scânteia revoltei de la Timişoara, a activat în tot acest timp în sânul populaţiei maghiare şi al bisericii protestante. A devenit cunoscut datorită declaraţiilor sale foarte radicale referitoare la drepturile minorităţilor naţionale din România şi din această cauză nu şi-a putut găsi un loc în curentul principal al vieţii politice din ţară. În 2007 au apărut la adresa lui acuze serioase că ar fi avut relaţii cu Securitatea, dar în cele din urmă, după o cercetare atentă a documentelor, CNSAS a comunicat că László Tőkés n-a colaborat cu serviciile secrete. În noiembrie 2007, a fost ales în Parlamentul European – în calitate de candidat independent. În 2010 a fost ales vicepreşedinte al Parlamentului European.

Doina Cornea, care fusese „glasul conştiinţei” opoziţiei democratice încă din perioada comunistă, şi-a păstrat acest rol şi în continuare. Imediat după schimbarea de regim, ea a activat în cadrul mai multor organizaţii (a

fost, spre exemplu, cofondatoare a GDS şi a coaliţiei care s-a transformat ulterior în grupul partidelor democratice), dar mai târziu s-a limitat la publicarea de lucrări.

Cel care a avut o influenţă mai mare asupra evenimentelor a fost Mircea Dinescu. El s-a ocupat de publicistică, dar apărea frecvent şi în mass-media, printre altele ca moderator al unor emisiuni de televiziune. După înfiinţarea CNSAS, a fost ales în consiliul de conducere al acestei instituţii şi s-a remarcat ca partizan al lustraţiei.

Nici opozanţii din perioadele mai îndepărtate n-au dispărut complet de pe scena politică românească. Paul Goma şi-a editat, în cursul anilor ’90, în România, cărţile scrise în emigraţie, apoi a intrat în conflict cu mai mulţi activişti din grupările democratice, astfel încât importanţa poziţiei lui s-a diminuat.

Vasile Paraschiv devenise o autoritate în cadrul grupărilor intelectuale anticomuniste. El a dat în judecată statul român pentru torturile la care a fost supus pe vremea lui Ceauşescu şi a câştigat în anul 2008, fiindu-i acordată o despăgubire în valoare de 300.000 de euro. A murit în februarie 2011.

România poartă în continuare pecetea sistemului comunist şi a evenimentelor din decembrie. Aceste probleme constituie adesea subiectul discuţiilor în mass-media, dar şi între simplii cetăţeni. În orice oraş mai mare există monumente, pieţe sau străzi ale căror nume reprezintă un omagiu adus amintirii victimelor comunismului. Dar acest omagiu nu se traduce totuşi în programa sistemului de educaţie a tineretului. Istoria care se predă în majoritatea şcolilor se opreşte la al Doilea Război Mondial. Graţie eforturilor făcute de organizaţiile nonguvernamentale este însă posibilă studierea istoriei comunismului în cadrul unor cursuri speciale. În principiu însă, puţini sunt tinerii care se

interesează de trecutul mai recent, iar evenimentele din decembrie sunt deseori localizate în mintea lor undeva alături de lecţiile despre cucerirea Daciei de către romani sau despre domnia lui Vlad Ţepeş. Aniversarea a 20 de ani de la înlăturarea lui Ceauşescu a fost foarte modestă, limitându-se în principiu la câteva manifestaţii restrânse, lucru care spune multe despre atitudinea populaţiei faţă de această problemă.

Comunismul a lăsat România într-o stare de sărăcie inimaginabilă, din care n-a început să iasă decât în pragul mileniului următor; o grea moştenire o reprezintă de asemenea relaţiile de tip mafiot care au sugrumat ţara şi care până azi reprezintă o piedică în dezvoltarea ei economică şi intelectuală. Din România postcomunistă au emigrat în Occident, potrivit unor date estimative, în jur de două milioane de persoane; de cele mai multe ori este vorba de tineri, dar nu neapărat cu educaţie înaltă. Au dispărut practic de pe hartă sate întregi, iar în multe orăşele de provincie e greu să întâlneşti o persoană de vârstă productivă. Cei care au plecat din ţară mai trimit o vreme familiei o parte din banii agonisiţi, dar cu timpul legăturile cu ţara slăbesc şi, la fel cum s-a întâmplat cu marele dramaturg Eugen Ionescu, treptat ajung să-şi schimbe ultima literă din nume, „u” devenind „o”, ca să sune mai occidental. Întrucât Italia reprezintă ţara spre care se îndreaptă cu precădere emigranţii români, limba română a integrat în vocabularul ei, chiar dacă deocamdată doar în versiune argotică, multe împrumuturi din limbile-surori, cum ar fi *ragazza* („fată”). Înrudirea lingvistică (în sus-amintitul film *Occident* există chiar o scenă destul de lungă care dovedeşte această înrudire) favorizează neîndoielnic procesul de asimilare şi de uitare a îndepărtatelor meleaguri carpatine.

Istoria postcomunismului din România nu înseamnă însă doar sărăcie şi visul emigrării. Sângele care a curs în decembrie 1989 nu s-a vărsat în

zadar. Datorită jertfei celor care nu s-au temut să iasă atunci în stradă a fost posibilă constituirea unei elite intelectuale destul de puternice, în comparaţie cu alte ţări din regiune, şi, până la un anumit punct, chiar a unei elite politice (din păcate nu şi de afaceri) care nu-şi află originea în fostul partid comunist, nici în Securitate. Este o valoare care, chiar în România, este de prea multe ori subapreciată. GDS, săptămânalul *22*, continuatori ai tradiţiei intelectuale a lui Emil Cioran şi Mircea Eliade, şi grupările adiacente sunt cele care dau tonul de cele mai multe ori în formarea opiniei publice, chiar dacă nu putem ignora, evident, rolul adepţilor lui Ion Iliescu sau al naţionaliştilor postcomunişti. Dar înfluenţa acestora din urmă nu este totuşi atât de puternică pe cât ar fi putut să fie dacă numele lor n-ar fi fost legate de tradiţia unui comunism criminal, a unor „mineriade" din primii ani ai democratizării şi a altor evenimente de acest gen.

„România are viitorul în faţă – existenţa statului şi a poporului nu pare să fie ameninţată, iar nivelul economic, în ciuda crizelor, ar trebui în mod normal să crească treptat" – aşa încheiam ediţia poloneză a acestei cărţi care a apărut în librării în cursul anului 2009. Din păcate, realitatea a infirmat aceste previziuni optimiste. În 2011 a fost efectuat recensământul universal al populaţiei şi al locuinţelor, din care reiese că populaţia ţării a scăzut la 19 milioane de locuitori. Această situaţie este consecinţa emigraţiei masive şi a sporului natural dramatic de scăzut. Tinerii părăsesc România nu pentru că n-au din ce trăi. Actualmente, în România se poate trăi totuşi – de pe o zi pe alta, strângând cureaua, dar se poate trăi. Tinerii îşi părăsesc ţara deoarece pentru aceeaşi muncă în Occident pot câştiga de câteva ori mai mult, plus că acolo au perspective de avansare şi dezvoltare profesională mai sigure. „Copiii şefilor noştri *sigur*

vor fi şefii copiilor noştri” este unul dintre sloganurile protestelor din Piaţa Universităţii din 1990 şi el rămâne în continuare actual, pe de o parte din cauză că în România sistemul comunist n-a fost tras la răspundere în mod corespunzător, iar pe de altă parte din motive mai profunde, prezentate în literatură, printre alţii, de Ion Luca Caragiale. Răspunsul tineretului de azi nu este şi nici nu va fi exprimat prin noi demonstraţii. Din păcate, în multe cazuri acest răspuns îl va constitui cuvântul „NU” adresat întregului sistem social, plus opţiunea de a alege calea emigraţiei.

1. Constantin Ionete, *Criza de sistem a economiei de comandă şi etapa sa explozivă*, Bucureşti, 1993, pp. 19-20.

2. Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceauşescu 1965-1989. Geniul Carpaţilor*, Iaşi, 2011, p. 323.

3. Unii economişti se îndoiau de fapt că datoriile ar fi fost plătite integral, considerând că bilanţul zero putea rezulta mai degrabă dintr-un mod abil de a prezenta datele contabile.

4. Nicoleta Ionescu-Gură, „Studiu introductiv”, în *Membrii CC al PCR 1945-1989. Dicţionar*, Bucureşti, 2004, p. 21.

5. Durerile ciudate pe care le avea Duckadam au dat naştere multor ipoteze şi zvonuri, inclusiv unei versiuni care a circulat o vreme în mod neoficial şi potrivit căreia responsabil pentru sfârşitul carierei acestui portar ar fi fost fiul lui Nicolae Ceauşescu, Valentin, care a cerut unor funcţionari ai Securităţii să-i rupă ambele mâini lui Duckadam. Aceasta ar fi fost pedeapsa pentru faptul că a refuzat să cedeze Mercedesul primit de la sponsori ca răsplată pentru triumful din finală. Dar cel în cauză a infirmat în mod categoric aceste presupuneri.

6. Henryk Biliński (ed.), *Od Realu do Barcelony. Historia Pucharu Mistrzów* (*De la Real la Barcelona. Istoria Cupei Campionilor*), Katowice, 1992, pp. 155-159.

7. *Ibidem*.

8. Unităţile anticomuniste de partizani s-au format după al Doilea Război Mondial şi erau compuse în principal din soldaţi şi ofiţeri din armata interbelică. Ele nu erau numeroase, dar au constituit pentru o lungă perioadă, mai ales în zonele muntoase, o anumită ameninţare pentru autorităţile comuniste.

9. Facem aici o diferenţă clară între opozanţi şi disidenţi. Primii nu erau în niciun fel legaţi ideologic de PCR (chiar dacă, formal, erau membri de partid, ca în cazul lui Goma), pe când ultimii, cum a fost Vlad Georgescu, proveneau din activul de partid sau din rândul intelectualilor afiliaţi ideologiei comuniste.

10. În România, ca de altfel şi în celelalte ţări comuniste, rezultatul acestui gen de exerciţiu democratic, ca şi al alegerilor în general, oscila întotdeauna în jurul valorii de 100%, dar niciodată nu atingea exact această valoare, tocmai din considerentul ca acei dintre cetăţeni care, din diferite motive, n-au reuşit să ajungă la urne să ştie că ei reprezintă acea mică fracţiune de procent din populaţie care n-a votat. Rezultatele erau oricum falsificate, dar în felul acesta putea fi acceptată mai uşor ipocrizia sistemului comunist.
11. Generalul Emil Macri a fost solicitat în cele mai dificile situaţii, printre altele în timpul revoltei minerilor din 1977. Maiorul Ristea Priboi a luat parte la acţiunea împotriva intelectualilor de la începutul anilor ’80.
12. Şerban Săndulescu, *Decembrie 89. Lovitura de stat a confiscat Revoluţia Română*, vol. 1, Bucureşti, 1996, pp. 283-298.
13. În România, doar o mică parte dintre gospodăriile ţărăneşti individuale nu fuseseră colectivizate. Era vorba în principal de terenuri aflate în zone muntoase, unde condiţiile de cultivare a pământului şi de creştere a animalelor erau foarte dificile.
14. În prima jumătate a anului 2010, ziarul *Adevărul* a publicat o serie de articole referitoare la diferite aspecte ale evenimentelor din decembrie 1989, printre altele şi la problema „turiştilor” sovietici. Era menţionat, de exemplu, tragicul incident de la Valea Rea. Redactorul-şef al acestui ziar a strâns apoi toate aceste informaţii şi le-a publicat într-o carte. Vezi Grigore Cartianu, *Crimele revoluţiei. Sângeroasa diversiune a KGB-iştilor din FSN*, Bucureşti, 2010, pp. 395-416.
15. Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 4 (1), Bucureşti, 2004-2005, pp. 713-718.
16. Dinu Săraru, Victor Atanasie Stănculescu, *Dinu Săraru în dialog cu Victor Atanasie Stănculescu. Generalul revoluţiei cu piciorul în ghips. Interviu-fişe pentru un posibil roman*, Bucureşti, 2005, p. 105.
17. Silviu Curticeanu, *Mărturia unei istorii trăite*, Bucureşti, 2007, p. 424.
18. Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor…*, vol. 4 (2), p. 289.
19. Paul Siani-Davies, *Revoluţia română din decembrie 1989*, trad. Cristina Mac, Bucureşti, 2006, p.142.
20. Pe această temă, vezi Adam Burakowski, „În decembrie 1989, Iliescu şi Brucan au cerut ajutor militar de la sovietici”, *Revista 22*, 2 februarie 2010; Adam Burakowski, „O intervenţie armată ar fi fost un dezastru”, *Adevărul*, 7 martie 2010; mai pe larg pe aceeaşi temă scrie Grigore Cartianu, care a realizat o sinteză a informaţiilor publicate pe acest subiect – vezi Grigore Cartianu, *Crimele revoluţiei…*, pp. 333-346.
21. Alex Mihai Stoenescu, *Din culisele luptei pentru putere. 1989-1990: prima guvernare Petre Roman*, Bucureşti, 2006, p. 323.
22. Stan Stoica, Ion Alexandrescu, *România după 1989: mică enciclopedie*, Bucureşti, 2005, pp.219-223, 239.

23. Radu Portocală, *Autopsie du coup d'état Roumain. Au pays du mensonge triomphant*, Calmann-Lévy, 1990.

24. „*Evenimentele din decembrie*" – sintagma este utilizată în repetate rânduri în cursul acestei lucrări, ceea ce nu înseamnă că autorii acceptă din principiu ipoteza complotului şi a regizării. Ea permite însă cea mai neutră abordare, care nu intră în coliziune cu niciuna dintre celelalte versiuni. Aceeaşi soluţie a fost utilizată şi pentru denumirea comisiei senatoriale care avea drept scop studierea cauzelor şi a desfăşurării acestor evenimente.

25. Mai pe larg în legătură cu această temă, vezi Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceauşescu…*, pp. 316-320.

26. Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Bucureşti, 1992. Această carte nu este aşadar dedicată exclusiv perioadei comuniste, ci se referă la toată istoria ţării.

27. Dennis Deletant, *Ceauşescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania*, *1965-1989*, New York, 1995.

28. Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente: 1949-1989*, Iaşi, 2002.

29. www.crimelecomunismului.ro (accesat 18.09.2009).

30. „Proclamaţia de la Timişoara (11 martie 1990)", în Stan Stoica, *România după 1989. O istorie cronologică*, Bucureşti, 2007, pp. 304-309.

31. Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, Bucureşti, 2007. Întrucât acesta este raportul oficial al unei comisii de stat, el poate fi găsit pe diferite pagini de internet. Pe lângă raport, Comisia a mai publicat şi două volume de documente din perioada comunistă.

32. *Ibidem*, pp. 11-18.

Adam Burakowski

Bulgaria: în căutarea unui sfârşit al comunismului

Concedii în ţara terorii

Când se gândesc la Bulgaria, primul cuvânt care le vine în minte celor mai mulţi dintre locuitorii Europei Central-Răsăritene este „concediu". „Concediile în Bulgaria" căpătaseră deja o valoare de mit, constituind un vis pentru cetăţenii ţărilor din blocul sovietic (cu excepţia românilor, desigur) şi chiar pentru cei din URSS. În funcţie de ţară, astfel de concedii erau accesibile unor categorii largi de persoane sau erau rezervate exclusiv membrilor ierarhiei superioare de partid. Fără îndoială că ele nu erau la fel de atractive ca o vacanţă în Iugoslavia sau în Occident, la care puţini îşi puteau permite măcar să viseze, dar Bulgaria rămânea suficient de ispititoare ca să trezească în mintea locuitorilor din celelalte ţări comuniste asociaţii de idei dintre cele mai atractive.

Vacanţa în Bulgaria a rămas puternic imprimată în conştiinţa populaţiilor din regiune. Ea constituia la vremea respectivă un motiv destul de frecvent în creaţiile artistice. Ca să ne limităm strict la spaţiul polonez, concediul în Bulgaria a fost unul dintre motivele preluate de filmele lui Stanisław Bareja, care au creat în rândul telespectatorilor un adevărat cult: *Co mi zrobisz, jak mnie złapiesz* (*Ce-o să-mi faci dacă mă prinzi*), respectiv *Nie ma róży bez ognia* (*Nu există trandafir fără foc*). Pe lângă acestea, în 1981 a mai fost turnat un film de aventuri cu un titlu nu prea reuşit: *Zapach psiej sierści* (*Mirosul blănii de câine*), a cărui acţiune se petrecea tocmai în decorul unei Bulgarii scăldate în soare. Rolul principal era jucat de Roman Wilhelmi, care întruchipa figura unui sculptor polonez. Pe malul Mării Negre acesta cunoaşte o slavistă germană. Era vorba, ce-i drept, de un film poliţist în care problema principală o constituiau grupurile infracţionale legate de consumul de narcotice, dar filmul prezintă vacanţa în Bulgaria în culori pozitive, atrăgătoare.

De fapt, Bulgaria de atunci amintea de actualele „republici turistice” unde există enclave rezervate turiştilor străini, în timp ce majoritatea populaţiei trăieşte în condiţii de mizerie extremă, la conducerea statului aflându-se dictatori în toată puterea cuvântului. În Bulgaria comunistă, nimeni nu le interzicea turiştilor să călătorească în interiorul ţării, însă adevărul despre sistemul politic şi condiţiile de viaţă ale populaţiei erau ascunse cu grijă de ochii străinilor. De câteva decenii, în Bulgaria ajunsese la guvernare o echipă care teroriza populaţia, ducând ţara la ruină economică. În cursul anilor ’80 brutalitatea autorităţilor a crescut în mod semnificativ faţă de perioada anterioară.

Comunismul bulgar era într-o anumită măsură autonom, o creaţie naţională, ceea ce făcea ca Bulgaria să se deosebească evident de vecina

ei, România, unde partidul comunist din perioada interbelică nu fusese altceva decât aproape exclusiv o agentură sovietică în jurul căreia gravitau reprezentanţii păturilor sociale marginale. Un rol important l-a jucat în cazul Bulgariei prietenia simbolică seculară care o lega de Rusia. Cele două ţări slave îşi trăgeau rădăcinile din tradiţia religiei ortodoxe, iar în cursul secolului al XIX-lea Rusia jucase un rol hotărâtor în obţinerea independenţei şi întemeierea statului bulgar modern. În cursul celui de-al Doilea Război Mondial ajunseseră celebri aşa-numiţii *ceavdarţî*, membrii organizaţiilor comuniste de partizani. Figura cea mai remarcabilă a comuniştilor bulgari a fost Gheorghi Dimitrov, care se remarcase ca făcând parte din grupul celor acuzaţi în procesul pentru incendierea Reichstagului din 1933. După intrarea Armatei Roşii în Bulgaria în cursul anului 1944, Dimitrov a ajuns pentru câţiva ani premier. Atunci a lansat concepţia unei federaţii comuniste a ţărilor balcanice, care nu s-a concretizat din cauza împotrivirii lui Stalin. A murit în anul 1949 în Uniunea Sovietică, iar la Sofia i s-a construit un mausoleu în care i-au fost transferate ulterior rămăşiţele pământeşti mumificate. Dimitrov constituia aşadar un „reper de moralitate” al comuniştilor bulgari, fiind citat frecvent în istoriografia şi propaganda oficiale.

După moartea lui Dimitrov a urmat o lungă perioadă de lupte interne la nivelul conducerii. Câştigător a fost Todor Jivkov care, în 1956, a preluat *de facto* integral puterea, chiar dacă n-a reuşit să se debaraseze de contracandidatul său, Anton Iugov, decât în 1962. Perioada stalinistă s-a şters destul de repede din memoria colectivă, pentru cea mai mare parte a populaţiei perioada respectivă confundându-se de fapt cu guvernarea lui Todor Jivkov.

Până în momentul în care puterea din URSS a fost preluată de Gorbaciov, Jivkov s-a străduit să fie perceput drept cel mai fidel aliat al

Uniunii Sovietice. Fără îndoială că în acest sens îl ajuta şi tradiţia – în centrul Sofiei există numeroase monumente care stau mărturie pentru sentimentele de recunoştinţă faţă de Rusia, dintre care unele au fost realizate de autorităţile bulgare chiar înainte de instaurarea puterii comuniste: e suficient să menţionăm monumentala catedrală ortodoxă Alexandr Nevski şi monumentul ţarului Alexandru al II-lea al Rusiei. Aşa că Todor Jivkov, cu veneraţia lui faţă de URSS (se spunea chiar că era mai legat de idealurile Ţării Sovietelor decât unii dintre conducătorii acesteia), se înscria perfect în acest curent istoric. Consilierii sovietici erau prezenţi în fiecare instituţie bulgară mai importantă. Multe persoane aveau dublă cetăţenie, bulgară şi sovietică, lucru care nu mira pe nimeni.

Jivkov a ştiut să profite din plin de supunerea lui faţă de Moscova. În schimbul acesteia a primit un substanţial ajutor financiar, material şi tehnologic. În acelaşi timp el reprezenta în ochii centralei persoana capabilă să garanteze menţinerea alianţei şi liniştea internă a ţării sale. Şi, timp de câteva decenii, a şi reuşit să îndeplinească ambele deziderate.

Împreună cu echipa lui, Jivkov a depus un efort susţinut pentru a-şi asigura sprijinul permanent nu numai al sovieticilor, ci şi al populaţiei bulgare sau cel puţin al majorităţii acesteia. Avansarea socială era legată de necesitatea integrării în sistem (regulă care nu era întru totul respectată în celelalte ţări din Europa Centrală şi de Est), dar era posibilă pentru categorii sociale destul de largi. Schimbarea domiciliului de la sat la oraş şi obţinerea unui loc de muncă mai bun (chiar dacă nu întotdeauna mai bine plătit) erau lucruri accesibile multor persoane, cu condiţia să-şi manifeste sprijinul faţă de autorităţi.

În Bulgaria se bucura de o atenţie deosebită unul dintre elementele tradiţionale ale gândirii marxist-leniniste, destul de rar întâlnit în celelalte ţări (şi chiar dacă apărea, puţini credeau în el). Partidul Comunist Bulgar

(*Българска Комунистическа Партиа* – BKP) eclara că toate aceste procese de schimbare care au loc în ţară nu sunt de fapt decât o anumită formă de socialism, că până la adevăratul comunism mai era de aşteptat, iar la transpunerea lui în realitate mai trebuia lucrat. Cititorului din Europa Centrală şi de Est îi va veni fără îndoială foarte greu să creadă aşa ceva, dar o mare parte a populaţiei bulgare aştepta efectiv cu speranţă sosirea sistemului comunist, care urma să fie înfăptuirea tuturor visurilor şi raiul pe pământ. Această tendinţă care se manifestă şi azi (multe persoane afirmă în continuare că în Bulgaria comunismul n-a existat niciodată, întrucât evoluţia sistemului în direcţia favorabilă acestuia a fost întreruptă) demonstrează profunda însuşire de către populaţie a principiilor ideologice ale regimului.

Spre sfârşitul anilor ’70, la fel ca şi celelalte ţări din blocul sovietic, Bulgaria a început să se cufunde într-o criză economică cu multe faţete, care nu era cauzată exclusiv de factori interni. Întregul sistem îşi dovedea incapacitatea, iar dificultăţile unei ţări – mai ales ale Uniunii Sovietice – se răsfrângeau automat şi asupra celorlalte. Se căsca tot mai mult prăpastia tehnologică dintre ţările de „democraţie populară” şi Occident. Acest lucru obliga statele blocului răsăritean să vândă în ţările din Lumea a Treia tot mai multe mărfuri din categoria produselor de bază – cele cu un grad înalt de prelucrare tehnologică pierdeau pe piaţă în confruntarea cu produsele similare ale Occidentului. Economia bazată pe sistemul socialist al planificării şi distribuţiei îşi dovedea incapacitatea la nivelul întregii lumi, Bulgaria nefiind decât unul dintre exemplele acestui fenomen.

Printre cauzele interne ale colapsului economic tot mai evident putem menţiona:

– îmbătrânirea cadrelor şi, legat de aceasta, blocarea posibilităţilor de avansare pentru tineri;
– scăderea gradului de inovare, inclusiv în domeniul managementului;
– decăderea morală a cadrelor la aproape toate nivelurile;
– selecţia negativă în politica de cadre (existentă încă de la începuturile comunismului, dar care după 30-40 de ani se făcea simţită deosebit de puternic);
– nepotismul dus până la extrem, dublat de moştenirea funcţiilor şi poziţiilor sociale;
– tendinţa tot mai pronunţată a cadrelor de conducere de a se îmbogăţi în detrimentul statului şi al întreprinderilor (legată şi de scăderea capacităţii de control al infracţionalităţii);
– tendinţa de falsificare a indicatorilor economici la toate nivelurile.

Toate acestea au făcut ca sistemul să devină din ce în ce mai puţin apt pentru schimbare şi, în consecinţă, mai puţin eficient, respectiv – lucru şi mai important – mai greu de condus. Întrucât ideologia „năzuinţei spre comunism” se manifesta foarte puternic în Bulgaria, cel puţin teoretic aparatul de conducere ar fi trebuit să fie mai favorabil reformelor decât în celelalte ţări (e greu de imaginat instaurarea unui comunism ideal în absenţa oricăror reforme). În realitate, orice proiecte venite de sus erau blocate discret sau direcţionate spre o fundătură la nivelurile inferioare de conducere.

Indicatorul economic fundamental, creşterea PIB, înregistra chiar şi în statisticile oficiale o scădere continuă, în ciuda unor oscilaţii punctuale, începând cam din a doua jumătate a anilor ’50 (cu o scurtă pauză pe la jumătatea anilor ’70)[1]. Chiar şi acest indicator deformat în fel şi chip de

autorităţi demonstra că, în cursul anilor ’80, Bulgaria trecea printr-o criză din care nu se întrevedea nicio ieşire.

De fapt, şi alte date economice indicau în mod explicit faptul că ţara se afla într-o situaţie dramatică. O problemă foarte importantă erau datoriile externe. Echipa lui Jivkov a încercat în mai multe rânduri să scape de această problemă. Prima criză legată de datoria externă se declanşase încă de la sfârşitul anilor ’50 şi începutul anilor ’60, dar atunci autorităţile statului au reuşit să evite colapsul. La sfârşitul anilor ’70, datoria ajungea la circa 700 de milioane de dolari, pentru ca la începutul anilor ’80 să sară la 4,4 miliarde de dolari[2]. A început atunci o serie întreagă de negocieri foarte anevoioase cu creditorii. Rezultatul a fost introducerea în Bulgaria a unei severe discipline financiare şi angajarea, pentru o vreme, a economiei în procesul de achitare cât mai rapidă a datoriilor. În scurt timp, această politică a adus rezultate foarte bune: în 1983, totalul datoriei scăzuse la 2,5 miliarde de dolari, iar în anul următor chiar la 700 de milioane de dolari[3].

În 1985, Bulgaria a fost afectată însă de două cataclisme: una dintre cele mai geroase ierni din secolul XX, urmată de cea mai mare secetă din ultimii 100 de ani. Cele două fenomene naturale au determinat echipa lui Jivkov să atragă noi împrumuturi, în urma cărora ţara nu avea să se mai redreseze. Din 1985, datoria externă a crescut cam cu 1,5-2 miliarde de dolari pe an, astfel încât, în 1989, potrivit datelor furnizate de Banca Naţională Bulgară (*Българска Народна Банка*), ea depăşea pragul de 10 miliarde de dolari[4]. Achitarea unei datorii atât de mari în raport cu numărul de locuitori înghiţea sume tot mai mari şi, în scurt timp, a dus la falimentul definitiv al sistemului comunist din Bulgaria.

Pe lângă datoria externă, a crescut şi gradul de dependenţă economică a Bulgariei faţă de Uniunea Sovietică. Timp de câteva decenii, economia

bulgară „se obişnuise” să primească permanent subsidii din partea Moscovei şi îi era foarte greu să reziste fără ele. Ajutorul sovietic consta, printre altele, în permisiunea acordată statului bulgar de a exporta la rândul său carburanţii livraţi de Uniunea Sovietică la preţuri preferenţiale extrem de convenabile. Achitarea parţială a datoriilor externe a fost posibilă la începutul anilor ’80 tocmai datorită acestui avantaj. Se estimează că Bulgaria a câştigat astfel în intervalul 1981-1983 circa 2,2 miliarde de dolari[5]. După cum amintea Kostadin Ceakîrov, consilierul lui Jivkov responsabil cu problemele economice în cadrul CC al BKP, „de la graniţa bulgară de est [vagoanele cu carburanţi] ajungeau direct la graniţa de vest, unde li se schimbau doar documentele de transport”[6], cu toate că teoretic, pentru a putea fi reexportat, produsul ar fi trebuit să prezinte şi o anumită valoare adăugată din partea statului bulgar.

Din când în când, autorităţile le ofereau cetăţenilor anumite surogate de bunăstare sub forma unor copii mai mult sau mai puţin reuşite ale produselor occidentale. Cea mai vestită acţiune de acest gen a fost punerea în funcţiune a unei linii de producţie de calculatoare. „Valea siliconului” în Bulgaria a devenit Praveţ, un orăşel de câteva mii de locuitori situat în vestul ţării, care avea atuul indiscutabil că acolo se născuse Todor Jivkov. Din acest motiv a fost amplasată acolo o fabrică de calculatoare. În anul 1979 a fost lansat primul model numit IMKO-1 (*Индивидуален Микро Компутер*). În anii ce au urmat au mai fost produse alte câteva modele sub denumirea de *Praveţ*, însoţită de numărul de ordine corespunzător. Aceste calculatoare au devenit produsul de „cult” cel mai de preţ al comunismului bulgar.

În momentul în care Gorbaciov a preluat puterea au început şi dificultăţile economice cu adevărat serioase pentru echipa lui Jivkov. Încă din 1985 se profila pericolul ca, brusc, ajutorul sovietic să fie întrerupt,

ceea ce a şi constituit de altfel principala cauză a creşterii semnificative a nivelului îndatorării externe a Bulgariei. Într-o atare situaţie, dependenţa de lungă durată a economiei bulgare de subsidiile sovietice făcea necesară găsirea altor surse de ajutor financiar extern. Dacă dotările primite din partea URSS erau plătite prin fel de fel de concesii de natură politică, în schimb pentru noile credite guvernul bulgar îşi asuma în principal măsuri de natură economică. Acestea erau realizate atât cât se putea, dar se dădea în schimb impresia că noile directive trasate de Kremlin erau executate la modul optim. În vara anului 1987 a fost proclamată aşa-numita „Concepţie din iulie” (*Юлската концепция*) care, în afara ideilor politice, anunţa şi reforme economice ce vizau crearea unui fel de mecanism economic socialist cu elemente de economie de piaţă.

Întrucât Jivkov făcea tot posibilul pentru a întârzia implementarea schimbărilor, soluţiile corespunzătoare au văzut lumina zilei abia la începutul anului 1989. Pe 11 ianuarie a fost publicat Decretul nr. 56 (*Указ 56*), care introducea reforme vaste. Cea mai importantă dintre acestea era legalizarea activităţii firmelor private, inclusiv a celor cu capital extern, mai ales sub forma unor *joint-venture* (*съвместно предприятие*)[7]. Au fost create de asemenea condiţii pentru înfiinţarea firmelor pe acţiuni (*акционерна фирма*) şi a altor forme de proprietate privată. În umbra evenimentelor politice care au avut loc în 1989 a început aşadar procesul lent de pătrundere a capitalismului pe teritoriul Bulgariei. Dar acest lucru nu l-a salvat nici pe Jivkov şi nici sistemul pe care îl reprezenta, ci doar le-a grăbit dispariţia. Pe la sfârşitul anilor ’80 toată lumea îşi dădea seama că, în lipsa unor reforme fundamentale, salvarea economiei falimentare era imposibilă.

Asupra vieţii politice şi sociale veghea omniprezenta Securitate a Statului (*Държавна сигурност* – Siguranţa Naţională), care practica o

supraveghere foarte atentă a cetăţenilor. „Merite” cu totul deosebite avea în acest sens Direcţia a VI-a a Siguranţei Naţionale (*Шесто управление*) care se ocupa de combaterea opoziţiei politice existente sau imaginate. Această secţie, care în limbaj curent era numită simplu „a şasea” (*шесто*), se bucura de cel mai odios renume. Ea se ocupa între altele de demascarea uneltirilor puse la cale de intelectuali şi poate tocmai de aceea a devenit atât de cunoscută, întrucât persoanele care se aflau în vizorul ei aveau cea mai mare influenţă asupra vieţii culturale şi în mass-media. După cum urma să dovedească lustraţia aplicată cu rezultate variabile după căderea lui Jivkov, numeroşi agenţi ai Siguranţei Naţionale erau prezenţi la nivelul tuturor categoriilor sociale. Probabil cu excepţia RDG şi a României, în Bulgaria societatea era mai intens infestată de agenţi decât în celelalte ţări.

Prăbuşirea economică a obligat autorităţile să îndrepte atenţia populaţiei spre alte probleme. Intelectualitatea bulgară avea un nivel din ce în ce mai scăzut. Biserica era urmărită fără încetare şi infiltrată până la saturaţie cu agenţi ai Securităţii: clerul era recrutat masiv de serviciile secrete, aşa încât asistenţa spiritual-sufletească a populaţiei era asigurată de numeroşi agenţi şi angajaţi ai Securităţii. Acest lucru a provocat scăderea drastică a prestigiului şi popularităţii religiei creştine în societate. În vidul astfel creat, autorităţile se străduiau să pompeze cu forţa ezoterismul, neopăgânismul şi tendinţele new-age, foarte la modă în Apus. De aceea, în Bulgaria ele s-au manifestat mult mai puternic decât în celelalte ţări ale blocului sovietic. Un rol primordial a jucat în acest sens fiica lui Todor Jivkov, Ludmila Jivkova, care se străduia să se distanţeze de politica oficială şi să fie percepută ca independentă. Ea era fascinată de credinţele mistice necreştine şi promova diferitele forme pe care le îmbrăcau acestea, cum ar fi sectele importate din subcontinentul indian.

Ludmila Jivkova a murit în circumstanţe suspecte în iulie 1981, iar în jurul morţii ei au apărut fel de fel de legende, dintre care unele erau legate de preocupările ei ezoterice. Dar moartea ei n-a provocat o scădere a popularităţii celor care se declarau clarvăzători, vrăjitori sau adepţi ai altor asemenea practici. În consecinţă, într-un stat aparent ateist şi care combătea creştinismul de pe poziţia ideologiei marxiste, al cărei „templu” principal era mausoleul lui Gheorghi Dimitrov, proliferau în voie superstiţiile exotice.

Pentru cetăţenii mai raţionali au fost pregătite altfel de divertismente. Spre deosebire de România vecină, dar la fel cum se întâmpla în Polonia, de exemplu, în cursul anilor ’80, în Bulgaria a căpătat de asemenea o amploare deosebită fenomenul muzicii rock, care servea uneori drept „supapă de siguranţă” pentru tinerii cu atitudini critice faţă de realităţile vieţii. Formaţia cea mai renumită era Şturcite (*Щурците* – „Greierii”: trimiterea la The Beatles era mai mult decât evidentă). Această formaţie apăruse prin anii ’60, dar era în continuare activă şi în cursul anilor ’80, ocupând chiar o poziţie dominantă pe scena muzicii uşoare autohtone. Muzica şi textele acestui grup puteau fi considerate, până la un anumit punct, „protestatare”, mai ales dacă vorbim de piesele înregistrate pe discul *Конникът* („Călăreţul”), editat în 1985. O altă formaţie „protestatară” era Signal (*Сигнал*). Pe lângă acestea existau însă multe formaţii de muzică uşoară care colaborau pe faţă cu autorităţile. Dintre acestea merită să fie menţionată formaţia FSB (*Формация Студио Балкантон*).

Dar cu timpul s-a dovedit că această supapă de siguranţă era insuficientă. Şi, la fel ca şi alte ţări din blocul sovietic, Bulgaria a început să alunece încet-încet spre naţionalism. Cea mai numeroasă minoritate naţională din Bulgaria o constituiau şi o constituie în continuare turcii

care au rămas pe aceste teritorii după lichidarea provinciilor europene ale Imperiului Otoman. Întrucât, după crearea statului bulgar independent, întreaga administraţie imperială a plecat sau a fost expulzată, minoritatea turcă din Bulgaria era alcătuită în principal din agricultori. Aceştia au fost dislocaţi în principal în partea de sud-vest a ţării, unde locuiesc şi în ziua de azi. Bulgarii şi turcii au trăit alături timp de secole şi, chiar dacă de-a lungul timpului s-au mai produs anumite incidente izolate, între ei n-au existat conflicte majore.

Primii ani de guvernare comunistă s-au caracterizat prin încercarea de a-i sprijini pe turci şi de a-i atrage în angrenajul administrativ al regimului prin facilitarea accesului lor la educaţie, la calitatea de membri ai partidului comunist şi, desigur, la demnităţile oficiale. Gheorghi Dimitrov, adept al internaţionalismului, lansase chiar ideea unei federaţii balcanice şi de aceea politica de integrare a minorităţii turce se armoniza perfect cu ideile promovate de el.

După ce puterea a fost preluată de Todor Jivkov, această politică a minorităţilor a fost treptat abandonată, iar viaţa turcilor a devenit din ce în ce mai grea. Încă din 1961, catedra de filologie turcă din cadrul Universităţii Kliment Ohridski din Sofia a fost transformată în catedră de orientalistică, apoi în catedră de limbi orientale. Din 1978, la această secţie n-au mai fost organizate examene de admitere[8]. Acest amănunt redă foarte bine evoluţia atitudinii autorităţilor faţă de minoritatea turcă. Pe lângă interdicţiile juridice a fost iniţiată şi o supraveghere mai strictă a minorităţii turce, pentru ca în 1974 să fie creată chiar, în cadrul serviciilor speciale, secţia (*отдел*) de luptă împotriva „naţionalismului turc”[9].

La începutul anilor ’70 a fost iniţiată o acţiune îndreptată împotriva pomacilor care se considerau bulgari de confesiune musulmană. Pornind de la ideea că, în cursul secolelor precedente, pomacii fuseseră obligaţi să

îmbrăţişeze religia musulmană, statul bulgar comunist îşi propunea să-i „reconvertească” la „adevărata” matcă naţională (ceea ce nu era de fapt decât o reluare a unor acţiuni de aceeaşi natură întreprinse de autorităţile bulgare încă din perioada anterioară instaurării comunismului). Pomacilor le-au fost „redate” numele şi prenumele specifice limbii bulgare. Metodele utilizate în legătură cu această populaţie relativ puţin numeroasă (între 100.000 şi 200.000 de persoane) au fost reluate un deceniu mai târziu pentru convertirea turcilor, de câteva ori mai numeroşi.

În ciuda situaţiei sale din ce în ce mai precare, minoritatea turcă sporea din punct de vedere numeric. În anul 1976, ea constituia circa 8,4% din totalul populaţiei bulgare, iar în 2001 a ajuns chiar la peste 10,2% (după efectuarea recensământului general)[10]. Mai rapid decât ritmul de creştere în cifre absolute a sporit însă ponderea turcilor în societate, creşterea demografică a etnicilor bulgari fiind mai mică. Fără îndoială că acest lucru a fost favorizat de legislaţia deosebit de permisivă: din 1956 se putea face avort la cerere, lucru care a dus la o pierdere anuală de circa 130.000-150.000 de copii care nu mai ajungeau să se nască[11].

Proporţia tot mai mare de turci din totalul populaţiei provoca un sentiment de teamă, de ameninţare în rândul membrilor conducerii bulgare a statului. Deosebit de pregnant se profila această problemă în regiunea (*оъласт*) Kărgeali, unde minoritatea turcă era cea mai numeroasă. În septembrie 1982, prim-secretarul regional al PCB, Gheorghi Tanev, a întocmit un raport prin care atrăgea atenţia asupra „naţionalismului turc”, cerând din partea Biroului Politic luarea unor măsuri hotărâte în scopul frânării acestei tendinţe[12]. Acest document a declanşat la nivelul conducerii bulgare de partid şi de stat o serie de discuţii pe tema populaţiei de etnie turcă, inaugurând şi o nouă etapă în cariera autorului său. Tanev a devenit un nume foarte popular în cercurile

decizionale, în septembrie 1988 fiindu-i încredinţată funcţia de ministru al Transporturilor, iar în decembrie cea de ministru al Afacerilor Interne.

Raportul lui Tanev a fost utilizat de facţiunea naţionalistă din conducerea partidului pentru intensificarea regimului represiv faţă de minoritatea turcă. A început să fie susţinut tot mai des şi pe faţă sloganul „readucerii” turcilor în sânul poporului bulgar. La rândul lor, turcii şi-au creat organizaţii secrete de apărare în faţa acestor schimbări, dar importanţa lor, mai ales la început, n-a fost semnificativă. Pe 30 august 1984 s-au produs două atentate teroriste: au fost plasate două bombe, una în gara din Plovdiv şi alta în aeroportul din Varna. N-ar fi exclus însă ca totul să fi fost doar o provocare a serviciilor speciale care să motiveze apoi următorul val de represiuni. Aceeaşi situaţie ar fi putut explica şi următorul atentat care a avut loc după încheierea acestei prime operaţiuni. Pe 9 martie 1985, în gara Bunovo a fost detonată o încărcătură explozivă plasată în trenul Burgas-Sofia. Şapte persoane au fost ucise, dintre care doi copii. Până în 1987 s-au tot repetat sporadic atentatele şi acţiunile de sabotaj care erau puse pe seama „naţionaliştilor turci”.

În a doua jumătate a anului 1984 a început schimbarea obligatorie a numelor şi prenumelor turceşti cu altele bulgăreşti. Acţiunea a fost finalizată foarte rapid. Din decembrie 1984 şi până în februarie 1985, toţi turcii din Bulgaria au devenit astfel victimele acestei măsuri. De cele mai multe ori noile nume erau căutate astfel încât să fie apropiate de cele pe care persoanele în cauză le purtaseră înainte, dar au existat şi numeroase cazuri în care au fost atribuite pur şi simplu nume noi. Unul dintre cei nedreptăţiţi a fost, printre alţii, cel mai renumit halterofil bulgar. El se născuse în anul 1967 ca Naim Suleimanov (Наим Сюлейманов), dar întrucât s-a considerat că numele şi prenumele sunt prea evident turcesc-musulmane, a fost reînscris în registrul stării civile ca Naum Şalamanov

(Наум Шаламанов). În 1986, în timpul unui turneu la Melbourne, el a fugit şi a cerut azil în Turcia. Autorităţile turce i-au acordat cu plăcere azilul (Şalamanov era deja un sportiv de renume mondial), dar în momentul în care i-a fost acordată cetăţenia el n-a mai revenit la prima formă a numelui său de familie (care în noile condiţii i se părea că are o rezonanţă prea evident slavă). Aşa încât numele lui iniţial a fost din nou modificat, documentele identificându-l drept Naim Süleymanoğlu. Dar acesta n-a fost totuşi sfârşitul problemelor sale. În 1988, autorităţile bulgare nu şi-au dat acordul ca el să participe la jocurile olimpice de la Seul sub culorile Turciei şi au cerut o „recompensă” de un milion de dolari; abia după achitarea acestei sume Bulgaria şi-a retras protestul.

Campania cu pronunţat caracter propagandistic de schimbare a numelor a fost desfăşurată cu scopul de a le „aminti” turcilor că în realitate ei sunt bulgari care au îmbrăţişat cultura şi obiceiurile turceşti numai şi numai ca urmare a procesului de islamizare impus în mod abuziv de autorităţile otomane. În acest fel, guvernul bulgar comunist se străduia să demonstreze că turcii bulgari sunt victimele unei constrângeri şi mai violente decât în cazul pomacilor, de vreme ce au îmbrăţişat nu numai religia cotropitorilor, ci şi limba şi obiceiurile acestora. Campania a primit un nume foarte perfid: „Procesul Renaşterii” (*Възродителният процес*), care sugera renaşterea „adevăratei” conştiinţe naţionale a bulgarilor care timp de mai multe secole se crezuseră turci.

„Procesul Renaşterii” n-a decurs paşnic, în unele localităţi având loc revolte, înăbuşite de altfel cu brutalitate de serviciile de ordine. Protestatarii cei mai activi au fost aruncaţi în închisoare. În intervalul 1984-1987, Siguranţa Naţională a prelucrat în total 34 de grupări în cadrul cărora activau circa 450 de persoane[13]. Cel mai cunoscut răzvrătit a fost Ahmed Doğan, care din 1974 fusese agent al Siguranţei Naţionale sub

pseudonimele „Angelov”, „Serghei” şi „Sava”[14], ceea ce, într-o anumită măsură, pune sub semnul întrebării sinceritatea intenţiilor lui. Întrucât minoritatea turcă locuia în majoritatea cazurilor în regiuni puţin frecventate, „Procesul Renaşterii” a avut loc departe de ochii turiştilor. Chiar şi aşa, s-a ajuns la proteste internaţionale faţă de această acţiune, imaginea Bulgariei având mult de suferit. Dar protestele n-au schimbat absolut nimic, aşa încât, până la sfârşitul regimului comunist, turcii din Bulgaria au purtat nume şi prenume care le fuseseră atribuite artificial, pe cale administrativă.

Bilanţul „Procesului Renaşterii” a fost foarte nefavorabil pentru autorităţi. Turcii nu voiau să „se renască”, iar autorităţile n-au făcut decât să şi-i transforme în duşmani. Printre etnicii bulgari, campania a provocat cel mult indiferenţă şi, într-o mare măsură, compasiune pentru turci, respectiv aversiune faţă de echipa lui Jivkov. În regiunile în care trăiau mulţi turci, unii bulgari erau de acord în principiu cu aceste măsuri, dar în orice caz numai segmentele cele mai naţionaliste ale populaţiei sprijineau cu toată convingerea această politică. Şi întrucât această categorie socială era oricum loială autorităţilor, faptul că se insista prin măsuri propagandistice pentru a-i mobiliza nu avea niciun sens. Autorităţile au pierdut astfel şi din punct de vedere propagandistic, „Procesul Renaşterii” devenind ţinta unor critici aspre din partea organizaţiilor disidente şi rămânând până în ziua de azi simbolul represiunii comuniste din Bulgaria.

Reorganizarea

Preluarea puterii de către Gorbaciov şi discursul adaptat de el pentru reconstrucţia sistemului au provocat mari dificultăţi echipei lui Jivkov. Timp de câteva decenii, acest conducător bulgar nu făcuse altceva decât să execute indicaţiile regizorilor succesivi de la Kremlin, străduindu-se să aplice şi în ţara sa soluţiile sovietice sau, în orice caz, cel puţin pe cele care erau profitabile pentru propria persoană. De data aceasta însă, dacă s-ar fi conformat fără comentarii voinţei sovieticilor, şi-ar fi grăbit propriul sfârşit politic. În faţa aceleiaşi dileme erau puşi şi alţi conducători, colegi din aripa dură ai lui Jivkov: Husák, Honecker şi Ceauşescu (echipele lui Jaruzelski şi Kádár au acceptat ideea perestroikăi fără prea multă împotrivire). Fiecare dintre ei a luat decizia de a boicota noua linie politică, prelungind vechiul sistem cât mai mult posibil. Jivkov, care părea să le fie superior celorlalţi doi din punct de vedere intelectual, spre deosebire de Ceauşescu, de exemplu, dispunea încă de o gândire trează, în ciuda vârstei sale înaintate, aşa încât a hotărât să aleagă o altă cale, întortocheată şi periculoasă, dar perfect pusă la punct.

În ciuda faptului că era animat de o aversiune prea puţin disimulată faţă de Gorbaciov, Jivkov a sprijinit iniţial perestroika la nivel declarativ, străduindu-se să dea impresia că-n Bulgaria ea este implementată. Dar retrospectiv se vede din ce în ce mai clar că făcea totul pentru a întârzia anumite procese, întreţinând şi prelungind la nesfârşit discuţiile despre imponderabilele acestora, simulând schimbările, străduindu-se să le dirijeze spre fundături economice sau, dacă nu se putea altfel, aplicându-le după o procedură cât mai întortocheată. Până în momentul în care a căzut, Jivkov a introdus de fapt o singură reformă care nu putea fi nicidecum evitată – Decretul 56. El se baza fără îndoială pe faptul că Gorbaciov şi cei din jurul lui aveau să fie rapid anihilaţi şi spera că vor fi

înlăturaţi de la putere la fel cum se întâmplase mai înainte cu Hruşciov, iar situaţia va reveni la starea ei anterioară.

Cu toate acestea, în Bulgaria erau aparent aplicate imperativele promovate de noua echipă sovietică. Primii doi ani din mandatul lui Gorbaciov s-au scurs în Bulgaria sub semnul interminabilelor pregătiri pentru implementarea ideilor Kremlinului. În propaganda oficială nici nu era folosit de altfel termenul rusesc „perestroika”, ci corespondentul său bulgar „*преустройство*” (în traducere exactă, „reorganizare”), ceea ce la o adică putea dovedi că ideea se internaţionalizase profund şi că se căuta „o formulă naţională specifică” pentru aplicarea principiilor ei. În realitate, acest termen n-a făcut însă decât să dilueze ideea şi să-i slăbească forţa reformatoare.

Tocmai acestui scop i-a servit şi prima încercare serioasă de introducere a schimbării în politica internă. Decizia a fost luată cu ocazia plenarei CC al BKP din 28-29 iulie 1987. Jivkov şi alţi membri ai conducerii au anunţat că trebuie efectuată „o reorganizare din temelii” (*коренно преустройство*) pentru a elimina „deformările” (*деформациите*) apărute în cursul procesului de construire a socialismului în Bulgaria. În cursul plenarei a fost invocată necesitatea de a se introduce „mai multă democraţie” prin intermediul „pluralismului socialist”. S-a discutat de asemenea despre rolul partidului comunist în stat şi în societate. S-a născut astfel un plan de reforme destul de cuprinzător, cunoscut prin sintagma „Concepţia din iulie” deja amintită[15].

Principalul mesaj al „Concepţiei din iulie” a fost relativa liberalizare a vieţii politice. Apelul la „pluralism socialist” a fost interpretat ca un îndemn de a discuta mai liber la anumite niveluri, iar mai târziu de a crea organizaţii neformale care să solicite reforme în diferite domenii. Tocmai un astfel de curent corespundea de fapt ideilor sovietice despre

perestroikă. Numai că pe lângă acesta au mai apărut alte două, iniţial mai puternice, canalizând energia persoanelor care le reprezentau într-o direcţie total inofensivă atât pentru comunism ca sistem, cât şi pentru Jivkov ca persoană. Primul dintre ele a fost reformarea parţială a administraţiei cu scopul de a o adapta mai bine la „pluralismul economic” – una dintre tezele „Concepţiei din iulie”. În cadrul acestei acţiuni a fost efectuată o reorganizare a ministerelor şi a altor organe responsabile de politica economică, fără a schimba însă principiile fundamentale ale sistemului economic. Cu alte cuvinte, nu era vorba decât de un retuş cosmetic, servind probabil ca pretext pentru a amâna aplicarea schimbărilor promise.

O a doua formă de activitate contraproductivă a fost crearea unui grup de lucru care urma să pregătească o nouă constituţie ca reflectare a noilor curente ideologice venind dinspre Moscova. De regulă, în ţările comuniste, legea fundamentală constituia un document fără prea mare valoare, iar Bulgaria din vremea lui Jivkov nu făcea excepţie. Dar elaborarea unei noi constituţii putea da impresia că se pregătesc anumite reforme, când în realitate nu era vorba decât de simple discuţii sterile şi de efectuarea unor analize, de găsirea unor motivări, de exegeze care nu erau nimănui de folos.

Concepţia din iulie era doar un paravan în spatele căruia încercau să se ascundă Jivkov şi echipa lui. Dar s-a dovedit destul de repede că analiştii ruşi nu pot fi păcăliţi chiar aşa uşor. Încă din 16 octombrie 1987, cu ocazia unei întâlniri la Kremlin, Gorbaciov l-a criticat aspru pe Jivkov pentru încetineala cu care introducea reformele cerute de centrală. Probabil că după această vizită conducerea sovietică a ajuns la concluzia că pe viitor colaborarea cu Jivkov va fi practic imposibilă şi de aceea perestroika va trebui implementată împotriva voinţei lui. Din acel moment

a început confruntarea dintre conducătorul bulgar şi autoritatea de la Moscova care, pe de o parte, încerca să creeze în cadrul conducerii bulgare o facţiune ostilă lui Jivkov, iar pe de altă parte să determine categoriile largi de membri de partid, intelectualii şi chiar populaţia să gândească şi să treacă la acţiune. Iar acest lucru era necesar pentru crearea unei atmosfere favorabile îndepărtării lui Jivkov care, spre deosebire de vecinul său Ceauşescu, de exemplu, se bucura în continuare de popularitate în rândul celor mai mulţi dintre locuitorii Bulgariei.

Opoziţia în Bulgaria

În Bulgaria n-a existat practic o opoziţie anticomunistă pentru că, după lichidarea fizică sau emigrarea (adică expulzarea) persoanelor legate de regimul anterior, în această ţară nu mai avea cine să se opună noilor autorităţi. Chiar şi în România, unde regimul comunist a fost la fel de brutal, au existat totuşi germeni de revoltă, iar populaţia îşi exprima uneori împotrivirea faţă de dictatură. În Bulgaria (în afară de turci, care se opuneau mai degrabă exceselor naţionaliste şi politicii de îndoctrinare ateistă decât comunismului), n-au existat la drept vorbind mai mult de câteva zeci de opozanţi. De altfel, toţi trăiau sub supravegherea vigilentă a Siguranţei Naţionale, mulţi dintre ei având interdicţie de a părăsi localitatea de domiciliu sau fiind supuşi altor genuri de restricţii.

Chiar şi în aceste condiţii, au putut fi organizate anumite acţiuni sporadice. În cursul înăbuşirii Primăverii de la Praga de către armatele Pactului de la Varşovia (Bulgaria a fost unul dintre cele cinci state care au participat la această operaţiune), s-au produs câteva mici mişcări de

protest organizate de grupuri restrânse de persoane. Printre participanţi se număra şi scriitorul Gheorghi Zarkin, care în 1966 fusese trimis la închisoare pentru răspândire de manifeste cu conţinut anticomunist. După intrarea armatelor Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia, el a intrat în greva foamei, adresând această formă de protest autorităţilor penitenciarului. A şi murit de altfel în închisoare în 1977, ca urmare a bătăilor crunte prin care era reeducat. În septembrie 1968 a avut loc de asemenea protestul studenţilor de la Facultatea de Istorie din cadrul Universităţii Kliment Ohridski din Sofia împotriva invadării Cehoslovaciei. Studenţii Eduard Ghenov, Alexander Dimitrov şi Valentin Radev au împrăştiat manifeste, faptă pentru care au fost imediat arestaţi. Ghenov a rămas în închisoare timp de zece ani, după ce pedeapsa i-a fost prelungită ca urmare a participării sale la un protest organizat în cadrul închisorii. A fost eliberat abia în 1978.

O puternică impresie a provocat în lume uciderea, pe data de 7 septembrie 1978, a scriitorului Gheorghi Markov care trăia în emigraţie. El se născuse la Sofia în 1929. Încă din anii ’60, încerca să strecoare în scrierile sale elemente critice la adresa regimului lui Jivkov, chiar dacă în acelaşi timp scria scenariul unui bine-cunoscut serial de propagandă, *La fiecare kilometru* (*На всеки километър*). În 1969 a emigrat în Occident – mai întâi în Italia, apoi în Germania, pentru ca în cele din urmă să se stabilească la Londra, unde a început să lucreze la secţia bulgară a BBC. A fost ucis cu vârful otrăvit al unei umbrele. „Umbrela bulgară” (*Български чадър*) a devenit mai târziu celebră ca simbol al instrumentului crimelor săvârşite de serviciile speciale comuniste în Occident.

În mai 1977, opozanţii bulgari au elaborat un răspuns la *Carta 77* a colegilor lor cehoslovaci. Ei au reuşit să scoată din ţară acest document

care, fiind difuzat la posturile de radio cu secţii în limba bulgară din Occident, a provocat un oarecare ecou. Dar asupra populaţiei din ţară el n-a exercitat o influenţă semnificativă.

Cel mai cunoscut opozant din anii ’80 a fost Ilia Minev. El se născuse pe 5 decembrie 1917 în localitatea Saranba (care după război a fost redenumită Septemvri) din regiunea Pazargik. În 1930 a devenit profesor la o şcoală gimnazială din Pazargik, apoi a plecat la Toulouse, unde a absolvit facultatea de chimie. După aceea s-a întors în ţară şi a intrat în legătură cu mişcarea naţionalistă, s-a înrolat în Legiunile Naţionale Bulgare, o organizaţie cu tentă fascistă. În 1946 a fost arestat şi condamnat la mulţi ani de închisoare, fiind eliberat abia spre sfârşitul anilor ’70 (cu scurte întreruperi, şi-a petrecut în închisoare circa 30 de ani). După eliberare, s-a întors în localitatea natală Septemvri, autorităţile interzicându-i să părăsească oraşul. În plus, corespondenţa îi era controlată şi toţi cei care îl vizitau erau verificaţi. Ilia Minev era de asemenea obligat ca, de trei ori pe zi, să se prezinte la postul de miliţie pentru a-şi confirma prezenţa. În perioada detenţiei în diferite închisori de pe tot cuprinsul ţării, el a cunoscut şi alte persoane cu biografii asemănătoare. Împreună cu acestea, pe la începutul anilor ’80, a constituit o grupare anticomunistă informală. În scopul apărării drepturilor omului în Bulgaria, activitatea acesteia se limita la discuţii şi apeluri sporadice, iar uneori la greva foamei. Dar până în perioada perestroikăi opozanţii n-au reuşit să câştige cu ideile lor adeziunea unor categorii mai largi ale populaţiei.

Pe plan internaţional, Minev s-a lansat în a doua jumătate a anului 1986, când a semnat o „Scrisoare Deschisă – Apel adresat Conferinţei pentru Securitate şi Cooperare în Europa de la Viena”. Semnătura lui Minev era în capul listei. Pe lângă el, acest document mai fusese semnat,

printre alţii, de Ţeko Ţekov, Grigor Simov, Grigor Bojilov şi Eduard Ghenov. În scrisoare se afirma, spre exemplu, că unele ţări, „la 11 ani după [Conferinţa de la] Helsinki, nu asigurau încă niciunul dintre drepturile fundamentale ale popoarelor lor”[16]. Pe 19 decembrie 1986 s-a reuşit transmiterea „Apelului” către Ambasada Statelor Unite la Sofia şi astfel scrisoarea a devenit unul dintre documentele Conferinţei de la Viena.

În lunile următoare, Minev a lucrat intens împreună cu colegii săi la proiectul de a crea o nouă formaţiune politică. Obstacolul cel mai important îl constituia însă arestul la domiciliu al lui Minev. Dar cum avea multă experienţă în găsirea unor metode de a rezolva această problemă, a reuşit de multe ori să înşele vigilenţa agenţilor Siguranţei Naţionale şi s-a putut întâlni cu alţi opozanţi (de exemplu, Ţekov în Mihailovgrad). Datorită „Apelului”, Minev a devenit o figură destul de cunoscută, lucru care obliga autorităţile să recurgă la metode represive mai voalate şi să se concentreze în primul rând asupra necesităţii de a-l împiedica să-i întâlnească pe ceilalţi opozanţi şi să redacteze împreună cu ei fel de fel de documente.

În cele din urmă, pe 16 ianuarie 1988 a fost înfiinţată Asociaţia Independentă de Apărare a Drepturilor Omului (*Независимото дружество за защита на правата на човека – NDZPC*). Preşedinte al acesteia a devenit Minev, iar secretar Ţekov. Grupul nu era constituit decât din câteva zeci de membri, dar, după mulţi ani, era prima organizaţie independentă din Bulgaria. O ameninţare suplimentară pentru autorităţi era faptul că NDZPC reunea totuşi opozanţi adevăraţi, şi nu, aşa cum se va întâmpla ceva mai târziu cu alte asociaţii, membri disidenţi ai partidului sau chiar agenţi ai Siguranţei Naţionale. Minev şi colegii lui se asociaseră pentru a se opune regimului, şi nu pentru a realiza o

„reorganizare” a lui. Teoretic, scopurile pe care şi le propunea NDZPC se refereau exclusiv la apărarea drepturilor omului, dar nu putem exclude nici varianta ca, mai târziu, la programul iniţial să fi fost adăugate şi revendicări de natură politică.

În cursul primului an de activitate a NDZPC, membrii asociaţiei au încercat zadarnic să obţină recunoaşterea oficială legală a activităţii ei (lucru care teoretic era absolut în acord cu ideea de pluralism declarată în „Concepţia din iulie”) şi tot în zadar au încercat să organizeze manifestaţii. Demonstraţia care a avut loc pe 25 decembrie 1988 în oraşul Ihtiman a fost tentativa de cea mai mare amploare de a pune autorităţile în faţa unui fapt împlinit, numai că ea a fost întreruptă de organele Siguranţei Naţionale. Ilia Minev a făcut de mai multe ori greva foamei, iar câţiva membri ai NDZPC au fost obligaţi să emigreze – în octombrie 1988, Eduard Ghenov, care fusese expulzat din Bulgaria, a primit azil în Statele Unite. Cu toate acestea, NDZPC devenea din ce în ce mai cunoscută, în primul rând datorită mass-mediei occidentale. Situaţia era gravă nu numai pentru autorităţi, ci în primul rând pentru disidenţii din partid, ale căror biografii erau, în comparaţie cu a lui Minev şi ale colegilor lui, mai mult decât palide. Existenţa NDZPC îi împiedica foarte mult pe disidenţi să joace rolul unei opoziţii unitare anti-Jivkov, cu atât mai mult cu cât campania de discreditare a acestei asociaţii de opoziţie şi a liderului ei, desfăşurată de mult timp în presa bulgară, nu făcea în realitate altceva decât să le sporească şi mai mult popularitatea.

Modul în care autorităţile s-au debarasat de Minev a fost, după toate aparenţele, foarte bine pregătit. Pe 25 ianuarie 1989, la domiciliul lui din Septemvri a venit cineva care s-a prezentat drept adept al NDZPC, doritor să ajute la desfăşurarea activităţilor organizaţiei. Se numea Rumen Vodenicearov, născut în anul 1938. Provenea dintr-o familie cu serioase

tradiţii comuniste. Tatăl lui fusese unul dintre membrii fondatori ai organizaţiei comuniste studenţeşti din perioada interbelică, iar mama lui membră a BKP, de meserie procuror, cu o vastă experienţă şi activistă în cadrul organizaţiei comuniste a femeilor. Rumen Vedenicearov era chimist. Până în 1971 lucrase în cadrul Institutului pentru Chimie Organică de pe lângă Academia Bulgară de Ştiinţe (*Българската Академия на Науките – BAN*), iar din 1971 până în 1989 la Institutul de Cercetări Ştiinţifice pentru Chimie-Farmacie din Sofia. Ca hobby practica turismul montan de performanţă, fusese în Alpi, în Himalaya, în Pakistan. Obţinerea acordului autorităţilor pentru călătoriile în aceste regiuni ale globului nu era posibilă decât cu ajutorul unor cunoştinţe situate la nivelul superior de conducere a ţării.

E greu de înţeles de ce un om cu experienţa lui Minev a putut avea încredere în Vodenicearov. În orice caz a fost o greşeală plătită foarte scump. Iniţial, nou-înregimentatul „opozant” a acţionat în favoarea NDZPC şi a lui Minev, deoarece, chipurile, prin intermediul cunoştinţelor sale de la Sofia, le transmitea anumite informaţii unor ziarişti străini. Spre deosebire de alte persoane, Vodenicearov nu avea niciun fel de dificultăţi pentru a-l vizita pe Minev la Septemvri.

La câteva luni după prima întâlnire cu Minev, Vodenicearov a început organizarea primei „filiale din Sofia” a NDZPC. Întrucât numele creatorului acestei organizaţii era larg cunoscut, el nu l-a putut elimina prea uşor din conducere; aşa încât a fost obligat să facă în aşa fel încât membrii ramurii „sofiote” să fie mai numeroşi decât cei ai ramurii „septemvriste”. În jurul lui Vodenicearov au început să se concentreze diferite persoane: opozanţi, dar şi figuri mai misterioase cum ar fi Volen Siderov, pe atunci fotograf la Muzeul Naţional al Literaturii din Sofia. În vara anului 1989, grupul de la Sofia devenise atât de numeros şi de

influent, încât Vodenicearov putea trece la o revoltă în sânul NDZPC. Pe 16 august 1989, a avut loc la Sofia o întâlnire a filialei din capitală a asociaţiei fără ca Minev să fie anunţat (oricum n-ar fi putut participa, deoarece era arestat la domiciliu). Rumen Vodenicearov a fost astfel ales în unanimitate ca preşedinte al organizaţiei de la Sofia a NDZPC. În acelaşi timp au fost eliminate toate persoanele apropiate lui Minev. Din acel moment, filiala din Sofia a preluat toate contactele şi a început să acţioneze ca unic reprezentant al Asociaţiei. În toamnă, Minev şi toţi oamenii lui erau eliminaţi de pe listele NDZPC.

Acesta a fost de fapt sfârşitul celei mai mari mişcări de opoziţie din Bulgaria. Minev şi colegii lui n-au mai jucat niciun rol în evenimentele ce au urmat. Sub conducerea lui Vodenicearov, NDZPC s-a alăturat mişcărilor care-l sprijineau pe Gorbaciov, perestroika şi reforma internă a sistemului comunist. În afara grupării lui Minev au mai existat şi alte organizaţii de opoziţie, dar importanţa lor a fost absolut marginală.

„Eschimoşii democraţiei”: disidenţi şi complotişti

Rolul opoziţiei a fost preluat de grupările disidente. Ele proveneau din rândurile partidului, din organizaţiile peripartinice, din categoria oamenilor de ştiinţă afiliaţi partidului comunist şi din cadrele Siguranţei Naţionale. Aceasta întrucât opoziţia era oricum foarte slabă, iar după manevrele lui Vodenicearov ea a dispărut practic cu totul şi în golul creat astfel s-au infiltrat grupările disidente care, mai ales peste hotare, se dădeau drept organizaţii anticomuniste – ceea ce nu era de fapt decât o falsificare grosolană a realităţii[17]. Iniţial, singurul lor ţel era accelerarea

implementării perestroikăi în Bulgaria. Anumite conţinuturi antisistem au apărut abia după căderea lui Jivkov, acestea nefiind incluse pe scară largă în programul lor decât în campania preelectorală din iunie 1990 şi în perioada răsturnării lui Petăr Mladenov, câteva luni mai târziu. Întrucât pe termen lung anumiţi politicieni importanţi la vremea respectivă întrevedeau o şansă de avansare socială pentru propria persoană tocmai în asumarea rolului de activişti anticomunişti, bulgarii au devenit martorii spectacolului rescrierii mai multor biografii şi al asumării unui trecut de opozanţi în cazul unor persoane care nu fuseseră niciodată în opoziţie.

Pe lângă disidenţii care unelteau împotriva lui Jivkov, mai complota şi un grup de membri de partid de la nivelul cel mai înalt. Nici ei nu voiau de fapt să răstoarne regimul comunist, ci doar să i se alăture lui Gorbaciov, să înfăptuiască directivele acestuia, eliminându-l pe dictator şi luându-i locul la conducere. Din punctul de vedere al lui Jivkov, tocmai această grupare era cea mai periculoasă, cu atât mai mult cu cât el nu putea lupta deschis împotriva ei. Până în momentul căderii conducătorului, complotiştii colaboraseră probabil într-o anumită măsură cu disidenţii, chiar dacă majoritatea înalţilor funcţionari se exprimau deseori într-un mod violent atunci când vorbeau despre aceştia din urmă; divergenţele dintre cele două categorii s-au manifestat abia în faza următoare a transformărilor politice.

Şi unii, şi ceilalţi erau la vremea respectivă puternic influenţaţi de evenimentele ce aveau loc în Uniunea Sovietică. Pe tot teritoriul ţării putea fi urmărit Programul I al televiziunii sovietice, retransmis ca atare de staţia de emisie din Sofia. Fiecare cetăţean bulgar avea de asemenea acces la presa sovietică scrisă, pentru că limba rusă era cunoscută de toată lumea, astfel încât ideile echipei lui Gorbaciov puteau fi promovate cu atât mai uşor. În a doua jumătate a anilor ’80, numărul abonamentelor

lunare la periodicele sovietice se ridica la câteva sute de mii. Pe lângă aceasta, în sânul intelectualităţii bulgare, ideile perestroikăi erau promovate de diferite categorii de cetăţeni sovietici – ziarişti, corespondenţi, diplomaţi etc. Aceştia aveau numeroase ocazii de a intra în contact cu bulgarii şi se bucurau nu numai de încrederea disidenţilor, ci şi de a celor mai mulţi dintre intelectualii neafiliaţi. Dintre ziariştii bulgari care „făceau reclamă" perestroikăi, cel mai cunoscut era Kevork Kevorkian, a cărui emisiune *Duminică de duminică* (*Всяка неделя*), transmisă săptămânal de Programul I al televiziunii bulgare, făcea ca în faţa televizoarelor să se adune în mod sistematic un mare număr de persoane interesate. În emisiunile sale, el realiza o adevărată glasnost, abordând multe teme pe care alţi reprezentanţi ai mass-mediei le evitau.

Cel mai cunoscut dintre disidenţii acestei perioade a fost Jeliu Jelev. El a devenit de altfel „imaginea reprezentativă" a schimbării de regim, iar numirea lui ca preşedinte pe data de 1 august 1990 este considerată unul dintre momentele de răscruce din istoria Bulgariei. Jelev s-a născut pe 3 martie 1935 în satul Veselinovo din judeţul Şumen. În 1958 a absolvit Facultatea de Filosofie din cadrul Universităţii din Sofia. A activat în cadrul organizaţiei comuniste de tineret, iar din 1960 a devenit membru al BKP. În 1967, şi-a scris cea mai importantă lucrare, *Statul totalitar* (*Тоталитарната държава*) – o disertaţie în care făcea aluzie la existenţa unor asemănări între sistemul politic nazist şi cel comunist. Cartea n-a putut vedea însă lumina tiparului, întrucât cenzura a descoperit în conţinutul ei elemente incompatibile cu linia oficială a partidului; ea a apărut abia în 1982, cu alt titlu: *Fascismul* (*Фашизмът*). Publicarea acestei disertaţii a provocat scandal, astfel încât o parte din tiraj a fost imediat retrasă din librării, iar persoanele implicate în activitatea de editare au fost sancţionate pe linie profesională şi de partid[18]. Jelev n-a

fost însă dat afară din universitate şi a putut să-şi continue activitatea de cercetare ştiinţifică. Scandalul iscat în jurul cărţii sale a făcut ca numele lui să fie asociat cu activităţile disidente, chiar dacă acest lucru nu era cunoscut decât unor grupări restrânse de intelectuali, preocupaţi în mod deosebit de problemele istorice şi politologice. Dar Jelev s-a alăturat mişcării disidente abia în momentul în care aceasta s-a mutat din provincie în capitală.

Activitatea lui Minev şi principiile promovate de el în favoarea apărării drepturilor omului îngustaseră domeniul pe care disidenţii îl puteau ocupa în conştiinţa socială. Tematica drepturilor omului era deja „ocupată”, aşa încât era nevoie să se găsească altceva. La fel ca în alte ţări din Europa Centrală şi de Est, acest rol de mobilizator al mişcării disidente şi al populaţiei în ansamblul ei l-a jucat ecologia.

Locul unde a început mişcarea disidentă a fost oraşul Ruse, situat pe malul Dunării, la graniţa cu România. Pe cealaltă parte a fluviului se află oraşul Giurgiu (în limba bulgară Гюргево), unde la vremea respectivă funcţiona un mare combinat chimic. Această unitate industrială emitea vapori deosebit de nocivi şi urât mirositori, ceea ce constituia coşmarul locuitorilor din Ruse. Demersurile întreprinse de autorităţile bulgare pentru a-i determina pe români să rezolve această problemă erau însă lipsite de energie şi stângace, lucru care a făcut ca până în perioada perestroikăi să nu se ajungă la niciun rezultat. N-au existat nici proteste sociale, chiar dacă la Ruse calitatea vieţii se înrăutăţea continuu. Cei mai expuşi erau, desigur, copiii.

Pe 27 septembrie 1987, la Ruse a fost organizată prima demonstraţie împotriva poluării mediului natural – erau avute în vedere emanaţiile toxice de la combinatul chimic din Giurgiu. Protestele au fost iniţiate de femei, care erau neliniştite din cauza impactului noxelor asupra

dezvoltării copiilor lor. La demonstraţie au luat parte circa 50 de persoane[19]. Această manifestaţie, beneficiind de sprijinul reprezentanţilor mass-media din zonă, a trezit interesul unui grup de intelectuali şi cineaşti din capitală. Printre aceştia se numărau filosoful Stefan Gaitandjiev, scenaristul Gheorghi Avramov şi regizorul Iuri Jirov. Ei s-au deplasat la Ruse, unde au realizat un film documentar pe tema ameninţărilor ecologice şi a protestelor împotriva combinatului român. Astfel s-a conturat o imagine care s-a dovedit crucială pentru mişcarea disidentă din Bulgaria.

Filmul intitulat *Respiră* (*Дишай*), în regia lui Iuri Jirov şi pe baza scenariului scris de Gheorghi Avramov, prezenta problema poluării oraşului Ruse din punct de vedere ştiinţific şi social. Filmul cuprindea protestul mamelor, interviuri cu participanţi la acest eveniment şi o lungă secvenţă cu marşul locuitorilor din Ruse prin faţa sediului autorităţilor locale. La mitingul organizat cu acea ocazie a vorbit, printre alţii, şi Gheorghi Filipov, numit şi Grişa (premier în perioada 1981-1986 şi până la căderea lui Jivkov, membru al conducerii superioare de partid), care a promis să rezolve problema poluării mediului prin negocieri cu autorităţile române. La auzul acestor cuvinte, manifestanţii au început să scandeze: „Filipov! Filipov!”. Filmul se încheie cu această imagine[20].

La drept vorbind, e greu să găseşti în conţinutul lui mesaje incendiare, cu atât mai mult cu cât Filipov, unul dintre oamenii cei mai de încredere ai lui Jivkov, este prezentat ca erou pozitiv. Şi, la urma urmei, nu este foarte clar de ce au permis autorităţile realizarea acestui documentar – filmările puteau fi întrerupte în orice moment: ar fi fost suficient să fie dată o simplă dispoziţie în acest sens. Iar dacă filmul a fost realizat cu scopul de a promova imaginea lui Filipov, atunci de ce, mai târziu, el a jucat un rol absolut diferit?

Premiera filmului n-a avut loc decât câteva luni mai târziu. Între timp, la Ruse au avut loc alte manifestaţii (până pe 10 februarie 1988 au fost înregistrate patru proteste şi trei tentative nereuşite de a organiza mitinguri; la ultima demonstraţie au participat circa 2.000 de persoane), problema fiind adusă la cunoştinţa întregii populaţii a Bulgariei de presa naţională. Astfel, pe 18 februarie a fost publicat un articol pe această temă în revista *Frontul Literar* (*Литературен Фронт*). Problema poluării mediului natural din Ruse a început să fie bine cunoscută de reprezentanţii intelectualităţii bulgare. Cu orice ocazie, aceştia îşi exprimau indignarea faţă de activităţile nocive ale regimului lui Nicolae Ceauşescu.

Şi autorităţile aveau o atitudine oarecum favorabilă activităţii disidente. Cu ocazia Conferinţei Naţionale a BKP (28-29 ianuarie 1988), Jivkov sublinia că „nu-i corect să ne opunem înfiinţării grupărilor independente, asociaţiilor de sine stătătoare şi a altor forme autonome de organizare a populaţiei”[21]. Dar în curând urma să se constate că înfiinţarea unor astfel de grupări, chiar dacă ar fi fost formate exclusiv din membri de partid, era interpretată ca trădare.

Prezentarea filmului *Respiră* a avut loc pe 8 martie 1988 la Casa Filmului, situată în zona centrală a Sofiei. Autorităţile n-au făcut nimic pentru a o împiedica. De o vreme, Casa Filmului devenise gazda unor prezentări de filme şi a unor discuţii legate de acestea, fiind un loc popular, intens frecventat de elita intelectuală a capitalei bulgare. Încă înainte de premiera filmului, în cadrul Institutului de Filosofie de pe lângă BAN (Academia Bulgară de Ştiinţe), se întrunise de mai multe ori un grup de iniţiativă pentru înfiinţarea comitetului de apărare ecologică a oraşului Ruse. Din acest grup făceau parte, printre alţii: Stefan Gaitandjiev, sociologul Petko Simeonov şi Jeliu Jelev. Ei au decis ca,

după prezentarea filmului, să înfiinţeze o organizaţie ecologică informală. După prezentarea la care au participat circa 400 de persoane a avut loc o discuţie şi apoi s-a procedat la strângerea de semnături pentru documentul *Să salvăm Ruse* (*Да спасим Русе*), adoptat prin consens. Au fost peste 30 de semnături, aceste persoane înfiinţând astfel prima organizaţie disidentă cu denumirea Comitetul Cetăţenesc de Apărare Ecologică a Oraşului Ruse (*Обществен комитет за екологична защита на Русе – OKEZR*); preşedinte a fost ales scriitorul Gheorghi Mişev. În comitetul de conducere al OKEZR au fost cooptate 33 de persoane, dintre care numai 11 erau fără partid. Mişev amintea mai târziu, într-un stil destul de emfatic, că membrii fondatori erau un fel de „eschimoşi ai democraţiei la graniţele nopţii polare”[22]. Printre aceşti „eschimoşi ai democraţiei” se numărau şi Sonia Bakiş, soţia lui Stanko Todorov, un demnitar de rang înalt, actorul Petăr Slabakov şi fizicianul Ivailo Trifonov.

Simeonov şi Jelev n-au intrat în această organizaţie, chiar dacă au contribuit într-o măsură covârşitoare la înfiinţarea ei. Probabil că-n joc intraseră ambiţii personale, dar retrospectiv s-a dovedit că avuseseră dreptate, deoarece după mai bine de o jumătate de an ei au format o grupare mult mai puternică, în cadrul căreia cuvântul lor avea mult mai multă greutate.

OKEZR îşi propunea o serie de obiective destul de limitate. Teoretic, după realizarea dezideratului de a reduce emisiile de substanţe nocive la combinatul chimic din Giurgiu, comitetul ar fi urmat să se autodesfiinţeze, astfel încât caracterul său provizoriu era înscris în mod explicit în însuşi numele organizaţiei. Iar faptul că până la căderea comunismului nu s-a ajuns la realizarea postulatelor cuprinse în program n-a împiedicat organizaţia OKEZR să-şi piardă destul de repede entuziasmul iniţial.

Încă de la câteva zile după înfiinţare, comitetul OKEZR a devenit ţinta unor critici acerbe din partea celor mai înalte foruri ale statului. Problema a fost discutată la două dintre şedinţele Biroului Politic: cele din 24 şi 27 martie 1988. Membrii conducerii superioare de partid şi de stat vorbeau despre „negativismul şi pesimismul” care i-ar fi caracterizat atât pe creatorii filmului *Respiră*, cât şi pe membrii OKEZR. Pe un ton aspru s-a exprimat spre exemplu Grişa Filipov, cel care în film deţinea un rol indiscutabil pozitiv, dar care în cadrul şedinţei Biroului Politic anunţa pe un ton apocaliptic că în spatele Comitetului se ascund „forţe antipartinice şi antistatale”. Acelaşi tip de argumente au fost invocate inclusiv de cei care complotau de fapt împotriva lui Jivkov. Ministrul Apărării, Dobri Djurov, afirma că aveau de-a face cu „o forţă organizată” îndreptată împotriva partidului şi autorităţilor statului, iar Andrei Lukanov sublinia că OKEZR trebuia „lovit puternic” şi „zdrobit”[23].

În scurt timp a fost declanşat de asemenea un atac destul de puternic împotriva celor care erau legaţi într-un fel sau altul de Comitet. Mulţi dintre aceştia au fost excluşi din partid – printre ei se aflau Gheorghi Mişev şi Sonia Bakiş; soţul ei, Stanko Todorov, a fost obligat să-şi dea demisia din Biroul Politic, chiar dacă rămânea în continuare membru de partid. Au fost luate de asemenea măsuri administrative – s-a dispus desfiinţarea Institutului de Filosofie de pe lângă BAN, decizie care nu a mai fost însă dusă la capăt. A fost orchestrată o campanie propagandistică împotriva OKEZR, care a avut însă drept principal rezultat informarea opiniei publice cu privire la existenţa comitetului şi a pericolului ecologic de la Ruse şi din întreaga ţară. Tematica ecologică a devenit populară în rândul cetăţenilor bulgari, dovedindu-se o excelentă motivaţie pentru continuarea activităţilor disidente.

Represiunile la adresa activiştilor OKEZR n-au fost atât de aspre ca în cazul membrilor şi simpatizanţilor NDZPC (sau cel puţin al grupării „septemvriştilor”). Dar ele au dus la suspendarea completă a activităţii Comitetului. Tot ce au reuşit să facă membrii acestei organizaţii s-a limitat astfel la două lucruri: redactarea şi semnarea prin consens a documentului „Să salvăm Ruse”. Probabil că disidenţii şi-au dat seama că OKEZR propune un program prea îngust şi nu are şanse de a atrage un sprijin social prea larg. Iniţiativele ce au urmat au avut un caracter mai deschis, chiar dacă problema combinatului chimic din Giurgiu figura în continuare în programul lor ca un obiectiv important. Autorităţile bulgare au încercat de altfel să facă presiuni asupra lui Ceauşescu în această privinţă, dar fără niciun rezultat concret.

Avea să treacă mai bine de o jumătate de an până la următoarea iniţiativă, ceea ce nu înseamnă însă că după pedepsirea persoanelor angajate în activitatea OKEZR nu s-ar mai fi întâmplat nimic. Intelectualii, mai ales cei legaţi de Universitatea din Sofia, susţineau cu tot mai mult curaj ideile sovietice de perestroika şi glasnost. Din perspectivă poloneză e greu de înţeles cum astfel de ieşiri puteau fi considerate o „revoltă”, dar într-o societate atât de terorizată cum era cea bulgară chiar şi cele mai mărunte devieri de la rigida linie politică oficială erau atent observate de organele de partid şi de cele ale Siguranţei Naţionale. Întrucât însă, ca urmare a presiunii exercitate de ideile lui Gorbaciov, fusese acceptată o anumită liberalizare a sistemului, susţinerea tezelor sovietice nu mai era pedepsită, chiar dacă nu toată lumea ştia acest lucru. Deceniile succesive de ameninţări şi decădere intelectuală îşi arătau roadele: celor mai mulţi dintre bulgarii cu pregătire superioară le era frică să vorbească deschis despre anumite probleme şi deseori nici nu simţeau de altfel o asemenea dorinţă. Tocmai de aceea disidenţii considerau că

prima lor misiune constă în trezirea la viaţă a spiritului critic în rândul intelectualilor.

În acest scop, după ce s-a mai liniştit furtuna din jurul OKEZR, au fost organizate mai multe întâlniri, seminare şi cursuri. Încă din martie 1988, Jelev şi colegii lui începuseră acest gen de activităţi, iniţial în cadrul Universităţii din Sofia (un rol important în acest sens l-a jucat restaurantul universitarilor „Oul” [Яйцето], un loc tradiţional de întâlnire nu numai pentru personalul universităţii, ci şi pentru toţi intelectualii din Sofia), apoi şi în alte oraşe. O importanţă deosebită a avut şi şcoala de vară a tinerilor istorici care fusese organizată în Primorsko la începutul lunii iunie 1988. În cadrul acesteia, Jelev a ţinut între altele un curs despre „rolul intelectualului în reorganizare”. În luna iulie a aceluiaşi an a avut loc la Varna un seminar al şcolii internaţionale de filosofie, în cadrul căruia au fost ridicate probleme asemănătoare şi au fost susţinute teze destul de curajoase, ţinând cont de situaţia Bulgariei din momentul respectiv.

În toamnă, tactica adoptată de disidenţi s-a dovedit a fi justă. Din ce în ce mai mulţi intelectuali începeau să privească cu ochi critici realitatea, unii dintre ei având chiar curajul de a spune cu voce tare ceea ce gândeau. Ei erau încurajaţi în acest sens de progresul pe care-l înregistra perestroika în celelalte ţări din blocul comunist, lucru despre care ofereau pe larg informaţii nu numai presa occidentală care reuşea să pătrundă în Bulgaria, ci şi presa scrisă şi cea televizată din Uniunea Sovietică. Şi de vreme ce în celelalte ţări era posibilă schimbarea pe care chiar şi Jivkov o sprijinea formal, de ce în Bulgaria totul trebuia să rămână ca înainte? Astfel de întrebări cu siguranţă că-şi puneau la vremea respectivă nu numai intelectualii, ci şi categorii tot mai largi ale populaţiei.

Ca urmare a impulsionării, în timpul vacanţei, a intelectualilor din mediile apropiate lui Jelev, a început să se cristalizeze tot mai clar ideea înfiinţării unei organizaţii în cadrul căreia să aibă loc dezbateri politice. Din amintirile participanţilor la aceste întruniri rezultă că la început nu exista o concepţie clară în legătură cu orientarea ideologică a viitoarei organizaţii. Două posibile domenii de acţiune erau deja „rezervate": de drepturile omului se ocupa NDZPC (suntem în perioada anterioară maşinaţiunilor lui Vodenicearov), iar ecologia era adjudecată de OKEZR. Lupta politică desfăşurată sub stindardul protejării mediului natural îşi demonstra de altfel evidenta-i slăbiciune. În aceeaşi măsură era dificil să fie preluate problematici care fuseseră deja exploatate în celelalte ţări comuniste, cum ar fi naţionalismul (această resursă fusese oricum exploatată la maximum de echipa lui Jivkov în perioada „Procesului Renaşterii"), creştinismul (Biserica Ortodoxă Bulgară fusese complet compromisă şi subjugată de Securitate, aşa încât nu se mai bucura de un prestigiu suficient în rândul populaţiei) sau sindicatele (era greu de imaginat o mişcare sindicală creată de intelectuali, fără participarea reprezentanţilor muncitorimii).

În această situaţie, singura concepţie cât de cât coerentă, încă neexploatată, era reprezentată de perestroika sovietică şi de deschiderea politică (glasnost) pe care aceasta o permitea. Era o formulă atât de cuprinzătoare, încât putea îngloba şi drepturile omului, şi ecologia, şi o anumită reabilitare a valorilor creştine (aşa cum se întâmplase de altfel în Uniunea Sovietică), şi mişcarea sindicală, şi chiar o uşoară doză de naţionalism (după modelul Fronturilor Naţionale, existente deja de o vreme în republicile sovietice). În plus, teoretic, Jivkov sprijinea perestroika pe care, în repetate rânduri, vorbind despre pluralism, lăsase să se înţeleagă că nu dorea s-o monopolizeze. La un moment dat, absenţa

unei astfel de organizaţii l-ar fi putut deranja chiar pe şeful statului, reducându-i credibilitatea în ochii Kremlinului – în mai multe dintre ţările blocului comunist, astfel de asociaţii sau cluburi de dezbateri existau deja.

Gruparea constituită în jurul lui Jelev şi a colegilor lui avea în vedere iniţial crearea unui Club Gorbaciov. Înfiinţarea unei organizaţii purtând numele liderului sovietic prezenta, desigur, avantaje şi dezavantaje. În ceea ce priveşte avantajele, se putea conta fără îndoială pe faptul că autorităţilor bulgare le-ar fi fost mai puţin la îndemână să reprime un grup de intelectuali asociaţi într-un club cu un asemenea patron. Şi probabil că mai uşor s-ar fi putut impune atât în faţa opiniei publice, cât şi în faţa reprezentanţilor URSS rezidenţi în Bulgaria pentru a le câştiga sprijinul. Dar se pare că dezavantajele ar fi fost mai numeroase. În primul rând, preluarea numelui lui Gorbaciov ar fi fost echivalentă cu asumarea provizoratului situaţiei existente – în cazul căderii liderului sovietic, persoanele legate de acest club s-ar fi trezit într-o situaţie foarte dificilă. Cu toţii şi-l aminteau încă pe Hruşciov şi încercările sale de reformă. În al doilea rând, exista, cel puţin strict teoretic, posibilitatea ca acest club să fie înghiţit de o altă facţiune. Pentru că, în fond, în Bulgaria, reprezentantul lui Gorbaciov era Jivkov, şi nu altcineva. În al treilea rând, un Club Gorbaciov ar fi avut dificultăţi în cazul unei eventuale schimbări a orientării politice – fiind prea dependent de Kremlin din punct de vedere ideologic. În cazul oricăror divergenţe (care nu puteau fi excluse din discuţie şi care oricum ar fi apărut pe parcurs) între poziţia liderului sovietic şi necesitatea unei anumite reacţii faţă de situaţia de atunci din Bulgaria se impunea schimbarea denumirii clubului, ceea ce însemna nu numai pierderea a tot ceea ce se investise în promovarea lui, ci probabil şi a credibilităţii sale politice.

Luând în considerare toate aceste argumente, intelectualii s-au hotărât în cele din urmă să-şi intituleze organizaţia Clubul de Sprijin pentru Glasnost şi Reorganizare în Bulgaria (*Клуб за подкрепата на гласността и преустройството в България*). În ciuda faptului că în numele clubului era utilizat cuvântul bulgăresc „reorganizare”, el era numit de toată lumea Clubul Perestroika. Documentele programatice şi administrative, lista membrilor fondatori etc. au fost puse la punct în cursul unor discuţii care au durat mai multe săptămâni şi care au avut loc în principal în cadrul Universităţii „Kliment Ohridski”. Autorităţile, organele Siguranţei Naţionale, ca şi alte structuri (cum ar fi cadrele universitare ostile reformei) puteau să pună capăt acestor demersuri sau cel puţin să le pună fel de fel de piedici, dar n-au făcut-o. Ceea ce însemna că exista un sprijin „superior” serios pentru această iniţiativă. La ce nivel se situa acesta putem doar să bănuim. Să fi fost oare vorba de grupul complotiştilor (care s-a activat totuşi abia mai târziu), de echipa lui Jivkov (lucru foarte îndoielnic, de altfel) sau pur şi simplu de Moscova? Probabil că nu vom şti niciodată cu certitudine de unde a venit acest ajutor.

Pe data de 3 noiembrie 1988, după un seminar organizat de Catedra de Comunism Ştiinţific din cadrul Universităţii „Kliment Ohridski”, a avut loc adunarea generală de constituire a Clubului Perestroika. Koprinka Cervenkova a dat citire declaraţiei-program în care era subliniată necesitatea unor „discuţii deschise”; de asemenea, era lansată chemarea de a iniţia asemenea discuţii şi de a constitui o organizaţie pornind de la „elementele sociale cu adevărat interesate de glasnost şi de democratizarea reală a ţării”. Discuţiile erau programate să aibă loc în şase ateliere care să dezbată situaţia economică a ţării, drepturile omului şi libertăţile cetăţeneşti, problemele demografice, ocrotirea mediului

natural, cultura şi educaţia, respectiv „problemele neclare din istoria Bulgariei”[24].

A fost întocmită de asemenea lista cu membrii Clubului Perestroika şi au fost alese organele de conducere. Printre acestea se aflau personalităţi bine-cunoscute (sau pe cale să devină celebre): popularul poet satiric Radoi Ralin, Petko Simeonov, Blaga Dimitrova, Gheorghi Mişev, scriitorul Encio Mutafov, Ceavdar Chiuranov, fiul acestuia, Deian Chiuranov, Alexandăr Karakaceanov şi Koprinka Cervenkova. În total, clubul număra 81 de membri. Dintre ei a fost ales un grup de 20 de persoane care să constituie Consiliul de Administraţie (*Управителен съвет*), în fruntea căruia se afla scriitorul Hristo Radevschi, cunoscut pentru convingerile sale comuniste, alături de un Birou Operativ (*Оперативно бюро*) format din şase persoane, printre care figurau Jelev şi Cervenkova. Puterea efectivă în cadrul Clubului Perestroika o exercita Jelev, care-şi datorează succesul în politică tocmai acestei organizaţii. Dacă înainte el era cunoscut aproape exclusiv de intelectuali, în schimb, după înfiinţarea clubului, numele lui a devenit cunoscut de o mare parte a populaţiei, inclusiv peste hotare. Şi întrucât la scurt timp după aceea Minev a fost anihilat practic de Vodenicearov, Jelev va fi cel care îşi va adjudeca schimbarea în Bulgaria, schimbare ce va surveni în mai puţin de o jumătate de an.

S-a adeverit astfel că boicotarea OKEZR de către Jelev şi Simeonov a fost o strategie corectă. În componenţa Clubului Perestroika intrau activişti importanţi provenind dintre membrii fostului comitet (în total era vorba de 38 de persoane care căpătaseră experienţă în cadrul OKEZR), chiar dacă acum nu mai jucau un rol determinant. Şi este vorba în primul rând de Mişev, preşedintele OKEZR, care în noul club nu mai figura decât ca simplu membru. Încă de la crearea sa, Clubul Perestroika a devenit cea

mai importantă organizaţie disidentă din Bulgaria. Datorită unei promovări corespunzătoare, mai ales în mass-media din lumea liberă, informaţiile despre iniţiativele sale ajungeau la majoritatea cetăţenilor bulgari interesaţi de evoluţia evenimentelor pe plan politic.

Activitatea Clubului se concentra pe organizarea de discuţii şi pregătirea diferitelor apeluri, scrisori şi alte documente – în primul rând, scrisoarea de felicitare adresată lui Mihail Gorbaciov cu ocazia aniversării revoluţiei ruse din octombrie. Întrucât membrii clubului îşi manifestau într-un mod destul de zgomotos admiraţia faţă de sistemul comunist în versiunea lui gorbaciovistă, autorităţile statului erau puse într-o situaţie foarte complicată, şi nu numai la nivel ideologic. Ele făcuseră o greşeală gravă deoarece, din punctul de vedere al oricărui guvernant, pentru a împiedica generalizarea stării de efervescenţă a opoziţiei, aceasta trebuia înăbuşită în faşă.

Cu toate acestea, autorităţile au încercat iniţial să aplice faţă de Club aceeaşi tactică prin care câştigaseră partida cu OKEZR. De Clubul Perestroika s-a ocupat Biroul Politic în şedinţele sale din 11, 15 şi 16 noiembrie 1988. La prima dintre acestea, Ivan Panev, exemplu tipic de aparatcic, a prezentat o informare destul de exactă despre apariţia clubului şi a făcut o trecere în revistă din punct de vedere „ideologic” a membrilor lui. Prezentarea lui se încheia cu îndemnul de a fi luate măsuri concrete în vederea desfiinţării organizaţiei şi a împiedicării apariţiei altor asemenea mişcări în viitor. În principiu, toţi membrii Biroului Politic au fost de acord cu aceste teze, chiar dacă unii dintre ei au arătat că de fapt problemele reale ale populaţiei sunt cele care dau naştere nemulţumirilor şi mişcărilor disidente. Cei care au subliniat aceste aspecte au fost tocmai înalţii demnitari care mai târziu vor deveni cunoscuţi drept complotişti. Astfel Petăr Mladenov a subliniat că BKP intrase în criză şi că apariţia

mai întâi a OKEZR şi apoi a Clubului Perestroika (după părerea lui acesta nu era altceva decât un „partid paralel”) reprezenta o dovadă foarte grăitoare. Dar, în afara apelului de a face eforturi pentru soluţionarea situaţiei deosebit de dificile, n-au fost luate niciun fel de decizii concrete.

Reacţia partidului la apariţia clubului a fost sus-amintitul Decret 56 din 11 ianuarie 1989 care introducea anumite reforme de factură liberală în economie. Cu câteva săptămâni înainte, în cadrul unei serii de consfătuiri ale conducerii superioare de partid, se punea problema „dezintegrării”, „lichidării” Clubului Perestroika, dar nici atunci n-au fost luate măsuri concrete. Cadrele Siguranţei Naţionale îi supravegheau pe membrii Clubului: aproape un sfert dintre ei au fost reţinuţi pentru a fi audiaţi, dar e greu să facem o comparaţie între acest gen de represiuni şi cele cărora le fuseseră supuşi „septemvriştii”. Cam tot atâtea persoane au fost şi acum eliminate din partidul comunist, printre acestea aflându-se Ceavdar Chiuranov şi Koprinka Cervenkova. În acţiunile autorităţilor erau totuşi vizibile o anumită şovăială şi o lipsă de hotărâre. Organele mass-media de stat au trecut practic sub tăcere înfiinţarea clubului (n-au fost semnalate decât câteva menţiuni mărunte, iar Kevorkian, în emisiunea sa televizată, se exprima pe un ton foarte muşcător în legătură cu situaţia de atunci din Bulgaria, dar fără să menţioneze numele organizaţiei), în schimb presa occidentală a informat pe larg despre acest eveniment, difuzând printre altele diferite interviuri cu Jelio Jelev (pe care organele Siguranţei Naţionale n-au reuşit sau n-au dorit să le împiedice).

Între timp, din străinătate a sosit un ajutor foarte important pentru disidenţi. La începutul lunii ianuarie 1989, preşedintele Franţei, François Mitterrand, a efectuat o vizită oficială în Bulgaria. El n-a acceptat această vizită decât cu condiţia de a se întâlni şi cu disidenţii sau cu opozanţii din grupul lui Minev. Cu o lună înainte, în decembrie 1988, preşedintele

francez se întâlnise în acelaşi fel cu opozanţii cehoslovaci, inclusiv cu Václav Havel. În urma negocierilor purtate cu reprezentanţii bulgari s-a convenit să se renunţe la participarea „septemvriştilor”, urmând ca la dejunul organizat să participe doar persoane desemnate de Clubul Perestroika. Întâlnirea a avut loc la sediul ambasadei Franţei la Sofia în dimineaţa zilei de 19 ianuarie 1989 şi a durat circa două ore. Clubul a desemnat şase persoane, printre care se aflau Jelev, Cervenkova, Dimitrova şi Ralin. Din partea partidului de guvernământ, la dejunul de lucru au luat parte tot şase persoane, dintre care se va dovedi mai târziu că unele întreţineau legături cu grupul complotiştilor.

Această întâlnire n-a adus nimic fundamental nou (cei de faţă şi-au prezentat punctele de vedere, lansând chemarea de a sprijini reformele lui Gorbaciov), dar a constituit un element de mare valoare pentru viaţa politică din Bulgaria: conducătorul unui stat occidental important îl considera pe Jelev şi gruparea lui (inclusiv pe complotişti) drept reprezentanţi ai populaţiei. Din acel moment autorităţilor le-a fost şi mai greu să se opună avântului pe care îl luase mişcarea disidentă. Acceptarea internaţională a Clubului Perestroika şi a grupării care gravita în jurul acestuia a făcut să-i crească semnificativ importanţa, constituind un semnal clar că zilele lui Jivkov erau numărate.

După vizita lui Mitterrand a urmat o anumită înviorare în activitatea cercurilor disidente. Au început să apară noi organizaţii care se străduiau să găsească soluţii pentru reabilitarea unor domenii neglijate. Unul dintre acestea era mişcarea muncitorească şi sindicală. Un apendice independent (cel puţin la nivel teoretic) faţă de comunişti al mişcării sindicale a apărut astfel printre intelectuali, dar într-un sector absolut diferit faţă de cel reprezentat de facultăţile umaniste din cadrul universităţii sofiote.

Motorul acestei grupări era Constantin Trencev, care se născuse pe data de 8 februarie 1955 în oraşul Stara Zagora. În 1982 a absolvit cursurile Universităţii de Medicină din Sofia, dar n-a rămas în capitală, preferând să se întoarcă în oraşul său natal, unde a început să lucreze în cadrul institutului de medicină din localitate. Pe la sfârşitul anului 1988 şi începutul anului 1989 Trencev s-a hotărât să intre în activitatea politică. Cauza nemijlocită a luării acestei decizii a fost greva foamei pe care a declarat-o la începutul anului 1989 poetul Petăr Manolov din Plovdiv. Trencev a luat legătura cu un cunoscut de-al acestuia, Ţvetan Zlatarov, pe atunci membru al NDZPC, şi împreună cu el, pe data de 7 februarie, s-a dus la Plovdiv să se întâlnească cu Manolov. În cursul discuţiilor, ei au ajuns la concluzia că ar fi bine să înfiinţeze un sindicat. Pe 8 februarie, postul de radio Europa Liberă a difuzat un interviu cu Trencev în care acesta a vorbit despre starea sănătăţii lui Manolov. În următoarele câteva zile au fost pregătite principiile ideologice şi organizatorice ale noii formaţiuni politice (Siguranţa Naţională n-a creat dificultăţi), iar pe 11 februarie acelaşi post de radio, la care se mai adăugau BBC şi Deutsche Welle[25], anunţa apariţia sindicatului lucrătorilor intelectuali „Sprijinul" (*Подкрепа* – Podkrepa)[26]. În fruntea lui se afla Trencev.

Formula sindicatului s-a dovedit şi ea o idee bună, permiţând accesul spre calitatea de membru şi altor persoane, nu numai celor aparţinând strict catogoriei intelectualilor. În primele luni de activitate a fost însă destul de dificil, pentru că sindicatul Podkrepa era redus numeric şi nu prea era luat în seamă. Membrii săi cei mai activi, în frunte cu Trencev şi Manolov, erau supravegheaţi de organele Siguranţei Naţionale, inclusiv locuinţele lor aflându-se sub permanentă observaţie. Timp de câteva luni, măsurile represive luate împotriva membrilor Podkrepa au fost totuşi mai blânde decât cele împotriva grupului condus de Minev, dar mai aspre

decât cele cărora le-au fost supuşi membrii Clubului Perestroika. Însă în mai 1989 autorităţile s-au decis să lovească mai puternic sindicatul Podkrepa. Petăr Manolov a fost obligat să emigreze, în zilele de 25 şi 26 mai fiind de asemenea arestate mai multe persoane care aveau legături cu această mişcare sindicală, printre acestea numărându-se şi Trencev. În ciuda aşteptărilor şi spre deosebire de puţinii care au cunoscut această soartă dintre membrii Clubului Perestroika, persoanele arestate n-au fost eliberate imediat. În aceste condiţii, activiştii sindicatului Podkrepa rămaşi în libertate au organizat diferite forme de protest în scopul eliberării colegilor lor din închisoare, lucru care s-a întâmplat abia la începutul toamnei.

Consolidarea noului sindicat Podkrepa a avut loc concomitent cu extinderea fenomenului disidenţei în marea masă a populaţiei. În toamna anului 1989, la această organizaţie a aderat un numeros grup de muncitori, lucru care a permis transformarea ei într-o formaţiune mai amplă în cadrul căreia barierele profesionale erau eliminate. Participarea muncitorilor a avut o importanţă uriaşă, deoarece prin prezenţa lor aceştia nu făceau doar să sporească credibilitatea sindicatului, ci dovedeau falimentul ideologic mai mult decât evident al sistemului comunist care, prin definiţie, se baza pe „clasa muncitoare”. Astfel, ceea ce se realizase în Polonia încă de pe la jumătatea anilor ’70, odată cu apariţia KOR, în Bulgaria s-a înfăptuit abia cu câteva luni înainte de căderea lui Jivkov şi, desigur, la o scară mult mai redusă. Aşadar, din păcate pentru locuitorii ei, Bulgaria a fost supusă sclaviei comuniste mai mult decât celelalte ţări ale blocului sovietic.

Pe la începutul primăverii anului 1989 a mai apărut o organizaţie, având ca obiectiv lupta pentru probleme ecologice, mult mai puternică decât OKEZR, care fusese neutralizată de autorităţi repede şi fără nicio dificultate şi pentru care ea constituia un fel de a doua existenţă; totuşi,

faţă de Clubul Perestroika nu avea decât o importanţă secundară. În componenţa ei intrau majoritatea celor care mai înainte făcuseră parte din OKEZR. Unii dintre aceştia îşi declaraseră deschis nemulţumirea faţă de formula adoptată şi au decis să înfiinţeze o altă organizaţie, independentă, care să pună pe primul plan problemele ecologice.

Adunarea generală de constituire a avut loc pe data de 6 februarie 1989 în locuinţa cunoscutului actor Petăr Slabakov. În urma unei discuţii furtunoase s-a stabilit că activitatea acestei formaţiuni trebuia să înceapă cu o acţiune de mare impact, desfăşurată de preferinţă în aer liber, şi că, spre deosebire de Clubul Perestroika, trebuia să se axeze pe o problemă foarte concretă. Şi întrucât revendicările formulate în legătură cu combinatul de la Giurgiu nu fuseseră rezolvate, ele puteau constitui un foarte bun pretext pentru acţiuni politice. Oricum, protejarea mediului constituia în general un punct slab în politica autorităţilor comuniste din Bulgaria (ca de altfel în celelalte ţări din blocul comunist), aşa încât găsirea altor locuri în care natura era grav poluată nu reprezenta niciun fel de dificultate.

Din punct de vedere formal, organizaţia este înfiinţată pe 11 aprilie 1989, evenimentul având loc în casa lui Alexandăr Karakaceanov, născut în 1960 la Sofia. Tatăl său, Panaiot, era un general cu funcţii importante. Alexandăr a absolvit liceul la Moscova, apoi a urmat cursurile Universităţii „Kliment Ohridski” din Sofia, unde a şi rămas pe un post de cercetător ştiinţific. Se ocupa printre altele de cercetarea creierului (proiectul fiindu-i sugerat chiar de Ludmila Jivkova). În 1987 a devenit consilier local în capitală. A făcut parte atât din echipa OKEZR, cât şi din Clubul Perestroika, dar în niciuna dintre aceste organizaţii n-a jucat un rol de prim-plan. În urma întâlnirii din 11 aprilie s-a stabilit ca noua organizaţie să poarte numele „Ekoglasnost” (*Екогласност*) şi să fie

formal şi legal înregistrată pe baza hotărârilor „Concepţiei din iulie”. Apariţia ei a fost anunţată concomitent de mass-media din ţările occidentale.

Numai că, aşa cum era de aşteptat, formaţiunea Ekoglasnost n-a putut fi înregistrată până la căderea lui Jivkov. În primele câteva luni, ecologiştii s-au limitat la pregătirea diferitelor apeluri, mai ales în legătură cu probleme legate de protejarea mediului înconjurător. Pentru a atrage atenţia opiniei publice asupra activităţii Clubului Perestroika s-a decis pentru toamna anului 1989 organizarea în capitală a unei mari demonstraţii. Numele organizaţiei Ekoglasnost trimitea în mod firesc la ideile sovietice şi era evident asociat şi cu activitatea Clubului Perestroika; astfel putea părea o completare programatică absolut justificată a grupării focalizate în jurul lui Jelev. Aşa a fost în orice caz percepută de intelectuali, de populaţie şi de observatorii internaţionali.

În afară de Slabakov (care a fost ales preşedinte) şi de Karakaceanov (care a devenit secretar), principalii ei membri erau: Gheorghi Avramov (ales şi el tot secretar), Pirin Vodenicearov (fratele lui Rumen) şi Petăr Beron. Acesta din urmă se născuse în 1940 şi toată viaţa se ocupase de zoologie. Călătorise foarte mult prin toată lumea, mai ales în cursul anilor ’70, când fusese directorul parcului zoologic din Nigeria, iar în 1986 vizitase Kabul, capitala Afganistanului, ocupată în momentul respectiv de trupele sovietice.

Anturajul Clubului Perestroika şi cel al organizaţiei Ekoglasnost se suprapuneau în multe cazuri, la activităţile organizaţiei ecologice luând parte între alţii Ceavdar Chiuranov, Petko Simeonov şi chiar Jeliu Jelev. Dar erau două organizaţii absolut diferite şi până la un punct chiar concurente, ecologiştii străduindu-se să-şi păstreze pe cât posibil independenţa faţă de club. Fără îndoială că aici un rol important îl jucau

ambiţiile diferitelor personalităţi. Cu toate acestea, în multe privinţe, cele două organizaţii acţionau solidar, până la căderea lui Jivkov fiind unite de un ţel comun, care apoi a fost redefinit de fiecare separat, neajungându-se însă niciodată la diferenţe care să ducă la un conflict deschis.

În afara grupărilor prezentate mai sus, în primăvara anului 1989 au apărut sau au trecut la o formă de existenţă mai activă şi alte câteva mişcări de importanţă secundară, dintre care unele urmau să joace mai târziu un anumit rol în crearea primului partid necomunist din Bulgaria. Dimităr Ludjev, autorul unei monografii despre schimbarea de sistem, numea această perioadă, exagerând desigur într-o anumită măsură, „primăvara mişcării disidente bulgare” (*пролетта на българско дисидентство*[27]). Printre alte organizaţii care şi-au intensificat activitatea în această perioadă, merită să amintim *Uniunea Creştină „Mântuirea”* (*Християнски съюз „Спасение”*), care lupta pentru drepturi şi libertăţi religioase, dar şi pentru reînnoirea morală a Bisericii Ortodoxe. A fost creată pe 19 octombrie 1988, cu ocazia comemorării a patru ani de la uciderea preotului polonez Jerzy Popiełuszko, lucru care a fost subliniat în mod deosebit de activiştii organizaţiei. Sediul central al Uniunii a fost stabilit la Veliko Tărnovo, capitala spirituală a Bulgariei, iar figura sa reprezentativă a devenit călugărul Hristofor Sîbev. În mai 1989 el a fost arestat odată cu activiştii organizaţiei Podkrepa. Dar întrucât „Mântuirea” nu era controlată de persoane care să aibă o oarecare legătură cu partidul comunist sau cu serviciile Siguranţei Naţionale şi mai ridica şi probleme oarecum periculoase pentru perestroika, toţi arestaţii au împărtăşit o soartă asemănătoare cu a septemvriştilor, adică au fost marginalizaţi, chiar dacă acest lucru s-a întâmplat ceva mai târziu decât în cazul lui Minev şi al colegilor săi.

În primăvara anului 1989, concentrându-şi toate forţele şi influenţele, tabăra lui Jivkov a trecut la ofensivă – de altfel, cea de pe urmă. Factorii decidenţi au hotărât să joace încă o dată cartea naţionalismului şi a fobiei antiturceşti. „Procesul Renaşterii” dusese deja la o emigrare masivă a turcilor în „patria-mamă”[28], dar acest rezultat nu era considerat satisfăcător pentru conducerea de partid. Pe lângă aceasta, odată cu evoluţia perestroikăi, minoritatea turcă devenea din ce în ce mai activă politic, fiind hotărâtă să lupte pentru drepturile ei. În localităţile locuite de turci izbucneau astfel destul de frecvent proteste punctuale. Spre sfârşitul lunii mai 1989 s-a ajuns şi la demonstraţii de mare anvergură. Unele manifestaţii au fost înăbuşite cu brutalitate de forţele de ordine care utilizau gaze lacrimogene şi mobilizau unităţi speciale, inclusiv de karatişti.

Pe 29 mai, Todor Jivkov a rostit o lungă cuvântare, transmisă atât la radio, cât şi la televiziune. El se adresa pe această cale autorităţilor turce, cerându-le să deschidă graniţele pentru toţi cei care voiau să părăsească Bulgaria şi să se stabilească în Turcia din motive naţionale, subliniind că autorităţile bulgare nu vor crea niciun fel de probleme acestei categorii de persoane, în măsura în care acceptă să părăsească imediat teritoriul ţării. Era vorba aparent de o schimbare de tactică: în timpul „Procesului Renaşterii” li se spunea turcilor că sunt într-adevăr bulgari, pentru ca apoi, în mai 1989, să se dovedească de fapt că nu sunt bulgari şi că, din această cauză, trebuie să se mute în Republica Turcă. De fapt, autorităţile urmăreau cu orice preţ să se descotorosească de turci, indiferent pe ce cale ajungeau la acest rezultat.

Reacţia guvernului turc nu s-a lăsat mult aşteptată. Chiar dacă pentru Ankara, din punct de vedere politic, această decizie era fără îndoială incomodă (primirea câtorva sute de mii de imigranţi punea nu numai

probleme logistice, ci şi de natură juridică), încă din data de 3 iunie Turcia şi-a deschis graniţele. Turcii bulgari au plecat în masă spre sud, într-un exod definit prin sintagma „Marea Excursie” (*Голямата екскурзия*) care a durat aproape toată vara anului 1989. Jivkov nu lăsa să plutească niciun fel de dubii în legătură cu scopul acestei acţiuni – pe data de 7 iunie aprecia că aproximativ 200.000-300.000 de persoane trebuie determinate să emigreze, în caz contrar Bulgaria fiind ameninţată să împărtăşească soarta Ciprului sau, în orice caz, să se confrunte cu „ceva asemănător”[29].

La graniţa turcă şi în imediata apropiere a acesteia s-a produs un haos indescriptibil. De altfel, nici pe teritoriul turc situaţia nu se prezenta mai bine, deoarece, în ciuda unor eforturi uriaşe, autorităţile nu erau în măsură să asigure condiţii de trai corespunzătoare. Astfel încât, pe data de 21 august, Ankara a declarat că se afla în impas: graniţa a fost închisă şi guvernul turc a anunţat că nu mai poate primi alţi refugiaţi.

În intervalul 3 iunie – 21 august, din Bulgaria au emigrat circa 360.000 de turci. În majoritatea cazurilor aceştia plecau în necunoscut – nu aveau un loc de muncă asigurat, nici o locuinţă unde să-şi poată stabili domiciliul. Chiar înainte de căderea lui Jivkov în Bulgaria s-au întors circa 40.000 de persoane, iar până la sfârşitul anului 1990 numărul celor care au făcut cale-ntoarsă a ajuns la circa 150.000 de participanţi la „Marea Excursie”[30].

Plecarea în masă a turcilor a influenţat negativ imaginea regimului Jivkov. Mass-media din Turcia, dar şi din alte ţări a prezentat tragedia celor care fuseseră obligaţi să-şi părăsească gospodăriile, fiind astfel condamnaţi la o soartă nesigură într-o ţară despre care de cele mai multe ori nu ştiau de fapt absolut nimic. La graniţa bulgaro-turcă s-a ajuns la scene apocaliptice, lucru care n-a scăpat vigilenţei ziariştilor occidentali. Toate acestea au dus la mobilizarea celor care nu-l simpatizau pe Jivkov şi

în primul rând a disidenţilor. Pe data de 1 august, Clubul Perestroika a adresat o scrisoare de protest Adunării Naţionale în legătură cu persecuţiile la care era supusă minoritatea turcă. Desigur, acest demers n-a avut formal niciun efect, dar a constituit semnalul explicit că intelectualii din capitală nu sprijină politica autorităţilor.

După data de 21 august şi încheierea nebuniei „excursioniştilor”, devenise evident că zilele lui Jivkov erau numărate. Din acel moment, şi acţiunile complotiştilor din conducerea superioară de partid au devenit mai curajoase. Despre operaţiunile desfăşurate de ei nici în ziua de azi nu ştim prea multe; în principiu, tot ce a ieşit la iveală reprezintă amintiri ale persoanelor participante la complot sau ale membrilor echipei guvernante care au jucat un rol în desfăşurarea evenimentelor. Având în vedere lipsa unor documente credibile, care oricum impune în ceea ce priveşte Bulgaria o atitudine mai rezervată decât în cazul altor ţări, în această problemă prudenţa este cu atât mai bine-venită şi mai importantă. Rămâne indiscutabilă doar ultima etapă a complotului: răsturnarea lui Jivkov. Orice altceva se bazează pe premise îndoielnice şi de cele mai multe ori uşor de înlăturat. În orice caz, un lucru rămâne sigur: complotiştii, şi nu disidenţii (cu atât mai puţin opozanţii) au fost cei care au determinat schimbarea de regim în Bulgaria, fără participarea lor căderea conducătorului fiind imposibilă. Ei dispuneau de cele mai multe posibilităţi de acţiune şi de contacte mai numeroase în străinătate, astfel încât le-a fost mai uşor să obţină sprijin atât din partea Kremlinului, cât şi din partea politicienilor din ţările occidentale.

Complotul s-a concentrat în jurul a două persoane: Andrei Lukanov şi Petăr Mladenov. Întrucât biografiile lor erau practic identice de la un anumit punct şi cum, în plus, se cunoşteau de multă vreme, erau consideraţi aproape ca nişte fraţi. Solidaritatea lor a rezistat până în

momentul căderii lui Jivkov – abia după aceea drumurile lor s-au despărţit.

Andrei Lukanov s-a născut în 1938 la Moscova. Provenea dintr-o familie cu bogate tradiţii comuniste. Bunicul lui, Todor Lukanov, făcuse parte din conducerea BKP în perioada interbelică, apoi emigrase în URSS, unde aderase la partidul comunist al Uniunii Sovietice. În 1946 a fost ucis în cadrul epurărilor cerute de Stalin, dar fiul lui, Carlo Lukanov, a continuat tradiţiile familiei. În anii ’30, Carlo a participat la războiul civil din Spania, de unde s-a întors în URSS şi a lucrat între altele la un post de radio ce emitea în limba bulgară. Din momentul în care în Bulgaria puterea a trecut în mâinile comuniştilor, Carlo Lukanov a devenit şeful radioului de stat, în intervalele 1952-1954 şi 1956-1957 îndeplinind şi funcţia de premier, iar între 1956 şi 1962 fiind şi ministru al Afacerilor Interne. După aceea, până în 1966 a fost ambasador în Elveţia. A murit în 1982 la Sofia.

Ca reprezentant al celei de-a treia generaţii de activişti de frunte ai BKP, Andrei Lukanov avea asigurată reuşita startului în carieră. În 1963 a absolvit prestigioasa academie moscovită MGIMO, iar după revenirea în ţară a primit, printre altele, un loc de muncă în cadrul Ministerului Afacerilor Interne. În perioada 1969-1972 a lucrat la Geneva, la reprezentanţa ONU, între 1972 şi 1976 a fost adjunct al ministrului Comerţului Interior, până în 1986 a fost vicepremier, pentru ca în 1986 şi 1987 să fie prim-viceprim-ministru. În 1987 a devenit ministru al Comerţului Exterior, rezistând pe acest post până la sfârşitul regimului. În cursul anilor ’80 a fost membru al Biroului Politic şi una dintre persoanele cele mai importante din stat.

Petăr Mladenov şi-a început cariera în condiţii mai dificile. S-a născut în 1936 în oraşul Urbabinţi (astăzi Toşevţi – Тошевци) din regiunea

Vidin. Tatăl lui fusese partizan comunist şi a murit în 1944. Mladenov şi-a început studiile la Sofia, apoi şi le-a continuat la Moscova, unde a absolvit academia MGIMO în 1963. După ce s-a întors în ţară, până în 1971 a lucrat la Comitetul Regional de Partid din Vidin, unde a fost ales prim-secretar. În 1971 a fost numit ministru al Afacerilor Externe, funcţie pe care a păstrat-o până în 1989. În cursul anilor ’80, la fel ca şi Lukanov, a fost cooptat ca membru în Biroul Politic, devenind una dintre cele mai importante personalităţi ale ţării.

Un rol deosebit de important, deşi greu de definit în mod concret, explicit, a jucat în cadrul complotului ambasadorul sovietic Victor Şarapov. Acest om, în cea mai mare parte a carierei sale legat de Iuri Andropov, a preluat postul de ambasador la Sofia în martie 1988 şi s-a remarcat de la bun început ca un om foarte activ. Se întâlnea cu reprezentanţii elitelor bulgare, era prezent la recepţii, era văzut în restaurante – cu el se putea vorbi despre problemele de atunci ale Bulgariei, ale blocului sovietic şi ale lumii. În amintirile multor persoane apărea ca susţinător al lui Gorbaciov, al perestroikăi şi al celorlalte idei elaborate de conducerea de la Kremlin. E greu de apreciat în ce măsură Şarapov a inspirat anumite acţiuni (ca înfiinţarea mişcărilor disidente sau chiar complotul) şi care a fost aportul lui la desfăşurarea acestora, însă rolul lui a fost cu siguranţă important.

Pe lângă aceste trei personalităţi, la complot au participat şi figuri mai puţin influente care însă şi-au dat seama că a-l sprijini în continuare pe Jivkov ar fi fost lipsit de sens, putând deveni chiar o ameninţare pentru evoluţia ulterioară a propriei cariere. Colectivul din jurul conducătorului se tot subţia, rând pe rând alţi activişti distanţându-se de Jivkov, chiar dacă formal acesta se bucura în continuare de *unanimitate*. Nivelul influenţei exercitate de gruparea constituită în jurul lui Lukanov şi

Mladenov a putut fi cunoscut în mod deschis abia în momentul înlăturării de la putere a lui Jivkov. Atunci s-a dovedit că liderul detronat rămăsese practic singur.

Todor Jivkov a fost un politician deosebit de îndemânatic. Cu toate că regimul lui a fost cel puţin la fel de brutal ca al lui Nicolae Ceauşescu[31], conducătorul bulgar a reuşit destul de bine să-şi menţină o imagine pozitivă nu numai în ochii propriei populaţii, ci şi în faţa opiniei publice internaţionale. Nu o dată, în analizele ulterioare i-a fost atribuită una dintre trăsăturile naţionale tradiţionale ale bulgarilor, şiretenia (*хитрост*), care l-ar fi protejat atât de pericolul de a cădea în totală dependenţă faţă de URSS, cât şi de acela de a fi înlăturat de la putere. Permanenta pendulare între diferitele categorii de influenţe a constituit cea mai reprezentativă manifestare a acestei trăsături de caracter a lui Jivkov.

E greu de stabilit când s-a cristalizat nucleul complotului împotriva conducătorului bulgar. N-ar fi exclus ca Lukanov, Mladenov şi alţii să fi avut discuţii pe această temă cu Moscova cu mult timp înainte de apariţia pe scena politică a lui Gorbaciov şi a ideilor lui. Pe toată durata cât a deţinut puterea, de altfel deosebit de lungă în comparaţie cu ceilalţi conducători comunişti, Jivkov a pendulat practic între o loialitate extremă faţă de URSS şi strădania de a trage toate foloasele posibile de pe urma acestei atitudini pentru binele propriei sale persoane. Tocmai de aceea a tolerat existenţa diferitelor coterii în cadrul conducerii, ale căror rivalităţi a ştiut să le exploateze cu multă dibăcie în avantajul său. Conducerea sovietică a procedat de altfel în acelaşi mod: dorind să-şi păstreze controlul total asupra Bulgariei, a utilizat diferite canale de comunicare pentru punerea în practică a propriilor decizii. E astfel posibil ca grupul lui Lukanov şi Mladenov să fi fost utilizat şi mai înainte în asemenea scopuri.

Indiferent dacă lucrurile au stat aşa, preluarea puterii de către Gorbaciov a dat un nou impuls diferitelor grupări. Prin intermediul acelei părţi a aparatului de Securitate care-i rămăsese credincioasă, Jivkov era probabil perfect informat în legătură cu activităţile complotiştilor, dar îi era greu să treacă deschis la măsuri de contracarare a acestora. Nici Lukanov, nici Mladenov nu erau marginalizaţi şi amândoi sprijineau formal linia lui Jivkov; între alte luări de poziţie, ei au criticat deosebit de virulent OKEZR, cerând măsuri represive aspre împotriva membrilor acestei grupări.

Un alt imbold pentru complotişti l-a constituit sosirea, în martie 1988, la Sofia a lui Şarapov, eveniment pe care l-am amintit deja. N-au fost lipsite de importanţă nici schimbările intervenite în celelalte ţări comuniste. Încă din mai 1988, János Kádár renunţase la funcţia de conducător al partidului comunist maghiar. La fel ca Jivkov, preluase puterea încă din 1956. Ceea ce însemna că erau posibile schimbări inclusiv la nivelul cel mai înalt al puterii şi că nici soarta conducătorului bulgar nu era câtuşi de puţin sigură. Până în momentul de faţă rămâne deschisă problema semnalată deja de câteva ori, aceea de a şti în ce măsură s-au întrepătruns influenţele grupului de reprezentanţi ai statului sovietic în Bulgaria cu complotiştii şi cu disidenţii. Primele două categorii de persoane se aflau în mod cert în permanent contact, dar probabil că va rămâne pentru totdeauna un mister dacă şi în ce măsură complotiştii au încurajat apariţia mişcărilor disidente. Foştii membri ai OKEZR, ai Clubului Perestroika, ai Ekoglasnost şi ai altor organizaţii nu acceptă prea uşor să vorbească despre aceste probleme. Sfârşitul verii şi toamna anului 1989 reprezintă însă încheierea procesului de înlăturare de la putere a lui Todor Jivkov.

Răsturnarea lui Jivkov

Prima lovitură i-a administrat-o lui Jivkov statul turc, închizând graniţele şi ducând astfel la eşecul total al politicii promovate de el în ultimii câţiva ani. La puţin timp după aceasta, au devenit activi şi complotiştii. N-a fost lipsită de importanţă nici încredinţarea misiunii de a forma un guvern în Polonia lui Tadeusz Mazowiecki: era un semnal clar că urmau schimbări ireversibile în întregul sistem comunist mondial. Spre sfârşitul lunii august, cel puţin aşa rezultă din amintirile martorilor acestor evenimente, printre reprezentanţii elitei puterii se vorbea deja deschis despre pregătirea unei lovituri de palat, având ca scop îndepărtarea lui Jivkov. Conducătorul îşi dădea seama probabil că sfârşitul lui era iminent. Una dintre dovezi în acest sens ar putea fi o scrisoare (în măsura în care este autentică) emisă pe data de 3 septembrie de Jivkov şi adresată lui Grigor Şopov, adjunct al ministrului Afacerilor Interne, în care era vorba de activităţile lui Lukanov, Mladenov şi ale ambasadei sovietice[32].

Începând cu luna septembrie, Jivkov a devenit din ce în ce mai izolat pe arena internaţională. Rolul de reprezentanţi ai Bulgariei îl jucau deja complotiştii şi în primul rând Mladenov, care pe 30 septembrie, spre exemplu, a avut o convorbire cu secretarul de stat american James Baker, în care îl asigura pe acesta că problema turcă avea să fie în curând soluţionată în spiritul respectării dreptului internaţional (ceea ce era *de facto* în contradicţie cu linia oficială a autorităţilor bulgare). Au existat mai multe astfel de momente care ar putea servi drept exemplu şi care nu sunt legate exclusiv de anumiţi diplomaţi occidentali; chiar şi Moscova începea să-l evite pe Jivkov. Dar nu era vorba, cum s-a întâmplat în cazul României vecine, de izolarea întregii ţări pe arena internaţională, ci doar

de eliminarea lui Jivkov din contactele internaţionale şi din procesul de luare a unor decizii valabile din punct de vedere juridic.

Soarta conducătorului bulgar era deja pecetluită, iar răsturnarea lui de la putere nu mai era decât o problemă tehnică. Operaţiunea a fost realizată spre sfârşitul lunii octombrie şi începutul lunii noiembrie 1989 şi a fost opera comună a disidenţilor şi complotiştilor. În luna septembrie au fost eliberaţi din închisori activiştii sindicatului Podkrepa şi ai celorlalte asociaţii arestaţi încă din mai. Aceştia au trecut imediat la acţiune. Dar rolul lor nu trebuie supraestimat. Toate organizaţiile disidente puse la un loc cu cele de opoziţie, la scara unui popor de circa opt milioane de locuitori, puteau scoate în faţă doar câteva sute de militanţi. Unii dintre aceştia erau într-adevăr destul de cunoscuţi, dar asta nu făcea ca ideile promovate de ei să devină automat şi foarte populare.

Organizaţiile disidente, acţionând concomitent în condiţii de cooperare sau de rivalitate, au pregătit încă de la începutul toamnei o serie de evenimente în aer liber de mare amploare la Sofia. Autorităţile, sau mai bine zis echipa din ce în ce mai redusă numeric a lui Jivkov, nu mai erau deja în măsură să se opună acestei iniţiative. Evenimentele numite generic Ecoforum au avut loc la Sofia între 16 octombrie şi 3 noiembrie 1989. Cele mai importante manifestări au fost organizate în Parcul de Sud (*Южен парк*), situat nu departe de centru. Teoretic, tema principală a manifestărilor o constituia starea mediului natural din Bulgaria, dar practic era vorba de un forum de propagare a unui întreg mozaic de idei, legate în principal de perestroika şi glasnost. Datorită faptului că Ecoforumul a fost intens mediatizat, mai ales în străinătate (un rol foarte important l-a jucat în acest sens Rumiana Uzunova, o ziaristă de la secţia bulgară a postului de radio Europa Liberă), la Sofia s-a reuşit mobilizarea unui mare număr de persoane, atrase să participe pentru mai bine de două

săptămâni la evenimente şi să trăiască astfel pe viu problemele ridicate de organizatori.

Cel mai important dintre aceştia a fost Ekoglasnost, dar la diferitele evenimente care au însoţit manifestările Ecoforumului au participat practic toate asociaţiile disidente şi chiar cele de opoziţie. A sosit astfel în capitală inclusiv o delegaţie a „septemvriştilor”, pe care însă ziariştii s-au străduit să-i evite, astfel încât participarea lor a trecut aproape neobservată. În cursul manifestărilor Ecoforumului au avut loc două mari evenimente care au contribuit la lansarea şi promovarea anumitor personalităţi – ne referim în special la Alexandăr Karakaceanov.

În data de 26 octombrie, în faţa restaurantului Kristal situat în plin centrul capitalei, pe bulevardul Ţarul Liberator, activiştii organizaţiei Ekoglasnost au strâns semnături pentru o petiţie în legătură cu problemele ecologice. La faţa locului erau prezenţi şi ziarişti străini. La un moment dat, în piaţă şi-au făcut apariţia soldaţi ai unităţilor speciale care i-au împrăştiat cu brutalitate pe cei care se aflau acolo. Incidentul a fost desigur imortalizat de ziarişti. Fusese vorba probabil de o provocare care avea ca scop discreditarea lui Jivkov. Ofiţerul care a condus intervenţia în forţă a serviciilor de ordine s-a sinucis după căderea regimului, la fel ca şi soţia sa. Din această cauză probabil că nu vom şti niciodată cine şi din ce considerente a dat acest ordin care friza absurdul, acela de a pune în mişcare unităţile speciale.

Un alt eveniment important l-a constituit demonstraţia organizată la sfârşitul Ecoforumului. La acest eveniment au luat parte peste 5.000 de persoane, ceea ce dovedeşte că suita de evenimente îşi atinsese scopul, mobilizând efectiv o mare parte a populaţiei. În asemenea circumstanţe condiţiile formale pentru răsturnarea lui Jivkov puteau fi satisfăcute mai uşor.

Chiar înainte de încheierea Ecoforumului, complotiştii au intrat în etapa decisivă a pregătirilor. Pe 24 octombrie avusese loc o şedinţă a Biroului Politic. Petăr Mladenov n-a participat la această întrunire, simulând iniţial o boală, dar în aceeaşi zi a adresat conducerii partidului o scrisoare deschisă. În acest document îl critica aspru pe Jivkov, pe care îl acuza că era responsabil de prăbuşirea economică şi izolarea internaţională a ţării, „chiar şi faţă de Uniunea Sovietică”[33]. Totodată, îşi dădea demisia din funcţia de ministru al Afacerilor Externe şi de membru al echipei conducătoare. Teoretic, scrisoarea lui Mladenov avea un caracter intern, dar conţinutul acesteia, principalele teze formulate de autor au fost cunoscute de cea mai mare parte a populaţiei. În această situaţie, Jivkov a încercat să câştige timp: n-a acceptat demisia lui Mladenov, amânând analizarea scrisorii sale pentru o altă şedinţă a Biroului Politic. Dar conducătorul partidului şi al statului n-a putut câştiga mai mult de câteva zile până să fie lichidat politic. N-ar fi exclus ca el să fi încurcat cel puţin în parte planurile complotiştilor, care ar fi dorit probabil să-l revoce din funcţie încă din cursul manifestărilor Ecoforumului (lucru care ar fi avut un efect foarte bun pentru imaginea acestuia), dar în niciun caz n-a putut împiedica schimbările iminente.

Pe 25 octombrie, Lukanov s-a deplasat la Moscova, iar a doua zi a apărut acolo şi Şarapov. La întâlnirile cu reprezentanţii conducerii sovietice probabil s-a discutat distribuirea funcţiilor în cadrul viitoarei echipe de conducere. Pe 26 octombrie, Jivkov le-a comunicat membrilor Biroului Politic părerea sa în legătură cu Mladenov, acuzându-l pe acesta de separatism. În apărarea ministrului s-au ridicat doi complotişti: ministrul Apărării Naţionale Dobri Djurov şi premierul Gheorghi Atanasov. Jivkov a fost astfel pus în situaţia de a se adresa membrilor de partid şi a convocat plenara CC pentru data de 10 noiembrie.

În următoarele circa două săptămâni au avut loc discuţii tensionate între Jivkov şi diferiţi membri ai conducerii superioare de partid. Bătrânul conducător nu voia cu niciun chip să renunţe la funcţia lui, dar a trebuit să constate că practic nimeni nu-l mai susţinea. Însuşi Şarapov l-a îndemnat de mai multe ori pe Jivkov să se retragă. Pe 7 noiembrie, de ziua revoluţiei comuniste din Uniunea Sovietică, conform tradiţiei, o delegaţie oficială a depus flori la statuia lui Lenin, dar de data aceasta fără participarea lui Jivkov, care era ocupat, purtând discuţii cu Şarapov. Fotografia din care lipsea Jivkov a fost publicată a doua zi de toate ziarele: pentru populaţie era semnalul că se operaseră rocade fundamentale.

Pe data de 9 noiembrie, ziua în care cădea zidul Berlinului, s-a întrunit Biroul Politic. Încă înainte de începerea şedinţei, Jivkov vorbise cu câţiva membri importanţi, printre care se număra şi Atanasov, iar aceştia i-au spus că trebuie să-şi dea demisia. Ultima întâlnire cu aceştia a avut loc la ora 16.30. Potrivit relatării martorilor, în acel moment Jivkov ar fi anunţat deja că se va retrage. La ora 17.00 a început şedinţa Biroului Politic. Lipsea Grişa Filipov, care se afla în străinătate şi care avea să se întoarcă la Sofia abia mai târziu, seara. Premierul Atanasov a propus demiterea lui Jivkov din funcţia de secretar general al BKP. Rezultatul votului n-a fost unanim, dar adepţii schimbării au obţinut majoritatea şi astfel lua sfârşit o etapă ce durase 33 de ani. În continuare, Atanasov a prezentat candidatura lui Petăr Mladenov la funcţia de secretar general al partidului, iar aceasta a fost acceptată cu unanimitate de voturi. Imediat după încheierea lucrărilor, Şarapov s-a întâlnit cu învinsul Jivkov, pecetluind astfel decizia Biroului Politic, în timp ce Mladenov suna la Moscova şi primea felicitările lui Gorbaciov.

Destul de interesant e faptul că ambasada Statelor Unite nu ştia nimic despre toate aceste evenimente. Pe 9 noiembrie, spre sfârşitul după-amiezii, Sol Polanski, ambasadorul Statelor Unite la Sofia, trimitea centralei de la Washington o telegramă cifrată prin care informa că nu se aşteaptă la niciun fel de schimbări importante pentru plenara din data de 10 noiembrie. „Nimeni nu e pregătit să-i arunce o provocare lui Jivkov” – afirma Polanski. Şi mai interesant e faptul că ambasadorul american nu s-a grăbit să-şi recunoască greşeala nici mai târziu. La circa două săptămâni după căderea lui Jivkov, el informa că „pentru noi rămâne în continuare un mister care au fost cauzele eliminării lui Todor Jivkov de la putere”[34].

După votul din Biroul Politic, „misterul” cu care îşi bătea capul Polanski a fost comunicat populaţiei în ziua următoare. Pe data de 10 noiembrie a avut loc plenara CC. Aşa cum se întâmpla de obicei, ea s-a limitat să confirme deciziile luate în ziua precedentă. Jivkov a fost revocat din funcţia de secretar general al BKP, iar în locul lui a fost ales Mladenov. Cu alte cuvinte, Jivkov şi-a pierdut puterea în urma unei lovituri de palat tipice.

Începutul dezmembrării regimului totalitar

Spre deosebire de cazul lui Ceauşescu, căderea lui Jivkov nu însemna încă sfârşitul comunismului în Bulgaria. Formal, se realizase doar schimbarea şefului unui partid care rămânea în continuare partid de guvernământ. Până la un punct, desigur, la fel se întâmplase şi cu predecesorul lui Jivkov, Vîlko Cervenkov.

Numai că în anul 1989 situaţia era cu totul alta decât în 1956. Mladenov şi colaboratorii lui susţineau cu înflăcărare introducerea perestroikăi, iar Bulgaria înregistra o întârziere serioasă din acest punct de vedere faţă de celelalte ţări. Nici situaţia internaţională nu era lipsită de semnificaţie: în Polonia guverna deja o echipă alcătuită pe baza negocierilor cu opoziţia; partidul comunist maghiar îşi schimbase denumirea; cu o zi înainte de înlăturarea lui Jivkov, căzuse zidul Berlinului; pe 17 noiembrie la Praga avea loc o demonstraţie care urma să ducă rapid la dezmembrarea statului comunist. Toate aceste evenimente nu puteau să nu exercite o influenţă asupra evoluţiei situaţiei din Bulgaria.

Partidul care şi l-a ales conducător pe Mladenov a început la rândul lui dezmembrarea sistemului comunist. E greu de spus în ce măsură a fost vorba de o acţiune planificată şi ce decizii au fost luate sub presiunea situaţiei curente. De altfel, acest lucru nici nu mai are prea multă importanţă. La un moment dat, care cu greu ar putea fi precizat, anvergura schimbărilor a depăşit premisele perestroikăi, iar sistemul a început să meargă în derivă, aşa cum s-a întâmplat de altfel şi în celelalte ţări din Europa Centrală şi de Est, angajându-se pe calea democratizării postcomuniste.

Prima etapă a dezmembrării regimului totalitar s-a încheiat în iunie 1990, când au avut loc alegeri parlamentare relativ libere. Este momentul în care trebuie să se încheie descrierea căderii comunismului în Bulgaria, chiar dacă e vorba de o graniţă destul de relativă. În intervalul 10 noiembrie 1989 – 17 iunie 1990 (al doilea tur de scrutin) au existat două momente importante: apariţia primului partid de opoziţie puternic şi convorbirile în jurul mesei rotunde în urma cărora au fost luate hotărâri privind organizarea alegerilor, modul în care se vor desfăşura acestea şi regimul politic pe care avea să-l adopte Bulgaria în continuare.

Alegerea lui Mladenov a fost percepută pozitiv atât de populaţie, cât şi de elitele politice ale ţărilor din Răsărit şi din Apus. Toată lumea aştepta o liberalizare şi o democratizare a ţării (şi, într-adevăr, acestea n-au întârziat să apară), alături de reforme economice, care n-au fost însă efectuate. Primul semnal al liberalizării l-a constituit o imensă demonstraţie care a avut loc pe 18 noiembrie 1989 în faţa bisericii Sf. Alexander Nevski din Sofia. La aceasta au participat circa 100.000 de persoane, aşadar cam de 20 ori mai multe decât la demonstraţia de închidere a Ecoforumului. În viziunea autorităţilor, o asemenea participare era expresia sprijinului de care se bucura noua echipă, dar se pare că mitingul a scăpat de sub control. Pe lângă echipa lui Mladenov, la organizarea demonstraţiei au luat parte de fapt toate forţele disidente şi chiar cele de opoziţie (la miting a apărut inclusiv Minev, dar nu i s-a dat voie să vorbească la microfon). În timpul discursului ţinut de Rumen Vodenicearov, care cerea revenirea la numele turceşti, s-au semnalat fluierături. În faţa unei asemenea atitudini a publicului, în declaraţia finală organizatorii au retras această revendicare. Dar disidenţii n-au renunţat la lupta pentru drepturile minorităţilor naţionale, ceea ce le-a permis comuniştilor să-i prezinte ca pe reprezentanţii turcilor şi ai celorlalte minorităţi. Într-o societate hrănită decenii la rând cu sloganurile propagandei naţionaliste, acest lucru a provocat o reacţie negativă.

După data de 18 noiembrie, un val de demonstraţii a cuprins întreaga ţară. Cetăţenii erau însufleţiţi de un mare entuziasm politic. Ca urmare au fost înfiinţate diferite partide. Unele dintre ele nu erau altceva decât reconstituirea unor grupări interbelice, anterioare instaurării comunismului, cum ar fi Uniunea Popular-Ţărănească Bulgară (*Български земеделски народен съюз* – BZNS) Nikola Petkov, acest nume fiindu-i atribuit în onoarea unuia dintre cei mai importanţi lideri ai

acestui partid, condamnat şi apoi ucis de comunişti. Întrucât partidul BZNS a fost iniţial infestat cu oameni ai regimului, devenind o organizaţie de faţadă şi de fapt o anexă a BKP, activiştii care au contribuit la reactivarea grupării au decis să adauge denumirii iniţiale şi numele lui Nikola Petkov. Teoretic BZNS-Petkov fusese reactivat încă de la începutul anului 1989 (câţiva membri vechi se întruniseră şi întocmiseră o petiţie adresată premierului cu cererea de a-l reabilita pe Petkov), dar abia manifestaţiile din noiembrie au constituit un impuls suficient de puternic pentru revigorarea acestui partid. Efectivul BZNS-Petkov a crescut astfel la câteva sute de persoane şi a început să exercite presiuni asupra autorităţilor pentru a abroga interdicţia activităţii partidului, ceea ce s-a şi întâmplat în cele din urmă pe data de 15 ianuarie 1990. În acelaşi timp era reabilitat şi Nikola Petkov. Pe data de 3 februarie a avut loc la Sofia o conferinţă a BZNS-Petkov la care au luat parte peste 2.000 de persoane.

Încă de la începutul lunii decembrie se făceau eforturi intense pentru unificarea câtorva dintre organizaţiile disidente într-o singură grupare puternică. Concomitent Clubul Perestroika milita pentru organizarea grabnică a alegerilor parlamentare, membrii viitorului corp legislativ având sarcina de a efectua schimbarea de regim prin adoptarea unei noi constituţii. Teoretic aceasta era soluţia corectă, numai că punerea ei în practică ar fi însemnat de fapt rămânerea la putere a BKP, cel puţin până la primele alegeri de după adoptarea noii constituţii.

În noul partid au intrat mai mult de zece organizaţii mărunte. Rolul cel mai important îl jucau însă Clubul Perestroika (care, după căderea lui Jivkov, îşi schimbase denumirea în Clubul pentru Glasnost şi Democraţie – *Клуб за гласност и демокрация* –, dar în realitate i se spunea tot Clubul Perestroika) şi organizaţia Ekoglasnost. Pe lângă acestea mai erau: NDZPC (avându-l în frunte pe Vodenicearov), BZNS-Petkov, Podkrepa şi

alte grupări mai mici. Astfel, pe 7 decembrie, la Institutul de Filosofie al Academiei Bulgare de Ştiinţe a fost creată Uniunea Forţelor Democratice (*Съюз на демократичните сили* – SDS), prima formaţiune având statut de partid cu adevărat de opoziţie[35]. Puterea ei era desigur relativă; în comparaţie cu partidul comunist, era puţin numeroasă şi nici nu se bucura de un sprijin social însemnat, dar faţă de precedentele organizaţii era foarte puternică.

Rolul principal în cadrul SDS îl jucau activiştii Clubului Perestroika. Ca preşedinte al partidului a fost ales Jelev, care îl avea ca locţiitor pe Simeonov. Secretarul SDS era Beron, un reprezentant al Ekoglasnost. Aceste trei persoane, cel puţin pentru o vreme, erau cele care luau cele mai importante decizii. Un rol important îi revenea şi lui Vodenicearov, ales purtător de cuvânt al partidului. Reprezentanţii celorlalte organizaţii au fost plasaţi în funcţii mai puţin vizibile. După cum se vede aşadar, prima echipă conducătoare a SDS era departe de poziţiile anticomuniste. Cel mai consecvent în acest cerc era Jelev, dar nici el nu era un radical. Printre activiştii SDS se găsea un mare procent de membri ai BKP, care încă exista, ca să nu mai vorbim despre agenţii sau foştii agenţi ai Siguranţei Naţionale. Acest lucru dădea naştere unor probleme legate de dubla loialitate a unor persoane. Ceva mai târziu, colegii din această perioadă se acuzau reciproc de trădare sau de activităţi agenturale, încercând astfel să arunce asupra celorlalţi vina pentru începutul nu foarte reuşit al activităţii SDS. Unii dintre ei, dându-şi seama rapid de divergenţele programatice dintre SDS şi BKP, au decis să se întoarcă în partidul din care plecaseră. Exemplul cel mai cunoscut în acest sens îl constituie Ceavdar Chiuranov, care iniţial se opunea aderării Clubului Perestroika la uniunea SDS, pentru ca mai târziu s-o părăsească, revenind în partidul condus de Mladenov.

SDS a fost totuşi o structură foarte dinamică şi, după o vreme, în interiorul ei au început să se audă şi alte voci, cu alte convingeri. În primele luni, mai exact până la alegerile din iunie 1990, direcţia în care evolua partidul era trasată de Jelev, Simeonov, Beron şi, într-o anumită măsură, Vodenicearov şi Trencev.

Prima iniţiativă de anvergură a SDS a fost organizarea unei demonstraţii în faţa clădirii parlamentului. Aceasta a avut loc pe data de 14 decembrie. Participanţii, în număr de circa 50.000, cereau eliminarea din Constituţie a prevederii referitoare la rolul conducător al partidului comunist, dar au fost scandate şi sloganuri mai radicale, de genul: „Jos BKP!”. Chiar dacă această demonstraţie a fost susţinută de un public de două ori mai puţin numeros decât cel din 18 noiembrie, ea a arătat totuşi forţa opoziţiei. În cursul desfăşurării evenimentelor, Petăr Mladenov ar fi făcut următoarea afirmaţie: „Mai bine să vină tancurile!” („По добре е танковете да дойдат!”), replică filmată de Evgheni Mihailov, care avea legături cu SDS[36]. În momentul respectiv acest lucru n-a provocat nicio reacţie, dar în vara anului 1990 a fost unul dintre elementele care au contribuit la îndepărtarea lui Mladenov de la putere.

Următorul pas l-a constituit înfiinţarea unui ziar care să exprime punctul de vedere al SDS. Primul număr al cotidianului *Democraţia* (*Демокрация*) a apărut pe 12 februarie 1990. Redactorul-şef al publicaţiei era Iordan Vasilev. *Democraţia* a avut aceeaşi evoluţie ca şi SDS, cu alte cuvinte la început a adoptat o poziţie destul de prudentă, chiar specifică perestroikăi, pentru ca mai târziu să-şi asume rapid o atitudine radicală.

Sub conducerea noului secretar general, partidul comunist a liberalizat treptat regimul din Bulgaria, îndepărtându-i concomitent pe oamenii lui Jivkov. Între 11 şi 13 decembrie a avut loc plenara CC în cursul lucrărilor căreia a fost eliminat din partid fostul conducător al statului; în acelaşi

timp au fost înlăturaţi şi cei mai apropiaţi colaboratori ai lui. Cu aceeaşi ocazie a mai fost elaborat şi proiectul de modificare a Constituţiei, cu eliminarea din text a paragrafului referitor la rolul conducător al partidului, lucru care, o zi mai târziu, era cerut şi de demonstranţii mobilizaţi de SDS. În cele din urmă, Constituţia a fost modificată pe 15 ianuarie 1990. Era un pas important în direcţia revendicărilor opoziţiei, care l-a şi apreciat de altfel la justa lui valoare. În continuare, timp de câteva săptămâni au avut loc negocieri în legătură cu următorii paşi care trebuiau făcuţi pentru schimbarea regimului. A fost o perioadă în care n-au mai avut loc prea multe demonstraţii, conducerea SDS fiind concentrată în primul rând asupra discuţiilor cu comuniştii.

Între timp, în România vecină Nicolae Ceauşescu a fost înlăturat de la putere în urma unor evenimente sângeroase care au fost urmărite cu foarte multă atenţie în Bulgaria. Timp de trei zile a fost transmis în direct programul televiziunii române în traducerea lui Vladimir Bereanu, un ziarist român care se însurase cu o bulgăroaică şi se mutase la Sofia. Atât populaţia, cât şi elitele politice analizau analogiile şi diferenţele dintre situaţiile celor două ţări. De aceea, evenimentele din România au influenţat probabil în egală măsură atitudinea autorităţilor şi a opoziţiei. După căderea lui Ceauşescu, discuţiile dintre cele două tabere s-au accelerat, având drept ţel un consens, elaborarea unei soluţii de compromis după modelul polonez. În Bulgaria nu exista practic nicio posibilitate de repetare a scenariului românesc, dar efectul psihologic al violenţelor de la Bucureşti şi din alte oraşe a fost imens.

Spre sfârşitul anului 1989 s-au înregistrat proteste ale minorităţii turce. Revendicările formulate de manifestanţi priveau revenirea la numele specific turceşti şi eliminarea consecinţelor „Procesului Renaşterii" şi „Marii Excursii". Ca reacţie la aceste semnale, naţionaliştii bulgari au

organizat contramanifestaţii cu caracter antiturcesc. Pe 4 ianuarie 1990 a fost înfiinţată Mişcarea pentru Drepturi şi Libertăţi (*Движението за права и свободи* – DPS, tc. *Hak ve Özgürlükler Hareketi*) în fruntea căreia a fost ales Ahmed Doğan, cunoscut pentru activitatea sa din anii ’80. Naţionaliştii care protestau împotriva revendicărilor minorităţii turce n-au făcut decât să consolideze DPS ca reprezentantă a acestei minorităţi şi să şubrezească poziţia SDS, care lupta de asemenea pentru revenirea la normalitate în problemele de politică a minorităţilor, în urma exceselor săvârşite de echipa lui Jivkov.

La sfârşitul anului 1989 şi începutul anului 1990, reprezentanţii elitelor din BKP şi SDS au ajuns la o înţelegere în legătură cu organizarea unei mese rotunde (*Кръглата маса*) în cursul căreia să fie elaborate principiile noului regim politic. Ca urmare a transformărilor intervenite în întregul lagăr sovietic, comuniştii bulgari au renunţat la visul reconstruirii sistemului, fiind dispuşi din ce în ce mai mult să angajeze ţara pe direcţia democratizării.

Discuţiile oficiale pregătitoare pentru masa rotundă au început pe 3 ianuarie 1990, iar ultima şedinţă de lucru a avut loc pe data de 15 mai. În total, la lucrările acesteia au luat parte 151 de persoane din partea BKP, a SDS şi a altor organizaţii şi partide politice. În perioada desfăşurării lucrărilor Mesei Rotunde, BKP şi-a schimbat denumirea, devenind Partidul Socialist Bulgar (*Българска Социалистическа Партиа* – BSP). Acest lucru a fost realizat în urma unui referendum la care au participat membrii săi pe data de 3 aprilie. Mai înainte, cu ocazia congresului care a avut loc în intervalul 30 ianuarie – 2 februarie, fusese schimbat şeful partidului, această funcţie fiind preluată de Alexandăr Lilov, un activist care după răsturnarea lui Jivkov a început să joace un rol tot mai important.

Pe data de 18 ianuarie 1990, Todor Jivkov a fost arestat împreună cu câţiva dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai săi, fiind acuzaţi de deturnarea fondurilor obţinute din împrumuturile contractate de stat spre sfârşitul anilor ’80.

Pe lângă aceste schimbări mai degrabă cosmetice, au fost realizate şi anumite reforme de sistem; guvernul a fost de asemenea remaniat. Pe data de 5 februarie a fost înlocuit premierul Atanasov şi în locul lui a apărut Andrei Lukanov. Pe 3 aprilie, parlamentul a adoptat prin vot modificarea Constituţiei: se acorda astfel libertatea înfiinţării partidelor politice democratice şi a programării alegerilor libere. Mladenov, care, începând cu 17 noiembrie, preluase preşedinţia Consiliului de Stat (funcţie deţinută anterior de Jivkov), a devenit preşedintele Bulgariei pe 3 aprilie 1990.

După cum se vede aşadar, principalele reforme democratice au fost întreprinse de comunişti, şi nu de participanţii la lucrările Mesei Rotunde; acestea nu serveau de altfel decât credibilizării lor în faţa opiniei publice. În schimb, Masa Rotundă a contribuit la precizarea anumitor aspecte, cum ar fi cele legate de legea electorală, de modul de funcţionare a mass-mediei publice etc. Importanţa Mesei Rotunde bulgare a fost mai mică decât a modelului ei polonez. SDS nu avea nevoie de ea nici pentru a-şi justifica legalitatea, nici pentru a fi luată în considerare de organele de presă: acest rol îl jucau demonstraţiile masive pe care le organiza. Conducerea uniunii se străduia să amâne data desfăşurării alegerilor, mizând în mod absolut justificat pe faptul că timpul se scurgea în defavoarea comuniştilor. În schimb, reprezentanţii BSP făceau presiuni pentru organizarea cât mai grabnică a alegerilor, aducând argumentul necesităţii ca populaţia să valideze starea de fapt. În cele din urmă, câştig de cauză a avut varianta alegerilor timpurii, astfel încât au fost stabilite datele de 10, respectiv 17 iunie 1990.

După încheierea lucrărilor Mesei Rotunde, partidele politice au intrat în campanie electorală. În ciuda apelurilor pentru pace şi respectarea legii, s-a ajuns totuşi la acte de violenţă, ceea ce a dus la proteste din partea grupărilor din opoziţie. Cu aceste rezerve absolut întemeiate, alegerile din iunie pot fi considerate momentul care pune capăt perioadei comuniste în Bulgaria. Fără îndoială, au fost alegerile cele mai democratice de după al Doilea Război Mondial şi am putea spune chiar începând cu 1930. De aceea, e greu să vorbim despre perioada de după alegeri ca fiind în continuare comunistă, chiar dacă la vot au învins foştii comunişti[37].

În condiţiile unei prezenţe electorale masive, de aproape 90%, BSP a câştigat cu 57% din voturi şi 211 mandate într-un parlament de 400 de aleşi. SDS a obţinut 36% din total, respectiv 144 de mandate, DPS şi-a adjudecat 23 de mandate, iar BZNS (nu e vorba de aripa BZNS-Petkov, ci de aripa colaboraţionistă) 16 mandate[38]. Victoria postcomuniştilor era indiscutabilă, dar în comparaţie cu România vecină (unde Frontul Salvării Naţionale şi Ion Iliescu câştigaseră peste 80% din voturi) scorul nu era chiar atât de spectaculos.

Pe 11 iunie, după primul tur de scrutin, la Sofia au început demonstraţiile de protest împotriva tentativelor de fraudă. În luptă a intrat inclusiv formaţia Şturcite, care a cântat cea mai cunoscută melodie-protest, compusă special pentru această ocazie. Melodia intitulată *Sunt pur şi simplu om* (*Аз съм просто човек*) începe cu cuvintele „Nu sunt comunist şi nici nu voi fi vreodată” şi a devenit imnul tineretului revoltat; liderul formaţiei, Chiril Maricikov, a fost ales deputat din partea SDS. Pe 14 iunie, televiziunea a difuzat filmul realizat de Evgheni Mihailov pe 14 decembrie 1989, în care Mladenov vorbea despre tancuri. A izbucnit un scandal imens care probabil n-a avut însă nicio influenţă asupra rezultatului celui de-al doilea tur de scrutin. Ca urmare a presiunilor tot

mai mari, pe data de 6 iulie Mladenov şi-a depus demisia din funcţia de preşedinte al Bulgariei. Pe 1 august, parlamentul l-a ales pentru această funcţie pe Jeliu Jelev, care era sprijinit de o mare parte a BSP.

În căutarea unui sfârşit al comunismului

Când a luat sfârşit comunismul în Bulgaria? Răspunsul la această întrebare nu e câtuşi de puţin uşor. Pentru germani există ziua de 9 noiembrie, pentru cehi 7 octombrie, pentru români 22 decembrie. Sunt date care marchează momente de cotitură în istoria poporului respectiv, chiar dacă e vorba de o imagine mai degrabă mitologizată. În Polonia putem vorbi chiar de mai multe date: începutul discuţiilor în cadrul Mesei Rotunde, alegerile parţial libere de pe 4 iunie (1989), formarea guvernului condus de Tadeusz Mazowiecki sau alegerile prezidenţiale din 1990. Indiferent de controversele legate de stabilirea unei date oficiale a căderii comunismului, în toate celelalte ţări ale blocului sovietic istoricii pot lua ca reper anumite evenimente simbolice şi importante.

În cazul Bulgariei acest „confort” lipseşte, din păcate. În discuţiile pe această temă (în măsura în care acestea există, desigur) sfârşitul comunismului este considerat de obicei fie momentul căderii lui Jivkov, fie înfiinţarea SDS, fie alegerile din iunie 1990, fie preluarea de către Jelev a mandatului de preşedinte (era pentru prima dată când un reprezentant al opoziţiei prelua puterea), fie adoptarea Constituţiei din iulie 1990 (din punct de vedere juridic, acesta este fără nicio îndoială momentul cel mai important), fie formarea guvernului condus de Filip Dimitrov (1991-1992) şi încercările nereuşite ale acestuia de a elimina

rămăşiţele comunismului, fie căderea guvernului condus de Jan Videnov din 1996 şi preluarea puterii de către SDS, fie în cele din urmă intrarea Bulgariei în Uniunea Europeană pe data de 1 ianuarie 2007.

Fiecare dintre aceste date reprezintă un eveniment important pentru istoria Bulgariei, dar oare putem vorbi cu adevărat despre sfârşitul comunismului? Vorbind cu diferiţi bulgari pe marginea acestei întrebări, ajungi la concluzia că de fapt numai două variante de răspuns ar fi logic întemeiate. În primul rând este vorba de afirmaţia că în Bulgaria n-a existat niciodată comunism; în al doilea rând, de aceea că în Bulgaria comunismul nu s-a sfârşit niciodată, că el subzistă până în ziua de azi. Partizanii primei teze (în această categorie putem include persoane ca Iskra Baeva, istoric în cadrul Universităţii „Kliment Ohridski” din Sofia) argumentează că în Bulgaria comunismul ca sistem ideologic n-a existat niciodată. După părerea lor, un adevărat comunist ar fi fost Gheorghi Dimitrov, în schimb ceea ce au implementat liderii de la Moscova era cu totul altceva, ceva care nu avea aproape nimic în comun cu principiile comunismului. Baeva şi-a intitulat cea mai importantă carte a sa (scrisă în colaborare cu Evghenia Kalinova) *Schimbările de regim în Bulgaria 1939-2005* (*Въпгарските преходи 1939-2005*)[39], subliniind că sistemul politic din Bulgaria era instabil şi se afla într-o permanentă schimbare. Instituirea dictaturii partidului comunist, guvernarea lui Cervenkov şi apoi cea a lui Jivkov, căderea acestuia din urmă şi apoi toată suita de transformări postcomuniste n-au constituit din acest punct de vedere ceva calitativ nou. Acest mod de a vedea lucrurile corespunde într-o anumită măsură ideii amintite mai sus, cea a năzuinţei spre comunism care a fost larg răspândită în rândul populaţiei.

Din punct de vedere logic, acestei argumentări nu i se poate reproşa nimic. Dacă n-a existat niciodată comunism, acesta nici nu se putea

încheia. Numai că judecând aşa nu mai poate fi sesizat caracterul radical al schimbării care s-a petrecut, chiar dacă a fost un proces lent şi treptat, în cursul celor 24 de ani câţi s-au scurs între 1989 şi 2013.

Concepţia opusă, potrivit căreia comunismul nu s-a terminat nici acum, este destul de larg răspândită printre intelectualii bulgari, dar şi în societate în general, chiar dacă ar fi greu să identificăm o categorie socială care o împărtăşeşte în proporţie de 100%. Susţinătorii acestei teze invocă multe argumente esenţiale, cum ar fi existenţa neîntreruptă a unei numeroase grupe de foşti ofiţeri şi agenţi ai Siguranţei Naţionale care deţin funcţiile-cheie în viaţa socială. Listele de agenţi publicate în urmă cu câţiva ani pe internet dovedesc că gradul de infiltrare cu foşti agenţi a diverselor instituţii de stat este în Bulgaria mult mai ridicat decât în alte ţări din regiune. Cei care sunt convinşi că sistemul comunist a supravieţuit şi continuă afirmă că foştii comunişti şi copiii lor deţin şi acum puterea în Bulgaria. Acest mod de a privi lucrurile prezintă şi el destule inconveniente, dar nimeni nu poate contesta adevărul unora dintre tezele pe care le conţine. Dacă însă comunismul nu s-a încheiat nici până în momentul de faţă, atunci de ce mai acordăm atenţie evenimentelor care au avut loc în 1989? Oare în anul 2013 situaţia ţării se prezintă la fel ca, de exemplu, în anul 1980?

Absenţa unui reper indiscutabil al sfârşitului epocii comuniste este un lucru palpabil în Bulgaria de astăzi. La mai bine de 20 de ani de la răsturnarea sistemului totalitar, tot nu există o dată care să poată fi sărbătorită. Pe 3 octombrie 2008 a fost organizată într-un cerc restrâns o mică festivitate care celebra înfiinţarea Clubului Perestroika. Pe 19 ianuarie 2009, cu ocazia aniversării întâlnirii disidenţilor bulgari cu Mitterrand, a fost organizată o sesiune ştiinţifică pe tema acestui eveniment şi a căderii comunismului. Ea s-a bucurat de ceva mai mult

interes din partea mass-mediei, poate şi datorită participării reprezentanţilor ambasadei franceze la lucrări. Nici celelalte date n-au stârnit entuziasm. Pe 9 noiembrie 2009, cu ocazia aniversării a 20 de ani de la căderea zidului Berlinului, a fost organizat la Sofia un mic happening. În jur de o sută de persoane au „doborât” în mod simbolic un zid din polistiren expandat. Aceasta a fost practic singura sărbătoare organizată în cinstea sfârşitului epocii comuniste şi – după cum se vede – ea celebra răsturnarea regimului comunist în Germania, şi nu în Bulgaria.

Căderea comunismului este o temă care nu stârneşte interes nici în mass-media, nici printre intelectuali şi nici măcar printre cetăţenii de rând. Bulgaria trăieşte cu problemele zilei de azi, economice şi sociale, legate de integrarea europeană etc. Comunismul pare să fie deja de domeniul istoriei, alături de Nicopole[40], San Stefano[41], Congresul de la Berlin[42], războaiele mondiale. Cel puţin aceasta este impresia pe care şi-o poate face oricine citeşte presa bulgară, ascultă posturile de radio sau se uită la televizor în Bulgaria. Un sondaj efectuat la cererea comisiei care se ocupa de accesul la documentele Siguranţei Naţionale şi ale serviciilor militarizate arată cu toate acestea că populaţia este mai interesată de acest subiect decât ar putea rezulta din conţinutul produselor mass-mediei bulgare. De exemplu, la întrebarea dacă foştii angajaţi ai serviciilor de informaţii ar trebui să aibă acces la funcţii de răspundere în administraţia de stat, 58% dintre respondenţi au ales varianta „nu”[43]. Dar rezultatele acestui sondaj nu modifică impresia generală prezentată mai sus.

Privind problema Bulgariei din punctul de vedere al unui străin, ar fi greu să nu susţii opinia cunoscutului scriitor în emigraţie Ilia Trojanov: „Există în mod sigur o legătură între evaluarea trecutului, între învăţămintele pe care le putem trage din istorie, între decizia de a lăsa trecutul în pace şi construirea unui nou viitor. În Bulgaria, primul pas nici

n-a fost măcar început, iar noi trăim în continuare în trecut de vreme ce la fiecare nivel al ierarhiei sociale avem de-a face cu elite care nu sunt decât o prelungire a fostei nomenclaturi; aceasta din urmă a devenit acum o nouă oligarhie, mafiotă”[44].

Troianov are dreptate. Regimul totalitar n-a fost tras la răspundere aşa cum trebuia, iar oamenii pe care s-a sprijinit (în afara lui Jivkov şi a câtorva dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui) n-au suportat niciun fel de consecinţe pentru faptele săvârşite. La fel s-a întâmplat şi în alte ţări din Europa Centrală şi de Est, numai că în Bulgaria scara acestui fenomen este relativ mai mare. Întrucât opoziţia anticomunistă n-a jucat niciun rol în căderea comunismului, reprezentanţii ei, cel puţin până la guvernarea Filip Dimitrov, nu au putut ocupa funcţii importante în conducerea Bulgariei postcomuniste. Lucru care este valabil la diferite niveluri ale ierarhiei, inclusiv în domenii fără nicio legătură cu politica. La toate acestea se mai adaugă sărăcia extremă, din ce în ce mai evidentă în cursul anilor ’90. Ea a provocat emigraţia masivă în Occident, mai ales a celor tineri: potrivit diferitelor estimări, între un milion şi un milion şi jumătate de cetăţeni ai Bulgariei s-au stabilit cu domiciliu temporar sau definitiv peste graniţă, deseori lucrând ilegal şi practicând meseriile cel mai prost plătite.

Situaţia economică a ţării s-a îmbunătăţit semnificativ în următorul deceniu, dar odată cu integrarea europeană au apărut şi noi posibilităţi de emigrare în deplină legalitate, ceea ce a făcut ca de fapt exodul bulgarilor să nu fie oprit.

Lipsa unei evaluări a regimului comunist şi chiar a unei reflecţii mai profunde asupra esenţei şi consecinţelor acestui sistem n-a constituit, desigur, cea mai importantă cauză a acestei stări de lucruri, dar cu siguranţă a influenţat într-un mod negativ viaţa politică şi socială a ţării.

N-a fost lipsită de importanţă nici decăderea Bisericii Ortodoxe. Ezoterismul, şarlatania şi superstiţiile iraţionale, poleite cu o spoială de idei de sorginte new-age sunt în Bulgaria mult mai puternice decât în alte ţări din regiune, iar această situaţie este consecinţa directă a epocii comuniste.

În cursul celor mai bine de 20 de ani care au trecut de la căderea lui Todor Jivkov au fost făcute câteva încercări de a tăia cordonul ombilical ce lega noul regim politic de trecutul comunist. În primii 10-15 ani, astfel de iniţiative au fost luate de grupările derivate din SDS, pentru ca mai târziu, în primul rând în legătură cu problema lustraţiei, acestora să li se alăture anumite facţiuni ale BSP. S-a ajuns astfel la una dintre cele mai ciudate legi ale lustraţiei din Europa Centrală şi de Est.

Probleme care în alte ţări din regiune au fost rezolvate imediat sau cât se poate de repede în Bulgaria au necesitat ani de zile. Eliminarea simbolurilor comuniste a durat incomparabil mai mult timp. Dacă în România vecină, încă din ziua răsturnării lui Ceauşescu, au apărut pe străzi drapelele naţionale cu emblema comunistă decupată, în Bulgaria această problemă a fost pusă abia după alegerile din iunie 1990. Atunci au avut loc demonstraţii în cursul cărora a fost formulată cererea de a fi eliminate stelele roşii şi celelalte simboluri totalitare din spaţiile administraţiei de stat şi din alte locuri. Autorităţile, controlate în acel moment de BSP, au primit această revendicare cu o vădită neplăcere şi numai sub presiunea protestatarilor s-au decis să dea parţial curs cererilor lor: astfel, în luna iulie, rămăşiţele pământeşti ale lui Gheorghi Dimitrov au fost luate din mausoleul care îi fusese construit la Sofia. Abia pe 15 noiembrie 1990 a fost schimbat numele oficial al statului: vechea denumire comunistă Republica Populară Bulgaria (*Народна република България*) a fost înlocuită cu mai democratica denumire Republica

Bulgaria (*Република България*). Această schimbare, foarte importantă din punct de vedere ideologic, a avut loc mult mai târziu decât reformele similare din celelalte ţări ale regiunii.

Un pas important pe calea democraţiei l-a constituit de asemenea adoptarea Constituţiei pe data de 12 iulie 1991. Noua lege fundamentală punea capăt unui anumit provizorat care, în principiu, dura în Bulgaria încă de la căderea lui Jivkov, iar din punct de vedere juridic marca ruptura faţă de perioada comunistă. Şi tocmai această reformă a avut loc în Bulgaria mai repede decât în unele dintre celelalte ţări (spre exemplu, în Polonia a intrat în vigoare aşa-numita „mică constituţie" în 1992, în timp ce legea fundamentală absolut nouă n-a fost adoptată decât în 1997; în România Constituţia democratică a fost adoptată în noiembrie 1991). Potrivit legii adoptate prin vot în decembrie 2006 referitoare la accesul la arhivele poliţiei secrete din perioada regimului comunist, acest regim s-a încheiat în Bulgaria tocmai în momentul intrării în vigoare a noii constituţii.

Decomunizarea a căpătat un ritm accelerat odată cu constituirea în luna noiembrie 1991 a guvernului condus de Filip Dimitrov. Acest politician care a colaborat o vreme cu Beron s-a desprins treptat de acesta, devenind independent şi adoptând o poziţie declarat anticomunistă. În perioada guvernării sale, ziarul *Democraţia*, care avea anumite legături cu gruparea SDS, a publicat listele agenţilor, cerând tragerea la răspundere a reprezentanţilor BKP şi a celor din aparatul serviciilor de Securitate. Însă Dimitrov s-a dovedit prea slab în confruntarea cu postcomuniştii – politica lui agresivă i-a adus mulţi duşmani, prea mulţi ca să-i poată învinge, cu atât mai mult cu cât ţara se afunda în marasmul economic. Guvernul Dimitrov a căzut în ultimele zile ale anului 1992, iar puterea avea să fie preluată vreme de patru ani de socialişti.

În perioada guvernării postcomuniştilor, problema tragerii la răspundere n-a mai fost luată în considerare de autorităţi, dar a devenit un leitmotiv al intervenţiilor opoziţiei concentrate în jurul SDS. Politicienii acestei grupări cereau ca funcţionarii şi toate celelalte persoane responsabile de funcţionarea statului să fie supuse lustraţiei. Felul în care bulgarii înţelegeau lustraţia se deosebeşte într-o oarecare măsură de ceea ce înţelegeau polonezii prin aceasta, fiind mai apropiaţi de cehi din acest punct de vedere. Pentru ei era vorba nu numai de darea în vileag a foştilor agenţi, ci şi de interdicţia ca aceştia să mai ocupe funcţii de răspundere (cel puţin o vreme). Tocmai în această accepţiune, lustraţia a devenit o parte a programului electoral promovat de SDS.

Politica economică aplicată de postcomunişti a dus în 1996 la o catastrofă. Spre sfârşitul anului au fost organizate proteste în masă, cunoscute sub numele de „iarna lui Videnov” (*Виденова зима*) – de la numele premierului din acel moment, Jan Videnov. Acesta a fost obligat să-şi dea demisia, astfel încât la putere a ajuns SDS. Dar înflăcărarea anticomunistă a reprezentanţilor acestei uniuni a scăzut repede, chiar dacă pe ici, pe colo au fost întreprinse acţiuni uneori mai radicale decât în perioada guvernării lui Filip Dimitrov. Şi ne referim în primul rând la decizia lichidării mausoleului lui Gheorghi Dimitrov. Acest lucru s-a realizat între 21 şi 27 august 1999 din dispoziţia lui Evgheni Bacîrgiev, pe atunci ministru al Dezvoltării Regionale, care a şi fost acuzat de complot împotriva tradiţiilor naţionale etc., dar la nivel de simbolistică a statului decizia lui a fost foarte importantă. Eliminarea din centrul capitalei a mausoleului celui mai important reprezentant bulgar al unui regim totalitar criminal a marcat sfârşitul unei epoci.

În plus, în perioada guvernării SDS s-au făcut câteva încercări de aplicare a lustraţiei şi de încheiere a socotelilor din punct de vedere moral

cu trecutul comunist. Dar toate aceste iniţiative au fost incomplete, inconsecvente şi unele chiar greşite. O astfel de încercare a constituit-o moţiunea din data de 5 mai 2000 a parlamentului, intitulată „Recunoaşterea caracterului criminal al regimului comunist din Bulgaria". În viziunea acestei moţiuni, regimul comunist ar fi durat numai până la 10 noiembrie 1989, deci până la căderea lui Jivkov, şi nu până la adoptarea constituţiei din 1991. Tonul acestui document este foarte aspru: între altele, partidul comunist este caracterizat ca o „organizaţie criminală". Dar SDS a omis să difuzeze în mod corespunzător acest document, astfel încât moţiunea a trecut practic neobservată şi astfel efectul ei a fost aproape nul.

În 1997 a fost supusă la vot şi adoptată legea accesului la documentele poliţiei secrete din vremea comunismului şi a fost creată o comisie, avându-l în frunte pe Bogumil Bonev. Activitatea comisiei a dus la descoperirea unor activităţi legate de Securitate în cazul a 23 de politicieni. Dar în 2001 a fost desfiinţată şi în locul ei au fost înfiinţate alte două comisii: una permanentă, sub conducerea lui Metodi Andreev, şi alta temporară, condusă de Gheorghi Ananiev. Amândouă se ocupau cu verificarea trecutului candidaţilor la funcţii importante în stat, chiar dacă activitatea lor nu putea duce la interzicerea ocupării funcţiilor respective de către foştii agenţi. La puţin timp după crearea lor, au avut loc alegeri în urma cărora gruparea SDS a fost înlăturată de la putere; premier a ajuns fostul ţar Simeon de Saxa-Koburg-Gotha. Formaţiunea lui nu era interesată de lustraţie, cu toate că politicienii din opoziţie au ridicat această problemă de mai multe ori.

Legea accesului la documentele Securităţii comuniste a fost adoptată abia în legislatura următoare a parlamentului, în care, interesant, majoritatea o deţineau postcomuniştii. Legea din 19 decembrie 2006,

modificată ulterior în câteva rânduri, instituia un organism cu o denumire foarte lungă şi precisă: Comisia pentru desecretizarea documentelor şi declararea cetăţenilor Bulgariei care au făcut parte din Securitatea Statului şi din serviciile de informaţii ale Armatei Populare Bulgare (*Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия*). În mod curent, ea este numită „Comisia”. După cum rezultă din nume, scopul existenţei ei nu este lustraţia în sensul bulgar al termenului, ci exclusiv informarea cu privire la activităţile cetăţenilor în cadrul serviciilor secrete.

Constituită pe data de 5 aprilie 2007, Comisia este primul organism format exclusiv din profesionişti şi înfiinţat pentru a lucra cu arhivele Siguranţei Naţionale. Componenţa acesteia (preşedintele – primul ales în această funcţie a fost Eftim Costadinov – şi opt membri) este stabilită de parlament pe principiul numirilor politice, dar cu o reprezentare destul de echilibrată. Principala misiune a comisiei este publicarea listelor cu foştii agenţi angajaţi în diferitele instituţii de stat şi de interes public. Ele sunt publicate sub forma unor Decizii (*Решение*) referitoare la angajaţii unor instituţii concrete, persoane care s-au născut înainte de 16 iulie 1973. Până la sfârşitul anului 2008 au fost publicate 56 de decizii care demascau câteva sute de agenţi ai Siguranţei Naţionale sau ai serviciilor de informaţii ale armatei. Listele cu agenţi sunt publicate pe suport de hârtie sub formă de buletine, dar şi pe pagina de internet a Comisiei (www.comdos.bg), unde se găsesc şi documente juridice şi alte informaţii referitoare la această problematică. Listele de agenţi au un caracter exclusiv informativ: persoanele care se regăsesc pe acestea nu sunt ameninţate de niciun fel de răspundere politică. Situaţia s-a schimbat întru câtva în decembrie 2010, când Comisia a publicat o listă cu aproape 200

de diplomaţi bulgari care colaboraseră în trecut cu organele Siguranţei Naţionale. Guvernul Boiko Borisov a decis să profite de aceste informaţii şi, la o jumătate de an după publicarea listei, a revocat din funcţii un număr mare de diplomaţi, aflaţi în post, între altele, la Berlin şi la Bucureşti.

Aceste documente scot la iveală nu numai anvergura infiltrării organelor Siguranţei Naţionale în societatea comunistă, ci şi numărul imens de foşti agenţi prezenţi în administraţia actuală a ţării. În ciuda faptului că nu există sancţiuni politice (dacă facem abstracţie de sus-amintita epurare a diplomaţilor) pentru cei care au avut legături cu Siguranţa Naţională, activitatea Comisiei serveşte la descoperirea adevărului fundamental despre natura sistemului comunist şi a celui postcomunist din Bulgaria.

Comisia a luat măsuri pentru a se impune atenţiei mediului ştiinţific european. Dar deşi lucrările elaborate, mai precis cărţile publicate sub egida ei, n-au provocat controverse semnificative, s-au ivit totuşi îndoieli în legătură cu unii dintre membrii Comisiei. În luna februarie 2012, Comisia bulgară a fost exclusă din Platform of European Memory and Conscience (în componenţa căreia intră institutele de acest profil din ţările Uniunii Europene) din cauză că printre conducătorii ei se găseau persoane care, în trecut, „au servit regimul totalitar", după cum se motivează în decizia forului european[45].

Istoricii care se ocupă de perioada comunistă din Bulgaria se confruntă cu probleme mai dificile decât colegii lor din celelalte ţări ale Europei Central-Răsăritene. În primii ani de după căderea comunismului, singura sursă accesibilă erau amintirile participanţilor la evenimente şi era vorba în primul rând de persoane cu rang înalt în ierarhia statului la vremea respectivă.

Au fost publicate diferite cărţi pe baza interviurilor luate, spre exemplu, ofiţerilor Siguranţei Naţionale, reprezentanţilor oficiali ai partidului comunist etc. De asemenea, şi-au publicat memoriile şi disidenţii. Dar, după cum se ştie, această categorie de izvoare se bucură de o credibilitate destul de limitată: foştii angajaţi sau colaboratori ai serviciilor secrete adeseori dezinformează în mod intenţionat cititorii, în schimb opozanţii şi disidenţii au tendinţa de a-si exagera rolul şi meritele, trecând sub tăcere pe cele ale colegilor de care nu o dată au reuşit să se rupă ideologic.

Una din cele mai valoroase lucrări cu caracter memorialistic din perioada primei jumătăţi a anilor ’90 este *Etajul întâi* (sic!) a lui Costadin Ceakîrov[46], unul dintre consilierii lui Jivkov. De informaţiile furnizate în această carte au beneficiat practic toţi cercetătorii care au studiat perioada comunistă după apariţia acestei lucrări.

Primele monografii mai serioase din punct de vedere ştiinţific şi mai critice au apărut abia în a doua jumătate a anilor ’90. Un merit deosebit în acest sens îl are Woodrow Wilson International Center for Scholars din Washington care, în cadrul proiectului Cold War International History Project, a putut desfăşura activităţi de cercetare a sistemelor comuniste din Europa Centrală şi de Est. Printre altele, şi datorită acestui proiect s-a constituit în Bulgaria un grup de istorici care cercetează perioada comunistă. Merită să-i menţionăm în acest sens pe profesorii Costadin Grozev şi Jordan Baev, ale căror lucrări reprezintă contribuţii importante pentru cunoaşterea naturii sistemului de guvernământ din Bulgaria.

Un alt nucleu de cercetători este concentrat în jurul doamnelor Iskra Baeva şi Evghenia Kalinova care, în colaborare sau separat, au publicat multe lucrări valoroase.

Merită să menţionăm de asemenea o iniţiativă relativ recentă: în anul 2005 a fost creat Institutul de Cercetare a Trecutului Apropiat

(*Институт за узследване на близкото миналото*[47]), în fruntea căruia a fost numit profesorul Ivailo Znepolski. El se ocupă nu numai de publicarea unor lucrări ştiinţifice cu caracter istoric, ci şi de colecţionarea amintirilor unor martori ai epocii, respectiv de organizarea unor manifestări la care sunt deseori invitate şi diferite instituţii culturale şi de învăţământ.

În multe privinţe, perioada comunistă e prezentă încă în cultura pop bulgară contemporană. Ea se sprijină pe două curente principale. De departe, predominant este curentul nostalgic. De-a lungul celor 24 de ani care au trecut de la căderea comunismului, de o popularitate neştirbită până acum s-a bucurat serialul de propagandă Din kilometru în kilometru care datează de la sfârşitul anilor '60 şi începutul anilor '70. El povesteşte aventurile partizanilor comunişti care se luptau cu regimul fascist în ultima parte a celui de-al Doilea Război Mondial. Popularitatea filmului a avut ecouri inclusiv în viaţa politică. Interpretul unuia dintre rolurile principale, Stefan Danailov, a devenit în 2005 ministrul Culturii, iar melodia cea mai cunoscută a acestui serial, *Un trandafir bulgar* (*Една българска роза*), a devenit imnul BSP. Interpreta melodiei, Paşa Hristova (laureată a festivalului de la Sopot, ediţia 1971, când a cântat în limba bulgară piesa *Ciudată-i lumea asta* [*Ах, този дивен свят*], a lui Czesław Niemen), a rămas până în ziua de azi una dintre cele mai cunoscute interprete vocale, chiar dacă de la moartea ei tragică au trecut deja aproape 40 de ani. Esită mai multe exemple ale prezenţei unor creaţii aparţinând culturii comuniste de masă în Bulgaria.

Un impuls pentru a căuta părţile pozitive ale regimului totalitar comunist l-a constituit şi afluenţa de turişti care s-a făcut simţită cam odată cu trecerea în mileniul trei. În cursul anilor '90, industria turismului se afla într-o stare de completă dezorganizare, dar la pragul dintre secole

ea a reuşit să se redreseze în aşa fel, încât să atragă din nou mulţimile. Primii care au început să vină din nou în Bulgaria au fost cei care îşi aminteau această ţară din perioada anilor ’70 şi 80, plini de nostalgia acelor vremi trecute. Ei retrăiau amintirile miticelor „vacanţe în Bulgaria”, unde şi-au putut găsi odihna, departe de cotidianul posomorât. Dar după câţiva ani, această categorie de turişti constituia deja doar o minoritate; în locul lor au apărut cei care pur şi simplu voiau să se recreeze printr-un program de plajă şi discoteci.

Cel de-al doilea curent al prezenţei comunismului în cultura pop bulgară este mult mai întunecat. El este reprezentat în primul rând de filme referitoare la regimul represiv: omucideri, închisori, lagăre de muncă şi o sărăcie generalizată. Exemplul tipic al acestui gen de creaţii îl constituie filmul lui Evgheni Mihailov, *Sezonul canarilor* (*Сезонът на канарчетата*) din anul 1993. În acest film sunt relatate episoade din lagărele de concentrare, din spitalele psihiatrice în care erau trimişi cu forţa adversarii regimului. Regizorul se întreabă până unde poate fi acceptat un compromis cu autorităţile unui regim criminal. Un alt film din aceeaşi categorie este *Asfalt* (*Дзифт*), un succes cinematografic din 2008, realizat de tânărul regizor şi om de radio Javor Gărdev (născut în 1972). Povara psihică a atrocităţillor prezentate în acest film este cutremurătoare chiar şi pentru spectatorul contemporan, obişnuit cu brutalitatea filmelor poliţiste sau a celor horror. Iar mesajul lui este lipsit de echivoc cu atât mai mult, cu cât Bulgaria interbelică, prezentă în film prin intermediul câtorva scene, apare drept o ţară a fericirii lipsite de orice griji.

Faţa întunecată a regimului Jivkov care era pe cale de a se prăbuşi a prezentat-o şi Kiran Kolarov în filmul *Revolta lui L.* (*Бунтът на L.*), din 2006. Eroul principal al acestui film, un tânăr poreclit Loris, încearcă să fugă în Occident chiar în ziua când şi-a primit diploma de bacalaureat.

Denunţat de o fată care era îndrăgostită de el, ajunge în închisoare, unde petrece 3 ani, adică până în momentul căderii lui Jivkov. După ieşirea din închisoare, nu mai revine însă la modul lui anterior de viaţă, ci nimereşte într-un mediu infracţional. Angrenat într-o spirală a violenţei şi încurcăturilor generate de activităţi de tip mafiot, în cele din urmă el îşi pierde viaţa. Regizorul nu s-a limitat doar la critica regimului comunist, ci a prezentat în nuanţe nefavorabile şi primii ani de după destrămarea acestuia: vremea averilor dobândite uşor prin activităţi aflate la limita dintre lumea afacerilor, politică şi universul infracţional.

Între aceste două extreme se situează un alt film foarte cunoscut, produs în 2008, care se bazează pe subiectul unei cărţi scrise de Ilia Trojanov. *Lumea-i largă, iar mântuirea se ascunde după colţ* (*Светът е голям и спасение дебне отвсякъде*), în regia lui Stefan Komandarev, relatează povestea emigrării forţate din Bulgaria Comunistă în Germania de Vest. Urmaşul unei familii de refugiaţi se întoarce mai târziu în ţară, ceea ce oferă ocazia depănării unor amintiri şi emiterii unor judecăţi cu privire la situaţia ţării sub guvernarea lui Jivkov şi a urmaşilor lui. Pe un ton critic, dar destul de obiectiv, regizorul prezintă complicatele probleme legate de identitatea şi libertatea bulgarilor pe vremea comunismului şi în perioada postcomunistă.

Tot în această direcţie ţintesc şi anumite iniţiative ştiinţifice de vulgarizare care-şi propun să explice realităţile perioadei comuniste. Deosebit de activ este în acest sens Gheorghi Gospodinov, un scriitor deosebit de popular din generaţia tânără (născut în 1968), specialist în teorie literară. El a colaborat la realizarea a două proiecte valoroase. Primul dintre acestea este *Registrul de inventariere a socialismului* (*Инвентарна книга на социализма*), un album editat în anul 2006 cu fotografii ale obiectelor de uz cotidian din perioada comunistă, care

prezintă atât faţa pauperă, cât şi pe cea simpatică, până la un anumit punct, a comunismului bulgar. Cam pe acelaşi ton a fost realizat şi proiectul următor, *Am supravieţuit socialismului* (*Аз живях социализма*). Ideea lui este să strângă cât mai multe mărturii ale oamenilor care au trăit în regimul comunist. Cele mai interesante dintre aceste povestiri au fost publicate într-o carte care a ajuns deja la ediţia a doua[48]. Prin conţinutul ei a fost prezentat caracterul tragic şi absurd, lipsit de orice elemente comice, al vieţii cotidiene din Bulgaria comunistă.

Eroii principali ai anului 1989, cu câteva mici excepţii, nu mai reprezintă deja o forţă importantă în viaţa politică şi socială a ţării. În perioada guvernării lui Simeon de Saxa-Coburg a fost realizat schimbul de generaţii practic în cadrul tuturor forţelor politice din ţară. Unele persoane se străduiesc, cu mai mult sau mai puţin succes, să joace în continuare rolul de oameni cu autoritate.

Soarta cea mai rea au avut-o opozanţii. Timp de câţiva ani, Ilia Minev a tot încercat fără succes să intre din nou în politică, apoi a renunţat la acest tip de activitate, sfârşindu-şi zilele pe data de 6 ianuarie 2000 într-o uitare completă şi într-o sărăcie extremă. Înmormântarea sa a fost celebrată în schimb cu mare pompă. Brusc şi-au amintit de el toţi politicienii partidelor de dreapta. Cel mai activ în cadrul acelei ceremonii triste şi pline de ipocrizie a fost Constantin Trencev care s-a străduit să ajungă cât mai aproape de sicriul eroului decedat. În 2002, în memoria lui Minev a fost ridicat la Sofia un modest monument, iar în 2008 a fost dezvelit un bust al lui şi la Septemvri.

Mult mai bine le-a mers foştilor disidenţi, chiar dacă între ei s-au produs diferite rupturi şi regrupări ori au fost lansate nenumărate acuze de colaboraţionism. În august 1990, Jeliu Jelev a devenit preşedinte şi a îndeplinit această funcţie până în ianuarie 1997. După ce a părăsit

activitatea politică, el a înfiinţat o fundaţie care-i poartă numele (*Фондация „Д-р Желю Желев”*), care se ocupă în principal de cercetarea activităţilor disidente şi de opoziţie din perioada anilor ’80. Fundaţia Jelev a publicat multe lucrări interesante, printre care şi procesele verbale ale şedinţelor de lucru din cadrul Mesei Rotunde, amintiri ale foştilor activişti şi documente Siguranţei Naţionale referitoare la mişcările disidente.

Şi alţi foşti disidenţi, mai devreme sau mai târziu, au părăsit activitatea politică. La începutul anilor ’90, Petko Simeonov a fost membrul mai multor partide, dar în cele din urmă a ajuns, pentru o scurtă perioadă de timp, la BSP. Mai târziu s-a rezumat la activitatea ştiinţifică. Actorul Petăr Slabakov a revenit foarte repede pe scenă. Alexandăr Karakaceanov şi-a continuat cariera politică, oscilând în jurul SDS, pentru ca în anul 2000 să ajungă la rândul lui în BSP. Mai târziu s-a retras în umbră, concentrându-se mai mult asupra activităţilor ştiinţifice.

Mulţi dintre foştii disidenţi care au activat iniţial în SDS au trecut apoi în tabăra partidului ultranaţionalist Ataka, apărut în 2005. În fruntea acestuia se afla Volen Siderov, participant la acţiunea care a dus la eliminarea lui Minev. Tot în rândurile partidului Ataka şi-au găsit locul şi Beron (care în prima parte a anului 1990 fusese preşedintele SDS, iar mai târziu deputat din partea ultranaţionaliştilor), respectiv Rumen Vodenicearov.

Dintre persoanele care provin din mediul disidenţilor, în principiu numai două mai joacă în momentul de faţă un rol important în politica bulgară. Constantin Trencev este în continuare şeful Podkrepa care a rămas unul dintre cele mai puternice sindicate din ţară. Celălalt ar fi Ahmed Doğan, fost disident şi el, preşedintele partidului minorităţii turce care are în continuare un cuvânt de spus pe scena politică bulgară. În cursul ultimilor 24 de ani, formaţiunea lui Doğan a intrat în toate alianţele

posibile – desigur, cu excepţia naţionaliştilor, care însă n-au ajuns niciodată la putere în Bulgaria. În ianuarie 2013, el a fost victima unui atentat misterios: un bărbat înarmat cu un pistol s-a repezit la tribuna de la care vorbea acest politician în cursul unei conferinţe a partidului şi a tras în direcţia lui. Mai târziu s-a dovedit că pistolul nu era încărcat. La doar câteva ore după acest eveniment, Ahmed Doğan şi-a dat demisia din funcţia de preşedinte al formaţiunii Mişcarea pentru Drepturi şi Libertăţi (DPS).

Cei mai importanţi dintre protagoniştii comunişti ai evenimentelor din 1989 nu mai sunt în viaţă. Todor Jivkov a fost condamnat în septembrie 1992 la şapte ani de închisoare pentru fraudarea finanţelor statului. Din cauza stării precare a sănătăţii sale, el şi-a ispăşit pedeapsa în arest la domiciliu. În 1996, condamnarea a fost anulată. Jivkov şi-a publicat memoriile şi a încercat să revină la activitatea politică, dar fără succes. A murit pe data de 5 august 1998.

Petăr Mladenov s-a pensionat imediat după ce a fost îndepărtat de la putere şi n-a mai jucat niciun rol în viaţa politică a statului. În 1992 şi-a publicat memoriile.

Andrei Lukanov şi-a dat demisia din funcţia de premier pe care a deţinut-o până în decembrie 1990, dar a rămas în continuare o figură importantă în cadrul BSP. După puciul de la Moscova (august 1991) a părăsit şi partidul şi s-a apucat de afaceri. A avut legături cu concernul Multigrup care a fost acuzat de încălcări ale legii. În iulie 1992, Lukanov a fost arestat, ca să fie apoi eliberat încă din luna decembrie a aceluiaşi an. Şi el şi-a publicat amintirile. Pe data de 2 octombrie 1996 a fost împuşcat în faţa propriei sale case – atentatul n-a fost suficient clarificat nici până în ziua de azi.

Moartea lui Minev în sărăcie şi în uitare, ca şi uciderea lui Lukanov constituie un bilanţ simbolic al postcomunismului bulgar. Dar problema tragerii la răspundere a celor vinovaţi din perioada comunistă reprezintă doar un aspect al vieţii sociale şi politice bulgare. Ţara s-a redresat după prăbuşirea economică din cursul anilor ’90, iar din punctul de vedere al cetăţeanului de categorie medie, tocmai acest aspect este cel mai important. Poate că într-un viitor îndepărtat, când vor dispărea abordările emoţionale şi când se va ajunge la deschiderea arhivelor, căderea comunismului va deveni o problemă la fel de larg discutată cum este actualmente pacea de la San Stefano[49].

1. Мартин Иванов, *Реформаторство без реформи. Политическата икономия на българския комунизъм 1963-1989*, Sofia, 2008, p. 297.
2. *Ibidem*, p. 297.
3. Калинова Евгениа, Баева Искра, *Българските преходи 1939-2005*, Sofia, 2006, p. 219. Problema daoriei externe de-a lungul întregii epoci comuniste a fost prezentată în Даниел Ванков, Мартин Иванов, *Българският външен дълг 1944-1989. Банкрутът на комунистическата икономика*, Sofia, 2008.
4. Калинова Евгениа, Баева Искра, *Българските преходи…*, p. 219.
5. Мартин Иванов, *Реформаторство без реформи…*, p. 298.
6. Калинова Евгениа, Баева Искра, *Българските преходи…*, p. 219.
7. Костадин Чакъров, *Вторият етаж*, Sofia, 1990, p. 77.
8. Михаил Груев, Алексей Кальонски, *„Възродителният процес”. Мюсюлманските общности и комунистическият режим*, Sofia, 2008, p. 116.
9. Момчил Методиев, *Машината за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическа държава*, Sofia, 2008, p. 183.
10. Михаил Груев, Алексей Кальонски, „*Възродителният процес*”…, p. 119.
11. http://www.johnstonsarchive.net/policy/abortion/ab-bulgaria.html (accesat pe 18.09.2009).
12. Михаил Груев, Алексей Кальонски, „*Възродителният процес*”…, pp. 131-133.
13. Димитър Луджев, *Революцията в България 1989-1991*, книга 1, Sofia, 2008, p. 28.
14. „Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия”, *Решение*, nr. 14, 04.09.2007.
15. Димитър Луджев, *Революцията в България…*, pp. 24-25.

16. Калин Йосифов (ed.), *Началото. СДС – политически обзор и хронологиа*, Sofia, 2008, p. 21.
17. În general sunt considerate *opozante* acele persoane care nu aveau nicio legătură cu partidul comunist, pe când *disidenţii* provin din rândul membrilor de partid sau al intelectualilor care gravitau în jurul partidului comunist. În momentul în care a fost înfiinţată Uniunea Forţelor Democratice (decembrie 1989) cuvântul „opozant" desemna deja cu totul altceva, fiind apropiat de sensul pe care acest cuvânt îl posedă în societăţile democratice, cel de membru al unei grupări politice care în momentul respectiv nu se află la putere.
18. Acest tip de formulări apăreau frecvent în legătură cu activitatea membrilor de partid care încălcau anumite norme. Sancţiunile „pe linie profesională şi de partid" erau diferite, în funcţie de importanţa abaterii. Cele mai grave sancţiuni erau excluderea din partid şi pierderea locului de muncă.
19. *Шесто управление срещу неформалните организации в България 1988-1989*, Sofia, 1999, p. 23.
20. Aş dori să-i mulţumesc pe această cale domnului Gheorghi Avramov pentru că ne-a oferit posibilitatea de a viziona filmul *Respiră* (Бих искал на благодаря на господин Георги Аврамов за предоставения филм *Дишай*).
21. Димитър Луджев, *Революцията в България…*, p. 35.
22. *Ibidem*, p. 33.
23. *Ibidem*, pp. 33-34.
24. *Ibidem*, p. 57.
25. *Ibidem*, p. 57.
26. Deutsche Welle este un post german de radio şi de televiziune care emite în diferite limbi pentru radioascultători sau telespectatori de peste hotare. Echivalentul lui ar fi Radio România Internaţional.
27. Димитър Луджев, *Революцията в България…*, p. 75.
28. Am pus această sintagmă între ghilimele deoarece este greu să admiţi ca patrie-mamă a turcilor bulgari actualul stat turc. Aproape niciunul dintre turcii care în anii '80 locuiau în Bulgaria nu fusese niciodată în „patria-mamă", după cum nici înaintaşii lor nu avuseseră contacte cu Turcia. Populaţia turcă, chiar dacă la origini provenea într-adevăr din imigraţie, locuia în Bulgaria de mai multe secole şi considera că aceasta reprezintă adevărata ei patrie (chiar dacă era vorba doar de spaţiul geografic, nu şi de sistemul politic).
29. Михаил Груев, Алексей Кальонски, *„Възродителният процес"…*, p. 185.
30. *Ibidem*, p. 193.
31. Până în decembrie 1989, în România ceauşistă nu s-a întâmplat nimic comparabil cu „Procesul Renaşterii" sau cu Marea Excursie. Putem aminti eventual demolarea unei mari părţi a Bucureştiului şi distrugerea provinciei în cadrul aşa-numitei sistematizări a satelor, cu deosebirea că aceste măsuri n-au dus la pierderea de vieţi omeneşti, la destrămarea familiilor

etc. Nu vrem să dezvinovăţim aici caracterul neîndoielnic criminal al dictatorului român, ci doar furnizăm elementele unei comparaţii.

32. Костадин Чакъров, *От втория етаж към нашествието на демократите*, Sofia, 2001, pp.158-159.

33. Боян Трайков, *10 ноември 1989. Превратът*, Sofia, 1999, pp. 65-66.

34. Am avut ocazia să cunosc conţinutul acestor documente prin amabilitatea profesorului Iordan Baev.

35. Din acest moment utilizăm termenul *opoziţie* în sensul lui democratic, adică de „grupare care nu se află la putere”. Cu alte cuvinte, după căderea lui Jivkov şi crearea SDS, disidenţii din perioada comunistă au rămas în opoziţie.

36. Евгения Калинова, Искра Баева, *Българските преходи 1939-2005*, София, 2006, p. 264.

37. Termenul „postcomunism” şi problemele legate de schimbarea de regim au fost prezentate pe larg, printre alţi autori, de Jan Kofman şi Wojciech Roszkowski în lucrarea *Transformacja i postkomunizm* (*Schimbarea de regim şi postcomunismul*), Varşovia, 1999 şi de Jadwiga Staniszkis, *Postkomunizm. Próba opisu* (*Postcomunismul. Încercare de descriere*), Gdańsk, 2001.

38. Albert P. Melone, *Creating Parliamentary Government. The Transition to Democracy in Bulgaria*, Ohio, 1998, p. 112.

39. Евгения Калинова, Искра Баева, *Българските преходи 1939-2005*, Sofia, 2006

40. În 1396, la Nicopole a avut loc bătălia dintre cavalerii occidentali şi turci. Armata turcă i-a zdrobit pe susţinătorii religiei creştine, consolidând astfel dominaţia semilunii asupra întregii Peninsule Balcanice. A fost ultima cruciadă din istoria Europei.

41. În 1878, Rusia a învins Turcia şi a semnat cu Poarta un tratat de pace preliminar la San Stefano. Pe baza prevederilor acestuia, Bulgariei îi erau alipite teritorii importante. De atunci, mulţi naţionalişti bulgari visează la graniţele stabilite la San Stefano.

42. La câteva luni după San Stefano, a avut loc congresul de pace de la Berlin. În temeiul prevederilor acestuia, Bulgaria pierdea o mare parte din teritoriile câştigate cu puţin înainte.

43. Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, *Година по-късно*, bd., p. 32.

44. Ilia Trojanov (scriitor germano-bulgar), „Bulgaria Must Learn from Finland”, novinite.com, 18 martie 2009, miercuri.

45. http://www.memoryandconscience.eu/2012/02/21/bulgarian-committee-comdos-presently-not-welcome-to-join-the-platform-of-european-memory-and-conscience (accesat pe 29.01.2013).

46. http://www.memoryandconscience.eu/2012/02/21/bulgarian-committee-comdos-presently-not-welcome-to-join-the-platform-of-european-memory-and-conscience/ (accesat pe 29.01.2013).

47. Костадин Чакъров, *Вторият етаж*, София, 1990.

48. Institutul are o pagină web foarte interesantă (www.minaloto.org), accesibilă în limbile bulgară şi engleză.

49. Vezi *supra*, p. 401, nota 2. Pentru mulţi bulgari, pacea de la San Stefano reprezintă până în ziua de azi cea mai mare dintre şansele ratate din istorie şi tocmai de aceea subiectul este foarte frecvent abordat în discuţii.

Paweł Ukielski

Încheiere

Anul 1989 a fost, neîndoielnic, un moment de răscruce nu numai pentru Europa Centrală şi de Est, ci şi pentru lumea întreagă. Odată cu prăbuşirea definitivă a comunismului în ţările cu democraţie populară europene s-a prăbuşit şi sistemul bipolar al geopoliticii mondiale. În noiembrie 1989, însuşi Gorbaciov confirma în mod foarte explicit acest lucru, spunând: „Lumea de azi nu se mai compune din două sisteme de civilizaţie care se exclud reciproc. […] Nu mai există decât o singură civilizaţie, comună, care se bazează pe valori umane şi pe libertatea de opţiune”[1]. Unii cercetători consideră, şi pe bună dreptate, că odată cu „Toamna Naţiunilor” putem vorbi deja despre sfârşitul secolului XX – secolul totalitarismelor.

„Toamna Naţiunilor” a adus odată cu ea un val imens de euforie şi speranţe. Lumea considera că, la fel ca după Primul Război Mondial, când odată cu dezmembrarea imperiilor multinaţionale au luat fiinţă multe state cu caracter naţional de mai mici dimensiuni, dezmembrarea comunismului va aduce şi ea libertate mai micilor state-naţiuni din centrul Europei.

La scară globală putem vorbi de asemenea despre un optimism nemaiîntâlnit. Populaţiile nutreau speranţa că, odată cu căderea Cortinei de Fier, s-a încheiat şi vremea conflictelor grave la scară mondială. Nu întâmplător, în anul 1989, Francis Fukuyama a publicat unul dintre cele mai răsunătoare eseuri ale secolului XX, vestind „sfârşitul istoriei”. Fără îndoială nu întâmplător abia patru ani mai târziu a apărut eseul lui Samuel Huntington pe tema „ciocnirii civilizaţiilor” care formulează teze absolut contrare. Fukuyama afirma că odată cu eşecul ideologiei comuniste (şi, înaintea acesteia, al fascismului) lumea a ajuns la „punctul final al evoluţiei ideologiilor umane şi la universalizarea democraţiei liberale occidentale ca formă definitivă de guvernământ”[2].

Un fel de confirmare a începutului acestei „ere a acordului universal” a constituit-o operaţia „Furtună în deşert” îndreptată împotriva Iraqului (în urma invadării Kuweitului, în august 1990). Pentru prima dată în istorie, toţi cei cinci membri permanenţi ai Consiliului de Securitate al ONU au sprijinit într-un singur glas această acţiune politică şi militară.

Procesul care a început în Polonia a mai durat încă doi ani. Dar schimbările intervenite în Uniunea Sovietică şi în Iugoslavia au avut un caracter mult mai complex. Peste problemele legate de lichidarea regimului comunist se suprapuneau, în cazul lor, complicaţii de natură naţională. Procesul eroziunii definitive a URSS a fost inaugurat de declaraţia de independenţă a Lituaniei (11 martie 1990), după care decizii asemănătoare au luat Estonia (30 martie) şi Letonia (4 mai). În ciuda blocării ulterioare a acestor tendinţe centrifuge, ele au proliferat iniţial la scara întregii ţări, ceea ce a determinat forţele conservatoare din interiorul PCUS să exercite o presiune tot mai mare asupra lui Gorbaciov. Punctul culminant al confruntării dintre forţele reformatoare şi cele conservatoare l-a constituit puciul nereuşit din 19-21 august 1991, când un grup de

complotişti (premierul Valentin Pavlov, vicepreşedintele Ghenadi Ianaev, şeful KGB Vladimir Kriucikov, ministrul Apărării Dmitri Iazov şi ministrul Afacerilor Interne Boris Pugo) a încercat să organizeze o lovitură de stat pentru a-l îndepărta pe Gorbaciov. Eşecul acesteia a provocat o accelerare bruscă a procesului de dezmembrare a Uniunii Sovietice, proces care s-a încheiat în luna decembrie, când în locul URSS a apărut Comunitatea Statelor Independente.

Un ritm şi mai accelerat a cunoscut dezmembrarea Iugoslaviei, unde comuniştii serbi sub conducerea lui Slobodan Miloşevici, care voiau să menţină cu orice preţ federaţia şi poziţia dominantă a Serbiei în cadrul acesteia, au recurs la un discurs naţionalist. Acest lucru a provocat o reacţie în lanţ şi creşterea unor tendinţe de aceeaşi natură în celelalte republici. Pe 25 iunie 1991, Croaţia şi Slovenia şi-au declarat independenţa, provocând astfel intervenţia armatei federale, act care a marcat începutul unei serii întregi de conflicte sângeroase cu o durată de câţiva ani în Balcani. La scurt timp după Ljubljana şi Zagreb, şi-au declarat independenţa şi Sarajevo şi Skopje.

Pentru mult timp, ultimul bastion al comunismului în Europa a rămas Albania. Aproape pe toată durata anului 1990, succesorul lui Enver Hoxha, Ramiz Alia, n-a permis în această ţară niciun fel de reforme, iar populaţia fugea în număr mare, cu diverse ambarcaţiuni, în Italia. Dar, în 1991, ca urmare a prăbuşirii economice, şi Tirana a renunţat în cele din urmă la regimul partidului unic şi la dictatura comunistă. Cu ocazia alegerilor parlamentare organizate în aprilie 1991, postcomuniştii au avut practic câştig de cauză, dar opoziţia obţinuse totuşi peste 30% din mandate, astfel încât, sub influenţa neliniştilor sociale apărute pe fundal economic, guvernul a fost obligat să anunţe că măsurile de implementare

a reformelor politice şi a celor necesare introducerii unei economii de piaţă vor fi accelerate.

Odată cu sfârşitul anului 1991, procesul eliminării sistemului comunist din Europa era definitiv încheiat. La nivel simbolic era vorba de un proces simultan cu destrămarea Uniunii Sovietice, leagănul comunismului mondial. Ceea ce nu însemna însă că acest proces sau unul asemănător avea loc în întreaga lume. Putere de simbol a avut, spre exemplu, faptul că în aceeaşi zi în care, prin intermediul cărţilor de alegător în cadrul unui scrutin parţial liber, polonezii se exprimau fără echivoc în favoarea libertăţii şi democraţiei, în Piaţa Poarta Păcii Cereşti (Tian'anmen) din Pekin armata chineză declanşa un masacru asupra demonstranţilor care cereau reforme politice şi democratizarea vieţii publice. Partidul Comunist Chinez îşi demonstra repulsia faţă de ideea de a împărţi puterea cu altcineva. Şi nu avea câtuşi de puţin intenţia ca, alături de profundele reforme economice implementate deja cu ceva timp în urmă, să dea curs şi unor reforme politice asemănătoare cu cele adoptate de ţările europene. Astfel încât sistemul economiei de piaţă a rămas guvernat în China până în ziua de azi de un regim politic monopartid.

La 24 de ani după dezintegrarea nucleului mondial al comunismului, alte două ţări ale căror regimuri funcţionează practic fără schimbări majore sunt Coreea de Nord şi Cuba. În cazul Phenianului a rămas aproape neschimbat unul dintre cele mai criminale sisteme de control total al populaţiei, caracterizat prin cultul personalităţii lui Kim Ir Sen, apoi a fiului acestuia, Kim Jong-Il, pentru ca din 2011 conducerea ţării să fie preluată de Kim Jong-Un. Coreea de Nord a rămas până în ziua de azi una dintre cele mai ermetice, imprevizibile şi periculoase dictaturi din lume şi care reprezintă un grav pericol nuclear.

În schimb, în Cuba au apărut tendinţe care sprijină perestroika. Probabil cea mai importantă încercare de impunere pe teritoriul cubanez a concepţiilor emanând de la Kremlin a făcut-o generalul Arnaldo Ochoa, care însă a fost arestat în iunie 1989, condamnat la moarte pentru trafic de narcotice şi executat o lună mai târziu. Orice speranţă de reformă era astfel înăbuşită în faşă, Fidel Castro putând trâmbiţa în continuare sloganul „socialismul sau moartea".

În ciuda menţinerii în lume a câtorva bastioane ale comunismului, „toamna naţiunilor" este un eveniment care nu numai că a schimbat într-un mod semnificativ sistemul de forţe geopolitice, ci a şi adus libertate multor milioane de cetăţeni. În 1989 a început un proces de transformare şi de reforme adânci în ţările postcomuniste. Acest proces se desfăşoară în ritmuri diferite în funcţie de ţară, efectele lui fiind de asemenea diferite, lucru valabil şi pentru modul în care sunt eliminate rămăşiţele moştenite de la regimul anterior. Fiecare stat se confruntă de asemenea cu numeroase dificultăţi economice, sociale şi politice, iar acestea fac să apară multe întrebări, cum ar fi, de exemplu, dacă victoria asupra fostului regim coercitiv a fost pe deplin fructificată.

1. Wojciech Roszkowski, *Półwiecze* (*O jumătate de veac*), Varşovia, 1997, p. 339.

2. Francis Fukuyama, „Koniec historii?" („Sfârşitul istoriei?"), în „Czy koniec historii?" („Acesta e sfârşitul istoriei?"), *Konfrontacje*, nr. 13, 1991, p. 8. Consideraţiile lui Fukuyama sunt cu mult mai complexe decât au fost preluate la nivelul comun de înţelegere al unui receptor obişnuit. El nu afirmă câtuşi de puţin că ar urma să ajungem la sfârşitul conflictelor ca atare, ci că nu se va mai ajunge la conflicte în numele unei ideologii (nicio ideologie n-a fost în stare să arunce o provocare democraţiei liberale). Mai mult chiar, autorul consideră că „sfârşitul istoriei" va fi „o perioadă foarte tristă", care nu va cere „îndrăzneală, curaj, imaginaţie şi idealism".

Tabel cronologic

Polonia

1981
13 decembrie: este instituită legea marţială în Polonia.

1982
22 aprilie: este creată TKK NSZZ – Comisia Provizorie de Coordonare a Sindicatului Autonom şi Independent „Solidaritatea”.

1983
16-23 iunie: are loc a doua călătorie a papei Ioan Paul al II-lea în Polonia.
22 iulie: este abrogată legea marţială.

1984
19 octombrie: este asasinat preotul Jerzy Popiełuszko.
24 noiembrie: este înfiinţat OPZZ – Acordul Naţional al Sindicatelor. Alfred Miodowicz este ales preşedinte.

1987
8-14 iunie: are loc a treia călătorie a papei Ioan Paul al II-lea în Polonia.
29 noiembrie: are loc referendumul naţional în legătură cu democratizarea sistemului comunist.

1988
aprilie: un val de greve afectează întreprinderile industriale de pe teritoriul întregii ţări. La greve participă şi de această dată Şantierele Navale Gdańsk.
21 august: Biroul Politic al CC al PZPR votează o hotărâre prin care îşi declară disponibilitatea de a negocia relegalizarea NSZZ „Solidaritatea”.

26 august: cu ocazia unei intervenţii televizate, generalul Kiszczak vorbeşte pentru prima dată despre ideea convocării unei Mese Rotunde.

31 august: are loc întâlnirea dintre Lech Wałęsa şi generalul Kiszczak într-o vilă de pe strada Zawrat din Varşovia.

19 septembrie: guvernul condus de Zbigniew Messner îşi înaintează demisia.

27 septembrie: Mieczysław F. Rakowski este numit în funcţia de premier al RPP.

30 septembrie: are loc dezbaterea televizată dintre Miodowicz şi Wałęsa.

23 decembrie: este adoptată o hotărâre în legătură cu activitatea economică.

1989

6 februarie: încep lucrările Mesei Rotunde. Prima şedinţă în plen are loc la Palatul Namiestnikowski, în prezent reşedinţa preşedintelui republicii. În continuare lucrările se vor desfăşura pe subgrupe, fiecare dintre ele ocupându-se de o temă concretă. Vor avea loc doar două şedinţe în plen: la inaugurarea şi la încheierea lucrărilor.

17 februarie: la Cracovia are loc o mare demonstraţie studenţească. Autorităţile fac uz de forţă pentru a-i împrăştia pe protestatari.

25 februarie: la Jastrzębie-Zdrój are loc Congresul Opoziţiei Antiregim, la care participă printre alţii reprezentanţii Solidarităţii Luptătoare, ai KPN şi ai mişcării „Libertate şi Pace”.

8 martie: în cursul lucrărilor Mesei Rotunde se ajunge la un consens în legătură cu organizarea unor alegeri parlamentare parţial libere în două tururi de scrutin: pe 4 şi pe 18 iunie.

5 aprilie: are loc festivitatea de închidere a lucrărilor Mesei Rotunde.

8 mai: apare primul număr al cotidianului *Gazeta Wyborcza*.

16-18 mai: la Cracovia au loc noi proteste studenţeşti de mare anvergură. Şi de această dată autorităţile fac uz de forţă.

4 iunie: are loc primul tur de scrutin al alegerilor parlamentare. Rezultatele scrutinului indică o victorie zdrobitoare a „Solidarităţii”.

19 iulie: Adunarea Naţională îl alege pe Wojciech Jaruzelski în funcţia de preşedinte al Republicii Populare Polone.

2 august: Seimul îi încredinţează misiunea de a forma un nou guvern lui Czesław Kiszczak, fostul ministru al Afacerilor Interne din perioada comunistă. Încercarea lui se soldează însă cu un eşec, aşa că, după câteva săptămâni, Kiszczak e obligat să demisioneze.

17 august: „Solidaritatea” îl propune ca premier pe Tadeusz Mazowiecki.

19 august: Nicolae Ceauşescu scrie o scrisoare adresată partidelor comuniste „frăţeşti”, prin care îşi exprimă îngrijorarea în legătură cu evoluţia situaţiei din Polonia. Iniţiativa lui este însă ignorată.

24 august: Seimul îi încredinţează misiunea formării guvernului lui Tadeusz Mazowiecki.

12 septembrie: guvernul Tadeusz Mazowiecki depune jurământul.

Ungaria

1985

25-28 martie: al XIII-lea Congres al PSMU; Károly Grósz este primit în Biroul Politic.

14-16 iunie: conferinţa de la Monor; prima şi ultima încercare de unire a forţelor democratice de opoziţie.

1987

10 iunie: în coloanele ziarului de opoziţie *Beszélő*, János Kis, Ottilia Solt şi Ferenc Kőszeg publică un program de reformare a statului, intitulat „Contractul Social".

25 iunie: demisia guvernului condus de György Lázár; Károly Grósz devine prim-ministru.

27 septembrie: întâlnirea de la Lakitelek; congresul de constituire a MDF.

18-19 noiembrie: congresul KISZ – demisia lui Csaba Hámory; nou secretar general al formaţiunii devine Imre Nagy; începutul dezmembrării KISZ.

1988

15 martie: aniversarea revoluţiei ungare de la 1848; la manifestaţiile organizate de opoziţie participă circa 15.000 de persoane.

30 martie: apare FIDESZ.

22 mai: conferinţa din mai a MSZMP; demisia lui János Kádár din funcţia de secretar general al MSZMP; noul şef al partidului comunist va fi Károly Grósz.

27 iunie: cea mai mare manifestaţie de după 1956 este organizată la Budapesta de MDF în semn de protest împotriva politicii lui Ceauşescu de deznaţionalizare a minorităţii maghiare din Transilvania; potrivit diferitelor estimări, la aceasta iau parte între 40.000 şi 200.000 de persoane.

3 august: întâlnirea dintre Grósz şi Ceauşescu de la Arad; încercare nereuşită de normalizare a relaţiilor maghiaro-române.

17 septembrie: proteste împotriva construirii barajului de la Nagymaros, pe Dunăre; participă circa 600 de persoane, mobilizate şi organizate de FIDESZ.

2 octombrie – 19/20 noiembrie: primul congres al FIDESZ; potrivit cifrelor statistice date publicităţii de partid, acesta numără în momentul de faţă circa 2.000 de membri.

13 noiembrie: congresul de constituire a grupării SzDSz.

24 noiembrie: demisia guvernului condus de Károly Grósz; noul premier al Ungariei va fi Miklós Nemeth.

28 noiembrie: reînfiinţarea SzDP.

29 noiembrie: întâlnirea activului de partid cu Grósz; în cuvântarea sa, şeful MSZMP se exprimă în mod explicit pentru sistemul partidului unic, avertizând că în caz contrar Ungaria ar fi

ameninţată de „Teroarea albă”.

15 decembrie: tatonările lui Grósz pentru a vedea dacă poate fi declarată starea de necesitate.

1989

28 ianuarie: emisiunea radiodifuzată cu Imre Pozsgay intervievat de un ziarist în legătură cu evenimentele din 1956; Pozsgay respinge teza că ar fi fost vorba de o „contrarevoluţie”, afirmând că fusese vorba pur şi simplu de o „revoltă populară”.

10-11 februarie: tezele lui Pozsgay sunt acceptate de CC al PMSM; rezoluţia CC referitoare la sistemul multipartid şi la democraţia parlamentară.

18 februarie: declaraţia grupărilor de opoziţie în legătură cu convocarea Mesei Rotunde.

15 martie: cu ocazia sărbătorii naţionale, la mitingurile şi manifestaţiile organizate de opoziţie participă peste 100.000 de persoane.

22 martie: înfiinţarea EKA (Ellenzéki Kerekasztal – Masa Rotundă a Opoziţiei).

8 aprilie: „start greşit” în discuţiile Mesei Rotunde; ca urmare a tentativei partidului de guvernământ de a omite gruparea FIDESZ, la întâlnirea cu delegaţia autorităţilor nu se prezintă niciuna dintre grupările de opoziţie.

22 aprilie: începutul lucrărilor preliminare ale Mesei Rotunde.

13 iunie: începutul lucrărilor Mesei Rotunde.

16 iunie: ceremoniile legate de reînhumarea lui Imre Nagy şi a tovarăşilor săi; 250.000 de participanţi.

23-24 iunie: rotire de cadre în Biroul Politic; înfiinţarea prezidiului în componenţa căruia intră Nyers, Pozsgay, Grósz şi Nemeth.

6 iulie: moartea lui János Kádár.

11-13 iulie: vizita lui George Bush la Budapesta.

14 iulie: înmormântarea lui János Kádár; acesta este însoţit pe ultimul drum de circa 60.000 de persoane.

18 septembrie: semnarea înţelegerilor convenite în cadrul Mesei Rotunde.

6-9 octombrie: ultimul congres al MSZMP respinge ideologia comunistă; Rézsö Nyers este ales secretar general al MSzP.

21 octombrie: József Antall devine preşedintele MDF; desfiinţarea Gărzilor Muncitoreşti.

23 octombrie: prima demonstraţie legală pentru comemorarea eroilor Revoluţiei Ungare din 1956.

26 noiembrie: referendum cu patru întrebări; sfârşitul carierei politice a lui Imre Pozsgay.

21 decembrie: după dezbateri furtunoase şi intervenţia lui Helmut Kohl, parlamentul aprobă reduceri drastice ale cheltuielilor sociale pentru bugetul anului 1990.

1990

5 ianuarie: scandalul Dunagate; la o conferinţă de presă, SzDSz şi FIDESZ dezvăluie că MAI a cules informaţii referitoare la activitatea acestor două partide încălcând prevederile legale în vigoare.

8 ianuarie: intrarea în vigoare a majorărilor preţurilor la produsele de bază; greva taximetriştilor; începutul protestelor sociale care durează până la alegerile parlamentare din martie.
23 ianuarie: demisia ministrului de Interne István Horváth.
25 martie: primul tur de scrutin al alegerilor parlamentare.
8 aprilie: turul al doilea al alegerilor parlamentare.
2 mai: alegerea lui Árpád Göncz în funcţia de preşedinte al republicii.
23 mai: depunerea jurământului de către noul guvern condus de Józef Antall.

RDG

1986

24 ianuarie: este creată Iniţiativa pentru Drepturile Omului (*Initiative für Menschenrechte*).
19 aprilie: cel de-al XI-lea Congres al SED; vizita lui Gorbaciov la Berlin.

1987

5 februarie: demisia şefului de la Informaţii Externe din cadrul MAI al RDG (Markus „Mişa” Wolf).
9 aprilie: interviul secretarului CC pe probleme ideologice al PSUG, Kurt Hager, pentru revista *Stern*; în cursul acestuia, fiind întrebat despre influenţa perestroikăi asupra politicii RDG, Hager dă celebrul răspuns în care o compară cu schimbarea tapetului în apartament.
7 septembrie: vizita lui Honecker în RFG.
19-22 septembrie: Conciliul de la Görlitz al Bisericii Evanghelice din RDG.

1988

19 noiembrie: decizia guvernului RDG de a suspenda abonamentele la revista sovietică *Sputnik*.

1989

18 ianuarie: părerea secretarului general al PSUG Erich Honecker: Zidul Berlinului va rezista încă 50 de ani, dacă nu chiar 100, atât timp cât nu se vor schimba condiţiile care au dus la construirea lui.
5 februarie: moartea lui Chris Guefroy – cetăţean împuşcat în timp ce încerca să fugă în RFG.
7 mai: alegerile pentru consiliile locale falsificate de PSUG; responsabilitatea pentru falsificarea acestora a fost pusă pe seama lui Egon Krenz.

4 iunie: masacrul din piaţa Tian'anmen, China; soluţia găsită de guvernul de la Pekin se bucură de aprobarea deplină a lui Honecker.

6 iulie: sfârşitul doctrinei Brejnev; într-o cuvântare rostită la Strasbourg, Mihail Gorbaciov recunoaşte dreptul tuturor ţărilor din Europa Centrală de a transpune în fapt principiul suveranităţii de stat, inclusiv de a-şi alege liber aliaţii şi tipul de regim politic.

19 august: în perimetrul ambasadei RFG de la Praga sunt instalate în corturi aproape 120 de persoane; până la sfârşitul lunii septembrie, numărul persoanelor care speră să ajungă în Occident prin RSC va creşte la circa 4.000.

28 august: Picnicul Paneuropean de la Sopron, în Ungaria; circa 600 de cetăţeni ai RDG trec graniţa ilegal în Austria.

4 septembrie: prima „Demonstraţie de luni" de la Leipzig.

10 septembrie: este înfiinţat NF.

11 septembrie: deschiderea graniţei dintre Austria şi Ungaria; în decurs de numai câteva zile, circa 150.000 de cetăţeni ai RDG tranzitează Ungaria, având ca destinaţie Austria.

12 septembrie: este înfiinţată gruparea „Demokratie Jetzt".

30 septembrie: Honecker îşi dă acordul ca teritoriul RDG să fie tranzitat de trenurile din direcţia Praga care transportă refugiaţi spre RFG.

2 octombrie: circa 10.000 de persoane iau parte la demonstraţia din oraşul Leipzig; ciocniri violente cu poliţia.

3 octombrie: guvernul RDG dispune închiderea graniţei cu RSC.

4 octombrie: demonstraţie la Dresda; auzind despre trenurile care transportă refugiaţii de la Praga, sute de persoane încearcă să ajungă în gară; sunt arestate 1.300 de persoane.

6-7 octombrie: vizita lui Gorbaciov în RDG.

7 octombrie: sărbătorirea împlinirii a 40 de ani de la înfiinţarea RDG.

8 octombrie: demonstraţie la Dresda; începutul convorbirilor dintre Modrow şi reprezentanţii opoziţiei.

13 octombrie: liderul LDPD Manfred Gerlach sugerează că Honecker ar trebui să-şi dea demisia.

18 octombrie: demisia lui Honecker; alegerea lui Egon Krenz ca secretar general al SED; în discursul de instalare, anunţă că va face schimbări (*Die Wende*).

31 octombrie: şeful SPK, Paul Gerhard Schürer, dă publicităţii documente referitoare la nivelul de îndatorare a statului.

1 noiembrie: *Berliner Zeitung* publică primul articol despre abuzurile săvârşite la nivel central de reprezentanţii FDGB.

4 noiembrie: demonstraţia din Alexanderplatz.

6 noiembrie: vizita lui Alexander Schalke-Golodkowski la Bonn; eşecul convorbirilor în legătură cu un eventual împrumut pentru regimul lui Krenz.

7 noiembrie: demisia guvernului condus de Willy Stoph.

8 noiembrie: demisia Biroului Politic al SED. „Raportul Guvernului Federal despre situaţia naţiunii în Germania împărţită" – lucru inimaginabil anterior: Kohl introduce în acest raport

dezideratul organizării unor alegeri libere şi pe cel al legalizării opoziţiei în RDG.
9-10 noiembrie: Zidul Berlinului este dărâmat.
13 noiembrie: se constituie guvernul Modrow.
28 noiembrie: proclamarea planului în 10 puncte al lui Kohl.
30 noiembrie: Gregor Gysi înfiinţează „Platforma WF".
1 decembrie: eliminarea din constituţia RDG a prevederii referitoare la rolul conducător al partidului.
3 decembrie: demisia lui Egon Krenz din funcţia de secretar general al SED; demisia întregului Birou Politic şi a întregului CC; eliminarea din SED a lui Honecker şi a celor mai apropiaţi colaboratori ai lui.
7 decembrie: începutul lucrărilor Mesei Rotunde (ZRT); primele cazuri de pătrundere a mulţimii de demonstranţi în sediile Stasi (Erfurt, Suhl şi Leipzig); arestarea lui Erich Mielke.
8/9-16 decembrie: congresul extraordinar al SED; schimbarea denumirii acestui partid în PDS; Gregor Gysi devine preşedintele partidului.
9 decembrie: şedinţa Consiliului Comunităţii Economice Europene (CEE).
19-22 decembrie: vizita lui Helmut Kohl în RDG.

1990
3 ianuarie: scandalul Treptow.
15 ianuarie: intrarea demonstranţilor în sediul Stasi din Berlin.
30-31 ianuarie: vizita lui Modrow la Moscova.
10 februarie: vizita lui Kohl la Moscova; acordul Kremlinului în legătură cu unificarea Germaniei (în timpul convorbirilor este evitată problema apartenenţei Germaniei la NATO).
13-14 februarie: vizita lui Modrow la Bonn.
22-25 februarie: congresul SDP din RDG; schimbarea denumirii în SPD şi adoptarea programului electoral.
12 martie: ultima şedinţă de lucru a ZRT.
14 martie: în presă apare informaţia despre colaborarea cu Stasi a unuia dintre liderii AfD, dr. Wolfgang Schnur.
18 martie: alegerile pentru Camera Populară a RDG; victorie senzaţională pentru AfD şi eşec dureros pentru SPD.
19 aprilie: expunerea lui Lothar de Maizière.
24 aprilie: vizita lui Maizière la Bonn.
25 aprilie: printr-o moţiune a Camerei Populare este respinsă propunerea de a se pune în discuţie proiectul noii constituţii a RDG care fusese pregătit de activiştii opoziţiei participanţi la lucrările Mesei Rotunde.
5 mai: începutul negocierilor în cadrul conferinţei „2+4".
18 mai: semnarea Tratatului de constituire a Uniunii Valutare, Economice şi Sociale dintre RFG şi RDG.

21 iunie: ratificarea de către Bundestag şi Camera Populară a Tratatului de constituire a Uniunii Valutare, Economice şi Sociale dintre RFG şi RDG.

1 iulie: intrarea în vigoare a Tratatului de constituire a Uniunii Valutare, Economice şi Sociale dintre RFG şi RDG; desfiinţarea controlului la graniţa dintre RDG şi RFG.

14-16 iulie: vizita istorică a lui Kohl la Arhys, în Caucaz, şi întâlnirea cu Gorbaciov; în cursul acesteia, conducătorul sovietic îşi dă acordul în legătură cu apartenenţa RFG la NATO şi cu retragerea totală a unităţilor militare ale URSS care staţionaseră pe teritoriul RDG.

15 iulie: numărul şomerilor ajunge în RDG la 220.000; munca ocazională constituie singura sursă de venituri pentru întreţinerea a 250.000 de persoane.

22 iulie: Camera Populară votează legea cu privire la instituirea structurii administrativ-teritoriale pe landuri a ţării (*Ländereinführungsgesetz*).

22-23 august: Camera Populară votează alipirea RDG la RFG în conformitate cu articolul 23 al legii fundamentale a RFG.

31 august: semnarea aşa-numitului tratat al unificării (tratatul dintre RFG şi RDG în legătură cu Unitatea Germaniei şi desfiinţarea RDG, după unirea ei cu RFG).

12 septembrie: semnarea la Moscova a tratatului „2+4”.

28 septembrie: ultima şedinţă a Camerei Populare.

3 octombrie: intrarea în vigoare a „tratatului unificării”; sfârşitul RDG ca stat suveran.

12 octombrie: semnarea convenţiei încheiate între URSS şi RFG referitoare la câteva probleme de tranziţie (privind reglementarea, printre altele, a staţionării Armatei Roşii pe teritoriul fostei RDG şi ajutorul acordat militarilor).

14 octombrie: alegeri pentru Landtag în noile landuri; victoria CDU.

15 octombrie: semnarea tratatului referitor la condiţiile staţionării temporare şi la reglementarea detaliată a retragerii planificate a trupelor sovietice de pe teritoriul RFG.

9-10 noiembrie: vizita lui Mihail Gorbaciov în RFG; semnarea „tratatului de bază” sovieto-german (tratatul de bună vecinătate, parteneriat şi cooperare dintre RFG şi URSS).

2 decembrie: alegerile pentru Bundestag; victoria CDU în faţa SPD şi FDP; coaliţia creştin-liberală rămâne la putere.

Cehoslovacia

1987

23 martie: printr-o scrisoare adresată lui Gorbaciov, autorii *Cartei 77* cer retragerea trupelor sovietice şi a rachetelor nucleare de pe teritoriul Cehoslovaciei.

8-11 aprilie: Mihail Gorbaciov efectuează o vizită în Cehoslovacia; în ciuda speranţelor celei mai mari părţi a populaţiei, conducătorul sovietic acordă oficial sprijinul său autorităţilor aflate în funcţie în Cehoslovacia şi politicii promovate de acestea.

17-18 decembrie: la şedinţa CC al KSČ, Gustáv Husák demisionează din funcţia de secretar general al partidului, ca succesor al lui fiind ales Miloš Jakeš; este fructificarea unui proiect înaintat cu o lună mai devreme de Ladislav Adamec privind separarea funcţiilor de secretar general al partidului şi de preşedinte al ţării ca urmare a slăbirii poziţiei lui Husák.

1988

25 martie: la Bratislava are loc „manifestaţia cu lumânări" în cursul căreia câteva mii de credincioşi se roagă pentru respectarea libertăţilor religioase; manifestanţii sunt împrăştiaţi brutal de miliţie.

11 iunie: pentru prima dată, după mai bine de 15 ani, la Praga sunt hirotoniţi noi episcopi catolici.

21 august: în piaţa Václavské náměstí are loc o demonstraţie cu ocazia împlinirii a 20 de ani de la intrarea trupelor Tratatului de la Varşovia în Cehoslovacia; la chemarea lansată de organizatori, această iniţiativă socială mobilizează câteva mii de persoane care cer plecarea armatei sovietice din ţară, eliminarea cenzurii, eliberarea deţinuţilor politici, organizarea unor alegeri libere şi legalizarea activităţii organizaţiilor independente; manifestanţii sunt împrăştiaţi de miliţie.

10 octombrie: guvernul condus de Lubomír Štrougal demisionează; el va fi înlocuit în decembrie de un guvern condus de Ladislav Adamec.

9 decembrie: preşedintele francez François Mitterrand se întâlneşte cu reprezentanţii opoziţiei din Cehia.

1989

15-21 ianuarie: cu ocazia comemorării a 20 de ani de la moartea lui Jan Palach, la Praga are loc „săptămâna Palach", în cursul căreia sunt organizate zilnic manifestaţii în locul unde şi-a dat foc acest student; manifestanţii sunt împrăştiaţi de forţele de Securitate; printre cei arestaţi cu această ocazie se numără şi Václav Havel.

29 iunie: alături de celelalte media occidentale, postul de radio Europa Liberă publică petiţia „Câteva fraze", prin care autorii ei cer autorităţilor să efectueze schimbări politice profunde şi să deschidă o discuţie liberă şi democratică pe această temă; până la jumătatea lunii noiembrie, petiţia va fi semnată de 40.000 de persoane.

17 noiembrie: cu ocazia comemorării a 50 de ani de la moartea lui Jan Opletal, un student ucis de nemţi, la Praga este organizată o demonstraţie studenţească care în scurt timp depăşeşte cadrul planificat cu acordul autorităţilor; intervenţia neobişnuit de brutală a forţelor de securitate, alături de zvonul despre moartea unuia dintre participanţi, constituind începutul „revoluţiei de catifea".

19 noiembrie: la Bratislava şi Praga sunt create mişcările sociale VPN, respectiv OF.

21-27 noiembrie: la Praga, Bratislava şi în alte oraşe din Cehoslovacia sunt organizate zilnic demonstraţii anticomuniste de masă.

24 noiembrie: secretarul general al KSČ, Miloš Jakeš, îşi dă demisia împreună cu întregul prezidiu al CC al KSČ.

26 noiembrie: primele convorbiri dintre reprezentanţii OF şi premierul Ladislav Adamec.

27 noiembrie: pe teritoriul întregii Cehoslovacii are loc o grevă generală de două ore; sfârşitul acesteia este semnalul de încetare a demonstraţiilor zilnice organizate în această perioadă.

3 decembrie: premierul Adamec anunţă componenţa noului său guvern, ceea ce provoacă un val de proteste faţă de prezenţa a nu mai puţin de 15 membri de partid printre cei 20 de miniştri (KSČ); OF şi VPN îi cer şefului cabinetului să se prezinte cu o propunere de remaniere mai profundă a guvernului.

10 decembrie: preşedintele Gustáv Husák procedează la învestirea noului guvern „de uniune naţională” sub conducerea lui Marián Čalfa, după care demisionează.

19 decembrie: premierul Čalfa ţine o cuvântare în Parlament, în cursul căreia anunţă candidatura lui Václav Havel pentru funcţia de preşedinte.

20-21 decembrie: în timpul congresului extraordinar al KSČ, Ladislav Adamec este ales în funcţia de secretar general al partidului.

28 decembrie: Adunarea Federală este completată cu 23 de deputaţi, proveniţi din rândurile opoziţiei; noii membri ai parlamentului îi înlocuiesc pe reprezentanţii regimului consideraţi cei mai compromişi şi care anterior îşi depuseseră mandatele.

29 decembrie: Václav Havel este ales de Adunarea Federală (care este dominată în continuare de comunişti) în funcţia de preşedinte al Cehoslovaciei.

1990

23 ianuarie: are loc a doua fază de reconstruire a Adunării Federale prin cooptarea unor deputaţi necomunişti; preşedintele Havel publică proiectul de schimbare a denumirii şi simbolurilor statului, ceea ce provoacă o dură controversă între cehi şi slovaci în legătură cu locul pe care ar urma să îl ocupe Slovacia în cadrul federaţiei.

8-9 iunie: au loc primele alegeri libere, în urma cărora comunismul este definitiv eliminat de la putere; OF în Cehia şi VPN în Slovacia sunt câştigătoarele acestui scrutin.

România

1987

25-27 mai: vizita lui Mihail Gorbaciov la Bucureşti; conducătorul sovietic se străduieşte să îl convingă pe Ceauşescu să pună în aplicare perestroika şi să obţină o întrevedere cu eventualii adepţi ai reformelor; nu reuşeşte să realizeze niciuna dintre aceste intenţii: Ceauşescu rămâne neînduplecat, iar activiştilor de partid pe care el oricum nu îi vede cu ochi buni (printre aceştia numărându-se şi Ion Iliescu) nu le permite să se întâlnească cu Gorbaciov.

15 noiembrie: greva muncitorilor de la Braşov; protestul începe la fabrica „Steagul Roşu", dar se extinde repede şi la celelalte întreprinderi braşovene; în cele din urmă, demonstranţii atacă sediul Comitetului Judeţean de partid; manifestaţia este înăbuşită de forţele de ordine, cei mai activi dintre participanţi fiind reţinuţi, torturaţi, apoi condamnaţi la pedepse care ajung la câţiva ani de privare de libertate.

1988

ianuarie: secţia în limba română a postului de radio Europa Liberă începe să difuzeze fragmente din cartea *Orizonturi roşii*, scrisă de fostul ofiţer de informaţii Ion Mihai Pacepa; în cartea sa, acest transfug îl prezintă pe Ceauşescu drept un dictator intransigent, stăpânit exclusiv de dorinţa de putere.

1989

10 martie: secţia în limba română a postului de radio BBC difuzează conţinutul aşa-numitei „Scrisori a celor şase"; toţi semnatarii acestui document sunt veterani ai mişcării muncitoreşti; în această scrisoare, ei îi sugerează lui Ceauşescu să îşi schimbe metodele de guvermnare a ţării, declarându-şi în acelaşi timp sprijinul pentru înfăptuirea unor reforme care, după părerea lor, sunt absolut necesare.

20-24 noiembrie: are loc Congresul al XIV-lea al PCR; în cursul dezbaterilor, Ceauşescu este din nou ales în funcţia de secretar general al partidului.

2-3 decembrie: întâlnirea dintre George Bush şi Mihail Gorbaciov la bordul navei sovietice „Maxim Gorki", aflată în staţionare în zona coastelor Maltei; potrivit multor cercetători, cu ocazia acestei întâlniri, cei doi conducători ar fi ajuns la nişte înţelegeri care ar fi pecetluit de fapt soarta dictatorului român.

4 decembrie: vizita lui Ceauşescu la Moscova; întâlnirea cu Gorbaciov are loc într-o atmosferă deosebit de rece.

14 decembrie: încercare nereuşită de organizare a unei revolte anticomuniste la Iaşi; numărul insurgenţilor este prea mic, iar puţinii care încearcă să treacă la acţiune sunt prea bine monitorizaţi de Securitate pentru ca proiectata revoltă să poată avea sorţi de izbândă; în piaţa centrală din Iaşi se adună doar câteva zeci de persoane, care sunt apoi arestate.

15 decembrie: la Timişoara începe demonstraţia credincioşilor care sar în apărarea pastorului László Tőkés; autorităţile încercau să îl oblige pe acesta să îşi părăsească parohia; reprezentanţii autorităţilor încearcă să îi determine pe cetăţenii adunaţi în faţa casei unde locuieşte László Tőkés să se împrăştie, dar această acţiune nu dă niciun rezultat; forţele de

ordine nu intervin; toată noaptea, în faţa casei pastorului rămân să demonstreze câteva zeci de persoane.

16 decembrie: revolta de la Timişoara se extinde în tot oraşul; forţele de ordine nu mai reuşesc să înăbuşe demonstraţia, în ciuda celor circa 180 de arestări care sunt operate.

17 decembrie: încă de dimineaţă, soseşte la Timişoara o echipă de ofiţeri din capitală; ei preiau comanda asupra oraşului, trecând la confruntări brutale cu demonstranţii; pe la ora 11.00 încep lupte sângeroase şi se prelungesc toată ziua şi toată noaptea; sunt ucise 63 de persoane, 227 sunt rănite, alte circa 800 fiind arestate; dar situaţia la Timişoara scăpase deja de sub controlul autorităţilor.

18 decembrie: Ceauşescu pleacă într-o vizită planificată anterior în Iran; în acest timp la Timişoara se duc în continuare lupte, chiar dacă acestea sunt mult mai puţin sângeroase decât în ziua precedentă: mor 8 persoane şi 23 sunt rănite.

19 decembrie: la ora 14.00, la întreprinderea Elba din Timişoara, unul dintre conducătorii militari vine să se întâlnească cu muncitorii aflaţi în grevă; în urma negocierilor, unităţile militare primesc ordinul de a înceta acţiunea de înăbuşire a demonstraţiei; cu toate acestea, sunt ucise încă 8 persoane, iar 98 sunt rănite.

20 decembrie: Ceauşescu se întoarce din Iran; între timp, la Timişoara începuse greva generală a tuturor întreprinderilor industriale mai mari din oraş; în faţa clădirii Operei este organizată o uriaşă demonstraţie, aici fiind constituit *Frontul Democrat Român*; la ora 19.00, Ceauşescu ţine o cuvântare la televiziune, adresându-se tuturor cetăţenilor şi afirmând că va lupta până la capăt; la ora 20.30 este declarată starea de necesitate în tot judeţul Timiş.

21 decembrie: pe la prânz, în faţa clădirii CC al PCR este organizat un miting de sprijin pentru Ceauşescu; dar manifestaţia este perturbată, iar conducătorul este nevoit să se retragă în interiorul clădirii; participanţii la această adunare populară se împrăştie prin oraş; la ora 13.30 încep primele lupte; confruntările durează toată ziua şi toată noaptea; în răstimp de 24 de ore sunt ucise 49 de persoane, iar 463 sunt rănite, alte circa 700 fiind arestate.

22 decembrie: la ora 12.06 Nicolae şi Elena Ceauşescu pleacă cu elicopterul de pe clădirea CC al partidului; acest moment este considerat sfârşitul simbolic al perioadei comuniste în România.

25 decembrie: Nicolae şi Elena Ceauşescu sunt împuşcaţi după o farsă de proces la Târgovişte.

Bulgaria

1987

28-29 iulie: cu ocazia plenarei CC al BKP e proclamată aşa-numita „Concepţie din iulie” (*Юлската концепция*), care este o încercare de implementare a ideii sovietice de perestroika în Bulgaria; se promite o anumită liberalizare politică şi economică, dar în scurt timp se dovedeşte că toate principiile respective sunt practic ignorate cu desăvârşire.

27 septembrie: în oraşul de graniţă Ruse are loc prima demonstraţie împotriva poluării mediului înconjurător de către combinatul chimic de la Giurgiu, aflat pe malul românesc al Dunării; această problemă provoacă o vie emoţie, mai ales printre intelectualii bulgari.

1988

16 ianuarie: este creată Asociaţia Independentă de Apărare a Drepturilor Omului (NDZPC), al cărei preşedinte este ales Ilia Minev; este prima organizaţie independentă în Bulgaria comunistă.

martie: URSS schimbă ambasadorul din Bulgaria; noul reprezentant al autorităţilor sovietice la Sofia este Victor Şarapov, care va juca un rol important în procesul de activare a intelectualilor bulgari şi de atragere a lor în tabăra perestroikăi.

8 martie: în Casa Filmului din capitală are loc prezentarea peliculei *Respiră* (*Дишай*), care abordează problema poluării mediului înconjurător la Ruse; după proiectarea filmului, cei prezenţi înfiinţează OKEZR, o asociaţie avându-l în frunte pe Gheorghi Mişev; acest comitet nu va juca un rol prea important, dar este prima organizaţie de acest tip înfiinţată de reprezentanţii intelectualităţii bulgare.

3 noiembrie: este creat Clubul de Sprijinire pentru Glasnost şi Reorganizare în Bulgaria; printre conducătorii acestuia se află şi Jeliu Jelev.

1989

11 ianuarie: este publicat Decretul 56, în virtutea căruia în sistemul economiei socialiste sunt introduse anumite soluţii specifice economiei de piaţă; printre altele este prevăzută posibilitatea creării unor firme private, inclusiv cu participarea capitalului străin.

19 ianuarie: preşedintele Franţei, François Mitterrand, se întâlneşte în timpul unui mic dejun cu reprezentanţii autorităţilor şi cu cei provenind din mediul disidenţilor – între alţii la întâlnire participă şi Jeliu Jelev; astfel se ajunge la recunoaşterea internaţională a mişcării disidente bulgare.

11 aprilie: este creată o organizatie cu denumirea Ekoglasnost, în fruntea căreia e ales cunoscutul actor Petăr Slabakov; în ciuda numelui său, organizaţia Ekoglasnost nu se concentrează exclusiv pe tematici ecologiste, ci se alătură cercului tot mai larg al formaţiunilor cu caracter disident din Bulgaria.

29 mai: într-o cuvântare difuzată la televizor, Jivkov adresează Turciei apelul de a deschide graniţa pentru toţi cetăţenii Bulgariei care doresc să emigreze în ţara vecină din motive naţionale; Ankara deschide graniţele pe data de 3 iunie şi în acest fel începe aşa-numita „Mare Excursie” (*Голямата екскурзия*) – este vorba, desigur, de plecarea în masă a turcilor bulgari în Turcia.

16 august: se înfăptuieşte o răsturnare la nivelul conducerii NDZPC; după îndepărtarea lui Minev, care nici nu este prezent la întrunire, noul preşedinte va fi Rumen Vodenicearov.

21 august: Turcia închide graniţele pentru turcii bulgari care vin în număr tot mai mare; astfel ia sfârşit „Marea Excursie" în cursul căreia au emigrat din Bulgaria circa 360.000 de persoane.

16 octombrie – 3 noiembrie: sub denumirea Ecoforum, la Sofia are loc un lung miting al organizaţiilor disidente; acesta se încheie prin cea mai mare demonstraţie din istoria de până acum a Bulgariei comuniste, la care participă peste 5.000 de persoane.

9 noiembrie: cu ocazia şedinţei Biroului Politic, Jivkov este demis; Mladenov devine noul conducător al partidului.

10 noiembrie: la plenara CC al BKP, Jivkov este demis din funcţia de secretar general al partidului, în locul lui fiind ales Mladenov.

18 noiembrie: în faţa catedralei Sf. Alexander Nevski din Sofia are loc o demonstraţie la care participă circa 100.000 de persoane.

7 decembrie: este înfiinţat SDS, care devine primul partid de opoziţie din Bulgaria; în fruntea lui este ales Jeliu Jelev.

1990

3 ianuarie – 15 mai: au loc lucrările Mesei Rotunde bulgare (*Кръглата маса*); în cursul desfăşurării lor sunt stabilite între altele regulamentul de desfăşurare a alegerilor şi principiile accesului şi prezenţei partidelor politice în media.

18 ianuarie: Jivkov este arestat – şi odată cu el şi câţiva dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui.

10 şi 17 iunie: au loc primele alegeri parlamentare; PSB (este vorba de fostul partid comunist) iese învingător, obţinând 57% din totalul de voturi exprimate; pe locul al doilea se situează SDS, cu 36% din voturi.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general

Antoszewski, Andrzej (ed.), *Systemy polityczne Europy Środkowej i Wschodniej: perspektywa porównawcza*, Wrocław, 2006

Antoszewski, Andrzej, Fiala, Petr, Herbut, Ryszard, Sroka, Jacek (ed.), *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej*, Wrocław, 2003

Antoszewski, Andrzej, Herbut, Ryszard (ed.), *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*, Wrocław, 1998

Gorzkowski, Jacek, Morawski, Wojciech, *Jesień Narodów*, Varşovia, 1991

Holmes, Leslie, *Post-Communism. An Introduction*, Londra, 1997

Kofman, Jan, Roszkowski, Wojciech, *Transformacja i postkomunizm*, Varşovia, 1999

Kotkin, Stephen, Gross, Jan T., *Society: 1989 and the Implosion of the Communist Establishment*, New York, 2009

Kornai, János, *Niedobór w gospodarce*, Varşovia, 1985

Offe, Claus, *The Varieties of Transition: the East European and East German Experience*, Cambridge, 1996

Parzymies, Stanisław, *Stosunki międzynarodowe w Europie 1945-2004*, Varşovia, 2004

Roszkowski, Wojciech, *Półwiecze. Historia polityczna świata po 1945 roku*, Varşovia, 1997

Roszkowski, Wojciech, Kofman, Jan (ed.), *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, Varşovia, 2005 [ed. în limba engleză: *Biographical Dictionary of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century*, New York, Londra, 2007]

Sebestyen, Victor, *Revolution 1989. The fall of the Soviet Empire*, Londra, 2009

Staniszkis, Jadwiga, *Postkomunizm: próba opisu*, Gdańsk, 2001

Sokół, Wojciech, Żmigrodzki, Marek (ed.), *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, Lublin, 2005

Tănase, Stelian, *Miracolul revoluţiei*, Bucureşti, 1999

Tismăneanu, Vladimir, *Despre 1989. Naufragiul utopiei*, Bucureşti, 2009

Tismăneanu, Vladimir, Iacob, Bogdan C. (ed.): *The End and the Beginning. The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*, Budapesta, New York, 2012

Vykoukal, Jiří, Litera, Bohuslav, Tejchman, Miroslav, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Praga, 2000

Wojnicki, Jacek, *Kształtowanie systemów wielopartyjnych Europy Środkowowschodniej*, Pułtusk, 2004

Знеполски, Ивайло (ed.), *Тоталитаризмите на XX век в сравнителна перспектива*, Sofia, 2010

Polonia

1986-1989 – koniec sytemu. Materiały międzynarodowej konferencji, Miedzeszyn 21-23 octombrie 1999

Bałtowski, Maciej, Miszewski, Maciej, *Transformacja gospodarcza w Polsce*, Varşovia, 2006

Bochwic, Teresa, *III Rzeczpospolita w odcinkach. Kalendarium wydarzeń styczeń 1989 – maj 2004*, Cracovia, 2005

Codogni, Paulina, *Okrągły stół, czyli polski Rubikon*, Varşovia, 2009

Codogni, Paulina, *Wybory czerwcowe 1989 r. – u progu przemiany ustrojowej*, Varşovia, 2012

Czaczkowska, Ewa, *Kardynał Wyszyński*, Varşovia, 2009

Dubiński, Krzysztof, *Okrągły Stół*, Varşovia, 1999

Dudek, Antoni, *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989-2001*, Cracovia, 2004

Dudek, Antoni, *Reglamentowana rewolucja*, Cracovia, 2004

Dudek, Antoni, Gryz, Ryszard, *Komuniści i Kościół w Polsce (19450-1980)*, Cracovia, 2006

Eisler, Jerzy, *Grudzień 1970. Geneza-przebieg-konsekwencje*, Varşovia, 2000

Eisler, Jerzy, *Polski rok 1968*, Varşovia, 2006

Eisler, Jerzy, *„Polskie miesiące”, czyli kryzys(y) w PRL*, Varşovia, 2008

Friszke, Andrzej, *Anatomia buntu. Kuroń, Modzelewski i komandosi*, Varşovia, 2010

Friszke, Andrzej, *Czas KOR-u. Jacek Kuroń a geneza Solidarności*, Varşovia, 2011

Friszke, Andrzej, *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL*, Więź, Varşovia, 2007

Friszke, Andrzej, *Rok 1989*, Wydawnictwo Sejmowe, Varşovia, 2009

Garlicki, Andrzej, *Karuzela. Rzecz o Okrągłym Stole*, Varşovia, 2003

Graczyk, Roman, *Cena przetrwania? SB wobec „Tygodnika Powszechnego”*, Varşovia, 2011

Grzelak, Piotr, *Wojna o lustrację*, Varşovia, 2005

Karpiński, Jakub, *Ewolucja czy rewolucja*, Paris, 1975

Karpiński, Jakub, *Krótkie spięcie (Marzec 1968)*, Paris, 1977
Karpiński, Jakub, *Polska, komunizm, opozycja. Słownik*, Londra, 1985
Kowal, Paweł, *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jeruzelskiego w latach 1986-1989*, Varşovia, 2012
Ku zwycięstwu Solidarności. Korespondencja Ambasady USA w Warszawie z Departamentem Stanu styczeń-wrzesień 1989, introducere şi antologie Gregory F. Domber, Varşovia, 2006
Paczkowski, Andrzej, *Droga do „mniejszego zła”. Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980 – styczeń 1982*, Cracovia, 2002
Paczkowski, Andrzej, *Pół wieku dziejów Polski*, Varşovia, 2005
Paczkowski, Andrzej, S*trajki bunty manifestacje, jako „polska droga” przez socjalizm*, Mica Bibliotecă PTPN, Poznań, 2003
Paczkowski, Andrzej, *Wojna polsko-jaruzelska. Stan wojenny w Polsce 13 XII 1981 – 23 VII 1983*, ed. a II-a, Varşovia, 2007
Roszkowski, Wojciech, *Najnowsza historia Polski. 1945-1980*, Varşovia, 2003
Skórzyński, Jan: *Rewolucja Okrągłego Stołu*, Cracovia, 2009
Skórzyński, Jan, Pernal, Marek, *Kalendarium „Solidarności” 1980-1989*, Varşovia, 2005
Śpiewak, Paweł, *Pamięć po komunizmie*, Gdańsk, 2005
Staniszkis, Jadwiga: *Poland’s self-limiting Revolution*, Princeton, 1984
Stola, Dariusz, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949-1989*, Varşovia, 2010
Trembicka, Krystyna, *Okrągły Stół w Polsce, studium o porozumieniu politycznym*, Lublin, 2003
Wildstein, Bronisław, *Dekomunizacja, której nie było*, Cracovia, 2000
Wnuk, Rafał (ed.), *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944-1956*, Varşovia, 2007
Żaryn, Jan, *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944-1989)*, Varşovia, 1997

Ungaria

Vass, Henrik (ed.), *A Magyar Szozialista Munkáspárt határozatai és dokumenumai 1985-1989*, Budapesta, 1994
Adriányi, Gábor, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978*, Budapesta, 2004.
Bozóki, András, *The roundtable talks of 1989. The genesis of Hungarian Democracy*, Budapesta, 2002
Cebula, Paweł, Górny, Grzegorz, *Węgierski łącznik*, Varşovia, 2008
Falk, Barbara J., *The dilemmas of dissidence in East-Central Europe, Citizen Intellectuals and Philosopher Kings*, Budapesta, New York, 2003

Góralczyk, Bogdan, *Węgierski pakiet*, Varşovia, 2000
Góralczyk, Bogdan, *Węgry transformacja pokomunistyczna 1990-2003*, Varşovia, 2003
Kiss, Csaba G., *Dziennik Polski (1981-1982)*, (trad. A. Sieroszewski), Poznań, 2000
Kochanowski, Jerzy, *Węgry*, Varşovia, 1997
Kornai, János, *Stabilizacja i wzrost w procesie transformacji. Przypadek gospodarki węgierskiej*, Poznań, 1998
Kornai, János, *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Oxford, 1992
Kornai, János, Haggard, Stephan, Kaufman, Robert R:, *Reforming State, fiscal and welfare reform in post-socialist countries*, Cambridge, New York, 2001
Körösény, András, *A Magyar politikai rendszer*, Budapesta, 2002
Koźmiński, Maciej, *Odmiany i oblicza komunizmu, Węgrzy, Polacy i inni*, Varşovia, 2007
Lengyel, László, „Antall relytély”, în *A kisnyúl pártján Kobra Könyvek*, Budapesta, 1995
Romsics, Ignác, *From Dictatorship to Democracy. The Birth of the Third Hungarian Republic 1988-2001*, New York, 2007
Romsics, Ignác, *Hungary in the twentieth century*, Budapesta, 1999
Sólyom, László, Georg, Brunner, *Constitutional judiciary in a new democracy: the Hungarian Constitutional Court*, Ann Arbor, 2000
Swain, Nigel, *Hungary. The rise and the fall of feasible socialism*, Londra, 1992
Tőkés, Rudolf, *Hungary's negotiated Revolution, Economic reform, social change and political succession*, Cambridge, 1999
Varga, Krzysztof, *Gulasz z Turula*, Wołowiec, 2008

RDG

Documente

19. Januar 1989 Parteikontrollkommission im MfS (Comisia Partidului de Control în Ministerul Securităţii Statului), „Ergebnisse der Bearbeitung von Schreiben, die von Angehörigen des MfS im Zusammenhang mit der Nichtauslieferung der Zeitschrift „Sputnik” 10/89 an das ZK der SED gerichtet wurden, 19.1.1989”, (Auszug) BStU, ZA, SED-KL 4581, ff. 29-32, 35-40 (accesibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).

30. Oktober 1989 Erich Mielke, Wolfgang Herger, Friedrich Dickel u. Klaus Sorgenicht, „Vorlage für das Politbüro des ZK der SED Betreff: Maßnahmen zur Verhinderung der weiteren

Formierung und zur Zurückdrängung antisozialistischer Sammlungsbewegungen”, SAPMO-BArch, DY 30/J IV 2/2A/3252 (Arbeitsakte der SED-Politbürositzung am 31.10.1989), ff. 151-162, 173-179 (accesibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).

9. Oktober 1989 „Schilderung der Ereignisse in Dresden zwischen dem 3. und dem 8.10.1989 durch den Leiter der BVfS Dresden”, Böhm, BStU, ASt Dresden, BV Dresden, LBV 10167, ff. 1-5 (accesibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).

„Bericht der Bundesregierung zur Lage der Nation. Erklärung der Bundesregierung vor dem Bundestag” (textul este disponibil pe pagina de internet Chronik-der-Mauer).

„Der Streit der Ideologien und die gemeinsame Sichercheit” (textul este disponibil pe pagina de internet http://www.schnitzler-aachen.de/Texte/Der_Streit_der_Ideologien.htm).

„Die Aufgaben der PKK zur Verwirklichung der Beschlüsse der 7. Tagung des ZK der SED”, o. D. [nach dem 15.2.1989] BStU, ZA, SED-KL 4582, ff. 11-69, hier 11, 24-34 (disponibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).

Expunerea premierului RDG, Lothar de Maizière, „Regierungserklärung des Ministerpräsidenten Lothar de Maizière, abgegeben vor der Volkskammer der DDR am 19. April 1990” (textul este disponibil pe pagina de internet Konrad Adenauer Stifftung http://www.kas.de/wf/de/71.4432/).

„Fernschreiben des SED-Generalsekretärs Honecker an die 1. Sekretäre der SED-Bezirksleitungen, von Mielke mit Begleitschreiben weitergeleitet an die Leiter der Stasi-Bezirksverwaltungen”, 08.10.1989, BStU, MfS, BdL/Dok 006921; 8. Oktober 1989 (disponibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).

„Festschreiben des Staatssekretärs Bertele an den Chef des Bundeskanzlersamtes Berlin (Ost) 20 September”, in Hanns Jürgen Küsters, Daniel Hofmann, *Dokumente zur Deutschland Politik Deutsche Einheit*, Oldenbourg, 1998, ed. a III-a, pp. 410, 415.

„Information zur Verwirklichung der Verordnung vom 30. November 1988 über Reisen von Bürgern der DDR nach dem Ausland BArch Berlin”, DY 30/IV 2/2.039/307, ff. 20-25 (disponibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).

„Mündliche Botschaft Michail Gorbatschows an Helmut Kohl, 10. November 1989” (textul integral din care a fost extrasă această informaţie este disponibilă pe pagina de internet Chronik-der-Mauer).

„Nota lui Alexander Schalck-Golodkowski căre Egon Krenz din 7 noiembrie 1989” (textul notiţei este disponibil pe pagina de internet Chronik-der-Mauer).

„Notiz über die Besprechung des Genossen Minister mit dem Stellvertreter des Vorsitzenden des KfS [Komitee für Staatssicherheit] der UdSSR und Leiter der I. Hauptverwaltung – Genossen Generalmajor Schebarschin am 7.04.1989”, BStU, ZA, ZAIG 5198, ff. 100-140. (disponibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).

„Rede von Bundeskanzler Helmut Kohl vor der Dresdner Frauenkirche, 19. Dezember 1989”, *Quelle*, Archiv Deutschlandradio, Sendung: Rundschau am Abend, Redakteur Norbert Sperling

(fragmente ale acestei cuvântări sunt disponibile pe pagina de internet Chronik-der-Mauer).
„RIAS-Bericht über die Rede von Gregor Gysi gegen die Wiedervereinigung, 19. Dezember 1989”, *Quelle*, Archiv Deutschlandradio, Sendung: Rundschau am Abend, Redakteur Norbert Sperling (fragmente ale acestei cuvântări sunt disponibile pe pagina de internet Chronik-der-Mauer).
„Schreiben Mielkes an die Leiter der Diensteinheiten zur Veränderung der Reiseverordnung vom 14.3.1989”, BStU, ZA, MfS-BdL/Dok 005299 (disponibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG)
„Telegrafische Weisung Mielkes an die Leiter der Diensteinheiten”, BStU, MfS, BdL/Dok 006920 (disponibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).
Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe, „Information über beachtenswerte Aspekte des aktuellen Wirksamwerdens innerer feindlicher oppositioneller und anderer negativer Kräfte in personellen Zusammenschlüssen”, BStU, ZA, MfS BdL/Dok 008932 (disponibil pe pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG).

Apărute în volum

Bontrup, Heinz-Josef, *Volkswirtschaftslehre, Grundlage der Mikro und Makroökonomie* Oldenbourg, München, 2004.
Deutz-Schroeder, Monika, Schroeder, Klaus, *Soziales Paradies oder Stasi-Staat? Das DDR-Bild von Schülern – ein Ost-West-Vergleich*, München, 2008.
Dieter, Resch, „Wem soll dieses Haus gehören?”, *Berliner Zeitung*, 01.11.1989.
Doering-Manteuffel, Anselm, *Wie westlich sind die Deutschen? Amerikanisierung und Westernisierung in 20 Jahrhundert*, Göttingen, 1999.
Duisberg, Claus J., *Das Deutsche Jahr, Einblicke in der Wiedervereinigung 1989/1990*, Berlin, 2005.
Ehlert, Hans (ed.), *Armee ohne Zukunft. Das Ende der NVA und die Deutsche Einheit Zeitzeugenberichte und die Dokumente*, Potsdam, 2002.
Fiszer, Józef, Holzer, Jerzy, *Przemiany w Polsce i NRD po 1989*, Varşovia, 1996.
„Für viele Ostdeutsche war DDR kein Unrechtsstaat”, *Die Welt*, 16.03.2009 (articolul este disponibil pe pagina de internet http://www.welt.de/politik/article3384888/Fuer-viele/Ostdeutsche/war/DDR-kein-Unrechtsstaat.html).
Gieseke, Jens, *Der Mielke-Konzern. Die Geschichte der Stasi*, München, 2005.
Görtemaker, Manfred, „Beginn der deutschen Einigung, Volkskammerwahl 1990”, *Informationen zur politischen Bildung*, caietul 250 (acest text este disponibil pe pagina de internet http://www.bpb.de/publikationen/ZZ0G2I,6,0,Beginn_der_deutschen_Einigung.html#art6).

Ilko, Sacha-Kowalczuk, „Nicht mehr mitmachen – Ausreise als Ausweg” (articolul este disponibil pe pagina de internet a Bundeszentrale für Politische Bildung http://www.bpb.de/themen/90NHIE,0,0,Nicht_mehr_mitmachen_Ausreise_als_Ausweg.html, 30 septembrie 2005).

„Interview mit Ministerpräsident Hans Modrow”, *Der Spiegel*, nr. 6/1990, p. 29.

Interviu cu Lothar de Maizière, „Anwalt der Ostdeutschen”. Interviul cu moderatorul Günter Mahler este disponibil pe pagina de internet a Deutschlandfunk http://www.dradio.de/dlf/sendungen/zeitzeugen/733560/.

„Jeder Fünfte will die Mauer wieder haben”, *Süddeutsche Zeitung*, 7.11.2008 (articolul este disponibil pe pagina de internet http://www.sueddeutsche.de/politik/864/423624/text/).

Knabe, Hubertus, *Die Täter sind unter uns Über das Schönreden der SED-Diktatur*, Berlin, 2007.

Knabe, Hubertus, *Honeckers Erbe: die Wahrheit uber die Linke*, Berlin, 2009.

Kröhnert, Steffen, Medicus, Franziska, Klingholz, Reiner, *Die demographische Lage der Nation: Wie zukunftfähig sind Deutschlands. Regionen? Daten, Fakten, Analysen*, München, 2006.

Kubina, Michael, Wilke, Manfred (ed.), *„Hart und kompromissloss durchgreifen” SED contra Polen 1980-1981 Geheimakten der SED Führung über die Unterdrückung der Polnischen Demokratiebewegung*, Berlin, 1995.

Lutz, Martin, „Stasi – verharmlost, verdrängt und vergessen”, *Die Welt*, 5.03.2009 (articolul este disponibil pe pagina de internet http://www.welt.de/politik/article3325454/Stasi-verharmlost/verdraengt-und-vergessen.html).

Mechtenberg, Theo, „Jak żywotne jest chrześcijaństwo między Odrą i Łabą”, *Więź*, 2000, nr. 11 (505).

Müller, Uwe, *Supergau Deutsche Einheit*, Hamburg, 2006.

Neubert, Ehrhart, *Unsere Revolution die Geschichte der Jahre 1989/90*, München, 2008.

Pięciak, Wojciech, *Jak obalono mur, Niemcy 1988-1996*, Cracovia, 1996.

Pötzl, Norbert F., *Erich Honecker. Eine deutsche Biographie*, München, 2002.

Rendtorf, Trutz, *Protestantische Revolution? Kirche und Teologie in der DDR Ekklesiologiosche Voraussetzungen, Politischer Kontext, Theologische und historische Kriterien*, Göttingen, 1993.

Robin, Alexander, „Linken-Politiker erklärt seine DDR-Interpretation”, *Die Welt*, 27.09.2009 (articolul este disponibil pe pagina de internet http://wap.welt.de/article.do?id=politik/article3288289/Linken-Politiker-erklaert-seine-DDR-Interpretation&pg=1&cid=&li=1).

Rödder, Andreas, *Deutschland einig Vatrerland; die Geschichte der Wiedervereinigung*, München, 2009.

Scholtyseck, Joachim, *Die Aussenpolitik der DDR*, Oldenbourg, 2003.

Silomon, Anke, *Synode und SED-Staat. Die Synode des Bundes der Evangelischen Kirchen in der DDR in Goerlitz vom 18. bis 22. September 1987*, Göttingen, 1997.

Staab, Andreas, *National identity in Eastern Germany: Inner Unification or Continued Separation?*, Londra, 1998.
Steiner, André, *Von Plan zu Plan: eine Wirtschaftsgeschichte der DDR*, Berlin, 2007.
Wańkowicz, Melchior, *Na tropach Smętka*, Varşovia, 1958.
Zwass, Adam, *The Economies of the Eastern Europe in a Time of Change*, New York, 1984.

Situri web

http://www.bstu.bund.de/cln_012/DE/Home/homepage__node.html__nnn=true (pagina de internet a Comisarului Federal pentru Arhivele Stasi a fostei RDG – Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutsche Demokratischen Republik, cunoscut şi ca Oficiul Gauck)
http://www.Chronik-der-Mauer.de/ (pagină de internet sub patronatul Bundeszentrale für Politische Bildung, Deutschland Radio şi a Centrum für Zeithistorische Forschung din Potsdam)
http://meike-wulf.homepage.t-online.de/html/1989.html (pagină care se ocupă de istoria familiei Honecker)
http://www.kas.de/wf/de/71.6613/ (*DDR Mythos und Wirklichkeit*, secţia care se ocupă de istoria RDG poate fi accesată pe pagina de internet a Konrad Adenauer Stiftung)

Cehoslovacia

Aktéri jednej éry na Slovensku 1948-1989, Jan Pešek (ed.), Prešov, 2003
Antalová, Ingrid (ed.), *Verejnosť proti nasiliu 1989-1991. Svedectva a dokumenty*, Bratislava 1998
Ash, Timothy Garton, „Czechosłowacja pod lodem”, în *idem*, *Pomimo i wbrew. Eseje o Europie Środkowej*, trad. Anna Husarska, Londra, 1990
Bajda, Piotr, *Elita rządowa na Słowacji w latach 1989-2009. Mechanizmy jej kształtowania i funkcjonowania w systemie demokratycznym*, Varșovia, 2010
Bartuška, Václav, *Polojasno. Pátrání po vinících 17. listopadu 1989*, Praga, 1990
Boryszewski, Paweł, *Kościół, którego nie było*, Varşovia, 2002
Darski, Józef, „Rok 1989: Jesień Ludów czy KGB?”, *FRONDA*, 2001, nr. 23-24
Dubček, Alexander, *Nadzieja umrze ostatnia*, trad. Piotr Godlewski, Varşovia, 1995
Havel, Václav, „Siła bezsilnych”, în Jacek Baluch (ed.), *Hrabal, Kundera, Havel… Antologia czeskiego eseju*, Cracovia, 2001

Havel, Václav, *Prosím stručně*, Praga, 2006 [ed. în limba română, *Pe scurt,vă rog!*, trad. Helliana Ianculescu, București, 2009]
Husák, Petr, *Česká cesta ke svobodě. Revoluce či co?*, Praga, 1999
Kováč, Dušan, *Slováci – Česi. Dejiny*, Bratislava, 1997
Marušiak, Juraj, „Rok 1989 na Slovensku”, în *Česko-slovenska historická ročenka*, 2002
Migalski, Marek, *Czeski i polski system partyjny*, Varşovia, 2008
Nowinowski, Sławomir M., *Glosa do sporu o sens czeskich dziejów*, w *Pamięć i polityka historyczna. Doświadczenia Polski i jej sąsiadów*, Sławomir M. Nowinowski, Jan Pomorski, Rafał Stobiecki (ed.), Łódź, 2008
Otáhal, Milan, *Normalizace 1969-1989. Příspěvek ke stavu bádání*, Praga, 2002
Otáhal, Milan, *Opozice, moc, společnost*, Praga, 1994
Problem lustracji w Europie Środkowej i krajach bałtyckich. Raport OSW, Varşovia, septembrie 2005
Problem lustracji w Europie Środkowej i krajach bałtyckich. Raport OSW, Varşovia, martie 2009
Rychlík, Jan, *Češi a Slováci ve 20. století*, t. II: *Česko-slovenské vztahy 1945-1992*, Bratislava, 1998
Schwarz, Karl Peter, *Česi a Slováci. Dlha cesta k mierovému rozchodu*, Bratislava, 1994
Suk, Jiří, *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985-1990*, Praga, 1999
Suk, Jiří, „K prosazení kandidatury Václava Havla na úřad prezidenta v prosinci 1989”, *Soudobé dějiny*, 1999, nr. 2-3
Suk, Jiři, *Občanske Forum. Listopad – Prosinec 1989. 1. díl – události*, Praga, 1997
Suk, Jiři, *Občanske Forum. Listopad – Prosinec 1989. 2. díl – dokumenty*, Praga, 1998
Šimečka, Martin M., „Poučenie z reálneho socializmu. Tak sme si tu žili a ako budeme žiť?”, în László Szigeti (ed.), *Slovenská otázka dnes. Výber textov z časopisu OS 1997-2006*, Bratislava, 2007
Tomaszewski, Jerzy, *Czechy i Słowacja*, Varşovia, 2007
Ukielski, Paweł, *Aksamitny rozwód. Rola elit politycznych w procesie podziału Czechosłowacji*, Varşovia, 2007
Žatkuliak, Jozef (ed.), *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985-1990)*, Bratislava, 1999
Zenderowski, Radosław, *Nad Tatrami błyska się… Słowacka tożsamość narodowa w dyskursie politycznym w Republice Słowackiej (1989-2004)*, Varşovia, 2007

România

Boia, Lucian, *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, 1997

Burakowski, Adam, *Geniusz Karpat. Dyktatura Nicolae Ceauşescu 1965-1989*, Varşovia 2008; [ed. în limba română, *Dictatura lui Nicolae Ceauşescu 1965-1989, Geniul Carpaţilor*, trad. Vasile Moga, Iaşi, 2011]

Cartianu, Grigore, *Crimele revoluţiei. Sângeroasa diversiune a KGB-iştilor din FSN*, Bucureşti, 2010

Cartianu, Grigore, *Sfârşitul Ceauşeştilor. Să mori împuşcat ca un animal sălbatic*, Bucureşti, 2010

Cartianu, Grigore, *Teroriştii printre noi. Adevărul despre ucigaşii Revoluţiei*, Bucureşti, 2011

Câmpeanu, Pavel, *Ceauşescu. Anii numărătorii inverse*, Iaşi, 2002

Comisia Prezidenţială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, Bucureşti, 2007

Curticeanu, Silviu, *Mărturia unei istorii trăite*, Bucureşti, 2007

Darski, Józef, *Rumunia: historia, współczesność, konflikty narodowe*, Varşovia, 1995

Deletant, Dennis, *Ceauşescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, New York, 1995 [ed. în limba română, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și disidență în România anilor 1965-1989*, trad. de Georgeta Ciocâltea, 1998]

Georgescu, Vlad, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, Bucureşti, 1992

Ionescu-Gură, Nicoleta, „Studiu introductiv”, în *Membrii C.C. al P.C.R. 1945-1989. Dicţionar*, Bucureşti, 2004

Ionete, Constantin, *Criza de sistem a economiei de comandă şi etapa sa explozivă*, Bucureşti, 1993

Müller, Herta, *Herztier*, Hamburg, 1993 [ed. în limba română, *Animalul inimii*, trad. de Nora Iuga, ed.a II-a, Iasi, 2006]

Nicolaescu, Sergiu, *Lupta pentru putere: Decembrie 89*, Bucureşti, 2005

Od Realu do Barcelony. Historia Pucharu Mistrzów, Katowice, 1992

Oprea, Marius, *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente: 1949-1989*, Iaşi, 2002

Portocală, Radu, *Autopsie du coup d’état Roumain. Au pays du mensonge triomphant*, Calmann-Lévy, 1990 [ed. în limba română, România – autopsia unei lovituri de stat – în țara în care a triumfat minciuna, trad. Ioana Cantacuzino, Timișoara, 1991].

Săndulescu, Şerban, *Decembrie 89. Lovitura de stat a confiscat Revoluţia Română*, vol. 1, Bucureşti, 1996

Săraru, Dinu, Stănculescu, Victor Atanasie, *Dinu Săraru în dialog cu Victor Atanasie Stănculescu. Generalul revoluţiei cu piciorul în ghips. Interviu fişe pentru un posibil roman*, Bucureşti, 2005

Siani-Davies, Paul, *Revoluţia română din decembrie 1989*, trad. Cristina Mac, Bucureşti, 2006

Stoenescu, Alex Mihai, *Din culisele luptei pentru putere. 1989-1990: prima guvernare Petre Roman*, Bucureşti, 2006

Stoenescu, Alex Mihai, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 4 (1-2), Bucureşti, 2004-2005

Stoica, Stan, Alexandrescu, Ion, *România după 1989: mică enciclopedie*, Bucureşti, 2005

Stoica, Stan, *România după 1989. O istorie cronologică*, Bucureşti, 2007

Tănase, Stelian, *Miracolul revoluţiei*, Bucureşti, 1999

Wagner, Richard, *Miss Bukarest*, Berlin, 2001 [ed. în limba română, Miss București, trad. de Carmen Elisabeth Puchianu, București, 2009]
Willaume, Małgorzata, *Rumunia*, Varşovia, 2004

Bulgaria

Jackowicz, Jerzy, *Bułgaria: od rządów komunistycznych do demokracji parlamentarnej: 1988-1991*, Varşovia, 1992
Jackowicz, Jerzy, *Polityka zagraniczna współczesnej Bułgarii*, Varşovia, 1995
Melone, Albert P., *Creating Parliamentary Government. The Transition to Democracy in Bulgaria*, Ohio, 1998
Методиев, Момчил, *Машината за легитимност. Ролята на Държавна сигурност в комунистическа държава*, Sofia, 2008
Wasilewski, Tadeusz, *Historia Bułgarii*, Wrocław, 1988
Аз живях социализма. 171 лични истории, Пловдив, 2006
Баева, Искра, *Късното българско дисидентво – Обществен комитет за екологична защита на Русе*
Ванков, Даниел, Иванов, Мартин, *Българският външен дълг 1944-1989. Банкрутът на комунистическата икономика*, Sofia, 2008
Знеполски, Ивайло (ed.), *НРБ. От началото до края*, Sofia, 2011
Груев, Михаил, Кальонски, Алексей, *„Възродителният процес”. Мюсюлманските общности и комунистическият режим*, Sofia, 2008
Иванов, Мартин, *Реформаторство без реформи. Политическата икономия на българския комунизъм 1963-1989,* Sofia, 2008
Йосифов, Калин (ed.), *Началото. СДС – политически обзор и хронология*, Sofia, 2008
Калинова, Евгения, Баева, Искра, *Българските преходи 1939-2005*, Sofia, 2006
Комисия за разкриване на документите и за обявяване на принадлежност на български граждани към Държавна сигурност и разузнавателните служби на Българската народна армия, *Година по-късно*
Кръглата маса. Стенографски протоколи (3 януари 15 май 1990), Sofia, 1998
Луджев, Димитър, *Революцията в България 1989-1991*, книга 1, Sofia, 2008; книга 2, Sofia, 2012
Трайков, Боян, *10 ноември 1989. Превратът*, Sofia, 1999
Чакъров, Костадин, *Вторият етаж*, Sofia, 1990

Чакъров, Костадин, *От втория етаж към нашествието на демократите*, Sofia, 2001
Шесто управление срещу неформалните организации в България 1988-1989 г., Sofia, 1999

1989
The Autumn of Nations

Abstract

In 1989, the entire world watched with astonishment as the communist system collapsed. From the initiation of the Round Table talks in Poland in February, until the execution of Elena and Nicolae Ceaușescu, Central and Eastern Europe went through a tumultuous, though surprisingly, relatively bloodless process of liberating from the communist regime. Today, almost a quarter of the century after those events, it seems that perspective is distant enough to carry out more balanced comparative studies. On the one hand, many people still remember the events that took place back then, but on the other, there is a generation, now stepping into adulthood, whose life falls in the era of freedom.

This is a good perspective for analysing both the events that led up to it (the final years of communism and its fall) and an overview of the post-communist era. The elimination of the remnants of the system imposed by force on Central and Eastern European nations was not confined solely to pursuing far-reaching changes in the system in 1989 and even in the years that followed. Doing away with this communist legacy in all the countries in the region took far more time, and in some aspects the process is still ongoing. These factors had to be taken into account by the authors of this work.

The analysis encompassed five countries that saw the change of the ruling regime, namely Bulgaria, Czechoslovakia, the German Democratic Republic (GDR), Hungary, Poland and Romania. The decision appears to be well-founded, as the processes that took place in Yugoslavia represent a separate and qualitatively disparate issue. The same can be said for the Union of Soviet Socialist Republics (USSR), where the key developments unfolded in the years 1990-1991, whereas in the somewhat isolated Albania, the changes followed at a later time.

The title of this work, *1989: The Autumn of Nations*, best illustrates the subject matter that the following pages are devoted to. The main events described and analysed by the authors took place in the autumn of 1989, which lies at the core of this book, where the collective actors of these events were the nations that gained independence after 45 years of subjection. Naturally, the entire analysis is not limited to the year 1989 – such narrowing down of the topic would hinder the exploration of the mechanisms and reasons behind the changes; they would also obstruct the study of both its effects and the remaining relics of communism in the present times. Therefore, the deliberations concerning each country subject to scrutiny have been divided into three parts: the waning years of communism, the immediate process of the fall of the regime and its impact further on.

The underlying premise shared by the authors of this work is that the collapse of the system had predominantly economic causes that stemmed from the inefficient economic system. In the 1980s, all the communist countries were faced with crisis and had no prospects for recovery. What is more, the ruling elites were so resistant to innovation that it was not possible to implement substantial reforms without at least partial prior replacements within the ranks.

The plan for a major overhaul of the system, later dubbed *perestroika*, was conceived in the Soviet Union and initiated with the appointment of Mikhail Gorbachev as the General Secretary of the Soviet Union's Communist Party in 1985. The underlying premise behind *perestroika* was the defence of communism by a certain liberalisation of political and cultural life. The Soviet republics allowed an increasingly unhampered exchange of views, and as early as in 1988 the first mass organizations, usually called "National Fronts", were formed. Though initially confined to supporting the ideology propagated by Gorbachev's staff, in time they began to look towards autonomy for the republics, and subsequently independence, whereas in the case of the Baltic states – the negation of the Hitler-Stalin pact.

The year 1989 saw a heightening of political activity in the USSR. Independence became a topical issue in the Soviet republics. The nationalist sentiments erupted most violently in the Caucasus, which had a highly complex ethnic situation, while a bulk of the conflicts did not concern the Kremlin at all. Inter-ethnic clashes broke out in the Armenian enclave of Nagorno-Karabakh in Azerbaijan in February 1988. In April 1989, riots unfolded in Georgia. In 1989, the Soviet Union was not only a political advocate of far-reaching transformations, but also a role model for the communist regimes of Central and Eastern Europe. In the beginning of the year, it might have seemed from the Kremlin's perspective that *perestroika* would reinforce communism in the world – not its fall, which became certain by the end of the same year. Before losing complete control and focusing almost entirely on the internal struggle, the Soviet authorities encouraged the reconstruction of the system in the satellite states and strove to motivate local leaders as well as their state and party apparatuses in the same vein. The process, initiated in 1985, surpassed its borders and ultimately led to the fall of the totalitarian system several years later.

Poland was the first country to liberate itself from communism, and several factors should be considered as they illustrate how distinct the situation in the country was from those of other

communist states. The key aspect was the existence of a relatively strong opposition movement and an even stronger position of the Catholic Church. Other important issues were the total discredit of communism as a concept and the fact that Jaruzelski's associates lacked vision for further governance. It is no wonder then that Soviet policies of *perestroika* caught on in the country. It was Poland that saw the first Round Table talks (6 February – 15 April), the first partially free elections (4 June), and the appointment of the first non-communist prime minister (24 August).

Hungary followed in the wake of Poland. The era of Kádár's "goulash communism" was becoming a thing of the past, along with the aged leader. Although the economic downturn was not as severe as in other countries in the region, the necessity of undertaking major reforms was evident. The Hungarian leadership adapted Soviet policies of *perestroika* practically from the beginning. In May 1988, Kádár was replaced Károly Grósz, who was pro-reform, thus accelerating the process of dismantling communism. The opposition, initially frail and sparse, gradually began to draw increasing support. On 13 June, the Round Table talks began. The exhumation and second burial of Imre Nagy, on 16 June 1989, proved to be a milestone, as the event activated the society. In early October, the Hungarian Communist Party changed its name and began evolving towards a social democracy. The symbolic end of communism in the country may fall on 26 November, when the Hungarian people approved a "democracy package" in a nationwide referendum, although in reality the totalitarian system collapsed several months earlier.

Chronologically, the next country to topple communism was the German Democratic Republic. East Germany was an artificial political entity from the very beginning. This may have been the reason why the authorities shunned reforms until 1989, perceiving them not only as a threat to their own position but also to the existence of the republic itself. The opposition in the GDR was weak, but became active in the late 1980s, as was the case with other countries of the Soviet bloc. Commemorations of the 40th anniversary of the communist state were observed with much panache in October 1989, yet just several weeks later, on 9 November, the Berlin Wall fell. The event marked a symbolic end of the system and the beginning of the unification of Germany.

Nearly two weeks later, on 17 November, a demonstration was staged in Prague, triggering a swift fall of communism in Czechoslovakia. The ruling authorities did their utmost to hamper changes, yet when these proved inevitable, the system collapsed instantly. Already on 29 December 1989, a well-known opposition activist, Václav Havel, became president. The final stage of formal democratization in Czechoslovakia took place on 8-9 June 1990 with fully free parliamentary elections.

Hardly had the echoes of the event faded out on the Vltava banks, when the dictatorship of Nicolae Ceauşescu was abolished in Romania. The opposition was practically non-existent in the country, yet the coup, following the outbreak of the revolution in Timişoara, and later in Bucharest, was staged by military men and party dignitaries who were discontent with the situation in the country. The December events in Romania, which is worth stressing, was the only really bloody experience in the process of doing away with communism in Central and Eastern Europe. The date

of 22 December, marking the flight of the despised Ceauşescu by helicopter from the headquarters of the Central Committee of the Romanian Communist Party, went down in history.

The last country to follow was Bulgaria, yet not because of a later initiation of the process of dismantling the system, as it began in autumn 1989 – on 10 November Todor Zhivkov, was removed from office – but because it is difficult to pinpoint a specific moment of the country's shift to post-communist democracy. The authors have acknowledged the parliamentary elections, held in June 1990, as the groundbreaking date.

Traducere de Alicja Baczyńska

Indice de nume*

Indicele nu include autorii publicaţiilor menţionate în notele de subsol.

C

D

E

F

G

H

I

J

K

M

N

O

P

Q

R

S

Ş

T

Ţ

U

V

W

Z

* Numărul paginilor se referă la ediţia tipărită a cărţii şi la ediţia digitală în format PDF.